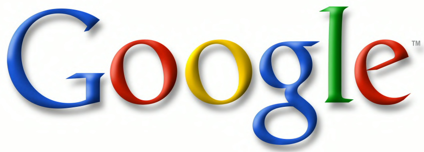

Google

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBOL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1881.

E FOLYÓIRAT A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL JELEN UGYAN MEG, DE TARTALMÁÉRT EGYEDÜL A SZERKESZTŐSÉG FELELŐS.

TARTALOM.

HALLER JANOS ÉS A HÁRMAS ISTORIA.

Haller János *Hármas Istoriája* a magyar népnek, hosszú idős át, igen kedves olvasmánya volt. Időrendi sorozatban nem a Poncianus után következik, mert a kettő közé több mint száz esztendő esik; de mivel ezzel egyazon tárgycsoport képviselője: a keleti eredetű, középkori mesegyüjteményeké, természetes helye a hét bölcs mester mellett van.

Haller már egészen más írói nemzedék képviselője, mint a XVI. századbeli papok, tanítók, deákok. Azon főnemesség tagja, mely a protestans kor végén kezébe vette a vezérszerepet az irodalomban, s ennek rideg egyhanguságát megenyhítette. Az új sereg első tagja volt Balassa Bálint, egyszersmind a szerelmi lyra legelső képviselője irodalmunkban. Utána egész serege következik a főuraknak, hadvezéreknek, államférfiaknak, szentelt vitézeknek, vármegyei tisztviselőknek, kik historiát és korrajzokat írtak, mint Kemény János, Bethlen Miklós, Tököli Imre, Apor Péter és Cserei Mihály; vallásos könyveket, mint Apafi Mihály, Eszterházi Miklós és Rádai Pál; költeményeket mint Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Lisztius László, Rimai János és mások. Ez előkelő írói gárdába sorakozott Haller János is, kinek teljes czímét a Hármas Istoria egy bevezető verse így mondja el: «Tekintetes és Nagyságos Hallerkői Haller János, Kegyelmes Császár és Koronás Király Urunk ő felsége Erdélyi Gubernium Tanatsa, Thesaurariusssa, és Nemes Torda Vármegyének fő-ispánya, igaz fia Hazájának.» A nürnbergi eredetű régi nemzetség melyből származott, nemcsak az ő utódaiban, hanem korábban is mutatott összeköttetést az irodalmi élettel. A családnak egy tagja a XVI. század elején könyvnyomtató volt Krakkóban; Jánosnak egyik testvére, Gábor a török politikának egy ideig

fejedelmi jelöltje, s utóbb áldozata, naplót írt, melyet Bethlen Farkas használt. Maga János egy nagy csapás által lett iróvá, mely benne a politikust érte. Azon párt tagja volt, mely ellenezte Teleki Mihály terveit, ki fegyveresen akart beleavatkozni a magyarországi bujdosók ügyébe a császár ellen. A hatalmas miniszter egymásután tiporta össze a kik utjában állottak: 1674-ben Bánffi Dénest, utóbb 1678-ban Béldi Pált. Ennek bukása, török földre menekülése, s ártalmatlanná tétele után történetekről így ir Cserei: «Minekutánna Béldi Pál Jediculában vetteték, már egyedül ülvén Teleki Mihály a polczon, senki ellent szólni nem mervén, a fejedelmet arra ingerlé, hogy a kik Béldi Pállal egyetértettek, megfogassa, és megnótáztassa. Fogarasban azért országgyűlése lévén, a Bánffi Dénesen kezdett törvénytelen uton megfogdosának az urakban: Haller Jánost, Kapi Györgyöt, Dániel Istvánt, Lázár Istvánt, és megnótázták őket. Kik között Kapi György, s Lázár István rabságban halának meg Dévában. Dániel István sokáig raboskodék, nyolczezer forintot fizetett sarczában, úgy szabadula meg; az jámbor istenfélő kegyes úr Haller János négy esztendő mulva szabadult meg.» Ugyane zenebonának volt áldozata az irodalom emberei közül Paskó Kristóf is. Maga Haller fogságából menekülése után, a köz dolgokban még nevezetes szerepet játszott. Ismeretes bécsi követjárása, s az ő nevéről nevezett conventio, melynek megkötése után a beszterczeiek üdvözlő költeménynyel tisztelték meg. Életét közhivatalokban és tisztességben töltötte, melynek a buzgó, de nem türelmetlen katholikus főur irányában a vastag nyakú Cserei is kész szívvel ad kifejezést. Politikai szereplésére a Szilágyi Sándor által kiadott Alvinczi-okmánytár tartalmaz adatokat. Mindig a császár felé húzott, s a fiatal Apafi kiskorúságának idejére a kormánytanácsba választatott. Halála 1696-ban következett be, egy évvel fő munkájának megjelenése után.

Iróvá rabságának unalmas órái tették. De nem csupán ezek. Első könyvének, a Karenus Jakabból forditott, s 1682-ben a csíki klastromban kinyomatott *Békességes türesnek Payssa* előbeszédében lelkes szót emel a magyar nyelv míveltetésének érdekében. Buzgón mutogatja, hogy nyelvünk épen nem szegény,

hogy idegen szavai nem bizonyítják fogyatékosságát, s hogy a tudományok minden nemeire alkalmas. Kikel azok ellen, kik más nézetben vannak, anya-nyelvöket elhanyagolják, s deákoskodásukkal, kiképeztetésének, megtisztulásának útjában állanak. Ez előbeszédet közölte, s mivelődés történeti fontossága szerint méltatta Jankovich a Tudományos Gyűjtemény 1828-ki folyamában. Haller nemcsak panaszkodni, de tenni is akart, s kezébe vette az iró tollat. A politikai élet izgalmai után alkalmat adott neki rá rabságának hosszas pihenője. A Hármas Istoria elöljáró beszédében erre vonatkozóan ezeket mondja: «Holott midőn keserves rabságban négy esztendőnél tovább nyomorgottam volna, egy házban bérekesztve, a jó Isten igaz itéleti és rendelése szerént; valamikor a henyélésre ereszkedtem mindenestől fogvást, mindenkor érzettem a pokolbeli ellenségnek körülöttem munkálkodó veszedelmes mesterségét. Hogy azért kettős veszedelemre ne jutnék; tudniillik mind világi, s mind pokolbéli nyomoruságot ne kellessék szenvednem, mellyet hamar az nyakunkba ránt a kisértő, legkönnyebben pedig a henyélés által, ha éjjeli nappali szüntelen való strásálással nem vigyázunk, s gondot nem viselünk magunkra. Igy azért hogy vesztég heverve ne vesznék el, munkát igyekeztem adni únalmos elmémnek. Találtam azonban egy igen régi szakadozott könyvetskére, mellynek nyomtatását is nehéz vólt el-olvasni, mind a régisége, mind nyomtatása miatt; mivel abban az üdőben, mellyben azt a könyvet öszveszedték, és rajta munkálódtak, még az a közönséges nyomtatás bötű, mellyel most szoktunk élni, fel nem találtatott volt. Látván abban régi jeles dolgokat Deák nyelven, azt kezdettem Magyar nyelvre fordítani, itéletem szerint mind badgyatt szíveknek gyönyörűségére, mind dicséretes dolgoknak el-követésére, szép serkengető példákat szemlélvén azon munkában, mellyeket mások felett az iffiuk gyanánt (így) vehetnek szemek eleibe.» A régi, szakadozott könyvecske, mulattató és tanulságos példáival, ugy látszik, a Hármas Istoriának középső részére vonatkozik melyhez Haller utóbb csatolhatta a két szélsőt. Az egészet, mint a Trojához irt előszó bizonyítja, fogságának utolsó évében készítette el, s csak tizenkét év mulva, 1695-ben adta ki Kolozsvárott. A közügyek izgalmai

között, melyek magukkal ragadták, nem ért rá foglalkozni vele: öregsége nyugodtabb napjaiban vette ismét elő és adta sajtó alá. E kiadás kétszáz év előtti könyvnyomtatásunknak egyik méltó büszkesége. Az «Erdélyi Féniksz» «magyar Elzevir:» Misz-Tótfalusi Kiss Miklós nyomtatta hollandi papirosra maga metszette betükkel. A családi czímer rajza is díszíti a könyvet, melynek elején, a kor divatához képest magasztaló versek, s egy ajánló levél olvashatók az író testvéréhez, Hallerkői Haller Pál, küküllővármegyei főispánhoz. Utóbb többször nyomatott újra; Toldy (a Magyar Költészet Történetében) hat-hét kiadását említi; mig Szabó Károly csak kettőt jelöl meg: az 1731-ki és 1767-ki pozsonyit.

A munkának mindahárom része a közép-kor egy-egy híres könyvét foglalja magában. Az első Nagy Sándor, az utolsó a trójai háború regényét, a középső pedig a rómaiak viselt dolgait, azaz a Gestákat. Amazt Haller egy, Liber Alexandri de prœliis czímű könyvnek 1494-ki strassburgi kiadásából merítette. E regényes jelmezű Sándor-legendáknak, melyek az egész középkoron át számos változatban forogtak, közös forrása-egy görög munka volt, mely Kallisthenest hirdette szerzőjének. Müller Károly (Bibliothéques des auteurs grecques, Paris, 1846) e hamisítvány eredetét az első Ptolomæusok idejében keresi Alexandriában. Tartalmának legnevezetesebb részét perzsa mondák teszik, melyeknek hajdan kedvelt höse volt a görög Iszkender. Európa nyugotán is jókor elterjedt egy latin fordításban, mely alapját képezte számos verses elbeszélésnek, küztük 1184-ben a franczia Lambert li Corsénak, melynek az alexandrin vers nevét köszöni. E deák regény, számozott rövid capitulumaival, a történet képében jelenik meg; de valójában mesébb a mesénél. A keleti és középkori regevilág egész fantasztikuma helyet talál benne, s körülveszi Nagy Sándor alakját, ki emberfölötti hatalommal lép föl. India való csodáival nem éri be a krónikás. Elmondja mint veszi be a hódító a dúsgazdag Porus király városát, melyben drágakő- és gyöngy-termő szőllőtőt s éneklő arany madarakat talál; mint jön össze amazonokkal és sárkányokkal, mezítelen barlanglakó bölcsekkel és szakállas asszonyokkal, emberevőkkel és óriásokkal, fénikszekkel és

mindenféle csoda-állattal; mint jut a napnak arany házába, hol a nap és hold mindentudó fái megjövendölik kora vesztét; mint emelkedik fel griffmadarak által vont kocsiján az égig, s száll le üveg hordóban a veres tenger fenekére, s miután kelet isteneivel is találkozott, mint esik áldozatául Antipater mérgének.

Ilyenféle a harmadik «istória» is mely Troja veszedelméről szól. E munkának ép úgy, mint a Sándor mondának, régi, a római császárok idejében készített apokryph könyvek szolgálnak alapjául. Keletkezésök, illetőleg fölfedeztetésök meséjét maga Haller igy mondja el bevezetésében: «Ennek a Históriának igazságára illyen formán találtak; hogy az emberek régenten hoszszas emlékezeteknek meg-maradására nagyobb pompát illyet követtenek temetésekben, hogy midőn testeket meg-égették s porrá tévén, egy edényben a földbe bóltos sírba tették vólna; olly égő tüzet-is talált vólt fel az emberi okosság, melly a lámpásban sok száz esztendőkig meg-maradott, el nem alutt; sőt azt örökké tartó tűznek hitták, és temetésekben a Nagy embereknek olyan tüzet-is tettenek-bé, a ki mind tartott addig, míg új levegő-ég nem érte. Illyen temetése Görög Ditisnek Dares Frigiusnak Trojai vitéznek, kik mind ketten jelen vóltak a Trojai hadban, s az egész Trojai Históriát igazán és rendesen le-irták magok táblára és magokkal azon táblákat-is eltemették; kiknek teremtésekre a tűz világról Athenásban rátalálván, rátaláltak az irott táblákra is.» A hamisítvány körülbelül Nero idejében készült s egész irodalmat indított, mely mellőzött mindent, mi a görög mythologiára, az istenek harczára vonatkozott s a trójai mondakör alakjait és eszményeit egészen a romantika szellemében mutatta be. E változat szorította háttérbe Homért. Földolgozásai közül legjobban elhiresedett Colonnai Guidó, «Messana város Birájának» munkája, melyet az 1287-ben a salernoi püspök kérésére irt. Ezt fordította le Haller. A regény az argonauták hadjáratával kezdődik, melybe bele van szőve Medeának a félelmes varázslónőnek romantikus epizodja. A görögök elpusztítják Troját s Laomedon király foglyul esett leányát, Exiónát, Hercules rabnőül ajándékozza Telamonnak. Priamos új fényes várost épittet

s vissza akarja szerezni testvérét. Ebből az okból indúl meg Paris Helena elrablására, kinek váltságul kell vala szolgálnia Exionáért. A bosszuálló görögök azonban haddal jönnek Troja ellen s tíz évig ostromolják. Húsz harczot vívnak, legelső hőseik elesnek; de a város birtokába utoljára is csak Antenor és Aeneas árulása által juthatnak. A fa-ló képviselte katasztrof után a történet a görög fejedelmek balvégzetű hazatérésén végződik. De minő uralkodók, minő vitézek ezek! A görög monda machinája varázslattá, hősei középkori lovagokká, asszonyai várkisasszonyokká változnak. A Priamus által épített Ilion, égig nyúló tornyaival, sétáló galériáival, kristály oszlopaival és elefántcsont falaival: az ismeretes tündérvárak egyike. Thersites törpe, Hektor és a többiek kifogástalan lovagok. Az Akhilles is, ki sohajtoz és könnyeket hullat ellenségének, Priamus királynak, szép leányáért, Polikszenáért s szerelmének esik orgyilkos fegyver által áldozatává, midőn kedvesét látni Trojába megy. Ime a középkor szelleméhez, divatához idomuló antik világ. És a szegény Haller előbeszédjében úgy állítja elénk az egészet, mint az oknyomozó, egyedül hiteles történetirás példáját. Előadása is egészen e felfogáshoz látszik simulni. Nem a bibliai ünnepélyesség jellemzi, az egyházias stil merev komolysága nála megenyhül, szűk volta kiszélesedik. A történeti előadás komoly és nyugodt lassúsága lép helyébe. Egészen azon a hangon beszél, mint korának krónikásai és emlékirat-szerzői, szélesen folyamatosan, tisztán s csak a példabeszédek magyarázatjaiban emlékeztet olykor amaz oktató, s rövid összevontsága daczára is homályos egyházias módra. Szóanyaga elég bő, rokonértelmű szavakkal könnyen és gyakran él, s erdélyies, nyilt és nyujtott hangokkal folyó beszéde mégis egyszínű. Kifejezései egyszerűek, tartalmasok s nem ritkán szépek; elárulják törekvését bizonyos purismusra, mely czáfolatúl lehetett szánva a magyar írás lenézőinek, emlékeztetve Hallernek a Payss előbeszédjében kifejtett nézeteire a magyar előadásról: «nem illendő két nyelvet összezavarni s úgy beszélni». Mondatai kerekek jól alkotottak, egymásba könnyen kapcsolódnak, hangzatosak, de a színek válogatásáról, a beszéd élénkebb menetéről, jellemző hangról, szóval az elbeszélő stil kellékeiről szó sincs.

A minek a Hármas Istoria hírét és kedveltségét, Bod Péter bizonyítása szerint is, leginkább köszönte, az a második rész volt: a Gesta Romanorum fordítása. A Gesták, az olasz novellistáknak e legdúsabb forrása, klassikai mondáknak, keleti regéknek s barátlegendáknak gyüjteménye. Eredeti szerkezete latin, mely, minden jel utasítása szerint, Angliában keletkezett. Erre nézve azonban döntő bizonyságokat eddigelé nem talált az irodalomtörténeti buvárlat. Keletkezésére nézve legalaposabb vizsgálója, Oesterley Herman (Gesta Romanorum, Berlin, 1872) is csak megativ eredményekre jut. Czáfolja Wartont, ki azt állítja, hogy egy, XIV. századbeli paitoui benediktinus, Petrus Berchorius, volt szerzője; nemkülönben Grässet is, ki az egy századdal korábban élt Helinandus nevű franczia barátban keresi kompilatorát. Ennek kilétére nézve legtávolabbról sem lehet következtetnünk. A gyüjtemény legrégibb kodexe 1326-ból való s Bolognában őríztetik; nyomtatás alá elsőben 1472-ben került. Régenten csak 150 vagy 151 történetet tartalmazott, melyeknek száma utóbb 181-re szaporodott. Ennyi van Hallernél is. Forrásai: a Kalila ve Dimna, Petrus Alfonsus Disciplina Clericalisa, Barlam és Jozefát parabolái s latin krónikák és adomagyüjtemények. Nem történetet ad, mint czíme igéri, hanem csupa költött elbeszéléseket, melyeknek hősei jó részt római császárok, királyok és hősök neveit viselik. A középkor szelleme antik öltözettel lép föl benne. Rómába édesget s a középkor barbár társadalmába vezet, melynek feudalis viszonyai, rajongó szenteskedése ás arab meséi tűnnek fel előttünk. A bosszú vad kitöltései, bűnös szerelmek képei, lovagok kalandjai, szentek sanyargatásai s bűbájosságok csodái az uralkodók. Némelyik mese egészen rövid, csak néhány szóból áll, de egy-kettő, mint Jovenianus s Apollonius történetei és mások, egész hosszú históriává terjed. A XIV. század óta valamennyihez moralisatio van függesztve, a misztikával eltelt kor divatához képest, mely mindenben kettős értelmet keresett, s mindent a vallás czéljaira aknázott ki. Erre a nem ritkán frivol történeteket s a görög mythosokat is, midőn például, a kutyái által szétszakgatott Aktaeonban az üldözött Üdvözítőt kereste. Haller a történeteket magukat, a középkori magyar

kifejezéssel, *példabeszédeknek* nevezi, mint Poncianus is; a moralisatiot pedig *magyarázatnak*. Mitsem változtatott rajtok, az eredetiből vette azt a mesét is (XLLX), melyben tévedésből magyar vonatkozás van. Ez az avar monda khánját, kiről Paulus longobard krónikája beszél, Kálmán magyar királylyal cseréli föl, ki Rosinilla herczegasszonyt kivégeztette, a mért neki Sondat várát oly feltétellel adta át, hogy feleségűl vegye. A magyar fordító két mesébe Balassa-strofában írt verseket is vegyít.

DR. BEÖTHY ZSOLT.

A FRANCZIA VERSTANHOZ.

Tobler Adolf, *Vom französischen Versbau alter und neuer Zeit.* Leipzig, Hirzel 1880. 123 l.

Lubarsch E. O., *Französische Verslehre mit neuen Entwickelungen für die theoretische Begründung franz. Rhythmik.* Berlin, Weidmann, 1879. XII. 522 l.

Foth K., *Die französische Metrik für Lehrer und Studirende in ihren Grundzügen dargestellt.* Berlin. Springer. 1879. X. 52 l.

Becq de Fouquières L., *Traité générál de versification française.* Paris, G. Charpentier, 1879. XVI. 309 l.

Íme négy, gonddal készűlt, részben terjedelmes mű a franczia verstanról és könnyű volna még néhány értekezést fölemlíteni, melyek szintén e kérdéssel foglalkoznak és szintén napjainkban jelentek meg. Honnan e nem mindennapi érdeklődés és munkásság? Egyszerűen onnan, mert a franczia verstan — épen úgy, mint a franczia nyelvtan — napjainkig teljesen nélkülözte a tudományos alapot, melyet tehát számára meg kell szerezni, a franczia nyelv zenei elemeinek és a franczia vers történetének tanulmányozása által. — Nem mintha franczia verstanok hiányában lettünk volna, volt ilyen elég, csakhogy a mit tanítottak, távolról sem lehetett kielégítő. A fölvett szabályok nagyobbára úgy tüntek föl, mint a költők önkényének, szeszélyének kifolyásai. A vers lényeges tulajdonságaira vonatkozólag rendesen csak azt tanították, hogy a franczia verset a szótagok határozott száma, nemkülönben a cæsura és a rím

alkotják meg. Igaz ugyan, hogy ezek lényeges kellékei a franczia versnek, de azon kellékéről, mely épen leglényegesebb, *a hangsúlyról, az ütemes szótagcsoportokról,* mint a vers alkotó elemeiről, többnyire hallgattak, vagy ha meg is említették, nem tárgyalták azokat behatóan, amint kellett volna. Hogy a franczia vers hangsúlyos, ezt már a nyelv hangsúlyos természete hozza magával. Ámde e tény tudata teljesen homályban volt; a verstanírok alig tudtak róla, a költők pedig csak finom érzetük által vezettetve — mintegy ösztönszerűleg — alkották hangsúlyos verseiket.

1807-ben az olasz *Scoppa* «Traité de la poésie italienne rapportée à la poésie française» czímű dolgozatában figyelmeztetett először arra, hogy valamint az olasz versek, úgy nézete szerint a franczia versek is hangsúlyon nyugszanak. — E fölszólalás azonban elhangzott. Utóbb *Quicherat* «Traité de versification française» czímű, valóban becses művében újból fölvette ama tételt s kimutatta, hogy a franczia vers rhythmusa a súlyos és súlytalan szótagok váltakozásából ered. *Gramont* «Les vers français et leur prosodie» czímű könyvében még behatóbban foglalkozik a franczia nyelv rhythmikus törvényeivel, tanulmányában átkarolja a franczia költészet régibb korszakait is, a nélkül mégis, hogy az általa kutatott rhythmikus törvényeket valami rendszerbe tudná hozni. A föntebb említett négy mű mind ezen kérdéssel, de általán a franczia verstan összes kérdéseivel foglalkozik; szerzői igen alapos ismerői a franczia nyelvnek és irodalomnak, műveik hosszú és fáradságos tanulmányok gyümölcsei és a mi különösen érdekes, habár úgy dolgoztak, hogy az egyik a másikról nem tudott, tanulmányaik eredményei a leglényegesebb pontokban megegyezők.

Nem lehet szándékunk ezen — részletekkel természetesen elhalmozott — művek hosszabb megbeszélésébe bocsátkoznunk, egy pár szóval azonban elmondjuk, hogy olvasóink azokban mit találhatnak.

Tobler Adolf, a berlini jeles romanista, könyvecskéjét hallgatói számára írta, rövidre foglalta azt, sok fontosabb kérdést nem is érint, mert könyve hiányait előadásaiban szándékozik pótolni. Rövid bevezetés után, mely a franczia vers természeté-

vel foglalkozik, áttér a vers lényeges kellékeinek ismertetésére; szól a szótagok számának meghatározásáról, a vers belső tagolásáról, a hiatusról és a rímről. Szerző aránylag többet foglalkozik a régibb franczia irodalom verseivel, az újabbakat egy kicsit mostohán tárgyalja. Tekintve azonban a tárgyalás alaposságát és világosságát, s a fölhozott adatok megbízhatóságát, azt hiszszük, hogy ez azon könyv, melyből legtöbbet lehet tanulni, s hogy azt nem nélkülözheti az, ki a franczia verstannal tudományosan foglalkozik.

Lubarsch E. O. nagy terjedelmü műve, önálló nyomozásnak az eredménye. Szerző e könyvből kivonatot is adott ki, e czím alatt: «Abriss der französischen Verslehre», iskolák számára. Mind a két könyv csak az újabb kor franczia versével foglalkozik; ez kár, mert tudományosan kielégítő eredményekre e téren csak úgy lehet jutni, ha a vers történeti fejlődése is kellő tekintetben részesül; a hol ez hiányzik — mint L. könyvében — ott az állítás sokszor bizonyítás nélkül marad. Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy e könyv gazdag példatárával igen sok tanulságost tartalmaz. Francziaországban is elismerésben részesült. A «Mémorial diplomatique» czímű heti irat így nyilatkozik róla: «C'est une étude des plus originales et des mieux faites. C'est d'ailleurs, la première fois, que toutes les questions qui se rattachent à notre versification, tous les problèmes délicats qu'elle soulève ont été ainsi traités avec un pareil développement, et surtout avec une pareille abondance de citations et d'exemples, puisés aux meilleures sources.» — És utóbb: «On est vraiment effrayé des immenses lectures qu'il lui a fallu faire pour composer ce gros volume; il est bien peu de Français qui connaissent aussi bien que lui les poètes de la France».

Foth K. füzetkéjében nem szándékozik kimerítően tárgyalni a franczia metrikát és csak a főpontokra szorítkozik. Iparkodik megismertetni a rhythmust, mely a franczia versben a súlyos és súlytalan szótagok csoportosítása által elérhető; az általa fölállított ütemes csoportok, logikai csoportok, a miért is nem tartja megengedhetőnek valamely szónak az ütem kedveért való kettészakítását. Így p. e sort

Céléb*rer* | avec *vous* | la fam*euse* | jour*née*

úgy osztja be, hogy az ütem vége egyúttal a szó végére essék, tekintet nélkül arra, valjon az utolsó szótag hangsúlyos-e vagy nem. — *Lubarsch* e pontra nézve más nézeten van; szerinte t. i. szükséges, hogy az ütem végére mindig hangsúlyos szótag essék, a föntebbi sort tehát a következőkép osztja be:

Célé*brer* | avec *vous* | la fam*eu* | se jour*née*.

E pontra nézve még nincsen megállapodás, a szakférfiak nagyobb része azonban Foth mellett áll.

Becq de Fouquiéres munkája egy lényeges hibában szenved; t. i. a helyett, hogy a szabályokat a nyelv természetéből vagy jeles példákból következtetné, nem mindig helyes okoskodások által iparkodik azokat oktroyálni. A szótagolás tanával nem foglalkozik. Az Alexandrin-t nézi a franczia versek alapversének, a mi hibás nézet; legrégibb versnek sem lehet azt mondani, mert a 10 tagú nálánál régibb, mindamellett e könyv is sok tanulságos dolgot tartalmaz. — Ennyit elégnek tartunk e föntebbi könyvek ismertetésére. Mivel azonban nálunk franczia verstannal eleddig igen kevesen foglalkoztak, azt hiszem nem lesz érdektelen, ha — a föntebbi művek nyomán is — tájékoztatásúl fővonásaiban előadom azt, mit ez idő szerint a franczia verstan körében többé-kevésbbé megállapitottnak lehet tekinteni.

A franczia nyelv nem mértékes, hanem *hangsúlyos*, ugyanezért *verse is hangsúlyos*, amint ezt ennek története a legrégibb időktől napjainkig világosan tanusítja. Mértékes versekre a franczia nyelv nem alkalmas, mert hosszú és rövid szótagjai oly tökéletlenűl vannak a nyelvben fölosztva, hogy ezekre a versmértéket építeni — p. úgy mint a latinban, vagy magyarban — nem lehet. Mindazonáltal nem hiányzottak a kísérletek, főkép a XVI. században, a renaissance befolyása alatt; *de Baïf* a classicismus felé való törekvésében az egész latin metrikát szerette volna a francziába átültetni, előszeretettel írt ódon mértékű verseket, melyeket utána *baïf-féle verseknek* — *vers baïfins* — neveztek. Példája követőkre is talált; ízleltetőűl ideírom *Jodelle*-nek egy distichonát, melyet barátai valóságos mesterműnek tartottak:

Phœbus, A | mour, Cy | pris veut | sauver | nourrir et | orner
Ton vers | et ton | chef || d'ombre, de | flammes, de | fleurs.

A ki e sorokat a mértékes lábak szerinti beosztással olvassa, azonnal érzi, hogy ez úton a franczia nyelv sajátos hangsúlya teljesen elvész, mert a vers rhythmusa nem franczia; — ha pedig a nyelv természetes követelése szerint, a hangsúlyos szótag kiemelésével olvassuk:

Phoe*bus* | Am*our* | Cyp*ris* | veut sau*ver* | nourr*ir* | et orn*er*
Ton | *vers* | et ton *chef* | d'*om*bre | de *flam*mes | de *fleurs*

hiányzik egyáltalán minden rhythmus, mely nélkül pedig verset képzelni sem lehet.

Az utolsó nagyobb kísérletet a mértékes versek meghonosítására *Bonaparte Lajos*, Hollandia ex-királya tette, ki 1811-ben e kérdést akadémiai pályázatra tűzte ki és maga is próbált ilyen verseket írni, melyeket *harmonico-rhythmikusok*nak nevezett; de hiába, e kísérlet sem vezethetett eredményre, mert maga a nyelv természete ellenkezett vele. A franczia nyelv képes ugyan egynehány tűrhető mértékes verset megalkotni; de arra, hogy egy egész nagy költemény ily versekben szerkesztessék, — határozottan nem alkalmas.

Meg kell egyébirant jegyeznünk, hogy a mértékes vers a latin classikai irodalomban is csak a görög verseknek utánzása folytán honosult meg; *a népies latin nyelv versei nem mértékesek, hanem hangsúlyosak voltak.* Mutatják azt a reánk maradt töredékek. Cæsar katonái p. kik diadalszekerét követték, a következő verseket énekelték:

Cáesar Gálliaѕ subégit, Nicomédes Cáesarem:
Écce Cáesar núnc triúmphat, qui subégit Gállias,
Nicomédes non triumpháit, qui subégit Cáesarem.

Tisztán érezhető, hogy e versek rhythmusa nem a mértéktől, hanem a hangsúlytól ered.

Hangsúlyon nyugodtak továbbá *a keresztyén egyház középkori latin énekei is;* p.:

Véni sancte spiritús
Ét emitte cóelitús
Lúcis túae rádium.

Nemkülönben a középkori latin profán költemények, melyeket — úgy látszik — *goliárd-féle* (bohóczos) költeményeknek neveztek; p.

Mihi ést propósitúm — in tabérna móri,
Vinum sit appósitúm — móriéntis óri,
Út dicant cum venerint — ángelórum chóri:
Déus sit propitius — húic pótatóri.

Midőn a népies latinból származott franczia nyelv versekben szólalt meg, ezek természetesen szintén hangsúlyosak voltak és maradtak mind e mai napig. E tény tudata azonban homályban maradt a legújabb időkig és a költők verseikben, nem valami megállapított szabályt, hanem inkább csak fínom érzéküket követték, ösztönszerűleg jártak el és a hangsúlyos szótag mintegy magától szökkent azon helyre, a hol megkívántatott, körűlbelűl úgy mint a magyarban, melynek nemzeti versidoma tudvalevőleg hasonló alapon nyugszik. — Ámde a francziában a hangsúlyos szótagok sincsenek akként elhelyezve, hogy azoknak fölhasználásával valóságos verslábakat lehetne alkotni, p. úgy mint a németben; — a francziában ilyesmi nem lehetséges. — Minden szóban van ugyan egy szótag, mely hangsúlyos, *de csakis egy* és a mi főbaj, csak az utolsó. Útjában állnak tehát a verslábak szerkesztésének egyrészt a hosszú szóknak súlytalan vagy középsúlyú tagjai, másrészt a sok egytagú szó. Mit csináljon a költő p. az efféle szókkal: impétuosi*té*, épouvantable*ment;* vagy az ilyenekkel tu ne l'as pas eu stb. stb.? Ily anyagból verslábakat alkotni nem lehet. Ebből következik, hogy a verslábak nem is képezhetik azon állandó elemet, melyre a franczia vers szerkesztését építeni lehessen. *Nem marad* tehát *állandó elemül egyéb hátra, mint a szótagok határozott száma ;* de mivel a szótagok válogatás nélkül egymásmellé helyezve nem alkothatnak verset, a költő — ama szilárd alapon, — többékevésbbé meghatározott helyeken, hangsúlyos szótagokat alkalmaz, mint a rhythmus hordozóit, melyek a logikailag hozzájok ragaszkodó súlytalanokkal rhythmikus csoportokat — *ütemeket* képeznek, megannyi arányos részeit a versnek, a mire a magyar nemzeti versidom analogont mutat.

Hogy ezt jobban megértessük, például ideírjuk az *Athalie* első verseit:

1. *Oui,* je vi*ens* | dans son t*em*ple || ador*er* | l'Étern*el;*
2. Je vi*ens* | suivant l'us*age* || an*ti*que | et solen*nel,*

3. Célébr*er* | avec v*ous* || la fam*euse* | journ*ée*
4. *Où* sur le m*ont* | Sina || la l*oi* | nous fut donn*ée*.

E versek rhythmikus menetét alig fogja valaki kétségbe vonni, pedig az egyik sor ütemei merőben különböznek a másik sorétól, amint ezt képletök világosan mutatja:

1. —⏑— | ⏑⏑— | ⏑⏑— | ⏑⏑—
2. ⏑—̇ | ⏑—⏑— || ⏑— | ⏑⏑⏑—
3. ⏑⏑— | ⏑⏑— || ⏑⏑—⏑ | ⏑—
4. —⏑⏑— | ⏑— | ⏑— | ⏑⏑⏑—

E képletben a mértékes versek jegyeit használtuk föl, nem mintha azok tényleg használtatnának, hanem csak azért, mivel az olvasó ezeket már ismeri s így könnyebben érti meg azt, amit megértetni akarunk. Csak azt kell még megemlítenünk, hogy a hosszúság jegye «—» itt és utóbb súlyos szótagot jelent, a rövidség jegye pedig «⏑» súlytalant, ⏒ középsúlyút.

Ez ütemeken kívül a francia vers a nyelvnek még egy másik zenei elemét is fölhasználja, a *rím*et. — A franczia vers főkellékei tehát:

a) *A szótagoknak határozott száma;*

b) *a hangsúlyon alapuló* s egymással arányban álló rhythmikus csoportok, v. i. *ütemek* és

c) *a rím.*

Széphangzás tekintetében a franczia vers bármely más nyelv versével kiállja az összehasonlítást, változatosság tekintetében pedig a legtöbbnél gazdagabb és teljesen alkalmas a költészet mindennemű igényeinek eleget tenni.

Ezeknek előrebocsátása után, ama három főkellékre vonatkozólag el fogjuk röviden mondani azt, mit általán szükségesnek tartunk, mellőzve minden olyan részletet, a mely iránt a kézenforgó franczia verstanok, p. a *Quicherat*-féle: «Petit traité de versification française» is kellő felvilágosítást nyujtanak.

A) **A szótagoknak száma.** Olvasóink bizonyosan hallottak már franczia declamatiót, vagy részt vettek franczia szini előadásokon; ha igen, akkor bizonyára észrevették azt is, hogy ilyenkor a szótagok sokkal gondosabban ejtetnek ki, mint a közönséges beszédben. Leggondosabban komoly, nagyszabású darabokban, p. tragédiákban, valamivel kevésbbé gondosan

könnyebb darabokban, p. vígjátékokban, melyeknek beszédje már inkább közeledik a közönséges élet beszédjéhez.

A franczia versben minden szótag kiejtetik és számol, még az ú. n. néma *e* is, kivéve a sor végén, továbbá a szó végén, ha a következő szó hangzóval kezdődik, mely esetben az *e* elnémúl.

1 2 3 4 5 6 | 1 2 3 4 5 6
Sans la langue, en un mot, | l'auteur le plus divin
1 2 3 4 5 6 | 1 2 3 4 5 6
Est toujours, quoi qu'il fasse, | un méchant écrivain.

Mellesleg jegyzem meg, hogy újabban bizonyos hajlam mutatkozik a néma *e* elhagyására, de csak könnyebbnemű költemények elszavalásánál.

Midőn két vagy több hangzó következik egymásra, mint péld. e szókban: *quoi*, par*lions*, a*imions*, *Dieu*, a kezdő sokszor nem tudja, egy vagy két szótagban kell-e azokat olvasni?

Alapos útbaigazítást e kérdésekben csak a históriai nyelvtan ád, mint ezt *Tobler* és *Foth* fönt érintett műveikben bizonyítják. A ki azonban bármely oknál fogva nem nyulhat ama tudományos eszközhöz, az hasznát fogja venni a következő táblázatnak, melyet *Barrau*, «Méthode de Composition» czimű művéből vettünk át.

Hangzók.	*Kiejtés.*
	a) Az igék végszótagjai.
1. ier, ouer, uer, uire	*i-er*, *ou-er*, *u-er*, de *uire* kivéve bruire p. je ri-ais stb.
2. ions, iez	Nous aim*ions*, *iez*; que nous aim*ions*, *iez*; nous aimer*ions*, *iez*. Ha azonban a hangzók előtt két mássalhangzó áll, melyek egyike *l* vagy *r*, akkor: vous voud*ri-ez*, nous contem*pli-ons*.
	b) Egyéb szótagok.
3. ia, iai, ian, ien, iant, ient, iau	i-a, i-ai stb. kivéve d*ia*ble, d*ian*tre, l*ia*rd, d*ia*cre, f*ia*cre v*ia*nde, brev*iai*re, p*ia*ffer (b*iais* mellett b*i-ais*).

4. ié, iei, ier, iére	*ié* stb. *kivéve a)* a végszótagokban, midőn a hangzókat két mássalhangzó előzi meg, melyek egyike *l* vagy *r*, p. ouv*ri-er*, peup*li-er*, *b)* e szókban p*i-été*, soc*i-été*, in*qui-et*, in*qui-étude*, essent*i-el*, gr*i-ef* és h*ie*r mellett h*i-e*r.
5. ien	*ien* kivéve l*i-e*n, és a melléknevek, melyek tárgyak, foglalkozások vagy országok neveitől erednek, mint histor*i-e*n, pruss*i-e*n, chirurg*i-e*n, aér*i-en*.
6. ieu	*i-eu*, kivéve *lieu*, mil*ieu*, D*ieu*, ad*ieu*, p*ieu*, ép*ieu*, ess*ieu*, c*ieux*, v*ieux*, m*ieux*, mons*ieu*r.
7. io, ion	i-o ; i-on ; kivéve f*io*le, p*io*che.
8. oè	po*è*le, m*oe*lle ; p*o-è*te, p*o-è*me, p*o-é*sie, p*o-é*tique.
9. oua, ouè, ouen, ouette, oueux	*ou-a* stb., kivéve fouet, f*ou*etter, *oua*is.
10. oui	*ou-i* kivéve *oui*.
11. oin, ouin	*oin*, *ouin*.
12. ua, ué, uet ueur.	*u-a* stb. kivéve éc*ue*lle.
13. ui	*ui*, kivéve fl*u-i*de, r*u-i*ne, br*u-i*ne, r*u-i*ner, r*u-i*neux, s*u-i*cide, superfl*u-i*té.

E táblázat használatára még a következőt jegyezzük meg.

Az első rovatban fölkeresendő a hangzók összetétele, melyre nézve fölvilágosítást óhajtunk, pl. e szóban f*ie*r, mely ige is, melléknév is. Ha az igét keressük, az 1. szám alatt látjuk, hogy kéttagú f*i-e*r ; ha a melléknevet a 4. szám alatt találjuk, hogy egytagú f*ie*r, s így minden hasonló esetben.

A hangtorlódás. Hiatus. Midőn valamely szó súlyos hangzón végződik és a következő hangzón kezdődik, hangtorlódás — *hiatus* támad, melyet a franczia vers nem tűr meg, Boileau szabálya szerint :

Gardez qu'une voyelle à courir trop hâtée
Ne soit d'une voyelle en son chemin heurtée.

E szabályt a francziák — *Malherbe* óta — szigorúan követik, szigorúbban mint kivánatos, s ugyanazért *Becq de Fouquières* fölhívja a költőket, hogy e téren is valamivel szabadabban mozogjanak.

B) **A hangsúly és az ütemek.** *Hangsúlyozás* tekintetében a francziа szótagok: hangsúlyosak és hangsúlytalanok. *Hangsúlylyal* — *accent tonique* — ejtetik ki minden szó utolsó hangzó szótagja, a többi szótagok súlytalanok — *atones.* — Többtagú szókban az utolsó szótagon kivül még a tőszótag is megnyomatik, ezen tehát középhangnak — *accent d'appui* — van helye.

Mellesleg jegyezzük meg, hogy a franczia nyelv hangsúlya egyenes ellentéte a magyarnak, a mennyiben ennek hangsúlya *az első* szótagon nyugszik. A franczia nyelv természetszerű rhythmusa tehát *emelkedő* — iambikus v. anapaestikus — a magyaré trochaikus, *ereszkedő.* A francziában — épen úgy, mint a magyar nemzeti versben — nem minden szónak hangsúlyos szótagja emeltetik ki valóban, ily módon a vers nem nyerne kellő rhythmust; *a rhythmus tulajdonképi hordozója, a beszéd értelmileg fontosabb szavainak hangsúlyos szótagja,* mely mintegy uralkodik azok fölött, melyek hozzá szorosabban tartoznak, s vele együtt a versnek egy-egy arányos részét teszik. Így képződnek az *ütemek,* melyek a szótagok száma és hangsúlyi értéke szerint különbözők. A szótagok száma szerint lehet az ütem 2, 3, 4 és többtagú; hogy hol áll a hangsúly, az a nyelv természetétől függ.

A franczia vers ütemeinek theoriája még nem jutott teljes megállapodásra; határozottan csak azt tudjuk, hogy a cæsura és a rím helyén hangsúlyos szótagnak kell állania; különben a súlyos szótagok száma és helye teljesen szabad s a költő csupán csak rhythmikus érzékétől, a széphangzástól és összhangzástól vesz irányt. Ilyesmit persze nehéz szabályokba foglalni. A mit tehát a következőkben közlünk, ez csak az útat akarja jelezni, melyen a verstanírók reménylik, hogy megállapodásra fognak jutni.

Mi már föntebb is némely újabb verstaníró példáját követtük, a midőn az ütemek megjelölésére a mértékes versek

jegyeit kölcsönöztük át; ugyanezt fogjuk a következőkben is tenni, sőt *Foth* és *Lubarsch* nyomán odaírjuk az ütemek képletéhez, a megfelelő mértékes verslábak neveit is; nem mintha a francziák ez elnevezéseket valóban használnák, hiszen *a franczidban verslábakról nem lehet szó,* (mert ha a régibb theoriában előfordúl is a *pied* = láb szó, ez csak szótagot jelent). Használjuk e neveket csupán azért, hogy olvasóink a képleteket egy ismeretes név segítségével könnyebben tarthassák meg. A francziában a nyelv természete szerint a következő ütemek lehetségesek:

a) *Kéttagú ütem.* Ez lehet *α*) ◡— (iambus) je vi*ens*, ai*mer*,
vagy *β*) —◡ (trochaeus) *o*se, j'*ai*me.

b) *Háromtagú ütem.* Ez lehet

α) ◡◡— *Anapaestus* (lebegő): ador*er*, étern*el*, mon a*mi*.

β) ◡—◡ *Amphibrachis* (körösdi): je t*rem*ble.

γ) —◡— *Creticus* (ugrató): *oui*, je *viens*, — p*eu*ple, ing*rat*.

A többi alak helytelen, mert több hangsúlyosnak egymásra való következése ellenkezik a rhythmus lényegével, a *dactylus* (lengedi —◡◡) pedig nem felel meg a franczia nyelv hangsúlyozási törvényének, melynek jellegét a iambus vagy anapaestus fejezi ki.

c) *Négytagú ütem.* Ez állhat:

a) Egy súlyos és három hangsúlytalanból ilyképen:

α) ◡◡—◡ a *harmadik paeon:* la tromp*et*te és

β) ◡◡◡— a *negyedik paeon:* de l'univ*ers*.

a többi lehetséges alak nem felelne meg a franczia hangsúlyozás törvényének. Vagy állhat

b) két súlyos és két hangsúlytalanból:

α) ◡—◡— diiambus: ce j*eu*ne, r*oi*.

β) —◡—◡ ditrochaeus: t*ou*te *ch*ose.

γ) —◡◡— choriambus: *où* sur le m*ont*.

A többi alak a nyelv természete folytán nem rhythmikus; lehetnek az ütemek még több tagúak is, ámde ezek kevésbé ajánlatosak, a miért is jó verselőknél ritkán fordulnak elő.

Valamint a magyarban, úgy a francziában is ott van a legjobb rhythmus, hol a hangsúlyos szótagok kellő arányossággal vannak elhelyezve. Az ütem magával a szóval végződik,

valamely szót kettészakítani és több ütemre kiterjeszteni nem helyes.

Ily ütemekből alakúl a franczia vers, de hogy azok miként illeszkednek egymás mellé, arra nézve szabályt adni nem lehet.

A vers és versnemek. — *A franczia vers* legalább is egy ütemből áll: rendesen azonban több ütem egyesüléséből keletkezik.

A versnemek nem az ütemek szerint, hanem csak a szótagok száma szerint különböztetnek meg egymástól. A legkisebb vers kéttagú, a leghosszabb 12 szótagú. Ha itt-ott hosszabb versek találtatnak, ezek csak összetételeknek tekintendők, külön sajátsággal nem bírnak.

Legfontosabb és legkimíveltebb verse a franczia költészetnek a 12 tagból álló *Alexandrin,* az ismeretes Sándor-vers, mely nevét egy XII. századbeli regénytől: Roman d'Alixandretől vette, melyben e versnem először nyert alkalmazást. Drámák, eposok, epistolák, satirák, tanköltemények stb. rendesen e versnemben vannak írva.

Tekintve azt, hogy a költő szabadsága az ütemek alkalmazásában könnyen szabálytalanságokra vezethetne; ezeknek kikerülésére a francziák a hosszabb 10—12 szótagú versben két eszközt alkalmaznak, az egyik a *metszet* — *césure* — követelése, a másik az ú. n. *átlépés* — *enjambement* — tilalma.

Boileau szigorúan követelte:

Que toujours dans vos vers | le sens coupant les mots
Suspende l'hémistiche | en marque le repos.

A metszet a 12 szótagú versben a 6-ik szótag után kivántatik. A metszet által a vers két — többnyire egyenlő — részre — *hémistiche*-re oszlik, oly módon, hogy a metszet helyén az értelemnek is némikép befejezettnek kell lenni. A metszeten és sor végén álló szótag szabályszerint súlyos. E két követelt súlyos szótagon kívül egy Alexandrinben még nehány súlyos fordúl elő, melyeknek helye azonban nincsen meghatározva, s azért *mozgóknak* hivatnak — *accents mobiles.* — Ezek legjobban úgy helyeztetnek el, hogy a félvers mindegyikére még egy-egy essék, még pedig bárhová, csak nem a félvers

5-dik szótagjára, hol a rhythmust megrontanák. Nem volna továbbá helyes, a félvers belsejébe oly szót helyezni, mely nyomatékosabb az annak végén álló szónál.

A 10 szótagú vers a régibb irodalomnak legfontosbika volt és hősi versnek hivatott — *vers héroique,* — a Roland-ének p. ily versekben van írva. E versben a metszet a 4-ik szótagon áll, ritkábban az 5-iken, ezáltal a vers két nem egyenlő részre oszlik, mi neki nagyobb elevenséget kölcsönöz.

A rövidebb versben a metszet helye nincsen meghatározva. Magától értetődik, hogy midőn az imént a hangsúlyos szótagoknak a *félvers belsejében* való elhelyeztetéséről szólottunk, csak a lehetőséget akartuk megmutatni, nem szabályt adni; ilyent adni nem lehet. A költő — a mint már mondottuk — csak rhythmikus érzékétől vesz e tekintetben irányt.

Malherbe óta nem volt megengedve, hogy a versben kifejezett gondolatnak valamely része a következő sorba átvitessék: Et le vers sur le vers n'osa plus enjamber (Boileau).

A classikai iskola ez átvitelt — *enjambement*-t csak két esetben engedi meg; *a)* midőn az átvitt szó kiegészítője az egész verssort tölti be; *b)* félbeszakítás esetében.

E szigorú követeléseken — melyek a költészetnek sokszor valóságos akadályáúl szolgálnak — a romantikus iskola túlteszi magát, s könnyű belátni, hogy a szabadabb versalkotás által a versnek könnyüség, hangzatosság, de sőt hatásosság dolgában is rendkívül kell nyernie; föltéve, hogy a költő ebben nem önkényét, hanem műérzékét követi. Ez üdvös emancipatióban a jeles Chénier Endre volt az úttörő.

C) **A rím.** A franczia rímet így értelmezik: *két szó rímet képez, midőn súlyos hangzójuk és a mi erre következik, egyenlően ejtetik ki.* Ha a rím a súlyos hangzót megelőző mássalhangzóra is kiterjed, gazdagnak hivatik — *rime riche.*

A franczia rím a fülnek szól és nem a szemnek; ha a betűk különböznek is egymástól, *mihelyt a kiejtés összhangzó, a rímek is helyesek;* így pl. e szók: pér*isse*, suppl*ice*; n*et*, f*ait*; Baby*lone*, *aun*e jó rímeket képeznek; ellenben, mihelyt a kiejtés nem egyezik meg, ha a betűk ugyanazok volnának is, a rím hibásnak tekintetik, így p. e szók: aim*er*, am*er*, le *lis*, je *lis*,

ours-jours, tran*si*, ch*oisi* stb., a kiejtés különbözősége miatt nem képezhetnek rímeket.

Nagyon ajánljuk figyelmébe a kezdőknek a rímek tanát, főkép a különböző módon írt, de egyformán kiejtett szóvégzetekből eredő rímeket; helyes kiejtésre nézve jó íróktól azok nyomán igen sokat tanulhatnak.

A rím oly lényeges sajátsága a franczia versnek, hogy nélküle az alig képzelhető. Ugyanazért a rímnélküli versek — *vers blancs* — többszöri kisérletek daczára — nem tudtak meghonosodni.

Nem lehet föladatunk a franczia rímtan valamennyi szabályaira kiterjeszkednünk. E szabályok vagy általánosak, péld. a rímek fölosztásáról *hím* és *női* rímekre: fé*cond*, pro*fond*; pein*ture*, fig*ure*; vagy a rímek elhelyezéséről: folyamatos-, kereszt-, ölelkező rímek stb. stb. Mit kelljen e kifejezések alatt érteni, azt olvasóink a magyar rímtanból is tudják; a folyamatos rímekre vonatkozólag azonban kénytelenek vagyunk megemlíteni, hogy a mennyiben azok az Alexandrinnal eposokban, drámákban stb. stb. alkalmaztatnak, szabályként áll, hogy két férfirímre két női rímnek, s így tovább kell mindig váltakozva következnie. E szokást Garnier Róbert (1545—1601.) vette drámáiban először alkalmazásba és azóta mint szabály, folyton érvényben van. A mi pedig a sokszor igen szeszélyes különleges szabályokat illeti, azok iránt a franczia verstanok kielégítő fölvilágosítást nyujtanak.

Az *alliteratióról* és *assonancz*-ról egy pár szó elég lesz.

A betűrím — *allitération* — a francziában ritkán jő alkalmazásba, néha azonban mégis, mint a hangutánzás eszköze, pl. Lafontaine-nál.

Il faisait *s*onner *s*a *s*onnette, vagy Racinenál: Pour qui *s*ont ces *s*erpents qui *s*ifflent *s*ur vos têtes?

Az *assonancz* a középkori franczia költészetben uralkodó volt, ma ritkán használtatik és helyét jóformán egészen a *tiszta rímnek* engedte át, melyet föntebb jeleztünk.

A rím leginkább *végrím;* mint ilyen a verssort hangsúlyosan fejezi be, s ennyiben a verseknek egymástól való különválasztásához járúl; de másrészt visszatértével a soroknak

összefűzését is eszközli, hangutánzásra igen alkalmas és végre a rhythmusnak kikerekítést és befejezést ád.

A szakaszokról szóló tanba ezúttal nem bocsátkozunk, a a ki bármely más költői irodalom szakaszairól tudomást szerzett magának, az a franczia szakaszokban — melyek általán rokonszerkezetűek — könnyen fog eligazodni.

Elbeszélő vagy lyrai költeményekben megtörténik néha, hogy a költő szabadabban választja verseit és oly egymásutánban, a mint azt föladatához képest legczélszerűbbnek látja. Az ily versek nem képeznek szakaszokat, hanem szabadon folynak, a miért is szabad verseknek hivatnak — *vers libres*. Lafontaine meséi vannak ily versekben írva.

Külön tárgyalást érdemelnének *a franczia eredetű szakaszok*, mint a *madrigal, rondeau, triolet, a villanelle* stb., ámde ez jelenlegi czélunknál tovább vezetne. Talán, hogy valamikor alkalmunk lesz, ezekről külön értekezni.

A költői szabadságokról sem szólunk, mert olvasóink a kézenforgó verstanokban ezekről is megtalálják azt, mire szükségök van. A franczia költők nem sok szabadságot engednek maguknak, sőt inkább arról lehetne panaszkodni, hogy a sok szeszélyes szabály által kelletinél erősebben vannak megkötve. Méltán panaszkodik tehát G. Paris: «Il est permis de regretter que la versification actuelle admette si peu de licence: plus les poètes ont de liberté dans le maniement des mots et des tournures, plus la poésie prend un essor indépendant et original. Les vers français ressemblent trop à la prose; ils ne se permettent rien de ce qui est admis dans les vers grecs, allemands, italiens ou anglais; il en résulte que pour créer une langue poétique on a été obligé d'inventer la distinction des mots qui sont admis en vers et de ceux qui en sont exclus, en sorte que les vers où l'on traite des sujets familiers et simples ne sont que de la prose méprisée, ou sont obligés de s'annoblir à l'aide de la périphrase et de l'emploi du mot *noble* en place du mot propre.»

Siessünk azonban megjegyezni, hogy a romantikus iskola hívei amaz avult szabályokkal, szokásokkal mindinkább szaki-

tanak és bizton remélhető, sőt már látható is, hogy az így nyert szabadság a költészetnek csak nemesitésére szolgál.

HOFER KÁROLY.

KISFALUDY KÁROLY ÉS A BÉCSI SZINHÁZ.

Kisfaludy és a szinház. — Bécs szini közönsége. — A burgszinház műsora. — Lessing, Schiller és Goethe. — Müllner és Oehlenschläger. — Miért dolgozták át Skakespearet? — Kotzebue hatása. — Körner és Kisfaludy.

Bécsben megtudta Kisfaludy, mennyire távol áll még attól, hogy mint festő a halhatatlanság nimbusát láthatná ragyogni homlokán; de azért sem egész idejét, sem egész erejét nem fordítja arra, hogy álmodott büszke czélját megközelítse. Mintha csak a czélt tűzte volna ki vágya, de nem az eszközt is hivatása. A művészet nem tölti be lelkét egészen s a pályája követelte képzettség fogyatkozásainál elevenebben érzi ő a világvárosban tanúltsága és műveltsége hiányait. És midőn ismét Bécsben van, nem jár be újra a műakadémiába, hanem olvas és tanul otthon; és midőn szellemi és fejlesztő élvezetet ohajt, nem a képtárakat látogatja, hanem a szinházakat. [1])

Különösen a *burgtheater* volt az, melyet gyakran, mondhatni, áldozatok árán is fölkeresett — nem egyszer utolsó fillérje e szinház pénztárába folyt.[2]) Tudta, nem teszi hiába. Itt ismerkedett meg a német szini irodalomnak körülbelül minden, s a külföldinek nem egy remekjével; itt, a mennyiben a drámában tükröződtek, a különböző irodalmi mozgalmakkal és irányokkal; itt végre a szinpaddal és hatása titkaival.

E szinpad pedig már akkoriban is Németország legkitünőbbike volt. Nem csak azért, mert már 1776 óta az udvar veszi gondjai alá [3]) s ezzel anyagilag biztosítja, hanem első sor-

---

[1]) *Toldy*, M. Költők élete. II. k. 105. l.

[2]) *U. a.* K. K. munkái, Nemzeti Könyvtár, 1843, VIII. l.

[3]) *Wlassack Eduard*, Chronik des k. k. Hofburgtheaters, Bécs 1876. 29—30 l.

ban közönsége miatt. Sem Lipcse, sem Hamburg nem dicsekedhetett oly jómódú, élvezetet kedvelő s eleven érzékű polgársággal, mint a császári város. Bécsnek különben már 1708 óta volt városi szinháza s midőn a *burg*ban még kizárólag franczia darabokat adtak, a nagy közönség a *Kärthnerthor*-szinházban nemcsak német, hanem utóbb már a saját talaján termett darabokat is élvezhetett: a nagy város s kifejlett jelleme megteremtette a helyi bohózatot, s a buta és pórias Hanswurst helyébe a nyers és széles jókedvű Kasperlt tette. A mindig mulatni kész polgárság a zenét és tánczot is különösen kedvelte s értett is mind a kettőhöz. Ezért volt Bécsben a legjobb opera és kitűnő ballet, ezért fejlődött itt a szinészet biztos és egészséges alapon, s midőn 1810-től fogva a *burg*-szinház a hangversenyek és opera mellőzésével, kizárólag a dráma előadására rendeltetett, [1]) már fejlődött és műértő közönségre támaszkodhatott.

Azon időben, midőn Kisfaludy Bécsben élt, e szinház műsora már európai szinvonalon állott. Szerepeltek természetesen fölös számmal a középszerüségek is: Ziegler és Holbein, Schmidt és Kuffner, vagy a két nő: Weissenthurm és Pichler — mind oly nevek, melyeket az irodalomtörténet sem ismert soha, vagy már az is rég elfelejtett. De a két szinész Schröder és Iffland és az érdemes osztrák költők: Collin és Castelli szinművei mellett, kik jobbára mégis csak a műsort segíték kitölteni, ott szerepelt a még mindig divatja nem mult érzékenyjáték őse, Diderot *Le pére de famille*je Lessing fordításában és első közkedveltségű német utánzata, Gemmigen *Der deutsche Hausvater*je. Előadatott Lessing Miss Saraja, az első német polgári szomorújáték s Minnája, mely a katonadrámák egész özönét idézte elő, épen úgy, mint Goethe Götzje, a lovag-, és Schiller Haramiái a rablódrámákét. Ez utóbbi az udvari burgszinházban csak 1824-ben, Tell Vilmos meg három évvel később kerülhetett ugyan először előadásra, de az *an der Wien*-szinházban annál sürűbben szerepeltek. Schiller egyéb darabjai ellenben többnyire műsoron voltak; a rendi ellentéttel foglalkozó Ármány és Szerelem persze erősen megczenzurázva, de

[1]) *U. a.* 9 és 116 l.

Fiesco és Don Carlos, Wallenstein és Stuart Mária szókban bővelkedő szereplői csorbíttatlanúl szavalhatták el lényök egész ömlengő páthoszát és az orleansi szűz raczionális romanticzizmusa s a Messinai hölgy antik végzetszerűsége is fenkölt nyelvök egész pompájában diszeskedhettek.

Goethének csupán három darabja volt műsoron s ezek közül is csak az Egmont nagyobb sikerrel, az Iphigenia és A testvérek ellenben fölötte ritkán fordúltak meg a színen. Természetes. Egyéniség és ízlés mivolta szerint tarthatni e bámulatos embert nagyobbnak vagy a lyrában vagy az eposban — semmi esetre sem a drámában; alig van szinműve, mely ne volna jobb költeménynek, mint drámának, s ezért inkább is olvasni, mint nézni való. Bécs szini közönsége érezte ezt s örömestebb nézte Müllner Vétek súlyát, melyben nem bájaival a költészet, hanem borzalmaival hat a végzet. E szomorújátéknak a romanticzizmusból sarjadt ferde iránya mellett is volt hatása, mert szerzőjében meg volt iránya következetességének bátorsága. A nagy tehetségű Oehlenschläger szinművei ellenben, mert költőjük folyton Schiller és a romantikusok között ingadozott, szinte hatástalanul hangzottak el. [1])

Shakespearet a burgszinház már 1776-ban mutatta be, hét évvel azután, hogy Garrick a dráma költőjét a londoni közönség előtt újra föleleveníté. Persze nem eredeti alakjában. Az irodalmi Európában akkoriban dívó családi és érzékeny, lovag és rablódrámák siránkozása, nagylelküsége és nyersesége a nézők szemeire és idegeire hatottak egyedül s a közönség megszokta, hogy a színházban nevet és sír, vagy borzong és fél. Sem e közönség, sem költői nem voltak még — mondhatni — elég érettek a Shakespeare világának fölfogására: nem igen birták még el az ő megrázó szenvedélyeit sem kiméletlen költészetét s hogy szinpadjukon elférjen, kiszabták az óriást. Így dolgozta át angol nyelven Lansdowne a Velenczei kalmárt, Leveridge a Szentivánéji álmot, Cibber III. Rikárdot stb.; német nyelven pedig, hogy csak a Kisfaludynak Bécsben létekor elő-

[1]) Az eddig említett s a következő darabok előadását illetőleg lásd *Wlassack* u. o. 40, 119, 123, 125—29, 133—34 és 295—327 l.

adottakat említsük, átdolgozta Schröder Hamletet, Collin Coriolanust és Schiller Macbetet. Schröder egyáltalán Shakespeare egyetlen darabját sem adta elő Bécsben megnyirbálatlanúl és Goethe, még Goethe is helyeselte ez eljárást, mert úgy vélekedett, hogy Shakespeare nem gondolt művei megirásakor előadásukra, sem a szinpadra általában. [1])

Shakespeare mellett különben az idegen nevek és darabok hosszú lajstroma szerepelt a szinház műsorán; Florián és Marivaux, Federici és Goldoni színművein kívül sűrűn találkozni az akkori divat szerint nevezetlen gazdájú darabok egész rajával «olaszból» vagy «angol után» vagy «franczia szerint». De azért a műsor itt már ekkor németebb volt, mint bárhol Németországon — főkép az által, hogy a burg igazgatósága idejekorán biztosítá magának a szinházi titkárságról lemondó Kotzebue közreműködését s a rendkívül termékenységü drámairó 1798 óta évenkénti ezer forintot kapott csupán azért, hogy minden darabját először a burgban adassa elő, nyomtatásban pedig egy év lefolyta előtt közzé ne tegye. [2])

Kotzebue irói pályáját rövid emelkedés és hosszas sülyedés jellemzi. Wieland nagyra becsülte, Jean Paul őt Molière, ő maga magát Goethe és Schiller mellé helyezé; de a német irodalom e két nagyja és a romantikusok czáfoló bírálattal és éles gúnynyal üldözék s ma a sok német irodalomtörténet közt alig van, mely róla kicsinyléssel ne szólna. Semmi okunk őt a saját nemzetbelii ellen megvédenünk. Tény, miként nem tudja, hogy a dráma nemcsak az irodalomnak, de a költészetnek ága; hogy tragédiáiban, melyek a nagylelkű jellemeket szomorú viszonyok között mutatják be, nincs igaz tragikum — vigjátékaiban pedig, melyekben a puszta valóság vagy a puszta valótlanság szerepel, nincs nemesebb komikum. Ott is, itt is csak külső eszközökkel hat és csupán a hatást keresi, melynek föláldoz mindent — költészetet, valószinűséget, erkölcsiséget. Művei között az Embergyülölés és megbánás és A baköz, különösen

[1]) L. bővebben erről: *Gervinus* Geschichte der deutschen Dichtung, 5-ik kiad. V. k. 595. l.

[2]) *Wlassack*, u. o. 88. l.

az utóbbira tipikus példák. Sehol sem teremt ő igaz jellemet, mert maga sem volt az. Musája nem állt az eszme vagy igazság, hanem a szórakozás és mulattatás szolgálatában.

Talán ez volt főoka, a miért a bécsiek oly nagyon kedvelték. A Goethe és Schiller drámái nem mindennapra valók, Molièret a közönség csak egyetlen darabja, az átdolgozásban adott Fösvény után ismerte, Lessing Minnája pedig a vigjátékszükségletet ki nem elégítette. A németek mindenha gyöngék voltak a vigjáték terén — a közönség szivesen tapsolt tehát Kotzebuenak, ki kifogyhatatlan volt elmés ötletekben, mint új darabokban.

1812-ben egy új költő tünt föl a burg deszkáin: Körner Tivadar. Inkább tanult, mintsem eredeti fő volt s tehetségét túlszárnyalta műveltsége. Nem csak költött, hanem szépen rajzolt is, különösen tájképeket; értett a mineralógia és kémiához s foglalkozott történettel és filozófiával. Szeretetre méltó egyénisége és gyors sikerei a bécsi társadalom kedveltjévé tevék s nemcsak a fényes névtelen szalonokban, hanem Humboldt Vilmos és Schlegel Frigyes házában is megfordúlt.

Kisfaludy nemcsak szinműveivel, hanem vele személyesen is megismerkedett. Ő nem csupán a szinházat látogatta; megfordúlt a szinfalak közt is, s nem egy szinészszel, különösen a hírneves Ochsenheimerrel, sűrűn érintkezett. Hihetőleg ezeknek a révén jutott Körnerrel közelebbi viszonyba. A két ifjú között nem hiányoztak a rokon vonások: mindkettőben megvolt a rajz iránti előszeretet s a dráma iránti szenvedély, a tüzes lelkesedés és a nemes becsvágy.

Kisfaludy, képzelhetni, e viszonyban inkább az elfogadó, mint az adó szerepét játszhatta. A mit a szinpadon látott, módjában volt a szinészekkel és szinműiróval a megbeszélés tárgyává tenni, hallott esztetikáról és dramaturgiáról, költői idealizmusról és romanticzizmusról s mindenek fölött megtanulhatta azt, a mire legtöbb szüksége volt: hogy a műköltő nem lehet el műveltség és tanulmány nélkül.

Magának Körnernek irói működését a legnagyobb figyelemmel kisérte. Hogy a huszonkét éves ifjú 15 hónap alatt kilencz kisebb-nagyobb darabot írt, bizonyára imponált neki.

De hogy, mint Kotzebueban is, vigjátékainak komikuma félre vagy föl nem ismerésben áll, drámáinak hősei között pedig a nagylelküség járványa pusztít — nem tűnt föl neki, sőt bizonyára helyén valónak tartotta: hisz a saját nézete, a saját eljárása is ez volt. De hogy a Zrinyiben, melyet Körner az ő buzdítására írt, nem volt nemzeti, nem volt magyar élet, azt igenis észrevette, s hogy e hiány: hiba, ebben nem ingatta meg a hatás sem, melyet e darab oly bőven aratott. Közölte is e gáncsát a költővel, de ez érzékeny volt, mint Kisfaludy maga s a viszony meghűlt köztük. [1])

És csakhamar megszakadt végkép. Körner ott hagyta a nagy várost és a Musát és menyasszonyát, és elment a csatába, hogy meghaljon hazája szabadságáért. Munkássága elismerést, halála dicsőséget szerzett neki.

Kisfaludy elméje pedig nemcsak egy nemes alak emlékével, hanem a fejlesztő és útbaigazító ráutalások egész sorával gazdagodott. És hasznukat vette. Hiszen az ifjú maga is dolgozgat.

Bánóczi József.

AUGUSTUS CSÁSZÁR EPIGRAMMÁJA. [2])

Suetonius (in vita Aug. e. 85.) azt irja a császárról: «Prózában több rendbeli művet írt, melyek közül egyetmást bizalmasabb baráti körben, mintegy hallgatóság előtt fel is olvasott, például: *Catóról Brutushoz intézett Elleniratát*, a melynek füzeteit idősebb korában nagyrészt felolvasta, de belefáradván, Tiberiusnak adta át olvasás végett; úgy szintén *A bölcsészetre való Buzdításokat* s egyetmást *Életéből*, melyet tizenhárom könyvben, a cantabriai háborúig, de nem tovább írt meg. A költészettel csak nagyjából foglalkozott. Fenmaradt egy hexameterekben írt könyve, melynek tárgya és czíme: *Sicilia*; egy más, hasonlóképen mérsékelt terjedelmű, *jelmondatokat* (epigrammata) tartalmazó is maradt fenn, melyhez nagyobbára fürdés idejekor gyűjté gondolatait. A nagy hévvel megkezdett szinműírást, minthogy az irálylyal nem boldogult, abbanhagyta

[1]) *Toldy*, K. K. élete, Nemzeti Könyvtár, VIII. l.
[2]) Felolvastatott a budapesti philol. társaság decz. 1. tartott ülésében.

s barátainak ama kérdésére, mit csinál Ajax? azt felelte: Ajax a spongyába dőlt (ad normam) kardjába dőlt, t. i. megsemmisítette.

Augustus műveinek töredékeit összegyűjté s kiadta Grimmában Weichert (1841). Emlékiratait használta Suetonius, Plutarchus és Appianus. A Suetoniusból vett fennebbi adat teljesen megbízható s Gelliusnak (Noct. Attic. XV, 7, 3) Augustus klimakterikus korában Gaiushoz írt leveléről mondott itéletével teljesen összeegyeztethető. Azt mondja, hogy a levél kivál: elegantia orationis neque morosa neque anxia, sed facile hercle et simplici, s a közölt levél tanúsítja, hogy Augustus korába képzelve magunkat, mely a nyersebb tréfát megengedte, dicséretében nincs túlzás. A császár élczeinek javát följegyezte Macrobius (Sat. II, 4) Martialis Epigr. XI. 20. egy hatsoros epigrammáját idézi. Suetonius azt mondja róla: hogy különös gondot fordított arra, hogy érzelmeit minél nyiltabban fejezze ki, s Martialis is így végzi a császárra vonatkozó föntidézett epigrammáját:

Absolvis lepidos nimirum, Auguste, libellos.
Qui scis Romana simplicitate loqui.

A Riese-féle Anthologiában két költemény van Augustusnak tulajdonítva a 655. és 672-ik. Ezekhez járul most egy addig ismeretlen epigramma, melyet olvasóinknak ezennel bemutatunk.

Hagen Hermann berni tanár f. 1880. évi május hó 15-én az ágostai «Allgemeine Zeitung»-hoz intézett s e lap 142-ik számú mellékletében megjelent levélben azt írja, hogy a berni 109. számú kézirat, mely a berni egyéb kézirat-állománynyal együtt Francziaországból

való s valamikor egy szent Basolnak szentelt klastromé volt. A *136.* levél tulsó lapján egyebek közt e szavak olvashatók: Octā. aug. Conuiuæ tetricas *hodie* secludite *curas ; ne maculent* niveum nebula (így) *corda diem ; omnia sollicitae vertantur* murmura *mentis ; ut* uacet *indomitum pectus* amicitiæ; *non semper gaudere licet fugit hora* iocemur. *Difficile est* fatis subripuisse diem. A mi dűlt betűkkel van nyomtatva, az eredetiben: Notæ Tironianækkel van irva.

A *nebula*-féle tollhibák *nubila*ra igazítva, az egész ezt az epigrammát adja:

Octaviani Augusti.

Convivae! Tetricas hodie secludite Curas!
Ne maculent niveum nubila corda diem!
Omnia sollicitae vertantur murmura mentis,
Ut vacet indomitum pectus amicitiae.
Non semper gaudere licet. Fugit hora: iocemur!
Difficile est Fatis subripuisse diem.

Összevetve azzal, a mit e tárgyban a császárról tudunk, eszünkbe jut:

Evary word doth almost tellmy name
Showing their birth and whare they did procced.

Kecskemét, 1880. évi november hóban.

Dr. Beliczay Jónás.

Ugyanezen epigramma magyar fordításban:

Rajta ivótársak! hadd űzzük el innen a gondot.
A mai tiszta napot meg ne zavarja ború.
A lélekgyötrő búbánat menten oszoljon,
És a szilaj keblet töltse baráti öröm.
Nem lehet ám mindég örvendeni. Múlik az óra,
És bajos a sorstól lopni magunknak időt.

Ford. Ponori Thewrewk Emil. [1])

---

[1]) Németre Hagen (a fönt ismertetett levélben) s e magyar fordítás nyomán a Pester Lloydnak a philol. társaság üléseiről referáló munkatársa (P. Ll. 1880, decz. 2.) fordította. Hagen azóta három ízben értekezett ezon epigrammáról: a berlini Archiv für Stenographie 1880. szept. (381.) számában, Rheinisches Museum XXXV. 569–577. és a berni egyetemi Index lectionumban.

ANAKREONI DALOK.

(3) Serleg.

Készíts müvészet-isten!
Számomra vert ezüstből
Ne fegyveröltözéket,
Mi gondom a csatákkal?
De serleget kovácsolj,
Amint lehet, nagy-öblöst.
Ne verj ki rajta semmi
Csillagzatot, se göncölt,
Se Oriont a vészest.
Mit nékem a fiastyúk?
Mit nékem a Bootes?
Borágakat csinálj rá
Mind telve szép gerezddel,
S Maenádokat szedőknek.
Borkádat is csinálj rá
S belé arany tiprókat,
Szép gondüzőnkkel együtt
Erost is és Bathyllost.

(5) Az elnyelt Eros.

Fűzért köték s a rózsák
Között Erost találtam.
Kis szárnyait lefogván
Boromba elmerítém
S fölkaptam és megittam.
Most szárnyival belülről
Mindegyre csiklat engem.

(26 A.) Csatavesztés.

Thebae hadát beszéled,
Más a phrygek csatáit,
Én a magam legyőztét.
Nem győze meg lovasság,
Gyalogsereg, hajóhad:
Más új had az, mely engem
Tekintetével ejt meg.

(26 B.) A szerelem bélyege.

Beégetett betűjegy
Van a lovak csipőin:
Parthusra könnyen ismersz,
Ha látod a süvegjét.
Ha csak reá tekintek,
Tudom ki a szerelmes:
Ismertető jelecske
Van a szivébe vésve.

(31) Éji látogatás.

Egyik éjjel, a mikor már
A Bootes keze mellé
Kanyarúl a medvecsillag
S a halandók a dologtól
Kimerűlve jól alusznak;
Ajtóm előtt Eros áll
S veri szörnyen a kilincset.
Ki a? kérdem, ki dörömböl?
Ki zavar föl álmaimból?
S az Eros: Bocsáss be, úgymond,
Ne ijedj! gyerek vagyok csak:
Az esőtül általázva
A vak éjjelen bolyongtam. —
Megesett szaván a szívem,
Gyujtok hamar világot
S bebocsátom és előttem
Kicsi gyermek áll, de szárnyas,
Kicsi puzdra s íj a vállán.
Oda ültetém a tűzhöz,
Melegítém kezeimben
A kacsóit és az essőt
Kifacsartam a hajából.
Miután a fagy megenyhűlt,
Gyere, mondja, hadd kisértsük
Meg az íjat, hogy a víztől

Nem-e szenvedett a húrja.
S fölajazza s méhszurásként
Közepén találja szívem'.
Hahotázva fel-felugrott.
Te is örvendj, uram! ugymond:
Mi hibája sincs az íjnak,
De a szíved, az megérzi!

Ford. PONORI THEWREWK EMIL.

JOANNES PHILOPONOSNAK AZ ÉKEZETEKROL SZÓLÓ MUNKÁJÁHOZ.

A görög irodalom byzantin korszakának, mely úgyis leginkább csak theologiai, grammatikai, philosophiai és történeti munkái folytán bir némi jelentőséggel, legjelentékenyebb íróinak egyike egy bizonyos *Joannes* a VII. század első feléből, kit tevékenységének egyik iránya után *Grammatikos*-nak, rengeteg szorgalma miatt pedig *Philoponos*nak neveztek. És az utóbbi nevet inkább meg is érdemelte, mert a grammatika terén távolról sem volt oly jelentékeny, mint a bölcsészet és theologia terén, hol Aristoteleshez írt számos commentárja, valamint a világ örökkévalóságáról *(περὶ ἀϊδιότητος κόσμου)* és a bálványképekről *(περὶ ἀγαλμάτων)* szóló munkái még most is figyelemre méltók. Nyelvtani munkái közűl csak ékezési szabályai *(τονικὰ παραγγέλματα)* és kis műve azon szókról, melyek külömbözően ékezve más jelentéssel birnak, maradt ránk. Ezen utóbbi mű *(περὶ τῶν διαφόρως τονουμένων καὶ διάφορα σημαινόντων* vagy helyesebben *ὅσαι λέξεις πρὸς διάφορον σημαινόμενον διάφορον δέχονται τόνον, κατὰ στοιχεῖον)*, melyet sokáig Kyrillosnak tulajdonítottak, 1512. óta gyakran megjelent, de úgy, hogy csak a magyarázandó szó volt görögül adva, maga a magyarázat pedig latinúl; pl. «*Ἀμητὸς, ἀμητοῦ, ὁ*, Messis tempus, acuitur. *Ἄμητος, ἀμήτου, ὁ*, Messis fruges, antepenacuitur» stb. Az eredeti görög szöveget legelöször Egenolff Péter adta ki (Vratislaviae, apud Guilelmum Koebnerum, 1880) az 1965-ik számú kopenhágeni kéziratból. Kiadása eléggé pontosnak látszik, és csak sajnálni lehet, hogy a mű többi kéziratát nem használhattá fel a nem ritkán romlott szöveg javítására. Innen magyarázható az is, hogy némely helyen ugyan gyanította a hibát, de nem merte kijavítani. Igy pl. p. 7, 10 hibás *ἄγος τὸ μῖσος* (olv.

μύσος); p. 7, 34 *Ἄδρα πόλις Ἰλλυρΐίς* (olv. *Ἰλλυρίς*); p. 8, 7 *Ἀμφὶς τὸ ἐπιθετικόν* (olv. *προθετικόν*); p. 9, 61 *δημὸς δὲ τὸ λῖπος* (olv. *λίπος*); p. 11, 3 *Ἡλεῖος* (olv. *Ἠλεῖος*) *δὲ ἐθνικόν*; p. 11, 21 *Θαλεία εὐωχεία* (olv. *εὐωχία*); p. 14, 62 *Ὀρφῶς* (olv. *Ὀρφώς*) *Ἀττικῶς*; p. 17, 50 *τὸ φάρος* (olv. *φᾶρος*) *ἔνδυμα*; p. 18, 46 *ὦα* (olv. *ὤα* vagy *ᾠα*) *τοῦ ἐνδύματος*.

Helyre kell még igazítani ezenkívül a következő hibákat is, melyeket a kiadó nem vett észre, míg más részről a kéziratnak egyes hibátlan olvasásait tévesen romlottaknak tartotta:

P. 7, 4; 8, 2; 17, 53 *ἤως* helyett *ἤγουν*-t (= t. i.) kell írni; *ἤως* nem is görög szó és úgy mint görög kéziratokban nem ritkán itt is csak az *ἤγουν* szó rövidítésének félreértéséből került a szövegbe; a mi helyünkön a kézirat másolója, vagy — mi valószínűbb — a kiadó hibájából olvasunk-e *ἤως*-t, bizonytalan.

P. 8, 38, 40: *ἅττα ἀντὶ ἅτινα δασύνεται, ἄττα ἀντὶ τινὰ φιλοῦται, ἀττα δὲ προσφώνησις νεωτέρου πρὸς πρεσβύτερον.* Ez utóbbi helyen *ἀττα* a kiadó coniectúrája a kézirat *ἄττα*-ja helyett, pedig ez utóbbi helyes; az «atyus»-t a görögök *ἄττα*-nak, nem pedig *ἀττα*-nak mondották, s a mi a kiadónak azon kifogását illethetné, hogy *ἄττα* = *τινὰ* és *ἄττα* = atyus nem külömbözik egymástól hangsúlyra nézve és így nem is foglalhatott volna helyet a csak ékezésre nézve különböző szavak között, v. ö. p. 9, 3—5, hol a kétféle *βασιλεία*, és p. 14, 53—55, hol a kétféle *ὄφλων* van megmagyarázva.

P. 9, 3—5 *βασιλεία κτητικόν, βασίλεια ἡ βασιλίς, βασιλεία δὲ ἡ ἀρχή.* Az első *βασιλεία* helyett, mely annyit jelenthet mint diadema, nem tudom nem kell-e a gyakoribb *βασίλειο*-t (királyi lak) olvasni.

P. 9, 10—13 *Βίος ἡ ζωή, βιός δὲ τὸ τόξον, Βοῖος κύριον.* Ehhez a kiadó azt jegyzi meg, hogy *Βοῖος* után «excidisse aliquid apparet». De minthogy egy *βοιός*-féle görög szóról nincsen tudomásunk, valószínűbbnek tartom, hogy Philoponos a *Βοῖος* szót *bíosz*-nak ejtvén, helyesen említette fel a *βίος* és *βιός* szókkal együtt.

P. 9, 46, 47 *Γεραῖος ἐθνικόν. Γεραιὸς δὲ ὁ γέρων.* Arabia Gerra nevű városának lakósát kétségkívül Philoponos is *Γερραῖος*-nak nevezte. Hogy ezen javítás értelmében a két szó

nem csak ékezetre nézve különbözik egymástól, nem hozható fel a javítás ellen, v. ö. p. 10, 30, 31 *ἐνὰς ἡ μονάς· ἐννάς τὰ ἐννέα* és p. 11, 53, 54; *ἵππος τὸ ζῷον· ἶπος δὲ ἡ παγίς.*

P. 9, 41 *Γλαυκὸς δὲ ὀφθαλμὸς ἐπίθετον*-ben a kiadó *ὀφθαλμοῦ*-t akar olvasni, de v. ö. p. 10, 43 *Ἕρμαιος ὁ λόφος κύριον.*

P. 11, 6 *Ἡραῖος δὲ ναὸς τοῦ Ἡλίου*-ban talán *τῆς Ἥρας*-t kell olvasni *τοῦ Ἡλίου* helyett? A változtatás nem merész, ha felteszszük, hogy a *τῆς Ἥρας* szó az archetypusban rövidítéssel volt írva.

P. 11, 55—56 *Ἶρις εἶδος ἀρώματος· ἶρις δὲ τὸ τόξον* (= a szivárvány). Az előbbeni *ἶρις* helyett a kiadó *ἰρίς*-t ajánl; a classikusok kézirataiban e szó *ἶρις*-nek szokott írva lenni és v. ö. Schol. ad Nicandr. Alexipharm.: *Τὸ δὲ ἴριδα ὤφειλεν ἶριν ὥσπερ ἔριν· εἴη δὲ ὀξυτόνως ἰρὶς, ὥσπερ βολίς· ἢ ὡς Κύπριδα.*

P. 16, 64; p. 16, 16; p. 17, 71 *ἰχθῦς* helyett írj *ἰχθύς*-t.

P. 18, 38—39 *ψῆττα εἶδος ἰχθύος· ψηττὰ δὲ τὰ ἐφηγμένα*-ban az utóbbi *ψηττὰ* helyett *ψητὰ*-t kell írni.

Végre meg kell még jegyeznem, hogy az oxfordi Bodleianának *cod. Barroc. 50* (saec. XI membr.) jelű fölötte becses kéziratában találtam egy a Philoponoséhoz nagyon hasonló lajstromot, melyet e helyen híven a codex olvasása szerint közzéteszek:

Fol. 208a—209a: *ὅσα λέξεις διάφορον σημαινόμενον διάφορον δέχονται τόνον καὶ γραφήν. ἄγνος τὸ φυτόν· ἀγνὸς ὁ καθαρός. — ἄγων ἡ μετοχή· ἀγὼν τὸ περιεκτικόν. — ἄμητος ὁ καιρὸς τοῦ θέρους· ἀμητὸς αὐτὰ τὰ τεθερισμένα, — ἀγροῖκος* (l. *ἄγροικος*) *ὁ ἀμαθής· ἄγροικος* (l. *ἀγροῖκος*) *ὁ ἐναγρα* (l. *ὁ ἐν ἀγρῷ*). — *ἄθροος ὁ τάραχος* (l. *ἀτάρ.*)· *ἀθρόος ὁ συνηθρυσμένος* (l. *συνηθροισμ.*). — *ἄπλους ὁ μη* (l. *μὴ*) *πλεόμενος· ἁπλοὺς* (l. *ἁπλοὺς* vagy *ἁπλοῦς*) *ὁ ἀπερίεργος.* — *ἄντικρυς φανερῶς· ἀντικρὺ ἐξεναντίας.* — *ἄγριος ὁ χριωμενος* (l. *ἀνήμερος*)· *ἀγρεῖος ὁ ἐναγρῶ διαιτόμενος* (l. *ἐν ἀγρῷ διαιτώμενος*). — *αὕτη ἡ δοτική* (l. *αὕτη ἡ δεικτική*)· *αὐτὴ ἡ ἀντωνυμία.* — *ἀγχίαλος ὁ παραθαλάσσιος τόπος· ἀγχιαλὸς ἡ πόλις.* — *ἄγκυρα* (l. *ἀγκύρα*) *πόλις· ἀγκῦρα* (l. *ἄγκυρα*) *ἡ σχοῖνος τοῦ πλοίου.* — *αἴρω ἐπαίρω· αἰρῶ*

καθαίρω. — βίος ἡ ζωή· βιὸς τὸ τόξον· — δῆμος ὁ ὄχλος· δημὸς τὸ λίπος. — δίνη ἡ συστροφή· δεινὴ ἡ κακουργός. — δείρη πόλις· δειρὴ ὁ τράχηλος. — ἐξαίρε (l. ἐξαίρει) ὑψοῖ· ἐξαιρεῖ ῥύεται. — ἔπεσεν κατεάγη· ἔπαισεν ἔτυψεν. — ἐρῶ (l. ἐρῶ) λέγω· ἐρῶ (l. ἐρῶ) φιλῶ. — θύρσος τὸ κύριον· θυρσὸς τὸ στέμμα τῶν γάμων. — ἴρις (l. ἶρις) πεποικιλμένος· ἴρις (l. ἴρις?) τὸ κρίνον· ἶρις (l. ἶρις) ἡ ἄγγελος (a negyedik ἶρις szó számára a második columnában egy sor üresen van hagyva). — κάλος (az ο fölé ω-t írt egy ifjabb kéz) ὁ σχοῖνος· καλὸς ὁ ἀγαθός. — (Most egy sor üres, talán egy λ-vel kezdődő szó számára). — μύω τὸ καμμύω· μυῶ τὸ διδάσκω. (Most három sor üres.) — οὐχοίοντε οὐκὑπολαμβανομενας· οὐχοιοντε ου δύναται (sic). — ὄρος τὸ προσηγορικόν· ὀρὸς ἡ ὑποστάθμη τοῦ γάλακτος. — ὅμοιος ὁ αὐτὸς· ὁμοῖος ἐπὶ τῶν ἐπῶν. — πυθεσθαι (sic) ἀκούειν. πυθέσθαι ἐρωτᾶν. — πότος συμπόσιον· ποτὸς ἡ πόσις. — πλείων τὸ συγκριτικόν· πλειων (l. πλειὼν) ὁ ἐνιαυτός. — παίων ὁ τύπτων· παιὼν τὸ πολεμικὸν μέλος. — πρασία ἡ πόλις· πρασιὰ τὸ γεωργικὸν σχῆμα. — πόνηρος ὁ μοχθηρὸς καὶ εἰλκωμένος (l. ἡλκ.)· πονηρος (l. πονηρὸς) ὁ κακός. — ῥίγιον (l. ῥίγιον) τὸ φρικτόν· ριγιον τὸ ῥίγος (l. ῥιγίον τὸ ῥῖγος). — σταφύλη το (l. τὸ) τεκτονικὸν σκεῦος· σταφυλὴ ἡ κιονὶς καὶ ὁ καρπός. — στρατεῖα (l. στρατεία) τὸ ἀξίωμα· στρατιὰ τὸ πλῆθος τὸ πολεμικόν. — τύφων ὁ καίων. Τυφὼν ὁ δράκων. — φλήναφος ἡ φλυαρία· φληνάφος ὁ φλύαρος. — φᾶσις ποταμός· φάσις ἡ ἀγγελία. — φιλήτης ὁ κλέπτης ἀπὸ τοῦ φιλεῖν ἄτας (l. ἄτας) ἄλλοις περιποιειν δια τὸ (sic) κλέπτειν καὶ παραλογιστής· φιλήτης (l. φιλητὴς) ὁ εραστής (l. ὁ ἐρ.). — χρῆστος τὸ κύριον· χρηστὸς ὁ ἐπιεικής. — χῖος τὸ ἐθνικόν· χιὸς ἡ κατάδυσις τοῦ φε (sic). — χεῖλος τὸ μέρος τοῦ σώματος· χιλὸς ἡ τροφή (két sor üres). — ὤχρός (l. ὦχρος) ἡ ωχριασις (l. ἡ ὠχρίασις) ὡς μῶμος· ὠχρὸς ὁ χλορός (l. χλωρός). — ὧρα τὸ κάλλος δασέως· ὤρα ἡ φροντίς (l. φροντίς).

Végre Philoponosnak νύμφιος czikkével csaknem szóról szóra megegyezik codexünk ἐκλογάδιν (sic) czímű fejezetének (p. 229b) eme jegyzete: νύμφιος ἐστιν ὁ νυμφικὸς οἶκος· νυμφίος δὲ ὁ γαμέτης.

Nehéz meghatározni, milyen viszonyban áll a codex Baroccianus fentebb közlött gyüjteménye Philoponos művéhez. Legnagyobb részt szóról szóra megegyezik evvel, és az *αἴρω, ἔπεσεν, ἐρῶ, ἶρις, οὐχ οἷόντε, ὅμοιος, πυθέσθαι, χῖος* és *ὥρα* czikkek kivételével nem tartalmaz olyan szókat, melyek Philoponosnál elő nem fordúlnának, sőt számos oly szót ki is hagy, mely Philoponosnál megvan. Az előbbi körülmény miatt nem tartom valószínűnek, hogy a mi gyüjteményünk csak itt-ott bővített kivonata volna Philoponos művének vagy megfordítva. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy mindkettő kivonata egy teljesebb munkának, melyben a hasonló hangzású, de ékezésre vagy helyesírásra nézve külömböző szavak voltak összeállítva (*ὅσαι . . . διάφορον δέχονται τόνον* *κ α ὶ γ ρ α φ ή ν* mondja codexünk czíme).

Philoponos kivonatában nagyrészt csak azon szavakra akart szorítkozni, melyek kölönböző ékezettel birnak s azért hagyta ki a czímből a *καὶ γραφήν* szavakat; a másik epitomator nagyjában ugyanazon elveket követte ugyan mint Philoponos, de azért ilyen szavakat *ἔπεσεν ἔπαισεν, ἐρῶ ἐρῶ,* sem hanyagolt el. Azon körülmény, hogy az oxfordi epitomében egyes czikkek, mint *φιλήτης* és *σταφυλή* tartalmasabbak mint a Philoponoséi, szintén könnyen megfejthetők a két kivonat eredetéről szóló hypothesisem által, de természetes, hogy végleges itéletet a két epitome egymáshoz való viszonyáról majd mégis csak akkor fogunk hozhatni, ha Philoponos művét teljes alakjában, nem pedig mint most, egyetlen egy, ki tudja milyen hézagos, kéziratból, fogjuk ismerni.

DR. ABEL JENŐ.

HAZAI IRODALOM.

A székelykérdésről.

(Dr. *Nagy János*: A székelyek scytha-hun eredetüsége és az ellenvélemények. Kolozsvár 1879. — *Hunfalvy Pál*: Válasz a székelyek scytha-hun eredetiségére. Budapest 1880. — *Szabó Károly*: A székely nemzeti névről. Századok 1880, 404—410 l. — *Szabó Károly*: A magyarországi székely telepekről. Századok. 1880, 490—499 l.)

Az 1876-ik év a magyar történetírás fejlődésében korszakalkotó. Két munka jelent meg akkor. Mindkettő a magyarság legrégibb idejéről szól. Ez az egy közös bennök csupán, mert elütőbb jellemű két munkát képzelni sem lehet. Egyik Salamon Ferencz kútfőtanulmánya «*A magyar haditörténethez a vezérek korában*« a másik Hunfalvy Pál, *Magyarország ethnographiáját*. Salamon munkáját «történeti elemezésnek» mondhatnók. Ő a görög taktikák azon nehány sorát, melyet történetíróink fordításban, kivonatban, töredékekben számtalanszor felhasználtak már, izekre szedi szét. Akár mint a nyelvész a mondatot, vagy az orvos a tetemet. Az így kifejtett ízeket azután a hadtudomány, történelem és ethnographia tényeivel előbb egyenként felvilágosítja, azután kimutatja azok összefüggését, végül az így nyert alapon, messze kiágazó következtetéseket von a vezérek korának társadalmi s politikai viszonyaira. Salamon munkája a lángész szárnyalása. Itéletünket megbénítja. Támadásunkat legfegyverzi. Elég bizonyítéka ennek az, hogy négy éve mult, mióta közkézen forog s még pedig nagyon sok kézen, mert a legelterjedtebb közlönyök egyikében jelent meg: s még nem akadt bírálója, nem akadt, ki új nézpontokkal járúlt volna hozzá,

Hunfalvy munkája egy szorgalmas tudós, egy elfogulatlanul gondolkodó fő műve. Míg Salamon nem néz sem jobbra sem balra, — míg neki az egész magyar történetírás egy üres lap, melyről ő munkájához nem olvas le semmit: addig Hunfalvy felhányja a mult

század poros foliánsait s azt a tekintélyes könyvtárt képező halmazt, mit századunkban irtak össze a hazánkban élő népekről. Salamon tudvalevőleg mathematikus volt, mielőtt történetirásra adta volna fejét. Hunfalvy meg nyelvész. Úgy látszik mindketten magukkal hozták módszerüket a történetírásba. A két szerző egyénisége közti különbséget mi sem mutathatja inkább könyveiknél. Salamon mindig maga beszél. Ritkán idéz. Jegyzeteiben csak taktikáinak szavait hozza fel. Hunfalvynál az elbeszélésben gyakori az idézet. Az egész könyvnek körülbelül majd a fele jegyzet. Ezekben Béltől, Praytól s Timontól, Jászain, Engelen s Kállayn át Szabó Károlyig egész legiójával találkozunk a hazai tudósoknak. Ezt mások is tették, de nem is ez az új e munkában. Hanem, hogy ő Schlötzert, Schafarikot, Palaczkyt, Miklosichot meg Roesslert stb. is forrásul fogalja el, kiket eddig nálunk csak akkor emlegettek, mikor nekik menni akartak, ha mindjárt doronggal, ha mindjárt fejjel is. Ezért hasonlított történetirásunk a hatvanas évek végéig inkább a gladiatorok czirkuszához, mint a muzsák templomához.

Hunfalvy hangyaszorgalommal válogatta ki történetirásunk óriási anyaghalmazából azon tételeket, mik a tudomány mai állásánál is kiállják a tűzpróbát, és tulajdon kutatásainak eredményeivel kibővítve adta azt ethnographiájában. Munkája épen azért nem annyira mélyre ható kutatás, mint inkább a különböző magyarországi népek történetének felderítésével foglalkozó kutatások eddigi eredményének kritikai összegezése.

Az ethnographia megjelenését a legellentétesebb érzelemmel fogadák. Egyik rész mohón olvasta, mert benne olyan nézetekkel találkozott, miket tisztábban vagy homályosabban már maga is sejtett, és mivel olyan kérdésekre ad észszerű feleletet, melyekre közkézen forgó könyveinkben vagy épen semmit sem talál, vagy a legvadabb képtelenségeket.

Ez azonban csak egyik oldala az éremnek. Van másik is.

Az emberek egy része koránál vagy állásánál fogva a múltban él. Jelszavuk a «régi jó idők!» A társadalom semmiféle osztályából nem hiányoznak. Rendesen csendes, nyugodt emberek, csak akkor jönnek tűzbe, ha valami újról van szó. Természetesen a tudósok osztályában is megvan ez a species.

Hűségesen ápolgatják a régi nézeteket. Még a szellőtől is óvják. Mintha a tudomány régiségek muzeuma volna, hol minden egyes darabnak épen tartása a főczél. Pedig a tudomány nem holt anyag, melyet konserválni kell, hanem élő lény, mely folyton nő, folyton

változik, mint a növény. Csakhogy ennek leveleit s virágait a különböző nézetek teszik, melyek fejlődnek, díszlenek, hervadnak és lehullnak. S mint vannak, kik megsiratják a hervadó virágot: vannak, kik megsiratják az avuló nézeteket is.

Én nem csodálkozom, hogy a Hunfalvy által hirdetett tételeket, — melyek oly élesen elütnek az eddig általánosan igaznak tartottaktól, — több oldalról élesen támadták meg. Előttem az lett volna csodálatos, ha e támadások elmaradtak volna. Hisz még tekintélyes számban élnek, kik szívvel-lélekkel hirdették a tanokat, miket ma Hunfalvy elavultaknak állít. Még sokak kezében ott van a toll, melylyel csak nem régen is oly elkeseredett harczot vívtak ugyanazon idegen tudósok ugyanazon állításai ellen, miket ma Hunfalvy megbővítve, de semmiféle részrehajlás által meg nem gyengítve, hirdet ethnographiájában. És ezek legnagyobb része régi meggyőződését nem fogja elhagyni soha.

Különösen az oláh és székely kérdésben legnagyobb a régi és új nézetek közti szakadás. Mert ez a két kérdés volt az eddig, hol a hagyományban és krónikák elbeszélésében kétkedők kételyük támogatására semmiféle döntő bizonyítékot felhozni nem tudtak. Ujabban azonban oly adatokkal járult a nyelvészet a kérdések megvilágosításához, melyek egyrészt kimutatják a régi vélemények tarthatatlanságát, másrészt biztos alapul szolgálnak e kérdések végleges megfejtésére.

Emlékezzünk csak vissza a két nép eredetének naiv mondájára. Az oláhok a Traján által megtelepített Dacia római lakosságának ivadékai. A székelyek meg Attila tönkremenő birodalmából Erdélybe menekülő hunnok maradványai. Ők századok hosszú során együtt élnek Erdély bérczei között a nélkül, hogy az oláhság egy ezredéven, a székelység meg hét századon át csak egy betűnyi életjelt hagyott volna magáról a középkori íróknál. Ha valahol az éjszaki tenger partjain, vagy Ázsia sivatagai belsejében éltek volna, nem ütköznénk meg rajta. De itt voltak a középkor legműveltebb népének közvetlen közelében. Határosak a byzanti birodalommal, melynek a középkor folytán annyi ügyes-bajos dolga volt az Aldunához és Drávához nyomuló félvad néparadattal. Byzancznak a műveltsége volt fegyvere ezen népek elleni kuzdelmében. Valóban bámulatos, hogy a romlás szélén álló birodalom kormányférfiai mily pontosan voltak értesülve e határaiknál tolongó népek kebelében lefolyó eseményekről. Még azt is tudják, mi történik a pontusi síkság belsejében a Dnjeszter, Dnjeper meg a Don mentében. És ezek a

byzantiak nem tudtak volna semmit a két népecskéről, kik Erdély belsejében ép úgy fenyegetve voltak a népvándorlás özöne által, mint ők ? S a kikkel a védelemre szövetkezést a közös érdeken kívül még a földrajzi viszonyok is követelték ! Pedig a byzantiak nem tudnak róluk semmit. A nagyon is naiv hagyományok hitelességében kétkedők kételyét ez a hallgatás hatalmasan növelte, ha nem is adott egy elfogadható újabb nézetnek alapot.

Az a két iró sem volt képes eloszlatni e kételyt, kiket a székelyek hún eredetének tanúiul emlegetnek. Egyik Ravennai Guido a IX. századból. Leirván Daciát, felsorolja valamennyi római-kori helynevét, melyek közűl egyetlen egy sem élte át a középkort. E neveket mi a peutingeri táblák után ismerjük. S mivel tudja, hogy Daciából még Aurelian alatt kiköltöztek a rómaiak, a középkori irók után odateszi a hunnokat és avarokat. Kurz természetesen a székelység őseit látja ezekben.[1]) A másik forrás meg Abulfeda arab iró (1273—1331.), ki a magyarok lakhelyét Bedsnak és Sekel vidékek közé teszi. Gr. Kemény J. Abulfeda e helyét régibb forrásokból merítettnek mondja,[2]) mert nem szólhat az másról mint a Konstantin császár után ismert Atelkusuról, a mai Moldváról. Mert csak itt határolhatták a bessarabiai síkon lakó bessenyők s az erdélyi hegyek közt élő székelyek a magyarok földjét. Csakhogy Abulfedának nem kellett régi forrást használni, hogy azt besseny6k s székelyek által határoltassa a magyarság földjét. Az ő korában is a besseny6k és székelyek laktak a magyarság lakhelyének két végpontján. A besseny6k a mai Sopron, Moson s Pozsony megyében, a székelyek meg az erdélyi havasok közt képeztek határőrséget. A besseny6 határőrségről okleveleink, krónikáink, sőt még a XII. századból származó Niebelungenlied is emlékezik, hol besseny6k mennek az Etzelburgba utazó Gunther király és kisérete elé s fogadják őket a határon. A nevezett két forrásnak tehát egyike sem olyan, hogy a byzanti források hallgatása által megerősített kételyt eloszlatni képes lenne.

Ezért történészeink egy tekintélyes része még a mult században mesének mondta krónikáinknak székelyek hunságáról szóló részét. Igy kora legnagyobb történésze Pray irta: «frustra sunt, qui illos

---

[1]) Dacien im neunten Jahrhundert. Kurtz: Magazin für Gesch. Siebenbürgens B. I. H. IV. S. 358—379.

[2]) Ob man die Ansiedlung der Szekler in ihren dermaligen Wohnsitzen schon in das IX. oder in das XII. Jahrhundert versetzen müsse. U. O. B. II. H. III. S. 255—268.

Attilanorum Hunnorum, quamquam eiusdem originis sunt, reliquias fuisse putant.» Vele együtt Timon is egyenesen határőröknek állította őket. Ő említette, hogy a regéczi urodalomban az erdőkerülőket még az ő korában is székelyeknek hívták.

Hunfalvy tehát nem csinált történelmet s még csak új dolgot sem mondott, mikor a székelység hun eredetét megtagadta, s a «székely» név eredeti jelentését valami határőr-féle jelentésben kereste.

Hunfalvy előtt a székelység eredetének legvalószínűbb megfejtését Engel adta. Ez az Etelközben megvert magyarság visszamaradt töredékének tartotta őket, kik a bolgárok és bessenyők nyomása következtében menekültek Erdély bérczei közé. Az egész elbeszélés nagyon valószínű volt, bár egyetlen döntő ok sem támogatá.

De mióta Hunfalvy kimutatta, hogy a székelyek nyelvében a legapróbb részletekig megvannak a szláv hatásnak azon emlékei, miket csakis a Közép-Duna medenczéjében vehetett fel a magyarság nyelvébe: Az Engel-féle magyarázat minden egyéb valószinűsége mellett sem állhatott meg.

Székelyekről szóló füzetében bővebben kifejti a székely nyelvjárás sajátságait, melyben több oly szó maradt fenn, melyet a Királyhágón innen csak a régibb nyelvemlékekből ismerünk. S nyelvészeti kutatásainak végeredményét következően fejezi ki: «Micsoda tanuságot kell már a székely nyelvből kivonnunk? Azt, hogy vagy a nagy magyar nyelv vált el egyszer a kicsi székelytől, vagy hogy a kicsi székely nyelv vált el valamikor a nagy magyartól! Világos pedig, ha elválást kell feltennünk, a kicsit tartsuk elváltnak a nagytól. De kell-e okvetlenűl elválást tenni fel a nagy magyar s a kicsi székely között? nem lehetséges-e, hogy mindketten egy tőről származnának ugyan, de külön-külön száruk soha sem érintkezett volna? Ezt merőben tagadja, mind a nagy magyar, mind a kicsiny székely nyelvnek mivolta, tagadják ezt a legszékelyesebb sajátságok is, a melyek hasonmásait a magyar nyelv különböző vidékein találjuk meg. *A nyelvváltozásnak egy és ugyanazon lefolyását tüntetik fel mind a nagy, mind a kicsi rész; azon egy és azonos lefolyás pedig csak közös nyelvszáron és közös társadalmi viszonyok közt történhetett meg.*»

Szószerint közlöm az egész részletet, mivel a székelyek származásáról szóló újabb nézetnek ez képezi alapját. A további következtetések szükségszerűen folynak ebből. Mert ha a székelység a Királyhágón innenről jutott Erdélybe, önkénytelenűl is felmerűlnek a kérdések, hogy mikor és miért jutottak oda? miért kaptak külön elnevezést? Ha nem nemzetiségük, úgy valami különös kötelezettség,

vagy különös szervezet miatt neveztettek külön néven. Hunfalvy azt állítja, hogy a székelységet a XI—XII. század folytán a bessenyő, később kún betörések ellen telepítették ki határvédőknek. Ezt a nézetet már a múlt században vallották. Okleveliled is bizonyítható. A tények logikája azután tovább vezette Hunfalvyt, hogy a «székely» elnevezésben valami határőr-féle jelentést keressen. Igy jutott a székely szó azon származtatására, melyet Deák Farkas és Szabó Károly oly erősen megtámadtak. Hunfalvy ellenfelei a gondolatok ezen egymásutánjával nem voltak tisztában. Ők azt gondolták, hogy Hunfalvy a nyelvész — azért állítja a székelyeket határőrzőknek, mivel etymologizálás után kisütötte, hogy a «székely» szó eredetileg «székelv»-ből (széken-túli-ból) származik s olyan határőr-forma jelentéssel bír, mint a nyugati népeknél a Marchia. Pedig épen megfordítva történt. Hunfalvyt nem az etymologia vezette a történelemcsinálásra, hanem a történelmi tények az etymologizálásra. S ez nagyon fontos. Mert ha kimutatják is, hogy a székelynek szék-elvből származtatása meg nem állhat: csak azt mutatják ki vele, hogy Hunfalvy rosszúl etymologizált, de nem azt, hogy a székelység nem volt határőr. Ezt nem vette tekintetbe Szabó Károly, ki mikor a «székely» szó származtatását megtámadja s megczáfolni hiszi, úgy látszik azt is hiszi, hogy a székelységnek határőri eredetét is megdönté. Vagy mivel ő a «székely» szó ősrégi jelentését nem érti, mint nem értjük többé a bessenyő, kún, kozár stb. népneveket, a székely nevet is nemzetségnévnek állítja. A miből azután természetesen az következnék, hogy a székelység is olyan nemzet, mint azok a bessenyők, kúnok, kozárok stb. Szabó Károly ugyan nem mondja ez utóbbit, csak sejteti velünk, mert ebben a két czikkében lehetőleg őrizkedik valami positiv nyilatkozatot tenni. Úgy látszik az ő czélja egyedül negativ. Hunfalvy nehány tételét iparkodik megczáfolni. E közben gondosan kerűl minden kifejezést, minden hivatkozást, melyből gyaníthatnók, hogy mily viszonyban áll az évek hosszú során át vallott nézetéhez, mikor még mint Benkő József szellemi örököse főharczosa volt a székelység hún eredetüségének.

Szabó Károlyt eddigi művei határozott embernek mutatják. Ezt a tartózkodást ő tőle várhattuk legkevésbé. Ez azt gyaníttatja, hogy lelkében nagy változásnak kellett lefolyni. Mintha a kétely árnya belopódzott volna oda is. Néha-néha egy-egy őrízetlen pillanatban talán már neki is úgy rémlik, hogy az a hún-magyar-székely rokonság hátha mégis csak mese! Egyetlen egyszer hivatkozik a székely krónikára, s ekkor is azért, hogy egy oklevélből merített té-

telt támogasson vele. Hunfalvy ellen intézett támadása inkább csak portyázás. Egészen szó nélkül hagyja Hunfalvy alaptételeit. Egy szóval sem czáfolja sehol, mit Hunfalvy a magyarság és székelység nyelve közötti viszonyról mond. Az ebből levont historiai következtetések elől is kitér. Nem védi egyetlen szóval krónikáink a hún-magyar rokonságról szóló elbeszélésének hitelességét, melyet Hunfalvy egyenesen mesének állít. Pedig ebben van a székely nemzetnek genesise. De annál hevesebben kel ki a székely név etymologiája ellen, s oly kérdéseket s ellenvetéseket vet Hunfalvy elé, melyekre előbb megfelelnie kell, hogy tovább juthasson.

Nézzük a vitás kérdések legvitásabbikát: a székely szó származtatását.

Hunfalvy szerint ez szék-elvből származik és széken-túl levőt jelent, mint Erdő-elve, Havas-elve, Hid-elve erdőn, — havason — és hídon túl levőt jelentenek. Itt a «*szék*» alatt a magyarság földjét kell értenünk, de nem a Királyhágón inneni magyarságét, hanem az erdélyi magyarságét. Ez a későbbi megyék területének egy részét foglalta magában s a Királyhágó keleti lábánál húzódott végig. Éjszakról Szolnok-, délről Hunyadmegye voltak határai. Keletfelé körülbelül a Marosig nyúlt. A magyar királyság egyik legnagyobb kincsét adta e terület, melyet a Szamoson és Maroson az egész országba széthordtak, a sót. Hunfalvy a «szék» szó ilyetén értelmét homályosnak látja. Szabó Károly meg természetesen egészen érthetetlennek mondja, mert ő még «soha sem hallotta, soha sem oklevelekben, sem iróknál nem olvasta, hogy a szék szó egy jelentésű volna akár a magyarok, akár az erdélyi magyarok földjével.» De nem kell messze mennünk a felvilágosításért. Tudjuk, hogy a székelyek a maguk megyéit székeknek nevezték. Honnét vették ők ezt az elnevezést? Hisz nekik külön nyelvük nem volt. S épen Hunfalvy mutatta ki, hogy a székely-nyelvjárás olyan szavakat tartott fenn, melyek a Királyhágón innen rég elavultak s csakis nyelvemlékeinkből ismerjük őket. Nem-e ilyen elavult szó a szék is? Mi ugyan főnévi alakjában többé nem értjük. De előjön egész csomó összetett szóban és helynévben: *székes*egyház, *szék*város, mészár*szék*, csap*szék*, törvény*szék*, *Székes*fehérvár. Mindezen összetételekben megőrízte eredeti jelenését. Legtisztábban ige alakjában él: *székelni* maig is bizonyos meghatározott helyen állandóan tartózkodást jelent. A szék szót a Királyhágón innen igen korán kiszorította az indogermán nyelvekből átvett házból származó haza, mely már legrégibb nyelvemlékünknek, a halotti beszédnek negyedik sorában: «es odutta vola neki paradisumut haz-

zoa» a szék értelmében fordul elő. Ha a XI—XII. századi viszonyokat tekintjük, a szék szó sokkal inkább illett a só- és vasbányászattal foglalkozó magyarság földjére, mint a székelységére, kik még azután is sokáig kizárólag állattenyésztéssel foglalkozva barangoltak a Hargita és Kárpátok által körített térségen.

Azonban a Királyhágón túl is korán elveszítette a «szék» eredeti jelentését. És pedig valószínüleg akkor, mikor a magyarországi felosztás mintájára közigazgatásilag megyékre osztatik fel a magyarság területe. Történt ez a XII. század végén. Ezen új beosztás által a magyarság területének megjelölésére használt «szék» kiszoríttatván a használatból, valószínüleg ekkor vette át a székelység az ő közigazgatási beosztásának megjelölésére, a mi a XIII. század első felében történt. Ekkor jön elő okleveleinkben először a «sedes» kifejezés, a mi egyenesen a magyar «szék» fordítása. A székelyektől átvették e kifejezést a szászok is, mert a német Stuhl is csak fordítás, mert sem a latinban sem a németben nincs meg a «székelni»-nek megfelelő igealak, mint nincs az idegen eredetű magyar «hazá»nak. A XIII. század óta aztán a megye és szék különböző közigazgatási fogalmakat jelölnek Erdélyben. A megyékben megvan a nemes és nemtelen osztály, lakossága alá van vetve a vajda ítélőszékének. A székekben jogilag nincs nemes és nemtelen, lakossága ki van véve a vajda és nádor bíráskodása alól, fellebbezési foruma egyedűl a király.

S mivel Erdélyben is ilyen korán történt meg a «szék» átalakulása, könnyen megfejthető, hogy miért nem találkozott vele Szabó Károly sem nyelvemlékekben, sem oklevelekben, mint az erdélyi magyarság lakhelyének megjelölésével. A halotti beszédet és königsbergi töredéket kivéve nincs egyetlen nyelvemlékünk, mely eddig felnyúlna. Okleveleink közűl a XI. századból csak egyetlen egy emlékszik Erdélyről. A XII. századból is csak hét szól erdélyi ügyekről s tizennyolcz említ egyes erdélyi tisztviselőket. Csakis a XIII. sz. második felében kezd az oklevelek száma rohamosan gyarapodni, mikor a «szék» átalakulása tökéletesen befejezve volt már.

Szabó Károly azonban nyelvészeti szempontból is hibáztatja Hunfalvy származtatását. Elmondja, hogy a *székel* szót *széköly*-nek is ejtik. «Igy a *székely* névben levő *e*, mely szójárásilag *ö*-re változik, nem lehet más, mint a közép *e* (é). Úgy de az elve (túl) viszonyzó *el* gyökében (melyből képződött *elő*, *elől*, *előtt*) közép *e*-t nem találunk, hanem mély *e*-t, mely *ö*-vé nem változhatik.» Ezért az elve származékaiban sem változhatik az *e* úgy *ö*-vé, mint a széköly szóban, mert nincsen Erdöly, hanem Erdely s Erdély. Mikor a «székely» szóban a

«szék» elvesztette eredeti jelentőségét, nem voltak tisztában többé az «elve» eredeti jelentésével sem. Igy az elvéből származó *el* végzetet felcserélték az *el* névképzővel, mely a dunántúli szójárásban *öl*-re, *ö*-re változik. Mint Veszprémben tengel, zsindely, véndel helyett tengő-tengölt, — zsindő-zsindölt — s véndő-véndölt mondanak: úgy mondanak Erdélyben a székely helyett székő- és székölyt.

Szabó Károly azt is felveti, hogy mért nem maradt fenn a szék-elve eredeti alakjában, mikor Erdő-elve, Havas-elve és Hid-elve oly sokáig fenmaradtak? Ugyan a négy szó mindegyike geographiai kifejezés. De a székely egyszerű politikai beosztáson alapúl, a többi három pedig állandó természeti viszonyokon. A magyarságra Erdély erdőn túl levő, Havas-elve Havason túl levő, a Hid-elve pedig a Kolozsváriaknak hidon túl levő marad, míg az erdő, havas és híd állanak s míg e szók jelentésüket el nem vesztik. A székely szó azonban azonnal elvesztette értelmét, mikor a szék szó eredeti jelentése elavult, a mi pedig mint láttuk, akkor történt, mikor az irott emlékek még fehér holló voltak.

Különben a székely szónak alakulási processusa még abban is különbözött a többi szavaktól, hogy ebben először a szék vesztette el jelentőségét s utána avult el az elve. A többi geographiai kifejezéseknél pedig az elve avult el s így lettek Erdély, Havasalföld. Vagy megmaradt a régi ablakban mint a Hid-elve, s lett belőle tulajdonnév, melynek eredeti jelentése rég feledségbe ment.

A székely név eredetileg tehát egy politikai beosztáson alapuló geographiai elnevezés, mely később nemzetnévvé lett, mint a németben Ost-Reich-ből Österreich lett, és mint beszélünk ma *osztrák birodalomról*, úgy beszélünk székely nemzetről.

Szabó Károly ellenvetésül felhozza még a XIII. század óta ismert magyarországi székely településeket, melyek szerinte legvilágosabban szóllanak a székelység határőri eredete ellen. E telepedések egyike keleten Szabolcs- és Biharmegyében, a másik nyugaton Pozsony- és Sopronmegyékben van. Szabó K. mindkettőt az erdélyi székelység telepítvényeinek és az első magyar királyok korából valónak állítja. Az általa felhozott adatok azonban épen Hunfalvy tételéhez szolgáltatnak bizonyítékot.

A bihari és szabolcsi székelység kétségtelenül Erdélyből való. Még pedig «a helynevek útmutatása szerint a mai Udvarhely és Kézdiszékből kiszakadt tekintélyes telepnek kellett lenni.» A váradi regestrum azon 1217-ből való pontja, meg róluk emlékezik, érdekes felvilágosítást ad eredetökről is.

A kérdéses pont ennyi: «A bihari székelyek százada, különösen az Ebey faluból való, Tenkeu megtámadtak valami Deus nevű embert s ráfogták, hogy az az ő társuk (concivis). Deus azonban minden tekintetben szabadnak mondta magát. Ezért az ügy eldöntésére kiküldöttje a királynak Nincha bihari ispán a bihari jobbágyoknak u. m. Lukács hadnagynak, Bibacsnak, Tegegunak és többeknek vallomását kihallgatta s midőn ezek az említett Deust magukhoz hasonló várjobbágynak állították: őket erre megesküdtetni akarta. De mivel ezek megesküdni nem mertek, a várjobbágyokat megbüntette, az említett Deust pedig szabadnak nyilvánította.»

Az ügy egész állása azt mutatja, hogy ez az okmány az említett székelység megtelepüléhez közeli időben kelhetett.

Már maga az feltünő, hogy egy testület azt állítja valakiről, hogy az kebelébe tartozik. Ez csak olyan bonyolult viszonyok közt történhetik, milyen a kivándorlásokkal s újból településekkel jár. Mert a középkori várjobbágyság a mai hadiszolgálattól lényegesen különböző volt. Az első különbség az, hogy nem meghatározott rövidebb vagy hosszabb időre terjedt, mint a mai hadkötelezettség, hanem élethossziglan tartó foglalkozás volt. Másodszor, hogy az ilyen helyőrségeket nem helyezték az egyik garnisonból a másikba, mint ma. A várszolgálatra kötelezettek nemzedékről nemzedékre ott laktak a vár földjein, melynek őrízetére kötelezve voltak. S az egyes egyének sem csak a szolgálat útján érintkeztek egymással, hanem mint hasonállásúak s mint szomszédos birtokosok az ismeretség és rokonság sokszoros kötelékeivel voltak egymáshoz fűzve. Csak is kivándorlás közben összeverődött csapatoknál történhetett olyan félreértés, milyenről forrásunk szól. S ez nem is történhetett oly régen, mert még sokan éltek a vádolók, a kik mind emlékeztek a vádlottra. S ha evvel oly szoros ismeretségben álltak volna, bizonyára találkozik köztük valaki, ki vádját esküvel is megerősíteni merte volna.

Szerencsénkre az okot is gyaníthatjuk, a miért a székelység földjét odahagyá. II. András 1211-ben adományozza a német lovagrendnek a Bárczaságot, mely bihari székelyeink előbbi földjével Udvarhely és Kézdiszékkel közvetlenül határos. Valószínű, hogy ez a rend jó korán megkezdette határát a környező lakosság rovására terjeszteni, miért András már 1222-ben vissza akarja tőlük venni adományát, s a miért 1224 ben csakugyan ki is kergeti őket.

Hasonló előzménye volt az Aranyos vidéki székelység kivándorlásának a Kézdiszékből. 1247-ben állítja ki IV. Béla adománylevelét a Johannita rendnek a mai szörényi bánságról s Kis-Oláh-

országról. Ebben igéri nekik, hogy a Feketeügy mentén ötszáz eké-nyi földet fog adni nekik. Adott-e, nem tudjuk. Csak azt látjuk, hogy a Feketeügy menti Kézdiszékben lakó székélység felkerekedett, s már 1252—1272 között az Aranyos mentén települ meg. Itt Toroczkóvár birtokosa Ehelleus átadja nekik e várat családjaik s barmaik ótalmára.

Szabó Károly felhozza a Pozsony- és Mosonmegyében élt székelységet is, kiket szinte az erdélyi székelység emigránsainak tart. Hunfalvy azonban az erdélyi székelységgel semmiféle összeköttetésben nem álló külön határvédelmi intézkedésnek tartja. S úgy látszik itt is Hunfalvynak van igaza. Mert a magyarországi székelytelepek közt a bihari és szabolcsi, meg a pozsonyi között lényeges különbség van. Egészen más rovat alá esik az egyik, másik alá a másik. Mert míg a bihari székelyek csak egy századot, a szabolcsiak meg két falucskában élő népességet alkotnak, a vágvidéki székelység oly tömeget képez, hogy a királyi sereghez száz fegyverest tartozik állítani. A középkor folytán pedig a hadállítás óriás teher volt. Mert a táborba menőket nemcsak felfegyverezni, hanem még élelmezni is kellett. Hogy mily terhes volt e kötelezettség, az mutatja legjobban, hogy a legelső városok is csak 5—20 fegyverest állítottak. Az egész szebeni szászság csak az ország határán belől adott 500 fegyverest, a határon kívül csak ötvenet. Hasonlóan az egész erdélyi székelység is csak százat adott. S mivel a hadkötelezettségi átlagot a középkor folytán a foglalkozás minősége s a népesedés arányában vetették ki: gyaníthatjuk, hogy az erdélyi székelység nagysága körülbelül egyenlő lehetett a vágvidéki székelységgel.

Ezeket előrebocsátva most már megítélhetjük, hogy Hunfalvy — vagy Szabó Károly nézete valószínűbb-e. Melyik tétel állhat meg inkább, az-e, hogy az ország egyik végén lakó népességnek fele felkerekedik egy szép napon s az ország másik végére települ vagy telepíttetik. És szerencsétlenségére mindkét lakhelye az az időben Magyarországot háborgató ellenség országútjára esik, keleten a kunokéra, nyugaton a németekére. S az is furcsa, hogy mindkét helyen határvédelemre kötelezett népek közé jut, Erdélyben a szászok, a Vágvidéken a bessenyők közé.

S ezek a Szabó Károly nézete elleni nehézségek, mily pontosan beillenek azok Hunfalvy nézetének keretébe, hogy a vágvidéki székelység a németek ellen felállított külön határőrség volt, olyan, mint keleten az erdélyi székelység a bessenyők ellen. Igaz, hogy az egész nézet csak combinátió, a miért azután Szabó Károly rá is olvasta Hunfalvy fejére Pauler Gyula szavait, hogy «egy biztos adat többet

ér, mint száz bármily éles elméjű combinátió». — Elfeledkezvén magáról, hogy mit ő mond az is csak combinatió. Szerencsénkre jelen esetben a vágvidéki székelységről szóló egyetlen biztos adat is épen Hunfalvy mellett bizonyít.

A székely kérdés megoldását ma még nem tekinthetjük befejezettnek, mert mit Hunfalvy írt róla, az inkább csak vázlat, még csak nem is teljes vázlat. Ha figyelmesen olvassuk ethnographiáját s dr. Nagy Jánoshoz írt feleletét, tárgyalásában hiányokat veszünk észre. Az olvasás folytán számos oly kérdés merűl fel előttünk, melyre hiában keresünk feleletet, mit joggal megvárhatunk ily kérdésekre: hogy a XI. század folytán még nomádéletet űző magyarság mért tolta elő határőrségét Erdély hegyei közé? mikor történt a kitelepítés? mily kötelezettségek s feltételek alatt jutottak ide a települők? melyik volt a székelység által megszállt terület? miért hívták be a magyar királyok Erdélybe a szászokat, a nyugati határszélre meg a besenyőket, hogy velök a határőri intézményt megszilárdítsák? mily viszonyban álltak az erdélyi székelyek a szászokhoz? mért szünttetetett meg a vágvidéki székelység még a XIII. század közepén, mert az az egyetlen okmány, mely róla emlékezik, annak halotti jelentése is? Azonban úgy vagyunk e hiányokkal, mint mikor valami szétszakított jó képet vagy rajzot állítunk össze. Alig van együtt egy-két darab, máris felismerjük a tárgyat, melyet ábrázol. Mert a konturok megszakadó vonalát magunk egészitjük ki odáig, a hol az ismét folytatódik.

Szabó Károly pedig ez egyszer úgy járt támadásával, mint a legendabeli ördög. Nagy követ fogott, hogy ráhajítván összezúzza vele az épülő templomot. A legutolsó pillanatban azonban eléri a zsolozsma hangja. Erre elejti a követ, s ez odahull a templom ajtajához és belőle faragják a templom egyik legszebb, legerősebb oszlopát.

CSETNEKI ELEK.

A franczia-magyar és magyar-franczia nyelv szótára, mely magában foglalja mind két nyelvre nézve: a szójegyzéket az akadémia, Bescherelle és a legjelesebb franczia szótárirók nyomán: a közélet, kereskedelem és ipar, a művészet és egyéb speciális tudományoknak leggyakrabban használt műszavait: az ujabban használt, némely már avult, és némely idegen szavakat: a történelem, földrajz és hitregetanban, előforduló tulajdonnevek nagy részét, a rokonjelentésű, rokonhangzású és ellentétes szavak közül a legfontosabbakat; nagy részét a magyarismust vagy gallicziamust formáló szólamoknak, a családi élet sajátos szólamait, a közmondásokat stb. stb. (Minden franczia szó kiejtésével). Irta *Pokorny Jenő Ármin.* Budapest 1880.

Jó, hogy e magyar czím mellett ott áll a franczia is; mert különben sehogy sem tudtam volna megérteni, mit akar e kifejezés

mondani: «a családi élet sajátos szólamai». A francziából látom, hogy az «locutions familières»-nek a fordítása. — No már, ki a francziát úgy tudja, hogy locutions familières-t «a családi élet sajátos szólamai»-val fordítja, és magyarul úgy ír, mint a hogy e hosszú lére eresztett czím mutatja, attól ugyan senki sem várhatja, hogy e nyelvek szótárát becsületesen megírja. Mégis, véleményadásra lévén felszólítva, kötelességemnek tartottam magát a munkát is megvizsgálni s itt-ott egy pár czikket végig nézvén mintegy kémpróbát tenni.

A jókora kötet a franczia-magyar rész első három betűjét hozza, megtoldva néhány czikkel a negyedik betűből. Ha a munka tovább is így halad, az egész 9—10 kötetre fogna terjedni, mi nem hihető, hogy tervezve is így volna, mert hasonló terjedelmű ilyenféle munka a legfejlettebb irodalomban sem található.

A munka külsejét illető e kifogást érdemlegessé teszi az, hogy, a mint azonnal megmutatjuk, a szerfeletti terjedelmet jobbára ide nem tartozó, merőben haszontalan dolgok felölelése okozza. Szerző ugyanis, a mint a czímből is látható, a történelem, földrajz és hitregetanban előforduló tulajdonneveket is fölvesz. Ezzel oly térre lépett, hol kötetekre menő anyag kinálkozik; azonban ennek teljes feldolgozása az «Ismerettár» feladata és nem kétnyelvű szótáré. Ily szótárba legfölebb azon tulajdonnevek veendők fel, melyek a két nyelvben, eltérő alakulásokat mutatnak, mint Alexandre=Sándor, André=András, Albe-Julie =Gyula-Fehérvár, Bâle=Bazel, Benoit=Benedek, Bencze, Belisaire= Belizár stb. — De midőn e munkában ilyeneket olvasunk: Abd-el-Kader, np. m.=Id. (arab emir) sz. 1087-ben. —Abner, npr. m.=Id. (zsidó hadvezér). — Agnadel, npr. m. = Geogr. (falu felső Olaszországban). — Aden, npr. m. = Aden (város Boldog-Arábiában). Belisaire, npr. m. = (vezér a kelet-római birodalomban, *a ki kegyvesztetté lévén, szeme világától volt megfosztandó* (sic ! !) stb. stb.); azt kérdezem, hogy ha történeti nevezetességű emberek felsorolása e szótárba való, miért maradt ki az A-ból pl. Abulfeda, Adams (az egyesült államok híres elnöke), a B-ből pl. Bajazet stb. mint oly nevek, melyek minden esetre több történelmi súlylyal birnak, mind Abd-el-Kader? Továbbá, ha a bibliai nevek közül fölvette Abnert, miért nem Abed-Negót, Abiáthert stb. — S végre, ha helyneveket is fölvett, mint Agnadel, Aden, miért nem Abukirt is, mely bizonyosan van oly történelmi érdekességű, mint ez előbb nevezettek? — Egyébkint egyiket sem kellett volna biz' ott fölvennie. Hanem hát, úgy látszik, Pokorny urat semmi megállapított nézet nem vezette, hanem csak úgy találomra szedett föl innen

is, onnan is e szótárba nem tartozó anyagot, hogy a könyvet czél és haszon nélkül vastagítsa.

De lássuk, hogy dolgozta fel szerző a szótárba csakugyan beleváló nyelvanyagot, mely amugy is elég gazdag. — A franczia kifejezések magyarra fordításában nem minden szerencse nélkül járt el, sőt néhol sikerült magyarításokra is akadtam, mint pl. mikor e közmondást «A qui se lève matin, Dieu aide et prête la main» helyesen így adja magyarul; ki korán kel, aranyat lel; vagy mikor «au pis aller»-t így magyarítja: a legrosszabb esetben, ha minden kötél szakad; vagy «Il attend que les alouettes lui tombent toutes rôties», azt várja, hogy a sült galamb szájába repüljön; «Mauvaise herbe croit toujours», rossz pénz el nem vész.

De más részről oly hibáktól hemzseg a magyarítás, melyekből azt a meggyőződést kellett merítenem, hogy Pokorny úr vagy erején felül való munkára vállalkozott, vagy igen könnyen vette dolgát. «Abbaye» czím alatt e közmondást: «Pour un moine l'abbaye ne manque» úgy fordítja: nem egynek áll a világ. Ennek nincs értelme, s annál nagyobb hiba, minthogy van a francziának tökéletesen megfelelő magyar közmondás: Megesik egy ember nélkül a vásár. — «Plus de bruit que de besogne», ezt szerző így magyarítja: beharangozni senki sincs. Ennek ismét semmi értelme, és szerző, úgy látszik, nem tudja, hogy a szójárás, formájából kivetkőztetve, legtöbb esetben értelmét veszti. Az ide vonatkozó magyar szójárás így hangzik: Beharangoz, senki sincs; kitalálják, semmi sincs. Ez, tudjuk mit jelent, és jelentése közel is jár az idézett franczia közmondáshoz; azonban van a francziának tökéletesen megfelelő magyar közmondásunk: Nagyobb a füstje, mint a lángja. — «De l'abondance du coeur la bouche parle». e bibliai mondatot Pokorny úr így fordítja: ha a szív telve van, nyilatkozik; holott annak magyar bibliai kifejezése, mely közkeletűvé vált, ez: a szív teljességéből szól a száj.

Mind ezek csekély botlások azokhoz képest, melyek franczia-német forrásának nemértéséből vagy hibás felfogásából eredtek. Így, hogy egynehányat említsek: «Aller» Pokorny úr szerint azt is jelenti, hogy «öltözködik», nyilván azért, mert a franczia-német szótárban ott találta: «cet habit va bien dieser Anzug *kleidet* gut, hol azonban a német *kleidet* csak annyi mint *jól áll*, és nem öltözködik. — «S'affiner» szerző szerint annyi mint «fölvilágosítani magát», mely magyartalan kifejezés nem egyéb, mint a német *sich aufklären*-nek szószerinti fordítása; de itt azt jelenti, hogy «kiderül, kitisztúl». — «La brebis bêle toujours de même», ezt így fordítja: *a macska nem*

engedi az egeret. E semmit nem jelentő magyar mondatot csak úgy értjük meg, ha tudjuk, hogy az e német közmondásnak rossz fordítása: Die Katze lässt das Mausen nicht, mi jó magyarán így hangzanék: «Nem hagyja macska az egerészést» vagy «macskának a kölyke is örömest egerész».

Íveket lehetne tele írnom hasonló botlásokkal; de azt hiszem, a felhordottak elegendők annak bebizonyítására, hogy e mű úgy elrendezés-, mint kivitelre nézve oly vásári készítmény, mely nem hogy absolut becscsel bírna, de még a létező franczia-magyar szótárokhoz viszonyítva sem mondható, hugy abban akár az irodalom, akár csak a közélet is használható munkát nyerne.

Dr. Ballagi Mór.

1. **Anthologia Latina. Latin költészeti olvasókönyv. I.** Lyrai szemelvények. Bevezetéssel, magyarázatokkal és metrikai függelékkel ellátta *Pirchala Imre*, Budapest, Eggenberger, kis 8-ad rét. XVIII. és 153 lap. Ára 80 kr.

Az új gymnásiumi tanterv az V. osztály számára költői olvasmányul lyrai szemelvényeket ir elő, melyekkel kapcsolatban a metrikai ismeretek bővítendők. Hogy minő költeményeket értsünk lyrai szemelvények alatt, azt megmondja az *Utasítás* illető pontja (46. l.). Lássuk már most, mit nyujt P. úr könyvének, az Anth. Latiná-nak I. részében, melyet még egy második, a didaktikai költészetet tartalmazó rész fog követni. A bevezetésben P. úr a latin lyrai költészet fejlődéséről szól. A mit ott a római lyráról mond, az magában véve helyes, csak hogy jobb lett volna, nézetünk szerint, emez irodalomtörténeti bevezetés helyett az egyes költők művei előtt azoknak rövid életrajzait adni, mert az V. osztályban a tanuló ugy sem képes magának az irodalom fejlődéséről képet alkotni, különösen, ha P. úr példájára az irodalomtörténeti bevezetésben a külső és belső irodalomtörténetet, azaz az irók életét és az általuk művelt műfaj fejlődését össze-visszakeverjük. Ezen a fokon elégséges, ha a tanuló képesítve lesz, az egyes irókat a történelem tanulásánál nyert művelődéstörténeti képbe beleilleszteni; az irodalmi fejlődés összefoglalása és pedig szakonkint, a gymnasium legfelsőbb osztályának volna feladata, mint a klasszika philologiai tanulmányok helyes betetőzése.

Az Anthologia I. könyvét *Naevius* és *Ennius* két epigrammján kivül *Catullus* költeményei foglalják el. Ez utóbbiak kiszemelésénél szerző határozottan vétett az *Utasítás* azon pontja ellen, mely figyelmeztet, hogy «mindenütt, de főleg lyrai szemelvényeknél ügyelni

kell, hogy sikamlós tárgyat ne válaszszon a tanár». Ennélfogva rosszalnunk kell, hogy olyan költemények mint a «Szerelmi dal» (V. sz.), «Lesbiához» (VI. sz.) vagy «Sappho dala» (VII. sz., daczára minden Welcker-féle Ehrenrettung-nak) gymnásiumi tanulók számára összeállított olvasókönyvben helyet nyerhettek. — A II. könyv kezdetén találjuk *Vergilius* két eclogáját, bár szívesen láttunk volna többet is, legalább a híres I-őt, (Tityre tu patulæ . . .), annál is inkább, mivel az ifjú ezen bájos költeményekkel úgy sem találkozik többé a gymnasiumi olvasmány folyamán. Helyeselnünk kell szerző választékát, melyet *Horatius*ból nyújt, bár itt nézetünk szerint az anyagot kissé meg lehetett volna szorítani. Kimaradhatna a XXIV, XXVI, XXIX, XXXIV és XXXIX., egyáltalában mindazon költemények, melyek a «magasztos óda és hymnus» (Bevez. p. XI.) körébe tartoznak. *Tibullus* költeményei közé fel lehetett volna venni az I. könyv első elegiáját, mely a költő jellemére és gondolkodása módjára élénk fényt vet. *Ovidius*, kinek művei ezelőtt az V. oszt. főbb olvasmányát képezték, ezen könyvben igen szerény helyet foglal el. Legalább fel lehetett volna még venni Tristium I, 3. (Búcsú Rómától), III, 10. (Tél Tomiban), IV, 6. (Az idő hatalma). A III. könyvben szívesen látjuk *Martialis* epigrammáit, mivel gazdag adatokat nyujtanak a római élet megismerésére; kevésbé értjük, mit keresnek *Statius* dagályos versei és *Hadrianus* császár verselménye az anthologiában.

A *jegyzetekről*, melyek a könyvnek körülbelül fele részét képezik (77—145. l.), csak dicsérőleg emlékezhetünk meg. Szorgalmasan vannak dolgozva, és mindenütt megadják a kellő magyarázatot. A nagyobb költeményeknél ki vannak tüntetve az egyes szakaszok, melyekből állanak; közbe-közbe helyes magyar fordításra vezető jegyzetek vannak, mit szintén igen helyeselnünk kell. A «metrikai függelékben» P. úr a metrika újabb álláspontját foglalja el és helyesen, bár meg kell jegyeznünk, hogy az afféle tanok csak akkor válhatnak a tanulóban vérré, ha minden alkalommal, tehát a mondattan függelékében és a magyar stilisztikában is, következetesen adatnak elő, mi, sajnos, nálunk még nem történik.

Egészben véve a könyvet némely kihagyásokkal használhatónak tartjuk és ajánljuk t. kartársaink figyelmébe. Kiállítása csinos, sajtóhiba aránylag igen kevés fordul elő.

2. Latin olvasókönyv. A gymnásiumok III. és IV. osztálya számára. A gymnásiumi tanítás legujabb terve szerint szerkesztette, jegyzetekkel és szótárral ellátta *Elischer József.* Budapest, Franklin-Társulat 1880. 8-adrét 354 lap. Ára 1 frt.

A gymnásium III. és IV. osztálya számára eddig két olvasókönyvünk van, mely az új tanterv követelményeinek megfelelni iparkodik. Az egyik a Bartal-Malmosi-féle (Budapest, Eggenberger, 1877.), a másik Elischer úré, melyről most szólni akarunk. Mindkettőnek megvannak a magá előnyei és gyengéi. Bartal-Malmosi könyvében az olvasmányok részben, legalább nézetünk szerint, jobban vannak megválogatva, mint Elischer úrében, azonban teljesen nélkülözik a jegyzeteket és a szótárt. Hogy pedig ez utóbbi milyen szükséges az alsóbb osztályokban, azt leginkább az tudja megitélni, a ki látja, hogy tévedeznek még felsőbb osztályokban is a tanulók egyik jelentménytől a másikig.

Elischer úr olvasókönyvében legelőször is Liviust találjuk képviselve. Róma történetével az őskortól fogva a decemvirek lemondásáig (1—60. l.); B.-M. könyvében ugyanazon anyag van tárgyalva, csakhogy természetesen a királyok történetének mellőzésével, melyet a fiúk már az Alaktanhoz való Gyakorlókönyvből ismernek. Következnek mesék Phædrusból (61—78. l.), végre szakaszok Ovidiusból (79—119. l.). Ez utóbbiakra nézve azt véljük, hogy, mellőzve az Átváltozásokból vett részeket, leginkább a Naptárból kellett volna meríteni az olvasmányokat, mint azt B. M. tette. A Tárgymagyarázó és a Szótár (129—232. lapig) nagy gonddal vannak készítve és határozottan emelik a könyv értékét. A szöveg alatt való jegyzetek egészben véve jók, csak némelykor vettünk észre bizonyos áradozó bőséget, különösen a nyelvtani magyarázatoknál, hol sokszor elegendő lett volna a nyelvtanra utalni. A könyv kiállítása valóban gyönyörűnek mondható.

Budapest, 1880. deczember 13-án.

Dr. Keleti Vincze.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Versuch einer Karelischen Lautlehre. Akademische Abhandlung von *Arvid Genetz.* Helsingsfors. 1877.

Tájbeszédek beható vizsgálata hálás tanulmány egyáltalában minden terén a nyelvtudománynak; de talán sehol sincs oly fokozott értéke, oly égető szükség munkálására, mint épen az altaji nyelvtudományban, mely kutatásaiban csaknem kizá-

rólag ezen forrásra van utalva. A távolság, melyet e nyelvcsalád szorosabb csoportjaiban létező tagok között is észlelünk, a majdnem teljes fogyatkozás értékes nyelvemlékekben oly akadályok, melyeket alig ha volna képes legyőzni, ha egy másik forrás gazdagsága nem pótolná e hiányokat, a dialektusok bősége. Ezek, mint a köznyelvek régen elszakadott töredékei, rendesen ennek egy régibb fejlődési fokát tüntetik fel, s így különös alakjaikkal többet mondanak gyakran, mint minden codex. Ily körülmények között örvendetes jelenségnek kell tartanunk azon élénk tevékenységet, melyet különösen a lefolyt évtized fejlesztztt ki rokon nyelveink tájbeszédeinek feldolgozásában, s melynek főbb képviselőit nálunk első sorban a Nyelvőr és Nyelvtudományi közleményekben, a finneknél több szakférfi e részbeli buzgó munkálkodásában láthatjuk. Genetz művecskéje szintén ez iránynak terméke, a karél nyelv, melynek tüzetes hangtani tárgyalásával foglalkozik egyik érdekes ága a finn nyelvnek, mely több különös hangsajátságán kívül már csak azért is kiváló figyelmet érdemel, mivel több finn dialectus jellemző hangtani vonását, a mássalhangzói gyengülést benne látjuk leghatározottabban és legnagyobb terjedelemben keresztűl vive. Szerző még az 1871-ik év nyarán kezdette tanulmányait, midőn a finn irodalmi társaság küldetéséből az olonetzi és archangéli karélok közt járt; következő évben ismételte látogását, különösen négy főbb terület nyelvjárásaira szorítkozva vizsgálataiban *Poaen*, *Reboľa*, *Sujgujärvi* és *Kiestinki* vidékekéire. A hangtünemények gondos megfigyelése, pontos fiziologiai elemzés jellemzi e kutatása eredményeit s mindenek fölött azon igyekezet, hogy anyagát lehető rendszerességgel és kimerítőn tárgyalja.

Általános vonásokban a következőkkel csoportosíthatjuk össze a karél nyelvjárás feltünő hangsajátságait. A szókincsbeli **hangálladékot** tekintve első rendben nevezetes azon mélyhangu *e* és *i* előfordulása, mely több tatár nyelvben pl. a kojbal-karagaszban is fellelhető. Fontos e hang szereplése azon tünemény megmagyarázására, miképen fordulhat elő a magyarban is, de különösen a finnben oly sok eset, hol tisztán mélyhangu szóba magashangu elemek, *e* és *i* vegyülnek. Ezek nyilván eredeti szavakban, hasonlólag a karél hangokhoz, valamikor mélyhangu articulatioval lettek kiejtve, mit azon körülmény is bizonyít, hogy sokszor találunk valóságos mélyhangokat a nekik megfelelő más nyelvjárási alakokban. Igy hangzanak pl. e finn vegyes hangu szavak *tempaa*, *vesa*, *hepo* tisztán mélyhangulag az észt *tõmbama*, *võza*, *hobune*, a vót *tõmpān*, *võso*, *oponē* alakokban. — A mássalhangzókat illetőleg érdekes a kezdő media haszná-

lata, melyet tudvalevőleg a magyar és zürjén votjákot kivéve, minden ugor nyelv elejtett. Itt is csak néhány szóban fordul elő, többnyire hangutánzó kifejezésekben pl. *beägü* blöcken, *buraja :* rieseln, *bungakka :* mürrisch; továbbá néhány apró, kedves tárgy elnevezésében, mind *garbalo:* Krausbeere, *buola :* Preisselbeere, *babarno:* Himbeere. A szókezdő *ń* hangot is kifejlesztette e nyelvjárás többnyire magashangu szóban, de néhol minden látszó ok nélkül mélyhanguban is, így *ńolgi :* nyál, *ńukku :* szenderedik, *ńaba :* köldök, *ńoava :* moh, *ńospa :* fóka stb. — Az **időmérték** szempontjából válnak tanulságossá a következő hosszú hangzós adatok, melyeknek a finnben rövidült áll szemközt: *huuhto :* spülen, *juohtu :* kommen, *muurrehtu :* elzsibbad, *oalla :* unter, *voarnaha :* pflugschaar v. ö. finn *huhta-*, *johtua*, *morhettua*, *alla*, *vannaha*. Ellenkező tünemény mutatható ki ezekben: *havi :* Fischmann, *jähtü :* abkühlen, *kükištä :* sich niederducken, *murda :* brechen, melyeknek ismét a finnben akadunk hosszú hangzós párjaira v. ö. *haavi*, *jäähty*, *kyykistäitä*, *muurta*. — A **hangrend** megzavarásának itt is több példájára akadunk, épen úgy mint az észtben és vepsäben, hol rendkívül sok esetben lép fel egy mélyhang az eredetileg magashangu szóban, ilyenek: *era :* abgesondert, *kera :* Knaul, *peza :* nest, *herkka :* leicht, *mińńa :* Schwiegertochter v. ö. finn *erä*, *kerä*, *pesä*, *herkkä*, *miniä*. — A **hangszin** érdekes változása mutatkozik azon képzésekben, midőn eredetibb *-da -dä*, *-de* helyett *a*, *ä*, *e* járul az *o*, *ö*, *e* hangzókon végződő tőhöz, így a partitivusban: *ukkua* e. h. *ukkoa* innen *ukko :* greis, *mändüä* e. h. *mändödä :* gang, fahrt, *anoppia :* Schwiegermutter; hasonlóképen a főnévi igenévben: *sidua* e. h. *sidoda :* binden, *itkiä* e h. *itkedä :* weinen.

Egyik szépen kidolgozott része Genetz munkájának, mely a **mássalhangzói tünemények** magyarázatával foglalkozik. Különösen két jelenségét tárgyal tüzetesebben, a kemény és lágy mássalhangzók viszonyát s a mássalhangzók gyöngülését. Az elsőre nézve azon eredményre jut vizsgálatában, hogy a lágy explosivák és sziszegők csakis magánhangzók vagy hangzói természetü («intonirt») mássalhangzók között fordúlnak elő, minők az *l*, *r*, *m*, *n*, *v*, *j* hangok; ellenben a kemények csak is azon esetben találhatók ily összeköttetésben, ha a háromtagu szónak második részét kezdik s rájuk szótagzárás következik, mint *kükistä*, *mańtikka* s nem *kügistä*, *mańdikka*. Ő e kivételt a rendes mássalhangzó gyengüléssel akarja megmagyarázni olyképen, hogy a második szótag kemény explosiváját eredetibb *kk*, *tt*, *pp* gyengültjének tartja, bár bevallja, hogy ezen hosszabb hangokról a legtöbb esetben számot adni nem tud. Ez csak

egyik nyilvánulása a karél mássalhangzók azon kiváló érzékenységének, mely még inkább mutatkozik a **mássalhangzók gyengülésénél**. Ez nemcsak hogy számos oly esetben is megtörténik, hol a többi finn nyelvjárások egyáltalában nem érvényesítették ezen hangfejlődési hajlamukat, hanem még visszahatólag is működik az erősbülés tüneményében, a menynyiben nyilt szótagot kezdő explosivák néha megnyulnak oly esetekben is, hol a nyugati finnség csak rövid mássalhangzót, az észt, liv, vepsä pedig még az eredeti media fokát mutatják. Igy látjuk, hogy szótagzárás alkalmával nem veszhet el a szuoméi nyelvjárásban a nyilt szótagot kezdő torokhang ha azt, *t* vagy *s* előzi meg, *l* és *r* hangok után pedig csak kisebb foku gyengülés, azaz *j*-vé való változás áll be. Másként van ez a karélban, itt mindenütt teljes gyengülést, azaz elveszést látunk és pedig vagy minden nyom nélkül, mint *t*, *s*, *ś*, *r* sőt néha *h* után is, vagy mássalhangzói pótló nyújtással, mint *l* és *j* után. Erre szolgáló példák: *matassa* innen *matka*: utazás, *pitempi* innen *pitkä*: hosszu || *lazetta*: kiterjeszteni v. ö. *laske*, *kezessä* v. ö. *keske*: közép, *lajška-*: rest szóból lesz *lajzistele-* || *härän*, *kuren* v. ö. *härkä* ökör, *kurke*-daru || *reähkä*: vétek, *riehki-*: üt, *rahkehe*: szij tőkből szótagzáráskor *reähän*, *riehin*, *rahiś* alakok támadnak. Assimilatio fordul elö pl. ezekben *ńällässä*, *jaleassa*, *vellassa* innen *ńälgä* éhség, *jalga*: láb és *velga*: adósság; szintígy *pijjan*, *lijjan* a *pijga*: szolgáló és *lijga*: fölös szavak genitivusai. Ezekhez hasonló tüneményt észlelünk a foghangu explosivánál is, a *t* (*d*) pótló nyújtással elesik az *s*, *ś*, sőt néha a *w* hang után, így mondják *opassan*, *lassut*, *pajšša* *käwwä* v. ö. *opasta* tanít, *lastu* forgács, *pagiźeda* beszélni, *käwdä*: járni. De legkülönönösebb a *g*, *d* hangnak elgyengülése *v*-vé igen sok esetben *a*, *e*, *i* sőt *o* után: *mado* kigyó, *vedo*: adó inessivusai *mavossa*, *vevossa*, *sido-*: köt igének első személye *sivon*, *kodа*: konyha, *tode-*, igazságból lesz *kovan*, *toven*; megfelelőleg a torokhangnál is: *hago*: ajtó fél, *joge-*: folyó genitivusai *havon* és *joven*, *sego-*: követredik, *ligo-*: nedvesül származékai *sevotta*, *livotta*. A karél nyelvjárás e sajátságos hangtüneményét alig foghatjuk fel egyszerűbben, mintha tisztán hiatus-pótlást látunk benne, azaz úgy magyarázzuk, hogy az eredeti *g*, *d* mediák kiestek s az ez által támadt hangrés elkerülésére jött volna közbe a *v* v. ö. magy. *fuvar*, *kavarcz* és német *fuar*, *kuarc* (fuhr, kurz). Annál több okunk van ezt hinni, minthogy e *v*-nek helyén sokszor *h*-t és *j*-t is találunk, sőt Poaen-ben valóságos hiatust, mi olyforma jelenség, milyen nálunk a *felül* és *kívül* szók változataiban mutatkozik v. ö. *fevül*, *fehül*, *fejül*, *feül* és *kihül*, *küjjül*, *kiül* v. ö, még *bival*, *bihal* *bial*; *kövér*, *hühér* *küér* stb. — A mássalhangzó-

gyengülés regressiv irányú tüneményére, a mássalhangzó **erősbülésre** is több példát hoz fel szerző, ezek közől kiemelhetjük azon eseteket, midőn a nyugati finn *kaan* parancsoló képző helyett itt *-kkah*, *-kkeä* lép fel; továbbá, hogy a finn melléknévi képző *lijaha* itt *likkaha*-nak hangzik; hivatkozhatunk még egy rakás orosz kölcsönszóra is, mint *korietta* szekér, *žimčukka* gyöngy, *lužikka:* kanál, melyeknek idegen megfelelői nem mutatják fel e hosszú mássalhangzót. Ez esetek igen tanulságosak a finn mássalhangzó-gyengülés megértésére nézve, melyben — mint más alkalommal ki fogjuk mutatni — szintén efféle erősbülést is kell látnunk.

Ez adatok száraz elsorolása azonban több kitéréssel van megélénkítve, melyek részint általános fiziologiai kérdéseket tárgyalnak, részint olyanok, melyek egyes specialis finn hangtüneménynek keresik magyarázatát. Ezekben a mű irója nincsen kellő tekintettel a rokon nyelvekre, miért is nagyon természetes, hogy többször esik olyan tévedésbe, mely sehogysem hangzik össze azon gondos alapossággal, melyről az értekezés más részei tanúskodnak. Ilyen azon fejtegetése, melyben a mássalhangzó-gyengülést akarván magyarázni, a fiziologia s néhány nyelvi adat alapján arra következtet, hogy az erősebb alak eredetibb a gyengültnél. Mindenek előtt megjegyezzük, hogy a fiziologia sohasem szolgálhat első bizonyítékul a nyelvi kérdések tisztázásánál, szerepe csupán támogató, erősítő lehet, hol nyelvi adatok már kiderítették a valóságot s csupán a fejlődés természetszerűségének kérdése, várja a bizonyítást. Nem fogadhatjuk tehát el bizonyítását, midőn első sorban fiziologiai alapon törekszik az erősebb alakok eredetibb voltát világossá tenni, hanem azon nyelvi tényekhez fordulunk, melyekre mondását alapítja. Ezekben így okoskodik: A lejtőbb többtagu s számos kéttagu szó képzők és ragok által származott, a képző és rag eredetileg önálló jelentésű szó volt; ámde finn hangtörvény, hogy csak kemény explosiva kezdhet szót, midőn ennélfogva a képzők és ragok önálló szókként járultak a tőhöz, kezdő explosivájuk csak is kemény lehetett s így az efféle adatok *tä-gä-lä-jže*, *si-dä* később eredtek, mint a *tä-kä-lä-jše* és *sitä*. Ő azonban nem veszi tekintetbe 1. hogy még rendkivül problematikus kérdés, vajjon csakugyan önálló szók voltak-e valaha a képzők és ragok, 2. ha csakugyan azok voltak is önállóságukat nem a specialis finn fejlődés folyamában veszítették el, nem még a déli ugor nyelvek egysége korában sem; hanem sokkal régebben az ugor alapnyelv, sőt részben az altaji közös ősnyelv fokán. Ámde hogy az ugor egységes alapnyelvben kellett kezdő mediának létezni, mutatják a magyar és zürjén-votják nyelvek, miből fel-

tehető, hogy a déli ágnak ama közös jellemvonása, a kezdő kemény explosiva csak egy későbbi phasisán jött létre az együtt fejlődésnek, annál is inkább, minthogy szóközépen a nyugati finnt kivéve mindenütt használtatik a media s mint szókezdőnek is kimutathatók nyomai az egyes nyelvekben. De ezenfelül emez okoskodással csak egy része volna megmagyarázva a kétféle keménységi fokon álló alakoknak, t. i. hol az illető szótag képzőnek vagy ragnak mutatható ki, de meg nem magyarázza a tiszta szótőben előfordulókat s így semmiképen sem állhat azon feltevése, mely szerint a nyugati finn és karél nyelv eredetibb fejlődési fokot mutatna a többi dialektusoknál; a vepsä, a lív nyelv természete, a rokon nyelvek hangalakjai, a kölcsönszók mind ellene bizonyítanak. — Hasonlóképen hibáztatnunk kell Genetz véleményét, midőn az önhangzó-illeszkedésről beszélve az alhangu alakokat egyáltalában eredetibbnek tartja a magas hanguaknál a finn nyelvben, hivatkozva ama igazán semmitmondó okra, hogy egyes dialektusok kizárólag az alhangu képzőket mutatják fel. A magánhangzók illeszkedése ki volt már az altaji ősnyelv fokán fejlődve, sőt épen ez egyik legfőbb egyező vonása azon nyelveknek, melyeket e név alá csoportosítunk s tapasztaljunk bár látszólag ellentmondó adatokat is egyik másik töredékében, az csak fogyatkozás lehet benne, a mint ezt a legtöbb ugor nyelvnél ki is lehet mutatni. Valóban a legnagyobb mértékben ébreszti fel csodálkozásunkat, hogy efféle állításokat is kell olvasnunk a karél nyelv tudós fejtegetőjétől: «Ein grosser, und wahrscheinlich der grösste Theil(!) der Endungen ist entstanden als die westfinnische (!) Sprache sich noch auf bedeutend älterem Standpunkte als jetzt (!) befand. So müssen z. b. die meisten der in Frage stehenden Endungen älter sein als die vocalharmonie (sic!) da die ersteren in allen westfinnischen sprachen, die letzteren aber nur in einigen derselben angetroffen werden.»

A rokon nyelvi tanulmányok elhanyagolása még élénkebben érezhető a munkának azon fejezetében, mely a mássalhangzók hatásáról értekezik, az előtte álló magánhangzóra. Ebben tisztán fiziologiai eshetőségekből indulva ki, oly nyelv tényeket igyekszik igazolni, melyeknek története az összehasonlítás módszerével vizsgálva egészen más fejlődési menetet mutat. Így többek között kideríti, hogy egy *k, t, j* hangnak oly hatása lehet az előtte álló nyilt hangzóra, hogy ez zárttá válik, s ezen a nyelvbeli vizsgálódástól teljesen függetlenül nyert tételét — mintegy deductive járva el — minden áron rá igyekszik magyarázni egyes nyelvi alakokra. Magától érthetőleg sok hibába kell botlania ily eljárással; mert az pl. hogy a névszói többesben az

igék inperfectumában csakugyan zártabb hangot látunk a *j* képző előtt, hogy *anta-:* ad és *kala:* hal ily alakot nyernek *annoin, kaloissa* nem bizonyít semmit arra nézve, hogy egy eredetibb <*a* véghangzó zártabbá lett a követő mássalhangzó hatása miatt. Nézzük csak a mordvin, cseremisz és magyar nyelveket, hányszor látjuk bennük, hogy egy finn <*a* szóvégnek <*o* szóvég felel meg, pl. mordvin *ando-*, magy. *ado-;* mord. *javo-* v. ö. finn *jaka-* osztani; HB. *ozuk, úrot, halalut* névszók töveiben mindenütt zárt hangzó fordul elő s így joggal következtethetjük, hogy a finnben előforduló kétféle alak közül is a zártabb hangzójú az eredetibb, melyre a *j* hangnak legfeljebb csupán annyi hatása lehetett, hogy **épen meg van őrizve,** míg másutt éppen ugy, mint a magyarban nyiltabbá változott. Ugyan így vezeti hibás útra a *k, t*-féle befolyás felvétele az *-ukse, -ute, -ttu, -ttoma (-ttoin)* képzők magyarázatánál, melyek közül a három elsőt tekintve azon általánosan elfogadott nézet ellen küzd, hogy zárt hangzójuknak eredetét egy elolvadt participialis *-va -vä* képzőben láthatjuk. Ő ezt a tő véghangzójának tekinti csupán, mely hangszínbeli változását a rákövetkező mássalhangzónak köszönheti s nem veszi szemügyre, hogy e változás nem speciális finn sajátság, hanem hívebben megvan a mordvin *-fks, -vks*-ben, a cseremisz <*as*-ban, mely e nyelv hangtörvényeit nézve éppen csak egy finn *ukse*-nak felelhet meg. Szintígy felhozható az elvont fogalmakat képző *-ute*-ra nézve (pl. *pahuute:* rosszaság) a lapp *-vode* képzők, mely szintén még mutatja az eredeti *-va* hangot, mely a finn hangzó zártságában lappang. Hogy a finn *sanottu* véghangzójában szintén e *v* hang oka a zártságnak nem is szorúl bizonyításra, hiszen mi más adhatná meg a kifejezésnek participialis jelentését. Hasonlóképen merész okoskodásnak kell tartanunk, midőn a fosztó *-ttoma* képző *-ttoin* mellékalakjából egy eredetibb **-ttakma*-ra következtet, melynek *k*-ja befolyással lehetett a zárt vocalis alakulására. A változás ép olyan, mint midőn *kalani:* halam helyett mondják *kalain,* az *o* eredetibb voltára nézve pedig v. ö. mordvin *-ftomo* és cseremisz *-domo.*

Eltekintve azonban ezen s néhány más kisebb tévedéstől, minő pl. hogy a többes <*i* képzőt a magyar és lapp *-k*-val azonosnak tartja, általában véve érdemesnek kell e munkát tartanunk s óhajtanunk hogy hasonló irányú vizsgálódások nyelveinknek mennél több töredékében, mennél részletesebben történjenek. Kettős iránya van a nyelvészeti kutatásoknak, egyik mélyebbreható, részleteket bonczoló, a másik ennek eredményeit felhasználva hasonlító, általánosra törekvő; amaz analyticai ez synteticai működésében. A nyelvjárások apróságait nyo-

mozó az összehasonlító nyelvésznek anyagát szolgáltatja és csak együtt alkothatják meg a tudomány épületét.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Az Edda eredetéhez.

Az Edda dalait eddigelé rendszerint őseredetűeknek, a pogány őskor legtisztább emlékeinek tekintették. Feltették, mit Izland fekvése különben is valószínűnek tüntetett föl, hogy e mythikus hymnusokra sem a klasszikus ókor szellemi világa, sem a keresztyén vallás befolyást nem gyakoroltak. Grimm Jakab és a skandináv tudósok a germán mythos teljesen megbízható, a legcsekélyebb vonásokig hű forrásaiul tekintették e dalokat és e felfogás alapján a német mythologia rendszerét a legcsekélyebb kétely nélkül első sorban és főleg a mythikus tartalmú eddai dalokra építették. Különösen e dalok legódonszerűbbike, legrejtélyesbike és legmagasztosbika, a *Völuspá* (azaz : a jósnő szózata), oly ősrégi, tisztán pogány költői alkotás hirében állt, hogy rendszerint az ősgermán pogány vallás- és világnézet legalaposabb és leghívebb foglalatjának vették. Nem hiányoztak ugyan soha az olyan kételkedők — elég lesz a németek közől *Gervinusra* és *Jordanra* (epikus leveleiben) hivatkoznom, — kik az Edda mythikus dalaiban, sőt még a Völuspában is majd klasszikus-ókori, majd keresztyén-modern befolyást, illetőleg elemeket ne sejtettek volna. De e sejtelmek inkább csak odavető, összehasonlító reflexiók voltak, melyek az általánosan elterjedt fölfogást nem hogy megczáfolni, de még megingatni sem tudták. Annál nagyobb föltűnést okozott egy svéd tudósnak, *Bang Keresztélynek*, nem rég megjelent s már németre is lefordított előadása,[1]) mely kétségtelenné teszi, mert alaposan és higgadtan bebizonyítja, hogy a *Völuspá* alkatrészei közt a klasszikus ókoriak és a keresztyének fontos helyet foglalnak el, oly annyira, hogy túlzás nélkül mondhatni, hogy a *Völuspá*, tartalom és alak tekintetében, ókori és keresztyén mintáknak, nevezetesen a *sybillai jóslatoknak* utánzása.

Nem lesz alkalomszerűtlen, ha ez összefüggésben a sybillai jóslatok [2]) eredetéről és jelleméről röviden megemlékezünk.

---

[1]) *Völuspá und die Sibyllinischen Orakel. Von Dr. A. Chr. Bang.* Aus dem Dänischen übersetzt und erweitert von *D. C. Poestion*. Wien, 1880. — Megjegyzendő, hogy épen egy héttel Bang előtt, 1879. október 31. *Bugge Sophus*, a skandináv tudósok egyik legkitünőbbike, szintén előadást tartott a germán mythosz óklasszikai és keresztyén elemeiről. Ez előadás azonban még nem jelent meg nyomtatásban.

[2]) Ezek legkényelmesebb kiadása: *Oracula Sibyllina* ad fidem codd. mscr. quotquot exstant recensuit, praetextis prolegomenis illustravit, versione germanica instruxit etc. *D. H. Friedlieb.* Lipsiae, 1852.

Sibyllai jóslatoknak azon görög költeményeket nevezik, melyek a Kr. előtti II. század óta, legelőször alexandriai zsidók közt keletkeztek, s melyekben egy ókori jósnő az istenek határozatait az emberek és országok sorsáról kinyilatkoztatja. E költemények czélja: zsidó-theokratikus eszmék terjesztése, jellemzője: a görög és zsidó elemek összevegyülése. E jóslatok oly ügyesen vannak írva, az ódonszerű nyelv, a titokzatos irály oly hatásosan van alkalmazva, hogy a görögök, de különösen a rómaiak valóban eredeti, valódi jóslatoknak tekintették e koholmányokat. Vergilius (IV. Ecl.), Tacitus (Hist. V, 13), Suetonius (Vespas. IV.) és más ókori írók átvettek eszméket, képeket, fordulatokat e zsidó-görög gyártmányokból.

Midőn a keresztyénség létrejött és terjedni kezdett, az új vallás hivei is felhasználták ez alakot, hogy benne a keresztyén eszméket terjeszszék. A sibyllák ezen második csoportját (a Kr. utáni I—V. századból) a görög és keresztyén elemek összevegyülése jellemzi. És mint az első csoportot a görögök és rómaiak, úgy látjuk, hogy e második csoportot a keresztyén egyház atyái igen nagyra becsülték. A pogány őskor sejtette és megjósolta az igaz hitet, — ezt olvasták ki e költeményekből, nem sejtve azt, hogy e keresztyén elemeket keresztyének foglalták azon tudatos szándékkal e művekbe, hogy ezek révén is terjeszszék és nagyobb tekintélyre juttassák az új hit eszméit.

Minket itt csak a keresztyén sibyllák érdekelnek. Ezeknek tárgya a görög mythosból és mondából, az ókori történetből, az ó- és újtestamentomból, a prófétákból és az apokalypsisből van merítve. A jóslatok rendesen két részből állanak, melyeknek elseje a múltat tárgyalja, másodika a jövővel foglalkozik, amaz rendszerint görög-mythikus, ez bibliai jellegű. A sybilla a múlttal kezdi előadását s a jövővel végzi; amaz első rész sokszor igen terjedelmes, e befejezés rendszerint igen rövid. Ha e jóslatok czélt akartak érni, szerzőiknek főleg arra kellett ügyelniök, hogy a hallgató fel ne ismerje szándékukat. Keresztyén eszméket akartak kifejezni, de a sibyllának, ezen őskori lénynek, nem volt szabad keresztyénnek feltűnnie. Innen ama homály, ama kétértelműség, mely a sibylla szavait jellemzi, amaz összefüggéstelenség, melyet a jósnő feltételezett állapota is indokol, mert hiszen a sibylla, saját akarata ellenére, öntudatlanúl, egy felsőbb hatalomtól kényszerítve, beszél múltakról és jövendőkről, az emberiség nagy bűneiről s a bekövetkezendő utolsó itéletről, melyet új, szebb és jobb világ követni fog.

A *Völuspá*, az Edda e legódonabb és leghomályosabb dala, szintén két részből áll. Az első szól a világ, az istenek és az emberek

teremtéséről, — a másik, melyet az emberek bűnösségének és romlásának rajza előz meg, a világ végéről, melyre a gonoszok megbüntetése és egy fényes korszak következik.

Ha már e tartalom, hang- és szerkezetbeli hasonlóság a sibyllák és a Völuspâ közt feltűnő, még meglepőbb az, hogy e hasonlatosság sok részben azonosságba, még pedig látszólag csekély jelentőségű részletekre is kiterjedő azonosságba megy át.

Így a Völva épen úgy, mint a sibylla kijelenti, hogy akarata ellenére, a Nagy Isten parancsolatára szól; mindketten bevallják, hogy ők is nagyon bűnösek s hogy maguk is rettegik az itélet napját; mindketten az összes emberiséghez fordúlnak, mint hallgatóikhoz; mindketten jajgatással végzik vészt jósló szózatukat. Ezekből eléggé világos, hogy a völva mennyire hasonlít a sibyllákhoz, valamint az is, hogy mindketten ugyanazon módon lépnek saját személyökkel a hallgatók elé.

De ebben sok lehet a véletlen. Fontosabbak az *anyagi* elemek, melyek a görög és a skandináv jóslatokban azonosak.

A völva a világ teremtésével kezdi — a sibyllákból és Mózes elbeszéléséből merített és összevegyített képekben és adatokban. A romlás úgy jön a világba, hogy az istenek az óriások leányaival összekelnek s titánokat nemzenek, kik később az isteneket megtámadják, — mi a görög mythosz egyik legismertebb elbeszélése. A világ végét a következő jelenségek előzik meg, illetőleg jelentik be: Az emberek erkölcsi romlása, harczok a földön, az elemek dühöngése, a farkas kiszabadulása, a sárkány kilépése a tengerből, a halottas hajó közeledése, elkeseredett csata a szövetséges istenek és óriások és a sárkány közt. Az újjá alkotás elemei: A föld elég, egy új föld támad, a «Hatalmas» megjelenik és megalapítja uralmát, a sötétség sárkánya a halottakkal a mélységbe tűnik le. *E vonások kivétel nélkül mind találhatók a sibyllákban is.* Sőt az egyes kisebb elemek is, melyekből a völva ezen vonások képét megalkotja, részben szintén fellelhetők a sibyllákban és az ótestámentomban.

Ennyi közös elemet nem hozhatott a puszta véletlen létre. Kétségtelen, hogy a Völuspâ azon költője, kitől e dal mai alakja származott, a sibyllákat és a bibliát ismerte, hogy az eredeti germán mythikus eszméket és képeket — melyeknek létét senki sem tagadhatja — összeolvasztotta azon görög, zsidó és keresztyén elemekkel, melyekkel forrásaiból megismerkedett. A Völuspâ tehát négyféle elemekből áll; ezek: 1. tisztán germán, mythikus elemek, 2. módosított antik, 3. tiszta bibliai, 4. módosított bibliai-mythikus elemek.

Hiszen *Bang* még a költemény nevét is e befolyásból akarja megmagyarázni, mit különben szintén már régebben megkisérlettek. Szerinte *Völuspâ* nem csak annyit jelent, hanem részben ugyanazon szó is mint *Oraculum Sibyllae*. A név egyik eleme kétségtelen, *spâ* csakugyan = *Oraculum*. A mi a második elemet illeti, *Sibylla* a legelterjedtebb magyarázat szerint a. m. Σιός (= θεός) βολλή (= βουλή), Isten tanácsa vagy akarata. E βουλή a dór dialectusban βόλλα alakban is fordúl elő. A görögből vagy latinból kölcsönzött szókból a skandinávok sokszor hagyják el az első szótagot. Így lett pl. *Hippodromos*-ból *Poderamshof*, *Sepulcri ecclesiá*ból *Pulkrokyrkia*, így *Sibylla* vagy *Sibollá*ból is *Volva* vagy *Völva*, mely szó az összes germán nyelvekben, a skandinávban is, teljesen ismeretlen.

Ha az eddigi fejtegetések alaposak, a min nem kételkedhetni, bizonyos az is, hogy a *Völuspâ* nem — mint azt eddig hitték — az ógermán pogány vallás összefoglalása, hanem hogy ezen költeménynek ugyanaz a czélja, melyet a sibylláknál felismertünk: utalni, előkészítni az embereket a keresztyén vallásra, bennök bűnösségök tudatát ébreszteni s őket egyszersmind az utolsó itélet félelmével, a bűnbánás szükségességének érzetével eltölteni; végre ez új vallást egyedűl üdvözítőnek tűntetni föl.

De mily körülmények közt és hol jöhetett a *Völuspâ* létre? Már az Edda más dalaira vonatkozólag is valószinűnek tetszett, hogy azok nem Izland szigetén, nem is Norvégiában, hanem Irlandban keletkeztek. E költemények némelyikében található görög, latin és kelta szavak teszik e vélemény alapját, melyet még azon körülmény is megerősít, hogy itt-ott e dalokban kelta viszonyokra való czélzást vélnek felismerhetni. Irland azon időben, midőn a normannok először e szigetre jöttek, már keresztyén és a tudományos virágzás magas fokán álló ország volt. Azért könnyen gondolható, hogy a Völuspâ és a sibyllai jóslatok kölcsönhatását Irland közvetítette, úgy hogy a Völuspâ mai alakja egy skandináv költőtől származik, kinek az irek közt alkalma nyilt a keresztyén vallással és a classikus ókor termékeivel, azok közt főleg a sibyllai jóslatokkal is, megismerkedhetnie.

A tudomány, mely eddig az eddai dalokat — nagyon csekély s látszólag (első pillanatra felismerhető) lényegtelen vonásokat, melyek későbbi toldásoknak tetszettek, nem tekintve — a tiszta ó-germán mythosz teljesen megbizható forrásának tartotta, *Bugge* és *Bang* e legújabb kutatásai következtében egy új probléma megoldására van utalva. Mert kétségtelen, hogy azon befolyások, melyek a Völuspâban felismertettek, befolyásolták vagy legalább befolyásolhatták az egész

eddai költészetet. S így e költészetnek újból áttanúlmányozása s az abban netalán összevegyűlt mythikus, ókori és bibliai elemek pontos megkülönböztetése, — s ennek kapcsában a germán mythologiának teljes reviziója a germán philologia egyik legfontosabb, de egyszersmind legnehezebb feladata. DR. HEINRICH G.

Altdeutsche und altnordische Heldensagen. Übersetzt von *F. H. von der Hagen.* III. Bd. Völlig umgearbeitet von *Dr. A. Edzardi.* Stuttgart, 1880. LXXX. és 438. l. Ára 60 mk.

E kitünő, beható tanúlmányokon alapuló és azért tudományos értékü fordítás legnagyobb része Edzardi műve, ki Hagen régi 1815-ben megjelent) fordítását csak itt-ott használta föl; a munka, mai alakjában azért az ő önálló művének tekinthető. A kötet tartalmát a germán mondák három igen fontos forrása képezi, a *Volsunga-* és *Ragnar-saga* és *Nornagest története.* A Nibelung-énekben összefoglalt mondák északi forrásai közől, az eddai dalok mellett, az itt lefordított sagák a legfontosabbak.

A Volsunga- és Ragnar-saga csak egy XIV. századi (kopenhágai) pergamentkéziratban maradt fönn; a Nornagest történetét két kéziratban birjuk, melyeknek egyike a XIV. század közepéből, másika ugyanazon század végéről való.

A *Volsunga-saga,* mely Sigfrid szüleinek s rokonainak, Sigfridnek magának és leányának történetét tartalmazza,[1]) jó részben az Edda dalain alapszik. E dalok nem valóságos, eredeti népdalok, hanem ily népdalok töredékei, melyeket a szkáld műköltészet átalakított, de népies jellegétől teljesen meg nem fosztott. Korra s értékre nézve igen különbözők; általában meglehetős pontossággal állíthatni, hogy mai alakjukban a X. századból valók, a mi nem zárja ki azt, hogy egyes dalokban régibb, másokban újabb népdalok maradványai ne foglaltatnának. Az is valószínű, hogy e dalok (mai alakjukban) Izland szigetén jöttek létre, bár egynémelyikről lehetséges, hogy Norvégiában vagy egy britt szigeten (Irlandban) keletkezett. A mai eddai gyűjtemény 1240 körül jött létre: a gyűjtő (nem Saemund, kitől az Eddát nevezik) feljegyezte a nép száján élő, előtte ismeretes teljes dalokat; a melyeket csak részben ismert, azokból csak azon versszakokat vette föl, melyeket teljesen és jól tudott, a többieket prózai elbeszéléssel

[1]) Az 1. fejezet szól Sigiről, Odin fiáról, a 2-dik Sigi fiáról Rerirről és ennek fiáról Volsungról, a 3—12-dik Volsung fiáról, Sigmundról, a többi fejezetek Sigurdról, Sigmund fiáról.

helyettesítette. A hősdaloknál (ellentétben a mythikus dalokkal) e prózai részletek oly terjedelmesek, hogy voltaképen e prózai elbeszélés tetszik fődolognak s a közlött versek csak közbeszúrt idézeteknek; azért szokták némelyek e hősdalokat «kis sagáknak» nevezni, melyekbe a szerző a nép száján élő dalokból (az elbeszélés keretébe illő) egyes versszakokat felvett.

Az Edda dalai csak egy főkéziratban maradtak reánk, ez is igen rongált állapotban; nemcsak szövege hézagos és töredékes, hanem a kéziratból magából is hiányzik egy, nem tudjuk, hány lapra terjedő, de — úgy látszik — nagyobb darab. E hézagokat betölti, persze a maga módja szerint, a Volsunga-saga, mely, a hol a fönmaradt forrásokhoz való viszonyát vizsgálhatjuk, forrásait híven, néha szószerűen adja vissza. A hol forrásaitól eltér, ezt rendszerint két okból teszi: 1. összefüggő elbeszélést akar adni, s így kénytelen a különböző daloknak egymástól eltérő vagy egymással ellentétes részleteit összeegyeztetni, s a hol kisebb-nagyobb hézagok (pl. a cselekedetek indokolásában) mutatkoznak, azokat betölteni; 2. összefüggésbe akarja hozni a Ragnar-sagát a Volsunga-sagával, illetőleg a norvég királyi családot a volsungoktól (Sigurd családjától) származtatni. Ezért beszéli, hogy Sigurd és Brynhild viszonyából, melyet az eredeti monda mindig szűznek rajzol, egy leány, Aslaug, származott, ki azután, mint Ragnar Lodbrok neje, kapocsúl szolgál a volsungok és a norvég királyok közt, kik magukat Ragnartól származtatták.

Minthogy a Volsunga-saga a reánk maradt forrásait, az érintett két pontot nem tekintve, igen híven követi, feltehetjük, hogy viszonya a reánk nem-maradtakhoz ugyanez volt, és ebben van épen e saga nagy fontossága: pótolja az elveszett eredeti népdalokat.

A *Ragnar-saga* [1]) valószinüleg ugyanazon szerzőtől származik, ki a Volsunga-sagát irta, sőt valószínű, hogy a Volsunga- és Ragnar-saga *egy* munka, a mint a legrégibb kéziratban csakugyan egészen közvetlenül (ugyanazon a lapon) következik ez utóbbi a Volsunga-saga után. A Ragnar-saga is régi dalokon alapszik, melyekből azonban csak igen csekély töredékek maradtak fön.

A Volsunga-Ragnar-saga a XIII. század második felében, ponto-

---

[1]) Ragnar egy mythikus hős, kinek első nejétől két fia, második nejétől, Aslaugtól, Sigurd és Brynhilde leányától, négy fia van. Ragnar idősb fiai elesnek Eystein, a svéd király, ellen viselt csatákban, mire Aslaug fiai mostoha testvéreiket megbosszúlják s azután egész Európát bejárják.

sabban 1255 és 1290 közt keletkezett, még pedig valószínüleg a norvég királyok udvaránál, sőt talán a királyi család megbízásából. Meglehet, hogy a munka Hakon Hakonsson királynak († 1263), ki a költészetet s irodalmat kedvelte és pártolta, felszólítására iratott. Szerzője alkalmasint izlandi ember volt.

Nornagest története [1]) szintén az eddai dalokon alapszik. E műből különben csak a III—VIII. fejezetek tartalmazzák Nornagest elbeszéléseit (Sigurdról s köréről), a IX. fejezet azután átmenetet képez a terjedelmes Olaf Tryggvason-sagához. A munka a XIV. század első éveiben keletkezett.

E három munkában birjuk (az eddai dalokkal együtt) *a Nibelungmonda északi alakját.* E monda ugyanis hármas alakban maradt reánk: 1. alnémet alakban, az 1250 után írt Thidrek-sagában; 2. felnémet alakban, a Nibelung-énekben, és 3. északi alakban, az Eddában és az előttünk fekvő három sagában. Az első kettő tehát a mondának német, a harmadik annak skandináv alakja.

E források alapján a Sigfrid-monda fejlődését a következőkben foglalhatni össze.

A Sigfrid-monda legrégibb alakja egy természeti mythusz; a hős Wodánnal (ill. ez istennek egy fővonásával) azonos. A mythusz alapvonásai a következők: Sigfrid az erdőben nő fel, megöli (egy bizonyos karddal) a sárkányt, megnyeri a kincset és megszabadítja a szűzet. Később dæmonikus lényeknek, a nibelungoknak hatalmába kerül, kik őt varázserővel (varázsitallal) hálójukba csalják, a megszabadított szűzet maguknak tartják meg, Sigfridet megölik s kincsét is magukhoz ragadják.

E mythusz idővel mind emberibb alakot nyert, mind inkább mondává lett. A Nibelungok rajnai királyokká lesznek, csak Hagen marad félig dämonikus alak (Gunther *fél*-testvére). Grimhild-Gudrun is kétségtelenűl dämonikus lény volt, ki Sigfridet varázsszal magához bilincseli; a feledés pohara, melyet Sigfriddel megitat, eredetileg bűvös szerelem pohara volt. A dämonikus nőből idővel gyönyörű királyleány lett, s a dämonikus hatalom egészen anyjára megy át. Innen

---

[1]) Olaf Tryggvason király udvaránál megjelen egy Gest nevű aggastyán, kinek élete a nornáknak (a végzet istennőinek) határozata szerint (innen neve) egy gyertyához van kötve. Ha e gyertya végig égett, Gest meghal. A gyertya az ő birtokában van s így Gest már háromszáz évet élt, sokat látott és tapasztalt, miket Olafnak elmesél, többek közt Sigurd történeteit is.

van, hogy a német mondában a leánynak, a skandinávban pedig az anyának neve Grimhild.

Ilyen alakja lehetett a mythikus mondának, midőn a húnok Gundicariust, a burgundok királyát, 437-ben megsemmisítették és Attila 453-ban a nászéjben Ildico (Hildico, Hilde) mellett meghalt. A monda felkapta és összefüggésbe hozta e két eseményt: Attila legyőzte a burgundokat s nőül vette a burgundi királyleányt, ki azután testvéreinek vesztét bosszúlta meg férjén.

Most két monda állt egymás mellett: a rajnai nibelung királyoké és nőtestvéröké (Grim-) Hildeé, — és a rajnai burgundi királyoké, melynek főalakjai Gibich, Gunter, Giselher történeti fejedelmek és nőtestvérök Hilde volt. E két elbeszélés, a mythikus Sigfrid- vagy Nibelungmonda és a történeti burgundi monda, összeolvadtak, mit egyes szereplők azonos nevei megkönnyítettek, ill. közvetítettek. A kapocs, a két monda közt, a kincs lett: Sigfridet rokonai a kincs miatt gyilkolják meg, s Attila szintén e kincs miatt támadja meg a megöltnek sógorait.

Ily alakban jutott a monda a VI. század vége előtt Skandináviába, hol némely pontokban átalakúlt. A lényegesebbek a következők: 1. Kapcsolatba hozták a Nibelung-mondát a Helge-mondával. Helge szintén Sigmund fia (mint Sigurd) és megbosszúlja atyját. Ezt átruházták Sigfridre. — 2. Brynhildből kettős alak lett: valküria, kit Odin álomba sülyeszt, és királyleány. — 3. Hagen Gunter testvérévé lett s nemesebb jellem, mint Gunter maga. Dämonikus jelleme átment Guttormra, ki most Gunter *fél*-testvére.

Ez alatt a monda Németországban nagy átalakuláson ment át: az ártatlanúl meggyilkolt Sigfridet most neje megbosszúlja saját testvérein, második férjének (Attilának) segítségével. Grimhildnek e tettéért bűnhődnie kell: Berni Detre megöli őt. — Ez alakjában, a monda, a IX. században újra átjut Skandináviába, hol a monda kettős alakja különböző dalokban s elbeszélésekben, némelyekben egymással zavarosan összekeverve, felismerhető. A mondának tehát kettős skandináv alakja Németországból származik,[4]) mind a kettőben a monda régibb, mint a Nibelung-énekben.

[4]) Különösen érdekesek a Volsunga-saga azon részletei, melyek a többi északi feldolgozásokban hiányzanak, de a *Nibelung-énekben megvannak*, melyek bizonyítják, hogy a saga szerzője — semmi esetre sem a Nibelung-éneket, de igenis azon dalokat, melyekből a reánk maradt Nibelung-ének keletkezett, ismerte. Csak egy-két példa a XXV. fejezet-

Így képzeli *Edzardi* a Nibelung-monda eredetét és fejlődését, s tagadhatatlan, hogy felfogása szellemes és az egész mondai anyag beható ismeretén alapúló figyelemre méltó hypothezis, melyre különben nem sokára még bővebben visszatérek.

DR. HEINRICH G.

Geschichte der Karthager von *Otto Meltzer.* Erster Band. Berlin, Weidmann'sche Buchhandlung. 1879. VIII és 530 l.

Az előttünk fekvő munka ezen első kötetéből ítélve, szerző Karthago történetét oly alaposan és kimerítően tárgyalja, hogy műve az összes, e nevezetes állam történetét tárgyaló eddigi dolgozatokat messze túlhaladja. Az eddigi munkák, melyek Karthago egész történetével foglalkoznak, egyrészt sokkal kisebbek, még *Davis*nak művét is ide értve, másrészt pedig, az ókori népek történetére irányzott erynyedetlen kutatás valóban bámulatos eredményeinél fogva, elavultak és legalább részben hasznavehetetlenek, mint p. o. Böttcheré és Becker czikke az Ersch és Gruber-féle *Encyklopaediában.* Meltzer nagy szolgálatot tesz a tudománynak e művével, mely valósággal annyira hézagot pótló, hogy az ókori történet terén kevés van hozzá hasonló ; a műnek belső becse pedig, ha itt ott tán más eredményt is várhatnánk, olyan, hogy bátran sorolható a jelenkori történelmi irodalom jelesebb termékei közé.

A szerző több mint tíz évi munka után fogott műve megirásához. Tekintve, hogy feladata sikeres megoldásához nem volt elegendő az eredeti forrásokat, t. i. az ókori irókat, ismernie, hanem hogy

ből: «Egyszer azt mondta Gudrun (a németben Kriemhild) cselédjeihez, hogy nem lehet víg. Egy asszony kérdezte tőle, hogy mi búsítja ? Gudrun azt felelte : ,Szerencsétlen álmaim voltak ; az bántja szívemet ; fejtsd meg az álmot, mely után kérdezősködöl.' Az asszony mondá : ,Mond meg nekem s ne vedd szívedre, mert az ember mindig bajról álmodik.' Gudrun felelé : ,Ez az én álmom nem jelent vészt. Azt álmodám, hogy szép sólymot láttam kezemen, melynek tollazata arany színű volt.' Az asszony mondá : ,Sokan hallottak szépségedről, bölcseségedről s neveltségedről : egy királyfi meg fogja kérni kezedet.' Gudrun felelé : ,Semmi dolog nem tetszett nekem jobbnak e sólyomnál, s mindenemet inkább hagynám, mint őt.' stb. Nem-e teljesen Kriemhild álma ez a Nibelung-ének elejéből (13. s kk.) ? És alább Brynhild újra megfejti az álmot : Férjül nyered Sigurdot, bírni fogod, de hamar el fogod veszíteni (Nib. 14.). Ugyan ily feltűnő megegyezést találunk a XXXVI. és XXXVII. fejezetekben, melyek a Sigurd sógorainak vesztét Atli udvaránál tartalmazzák.

ép annyira jártasnak kellett lennie az ujabbkori tudományos irodalomban, a mennyiben ez Karthago történetére vonatkozik, el lehet mondani, hogy a szerző e tekintetben tökéletesen kiállja a legszigorúbb birálatot. Mindazonáltal előadásában nem mutatkozik azon fáradság, melyet művе megirására fordított; nyelvezete és előadása egyszerű, folyékony és érdekes; inkább leplezi a munkát, melyet rá fordít, minthogy azt fitogtatná. Messzire terjedő specialis fejtegetéseknek nem engedett helyet az előadás szövegében, hanem az egész tudományos apparatust a könyv végén lévő jegyzetekbe foglalta össze, melyek a tárgyra vonatkozó irodalmat is feltüntetik; azt lehet mondani, hogy e tekintetben Curtius Ernő módszerét követte. — Főérdeme azonban nem az anyag egybegyüjtésében és az előadás csinosságában, hanem kritikus eljárásában rejlik. A hol az irónak annyiféle apró, töredékes adattal, megbízhatlan hagyománynyal van dolga, ott csak az óvatos, kíméletlen kritika mutathatja meg, nem annyira azt, hogy mi az igaz, hanem azt, hogy mi a hamis. Szerzőnk is ott, hol nem tudta kideríteni a valódi tényállást, inkább ebben nyugadott meg, hogy sem holmi történetinek látszó hagyományt elfogadott volna. — Ez kiváltképen a Karthago alapításáról szóló mythosnál mutatkozik.

Az előttünk lévő első kötet Karthago külső fejlődésével és történetével foglalkozik és pedig a legrégibb időktől a Kr. előtti 306-ik évig, és e kötet képezi a műnek első könyvét, mely öt fejezetre oszlik.

Minthogy Karthago phoeniczíai gyarmat volt, szerző az első fejezetben mintegy bevezetésül adja Phoeniczia rövid történetét és erre nézve azon igen fontos előnynyel bír a hírneves Movers felett, hogy az Aegyptologia teljesen megbízható eredményeit használhatja fel a phoeniczíai kereskedés kezdetének meghatározásánál. Movers csak *traditiók* alapján mondhatta — a nélkül azonban, hogy általános hitelre talált volna — hogy a phoeniczíai műveltség kezdete a Kr. előtti 15-ik századba teendő; szerző hivatkozik azon idegen népekből származó zsoldosokra, kik II. Ramses és II. Menephtah idejében az egyiptomi seregekben szolgáltak; habár a nevek magyarázatában eltérnek a competens tudósok, mégis bizonyos, hogy Sardinia, Sicilia, Tyrrhenia és más tartományok, valószínüleg az európai Görögország is, közlekedtek már Egyiptommal, annál inkább Phoeniczia. Nagyon fontos adatokkal szolgálnak azon hadjáratok, melyek folyama alatt a 18. dynastia fejedelmei egészen az Euphratesig nyomultak, és a Rotennu népet, mely déli Syriában lakott, adófizetővé tették; későbben pedig a Cheták népét, mely úgy látszik éjszaki

Syriában volt telepedve és utóbb II. Ramsessel előnyös békét kötött. Ama tárgyak, melyek a királyi feliratokban mint a meghódított syriai népek adója szerepelnek, feltüntetik a műveltség fokát, melyen nemcsak ama népek általában, hanem különösen a phoeniciziek állottak, — ez pedig oly eredménye a tudományos kutatásnak, melylyel szemben Movers fejtegetései feleslegesek. Szerző felhasználhatta továbbá az Aegyptologia ama kutatásait, melyek a későbbi, de a Psammetichidák előtti időre nézve kimutatják, hogy a sémi, tehát phoeniciziai elem alsó Egyiptomban nagy mértékben volt elterjedve, a mint azt különösen Ebers kimutatta.

A phoeniciziaiak keleti összeköttetései nem tartozván Karthago történetére, szerző ezekkel nem is foglalkozik, hanem annál bővebben szól (26—40. l.) a Földközi-tenger nyugati partjainak elfoglalásáról, melynek okát abban találja, hogy a phoeniciziaiak hírt vettek ama partok fémekben való gazdagságáról, mely hír különösen Sardiniára, de valószínüleg Hispaniára is vonatkozott és talán épen Sardinia és Sicilia lakosai által, kik, mint elébb említettem, Egyiptommal érintkeztek, velök közöltetett. Igen helyes továbbá azon nézet is (29. l.), hogy először a végpontokon, Hispaniában, alapíttattak gyarmatok és csak későbben a közbe eső helyeken is.

A második fejezetben Karthago és «Kis-Africa» földrajzi leirását adja, mely ép oly plasztikus mint megbízható; ehhez kapcsolja szerző azon kérdés fejtegetését, vajjon minő lehetett Libyának legrégibb lakossága az egyiptomi feliratok szerint. E tárgyban először Ebersnek nyomán haladva, elveti amaz állítást, hogy a bibliában említett «Put» nép Egyiptomhoz nyugotra lakott, továbbá megczáfolja Moversnek azon hypothesisét, hogy már régebben vándoroltak be sémi (kanaanita) népek Afrikába, melyek az afrikaiakkal összekeveredvén, «liby-phoenikek» lettek, és miután ezek Afrikában éltek, élő bizonyítékai lehettek a bevándorlásnak. Ennek ellenére szerző igen helyesen kimutatja (60—62. l.), hogy ezen név az Afrikában lakó púnokra vonatkozott.

Az igazi tényállást itt is az egyiptomi emlékek segítségével fel lehet deríteni, melyek IV. Amunhotep idejétől kezdve a libyai népeket nemcsak említik, hanem le is ábrázolják, és pedig oly pontosan, hogy azoknak sajátságait a mai berbereken is fel lehet ismerni; ezek tehát a régi Leba és Masuas utódjai, kik II. Menephtah idejében még Memphist is végveszélylyel fenyegették. A későbbi adatokat, melyek a libyai népekre vonatkoznak, szerző különösen Hekataeos és Herodotból veszi. — Miután még Afrikának azon terményeiről szólt,

melyek a phoeniczìai gyarmatosítást előmozdították, átmegy azon kérdés fejtegetéséhez, hogy vajjon mikor alapíttatott Karthago? Ez a harmadik fejezetnek tartalma és a könyv legérdekesebb részeinek egyike. Eddig a történetírók, vagy Timaeos vagy Philistos után indulva, a város alápítását vagy 826-ra vagy a trojai háború előtti 50-ik évre teszik, vagy végre mind a két adatot össze akarván egyeztetni, Karthago kétszeres alapításáról beszélnek. Meltzer mindazon mondákat, valamint variansaikat is, melyek Karthago alapítására vonatkoznak, nagy gonddal és nagyon higgadtan megvizsgálja, kimutatja ezen mondák egymástól való függését és, míg elődjei csak addig mentek kritikájukban, hogy az alapítás történetét mythikusnak nyilatkoztatták ki, de az időre vonatkozó adatokat hiteleseknek vélték, addig szerző teljes következetességgel azt vitatja, hogy nem csak a történeti adatok költöttek, hanem az időpont is, úgy hogy mindent összefoglalva a hagyomány után indulva sem az alapítás módjáról sem idejéről nem tudunk semmit. A kritika ezen következetes alkalmazása nem fog általános helyeslésre találni, mert ily fontos város alapításáról mégis csak jobb valamit, mint semmit sem tudni, — én részemről tökéletesen egyetértek szerzővel, midőn azt mondja (141. l.): «das Einzige, was wir zu wissen behaupten können, besteht darin, dass Karthago von Tyriern, übrigens unter gänzlich unbekannten Umständen, gegründet war und der Zeit vor der stärkeren Ausbreitung der Griechen im westlichen Mittelmeer entstammte.»

A három első fejezetben szerző kénytelen volt különböző források ellentétes adataiból megalkotni a történeti fonalat, a negyedik és ötödik fejezetben, oly eseményekről szólva, melyekben karthagóiak és görögök együtt szerepelnek, sokkal könnyebb a munkája. A negyedik fejezetben Karthago emelkedéséről szól. Miután az legalább részben az anyaország hanyatlásával függ össze, melyet az assyriai hatalom uj emelkedése okozott, szerző ebben is sokkal biztosabb adatokra támaszkodhatik, mint elődjei; felhasználhatta az assyriai királyok feliratait, melyek megbízható fordításokban már közkézen forognak. De ő Karthago emelkedését nem csak az anyaország hanyatlásával hozza összeköttetésbe, hanem a görögök nyugotfelé való terjeszkedésével is, mely különösen a Kr. előtti hatodik század közepe óta nagyobb mérvben történt. Karthago ismerte fel leginkább a görögök részéről fenyegető veszélyt, és a midön a többi pún városokkal a hathatósabb ellentállás czéljából egyesült, meg is szerezte magának azon hatalmas állást, melyből csak Róma tudta kiszorítani.

Miután a görögök ama terjeszkedésére nézve teljesen megbízható adataink vannak, különösen a perzsák ellen indított lázadás ideje óta, természetes, hogy Karthago története is biztosabb alapon nyugszik, mint az előbbeni időben, a midőn a görögökkel nem oly sűrűen érintkezik. Tudomásunk van továbbá azon szövetségekről, melyeket Karthago először az etruskokkal, de későbben különösen Rómával kötött, és ezekről szólva szerzőnknek alkalma van azon nézetét kifejteni, hogy az első római szerződés szövege teljesen authentikus, de máskép magyarázandó mint eddig közönségesen tették; a rómaiak ezen szerződés által *Karthago nyugati birtokaitól*, különösen Tarsistól, távol tartattak. Ezenkivűl még kiemelendő ezen fejezetből két pont; először az, hogy szerző a Kyrenaike és a karthagói terület közti határra vonatkozó Philainek mondáját mint teljesen megbízhatatlant elveti, továbbá azt, hogy Mommsennel egyetértve a karthagóiak részéről a siciliai görögök ellen viselt háborút a perzsa háborúval hozza összeköttetésbe, habár épen Herodot ezen összefüggésről nem szól. A fejezet végén pedig még Hanno Periplusáról szól röviden és kimutatja Müller Károly nyomán, hol keresendők a karthagoi gyarmatok Afrika nyugoti partjain. Ezzel Karthago történetét körülbelől az 5-ik század közepéig vezette le.

Az utolsó fejezet tulajdonképen a görög történetnek egy része, annál is inkább, mert a források csaknem kivétel nélkül görögök, és így terjedelmesebb görög történetben, minő Groteében is elég bőven van feldolgozva. Szerző szól e fejezetben az athéneiek beavatkozásáról a siciliai ügyekbe, a két Dionysiosről, Timoleon működéséről és Agathokles kalandos életéről, tetteiről és haláláról, melynek évével (306 Kr. e.) szerző befejezi nagybecsű műve első kötetét, melyet reméllhetőleg nemsokára a második követni fog.

FRÖHLICH RÓBERT.

VEGYESEK.

— **Az új franczia tanterv** méltán magára vonja a külföld figyelmét is. Radikálisabb reformot alig vittek másutt oly gyorsan és oly következetesen keresztül, mint a franczia középiskolában, melyben eddig főképen latinul és csak latinul tanultak, latinul verseltek és stilizáltak, — a reális tantárgyak rovására és a modern nyelvek teljes mellőzésével. E viszony most egyenesen megfordult, a mennyiben a latin nyelvi oktatást épen a reális tárgyak és a modern nyelvek javára megszorították. Főleg ez utóbbi pont igen figyelemre méltó; az idők tanulságos jele, hogy a francziák is végre valahára szükségét érzik a modern nyelvek ismeretének. Hogy a tanterv keretébe felveendő modern nyelv, Francziaország szempontjából, csakis az angol vagy a német lehetett, az természetes.

A tanterv paedagogiai méltatása nem tartozik e füzetek keretébe, különben könnyű volna némely gyarlóságát kiemelnünk. Egy pár megjegyzést azonban, tekintettel hazai viszonyainkra, mégis koczkáztatunk. Ha az új franczia, a német és a magyar tanterveket, az egyes tantárgyaknak szánt óraszám szempontjából, összehasonlítjuk, a következő adatokat nyerjük:

	Franczia-,	Német-,	Magyarország.
Anyanyelv	51	20	30
Latin	39	86	48
Görög	20	42	19
Modern nyelv [1]	33	17	19
Mathem. s természettud.	38	46	60
Történet-földrajz	36	25	27
Összesen	217	236	203 [2]

Ezekből világos, hogy a klasszikus nyelvek a franczia és a magyar tantervben körülbelül ugyanazon tért foglalják el, míg Német-

[1]) Ez Francziaországban az angol vagy német, Németországban a franczia, nálunk a német nyelv.

[2]) A többi tárgyakra (vallás, torna, rajz) itt nem reflektálunk.

országban több mint két annyi időt szentelnek nekik; — hogy megfordítva a modern nyelvoktatás Németországban kis szerepet játszik (számítanak a házi oktatásra), míg nálunk valamivel több, Francziaországban pedig túlságosan sok időt szentelnek a modern nyelvnek; [1]) — hogy végre nálunk, mire már sokszor utaltak, túlságosan sok időt fordítanak a természettudományokra, majd két annyit, mint Francziaországban, hol e tudományok a virágzás oly bámulatos magaslatán állanak.

E megjegyzések után, melyek épen csak figyelmeztetésül akarnak szolgálni, közöljük az új franczia tantervnek nyelv-történeti részét, mely olvasóinkat kétségtelenül érdekelni fogja.

Első osztály.[2]) *1. Franczia ny., 8 óra: Olvasás, irás, franczia recitátio; minden szó és mondat értelmének szabatos magyarázata. Franczia nyelvtan. Az oktatásban előforduló történeti elbeszélések tartalmának irásba foglalása. — 2. Modern nyelv, 4 óra: A nyelvtan elemei, könnyű olvasmány magyarázata. Németből: Krummacher parabolái. Angolból: Miss Edgeworth meséi. — 3. Történet-földrajz, 2 és 2 óra: Francziaország története IV. Henrik óta. Francziaország földrajza.*

Második osztály. 1. Franczia ny., 3 óra: Nyelvtan, olvasmányok elmondása, versek. Lafontaine meséi. — 2. Latin ny., 10 óra: Nyelvtan, prozódia, könnyű olvasmány (De viris illustribus). Szóbeli latin feladatok forditása. Fősúly a szöveg magyarázatára forditandó. — 3. Történet-földrajz, 2 és 1 óra: A kelet régi népeinek története és földrajza. Európa és a földközi tenger medenczéjének földrajza. — 4. Modern nyelv, 3 óra: Főleg szóbeli feladatok. Olvasmány németből: Campe Robinzonja; Herder és Liebeskind, Palmenblätter; Musaeus regéi. Angolból: Miss Edgeworth meséi: Aikin és Barbauld házi estélyei; Miss Corner angol története.

Harmadik osztály. 1. Franczia ny., 3 óra: Fénelon Télemaqueja, Buffonból válogatott darabok, Racine Estherje, Boileau lutrinje és szatirái. Egyszerű irásbeli feladatok. — 2. Latin ny., 10 óra. A nyelvtan elemeinek ismetlése, teljes mondattan. A szavak csoportositása családjuk szerint. Prozódia. Olvasmány: Phaedrus és Cornelius Nepos. Irodalomtörténeti ismertetések a magyarázott irók alapján. — 3. Történet-földrajz, 2 és 1 óra: A régi Görögország története s földrajza. A világrészek geographiája, Európán kivül. — 4. Modern nyelv, 3 óra: Németből: Niebuhr görög hősmondái, Grimm népmeséi, Andersen meséi. Angolból: W. Scott öregapa elbeszélései, Hughes Tom Brownja, Cook utazásai, Miss Corner görög története.

Negyedik osztály. 1. Franczia ny., 3 óra: Etymologia, szóképzés, a népies és tudós szavak. Mdme Sevigné levelei, Voltaire XII. Károlya,

---

[1]) És hozzá egy évvel *előbb* kezdik a modern nyelvi, mint a latin oktatást. De a latin nyelv azután heti tíz órával foglalja el helyét az oktatásban. A görög nyelvi oktatás a IV. osztályban veszi kezdetét.

[2]) A tanulók ebbe tíz éves korukban lépnek be.

Racine Athalieje, Boileau. Irodalomtörténeti ismertetések az olvasottak alapján. — 2. Latin ny., 6 óra: A nyelvtan ismétlése, prozódia. Caesar galliai hadjárata, Curtius, Vergilius Aeneisének első két könyre, Ovidius metamorphosesei, szó- és irásbeli feladatok. — 3. Görög nyelv, 6 óra: A nyelvtan elemei, könnyű olvasmányok, fordítások. — 4. Történet-földrajz, 2 és 1 óra. Róma története. Francziaország földrajza. — 5. Modern nyelv, 2 óra: Németből: Lessing meséi, Benedix egy prozai vigjátéka, Kotzebue Kleinstädterjei, Lessing Minnája. Angolból: Foë Robinzonja, Irving Columbusa, Pope windsori erdeje, Miss Corner római története.

Ötödik osztály. 1. Franczia nyelv, 3 óra: A franczia szavak keletkezése, prozódia, XVI—XIX. századi franczia költők és prózairók, irodalomtörténeti ismertetések. Bossuet, discours sur l'histoire III.: Montesquieu, grandeur des Romains: Corneille, Horace, Cinna; Racine, Andromaque, les plaideurs. — 2. Latin ny., 5 óra: A nyelvtan ismétlése, metrikai gyakorlatok, irodalomtörténeti ismertetések. Cicero pro Archia, de supliciis, de senectute; Sallustius; Livius XXI. és XXII. könyve; Vergilius eclogái és darabok Georgiconjából; Vergilius Aeneisének III—V. könyvei. — 3. Görög nyelv, 5 óra: A nyelvtan folytatása, görög irók recitatiója, a szók csoportositása (családjuk vagy eszmetársitás szerint), eredeti és derivált szók, irodalomtörténeti ismeretek. Lucian, a holtak dialogja; Herodot, Xenophon anabasisa. — 4. Történet-földrajz, 3 és 2 óra: Európa története 395-től 1270-ig, főtekintettel Francziaországra; az intézményekre súly fektetendő. Európa politikai, physikai és nemzetgazdasági földrajza (Francziaország nélkül). —5. Modern nyelv, 3 óra: A mondattan ismétlése, prozódia. Németből: Goethe franczia hadjárata, Chamisso Schlemihlje, Auerbach's Dorfgeschichten, Schiller Tellje, Stuart Máriája. Angolból: Macaulay angol története, W. Scott egy regénye, Shakespeare Jul. Caesarja, Dickens angol története.

Hatodik osztály. 1. Franczia nyelv, 4 óra: A szók keletkezése, a franczia irodalom áttekintése IV. Henrik haláláig. A Rolandénok, Joinville, Montaigne, Corneille (Cid, Nicomede), la Bruyère, Racine Iphigeniája, Bossuet (orations funebres), Molière (l'avare, les femmes savantes), Lafontaine (fables, I—VI. könyv). — 2. Latin ny., 4 óra: Prozódiai s metrikai gyakorlatok, latin gyakorlatok, irodalomtörténeti ismeretek. Livius (23—25. könyvei), Cicero (Catilinai beszédek, Scipio álma), Tacitus (Agricola, Annales 1—3. k.), Vergilius (Aeneis VI—VIII. k.), Horatius ódái. — 3. Görög ny., 5 óra: A nyelvtan ismétlése, irodalomtörténeti ismeretek. Homér (Odyessa, I, II, VI, XI, XII. k.), Xenophon (Cyropaedia, Oeconomicon), Herodot, Plutarchos (Alexander, Demosthenes, Cicero), Euripides (Aulisi Iphigenia, Hecuba, Alceste). — 4. Történet-földrajz, 3 és 1 óra: Európa története 1270 től 1610-ig, főtekintettel az intézményekre. A világrészek (Európán kivül) physikai, politikai s nemzetgazdasági földrajza. A szárazföld és a tenger közlekedő útjai. A termelés és a kereskedés központjai. — 5. Modern nyelv, 3 óra: Nyelvtan ismétlése, idiotismusok stb. Németből: Goethe (Götz, olasz utazás, Hermann und Dorothea), Schiller (Wallenstein, lyrai költemények, a németalföldi fölkelés), Hauff Liechtensteinja. Angolból: Dickens D. Copperfieldje, Irving vázlatai, Goldsmith (az elhagyott város, az utas), Shakespeare Macbethje, W. Scott egy regénye.

Hetedik osztály. 1. Franczia ny., 5 óra : Szerkezet, stilus, a franczia irodalom XIII. Lajos óta. Pascal (pensées, provinciales I, IV, XIII.), Bossuet beszédjei, La Bruyère, Fénelon (lettre a l'academie), Buffon (discours sur le style), Voltaire (siècle de Louis XIV. Lettres), Corneille (theatre), Molière (Misanthrope, Tartuffe), Boileau (l'art poétique), Lafontaine (fables, VII—XII. k.). — 2. Latin ny., 4 óra : Cicero (pro Milone, Philippic. II., leveleiből), Livius XXVI—XXX., Taciti Annales XIV—XV., Plautusból kivonatok, Plinius levelei, Terentius Adelphi, Lucretiusból kivonatok, Vergilius Aeneise IX—XII., Horatius epistolái. Irodalomtörténeti ismeretek. — 3. Görög ny., 4 óra : Kivonatok Thucidydes-, Aeschylos- és Aristophanesből, Demosthenes (Philippikák, A koronáról), Plato (Criton, Apologia), Homér Iliasa I, II, XVIII. és XXII. k., Sophocles (két Oedipus, Antigone), Xenophon memorabiliái. Irodalomtörténeti ismeretek. — 4. Történet-földrajz, 4 óra : Európa története 1610-től 1789-ig. Francziaország földrajza. — 5. Modern ny., 3 óra : A stilus, irodalomtörténeti ismeretek. Németből : Lessing Hamburgi Dramaturgiája, Goethe (Tasso, Iphigenie, lyrai költemények), Schiller (Braut von Messina, A 30 éves háború története). Angolból : Dickens N. Nickelbyje, W. Scott A puritánok Skócziában, Shakespeare (VIII. Henrik, III. Rikárd, Othello), Byron Childe Haroldja.

Nyolczadik osztály. 1. Bölcsészet és franczia ny., 8 óra : A bölcsészet cursusa (lélektan, logika, ethica, theodicea, bölcsészet története). A politikai nemzetgazdaságtan elemei. Franczia értekezések. Descartes (Discours, Méditation I.), Leibnitz (Monadologia). — 2. Latin és görög ny., 1 és 1 óra : Cicero de legibus, Seneca de vita beata, Plato respublica VIII. k., Aristoteles. — 3. Történet, 4 óra : Francziaország és a jelenkor története 1789-től 1875-ig. — 4. Modern nyelv, 3 óra. Németből : Goethe Faust I. (kivonatban), Lessing Laocoonja kivonatban, Schiller és Goethe levelezéséből, Herder's Ideen, Schiller aesthetikai értekezései. Angolból : Bacon essays, Pope a birálatról, Macaulay angol története, Mill a szabadságról.

Az olvasmányul szánt irók megválasztása épen nem mondható kifogástalannak, de világos a tanterv azon helyes czélja, hogy az irodalmak legkülönbözőbb ágait és termékeit felkarolja és minél nagyobb olvasottságot eredményezzen.

— **Rabelais és Fischart.** — Rabelais világhírű regényéből, a *Gargantuá*ból, 1535-ben jelent meg az első kötet, a Fischart híres német átdolgozásának első kiadása 1575-ből való. E két munka viszonyáról igen sokat beszéltek és ítéltek eddigelé, de többnyire felületesen, a két mű behatóbb vizsgálata nélkül. Most egy 89 lapra terjedő tanulmány jelent meg, mely a franczia eredetinek és a német átdolgozásnak pontos, alapos összehasonlítását adja. Czíme : *Johann Fischart und seine Verdeutschung des Rabelais von Ludw. Ganghofer* (München, 1881). E munka három fejezetből áll : az elsőben adja szerző Rabelais és Fischart műveinek, fejezetről fejezetre, részben

mondatról mondatra, pontos összehasonlítását, melyből kitünik, hogy a német szerző Rabelais könyvének menetét, a cselekvény egymásutánját, sőt néha, de ritkábban, előadását is megtartja, de igen önállóan dolgozza fel ezen anyagot, mi már abból is világos, hogy Fischart műve körülbelül háromszor oly terjedelmes, mint az eredetinek első könyve, melynek átdolgozását adja. Vannak egész fejezetek, melyek Rabelaisben hiányzanak; az eltérő fejtegetések, reflexiók, czélzások stb. száma pedig roppant nagy. Rabelais mindenütt saját hazáját és nemzetét tartja szem előtt s ennek gyengéit s vétkeit ostorozza; Fischart hasonlóképen saját népét és a német társadalmat szatirizálja, úgy hogy már ezen álláspontjánál fogva sem adhatott valóságos fordítást. A szerző egyszersmind kimutatja, hogy Fischart mindenütt tudatosan változtatott az eredetin. — A második fejezet áttekintést nyújt a két mű viszonyáról eddig nyilvánított nézetekről és ítéletekről. E fejezet érdekesen mutatja, hogy az irodalomtörténészek hogyan írják ki egymást és mily csekély azoknak száma, kik e kérdésben is önálló tanulmányokon alapuló itéleteket mondtak (Vilmar, Gervinus, Wackernagel). Érdekes egyszersmind, hogy a vélemények Fischart érdeméről mily eltérők; míg pl. Mundt a legpompázóbb dicséretekkel halmozza el a német Gargantuát, addig Menzel a legnagyobb megvetéssel szól róla. A francziák csak legújabban szólnak bővebben Fischartról. A «Biographie universelle» (1856) pl. már azt mondja művéről: «Encore n'est ce pas tout une traduction qu'une ingénieuse paraphrase accommodée au gout allemand et au génie de cette langue.» Terjedelmesen tárgyalják Fischartot Spach (Oeuvres choisies, 1866) és Heinrich (Hist. de la litt. allemande, I, 1870), mind a kettő nagy elismeréssel, de mind a kettő természetesen Rabelaist tekintve a kiválóbb és nagyobb szellemnek. — Ganghofer könyvének harmadik fejezete tárgyalja «Fischart szellemi fölényét Rabelaisvel szemben», kimutatni iparkodván, hogy «Fischart magasabb szellemi rangú mint Rabelais.» E fejtegetésével alig fogja meggyőzni olvasóit, annál kevésbé, mert végre is Rabelais regénye az eredeti munka és Fischart átdolgozása, bármily önálló és szellemes, mégis csak a franczia munkán alapszik. Meglehet, hogy Fischart általában — egész munkásságát tekintve — nagyobb, kiválóbb szellem, mint Rabelais, kit némelyek (nem művelődéstörténeti, de annál inkább æsthetikai szempontból) kétségtelenűl nagyon túlbecsültek és túlbecsülnek még ma is; — én nem merek e kérdésben önálló ítéletet mondani, mert nem ismerem annyira Fischart összes munkáit, melyek részben teljesen hozzáférhetetlenek; — de a német iró

e szellemi fölényének kimutatására épen a Gargantua átdolgozásának összehasonlítása eredetijével sem nem elégséges, sem nem alkalmas. Ganghofer füzete különben minden esetre figyelemre méltó irodalomtörténeti tanulmány, melyet a franczia irodalommal foglalkozó szakférfiak is érdekkel fognak olvashatni.

Egyuttal megemlítem, hogy Rabelais műve új, igen kitünő német fordításban jelent meg: *Rabelais' Gargantua und Pantagruel. Aus dem Französischen von F. A. Gelbcke* (Leipzig, 1880, 2. köt. Ára 6 mk. 50). Rabelais első német fordítását G. Regis eszközölte, 1832—1841-ben, 3 kötetben. De e szorgalmas és alapos munka igen nehézkes, túl van halmozva jegyzetekkel s régóta teljesen elfogyott. A Gelbckeé beható tanulmányokon alapszik, de stilus és előadás tekintetében könnyed és vonzó, úgy hogy az ember, kinek, még a franczia nyelv kitünő ismerete mellett is, elég baja volt a nehezen érthető eredetivel, valóságos élvezettel olvashatja a német fordítást. Gelbcke lefordította a mű függelékeül a Pantagruli prognosticont is, melyet Rabelais maga egy német eredetinek latin fordítása alapján irt, és közli a 361—421. lapokon a legkitünőbb szakférfiak magyarázatai szerint a regényre vonatkozó történeti és allegorikus fejtegetéseket, melyeket én részemről nem igen tudok élvezni. Gelbcke műve meleg ajánlást érdemel; ideje is volna, hogy azok az emberek, kik Rabelaist annyit idézik és dícsérik, végre valahára el is olvassák, legalább e kitünő fordításban, mely annak, ki Rabelais könyvét nem a nyelv és stilus történetének szempontjából olvassa, az eredeti munkát teljesen helyettesítheti. H. G.

— **Lazarillo de Tormes,** Diego Hurtado de Mendoza világhírű regénye, a világirodalom egyik legbefolyásosabb műve, a picari[1]) regények sokat bámult és sokat utánzott őse, szintén megjelent új, igen olcsó német fordításban: *Leben und Abenteuer des Lazarillo von Tormes. Ein Schelmenroman von Diego Hurtado de Mendoza. Aus dem Spanischen übersetzt von Franz von Aubingen* (Leipzig [1880], Universalbibliothek, 1389. sz.). A kis füzet csak 68 lapra terjed s ebből 16 lap a bevezetésre s előszóra esik! És e csekély terjedelme [2]) daczára

[1]) Spanyolul *picáro* a. m. kópé, lurkó, gazember. Innen: *novela picaresca*, németül *Schelmenroman.*

[2]) Megjegyzendő azonban, hogy a regény 5. fejezete, mely a legtöbb kiadásban vagy teljesen hiányzik vagy csak rövid kivonatban van közölve, Aubingen fordításában is csak kivonatban foglal helyet. Tartalmát Lazarillonak egy irgalmas barát szolgálatában tett tapasztalatai teszik.

mily roppant befolyása volt e kis munkának a regény történetére egész Európában, mily egészen más irányba terelte az európai népek ízlését, mily tetszésben részesült, mily számtalanszor utánozták! A spanyol Lazarillo először 1554-ben jelent meg, midőn híres szerzője, V. Károly császár egyik legbizalmasabb és leghatalmasabb államférfia, a trónra lépő II. Fülöp kegyelmével nem dicsekedhetvén, nyilvános pályáját befejezte és a magánéletbe vonult vissza. De Mendoza már 18 éves korában (szül. 1503-ban Granadában, megh. 1575-ben Madridban), még mint salamancai jogász irta e jókedvű kis könyvet, mely a spanyol népéletnek és a szegény emberek viszonyainak egészséges humortól áthatott, életteljes, költői képét adja. A kis Lazar (azért Lazarillo) egy Gonzales nevű molnárnak a fia, kinek malma a Tormes folyóban állt. E malomban született Lazar (azért de Tormes). Atyja a mórok ellen elesik, anyja egy szerecsennel kezd viszonyt, s Lazar maga kénytelen magáról gondoskodni. Igy először egy vak koldusnak, azután egy papnak, egy nemes embernek (hidalgonak), egy irgalmas barátnak, egy bűnbocsánat-árúsnak, egy káplánnak s végre egy alguacilnek (törvényszolgának) szolgálatába lép. Mindenütt a körül forog a dolog, hogy nem adnak neki elég enni valót, s így Lazarillo roppant ügyességgel és rendszerint a legkomikusabb ötletekkel kénytelen magának enni valót szerezni, hogy éhen ne haljon. Végre megházasodik, egy papnak a cselédjét vévén nőül, ki előbbi urával bizalmas viszonyban élt és e viszonyát ezentúl is folytatja, Lazar tudtával, kinek ebből mindenféle kedvezményei vannak. Az elbeszélés általában folyton czéloz a papságra s kevés jót tud róla; azért a könyvet rögtön megjelenése után eltiltották s elkobozták, utóbb pedig ismételve megcsonkították. Az első kiadás példányai a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Mendoza regényét két ízben folytatták is, először egy ismeretlen (Antwerpen, 1555) igen ügyetlenül, s később Enrique de Luna (Paris, 1620) igen jól. Németre tudtommal már régebben négyszer (1624, 1769, 1782, 1810) fordították. A ki *Gil Blast* olvasta, ismeri a picári regények legjobbikát. De azért a *Lazarillo de Tormes*, mint az egész irány megalapítója, de absolut értékénél fogva is élvezetes olvasmányul ajánlható mindenkinek, ki bármely irodalom történetével foglalkozik. H. G.

— **Magyar nyelvtan olaszok számára.** — Egy olasz nyelven írt magyar nyelvtan első része jelent meg nem rég Fiumében. Szerzője *Györök*, az ottani állami középtanoda tanára. A 98 lapra terjedő füzet az egyszerű és összetett mondatot tárgyalja. A bevezetésből, a melyben a szerző a nyelvek rövid osztályozását és a magyar nyelv rokonsági viszonyait mutatja ki, kitünik, hogy Györök az újabb nyelvtani elméleteket ismeri. Az egyes leczkék — 24 van a könyvben — ügyesen vannak összeállítva, a példák számosak és világosak s az egész rendszer, melyen Simonyi nyelvtanának nyomai látszanak, több tekintetben fölülmulja az eddigieket, különösen Ollendorffét. A mi szerzőnk szintén csak össze nem függő mondatok által gyakoroltatja ugyan a tanulót, de e mondatoknak legalább valami értelmök van. Bizonyára óhajtandó lett volna, hogy e módszerrel teljesen szakítson és kezdettől fogva összefüggő olvasmányokat nyujtson vagy legalább oly mondatokat, melyek egy történetre vonatkoznak, úgy mint azt a gyakorló iskola tankönyveiben találjuk. Mert az ily példák csak a szabályok kedvéért látszanak alkotva lenni; a tanuló nem lát bennök összefüggést s nem meríthet belőlök élvezetet. Az összefüggő olvasmányt a tanuló nem annyira a szabály, mint a tartalom kedveért olvassa és az érdekes olvasmány mellett egyuttal a szabályt is megtanulja. Igaz ugyan, hogy az ily olvasmányok összeállítása sok nehézséggel jár, míg az ily egyszerű mondatokat vajmi könnyű egymás mellé állítani; de ha az elvben elfogadott módszer szerint akarunk könyveket irni, akkor a kivitellel járó fáradságot sem szabad restelni. E megjegyzéssel nem akarjuk a könyv többi érdemeit csorbítani, csak arra figyelmeztetjük a szerzőt, hogy egy netaláni második kiadásnál e bajon segítsen. Mindenesetre elismerést érdemel és örömmel üdvözlendő az igyekezet, hogy hazánk olasz nyelvű lakossága közt nemzeti nyelvünket tehetségünk szerint terjeszszük; ez pedig jó nyelvtanok és gyakorlókönyvek segélyével érhető el leginkább, de a gyakorló könyv nyujtson remekíróinkból válogatott darabokat, nem pedig másodrendű olvasmányokat. Egy nagyobb olvasókönyvet okvetlenűl megkövetel e nyelvtan s e részben a szerző bizonyára az elismert legjobbakhoz fog fordulni. Györök az olasz és magyar nyelvet egyaránt helyesen kezeli; a rövid mondattani szabályok szabatosan vannak előadva s a tárgy felosztása leczkék szerint egyenletes. — Az érdemes művet az illető körök figyelmébe ajánljuk. K. I.

— **Goethe-évkönyv.** — A Goethe életére és munkásságára vonatkozó adatok, közlemények, tanulmányok stb. eddig a legkülönbözőbb szakfolyóiratokban, lapokban stb. jelentek meg, úgy hogy azoknak áttekintése annál nehezebb volt, minél serényebb és fáradhatatlanabb lett a munkásság e téren az utolsó két évtizedben. Azért már több év óta sürgettek Németországban egy külön a Goethe-philologiának szánt közlönyt. Ilyen csakugyan létrejött. Czíme: *Goethe-Jahrbuch, herausgegeben von Dr. L. Geiger.* (Frankfurt a. M. 1880.). Az első kötet, 1880-ra, gyönyörűen kiállított 448 lapra terjedő, angol módra kötött kötet (ára 10 márka), melynek tartalmát négy csoportban 1. értekezések, 2. kutatások, 3. új közlemények és 4. vegyesek képezik. Tartalmas és gazdag bibliographia és húsz lapra terjedő hirdetések zárják be a kötetet.

Az értekezések és kutatások közt (e kettő megkülönböztetése nem valami ügyes) az első egyszersmind a legjobb, *Grimm H.* czikke Arnim Bettináról, ki 1835 ben megjelent könyvével (Goethe's Briefwechsel mit einem Kinde) annak idején oly nagy feltünést és még nagyobb zavart okozott, a mennyiben sokan a szellemes nő e költött művét Goethe valóságos levelezésének tartották. Grimm érdekes, szellemes jellemzését adja ama kiváló nőnek, kit gyermekkora óta személyesen igen jól ismert. *Biedermann* szól Goethe és Lessing viszonyáról, nem sok újat és itt ott ferdét is állítva. Hogy Lessing irigységből ítélt megvetően a «Werther»-ről, az igazán nevetséges gondolat. Ha szerző Lessing jellemére és világnézetére helyesen reflektál, igen természetesnek, sőt szükségesnek találja az erélyes férfiú ítéletét a gyönge, beteges Wertherről. *Bobertag* a Faust Helena epizódját tárgyalja, sok szép megjegyzéssel. *Scherer* ismét Satyrosról ir, kiben még mindig Herdert akarja felismerni, *Bartsch* Goethe alexandrinusban irt műveit tárgyalja, e régebben a németeknél oly népszerű vers technikájának szempontjából, *Düntzer* a Goethe önéletrajzának megbízhatóságát vitatja, ismeretes módja szerint rengeteg száraz adatból kevés eredményt nyerve, *Willmanns* Goethe Belindejét Scudery asszonynak egy 1686-ban megjelent könyvében akarja felfedezni, nézetem szerint nem nagy szerencsével, *Werner* Goethe «Jahrmarktsfest»-jéhez, *Jacoby* a Fausthoz, *Ehrlich* a Bakis jóslataihoz közölnek nem érdektelen, de nem is kifogástalan adalékokat. Az *új közlemények* Goethe 36 és anyjának 7 levelét, «Prometheust» a strassburgi kéziratból és kortársak nézeteit s ítéleteit Goethéről tartalmazzák. A *Vegyesek* rovatában van több értéktelen apróság is. Furcsaság kedvéért felemlítem, hogy itt valaki Mephisto-

pheles nevét Hephaistophilos (ördög barátjá)-ból akarja származtatni, még pedig elég naiv módon. H. G.

— **Plinius Naturalis Historiájához.** — Ismeretes dolog, hogy az idősebb Pliniusnak «Naturalis Historia» czímű munkája még a legújabb kiadásokban is csak úgy hemzseg a hibáktól, minek oka nagy részt abban rejlik, hogy a kiadók nem voltak elég figyelemmel a reáliákra és nem ritkán a jobb kéziratok olvasásai és a más régi szerzőkből ismeretes helyes elnevezések helyett saját szellemdús, de gyakran hamis coniecturáikat vették fel a szövegbe.

Az ilyenek közé tartozik azon három hely is, melyet az Orpheus Lithikáihoz és egy bizonyos Damigeronnak «De lapidibus» czímű munkájához irt Adnotatio criticámban (Berolini, 1880.) röviden tárgyaltam és melyet czélszerűnek tartok itt ismét felhozni, ne hogy a Plinius-kritikusok figyelmét elkerülje.

Az első hely N. H. XXXVII. 10, 185: «*Zmilampis* in Euphrate nascitur, Proconnesio marmori similis, medio colore glauco», hol egy 15-ik századbeli codex Pollingensisben *zmilatis*, egy 15-ik századbeli bécsi codexben *zmylacis*, a régi kiadásokban pedig *zmilaces* áll *zmilampis* helyett. A Jan-féle kiadásban *zmilampis*-t olvasunk, de hogy a kőnek neve tulajdonképen *zamilampis* volt, kitünik azon körülményből, hogy a legrégibb s legjobb Pliniuscodex, a cod. Bambergensis saec. X—XI, *zamilamfis*-t ad az indexben, Orpheus Lithikáiban pedig v. 263. azt olvassuk e kőről, hogy:

ὕδασιν Εὐφρήταο διαινόμενον ζ α μ ι λ α μ π ι ν (így a legjobb codex A; a többi kézirat és az eddigi kiadások διαιν. ζαθέοισιν); — λαμπις-re végződő drágakő különben is előfordul.

N. H. XXXVII. 10, 139 az *achates* különböző nevei között a Jan kiadásában egy *aethachates* is előfordul. Igy Jan, a kiadások és a legtöbb codex *antachates*-e (*anthachates* a cod. Bamberg.) helyett (*autachates* Sillig), mely *antachates* olvasást kénytelenek leszünk helyesnek elismerni, ha megfontoljuk, hogy Orph. Lith. v. 637 a legjobb kézirattal és Sokrates s Dionysios περὶ λίθων czímű kiadatlan művével αὐτικ' ἀχάτου helyett ἀντιαχάτου-t kell olvasnunk, mi nem egyéb mint ἀνταχάτης-nek költői alakja.

Végre Plin. XXXVII. 59, 162 olvassuk a Galaktites kőről, hogy «eandem leucogaeam et leucographitim appellant et *synnephitim*». Igy Jan kiadása; a bambergi kéziratban a *synnephitim* coniectura helyett *synechitim* van, és hogy ez a helyes, bizonyítja a Kr. u. második századból való Pseudo-Damigeronnak következő helye, mely

ugyanazon forrásból van merítve mint Plinius idézett adata (p. 108, 8. 9 Lithica kiadásomban): «Dicunt magi et Aegyptii *Syneciten*, continet enim in se omnia, quae destinaveris solus omnium lapidum.» A Galaktites követ tehát azért nevezték Plinius szerint *Synechitis*-nek Damigeron szerint *Synechites*-nek, mert σ υ ν έ χ ε ι (continet) ἐν ἑαυτῷ ἅπαντα stb.

Dr. ÁBEL JENŐ.

— **Petőfi «Őrült»-je németül.** Egy kis füzetet kaptunk, mely Petőfi nevezett költeményének német fordítását és magyarázatát (?) tartalmazza. Czíme: «*Der Wahnsinnige Petőfi's. Originaltext der ersten Ausgabe, Verdeutschung, Lesearten, Commentar. Von Hugo von Meltzl.*» (Leipzig, 1879. W. Friedrich). E fordítás és magyarázat először a lipcsei *Magazin f. d. Lit. des Auslandes*ben jelent meg. Szerző, úgy látszik, igen fontosnak és remeknek tartja, hogy külön füzetben is közzétette. Petőfi *Őrült*jét a költő legérettebb, azaz legkitünőbb művének tekinti. Ez magánvélemény, mely csak szerző ízlésének jellemzésére szolgálhat. Alig fognak ez itéletében sokan osztozni. A forditás minden tekintetben rossz, annyira rossz, hogy nem igen tudok hozzá foghatót. Petőfi e költeményének szépsége első sorban nyelvében és stilusában van. Bámulatos a nyelv szép, plastikája; mintha minden szava érczbe volna vésve, mintha felkiáltásai lecsapó villámok volnának. Stilusa szaggatott, a külső összefüggést mellőző, a beteg agy és sziv fájdalmasan kitörő hangjai. És mi lett e nyelvből, e stilusból Meltzl úr fordításában? Ez utóbbi tele van laposságokkal. Minden versben egy pár semmit mondó kötőszó, particula, körülirás. A plasticitás helyébe üres bőbeszédűség, a költőiség helyébe velőtlen próza lépett. Meltzl úr nemcsak fordítja, hanem egyszersmind kiegészíti, szépíti, szóval javítja Petőfit. Szegény Petőfi! És az ily forditás mintaszerűnek mutatja be magát! De hadd itéljenek olvasóink egy pár mutatvány-versből:

Petőfi.	Meltzl.
4. Ostort fonok. Lángostort. Napsugarakból.	*Denn* eine Geissel flecht' ich *mir* — aus Sonnenstrahlen.
10. De a halál azt mondja: csitt!	*Bis endlich dann* der Tod *dazwischen* ruft *sein*: Pst!
14. S mit tettek gyilkosaim,	Was thaten sie *hernach*, um ihren *schnöden* Mord
Hogy gaztettöket elleplezzék?	*Recht teuflisch* zu verbergen?
18. Szerettem volna felugrani.	Ich wär so gern emporgesprungen, *ich hätte sie zerfleischt*,
25. Ez volt szerencsém.	*Und das*, das war mein Glück.

	Mert egy hiéna kiása siromból.	Denn *als willkommnen Frass* scharrt eine *der* Hyänen mich *wieder* aus.
	Ez az állat volt egyetlen jóltevőm.	*Die einzige Wohlthat meines Lebens verdank' ich dieser Bestie.*
	Ezt is megcsaltam.	Betrogen hab' ich sie dafür
	Ő czombom akarta megenni,	*Eh'* sie an meinen Rumpf sich *noch* gemacht,
	Én szivemet adtam oda;	Warf ich mein Herz ihr hin;
	Ez oly keserű volt, hogy megdöglött tőle.	Das war so bitter, *sie frass es auf* und ist daran verreckt.
33.	De hiába, csak így jár,	*Warum auch nicht! das ist so Menschenbrauch.*
	Ki emberrel tesz jót. Mi az ember?	Sie lohnen also dem, der ihnen wohlgethan.
		Der Mensch, was ist er überhaupt?
54.	De mit kaczagok, mint a bolond?	*Ach, aber ach,* was lach' ich *denn nur fort, so recht als* wie ein Narr?
	Hisz sirnom kellene.	Ich müsste weinen, *weinen, ja, vielmehr,*
53.	Ó ég, te vén, kiszolgált katona,	O Himmel, Himmel, *weisst du, was du bist!*
		Ein alter invalider *Söldnerknecht*
	Érdempénz melleden a nap.	An deiner Brust die Sonne *prangt* als Ehrenkreuz (!!).

stb. stb. A legundokabb látvány, midőn az önhitt bárgyúság a lángészt javítani akarja.

Füzete végén szerző egy borzalmas, de igen ügyetlen történetet fundál ki, hogy az őrült megőrülését megmagyarázza. Ajánljuk azoknak, kik megőrülni szándékoznak. H. G.

— **Erdélyi czigánydalok.** A következő kis füzetet vettük: *Haideblüten. Volkslieder der transsilvanischen Zigeuner, Inedita, Originaltexte und Verdeutschungen. Von Dr. Heinrich von Wlislocki.* (Leipzig, 1880 W. Friedrich.) Negyven kis (4—8 soros) népdalocska, melyeket szerző Kolozsvár, Fehérvár, Brassó és Sz.-Udvarhely vidékén gyüjtött. A fordítás hűségéhez nem szólhatunk. A dalok többnyire csinosak, itt-ott a magyar népdalra emlékeztetők. Nagy szerepet játszik a czigány nyomorúsága, tavasz és nyár utáni vágya, hegedűje, mely egyedüli vigasza. Itt két mutatvány:

O die Geige gibt mir Leben,
Trunk und Speis muss sie mir geben;
Wenn ich einst nicht geigen kann,
Bin ich ein verlorner Mann.

Sterne hat der Himmel viel,
Blumen hat die Erde viel;

Mein Zigeunerliebchen braun,
Mag ich doch viel lieber schaun.

Szívesen vennők, ha szerző e dalokból többeket magyarra is fordítana.

Egyúttal megemlítjük, hogy Wlislockitól legközelebb a következő munka fog megjelenni: *Grammatica linguae Ciganorum transsilvaniensium.*

— **Shakespeare-Bibliographia.** Egy müncheni könyvkereskedő, Unflad L., *Die Shakespeare-Literatur in Deutschland von 1762—1879* czímmel egy 59 lapra terjedő füzetet adott ki, melyet örömmel kellene üdvözölnünk, ha czéljának megfelelne, azaz ha *teljes* volna. De nem az, pedig előmunkálat e téren is annyi van, hogy az anyagnak — mely, az igaz, óriási — teljes összeállítása nem ütközhetik legyőzhetetlen nehézségekbe. Sőt Unflad könyve nemcsak hogy megbizhatatlan és hézagos, nemcsak hogy nem haladás, — hanem határozottan kevesebbet és rosszabbat nyujt, mint a közkézen forgó bibliographiai összeállítások. Így pl. a Shakespeare-társaság évkönyvének rendes könyvészeti rovata sokkal gazdagabb, s valóban csodálatos naivság és tájékozatlanság, hogy valaki Shakespeare-könyvészetet akarjon készíteni, és még e legismertebb eszközt sem használja föl. Egy másik példa. Varnhagen kiadott nem rég egy füzetet, melyben a német iskolák programm-értekezéseit felsorolja és csoportosítja. Shakespearere az ezen gyüjteményben felsoroltak közől körülbelül *kilenczven* értekezés vonatkozik. Unflad könyvében ezekből *tizenegy* található. Ennyi, azt hisszük, elég lesz e teljesen értéktelen compilatio jellemzésére.

— **Német «Jahresbericht».** A Bursian-féle kitünő *Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft* mintájára ugyanazon berlini könyvkereskedő (Calvary) kiadásában egy *Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie* czímű vállalat indúlt meg, melynek első évfolyama — 1879 — előttünk fekszik. (Berlin, 1880, 239 lap, ára 6 mk.). Ez évkönyv, melyet a berlini német philologiai társaság szerkeszt, egyelőre elég szerény alakban lép fel: inkább könyvészet, mint a teljes anyagnak valóságos feldolgozása. De ily alakban is kitünő hasznát veheti mindenki, ki a német philologia bármely ágával foglalkozik s figyelemmel akarja kisérni az egyes szakokra vagy írókra és munkákra vonatkozó gazdag kutatásokat. Jó tárgy- és névmutató, valamint az anyag ügyes csoportosítása igen emelik a munka hasznavehetőségét.

— **Homeros békaegérharczáról** és nagyszámú utánzásairól kevés héttel ezelőtt igen szorgalmas tanulmány jelent meg *Walte math György Vilmos*tól (De Batrachomyomachiæ origine, natura, historia, versionibus, imitationibus. Stuttgarti 1880. J. B. Metzler. 8° 134 l. Ára 3 M. 50.). Új adatot ugyan az egész könyvben nem sokat találunk, de a már eddig is ismeretes tények ügyes összeállításából sokat tanulhat különösen az æsthetikus, ki a parodikus irodalmat kell hogy figyelemre méltassa, és a nyelvész, kinek öröme telhetik azon számtalan tréfás szóösszetételen, melyeket szerző pl. Lope de Vega Macskaharczából összeállít és magyaráz. Legbővebben természetesen Homeros békaegérharczát tárgyalja a szerző, melyet illetőleg sikerült okokkal megerősíti a régi véleményt, hogy Pigres műve, azután Lope de Vega Macskaharczát és Georg von Rollenhagen Froschmäuseler-jét. Összeállítja továbbá lehető teljességgel Homeros békaegérharcza valamennyi fordításának, utánzásának és kiadásának lajstromát századok szerint, mely összeállításnak ha nincs is más czélja, annyit mégis tisztán kimutat, mennyire csökkent a jelen században a parodikus irodalom ezen ága iránt az érdeklődés.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

I. HAZAI IRODALOM.

Bászel A. Theokritos idylljei és a görög s római idyll. Tanulmány. — Budapest, ifj. Nagel O. 1880. (8 r. VIII, 354. l.) 1 frt 70 kr.

Budenz J. Emlékbeszéd Schiefner Antal kültag fölött. (Értekezések a nyelv- és széptudom. köréből. IX. köt. 10. sz.) Budapest, Akademia, 1880. (8-r. 15. l.) 10 kr.

Doleschall J. Az Aristotelest megelőzött hellén világ æsthetikai nézetei, kiváló tekintettel Platora. Bölcselettudori értekezés. Arad, Réthy 1880. (8. r. 73. l.)

C. Kuun G. Codex cumanicus bibliothecæ ad templum divi Marci Venetiarum. Primum ex integro edidit prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit. — Budapestini, Academia, 1880. (N. 8-r. CXXXIV, 395 l.) 5 frt.

Nemzeti könyvtár. Szerkeszti Abafi L. Budapest, Aigner é. n. (1880.) Egy-egy füzet 30 kr.

62. füz. Katona J. művei 5. (1— 80. l.)
63. « Sárosy Gy. « 1. (1— 80. l.)

64. füz. Sárosy Gy. művei 2. (81—160. l.)
65. « Katona J. « 6. (81—160. l.)
66. « « « « 7. (161—240. l.)
67. « Sárosy Gy. « 3. (161—240. l.)
68. « Dugonics A. művei 2. (81—161. l.)
69. « « « « 3. (161—175 és 1—64. l.)

Névy L. Poetika. A költői műfajok elmélete. Középtanodai használatra. Budapest, Eggenberger, 1880. (N. 8-r. 135 l.) 1 frt.

Nyelvtudományi közlemények. Szerkeszti Budenz J. XVI. köt. 1. füz. Budapest, Akademia. 1880. (8-r. 164. l.) Egy füzet 1 frt. Tartalom: *Halász J.* Svéd-lapp nyelvtan. — Ismertetések és birálatok. — Kisebb közlések.

Dr. **Pozder K.** Újperzsa nyelvjárások. (Értekezések a nyelv- és széptudom. köréből VIII. k. 9. sz.) Budapest. Akademia. 1880. (8-r. 85 l.) 60 kr.

Schultz F. kisebb latin nyelvtana. Ford. Kiss L. Hetedik javit. kiad. Budapest, Kilián, 1881. (8-r. 286. l.)

Shakspere. Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Névy L. Második kiadás. (Jeles írók iskolai tára. II. sz.) Budapest, Franklin, 1880. (8 r. 152 l.) 60 kr.

Simonyi Zs. Német nyelvkönyv. Olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan. Budapest, Eggenberger, 1880. (N. 8-r. 209 l.) 1 frt 20 kr.

Stern M. Német nyelvtan. Módszeres vezérkönyv a német nyelv gyors és alapos megtanulására. Helyesírási és mondattani függelékkel. Tanodai és magánhasználatra. Második javított és bővített kiadás. Budapest. Eggenberger, 1880. (8-r. 143 l.) 80 kr.

Szilády Á. Régi magyar költők tára. II. köt. XVI. századbeli magyar költők művei, 1127—1546. Budapest, Akademia, 1880. (N. 8-r. VIII. 503 l.) 2 frt. — Tartalma: Csáti Demeter. — Péchy Ferencz. — Farkas András. — Istvánfi Pál. — Batizi András. — Dévai Biró Mátyás. — Erdősi Silvester János. — Dobai András. — Tar Benedek. — Csikei István. — Szkhárosi Horvát András. — Szeremlyéni Mihály. — Tordai Névtelen. — Thordai Benedek. — Biai Gáspár. — Baranyai Pál. — Valkai Kelemen. — Kákonyi Péter. — Névtelen Eleázár papról. — Székely Balázs. — Fekete Imre. — Pótlék az I. kötethez.

Török Árpád. Magyar nyelvbuvárlatok. Első füzet. Budapest, Aigner 1881. (N. 8-r. 16 l.) 30 kr.

Tóth Sándor. A magyar irodalom története. N.-Szeben, Schmiedicke A. 1881. (8-r. 162 l.)

II. KÜLFÖLDI IRODALOM.

Adam. Die Odyssee u. der epische Cyklus. Wiesbaden, Niedner. 1880. (VII, 125 l.)

Andeer, Rhætoromanische Elementargrammatik, mit besond. Berücksichtigung des ladinischen Dialektes im Unterengadin. Zürich, Orell, Füssli, 1880. (8-r.) M. 2.80.

Archimedis opera omnia cum commentariis Eutocii. Rec. Heiberg. Vol. I. Leipzig, Teubner, 1880. (8-r.) M. 6.

Baumgartner, über die Quellen des Cassius Dio für die ältere römische Geschichte. Tübingen, Laupp, 1880. (8. r. 61. l.) 1 M.

Bodenstedt, die Lieder und Sprüche des Omar Chajjam. Breslau, Schletter, 1881. (8. r.) 6. M.

Briefwechsel zwischen Jacob u. Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit. Herausg. v. Herm. Grimm u. Hinrichs. Weimar, Böhlau, 1881. (8-r. VII, 541 l.)

Colluthi Lycopolitani carmen de raptu Helenæ. Ed. E. Abel. Berlin, Calvary. (n. 8. r,) 4 M.

Delbrück B. Einleitung in das Sprachstudium, Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung. (Bibliothek indogermanischer Grammatiken. IV. Bd.) Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1880. (8. r. VIII, 141. l.) 3. M.

Düntzer. Schiller's Leben. Leipzig, Fues. 1881. (8-r.) M. 7.

Egger. Studien zur Geschichte des indogermanischen Consonantismus. I. Wien, Hölder, 1880. (n. 8. r. 32. l.)

Goethe, Faust. A Tragedy. The first Part. Translated in the original metres by B. Taylor. 2. edit. Leipzig, Brockhaus, 1881. (8-r. XIX. 308 l.) (A II. rész, 1876-ban jelent meg.)

Homer's Odyssee. Schulausgabe von Düntzer. 2. Heft. 2. Liefr. 2. Aufl. Paderborn, Schöning, (8. r.) 1 M. 20.

Huschke, über die neue oskische Bleitafel u. die Inschrift aus Corfinium etc. Leipzig, Teubner, 1880, (8-r.) 2 M. 40.

Kekulé, das Leben Friedrich Gottlieb Welcker's. Leipzig, Teubner, 1880. (N. 8-r. VIII, 519 l.) 10 M. 80.

Köhler, das Thierleben im Sprüchwort der Griechen und Römer. Leipzig, Fernau, 1881. (8. r.) 4, M. 50.

La métrique de Bharata. Texte sanscrit de deux chapitres du Nâtya-Câstra, publié pour la première fois et suivi d'une interprétation francaise par **Regnaud.** Paris, 1880. (4. r. 70. l.)

Lotheisen. Molière, sein Leben u. seine Werke. Frankf. a. M. Lit. Anst. 1880. (8-r. XII. 418 l.) 10 M.

Lugebil, der Genetivus Singularis in der sog. zweiten altgriechischen Declination. Leipzig, Teubner, 1880. (8-r.) M. 1.60.

Meyer Gst. Griechische Grammatik. (Bibliothek indogermanischer Grammatiken. III. Bd.) Leipzig, Breitkopf et Härtel, 1880. (8. r. XXX, 464. l.) 9 M. 50.

Miklosich über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas. XI. XII. Wien, Gerold, 1880. 4.-r. 53. l. és 62. l.) 2 M. 80, és M. 3.

Siebenlist A. Schopenhauer's Philosophie der Tragödie. Pressburg und Leipzig, Stampfel, 1880. (N. 8-r. XIV, 447 l.)

Steinthal H. Gesammelte kleine Schriften. I. Th. Sprachwissenschaftliche Abhandlungen u. Recensionen. Berlin, Dümmler, 1880, (N. 8-r. 450 l.) M. 9.

BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

A budapesti philologiai társaság új alapszabályai által új és czélirányosabb szervezetet nyert, mely lehetővé teszi, hogy a munkaköreül elfoglalt tudományokat nagyobb kiterjedésben és nagyobb sikerrel mívelje. Munkaköre kiterjed a tágabb értelemben vett philologiára, egyfelől a classicai, másfelől a modern, különösen magyar nyelvészeti és irodalmi tudományra.

A társaság meg volt és meg van győződve róla, hogy munkássága szükséges és hasznos része ama szellemi mozgalomnak, mely kitartó buzgósággal fárad hazaszerte jövőnk legbiztosabb alapjának lerakásán és megszilárdításán. Kulturánknak tesz szolgálatot, az egyetemes mívelődésben való részességünket segíti elő, midőn ennek örök alapját, a classicai míveltséget, buvárolja és ismerteti. E mellett egyenest nemzeti feladatot teljesít, midőn saját nyelvünket és irodalmunkat vizsgálja és fejtegeti. E két fő irány s e kettős szolgálat olvad össze munkásságában.

De törekvéseinken csak úgy lehet a foganat áldása, ha a magyar közönség, főkép a szak-közönség is részt vesz benne. Különösen azok, kik mívelődési küzdelmünkben a lelkes előcsapatot képezik: a tanárok. Hozzájok fordulunk hát, s velök és általok ügyünk valamennyi barátjához, hogy az ide mellékelt alapszabályok értelmében, társaságunkba belépni, munkánkban részt venni s czéljainkat elősegíteni sziveskedjenek.

Budapesten, 1880. november 25.

Ponori Thewrewk Emil

elnök.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYAI.

I. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG CZÉLJA.

1. A «Budapesti philologiai társaság» érintkező központja akar lenni a magyar állam területén lakó philologusoknak; azon van, hogy a szigorú philologiai módszert, mennyire tőle kitelik, ismertesse és terjeszsze; nevezetesen a classicus ó-kort illető tanulmányokkal foglalkozik, de a mellett a magyar s esetleg más nyelvet és irodalmat is törekszik működése körébe vonni.

II. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG FELOLVASÓ ÜLÉSEI.

2. Ülést a társaság havonkint rendesen egyszer tart, kivéve julius, augusztus és szeptember hónapokat. A gyülés napja a hónap első szerdája. A gyülés a téli félévben d. u. 5 órakor, a nyári félévben 6-kor kezdődik.

3. A társaság minden felolvasó gyülése nyilvános.

4. Az olyan értekezéseknél, melyek a társaság valamely ülésében felolvastattak és utóbb bárhol nyomtatásban megjelennek, szerzőik által mindig kiteendő, hogy azok a philologiai társaságban olvastattak, megjelölvén az évet és az ülés napját is.

III. SZAKASZ.

A NAGYGYÜLÉS.

5. A társaság nagygyülése Budapesten, ha lehet, a tanár-egyleti nagygyülés idején tartatik a választmány által megszabott és négy héttel előre kihirdetett napirend szerint.

6. A közgyülés tárgyai: *a)* az elnök megnyitó beszéde és az első titkár évi jelentése; *b)* az évi számadások megvizsgálása; *c)* az évi költségvetés megállapítása; *d)* közérdekű értekezések felolvasása; *e)* az indítványok megvitatása; *f)* a választmány megválasztása; *g)* az alapszabályok módosítása; *h)* új tiszteletbeli tagok választása; *i)* a társaság tisztviselőinek megválasztása.

7. A közgyülés határozatképességéhez a tagok legalább egy harmadrészének jelenléte szükséges; határozatot a jelenlevők kétharmada hoz. Csak a jelenlevő tagok szavazhatnak, még pedig a választásoknál mindig titkosan.

IV. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG TAGJAI.

8. A társaság tagjai alapítók, tiszteletbeliek, rendesek és rendkivüliek.

9. Alapító tagok azok, kik a társaság részére legalább száz forintot fizetnek be, vagy ez összeg 6% kamatjának évenkinti fizetése mellett a felajánlott összegről kötelezvényt adnak. Ha az alapító egyszersmind rendes tag is, ezért külön dijat nem fizet.

10. Tiszteletbeli tagokul oly férfiak választatnak, kik a philologia terén maguknak kitünő érdemeket szereztek. A tiszteletbeli tagok egyszersmind a választmány tagjai, melynek üléseire meghivatnak.

11. Rendes tag lehet minden tanár s mindaz, kitől a társaság czéljainak előmozdítását remélheti.

12. Rendkivüli tagnak felvétetik: a ki philologusnak készül vagy a classicus tanulmányokhoz való különös vonzalomból a társaság üléseiben részt venni óhajt.

13. Ki egyleti taggá kiván felvétetni, ebbeli szándékát egy sajátkezűleg írt nyilatkozatában egy egyleti tag ajánlata mellett a választmánynak kijelenti.

14. Minden választás titkos és a rendes meg a rendkivüli tagságra nézve egyszerű szótöbbséggel történik. A tiszteletbeli tagságra való ajánlásnak egy hónappal előbb kell megtörténnie s a megválasztásra kétharmad szótöbbség szükséges. Csak a rendes és tiszteletbeli tag szavazó- és választóképes.

V. SZAKASZ.

A TAGOK KÖTELESSÉGEI ÉS JOGAI.

15. Minden tag oklevelének átvételekor 2 forintot fizet. Az ebből összegyült összeg az ülésterem költségére, a szükséges nyomtatványokra, írószerekre és levelezésre fordíttatik.

16. A tagok kötelesek az egylet czélját az alapszabályok által kitűzött határon belül előmozdítani, és az évi tagdíjat junius 30-ig pontosan befizetni. Julius 1-én túl a tagdíjhátrálékok az illetők költségére postán utánvételeztetnek. Kivétetnek az évközben felvett tagok, kik első évi tagdíjukat felvételüktől számítva két hónap alatt tartoznak beszolgáltatni.

17. Az oly tagoktól, kik tagdíjukat 3 éven át nem fizetik, jogában áll a választmánynak követelését biróilag behajtani.

18. A rendes és a rendkivüli tagok 5 frt évi tagdíj lefizetésére kötelezik le magukat három-három évre. Azon tag, ki a lefolyt három év után írásban nem jelenti be kilépését, úgy tekintetik, mint a ki kötelezettségét újabb

három évre hallgatag elvállalja. A tiszteletbeli tagok tagdíjat nem fizetnek. A kilépni szándékozó tag köteles a választmánynak kilépését bejelenteni s oklevelét visszaküldeni, önként értetvén, hogy az csak a 18-ik pontban elvállalt kötelezettség teljesítése után történhetik.

A társasági év a naptári évvel egybeesik.

19. Minden rendes tagnak szavazási joga van, azonkivül választó és választható. Jogában áll továbbá

a) uj tagot bejelenteni és ajánlani;

b) a választmányhoz írásban indítványt beadni s annak a közgyűlés elé terjesztését követelni.

A tiszteletbeli és alapító tagoknak ugyanazon jogaik vannak, mint a rendes tagoknak.

20. A rendkivüli tagnak jogában áll: írásban a választmányhoz indítványt beadni és rendkivüli tagot ajánlani.

21. Végre a társaság minden tagjának joga van, felolvasást tartani és a vitatkozásokban részt venni.

22. A társaság minden tagjának az «Egyetemes Philologiai Közlöny» ingyen jár; ezen folyóirat szerkesztőinek kijelölése a M. Tud. Akademia nyelvtudományi bizottságának és a választmánynak jogköréhez tartozik.

VI. SZAKASZ.

A VÁLASZTMÁNY.

23. Minden ügyet, mely a 6-ik pontban megemlítve nincs, a társaság választmánya rendez el, melynek tagjai:

a) az elnök; *b)* az alelnök; *c)* az első titkár; *d)* a másodtitkár; *e)* a pénztárnok; *f)* 12 budapesti és 12 vidéki választmányi tag. A választmány minden felolvasó gyűlés után választmányi gyűlést tart.

24. A választmány minden tagjának hivatalos működése egyik rendes közgyűléstől a másik rendes közgyűlésig tart, a titkárok és a pénztárnok kivételével, kik 3 évre választatnak. A kilépők ujra választhatók.

25. Az elnök, vagy ha akadályozva van, az alelnök elnököl a havonkinti rendes felolvasó, továbbá a választmányi üléseken, valamint a rendes és rendkivüli közgyűléseken; aláír a titkárok egyikével együtt minden fontosabb iratot; képviseli a társaságot egyesek és hatóságok irányában; végre sürgős esetben a társaság pénztárából 10 frt erejéig utalványozhat, de az ily utalványozás a választmány legközelebbi ülésén bejelentendő.

26. A titkárok kezelik az irodaügyet, ők vezetik a jegyzőkönyveket, és nyilván tartják a tagok számát. A fontosabb irományokat az elnökkel együtt, a kevésbbé fontosakat maguk állítják ki. Az első titkár a rendes közgyűlésen jelentést tesz a társaság évi működéséről.

27. A pénztárnok az «Egy. Phil. Közlöny»-ben történő nyugtázás mellett átveszi a pénzt, kifizeti az elnök által aláírt utalványokat; havonkint számot ad a választmánynak, s gondoskodik, hogy a társaság készpénze a választmány belátása szerint gyümölcsözőleg elhelyeztessék, és az év végén átadja az elnöknek az évi részletes számadást.

28. A választmányi tagok feladata az indítványokat a választmányi gyűléseken megvitatni, az elnöktől vett megbízásokban eljárni és szükség esetén az elnök felszólítására ideiglenesen a titkári vagy pénztári teendőket is elvállalni.

29. A választmány csak akkor határozatképes, ha legalább hét tag van jelen. A vidéki választmányi tagok fontosabb esetben írásbeli szavazásra szólíthatók fel. Határozatot az általános többség hoz.

VII. SZAKASZ.

A VÁLASZTÁS.

30. A tisztviselők választása három külön választásban történik a szavazatczédulák beadása által. Az első választásban választatik általános szavazattöbbséggel az elnök; ha általános többség nem éretnék el, akkor a két legtöbb

szavazatot nyert egyén közt szorosabb választás történik. A második választásban választatik az alelnök, esetőleg az első és másod-titkár és a pénztárnok. A harmadik választásban választatik 12 budapesti és 12 vidéki választmányi tag. Egyenlő szavazatnál a sors dönt.

VIII. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG FELOSZLÁSA.

31. Feloszlás esetében a társaság vagyona a Magyar Tudom. Akadémia nyelvtudományi osztályára száll. Míg a társaság tíz tagot számlál, föl nem oszolhatik.

32. Az alapszabályok módosítása, valamint a társaság feloszlása a m. kir. belügyminiszteriumnak beterjesztendő.

33. A jelen alapszabályok 1881. január 1-én lépnek életbe.

ZÁRADÉK.

Ha a budapesti philologiai társaság az alapszabályaiban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam, úgy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik és a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlathatik vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására feloszlatás terhe alatt köteleztetik.

Budapesten, 1880. október 17-én.

Ponori Thewrewk Emil s. k.
a budapesti philologiai társaság elnöke.

50,232. szám.

Látta a magyar királyi belügyminiszter.

Buda-Pesten, 1880-ik évi november hó 3-án.

Prónay József s. k.
államtitkár.

A TÁRSASÁG TISZTVISELŐI

1881-ben.

Elnök: P. THEWREWK EMIL.
Másodelnök: Dr. BEÖTHY ZSOLT.
Első titkár: Dr. ÁBEL JENŐ.
Másodtitkár: Dr. KELETI VINCZE.
Pénztárnok: Dr. HEINRICH GUSZTÁV.

VÁLASZTMÁNYI TAGOK:

Fővárosiak:

BARTAL ANTAL
Dr. BÁSZEL AURÉL
ELISCHER JÓZSEF
GARAMI RIKÁRD
Dr. HATALA PÉTER
HOFER KÁROLY
KÖPESDY SÁNDOR
MALMOSI KÁROLY
Dr. PECZ VILMOS
PETROVICH FERENCZ
TORMA KÁROLY
ZICHY ANTAL.

Vidékiek:

HALÁSZ IGNÁCZ
HEHELEIN KÁROLY
Dr. HÓMANN OTTÓ
Gróf KUUN GÉZA
Dr. LIPP VILMOS
NÁTAFALUSSY KORNÉL
Dr. ORTVAY TIVADAR
PIRCHALA IMRE
Dr. POZDER KÁROLY
Dr. RING MIHÁLY
Dr. SZAMOSI JÁNOS
VERESS IGNÁCZ.

A MARGIT-LEGENDA ÍRÓJA ÉS KORA.

A magy. nemz. muzeum kincsei közt kiváló figyelmet érdemel ama régi magyar kézirat, mely szent Margit életét foglalja magában. Tartalma Toldy Ferencz szavai szerint (Ó s középk. magy. nemz. irod. tört. Pest 1862. I. köt. 170. l.) «mély pillantást hágy vetnünk amaz elfogúlt kor vallási felfogásaiba, a nőklastromi életbe, a míveltségi viszonyokba, söt mellesleg az ország történeteibe, a nemzeti irodalom állapotjába IV. Béla kir. alatt, s a haza műtörténetébe». Már Horvát István kiemelte e codexről írt ismertetésében (Tud. Gyüjt. 1835. II. köt. 109—116. l.), hogy «benne több régi Magyar Kéziratokról nyomok találtatnak» s e kéziratok jegyzékét össze is állította. Toldy Ferencz meg nemcsak hogy ennek alapján sokféleképp következtetett irodalmunknak első királyaink alatti állapotára (id. h. I. köt. 92. l.), hanem már előbb kiemelte a legendának műtörténetünkre vonatkozó néhány becses helyét is. (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 13—14. l. és változatlan lenyomatban Új Magy. Muz. 1850—1. II. köt. XIII—XIV. l.). Nem szükség tehát, hogy e codex mindennemű történeti fontosságát hosszan bizonyítgassam, valamint nem kell fejtegetnem a főváros, különösen pedig a Margitsziget helyrajzára nézve fölötte értékes voltát sem. Ezúttal egyébiránt mellőzöm még nyelvi, orthographiai és palaeographiai becsének ismertetését is, mivel mind ezt és minden egyebet is egy monographiában szándékozom földolgozni, mely teljesen meg fogja világítani a Margit-legendát s kimerítően fogja tárgyalni a hozzáfűződő összes kérdéseket.

Most tüzetesebben csak a codex írójáról és koráról akarok szólni.

A Margit-legenda írója bizonyos tekintetben eddig sem

volt ismeretlen. Révai magát a kéziratot nem is látva, hanem csak Pray kiadásának helyesirásából itélve az Antiquitates Lit. Hung. kéziratban maradt s a magy. nemz. muzeum könyvtárában őrzött II. kötete előszavában helyesen sejti, hogy «eandem utrobique manum experiri liceret conferendo Monumentum Prayanum» (Margit-legenda), «si adhuc existit, cum Jankovitsiano, quo isti Sacri Sermones continentur» (Horvát-Codex). Horvát István ezt (id. h. 111—112. l.) már «első tekéntetre» megerősítve látta s azt is észrevette, hogy ugyanaz írta szent Domonkos életét is. Toldy Ferencz meg már azt mondja (Ó s középk. magy. irod. I. köt. 168. l.), hogy a Margit-legenda «ugyanazon leiró kezet mutatja, mely a Példák könyvét» (tulajdonkép csak mostani első 46 lapját) «1510-ben, a Cornides-codexet 1514—19-ben, szent Domonkos életét 1517-ben és a Máriai elmélkedéseket» (a Horvát-codexet) «1522-ben másolta». A Margit-legenda írójának nem csak orthographiája, hanem ductusa is olyannyira sajátos, olyannyira emlékezetes, hogy az elősorolt iratokra csak egy futó pillantást vetve is rögtön meggyőződünk Toldy állításának igaz voltáról.

Már az is, hogy annyi műve maradt ránk, elég volna arra, hogy neve érdekeljen; annál inkább kívánjuk tehát tudni, mikor a Margit-legendában oly becses hagyományát bírjuk. E kérdést azonban még eddig mindenki kerülte. Horvát István to vább nem kutatva «Szent Domonkos Szerzetében élő szorgalmas Férfiunak» mondja (id. h. 112. l.). Domonkos rendi férfi szerzetesnek gondolja Toldy Ferencz is (Ó s középk. magy. irod. II. köt. 88. l.) s abban a hiszemben, hogy a nevét nem lehet tudni, egyszerűen mint névtelent említi. E két tudósunk véleményét a Horvát-codex ismertetésekor (Nyelvemléktár VI. köt. XVII. l.) magam is elfogadtam, mindamellett hogy volt némi kétségem, nem ugyan az író szerzetére, hanem nemére nézve, mert irását nagy szorgalma s gyakorlata ellenére férfi irásnak kissé merevnek találtam. De minthogy akkor a Margit-legendát tüzetesen még nem vizsgáltam át, kétségemet el kellett nyomnom; mert többi művei nem árulnak el semmit, a miből ilyen vagy olyan nemére lehetne következtetni, s így mivel a XVI. század első negyedében, melyben saját följegyzései szerint írogatott, még

a férfi szerzetesek közt is kevés volt az írni tudó s így annál ritkábban akadt ilyen a nők közt, természetesebb volt férfiúnak gondolni. Ellenben a Margit-legendából nem csak az tűnik ki, hogy apácza volt, hanem még az is, hogy ugyanabban a margitszigeti dömés apáczakolostorban lakott, melyben szent Margit töltötte sanyarú életét. Már Vajda Sámuel tihanyi apát, a Margit-legenda második kiadója mondta (Szűz szent Margit aszszonynak élete, Buda 1782. III. l.): «Hogy ezt a' könyvet Buda Városán fellyűl, a' Duna között, Nyulak' ſzigetiben, vagy a' mint másképpen-is neveztetik, Bóldog Aſzſzony' szigetiben-lévő, Kalaſtrombéli ſzerzetes Apátza irta légyen, arról talám ſenki ſe fog kételkedni, a' ki ezt végiglen meg-olvaſſa». Csakhogy nem arra értette, a kinek írásában ránk maradt, hanem a szerzőjére. Ezt bizonyítják következő szavai (id. h. V. l.): «Noha egyébiránt, mi tagadás benne? fogyatkozáſok-is találtatnak imitt amott e' régi Magyar Irásban: mellyeket talám nem kell azon ki-nyilt elméjü gondos Apátzának tulajdonitanunk, a' ki rendbe ſzedte, és előſzer irta, hanem inkább annak, a' ki utánna nem ſzinté gondoſſan le-irta a' könyvet.» Nevezetes csak az, hogy ez utóbbinak legalább apácza voltát Horvát István és Toldy Ferencz, a kik pedig a Margit-legendát jól ismerték, még Vajda figyelmeztetése után sem vették észre.

A Margit-legenda írója tehát, mint mondtam, már elég ismeretes volt, csak a nevét nem tudta senki. Nekem kedvezett a szerencse, hogy fölfedezhettem. Midőn a Cornides-codex kiadására készültem, e codex 368. lapja alján a következő szavakat olvastam: «Vegeztetyk zent iuſtina azzonnak elete. vrnak eztendeyben. Ezer. evt zaz. tyzenheet eztendevben», s nyomban utánuk nagy örömemre e nevet találtam: «raſkay lea», melyet eddig, igazán csodálatos, még senki sem vett észre. Sem Illés László, a ki az egész kéziratot, mely akkor még a Cornides-codexet, Bod-codexet, Könyvecskét a szent apostolok méltóságáról, Példák könyvét és Sándor-codexet egyesítette magában, 1841-ben a magy. tud. akadémia számára másolta, nem említi észrevételeiben, sem pedig Toldy Ferencz, a ki a kéziratot szétszedette, az elősorolt öt részbe köttette, mindeniket leírta s elkeresztelte, nem árulja el, hogy ráakadt volna. Minthogy e név

világosan a codex írójának saját kezű aláirása, tehát nem lehetett kétség, hogy az az ő neve. A többi még könnyebb volt; mert tudva azt, hogy a Cornides-codexet és a Margit-legendát félreismerhetetlenűl egy kéz írta, egyszerre világos lett, hogy az utóbbinak is szükségképen «rafkay lea» az írója. Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (kis és nagy) Ráska faluról kapta nevét s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. század végéig udvari s országos főtisztségeket viseltek. E családból valónak kell gondolnunk már azért is, mivel a margitszigeti dömés kolostor, melyre szent Margit, IV. Béla király leánya árasztotta dicsőségét, mindig főnemes nők menedéke volt. Előkelő ház gyermekének tanusítja továbbá neméhez és a korhoz mért nagy műveltsége, valamint élénk érdeklődése is, melylyel az ország dolgait a kolostor falai közt is kiséri. Legtöbb történeti följegyzése a Cornides-codexben maradt. Itt a 260. lapon az 1514. évszám leirásakor nem tudja elfojtani, hogy «Ezen eztendevben levn az kereztes had. magyar orzagnak evrevk emlekevzety. kyben vezenek fok nemes vrak az kegyetlen poor hadnagyoknak kegyetlenfegek myat». A 334. lapon az 1518. évszámnál feszült várakozással mondja: «Ezen eztendevben gyevlekevztek az magery vrak es mynden nemeffek baccha. valamy lezen benne». A 337. lapon az 1519. évszámnál följegyzi, hogy «Ezen eztendevben hala meg pereny jmreh. magyer orzagbely nadrifpan».

Családi viszonyairól azonban semmi határozott adatot nem tudtam szerezni, mivel Lea csak kolostori neve volt, világi keresztnevét pedig elhallgatta; így meg hiába fordulunk akár Budai Ferenczhez (Magyar Ország polgári historiájára való Lexikon), akár Nagy Ivánhoz (Magyarország családai), egyikük sem adhat fölvilágosítást. Még csak annyit tudunk, a mit már érintettem, de még ki nem mutattam, hogy szerette szentje, szent Margit helyén, a kies Margitszigeten, a hajdani boldog asszony- vagy nyúlakszigeti dömés apáczakolostorban élte napjait. Ezt a Margit-legenda számtalan helye bizonyítja. Mert nem szabad ám gondolni, hogy Ráskai Lea e műnek csupán mechanicus másolója volt. Ez ellen tiltakozik már az is, hogy minden

művében, akár mily eredetiről vagy akár mennyi idő közbevetésével készítette, kezdettől fogva híven ragaszkodik a maga orthographiájához, mely annyira specificus, hogy Révai, mint már említve volt, a kézirat látása nélkül is ráismert. Hogy sok helyen észrevételeket is tesz, arról világosan tanuskodik a Példák könyve 28., a Cornides-codex 260., 334., 337., 368., 408., a Domonkos-legenda 265. és a Horvát-codex 220. lapja. Bizonyára a Margit-legendába is a 211. lapon «Soror olimpiadis azzon. bodomerey tamas ifpan vrnak felefege» említésekor ő vetette ezt a magyarázatot: «de jt az ifpant nem kel vgy ertenevnk. hog valamy kevz ifpannak felefege volt volna ez azzon. vag az tevb fororok kyket neuezevnk ifpan leanynak. hanem voltanak vaar megye ifpany es nagy vrak.» Szóval Ráskai Leától egész határozottan kitelik, hogy szabadon másoljon s maga is közbe szóljon, sőt a puszta mechanicus munka annyira nem természete, hogy csak ritkán lehet figyelmetlenségen kapni. Azért bátran állíthatni, hogy a margitszigeti tartózkodást bizonyító adatok, még ha nem Ráskai Leától erednek is, mind biztosan ő rá vonatkoztathatók.

Ez adatok oly számosak, hogy csak a fontosabbakra szorítkozom. Föltünő már az is, hogy mind a sziget, mind a kolostor, hol szent Margit tartózkodik, alig egy-két kivétellel mindig «ez zyget» és «ez claftrom». Még nevezetesebb, hogy e két helyre, valamint szent Margit sírjához, koporsójához minden ember és minden dolog szintoly következetesen csak «ju» és nem megy, «hozatik» és nem vitetik. Némi bizonyságul ide iktatom a következő helyeket: Az kevffeg kyvevl foha nem ezyk vala. hanem chak mykoron az ev anya. es nenyey hercegeknek felefegy. junek vala ez claftromban (7. l.), Mynek vtanna kedeg ez zent zvz juue ez bodog azzon claftromaban (66. l.), Mykoron az jdevbely provincialis. frater marcellus. meg teert volna az generale Capitulombol. es jut volna ez chaftromhoz (77. l.), jgen meg haraguek az fororokra. es be juve az kar ala (77. l.), hog azon napon femmykeppen nem akara bellyeb juny az claftromban (78. l.), hog el junenek bodog azzonnak claftromahoz. nyulaknak zygeteben. maas keppen bodog azzon zygeteben (121. l.), es juuenek ez harom fereg zentevk ez bodog

azzon claſtromahoz (125. l.), Ezen jdevben vyz kereſt vtan. juue jde ez claſtromhoz az jdevbely provincialis frater marcellus (127. l.), Az duna nagy hertelenſegel meg arrada. es kezde nagy zugaſſal az viz be juny az vduarra (128. l.), kereztel proceſſioual juuenek zent margyt azzonnak koporſoyahoz (147—148. l.); Bela kyral kedeg kyralne azzonual evzve. vevek az cheh kyralt es az dunanak zygetyn el hozak. mynd az zygetyk. hol ez meg mondot bodog azzonnak chaſtroma vagyon rakatuan (27. l.), hog mynek vtanna ez zent zvzet. hozak jde bodog azzonnak claſtromaban ez zygetben (34. l.), el hozata ev magat ez lean. az ev zvleeuel ez zent zvznek koporſoyahoz (144. l.), menere tehete meg zerze az beteek. hog el hozattatneek az koporſohoz (148—149.). Ha csak ennyi volna is, már sokat lehetne belőle következtetni. Lehetséges ugyan, hogy ez és a mi ilyes csak található, mind az eredetiben is megvolt, de akkor a mindig önállóan másoló Ráskai Lea csak azért nem változtatta meg, mert ő rá is illett; már pedig máskép hogy illett volna rá, ha ő is nem ugyanazon a helyen tartózkodik? Inkább azt lehetne hinni, hogy az eredetiben nem így volt, mert egyszer-egyszer «jön» helyett «megy» és «hoz» helyett «visz» van (el mene felueen rezketveen zent margyt azzonnak koporſoyahoz 169. l, el viueek zent margyt azzonnak koporſoyahoz 164. l.), a miről kivételes voltánál fogva már csak előbb föl szabad tenni, hogy figyelmetlen másolás következményekéṕ került át változatlanul az eredetiből.

Kiválóan fontosak a következő adatok: Ezen keppen leletyk vala meg gyakorta az ſororoktol. az zent kerezt oltara elevt az karban. Mert zent margyt azzon jgen zeret vala jmadkozny az zent kerezt oltara elevt. Myert az jdevben Az ſacramentum criſtuſnak zent teſte fen fevg vala az zent kerezt oltara elevt (17—18. l.), es ez ciliciomnak alola viſel vala myndenkoron vaſbol chinalt evuet kyvel evuechzy zorehgya vala magat nagy kemenſegel. mely vas ew meeg maes ez chaſtromban vagyon (41. l.), Mert mykoron ez zent zvz al vala az ablachnal az carban. kyn nezettetyk criſtuſnak zent teſte. es lagya vala az beteg zegenyeket. Nagy ſyralmakat tezen vala (58—59. l.), Mely diſciplinanak vezzevye. az zvl dyznonak bevreuel ſerteeuel

evzve. meeg maes ez claſtromban vagyon (87. l.), es mykoron volna jmmar veternyenek jdeye fel veueek ez zent zvznek ev zentſeges teſtet es el hozak es le teuek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuezy meg az legenda helyet. hanem chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyaſa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak (99. l.), Ennek vtanna ez felyvl meg mondot kevmyves meſterevk faraganak koporſot zent margyt azzonnak verevs marvanbol. kyben maſtan es fekzyk ez zent zvz (107. l.), Egy jdevben zent margyt azzonnak halala elevt harom eztendevuel. karachon vtan. levn nagy ar vyz. vgy hog be juue ez claſtromba az zolgalo leanyoknak vduarara az nagy vdvarra (127. l.), jme ez ſoror agnes az ev tarſat el vezte az ſetetſegben. es ev maga be eſeek az kutban. mert az jdevben az kutat nem kerehtetteek kevrnyvl kevuel. mykeppen maſtan. es vala az kut az nagy vduaron az kohnya elevt. mert akoron az kys ſetet kohnyaban fevznek vala (132. l.), Ez felyvl meg mondot gyermeknek fel tamadaſarol valo choda tetele zent margyt azzonnak. meg uagyon faraguan az zent margyt azzonnak koporſoyan. kyt faragtanak feyer maruan kevbevl (161. l.), Eznek vtanna ez evrſebet azzon ez claſtromnak feyedelm levn. es az ev atyatvl iſtuan kyraltvl evrekſegeket kere es leueleket confirmaltata es ſok jokat tevn ez claſtromnak. az tevby kevzzevl ada az jeney reuet faluyaual. es ez zygetbely falut ez claſtromnak. Ev maga iſtuan kyral halala vtan yt temettete magat az nagy oltar mellet az euangeliom felevl. az magas verevs maruan kev koporſo alat. leayanya kedeg evrſebet azzon. temetteteek az capitulom hazban az fezevlet elevt. mykeppen ot es meg jrtak (202. l.), Huzon hatodyk Sorornak vala neue Soror judit. es ev vala moyſes nadroſpannak leanya. Mely moyſes nadroſpan atta ez bodog azzon claſtromanak. jgalt mynd hozza tartozoual evrek alamyſnavl (221. l.). Ez adatokról még inkább áll az, a mit az előbbiekről mondtam; mert föltéve, hogy Ráskai Lea ezeket is mind csak az eredetiből vette át, még akkor is erősen bizonyítják, hogy e többnyire apró-cseprő dolgok, melyek idegenre, másutt tartózkodóra nézve nagyrészt teljesen értéktelenek, őt épen nagyon

közelről érdekelték, különben a mily szabadon szokott bánni eredetieivel, egyszerűen mellőzte volna.

Ennyi bizonyság után határozottan döntőnek kell elismerni a következő három adatot: De oh zeretev atyamfya nem chak ezeket tezy vala ez zent zvz. de meeg eznek felette az zvkſegnek helyet. kyt dunanak hyvonk nagy gyakorta meg tyztehgya vala (2Ϛ. l.), Az vtan be futa az prouincialis az capitulom hazban. de ot ſem maradhata meg az viztevl. Ennek vtanna futa egy kys mezevckere. kyt maſtan hyvonk claſtrom kevzepinek. az jdevben ot myelnek vala az ſororok nyarban (128. l.), Tahat el mene zent margyt azzon az ev kamorachkayaban az ev jmadſagynak helyere. hog ky vagyon az kar kevzevt es az kevfalkevzevt. az az kyt maſtan hyvonk zent margyt azzon helyenek (136. l.). E helyek annyira kirívók, hogy még a legálmosabb másolónak is föltüntek volna, hacsak az ő helyzetére is tökéletesen rá nem illenek. Mert abban a korban a másolók általában nem annyira leírók, mint inkább átírók vagy átdolgozók voltak s az eredetivel szemben igen könnyen engedtek meg maguknak sokszor jelentékeny változtatásokat is. Híven, pontosan másolni különben nem is oly könnyű dolog, mint a milyennek látszik. Arra még a mult század végén az olyan kiváló emberek sem voltak egészen képesek, mint Pray György, ki a Margit-legenda első kiadásában (Vita s. Elisabethae viduae nec non b. Margaritae virginis, Tyrn. 1770) számos egyéb önkényes és önkénytelen eltéréseken kívül, mint már Toldy panaszolta (Magy. Acad. Értes, 1850-ről 11. l.), az *ö ő* hangzót, mely a Margit-legendában világosan és állandóan *ev*, következetesen *eu*-val fejezte ki. Sőt mindent ma sem vagyunk képesek pontosan másolni, legalább a magunk fogalmazását, mint minden író ember tudja, nem bírjuk változatlanul leírni. Hogy pedig idegen elmetermékeken ne változtassunk, ahhoz nagy tiszteletből s egyéb erős tekintetekből származó szigorú önmegtagadás szükséges. Ezt Ráskai Lea saját természete és a kor szokása szerint mint másoló soha sem gyakorolta s határozottan mondhatni, hogy az elősorolt adatokat, különösen az utól említetteket a Margit-legenda eredetijéből csak úgy vehette át, ha rá nézve is híven megfeleltek a valóságnak, különben okvetetlenül

a maga helyzetének megfelelően alakította volna. Ez adatok tehát, akár egyenesen tőle erednek, akár egyszerűen csak átvette, mindenkép azt bizonyítják, hogy az előkelő származású, művelt, szorgalmas Ráskai Lea ugyanazon margitszigeti domés apáczakolostor tagja volt, melyben hajdan a szent királyleány, szűz szent Margit, a legalacsonyabb szolgálatokat végezve szenvedte a földi létet.

Hogy már most a Ráskai Lea keze munkájának bizonyult muzeumi codex, a Margit-legenda szerencsésen fenmaradt kézirata mikor készült, arra eddig szintén nem lehetett pontos vagy legalább jó megközelítő feleletet kapni. Pray (id. h. 249. l.) «ex characterum ductu, & chartae natura» XV. századbelinek itélte. Már Révai (id. h.) arra támaszkodva, hogy a hasonló orthographiáju s így talán ugyanazon írótól származó Horvát-codex világosan 1522-ben készült, «hoc fere tempore» írottnak tartja. Horvát István, ki már szemmel láthatta, a mit Révai okoskodva talált ki, s megismerte azt is, hogy a Horvát-codexen kívül még az 1517-ben készült Domonkos-legenda is «ugyan azon kezet tünteti előnkbe», arra jut, hogy «így Boldog Margit Életének Kéziratát is tsak a' XVI-dik Század kezdetén írhatták» (id. h. 111. l.). Végre Toldy Ferencz, ki már azt is tudja, hogy az említetteken fölül még az 1510-ben irott Példák könyve s az 1514—19-ben készült Cornides-codex is «ugyanazon leíró kezet mutatja», abban állapodik meg (Ó s középk. magy. irod. I. köt. 168. l.), hogy «a Margitlegenda codexének leiratási kora is egész bizonyossággal a XVI. század első negyedébe tehető.» Azt hiszem, hogy ennél sokkal pontosabb eredményre is lehet jutni.

A Példák könyve 29. lapját ugyanis egy töredék foglalja el, mely szent Margitnak egy csodatételéről szól. Megjegyzendő, hogy ez az előtte való 28 és utána következő 17 lappal együtt szintén világosan Ráskai Lea írása. E töredék elül csonka, előtte tehát hézag van, a Példák könyvébe tartalmánál fogva nem illik, az előtte való példa a 28. lapon teljesen be van fejezve, s a 30. lapon, tehát ugyanazon levél tulsó oldalán, melynek innensőjén a töredék van, Ráskai Lea már nem Margit-legendai csodatételt, hanem más példát ír. Különösen föltűnő az, hogy

a töredéken elmondott csodatétel a Margit-legendában nincs meg. Ennek tehát csak fontos oka lehet. Hogy Ráskai Lea szándékosan mellőzte volna, azt nagyon bajos elhinni; mert talán csak nem azért hagyta ki a Margit-legendából, a hová épen való, hogy fölvehesse a Példák könyvébe, a hová épen nem való. Azért ezt máskép megfejteni nem tudom, mint hogy az előbbibe írta s az utóbbiba zavarta. A dolog csak úgy eshetett meg, hogy Ráskai Lea a Margit-legendán és a Példák könyvén fölváltva dolgozgatott, a mint tette a Cornides-codexszel és szent Domonkos életével is, és hogy tévedésből egy Margit-legendai megkezdett ternión folytatta a Példák könyvét. Hogy ő követte el a hibát s nem a könyvkötő, az abból világos, mivel e folytatás, mint már említettem, ugyanazon a levélen kezdődik, melynek innenső lapján a töredék van. Az áttévedt terniónak azonban, minthogy a Példák könyvében a töredéket közvetetlenül megelőző darab be van fejezve és a Margit-legendában sem a töredék eleje nincs meg, sem pedig csonkaságból eredő hézag nem tapasztalható, szükségképen új darabbal kellett kezdődnie s így az elején nem teljes. Számításom szerint itt csak egy levélnek kellett kiszakadnia; mert ha e ternió csakugyan a Margit-legendából tévedt a Példák könyvébe, akkor mint a Margit-legenda többi terniói is 10 levélből állott; ebből pedig, minthogy Ráskai Lea a töredéken kezdve addig, a hol az ő írása megszűnik, vagyis a 29. lap elejétől a 46. lap végéig 18 lapot ír, 9 levél maradt fenn s így valóban csak egy levélnek kell hiányoznia. Ez okoskodva nyert eredményt a Példák könyvének megtekintése is igazolja. Csakhogy Ráskai Lea itt még azzal tetézte a tévedést, hogy a 2. levél betöltése után, a közbeeső 3—8. levelet kiejtve, egyenesen az amavval ikres 9. levélre tért s csak miután a 10. levelet is teleírta, kerítette a sort a kiejtett levelekre is. Így hát a 10 leveles terniót megosztva, egy 4 és egy 6 leveles ternióvá alakította. A 4 levelesből most hiányzik az első levél, tehát valóban annyi, a mennyit a számítás is kimutatott.

Eddig minden rendben volna; hanem most már az a kérdés, hogy van-e a Margit-legendában olyan hely, a hová a megtévedt ternió erőszak nélkül bele illik? Mert ilyen nélkül az

egész okoskodás ismét összedől. E hely természetesen csak két oly ternió közt kereshető, melyek közűl az egyik a végén valamit befejez s a másik az elején valamit kezd. Ilyen hely a Margit-legendában öt van: a 6. és 7., 7. és 8., 8. és 9., 9. és 10., 10. és 11. ternió vagyis a 116. és 117., 136. és 137., 156. és 157., 176. és 177., 196. és 197. lap közt. Ezek közűl az első kettő magától kiesik, mivel a 116. és 136. lapon olyan csoda kezdődik, melyet szent Margit még életében tett; a töredék ellenben olyan csodát beszél el, mely szent Margit halála után koporsójánál történt. Kiesik az utolsó előtti is, mivel a 9. és 10. ternió kivételesen egyforma téntával van írva, a mi már magában is nagyon valószínűvé tenné, hogy közbűl nem maradhatott ki semmi, úgy meg, hogy a töredéknek egészen más színű az írása, épen a legbiztosabban kizár minden közbevetést. Nehezebben ejthető el az utolsó, melynél azonban tekintetbe veendő, hogy mivel a 10. ternió egy csodasorozat befejezésével végződik s a 11. ternió más tárgyat kezd, a kiesett ternió 3 lapjára egy egész csodasorozatot kellene összeszorítva képzelnünk, holott ily csekély helyen nézetem szerint ily sorozatnak csak a befejezését foglalhatta magában. Így már csak a középső, 8. és 9. ternió, vagyis a 156. és 157. lap közti hely marad, a hová a Példák könyvébe tévedt rész csakugyan igen természetesen bele is illik. Megengedem ugyan, hogy a két utóbbi hely közt lehet némileg ingadozni; de az csak mellettem szól, midőn nem egy, hanem két hely is igazolja föltevésemet, s így kétszeresen elfogadhatónak bizonyúl, hogy az a kérdéses ternió talán a Margit-legendából való. Ennél úgy hiszem többet is tettem; mert nem csak azt mutattam ki, hogy a Margit-legendában egyáltalában van-e olyan hely, a honnan ama ternió kieshetett, hanem még azt is iparkodtam meghatározni, hogy tulajdonkép melyik az igazi hely, a hová természetesen bele illik.

Arra nézve pedig, hogy Ráskai Lea mi módon követhette el a tévedést, igen tanulságos példa amaz említett másik tévedése, a hogy a 10 leveles ternióból 4 és 6 leveles terniót csinált. Bizonyosan már a 4. lapra fordítva tette félre a terniót s így kívűl sehol írást nem látva, akár mikor is könnyen zavarhatta a Példák könyve terniói közé. Hogy azután e tévedését sem a

Példák könyvében, sem a Margit-legendában nem vette észre, az úgy magyarázható, hogy a másolás félben hagyásakor az eredetiben mindig megjelölte magának, hol kell ismét folytatnia, s midőn újra hozzáfogott, nem végzett írása szerint keresett az illető helyre, hanem egyszerűen csak az eredetiben talált jeltől fogva folytatta az írásában következő üres helyen. Így azután természetesen nem vehette észre, hogy a Példák könyvébe a Margit-legendának egy megkezdett ternióját zavarta, hanem csak azt nézve, hol szakad meg az írása, a következő lapon nyugodtan folytatta a Példák könyve eredetijébe tett jel szerint. Ép úgy ismét nem vehette észre azt sem, hogy a Margit-legendából egy megkezdett ternió kiesett, hanem csak anynyit látva, hogy a megelőző ternió be van fejezve, egyszerűen azt gondolta, hogy újat kell kezdeni, a melyen azután hasonlóképen a Margit-legenda eredetijébe tett jeltől kezdve folytatta a másolást. Hogy így lehet is szabad is képzelnünk a dolgot, azt senki sem tagadhatja. Többet pedig nem is akartam, meg nem is tartoztam kimutatni. E kérdés magában jelentéktelen lehet, próbának azonban igen üdvös; mert a mely tévedést akár mi oknál fogva lehetséges észre nem venni, azt kétségkívűl el is lehet követni. Ama föltevésem tehát, hogy Ráskai Lea a Margit-legendának egy megkezdett ternióját a Példák könyvébe zavarta, épenséggel nem lehetetlen. Ennek érintését már csak azért sem mellőzhettem, mivel erősen meg vagyok győződve, hogy az ily bonyolúlt kérdéseknél a tévedés hibáját és tévesztés bűnét a vizsgáló biztosan csak úgy kerülheti el, ha a legcsekélyebb nehézségeket sem hagyja megfontolatlanúl és elháríttatlanúl.

Már most mind erre támaszkodva azt hiszem, hogy Ráskai Lea valamint a Cornides-codexen és szent Domonkos életén, úgy a Margit-legendán és Példák könyvén is egy időben dolgozgatott. Ennek bizonysága szerintem a Példák könyvében fönmaradt Margit-legendai töredék, melyről az a nézetem, hogy maga az író, maga Ráskai Lea zavarta a Margit-legendából a Példák könyvébe. Minthogy pedig Ráskai Lea a Példák könyvén, mint a 28. lap alján világosan megmondja, 1510-ben dolgozgatott, természetesen következik, hogy a Margit-legenda másolásával is 1510-ben foglalkozott. Ez oly szép eredmény,

hogy szinte magam is kezdek kételkedni, különösen még, hogy föltételtől függ. Mert az az évszám kétségtelenűl csakis akkor áll, ha Ráskai Lea a Margit-legendának egy megkezdett ternióját valóban a Példák könyvébe keverte. De hát vajjon csakugyan bizonyos-e az? Nem tartok e kérdéstől; minthogy minden a lehető legpontosabban összevág, bátran merem felelni, hogy bizonyos. A Margit-legendát és a Példák könyve kérdéses részét egy kéz írta; e rész pedig, mivel egy levele elveszett, az elején töredékesen szent Margitnak egy csodatételét foglalja magában s a hiányzót is bele számítva nem 12, hanem 10 levelet tesz, holott a Példák könyvének egyéb terniói, mint az épségben maradt első mutatja, 12 levelesek voltak, a Margit-legenda terniói ellenben szintén 10 levelesek. Így e rész, melynek azonfölül a Margit-legendában még a helye is kimutatható, mind tartalmánál mind pedig külsejénél fogva is, határozottan kiválik a Példák könyvéből és tökéletesen bele illik a Margit-legendába. Kell-e ennél több és erősebb bizonyíték? Bátran mondhatom tehát, hogy a Margit-legendát Ráskai Lea kétségtelenűl 1510-ben írta.

Ám azért ne ejtsük el még azt a másik, habár épen nem valószínű lehetőséget sem, hogy a töredék nem tévedésből jutott a Példák könyvébe. Megváltoztatná-e az a kétségtelennek mondott eredményt? Annyi úgy hiszem még akkor is kitűnnék, hogy Ráskai Leának, ha nem is épen 1510-ben, de 1510-hez okvetetlenűl igen közel időben kellett foglalkoznia a Margit-legendával is, különben nem juthatott volna eszébe, hogy a töredéken elmondott csodatételt az elveszett résszel együtt mint a Példák könyvében majd úgyis megírandót vagy már úgyis megírottat épen a Margit-legendából kihagyja, akár pedig megfordítva mint a Margit-legendából kifelejtettet pótlásképen, habár nem illik is bele, a Példák könyvébe iktassa. Így hát még ez az eset is, melynél több pedig, mivel a töredék csakis vagy a Margit-legendából vagy nem onnan került a Példák könyvébe, úgy sem lehetséges, nem hogy megdöntené az eredményt, hanem nagyjában ugyanazt erősítené s mindössze is csak annyit változtatna a dolgon, hogy «1510-ben» helyébe «1510 táján» lépne. Hogy még az utóbbi is sokkal pontosabb volna.

mint az eddigi «XVI. század első negyede», hol 25 év közt kellett ingadozni, azt ugyan senki sem fogja tagadni, de azért még sem hiszem, hogy a miatt valaki ne fogadja el a legtermészetesebb alapon, a legbiztosabb adatokból és a legszigorúbb következtetéssel nyert még pontosabb kétségtelen eredményt. Végtelenül sajnálnám, ha e jelzők akármi csekély részben is nem felelnének meg tökéletesen a valóságnak; mert jó lélekkel mondhatom, hogy teljes erőmből iparkodtam semmit el nem kerülve mindennek a mélyére hatni, és hogy tudtommal sehol semmiféle fogással nem éltem s így az eredményt soha erőszakosan kicsikarni nem törekedtem.

Már most összevéve a Cornides-codex 368. lapján levő névaláirás kétségtelen tanuságát s a Margit-legendából meríthető adatok bizonyságát, valamint hozzátéve még a Példák könyvében fönmaradt Margit-legendai töredékből s az előtte való lapon világos szóval megmondott évszámból vonható következtetéseket is, a hosszú vizsgálat rövid eredménye az, hogy a Margit-legendát Ráskai Lea, margitszigeti dömés apácza, 1510-ben írta. Mennyi okoskodással járt s mily kevés szóba fér! De bár százszor annyi és még ezerszer akkora fáradságba került volna is, mindig végtelenül megjutalmazva érezném magamat, hogy pontosan meghatározhattam egyik legbecsesebb régi emlékünk korát s főkép, hogy kiragadhattam a meg nem érdemlett feledékenység homályából egy oly tiszteletreméltó jeles magyar nő nevét, kinek a történet, helyrajz, irodalomtörténet, műtörténet, műveltségtörténet és nyelvtudomány búvárai egyaránt nagy hálával tartoznak. VOLF GYÖRGY.

BALDI BERNARDIN MAGYAR-OLASZ SZOTÁRKÁJÁRÓL.[1]

I.

A tudós Toldy Ferencz, kit ismernek és tisztelnek Magyarország határain túl is, minden felől összegyüjtötte a

[1]) Ez értekezést, melyet a m. t. akadémia első osztályának megbizásából Dr. Simonyi Zsigmond l. tag olaszból magyarra fordítva az

magyar művelődés adatait, és számot akart adni azokról a tényekről is, melyek az idegen nemzeteknek a magyar nyelv és irodalom iránt való érdeklődését bizonyítják. Értesült Toldy a többi közt arról is, hogy fönmaradt Olaszországban egy magyar szótárka Baldi Bernardintól, a jeles filologustól és költőtől: megkapván másolatát, ki is adta hasznos megjegyzésekkel az *Adalékok a régibb m. irodalom történetéhez* c. gyüjteményében.

Nem szükséges az Akadémia előtt ismertetnem néhai jeles tagjának értekezését: csak azt kell megemlítenem, hogy ő a kéziratot 1583-ból származónak hitte, és hogy ezen dátumból vonta következtetéseit és föltevéseit.

A nápolyi Nemzeti Múzeum könyvtárában, mely Baldinak több kiadatlan művét őrzi, van tőle egy vegyes tartalmú kötet, s ez foglalja magában a magyar szótárt. Azon művecskének, melylyel e kötet megkezdődik, ilyen czíme van: *Il Genio, overo la Misteriosa Peregrinatione di B. Baldi, comminciata a scrivere adi 29. d'ottobre del MDLXXXIII.* Utána nyomban következik: *Comparatione de lo stato monastico e secolare . . . . comminciata a scrivere adi 5. giugnio de 1584 e fornita ai 10. di luglio del detto anno.*

Szóval: 1583-ban nem írt mást mint a *Genio*-t: és a szótár keltét nem tudjuk.

Igy tehát elenyésznek a nagy nehézségek, melyek Toldyt ítéletében megtévesztették: és az olasz tudós munkáját össze-

---

akadémia 1881. február 31-ki ülésén bemutatott és értékes megjegyzésekkel kisért, *Teza Emil*, pisai egyetemi professzor s a m. t. akadémia külső tagja m. é. november hóban a következő levél kiséretében küldötte be.

«A M. Tudományos Akadémiának Budapesten.

Midőn kezemhez jutott a Toldy Ferencztől kiadott magyar-olasz szótár, reméltem, hogy e szótárkát újra ki fogom adni, mert úgy láttam, hogy új kiadása nem volna fölösleges. Csak az idén volt érkezésem Nápolyban utána nézni Baldi B. kéziratainak: és most a helyett, hogy új kiadásra gondoltam volna, láttam, hogy egy rövid czikkecske is elegendő lesz. Ime itt küldöm. Tudom, hogy csekély fontosságú az egész dolog; de az Akadémia lesz szíves úgy fogadni, mint köszönet és nagyrabecsülés jelét egy hálás olasztól — azon nagy megtiszteléséért, melyben részesült. *E. Teza.*

hasonlíthatjuk akár melyik szótárral, mely halála előtt jelent meg nyomtatásban.[1]) A nyomozás kevés nehézséggel járt: s most állíthatom, hogy Baldi csakis Verancsics szótárához tartotta magát, mely 1595-ben Velenczében jelent meg ([Fausti Verantij] Dictionarium quinque nobilissimarum Europae lingvarum, latinae, italicae, germanicae, dalmati[c]ae et ungaricae. Venetiis, 1595). — Állításomat be fogom bizonyítani.

Mit tett Baldi? Kezében volt a latin-magyar szótár, s ezt átváltoztatta magyar-latinra (néhol magyar-olaszra): nem gyűjtött össze mindent, hanem válogatott az anyagból: és úgy látszik, ő maga semmit sem tett hozzá.

A mi válogatását illeti, fölemlítem például, hogy Verancsicsnál *a*-val kezdődő szó 225 van, s ezekből Baldi csak 144-et vett föl. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy p. Verancsicsnál mind a *fores*, min a *janua* *ajtó*-val van fordítva, az *ajtó* szó tehát nála kétszer fordul elő, holott Baldi csak a 8. szám alatt említi (= porta). Igy jár el a legtöbb esetben. Azok a szók tehát, melyeket valóban elhagyott az olasz tudós, csekély számra szorítkoznak.

Állítottam, hogy Baldi maga nem bővítette a szókészletet: e tekintetben azon szorgalmas összehasonlításra támaszkodom, melynek munkája legnagyobb részét alávetettem: s hogy nem találtam bővítéseket, nagyon természetes («e che non ce ne fossero è ben naturale»).

Némely magyar szavak értelmezése kétségeket támasztott Toldyban, ki ezeket az *Adalékok* 28. lapján adta elő. Nem fogok egyebet tenni, mint hogy kiírom — a saját helyesírásával — — Verancsicsot: és Baldi ki lesz mentve.

Aruu: pretium, prezzo.

Akaztas: suspendium, appiccamento. (*Suspensus* B-nál nem biztos olvasat.)

Agyag-nál nem tudom magamnak megmagyarázni B. fordítását («marcia»). V.-nál a «pus (marcia)» fordítása csak *genyedsegh*.[2])

[1]) Baldi 1617-ben halt meg. *S. Zs.*

[2]) «Sanies (marcia)» szintén csak *genyedseg*-gel van fordítva. *S. Zs.*

Biro: praetor, podestà.

Dezka: tabula, tavola.

Egni: ardere, brusciare. És később: *meghegetni* comburere, brusciare.[1])

Eles: acutus, acuto.

Ereütlensegh-et V.-nál csak debilitas alatt találom: és máshol *Eeleken* (talán *Feleken*, félékeny): timidus, pauroso.

Eülteüzeth: ornamentum, ornamento.

Eüldeükleü: parricida.

Enek: musica.

Enekes: poeta.

Feü pap: antistes, presidente. *Fo pap:* pontifex.

Foglalas: junctura. (És congiuntura-t mond B a 678 sz. a.)

Feddes: jurgium, lite.

Fenyo-mágh-fá: juniperus.

Ki kételkedhetik, még, hogy B. az 1595-diki szótárból böngészte a magáét?

Baldi kéziratai nem könnyen olvashatók: és senki sem csodálkozhatik, hogy idegenek, kik az utazó sietségével dolgoztak, itt-ott megtévedtek az olvasásban s ezáltal egy-egy találós mesét adtak Toldynak.

A másoló például ezt olvasta és írta: «*alaas*, passus»: és T. kérdő jelet tett melléje. Pedig B. portus-t írt, és V.-nál «statio (porto)» alatt találjuk meg a szót[2])

A másoló a 417. sz. a. ezt olvasta: «*eeg*, un», és T. természetesen *egy*-re javitotta; már pedig a kéziratban ez van: «*eeg*, aer».

Baldinak egy-egy szava a nyomtatásból kimaradt, és gyakran éppen forditása a magyar szónak; p.

altaluzni (126): transnatare (V. nál tranare);

buborek (161): borchia (V. bulla).

Azokról a hibákról, melyek az olasz szókban (p. *miraghi*

---

[1]) B. azt írja: *egni* comburere; talán az ol. *brusciare* kettős (trans. és intrans.) jelentése miatt tévesztette össze. *S. Zs.*

[2]) Tehát *állás*, *kiállás*, mint ma is nevezik a kikötőt, az állomást. *S. Zs.*

e. h. *maraviglia* 300, *pattezzare* e. h. patteggiare 70) vagy a latin szókban estek *(oscilatiok* és *oscilare* e. h. *oscitare* 76), — fölösleges szólanunk. De befejezésül még néhány megjegyzést csatolok ide, hogy lássuk néhány példában Baldinak szorgalmát és pontosságát.

22. T.-nál. «*Aaag* (tán aztag): fascio.» — Ez Verancsicsnak *aagh* szava (a frons, frondis szó a.; v. ö. 115).

66. «*Aros ember* (áros ember): mercenario.» — A kéziratban «mercator» van.

139. «*Arazt* (araszt): palma.» — A kéziratban palmo-t olvasok.

145. «*Bogar* (bogár): bucano (?).» — V. «bruchus, ruga»-ja *(csere-bogár)*. V. ö. a 303. számot, melyet B. kézirata valóban «ruga, bruco»-val fordít.

204. «*Beken* (?): legume.» — A kéziratban *bekeü* van: és V. *bécheü*-t ír. Nem a *beczü* v. *becző* szóval van itt dolgunk?[1])

210. *Bízóság:* mancipium.» — A hibát nem B. követte el, mert ő «martyrium»-ot ír.

266. *Beokenye* (bökönye): sorbo.» — B.-nál helyesen *berkenye* van írva.

309. «*Czom* (?): rixa.» — B. coxa-t ír, nem pedig rixa-t: könnyen megigazíthatjuk tehát *czomb*-ra.[2])

41. *Alatvaló* (alattvaló): inferior.» — Mind a kézirat, mind V. *alabvaló*-t ír, azaz alábbvalót.

308. «*Chyatlas* (csatlás v. csatlós ?)» : — B. conjunctio-val fordítja, [3]) tehát csatlásnak kell olvasnunk.

Néhány szónál az olasz író botlik (midőn p. *as*-t ír *vas* helyett, mely V.-nál *vás*, ferrum, és *asbania*-t, min. [iera] di ferro, *vasbánya* helyett; v. ö. V. fodina: *banya*). néha meg forrásának sajtóhibáit követi: így mindaketten *allyafiak*-at mondanak atyafiak helyett (v. ö. B.-nál 84, és V.-nál a «patruelis» szót).

---

[1]) Mindenesetre a *becő*, *becső* szó ez, mely codexeinkben is előfordúl. B. a *ch*-t olasz módra *k*-nak olvasta, s aztán így irta is. *S. Zs.*

[2]) B. hiányos *czom*-ja V.-ból van véve, mert V.-nál van hibásan *b* nélkül nyomva. *S. Zs.*

[3]) V.-nál a «copula (congiuntione)» szó a. *S. Zs.*

Ha Baldi az élő beszédből gyüjtötte volna szótárát, vagy pedig ismeretlen irodalmi forrásokból, nagyobb volna művének jelentősége: s én ép oly kevéssé csökkenteném érdemét, mint bárki más. Mindenesetre csodálhatjuk a tanulmányok sokféleségét, melyekkel ernyedetlen buzgón foglalkozott a tevékeny és erős szellemű tudós.

Pisa, Egyetem, 1880. nov. 11. *Emilio Teza.*

II.

Ennyit mond Teza e tárgyról. Ámbár az a néhány adat, melyet ő összevetései folytán a fönnebbiekben közöl, máris meggyőzhet bennünket állítása helyes voltáról, legyen szabad mégis még némely dolgokat fölemlítenem, melyek csattanósan bizonyítják, hogy Baldi csakugyan nem tett egyebet, mint hogy Verancsics Szótárát kivonatolta.

Bizonyítja ezt mindenek előtt a kettőnek teljesen egyező helyesirása, de főleg ennek két jellemző sajátsága.

Verancsics a *zs* hangot oly különös módon jelöli, melyet tudtomra más magyar iró nem alkalmazott.[1]) Ő ugyanis rendesen a latin *x* betüt használja e czélra (nem csak a magyar, hanem a dalmát rovatban is), p. *Xixik* = zsizsik (dalm. *Xixák)* 25. l.; Xaak = zsák 59. lap. — *moxar, dexa* = mozsár, dézsa 63. lap. — S ugyanezt a jelölést látjuk Baldinál is.

Verancsics irásának egy másik sajátsága az, hogy a főnévi igenevet szereti két *n*-nel írni; p. *ertenni* = érteni, *szantanni* = szántani, *tanetanni* = tanítani, sőt *keünyeürgetnni* stb. — Ugyanezt a sajátságot Toldy is kiemeli Baldi szótárában s az olasz hangsúlyozásnak tulajdonítja.

Hogy *Baldi nem tudott magyarúl* s hogy csak előtte fekvő nyomtatásból másolt, legvilágosabban az a körülmény bizonyítja, hogy a *ch* betüt, mely Verancsicsnál a *cs* hangot jelöli, ő gyakran olaszosan *k*-nak olvassa. Például:

Verancsicsnál: *alachon* — Baldinál: *alakon* basso;
« *beülcheü* — « *beulkeu* cuna;

---

[1]) De így van jelölve a *zs* hang a Kún codexben is.

Vérancsicsnál: *dichereth* — Baldinál: *dikeret* laus;
« *dicherni* — « *dikerni* laudare stb.

Tudhatott-e magyarúl az, a ki ilyen mindennapi szavakat ilyen hibás módon olvas és másol?

Minthogy Verancsics volt Baldinak egyetlen kútfeje a magyar szókincsre nézve: természetes, hogy mind azok a kétségek és kérdések, melyek a Toldy kiadta másolatban fölmerülnek, nyomban meglelik magyarázatukat, ha megkeressük az egyes szókat Verancsics szótárában, — bár ez a keresés az elütő berendezés miatt meglehetős vesződséges. Mind azon kérdőjeleket, melyeket Toldy a kétes olvasatú vagy jelentésű szók mellé alkalmazott, kitörölhetjük V. útbaigazítása szerint. Lássunk csak néhányat.

A magyar másoló ezt írta: «*Beteu:* clam.» Toldy két kérdőjellel így közli: «*Beteu* (betéve?): clam (?). — Verancsicsnál az «elementum» van *beteü*-vel fordítva s a *clam*-ban az olvashatlanná vált elementum-ra ismerünk.

«*Bathyam:* barba (?)» — Az olaszban csakugyan van egy nagybátyát jelentő *barba* szó s ez az adat V.-nál így olvasható: «patruus, *barba,* vetter, *bathyam.*»

«*Bizonyabadalom*»(?) — Baldi kéziratában kétségkivül ez állott: «*Bizonyaba da bon* senno»; mert V.-nál a «serio» szó alatt ezt találjuk: «da bon senno, bizonyába».

«*Euchia* (?): campanna.» — V.-nál: «Tugurium: capanna, pauernhausz, *Euchya*». Nyilván sajtóhibával e h. *Kuchya,* azaz *kucsa* (vagy *kutya),* mint hazánk déli részén maig is nevezik a kunyhót.

«*Eüleü* (ölö?): vicus.» — V.-nál «incus»; tehát *ülő.*

«*Ergoly* (ergoly? bagoly): allocco.» — V.-nál a «bubo» szónál *Bagoly* helyett hibásan *Eagoly* van nyomtatva; ebbe aztán még egy hiba csúszott, mire Toldyhoz jutott.

«*Filiczes* (?): sagatias (?)» — V.-nál: «sagacitas: *fityezes*», azaz *fityészés, fütyézés,* mint ma is mondják a fürkészést.

«Az olasz mandare *körözni!*» (Toldy, Ujabb Adalékok, 17. l.) — A mandare szót V. szerint masticare-re kell javitanunk, mely a latin «ruminare» mellett áll, s magyarúl *kereüzni,* azaz kérődzni.

«*Hoenni* (?): ningere» 1073. sz. — V. néha ügyetlenül forditja magyarra a latin infinitivusokat: így «carere» nála *nem-lenni*, «ningere» *hó-esni*.

Azt mondja Toldy: «Oedipust vár a 2545. szám: *tunnia?* v. *tunnya?* talentum, pondus értelemmel». A szót V.-nál is úgy olvassuk: «talentum, pfund: *tunnia*». Valószinüleg *tonna*.

A *chitkoo* szó (337. sz.), melynek *t*-jében Toldy kételkedik, valóban így van meg V.-nál is a 84. lapon. Ez a *csitkó* külömben Erdélyben mai napig közkeletű.

A B.-féle szótár kezünkben forgó kiadásának hibáit sorban kijavíthatnók V.-ből. Igy a 226. sz. alatti *beleyti*, mely Toldy gyanitása szerint *belepi* volna, V.-nál *be-fedni* (a tegere szó a.). — A 216—217. sz. a.-i *beüngni, beüngecs* V.-nál *beüugni, beüugecs*. — *Intés* és *inteni* helyett B.-nál *entes* és *entenni* van, mert így találta V.-nál a 68. és 63. lapokon, — stb. stb.

Egyéb dolgok is, melyeknek feltünő voltát Toldy kiemeli, egytől egyig V. sajátjai, p. játszani h. *giazzani* (B.), *gyaczanni* (V., de kétszer u. o. *yateck*), mint ugyancsak *j* helyett *gy*-vel vannak nála p. *gyel, gyezzeni* (jegyezni); továbbá a *könyörgetni* ige, «mit ugyan másutt nem olvastam sehol» (Toldy, Ujabb Ad. 17. l.), mely V.-nál az «obsecrare» szót fordítja.

Igaz, hogy olyan szó is akad, melyet V.-nál sem értünk. Igy T. kiadásában a 264. szám «*Bouza* (?): fronte» nyilván elrontása ennek a V.-féle adatnak: «sinciput, fronte, hirn, *Boreza*.» De ezt sem fejthetjük meg hamarjában máskép, mint hogy talán *orcza* helyett van elhibázva.

Azt kérdhetné valaki: minek mind ezen írásbhibákról és sajtóhibákról ilyen hosszadalmasan értekezni? — Azt felelhetem erre, hogy a dolognak kétféle haszna van:

Először is azt a hasznát vesszük Teza figyelmeztetésének, hogy ezt a Baldi-féle szótárkát egyszer mindenkorra kitöröljük nyelvtörténeti forrásaink sorából; s ha ez egyszer kissé behatóbban foglalkoztunk ezen hibás és kétes olvasatokkal, melyekkel Toldy és mások hiába bajlódtak: tettük azért, hogy többé soha ne kelljen velök és társaikkal foglalkoznunk.

Másodszor azonban vonhatunk még egy hasznot Teza fölfedezéséből, s ez a közelmult évek orthologiai és neologiai vitatkozásait illeti. Ha a Baldi-féle szótár hibáit Verancsicsból helyreigazíthatjuk, megtehetjük ezt azokkal a hibásan olvasott szavakkal is, melyekből nálunk nem kevesebbet következtettek, mint azt: hogy már a tizenhatodik században volt nálunk neologia, sőt *hogy az e századbeli olasz tudós*, ki — mint láttuk — nem tudott magyarúl, *alkotott merészen uj magyar szavakat!*

A 704. sz. a. ezt olvassuk: «*fogants (fogancs)*: manico». Hogy hibásan olvasta vagy Baldi vagy az ő másolója, mutatja Verancsicsnak ez a sora: «manubrium: manico, *foganto,*» azaz *fogantó*, a mai *fogantyú*.

A 342. sz. «*csuffor (csúfor)*: buffone» («mi meglepő» mint Toldy mondja Ad. 31. l.) — Javítsuk ki V.-ból: «scurra: buffone: *csuffos*», a mi Molnár Albertnál is a «histrio» fordítása.

472. «*Erdeny (erdény)* bosco.» — A kútfőben, V.-ban: «lucus, bosco: *ligeth erdeü*».

«Míg a hasonló *erény*-t éppen nem tudom mire vélni» mondja T. 31. l. (461. sz. «*ereny* [*erény*]: virtus.») — Nézzük V.-ot: «Virtus: virtù, tugend, krafft, *ereü*», azaz *erő*, a mi MAnál is virtus.

Magányoló-ban a mai *magányzó* mássát födözték föl. — V. lerontja az illúziót a következő száraz szavakkal: «privus, particolare, *magan-valo*» (ez felel meg MAnél is a privusnak), s ezzel megadja a feleletet a kiadónak azon kérdésére, hogy vajjon ezek «nem-e Baldinak egy, *a szóképzésben korát megelőző*, magyar ismerősének tulajdonitandók?» (Ujabb Ad. 17. l.)

Sőt az 1528. sz. a. olvasható «*menientes*: fulgor» szónál azt kérdi a kiadó, vajjon «ez nem a jó Baldinak saját teremtménye-e?» (U. o.) — A forrás ezt feleli: «fulmen: *meny-eütes*», azaz *mennyütés*.

Szvorényi is a «Fejlődési tünemények a nyelvben» czímű tanulmányában bizonyítékúl arra, hogy a XVI. században már bővítették mesterségesen a nyelvet, fölemlíti, hogy «a század végéről Baldi, olaszmagyar szótárkájában, korának már következő-féle önállóbb, sőt bátor új képzéseit jegyzi fel: *csúfor*,

erdény, erény, magányló, mennyentés, társasítani, körözni, megmásítani, stb.»

Volf György mindjárt szemére vetette neki (MNyelvőr VI: 542), hogy nem elég kritikával járt el, midőn ez adatokat jóhiszeműleg elfogadta; és az idézett szókat puszta hozzávetés útján megigazította. Eddig azt lehetett mondani, hogy a hozzávetések nem döntik meg a közlött tényeket. Ime most a hozzávetések tényekké, a «tények» torzképekké változtak. [1])

SIMONYI ZSIGMOND.

EURIPIDES VALLÁSI SZEMPONTBÓL.[2])

Azon okok közt, melyek miatt Euripides költészete támadás tárgyává lett, első helyet foglal el a régi vallásos álláspont elhagyása és a bölcsészet bevitele a trágédiába. Tény, hogy Euripides a positiv vallással és az evvel összefüggő babonával szakított s darabjaiban nem ritkán kel ki a néphit ellen; de ha közelebbről vizsgáljuk költőnket, azt fogjuk találni, hogy Euripides megtámadja ugyan a vallás mellékes dolgait, de a főpontokban mégis hű marad a magasztos eszmékhez. Feltünő, hogy ép oly tudósok támadták meg vallástalansága miatt a költőt, kik mellesleg foglalkoztak a görög dráma termékeivel, s hogy ezek ellenében a szakférfiak vannak azon, hogy Euripides Sophokles mellett helyet foglalhasson. Bunsen pl., ki ugyan kezdetben philologus volt, de később a tudomány külömböző ágaiban nagy hírnevet szerzett, a nagy közönség számára irt könyvében *Gott in der Geschichte* (Leipzig, 1858.), melyben az isten fogalmának és tiszteletének egyes stádiumait a legrégibb keleti népektől egész az új korig tárgyalja, olyasmiket állitott Euripidesről, a mit csak visszatetszéssel olvashatunk. Csak néhány nyilatkozatát akarjuk felemlíteni. II. 4. 427 l. így szól: Es ist schwer

[1]) Mint régies alakokat említi föl Toldy ezeket: *bathur* (148. sz.), *agyvele* (13.); mindakettő hibásan van olvasva; V.-nál *bathor* és *agyveleü* van. *S. Zs.*

[2]) Felolvasták a phil. társaságban.

zu entscheiden, was bei Euripides grösser sei, die Entartung des Gottesbewustseins oder der Verfall der höhern Kunst, denn das Handwerk versteht er zwar besser, als Kotzebue in seinen Schauspielen und Scribe in seinen Operntexten, aber doch auch er nur soweit, als man es verstehen kann, ohne den wahren Geist der Kunstgattung zu besitzen. ... Was bei Euripides den Schein von religiöser Anschauung trägt, ist Rhetorik, Schellengeklingel seichter Redensarten. ...... Das wahrhaft dichterische und menschliche Gottesbewustsein der Tragödie fehlt bei ihm.» Kérdem, mily fogalmat alkosson magának a laikus ily kritika olvasásánál! Ily költő halála miatt léptette volna fel Sophokles a kart gyászruhában, s ily embert nevezett volna Aristoteles legtragikusabbnak! Könnyen átlátjuk, hogy ezen itéletben a szigorú történeti felfogás és mérték, melyek nélkül az antik költö sohasem juthat jogához, teljesen hiányzik. Az elvont, csak egyéni szempontokból kiinduló kritika azonban nem lehet mértékadó ott, a hol egy elsőrendű tragikussal van dolgunk, ki a maga nemében páratlan. Euripides élete, mint Bernhardy mondja, az atheni ochlokratia szellemi történetének egy töredéke; hány görög író ment a vajudás állapotán keresztül? Maga Thukydides is, csakhogy a történész objectivitásánál fogva az író háttérbe vonul. Azért Euripidesnél is jól meg kell különböztetni, mi származik a költő vallási meggyőződéséből, mit mondott neki idejének szelleme tollába, sőt ha lehetséges volna, mi tartozik a költő ifjú korába s mi későbbi életébe. A kérdés még az által nyer nagy fontosságot, hogy a vallási álláspont elhanyagolásával a tragédia sülyedését is hozzák kapcsolatba. Nägelsbach, ki ily kérdésekben bizonyára mérvadó, is elismeri, hogy Euripides a görög erkölcsiség és vallásosság alapját nagy tiszteletben tartotta, de hogy nem átallotta a vallás alapfogalmai közé csúszott ferdeségeket irgalmatlanul megtámadni s az istenek vétkeit, úgy a mint vannak, előtárni. Jól megfontolandó tehát, hogy Euripides nem a vallás alapelemei ellen, melyekben Sophoklessel oly gyakran megegyez, hanem csak a nép felfogása s a mythos költői kiékesitése ellen küzd. Ha az erkölcsi alapot megtaláljuk nála, akkor az evvel karöltve

járó igazi vallási tételeket sem tagadhatjuk meg tőle; az előbbiek valóban meg is találhatók.

Már a nép is átlátta, hogy az istenekről szóló mondák az emberi ész fejlődése szerint alakultak, s hogy az által, hogy az emberi gyengeségeket az istenekre is átruházták, az ősi vallás tiszta fogalmát okvetlenül elhomályosították. A taurisi Iphigenia kemény szavakkal feddi Artemist, mint a ki mindazokat, kik gyilkoltak vagy tetemhez nyultak, oltárától eltilt, s ő maga emberáldozatokat kedvel; ugyan ő (Iphigenia) az istenek lakomáját Tantalusnál, melynél állítólag emberhúst ettek, mesének tartja; mert, úgy mond, az emberek saját bűneiket az istenekre is átruházták, s azon meggyőződésben él, hogy a valódi istenek ilyesmit nem tesznek. Nyilván kitetszik beszédéből, hogy az elsőséget egy régibb isteni családnak adja. Ha ugyanis az istenség nem más, mint az emberek visszatükrözése, akkor ott, úgy mint itt, folytonos apályt kell észrevennünk; az emberi nem lassankinti romlását költőnk sok századdal Horatius előtt már észreveszi. Azért mindaz, mi a fennálló isteni tisztelettel kapcsolatban van, szintén folytonos romlásnak van alávetve. A jóslatokat igen gyakran hevesen megtámadja s nem csak helyességöket vonja kétségbe, hanem tévútra vezető erőt is tulajdonít nekik. Ez összefügg ama régi hellén felfogással, hogy az istenségben valami rejlik, a mi vétekre vezet. Ennélfogva az *Orestes*-ben minden bűnt Phoebosra tol; ő, úgy mond, jogtalanul parancsolta s hagyta jóvá az anyagyilkolást, midőn Themis háromlábú székéről hozzá szólt; s Menelaos a nyomor és szükség által nyomatva még azt is mondja Apolloról, hogy az igazságot és jogot nem ismeri; Orestes pedig így szól: Apollo, ki a föld középpontját lakja s a bölcs jóslatokat küldi, kinek mindenben amit parancsol engedelmeskedünk: ő okozója (t. i. Klytaemnestra meggyilkoltatásának), őt tartsátok bűnösnek és öljétek meg. — És a taurisi Iphigenia szavai: Apollo, a jós, hazudott; most szégyelli előbbi nyilatkozatát, azért űzött oly messzire, a mint csak lehet. Nem csoda tehát, ha az emberi természetbe oltott e gyengeség a jóslatokban való hitetlenségre vezeti őt s ily kifejezésekre ragadtatja el magát. Az istenekben ép úgy bízhatunk, mint az álom alakjaiban. Mikép férnek meg ilyféle nyilatkoza-

tok, azon helyekkel, a hol Phoebos régi jóshelyét és a föld jósló középpontját (Medea 662) kellő tiszteletben tartja, mert Aegaeosnak oly jóslatot mondott, mely magasztosabb, mintsem hogy emberi ész fel birná fogni. Úgy látszik itt is egy ifjabb és öregebb kort kell megkülömböztetnünk. Továbbá ezek: A nyilvánvaló és elrejtett jóslatokban az örök igazság és az isteni nyilatkozás, a jog és kötelesség alaptörvényei rejlenek, melyek a tiszta ætherből szivárogtak az emberi kebelbe. E jóslatok közé tartozik az is, hogy nehéz körülmények közt, ha az állam jóléte forog veszélyben, egy nemes törzsből való áldozat kívántatik, s a költő különös előszeretettel használta fel ezt néhány drámában; így Makaria a Heraklidákban, Iphigenia az aulisi Iphigeniában, Kreon fia Menoekeus a Phoeniciai nőkben, s Alkestis a hasonnevű darabban. Ezen áldozatoknál szükséges azonban, hogy az illető nemes elszántságból szentelje magát az isteneknek s Makaria csakugyan ellene szegűl annak, hogy sorsot vessenek a fölött, ki legyen az áldozat. A költő tehát külömbséget tesz ama jóslatok közt, melyeket emberi okosság vagy haszonlesés kohol, s azok közt, melyeket az emberi öntudat és az erkölcsös elhatározás sugal. Evvel összefügg az, miért veti meg Euripides a divattá és kenyérkeresetté vált μαντική-t. De ezt nem csak ő, hanem már Sophokles is teszi; ki a jósokat az önhaszon és csalfa haszonlesés szolgáinak mondja; bizonyosan tehát a jósok maguk voltak okai mesterségök e hanyatlásának, midőn az idegen elem mindinkább lábra kapott. De Euripides még egy lépéssel tovább megy, ő általán nem hiszi, hogy az istenség az embereknek valamit előre megmondana, azért az áldozatokból való jóslás gyakorlatát badarnak mondja, mert ha roszat jósolnak, a kérdező fél ellenséggé válik, hazugság által pedig az istenek ellen vétenek; csak Phœbos maga, mondja Tiresias (Phœn. 957), jósolhatna az embereknek, mert neki nem kell senkitől félnie. A jósokkal együtt a jósjeleket (τέρατα) is elveti; amazok semmit sem érnek és hazugok, de viszont nem rejlik semmi okosság a parázsban, a szárnyak suhogásában sem; ostobaságra mutat az is, ha emberek madaraktól akarnak hasznot húzni. (Hel. 743.) Euripides jól észrevette az ellentétet, mely az eredeti, jó és igaz s az emberek által elromlott közt

létezik; észrevette az igazi magvat és az azt burkoló emberi leplet. Legjobban mutatja ezt a taurisi Iphigeniában az istenfélő pásztorok imája, melyet a tengeri istenekhez és a Dioskurokhoz intéznek, s ama vakmerő szellem, mely ezen imákat kineveti s a két görögben (Orestes- és Pyladesben) nem isteni tüneményeket, hanem a tengeren szerencsétlenné lett idegeneket lát, kik attól félve, hogy meggyilkolják őket, egy barlangba menekültek. Ezt az ellentétet, melyet a szokásos néphit ellenében rationalismusnak nevezhetünk, a költő más téren is érvényesíti. Midőn Tyndareos és Menelaos (Orest. 480 s k.) az Orestes által elkövetett bűn fölött vitáznak, a rend és törvény ereje az ész szüleményei ellen küzd; a subjectivitas hatalma a törvény és szokás rendje előtt nem állhat meg, a gyilkolást számüzetés éri, nem pedig halál (505.) A gyilkost meggyilkolni állatias és vérszomjas természetre mutat, mely országokat és városokat elpusztít, azért a büntetés a gyilkos őrültségében nyilatkozik. Orestes ép ellenkezőkép gondolkozik az istenekről: védi az anyagyilkolást, mert ha nem boszúlta volna meg e tettet, Agamemnon őt az Erinnyseknek szentelte volna. (574.) Még tovább is megy, midőn azt állítja, hogy az anyagyilkolás ily esetben a polgári intézményekre nézve is hasznos, mert külömben a nők merészsége még nagyobb mérveket öltene. (559.) Itt Euripides már a sophistika álláspontján áll. Sok helyen nem tudni, vajjon a sophistika tanát ismeri-e el, vagy pedig e tant saját tételei által akarja-e megczáfolni, ily módon azután, miután minden tradiciót éles bonczkés alá vesz, okvetlenül látszólagos hitetlenségbe esik s minden hagyományt a skeptika szemüvegén át vizsgál. Ez nem lehet más, mint gyakorlati eredménye egy eudæmonistikus életpályának, mint azt egy s ugyanazon kardal a Hippolytosban (1100) igen szépen mutatja. Ha az isten eszméje — úgy mond — keblembe száll, búm nagyobbodik; de ha mélyebben fontolóra veszem az ügyeket, akkor tétovázom és kételkedem az emberek tetteiben és sorsában, mert mindig változik; az emberek léte csak balga, tele hibával s mindig változó. Azért a kar kéri is az istenséget, adna neki szerencsés sorsot s bú nélküli szívet, ne szerfeletti, sem pedig hiú dicsőséget, hanem csak egyszerűen változó napokat.

Euripides azonban semmire sem irányozza annyira kételyét, mint az istenség létére. De ezen általa sokszor felhányt s oly komolyan meggondolt kérdés, inkább bizonyítékúl szolgál arra nézve, mint iparkodott a költő a hagyománykép élő istenség és dæmonok mögött egy felsőbb hatalmat keresni, mely az emberi tettekre és sorsra befolyással bír. Midőn a görög hírnök Talthybios Hekabét ruhákba takarva porban feküdni látja, ezt mondja (Hec. 484): Ó Zeus! gondoljam-e, hogy az emberekre tekintesz, vagy hiába és hasztalanúl hiszünk-e a kába reménynek, hogy van isteni nemzedék s hogy mégis a véletlen igazgatja az emberi dolgokat? Hekabe fájdalmában így kiált fel (Troad. 1271): «Minek kérjem az isteneket, azelőtt sem hallgattak kérésünkre; még maga az istenek legfelsőbbike, Kronos fia sem, kit segítőnek és törzsatyának mondhatunk; (1279) nem tesz semmit, midőn látja a szerencsétlenséget, melyet fiának Dardanosnak városa és népe szenved.» De az istenség e pártoskodása s látszólagos igazságtalansága más helyen ép ellenkezőkép lép fel, t. i. még a legcsekélyebb dolgok okáúl is; ismét oly tény, mely nem bizonyít Euripides vallástalansága mellett, ámbár a kétely némelykor magas fokot ér el. Mindegyik részről hozhatni fel példákat. Az istenség hatalma ép abban nyilvánúl, hogy az ő törvényök uralkodik, mert a törvény által ismerjük meg az istenséget és különböztetjük meg az igazat az igaztalantól. (Hec. 782.) Az istenek gyűlölik a roszat, s különösen a gőgöt és dölyföt megbüntetik (Androm. 987. Heracl. 388. 906); midőn az istenség jogát a földön gyakorolja, segítségére vannak azok, kik a földön az isteneket helyettesítik t. i. a királyok s az ezektől követelt jog és törvény isteni. De jog s törvény csak akkor állhat meg, ha rend uralkodik és pedig az egyes számára úgy, mint az állam számára; a gonosz tettet kövesse tehát büntetés, a jót pedig jutalom. (Hec. 886.) Ebből magyarázható meg, hogy ha nem követi a büntetés a vendégjog megsértését és a templomok megszentségtelenítését, az emberek közt sem uralkodhatik igazság (786), azért igér Agamemnon segélyt a boszúállásra, az istenek és a jog kedvéért. (835.) Azonban minél inkább ragaszkodnak ezen elvhez, annál jobban sodorhatja az embereket a kétségbeesésbe s szerencsétlensé-

gekbe. Mert ha Diagorasról azt beszélik, hogy eleintén igen jámbor s a régi hit szerint élő ember volt, de midőn egyszer azt tapasztalta, hogy az istenek egy nagy vétket nem büntettek meg, isten tagadóvá lett: úgy könnyen érthetjük, ha az akkori kornak az igazságszolgáltatásra vonatkozó fogalmai szerint Euripides és sokan vele együtt a világrenden megbotránkozván szívesen állították volna fel a túlvilági megjutalmazás és büntetés tanát, ha az eschatologiával megegyezhetőnek találják. A költő ugyanis a holtak lelkeinek életet ugyan nem, de halhatatlan értelmet tulajdonít; (Hel. 1012) s ámbár sejti, hogy a túlvilágon valami jobb rejlik, mint a földön, de e felhők mögötti titkot setétség fedi. Nem igazi szeretettel viseltetünk az iránt a mi a földön van, mivel a túlvilági életet nem ismerjük s nem mondhatjuk meg, hogy mit rejt a föld. (Hippol. 190.)

Az isteni gondviselés eszméje sok helyen élénken kitűnik, de ott, a hol leginkább látszik mellette bizonyítni, ott azon hibák miatt, melyek szerinte az istenekben rejlenek, nem törhet magának utat. Midőn Odysseus Hektort nem találja a Dolon elárulta helyen, így kiált fel: Őt valaki az istenek közt, a ki szerencséssé teszi, megmenti, de mi nem nyerhetünk semmit az istenektől. (Rhes. 573.) Itt tehát egy «providentia specialissima» eszméje rejlik, de nem alapszik az istenek átalános lényegén, sem pedig az igazságszolgáltatás eszméjén, hanem inkább folyománya az egyes istenek pártoskodó szeretetének. De ezen folytonos kételynek és skepsisnek még sem a direct istentagadás az eredménye, hanem csak megczáfolása a költők által képzelt s a hagyomány szentesítette istenfogalomnak. Inkább átalános jámborság s hű kifejezése a «semmi isten nélkül» való eszmének vonul végig majdnem minden jellemen. Számtalan helyen az istenektől való függés és a bennök való bizalom szépen nyilatkozik. «A halandó legkedvesebb ügyeit elrendezi, gyermekei javáról gondoskodik, de csakis az isteni segélylyel, mert tudja, hogy előrelátásában egy jóakaró istenség segíteni fogja». (Med. 902.) Különösen az egyes tartományok istenségeit nagy becsületben tartja, a θεοὶ ἐγχώριοι nagy hatalommal bírnak, mindenki szerencsétlenségében ezekhez fordúl legelőször, így Polynikes mielőtt bátyjával párbajra kel

mint argosi polgár Herához, Eteokles pedig Pallashoz, a kar a Heraklidákban Athenéhez imádkozik. Igen sokszor ez imák után az istenek áldása kiséri az embereket, melynek hatása csodákban nyilvánúl, melyeket az okosabbak értenek ugyan, de a nagy tömeg nem foghat fel. Midőn a Heraklidákban az Eurystheus ellen intézett védelemben és csatában az ellenséget már megfutamították, Jolaos Hyllos szekerére ugrik, hogy Eurystheust űzőbe vegye. Ekkor, midőn Athene pellenei területére érkezik, a Zeus és Hebéhez intézett ima után két csillag borúl a kétfogatra s homályba burkolja. E két csillag a bölcsek véleménye szerint Herakles és Hebe, kik megszerzik neki a kívánt győzelmet, úgy hogy Eurystheust elfogja s mint dicső prédát visszahozza.

Euripides mindezek daczára skeptikus modora által azon eredményre jön, hogy az istenek mibenlétét senki fel nem foghatja. (Hel. 1135.) Ugyanezen darabban ezeket találjuk: «Ugyan ki mondhatná, hogy felkutatta azt, hogy mi az isten vagy pedig nem, s mi fekszik e két szélsőség közt; (hogy t. i. sem isteni intézménykép, sem pedig csupa véletlennek ne tűnjék fel), ha látja, hogy a halandók ügyei majd így, majd amúgy ellenkező s nem várt módon oldatnak meg; de ámbár az istenség ezáltal csak setét és elrejtőzött hatalommá vált, azért mégis tisztelik s az imákat annál inkább intézik hozzá». Hekabe (Troad. 877) ezt épen egy imában emeli ki: «Te, ki a földet hordozod s a földön lakol, akárki légy, te nehezen felfogható Zeus, akár valamely természeti erő, vagy az emberek koholmánya, hozzád imádkozom, mert te vezeted igazságosan az embereket nesztelenül pályájokon». Az istenség személyes volta lassankint eltűnt a költőnél, minél inkább kereste vallásos szelleme a valódi istenséget, s minél inkább fogta fel, hogy az csakis szellemi lény, nem pedig emberi alak. Ezt szépen találjuk kifejtve az Alkestisben, (968) a hol a kar ezeket mondja: Ámbár sok dalt zengtem s az égiekhez emelkedtem s sok eszmével foglalkoztam, még sem találok erősebb hatalmat, mint a szükséget (*ἀνάγκη*); nincs segítség ez ellen sem a thrakiai táblákban, melyekbe orphikai mondatok vannak vésve, sem pedig minden gyógyszerben, melyekkel Phoebos Asklepios fiait felruházta;

pedig ezen istenség (t. i. 'Ἀνάγκη) nem jő sem oltárhoz, sem képben nem állítják elő s nem is figyel az áldozatra. Azt a mit Zeus teljesít csak az ő segítségével hozza létre; még a chalybok aczélját is megfékezi s nem ismer irgalmat lankadhatlan akaratában; ezen istennő mindent megragad karjai bilincseivel.

Látjuk tehát, hogy alaptalan az a vád, melyet Bunsen Euripides ellen emel, midőn azt mondja, hogy mindaz, mit e költő az istenségről mond, csak paródiája az isten előbbi eszméjének, s nem más mint rhetorikai szólam. Azt sem írnám alá, hogy Euripides végtére arra jutott, hogy az istenek létét egyenesen tagadja; mert miután idejében egy fel nem tartózható szakítás állt be a közéletben, a vallásban, a szellemi és erkölcsi tettekben, ő valamint sokan vele együtt, ha csak nem akart hasztalanúl a reactió ellen fellépni, csakis azon módon járhatott el, hogy a vallásból annyit a mennyit lehetett allegoriai alakban meg mentsen; s ezt csakugyan igen sok helyen tette is. De hogy mindevvel élete vége felé nem volt megelégedve s megnyugvást a hit ez alakjában nem nyerhetett, bizonyítja utolsó darabja, «A bacchans nők», a hol — Bunsen s társai nagy örömére — mint bűnbánó zarándok lép fel s szívesen elfogadja a régi tisztességes tradiciót s úgy tűnik elénk, mint igaz hívője azon tanoknak, melyeket Aeschylos- és Sophoklesnél oly szép alakban találunk. De korának és az utódoknak megmutatta a reflexio s a skepsis útját a vallási dolgokban, s azon nagy hatásnál fogva, melyet darabjai tettek, könnyen megértjük, ha az egész ó koron át a hit ezen az alapon nyugodott. De e miatt épen Euripidest vádolni, vádolni őt azért, mert ő mintegy a nép tolmácsa, ezt az irányt először hozta a színpadra, ez oly ítélet, melyet ily nagy költő legkevésbbé sem érdemel. A felsoroltak majd mindegyik pontjára (t. i. istenfogalom, törvény, jog, a gonosz megbüntetése, isteni előrelátás és gond) számos példát lehet felhozni. Ha nem is találjuk nála azt az odaadást s az istenekben való megnyugvást mint elődeinél, ha, különösen a mi az embereknek az isten hatalma alá való rendelését illeti, nála bátrabban lépnek fel az egyenek, jelképűl a mindinkább fejlődő öntudatnak: ez az idő szellemében rejlik. Mondhatjuk ugyan, hogy személyei minden szerencsétlenségért, mely őket

bűnük miatt éri, az isteneket vádolják s hogy a sophoklesi mondást: Minden ember vétkezik (Ant. 977), így egészíti ki, ha az istenek úgy akarják; de nem látják-e épen ebben, hogy mindent, jót és gonoszt, tehát a roszra csábító szellemet is valami isteninek mondja?

A mi pedig a túlvilági életben való hitet illeti, evvel elődei úgy mint ő, nem törődtek sokat, s azért nem csoda, ha olyanokat is hallunk tőle, a mi a görög s később a római lyricusokra emlékeztet, t. i. a carpe diem-féle jelszót. Mert ha Sophokles Elektrájának a halálról fenségesebb gondolatokat ad szájába mint Euripides Rhesos kocsisának, ez még nem bizonyít sokat; mert habár a költő a legalacsonyabb személylyel is elmondathatja saját gondolatát, de a szerepből még sem illik kiesnie. Az Andromache és Hekabe közti szóvita (Troad. 632) épen ezen ingadozást mutatja. Az a kérdés, vajjon a halál választandó-e inkább vagy pedig a nyomorult élet; Andromache azt véli, hogy a halál semmi, vagyis a halál után megszünik mind, de az életben legalább meg van a remény; Hekabe pedig csak azt mondja: Nem születni annyi mint meghalni; így tehát, mivel a halál rosz, a születés mégis csak jobb, mint az ellenkező. Ily fogalmak után könnyen érthetjük Herakles beszédét Admetos házában (Alc. 794): minden embernek, úgymond, meg kell halnia, egy halandó sem tudja, vajjon a holnapi napot megéri-e még; hogy mikép talál a sors, az bizonytalan; nem lehet azt megtanulni, sem pedig csellel megtudni; azért légy jókedvű, mondja a szolgához, s igyál, a mai napot számítsd a tiednek, a többit bízd a sorsra. Mily visszhangra talált ez az Anakreontikusoknál, Horatiusnál s még hány lyricusnál! Felsőbb, túlvilági dolgokkal való foglalkozás nem illik az emberhez; (Alc. 811.) a mogorva s mindig ily dolgokra gondolkodó embernek az élet csak teher. — De ha tekintetbe veszszük Euripides magán életét, hogy kora szokása daczára minden társaságot s a közönséget általán kerülte, akkor nem tudni, hogy ez oka vagy következménye volt-e ezen ki nem egyeztethető ellentétnek. Nyiltan megmondja a világnak mindazon bűnöket, melyekben sinlődik; az embereknek nincs helyes ítéletök (Med. 216); a ki magányosan akar élni, az büszkének tűnik fel nekik, a ki a

nyugalmat keresi dicstelennek és könnyelműnek; az ember gyűlöl, meg mielőtt a belsőt átkutatta volna; már az első tekintetnél, a nélkül, hogy még kárt szenvedett volna. Ép ebből származik a tátongó űr is a világrendszerben, mivel a két ellentét ki nem egyeztethető; az emberek nem olyanok, mint lenniök kellene, nem olyanok mint voltak, minden megváltozik s ellentétbe csap át, még az istenek hűsége is ingadozik. (413.) Tehát itt is az istenséget az emberekkel hozza kapcsolatba, mivel ezeknek mintegy visszatükrözői.

Euripides maga is jól átlátta, hogy a dráma eddigi útjáról, mely alapját a népéletben s annak vallásos érzületében birta, eltért s a népies dráma helyett a művészi drámát alkotta, mely, ha eleintén nem is nyert annyi babért, de később annál inkább vert gyökeret; ennek tulajdonítható, hogy darabjaiból aránylag a legtöbb maradt fenn. Különösen kirívó az ellentét elődei s ő között abban, hogy a lélektani jellemzéseket bővebben alkalmazza, s hogy ezekben sok az alanyiság; különösen remek a nők ecsetelésében, a szerelmet mint motivumot ő vitte be' első a tragédiába; azután, hogy a személyek gyakrabban dialektikai okoskodással mint cselekedettel, habár már ezek közepette állanak, oldják meg az összeütközést s végre, a mit már Aristoteles is megjegyzett, hogy a kart elhanyagolja, miáltal a drámát a népéletéből kiemelte s magasabb körbe tette át. Ezek a lényeges változások; de ezek miatt nem kell okvetlenűl Euripides fellépésétől a dráma sülyedését kelteni, s oly áramlatokért, melyek egy egész népet elragadtak, egy költőt kínpadra hurczolni.

Dr. Kont Ignácz.

ANAKREONI DALOK.

(7) Gondűző.

Sardes királya Gyges'
Kincsére nem sovárgok,
Nem bánt a nagyravágyás,
Nem szomjazom hatalmat.
Nekem csupán olaj kell.
Szakállamat bekenni,
Csak rózsa kell füzérnek,
Hogy azt fejembe tűzzem.

A mái napra gondom,
Holnap, ki tudja, mint lesz ?
Amíg tehát derű van,
Igyál, mulass a kockán,
Áldozz a Gondüzőnek,
Mert érhet a betegség
S azt mondja : már elég volt !

(13) **Szerelem-jegyzék.**

Ha bírod adni számát
Erdőben a levélnek,
És megtalálni, mennyi
Tenger szinén a hullám,
Úgy tégedet fogadlak
Szerelmi számvetőmnek. —
Először írj Athénből
Jegyzékbe húsz szerelmet,
Megtoldva tíz meg öttel.
Utána tégy Korinthból
Egész sereg szerelmet.
Mert tudni kell, Achája
Szép asszonyok hazája.
Lesbosbul egyre-másra,
Egész Ióniából,
Kariábul és Rhodosbul
Irj kétezer szerelmet.
Mit mondsz ? Elíszonyodtál ?
Még szó se volt Kanóbos-,
Még szó se Syriáról,
Se Kréta dús szigetről,
Hol városokban űli,
Eros az orgiáit.
Kivánod, elsoroljam,
Ki még Gadeirán túl is,
Túl baktra s ind határon,
Az én szivem szerelme ?

(29) **Szerelem fáradalma.**

Liliomszál suhogóval
Nagyokat suhint Eros rám
S vele készt szaladni versent.
Futok erdőn, hasadékon,
Sebes éreken keresztül ;
Elepeszte a veríték ;
Oda lettem s kicsi híjja,
Hogy a lelkem el nem illant.
Eros arcomat legyezte
Puha szárnyival s imígy szólt :
Te szeretni képtelen vagy !

(30) **Életöröm.**

Puha gyönge mirtus-ágon
S puha lóherén heverve
Akarok ma iddogálni,
S az Eros legyen pohárnok,
A nyakába háncs-szalaggal
Odakötve a ruháját.
A hogy a szekérkerék, oly
Sebesen forog le éltünk,
S hamuvá enyészve nyugszik
Már nem sokára testünk.
Minek a kövemre illat ?
S a siromra öntözések ?
Eleven magamra költsed
A kenőcsöt és a rózsát,
S ide szép leányt, ölelni.
Mielőtt az alvilágba
A halotti táncra szállok,
Had' oszoljon adta gondja !

(34) **Hiábavaló kincs.**

Ha nyujtanunk lehetne
Aranynyal életünket,
Azt szerzenék magamnak,
Hogy a halál, mikor jön,
Vegyen belőle s menjen :
De hogyha semmi áron
Nem váltható meg éltünk,
Mit nyögjek én hiába,
S fakadjak én panaszra ?

Ha meghalás a sorsunk,
Mi haszna hát a kincsnek ?
Legyen szabad boroznom,
S jó édeset borozva
Társimmal elmulatnom,
S puha pamlagon heverve
Szerelmet ünnepelnem.

(45.) Fiatal öreg.

Bár vén vagyunk, italban
Az ifjakat legyőzzük.
S ha tánczra kell kiállni,
A tánczot is kijárjuk
S eljátszszuk a Silenost
Tömlőt viselve botnak.
Nem kell nekünk a thyrsus.
Kinek csatára kedve,
Miattam az csatázhat.
Nekem, fiú, kupát tölts
Jó mézes ízü borral
S add fel hagy' iddogáljak.

(21.) Példák.

A fekete föld iszik, fák
Viszont a földet iszszák.
A léget iszsza tenger,
A nap viszont a tengert,
A hold viszont a napfényt.
Mit küzdtök oh barátim,
Ha én is inni vágyok ?

Ford. Ponori Thewrewk Emil.

HAZAI IRODALOM.

Az izmaeliták.

Volt egyszer egy hajós, ki beleült csónakába, hogy a túlpartra keljen át. De alig tett egy-két csapást a hullámzó vízen, már is kiverték a habok irányából. Azonban ő a munka hevében nem figyelt erre. Csüggedetlen buzgalommal húzta evezőjét s hosszú, fáradságos munka után végre elérte a partot, — melyről kevéssel előbb kiindult. Ez jutott eszembe Réthy előttem fekvő két fűzetének átolvasása után.[1]) Mert valóban ilyen hajós ezek szerzője. A fűzetei homlokára írt kérdések az ő túlpartjai. El is indul feléjök, de csakhamar elragadják eszméi s okoskodása végén körűlbelűl kiindulási pontja közelébe ér vissza. Fátumának forrását is feltalálhatjuk. Maga megvallja, hogy művei egy a rumunyok történetével foglalkozó terjedelmesebb tanulmány részletei. Nem is következetes gondolatmenetű értekezések ezek, hanem egy nagyobb eszmekör legtöbbször összefüggés nélkűl egymásmellé rakott töredékei. Ehhez járulnak még az elhamarkodott fogalmazás szülöttei: a folytonos ismétlések, a czéltalan, messzekalandozó kitérések s az előadásnak sokszor érthetetlenségig menő bonyolultsága.

Röviden elmondtuk e művek hibáit, hogy annál terjedelmesebben időzhessünk azon részleteknél, melyek egy önállóan gondolkodó, néha nagyon tévedő, — máskor a dolgok mélyébe meglepő mélységig beható, — de mindig rendkívűl merész szellem nyilatkozatai. Őt azon rumun-bolgár tanulmányai vezették az izmaelitaság kérdésének fejtegetésére, melyeknek egyik részletét Anonymus-ról szóló fűzete teszi. Mivel pedig okoskodása arról győzött meg engem, hogy

[1]) Réthy László, Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarabia. Aradon, 1880. 8°. 25 l. — Dr. Réthy László, Anonymus az oláhokról. Budapesten, 1880. 8°. 72 l.

a rumun-kérdés tanulmányozása az izmaelitaság eredetének megfejtéséhez egyátalán semmiféle fölvilágosítást nem ad: a következőkben elmondom nézeteimet e kérdésről, miközben folytonos tekintettel leszek szerzőnk nézeteire.

Mindjárt kiindulási pontunk különböző. Ő Hunfalvyval az ethnographiában embereket lát csupán, kiknek csak nyelvük, hitük s társadalmi szerkezetük van; s teljesen figyelmen kívűl hagyja az emberben az állatot, ki termel és fogyaszt, küzd léteért s e közben a természeti viszonyok hatása alatt folyton alakul. Pedig e szempontok tekintetbe vétele bámulatos felvilágosításokkal szolgál a nyelvészeti kutatások eredményeihez. Az ethnographikus kérdések eldöntésénél pedig döntő fontosságú.

Nézzük csak a legelső lapot. Hunfalvy nézetét találjuk ott, miszerint a magyarok őshazája a mai baskirok földje az Ob és Jenisei közt, melyet a vogulok és osztyákok Tangatnak hívnak. E névnek maradványa volna a nemzeti krónikáinkban előjövő Togata, Togora nevek, sőt Anonymus Dentumogeriája is Tangat — magyart jelentene. Elég alap-e ez az egyetlen tulajdonnév ily messze következtetésekre? Valóban nyelvészeti rokonság, vagy csak véletlen találkozás ez a hasonhangzás? Van-e alapunk, melyen e következtetések helyességét ellenőriznünk lehet? Nincs, — semmi sincs. De milyen kincs van a nyelvészeti maradványokban, ha felvilágosításért azon ethnographiához fordulunk, mely az emberben az állatot is tekinti!

Nyelvünk legrégibb részei odáig visznek fel, mikor a magyarság a mai vogul-osztyák s zürjén-votyák népek kötelékében élt. E korból való maradványai kizárólag a halász-vadász életmódra vonatkoznak. Az állatnevek közt előfordulnak a nyest és nyuszt. Azonban hiányzik a magas éjszak jellemző állata az iramszarvas s Ázsia mérsékelt égaljának főállata: a ló. Ez állatnevek alapján foknyi pontossággal képesek vagyunk kijelölni a magyarság legrégibb hazáját, melynek a lótenyészet regiójától éjszakra s az iramgimétől délre kellett feküdni. Még részletesebb leend e kép, ha nem szorítkozunk az emlősökre csupán, hanem kiterjesztjük kutatásunkat az egész állat- és növényvilágra. S mit mutat az ethnographia? Sziberiának e két állatregió közt fekvő részén a népek kizárólagos foglalkozása máig is a halászat és vadászat. Szókészletük ezeknek is oly szegényes s valószínűleg legapróbb részletekig ugyanazt tartalmazza, melyet a magyarságé tartalmazott a vogul-osztyák és zürjén-votyák népek kötelékében éltekor.

A nyelvészet által kimutatott következő változás volt, midőn

a zürjén-votyák népek kötelékéből kiszakadt s a vogul-osztyákokkal tovább vándorolt. De hova ? Itt tűnik fel nyelvében a ló. Tehát délre ment. A megváltozott természeti viszonyok nem maradtak rá hatás nélkűl. Nyelve a nomád élet szavaival gazdagodott: bizonyságul, hogy a halász-vadász népből lótenyésztő nomád lett. Így kísérhetnők őt egész mai hazájáig. A nyelvészet, mely a krónikák s mondák meséinek lidérczlángjait kioltá, gyújtotta a világot, melynél képesek vagyunk hosszú vándorlásának minden egyes állomását kijelölni. De nem folytatom. A fentebbi példa elég bizonyítékul szolgálhat, hogy a népek nyelvének alakulása egyidejűleg történik az (állati) életmód változásával. És míg így az életmód változásainak vizsgálata a legfontosabb felvilágosításokat nyújtja a nyelvészeti átalakulások megértéséhez: addig az ethnographiai alakulások kérdései legtöbb esetben csakis ennek segélyével oldhatók meg. Épen az *izmaelitaság* kérdése is ilyen.

De mik voltak ezek az izmaeliták? Egy mohamedán vallású, valószínűleg magyarul beszélő nép. Mikor jöttek az országba s honnét eredtek, Anonymus mondja el. Munkája LVII. fejezetében így ír: «Ugyanis a Bulár földjéről jövének némely nagynemes urak az izmaeliták nagy sokaságával, kiknek nevei valának Bila és Baks, kiknek a vezér *Magyarország különböző helyein* adott földeket; ezenkívűl azon várat, melyet Pestnek neveznek, örökre átengedé. Bila és Baks pedig, kiknek nemzetségéből Ethei származik, tanácsot tartván, a magukkal hozott nép két harmadát a nevezett vár szolgálatára rendelék, egy harmadát pedig tulajdon maradékaiknak hagyák. Ugyanezen időből, ugyanazon tartományból jöve egy nagynemes vitéz, Hetény nevezetű, kinek is a vezér nem csekély földeket s más birtokokat ajándékoza.» Ezt az elbeszélést fogadta el Jerney, [1]) ki a Bulár föld alatt a volgavidéki Nagy-Bulgáriát érti, melyet Ibn-Haukal arab író tanusága szerint épen ez idő tájban (969-ben) pusztították el az oroszok.

Anonymus elbeszélésére jogosan kérdhetjük, hogy honnét vette ő az előtte három századdal történt betelepülésre vonatkozó adatokat? Munkája egy tendentiosus pamphlet, melynek éle a nyugati befolyások ellen van irányozva. Az oláhok eredetéről szóló kérdésben bőveb-

[1]) «A magyarországi izmaelitákról, mint volgai bolgárok- és magyarnyelvű népfelekezetről.» Tudománytár, 1844. Új foly. XV. k. Terjedelmes tanulmány alapján írt munka, egyike e szorgalmas író legjobb műveinek. Történeti adataim legnagyobb részét ebből merítém.

ben ki fogom fejteni, azért itt csak röviden jelzem, hogy a pápaság hatalmi törekvései s a nyugatról bevándorlottaknak a XIII. század második felében mindinkább előtérbe nyomuló térfoglalásai nemcsak éles nyilatkozatokra ragadják Anonymusunkat, hanem indokul is szolgálnak neki, hogy még úgyszólván tegnap történt dolgokat századokkal visszavigye a multba, csakhogy fenállásuk jogosultságát igazolja a nyugatiakkal szemben. Így jutnak a bessenyőknek a XI. század folytán, — meg a kúnoknak szorosan a tatárjárás előtt történt bevándorlása a vezérek korába, a IX—X. századba.

Hunfalvy Anonymus elbeszélését a bevándorlás koráról égyátalán nem fogadván el kútfőnek, — ezt az izmaelitákról szóló részletet sem tartja hitelesnek. Ő izmaelitáink mohamedán vallására támaszkodva, azt hiszi, hogy ezek részint azon mohamedán vallású kozarok maradékai, kiknek a magyarsággal egyesülését Konstantin császár mondja el. Anonymus elbeszélésében pedig «valami emlékezés lappanghat ugyan a volgai bolgároknak is, de az nyilván a déli Dunán túlról való egy újabb beköltözést illet, a mely sz. István után történt, midőn a görög császárok a bulgár hatalmat megtörték volt.» [1]) Réthy nézete eltér Hunfalvyétól. Szerinte «szaraczenaink egyenes átköltözéséről (tehát a kozárság beolvadásáról) a Volga mellől — de terra Bulár — semmi esetre sem lehet szó. Szaraczenainknak az aldunai tartományok felől kellett jőniök, mint jöttek a bessenyők, kúnok, jászok.» És pedig két úton. Azon izmaeliták, kik a XII—XIII. században királyaink pénzeit verték, az aldunai Bolgárországból költöztek be, hol a bolgár királyok pénzeit is ők verték. Erre vonatkozólag Réthy terjedelmesen fejtegeti az aldunai és a volgavidéki bolgárság pénzei között való rokonságot. Majd tovább megy s a XII. századbeli magyar pénzeken itt-ott feltűnő keleti jelleget is a Volgától az Aldunához, innét Magyarországba költözött bolgárságnak tulajdonítja. Az izmaelitaság másik része pedig Bessarabián át költözött be a Nyírségre, hol Szathmár és Jaikba ömlő Szakmara folyónak, Böszörmény helynév pedig Bessarabiának emlékét tartja fön. Sőt az Anjouk alatt szereplő mesztegnyei Szerecseny család czímere is Bessarabiára vall: mindkettőben szerencsenfő fordulván elő.

Réthy okoskodásának egyetlen tétele sem állja ki a bírálatot.

Nézzük csak, mit a pénzekről mond. A dunai bolgárok pénzei a byzanti pénzeknek egyszerű utánzatai alakra s valutára nézve

[1]) Magyarország ethnograph. 337. l.

egyaránt. Réthy abba kapaszkodik, hogy ez érmek feliratánál a betük nem egymásmellé, hanem szorosan egymás alá vannak írva, hogy nem sort, hanem oszlopot képeznek. S ez Frähn szerint a turkisztani pénzek egynémelyikén is előjön. Világos lenne tehát, hogy ezt a Volgától az Aldunához költöző izmaeliták hozták magukkal. Réthy inkább hit, mint meggyőződés hangján ki is mondja: «így egészítik ki egymást látszólag egybe nem tartozó jelenségek». Ezt azonban aligha mondja, ha egyszer figyelemmel nézi azon byzanti pénzeket, melyeket a bolgár pénzverők utánoztak. Ezek közepén áll az uralkodó, gyakran nejével vagy fiával. Mivel pedig ez álló alakok az érem lapjának nem csak a közepét foglalják el, hanem a fejnél és lábnál csaknem az érem pereméig kinyúlnak: összefüggő köriratra nem maradt hely. Az alakok két oldalán a betüknek egymásmellé való írására nem levén hely, úgy segítettek magukon, hogy egymás alá írták azokat. Ez az írásmodor a X—XI. században oly divatossá lett Byzanczban, hogy még aranyműves-munkákon is alkalmazták. Csak a legismertebb példákra hívatkozom: ilyenek a szent-korona románczképeinek feliratai. Ilyeneket látunk Konstantin-Monomachos koronájának zománczos lapjain, miket nemzeti muzeumunk régiségtára őriz.

Semmivel sem jobb, mit a magyar pénzekről mond. Az Árpádok korában vert pénzeinket ugyanis három csoportra lehet osztályozni, melyek mindegyike egy-egy évszázadnak felel meg. Az első korszakban, a XI. század folytán állt hazánk legszorosabb viszonyban Németországgal. Ezt mutatják pénzeink is, melyek a bajor pénzek egyszerű utánzatai. Szent Istvánéi a legtökéletesebbek, Salamoné már meglehetősen, sz. Lászlóé pedig a felismerhetetlenségig torzultak. Nagyságuk azonban még mindig van akkora, mint egy mai tíz krajczáros. A következő század alatt előállításuk a kezdetlegesség legalsó fokára sűlyed s egész lencseszemnyi nagyságúvá törpűlnek el. Némelyiken még csak meglátszik a törekvés, néhány durva vonással emberfőt s köriratot tüntetni fel, de legtöbbön csak valami mértani ábra van. Rupp kilenczvenegy ilyen pénzecskét ismertet,[1]) de ma többet ismerünk száznál. Köztük van egy — egyetlen példányban ismeretes, melyen némi «gömböcskékkel s háromszögekkel kevert ismeretlen keleti írásjegyek vannak»;[2]) különben nagyságra, előállítási módra mindenben egyezik a többivel. Ezenkívűl van egy másik,

[1]) Numi regis Hungariae. Pars I. Period. Arpadiana (Num. 49—140.).
[2]) U. o. Num. 103.

mely némileg rokon evvel, mert közepén egy egyenes vonal vonul végig s ennek két oldalán szabálytalanul összekuszált vonalak s pontocskák láthatók.[1]) Rupp nem állhatja meg, hogy fel ne hívja rá csillag alatt a figyelmet: «a keleti nyelvekben jártasoknak marad hátra, hogy e vonalak nem-e valami keleti írást ábrázolnak, mint fentebb III. István pénzénél láttuk.» [2]) Megjegyzendő, hogy e kis pénzecskéket szépen felosztották a XII. századi királyaink között, bár a legtöbbön a megítélésre egyátalán semmi alap nincs. Isten tudja miért, az első «keleti felirásos pénz» III. Istvánnak, a második meg Imrének jutott. Ruppnak ötlete képezi Réthy kiindulási pontját. A kilenczvenegy faj közűl kiválogatja még azon kilencz darabot, melynek közepén megvan azon egyenes vonal, melyet Rupp «keleti felirásos pénzein» látunk, s e vonalat a közös keleti typus maradványának mondja. Ez lett volna eredetileg azon «kufikus vízirányos vonal, mely szép arab (pl. Abbasida vagy Fatimida) vereteknél az «Allah ill Allah Mohamed rasul ullah» szavakban különösen feltűnik». Azonban fordíthatjuk mi azokat a pénzeket úgy is, hogy a kérdéses vonal függélyesen áll, mert Ruppnak tökéletesen kényétől függött, hogy ő épen úgy rajzoltatta le őket, hogy vízirányosan álljon. Nem levén semmi alap, melyen meghatározni lehetne, melyik állás a szabályszerű. Különben ha Réthy okoskodását elfogadjuk, úgy azokat a sokszor és sokféleképen váltakozó félköröket is mohamedán félholdaknak vehetjük. A keresztecskék s félholdacskák együtt előfordulásában a kereszténység s mohamedánság jelképeit láthatjuk. A változatos mértani ábrákat pedig mindenféle symbolikus dolgoknak mondhatjuk. Csak legyen, a ki elhigyje!

Különben a XII. század folytán a magyar pénzverés a királyi javadalmak kezelésével együtt izmaelita kezekben levén: igen valószínű, hogy ez érmeket valóban izmaeliták verték. Nem is ezt vitatja Réthy, régóta elterjedt nézet levén ez. Azonban az ő következtetéseit, hogy a bolgár pénzeken lévő állítólagos ázsiai jegyek s a XII. századbeli magyar pénzek mohamedán jellege között valami összefüggés volna, sőt a magyar pénzverő izmaelitáknak a bolgárországi izmaelitasággal való rokonságát mutatná: — kereken tagadom.

Mit mondjunk a bessarabiai izmaelitákról? Már a kiindulási pont is hibás. Mert hogy a váradi regestrumban említett s állítólag Bessarabián át beköltözött nyírségi izmaelitaság nem kereskedő s

---

[1]) U. o. Num. 133. — [2]) U. o. Pars I. p. 95.

pénzverő lett volna, hanem — földművelő, azt semmiféle történelmi adatból kieszelni nem lehet. Sőt mivel a róluk emlékező adat 1217. évben kelt, a moldvai bessaraben nép pedig csak 1259-ben említtetik először, csak erőszakkal hozhatók összefüggésbe egymással. Mert a két adat közti időben folyt le a tatárjárás, mely dühének egész erejével zudult a pontusvidéki síkságok népeire, s azok állami s ethnographiai viszonyait tősgyökerestől felforgatá. S míg a hatalmas kún birodalom rombadőlt, ez a kis bessaraben nép túlélte volna azt? A XIII. században az utazók egész serege járt e vidéken. Ilyenek: Marco Polo, Plan Carpin, Mandeville, Rubruquis, Julian stb., kiket a nyugati hatalmasságok küldtek az emelkedő mongol birodalom chánjaihoz tudósítást szerezni azok hatalmáról és szövetségesnek nyerni meg a mohamedán világ ellen, mely ellen csak az imént szüntek meg egyidőre a keresztes hadak s folytatásukra csak a kedvező alkalomra vártak. Ez utazók terjedelmes jelentéseket írtak tapasztalataikról: de hiába keressük bennök a bessaraben nevet. Ennek első okleveles említése csak a XIV. század közepére esik. Így a krakói krónika állítása, mely a bessarabenok tatárok által való szétveretéséről beszél, nagyon gyenge ellenvetés azon nézet ellen, melyre a fentebbi indokok alapján jutottunk: hogy az a bessaraben birodalom alighanem a tatárjárás után a XIII. század végén vagy a XIV. század elején alakult a rombadőlt kún birodalom romjaiból. Mint a magyarok atelkusui hazájából a bessenyő birodalom, alakult a bessenyőkéből meg a kúnoké.

Láttuk az izmaelitáink eredetéről szóló nézeteket. Jerney bolgár eredetűeknek tartja őket, Hunfalvy már hozzájuk veszi a kozárokat is, Réthy meg épen a bessarabenokat vonja be. Míg mi az ethnographiában csak a nyelvi s vallási viszonyokat tekintjük döntő fontosságúnak; e tételek ellen nem lehet ellenvetésünk. Sőt Hunfalvy nézete, hogy a mohamedán kozároktól erednek, nagyon is valószínű. De óriási nehézségek merülnek fel ellenök, ha tekintetbe veszszük azon szempontokat is, melyek a népek állati életére vonatkoznak. Ugyanis a népek, kiktől ez izmaelitákat származtatják (bolgárok, kozárok, bessarabenok), a beköltöző magyarsághoz hasonló pusztai népek voltak. Midőn e népek a Középduna medenczéjébe érkeztek, a Kárpátok ölén ugyanazon természeti viszonyok befolyása alatt ugyanazon módon alakultak át, mint a magyarság.

Így a bessenyők a XI. század végén költöznek be s egy század alatt teljesen elvegyülnek a magyarságban. Midőn a kúnok bejönnek, egy félszázadig azáltal különböznek a magyarságtól, hogy egész

meztelenségében bírják azon pusztai nomád jelleget, melynek legnagyobb részét a magyarság az európai viszonyok hatása alatt már elveszíté. Mert ez a XIII. században nem bolyong többé nyájai után, hanem sátrát állandó épülettel cserélte fel s földet művel. A kúnok pedig bevándorlásuk után egy darabig még nyájaikkal kóborolnak s a földműveléssel foglalkozó magyarságnak károkat okozva, számtalan elégületlenség okozói lesznek. Egy félszázad alatt azonban ezek is elvegyűlnek a nemzetben s a XIV. század óta csak kiváltságos jogi helyzetük különbözteti meg őket.

S mit látunk az izmaelitáknál? Ha ők azon pusztai népektől erednek, kiktől tudósaink származtatják, viselt dolgaiknak is a bessenyőkéhez, kúnokéhoz hasonlóknak kellett lenni. Pedig nem olyan az! Mióta Sz. László törvényeiben először előfordulnak, mindvégig mint *kereskedő*nép szerepelnek. Helyzetük s a magyarsághoz való viszonyuk a zsidóságéhoz hasonló. Nem képeznek nemzetet, mert nyelvüknek semmi nyoma nem maradt. Vallásuk mohamedán volt és ez olyan érdekközösség alapját képezte közöttük, mint az emancipatio előtt a zsidóságnál. Okleveleink adatai nyomán ők képezték a nemzet kereskedő s pénzműveletekkel foglalkozó osztályát a falusi szatócstól a királyi javadalmak bérlőiig. Honnét e különbség? Miért nem voltak ők is először baromtenyésztők, azután földművelők, mint a magyarok, bessenyők, palóczok, kúnok? s miért szorítkoztak kizárólag a kereskedelemre, ha eredetileg ők is pusztai népektől származnak? Vagy ugyanazon anyagból, — a pusztai nomád népből, — ugyanazon viszonyok hatása alatt Magyarországban ilyen különböző ethnographikus jellemek is alakulhattak? Hisz csak fentebb láttuk, hogy a magyarság jellemének változása mindig lakhelyének változásából eredt. Hogy több példát ne említsek, ez is mutatja, miszerint ethnographikus változásokban is határozott törvények uralkodnak, és hogy az mindig a természeti viszonyok hatása alatt történik. Mivel pedig ez az emberiségnél olyan, mint az állatoknál és növényeknél a fajok alakulása: e változások kutatásánál is ugyanazon két szempontot kell tekintetbe vennünk, melyet Darwin a fajok eredetére állított fel: az öröklött s a szerzett sajátságot. Az öröklöttet atyáinktól vettük át, kik ismét atyáiktól vették át, de minden nemzedék változtat rajt valamit az ő öröklött sajátságai által. Az egyik nemzedék sem ugyanazt hagyja hagyományul, melyet őseitől örökölt. Így a magyarság jellege egész más volt azon nemzedéknél, mely a magas éjszakot elhagyá, hogy a buja pusztákra ereszkedjék alá, mint azé, mely a Volga partjain az állattenyésztéssel s földművelés

kezdetlegesebb fajával ismerkedett meg. Ebből magyarázható meg, hogy a Kelet-Európa s Közép-Ázsia végtelen síkján huzamosabban tartózkodó népek mért lettek oly hasonlók egymáshoz. Ki figyelemmel olvasta a legkülönbözőbb időkből kelt tudósításokat az itt élő népekről, beismeri, hogy Herodot skythái, a római írók parthusai s massagetái, a népvándorlás húnjai, avarjai, bolgárjai, magyarjai — a mongolokon át a mai turkmánokig különbözhettek egymástól nyelvre, vallásra : de tökéletesen megegyeztek életmódra nézve.

A mi áll a pontusvidéki síkságra, áll Magyarország területére is. Hisz látjuk, hogy a Kárpátokon átkelő pusztai népek a Középduna medenczéjében először is a nomád életmódot hagyják el. Mert a mily kedvező volt az előbbi lakhely végtelen síksága a barangoló életmódra : ezt a terjedelme daczára korlátolt alföld nem engedé meg. S a pusztai népekből itt földművelő lett. A magyarságnál a X. századtól a XII. század végéig tartott ez átalakulási folyamat. A számra kisebb bessenyőknél, paloczoknál, kúnoknál hamarább. Ha az izmaelitaság is pusztai népek ivadéka, az ő átalakulásának is így kellett volna történni. S hogy nem így történt, fontos okának kellett lenni. Azt mondhatjuk, hogy a vallás nem volt oka. Az arabok már ezredéve a próféta hívei, mint az egyptomiak : de sem Arabiáról, sem Egyptomról nem mondhatunk valami különös kereskedő szellemet. Azért, hogy a kozárok az izlam hívei lettek, nem örökölték a kereskedő szellem malasztját is, mint nem a bolgárok s bessarabenok.

Fejtegetésünk első eredménye tehát az, hogy izmaelitáink e pusztai népek egyikétől sem származhattak. Ők csak oly elődöktől eredhettek, kiknek már öröklött tulajdona különbözött ezekétől. Itt azonban egy fontos körülményt kell említenünk. A magyarság alakulásainál láttuk, hogy minden egyes vidéknek a műveltség bizonyos maximuma felel meg. Hol ló nincs, nincs pusztai lovas nép. Legelők hiányában nem fejlődhetik állattenyésztés. Óriási klimatikus ingadozások között nincs földművelés. Ha valamely nép oly vidékre jön, melynek műveltségi maximuma nagyobb az övénél, ő mindaddig alakul, míg eléri azon fokot. Így változtak őseink minden egyes állomásukon Sziberiától mai hazájukig. De ha egy telepedő nép magasabb műveltséget hoz magával, mint az illető területé : műveltsége sokáig ellentáll az átalakító hatásnak. Így az angol kereskedő angol és kereskedő marad nemzedékeken át a Temse, Ganges, Missouri, Missisippi, Nil és Gambia folyók partjain egyaránt.

Visszamenve a Volga partjaira, a pusztai népek itt hullámzó

tengerében emberemlékezet óta kis szigetekként állnak a magasabb műveltségű népek rakodó piaczai. Az ókorban ilyen volt Olbia, Tanais, Pauticapaeum, — a középkorban Bular, Nowgorod, Kiow, — ma Asztrachan, Orenburg. E rakodóhelyek lakossága magasabb műveltséget hozván hazájából a vidék műveltségénél: rájuk az új lakhelynek rohamosan átalakító hatása nem volt. A magyarok bevándorlása korában az itteni kereskedelem mohamedánok, — nemzetiségükre pedig persák kezében volt. Mert a mohamedanismus nem döntötte meg a régi persa birodalmat, hanem inkább új életet lehelt abba. Ktesiphon helyébe Kufa, Bagdad, Bokhara s Samarkand léptek, miknek kereskedelme a khalifák hatalmának emelkedésével arányosan emelkedett s az Abbasidák korában oly fokot ért el, milyennel Persia csak a Sassanidák fénykorában bírt. Kereskedelmök sem szorítkozott kizárólag rakodóhelyeikre, hanem karavánjaik keresztűl-kasul szeldelték e végtelen síkot az Aldunától Sziberia jégmezőiig, a chinai határtól a Balti tengerig. A pusztai népek ipari szükségleteit is ők látták el, — természetesen tisztességes nyereségért.

Mikor a magyarság átköltözött a Kárpátokon, neki sem volt kebeléből kinőtt iparos s kereskedő eleme. Nyelvében a tizes számrendszer, vásár, vasárnap, kincs, betű, alkú, rőf stb. még a szláv hatás előtti időből való persa-török szók legvilágosabban mutatják kereskedőinek eredetét. Az ősmagyar sírok ipari tárgyainak tekintélyes része is persa-mohamedán műhelyből kerűlt ki. Leghatározottabban s legtisztábban a galgóczi sír tárgyai árulják el e jelleget, melyben egy X. századbeli kúfi pénzt is találtak. Egyes hasonjellegű tárgyak voltak a szolyvai, benei s verebi sírokban is.

Ez a persa-mohamedán kereskedő elem elkísérte a magyarságot mai hazájába is s folytonos élénk üzleti összeköttetésben állt egyrészt a keleti mohamedán világgal, másrészt Lengyelországon át a Balti tenger partvidékeivel. Csakis így fejthető meg az a sajátságos tünemény, hogy az itt talált 750—1050 közötti időből származó pénzleletekben a tömérdek persa-mohamedán pénz között oly tekintélyes mennyiségben fordulnak elő XI. századbeli királyaink pénzei. A beköltözés után közvetlenűl hanyatlhatott ez a kereskedelem, mert míg a magyarság nyugatra járt kalandozni, ipari szükségleteit bővében kielégítheté innét; de annál inkább rászorult, mikor az augsburgi vereséggel a dinom-dánom napoknak vége szakadt. A XI—XII. század alatt azonban ez a persa-mohamedán kereskedő elem is lényeges változáson ment át. Nemcsak karavánokat bocsátott már a külön-

böző vidékekre, hanem egyes tagjai mintegy hozzátapadtak az egyes népekhez. Ezeknél kereskedelmi érdekeiknél fogva eredeti nyelvük háttérbe szorult azon nép nyelve mellett, melynek kebelében esetleg éltek. Csupán vallásuk s életmódjuk maradt a régi. Így tudjuk Nestorból, hogy a bulgárok ismaelitái bolgár nyelven beszéltek. IX. Gergely pápa leveléből pedig gyaníthatjuk, hogy a magyarságé meg magyarul. Szóval tökéletesen azon viszonyok közt éltek, mint ugyanekkor s később a zsidóság. Nem képeztek önmagukban zárt politikai egységet, mint a bessenyők a nyugati határon, a kúnok a Duna-Tisza közt, a palóczok a Mátra vidékén: hanem mint a zsidóságot mindenfelé elszórva találjuk. Így látjuk őket Eszéken (1196), a pécsi püspökség területén (1190), a Nyírségen (1217—1237), Surlachon (1238), Tisza-Bőn (1257), Temerkényen (1266).

A XIII. századig uralkodóink nem is tekintették őket idegen elemnek. Az első keresztes háború vallási türelmetlenségének fellángolását kivéve, mely nálunk László és Kálmán rendeleteiben nyilatkozik: úgy látszik egyenjoguak voltak a magyarsággal. Tették a hadi szolgálatot: II. Geiza 1161-ben 500 izmaelita fegyverest küld Frigyes császárnak. Pénzbeli adót adtak. A papságnak megfizették a tizedet, s alá voltak vetve az egyházi törvényszékek ítéletének. Csak a XIII. század kezdetének forrongó lázas napjaiban tör ki a heczcz a pénzügyileg hatalmas izmaelitaság ellen. Zászlóvivője III. Honorius, ki Jolánta királynőt 1221-ben felszóllítja, hogy «se te ne akadályoztasd, se hívcid által ne akadályoztassad a keresztény szolgák és raboknak az izmaeliták kezei közül való felszabadítását». Az arany bullában egy külön pont tiltja meg kincstári, pénzverési, sóaknai s adóhivatalokban alkalmaztatásukat. Honorius pápa utódja IX. Gergely szenvedélyes lelke egész hevességével kelt ki ellenök; 1231-ben egy dörgedelmes levelet ír II. Endrének, melyben az izmaelitaság okozta bajok orvoslását követeli. Ugyanezen visszaélések képezték a főokot, melyért 1232-ben Róbert érsek átok alá vetette az országot királyostól együtt. Gergely pápa levele érdekesen festi a viszásságokat. «A szegényebb keresztények elnyomatás — s a szaraczenoknak és zsidóknak a keresztények feletti uralma és elviselhetetlen terhek súlya miatt jobb viszonyok közt élni, több szabadságot látván élvezni a szaraczenokat, a keresztények közül sokan önkényt áttérnek azokhoz, elfogadják vallásukat, csakhogy szabadságukat élvezhessék. S nem tévedésből történik az a gyakori eset, hogy a keresztények szaraczen, — a szaraczenok pedig keresztény nőkkel adják össze magukat: hanem elég büntetésre méltóan egyenesen feleségül is veszik

őket. Ezenkívül keresztény rabszolgákat vásárolnak s mint sajátjukkal kényök-kedvök szerint bánnak velök: hitehagyásra kényszerítik őket, vagy gyermekeiket nem engedik megkeresztelni. Sőt a szegényebb sorsú keresztények, hogy a terhektől s a zaklatások kínjaitól szabadulhassanak: kénytelenek fiaikat s lányaikat eladni a szaraczenoknak. *Így válnak* a szabadok rabszolgákká s a *keresztények szaraczenokká!*» Ez utóbbi szavak mutatják, hogy a magyarság és izmaelitaság közt nem nemzetiségi, hanem vallási különbség volt csupán.

De sem a pápa dörgedelmének, sem az érsek anathemája villámának nem volt hatása. Ugyanazon Gergely pápa, ki 1331-ben a fentebb közlött levelet írta, 1339-ben megengedi, hogy a királyi jövedelmeket a szaraczenoknak adhassák bérbe, «de a keresztények jogainak sérelme nélkül». De mit ők nem értek el, nemsokára megtette az idő. Az izmaeliták mint nép a Kún-László alatti zavarokban szerepel utoljára, hol a pápa őket is vádolja leveleiben. Itt megszakad az izmaeliták szereplésének fonala. Van azonban két adatunk a következő időből, mely élénk világot vet az izmaelitaság végnapjaira. Egyik Moyse nádorról emlékezik, ki Kún-László haláláért boszút vesz a gyilkos kunokon. Erről oklevelesen tudjuk, hogy kikeresztelkedett izmaelita. A másik a Szerecsen nevű hatalmas izmaelita család, mely Róbert Károly alatt a pénzverés kezelője. Ezek jelelik az időpontokat, mikor az izmaelitaság leghatalmasabbjai is beolvadtak a magyarságba.

Az izmaelitaságról ismert történeti adatokból azok magyarságba olvadására következő okokat állapíthatunk meg. Korunk parlamentaris élete tanított meg bennünket, hogy ha egy kicsiny, de szorosan várkózott s ép ezért hatalmas párt terjeszkedési vágytól elragadtatva nyakrafőre igyekszik új elemek felvétele által szaporítani magát: megerősödés helyett felbomlik. Mert meglazítja a szoros zárkózottságot, mely eddig főforrása volt erejének. Ez a tünemény áll mindenféle emberi intézményre. A Gergely pápa leveléből idézett sorok mutatják, mennyire elragadta izmaelitáinkat a terjeszkedési vágy a XIII. század első felében. Erőszakkal vonták kebelükbe a tőlük oly végtelenűl különböző ethnographikus jellemű magyarságot. De a helyett, hogy ezekre vallásukkal együtt tulajdon jellegüket is képesek lettek volna rányomni: elveszték a magukét is.

Érdekes világot vet az izmaelitaságnak felbomlása előtti viszonyokra az egykorú Jakut tudósítása, kinek egy ilyen magyarországi izmaelita elmondja, hogy ők a mohamedanismust követik, de a magyar király alattvalói, mintegy harmincz faluban laknak, me-

lyek mindegyike városnak is beillenék. *Őseik hagyománya szerint hajdanta Bulgáriából hét mohamedán jött hozzájuk, ki őket az izlamra térítette.* Nyelvök, szokásuk, ruházatuk a többi magyarokéhoz hasonló. Itt látjuk megkülönböztetve az eredetileg beköltözött s a föld népéből áttérített izmaelitaságot.

Eltünésük másik fontos oka, hogy tulajdonképi működésük mezejéről, az ipar- és kereskedelemről leszoríttattak a bevándorló német városi elem által s ezzel elvesztették lábuk alól a talajt. E németek egy részét az ország határszéleire telepítették le határvedelem czéljából. De ugyanekkor kezeik közé jutott a határon keresztülvonuló kereskedelem is. Ilyenek voltak az erdélyi és szepesi szászok, Sopron, Pozsony, Mosony, Győr német lakossága. Másik részük az ország szívében foglalta el a pontokat, miket a természet a közlekedési vonalak találkozási pontjain az ipar s kereskedelem főpiaczainak jelölt ki: mint Pest, Esztergom, Pécs, Szeged, Kassa, a bányavárosok, Szathmár-Németi stb. S ez a németség egészen más politikát is folytatott, mint az izmaeliták. Nem akart terjeszkedni, hanem épen megfordítva, teljesen elzárkózott. Természetesen az eredmény is épen ellenkező lett, mert ennek köszöni a városi német elem «tegnapig» fenmaradását.

A harmadik meg az volt, hogy a tatárjárás, mely a XIII. század közepén a Volga és Kárpátok közt levő valamennyi államot romba döntött, feldúlta azok társadalmi viszonyait is s vele a mohamedán világ kereskedelme is tönkre ment. Izmaelitáink ily módon elszakíttatva a mohamedanismus törzsétől, elszigetelt helyzetükben nem tarthaták fen magukat.

Réthynek köszönettel tartozunk, hogy az izmaelita kérdést szőnyegre hozta. Általa értük el, hogy tisztábban látjuk a kérdést, mint műve megjelenése előtt. Tárgyalása pedig alkalmul szolgált a nyelvészeten alapuló ethnographia egy némely tételének megvitatására. Ugyanis a nyelvészet Hunfalvy fellépésével azt a megbecsülhetetlen szolgálatot tette, hogy kimutatta azon állítások tarthatatlanságát, melyek holmi krónikákból jutottak át a történetírásba, miket eddig a kételyen kívűl, egyébbel nem tudtuk megtámadni. De mivel a nyelvészet nem csak rombolt, hanem alkotott is, még pedig nagyon sokat alkotott: ismét a történetíráson van a sor, hogy az ethnographia által nyujtott tények alapján bírálat alá vegye ez alkosokat. A tudomány haladásával kétségtelenűl ismét új szempontokat nyerünk, melyek viszont a mi tételeink megítélésére szolgáltatnak

alapot. Mi megtesszük kötelességünket, ha a tudományt, melylyel foglalkozunk, korunk szellemi színvonalára emelni törekszünk.

Mert bennünket, kik előtt a természettudományok haladása s bámulatos vívmányai egy új világot nyitottak meg: sem századok együgyű meséi, sem tudákos szócsavarások nem elégítenek ki többé.

CSETNEKI ELEK.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1. **Trója története.** Irta Dr. *Ábel Jenő* (budapesti kir. kath. főgymnasium). 1880.

Trója történetét kilencz lapon elmondani nagy föladat. A miről mások egész műveket írtak, azt a szerzőnek sikerült röviden és szépen előadni. Alig találnánk alkalmasabb tárgyat, melyet egy philologus programmértekezésűl választhatna, mint épen ezt; részint mert a tárgy Schliemann kutatásai által mindenkit érdekel, részint mert a gymnasiumi tanuló is korán megismerkedik avval a várossal, melyet Homeros megörökített. A tárgy választása tehát szerencsésnek mondható; csak azt az egyet sajnáljuk, hogy az előadás nagyon is tudományosan van tartva s sok előismeretet tételez fel. A dolgozat főforrásai első sorban Schliemann *Trojanische Alterthümer* cz. munkája és Meyer *Geschichte von Troasa*, mely két műből a tárgyra vonatkozó adatok nagy szorgalommal vannak összegyűjtve, de az azóta közlött apróbb értekezéseket (pl. Julianos császár látogatásáról, Hermes IX.) is híven használta fel a szerző.

A tárgy természete szerint a dolgozatban két részt különböztethetünk meg; Trója története a háború előtt és után. Az első részben nem állunk oly sok vitás ponttal szemben, mint a magára a háborúra vonatkozó részleteknél. Ábel nem igen szereti az összehasonlító mythologiát s annak eredményeit, — legalább e tárgyban nem ismeri el; e pontban Schliemannal tart és Hissarlikon keresi a régi Tróját. Legjellemzőbb szavai e részben ezek: «Van több érvünk annak kimutatására, hogy nem mind mese, mit a görög hősmonda a trójai háborúról mond. Egyik negativ okunk az, hogy nem birjuk magunknak elképzelni, miért regélték volna a görögök, hogy épen a később úgyszólván csakis a hősmondából ismert és nagyon is jelentéktelen Ilios előtt küzdöttek ősatyáik, ha régi időkben a kérdéses jelentéktelen város falai előtt nem folytak volna tényleg elkeseredett

harczok. A másik positiv érvünk pedig az, hogy azon a helyen, melyet a későbbi görögök a trójai háború alatt nagyrészt elpusztult Ilios helyének állították, mélyen a föld alatt egy ősrégi, nagy tűzvész által elpusztult városnak romjaira akadtak, melyekben könnyen ráismerhetünk a Homeros által megénekelt szent Iliosra.» Úgy hiszem, hogy oly igen könnyen még sem lehet ráismerni. Mily sok ellentéteu kell Schliemannak szótalanul áthaladnia, hogy az ő felfedezéseit Homeros leírásával összhangba hozhassa; mily gúnykaczaj támadt az egész tudós világban, midőn első könyve megjelent s most, midőn *Iliosát* kiadta, a legnagyobb tekintélyekkel fölfegyverkezve lép ki a síkra, hogy csak némileg plausibilissé tehesse az általa hirdetett felfedezéseket. S ennek daczára a kritikusok mosolyogva azt mondják: Ha Schliemann úr csak az Iliast felejthette volna el! Nem hiszszük, hogy Ábel az Iliast annyira elfelejteni tudná, hogy mindabba beleegyeznék, a mit Schliemann állít. Különben az a férfi — Müller Miksa — a ki ellen Ábel küzd, mert a trójai háborút csak solarikus mythusok történeti formába való burkolásának tekinti, ép most nyújtott segélyt Schliemannak nyelvtani szempontból; tehát ha Ábellel együtt csak lehetőségnek is vennők Müller magyarázatát — s melyik mythusi meseé nem az? —, akkor az ő érveléseit sem vehetjük oly biztosaknak, hogy e miatt az ellenfél táborát egyszerűen elnémítsuk. Curtius véleményét, mely szerint a trójai háború Kis-Ázsiai aeolok által történt gyarmatosításának poetikai és mondai reflexe volna, szintén visszautasítja a szerző, még pedig először azért, mert «be nem látható, hogy miért tulajdonították volna az aeolok saját magok hőstetteiket őseiknek, másodszor pedig azért, mert valószinű, hogy Troasnak aeol gyarmatosok által történt benépesítése csak a Kr. e. hetedik vagy nyolczadik században, azaz jóval a trójai háború mondakörének keletkezése után történt.» Mindkét ok eléggé nyomós, hogy Curtius nézetének helytelenségéről meggyőződhessünk.

Az értekezés többi részei röviden tárgyalják Schliemann ásatásainak eredményeit, de Ábel, úgy mint Meyer, a hét város legalsóbbikát tekinti Trójának, nem pedig a hatodikat. A szerző ott is, a hol más dolgozatok nyomán halad, megőrzi függetlenségét és éles kritikával kiválasztja a jót és bonczoló kés alá veszi a téves nézeteket. Így kimutatja, hogy Schliemann téved, midőn a közvetlenűl Trója fölött egymásra épített három város lakosait nem trójaiaknak, hanem áriaiaknak tartja; a szerző azt hiszi és bizonyítja, hogy azok a görögök által nem egészen kipusztított trójaiak maradványai voltak:

szintily alaposan czáfolja Gladstone nézeteit, melyek Trójának Aegyptomhoz való viszonyát fejtegetik.

A dolgozat utolsó része Troas tartomány sorsával foglalkozik a háború után. A lydiai, perzsa és görög uralom történetének főbb vonásai, valamint a római császárok látogatásai Ilion vidékén rekesztik be a magvas értekezést, mely egészben véve gondolkodó főre mutat és mint a tiszta búzaszem válik ki a sok polyva közt, melylyel az évi értesítők a piaczot elárasztják. Ha egyes pontokban nem is értünk egyet a szerzővel, úgy még sem vonhatjuk meg dicséretünket az ép oly nagy szorgalommal mint éleselműséggel írt dolgozattól, melynek sok olvasót kivánunk. Dr. Kont I.

2. Phoeniczia és a phoeniczaiak gyarmatvilága. Irta *Schürger Ferencz* (ungvári kir. kath. főgymnasium). 1880.

Midőn Movers 1856-ban Boroszlóban meghalt, az egész tudós világ belátta, hogy oly munkát hagyott hátra, mely nem csak a phön. tanulmányok megrendíthetetlen alapját képezi minden korra, hanem egyszersmind mintaképűl szolgálhat későbbi régészeti kutatásoknak. A mi Lassen könyve a hindu, az Movers könyve a semi régiségekben. Movers munkájának — melyet szerzője nagy sajnálatunkra és a tudomány kárára nem fejezhetett be — harmadik kötetének megjelenése óta épen egy negyed század mult el, oly huszonöt év, melyben a tudomány nem csak hogy nem állott meg, hanem ép ellenkezőleg a legfeltünőbb és egészen váratlan haladásokat tette. Hogy a phön. régiséget feltüntető anyag valami nagyobb mértékben szaporodni fog, azt nem várta senki; ép ellenkezőleg, voltak tudósok, kik határozottan állították, hogy a Movers munkájában feldolgozott anyag nem fog gyarapodhatni. Ezek azonban csakhamar csalatkoztak; mert nem sokára az «ásatások korszaka» kezdődött, mely még mindig tart és már is a legfeltünőbb eredményeket hozta. Barth, Erting, Smith, Levy, Michaelis, Hübner stb. összegyűjtötték a phön. feliratokat, melyek a Corpus Inscript. utolsó kötetében le vannak téve; La Marmora Szardinia szigetén, Robinson, Beulé stb. Karthagóban, di Cesnola tábornagy és főconsul Kypros szigetén, egy franczia expeditió Melos, Thera stb. szigeteken, egy angol expeditió Kréta szigetén, Schliemann Trójában stb. ásatásokat vittek véghez. Ezek számos és legnagyobbrészt fölötte értékes phön. maradványokat eredményeztek, melyek mind Movers állításait vagy kiegészítik vagy egyszerűen támogatják. Movers több nézete némi változást szenve-

dett oly oldalról, melyről azt alig várták. A Layard, Smith, Rawlinson és mások által Assyriában véghez vitt ásatások kimutatták, hogy a phön. nép elterjedése és befolyása még sokkal nagyobb volt, mint maga Movers gondolta, az aegyptomi papyrusok olvasása pedig bebizonyította, hogy a tudománynak különbséget kell tenni syriai és aegyptomi phön. között, kiket a biblia kaphtorim név alatt említ. Az aegyptomi régiségekkel foglalkozó tudósok ez állítása a görög és italiai szigeteken, különösen pedig Szardinia szigetén talált phön. maradványok által tökéletesen helyesnek bizonyult. Az ilyen módon létrejött változásokat legjobban tüntetheti fel Ebersnek azon értekezése, mely az említett tudósnak «Aegypten und die Bücher Mosis» czímű munkájában a «kaphtorim» kérdését tárgyalja.

Hogy az előttünk fekvő értekezés szerzője milyen viszonyban áll ezen dolgokhoz, azt mutathatja értekezésének első jegyzete, mely egész szárazon azt mondja, hogy Movers munkáját nem kaphatta meg, Movers beható értekezéséről az Ersch és Gruberféle encyclopaediában pedig, úgy látszik, nem is tud. Hogy szerző nem ismeri az itt szükséges irodalmat, mutathatja azon körűlmény, hogy Grotefend, Levy, Erting, Smith, de Rougé, Chabas, Ebers, Brugsch, Schrader, Layard, Rawlinson, Lenormant, Oppert stb. stb. neveivel vagy munkáival egyszer sem találkozunk. Más ember a dolgok ilyen tényállása mellett *egyáltalában nem fogott volna oly munkához, melyre őt sem tudományos előképzettsége, sem pedig a körűlmények fel nem jogositják.* Szerző azonban avval vigasztalja magát, hogy ő Movers munkáját «csak közvetve, vagyis más szerzőknek idézetei után» használta fel. Mért nem mondja szerző egyszerűen, hogy ezek a «szerzők» alatt *csakis Duncker munkájának* második kötetét kell értenünk? Szerzőnek különben milyen fogalma van tudományos idézetekről vagy forrásokról, mutathatja azon tény, hogy a phön. és zsidó nyelv közötti közel rokonság kimutatására hivatkozik *Peschel*re! a phön. nép és hazájának tárgyalásában ...... *Hellwald*ra! Az a könyv pedig, melynek czíme: Forbiger, Handbuch der alten Geographie, Hamburg, 1877, II., nem létezik számára.

Lássuk most magát az értekezést.

Schürger úr értekezése tulajdonképen három részből áll, melyekben egymásután Phöniczia földrajza, gyarmatvilága és míveltsége tárgyaltatik. Phöniczia föld- vagyis helyesebben mondva helyrajza, majdnem *szóról-szóra Strabo munkájából van leforditva*, újabb kútforrás nincsen használva, ha eltekintünk Mannertnek a mult század vége felé közzé tett művétől, melyet szerzőnk csak egyszer idéz és

tehát bizonyára nem olvasott. Szerző mi czélból fordította le Strabo munkájának ide tartozó részét, az talány előttünk; ő, úgy látszik, fel akarta tüntetni az ország természeti viszonyait azon czélból, hogy egyszersmind kimutathassa azon okozati összefüggést, mely valamely nép müvelődése és lakhelye között létezik; és ez nagyon is czélszerű lett volna. Az úgynevezett mívelt közönség előtt ugyanis egészen mai napig azon nézet uralkodik, hogy a phönikusokat hazájok terméketlensége a tengerre űzte és hogy a partok kedvező configuratiója a népet hajózási törekvéseiben támogatta. Már Ritter[1]) és utána Movers a legkimerítőbb kutatás alapján kimutatták ezen nézet helytelenségét, — mily eredménynyel, mutathatják szerzőnknek — ki sem Rittert, sem Moverst nem ismeri, hanem azok helyett *Hellwald*ot (!) használta — következő szavai: «A phön. nép cosmopolita szelleme a gyarmatosításokban nyilatkozott. *E szellem fölébresztésére nagyon alkalmatos volt azon keskeny partszegély* (!), mely hazáját képezte. Az ország maga, bár tengeri éghajlata (?) és követlen talajánál fogva bort, gabonát és olajat dúsan termő, *mégis kicsiny volt arra, hogy az elszaporodó népnek elegendő ellátást* (?) *nyújtson*[2]) . . . . . . S így az ország földrajzi helyzete az ismert föld közepén, annak jellege, *a nép physiologiai sajátságai* (? !) egyaránt működtek közre abban, hogy a phön. nép már korán a tengerre adta magát.» Szerző ezen tökéletesen helytelen és sok tekintetben tökéletesen értelem nélküli phrasisainak ellenében felhozhatunk egy modern tudóst, ki „*a hajózásra való velökszületett hajlammal biró phön.*“ — mint szerző szellemes nyelvezetében mondja — hazájáról következőképen nyilatkozik: «Nicht einmal besonders günstig gestaltet für die Entwickelung der Schiffahrt, im Gegentheil arm an natürlichen schützenden Häfen ist die Küste zu nennen, selbst gegenüber den bescheidenen Anforderungen einer frühen Stufe des Alterthums, und ihre dichte Bevölkerung ist erst für eine verhältnissmässig so späte Zeit bezeugt, dass wir genöthigt sind, darin vielmehr die Folge als den Grund einer hochentwickelten, mercantilen und industriellen Thätigkeit zu erblicken.» [3]) Szerzőnk

---

[1]) *Ritter*, Asien, 15. k. és *Movers*, Die Phönizier, 2. Bd. 1. Th. p. 1—20.

[2]) Szerző, úgy látszik, csak a túlszaporodást ismeri mint a kivándorlás okát. *Movers* következő okokat hoz fel: túlszaporodást, politikai pártviszályokat, népvándorlást és háborút, országos csapásokat (földrengés, terméketlen évek, drágaság, betegségek, különösen a pestis), nyerészkedési vágyat.

[3]) Meltzer, Geschichte der Karthager, I. Berlin, 1879, p. 7.

mit mond ehhez? Szerzőnk egyáltalában nem szerencsés általánosabb reflexiókban; így pl. a phön.-nak a közlekedés iránt szerzett érdemeit feltüntetni akarván, azt mondja: «Hajdanában nem volt az úgy. A *régibb* (?) ókori népek távol minden közlekedési hajlamtól (!), rideg elkülönözöttségben éltek egymástól s így minden nemzet csak annyira emelkedett a műveltségben, a mennyire önmaga erejéből képes vala, *azután századokra is megállapodott.*» Jó lett volna ezen hiábavaló phrasis bebizonyítására egy pár példát felhozni! Máskor szerző reflexiói valóban triviálisok; így Tyrusról azt mondja: «Általában mondhatjuk, hogy Tyrus Phön.-nak egyik legnagyobb és legrégibb városa, mely Sidonnál úgy nagyságra, gazdagságra és hírnévre, mint mondákkal felékesített történeti multra nézve kiállja a versenyt.» Vagy még szebb következő mondata: «Egyébiránt bizonyos tekintetben mind Tyrus, mind Sidon *megérdemlik, hogy fővárosoknak tartassanak*» (!). Még megemlítjük, hogy egy «*görög* mythos Phönixétől» előttünk tökéletesen ismeretlen, mivel olyan nem létezett soha.

Szerző azután átmegy a gyarmatok tárgyalására, melyet a Középtenger leírásával kezd. Szerző ezen tengert, melyhez a Feketetengert is számítja, 14 részre osztja fel, mi czélból, nem tudjuk, valószínűleg szerző sem tudja;[1]) a földrajzi tudomány a Középtengert Humboldt szerint három medenczére osztja, mely beosztás tökéletesen megfelel a természeti viszonyoknak szintúgy, mint a tenger körűl lakó népek történelmi fejlődésének. Tekintetbe véve, hogy szerzőnk a Fekete-tengert is mint a Középtenger egy részét tekinti, érthetetlenek következő szavai: «A mintegy 3 millió □ km. kiterjedésű Földközi tengerbe a Nilus, Po és Ebro folyókon kívűl alig ömlik több jelentékeny folyó.» Hogy az Adriai tenger Adria város után neveztetett el, azt Strabo állítja és hogy a Pontos Euxinos neve nem P. Axenostól jön, hanem P. Askenaztól, mi annyit jelent mint a Phrygiai tenger,[2]) azt annak, ki a phönikusokról ír, legalább 1880-ban már tudnia kellene. Felemlíti azután a phön. kereskedelem tárgyait, melyek közűl szerző *csak* a következőket nem ismeri[3]):

[1]) Strabo sokkal helyesebben osztja fel a Közép-tengert (123. Cas.). — *Humboldt* Kosmos, II. p. 151; Kritische Unternehmungen über die Neue Welt, I. p. 52 és Reisen in den Aequinoctialg. III. p. 236 és *Ritter* Europa, Vorles. stb. Berlin, 1863, p. 298.

[2]) *Bocchart* helyes etymologiája szerint.

[3]) Mi csak azokat említjük, melyek nem phoen. iparczikkek.

ezüst, arany, ón, réz, vas; lovak; kész ruhaneműek [1]) (különösen teve- és kecskeszőrből készültek); aromaticus és fűszeres czikkek (tömjén, kenőcsök, styrax, fahéj, kassia, nárdus, myrrha); vászon, papyrus, vitorlakendők, kötelek, hálók, festékek, gyógyszerek, halak, borostyánkő és végre — last not least — rabszolgák; különösen a rabszolgakereskedés fontosságát, elterjedtségét és jövedelmezőségét gyönyörűen mutatta ki Movers.[2]) Phöniczíának Aegyptommal táplált közlekedéséről a szerző nem tud semmit; nem tudja, hogy Aegyptom északi partját a legrégibb időktől fogva és valószínűleg már az aegyptusok bevándorlása előtt phönikusok lakták, kiket a biblia „*kaphtorim*" név alatt említ, és ezek a phön. monopolizálták az Aegyptommal való közlekedést; ő mind ezt nem tudja, nem csoda, hisz Ebers szellemes könyve,[3]) mely ezen tárgyban teljes revolutiót keltett, előtte ismeretlen!

Szerző most átmegy a phön. gyarmatok tárgyalásához; *szóról-szóra leírja Strabo szerint* mind azon szigeteket, melyeken a régiek állítása szerint phön. letelepedtek. Ezen leírás némelykor nagyon érdekes, pl. (Creta) «Hossza mintegy 36 mill., szélessége 60 és 400 st. között változó .... körűlete 5000 st.» (!) A phön. telepek felsorolásában tökéletesen Dunckerben bízik, ki *húsz* lapon száraz kivonatot ad Moversnek 659 lapra terjedő és csak a gyarmatokat tárgyaló munkájából. Duncker feladata különben egészen más volt mint Moversé; ez kitünik azon körűlményből, hogy Duncker csakis classicus forrásokra hívatkozik, míg Movers szerint a források következők: 1. Es sind erstens die Nachrichten von geschichtlichem oder doch scheinbar geschichtlichem Gehalte; sie befinden sich in grosser Zahl bei den alten Schriftstellern. 2. Eine zweite Quelle für Erkundigung der Colonien und Stiftungen der Phön. in fremden Ländern sind phön. Culte, Mythen und Denkmäler. 3. Als eine dritte Quelle sind phön. Ortsnamen anzusehen[4].) Duncker a második bizonyítékot csak részben, a harmadikat épen nem használja, mivel az arra

---

[1]) A görög χιτών, κιθών (tunica) szó a phön. *kitonet* szóból ered *Movers*, Die Phönizier, 2. Bd. 3. Th. 1. L. (Handel und Schiffahrt). p. 97.

[2]) *Movers*, ugyanott p. 70—86. A kitűnő német tudós fejtegeti egyszersmind a rabszolgakereskedés fontosságát az *eszmék* terjesztésére.

[3]) *Ebers:* Aegypten und die Bücher Mosis, I. 1868. Kaphtorim, 127—252. l.

[4]) *Movers*, Die Phönizier, II. 2. (Geschichte der Colonien). 1850. p. 1—4.

szükséges előismeretekkel nem bír. Schürger úr bizonyítékai pedig Duncker bizonyítékaiból vett kivonat! Bizonyítékok helyett azonban más érdekes dolgokkal ismerkedünk meg; pl. (Cyprus) «őslakói a phön.» Valóban? Cyprus őslakosai, a mi tudomásunk szerint, a bibliában „*kittim*" név alatt említtetnek, és azonosak a chetitusok vagy chittaeusokkal. Hogy szerző nem ismeri di Cesnola tábornagy gyönyörű munkáját,[1]) mely az általa Cyprus szigetén kiásott számtalan és fölötte értékes[2]) phön. kincsek leírását közli, ezt természetesnek tekintjük. Kréta hosszadalmas és egészen fölösleges leírásában említi a Minos-mondát is; de miért nem mondja őszintén, hogy a monda magyarázatát majdnem szóról-szóra Dunckerből (II. 36.) fordította? A Rhodos szigetének leírásában említett «számos emlék és felirat» közűl szerző mért nem említ legalább egyet? Sziczilia leírásában azon érdekes állítással találkozunk, hogy a sikulok keltek voltak! Dieffenbach, Grotefend stb. hiába írtak! Szerző egyáltalában kitűnő ethnographus: «A barlangokban lakó nyers és durva balearok félig meztelenűl jártak, *honnan a sziget görög neve: Gymnesiai*» (!). Szerző végtelen tájékozatlanságát e téren mutathatja értekezésének azon része, hol a libyai nép eredetéről szólván, Sallustius Jugurthájának 18. fejezetében közzé tett néprajzi mesét teljes igazságnak veszi![3]) Azonkívűl ismét a haszontalan és helytelen «libyphoeniczíai» néppel találkozunk![4]) Az európai gyarmatok tárgyalását Hispania körűlményes leírásával, mely ismét szóról szóra Straboból van lefordítva, fejezi be; csak négy phön. gyarmatot ismer, t. i. Gadest, Malacát, Carteiát és Hispalist, a többit (mint pl. Carthago-novát) nem is említi. Áttér azután a phön. kereskedelem keleti ágának tárgyalására, melyet egészen Duncker nyomán adja; az Ophir-kérdés tárgyalása, hol még Lassent is idézi, ismét mutatja szerző végtelen tájékozatlanságát mind tárgyi, mind irodalmi tekintetben; már Dioscorides sziget sanscrit eredetű neve megczáfolja értelemnélkűli fejtegetését.[5]) Ugyanezt kell mondanunk Afrikának Necho parancsára

---

[1]) *Cesnola*, Cypern. Übers. v. Stern, Leipzig, 1879.

[2]) Cesnola kincseit a new-yorki muzeum harmadfél millió frankért vette meg!

[3]) Jugurtha meséjének keletkezését és tartalmát illetőleg lásd *Movers* II. 2. és *Meltzer*, Geschichte der Karthager, I. 62. és *Hartmann*, Die Nigritier, Berlin, 1879, I. p. 362.

[4]) A libyphön. elnevezést helyesen tárgyalják Meltzer és Hartmann.

[5]) Hogy az ind nép hajdanában kiterjedt hajózást űzött, mutatja

véghezvitt körülhajózásáról is ; nem igaz, hogy csak Herodot emlékszik meg ezen utazásról; Strabo két helyütt említi (96, 100. Cas.), csakhogy összetéveszti Nechót Dáriussal.[1] A Vörös-tenger phön. gyarmatairól szerző nem tud semmit; nem tudja, hogy olyanok már I. Sethos aegyptomi király alatt léteztek; nem ismeri Hasob aeg. királyné ophiri expeditióját stb. stb. — Áttér azután Libya leírásába, melyet ismét Strabo után ad. Fölösleges leírásából kiemeljük, hogy Karthago phön. neve nem Karthahadadsa, minek semmi értelme sincsen, hanem Qart Chadascht; szerző miért nem mondja, hogy *byrza* annyit tesz mint vár? mert nem tudja. Ezért szellemes reflexiókba bocsátkozik: «Hogy a carthagóiak phön. kivándorlók utódai, az kétséget sem szenved» stb. Hát van e valaki, a ki ezt valaha kétségbe vonta? talán szerző «közvetített» forrásai? Következik Hanno expeditiójának tárgyalása, *mely feltünő hasonlatosságot mutat Peschel tárgyalásával!* Értekezésének ezen részét, a phön. ázsiai kereskedésének tárgyalását, tökéletesen Duncker után fejezi be. Szerzőnk a következő phön. gyarmatokat nem ismeri, mivel azokat Duncker nem említi. Ázsiában: *Hamat* (későbben Epiphania) az Orontes mellett, *Eddana* az Euphrat mellett, *Nisib* azon túl, *Thapsacus*: Kilikiában: Sidon, *Heraklia*, Rhosus, Myriandrus, Aegae, *Mallos*, Nargit, *Selinus*: Palaestinában: For, *Jope*, *Asdod*, *Askalon*, *Gaza*; Aegyptomról már szólottunk; Kis-Ázsiában: Pronectos, *Astyra*, *Lampsacus* Priapus, *Abydus*, *Sestos*, Krambis, Tium; a Pontos vidékén: *Salmydessos*, *Odessos*: Thrákiában: Galepsus, *Stryme*, Oisyme, *Torone*, *Abdera*; Görögországban: *Euboia*, *Salamis*, stb., *Melos* és Oliaros szigete; Illyriában: *Edessa*, *Citium*, Lychnidan; Italiában: *Lipari* szigetek és *Aegussák*, Gaulos, *Kossura*, *Ebusus*: Iberiában: Six, *Abdera*, *Karthago*, *Barcino* (Barcelona), Urci, Murgis, *Selambina*, Suel, *Salduba*, *Belon*, *Besippo*, Mergablum, *Ebora*, *Leptis*, Carmo, Ucia, *Nebrissa*, Asido, Ceret, Teba, Itucci, Attegua, Neubis, *Saguntum*, *Hippo*, *Ruscino*, és legalább még ötvent; mi itt csak a fontosab-

épen Dioscorides neve; hogy a hajózás csak későbben a brahmanok tilalmai folytán szünt meg, mutatja Lassen, Ind. Alterthümer, 1868, II. p. 550. Miért nem használta szerző Weber (Indische Streifen) és Baer (Abhandl.) munkáit, különösen az utóbbit, melyben az összes nézetek behatóan vannak tárgyalva?

[1]) Tisztán nevetséges, ha szerző oly auctoritások ellenében, milyenek Peschel, s különösen Quatremère, azt mondja: «Herodotot rászedték az aegyptomi papok, vagy a Memphisben lakó phön.»

bakat említettük, az egész lajstromot pedig legalább még százzal szaporíthatnók, különösen, ha Kiepert fejtegetését követjük. Északi Afrika partja pedig telve volt phön. gyarmatokkal.

Szerző értekezésének utolsó részében a phön. ipart, bányászatot és építészetet tárgyalja két lapon; erről itt külön szólani feleslegesnek tartjuk, mivel tárgyalása tökéletesen Duncker művéből (II. 186—191.) van véve. A phön. hajókészítésről, mely oly annyira fontos, csak azt mondja: «Hogy végre a hajókészítés mesterségében páratlanok valának, azt tengerészeti vállalataik bizonyítják.» Ezen eszmedús mondattal szerző értekezését egyszersmind be is fejezi.

Tekintetbe véve a felsorolt tévedéseket és helytelenségeket, továbbá a 34 lapra terjedő értekezés tartalmatlanságát, szerző határtalan tájékozatlanságát, végre, hogy az értekezés legnagyobb része Strabo és Duncker munkáiból van fordítva, bátran mondhatjuk, hogy az értekezés összeírására fordított idő és munka minden eredmény nélkül kárba veszett.[1]

Dr. Heinrich Alajos.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Das deutsche Ritterdrama des achtzehnten Jahrhunderts. Studien über Joseph August von Törring, seine Vorgänger und Nachfolger von *Otto Brahm.* Strassburg, 1880.

E tanúlmány, tartalmánál és módszerénél fogva egyaránt érdekes. Tartalmánál, mert kulturtörténelmileg igen fontos genret tárgyal, melyet az irodalomtörténetírók eddig vagy megvetéssel egészen mellőztek, vagy felületesen elítélték; módszerénél fogva pedig, mert az újabb német (Scherer V. vezette) irodalomtörténeti iskola sajátságait igen jellemzően tünteti fel.

A német ritterdrámák közvetlen Goethe *Götz*ének köszönik

---

[1]) Az itt birált értekezés alkalmából el nem nyomhatjuk csodálkozásunkat és egyszersmind sajnálatunkat a fölött, hogy nálunk még mindig találkoznak emberek, kik oly kérdések fejtegetésébe bocsátkoznak, melyeknek megoldásához szükséges eszközökből a legeslegfontosabbakat nélkülözik. E jelenség bizonyos tudományos naivságról vagy könnyelműségről tanuskodik, melyet valóban nem lehet szó nélkül hagyni. Nem is képzelhető széles e világon sehol ember, ki a phoeniciaiakról akarna írni — Movers stb. munkái nélkűl. Mit segít az a dolgon, hogy a szerző úr maga is belátja dolgozatának ez alapos baját? Szerk.

létüket; Goethe ez ifjúkori művének rendkívüli sikere birta rá Klingert, a Sturm és Drang-iskola fejét, a *Wittelsbachi Otto* czímű ritterdráma megírására; s ezen két minta, a *Götz* és az *Otto* alapján Németországban a lovagi drámáknak egész vegetátiója kezd felsarjadzni. Népszerűségük rendkívüli volt; Németország minden színpadán nagy hatással adták elő e lovagdrámákat és a közönség úgy törte magát utánok, mint ötven év mulva a végzet-tragédiák és száz év mulva a franczia operettek után.

Brahm a lovagias színművek közűl különösen *Törring Ágoston* műveit tanulmányozza, mert ezek aratták a legnagyobb sikert, úgy hogy a lovagdráma typusaként tüntethetők fel. Törrig Ágoston (1753—1826) bajor kormánytanácsos volt, ki fiatal korában, mint ő maga mondja, titkon, szégyelkezve és szerencsétlen szerelmétől buzdítva írta meg az *Agnes Bernauerin* czímű tragédiát. E színmű Albrecht bajor herczeg ismeretes szerelmi kalandját tárgyalja, melyet később Ludwig Otto és Hebbel Frigyes is feldolgoztak. Törring tendentiája határozottan nemzeti, még pedig nem német, hanem partikularistikus bajor. Midőn Albrecht a dráma végén megtudja kedvesének iszonyú halálát és kétségbeesetten felkiált: Mi vigasztal még a jövőben? apja méltósággal azt feleli: «Bajorország!» és a függöny legördűl.

A darab rendkívüli nagy hatását színpadi qualitásai magyarázzák meg. Cselekvénye igen gazdag hatásos jelenetekben és gyorsan perdül le. Az érdek feszítésére nézve pedig határozottan felülmulja mintaképét, Goethe *Götz*-ét.

Törring *Agnes*én azonban nemcsak a Götz, hanem — mint a ritterdrámákon általán — a *Sturm und Drang* egész irányának hatása is megérzik. Már a darab főthémája, a rangkülönbség elvetése a szív érzéseivel szemben, is erre vall, hisz a természet és a konvenientia, a szív és a világ közti ellentét a Stürmerek legkedveltebb motivuma. «Nem ismerek más hatalmat, mint azt, mely a szívre hat», mondja a darab hőse Albrecht, és szavai a legtöbb «Stürmer-dráma» jeligéje lehetnének. Stilusa is a *Sturm* és *Drang* iskoláját mutatja. Amaz erőszakos költői prózában van irva mint Klinger és követőinek művei, mely gyakran rhytmikus lejtésű és fölötte gazdag elisiókban, inversiokban, ismétlésekben. Külsőleg a sok felkiáltó és gondolatjel jellemzi a stilust. Mindezek mellett gyakoriak benne a cynikus kifejezések és pórias elmésségek.

Szerzőnk Törring müveinek elemzése után még negyven lovagdrámát tárgyal; elmondja mindegyiknek tartalmát, kimutatja

honnét vették át a költők a cselekvény egyes jelenségeit és az egyes alakokat, és végre statistikai táblázaton összeállítja mind a ritterdrámákra jellemző motivumokat, kiszámítván egyszersmind, hányszor fordulnak elő az elemezte negyven lovagdrámában. Ebből kiviláglik, hogy a következő motivumok voltak a legkedveltebbek:

Börtön, mint egy jelenet színhelye. Előfordul: először a *Götz*ben, azután még 23-szor (a 40 drámában).

Eskü mint egyszerű megerősítés vagy mint kardra, pajzsra, bibliára tett eskü, előfordul 29-szer. Legelőször a *Götz*ben.

Titkos törvényszék. 19-szer. Első példa rá a *Götz*ben.

Vár ostroma. 19-szer. (*Götz.*)

A szinpadon kivül történő dolgok megfigyelése, mint Julius Cæsar V. felvonásában a csataleirások. Előfordul 10-szer.

Zivatar. 11-szer. Shakespearet utánozva a ritterdrámák írói igen szerettek égi háborút, villámot és menydörgést alkalmazni. Schiller ezt a motivumot több ízben felhasználta az *Orleansi szűz*ében.

Nőrablás. 13 szor. Mindig úgy alkalmazták, hogy a rablott nő minden tekintetben sértetlen marad; csak egy esetben (Hübner *Hainz Stain* czímű lovagdrámájában) végződik az elrabolt halálával.

Földalatti folyosó. 11-szer. Különös, hogy mindig a költő pártolta alakok, a «jók», használják ezen — a ritterdrámákban már nem szokatlan — utat.

Tetemre hivás. 11-szer.

Zarándok, 16-szor. A hazatérő zarándok többnyire vőlegény vagy férj.

Kényszerített házasság. 10-szer. Rendesen megbocsáttatja a nézővel a hősnő szerelmi viszonyát.

A női keresztnevek közül a következők voltak a legkelendőbbek: Adelhaid (12-szer), először a *Götz*-ben, Mathilde és Kunigunde.

Brahm eredményeit következőkép foglalhatjuk össze: A német lovagdráma Goethe *Götz*ének hatása alatt keletkezett. Eleinte az utánzott müvek (kivévén Klinger *Otto*-ját) mind silányak és a színpadon hatástalanok voltak. Törring, az *Agnes Bernauerin* szerzője az, ki a Götz-utánzásokat divatba hozza és ekkép ezen dráma irodalom apja lesz; a későbbi ritterdrámák szerzői már nemcsak Goethét, hanem Törringet, sőt főleg ezt utánozzák. Az *Otto von Wittelsbach*, *Inez de Castro*, *Klara von Hoheneichen* czimű, rendkívül kedvelt és sokat játszott lovagdrámák az ő iskolájából valók. A mult század kilenczvenes éveiben új irány jelentkezik e műfajban, mely elfordul Törringtől és inkább a legelső ritterdrámára, a *Götz*re támaszkodik.

Főthémájuk a titkos törvényszék (Vehmgericht). E mellett azonban a lovagdrámák egy elfajulása is mutatkozik. Uj iskola támad, mely se Goethére, se Törringre nem hajt, hanem Maier és Hahn férczműveit veszi mintául; nőrablás leggyakoribb motivumok.

Ezeken kívül Brahm még azon darabokra is kiterjeszti figyelmét, melyek ha nem is ritterdrámák, de legalább egyes elemeket vettek át belőlük. Ilyen pld. Schiller *Orleánsi szűze* és Kleist *Käthchenje*. Tanulmányának függelékében végül még az egyes fogalmak szerepét vizsgálja a lovagdrámaírók és általán a stürmerek metaphora-készletében. Az *ember* fogalma a lovagdrámákban rendesen ellentétben van a rang fogalmával; az első lényeges, a második lényegetlen, sőt megvetett accidens. A *becsület* előitélet, a convenientia kifolyása és mint ilyen elvetendő. A *szív* ellenben minden tekintetben a legfelső forum. Az *istent* rendesen a természettel azonosítják; ő különösen a szív ura. A *tudományosság*, mint a rideg ész működése, többnyire a költészet ellentétének van feltüntetve és mint ilyen a stürmerek megvetésében részesűl. A német *Ritterdrama* tanulmányozása azokra nézve is igen fontos, kik a magyar irodalomtörténettel foglalkoznak: nemcsak azért, mert ezek a ritterek a mi színpadunkon is öklelődztek, hanem mert Katona és Kisfaludy drámáiban is sok a lovagdrámából vett elem. Kisfaludy első műve a *Tatárok Magyarországon* és Katona az imént kiadott *Ziskája* valóságos lovagdrámák; sőt a költő későbbi művében is, a *Stibor vajdában* és a *Bánkbánban* is találunk a lovagdrámákból átvett motivumokat.

Tudományos módszerére nézve Brahm határozottan Scherer Vilmos tanítványa. Scherer t. i. alkalmazta először nagy mértékben a clasicca philológiai módszerét a modern irodalomtörténetre. Ez új, strassburgi, iskola főtörekvése mindenek előtt az eredeti textust helyreállítani és a későbbi variánsokat tisztán tartani. A költő stilusának minden sajátságát pontosan feljegyzik és ezután kutatják, minő mintaképre vihetők vissza mind ezen sajátságok? E módszer tehát rendkívül pontos szöveganalysisben és összehasonlításban rejlik, melynek czélja kimutatni honnét vette a költő művének különböző elemeit: meséjét, jellemeit, motivumait és stilusának minden sajátosságát. Szóval, azon van, hogy kimutassa mind az impulsusokat, melyeknek hatása alatt egy mű keletkezett. Scherer semináriumi előadásaiban annyira viszi e módszert, hogy Goethe Faustjának minden soránál szöveganalysis és összehasonlítás alapján kimutatni iparkodik, melyik évben írta Goethe?

Brahm, ki e módszert kétségtelenül túlozza, feltárja előttünk

egész apparátusát, melylyel dolgozott; műve azért nehol oly hatással van ránk, mintha az csak nyers anyag, jegyzet-füzet volna. Olyan súlyt fektet az érdektelen, közömbös sajátságokra (pld. midőn kiszámítja, hogy hamis barát négyszer fordul elő a lovagdrámákban], oly nagy benne az aprólékos anyag- és adathalmaz (midőn péld. a Gothai Naptár segítségével kimutatja, hogy Törring hány unokája él még), hogy a mű lényegtelen elemei egészen elnyomják a jellemzés lényeges részeit. Mindamellett könyvében igen sok szabatos adat és meghatározás található, melyek igen éles ellentétben állanak a Németországban is gyakori vág, általános æsthetisálással, úgy hogy Brahm e műve módszertani szempontból is igen érdekes olvasmány.

RIEDL FRIGYES.

1. **Repetitorium der alten Geschichte** auf Grund der alten Geographie zum Gebrauch in höheren Lehranstalten und zum Selbstunterricht von Dr. W. *Kopp*. Berlin 1880. J. Springer. 16. 50 lap. 36 kr.
2. **Griechische Staatsalterthümer** für höhere Lehranstalten und für den Selbstunterricht bearbeitet von Dr. W. *Kopp*. U. o. 16. 98 lap. 84 kr.
3. **Philologische Rundschau.** Herausgegeben von Dr. C. *Wagener* und Dr. E. *Ludwig* in Bremen. Erscheint jeden Sonnabend. I. Jahrgang. Nr. 1. Egy évfolyam 12 frt. (20 márka.)
4. **Atlas von Athen.** Im Auftrage des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts herausgegeben von E. *Curtius* und S. A. *Kaupert*. Berlin, 1878. D. Reiner. 35 lap magyarázó szöveg, 12 térkép. 14 frt. 40 kr.

Kopptól több ókori reáliákat tárgyaló könyvecske jelent meg (római irodalomtörténet és régiségek, ez utóbbi három kötetecskében; görög irodalomtörténet), melyek első sorban a gymnasiumok felsőbb osztályaiba járó tanulók számára vannak készítve, de egyszersmind bevezető segédeszközül akarnak szolgálni azoknak, kik az illető disciplinával magánszorgalom útján ismerkednek meg, és tekintettel vannak a tudománykedvelő laikusok szélesebb körére is.

Az eddigi füzetekhez újabb időben a két fönnevezett könyvecske járult. A mi Kopp eddigi munkáinak, az a két kis kötetnek is jellemző sajátsága: a népszerűség felé hajló iránya mellett kielégítő alaposság, melynek hiányát csak aprólékos dolgokban tapasztaljuk itt-ott; könnyű, világos és lelkes, bár néha modoros előadás (mi különösen a kérdések gyakori és a tárgynak meg nem felelő használatában mutatkozik), melylyel azonban érdekességet tud kölcsönözni tárgyának, és maradandóbb benyomást tesz az olvasó lelkére, mint sok más kimondhatatlanul száraz kézikönyv (pl. a Bojesen-Hoffa-

féle római régiségtan). Helyesen kelt ki a német kritika aprólékosságokban elkövetett hibái ellen, de a zopf szellemnek sugallatára hallgatott, midőn szerző irányát támadta meg. Ha nem is vetekedhetnek Kopp munkái a hasonló irányú angol könyvek (pl. Fyffe görög története, Jebb görög irodalom története, ismertetve e közlöny 3. és 4-ik évfolyamaiban) alaposságával és rövid előadású, érdekes komolyságával, kezdők számára tagadhatatlanúl igen jó szolgálatot tesznek, miről már gyorsan egymásután következő kiadásaik is tanuskodnak.

Az ókori történet *repetitoriuma* a földrajz tekintetbe vételével a zsidók, ægyptomiak, babyloniak és assyriaiak, médek és perzsák, görögök (földrajzi átnézet, a perzsa háborúk előtti kor, a perzsa háborúk kora, a belső küzdelmek kora, a macedoni korszak) és rómaiak történetét, földrajzi átnézet, a királyok kora, a köztársaság kora, következő korszakokkal: 1. az Italia fölött való uralomért folytatott harczok és belviszályok, 2. a világuralomért való harczok, 3. a köztársaság föloszlása a polgárháborúk következtében; a cæsarok kora, a római világbirodalom földrajzi átnézete) karolja föl. Mindenik népnél ott áll bevezetésképen országa földrajzának rövid átnézete, azután következik történetének tárgyalása oly módon, hogy a baloldalon, vonallal elválasztva a szövegtől, egymásután következnek a történetileg nevezetes évszámok, s a választó vonal másik felén az illető történeti esemény statistikai rövidségü megnevezése. Tehát a könyvecske különösen az évszámok betanulására van kényelmesen berendezve. A két függelék közül az első a gens Julia és Claudia családfáját adja, a második az ókori történetre vonatkozó fő kutforrásokat nevezi meg.

Koppnak a görög *államrégiségekről* szóló könyve első füzetét képezi a görög régiségeket tárgyaló vállalatának. Alkalmasint oly beosztású lesz, mint a római régiségeket tárgyaló, t. i. a második füzet a hadi, a harmadik a magán régiségeket fogja adni. Nagy hézagot fog pótolni, mert még eddig nem birunk se kisebb se nagyobb terjedelmü olyan munkával, mely az összes görög régiségeket tárgyalja (Friedrich Hermann Lehrbuch der griechischen Antiquitäten czímű újabban Bähr és Stark által földolgozott munkájából eddig még csak az első rész (Staatsalterthümer) jelent meg. Azt hiszem, legjobb képét nyújtom a könyvecskének, ha tartalmának beosztását igtatom ide: I. Pelasgisches. II. Das heroische Zeitalter. III. Sparta. 1. Lakonika. 2. Das hohle Lacedämon. 3. Die Hauptstadt. 4. Vorlykurgische Zustände. 5. Lykurgs Satzungen. 6. Der peloponnesische Bund. 7. Zersetzung der lykurgischen Einrichtungen. IV. Athen.

1. Attika. 2. Die cecropische Ebene. 3. Die Stadt. 4. Altattisches. 5. Solons Gesetzgebung. 6. Die Tyrannis. 7. Reformen des Klisthenes. 8. Der Schlussstein zum Bau der attischen Demokratie. 9. Das Zeitalter des Perikles. 10. Der Seestaatenbund. 11. Das Beamtenthum. 12. Das Gerichtsverfahren. 13. Eine vorübergehende Oligarchie. 14. Dreissig Tyrannen. 15. Unter macedonischer Hand. V. Andere Eidesgenossenschaften. 1. Der thessalische Bund. 2. Der böotische Bund. 3. Der ätolische Bund. 4. Der achäische Bund. VI. Kolonialverhältnisse. VII. Internationale Sondereinrichtungen. 1. Die Amphiktyonieen. 2. Die Orakel in ihrer staatlichen Bedeutung. 3. Die Nationalfeste. A mint látjuk, a könyvecske kimerítően tárgyalja a görög államrégiségeket. A részletekben nem akadtunk föltünőbb hibákra, kivéve egy igen zavaros helyet, melyet szerző Daniel, Handbuch der Geographie czímű munkájából idéz és a mely így hangzik: «Im Ganzen fliesst der Eurotas am Fuss der *östlichen* Berge, die sich ziemlich Kahl über ihm erheben, an manchen Stellen unmittelbar den Felsen bespülend. Auf seiner rechten, *östlichen* Seite aber breitet sich die hügelige Ebene bis an den Fuss des Taygetus aus.» Nincs kezünknél Daniel könyve, s így nem tudjuk, vajjon így áll-e valóban az eredetiben is, vagy Kopp írja ki rosszul Danielt, de tény az, hogy e hely egészen hibás. Az Eurotas egy két párhuzamosan északról délfelé haladó hegyláncz (keleten a Parnon, nyugaton a Taygetus) által képezett széles völgyben folyik, és pedig határozottan a *nyugati* hegység (Taygetus) lábánál. Alantabb délfelé eltér a Taygetustól és így e hegy és az Eurotas között, tehát e folyó jobb, *nyugati* (és nem keleti) partján tág síkság keletkezik. Még csak a 65. lapon előforduló vétséget akarjuk fölemlíteni, hogy t. i. a marathoni ütközet a 490-ik év helyett a 480-ik évbe, tehát a salamisi tengeri csata évébe van helyezve, mi azonban alkalmasint sietségből származó vétség, mert mindjárt utána a salamisi ütközet is föl van említve. A munka elején «Land Attika» czímű 14 soros költeményecske áll, melyet szerző Sophocles colonusi Oedipus czímű tragœdiája Athenæt dicsőítő híres kardalából fordított szabadon németre. Befejezi a könyvet egy alphabetikus tárgymutató, mely a kérdéses helyek fölkeresését segíti elő.

Wagener és *Ludwig Philologische Rundschau* czímű folyóirata egészen új vállalat. Mivel Bursian Jahresbericht-je, úgy szintén a többi philologiai folyóiratok csak igen későn értesítenek a philologia terén megjelent munkákról, s különösen ez utóbbiakban, specialis kérdések tárgyalása lévén főczéljuk, nem is igen jut hely ilyen értesítések számára, kiadók azt a czélt tűzték maguk elé, hogy hetenként

megjelenő folyóiratukkal a lehető leggyorsabban hozzák köztudomásra a class. phil. terén fölmerülő új termékeket. A folyóirat első sorban az illető munkák tartalmát akarja vázlatosan ismertetni, valamint azoknak módszerét, azután kimondja fölötte röviden itéletét és kiemeli a helyet, melyet az a tudománynyal szemben elfoglal. Egyes dolgokra csak akkor terjeszkedik ki, ha az az itéletkimondás megokolására szükséges, vagy ha valami újat akar nyújtani. A tudományos irodalmon kívül az iskola könyvekre is tekintettel akar lenni, de csak rövidebb megbeszélésekben. A folyóirat tagadhatatlanúl hézagot pótló, egészen az a class. philologiára nézve, a mi Literarisches Zentralblatt az összes irodalomra nézve, azzal az előnynyel, hogy ugyanazon külterjedelem mellett (minden egyes füzet legalább is 18 oldal) természetes sokkal behatóbban tárgyalhatja a class. philologiai műveket, mint a Liter. Centrbl. az összes irodalmi termékeket.

Az előttünk fekvő első szám 22 oldalból áll, 18 oldal művek ismertetésére van szánva, 4 egyéb munkák bejelentésére (Anzeige) szolgál. Ismertetve vannak a következő munkák: Mezger magyarázatai Pindarushoz Bulle-től, Heibergnek a görög mathematikusokra vonatkozó philologiai tanulmányai Weissenborn-tól, Bährens Propertiusa Heydenreich-tól, Andresen Taciti Agricolája Eussner-től, Richter Zahlwort bei Livius czímü értekezése Krah-tól, Delbrück Einleitung in das Sprachstudium czímű munkája Bartholomæ-tól, Voigt Wiederbelebung des classischen Alterthums czímű műve Hess-től és Hagen de Codicis Bernensis N. CIX. Tironianis disputatiója Lehmanntól. Mind alaposságánál, mind a polemia hangjánál fogva kellemes benyomást tett ránk ezen első füzet. Szorgalmas és széptudományu, éleseszű, de téves eszmékhez makacsúl ragaszkodó férfiak munkáiról (milyenek Mezger magyarázatai Pindarushoz, melyekben a Terpandrusi nomos schemáját Pindarusnál is ki akarja mutatni) nyugalmas és méltányos hangon szól, de az irány helytelenségét föltüntető egyes részletek kiemelése után határozottan kimondja a kárhoztató itéletet. Érdemes, de hibáktól még sem ment műveknél (milyenek Bährens Propertiusa, Hagen disputatiója) kiemeli azok előnyét, de kimutatja hibáikat is, míg a kitűnőbb munkáknál (milyenek Heiberg tanulmánya, Andresen Taciti Agricolája, Richter értekezése, Delbrück és Voigt könyvei) inkább csak azok tartalmának elmondására szorítkozik, fölhíva azok iránt a figyelmet. — Ezen első szám szerint ítélve, azt mondhatjuk, hogy a folyóirat beválik, és biztos jövőt jósolunk számára.

Curtius és *Kaupert Atlas von Athen*-je epochalis munka Athenæ

topographiájára nézve. Az antik iránt való kegyelet, mely kész a munkához szükséges anyagi áldozatot meghozni, mely gonddal megőrzi a régi nagy kor híres romjainak utolsó kövét is, és a legalaposabb tudományosság, mely a legcsekélyebb maradványokból is képes az egészet reconstruálni, egyesültek e munka megalkotására. Curtius és Kaupert, az egyik mint a régi kor ismerője, a másik mint mérnök, a német archæologiai intézet, porosz nagytábori törzskar, akadémiai és porosz közoktatásügyi miniszterium támogatásával végezték munkájokat. Athenæ térképe tulajdonképen a német archæologiai intézet initiativájának köszöni létét, mely különösen mióta fiókintézetét Athenæben fölállította első sorban arra törekszik, hogy Attikának egy a tudomány követelményeinek megfelelő térképét adja. Ez természetesen rendkívül nagy és költséges munka, mert, hogy mást ne említsünk, az egész attikai terület felmérését igényli. Athenæ térképe tehát, mely egyszersmind egy megjelenő félben levő Athenæ topographiáját és régiségeit tárgyaló kézikönyvnek szolgál alapul, kezdetét képezi egy nagyobb tudományos vállalatnak, mely legközelebb Athenæ környékének (az athenæi síkságnak és az azt környező hegyeknek) topographiáját fogja adni öt térképben, és azután egész Attikáét. — Athenænek előttünk fekvő atlasa a következő tizenkét képből áll: 1. Plan von Athen und Umgebung. 2. Alt-Athen mit seinen nachweisbaren Denkmälern, Plätzen und Verkehrsstrassen. 3. Das südwestliche Athen. 4. Die alte Gräberstrasse vor dem Dipylon. 5. Doppelterasse des Zeus (sogenannte Pnyx). Obere Ansicht. Untere Ansicht. 6. Felsmonumente in Athen. Hausplätze und Altarterasse am Nymphenhügel. Hausplatz mit Treppe am Museion. Siebensesselplatz am Museion. 7. Felsgräber und Felskammern. Grab und Nischen am Museion. Innere Ansicht des Grabes. Grab bei Hagios Demetrios Felskammern (Gefängniss des Sokrates). 8. Felsgrotten, Votivnischen, Gräber. Grotte bei Vari 1. u. 2. Votivnischen bei Daphni. Familiengrab bei Vari. 9. Vier Felsorte bei Athen. Absturz am Museion. Areopag. Kallirrchoë. Pan- und Apollo-Grotte. 10. Hippodrom. Theater. Kallirrhoë. Hippodrom (Ansicht). Theater (Ansicht). Die wahrscheinliche Lage des Hippodrom bei Phaleron. Die Umgebung der Kallirhoë. 11. Südabhang der Burg (Asklepieion). 12. Felsbauten im Piraeus. Felsnischen mit Blick auf die Phalerische Bucht. Felswände und Felsnischen oberhalb des Hafens Zea. Mint e tartalomjegyzékből láthatjuk, a kiadók figyelmüket még a legcsekélyebb dolgokra is kiterjesztették, az antik régiségeknek még legkisebbszerű maradványát is fölvették művükbe, hogy legalább rajzban maradjanak fön, mert a mai athenæiek a

régi város sziklás helyeit (az új város a régitől északra terjeszkedik) kőtörésekre használják, és így egymás után pusztulnak az ókor kisebbszerű emlékei, de melyek egyes kérdések megfejtésénél mégis igen fontos szerepet játszhatnak. A tizenkét térkép előtt harminczöt lapnyi szöveg áll, mely az egyes térképek megértésére szükséges magyarázatot adja, és egyes fontosabb helyeket még részletesebb rajzokkal szemléltet. Azon történeti tudnivalókra nézve, melyek a második lap (Alt-Athen) alapját képezik, Curtius «Sieben Karten zur Topographie von Athen, Gotha, Justus Perthes, 1868» czímű munkára utalt, melyben ezen tudni valók röviden össze vannak állítva. Az első térképhez tartozó magyarázatban Kaupert a térképek technikai részéről (a földfölmérés módjáról) ad számot. A tizenkét térkép közül különösen az első három (a mai és régi Athenænek, valamint a régi délnyugati részének térképe) vonja magára figyelmünket. A mai Athenæ térképén látjuk, hogy az új város egészen északra terjeszkedik a régitől, melynek maradványai vörössel vannak megjelölve. A régi Athenæ térképe a mai város térképe és a régi maradványok alapján reconstruáltatott oly módon, hogy a reconstructió alapját az új város tervének halvány alányomása képezi, míg a régi város terve vörössel van rányomva, úgy hogy mindenütt világosan látható, mi állott az új város bizonyos helyén az ókorban és megfordítva. A régi város térképére vonatkozó magyarázat elején az áll ugyan, hogy semmi sem vétetett föl, a mi puszta combinatión alapszik, de egynek, t. i. az Athenæbe vezető sokféle útnak hitelessége iránt mégis kétely támad bennünk, mert sem a térképen nincsen megjelölve sem a szövegben fölemlítve az az alap, melyen az illető utak reconstruáltattak. Ez különben a munkának talán egyedüli kényes oldala. Legérdekesebb a régi Athenæ délnyugati részének térképe, mely az Acropolis, Areopag és Pnyxnek, tehát a város legfőbb részeinek részletes rajzát adja.

Ennyi, azt hiszszük, elégséges, hogy a szakembereknek és az ókor kedvelőinek figyelmét e kitünő munkára felhivjuk, mely nem indúl ki régibb geometriai munkálatokból, hanem épen e tekintetben egészen új alapokon nyugszik, s nagyrészben ez adja meg neki uttörő jellegét. Az első térkép (a mai Athenæ térképe) nem csak Athenæ atlasának, hanem egyszersmind a térképek azon sorozatának is első számát képezi, mely Attika topographiáját fogja adni. Nagy érdekeltséggel várjuk a sok munkával járó tervnek, illetőleg ezen terv Athenæ topographiáját követő részének megvalósulását, t. i. Athenæ környéke topographiájának megalkotását. DR. PECZ VILMOS.

VEGYESEK.

— **A Toldi-mondához.** [1]) Biharmegye 1552-iki állásáról egy *Conscriptio* czímű okirat maradt fenn, melyet a debreczeni piáristák levéltárának (*Stephanus Pataky Sae Cae Reg. Mattis I. Camerae Hungcae Cancellariae jurat. Notarius* hitelesítésével ellátott) példánya után *Bielek László* piárista *Majores Hungarorum, Pars I. Pestini 1796.* czímű könyvecskéje végén világ elébe is bocsátott. Az okirat a múlt században gyakran felhasználtatott peres ügyekbeni törvényes bizonyítékul is; de ha ilyennek el nem fogadható is, történelmi adatnak becses marad, mert, bár vannak homályos helyei, megczáfolni egy pontjában sem lehet. Azonban a Bielek kiadásában sok leirási hiba mutatkozik s annál fogva kivánatos volna a magyar kincstári levéltárban hihetően ma is fel található eredetiből egy gondos kiadást eszközölni. Addig is, mig az történhetne, jelen sorok irója egy a Bielek által használtnál gondosabb (néhai Baranyi Gáspár irományai közt fenmaradt) másolatot vesz segédül, midőn ezen conscriptiot történelmi adatúl használja.

---

[1]) E czikket Csengery Antal a magy. tud. akadémia 1860. junius 25-iki ülésében a következő megjegyzéssel mutatta be: «Tudva van a tek. akadémia előtt azon vita, mely a Toldi-monda fölött folyt irodalmunkban. Toldi Miklóst, a hőst, tekintélyes irók, mint Toldy és Ipolyi, mythologikus egyéniségnek tüntetik fel. Kemény Zsigmond báró a Toldimonda természetéből magyarázta, hogy Toldinak szükségkép történeti személynek kell lennie. E vitás kérdést érdekes adatokkal világosítják föl a következő sorok, melyeket Biharmegyéből Miskolczy Károly úr hozzám beküldött s melyeket ezennel előterjeszteni szerencsém van.» Miskolczy czikke, mely soha nyomtatásban nem jelent meg, még ma is megérdemli a közzétételt. L. Csengery Budapesti Szemléjét X, 116, és Arany János jegyzeteit «Toldi Szerelméhez». [Csak a czikk utolsó részét (*Rhédei László és Ved*), mely folyóiratunk körébe nem tartozik, hagytuk el]. Szerk.

A bihari 1552-ki összeirás szerint:

*Nagyfalu*ban bírt Thóldi Miklós 18, Kis Thóldi Miklós 1 portát.

*Oroszi*ban (Bieleknél *Olaszi*ban, ma *Orosi*ban) bírt Thóldi Mihály 10, Thóldi Miklós 9 portát.

*Sz.-Miklós*on bírt Thóldi Miklós 1, Thóldi Mihály 3 portát.

*Thóld*on bírt Nagyfalusi Thóldi Miklós 7, Bidi Mihály 1, Fekete Bátori Thóldi Tamás 3, Szalontai Thóldi Mihály 5, Bátori Thóldi Miklós 3, Kis Thóldi Miklós 4 portát (Bieleknél Bátori Thóldi Miklós 3 portával kimaradt).

*Fekete-Bátor*on bírt Kis Thóldi Miklós 10, Thóldi Miklós 17, Thóldi Mihály 8 ½, Thóldi Miklós 16, Thóldi Tamás bizonytalan portát.

Csátfalván (Bielek szerint *Csradfalván*) bírt Nagyfalusi Thóldi Miklós 1, Thóldi Mihály 3 portát. (Bielek kiadásában csak Thóldi Miklós bizonytalan számu portával jön elő Csradfalván és utána mindjárt Nagyfalu felirás alatt Thóldi Mihály 1 portával. Kétségen kívül az eredetiben *Thóldi de Nagyfalu* két sorban vala írva és a leiró a *de* szócskát az *incertum* jegyének nézte, az itt csak előnévül használt *Nagyfalu*t pedig külön összeirt falunak vélte lenni. Ezen tévedés Biharba két Nagyfalut helyez, egyiket 19, másikat csupán 1 portával, mely tévedésnek fölismerése a híres Nagyfalu nyomozására felette fontos.)

Szalontán bírt Thóldi Mihály 4, Thóldi Miklós 9 portát. (Bieleknél Thóldi Mihály 7, Thóldi Miklós 2 portát.)

Ezen jószágokat, a Bidi Mihály Thóldon lévő 1 portáján kívül, egészen bírták a Thóldiak, de ezeken kívül is mint közbirtokosok elő jönnek Thóldi Mihály és Miklós *Gálos-Petriben*, *Esztáron*, *Megyeren*, *Vadászon*, *Atyáson*, *Peszéren*, *Papin*, *Gyantán*, *Felső-Szakállon*, *Kesziben*, *Erdő-Gyarakon*, *Mártonteleken* (mely, közbevetőleg legyen mondva, ma a tamásdai határba van beolvadva), *Alsó-Györösön*, *Alsó-Hodoson*, *Görbeden* és *Homorokon* — az *Ábrámfi*, *Begécsi*, *Betlen*, *Bidi*, *Bosoldi*, *Budai*, *Csegődi*, *Cserepesi*, *Dancsi*, *Esztári*, *Fodor*, *Harangi*, *Hegyi*, *Horvát*, *Huszár*, *Ispán*, *Kárász*, *Kereki*, *Keszi*, *Kólti*, *Literáti*, *Madarász*, *Maróczi*, *Nagy*, *Porkoláb*, *Sárosi*, *Somlyai*, *Tarnóczi*, *Telegdi*, *Thoráti*, *Tuthéri*, *Ugrai*, *Vajda*, *Vas*, *Vásári*, *Vizesi* és *Zokoli* családok társaságában s egy részben a nagypréposttal és remetékkel is együtt. Mellékesen megjegyezhetjük, hogy a Thóldiak *Talpas* nevű várát biharmegyei *fekete-bátori* birtokuktól csak a Fekete-Körös választotta el, de már az Aradmegyében fekszik.

A conscriptióból tehát kitűnik, hogy 1552-ben *a Thóldi család*

Biharban virágzó állapotban volt, állott pedig akkor 5 tagból és ez *öt közül három viselte a Miklós nevet*. Továbbá kitűnik, hogy a család 4 ágra oszlott, úgymint:

1. *Nagyfalusi* ágra, melyet *Miklós* képviselt, ki is Nagyfaluban 18, Thóldon 7, Bátoron 16 vagy 17 portát bírt.

2. *Fekete Bátori* ágra, melyet *Miklós* és *Tamás* képviseltek, kik is Fekete-Bátoron és Thóldon bírtak.

3. *Szalontai* ágra, melyet *Mihály* képviselt, ki is Szalontán 4, Orosiban 10, Sz.-Miklóson 3, Thóldon 5, Fekete-Bátoron 8½, Csátfalván 3 portát bírt s azon kívül is sok helyütt közbirtokos volt.

4. *Kis Thóldi* ágra, melyet ismét *Miklós* képviselt, ki is bírt Thóldon 4, Nagyfaluban 1, Fekete Bátoron 10 portát.

Miklós bírt még Orosiban 9, Sz.-Miklóson 1, Csátfalván 1 portát s azonkívül is sok helyütt közbirtokos volt, de ág szerint nincs megkülönböztetve. Azon név alatt tehát vagy a nagyfalusi vagy a Fekete Bátori ágon lévő, vagy mind a két Miklóst kell értenünk.

A biharmegyei birtokok és községek a 16. és 17. század folytán felette sok változásokon mentek keresztül, nevezetesen a Thóldi-féle birtokok közül is elpusztult *Nagyfalu*, *Orosi*, *Thóld*, *Csátfalva*, *Szalonta*.

Szalonta már 1606-ban nem csak puszta volt, hanem egészen elhagyva minden mívelés nélkül hevert. Ekkor Szalontai Thóldi Istvánnak fia (a fent említett Mihálynak pedig hihetően unokája) György, Szalontát, az ott lévő puszta kastélylyal együtt, — melynek hatalmas tornya ma is úgy tünik fel, mint egész Szalontán és vidékén uralkodó — az akkor még minden lakóhely nélkül lévő gyalog katonáknak — a hajduknak — 16 évre zálogba adja. Csakhamar mezőváros emelkedett az elpusztult falú helyén és 1625 ben Thóldi György, az erdélyi fejedelem és rendek közbevetésére — két telek fenhagyása mellett — 1000 tallérért örökösön bevallja Szalontát a már akkor mezővárosi községet alkotó hajduknak. *Orosi* is a szalontaiak birtokába jutott és azt, mint külön álló pusztát mai nap is Szalonta községe bírja.

Thóld elpusztúlt és idő jártával kétfelé szakadt, a nagyobb rész *Puszta-Thóld*, a kisebb rész *Kis-Thóld* nevet nyert. Azonban *Puszta-Thóld* is idővel lassanként megnépesedett, mert ismét valamely Thóldi örökvallásnál fogva (de a melyet jelen sorok írója közelebbről nem ismer) néhány család megvette és megülte. A *Balogh*, *Puskár* és *Székely* nemes családok, az örökbe vallást egyedül magokra kivánván ruháztatni, a *Kis*, *Csorvási*, *Kovács*, *Farkas*, *Szücs*, *Hodos*,

Vad s több nem nemes családokat nem birtokolhatás czímével támadták meg s a per 1783 tól fogva egész az ősiség eltörléséig folyt. *Kis-Thóld* talán most is Thóldi leányágon biratik? de arról az illetők tudnának felvilágosítást adni.

A többi Thóldi-birtok, úgy mint *Fekete-Bátor* (melynek határába olvadt hihetően az elpusztúlt *Csátfalva* is) és *Sz.-Miklós* az elpusztult *Nagyfaluval* együtt a 17 ik század végén, mint mondani szokták, *jure armorum* a magyar kamara birtokába jutott. Az illető Thóldiak, akár még az erdélyi fejedelmek alatt hűségtelenségbe estek, akár elfogytak, akár csak elhagyták birtokukat — mindenkép eltűntek. A kamara a lakosokkal évenkénti bizonyos bért — censust — kezdett fizettetni. Csakhamar, úgy mint az 1702-ik évben, egy aug. 23-án kelt udvari intézvénynél fogva, akkori nádor herczeg Eszterházynak Biharmegyében egy terjedelmes birtok — az úgynevezett derecskei uradalom — 100 ezer tallérban ideiglenesen átadatott s abban benne foglaltatott Fekete-Bátor és Sz.-Miklós, valamint Szalonta is a hozzájok tartozó pusztákkal. Ennek következésében 1703-ik évi január 21-én egy kamarai összeirás tétetett s ennek 10-ik pontja ez: *Sz.-Miklós possidet praedium Nagyfalu.* Majd 1745-ben örökös adományt nyert a herczeg Eszterházy ház a mondott derecskei uradalomra és a beiktatási oklevélben (melynek mását, mint szintén az említett kamarai összeirásnak mását is, jelen sorok irója Szilágyi György ügyvéd közléséből ismeri) ismét előjön a *Nagyfalu* vagy *Nagyfalva* nevü puszta. Az 1702-ki intézvény okul szolgált, hogy a Thóldi György által Szalontán telepített község, valamint több biharmegyei volt hajdú-községek és a herczeg Eszterházy közt a birtokviszonyok felett, másfél százados per keletkezett, melynek csomóját a bekövetkezett események ketté vágták ugyan, de egyes szálait — urbéri elkülönítési alakban — a jelen kornak hagyták felválogatás végett.

A többször említett conscriptio Nagyfalut és Sz.-Miklóst a sorozatban egymástól távol említi, de azért helyrajzilag egymás mellé, nevezetesen Nagyfalut Mácsa és Rojt közé, Sz. Miklóst pedig Radvány és Barakony közé helyezi. A kérdéses Sz.-Miklóst most *Oláh* melléknévvel különbözteti meg, de ezen melléknevét, valamint népességét is, hihetően csak a 17-ik század végén kapta, a Thóldiak korában pedig, midőn csak 4 portából állott, magyarajkú lehetett.

A mondottakból kitűnik nemcsak az, hogy *az ős Thóldi család Biharban virágzott,* hanem az is, hogy *annak ős fészke — Nagyfalu — ma is feltalálható az oláh-szent-miklósi határba beolvadva.*

Ha már most az ős idők homályába be akarunk tekinteni, abból, hogy a Thóldon lakók *Kis Thóldiaknak*, a Nagyfaluban lakók pedig *Nagyfalusi Thóldiaknak* neveztettek, még is mind Thóldon mind Nagyfaluban, mind a Kis Thóldi mind a Nagyfalusi ág osztozott, azt kell következtetnünk, hogy a *Kis* és *Nagy* nevezet eredetileg nem két különböző ágra, hanem csak két különböző birtokra ruháztatott. Ez esetben az ős telep *Nagyfalu* lehetett, mely *Nagy*nak nevezett ős telepítőjétől kaphatta nevét, a *Thóldi* föld pedig az ősnek vagy utódainak újabb vitézségökért a nagyfalusihoz *tóldás*ként járulhatott.

Egyébiránt bár miként legyen a dolog, a *Nagy* név a Thóldiak őseivel szoros kapcsolatban áll, mint szinte egy másik Thóldi birtoknak neve a *Bátor* is. Tudjuk azt is, hogy a *Miklós* név a Thóldiak előtt különös kedvességben állott, úgy hogy — mint említve volt — 1552-ben öt Thóldi közől három viselte e nevet. Gondoljuk meg azt is, hogy Nagyfalunak tőszomszédságában Thóldi birtokként találjuk *Sz.-Miklóst*, mely kétségkívül a hason névre épített templomtól kapta nevét még azon korban, midőn a régi pogány helyneveket új keresztény nevekkel lehetett és szokásban is volt fölcserélni. Az erdélyi Thóldi család kétségkívül a biharinak sarjadéka és annál is találunk egy *Miklósra* vonatkozó emléket, t. i. egy arczképet 1512. felírással, mely a Vasárnapi Ujság 1858-ki 27-ik számában közölve volt. E kép minden hihetőséggel családi kegyeletből készített eszménykép. — Mind ezekből biztosan következtethetjük, hogy az Ilosvai és Arany által megénekelt *hős Thóldi Miklós* nem csak nem költött személy, hanem *családjára és lakó helyére nézve pontosan meghatározható*. Származott t. i. ő a bihari ős Thóldi családból, melynek elődeivel (még mielőtt a családnevek fölvétettek volna) a *nagy* és *bátor* nevek összeforrva voltak és pedig származott és élt a Biharban ma is — bár elpusztulva — feltalálható Nagyfaluban. A korszakot melyben élt — eddigi adataink szerint — pontosan meghatározni nem lehet, de annyit biztosan mondhatunk, hogy az, a reá nézve már csak emlékben gazdag 16-ik századot jóval megelőzte. Nem lehetetlen Toldy Ferencz nézete annyiban, hogy a hős mondája még a magyar ős korból származhatik, de ez esetben is a hős a Thóldiak őse, s ezen Thóldiak magyarhoni ős fészke Nagyfalu marad. Azonban egykorú adatok hiányában biztosabb Ilosvait követni, s Róbert Károly és Nagy Lajos korára tenni a hős életét.

Valóban különös, hogy a tudós Budai Ferencznek, ki az 1552-iki összeirást jól ismerte, eszébe nem jutott a hős Thóldi Miklós születése helyét a bihari Nagyfaluban keresni; másfelől valóban

szép összetalálkozása az eseményeknek, hogy a századok előtt letűnt hős dalnoka Nagyfalu szomszédságában, az egykor szinte Thóldi lakta Szalontán tűnt fel Aranyban. MISKOLCZY KÁROLY.

— **Kertbeny nagy bibliographiai munkájából,** melyet a vallás- és közoktatási ministerium segélyével kidolgoz, elkészült az *első* kötet. Czíme: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600.* (Budapest, 1880. Egyetemi nyomda.) A vaskos kötet 184 lapnyi bevezetésből és 760 lapra terjedő szövegből áll. A magyar és német nyelven írt bevezetés tizenöt fejezetre oszlik: 1. Európa és a könyvészet. 2. Magyarország és a könyvészet. 3. A magyar nemzetiségnek, nyelvnek és irodalomnak ujjászületése. 4. A nemzeti ujjászületésnek próbaköve. 5. A magyar elem nemzetiségi sikerei 1878-ig. 6. Magyarország művelődési intézményei 1878-ban. 7. A magyar könyvészet anyaga és tere. 8. A teljes magyar könyvészethez már létező előmunkálatok. 9. Eddig létező magyar könyvészeti munkák. 10. A tizenkilencz magyar könyvészeti munka bírálata. 11. Személyes végszó. 12. A Magyarországot illető német ősnyomtatványok 1454—1600. 13. A szerkesztő köszönete. Végre I. Magyarország könyvészeti statistikája négyszázhuszonnégy év óta, és II. Magyarország újság-statistikája a 18. és 19. században.

A munka maga három részre oszlik: 1. Tizenötödik század, 1454—1500, melyből a szerző 56 nyomtatványt sorol fel. 2. Tizenhatodik század, 1501—1600, melyben 1317 nyomtatvány van felsorolva és leírva. 3. Függelék: hét relatio a 15. és 16. századból, szóról szóra lenyomatva, de nyelvileg modernizálva. 4. Pótlék a 16. századi német ősnyomtatványokhoz. 5. Név- és tárgymutató (355—757. ll.).

E munka roppant gazdag és részben igen nehezen hozzáférhető anyagot tartalmaz. Ennek összeállítása, leirása, magyarázata a fáradhatatlan szerző érdeme. Hogy a munkában kisebb-nagyobb tévedés elég számmal van, azon nem kételkedhetni; de ez nem nagyon kevesbíti a szerző érdemét, kinek mindenféle nehézségekkel kellett küzdenie, hogy csak annyit is tehetett, mint e kötetben adott. Nagyobb hibája, hogy soha sem tudja magát korlátozni, hogy oly rengeteg anyagot hord össze, oly részben igen félreeső dolgokat halmoz fel, melyekre semmi szükség és melyek az áttekintést nagyon megnehezítik. Főleg áll ez a bevezetésről, melynek tetemes része semmiképen sem tartozik e könyvbe, és a név- és tárgymutatóról, mely a 15. és 16. század teljes világtörténelmét tartalmazza, még

pedig oly terjedelemben, hogy pl. Utyeszenich Györgyre *huszonegy* sűrű petittel nyomtatott lap esik! A tárgymutató más adatai ellenben a legnagyobb szorgalommal és ügyességgel vannak egybeállítva s nagyon megkönnyítik a munkában foglalt roppant anyag áttekintését és az egész mű használhatóságát.

Egyelőre csak jelezzük Kertbeny ez imponáló munkájának elkészültét s felhívjuk reá történet- és irodalomtörténetíróink figyelmét. A műre magára mindenesetre s ismételve fogunk visszatérni.

H. G.

— **A Janus Pannonius kéziratok** közül azóta, hogy az «Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországban» czímű művem elején levő összeállítást megírtam, egynéhány ismét kezembe került. Így *a Q45 jelü mölki codexet*, melyet művemben Koller nyomán felemlítettem, volt alkalmam a Nemzeti Muzeum könyvtárában átnézni. Fol. 69a—72a van «Johannis Pannonii Episcopi Quinque-Ecclesiarum Ex persona Serenissimi domini Mathie Regis Hungarorum ad Anthonium Constancium poetam Italum Responsio.» A Teleki-féle kiadásból való főbb eltérések: 6. cetus, 8 quitquam, 9 ind. armo, 13 alys, 19 persensit, 28 retulit, 34 bella renovare, 41 Misorum, 42. *Grandivus* ante corr., 43. alys, 48. vera — perpediebat yems, 51. Illirici, 55. min. telo, 57. hanc autem inv., 62. cetera ni caperem sum ratus esse parum, 67. Quod, 68. Quodve — quotiens, 72, hyberno, 73. limphe, 76. nunccius, 81. zephirus, 85. celi, 87. hiberia, 91. quemquam, 94. regi, 98. sinit *ex* sunt, 102. religionis, 104. phrigas, 106. phrixi, 107. quamquam — hunos, 119. Nec tamen ulli, 127. hiberia, 129. brittanos, 130. summovet, 135. ytaliam, 141. illic *ex* illuc, 148. sphorciades, 156. sive feretis (!)

Ugyancsak a Muzeumi könyvtárban használhattam a *krakkói könyvtár 1954-ik számú 15-ik századbeli papircodexét*, melyet eddig nem ismertem. Fol. 403a megvan «Johannes Pannonius» czím alatt Janus Pannonius azon epigrammja, melyet Teleki minthogy csak régi kiadások alapján közölhette, Janus Pannonius epigrammjainak második könyvébe vett fel (p. 647. «Pro pace»). A codex eltérései: v. 1. qui terram et sidera, 2. dicione, 5. nobis talem, 6. mortis que repellat [acerbas]. Most következik: «Idem ad philipum Vibium pro convivio suo» (Teleki I. p. 642.). A főbb eltérések: v. 2. maritis, 3. bibie, 4. insignem lavole, 5. urbs genus, 6. condam ydalie cipros.

Az *Egyetemi könyvtárunknak H 1475. jelü* nyomtatványához (Phalaris leveleinek Arretinus-féle fordítása és Donati in Ovidium

fabulæ) hozzá van kötve különböző kezek által irott tizenhárom levél a XV-ik századból, e kézirati rész 13-ik levelének rectóján: «Galeotus martius narniensis ad Joannem pannonium» czímű költemény áll, melyet az Adalékokban p. 144—145. adtam ki. A kézirat főbb eltérései: v. 4. ocii, 7. turba meis, 9. appollo, 11. és 13. umquam, 17. vatem, 28. thoro, 29. Galeothus, 36. dimidium animæ, 39. tum. A 4-ik sorban *ocii* (a kiadásban *oci*) a helyesebb olvasás; a mi a 17 ik sort illeti, az Adalékokban olvasható *vitam* sajtóhiba *vatem* helyett, a mint e költeménynek első kiadásában (Egy. Philol. Közl. III. p. 7.) is irva van.

Végre Janus Pannonius több epigrammjának Samosközy-féle másolatának egy másolatát szintén az egyetemi könyvtár őrzi. Élén Szilágyi Sándor az eredetinek — melyet magam is láttam — következő leirását adja: «Egy kis füzetke, 3 iv ndr. fogva, számozatlan, összevarrva, őriztetik a gyulafejérvári káptalan lymbusában. Az egész Szamosközy fiatalabbkori kézirata, talán még Páduában írta, — de úgy látszik, hogy a siriratokat s római feliratokat [ilyenek is vannak a füzet végén] később már Erdélyben irta utána.» Az epigrammok a következők; a czím mellé zárjelben kiteszem hol találhatók meg a Teleky-féle kiadásban és mennyiben térnek el ennek szövegétől: Ad Marcellum (I. p. 551.); Ad Bartholomæum (u. o.); Ad eundem (u. o.); De Sigismundo Malatesta tyranno Arimini (I. p. 552.; v. 2. legis); De eodem (u. o. v. 1. Ariminæ); De Borsio duce Ferrariæ (I. p. 553., 554., v. 3. Leonellus, 9. fænore, 10. erit); Ad Anellum (I. p. 556.); In Priscam (u. o.); De intempestive comedente (u. o. v. 2. cæna, 4. Lodovice); Ad Prosperum (I. p. 557., v. 3. nummos, 4. litterulas); In Otacustas (u. o.); De eodem (I. p. 558); De eodem (I. p. 557.); In Casparem (I. p. 558.); In superflua quæritantem (u. o.); Epitaphium Alphonsi regis Neapolitani (I. p. 559, v. 2. Alphonsi, 3. Juppiter — si, 4. Alphonsus); Epitaphium Papæ Pii (u. o. v. 4. hoc); Aristoteles Argyropylo (I. p. 561., 5. cons. quo sis — autor); De libro suo (I. p. 563.); De Ambrosio (I. p. 565., v. 2. caussa); Deridet euntes Romam ad Jubileum (I. p. 556, v. 1. Hiperion, 2. Olympiadi és a margon Szamosközy kezétől: annus 1450.); De eodem (I. p. 567., v. 1. teuthones, 3. latios); De eodem (u. o. v. 1. replente, 3 caupo [így helyesen!]); De caupone qui anno Jubilæo ditatur (I. p. 567., 568. v. 2. læta, 4. cauponis); De eodem ad Macrum (I. p. 568. v. 4. cauponi, a 2-ik és 4-ik sorban *mater*, de *macer*-t irt Szamosközy a margón); De eodem (u. o. v. 1. caupo); De se ipso (u. o. v. 2. az *Oda* szó később betoldva és Szamosközy által

irt — már olvashatatlan jegyzettel kisérve — iuvant); In Carolum (I. p. 569., v. 2. rectius); Laudet carmina Stroctigenæ (I. p. 569.; a margón Szamosközy jegyzete: «Strozigena id est Strozæ filii poete. Nam et Stroza pater poeta fuit.» — v. 1. (Stroctigenæ); In Celsum (u. o.); In Aulum (u. o., v. 4. Erisichtonia discronciere); In Carolum (I. p. 570.); De Dionysio tyranno Siracusæ (u. o., v. 2. Aut, 4. Nunc tu felicem); Conqueritur de sua inopia (I. p. 571.); In Gallionem (u. o. A kiadásban helytelenül *Ad* Gallionem); In eundem (I. p. 572., v. 3. author); Ad Joannem Antonium (u. o.); De Paulo Pontifice summo (I. p. 573., v. 3. clavipotens); De sacrilego (I. p. 574.); Ad Lunam (u. o. v. 1. terræve — magicosque); De Bononia (u. o.); De Pytane patre Trasybuli (I. p. 575., v. 1. Pytanem vexit Trasibulus, 4 Tymichus); Epitaphium Guarini (u. o., v. 2. Quid Latia L. r. Inachia); In Theclam (I. p. 578., v. 4. Perplumata); In Hodum (I. p. 579.); De carminibus suis (I. p. 580., v. 2. Tabella); De Bizantio (I. p. 582., v. 1. Bizas, 3. lybici, 4. angustis, 6. Antonium); In Prosperum (u. o.); In Lappum (I. p. 589., v. 2. affers): In Lupum (I. p. 595., v. 1. dissimiles); In eundem (u. o.); Ad Vitum (u. o.); In Guidonem (I. p. 596., v. 7. possim tibi dives); In Ugonem (I. p. 597., v. 1. Tute vis, 2. sapit cui); In Linum doctum docentem pædicare (u. o.); In eundem (u. o.); De eodem (u. o. I. p. 598.); De eodem (u. o. v. 2. novit); De eodem (I. p. 599.); De negante mutuum (u. o.); Roma ad hospites (I. p. 602., az első két sor hiányzik, v. 4. relligiosus, 5. clare, 6. ocia); Roma loquitur (u. o., az előbbi epigramm első két sora); Ad Troilum (I. p. 604., v. 3. Tyrinthius, 4. Irachus, 11. precium); Ad eundem (u. o. v. 3. in æquum, 7. salvas, 9. hæc); Ad Rullum (I. p. 605., v. 2. paterque); In Lippum (I. p. 606., v. 3. Censores, 4. Jam nunquam fueris [a kiadásokban hibásan: Jam nunquid eris], 6. calendis); Ad Stoicum (u. o., v. 3. Etephron, 6. cathenas, 7. Libycæ harenæ, a 11. s 12-ik sor hiányzik); In Syllam (I. p. 608.); De Thespi et Aeschylo (I. p. 609.); De Thespi (u. o.); In Cyprianum (I. p. 610.); In eundem (u. o.); In Malchum (I. p. 612., v. 1. Fœmineam, 4. Nec, Malce); In Senecam Lippum (I. p. 613., v. 10. Thamiran, *placuisse*-ből [így a kiadások] sapuisse.). Ad Guarinum (I. p. 614.); De Narcisso (u. o., v. 2. Pigmalion); In Gryllum (I. p. 619.); De monade et diade numeris (I. p. 620., v. 4. diadem, 5. fœmina); Ad Lazarum (I. p. 621., v. 1. crebro nisi L.); Epitaphium Nicolai Pont. Max. (I. p. 622.); De Aenea Pio summo Pontif. (u. o.); Ad Ruffum (I. p. 623., v. 3. Ruffe); De Laide (I. p. 624., v. 1. Quum, 2. Indite. Az alsó mar-

gón Szamosközy kezétől: «Non possum dare quantum postulat bellum ideoque illam Corinthon non adibo». E jegyzet talán valamely Paduai Laisra vonatkozik); Ad Polycarpum (I. p. 521.); In Pindolam (I. p. 625., v. 1. Quod, 7. ultra); Ad eundem (I. p. 627., v. 14. nil . . . nil, 15. Desinit aut); Ad Julum (I. p. 626.); Ad eundem (I. p. 629., v. 7. et reponis, 13. avis, 28. pater furacis, helyesen: *sagacis* a kiadások, 22. Stygis, a kiadásokban hibásan Stygi); De manco (I. p. 632.); In Demetrium (u. o., v. 3. imo, 5. nummos); In eundem (I. p. 633., v. 6. nummos, 8. facessis, 9. corripis, 11. Phasidas botellos-hoz a margón: botellos id est farcimina); Iu Crispum (I. p. 634.); In eundem (u. o.); In eundem (u. o.). Ezután következik: «De duodecim mensibus anni», «Francisci Huniadini Doctoris medici Stephano Regi Poloniæ Epitaphium», két erdélyi latin felirat és végre «Cristophori Hagymási epitaphium in templo maiori Albæ Juliæ». De ezek mind aligha Janus Pannoniustól valók. A mi az ő költeményeinek Szamosközy-féle codexét illeti, nagyjában elég jó szöveget ad, egynehány helyen jobbat, mint eddigi kézirataink és kiadásaink. Hogy pedig Szamosközy kéziratból és nem valamely kiadásból másolta az epigrammokat, már onnan is kitűnik, hogy több olyan is van köztük, melyeket legelőször 1784-ben adott ki Teleki gróf a bécsi kéziratból. DR. ABEL JENŐ.

— **Le château de Boncourt.** Chamisso egyik legnépszerűbb és legszebb költeményéről («Das Schloss Boncourt»), mely minden olvasókönyvben található, Barthel Emil a hallei újság 1879. aug. 2-diki számában azt állította, hogy a franczia származású, de utóbb lelkes és őszinte németté vált jeles költő először francziául irta s csak utóbb fordította le németre. Ez állítással szemben a költő egyik fia, Chamisso Hermann orvos, kimutatja, hogy ez nem áll; hogy a költő e költeménvt 1827-ben németűl írta, mit legjobban egy 1828. január 5. kelt levele bizonyít, melyben Chamisso e *német* költeményt Párisban élő testvérének a következő megjegyzéssel küldi: *T'en avais essayé une traduction pour toi et les tiens* és igen hű *prózai franczia* fordítást mellékel a német dalhoz. Egy évre rá, 1829. elején Gaudy Ferencz, Chamisso egyik legjobb barátja, ki fiatal korában szintén jobban tudott francziául mint németűl, megküldte a költőnek e szép dal franczia fordítását, és Gaudy ezen fordítása adott alkalmat és kedvet a költőnek, hogy két év előtt írt német dalát most maga is francziára lefordítsa.

Chamisso e fordítása oly kevessé ismert és oly érdekes, hogy

olvasóink bizonyára szivesen veszik, ha teljesen és a költő saját (a kézirat szélére irott) javításaival közöljük.[1])

Le château de Boncourt.

Je rêve encore mon jeune âge
Sous le poids de mes cheveux blancs,
Tu me poursuis, fidèle image,
Et renais sous la faux du temps.[2])

De mon ayeul dans la chapelle
Je cherche et revois le tombeau,
Voilà la colonne à laquelle
Pendent ses armes en faisceau.

Du seine d'une mer de verdure
S'élève un château radieux,[3])
Je reconnais cette toiture,
Ces tours, ces crénaux anguleux.

Ce marbre que le soleil dore
Et ses caractères pieux — —
Non, je ne puis les lires encore,
Une voile humide est sur mes yeux.

Ces lions supports de nos armes
Me regardent avec amour;
Mes yeux se remplissent de l'armes[4])
Et je m'élance dans la cour.

Fidèle château de mes pères,
Je te retrouve tout en moi —
Tu n'es plus, superbe naguères,
La charrue a passé sur toi.

Voilà le Sphinx à la fontaine,
Voilà le figuier verdoyant,
Là s'évanouit l'ombre veine
Des premiers songes de l'enfant.

Sol, que je chéris, sois fertile,
Je te bénis d'un coeur serein,
Bénis quelqu'il soit, l'homme utile,[5])
Dont le soc sillonne ton sein.

Je me relève et prends ma lire
Devant moi l'espace est ouvert,
Je vais[6]) chantant faire redire
Mes vers à l'écho du désert.

---

[1]) *Chamisso und seine Zeit* von Karl Fulda, Leipzig, 1881, 259—266. l. — Ez évi január 30-án volt száz esztendeje, hogy a költő Boncourt várában született.

[2]) *Echappée au gouffre du temps* és *Dont n'a pas triomphé le temps.*

[3]) *Un Château s'élève en Danjon*
Oui, j'en reconnais la toiture,
Les tours, les créneaux, le frouton.

[4]) *Je leur souris baigné de l'armes.* És az első három vershez:

Ces lions de nos armoiries
Ont encore leur regard d'amour
Je vous souris, gardes chéries —

[5]) *Et bénis encore l'homme utile.* — [6]) *J'irai.* — És az utolsó két vershez:
Avance chante, fais redire.
Tes vers a l'écho du désert.

Még megemlítem, hogy Châteaubriand, ki Chamissot 1821-ben meglátogatta volt, a *Mémoires d'outre-tombe* XI. kötetében e fordítás első nyolc versszakát lenyomatta. H. G.

— **György budai könyvárúsról,** ki Luther tanusága szerint (a bremaiakhoz 1524-ben intézett levelében, Epistolarum Liber II. pag. 243.) 1524-ben Budán elégettetett, mert Luther tanait követte, gróf Kemény József, Kalászatok p. 45. Soterius Györgynek († 1723.) egy kézirati jegyzetét közli, mely szerint ezen György családi neve Grynæus volt: «Annus 1524. nostratibus in Hungaria uti ex vetustis actis coævis constat crudelis erat, nam eodem anno quidam Georgius Gryneus germanus, qui obtenta prius regis licentia civis et bibliopola Budensis factus erat una cum libris suis sat copiosis haudque exigui valoris venum expositis Budæ in foro publico flammis iniectus misere periit incusatus a Monachis quod Magistri nostri Lutheri libellos dispergeret.» Egy évvel előbb ugyancsak Budán Simon Grynæus budai tanárt, a szerzetesek követelésére, mint megátalkodott lutheranust, börtönbe dobták, honnan azonban nem sokára befolyásos mágnások kiszabadították. Nem tartom valószínünek, hogy György könyvkereskedő, ha csakugyan Grynaeusnak hivták és így Simon Grynæusnak közeli rokona lehetett, ezen példán okulva nem hagyta volna el Simonnal együtt Magyarországot, vagy hogy őt nem védték meg volna bajában az említett mágnások, s így inkább azt hiszem, hogy Soterius csak tévedésből fogta rá György könyvárusra a Grynæus nevet. Soterius állítása alkalmasint nem egyéb, mint Abraham Scultetus (Annalium evangelii passim per Europam decimo quinto salutis partæ seculo renovati decas prima ab anno M.D.XVI. ad annum M.D.XXVI. Heidelbergæ 1618. pag. 190.) következő adatának kiczifrázása: «Budenses in Ungaria Georgium quendam Bibliopolam una cum libris Evangelicis exusserunt». Scultetus forrása pedig, mint maga mondja, Luther idézett levele volt. Scultetusból merítette viszont Schelhorn Amoen. Litter. p. 97.

Á. J.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Goldis J. A román nyelv latinsága. Arad, 1880, Gyulay. (8-r. 50 l.)

Jancsó B. Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Budapest, 1880, Aigner. (8.-r.) 2 frt.

K. Kmethy J. Egy szó azokhoz, a kiket illet. A magyar helyesírás és szófűzés érdekében. Kiadja Mikecz J. Czegléd. 1879. Piringer. (8.-r. 8 l.) 10 kr.

Névy L. Stilisztika II. rész. Szerkezettan. III. kiad. Budapest, 1880. Kókai. (8-r. 1—80. l.) Az egész mű ára 1 frt 40 kr.

Olcsó Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1880, Franklin-társulat. 16.-r.

102. sz. Vautier Gy. A keresztanya. Francz. ford. Márkus M. (150 l.) 30 kr.
103. » Kisfaludy Károly versei. (226 l.) 50 kr.
104. » Bérczy K. A gyógyult seb. Beszély (102 l.) 30 kr.
105. » G. V. Catullus versei, ford. Csengery János. (152 l.) 30 kr.
106. » Szigligeti E. A trónkereső. Eredeti szomorujáték 5 felv. (103 l.) 30 kr.
107. » Theophrastus jellemrajzai. Fordította Hunfalvy János (47 l.) 20 kr.
108. » Gyulai P., B. Eötvös József. Emlékbeszéd (36 l.) 20 kr.
109. » Lamartine A. Héloise és Abélard. Ford. Erhardt V. (55 l.) 20 kr.
110. » Olasz beszélyek. Irták Bazili, Ghislanzoni és Sara. Ford. Huszár I. és Mocs Zs. (234 l.) 50 kr.
111. » Augier E. A Fourchambault család. Színmű 5 felv. (178 l.) 40 kr.
112. » Pálfy A. A szebeni ház. Beszély (95 l.) 20 kr.
113. » Tennyson A. Arden Enoch. (40 l.) 20 kr.
114. » Turgenyev J. Tavaszi hullámok. Regény. 222 l. 40 kr.
115. » Salvatore Farina. Két szerelem. Regény. (178 l.) 30 kr.

Remekírók, hellen, magyar fordításban. 14. köt. Homer Odysseája. Ford. Télfy Iván. 2 füz. IV. 259—VIII. 423. ének. Budapest é. n. (1880) Lampel. (16.-r. 73—168 l.) 40 kr.

Remekírók, római, magyar fordításban. 21. köt. Virgil Aeneise. Ford. Gyurits A. II. füz. 2. kiadás. Budapest, é. n. (1880) Lampel. (16-r. 97—192. l.) 40 kr.

TAMASKO ISTVÁN.

(Szül. 1801. febr. 15., megh. 1881. jan. 27.)

I.

A tudománynak vajmi kevés hívéről mondhatni el azt, hogy a szellemi téren kifejtett tevékenysége még életében talált kellő méltatásra kortársainál. Előitélet, pártszenvedély, személyeskedés, vallás- és rangkülönbség, magánérdek — mind meg annyi oka lehet annak, hogy valakinek érdemeit, míg él, el nem ismerik s kellően nem méltányolják.

„Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus invidi.“

Vagy *Horatius* fordítójával, dr. *Barna Ignáczczal*, szólva:

„Mert míg él az erény, gyűlölt;
Akkor csak keresett s drága, ha távozott.“

Csak miután a halál már kiragadta az illetőt az élők sorából és a sírhantot már buján nőtte be a fű: csak akkor illesztik végre az elismerés koszorúját a mohos hamvvederre; mert hiszen ő nincs többé, már nem áll senkinek útjában! — — Azonban hányan vannak, kiknek még holtuk után sem jut osztályrészűl az érdemlett elismerés, úgy hogy nevöket — a koszorús költővel szólva — *„a feledékenység éje borítja“* méltatlanúl! — S valjon miért? — Azért, mert a tudománynak szentelt zajtalan működésök kortársaiknak tudomására nem jutott, nem találkozván senki, ki még életökben fölismerte volna érdemeiket s azokat fönnen hirdette volna. — Hogy tehát az utókor megőrizhesse azoknak emlékét, kik a tudomány szolgálatában őszültek meg és működésökkel elismerésre és hálára kötelezték

le magok iránt a jövő nemzedéket: már a jelenkornak is meg kell tennie kötelességét s nem szabad megengednie, hogy a haza előtt ismeretlen maradjon azon derekak neve, kik más vágyat nem ismertek, mint a nemes vágyak legnemesebbjét, t. i. a tudomány művelése által a nemzetnek művelését és emelését, kik tehát egész éltükön keresztül híven küzdöttek azon zászló alatt, melyen a költőnek a következő — nagyot mondó — szavai ragyognak: *„Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!"*

Egyike azon derekaknak, kik nem érdemlik meg azt, hogy rajtok — *Vörösmarty* szavait használva — *„sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútlan alakja lebegjen"*, f. é. január 27. elhunyt szanszkrit tudósunk is, kinek életét és működését ezennel híven előadni szándékozom.

*Tamaskó István*nak bölcsőjét *Pozsony*ban ringatták, hol ugyanis 1801. febr. 15. született. Édes atyja egyszerű polgárember volt, ki — habár csakis keveset jövedelmező mesterségéből élt — gyermekeit tőle kitelhetőleg tisztességesen nevelte. Ha atyja vagy anyja a téli hosszú estéken a családi körben a bibliából egyet-mást hangosan fölolvasa, a kis István figyelmes arczczal csüngött a felolvasáson és azon gyermekded elbeszélések és leirások, melyekben a könyvek könyve oly gazdag, már korán keltették föl a gyermekben a tudásvágyat. — Az olvasást hamar tanulta meg; saját édes atyja tanította rá és csaka zután küldötte nyilvános iskolába. Észfejlesztőleg hatott rá egy fiatal theologussal való együttléte is. Nálok ugyanis egy theologiát hallgató fiatal ember lakott, ki a tanulni vágyó gyermeknek sokat mesélgetett a természet három országáról és szívesen mutogatta neki a térképeken a világrészeket, országokat, hegyeket, folyókat, városokat stb. [1]) — Első tanítói az ág. v. gymnasiumban *Bogsch János* és *Baader Frigyes* voltak. Tizenhárom éves korában szülői őt a *Komárom* melletti *Ácsra* küldötték a magyar nyelv megtanulása végett. *István*unk egy év múlva megmagyarosodva

[1]) Ezen theologus senki más, mint *Stromszky Ferencz Sámuel*, ki 1861. mint a pozsonyi ev. hitközségnek superintendense halt meg. Ennek fia *Tamaskó*nak legidősb leányát vette nőül.

tért vissza szülővárosába. A gymnasium befejezése után két évig theologiát hallgatott. A hittudományi folyamokban tanárai voltak: *Zsigmondi Samu*; a héber nyelvben jártas *Kovács-Martiny Gábor*, ki *Tamaskó*ban a héber nyelv iránt oly előszeretetet keltett, hogy ebbeli ismereteinek gyarapítása és tökéletesítése végett még külön órákat is vett egy rabbinusnál; a latin nyelvnek alapos ismerője, *Gross János*; [1]) az agg *Stanislaides Dániel*; *Bilnicza Pál*, a superintendens; végre a jeles német nyelvész, *Schröer Gottfried*, kinek vezetése alatt *Tamaskó* a német verselésben is gyakorolta magát. E versgyakorlatoknak egyik gyümölcse *Tamaskó*nak „*Humanität*“ czímű költeménye is volt, melyet egy iskolaünnepély alkalmával fölolvasott, s melyet *Pauer*, az akkori városkapitány, a „*Pressburger Zeitung*“-ban is közölt.

Az 1821/22. tanévben az ág. hitv. lyceumban az első osztálynak tanszéke megürülvén, az akkori rector, *Zsigmondy Samu*, *Tamaskó*t bízta meg ezen osztályban a tanítással. *Tamaskó* oly lelkiismeretesen járt el e hivatalában, hogy tanítványai az év végén az iskolaelüljáróság közmegelégedésére állották ki a vizsgálatot. Ez időtájban házinevelő is volt *Graenzenstein*nél, tanítván ugyanis ennek széptehetségű fiát, ki később magyar kir. államtitkárrá lett.

1822. *Tamaskó* theologiai tanulmányainak folytatása végett *Bécsbe* ment. Az akkori kormány ugyanis a protestans ifjakat féltette a külföldi levegőtől s azért atyailag megtiltotta nekik a külföldi egyetemek látogatását. Kárpótlásúl a kormány 1821. Bécsben egy prot. theol. facultást léptetett életbe, melynek igazgatója *Wächter János*, a kitűnő hitszónok, volt. Az *exegesis*-t *Wenrich János* tanította, kit tudományáért tanítványai nagyra becsültek s kit, az irodalmi téren szerzett érdemeiért, utóbb a bécsi császári tudományos akadémia tagjává avatott. — *Tamaskó* másfél évig tartózkodott Bécsben; ezen idő lefolyta után *Bilnicza Pál* (superintendens) ajánlatára *Nógrád* megyében, *Surány*ban, *Sréter József* földbirtokosnál nevelő lett. *Sréter*

---

[1]) *Pozsony*ban az „*Irgalmas barátok terén*“ álló kútnak gránitoszlopán levő latin fölirat *Gross*tól van.

maga igen művelt és sokat olvasott ember volt; különösen kedvelte a bölcseletet, melylyel az akkori magyar nemesség közt vajmi kevesen foglalkoztak. *Sréter* figyelemmel kisérte a magyar irodalom terén az iróvilágnak akkori küzdelmeit is és olvasta az időnként megjelenő legújabb magyar irodalmi termékeket, habár ezeknek megértése neki is, mint akkortájt sok másnak, *a tömérdek új szó miatt*, nem kis fáradságába s olykor ugyancsak nagy fejtörésébe került. *Tamaskó Surányban* hasznosan töltötte idejét. A háziúr könyvtárában majdnem minden *római* classikus megvolt; ezeket *Tamaskó* mind elolvasta; tanulmányozott azonkívül több *görög* szerzőt is. — *Sréternek* tőszomszédságában egyik testvére lakott, kinél *Melczer József* [1]) volt a házinevelő. *Melczer* kitűnő *latin* volt; nála — miként hajdan *Ovidiusnál* [2]) — minden, a mit mondott vagy írt, versalakot öltött. Hogy *Tamaskó* oly ügyes latin verselővé lett, ezt főleg a *Melczerrel* való társalgásnak köszönheti.

Két évi nevelősködés után *Tamaskó* visszatért szülővárosába, hol leirhatatlan lelkesedésnek volt szemtanúja. Földerült ugyanis az epochalis 1825. év. «November 3-dikán hangzott *Pozsonyban* az országos rendek termében *Felsőbüki Nagy Pál* megrázó szózata,[3]) mely a *Magyar Akadémiának* végre valahára lételt adott. Előállván t. i. utána gr. *Széchenyi István, Ferencz* fia, letette nagyszerű áldozatát a haza oltárára; kinek még azon ülésben követvén példáját *Vay Ábrahám, gr. Andrássy György* és *gr. Károlyi György („első négy alapító")*, a rendek erélylyel és hévvel támogatták az indítványt, a nádor kivívta annak törvénybe iktatását (1827 : 11. törv.) s az intézet, több

---

1) Ez az a *Melczer József*, ki a forradalom után régiségbuvárunknak *Römer Flórisnak*, társaságában *Józsefvárosban* egy ideig fogva volt.

2) «Quidquid tentabam dicere: versus erat.» Ovid. (Bármit akartam is én mondani: vers leve az.)

3) L. *Szilágyi Istvánnak* a m. tud. Akadémia január 17-én tartott osztályülésében fölolvasott következő értekezését: «Kritikai adatok az 1825-iki országgyülés nov. 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéhez.» Továbbá *„Pénz, pénz, pénz"* czímű értekezésemet a *„Figyelő"* 1876. évi 10. számában.

akadály legyőzése után, 1830. nov. 17-dikén meg is alakult, új időszakot alapítandó irodalmunk történetében.»[1])

Állomás nem kinálkozván sehol, ismét nevelősködni volt kénytelen. A *Pozsony*ban lakó *consistorialis consiliarius, Glatz,* eközben arra ösztönözte *Tamaskó*-t, hogy folytassa *Bécsben* a theologiai tanfolyamot. *Tamaskó* habozott. Ekkor, ime, megadta egészen váratlanul a kormány az engedélyt, hogy a prot. ifjak külföldi egyetemeket is látogathatnak.

A pozsonyi ev. convent ennek következtében azonnal elhatározta, hogy azokat, kik a gymnasialis tanári pályát választván, a maguk tökéletesítése végett külföldi egyetemekre kivánnak menni, nagyobbszerű ösztöndíjban fogja részesíteni. *Tamaskó* is egyike volt azon szerencséseknek, kik ösztöndíjt kaptak. Az 1828. év tavaszán érkezett meg Göttingába, hol máris két magyarországi reform. theologussal találkozott.

Kevéssel megérkezése után *Göttingá*nak híres halottja volt, kit a göttingai ifjuság kegyelettel és ünnepélyesen temetett el. A híres æsthetikus, *Bouterwek,* halt ugyanis meg, ki, habár végéveiben már egészen siket volt, mégis folytatta előadásait, úgy hogy a hallgatók, ha valamely elrobogó kocsinak zaja miatt szavait meg nem érthették, lábukkal erősen dobogni voltak kénytelenek figyelmeztetésül, hogy álljon meg egy kissé beszédében, míg t. i. a kocsirobaj meg nem szünik. — *Tamaskó* is kikisérte a jeles tudóst az örök nyugalom helyére, a göttingai temetőbe, hol már sok bajnoka a tudománynak aluszsza az örök álmot; ott szendereg a többi között a híres philolog, *Heyne,* is, a kinek kövén a következő rövid síriratot találta *Tamaskó:* *„Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.“ („Éltem s a pályát, mit a sors kijelölt, befutottam.“)* — *Tamaskó* két évig maradt *Göttingá*ban; ezen idő alatt tanárai voltak: *Pott,* a theologus, és *Plank,* a híres egyháztörténész; azután *Lücke,* a kitűnő szónoknak és írónak, *Schleiermacher*-nek, tanítványa és barátja; továbbá *Schulze, Kant*-nak egyik régibb ellenzője; a class. archæologiát *Müller* adta elő, kinek az akkori göttingai egyetemi tanárok között a legszebb latin előadása volt s ki főleg

[1]) *„A magy. nemz. irod. története. Irta Toldy Ferencz. Pest. 1868.“* l. a II. kötet 52. lapján.

az „*Etruskok*"-ról írt munkájával híresült el. Igen élénken emlékszik még vissza *Tamaskó* az öreg *Blumenbach*-ra is, arra a híres természetbúvárra, ki szenvedélyes gyűjtő levén, egy ízben el nem titkolhatta a fölötti boszankodását, hogy Magyarországból jövő hallgatói közül még egyiknek sem jutott eszébe, neki abból a világhírű *szegedi* szappanból egy darabot hozni.

Igaz ugyan, hogy a theologia volt *Tamaskó*-nak főtanulmánya, de azért egyébnemű ismeretek szerzésében is fáradozott. Kiváló szeretettel tanulmányozta a „*Korán*" nyelvét.

Tanára az öreg *Tychsen* volt, kinek leánya lelkesítette a szemközt lakó fiatal *Schulze Ernő*-t azon szép elbeszélő költemény megírására, mely a német irodalomban „*Die bezauberte Rose*" czím alatt ismeretes s mely költemény (a következő czímmel: „*A varázsrózsa. Schulze Erneszt után Kovacsóczy Mihály. Kassán. 1828. Nyomtatta Werfer Károly, academ. typographus.*") magyar fordításban is megjelent.[1]) — A tüdővészben ifjan elhalt *Schulze*-t a sírba nem sokára *Tychsen*-nek leánya is követte. *Tychsen* ekkor egyetlen leányának halála fölötti keservében mély búskomorságba esett. — Arabs nyelvtanát még igen sokáig használták kézikönyvül az egyetemen. — Kitünő tanár volt akkortájt *Göttingá*ban a néhány év előtt elhúnyt *Ewald* is. Akkor még fiatal ember volt. Előadásait sokan látogatták; mert habár az ó-szövetség magyarázata magában véve meglehetősen száraz tárgy: *Ewald*nál más magyarázókkal való folytonosan vitázó modoránál fogva minden, a mit mondott, érdeklő volt. *Ewald* a *szánszkrit* nyelvet is előadta az egyetemen. *Tamaskó* is egyik szorgalmas hallgatója volt; minthogy azonban a hallgatók száma évközben kettőre apadt le (kiknek egyike *Tamaskó* volt): azért *Ewald* ezen nyelvből az előadásokat saját lakásán folytatta. Ezen változtatásnak *Tamaskó* nagyon megörült. A tanár és tanítvány között most szíves baráti viszony fejlődött ki. *Ewald* örömmel szemlélte *Tamaskó*nak kitartó szorgalmát és sikeres haladását, a melyet a maga részéről azzal is előmozdított, hogy az otthon folytatandó magántanulmányozáshoz szükséges segédkönyveket, a többi között *Rosen*-nek

[1]) Ezt eddig (tudtomra) még senki sem jegyezte föl.

„*Glossarium sanscritum*“-át is, használat végett a legnagyobb készséggel oda kölcsönözte. — Az egyetemi szüneteket *Tamaskó* kisebb kirándulásokra használta föl. Igy egy ízben meglátogatta *Cassel*-t és az utolsó német-franczia háborúban világhírűvé lett „*Wilhelmshöhe*“-t is. Ott épen népünnepély volt, mely minden pünkösdkor szokott tartatni s melyben akkorában a választófejedelem is részt vett az ő zenekarával, mely ezüst fuvóhangszereken játszott. — Az őszi szünetet *Tamaskó* nagyobb utazásra használta föl. Elment gyalog a *herciniai* hegységbe; meglátogatta a híres bányavárost, *Clausthal*-t, továbbá *Gosslar*-t és azon vidéket, a hol *Madarász Henrik* hálóit állította föl. Innen *Braunschweig*-ba ment. Itt szerette volna a nagy kritikusnak, *Lessing*-nek, a sírját meglátogatni, de nem birta megtalálni. Akkortájt *Lessing*-nek sírja ugyanis még csak egy szél- és zivatardúlta sírhantocska volt,melyről csak keveseknek volt tudomásuk. — *Hannoverá*ban, a hová *Braunschweig*-ból ment, *Tamaskó* kegyelettel szemlélte meg *Leibnitz*-nek a sétatéren álló szobrát. (Azóta e nagy lángésznek szebb szobra is van *Stuttgart*-ban.)

Az 1830. év márczius havában, tehát kevéssel azon mozgalom előtt, mely *Páris*-ból kiindulva, Németországot is megrendítette, *Tamaskó* nem könnyű szívvel búcsúzott el a göttingai *Alma Mater*-től. Haza felé *Halle*-n keresztül vette útját, hol *Wegscheider* tanárt és *Gesenius* orientalistát látogatta meg, nem különben *Tholuk*-ot is, ki épen akkor érkezett meg *Rómá*-ból, hol porosz követségi hitszónok volt. — *Berlin*-be a húsvét előtti napokban érkezett. Itt meglátogatta a *Göttingá*-ban kapott ajánlólevelekkel az egyháztörténetírót *Neander*-t és *Schleiermacher*-t, a híres írót, jeles szónokot és *Plátó*-nak fordítóját. — Végre — épen kétévi távollét után — ismeretekkel gazdagon tért vissza szülővárosába, hol azonban számára akkor még nem volt tanszék üresedésben. Virágzott azonban akkortájt *Pozsony*-ban egy igen kitűnő magántanintézet, t. i. a *Blaskovics*-féle, mely művelt leányának, férjezett *Bossányi Idá*-nak, vezetése alatt jelenleg is létezik. Itt talált *Tamaskó* alkalmazást. Nem sokára a bazini lelkész (egy jó barátja, kivel Bécsben is Göttingában is együtt hallgatta a theologiát) fölszólította őt, hogy vállalja el a bazini „*magasb*“ polgári iskolának az igazgatóságát.

Tamaskó, habár őt tudományos készültségénél fogva magasabb tanszék illette volna meg, mégis a kedvezőtlen viszonyok hatalmának engedni volt kénytelen és elfogadta az állomást. Közvetlenül igazgatói beiktatása után jelent meg tőle a *„Dissertatio de causis linguae Sanscritae. Posonii. 1831.“* Ezen mű minket magyarokat kétszeresen érdekel, mert ez az első munka, melyet *magyar* ember a *szánszkrit* nyelvre vonatkozólag írt és kiadott. Ezen *dissertatio*-hoz még egy *„De diluvio“* czímű toldalék járul, mely ugyanis a *„Mahâbhârata“* czímű epos *„vízözön“*-ének latin fordítása. — Napjainkban valaki ilyen munkával méltán híres emberré lehetne; akkortájban azonban nálunk csakis *curiosum*-nak tekintették az ilyesmit, az *összehasonlító nyelvbuvárlás* még nagyon is *terra incognita* levén; — legfölebb azt gondolta egyik-másik nálunk akkorában, hogy az *indiai* nyelv, mint *ősrégi* nyelv, okvetetlenül atyjafia vagy legalább is komája a *magyar*-nak.

Hét évig igazgatta *Tamaskó* a bazini polgári iskolát s ezen idő alatt meg is házasodott. 1838-ban *Gross* nyugalomba lépett és helyébe *Schröer* került; ugyanekkor *Tamaskó*-t is meghívták a pozsonyi lyceumhoz *subrector*-nak. Ugyanazon időben gr. *Zay Károly* kerületi egyház- és iskolafelügyelővé avattatott *Nagyszombat*-ban. Ezen örömnapot *Tamaskó* egy latin költeményben zengte meg, melyet az evang. egyház-convent ki is nyomatott. — Rövid idő mulva a mindenkitől szeretett és tisztelt derék tanár, *Greguss Mihály*, [1]) is meghalt. Ekkor *Tamaskó* — mint helyettes — a bölcseleti osztályban a *logikát* tanította; egy év mulva pedig — meghalván a theologia tanára, *Scheuerlay*, is — mint helyettesítő a *héber* nyelvet adta elő mindaddig, mígnem végre a nagytudományú *Boleman István* lett választás útján rendes tanárrá. [2])

---

[1]) *Ágoston*nak az édes atyja ez. Különösen említésre méltó a következő munkája: *„Compendium Aestheticae. Cassoviae 1826.“* Ebben *Bouterwek*et, egykori tanárát követi, ki mintegy közvetítőül lépett föl *Baumgarten* és *Kant* iskolája között. (L. *Greguss Mihály*nak, mint aesthetikusnak, méltatását a következő értekezésben: *„Az aesthetica hazánkban.* A bölcsészettudori fok elnyerése végett írta *Versényi György.“* l. a 14—18. lapon.)

[2]) *Boleman* több latinul írt könyvnek a szerzője, a többi közt latinul egy *„Rhetorica“*-t is írt. Magyarul szerkesztett iratai közül em-

A forradalom után a pozsonyi ev. lyceum nagy változáson ment keresztül. A *Thun Leo*-féle systemának elvével meg nem fért, hogy egy és ugyanazon tanár *minden* tantárgyat tanítson egy osztályban, hanem azt követelte, hogy az egyes tantárgyakat szakemberek kezeljék; — ezóta *Tamaskó* is csak a maga szakmáját (t. i. nyelveket és a vallástant) adta elő. — Az 1862-ik évben — neje meghalálozásának évében — véglegesen megvált a *lyceum*-tól, fiatalabb erőknek engedvén helyet, és csak a *reál-iskolában* tartotta meg a vallástani tanszéket. — Csekély fizetéséből családját fönn nem tarthatván, éveken keresztül folytonosan magánórákat is kényszerült adni nem csekély hátrányára tudományos foglalkozásainak. Némi vigasztalására az lehetett, hogy a legelőkelőbb családok keresték magántanítását. A pozsonyi magyar aristokratiának ugyanis dicséretére legyen mondva, hogy nagy gondot fordít fiainak tudományos kiképeztetésére; sőt előfordul még az is, hogy egyik-másik bájos *contesse* is kedvet kap a *class.* nyelvek megtanulására, mint például a 70-es évek elején névszerint *Eszterházy Alexandra* grófnő, ki öcscsével együtt szokta volt évenként a gymnasiumi összes tantárgyakból a vizsgálatot kiállani. — *Tamaskó* magánórákat adott gróf *Zay* fiainak; továbbá *Lichner Pál*lal [1]) egyetemben *Ürményi József*, vicepalatinus, fiainak a *görög* nyelvből. Tanította b. *Mednyánszky*, titkos tanácsosnak fiait is. Több éven keresztül gr. *Wenkheim Károly* fiait szintén a *görög* nyelvben oktatta; tanította b. *Walterskirchen*, titkos tanácsosnak a fiait is. Több tanulni vágyó előkelő magyar hajadon is hallgatta alapos magánoktatásait; névszerint a vicepalatinusnak, *Ürményi József*-nek *Claudia* nevű szellemdús leánya, továbbá *Wenkheim Boriska*, s végre különösen három — azóta meghalt — grófi hölgy említendő, t. i. *Latinovics Ilona*, *Wenkheim Nina* és *Eszterházy*

---

litést érdemelnek: 1. «Pál apostolnak a rómaiakhoz írt levele» és 2. «Pál apostolnak a corinthiakhoz irt két levele». Pozsony. 1860. — Nyugalomba léptekor az aggastyánt Ő Felsége a tudomány és tanügy terén szerzett érdemeiért a maga keresztjével diszítette föl.

[1]) E hellenista, ki görög nyelvtant is írt, még most is működik a lyceumban.

Antonia. — Tanította dr. *Mayr Gottfried*-nak, városi physikusnak és tanfelügyelőnek, fiát is, ki jelenleg *Petersburg*-ban osztrák-magyarországi követségi tanácsos. Ez azért érdemel különös említést, mert *Tamaskó Mayr*-nek fiát először is a *görög* nyelvben oktatta, és csak későbben kezdette meg vele a *latint* is. A fényes siker ezen eljárás helyességét kétségtelenné tette. — A *szánszkrit* nyelvből is volt *Tamaskó*-nak legalább *egy* tanítványa *Pozsony*-ban, t. i. *Repiczky József*, kitől *Tamaskó* élte végéig őrzötte drága emlék gyanánt *Golius*-nak „*Glossarium Arabicum*"-át, mely szótárnak szélein igen sok jegyzet van *Repiczky* kezétől.[1])

1872. *Tamaskó*-t nagy csapás érte. Meghalt ugyanis egyetlen fia, *Sándor*, ki *Győrött* ügyvéd és pénzügyi hivatalnok volt. — Azóta az aggastyánnak egyedüli támasza az ő két leánya volt. Ezek szeretetteljesen ápolták őt végső leheletéig.

Ismerkedjünk meg most közelebbről e szerény férfiúnak tudományos foglalkozásaival. Nyomatásban megjelent dolgozatai közül első sorban a következő munka vonja magára figyelmünket: „*De causis Linguae Sanscritae. Dissertatio, quam ad munus Directoris atque Docentis in recens aperto ludo literario A. C. Baziniensi auspicandum scripsit Stephanus Tamaskó. Posonii, 1831. Typis Haeredum Belnayanorum.*" A *dedicatio* így szól: „*Viro amplissimo Jonae Kettner, civitatis Posoniensis Consuli, docto literarum aestimatori hasce paginas gratus D. (donat) D. (dedicat) Auctor.*" — Minthogy e nevezetes munka csak kevés példányban nyomatott s e kevés számu példányok is nagy részt külföldre küldettek szét, minélfogva az mai nap nálunk a legritkább könyvek egyike: azért bővebb ismertetését ezennel elengedhetetlen kötelességemnek tartom. — Az első szakaszban, a bevezetésben rá utal a szerző arra, hogy a *szánszkrit* nyelv tanulmányozását többé a tudós világ nem nélkülözheti; erre azután érdekesen beszéli el, hogy miként kezdődött a *szánszkrit* nyelv tanulmányozása Európában, s hogy miként kezdették a *bráhmánok*nak elrejtett kincseit („*reconditos Brahmano-*

[1]) V. ö. Gyászbeszéd *Repiczky József* felett *Toldy Ferencztől.* Uj Magyar Muzeum. VI. 1855.

rum thesauros") napvilágra hozni. Miután ugyanis a XV. század vége felé *Vasco di Gama* a *Kelet-Indiába* vezető tengeri utat fölfedezte: nem csak kereskedelmi czélokból, hanem csakhamar a végből is indultak oda európai férfiak, hogy a ker. hitet terjeszszék. E *missionárius*ok természetesen kénytelenek voltak megtanulni a benszülötteknek nyelvét, mert hiszen máskép velök a ker. tant meg nem érthették volna. A hittérítők közül a tudósabbak azonban be nem érték a közönséges népnyelvvel, hanem magának a *szánszkrit*-nak megtanulására is ösztönöztetve érezték magokat. — Az első, ki magának szánszkrit-nyelvtudományával hírnevet szerzett, — örömmel mondhatjuk, — *hazánk fia* volt. E földinknek neve *Hanxleden Ernő János,*[1]) ki 1699. óta közel 30 évig tartózkodott a *malabárok*-nál a ker. vallás hirdetése és a szánszkrit nyelv megtanulása végett. Ő két tudós *bráhmán*-tól oktattatta magát, hogy mennél alaposabban ismerkedhessék meg az indiaiak szent nyelvével és gazdag irodalmával. Ugyancsak e hazánkfia volt *Európá*ban az első, ki szánszkrit nyelvtant irt és szánszkrit szótárt állított össze. Azonban, sajnos! tudományos szorgalmának e gyümölcsei soha sem láttak napvilágot. „*Utrumque per iniquam fortunam in manuscriptis bibliothecae societatis propagandae latet, neque typis unquam in lucem prodiit.*"

Az XVIII. század második negyedében a Kelet-Indiába hajozó franczia és angol kereskedőknek száma tetemesen növekedett. Közülök sokan Kelet-Indiában való tartózkodásuk alatt szabad idejöket ezen ország történetének, vallásának, erkölcseinek és szokásainak, nyelvének és irodalmának átkutatására használták fel. Azok között, kik az indiaiaknak irodalmát a homályból napvilágra hozni törekedtek, leginkább az angol *Holwell* tünt ki. E jeles eszű férfiú 1727—1757. *Bengáliá*ban tartózkodott s ezen 30 évnyi időt a *Bráhmánok* könyveinek áttanulmányozására fordította. Ebbeli buvárlatait a legszebb siker koronázta. Ugyan ő szerencsés volt egyikét a *Veda*-könyvek legjobb commentárjainak, melyeket a bráhmánok «*Ssász-ter*-»nek neveznek, birtokába ejteni; mire azután ez — a

[1]) «E societate Jesu, *gente Pannonius.*»

szánszkrit nyelvben tökéletesen jártas — tudós az indiaiak szent könyveit angol nyelvre fordította. Ámde ugyanaz a balsors, mely említett hazánkfiának, *Hanxleden*-nek szánszkrit munkálatait üldözte, *Holwell* irodalmi munkásságának eredményét is meghiusította. Szánszkrit kéziratait ugyanis azon alkalommal, mikor *Calcutta* városa 1756. megvívatott, tűz emésztette föl; úgy hogy összes munkáiból misem maradt egyéb, mint irodalmi tevékenységének azon rajza, melyet útleirásában találunk. — Nagy hírnevet szerzett magának egy franczia tudós is, t. i. *Anquetil du Perron*, a következő munkának kiadása által: «*Upnekhat* seu secretum tegendum, continens antiquam arcanam doctrinam e quatuor sacris Indorum libris excerptum, ad verbum e Persico idiomate Sanscreticis vocabulis intermixto in Latinum conversum, dissertationibus difficilia explanantibus illustratum.» (1801. Strassburg.) Az *Upnekhat* a *Veda*-könyvekből vett tanítások és elmélkedések összege vagyis az Isten, világ, lélek és halhatatlanság fölötti elmélkedések eredményének összfoglalata. — A példa meg levén adva, az csakhamar sok más európai tudós részéről követésre talált. Igaz ugyan, elejénte nehéz volt a bráhmánokat arra rábirni, hogy szent nyelvök titkait föltárják, mert hiszen ők kezdetben az idegenek iránti ellenszenvből inkább még rejtegették is elölök irodalmi kincseiket; — de végre mégis sikerült egyeseket pénzzel megnyerni; ezt látván a többi *bráhmánok* szintén simulékonyabbak és közlékenyebbek lettek, — annál inkább, mert hiszen utóvégre az európaiaknak mindent felkutató vizsga szemei elől úgy sem lehetett többé irodalmi kincseiket elrejteniök. — Az ellenszenv az európai tudósok iránt később annyira eltünt, hogy nem csak szívesen oktatták őket, hanem még magok is közreműködtek arra, hogy *nevezetesen törvényeik*, *persa* nyelvre fordíttassanak. Az indiai kereskedelmi társaság ugyanis azt akarta, hogy indiai alattvalói *saját ősi törvényeiket* használják azontúl is. Összehívta tehát a benszülött törvénytudókat; ezek megirták az indiai törvények vázlatát, ezt azután *persa* nyelvre s ebből azután *angol* nyelvre fordították. — Azok között, kik a *szánszkrit* nyelvet kiváló sikerrel tanulmányozták, egy *ausztriai* karmelita-barát is érdemel különös

megemlítést. E szerzetes, kinek neve *Paulinus a Scto. Bartholomaeo*, a kereszténység terjesztése végett a *malabárok* közt 14 évet töltött és tudományos búvárkodásának eredménye egy 1799. kiadott *szánszkrit nyelvtan* volt; kiadta továbbá a *bráhmánok*-nál használatban levő *lexikon*-nak egy részét is.

A szánszkrit nyelvnek hatalmas bajnoka támadt *Jones Vilmos*ban, ki az angol-indiai kereskedelmi társaságnak elnöke volt és a keleti nyelvekben rendkívül jártas. Ő a szánszkrit nyelvet és irodalmat oly hévvel tanulmányozta: hogy magok a *bráhmánok* is csodálták az indiai irodalomban való alapos ismereteit. Ugyanez a *Jones* egy *tudós társaságot* is létesített azon czélból, hogy felkutassa *Ázsiá*nak, mint az emberiség bölcsőjének, *összes*, kivált pedig *irodalmi* régiségeit. Hogy ezen társaságnak a működése sikerteljes volt, ennek tanuja a társaságnak 1788. megjelent következő munkája: „*Asiatic Researches*“. E munka Indiának egész történetére, tudományos és művészi állapotára szokatlan fényt árasztott és a benne fölhalmozott nem is sejtett kincsnek látása az európai tudós világot ámulatba ejtette.

Mint a philologiában átalában, úgy különösen a *szánszkrit* nyelv és irodalom terén is a németek végre elragadták a pálmát a többi nemzetek elől.[1]) A szánszkrit nyelv törvényeinek nyomozása és tudományos megállapítása a német szorgalomnak érdeme. — Akkortájt, mikor *Tamaskó* e latin *dissertatio*-ját irta, a következő nyelvtanok voltak használatban: az angol *Wilkins*-é és *Forster*-é, továbbá a német *Frank*-é és főleg *Bopp*-é, ki, mellékesen megjegyezve, kivá t azáltal kedveltette meg Németországban a *szánszkrit* nyelv studiumát, hogy a *szánszkrit* conjugatiót összehasonlította, a görög, zend, lithvaniai, szláv, góth és german conjugatióval s ezen eljárással igen sok nyelvkérdést, mely addig talány volt, könnyűséggel megoldott. — A mi a *szánszkrit lexikographiát* illeti, a harminczas évek elején a következő lexikonokat használták: *Wil-*

[1]) Napjainkban azonban az *angolok* s még inkább az *éjszakamerikaiak* már-már túlszárnyalják őket a *szánszkrit* nyelvészet terén.

son-ét, mely *Calcuttá*-ban 1819. jelent meg; *Wilkins*-ét, mely *London*ban 1810. nyomatott; *Rosen*-nek „*Radices Sanscritae*“ czímű szógyűjteményét, mely *Berlin*ben 1827. látott napvilágot, és végre *Bopp*-nak *Berlin*-ben kiadott „*Glossarium Sanscritum*“-át.[1])

Végül megemlítendő még egy munka, mely az indiai irodalom ismeretét nagyobb körökben is terjesztette, t. i. *Schlegel Frigyes*--nek következő — érdekes összehasonlításokban gazdag — műve: „*Über die indische Literatur und Sprache.*“[2])

A *második* szakasz átalánosságban, a *harmadik* pedig részletesebben foglalkozik magával a szanszkrit nyelvvel. E szakaszokból a következőket emeljük ki. A *szánszkrit* nyelvet magok a *bráhmánok* is úgy tanulják, mint már régóta kihalt nyelvet; tehát úgy, a miként mi a *latint* és *görögöt*. A *bráhmánok szent*nek is tartják a *szánszkrit* nyelvet ezen levén irva minden, a mi vallásuk köréhez tartozik, s ez levén mai napig a *cultus*nak nyelve ő nálok. — Midőn *Európát* még jobbadán barbár népek lakták és a tudatlanság sötét köde nehezült még világrészünk legnagyobb részére: az *indiaiak* irodalma már teljes virágában volt, meglevén már akkor a *Vedák*, meg a *Râmâyana* és *Mahâbhârata* czímű nagyszerű eposok. A hol ilyen bámulatos művek jöttek létre, ott természetesen a nyelvnek már hosszas irodalmi használatban kellett lennie, idő kellett ahhoz, hogy a nyelv azon tökéletességre vergődhessék, melyet az említett nagyszerű művekben bámulunk. De nem csak e roppant irodalmi emlékek tanúskodnak a *szánszkrit* nyelv régiségéről, hanem bizonyítja ezt *egyszerűsége* is. A *szánszkrit* szók gyökei, melyek az *ezeret* nem haladják meg,[3]) csakis egy szótagúak, s így a *szánszkrit* nyelv egyike azon nyelveknek, melyek a *legrégibb* emberek *egyszerű* beszédmódjához *legközelebb* állanak. — A mi a *szánszkrit* nyelvnek a szerkezetét illeti, az egyszerűbb és szabályosabb még a *görög*nél is

[1]) Azóta *Böthlingk Otto* és *Roth Rudolf* is adtak ki egy-egy szánszkrit szótárt.

[2]) *Schlegel* ezen művében az ó-indiaikat az ókor legbölcsebb és legtudományosabb népének mondja.

[3]) A *szánszkrit* gyökök száma jelenleg már 2352.

és a szakértők összhangzó itélete szerint valódi *remekmű*; s így nem ok nélkül nevezik azt az indiaiak *szánszkrit*-nak, a mely szó magyarra fordítva annyit jelent, mint *tökéletes*. — A szánszkrit nyelvnek saját irása van, melynek neve *Dêvanâgári*, mi annyit jelent, mint *istenek irása;* — használnak azonban *bengáliai* és másféle betűket is. Az egyes betűk kiejtésekor mindannyiszor hozzákapcsolódik az illető hanghoz a *kâra* szó (= *qui facit)*; így p. az *alpha* az indiaiaknál *akâra*, az *iota ikâra*, a *gamma gakâra*, a *kappa kakâra*, s így a többi. — A *szánszkrit* irásnak egyik különös sajátsága az, hogy mindazon szók, melyek ugyanazon gondolathoz tartoznak, összefüggő betülánczolatot képeznek; így hát valamely gondolat kifejezésére szolgáló szók *egy* testbe forrnak össze, „*ut non mentis solum perspicacitati, sed oculis quoque tanquam individuum orationis membrum se offerant,*“ mondja e szokást magyarázólag a szerző. Hogy az ekképen összeforrasztott szóknak az elválasztása a kevésbbé gyakorlottnak sokszor galyibát okozhat, azt említni is fölösleges, kivált ha meggondoljuk, hogy a szók összefüzése által támadt szószörnyeteg néha 100, sőt 150 szótagot is számlál.

Különösen érdekes a többi között a *szánszkrit* melléknevek fokozása is. Ez sokban hasonlít a *görög* és *latin*-éhoz; a *comparativus* ugyanis többnyire *tárá* (a görög *τερος*) és a *superlativus támá* (a görög *τατος*, a latin *timus*, például *ultimus*-ban). Némely mellékneveknek comparativusa *ijász*-ra, superlativusa pedig *istá*-ra végződik, teljesen megfelelőleg a görög *ιων* és *ιστος*-nak. — A mi a *szánszkrit* conjugatiót illeti, az kivált a *görög* conjugatióra vet meglepő fényt. Így a görög nyelvtanirók a *μι* végzetű igéket azelőtt az *ω* végzetűektől származtatták *toldás* által; csak későbben — a *szánszkrit* nyelv tanulmányozása következtében — győződtek meg arról, hogy épen a *μι* végzet az eredeti, a mint egyátalában az egyes számnak mind a három személyraga *μι*, *σι*, *τι*, tisztán szánszkrit; p. *τίθημι*, *τίθης*, *τίθησι*, a *szánszkrit*ban *dadhami*, *dadhaszi*, *dathati*.

THEWREWK ÁRPÁD.

A MARGIT-LEGENDA ÉS EREDETJE.

Nem rég azzal foglalkoztam, hogy kimutassam és meghatározzam e kiváló fontosságu régi magyar legenda iróját és korát; ez alkalommal viszontagságairól, jelen állapotáról és az alapjául szolgált eredetiről akarok szólni. Az adatok, melyek bizonyítják, hogy írója, Ráskai Lea, a margitszigeti dömés apáczakolostor tagja volt, bizonyítják azt is, hogy a Margit-legenda ugyane kolostor apáczái számára készült; mert a folytonos «ez zyget» és «ez claſtrom», a következetes «ju» és «hoz», a gyakori «maes» és «hyvonk» a szem előtt tartott olvasókat az íróval közös helyen egyesíti. A codex első birtokosa tehát a margitszigeti dömés apáczakolostor volt. Ezt megerősíti Ferrarius Zsigmond is (De rebus Hungaricæ Provinciæ ordinis prædicatorum commentarii. Bécs 1637. 220. l.), kinek ama jegyzékében, mely szent Margit életének dominicanus íróit sorolja fel, első helyen van megemlítve «Author vitæ M. S. antiquiſſimæ hungarico idiomate, quam vnà cum ſacris ejuſdem S. Virg. Reliquijs, Sancti monialis, rabiem immaniſſimi Turcæ fugientes, ex Inſula Danubiana B. Virginis Deip. Tyrnauiam detulerunt; & à R. P. Iacobo Nemethi Hungaro, ſæpè memorato deſcriptam, mihiquè commo-datam, latinè vertendam curauit A. R. D. Michael Kaldi, Parochus Soproníenſis, ac deinde Lector Iaurienſis, vir omni laude inſignis, & Ord. noſtri benefactor, ac Pater ſpiritualis». Hogy e kézirat nem lehet más mint a Ráskai Lea munkájának bizonyult muzeumi codex, az kitünik Ferrariusnak eme (317—318. l.) más szavaiból: «IN libellulo vitæ M. S. non ſolum miracula, quæ deſcripſimus, per Apoſtolicos Commiſſarios examinata recenſentur, sed etiam Sororum primum, quæ prius cum S. V. Margar. cohabitantes, pro ea teſtimonium tulerunt, dein Eccleſiaſticorum virorum, illuſtrium laicorum, & vulgi, eadem atteſtantium catalogus attexitur: ſed hic mutilus eſt, qui, vix cœptus, deſijt de ſcribi», a mi a muzeumi Margit-legendára tökéletesen ráillik. Azonfölül meg Ferrarius közli is latin fordításban a két utolsó részt (318—326. l.) s az is pontosan összevág.

A margitszigeti dömés apáczák mindjárt a mohácsi csata

után még csak ideiglen, de 1529-ben már végkép elköltöztek a török elől s előbb Nagyváradra, az odavaló clarissákhoz, azután 1567 táján Nagyszombatba, a ker. szent Jánosról nevezett s akkor már csak négy elaggott szerzetes lakta dömés férfikolostorba menekültek, végre pedig 1615 ben Pozsonyba, a clarissák kolostorába telepedtek, a hol már 1637 ben is csak egy volt életben (Rupp: Buda-Pest és környékének helyrajzi története 77—79. l.). A menekülők közt, mivel még 1522-ben írt, tehát még élt, lehetett a szorgalmas jó Ráskai Lea is. Talán ez magyarázza meg, mért maradt meg annyi codexe. Szegénynek bizonyosan gondja volt a könyveire. Ferrarius Nagyváradot nem említve codexünket egyenesen Nagyszombatba viteti, a honnan okvetetlenül az apáczákkal együtt a pozsonyi clarissák kolostorába jutott; mert az a Németi Jakab, a ki a Margit-legendát Ferrariusnak leírta és rendelkezésére adta, pozsonyi ferenczes barát volt, ki elkísérte őt a helybeli clarissa apáczák kolostorába szent Margit ereklyéinek megtekintésére is (id. h. 327—328. l.). Nyilván szintén itt Pozsonyban került a múlt században Pray birtokába, de hogy mi módon s 1770 előtt határozottan mely esztendőben, azt nem tudni. Pray azután, a minek Horvát István csak «ezer bajjal» tudott nyomába jutni (Tud. Gyüjt. 1835. II. köt. 110—111. l.), eladta «a' hires Héder-vári Wiczay Mihály» grófnak, ettől pedig «nagy hazafiui áldozatok mellett» megszerezte, mint a 123. és 231. lapra nyomott czimeres bélyegből következtethetni, 1830 előtt Jankovich Miklós. Hogy ez mi áron jutott a kézirathoz, azt Mátray Gábornak az első tábla belső oldalára írt jegyzete szerint a «táblák hátulsó darabja belső oldalán» saját keze irásával maga jegyezte volt meg ily szavakkal: «Nicolai Jankowich Exemplar a Comite Michaele Viczay pro aureis Græcis et Romanis Rarifsimis, uti Basileos Basileon Farnacis et aliis Nro 65. redemt. Unicum hoc pretiosiffimum Linguæ Hung. Cimelion». Jankovichtól végre, mint Mátray ugyanott mondja, ennek «első gyüjteményével», tehát 1836-ban megvette a magy. nemz. Muzeum, a hol most 406. Quart. Hung. alatt őrzik.

A Muzeumban újra beköttették. Elül, a tábla belsejére ragasztottat is hozzá számítva, 10 új levél van bele varrva.

Ezek közűl 8 üres, az utolsóra pedig egy régibb szürke levél van ragasztva, melyen ez az írás olvasható: «Szent Margit élete. Kezd: ezenkeppen hagya eöket &&c: Végzöd: el temete Nagy tiszteffeggel. pagina a 1-a usq. 232. Nicolai sen. Jankowich. Exemplar cum sua Theca pimigenea corio ruffo, c. ansis, Umbilico, et Angulis æreis», és más kéztől: «Jankovich Miklós gyüjtem.» A táblára ragasztott levélen Mátray Gábornak következő sorai vannak: «Midőn e' kézirat Jankowich Miklós első gyüjteményéből a' magyar nemzeti Muzeum birtokába jutott, nem volt rendesen bekötve, hanem csupán a' mostani kötet két táblája közé, mellynek háta rongyoltt állapotban vala, helyezve. Ujra beköttetett 1852-ki Januarban, megtartatván a' kötés régi két táblája, 's háta ujonan készittetvén. Az emlitett táblák hátulsó darabja belső oldalán Jankowich Miklós kéziratával e' sorok voltak irva» : (itt következnek Jankovichnak fent idézett szavai és Mátray Gábor aláirása). Hátul is, a táblára ragasztottat hozzávéve, 10 új levél van; ez mind üres. Új sötét vörösbarna bőrhátán arany betűkkel nyomtatva: «Sz. Margit élete XVI. sz. kézirat». A levélszélek metszete aranyozás és berótt diszítés nyomait mutatja. Eredeti kötéséből megvan először is a két erős fatáblát fedő vörhenyes bőrboríték, melynek besajtolt diszítésein aranyozás nyomai látszanak; azután nyolcz helyett három, az Érsekújvári Codexéinél is sokkal szebb sarokréz, egy az első tábla alsó jobb sarkán, kettő a hátulsó tábla két bal sarkán; végre mind a két tábla szép köldöke és a két kapocs. E kötés műtörténeti szempontból is megérdemli a figyelmet.

Hátul a codex töredék maradt, mivel Ráskai Lea nem fejezte be. Ez meglátszik abból, hogy az utolsó levél tulsó lapja egészen üres, hogy tehát az írás az innenső lapon szakad meg s hogy még itt is 8 sornyi üres hely van. Elül azonban csonka. A szöveg mutatja, hogy itt sok nem hiányozhatik, mert már az első sorokban ez van mondva: «Ez idevben zent margit azzon meeg yol nem zolhat vala. Ezen idevben kezde zent margit tanolny a b cet aue mariat». Hogy mennyinek kell hiányoznia, azt az első ternió állapotából derítettem ki. A Margit-legenda terniói a két utolsó 4—4 levelest kivéve, mind 10 levélből álla-

nak; az első ternióban pedig a fűző fonalon túl ugyan 5, de innen csak 3 levél van. Ez mutatja tehát, hogy elül 2 levél szakadt ki. Ferrarius idejében még e hiba nem volt, Pray már kénytelen kiadásában (Vita s. Elisabethæ viduæ nec non b. Margaritae virginis. Nagyszomb. 1770. 251. l.) a legenda elejét egy a pozsonyi clarissák kolostorában talált múlt századbeli codexből pótolni, melynek azonban én már semmi nyomát sem tudtam találni. Hogy Ráskai Lea nem egyfolytában végezte a legenda írását, az abból látszik, hogy a léniázás színe és a ténta egyre változik. Az előbbi néha alig látszik, néha meg fakó, fekete, kékes, sárga; a ténta pedig fakó, hamvas, barna és fekete közt váltakozik. Ez újra támogatja, a mit már fejtegettem, hogy Ráskai Lea közben-közben máson is dolgozhatott, alamint ugyanazt mutatja minden rövidsége mellett a Példák könyve is. A 4., 7., 10. ternió első lapja felső jobb szélére régi kéz, de nem Ráskai Lea, 1., 2., 3. számot írt; úgylátszik a codexet 3—3 ternióból álló csomókra akarta osztani. A 96. lap bal szélére Pray ezt írta: «S. Margarita obijt Ao. 1271o 15 februarij annor 29o» s alkalmasint a feketés téntával csinált számos jel is tőle ered. Azonkívül az egész codexen végig lépten nyomon három újabb kéz oktalan javítgatása alkalmatlankodik. Az 1., 2. és 31. levél féregrágta, de szerencsére a szövegben csak csekély kár esett s az is biztosan pótolható. Mikor Pray kiadta, a 3. ternió (37—56. lap) a helyéből előbbre volt zavarva; hogy hová, nem tudhatni, talán a mai 10. és 11. vagy 12. és 13. lap közé; mert az physikai lehetetlenség, hogy a hová Pray kiadása (259—269. l.) helyezi, a 11. és 12. lap közt lett volna, mivel e két lap egyazon levél két oldala, mely közé tehát képtelenség akármit is beékelve gondolni. Praynak eszerint, habár nem szól róla, észre kellett vennie a bajt s így annak, hogy a 11. és 12. lap közé iktatta a kibolygatott ternió szövegét, nem lehetett más czélja, mint hogy segítsen rajta. Kitalálta, hogy itt valami hibának kell lenni, mint a kiadása (Szűz szent Margit aszszonynak élete, Buda 1782.) 10. és 27. lapján olvasható közbevetett megjegyzések mutatják, Vajda Sámuel is; de hogy mi a hiba, azt ő sem tudta fölfedezni, mivel mint Praynak úgy neki sem tünt fel az a hézag,

mely azáltal a ternió igazi helyén támadt s mely nála a 48., Praynál pedig a 282. lapra esik. A ternió úgy látszik helyen kívül maradt mindaddig, míg Mátray ki nem javíttatta a codex kötését; legalább Pray kiadásának a muzeumi könyvtárban Hung. e. 940 alatt őrzött kötetében Mátray jegyezte czeruzával a lapok szélére, hogy mi hová való, s így alkalmasint ő állította helyre a codex rendjét.

Hogy a Ráskai Lea írásának bizonyult Margit-legenda nem maga az eredeti, hanem csak másolat, arról már Pray is meg volt győződve, a ki egyszerűen csak «exemplar apographum» gyanánt említi (id. h. 249. l.). Horvát István (id. h. 112—113. l.) ezt azzal iparkodik bebizonyítani, hogy idéz nehány szóalakot, melyekben «e' későbbi Kézirat néhol a 'régi, néhol pedig az utóbbi Magyar Nyelvnek nyomait tünteti elönkbe»; de példái («Egyszer Mageri Királyt, máskor Magyar Királyt emleget; egyszer az elsö Halottas Beszéddel egyezve látotta, máskor látta kifejezéssel él; egyszer az Elvevö Eset nála naptől, asztaltől, sororoktől, klastromatől, máskor asztaltul, Petronyllátul, sororoktul; egyszer tellyességvel, emberekvel, aszszonyval, máskor emberekkel, aszszonnyal olvastatik nála, 's a' t.») történetesen mind olyanok, melyek Ráskai Lea egyéb műveiben is igen sűrűn előfordúlnak s így mint a másoló sajátságai az eredetire nem engednek következtetést, tehát a Margit-legenda másolat voltának bebizonyítására nem használhatók. Toldy Ferencznek is (Ó s középk. magy. nemz. irod. tört. 3. kiad. I. köt. 168—169. l.) «mind régibb és újabb formákkal vegyes nyelve, úgy a legendának egyes helyei mutatják» azt, hogy «e codex régibb szöveg másolatát foglalja magában». A dolgot tehát sokkal határozottabban állították, mint a mily erősen bizonyították; pedig vannak, ha csekély számmal is, de egészen biztos adataink, hogy Ráskai Lea előtt már kész magyar szöveg volt. Ez adatok: törlései, igazításai és botlásai. Lássuk sorban a nyomósokat.

A hufvet (11. l.), herchegnek (46. l.), hol (74. l.) szavakat így kezdte volt: vf, er, o; de ezeket kitörülve, amúgy írta; a hvffert (53. l.) szó *h*-ját is utólag pótolta, az afonlok (27. l.), alala (47. l.), orgya (49. l.) tykvffal (52. l.) szavakét

meg egészen el hagyta. A *h*-nak e mellőzését csakis a Margit-legendában és itt is csak e néhány példában találjuk s így semmiképen sem lehet Ráskai Lea sajátsága, azért sem mint eredeti szerző, sem mint fordító, egy szóval fogalmazó nem esett, nem eshetett volna bele, hanem csak mint másoló. Az eznek (52. l.), ſororoktevl (60. l.), vaſaztatvan (155. l.) szavakat előbb így kezdte: eſ, z, vaza; de kitörülte és a maga módja szerint írta. A mi a törlésekben nyilatkozik, ismét nem Ráskai Lea sajátsága, hanem másé, tehát ebbe sem magától eshetett. A vagyok (119. l.) előbb vagyon volt, a *k*-t az *n* törlése után ragasztotta hozzá. Pedig a vagyon, mint a Jordánszky Codex világosan mutatja, valamikor az egyes számú első személyt is jelölte s így nem volt szükség kijavítani. Látszik tehát, hogy Ráskai Lea már csak a vagyok alakban érezte az egyes számú első személyt, ennélfogva a vagyon alakot csak más után indulva írhatta. Eddig szándékos, a következőkben akaratlan az eltérés. A ſazkodaſokat (48. l.) szót hamarjában úgy kezdte, hogy far, de azután kitörülte és helyesen írta. Tehát *z* helyett *r*-t akart írni, a mi csakis úgy eshetett meg rajta, hogy már kész magyar szöveg volt előtte, melyben a *z* nagyon hasonlított az *r*-hez. Az Azert (86. l.) szót is először úgy írta hogy Mert, de ezt mint tévedést rögtön kitörülte s a helyessel pótolta. Ez szintén csak abból származhatik, hogy azt a szót nem szabadon írta, hanem már mástól írva látta maga előtt; mert itt az *M* nem lehet más, mint az *Az* hibás olvasása. Egyszer meg valaky (49. l.) és kyk (123. l.) csúszott ki a tollából, mikor világosan vala ky és kyt kellene. Hogy az előbbit hasonlóképen kész magyar szöveg alapján kellett egybe rántania, azt már most alig szükséges érintenem; a kyk megfejtése ellenben valamivel nehezebb, hanem ez is csak hibás olvasás eredménye lehet. A kyk ugyanis nem támadhatott máskép, mint hogy Ráskai Lea kész magyar szöveget követett, melynek kyt szavában a *t*-t *k* jelentő *c*-nek nézte s így *k*-val helyettesítette. Ennyi a biztos adatunk.

Látni való, hogy Ráskai Leának e törlései, igazításai és botlásai mind olyanok, melyek sem eredeti, sem fordító fogalmazótól nem származhatnak, hanem csakis másolótól eredhet-

nek. Ez adatok oly nyomósak, hogy majdnem mindenik magában is elegendő volna annak a megmutatására, hogy a Margit-legenda csak másolatban maradt ránk. De fontosak abban a tekintetben is, hogy megismerni belőlük az eredetinek néhány sajátságát. Igy megtudjuk, hogy ez mellőzte a szókezdő *h*-t, hogy nem törődött a kétféle (éles és tompa) sziszegő hangok írásbeli megkülönböztetésével, hogy *z*-je nagyon hasonlított az *r*-hez, és hogy a *k*-t *c*-vel jelölte. Mind ez legalább is a XV. század első felére helyezi vissza. Fontosak amaz adatok végre még azért, mivel első csoportjuk azt is világossá teszi, hogy a Margit-legenda mily állást foglal eredetijével szemben. Különösen meglátszik, hogy Ráskai Lea szándékosan kerüli ennek föltünő sajátságait; mert ha nagy néha megesik is rajta, hogy vigyázatlanságból követi, mihelyt észre veszi, rögtön kitörüli és a maga szokására tér. Így hát tudatosan áll az eredetivel szemben s nem annyira másolónak, mint inkább átírónak mondható. Azok az apró törlések, igazítások és botlások e kérdés eldöntésében tehát többet érnek mint a legszebb hozzávetések és okoskodások. Azért kívánatos, hogy az ilyeneket a kiadások ki ne gyomlálják, hanem mint kétségtelen bizonyítékokat híven közöljék.

Itt azonban teljesen még nem szakad meg a biztos ismeret. Az eredetiről többet is tudhatunk. Nekem legalább szintén úgy látszik, hogy nem egészen hiába támaszkodunk az ilyenekre: Mert mynt az legenda vety (34. l.), vgy vagyon meg iruan az ev zentſeges eletyrevl (68. l.), yol lehet altalyaban nem neuezy meg a legenda helyet. hanem chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyaſa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak (99. l.), mykeppen ev neky eleteben meg vagyon irvan (121. l.), nekevnk es jrua hagyak mykeppen jol lagyatok az ev legendayat (123. l.), Ez ſoror marianak mondaſarol ſem eztendeyrevl. ſemmyt nem jrtak az legendaban egyebet (228. l.). Ezek ugyan, meg kell engedni, mind Ráskai Leától vagy egy előtte való másolótól is származhatnak. Bizonyság rá épen az a hivatkozás, mely kétségkül a legfontosabb köztük; értem a 123. lapról idézettet. Ezt azért jó lesz még külön is szemügyre venni. Az van mondva benne,

hogy a pápa követei, kik azért jöttek Magyarországba, «nyvlak zygeteben. maas keppen bodog azzon zygeteben. hol nyvgozyk zent Margyt azzonnak tefte. hog ot meg tudakoznanak nagy erevs byzonfag alat zent margyt azzonnak zentfeges eleterevl choda tetelerevl,» hivatásukban szigorúan eljárván mindent híven megirtak s ezt «papanak be viuek» meg a nyúlakszigeti kolostorban is «jrua hagyak» szent Margit «legendayat.» Nyilván való, hogy a mit a szigeten «jrua» hagytak, nem «legenda,» hanem jegyzőkönyvük hiteles mása volt. Ezt pedig az eredeti, ha látta és használta, nem nevezhette legendának; már másoló tehette. Hozzá járul még, hogy a szerkezet is gyanús lehet, mert a «nekevnk es jrua hagyak» azt kivánná, hogy «papanak be viuek» helyett is «papanak es be viuek» legyen. Azért úgy látszhatik, hogy a «papanak be viuek» szavakkal valamikor a gondolat be volt fejezve. E szerint a «nekevnk es jrua hagyak mykeppen jól lagyatok az ev legendayat» szavak mind tárgyi mind alaki oknál fogva későbbi betoldás lehetnének. Ugyanazt szabad volna a többi hivatkozásról is gondolnunk, melyek tehát ez esetben csak azt mutatnák, hogy Ráskai Lea vagy valamely előtte való másoló hogyan bánt az eredetivel, de nem azt, hogyan készült maga az eredeti. Hogy ez nem volna épen valami nagyon merész föltevés, azt itt már tán nem szükséges bizonyítgatnom.

Mind a mellett nem lehetetlen, sőt én is egyenesen valószínűnek tartom, hogy ama hivatkozások, csakhogy némi módosítással, mind az eredetiből származnak. Az a módosítás a legenda szót illeti. Hogy e helyett mi lehetett az eredetiben, azt sejthetni ama két idézetből, melyek közül az egyik azt mondja, hogy «vgy vagyon meg iruan az ev zentfegés eletirevl» (68. l.), a másik pedig így szól: «mykeppen ev neky eleteben meg vagyon irvan» (121. l.). E kifejezésmód tagadhatatlanúl jobban illik ama jegyzőkönyv mására, melyet a szentségvizsgálók a pápához visszatérve a szigeten hagytak; mert abban, habár nem legendává földolgozva, csakugyan meg kellett lenni mind annak, a mit szent Margit életéről megtudhattak. Minthogy azonban valamely szentnek élete, természetesen ennek leirását értve rajta, közönségesen annyi mint legenda, a forrást már nem

ismerő másoló könnyen azt hihette, hogy az élet itt is csak legendát jelent s azt rendesen erre változtatta. Ha pedig azok a hivatkozások nem Ráskai Leától vagy valamely előbbi másolótól származnak, akkor az eredetiből bizonyos, hogy nem lehet fordítás, hanem szükségképen szabadon kellett készülnie ama forrásból, mely már mint a szentségvizsgálók jegyzőkönyvének mása ismeretes. E mellett szól az is, hogy mostani alakjában meglehetős kevés latinismust, ellenben sok magyarságot mutat. Az utóbbiak közül egyik igen nevezetes ez: «efmeeg monda zent margyt azzon az fraternek. ha vagyon hydeeg lelev napod. ffelele az frater. Ma vagyon hydeeg lelev napom» (136. l.). Ezt mint a nyelven támadt hólyagot elmulasztó «ha kelt? ma kelt» eredeti magyar babonás párbeszéd hű mását latinból, mert az említett forrásnak így kellett szerkesztve lennie, fordítani nem lehetett. Toldy Ferencz is (Ó s középk. magy. irod. I. köt. 169. l.) azt hiszi, hogy nem «fordíttatott, hanem szabadon szerkeztetett e magyar legenda, mint azt tartalma s a deák rokon legendákkali,» különösen a Guariniéval való «összehasonlítás bizonyítja, melyek szinte ama küldöttségi munkálatokon alapszanak, de a magyartól némiben különböznek, általában pedig nálánál sokkal rövidebbek és soványabbak.» Csak abban téved, hogy ugyan e helyen a magyar eredetinek két forrást tulajdonít, midőn azt mondja, hogy az «első szentségvizsgáló küldöttség hivatalos irományai s az ez által deákúl szerkeztett legenda szolgáltak forrásúl, melyeket az 1276 körül készített s a pápának megküldött.» Nyilván ő is fennakadt a legenda szóban s minthogy helyes véleménye szerint ama szentségvizsgáló küldöttségnek hivatalos irományai egyik mását úgyis okvetetlenül a szigeten kellett hagynia, a magyar Margit-legenda meg egyre legendát említ, úgy fejtette meg magának a dolgot, hogy a küldöttség bizonyosan legendát is írt. De nem bolygatva, hogy erre épen semmi adatunk nincs, határozottan ellene szól, hogy legendánk mindig csak egy forrást említ, melyen mind a mellett, hogy legtöbbnyire legendának van mondva, mást mint a szentségvizsgáló küldöttség jegyzőkönyvét nem érthetünk.

Még nehezebb meghatározni az eredetinek korát. Horvát

István (id. h. 112. l.) azt hitte, hogy már 1276 táján készült. De már Toldy Ferencz kimutatta (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 12. l. vagy Uj Magy. Muz. 1850-1. II. köt. XII. l.) ennek teljes alaptalanságát. A négy hely közül, melyet Toldy a legendából arra nézve idéz, hogy eredetije «nem egy koru a' szűz' szentségének vizsgálóival,» hármat ugyan (Ennek vtanna futa egy kys mezevckere kyt maſtan hyvonk claſtrom kevzepinek. az jdevben ot myelnek vala az ſororok nyarban 128. l., es ev maga be eſeek az kutban. mert az jdevben az kutat nem kerehtetteek kevrnyvl keuel. mykeppen maſtan. es vala az kut az nagy vduaron az kohnya elevt. mert akoron az kys ſetet kohnyaban fevznek vala 132. l., Tahat el mene zent margyt azzon az ev kamorachkayaban az ev jmadſagynak helyere. hog ky vagyon az kar kevzevt es az kevfalkevzevt. az az kyt maſtan hyvonk zent margyt azzon helyenek 136. l.) semmikép sem tartok erősnek, mivel időbeli vonatkozásuk ép úgy származhatik Ráskai Leától mint az eredetiből, s habár csakugyan fel nem tehető, hogy a bennük «érintett változások, különösen a' klastrom külön helyiségei' neveinek cserei sz. Margit' halálával rögtön estek meg,» azért az eredeti mégis bizvást egykorú lehetne «a' szűz szentségének vizsgálóival,» mivel ama helyek biztosan csakis annyit mutatnak, hogy Ráskai Lea másolata nem lehet abból az időből való, a mi egyébirant a nélkül is kétségtelen. Többet nyom a következő idézet: «Ezenkeppen fel evltevzteteek nagy ſyralmakkal es fazkodásokkal. es mykoron volna jmmar vetenyenek jdeye fel veueek ez zent zvznek] ev zentſeges teſtet es el hozak es le teuek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuezy meg az legenda helyet. hanem chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyaſa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak» (99. l.). Ez már inkább az eredetiből való lehet s így erősebben mutatja, hogy az csak oly időből származhatik, «midőn szent Margit' kortársai közöl immár egy sem élt a' szigeti klastromban, különben a' helyet, mellyen a' szent kiterítve volt. szemtanúktól tudhatá» az író «s nem kelle azt» a legenda «folyamatából kisütnie».

De akármi értéket tulajdonítson is valaki e helyeknek,

annyi igaz, hogy Horvát István homokra épített. A 123. lapon ugyanis világosan az van mondva, hogy «nekevnk es jrua hagyak mykeppen jol lagyatok az ev legendayat.» Ellenben Horvát Praynak (id. h. 316. l.) «jrna» sajtóhibáját, melyet már Vajda Sámuel puszta sejtésből is helyesen kijavított a maga kiadásában (103. l.), nem «jrua»-nak vette, hanem még azzal sem törődve, hogy itt értelem szerint legfeljebb még «jrnunk» volna lehetséges, erőszakkal «jrnia»-ra változtatta és így a dolognak olyan szinezetet adott, mintha a Margit-legenda hajdani magyar eredetije amaz első széntségvizsgálók meghagyásából, tehát nem sokára azután, midőn «a' Római Pápának ezen Követei» Magyarországba jöttek, vagyis 1276 táján készült volna. Nevezetes, hogy Horvát István a Margitlegendát már akkor Jankovichnál akár minden nap is megnézhette volna s okoskodását mégis egy puszta sejtésből helytelenül kiigazított sajtóhibára alapítja. De azért a legenda eredetije, mondja Toldy (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 13. l.), «sokkal sem készült Margit halála után, a' mire különösen az mutat», hogy az imént idézett 123. lapon «a' szentesitési ügyet nem viszi tovább 1276-nál, holott ha az *sokkal* későbbi volna, a' Robert Károly' harmincz évvel utóbbi lépéseit is alkalmasint megemlíti vala; 's hogy az ország' akkori állapotjaira vonatkozó némelly helyek nagyon fris emlékezetét árulják el a' nem rég elmúlt időknek.» Ezt másutt (Irodalomtört. Olvasókönyv. I. köt. 47. l.) azzal egészíti ki, hogy «a régi Margitlegenda eredetileg kétségtelenül a XIV. század elején, s valószinűleg ama dömés szerzetbeli *András barát* (Andreas Hungarus) által 1306 körül íratott, ki által I. Károly király Margit szentesíttetését, az említett évben, V. Kelemen pápánál szorgalmazta.» Mind ebből azonban csak annyi bizonyos a mit már egyszer említettem, hogy az a mű, melyről Ráskai Lea másolja a Margit-legendát, legalább is a XV. század első feléből való volt. Régibb lehetett, de ujabb nem. Hogy ez nem volt-e már maga is másolat, arról teljességgel semmit sem tudni. Toldy (ut. id. h.) «a gyakori s mindig változtató másolásokat» emlegeti, melyek kivették a Margit-legendát «ősi nyelvezetéből». Ez csakugyan hihető,

de határozott adatunk nincs rá; mert ismerni csak egy másolatot ismerünk, a Ráskai Leáét 1510-ből.

Eddig csak okoskodva szóltunk az eredetiről, de hátha előteremthető volna? Horvát István csakugyan nyomozta is. «Hanéki,» úgymond (id. h. 113. l.), «azt kérdi tőlem, vallyon fönmaradott-e a' XIII-dik Századból» (ő ugyanis, mint már tudjuk, ez időbe helyezte) «a' régi Kézírat? erre határozottan ugyan nem felelhetek, de még is adhatok igen kellemes tudósítást. A' híres Kollár Ádám Kézíratai között (Catalogus præstantissimorum Librorum nec non rarissimorum Manuscriptorum Bibliothecæ Kollérianæ. Wien, 1783. 8-o pag. 4. Nro 25.) volt egy illyen tzímü is: «Vita B. Margarethæ Virginis, Belæ IV. Hungariæ Regis filiæ, olim ab anonymo Hungarice scripta, *et ex pervetusto manuscripto caesareo codice membraneo* a D. Paula Kovács Debrecinensi perquam diligenter exscripta». Itt íróhártyán készült és a' Bétsi Császári Könyvtárban őriztetett régi — igen régi — Magyar Kézíratról vagyon szó: Ellenben Pray Kézirata, melly ma Pesten Jankovich Ur gazdag Gyűjteményét ékesíti, papirosra íratott, a' Nagy Szombati és Posoni Apátzáknak tulajdonuk volt, 's tudtomra a' Bétsi Tsászári Könyvtárhoz soha sem tartozott. Most, többszöri kérdezősködéseim szerént, Boldog Margitnak valamelly Legendájával nem bír a' Bétsi Tsászári Könyvtár. Előjő-e az íróhártyán készült Magyar Kézíratnak néminémű nyoma a' Bétsi Tsászári Könyvtárnak régiebb lajstromaiban? azt nem tudhattam meg: De annyit bizonyosan tudok, hogy Kollár Ádámnak jeles Kézíratai II-dik Jósef Tsászárnak rendeléséből egy artzátlan magyarnak rút tette miatt a' Bétsi Tsászári Titkos Levéltárba vitettek.» Az utóbbi dolgot Toldy Ferencz úgy igazítja helyre (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 11. l.), hogy «a' Kollár' kéziratai csak akkor vétettek meg az udvar által, miután egy részök elárvereztetett,» és hogy «ez utóbbiak közt volt» a Margit-legendának debreczeni Kovács Pál által «az udvari könyvtárnak azóta elveszett codexéről készült» kérdéses másolata is, «melly eladatván közel negyven évig magán kezeken forgott, míg végre 1821. junius 8. azon okból, hogy azon egy kötetben némelly, birtokjogokat illető oklevelek és acták' másolatai is foglaltat-

nak, a' cs. udv. kamara által megvétetett.» Toldy ezt «a' Pray' kiadásával, 's mennyire jegyzései engedék, a' nemz. muzeumban levő, a' XVI. század elején készült» codex másolatával összehasonlította, s abból «kitünt, hogy e két másolat lapról lapra, betűről betűre, még törléseit is ide tudva, tökéletesen megegyezik annyira, hogy az udv. könyvtár' elveszett hártyairata (mellynek a' Kolláré hív másolata) 's a' muzeum' papirosra írt codexe tökéletesen megegyeztek.»

Eszerint Toldy épen sem kételkedik, hogy a bécsi udvari könyvtárnak csakugyan volt egy hártyára írott Margit-legendája, s így abból, hogy ennek a magy. nemz. Muzeum papirosra írott legendájával a másolatok tanúsága szerint «lapról lapra, betűről betűre, még törléseit is ide tudva, tökéletesen» meg kellett egyeznie, teljességgel semmit sem következtet. Én szerintem pedig ebből nagyon világos, hogy a bécsi udvari könyvtárnak ilyen codexe soha nem is volt, soha nem is lehetetett. Hivatkozhatnám mindjárt arra, hogy egy oly könyvtárból elveszése is hihetetlen, és hogy a könyvtár összes katalogusaiban, sőt a Kollár Ferencz néh. udv. könyvtárőr könyveinek és kéziratainak Horvát István idézte lajstromán kívül sehol, még magán a másolaton sincs semmi legcsekélyebb nyoma. De elég már az a feltünő «tökéletes megegyezés». A magy. nemz. Muzeum papirosra írt codexének valódisága minden kétségen fölül áll; az nem hamisítvány, nem utánzás, nem hasonmás, hanem a XVI. század elején élt Ráskai Lea, margitszigeti szent Domonkos rendi apáczának 1510-ben készült saját kezeírása. Már most ennek megvan a maga helyesírása, megvannak a maga botlásai és törlései; mind ez megvolt híven a bécsi udvari könyvtárnak hártyára írott Margit-legendájában is. A papiroscodexből, mint nem régen kimutattam, egy megkezdett ternió kiesése folytán már elejétől fogva, tehát 1510 óta, szent Margitnak néhány csodatétele hiányzik; a hártyacodexben természetesen, minthogy amavval «lapról lapra, betűről betűre, tökéletesen megegyezett», szintén nem volt meg. A papiroscodexnek nem 1637 előtt, midőn Ferrarius használta, elül kiszakadt két levele; és csodák csodája a hártyacodexből ez is hiányzott. Lehet-e még gyanúsabb megegyezést képzelni?

Akár közös forrásból, akár egymásból származtatjuk a két codexet, mindenkép teljes lehetetlenségbe ütközünk. Az első esetben a hártyacodexben meg kellene lenni legalább annak, a mi a papiroscodexből belül kiesett s mint tudjuk a Példák könyvébe tévedt. Ugyanaz áll a második esetben is, ha a hártyacodexet teszszük Ráskai Lea eredetijévé; ha pedig megfordítjuk a dolgot, még mindig nagyon sajátságos véletlenség marad, hogy a hártyacodexből is szintén elül épen két levél hiányzott, s magyarazatúl legfeljebb azt tehetjük fel, hogy 1637 után vagyis akkor készült, mikor a papiroscodexből elül már az a két levél kiszakadt volt; de ezzel hogy egyezik azután a «pervetustus,» az igen régi? Azonfölül pedig valamennyi esetre áll az, hogy régebben nem úgy másoltak, hogy egy-egy lapra épen annyi sort és egy-egy sorba épen annyi betűt raktak, a mennyi az eredetiben volt, sem pedig ennek orthographiáját híven nem követték, botlásait s törléseit meg épen soha nem utánozták. Megengedem ugyan, hogy a Kollár-féle könyvek és kéziratok lajstromában az a hártyára írott s a bécsi udvari könyvtárnak tulajdonított Margit-legenda csak egyszerű tévedés, s nem azért van koholva, hogy így debreczeni Kovács Pál másolata nagyobb értékűnek lássék; de annyi bizonyos, hogy e másolat okvetetlenül a Pray birtokában volt muzeumi Margit-legenda kéziratának másolata s hogy eszerint ama hártyacodex, valamint sehol semmi nyoma, ép úgy, hacsak furfangosan becsempészett és hasonlókép ismét eltüntetett hamisítványnak nem képzeljük, csakugyan soha nem is volt, mert soha nem is lehetett.

Így hát Horvát Istvánnak azon reménye, hogy amaz állított «pervetustus manuscriptus cæsareus codex membraneus» talán a Ráskai Lea Margit-legendájának eredetijét rejthette magában, teljesen meghiúsúlt. Sajnálom ugyan, de azt hiszem, hogy az az eredeti már örökre elveszett; mert abból, hogy eddig még egyetlenegy codexünknek sem sikerült fölfedeznünk magyar eredetijét, fájdalom, azt lehet következtetni, hogy az eredetiekre, ha le voltak másolva, nem csak hogy semmi gond nem volt, hanem még szándékos pusztításnak is estek áldozatúl; többnyire talán maguk a másolók semmisítették meg. Hiszen rendesen csak akkor másolták le, midőn már szokatlan

régi nyelvük és nehezen olvasható elavúlt írásuk nagyon szükségessé tette az átírást. Mert nem épen ritka ám régi írott könyveinkben az Apor Codex utolsó lapján olvasható olyféle panaszos megjegyzés, hogy «Bajos az Olvasása». Igy ha újra le voltak írva, úgy látszott, mintha többé már semmi értékük sem volna. Nagyon valószínű tehát, hogy a Margit-legenda eredetije sem járt szerencsésebben. Adja isten, hogy a jövő e sejtelmemet megczáfolja! Nekem lesz benne legnagyobb örömem.

VOLF GYÖRGY.

Volcatius Sedigitus canonja.

(Gell. XV. 24.)

Látom, sok ember még nem tudja biztosan,
A vígirók közűl kié a pálmaág.
Megoldom a csomót itéletem szerint,
Úgy hogy ki ellentmond, az most már mitse mond.
A pálmanyertes *Statius Caecilius.*
Utána *Plautus* jő mint győztes második.
A harmadik jutalmat bírja *Naevius.*
A negyediket *Licinius*nak juttatom.
Liciniusra *Atilius* következik.
Mind hatodik áll a sorrendben *Terentius.*
Turpilius a hetedik, *Trabea* nyolczadik.
Kilenczediknek bízvást *Lusciust* teszem,
Óság okáért tízediknek *Enniust.*

Ford. P. T. E.

A Latín Anthologiából.

(Riese 796.)

Varus ebédre hivott a minap véletlenül engem.
Pompa tömérdek volt, ámdė szegény az ebéd.
Nem táplálékkal de aranynyal díszlik az asztal:
Tálalnak sokat a szemnek, a szájnak alig.
Mondám: Vare, pofázni jövék s nem nézni te hozzád.
Vagy feladass eledelt, vagy leszedesd az aranyt!

Ford. P. T. E.

A SZEMÉLYES ÉS A VISSZATÉRO NÉVMAS A «CHANSON DE ROLAND»-BAN.[1]

1. A mai franczia nyelvben megkülönböztetjük a kapcsolatos személynévmásokat az önállóan használtaktól. A Chanson de Rolandban, valamint az ó-franczia nyelvben egyáltalában mindkétnemű névmás kapcsolatos és önálló értelemben fordúl elő. Ez oknál fogva értekezésünkben a «rövidült» és «teljes» elnevezéseket fogjuk használni.

2. A teljes (moi, toi, soi) alak sajátképen tárgyeset, mely az eredeti nominativust (je, tu, il) kiszorította. Kivételt képez a személynévmás nőnemű alakjának egyes szám 3-dik személye *elle* (ele), a mely eredetileg is nominativus alak volt. A régibb tárgyesetek *lei, liu* helyébe a nominativ lépett.

Brachet[2]) szerint a XIII. század végeig az alany kifejezésére kizárólag *je, tu, il* szolgált. A Ch. de R.-ban mégis találunk már példát az alanyesetnek a teljes alakkal való kifejezésére.

Mei ai perdut e (tres)tute ma gent.

3. A nom. alak az egyes számban az 1-ső személyre nézve rendesen *jo, je;* a 2-dikra *tu;* a 3-dikra *il, ele;* a többes szám 1-ső személyében *nos, nus;* a 2-dikban *vos, vus;* a 3-dikban *il, eles.* Az *ils* alak *il* helyett csak a XIV. század óta van használatban.

Deus! dist li quens, or ne sai *jo* que face (1982)
Unkes neu oi poür là u *tu* fus (2046)
Seignurs dist *il,* mult malement nos vait! (2106)
Que *ele* fut à nobile vassal. (1123)
Puis recevrat la lei que *nus* tenum (225)
Nos avum droit, mais cist glutun unt tort. (1212)
Se *vos* murez, esterez seinz martirs (1134)
«*Vus* avez mult ben dit.» (143)
Puis que *il* sunt as chevals e as armes. (1095)

---

[1] Használt források: La chanson de Roland, Müller Th. kiadása, Göttinga, 1863. — Fr. Diez, Gramm. d. romanischen Sprachen, Bonn, 1844. — Programme du college royal français, Berlin, 1873.

[2]) Grammaire historique de la langue française, 173. l.

4. *Jo*, *tu*, *il* (ego, tu, ille) az ó-francziа nyelvben még hangsulyosak és ezen oknál fogva önálló értelemben is használtatnak.

Ne vos, ne *il* ùi porterez les piez (260)
Bel sire nies, e *jo* e *vos* irum. (881)

5. A személynévmás dativusa és accusativusa mindkét alakban előfordúl, használata nagy ingadozásnak van alávetve. Csak a XIII. században lett általánosabb a most érvényes szabály, mely szerint az ige után a teljes, az ige előtt pedig a rövidült alak áll. A Ch. de R.-ban e részben még semmiféle szabály sem állapodott meg.

Alde respunt: «Cest mot *mei* est estrange (3717)
Ki *tei* ad mort, France ad mis en exill (2935)
«Veire paterne, hoi cest jor *me* defend imperat. (3100)
Ki *lui* véist Sarrazins desmembrer. (1970)
Oliver frère, cum *le* purrum nus faire? (1998)
Mais il *me* mandet que en France m'en alge. (187)

6. Az infinitivusra nézve megjegyezzük, hogy a személynévmásos kiegészítő előtte és utána is állhat, csakhogy az előbbi esetben kivétel nélkül a teljes alak van használatban.

As tables juent pur *els* esbaneier. (111)
S'en volt ostages, e vos l'eu enveiez,
U dis u vint pur *lui* affiancer. (41)
Oliver sent qu'il est à mort naffret,
De *lui* venger jamais ne li est sez (1966)

7. Præpositióval mindig a teljes alak használatos.

Seignurs, parlez *à mei!* (2742)
Tels 1111 cenz i troevet *entur lui*. (2092)
Envirun lui plus de vint milie humes. (13)
Respunt Rollanz: Ne placet Deu que mi parent *pur mei* scient blasmet.

8. A személynévmás nyomatékos használatánál a teljes alak fordul elő.

Ezen alak mellett a kapcsolatosnak ismétlése csak a XIV. század óta használtatik.

Guenes respunt: *Mei* est vis que trop torge.

9. Ha az ige előtt dat. és accusat. áll, az előbbinek rövi-

dült alakja csakis *le, la, les*-vel fordúl elő. Ezen szabály a Ch. de R.-ra nézve is érvényes. Megjegyzendő, hogy ilyen esetekben a mai sorrendtől eltérőleg gyakran az accus. megelőzi a dativust.

Respunt li quens: «Deus *le me* doinst venger!»
«Beu *le me* guarde» (1819)

10. A reflexiv viszonyt a franczia a többi román nyelvekkel ellentétben, különösen a határozottan jelölt személyeknél a személynévmás 3-dik személyével fejezi ki. Személytelen fogalmaknál és határozatlan személyeknél *soi* használatos. A Ch. de R.-ban, valamint az ó-franczia nyelvben egyáltalában erre nézve nincsen megállapodás.

As tables juent *pur els* esbaneier. (111)
De *lui* venger jamais ne *li* est sez. (1966)
Or ad li quens *endreit sei* assez que faire (2123)

11. *A személynévmás elhagyása.* Az alanyi személynévmás elhagyása a modern franczia nyelvben csakis a fölszólító módban és néhány régi szólásmódban történik. (N'importe si bon vous semble.) A XVI. századig és így a Ch. de R.-ban is az elhagyás gyakori. A személytelen *il* ugyanezen törvénynek van alávetve.

E dist al rei: Salvet seiez de Deu. (123)
Pris *ai* Valterne e la terre de Pine. (199)
En cest païs *avez* estet asez. (134)
N'i ad païen ki un sul mot respundet. (22)
E or sai ben *n'avons* guaires a vivres. (1923)
«Charles, cheval che! car tei *ne fault* clartet.» (2454)
N'i ad castel ki devant lui remaigne (4)

12. *En* és *i* (y). Az ó-franczia nyelv személyes viszonyoknál gyakrabban használja e szókat, különösen az *en*-t mint a mai nyelv.

S'il vœlt ostages, il *en* adrat par veir (87)
Il *en* apelet e ses dux e ses cuntes (14)
Envei uns *i* les filz nos muillers. (42)

13. *En* és *i*-n kívül a személynévmások pleonasticus használata nagy szerepet játszik. Némelykor a következő fogalom

előzetes megjelölésére vagy egy előbb megnevezett tárgyra való utalás végett használtatnak.

Mais saives home *il* deit faire message.
Seignurs barnus, qui *i* purruns enveier
Al Sarrazin ki Sarraguce tient? (254)
Jo nen ai ost qui bataille li dunne (18)
Ja pur murir ne vus *en* faldrat uns (1048)
E! lasse! que *nen* ai un hume ki m'ociet (2723)

14. A szem. névmások pleonasticus használata a modern nyelvben oly esetben is fordúl elő, midőn a tárgy a mondat kezdetén áll. Le livre, dont vous me parlez, je ne l'ai pas vu. A Ch. de Rol. is ismeri a névmás ezen alkalmazását, ha az alany az állítmány előtt és a tárgygyal közvetlen kapcsolatban van. De ha az alany hiányzik, vagy az ige után áll, a tárgyesetnek a szem. névmás által való ismétlésének csak oly esetben van helye, ha a tárgy és az állítmány közt más mondatrész van.

Ceste bataille beu *la* puum tenir.

15. Gyakoribb azon eset, hogy a tárgy nem ismételtetik, de ily esetben az alany az állítmány után áll, vagy ha névmás, kihagyatik.

Cels ki ci sunt, devum aveir mult vils.

16. A semleges *le* pleonast. használata az ige és különösen a faire ige előtt jellemző az ó-franczia nyelvre nézve.

Ne m' fesis mal, ne jo ne l' te forsfis (2029)
Respunt li quens: Cor li aluns aider!
A i cest mot *l'unt* Francs recumencet.

17. A tárgyeseti *le, la, les* valamint a semleges *le elhagyása* szintén jellemző az ó-francziára és így a Ch. de R.-ra nézve is. Más esetek kihagyása ritkábban fordúl elő.

Dunez li l'arc que vos avez tendut . .
Li reis *(le)* dunet e Rolanz l'a reçut.
Leverunt nos en bieres sur sumers,
Si nus plurrunt de doel et de pitet
Enfuerunt (nus) en aitres de musters.

18. *Szórend.* A személyes és a visszatérő névmások szórendjére nézve a Ch. de R.-ban teljes szabálytalanság uralkodik.

Valamennyi eset az ige előtt és utána is fordúl elő. Az imperat. affirmativ alakja sem képez e részben kivételt.

Dist Oliver: «D'iço ne *sai jo* blasme.» (1081)
Jo ai vént les Sarrazins d'Espaigne (1082)
Sempres murrai, mais cher *me suis* vendut (2053)
Truverunt nos e morz e detrenchez. (1747)
Li arceves (ques) *les ot* cuntrarier (1737)

Impèrat:

«Veire paterne, hoi cest jor me defend! (3100)
A halte voiz s'escrie: «Aïez nos Mahume! (364)

Visszatérő névmás:

Met *sei* sur piez quanqu'il poet s'esvertuet. (2297)
Tant *se* fait fort e fiers e moneviz. (2125).

STRAUSZ SALAMON.

A Latin Anthologiából.

(Riese 877.)

Itt ülök Caesar küszöbén már egy nap egy éjjel,
S még se jutok hozzá véle közölni bajom'.
Menjetek, oh kegyes istennők, folyamodni nevemben,
S ezt mondjátok a szent úrnak a színe előtt:
Már ha nem érem el azt, hogy meghallgasson a császár,
Csak legalább valaki jőne, ki mondja: eredj!

Ford. P. T.

Pacuvius saját sírverse.

(Gelt. I. 24.)

Habár sietsz is, ifiú, e szikla kér,
Tekints reá s olvasd, mi rajta írva van:
«Itt nyúgszik a költő Marcus Pacuvius.»
Ennyit kivántam én, hogy tudj. Élj boldogul!

Negyedik sora eszembe juttatja Torquato Tasso sírja feliratát (Rómában, a S. Onofrio-féle klastromban). «Itt nyugszanak Torquato Tasso tetemei. Hogy ezt megtudd, idegen, azért tették ide a szerzetesek ezt a követ 1601-ben. Ő 1595-ben halt meg.»

Ford. P. T. E.

A SATURNALIAK.[1])

A monda szerint Janus uralkodása alatt Saturnus hajón jött Latiumba, melynek királya szívesen fogadta. Saturnus hálául a latinokat földmívelésre tanította, minek következtében életmódjuk és erkölcseik nemesbültek. Midőn azután Saturnus a földről rögtön eltünt, e sok jótétemény fejében oltárt emeltek neki és ünnepet rendeltek tiszteletére, melyet Saturnaliáknak neveztek. Egy másik monda szerint a pelasgokat ősi hazájukból kiüzték, s midőn új lakóhelyeket kerestek, vándorlásaik közben eljöttek Dodonába s ott Zeustól jóslatot kértek, ki ezt válaszolta volna nekik: [2])

Leljétek meg a Siculiak saturnusi földjét
S az Aborigenesek Kotyléjét, hol sziget úszik,
S a zsákmány tizedét adjátok Phoebus Apollnak,
S Hadesnak fejeket, s az atyának is adjatok embert.

Hosszú bolyongás után eljöttek Latiumba és a Cutiliai tóban megtalálták a nevezett szigetet. A folyó közepén ugyanis sok sár ülepedett le s ez ágakkal és fákkal annyira meg volt rakva, hogy úgy nézett ki mint egy sziget. Amint látták tehát, hogy ez az istentől rendelt hely, elfoglalták az egész vidéket, s a jóslat szerint a zsákmány tized részét Apollónak szentelték, Jupiternek pedig templomot és Saturnusnak oltárt emeltek s ez utóbbinak egy ünnepet rendeltek, — a Saturnaliákat. Jupiternek és Saturnusnak sokáig embereket áldoztak, de Hercules eljövetelekor e véres áldozatok megszüntek és ezentúl csak állatokat és gyümölcsöt mutattak be nekik.

Ha e két mythusnak közös vonásait nézzük, azonnal szemünkbe ötlik, hogy Saturnus neve alatt azokat a népeket kell értenünk, melyek a legrégibb időkben keletről és éjszakról

[1]) Olvastatott a Philol. társaság 1880. nov. 3. tartott ülésében.

[2]) Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν
ἠδ' Ἀβορειγενέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται,
οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμπετε Φοίβῳ
καὶ κεφαλὰς Ἅιδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

az itáliai őslakóktól még el nem foglalt vidékekre vándoroltak be; a mi pedig magát az ünnepet illeti, egyelőre csak arra következtethetünk, hogy a legrégibb időkre megy vissza.

Nézzük már most, hogy mit tanulhatunk a mythusból az ünnep természetére nézve. A Saturnaliákat deczemberben tartották; midőn állami ünneppé lett, e hó 19-ére estek, de a családi körben hét napon át tartották őket, a miért is *septem Saturnalia*-knak nevezték e napokat. Így mondja Nonius Macrobiusnál (I. 10. 3.): olim exspectata veniunt septem Saturnalia. De midőn Caesar a deczemberi hónapot két nappal megtoldotta, 21-én vették kezdetüket, Augustus alatt 19—21, tehát három napon át tartottak (publice), de úgy, hogy az utolsó nap különösen Ops-nak volt szentelve. Végre Caligula, hogy a közörömet meghosszabbítsa (ut lætitiam publicam in perpetuum quoque augeret, Suet. Calig. 17.), még egy napot adott a Saturnaliákhoz és ezt Juvenalisnak nevezte.

Mi volt tehát ez ünnep jelentése? E kérdésre akarunk e sorokban megfelelni, mert az eddigi mythologiai magyarázatok mind ellenkeznek egymással és nem is elégítenek ki. Hartung (Religion der Römer II. 125) ezt mondja: Die Saturnalien wurden im Dezember gefeiert, wo man die Feldarbeiten des vorhergehenden Jahres sämmtlich beendigt, und die des neuen noch nicht begonnen hatte, und waren somit ein wahres (!) Erntefest. Ez okoskodáson mindenki könnyen megütközik, mert csak nem hihetjük, hogy aratási ünnepet tartsanak akkor, midőn a mult évi mezei dolgokat elvégezték és az uj évieket még meg nem kezdették. Ez lucus a non lucendo. A magyarázat ellen már maga az idő, a melyben az ünnepet tartották, szól: mert ki gondol deczemberben az aratásra? Mummius, egy atellana író, Macrobiusnál (I. 10. 3.) ezeket mondja: Nostri maiores velut bene multa instituere, hoc *optime*, frigore fecere a summo dies septem Saturnalia; tehát a római író maga mondja, hogy a téli idő volt a legalkalmasabb az ünnep megülésére, s így világos, hogy a Saturnaliák a földmívelésre és aratásra *nem* vonatkozhattak. Preller tehát jogosan támadta meg ezt a nézetet; de halljuk, hogy mit mond ő maga: Vielmehr ist Saturnus um diese Zeit (t. i. deczemberben) recht

eigentlich der verborgene Gott der Tiefe, nach welchem Latium das Land des verborgenen Gottes hiess, d. h. der Gott der Saaten, der verborgene Segenspender aus der Tiefe; és kevéssel utóbb: Indessen scheint man die Saturnalien seit alter Zeit vom 17. Dezember an sieben Tage lang gefeiert, also bis in diese Zeit des kürzetsen Tages unserer Weihnachten hinübergezogen und eben deshalb, wie diese Jahreszeit in so vielen Religions-Systemen die Bedeitung einer gesegneten und die einer *allgemeinen Erneuerung der Natur* hat, zugleich *als solche begangen zu haben.* (Römische Mythol. p. 413). De ez a magyarázat sem sokkal külömb Hartungénál. Helyesen jegyzi meg ugyan, hogy a téli idő ellene szól Hartung nézetének, de neki is jobban kellett volna ügyelnie az időre. Ugyan melyik nép ünnepelte deczember hóban a természet ujjászületését? Igaz ugyan, hogy a föld ekkor gyüjt uj erőt, de ezt csak a naptárak és a csillagászok számításai mondják, az emberek csupán jeget látnak, fagynak és dideregnek. A természet megujulásának ünnepét a nép csak akkor ülheti, midőn mindenki szemével látja, hogy a természet uj életre ébred, s ez csakis tavaszkor lehetséges. Külömben is az ilyféle örömünnep megtartása nem feküdt a régi rómaiak természetében. A többi újabb mythologus mind Preller után indul.

Sem Hartung, sem Preller nem látták át, hogy ez az ünnep az alvilági istenek tiszteletével áll kapcsolatban, hogy ezek az istenségek a rómaiak kultusában és mythusában nagy szerepet játszanak. Alvilági isteneknek és hatalmaknak tartották a rómaiak mindazokat, a kik Itália ős istenségei és királyai voltak. Azt hitték ugyanis, hogy ha egy idegen nép idegen istenekkel foglalja el a másiknak földjét, akkor a győző nép utódainak e régi isteneket, kik mintegy legyőzettek s a föld alá vándoroltak, ki kell engesztelniök, nehogy rájuk haragudjanak az elrabolt uralom miatt. Saturnus pedig, mint láttuk, régi latiumi király volt, a ki sok jót tett a néppel, de rögtön eltünt a földről, mint a latinok minden ősi királya, s uralmát másra hagyta. E miatt az utódoknak, a hódító rómaiaknak, félniök kellett az ő haragjától s őt engesztelő áldozatokkal kibékíteniök. A Saturnaliák tehát eredetileg, még mielőtt az állam meghatá-

rozta volna az ünnepély napját, az alvilági Saturnus kiengesztelésére szolgáló ünnep volt. Evvel a két mythus is összhangzásban áll; az első szerint ugyanis akkor hozták be a Saturnáliákat, midőn Saturnust nem látták többé a földön; a másik pedig, a melyben az emberáldozatok játszszák a főszerepet, s melyeket Herkules bábból készült emberi alakokkal cserélt fel, nyiltan az alvilági istenekre mutat, mert az ily emberáldozatok az egész római mythusban az alvilági istenekkel állnak kapcsolatban. Állításunk bizonyítékot nyer, ha közelebbről nézzük, hogy mily alkalommal hozták be nyilvánosan az ünnepet. A 218. év vége felé több vidéken borzasztó csodajeleket láttak. Siciliában a katonák dárdái, Sardiniában a lovagok botjai, melyeket kezükben tartottak, égő fényt adtak; a tengerparton gyakran tűz csillogott, a katonák pajzsai vértől izzadtak; Prænestében égő kövek estek a földre, Faleriiben az égen rés támadt s több efféle (Liv. XXII. 1.). Ezek hirére Rómában a consul összehívta a patreseket, a decemvirek a sibyllai könyvekhez fordultak tanácsért s elhatározták, hogy valamint a többi isteneknek és istennőknek, úgy Saturnusnak is ünnepet kell rendezni. Ekkor áldoztak először az ő templomában, lectisterniumokat rendeztek a városban, nyilvánosan kikiáltották a Saturnália ünnepet és megparancsolták, hogy a napot örök időkre meg kell ünnepelni. Látjuk tehát, hogy az istenek haragjának kiengesztelésére rendezték az ünnepet, s a mit addig csak egyes családok tettek, most az egész népre kötelezővé lett. Tekintetbe veendő, hogy a sibyllai könyveket is megkérdezték, melyek tanácsára rendesen az alvilági vagyis ős istenségek tiszteletét, a kiknek haragjától féltek, akarták helyreállítani.

Ha most azt nézzük, hogy mit tettek ez ünnep alatt, akkor látni fogjuk, hogy minden mozzanat a mi állításunk mellett szól. A szolgák e hét napon át nemcsak szabadok, hanem urak voltak; a pilleust, a szabadság jelképét tették fejökre; az urak ekkor nem parancsoltak nekik, hanem inkább őket szolgálták. Ételeket raktak eléjök, mint a házi urak elé, s csak miután a szolgák a lakomát befejezték, ültek az urak az asztalhoz. Így mondja Accius Macrobiusnál I. 7. 36.

Maxima pars Graium Saturno et maxima Athenae
Conficiunt Sacra quae Cronia esse iterantur ab illis
Eumque diem celebrant; per agros urbesque fere omnes
Exercent epulis laeti *famulosque procurant*
Quisque suos *nostrique itidem* et mos traditus illinc
Iste ut *cum dominis famuli epulentur ibidem.*

A szolgák szabadon társalogtak az urakkal, mint azt Horatiusból is látjuk, a ki Davus szolgájának azt mondja, hogy használja fel «deczemberi» szabadságát s mondja meg a mit akar (Sat. II. 7. 5.). Ez mind feltünőnek látszik, ha tekintetbe veszszük, hogy mily szerepük volt a szolgáknak a rómaiaknál. Sem jog, sem törvény nem ótalmazta őket uruk kegyetlensége ellen, nem is tekintették őket embereknek, hanem vett dolgoknak, és e napokon annyi kitüntetésben részesültek! Bizonyára ez is az isten haragjának kiengesztelésére szolgált, mert szükséges volt, hogy a megharagudott istenségnek valami ajándékot adjanak. S mi nagyobbat és drágábbat adhatott neki a római polgár, mint méltóságát, melyet e napokban egészen levetett? Mert az istenek már a miatt is haragudhattak, hogy a római polgárok oly fényes, a szolgák ellenben oly alacsony szerepet játszottak. E miatt e napokban, a melyekben az isteneket ki kellet békíteni, felcserélték a szerepeket. S miért részesítették épen a rabszolgákat e kitüntetésben? Mert bennök látták amaz őskori nép utódait, melynek istenei az ő hodításuk folytán alvilágiakká, lettek, s hogy ezeknek mintegy elégtételt szerezzenek, ezeknek a vélt utódoknak néhány napra visszaadták szabadságukat. Tehát ez a tény is a Saturnaliák azon természetére viendő vissza, a melyről előbb szóltunk. — A magán és nyilvános ellenségeskedéseket e napokban elfeledték (Macrobius I. 10. 1. bellum Saturnalibus sumere nefas habitum; és I. 16. 16. item diebus Saturnalium nefas proelium sumere), még a bűnösöket sem büntették meg e napokon, hanem az ünnep utáni napra halasztották a büntetést (Macrob. I. 10. 1. pœnas a nocente isdem diebus exigere piaculare est). Mindez csak a kiengesztelődésre mutat, mert a ki az istenek haragját ki akarja engesztelni, mindenekelőtt a maga haragját tegye le.

A Saturnaliákon ezeken kívül szokásban volt, hogy a

rómaiak egymásnak ajándékokat küldöttek, különösen viasz-képeket, már pedig a viasz-képek az alvilági istenekkel, a Manesekkel és Diva Maniaval állanak kapcsolatban, a kiknek a legrégibb időkben embereket áldoztak; ily emberi alaku képekkel engesztelték tehát ki őket s kérték, hogy fogadják el a képet a valódi ember helyett. E képek küldésének szokását Varro helyesen magyarázza, a ki azt mondja, hogy e képek alatt a régenten Dispaternek, ez alvilági istenségnek, feláldozott emberek emléke lappang; Dispater pedig Saturnussal később egy fogalommá egyesült. Tehát ez is azt mutatja, hogy a Saturnaliák az alvilági istenek tiszteletével függnek össze. — A képeken kivül viaszgyertyákat is szoktak volt küldeni, a mi valószínüleg szintén evvel áll kapcsolatban. Hartung e szokásnak magyarázatát nem adja; Preller a gyertyákban is a felébredő természet ünnepelését látja, midőn így szól: Diese (Wachskerzen) hatten schwerlich eine andere Bedeutung als die der Freude und des wiedererstehenden Lichtes, zumal da der Gebrauch von brennenden Lichtern, Lampen und Fackeln bei gottesdienstlichen und festlichen Gelegenheiten auch sonst in Rom und überhaupt bei den Alten nichts Seltenes war, und der Gebrauch der Licher oder des Feuers um die Weihnachtszeit, d. h. um die Zeit des kürzesten Tages gewiss auch nichts anderes als Freude und die Erneuung des Lichtes bedeuten soll (R. M. 415). De Preller elfeledni látszik, hogy e gyertyákat sohasem gyujtották meg, a jel tehát csakis a gyertyákra s nem a fényre vonatkozhatik. A gyertyákban is mint a képekben benn volt a symbolitkus jelentés, a mit azok eredete is tanusít. A pelasgoknak, mint láttuk, a jóslat azt parancsolta, hogy Saturnusnak embert — *φῶτα* — áldozzanak, tehát eleintén szószerint vették a parancsot és emberáldozatokat mutattak be; de Herakles rábeszélte az utódokat, hogy emberek helyett csak gyertyákat — szintén *φῶτα* — áldozzanak. Innen jött szokásba, hogy a Saturnaliákon gyertyákat küldöttek egymásnak (Macrob. I. 7. 31.). Magától értetődik, hogy a mythoszt nem kell szó szerint venni; de tény az, hogy e gyertyák, úgy mint sok más dolog a római kultuszban, képletileg mást jelentettek. Sokszor azt találjuk, hogy az ily képek maguk a személyek vagy dolgok helyett

használtattak, s rendesen a hasonló hangzat dönti el, hogy mi lépjen az áldozat helyébe. Így cepa (vöröshagyma) capite helyett, mæna (egy kis tengeri hal) anima helyett s több efféle. Így lehetett az a gyertyákkal is, hiszen *cereus* hasonhangú volt carus-sal vagy a görög *καρά*-val. Az alvilági istenek embert követeltek, minden család fél, hogy *kedves*-ét el kell vesztenie, tehát nem a *cari*-kat áldozzák fel, hanem a *cereri*-ket. De akármint legyen a dolog, annyi tény, hogy e gyertyák, ép úgy mint a viaszképek, a Saturnaliák alvilági jelentését nyiltan mutatják.

Még egy szokás bizonyít a mi állításunk mellett. Az egész éven át Saturnus képe a házban és a templomban lenfonalakkal volt megkötözve; a Saturnaliákon azonban e kötelékek alól feloldozták. (Apollodorus Macrobiusnál I. 8. 5. Arnobius IV. 24. Statius Silvæ I. 6. 4.) E szokást Hartung és Preller magyarázat nélkül hagyják, mert nem vonatkozik sem az aratásra, sem a természet megujulására. Preller úgy vél segíteni a nehézségen, hogy egyszerüen kétségbe vonja annak hitelességét, hogy Saturnus kötelékeit ekkor feloldották (R. M. 127.). Ez nem is lehetséges az ő véleménye szerint, mely így hangzik: Der auffallende Umstand, dass das im Tempel befindliche Bild des Saturnus das ganze Jahr hindurch mit Ausnahme seines Festtages im Dezember an den Füssen mit wollenen Binden umwickelt und wie gefesselt war, erklärt sich am natürlichsten aus dem mehrfach (?) hervortretenden Glauben der Alten, dass man sich durch Fesselung oder Anbindung eines Götterbildes des vom Gotte ausgehenden Segens und seiner unsichtbaren Gegenwart talismanisch versichern kann. Ha tehát az egész éven át mintegy lelánczolni akarták az isteni erőt, hogy ne távozzék tőlük, miért oldozták fel épen az ünnepen? Annál szorosabban kellett volna akkor e kötelékeket meghúzni! vagy tán nem volt szükség jelenlétére ép akkor, mikor neki áldoztak? Könnyen megtaláljuk azonban ennek is magyarázatát, ha meggondoljuk, hogy Saturnus alvilági istenség, s megemlékszünk arról, a mit előbb ez istenségekről mondottunk. Saturnus hajdan latiumi király volt, de hatalmától megfosztották és elüzték, tehát tehetetlenül s mintegy megkötözve ül mások uralma alatt. E miatt pedig bizonyára haragszik; a Saturna-

liákon tehát nem lehet jobban kiengesztelni haragját, mint ha néhány napra visszaadják elrabolt birodalmát s szabadon engedik uralkodni, mint az előtt.

E pontokra akartam röviden emlékeztetni. A többi ez ünnepre vonatkozó adatra nézve egyetértek a mythologiai tankönyvekkel. Tudjuk, hogy e napokon a rómaiak fényesen öltözködtek, hogy gyakran ettek, a városon keresztül kiabálták az *io Saturnaliumot*. A későbbi időkben sok mellékes dolog járult ehhez, a minek azonban az ünnep eredetéhez semmi köze sem volt. Sok mindenfélét küldöttek később a viasz-képeken és gyertyákon kívül; mindezekről Martialis említést tesz VII. 53.

Omnia misisti mihi Saturnalibus, Umber
Munera, contulerant, quae tibi quinque dies,
Bis senos triplices et dentiscalpia septem
His comes accessit spongia, mappa, calix,
Semodiusque fabae cum vimine Picenarum,
Et Laletanae nigra lagona sapae,
Parvaque cum canis venerunt cottana prunis
Et Libycae fici pondere testa gravis.

Látjuk tehát, hogy az ünnepély későbbi időkben nagyon víg volt. De ez nem szól a mi véleményünk ellen, hogy ősi keletkezésekor szomorú és komoly ünnep volt. Mily sok szertartást találunk, melyeket a későbbi rómaiak maguk sem értettek! Csak egy példát hozok fel: a Caristia ünnepet; mily nagy vígsággal ünnepelték később ezeket a napokat, pedig, mint nevök is mutatja, eleintén halotti áldozatok voltak. Erre mutat a Keros szó, a mely a Geniusokkal és Laresekkel hasonló. A víg Saturnaliák a középkorban a farsangnak feleltek meg; pedig ez sem volt eleintén víg, hanem csak éjjeli virrasztás és a hamu napja volt: a negyvennapi böjtnek kezdete, a melyet azután oly kicsapongó örömmel ünnepeltek. A szamár-historia, mely a husvéti ünnepkor a középkorban a templomokban szokás volt, tán szintén evvel hasonlítható össze.

Dr. Kont Ignácz.

KÜLÖMBÖZTETÉS.[1])

Így nevezhetjük magyarúl a nyelvnek azt az eljárását, melyet német nyelvészek *differenzirung*, angolok *differentiation* névvel jelölnek. Igaz, hogy ezen néha mindenféle külömbözővétételt értenek, pl. azt is, ha egy hang kétféle változást szenvedve az egyik nyelvben ilyen, a másikban amolyan alakban jelenik meg. De rendesen azt a jelenséget nevezik így s *külömböztetés-nek* vagy *különítésnek* is azt nevezhetjük: hogy néha a nyelv egy szót kétféle alakban használ, s a két alakkal aztán olyan okosan gazdálkodik, hogy az egyikhez idővel más jelentést fűz, más árnyéklattal használja, mint a másikat.

Némely ilyen különítés csak látszólagos és voltaképpen egyéb nyelvtörténeti okok következménye. Például a németben a jelentőmódú „*sie nahmen*"-től látszólag csak az *a : ä* hangváltozás külömbözteti meg a föltétes „*sie nähmen*" alakot, de ennek ott nem a külömbségtevés volt indító oka, hanem az, hogy a régi németben az első alak *nâmun*, a másik *nâmin* volt s az utóbbiban az *i* visszahatása változtatta meg az *â* hangot. Szintígy az egyesszámi német *er fällt*-ben nem azért változott meg az *a* hang, hogy a többes *ihr fall(e)t*-tól külömbözzék, hanem azért, mert az első a régi nyelvben **vallit* (ahd. már *vellit*) volt, a másik ellenben *vallat*.

Máskor azonban azonegy szó ölt kétféle alakot s aztán az egyikhez egy, a másikhoz más jelentést kötnek a beszélők. A latin *caput* p. a francziában egyfelől *chef* lett s így fő embert, fő dolgot jelent; másfelől *cap*, és ilyen alakban hegyfoknak a neve.

A latin *qui* és *quis* tulajdonkép azonosak, de a nyelvszokás úgy külömböztette meg őket, hogy az első csak relativumúl szolgált, a második pedig kérdő és határozatlan névmásúl *(ne quis, si quis)*. — A magyarban is ugyanazon három szereppel

---

[1]) Fölolvasás a Philologiai Társaság február havi ülésén.

fordúl elő a *ki* névmás: *a)* kérdő: *ki az? b)* határozatlan: *ki jó, ki rossz; ha ki jönni talál; c)* relativum: *ki korán kel, aranyat lel.* De rendesen külömbséget teszünk, csakhogy már járulékeszközökkel, úgy, hogy kérdésben az egyszerű *ki*-t, határozatlanul a *vala-ki*-t, viszonyítónak az *a ki*-t használjuk.

A finn nyelvben *kopara* az állat patája, de rövidített alakjában *kopra* v. *kaura* az emberi marék. A német *nach* és *nah* valaha egyek voltak. Szintúgy a *sanft* és *sacht* szók, továbbá a *knabe* és *knappe*, a *kerl* és *Karl*, a *wieder* és *wider*, a *das* és *dass* szópárok.

A mai németben *der see* a tó, *die see* a tenger, holott a régi németben még *der see* jelentette mind a kettőt. Ennek a külömböztetésnek már az indító okát is megmondhatjuk. A hollandi nyelvben ugyanez a szó nőnemű volt és csak a tenger jelentésére szorítkozott, s onnan jött aztán át a németbe hasonló megszorítással, úgy hogy *der see* azontúl a tó jelentésére szorúlt.

Itt és számos egyéb esetben látható még a külömböztetésnek kiinduló pontja és útja. Azonban például nem lehet megmondani, hogy történt, hogy az angol *queen*, mely valaha általában nőt jelentett s most csak a királyné neve, a nyelvérzékre nézve mikor és mikép vált külön az azonos eredetű *quean* szótól, mely most elvetemedett némbert jelent. — *Geiger*, a ki először méltatta e jelenségeknek a nyelv fejlődésében oly rendkívül messzevágó szerepét, legnagyobb részüket csakugyan a véletlennek tulajdonítja. És ennek tulajdonítja a hasonló hangú s kezdetben rokon jelentésű gyökerek jelentésbeli elágazását is. Legyen szabad erre nézve Geigernek egy-két jellemzőbb helyét idéznem:

«Ezen tények alapján tehát» — így szól kisebbik munkájában [1]) — «azt kellett állítanom, hogy az a nyelvnek fölszinéből elvont törvény, mely szerint minden hangnak határozott fogalom felel meg és viszont, ha mélyebbre hatolunk, elenyészik, minthogy éppen ellenkezőleg azonegy hang jelölhet min-

[1]) Der Ursprung der Sprache, Stuttgart, 1869. 89. l.

den fogalmat s ugyanazon fogalmat jelölheti mindenfele hang; továbbá, hogy a különös jelentés, melyet egy-egy hangcsoport idővel elér, mindig a puszta *véletlen* eredménye, vagy más szóval: a fejlődésé.»

«A nyelvben mindenütt,» — mondja u. o. a 140—141. lapon — «a gyökerekben is, látunk ilyen szétágazó variatiókat, és a hangbeli változatokhoz mindenütt csatlakozik a jelentésbeli eltérés. Ezeket a gyökkülönítéseket (wurzelspaltungen) eddig úgy szokták fölfogni, mintha a hangot a jelentések megkülömböztetése végett variálták volna. A mi egész előadásunkból kitűnik, hogy a hangok oly okokból váltakoznak, melyeknek semmi közük a fogalomhoz, s hogy csak utólag történik e megoszlott hangokban a fogalmak megoszlása, elkülönülése. A nyelv tehát mindenütt elül jár (die sprache ist primär); a fogalom a szó által keletkezik . . .»

Ha a magyar nyelvészetben is meg akarjuk alkotni a nyelvvizsgálatnak véleményem szerint legfontosabb részét, a *jelentéstant:* ebben még az úgynevezett elhomályosult metaphoráknál is nagyobb szerepet fog játszani a *specializálás*, a fogalmaknak a nyelvhasználatban való megszorítása, determinálása, különössé tétele. Ez pedig többnyire azelőtt váltakozott és határozatlanabb synonymák *megkülömböztetésével* jár.

Az *aszás* és *száradás* közt azt a finom, de jelentős külömbséget teszi a nyelvszokás, hogy az *aszás* a testhez hozzátartozó, a *száradás* pedig a kívülről hozzájárult nedvek eltünését jelöli. Hogy ez a külömbség nem volt meg kezdettől fogva, kiviláglik abból, hogy a moldvai csángó még ma sem külömbözteti meg határozottan egymástól, s pl. a megázott utasnak azt mondja, hogy aszalja meg magát a tűzhely melegén.

A *tág* és *bő* és *mély* szavak jelentése azelőtt nem igen külömbözhetett, sőt majdnem bizonyos, hogy a két utóbbi csak egy szónak kétféle kiejtése, mert a régi *bőv, bév*, a somogyi *bej*, s a rumunba átment *bilšegu* (bévség, bőség) mutatják, hogy *bő* csak a *mély*-nek elváltozott alteregója. Most *bő* csak a vízszintes, *mély* csak a merőleges kiterjedésre vonatkozik — a köznyelvben, de a csángó még most is nevezi mélységnek a messzeséget, tehát a vízszintes, hosszirányban való kiterjedést.

A *rész* és *rés* szók eredetileg azonosak, de most egészen külön jelentésük van (l. Budenz szót. [1])

Meg-menni („keresztyének megmenének“ Kat. leg., s innen *ment, menekül, menekszik)* azonos a *ménni* igével, de a nyelvszokás a csekély hangbeli külömbséghez — *e* és *é* — kötötte a jelentésbeli külömbséget is.

Hallgat a. m. folyvást hall vmit; *hallogat,* melyben az elemek ugyanazok, a. m. több ízben hall vmit.

Figyel és *fülel* valamikor egy szó volt (**filje-l,* a lappban p. *pelje* a fül); most nem csak alakjuk, hanem jelentésük is külömböző. [2]) — Hangtanilag szintúgy viszonylik egymáshoz a *jegy* és a *jel;* azelőtt nem is volt külömbség jelentésükben, de most már tesz köztük némi külömbséget a nyelvszokás. [3])

Régi nyelvünkben és nagyrészt nyelvjárásainkban is a *szinte* és *szintén* szavak külömbség nélkül annyit is jelentenek, mint hasonlóképpen, ebenfalls, annyit is, mint majdnem. Az ujabb nyelvszokás már arra irányúl, hogy a *szinte* csak a ‚majdnem‘, a *szintén* csak az ‚ebenfalls‘ jelentésre szorítkozik.

Szintúgy megkülömböztetjük ma a *tovább* s a csak időhatározásra használt *tovább*á alakot, holott alkotó részeikben nincs adva ez a külömbség.

Az őrségi nyelvjárásban a *barát* szónak kétféle alakja van, s ezek úgy oszlanak meg, hogy az amicust mindig *borát*-nak mondják, a szerzetest ellenben vagy *borát*-nak vagy *bérát*-nak. (Nyelvőr VII: 271.)

Egerben a «begyes» szónak van két alakja két külön

[1]) A *sarló* és *tarló* szókra nézve, melyek Budenz (202. s 340. szám) szerint szintoly viszonyban vannak egymással, kétes a dolog, mert a Petrarca-féle kún codexben is van «*tarlov :* arvum» s alig lehet kétség, hogy a magyar nyelv az átvevő.

[2]) Ámbár maga a *fülel* átvitt értelemben szemmel való figyelést jelent p. ebben a különös mondatban: «Mikoron a nyájat őrizni nekem kell, *egyik szemem alszik, a másik meg fülel.*» Ny. III: 515. V. ö. ezzel a mit Budenz mond u. o. 339: «A mai népnyelv nem él magával a *figyel* igével; vajjon nem azért-e, mert a nép édes ikertestvérét, a *filel*-t fogadta el?»

[3]) Így egyeztethetjük össze e szóra nézve a mit Brassai és Szarvas egymással vitatkozva mondtak (l. Ny. V: 546—7), úgy hogy mindakettőnek igaza van.

jelentéssel: *begyés* a. m. hetyke, büszke, *béggyes* pedig a. m. melles (leány).

Az *arány* és *irány* szók eredetileg azonosak s azelőtt nem voltak megkülömböztetve, úgy hogy még id. Szász Károly *aránylag* helyett azt mondja: *iránylag.* — Ismét más külömbség fejlődött az *iránt* és *aránt* közt: az utóbbit ugyanis csak egy pár állandó kifejezésben használhatjuk még *(egyaránt, egyébaránt).*

Mível és *művel* alig külömböző alakjai egy szónak, s mai művelt nyelvünk már e csekély külömbséget is hajlandó arra a külömböztetésre használni, hogy a *mívelés* inkább anyagi jelentésű (rosszat mível stb.), a *művelés* pedig inkább szellemi (finomítás, civilizálás). — Még határozottabb a külömbség a *nővel* és *nevel, növe(l)kedik* és *nevelkedik* közt, pedig ezek is már első tekintetre egymás hangbeli változatának tűnnek föl.

Határozott külömbség van ma már a *hév* és *hő* használatában is, pedig az utóbbi csak olyan rövidülése az előbbinek, mint *bő* a *bév* nek, *cső* a *csév*-nek. *Hév* ma csakis átvitt értelemben járja s a. m. a szív, a lélek melege (nemes hévvel szól stb.), ellenben a nap vagy kályha melege mindig *hő.* És átvitt értelemben is *hő*-t mondunk, valahányszor jelzőül használjuk, pl. hő vággyal stb., úgy hogy ma már nem írná Vörösmarty úgy, mint az Elhagyott anyában írja:

«Míg el nem apadnak
Hév könyeim.»

Kies ugyanazon elemekből áll, mint *kéjes,* és ma külömböző az értelmük.

Kéredzik valószinüleg *kérődzik*-ből van rövidítve, de a kettőnek ma merőben külömböző jelentése van. Szintígy viszonylanak egymáshoz *végződik* és *végeződik,* továbbá *jós, jósol* és *javas, javasol.* Valószinű, hogy *emészt* és *enyészt* is eredetileg egy szó volt.

Budenz valószinüleg helyesen vélekedik, midőn szótárában a *követ* igét a *kel* ige míveltetőjének veszi, úgy hogy etymologice a. m. meneszt, vezet, kísér. Már most evvel az igével azonos elemű, de az eltérő hangzáshoz eltérő jelentést csatolt

a kiterjedt használatú másik míveltető alak: *kelt* vagy *költ.* [1]) Sőt maga ez a két alak is külömbözik a használatban, mert az ébresztést mondhatjuk ugyan akár keltésnek, akár költésnek, de a pénz elmenesztésére és a tojásra csak a *költés*-t alkalmazzuk. A *kel* igének egy negyedik míveltetőjével fejezzük ki a tészta meg*keleszt*ését (keleszti a tésztát az élesztő). S végre lehetséges egy ötödik causativum és használják is néha: *keletni;* pl. egy hirlapi czikkben: «a cár hadseregét saját szemei előtt *keleti* át a Dunán» («Ellenőr» IX: 180. sz.).

Vannak egyéb míveltető igéink is, melyeknek páros alakjához az ujabbkori nyelvszokás külön jelentést kötött. Így: *járatja* gyermekét az iskolába: *jártatja* a lovat, végig jártatja szemét a környezeten | *folyatja* a hordó a bort: *folytatja* az ember a munkáját | *nyomatja* a könyvet a kiadó: *nyomtatja* a könyvnyomtató, nyomtatják a lóval a gabonát | *vágat* az ember fát: *vágtatja* a lóval az útat | el*oltja* az ember a tüzet: el*altat*ja a gyermeket; és: soká *aludtatja* a gyermeket | össze*forrasztja* az érczdarabokat: föl*forralja* a levest, forralja a boszút | vissza*téríti* a kölcsönt: vissza*tereli* a nyájat | el*mulatja* az időt: el*mulasztja* az alkalmat.

Különösen a -*g*-képzős gyakorítóknak van rendesen kétféle alakjuk: *nyomorgat* és *nyomorogtat, háborgat* és *háborogtat, forgat* és *forogtat, csörget* és *csörögtet* stb. A második mindig újabb és némileg eltérő jelentésű. [2])

Általában az újabb képzésekben szereti a nyelv a világosabb, kifejezőbb, érthetőbb, nyomatékosabb formát, tehát mind a képzőnek, mind a szótőnek teljesebb alakját használni; s minthogy gyakran megesik, hogy a nyelv ujra összeszerkeszt olyan elemeket, melyek már összeforrva és egymáshoz törődve régen használatosak, az újabb szó éppen ama teljesebb alak által külömbözik a régitől. A teleknek pl. csak a *láb-já*-ról beszélnek, nem a *láb-á*-ról. A búzának szép a *szem-je* (ámbár «kipattant a búza *szeme*»), de az embeRéről mindig a rövidült

[1]) Hangjaikra nézve egymáshoz úgy viszonylanak, mint *megtelt* = *megtölt, meghalt* = *megholt.*

[2]) De nem külömbözik pl. a *lobogtat* jelentésétől a *lobogat* igéé ebben a mondatban: «körüle lángját löbögātva» Szász K. Álmos 171. l.

szem-e járja. Szintígy pl. a tudósnak *tudatlan* — azaz *tudat-tlan*, tudás-talan — az ellentéte: a *tudatos* ellentétét már *tudat-talan*-nak mondjuk. A szunyog egy gyermekvers szerint «meghòlt gyónatlan, *kenetlen*»: de a kenet-nélküli beszédet *kenet-telen*-nek mondanók. Ámbár annyira határozott szabály erre nézve nem fejlődött, hogy — mint némelyek akarták — a *föltétlen*-t okvetetlen *föltét-telen*-nek (vagy *föltételetlen*-nek) kellene ejtenünk, vagy az *öntudatlan*-t *öntudattalan*-nak.

Ugyancsak a *-talan-telen* képzőre nézve vannak még ilyen érdekes külömböztetéseink. Sokszor emlegetik a *szem-telen* és *szeme-tlen* közti külömbséget, holott alkotó részeik azonosak. Ismeretes a *vég-telen* és *vége-tlen* közti külömbség: az utóbbit inkább a bevégzetlenről, a vége-híjasról mondjuk, az előbbit meg inkább csak erősítőül mondjuk az igen nagyról. *Gondtalan* mindenki, a kinek nincsenek gondjai; *gonda-tlan*-nak már csak azt mondjuk, a ki vétkes könnyelműséggel elhanyagolja, a mire gondjának kellene lenni. Mindakettő együtt van használva ebben a mondatban: «egy a teljes szabadság verőfényében *gondtalanul*, *mondhatnók gondatlanul* röpkedő pillangó» («Hon» XVII: 18. sz. A németben egy egész melléknévképzés erre a gáncsoló alkalmazásra van lefoglalva: az *-isch*-képzős melléknevek, minők *kindisch* — mely azelőtt annyi volt, mint általában ‚kindlich' —, *hündisch, tierisch, spöttisch, räuberisch* stb.) — A *képtelen*-t csak átvitt értelemben használjuk; ha tehát a kép-nélkülit akarjuk kifejezni, azt mondhatjuk: *képe-tlen*. Mindakettőt együtt olvassuk a következő mondatban: «A képekkel nagyon csinyján kell bánni a költészetben; mert a *képtelen* kép sokkal rosszabb, mint az egyszerű *képetlen* beszéd» (a Vasárnapi Ujság szerk. izenetei közt 28: 62. l.).

Külömbséget tesz az újabb nyelvszokás a *játékosok* és *játékossak*, a *szerelmesék* és *szerelmessek*, *lakatosok* és *lakatossak*, *várost* és *várassat*[1]) (játszanak a gyermekek) közt stb. stb. Az első alak egy-egy megállapodott főnévi fogalmat jelöl, míg a másodikat mint attributumot vonatkoztatjuk valami tárgyfogalomra.

---

[1]) Most csak *város* az urbs, de régente *város*-t is mondtak.

Nagyobb részt csak olyan eseteket soroltam föl, melyeknek története nyelvtörténeti tényekben áll elöttünk. Ezekből azonban át kell vinnünk a tanulságot a nyelvnek azon korszakába, melynek képét az összehasonlító nyelvészet rekonstruálja. Ott aztán hasonlóképpen kell magyaráznunk azt, hogy a nyelv idővel külön-külön szerepet osztott teszem a *jő megy jár fut foly halad illik talál kezd* szavaknak, holott eredetileg mindezek egyaránt határozatlan irányú és terjedelmű menést jelentettek.

Igen nagy szerepe van végre a külömböztetésnek az *alaktan* terén. Van úgy hogy két, három, sőt több képző kezdetben egyaránt viseli ugyanazt a két-három functiót, s ezeket csak később osztják meg egymás közt. Ismeretes a mi *-ás-és* és *-t* képzőink viszonya. *Élet* és *élés*, *jelenet* és *jelenés* még most is egyet jelentenek, *irás* jelölheti az elvont cselekvést is meg az eredményét is. De az utóbbira ma inkább az *irat* alakot használjuk, s általában a *-t*-képzővel rendesen az eredményt, az *-ás* képzővel inkább csak a cselekvést fejezzük ki; v. ö. *oldás* és *oldat*, *verés* és *veret*, *vakolás* és *vakolat* stb. stb. [1]) — Más képzőknél csak szórványos az ilyen megkülömböztetés. Például a a *lét* és *létel*, *ét* és *étel* még egyet jelentenek, de már a *menet* és *menetel*, *tét* és *tétel*, [2]) *hit* és *hitel* többé kevésbbé eltérő értelmüek. S az utóbbi szópár mellett még *hiedelem* is van ismét más jelentéssel, pedig a *-dalom-delem* végzet általában szintén akármilyen cselekvést jelölhet, úgy hogy *nyugvás* és *nyugodalom*, *győzés* és *győzedelem* egyértékű szók. De már *birás* és *birodalom*, *lakás* és *lakodalom* határozottan külömböznek, holott pl. az Érdy codexben *lakodalom* még annyit is tesz, mint lakás, lakhely. — *Vélés* és *vélemény*, *kereset* és *keresmény* egyértelmüek; *tudás* és *tudomány*, *állítás* és *állítmány* már inkább, *olvasás* és *olvasat* és *olvasmány*, *vetés* és *vetemény* már határozottan másmás értékű kifejezések. — *Isteni* és *istené*, *királyi* és *királyé* eredetileg egyek voltak. És általában, minél inkább visszamennénk a szóképzés történetében: a magyar alakok s a magyar és rokon nyelvi alakok összehasonlításában annál több példáját

---

[1]) V. ö. *izletes* csak ételről s *izléses* csak nemesebb értelemben.

[2]) *Tett* és *tétemény* ismét más-más jelentésekre szorítkoznak.

látnók a nyelv ilyen irányú fejlődésének. De erről talán más alkalommal szólok. Most megelégszem azzal, hogy némely biztos példákban mutattam meg a nyelv okos háztartásának egyik oldalát.

DR. SIMONYI ZSIGMOND.

Variae lectiones.

LV. Palladas epigrammája, mely az Anthologia Palatina XI. 255. sz. alatt áll, és így szól:

Δάφνην καὶ Νιόβην ὠρχήσατο Μέμφις ὁ σιμός,
ὡς ξύλινος Δάφνην, ὡς λίθινος Νιόβην.

kétségtelenül jobb volna, ha σιμός helyett μῖμος állana: mert az, hogy Memphis fitos orrú, az epigrammára nézve közömbös dolog: de nem közömbös az, hogy színész, mimus, volt. Valjon Antonius, ki ezt az epigrammát latinra fordította, az eredetiben mit olvasott, az ki nem derűl. Fordítása ugyanis így szól:

Daphnen et Nioben saltavit simius idem.
Ligneus ut Daphne, saxeus ut Niobe.

Ő tehát a szóban levő színészt egyszerűen majomnak nevezi. Az *idem* azért van; mert az előtte való epigramma is róla szólt. Palladasét így fordítom magyarra:

Mint Daphné s Niobé szerepel vala Memphis a színész:
Fás vala mint Daphné, kő vala mint Niobé.

PONORI THEWREWK EMIL.

Naevius saját sírverse.

(Gell. I. 24.)

Ha isteneknek illenék siratni embert,
Siratnák Naeviust az isteni Camenák.
Mióta ő leszállott Orcus világába,
Az igaz latín szót Rómában elfeledték.

Ford. P. T. E.

Enniusból.

Mondtam egyre s egyre mondom: vannak égben istenek,
Csakhogy miránk semmi gondjuk; mert ha gondjuk volna ránk,
Jónak volna jó a dolga, és a rosznak dolga rossz.

Ford. P. T. E.

ANONYMUS AZ ERDÉLYI OLÁHOKRÓL.

«Wir müssen uns bemühen, Gedicht und Verfälschung zu scheiden, und den Blick anstrengen, um die Züge der Wahrheit befreit von jenen Übertünchungen zu erkennen.»

Niebuhr.

Az oláh kérdés egyik legvitásabb tárgyát Anonymusunk képezi, ki négy fejezetben beszéli el, mint foglalja el Tuhutum, a Horka atyja Erdélyt, melynek «lakosai az egész világon leghitványabb emberek, az oláhok és szlávok», megvervén s megölvén fejedelmüket Gelout. (Gesta Hung. C. XXIV—XXVII.) Mivel ez az elbeszélés a IX. században játszik, bizonyítékul szolgálna a rumuny történetirásnak arra nézve, hogy az oláhság csakugyan már a magyarság beköltözése előtt ott lakott Erdélyben — s így legrégibb lakója annak. Másrészt az az ezredéves hallgatás is megrövidittetnék négy századdal, mely a romaiak Dáciából való kiköltözése s az oláhság első feltünése közé esik. Maga Roesler oly fontosnak találta Anonymus szerepét, hogy munkájában egy egész fejezetben tárgyalja őt. Benne «szélesebb alapot adva a kérdésnek, a nem magyar eredetű történelmi adatokból összeállítja a magyarok eredetét s legrégibb történetét, s az így nyert képet szembeállítja az Anonymustól vázolttal.» Kutatása végeredményeül kimondja: «A meggondolt, biráló szellemü kutatás a honfoglalás korára egyátalán nem fogadja el őt forrásúl. E szigorú itéletet pedig az elfogultság nélküli újabb kutatások csak megerősitik. Különben ő egy XIII. század végéről való író, kinek igazságszeretete igen csekély, tendentiája félreismerhetetlen.»[1]) Mivel tehát Anonymus egész könyvének nincs történeti hitelessége: nincsen a benne foglalt, oláhokról szóló tudósitásnak sem. Roesler okoskodásához két oldalról lehet férni. Megtámadni őt s védni Anonymus hitelességét, vagyis elölről elkezdeni azt a harczot, mely Schlötzer után egy századig folyt a magyar történetirásban. Vagy felvenni

[1]) Romänische Studien. Kap. IV. Die Anfänge der Ungarn und der Anonyme Notar. S. 149—230.

Roesler okoskodásának fonalát s tovább vinni azt: kutatván miért irta Anonymus a maga költött dolgait.

S mit tett újabban Réthy? [1]) E kettő közül egyiket sem. Megbotlik Roeslernek Anonymus tendentiájáról szóló nyilatkozatában. «A mit Roesler mond bizonyos tendentiáról — irja ő — azt semmikép se lehet megérteni. Nem tudjuk, mire gondol Roesler? Hogy sokat hallomás után, játszi könnyedséggel irt meg, mint Hunfalvy fejezi ki, az jobban megfelel ugyan a kútfő jellemének s a kornak is, melyből ered, de ezzel nincs a kérdés megmagyarázva. Látjuk jól az ellenmondást s Anonymus hitelességének kárára confrontálni is tudjuk a feljegyzést egyebekkel, a nélkül, hogy a névtelen tévedésének okához a legtávolabbról is férhetnénk s a rumun irók hivatkozásai elől az utat elzárhatnánk.» E részlet mutatja, mily világosan látta Réthy, hogy az oláh kérdésben Anonymus hitele felett az dönt, ha kimutatjuk, hogy miért irta ő munkájának azt a négy fejezetét, mely Gelou oláh birodalmáról szól. De a helyett, hogy a tulajdon maga által kijelölt uton iparkodott volna előre jutni: messzeterjedő kutatásokba bocsátkozott, melyek igen érdekes felvilágosításokat nyújtanak ugyan az oláh kérdéshez, de Anonymus szerepléséhez igen vékony szállal függnek. Buvárlatának végeredménye, hogy a Balkán-félszigeten a *blach* szó a XI. század óta nem volt egyértelmü a rumunynyal, hanem egész csomó mellékjelentése volt, melyek közt legtágasabb a baromtenyésztő pásztor. Az a nép tehát, melyet krónikánk és Anonymus *blach* névvel jelölnek, nem szükségkép rumuny, hanem lehet más is, még pedig nagyon valószínüen bolgár-szláv. Ezektől származnék az oláhországi s erdélyi szláv helynevek egy tekintélyes része, nem pedig a magyarok honfoglalásakor itt talált ruthen-szláv népektől. A rumuny bevándorlás pedig még későbbi volna mint azt Roesler és Hunfalvy hiszik. Réthy felhozott nyelvészeti indokai meggyőzők.

A blach név eredetében azonban nem érthetünk vele egyet. Szerinte a XIII. század óta a Volga-vidéki bolgárság között

[1]) Réthy László, Anonymus az erdélyi oláhokról. Budapesten. 1880. 8° 72 l.

fordúl elő valami *vlák, ilák, olák* népnév, s azt hiszi, hogy ezt a nevet még a bolgárság hozhatta magával a VII. században a Balkán-félszigetre. Már az gyanus, hogy a Duna-vidéken századokkal korábban tünik fel, mint a Volgánál. De tarthatatlan, ha meggondoljuk, hogy a *vlach* nevet a római birodalom tartományaiban a népvándorlás kezdetétől fogva a germán eredetű népek a latin ajkuak megjelölésére használták. Épen a Balkán-félszigettel határos Rhaetia lakosságáról mondja a VI. századból származó wessobrunni kézirat: «tòle sint Uualcha, sprachê sint Peigirã» melléje tevén a fordítást is: «Stulti sunt Romani, sapienti (sic) sunt Baioarii». Az Adriai-tenger éjszakkeleti partjainak szigetsora pedig természetes országutja volt a partlakóknak mindenha. Ezen az uton legkönnyebben juthatott Rhaetiából az Epirusban s Thessáliaban lakó románajkú népek megjelölésére. Később ezen pásztorkodó román nyelvü népről csak úgy átmehetett a félsziget összes pásztornépeire, mint a hogy Réthy a bolgárokról felteszi ugyanezt.

Mivel pedig Réthy kutatásainak végeredményeiben nem látjuk megoldva Anonymus szerepét az oláhok történetében: a következőkben megkisértjük azt mi. E czélból a Réthy által kimutatott irányban fogunk haladni s kutatjuk, mit érthetett Roesler Anonymus tendentiája alatt. Ezért le kell térnünk az eddig taposott utakról. Nem kutatjuk kizárólag azt, mit irt Anonymus, mert ez vagy az ő föltétlen magasztalására, vagy csalónak, hazugnak összeszidására vezet; azt előre is beismerjük, miszerint gyalázóinak igaza van, hogy költött dolgokat beszél el. De megkérdezzük, miért tette ezt. Mert, hogy ok nélkül, vagy talán kedvtelésből hazudozott volna, mint valami De Manx vagy Lügewacker: munkájának jelleme nem engedi feltennünk. Ezek tulzó nagyításából nincsen művében semmi. Hangja annyira a lélek mélyéből fakadó szilárd meggyőződésé, hogy minden során meglátszik, mily komoly öntudattal irta le ő azt. Ezért ha nem mond igazat, állítása a lelkét elfogó meggyőződés szülötte: tehát nem bűne, hanem csak tévedése a szerzőnek. Hagyjuk tehát az általa elbeszélt száraz tényeket; kutassuk helyette a sorok közt nyilatkozó szellemet. Nézzük őt az irodalom s történetirás azon felfogásával, melyet Taine a következő szavakba

foglalt: «On a découvert qu'une oeuvre littéraire n'est pas un simple jeu d'imagination, le caprice isolé d'une tête chaude, mais une copie des meurs environnantes et le signe d'un état d'esprit. On a conclu qu'on pouvait, d'après les monuments littéraires, retrouver la façon dont les hommes avaient senti et pensé il y a plusieurs siècles.» Vagy e tételt még határozottabban kifejezve, az irodalmi műveknek csupán anyja az, ki megfogalmazza és leirja őket, atyja pedig az illető kornak anyagi és szellemi szükségletei. Tisztán irodalmi műveknél az anyai jelleg túlnyomó. Ezek vizsgálatánál azért első sorban a szerzőt tekintjük. Tendentiosus műveknél azonban, milyen épen a történetírás, az anyai vonások egészen elmosódnak az apaiakkal szemben. Ezért fontosabb egy történeti munkánál, hogy mikor és miért irták, mint hogy ki irta. Csakhogy ezt Anonymussal tenni annyival nehezebb, mivel jóformán még abban sem állapodtak meg, hogy Béla nevű királyaink közül melyiknek volt ő jegyzője. De ha Magyarországnak viszonyait tekintjük az Árpádház alatt, megközelítő pontossággal kitalálhatjuk az időpontot, melyben Anonymusnak műve keletkezhetett.

Midőn a kereszténység elfogadásával a magyarság az európai államok sorába lépett, az új vallás áldásaival egy állami függetlenségét fenyegető komoly veszélyt is vont magára. Ekkor állt hatalma tetőpontján a német császárság. Programmját a Sachsenspiegel így fejezi ki: «két kardot adott isten a világnak, egyik a pápáé, másik a császáré.» Más szóval: a keresztény világnak a lelki ügyekben legfelsőbb hatósága a pápa, a világi ügyekben pedig a császárság. Még Sz. István uralkodása alatt megkezdődik a harcz Magyarország függetlensége ellen. A császárság nemsokára czélt is látszott érni, mikor Péter Székes-Fehérvárott hűbérurának vallá őt. De ennek meggyilkolásával újult erővel tört ki a küzdelem s változó szerencsével tartott mindaddig, míg a császári hatalom belekeveredett a pápaság elleni harczba, mely figyelmét s erejét elfoglalá s terjeszkedési vágyait kelet felé megbénítá. És mint minden politikai küzdelemben, úgy ekkor is nagy szerep jutott a hangzatos jelszavaknak, «történelmi jogoknak», melyek mint megannyi leplek szerepelnek, melyek czélja az önző czélok visszataszító mezte-

lenségét elfödni. A német császárságnak is volt egy ilyen «történelmi joga» Magyarországra. Keletkezése igen érdekes. Németországban az egész középkor folytán irgalmatlan rosszúl voltak értesülve a Középduna medenczéjében lefolyó eseményekről. Még azt sem tudták, hogy a hunok birodalma Attila halálával romba dőlt, mint az avarok beköltözéséről sem tudtak semmit. Ezért az avarokat a hunok egyenes utódjainak tartották.[1]) Nagy Károly alatt az avar birodalmat megdöntő Pipint úgy ünnepelték, mint ki az Attila alatt ért szenvedésekért boszúlta meg a keresztény világot.[2]) Később a beköltöző magyarság eredetével sem voltak tisztában. A X. század elején még nem tudták kivel van dolguk: bibliai néven Agarenoknak hivják őket. A század vége felé azonban kisütötték, hogy nem egyebek a Nagy Károly alatt tönkrezuzott avar népnek új név alatt napvilágra jövő utódainál.[3]) Ebből a zavaros forrásból merítették a német császárok az ő Magyarországra szóló «történelmi jogai-

---

[1]) Carolus Avarorum, id est Hunnorum gentem subegit. Annal. Quedlinb. ad ann. 791. Pertz: Mon. Germ. SS. III. p. 39. — Hasonlóan szerepel a hun név az avar helyett e kor két főforrásában Annales Lauraimensesben és Einhardnál. — Et si illius gratia respicit super regnum Hunnorum, quis est, qui se subtrahere audeat ministerio salutis eorum. Epist. Alcuini ad Arnonem Anno 798. Fejér: Cod. dipl. I. 150. Jámbor Lajos Hunniának nevezi az avarok tartományát 823-ban kiadott oklevelében. Fejér Cod. dipl. I. 156.

[2]) Nec tibi cuntandum ratus est, quin redderet illis
Quam meruere vicem, veteris hoc denique causae
Poscebant odii. Nam gens dum floruit illa
Innumeris dominans aliis, quas subdidit armis
Tum Francis inferre malum persaepe solebant.
. . . . . . Rex donec eorum
Attila multorum totiens victor populorum
Feminea periit dextra sub tartara trusus.
Poeta Saxo: ad ann. 791. Pertz: MG. SS. I. 247.

[3]) Avari, qui dicuntur Ungari. Ann. Fuldens. ad ann. 894, 895, 896 és 900. Pertz MG. SS. I. 410. Liutprandus irja a magyarokról: «ut autem ex libro, qui de origine huius inscribitur, didici, horum matres mox pueris editis ferro acutissimo faciem secant, scilicet ut, antequam laetis nutrimenti percipiant, vulnerum tolerantiam subire cogantur.» A kérdéses könyv Jornandes, (c. 24.) ki ezt a hunokról mondja el. Antepodosis L. II. C. III. — Thietmár következetesen avar névvel jelöli a

kat». Ugyanis az avar birodalom bukása után annak földje egyházilag s világilag egyaránt a német birodalom felsősége alá tartozott. Még a magyarok beköltözését közvetlenül megelőző időben is mint tulajdonukkal rendelkeznek Pannoniáról. Így erősíti meg Kopasz Károly 883-ban a mondseei kolostor Rába-menti birtokait, Arnulf pedig 889-ben a salzburgi érsekséget Szombathely birtokában.[1]) A magyarság betörése egyidőre megszakította a birtoklás fonalát. De az augsburgi csata után alig szilárdultak meg némileg a viszonyok, a német egyház már is megkezdette az egykori birtoklás jogán felsőségét Magyarországra terjeszteni. Piligrim passaui püspök ebbeli törekvését avval indokolja, hogy «már a rómaiak és gepidek korában is hét püspökség volt itt a lorchi egyház alá vetve». Hasonlóan a régi birtoklás jogán rendeli Benedek pápa a salzburgi érsek hatósága alá Pannoniát 974-ben.[2]) Így tettek a német császárok is. Nagy Károlynak az avarok felett kivivott diadala volt a zászló, mely alatt Henrik hadai átnyomultak a határon.

Ebben a Magyarországra szóló német «történeti jogban» meg volt adva vázlata egy alakulandó magyar «történelmi jognak». Meg is alakúlt ez. Maradványa azon félig mondai, félig történelmi elbeszélés, melyet egy II. Endre korában fogalmazott krónika tartott fenn. Eredetijét e krónikának, — melyet Marczali után nemzeti krónikának nevezünk, — ugyan nem ismerjük, de igen bő kivonatait, leiratait Kézai, Mark, Muglen, budai, Thuróczi stb. krónikáiban.[3]) Benne meglepő ügyességgel van parirozva a német felfogás. Ez a magyaroknak Attila hunjaival való közel rokonságát nemcsak elismeri, hanem alapúl fogadja el. Csakhogy a magyarok birodalma nem egyenes

magyarokat. Chron. L. I. C. 8. — L. II. C. 1. 4. — A költészeti művek közt nemcsak a XII. századból származó Niebelungliedben, egy Magyarország Attila birodalmával, hanem a X. századbeli Walthariusban is.

[1]) Fejér: Cod. dipl. I. 218—220.

[2]) Fejér: Cod. dipl. I. 258. — Míg a XI. század közepén is csak a dunáninneni területet nevezik Ungáriának. A dunántúli még mindig Pannonia.

[3]) Korának meghatározását Pauler: Sz. István alkotm. Századok. 1879. 27. l. Marczali: A magy. tört. kutfői. 38—64. l.

folytatása a hunokénak, mint a németek hitték: mivel a hun birodalom Attila halálával rombadőlt. A mondának a hún birodalom romlását feltüntető része igen ügyesen combinált keveréke a német mondáknak Jornandessel. A szereplő személyek nagyobb részben a német mondából valók: Aladár és Csaba kivételével. De maga a krimhildi csata, melyben a hún birodalom tönkremegy, Jornandesből való. Csakhogy ennek netádvizi csatája a magyarság érdekeinek megfelelőleg át van idomítva. A hun birodalom pusztulását nem a gótok okozzák, mint ott, hanem az Attilafiuk viszálykodása, kik a krimhildi csata vérfürdőjét a hunok közül túlélték vagy Erdély hegyei közé menekültek, vagy kiköltöztek Görögországba Csabával, Attila fiával. Hunniában tehát a halottakon kívül nem maradt a húnok közül senki. Ez előzményekből természetesen folyik a német császárság történelmi jogának tagadása. A krimhildi csata után beköltöző népek itt nem igázhattak le hunokat, mivel nem is találtak ilyet. Ezért a hunok birodalmának alapján nem formálhatott arra jogigényt a magyarság beköltözése előtt senki. Az avaroknak — kikről a németek beszélnek — sem a hunokhoz, sem a magyarokhoz nincs semmi köze. Ők a krimhildi csata után jöhettek Pannoniába, mikor ez lakatlan volt. Tehát nem hódítói hanem csak telepedői voltak e földnek. Következőleg a német császároknak az avarok felett kivívott győzelme ugyan jogot adhatott az avarok utódjai feletti uralomra — de nem a magyarokra, kik egyenesen a hunok örökségén birják e földet, nem pedig az avarokén. Krónikáink mélységesen is hallgatnak az avarok történetéről. Egyetlen magyar középkori forrásban sem fordúl elő a magyar név avarral felcserélése. De annál gyakrabban cserélik fel a magyart hunnal — sőt egyenesen egyértelmünek veszik. Hogy ezt tudatlanságból tették volna — lehetetlen feltennünk. Azon német irott évkönyvekben és krónikákban, honnét krónistánk kiszedegette, hogy Németországnak melyik részét mikor szerencséltették őseink a rablókalandok korában látogatásukkal: a magyar név gyakran fel van cserélve az avarral s ezenkívül mindegyikben fel van a 791-ik évnél jegyezve Pipinnek az avarok elleni hadjárata. Ezt csak az nem látta, ki látni nem akarta.

Az avar uralom idejét, vagyis a hun birodalom pusztulásától a magyarok bejöveteléig lefolyt négy századot a magyar monda egy meglehetősen naivul költött részlettel tölti ki. Szerinte a hunok pusztulása után ezeknek szolganépei kezdtek uralkodni. Ezeket találta itt a beköltöző magyarság. Ezalatt Attila birodalmának jogos örökösei: Csaba és hunjai Görögországban csavarogtak, mignem évek mulva Csaba visszaverődött az őshazában élő vérrokon magyar néphez s nem szünt meg őket ösztönözni Attila örökségének visszafoglalására. El is indultak ezek. Velök jött Csaba egyik fia Edemen is. A zászló, mely alatt a négy folyam öntözte örökségüket elfoglalák, Attila neve volt.

A magyar monda azonban nem végződik itt, hanem folytatódik s szervesen össze van nőve a XI. század folytán a német császárság ellen folytatott függetlenségi harczokkal. Ebben, a mennyire a fennmaradt töredékekből sejthetjük, a magyarság harcza egyenesen a krimhildi csata folytatásának volt feltüntetve. Hisz Csaba ellenfelének, Aladárnak részén akkor is németek állottak. S ennek a Csabának egyenes unokája Aba Sámuel, a ki alatt krónikánk elbeszélésében a németek elleni harcz kezdődik. A korábbi, Szent István s Konrád közti harczokról a magyar források nem tudnak semmit. Krónikánk e részleteket nem tartotta fenn többé oly épségben, mint a beköltözés korát megelőző részleteket. Oka az volt, hogy ez utóbbira nem voltak a mondánál egyéb forrásai, a magyarság korára pedig irott adatok is álltak rendelkezésére, s ő ezeknek előnyt adott a mondai részletek felett. Igy szőtte be a rablókalandok koránál a nyugati krónikák adatait. Sz. István történetét a legendából vette át. A Péter-Aba közti harczokat meg épen egy — a magyar felfogással homlokegyenest ellenkező német évkönyvből irta ki. Csak itt-ott, például a hol elmondja, hogy Aba teste évek mulva is rothadatlan állapotban találtatott meg, — hogy Aba a néppel fraternizált, — Péternek a lángoló gyülölet szineivel festett képe, — tünik elő a monda egy-egy töredéke.

Nemzeti krónikánk elbeszélésében azonban vannak még oly részletek is, melyek sem a hún-magyar mondához nem tartoznak, sem irott forrásokból nincsenek kiirva. Mivel pedig e

részletek semmiféle külpolitikai eseményekkel nincsenek összefüggésben, hanem kizárólag a magyarságnak a beköltözés kora alatti társadalmi viszonyaira vonatkoznak: világos, hogy az ország külpolitikai helyzetével nem magyarázhatjuk őket. Eredetüknek gyökere a magyarság beléltében keresendő. Itt már csak az a kérdés, hogy a krónika 108 nemzetsége, hét seregje történelmi visszaemlékezések-e, vagy a magyarság nemzetgazdászati átalakulásának viszonyaiból kifejlett s «történelmi jog» szerepét játszó mondai részletek, milyen a hun-magyar monda?

Mi azt hiszszük, hogy az utóbbi.

Hogy megértsük ezt, ismét vissza kell mennünk, nehány századdal, mint a hún-magyar monda eredetének kutatásánál tettük. Ha igaz volna, miszerint őseink még Sz. István alatt — vagy legkésőbb a kereszténység meggyökerezésével egyidejüleg levetették volna nomád jellegöket is, úgy a magyarság viszonyainak nemzetgazdászati átalakulását még a XII. század elején kellene keresnünk — s nem a hol mi találjuk a XIII.-ik elején.

Igaz ugyan, hogy a XIII. századbeli oklevelek folyton hivatkoznak sz. István alatti intézkedésekre. Csakhogy ezeknek történelmi hitele nem valami erős. Tudjuk, hogy a fejlődés iránti érzék az emberiség gondolatvilágából a legutóbbi időkig teljesen hiányzott. A létezőről nem tudták elképzelni, hogy az alakulhatott: szerintök mulhatatlanul mindent csinálni kellett valakinek a világ teremtésétől a legaprólékosabb politikai intézkedésig. Innét van az, hogy a létező s századok alatt észrevétlen lassusággal fejlett viszonyok keletkezését megfejthessék, visszavitték azt egy múltban kiemelkedő nagyobb egyéniségre. Így tett a római császárság Augustussal, Byzancz Nagy Konstantinnal, a frank birodalom részei Nagy Károlylyal, az oroszok Nagy Péterrel. Így tettek nálunk Sz. Istvánnal. De nem csak a politikában. Hasonló jelenségeket találunk más téren is. Eitelbergernek már az ötvenes években feltünt, hogy Magyarországban majd minden régibb kinézésű templom építését Sz. Istvánnak tulajdonítják, bár műépítészeti adatok alapján kétségtelen, hogy legtöbbször századokkal később épültek azok. Kik a magyarság európaivá alakulását már Sz. István alatt be-

végeztetik, krónikák és legendák adataiból, meg a XIII. század okleveleinek visszautalásából meg is alakítják a magyarság viszonyait az egész XI—XII. századra. Csakhogy az egykorú oklevelek teljesen hiányzanak e korból. Erre is megfeleltek avval, hogy csak III. Béla hozta be az írásbeliséget, előtte még nem volt divatos az oklevelek kiállítása. Mi azonban azt hiszszük, hogy nem azért nem állítottak ki ily okleveleket előbb, mert nem volt divatos, hanem azért nem volt divatos, mivel a magyarság eleurópaisodása még nem haladt odáig, hogy ily oklevelek kiállítása szükséges lett volna. Hisz a XI. század folytán oly sok állami intézkedést vettünk át a szomszéd Németországtól: (így a pénzverést, pecsétküldés szokását, egyházi világi törvénykezést stb.) bizonyára azonnal átveszik királyaink az oklevelek kiállítását is, mihelyt az országnak rája szüksége van. Azt pedig, hogy a földbirtok akár a honfoglaláskor, akár Sz. István alatt osztatott volna föl, két-három századon át magánkezekben létezhetett volna a nélkül, hogy se a jogos birtoklás iránt ne merült volna föl soha kétely, se a vagyon életének egyik legterhesebb tüneménye: a vagyonösszetorlódás ne lett volna érezhető s mindezek következtében írásbeli bizonyítékra ne lett volna szükség: — sehogy sem tudjuk elképzelni. Végül mi csak nem régen láttuk, mily hosszú, mély küzdelembe került, míg a középkor maradványa — a nemesi intézmény — romba döntetett. Fontos tanulság ez, hogy egy még nagyobb átalakulást, milyen a nomád magyarságnak európaivá létele, ne tekinthessük commandószóra történtnek. Ez a felfogás különben már útat tört a magyar történetírásba Pauler Gyula kutatásaiban.

Hatalmas okok szólnak a mellett, hogy Magyarországban az egész XI. században, sőt a XII-dik egy részében is, egész nomád viszonyok léteztek, melyben a föld még közös, magánbirtok nincsen. Sem Sz. István, sem Sz. László capitularéi nem szólnak magánbirtokviszonyokról. Az egész idő alatt a nyugati viszonyok közt növekedett papság volt az egyedüli, mely iparkodott részét kivenni a gazdátlan földbirtokból. Csupán nekik vannak adományleveleik e korból. Világiak magánbirtokáról először Kálmán capitularéi szólnak. Érdekes világot

vetnek ezek az akkori chaotikus viszonyokra. Egyik pont elmondja, hogy «az olyan falu lakosai, hol templom van, ne merjenek igen messze eltávozni attól, mert az eltávozók tíz pensára büntettetnek s vissza kell térniök». A másik pont meg így szól: «a kiűzetett régi lakosok, ha nincs máshol földjük, térjenek vissza a magukéra; azonban ha földjük véglegesen odaajándékoztatott valami kolostornak vagy egyháznak s nekik van más földjük, maradjon az meg sértetlen». Még a XII. század közepén is inkább ázsiaiak viszonyaink. Ilyennek festi az egykorú Friesingeni Ottó, korának egyik legkiválóbb szelleme. Ő a keresztes hadjáratok alkalmával személyesen megfordult Magyarországban. Szerinte az állandó lakás s mívelt föld ekkor még ritkaság. A magyarság túlnyomó életfoglalkozása még mindig az állattenyésztés volt.

Csak a XII. század vége felé, mikor a magyarság állandó megtelepülése nagyobb s nagyobb mérveket ölt: nyilatkozik folyton erősebben s erősebben az átalakulás küzdelme. Mert az életmód változása lényeges átalakulásokat okozott a nemzet társadalmi szervezetében is. Az először elvesző áldozat a nomád élet egyenlősége volt. Ugyanis az ingatlan vagyon életének megvannak a maga törvényei. Ezek közt legmélyrehatóbb hatású a vagyontorlódás, mely abban áll, hogy az egyesek birtokában levő javak mennyisége közt különbség fejlődik ki. Ez a különbség az idővel folyton nő. Általa egyesek kiemelkednek a tömegből, maga a tömeg pedig mind szegényebb s szegényebb lesz, mivel az egyesek kezében összetorlódó vagyon tőle vonatik el. S az aristokratismus ilyetén fejlődése nem folyik le simán, hanem mélyreható forrongásokkal jár. Ilyen forrongások töltik be nálunk a XIII. század első felét. A szerencsétlen II. Endre alatt a jogban megvolt még a nomád élet egyenlősége, de a vagyoni viszonyok közt már óriási különbség fejlett ki. Más szóval az aristokratismus tényleg erősen ki volt fejlődve: de jogilag még nem ismertetett el. És íme látunk két pártot föltünni. Egyik a köznemességé, mely a jogegyenlőség alapján mindenféle eszközökkel megkisérli a vagyon torlódását megakadályozni. S egy másikat, az aristokratákét, mely vagyoni viszonyainak megfelelő előjogokat a jog terén is kivívni ipar-

kodik. Nézzük csak a vagyontorlódás ellen hozott intézkedéseket. Koronázásakor megesküdtették II. Endrét a királyság jogainak s a korona tekintélyének csorbíttatlan megőrzésére. Ez nem használt. Évek múlva megalkották az aranybullát, melynek czélját e bevezető sorok fejezik ki: «Mivel azon szabadság, melyet Sz. István király szerzett országunknak, mind a nemeseknek, mind egyebeknek .... igen sokban megkárosodott: ezért nemeseink a mi Fölségünk s az előttünk élt királyok előtt is gyakran könyörögtek s esedeztek országunk megjobbítása végett». E fontos okirat harminczegy pontjában kizárólag nemességről van szó. Főnemesekről, országnagyokról egy árva betű sincs benne. De azon nyilatkozaton kívül, hogy «a nemesek valamely hatalmasnak kedvéért meg ne nyomoríttassanak» — van néhány pont, melynek hozatalát csakis az aristokratismus fejlődéséből magyarázhatjuk meg. Ezek azok, melyekben a nádor és udvarbíró hatásköre az ország összes lakosságára kiterjesztetik; hol megtiltatik egész megyék s főtisztségek örök adományozása. De biz ez is csak írott malaszt maradt. S mivel idő folytán a bajok nem szüntek, sőt az idővel csak élesebbek lettek: ráfogták a szegény királyra, hogy a királyi javakat meggondolatlan könnyelműséggel osztogatta el egyeseknek. Minden hiába volt. A XIII. század közepén mindezek daczára kifejlett az aristokratismus. Érdekes világot vetnek e korra Rogerius sorai: «A kik pedig hatalmasabbak valának, — írja — mint a tárnok, kit kamarásnak is neveznek, az étekfogók, pohárnokok, lovászmesterek s a többiek, kik az udvarban viseltek méltóságokat, annyira megvagyonosodtak, hogy a királyokat semmibe sem vették». A XIII. század közepén az aristokratismus már jogilag is elismertetett a jogban is. IV. Béla 1263-ban a vegliai grófokat a magyar főurak sorába fogadja be. Ez alkalommal egy oklevelet állít ki számukra, melyben «Magyarország nagytekintetű főnemeseinek összes jogaiban, tisztességeiben, szabadalmaiban s előjogaiban» részesíti őket. Állt pedig ez előjog a király tanácsába való fölvételből s a köznemesség hatóságainak hatásköre alól való kivételből: ezek a nádor és az udvarbíró. Közvetlen bírájuk a király. Nemsokára még az sem, csak a jó Isten.

S mivel a nemzetgazdászati átalakulások az élet összes viszonyaira kihatnak: aristokratiánk alakulása kihatott a nemzet mondai kincsére is. Az itt okozott változás megfelelt a vagyoni s jogi viszonyokban véghezmentnek. Vagyis a tömeg mindenhol egyformán leszorult a szereplés szinpadáról s helyet adott az egyes megvagyonosodott családoknak. Hogy a monda a tényleges viszonyoknak megfelelőleg változott meg, azt azon kényszer okozta, mely minden létezőnek indokolását kivánja. Ha valakinek előjoga van a tömeg felett, ez a kényszer megköveteli tőle, hogy mutasson föl múltjában emléket, melyből kiváltságos helyzetét igazolni tudja. Ki ezt nem képes tenni: parvenu, ki előjogát csak bitorolja. Azonban a vagyontorlódás véghezmenetele igen titokzatos útakon történik. Lefolyásában nem igen szokott jelenség előfordulni, melyre dicsőséggel hivatkozni lehetne. Nézzük csak korszakunk pénzaristokratiájának alakulását. Ezek múltjában rendszerint több eltitkolni, mint kikürtölni való van. Így volt ez a középkorban is. Csakhogy a két korszak értelmi állásában óriási a különbség. Bennünk sokkal több kétely s tapasztalás van, hogysem egy-egy család eredetének szépítésére költött mesét elhinnénk. Ezért tekintünk bizonyos ellenszenvvel a korunkban alakult pénzaristokratiára, indokolatlannak látván kiváló helyzetét. Ezért fogadja a közvélemény rosszakaró gúnynyal, ha ilyet vagyoni helyzetének megfelelő társadalmi állásra emelnek. Nem kész karrikatura-e egy új-nemes? A középkor aristokratiájának legnagyobb része sem volt képes kimutatni vagyona eredetét, sem olyan emléket múltjából, melyből kiváltságos helyzetét levezetni tudta volna. Pedig az indokolást kivánó erkölcsi kényszer rájuk is csak úgy hatott, mivel az emberek akkor is éheztek és fáztak, akkor is irigyen tekintettek a jobb módúakra, s ebből önkénytelenül megszületett a kérdés: miért van ez így? Szerencsére akkor könnyebb volt felelni rá, mint ma. Sokkal is kevésbbé ismerték a múltat, hogysem a legvadabb ferdítéseket s csalásokat is ellenőrizni képesek lettek volna. Hisz csak fentebb láttuk a német császárok s magyar királyok «történelmi jogát» Magyarországra.

Ez újon alakult társadalmi viszonyok alapján tehát elő-

állt egy új mondavilág alakulásának szükséglete, melynek határozott czélja volt, az új korszak vagyoni viszonyainak létezését indokolni. Ha az ily módon alakult mondának egyetlen töredékét sem bírnók többé: a XIII. század elejének politikai viszonyaiból megközelítő pontossággal ki tudnók mutatni, hogy mily alakban lehetett és kellett annak alakulni. Míg a fejlődő aristokratismust a köznemesség kitartó hevességgel ostromolta, a királyi adományozás nem volt ajánlatos firma. A még mindig elég hatalmas köznemesség könnyen csikarhatott volna ki egy törvényt, mely ez adományok visszavonását rendelte volna el. A XIII. század első felének néhány intézkedése nagyon közel járt e gondolathoz. Így midőn behozták, hogy II. Endre óta meg kellett esküdni koronázásukkor a királyoknak, a királyi javadalmak épségben megőrizésére. Vagy mikor IV. Béla alatt az a nyilt erőszakos rendelet kelt, mely az újabb — adományozás vagy más kétes útakon szerzett — birtokok visszavételét határozta el. Ezért az alakuló aristokratismus kiváltságos helyzetének igazolására a király és országgyűlés hatáskörén felül álló indokolás kellett. Erre ott volt a magyarság beköltözése. Elég tágas és elég üres volt ez egy alakulandó új mondavilág fölvételére. És valóban, az aristokratismus alakulásával egyidejüleg kezd megalakulni ez is. Mint a XIII. század kezdetén a köznemesség mellett az aristokratismust látjuk szerepelni, úgy tünik föl ugyanekkor a nemzet mondáiban is a régi hun-magyar monda mellett egy új szülött: a «hét magyar» históriája.

Ebben az egészben alig van egyéb történeti emlékezés a hetes számnál. Mert az a beköltöző magyarság hét törzse eredetileg hét külön múlttal bíró testület volt, mely csak Lebediásban egyesült egy fejedelem alatt. Azonban a hun-magyar monda a nemzetet már csak egységnek ismeri. Viszontagságaiban folyton osztatlan egységként szerepel. Magyarország birtoklási joga Attila örökségén az egész nemzeté. Szvatoplukot az egész magyarság veri meg. A «hét magyar» históriája a nemzet fölosztását megfordítva mondja el. Alakulásakor ugyanis nem tudták többé, hogy a magyarság eredetileg hét törzsből lett egy nemzet. A hetes szám eredetét sokkal természetesebb-

nek tartották úgy fejteni meg, hogy az egész nemzetet osztják föl hét törzsre. «Végre midőn Szvatoplukot . . . megölték — írja nemzeti krónikánk — hét seregre oszlának, úgy hogy mindegyik seregnek a századosokon és tizedeseken kivül egy-egy kapitánya legyen». Később pedig, mint Anonymusnál látjuk, a «hét magyar» szerepe teljesen hasonló lesz a történelmi hét törzs főnökéhez, csakhogy ez nem történelmi emlékezés, hanem csak a társadalmi helyzet által követelt továbbfejlése a «hét magyar» históriájának. E felosztás által a társadalmi egyenlőtlenség eredete visszavitetett a honfoglalásig. Hát még a hét vezér, sok százados, még több tizedes históriája mily találó felelet volt a vagyonegyenlőtlenség eredetét bolygató okoskodásokra! A leghatalmasabb családok visszavitték eredetüket a vezérekre, a kevéssé gazdagok a századosokra s elfoglaltatták velök a földet, melynek épen tényleg birtokában voltak. Így gyökerében az egész «hét vezér» históriája nem egyéb, mint e monda alakulási korszakának birtokviszonyai alapján, a bevándorlás korára visszavitt foglalások lajstroma. [1])

Tartalmát és szellemét teljesen kifejezi az Anonymusnál föntartott két sor:

Mindnyájan ők földeket szerzének,
És maguknak hírt, nevet nyerének.

Nemzeti krónikánk írója a XIII. század kezdetén tanúja volt a régi s új állapotok közti küzdelemnek. Sőt részt vesz benne, mert határozottan állást foglal el a képződő aristokratismus ellen. A «hét magyar» históriáját ismeri már. De nem fogadja el történelmi forrásnak. S mint hiúság szülöttéről egész lenézőleg szól róla. «S azután mivel a világiak hiúságának természetében van, hogy inkább maguk veszik magukra a dicső-

[1]) Ond utódjait a Calanokat, Eleud utódjait a Csákokat még a XIII. században is ott és azon jószágokban találjuk, melyet eleik a honfoglalás idejében megszállottak. Pauler: «Sz. István és alkotmánya.» Századok, 1879. évf. 10. l. — «IV. László egy oklevelében földet ad Turzol kunnak, ki az Anonymus szerint Árpádtól nyert adományt.» Marczali: Magy. tört. kútf. 75. l. Több adatot Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. Századok. 1877. 377—379. l.

séget, mintsem hogy mások ruházzák rájuk: ezért az a hét vezér is magáról énekeket szerezvén, a világi dicsőségért és hírök-nevök terjedéséért a nép közt énekelteté, hogy maradékaik ezeket hallva, szomszédaik és barátaik közt büszkén hánytorgathassák magukat». S mivel annak politikai czélja sem titok előtte, mellőzi. Előtte a magyarok valóságos története nem a «hét vezér» históriájában van, hanem a régibb hun-magyar mondában. Ezért kapaszkodik ő a hun-magyar monda elbeszéléséhez s a honfoglalást is a szerint mondja el. A magyarságot sem hét törzsre, hanem 108 nemzetségre osztja föl. E fölosztás azonban már úgy tünik föl elbeszélése hátterében, mint a szétfoszlásnak indult régi fölfogás roncsa. Elbeszélésében az ország Attila örökségén még az egész nemzeté s az egész nemzet is foglalja el, a bánhidi csatában Árpád vezetése alatt tönkrevervén Szvatoplukot.

E győzelem után következnék természetesen az ország földjének felosztása. Itt megakadt krónistánk. Mivel a hun-magyar monda még abból az időből való, mikor a magyarságnak még nem volt állandó széke: ez a részlet teljesen hiányzott ebből. Krónistánk pedig már nem tudta visszaképzelni a multat a maga nomád jellegével, hol a földbirtok még közös. Mindenki használhatja, de senkinek magántulajdonát nem teszi. Kénytelen volt tehát a «hét magyar» históriájához fordulni, melynek egyik alapgondolata épen a földbirtok keletkezésének indokolása. Elmondja tehát, hogy a bánhidi csata után a magyarság hét seregre szakadt s felsorolja, hogy melyik sereg vezére hol telepedett meg. Azonban a «hét magyar» mondája eredetileg alig volt olyan száraz lajstrom, mint az a részlet, melyet krónistánk közöl belőle, hanem részletesen el lehetett benne mondva, hogy hogyan foglalta el a «hét magyar» az országot, hol és mint szereztek babérokat és foglalták el birtokaikat. Szóval benne a II. Endre alatti köznemesi párt által ostromolt aristokratismus túlgazdagsága, előjogai szőröstől-böröstől vissza-volt vive a beköltözés korára. Épen ezért nem fért be a mi demokrata szellemü krónistánk fejébe sehogy se az a gondolat, hogy a «hét magyar» históriája valóban megtörtént dolgokat mondana el. Hogy hol foglaltak birtokot, azt még csak el kellett

hinnie, hisz az a föld ma is birtokában volt utódaiknak. A további részleteket azonban már közlésre sem tartja érdemesnek, hanem azért élesen megtámadja őket s észszerű okokkal kimutatni igyekszik, hogy az egész história egy ügyetlenül faragott képtelenség. Támadását következő szavakkal vezeti be: «Ha tehát némely könyvek azt mondják, hogy ez a hét vezér jött be Pannoniába és Magyarországot ők maguk alkották, és telepítették: honnan jön hát Ákos, Bor, Aba és más nemes magyarok nemzetsége? hisz mindezek nem jövevények, hanem Scythiából jöttek ki? Csupán azt az egyetlen okát adják, hogy a nép hét magyarról beszél.» Majd érvelni kezd. «De ha csupán hét magyar volna cselédestől, és több háznépről, asszonyokról, fiukról, lányokról, szolgákról, szolgáló lányokról szó sem lehetne: ugyan aztán ilyen haddal lehetett volna-e országokat foglalni? Hagyján!» Most a gúny fegyveréhez nyul s a «hét magyart» (hét vezért) a «hét magyarkákkal» (az augsburgi csatából levágott orral-füllel hazatérő gyászvitézekkel) parodisálja. Ezt az okoskodást később nem értették. Így keletkezett az a képtelenség, melylyel egyik német forrásban találkozunk, ki a «hét magyart» a «hét magyarkával» azonosítja s az augsburgi csatából menekülteket teszi a magyarok vezéreinek.[1]) Krónistánk ugyanekkor egy demokratikus felfogásnak megfelelő magyarázatát is iparkodott adni a «hét magyar» históriájának. Okoskodásának gondolatmenete következő lehetett: Mivel a nép hét vezérről beszél, bizonyos, hogy ezek választása megtörtént. De mivel a magyarság kebelében a legutolsó időkig a jogban nem volt különbség, bizonyos, hogy a hét vezér állása csak tiszteletbeli lehetett, mely nem volt semmiféle előjoggal összekötve. Ha tehát ez a «hét magyar» szabadon választotta lakhelyét, hol most utódjai laknak, a többi nemzetségeknek is megvolt a joga ott települni meg, a hol nekik tetszett. Ezt a gondolatmenetet lehet kiolvasni a krónika e mondásából: «A többi nemzetségek pedig, melyek eredetükre nézve velök («hét magyarral») egyenlők és hozzájuk valók, tet-

[1]) Albericus Triumfontiumnál. Utánna Dümmler: Die Sage von den Ungarn.

szésük szerint foglaltak szállást.» De még határozottabban azon részletből, hol okoskodásának eredményét összegezi. «Bizonyos e szerint, hogy nemcsak a hét vezér szerzette meg Pannoniát, hanem más nemesek is, kik Scythiából jöttek. Ahonnan méltóságukat és hatalmukat tekintve többre lehet őket becsülni, mint másokat, de nemességükre nézve egyenlően.» Tehát ő a vagyonkülönbség jogosultságát már elismeri, de az aristokratia jogi előnyeit még nem. Okoskodásának függelékeül ránk nézve egy igen fontos dolgot közöl. S ez így szól: minthogy pedig ez idő szerint némely jövevények épen oly nemesek, mint maguk a magyarok: ki kell nyomozni honnan eredhet ez.» És elmondja, hogy ezeket Geiza vezér hivta be, hogy a pogány magyarság elleni küzdelemben segítségül használja őket. Nagyon valószinű hogy e bevándorlás nem Geiza vezér, hanem II. Geiza király alatt történt a XII. század közepén s csak krónistánk pártja tette vissza őket két századdal, hogy kimutassa, miszerint míg az aristokratismus állását a «hét vezér» históriájában kizárólag a honfoglalással akarja indokolni: a demokratismus még nagyon jól emlékszik az időkre, mikor a nyugatról beköltöző idegeneket is felvették a nemzetbe s földbirtokot szerezhettek, bár nem voltak jelen a honfoglalásnál. És a mint fentebb a «hét magyarnál» elmondta, hogy melyik hol foglalt szállást s micsoda családban élnek utódjai: most felsorol egy csomó ilyen jövevényt. Ez a lajstrom megvan a nemzeti krónikának csaknem valamennyi leirásában, de a krónista azon okoskodását, — mely e lajstromnak szükségképi előzményét teszi, csak a bécsi krónika tartotta fenn.

Azonban hiába volt az okoskodás, hiába a küzdelem. A mint a XIII. század közepe táján az aristokratismus diadalra jutott a társadalomban, úgy került uralomra a «hét magyar» históriája a mondában.

Ennek a kornak gyermeke Anonymusunk. A nemzet történetéről nem tud semmit. Czélja: «miként a trójai históriát s a görögök hadait megirtam vala, úgy irnám meg neked Magyarország királyainak s nemeseinek származását; mikép szállott alá a scythiai földről a hét fejedelmi személy, kiket hét magyarnak nevezünk.» Tehát ő a «hét vezérnek» azon viselt dolgait

akarta feljegyezni, melyet nemzeti krónikánk irója ismert, de szándékosan elhallgatott. Íly módon a két forrás kiegészítené egymást? Csakhogy Anonymus először egy félszázaddal később élt, mint a nemzeti krónika irója s az ezalatt végbement társadalmi alakulások módosító hatással voltak a mondára. Következőleg ő a XIII. század végén nem ugyanazon alakban ismerte már a «hét magyar» históriáját, mint a nemzeti krónika irója ugyane század elején. Másodszor míg a krónista demokratikus jellemű — Anonymus minden izében aristokrata. Harmadszor bár Anonymusnak fő-, csaknem egyedüli forrása a mondák voltak, ő nem elégedett meg egyszerű felsorolásukkal, hanem egy pragmatikus iró rendszerességével feldolgozni iparkodott őket. Forrásaira hivatkozik ő, midőn irja: «kiknek is hadait (hét vezérnek) és minden vitézi tettet ha nem akarjátok levelem betűinek elhinni, higyjétek el a hegedősök csacska énekeinek s a parasztság hiú meséinek, kik a magyarok vitéz tetteit még máig sem hagyták feledségbe menni.» A mi pedig feldolgozását illeti, erre nézve történeti ismerete szegényes: a honfoglalással egykorú irók közül csak Reginot ismeri. A hunokról sem tud többet hun-magyar mondánkban foglaltaknál. Az általa ismert történelmi munkákból, különösen Dares Phrygiusból a magyarok történetéhez frázisoknál egyebet nem vehetett át. Annál részletesebbek fölrajzi ismeretei. Magyarországról teljesen tájékozva van. Jól van értesülve a Pontusvidékről is. Hisz a XIII. század volt az, mikor a mongolokhoz küldött utazók jelentései európaszerte érdekeltséget keltettek e vidék iránt s IV. Bélát is rábirták Julián és társainak kiküldésére. Ez az oka, hogy míg elbeszélése földrajzilag oly következetes: történelmileg a legóriásabb botlásokat mutatták ki rá. Gyakorlati érzéke bámulatosan fejlett. Gondosan megválogatja anyagát s a mi regényessége miatt valószinűtlennek tünik fel előtte, kérlelhetetlenül kiküszöböli. Így tett Botond mondájával. Ilyen részleteknél kel ki «a hegedősök csacska énekei s a parasztok hiú meséi ellen». Sehol sem nagyít, hanem gondosan ellenőrzi tollát, hogy elbeszélése mindig a valószinűség határai közt maradjon. Ez adja munkájának azt az öntudatos szinezetet, melyet bámulói a valóban megtörténtek egyszerü elbeszé-

lésének, ellenei a legrafinirtabb szándékos csalásra magyarázták.

Ha Anonymus művét a nemzeti krónika elbeszélésével hasonlítjuk össze, a legszembeötlőbb különbség, hogy benne a hun-magyar mondából csak itt-ott van egy-egy foszlány. Attilát dicsvágyból még csak meg hagyja nemzeti hősnek, de a hun-magyar monda azon részleteit, melyek az avaroknak kizárásával a hunoknak a magyarokkal való összekötésére szolgálnak, elhagyja. Ezek a krimhildi csata s Csaba szereplése. Sőt a Csabáról szóló részlet naivsága, mely a hun birodalom pusztulásától a magyarság beköltözéseig lefolyt négy századot két nemzedékkel tölt ki, egy csípős, czélzatos történetkére ad alkalmat. Szerinte a magyarok egy része Szoárddal Görögországba vándorolt, ezeket «a görögök sobamogernak neveztek el, mivel uruk halála után sem kivánkoztak vissza hazájukba.» Az őshazából sem Attila testamentoma indítja ki őket, hanem a legelők hiánya miatt «Pannonia földjét választák ki felkeresni.» De még azt sem tudják merre van ez. Kiov előtt a ruthén fejdem nógatja őket a tovább menésre: nehogy valamikép az ő földjére települjenek. Az avar birodalomról azonban ő sem tud semmit, mivel a beköltözéskor itt talált államokat mind Attila birodalmának romjaiból alakultaknak mondja. Attila neve s öröksége sem oly varázsige többé, mint a nemzeti krónikában, melytől minden ellentállás megtörik, hanem körülbelül olyan, mint a csatakiáltás: előrebocsátják, bár meg vannak győződve, hogy az eldöntés a fegyverek munkája leend.

Mindez az ország megváltozott külpolitikai helyzetéből s Anonymus egyéni meggyőződéséből folyt. A mi az elsőt illeti a német császárság a pápaság elleni küzdelemben Canossánál már rég elbukott, s a XIII. században is folyton lejebb sülyedt. Ekkor a császárság egy üres czím, — a császári korona egy jelentősége vesztett ékszer, — a császár meg egy tehetetlen báb volt a pápa s tulajdon főurai kezében. Természetes, hogy olyan viszonyok közt, mikor a német császárság maga is csak úgy tengette életét, nem igen foglalkozhatott hódítási tervekkel. Magyarország függetlenségét az ő részükről nem fenyegeté veszély. Tehát megszünt az a nyomás, melynek hatása alatt a

hun-magyar monda született és fejlődött. Anonymus nem is érté ennek politikai fontosságát. Hisz már nemzeti krónikánk irója sincsen egészen tisztában vele, különben a Péter-Aba közti harczokban nem közölné az altaihi évkönyvek magyarellenes szövegét a mondai szöveg helyett. Krónistánk nem is az ország külpolitikai helyzetének szempontjából, hanem mint láttuk tisztán pártérdekből ragaszkodott a hun-magyar mondához az aristokratikus eredetű «hét magyar» históriájával szemben. Anonymust pedig már az ő saját aristokratikus meggyőződése is a «hét magyar» históriájára utalta a demokrata párt által előtérbe hozott hun-magyar mondával szemben.

Nézzük most a nemzeti krónika irásától Anonymus művének fogalmazásáig a «hét magyar» históriájában lefolyt változást. Láttuk, hogy ezalatt az aristokratismus diadalra jutott a társadalomban. Azt is mondottuk, hogy ugyanekkor diadalra jutott az aristokratismus szülötte monda is. Okmányainkból láthatjuk, hogy a «hét magyar» históriájának alapgondolata, — hogy a létező birtokviszonyok a honfoglalás korából erednek, — mint terjednek jobban és jobban. A honfoglaláskor megszállás jogára (jus descensionis) 1228-ban hivatkoznak először a Wojkffi család kereszturi birtokáért folyt perben.[1] A nemzeti krónika ugyanekkor még más birtokjogot is ismer, hisz épen azért sorolja fel a Gejza alatti német bevándorlókat. IV. Béla alatt már gyakrabban szerepel a megszállás joga, IV. László alatt pedig általános forrásául tekintetik a magyar nemesség vagyonbirtokának.[2] Anonymus munkájában nem is jönnek elő Gejza alatt bevándorlott német családok.

Érdekes változáson ment át a bevándorlás története.

A hun-magyar monda keletkezésének forrása az ország külpolitikai helyzete volt. Ezért mig egész terjedelmesen látjuk benne tárgyalva azon részleteket, melyek a magyaroknak a hunokkal való összekötésére szolgálnak: addig a belköltözés csak egy rövid episod. Nem így a «hét magyar» históriájában.

---

[1]) Cod. nov. Arpad. T. IV, p. 457.

[2]) In descensionis titulum, juxta morem nobilium Hungarorum. Bartal: Com. L. I. p. 116—118.

Ebben fősúly a társadalmi s birtokviszonyok magyarázatára volt fektetve. Már a nemzeti krónika irója is ismeri, mint foglalja el a hét vezér az országot. S ebben az elbeszélésben már akkor másként és részletesebben lehetett tárgyalva a honfoglalás, mint a hogy ő elmondja. A «hét magyar» eredetének is különbözni kellett a kronista elbeszélésétől, ki a bánhidi csata után választatja meg őket, mivel ekkor a honfoglalás sorsát eldöntő ütközet után nem igen kinálkozott volna alkalom kitüntetni magukat. Különben a hun-magyar monda és a «hét-magyar» históriája már alapjellegükben összeférhetetlenek. Az első monarchikus viszonyokat tételez fel, mert Attila jogán csak egy család képezhet jogigényt az uralomra. Ebbe a keretbe nem fér be hét fejedelmi személy eredete. Ezért volt kénytelen a «hét vezér» históriája az egész Attila-jogán kivitt honfoglalást elejteni. Anonymus az őshazából kiköltözést a lakosság túlszaporodásával indokolja. S mivel a XIII. században az aristokratia a kormányzásban is követel jogot: egy ennek megfelelő tényt fel kellett tüntetni a multban is. Ime, a hét fejedelmi személy a kormányzásba való befolyás fentartásával választja meg szabad akaratból fővezérnek Álmost. A «hét magyar» históriájának mindezen részlete meglehetett már a nemzeti krónika irása korában. Anonymus művében azonban van egy részlet, mely csak a XIII. század közepén keletkezhetett. Értem a hét kun vezér csatlakozását Kiovnál. Ezt a kun-csatlakozást sokan a tatárjárás előtti kun-bevándorlással azonosítják. De az a kutya-macska barátság, melyben a magyarság és kunság az egész XIII. század folytán állt egymással s az a gyülöletig fokozódó féltékenység, melylyel a magyar aristokratia még IV. László korában is tekintette a kunok dédelgetését, nem enged annyi önzetlenséget fel tenni aristokratiánkról, hogy ezeket a kunokat képes lett volna genesisébe felvenni. A magyar történetirás meg az etelközi kabar-csatlakozásnak emlékét látja benne. Erről a csatlakozásról csak az egyetlen Konstantin császár beszél. A görög források adatairól azonban a XVIII. századig egy árva betüt sem tud a magyar történetirás. A nemzeti-krónika is csak hét vezért ismer. Véleményünk szerint nem történelmi emlékezés ez, hanem csak egy kibővítése a hét magyar históriájának.

Ugyanis ennek alakulásakor a hét vezérférfiut az egyes családok jókorán lefoglalták maguknak. Így esett meg, hogy a legtehetősebb családok egy része kimaradt belőle. Ez volt a «hét magyar» históriájának sokáig a leggyöngébb oldala. Erről támadta meg nemzeti krónikánk irója is. «Ha tehát némely könyvek azt mondják, hogy ez a hét vezér jött be Pannoniába és Magyarországot ők maguk alkották és telepitették: honnan jött hát Ákos, Bor, Aba s más nemes magyarok nemzetsége? Hisz mindezek nem jövevények, hanem Scythiából jöttek ki?» E hiányon segíteni kellett akármiféle kibővítés által, hogy a kimaradtakat felvenni képes legyen. Így alakult meg a hét kun vezér históriája, kik Kiovnál még szemben állnak a magyarokkal, meg is verekesznek, de aztán testvérekül fogadják el egymást: — tökéletesen úgy, mint a történeti kunok a XIII. század második felében. Annyival is könnyebben alakíthattak egy ily részletet, mert egy teljesen hasonló csatlakozásról beszéltek a IV. Béla által Nagy-Magyarországba kiküldött barátok is. «A tatár nemzet szomszéd velök (az akkori volgavidéki magyarokkal). De ezen tatárok hadakozván velök nem győzheték le őket hadban, sőt az első csatában ők győzték meg azokat. Miért is feleikké s társaikká választák őket s így egyesülve tizenöt országot (?) pusztítottak el egészen.»

A kun vezérekről szóló részlet ilyetén alakulására legérdekesebb bizonyíték az Aba nemzetség sorsa. A hun-magyar mondában Edementől, Csaba fiától származik le, ki együtt költözik be az őshazából a magyarokkal. Mikor a «hét vezér» históriája alakulni kezdett, a hun-magyar monda még igen élénken élt, hisz nemzeti krónikánk irója mindkettőt egyaránt ismeri. Ekkor azonban az Aba nemzetségnek, mint Attila egyenes ivadékának eredete még sokkal fényesebb volt, hogysem a «hét magyar» valamelyikétől származást elfogadhatta volna. Mikor a hun-magyar monda szétfoszlott, annak Csabáról szóló naiv részlete meg épen semmivé lett: az Aba nemzetség két szék közt pad alá esett. Nemzeti krónikánk írója meg is kérdezi, a «hét vezér» históriájában, hol van az Aba nemzetség! S mit látunk Anonymusnál? A Kiovnál csatlakozó kunság két első vezére a hun-magyar monda két Csaba fia;

Edemen és Ed s ezektől ered «Sámuel, kit jóságaért Abának is neveznek.»

Most már az a kérdés, Anonymus maga költötte-e ezt a részletet, vagy ezt a mondából vette? Mi az utóbbit hiszszük. Mert nem Anonymus holmi magánérdekeinek szolgálatára odabigygyesztett toldalék ez, hanem szervesen összenőtt kiegészitő része ez a «hét magyar» mondájának, melynek czélját s eredetét egy Anonymus felfogásával ellentétes forrásból vagyunk képesek megfejteni. Különben is Anonymus dicséretére legyen mondva, minél többet olvassuk, minél behatóbban tanulmányozzuk, annál tisztábbnak látjuk a német történetirás vádjától, mely benne egy szándékos nagyszáju csalót lát csupán. Mert ő nem költött részleteket. Átdolgozó kezét a honfoglalásnak csupán az ő nagyon is rendszeres elbeszélése árulja el. Mert, hogy a «hét vezér» mondája az ő korában is oly pragmatikus lett volna, a mint ő mondja el: nem hihetjük. Minden nagyobb területen elterjedt mondában van a részletek közt eltérés, igen gyakran ellentmondás. Mennyivel több ilyen lehetett a XIII. század folytán alakult tömérdek családi hagyományban, mikor a dicsőségnek okáért mindenki valami fontosabb szerepet játszó egyéniséghez iparkodott fűzni a maga eredetét. Így látjuk, hogy a hét vezér közül hatot egészen máshová telepít a nemzeti krónika, mint Anonymus.

Hangsúlyoznunk kellett ezt, mielőtt áttértünk volna a következőkre.

Szól ez Magyarországnak a honfoglalás előtti viszonyairól. A nemzeti krónika elbeszélésében a magyarság csupán a Dunán túl talál ellentállásra s itt a bánhidi csatában megvervén Szvatoplukot, eldől az egész honfoglalás sorsa. A «hét magyarról» szóló monda igényeinek ez az elbeszélés nem felelt meg többé. Itt nem volt elég tér a szereplésre. Mert hol és kik ellen vivott küzdelmekben tüntek volna ki ezek, hol nemcsak

«Mindnyájan ők földeket szerzének»
hanem: «És maguknak hirt nevet nyerének.»

Ezért a «hét magyar» mondájának mulhatatlanul strohman nokra volt szüksége, kiket ezek kedvökre elpüfölhettek. Ilyen

strohmannok Anonymusnál: Mén-Marót, Zalán, Glád, Gelou Laborcz, Zobor. Közülök a nemzeti krónika csak Mén-Marótot ismeri, csakhogy ott ez nem kazár fejdelem, hanem a szláv Szvatopluknak atyja. Ez uralkodók népeire nézve a monda észszerüen járt el. Az egész honfoglalás nem levén egyéb egyszerű occupatiónál, melyben a föld népe sértetlen marad, a magyarság csupán uraikat kergeti el, s államiságukat szünteti meg: természetesen az ország ethnographikus viszonyai sem szenvedtek lényeges változást általa. Ezért a monda az alakulásakor itt élt idegen ajku nemzetiségekből alkotta meg az ország honfoglalás előtti képét egyszerüen azáltal, hogy mindegyiknek önálló államiságot tulajdonított. Ilyen képzelt államok Anonymusnál a Duna-Tisza közt Zalán bolgár-szláv államа; a Tiszán túl a Marostól délre a bolgár Gládé; Erdélyben az oláh Gyelóé; a Dunán túl a római fejedelemé. Már a nemzeti krónika így irja le az ország beköltözés előtti képét. «Miután pedig Ettele fiai a krimhildi csatában majdhogy mind el nem vesztek, Pannonia tíz esztendeig király nélkül vala, csak jövevény szlávok, görögök, németek, morvák és oláhok maradván benne, kik Ettele életében neki parasztszolgálatot teljesítettek.» Csupán Mén-Maróth Marosig nyuló kazár birodalma áll Anonymus művében elszigetelten.

A Gyeló-féle oláh birodalom tehát nem történelmi valóság, hanem a «hét magyar» költött históriájának egyik költött részlete.[1])

Ily módon egy másik kerülő uton elérkeztünk Roesler álláspontjára. Kimutattuk, hogy Anonymus költött dolgokat beszél el, épen mint Roesler állította, kivel csakis abban nem értünk egyet, hogy szerzőnk szándékos csalás céljából költötte

[1]) De mivel az oláhság már a XIII. század elején irt nemzeti krónikában mint nagyobb tömegü nép említtetik, — vagyis ugyanakkor, mikor ezeknek az Aldunán való átköltözése Roesler-Hunfalvy szerint még csak kezdődik: kérdéses, hogy román nyelvű nemzetiséget értsünk-e alatta, mint Roesler-Hunfalvy, vagy egy közelebbről meg nem határozott nemzetiségü pásztornépet, milyennek Réthy tünteti fel a XII. század blachjait.

volna elbeszélését. Mert a szándékos csalás s az ő nem igazmondása közt lényeges különbség van.

A rumuny történetirás pedig minden okoskodásunk daczára is keresni fogja Gelou birodalmát. És sokáig látni is fogja azt — nemzetiségi álmaiban. Istenem, ötven esztendő előtt nem így volt-e nálunk is! Akkor mi is mennyi nagyot, mennyi dicsőt láttunk nemzetünk távol multjában, hol ma csak egy hosszú. terhes, csalás- és ámítással tele küzdelmet találunk. Ezen, évek hosszú sorának mámorából bár mily fájdalmasan esett is az ébredés, mégis felébredtünk. De korántsem a német kritika ábrándított ki bennünket Schlötzertől Roeslerig, hanem az időnek keze, mely a gyermek álmait s az ifju ábrándjait könyörtelen kezekkel tépi szét. A rumuny nemzetiségi álmokkal is így vagyunk és leszünk. Náluk is okvetlenül bekövetkezik az idő, mikor históriájuknak talán már zárkövét akarják betenni: hogy észreveszik, miszerint épületüknek nem volt szolid, megbízható alapja. És ekkor egyszerre recsegve-ropogva önmagától fog összedőlni az egész. Addig is az a kiméletlen modor, sértően gúnyos hang, melylyel a tudomány a rumuny történetirást illeti, nem győzi meg őket, s így nem használ, hanem csak elkeseríti, s így árt az ügynek. Hagyjuk őket békén. Legyen meg nekik az ő gyönyörüségük.

CSETNEKI ELEK.

Attius.

Jobb késve-késni, vesztegelni,
Mint nagy-sietve bűnt mivelni.

Ki hogy ha gyógyulást nyujt idején,
A sebet meg ne lökje durva kézzel.

Ford. P. T. E.

Az Aeneis tartalma.

(Anth. lat.)

Gyúl szerelemre Paris. Helenát elorozza. Göröghon
Fegyvert fog. Küzdnek. Trója ledöntve hever.
Bujdosik Aeneas, fut, jár-kel a tengeren, éri
Italiát, Turnust megveri. Alba meg áll.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Petrarca és Kisfaludy Sándor. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Rényi Rezső.* Budapest. Aigner Lajos. 1880.

Szólván e könyvről, nem ama hosszadalmas munkára vállalkoztunk, hogy minden hibáját kimutassuk. A szerző több elismerést szerezhetne ismeretei és szorgalma számára, ha nem járná a roszszabb német irók iskoláját, mikor eléggé jaratos más irodalmakban is. Akkor talán kevesebb és kisebb tanulmányokat írna, de czéltalan tudóskodás helyett nagyobb sikerrel terjeszthetne ismereteket s buzgalma is, melylyel irodalomtörténetünk adatait igyekszik tisztázni, több figyelmet keltene. Lám, nem rég megjelent könyvének egy része is nem részesült a kellő figyelemben.

Az említett rész annak kimutatásával foglalkozik, hogy minő gondolatokat vagy költeményeket vett át Kisfaludy Petrarcából? E tárgyról írt már egyszer a szerző s czikkére hivatkozott is Imre Sándor, midőn az olasz költészetnek irodalmunkra tett hatását vizsgálta, de Rényi ujabb nyomozatát Imre jeles munkája után sem tartjuk fölöslegesnek. Röviden akarjuk összeállítani, hogy mennyit vett el szerzőnk Imre eredményéből, vagy mennyit adott hozzá?

Polémiái Imre ellen nagyon szerencsétlenek.

«Imre» — úgy mond — «a 22-ik Himfydalt Petrarca első sestinájának 4-ik szakaszából találja kifejlettnek.» Rényi úr ezután idézi a 22-ik Himfydalt, melléje állítja a teljesen elütő első sestina, beli szakaszt és túlságos szerénységgel kimondja: «Úgy tartomhogy egy részlet sincs itt Petrarcából.» Valóban nincs, csak az a baj, hogy Imre nem a *22-ik*, hanem a *25-ik* Himfydalt említi. Meglepő pontatlanság egy «kritikus irodalomtörténészben», a német aprólékosság utánzójában.

«Semmiben sem» — folytatja alább Rényi — «semmiben sem találkoznak a 111-ik és 112-ik dal Patrarca II r. 2. canzonéjával, mint ezt Imre Sándor (Budap. Szemle 32. sz.) említi, még «néhány sorokban sem» legkevésbbé azokban, melyeket értekezésében kijelöl.» Idézi ezután a III-ik dalt, utána a canzone szakaszát s most már az előbbi diadaltól megerősödött hangon felkiált «Ebben, bármint vizsgálom, a fennebbi dallal semmi közösséget sem láthatok.» Mi sem, de Imre sem. Imre csak annyit mond, hogy a nevezett dalok «némely sorai» az említett canzone «egy szakaszában néhány szólással összevágnak», s igaza van. Bár e hasonlóság oly jelentéktelen, hogy említetlenül is maradhatott volna, Rényi úrnak nincs joga ráfogni

Imrére, hogy közösséget lát a dalok és a canzone szakasza közt. Mindezzel nem akarjuk eltagadni Rényi úr jártasságát a bő és pontos idézésben, csak az sajnos, hogy Imrével szemben megfogyatkozik ügyessége. Pedig ráfogások nélkül is megtámadhatta volna Imre egy-egy véleményét.

Imre azt mondja, hogy «a 44. dal *egész gondolatában* megfelel P. 23. sonettójának». Rényi helyesli e mondatot, a belé csúszott sajtóhibával együtt, mert Imre a 45-ik dalt értette. De mit mond Petrarca s mit Kisfaludy? «Ha hinném» — így sóhajt az olasz — hogy a halál megszabadít kínjaimtól, megöltem volna magam. De hátha a síron túl új kínok várnak? Óh szüntesd meg Ámor nyilazásod és te halál szólíts magadhoz.» És Himfy? Ha tudnám — úgy mond — hogy többé nem lesz nyugtom kedves ellenségemtől, megölném magamat; «De biztat egy remény mindég, — Hogy bal sorsom megfordúl még — S hogy nékem a jövendő — Még rózsákat termendő.» Tehát az olaszban csontváz, a magyarban rózsa, amott kétségbeesés, itt duzzadó remény. Mi felel hát meg egymásnak a két költeményben? A kezdő két szó és az öngyilkosság ötlete, azaz távolról sem az egész gondolat.

Máskor meg oly hasonlóságokat nem lát Imre, melyeket Rényi észrevesz.

A 112-ik dal Petrarca 76-ik sonettójának átalakítása. Mind a kettő majdnem egyező szóellentétekben panaszolja a kedves érzéketlenségét s végül Ámort vádolja.

Az 51-ik dal Petrarca 13. énekének 3. szakaszából van véve. A különbség nem sok híján csak annyiból áll, hogy Himfy az esti szürkületkor egy patakban látja kedvese képét s örül a csalódásnak, mig Petrarcában a patak helyett szikla áll.

Az 53. dalra Petrarca 143. sonettója volt befolyással. Mind a két költő azt erősíti, hogy sok csoda inkább lehetséges, mint szerelmük megszünése. Kisfaludynak csak az a leleménye van, hogy sok csoda megtörténhetik, mig más leány gyújtja szerelemre.

Az 58-ik dal némikép a 102-ik sonetto hatása alatt keletkezett. A költők sóhajaikat kedveseik szivének és gondolataikat kedveseik agyának ostromlására küldik, noha végső fordulataik elütők.

Kétségtelen végre, hogy Himfy IX. éneke átdolgozása a 90. sonettónak. Mindkettő jól kicsiszolt és sokszor egyező antithesisekben rajzolja a kínban édelgő és a kéjtől gyötrődött szerelmi bút.

A Rényi által említett többi hasonlóság vagy nem talál, vagy csekély. S most ha az imént felsoroltakat Imre eredményeihez adjuk,

teljes képe áll előttünk Kisfaludy Petrarcából vett kölcsönzéseinek. Hogy más költőkből is vett át egy-egy sort, a mit Rényi kimutat, az olvasmányaira s nem költészete megértésére vet világot. Azután a részleteknél fontosabb is az, hogy mennyiben hatott az olasz költő Kisfaludy lyrájának egész szellemére s ennek kifejtésében Imre nem szorult igazításra. Bár másrészt a részletezésnek is van érdeke költőnknél, ki majdnem annyit merített olvasmányaiból, mint élményeiből.

Ez állítás miatt tartanunk kell Rényi haragjától, ki Toldy régi nézetéhez ragaszkodik s még mindig azt tartja, hogy Himfyt Szegedi Róza fakasztotta szerelmi keservekre. Neki hiába vonta vissza Toldy régi nézetét okúlva Kisfaludy megkerült levelein. «Az öreg úr élete végén megingott» jegyzi meg erre Rényi úr s hogy a költő néhány általa megszerzett kéziratának nagy becsét kitüntesse, fegyvert kovácsol belőlök Szegedi Róza hajdani jogai védelmére. Azonban, úgy látszik, hogy az öreg úr minden ingadozása mellett biztosabban látott mint szerzőnk, mindenesetre világosabban irt. Elméletéhez szegődnénk, ha kúszált elmélkedései helyett a szerelem bölcseletéről és a *Kesergő szerelem* kéziratának naplószerű hitelességéről csak egy adatot is mutatna fel, mely megingatná a Toldy által közlött levelek hitelét.

Így azonban nem kételkedhetünk Toldy uj nézetében, bár egy kifejezését tulzónak hisszük. Legalább nyilvánosságra került adataink nem bizonyítják, hogy Kisfaludy csupán «hasznos parthienek» szemelte ki a zalai alispán leányát. Bizonyára iránta érzett hajlamát nem szilárdította szenvedély, elferdítette egy félreértés és elhomályosítá egy muló fellobbanás más nő csábjai iránt, de mindig jellemzé az a neme a becsülésből eredt gyöngédségnek, mely egyaránt távol áll a nagy érzések hevétől és a köznapi számítás fagyától.[1]) Következett az oltáreskü, a boldog házasság és a *Boldog Szerelem*, mely mindent összevéve jobb hatást tesz ránk, mi Himfy, első része. Mert többször olvasva mintegy kiemelkedik belőle a művelt s mégis törzsökös magyar birtokos alakja, ki kalandos ifjuság után a házasság révébe érve szereti hirdetni ujonnan szerzett életbölcseségét, korholja az ifjak csapongásait, él a gazdaság és tűzhely csendes örömeinek, gyönyörködik könyvekben, a természetben s nejében; nem fellengző szenvedélylyel, nem fényes eszmékkel, de nyilt szív-

[1]) Toldy 1876-ban kiadott kézi könyvében már azt írja, hogy «Szegedi Róza szellemi jeles tulajdonai tiszteletét birták».

vel és fővel s minden szárazsága mellett őszintesége által felemelőbben hat, mint a kesergő Himfy, ki kothurnusban lépked, álarczot visel és szavalatából legtöbbször csak a bel esprit negédje hallszik.

ANGYAL DÁVID.

The Legend of the Wondrous Hunt. By John Arany With a few miscellaneous pieces and folk-songs. Translated from the Magyar by E. D. Butler. London. Trübner and Co. 1881.

A czím egyszersmind tartalomjegyzék is s még csak annyit teszünk hozzá, hogy a fordítások mellett hibátlan nyomtatásban olvashatjuk a magyar szöveget. Ez a pontosság a fordító egész munkáján meglátszik, a hűség ellen csak keveset vétett s egy vétségének az egész „*hajnalodik, harmatozik*“ kezdetű népdal esett áldozatúl.

Nagyon szomorúra értette a magyar legény kötekedését. Legényünk azt mondja, hogy a lányka nevet álmában, bizonyosan hamisat álmodik, Hej ha már az álom ilyen, Hát a valósága milyen ?, de ne búsúlj galambom, mi sem vagyunk jobbak az isten adták. Az angol legény ellenben fájdalmasan panaszolja, hogy a kis leány álmában nevet, de ah ! álma megcsalhatja. Vajon várja-e igaz szerencse ébredéskor ? Pedig galambom, te soha se félsz bajtól ; különben minket se áldott meg jobban az ég. A ne búsúlj és az «istenadta» szók vezethették félre a fordítót, de néhány ily tévedést leszámítva fordítása nagyon hű és lelkiismeretes. Vajon vannak-e nagyobb érdemei is ? Tudja-e éreztetni az angol olvasóval ez eredeti hangulatát ? Bajos erről itélni nekünk, de egy hozzávetést el nem hallgathatunk. A csodaszarvas regéje néhány naivúl érzéki kifejezését modern lyrai czikornyákkal fordította Butler. Az ő lemenő napja megaranyozza a felhőket, pedig az Aranyé tüzet rak a felhők között. A mi Magyarunk így szól: «Ez a síp-hang, Bátya, bennem végig csikland. Az angol Magyar ezt így mondja : E síp-hang szívem legmélyén gyöngéd szerelemre indít («move My inmost heart to tender love.») — Hunorunk így szól : «vérem hatja Szüzek árnya fordulatja» — Angolúl ez így van : «Inkább ama sylphid alakok és az árnyak táncza ragadnak el engem («Rather me entrance Yon sylphlike forms and shadowy dance»). E helyekből azt sejtjük, hogy a fordítónak nem sikerült megmentenie a ballada előadása sajátságait. Ha sejtelmünk valóság is, még marad elég, a miért hálával tartozunk a buzgó fordítónak. Hogy tarka összeállítású kötetének lesz-e sok sikere, nem tudjuk, de irodalmunk s Butler hírneve érdekében egyaránt kivánjuk.

A. D.

VEGYESEK.

Eperjesi János XVI. századbeli mathematikusunkról eddig csak azt tudtuk, mit Feuerbach György «Tabulæ Eclipsium» czímű munkájának 1514-iki bécsi kiadásában (l. Kemény, Történelmi és irodalmi kalászatok p. 97.) Stiborius András mondott róla, «Potissimum hoc aureo sæeculo, quo et versis literis scribere usus inolevit (a könyvnyomtatást érti) cæpit et Mathematicorum multitudo per universam pene Germaniam increbescere. Claruerunt Viennae praenominato cum doctore Theologiæ Joanne Phorten, Magistro Kupfersperger, *Joanne Epperies*, Joanne Dorn: monacho predicatore» stb. Ezen Eperjesi János kétségkívül ugyanaz, kiről Krauss Balázs 1500, február 25-ikén Brassóból Celteshez intézett levelében azt mondja, hogy «Ceterum ad T. D. latere nolim: Joannem Emperies Astrologum et Mathematicum, qui concessit Venetias exutroque parente esse solarium, uti ex vera relatione accepi eius qui utrosque novit.» (V. ö. Magyarországi humanisták stb. czímű értekezésemet p. 123.) E jegyzetben ugyan az *Emperies* alak *Epperies* (vagy *Eperjes)* helyett valószínüleg hibás, de a többi mit Krauss mond, érdekes adalék Eperjesi János életrajzához. Á. J.

— **Walther von der Vogelweide** teljes irodalmát állítja össze és ismerteti *Leo Wilibald* a következő kis munkában: *Die gesammte Literatur Walthers von der Vogelweide. Eine kritisch-vergleichende Studie zur Geschichte der Walther-Forschung* (Wien, 1880. 99 lap, ára 1 frt). Könyvészeti szempontból e mű igen használható, jó könyv, mert felsorol mindent (néha kisebb könyvbirálatokat és népszerű czikkeket is), a mi felemlítést érdemel. De a szerző itéletet is mond a felsorolt könyvekről és értekezésekről, s itt kettős hibába esik: egyrészt nem elég tárgyilagos; Waltherre vonatkozólag is (mint a Nibelungéneknél) két párt (a Lachmanné és a Pfeifferé) áll egymással szemben, melyekről épen nem mondhatni, hogy *minden* kérdésre vonatkozólag határozottan az egyiknek van igaza, míg a másiknak felfogása csupa hamis állításokból állana; szerzőnk pedig teljesen és egyoldalúan Pfeiffer álláspontját foglalja el és nem méltányolja kellőleg az ellenfélnek sem érdemét sem ellenvetéseit; — másrészt szerző itélete igen sok esetben nagyon felületes, schablonikus, semmitmondó; főleg, ha dicsér, oly üres phrasisokat halmoz össze, melyekből senki sem tanúl semmit, legkevésbbé pedig tudja meg az olvasó, hogy a megdicsért dolgozatban micsoda voltaképen a dicséretes. A könyv e

gyengéinél fogva természetesen nem állhatja ki a komoly kritikát; könyvészeti tekintetben azonban ajánlásra méltó, mert teljes összeállítása az irodalom egy oly ágának, mely maga is már tekintélyes irodalommá nőtte ki magát. H. G.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Bastian, die heilige Sage der Polynezier. Leipzig, 1881. Brockhaus. (8-r.) M. 6.

Christ, die Wage des Zeus bei Homer, etc. und ihr vermeintlicher Bezug auf das Schicksal. Innsbruck, 1880, Wagner. (8-r. VI. 451.)

Fischer, Lessing als Reformator der deutschen Literatur dargestellt. 1. Th. 2. Th. 3. Aufl. Stuttgart, 1881. Cotta. (8-r.) M. 4.50. és M. 3.50.

Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. III. Bd. 6. Heft. Dresden 1880, Ehlermann. (1073—1232. l. 8 r.)

Hammesfahr, Zur Comparation im Altfranzösischen. Strassburg, 1881. Trübner. 8-r. (40 l.)

Havet, de saturnio Latinorum versu. Paris, 1880, Vieweg. (N. 8-r. XII, 517 l.)

Kaegi A., der Rigveda, die älteste Literatur der Inder. 2. Auflage. Leipzig, 1880, Schulze. (8-r. IV, 265 l.) M. 4.

Lauer, armenische Chrestomathie, Wien, 1880. Braumüller. (8-r. 197 l.) 3 frt.

Liers, de ætate et scriptore libri qui fertur Demetrii Phalerei περὶ ἑρμηνε ας. Breslau, 1881. Koebner. (N. 8-r. 35 l.)

Müller-Strübing, Thukydideische Forschungen. Wien, 1880. Konegen. (N. 8 r. V, 276 l.)

Orphei lithica. Accedit Darnigeron de lapidibus. Recens. E. Abel. Berlin, 1880. Calvary. (8-r.) M. 5.

Reissig's Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft. Mit Anmerkungen von Haase, neu bearb. von Hagen. Liefr. 1. 2. Berlin. (o. J.) Calvary, (8-r.) à M. 1.

Sophokles, die Tragödien des —, zum Schulgebrauche herausgeg. von Wecklein. 5. Bd. München, 1880. Lindauer. (8-r.) M. 1.25.

Strampini, la poesia romana e la metrica. Turin. Löscher. 1880. (8-r. 43 l.)

Weinhold, kleine mittelhochdeutsche Grammatik. Wien, 1881. Braumüller. (8-r.) 1 frt 20.

AZ ALLITTERATIO ELMÉLETÉHEZ.

Bergmann Fridrik Vilmos új allitteratiói theoriája,[1] melyet az agg, hírneves tudós, sok éveken, sőt mondhatni egész életén át tett búvárlatok és észleltek alapján 1875-ben felállított, eddigelé a szakemberek, a germanisták körében nyom nélkül eltünt s még tekintetbe, szemügyre vagy vizsgálat alá sem vétetett. Hogy miért nem? azt könnyen beláthatni. Bergmann, a mint tudvalevő dolog, nem szegődött semmiféle, mai nap Németországban uralkodó, nagy tekintélyű «clique»-hez: az ő theoriája még azonfelül éppen ellenkezik az eddigelé divó nézettel s a köznapiságnak már azért sincs ínyére, mert valóban nagyszerű és szellemes felfedezés. Így tehát hallgatással mellőzték, mert a mint már megjegyeztük, éppen homlokegyenest áll a régi theoriával, a melyet Rask állított fel és a melyet nagy tekintélyű germanisták, mint Lachmann, Müllenhof, Scherer s mások, elfogadtak.[2] Rask „*Vejledning til det Islandske Sprog*" (Copenhagen, 1811) cz. értekezésének megjelenése óta sem quantitásra sem qualitásra nézve nem írtak valami jelentékenyt

---

[1]) *Weggewohnts Lied* (Vegtams qvidha), *der Odin's raben orakelgesang* (Hrafna galdr Odhins) und *der seherin voraussicht* (Völu-spá), drei eschatologische gedichte der Saemunds-Edda kritisch hergestellt, übersetzt und erklärt von Fr. V. Bergmann. (Strassburg, Karl Trübner, 1875.) 15—22 l.

[2]) A mit Rask óta irtak az allitteratióról, nem egyéb mint az általa Snorri Sturluson «Háttatal» cz. könyve nyomán csakis az ó-izlandi költészetre való tekintettel felállított szabályok alkalmazása a többi ó-germán dialectus költői termékeire. Wilken, ki legújabban írt az allitteratióról (l. «Metrische Bemerkungen» : — Germania, 1879. III. heft, p. 257—292) Bergmannt fel sem említi, ámbár theoriája alapján megjegyzéseket tesz az «assonanz»-ról.

az allitteratióról. A legnevezetesebb művek, melyek az ó-germán költészet allitteratiójával kizárólagosan foglalkoznak, jelen dolgozat jegyzeteiben találhatók felsorolva. De Bergmann theoriájával eddigelé egy sem foglalkozott, sőt a germanisták, nem tudom szánt-szándékkal vagy sem, egészen elhallgatták.

Jelen dolgozat feladata: Bergmann új allitteratió-theoriáját méltatni, tekintettel az összes ó-germán költészetnek állitteratióban írott s ránk maradt termékeire. Ez a feladat annyival is érdekesebb, mivel a Bergmann-féle új theoria egészen új szempontból tünteti fel az ó-germán allitteratiót és a rímnek a germán népek költészetére nézve eddigelé felvett származását megczáfolja és új alappal szolgál a «verstan»-nak egyáltalában.

De mielőtt Bergmann új allitteratiói theoriájával behatóbban foglalkoznánk, szükséges a Bergmann előtt tett búvárlatok eredményét röviden előadni.[1]) Nem is írtak valami sokat, legalább nem nevezeteset az allitteratióról; így tehát néhány lapon letárgyalhatjuk a Bergmann előtt kivívott eredményeket, hozzácsatolván néha saját megjegyzéseinket.

Az ó-germán versforma az úgynevezett «epikai hosszú-sor» (epische langzeile), mely nyolcz ütemű és cæsura által két részre oszlik, még pedig oly formán, hogy mind a két részre négy-négy ütem esik. Ezen ütemek száma néha kevesebb vagy több is lehet. Az «epikai hosszú-sor» két része az allitteratio által kapcsoltatik egybe. Az allitteratio abban áll, hogy az «epikai hosszú-sor»-ban rendszerint három ütemes szó ugyanazon egy betűvel kezdődik, még pedig oly formán, hogy kettő a sor első felére, a harmadik pedig a sor második felére, rendesen

---

[1]) A mint már felemlítettem az allitteratió terén tett kutatások Snorri Sturluson «Hattatal» (Edda Snorronis Sturlaei. Editio Arnamagneana. Hafniae 1848. I. 590—601 l; legújabb kiadás: Th. Möbius által: Háttatal Snorra Sturlusonar Halle, 1879) alapján indúltak, kibővítvén az allitteratiónak Snorri Sturluson által rövid vázlatban előadott fogalmát. Snorri Sturluson említett művében inkább az ó-izlandi költészet versnemeivel foglalkozik, sem mint az allitteratióval, melynek fogalmát, mint valami teljesen ismert dolgot, csak röviden tárgyalja.

annak élére esik. A két első «mellék-oszlop»-nak (nebenstäbe, ó-izl. studhlar), a harmadik pedig «fő-oszlop»-nak (hauptstab, ó-izl. hőfudh-stafr) neveztetik; mind a három együtt teszi a *teljes* allitteratiót, pl.

Rúnar nam at rista, ‖ rengdhi thaer Vingir *(Atlamál.)*
flód-ydhum feor ‖ fleótan meahte. *(Beóvulf*, 542)
fan theru hétun hel ‖ endi helponó bad. *(Héliand*, 3389)
gárutun sé iro gudhamun, ‖ gurtun sih iro svert ana.
(Hildebrand-ének.)
thiu neilhiustera nacht ‖ and thi northkalda winter. (Ó-friz. törv.)

A mi az allitteráló betűket illeti, következő szabályokat lehet felállítani:

1. minden consonans ugyanazon consonanssal allitterál; néha csak phonetikailag identikus consonansok allitterálnak egymással, pl. az ó-felnémetben k: qu: c: ch; az ó-szászban g: j, f: ph, s: z, d: th; az angol-szászban szintén g: j, f: ph, s: z allitterálhat; az ó-izlandi nyelvben v: o, u, oe, y; l (vl): r (vr) allitterálnak egymással. — Sk, sp, st összetett consonansok csakis sk, sp, st-re allitterálhatnak.[1])

2. Vokalisok is képeznek allitteratiót, még pedig nem csak identikus vokalisok allitterálhatnak egymással, hanem különbözők is; sőt mondhatni, hogy előszeretettel épp különböző vokalisok alkalmaztattak az allitteratiónál.

A két mellékoszlop egyike hiányozhatik is (1 + 1), sőt az ó-germán allitteráló költészetben szinte annyi oly helyet találunk, hol az egyik mellékoszlop hiányozik, mint olyant, a hol meg van mind a két mellékoszlop (2 + 1). A főoszlop soha sem hiányozhatik. A rendes három oszloppal (2 + 1) biró allitteratión kívül a következő változatokat találjuk:

---

[1]) L. *Rask Erasmus Christian:* Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog. (Kjöbenhafn, 1811) 30. l. — *Rask Er. Chr.* Anvisning till Isländskan eller Nordiska Fornspraket, Fran Danskan öfversatt etc. (Stockholm, Grahn 1818) 42. l. — *Rask Er. Chr.* Die verslehre der Isländer. Verdeutscht von G. Chr. Fr. Mohnike. (Berlin, Reimer 1830) 15. l. — *Rieger Max.* Die alt-u. angelsächsische verkunst (Halle, Waisenhaus 1876) 14. l. — *Vetter Ferd.* Zum Muspilli u. zur germanischen allitterationspoesie. (Wien, 1872) 44. l.

1. Egy mellékoszlop, egy főoszlop (1 + 1), pl.

fóru tha sidhan || sendimenn Atla (Atlamál. 2).
hrägla sélest || thät is Hraedlan láf, (Beóvulf 454.)
werdhan skolda. || Wíti tholóda. (Héliand 3380.)
sín tak piquemé, || daz er touwan skal. (Muspilli. 1.)

2. Egy mellékoszlop, két fő-oszlop (1 + 2), pl.

Svipum hefi ek nú ypt || fyr sigtiva sonum. (Grímnismál, 45.)
her was Otachere || ummett iri. (Hildebrand-ének.)
enti si den lihhanum || líkkan lázzit. (Muspilli 3.)

A Beóvulf-ban és Héliand-ban egyetlen egy helyet sem találtam (legalább a Heyne-féle editióban), hol ezen schema alkalmazva volna. A Sæmundar-Edda következő helyein van használva ezen schema: Grímnismál 34, 1. 2; 45, 1. 2; Helgakvidha Hiörvardhssonar 5, 1. 2; Hárbardhsliódh 9, 1. 2; 9, 9. 10; 29, 3. 4; Thrymskvidha 25, 5. 6; Lokasema 36, 1. 2.[1]) — Ugyanezen schema előfordúl néha-néha a saturnusi versben is,[2]) pl.

obliti sunt Romae loquier || latina lingua.
(Epigramma Naevianum, 4.)
vicissatim || volvi victoriam.
(En. Naevii bellum Punicum, 43.)

3. Két mellék-oszlop, két fő-oszlop (2 + 2), még pedig rendesen oly formán, hogy egy-egy mellék-oszlop egy-egy fő-oszlopnak felel meg; ritka eset, hogy mind a négy oszlop ugyanazon allitteratióval bírjon. Álljon itt egynehány példa:

Barna veiztu thinna, || bídhr sér fár verra, (Atlamál, 81.)
that he word godes || wendean biginna. (Héliand, 7.)
sumum on cystum, || sumum on craeftum. (Beóvulf, 106.)
Hiltibraht gimahalta || her was héróro man. (Hildebrand-ének.)
wecchant deotá || wíssant ze dinge. (Muspilli.)

Azt hiszem, ezen allitteratio, melyet «keresztes allitteratiónak» is nevezhetni, rhythmusi ecsetlés végett van alkalmazva,

---

[5]) *Vetter* (i. m. 51. l.) felemlít még egy helyet a Hyndluliódhban (1, 1. 2), de az nem tartozik ide, mert megvan benne a rendes allitterátió.

[6]) L. *Bartsch Karl.* Der saturnische vers und die altdeutsche langzeile (Leipzig, Teubner 1867), 30. l.

legalább az ó-izlandi és angolszász költészetben csak is oly helyeken találtam, hol a cselekvés gyorsasága mintegy megkívánta a «keresztes» allitteratió alkalmazását.

4. Vetter id. művében igen szépen említi, hogy az ó-germán allitteráló költészetben a rendes három oszlopon kívül néha ugyanazon epikai hosszú sorban még két oszlop (3 + 2) fordúl elő, és ezen kettős allitteratio egyikét «zusatz-stab» nak nevezi. Igen helyesen jegyzi meg Vetter,[1]) hogy ezen «zusatz-stab» az ó-szász és angolszász költészetben a rhythmusi ecsetlés egyik ornamentumává fejlődött ki, pl. Héliand:

hélagna, that **h**e iru **h**elpa gerédi, || quadh that iru wári **h**arm gistandan,
soroga at iru selbara dohter, || quadh that siu wári mid suhtium bifangan:
«bidrogan *h*abbiad sie dernia wihti, || nú is iru dod at *h*endi
thea *w*rédhon habbiad sie gi*w*ittium *b*inumana, || nú *b*iddiu ik thí waldand fró mín,
selbo sunu Davides. || that thu sie af sulikan suhtin atómies —»

hol a «zusatz-stab» igen szépen ecsetli a kanaani menyecske nyugtalanságát és izgatottságát. Hasonló szép rhythmusi ecsetlést találunk a Héliand azon helyén, hol Magdolna a megváltó sírjánál panaszkodik:

— — — — «ef thu ina mi giwísan mohtis,
fró min, ef ik *th*ik frágón gidorsti, || ef thu ind hier an *th*eson felsine ginamis,
wisi ina mid wordon thinon: || than *w*ári mi allaró willionó mésta,
thet ik ina selbo gisáhi!»

Ezen tünemény megvan az Edda-ban is, ámbár Vetter id m. 41. l. szóról-szóra azt mondja: «Im An. finden sich nur in den beiden (jüngeren) Atliliedern die zwei stäbe überschritten, die hier sonst so deutlich eingehalten werden, z. b. Atlakvidha, 8.

hvat **h**yggr thú *b*rúdhi *b*enda, || thá er **h**on okr *b*aug sendi.
varinn vádhum *h*eidhingja? || *h*ygg ek at hon vörnudh bydhi. —»

Vetter állítása nem helyes, mert megvan ezen «zusatz-

---

[1]) *Vetter*, Zum Muspilli etc. 41. l. «Für As. u. Ags. kann die herausbildung des maximums der füllsylben zu einem neuen stab, kann der zusatzstab als bewusste kunstform nicht zweifelhaft sein.»

stab» nem csak az Atli-énekekben, hanem az Edda még sok más helyén is, pl. Brot af Sigurdharkvidhu, 8. 7.

sundr *h*öfum Sigurdh || sverdhi *h*ögginn.

Én a Sæmundar-Eddában (Hildebrand-féle kiadás) összesen 77 helyen találtam alkalmazva a «zusatzstab»-ot, mely az ó-izlandi költészetben is rhythmusi ornamentumképen szerepel. Feltünő, hogy az Edda-ban a legtöbb hely, a hol ilyen «zusatzstab» előfordúl, vagy kérdés vagy felkiáltás! Azt hiszem, hogy ezen «zusatzstab» alkalmazása a beszéd élénkítése végett történik.

Vetter már többször idézett művében, mely az allitteratió terén standard-műnek nevezhető, felemlíti, hogy az epikai hosszú-sorok allitteratiójának egymás közt való viszonyát két tüneményben észlelhetni: az egyiket «anklingende», a másikat pedig «wiederklingende» allitteratiónak nevezi. Az «anklingende» allitterátió abban áll, hogy néha két allitteráló hosszúsor közül az elsőnek második felében előfordúl egy szó, melynek «anlaut»-ja ugyanazon betűvel kezdődik, a melylyel a következő hosszú-sor allitterál; pl.

fon them *g*alme *g*odes: || that is *g*umónó *l*if,
*l*iudió só hwilikes || só that *l*éstian *w*ili,
that fon wal landes || worde gebiudid. (*Héliand.*)

*h*lúdne in *h*ealle || thaer väs *h*earpan *s*vég,
*s*vutol *s*ang scópes, || *s*ägde. se the cúdhe. (Beóvulf.)

enti *s*ih der *s*uanari || ana den *s*ind ar*h*evit
denne *h*evit sih mit imo || *h*erjó meista. (Muspilli.)

Ezen «anklingende» allitterátio, melyet Vetter fedezett fel, a Héliandban számtalanszor fordúl elé és, a mint sejtem, egyik főeszköze a rhythmusi ecsetlésnek. Vetter az «ankglingende» allitterátióra vonatkozólag azt mondja (62. l.): «Das anklingen kennen auch, doch wegen ihrer grösseren knappheit lange nicht in der mannigfaltigen ausbildung wie der Héliand, die Edda.» Vetter téved; mert az «anklingende» allitterátió igen szépen van alkalmazva az Edda-ban s talán még nagyobb mesterséggel és ügyességgel, mint a Héliand-ban. Helyén valónak tartom az Edda-ban (Hildebrand-féle kiadás) előforduló

«anklingende» allitteratióval ellátott helyek egynehányát ide iktatni.

that man *a*e uppi, || medhan *o*ld *l*ifir,
*l*angnidhja tal || *L*ofars hafat. (Völusspá, 19.)

af vedhi Valfödhrs. || Vitudh ér enn, edha *h*vat?
Veit *h*ón *H*eimdallar || *h*liódhs um folgit. (ib. 24, 7. 8; 25, 1. 2.)

kom hann at húsi, || hurdh var á *g*aetti;
inn nam at *g*anga || eldr var á *g*olfi. (Rigsthula, 2, 3. 4; 5. 6.)

Afi ok Amma || áttu *h*ús.
*H*ión sátu thar, || *h*eldu á syslu. (ib. 14, 7. 8; 3, 1. 2.)

mild af höndum || manns *b*lódh thvegit.
*B*regdhu eigi mér || *b*rúdhr or steini.
(Helreidh Brynhildar, 2, 7. 8; 3, 1. 2.)

oextu einmaeli, || uggr var theim *s*idhan,
ok it *s*ama *s*onum Giúka, || er váru *s*anradhnir.
(Atlamál, 1, 5. 6; 7. 8,)

Összesen 248 helyen találtam a Sæmundar-Edda-ban alkalmazva az «anklingende» allitterátiót. Feltünő, hogy az «anklingende» allitterátió 101 helyen két *strophát* kapcsol össze, még pedig oly formán, hogy a megelőző stropha utolsó hosszú-sorának második felében előfordúl oly szó, mely ugyanazon betűvel kezdődik mint a melylyel a következő stropha első hosszú-sora allitterál, pl.

lifir svá lengi, || löskr mun hann ae *h*eitinn.
*H*raeddr var *h*vergaetir, || *h*elta in lengr rúmi.
(Atlamál, 58, 7. 8; 59, 1. 2.)

Ezen tüneményt eddigelé nem is vették szemügyre, ámbár nézetem szerint igenis fontos adat arra, hogy «stropha»-beosztásról az Edda-ban voltaképpen szó se lehet. A mi az «anklingende» allitterátió alkalmazási módját illeti, azt tekintettel az Edda-ra, következőleg lehet megalapítani:

a) az «anklingende» allitterátió lehet consonans-vagy vokalis-allitterátió;

b) az «anklingende» allitterátióval ellátott szó az epikai hosszú-sor második felének vagy utolsó vagy utolsó előtti szava; ha utolsó előtti, akkor a következő hosszú sor első mellék-oszlopa egyszersmind a hosszú sor első szava;

c) «anklingende» allitterátió a «keresztes» (2 + 2) allitterátiónál is fordúlhat elé, mely tüneményre előttem még senki sem figyelmeztetett.

A «widerklingende» allitterátió, mely szintén Vetter felfedezése, abban áll, hogy néha egy hosszú-sor első felében található egy oly szó, melynek első betűje a megelőző hosszú sor allitteráló betűivel identikus; pl.

mannó mén-dádi. || He habad malit fon gode
that he a-*l*átan mag || *l*iudeó gikwilíkun.. (Héliand, 1007.)
denne augit er dió másún || dió er in heru menniski intfiang,
*d*ió er *d*uruh desse mancunnes || minna far-*d*oleta. (Muspilli.)

Ezen tünemény, ámbár Vetter ép az ellenkezőt állítja, számtalanszor előfordúl az Edda-ban is; néha az «anklingende» allitterátióval együtt, pl.

maegdh medh mönnum? || mér segdhu *G*rípir!
mun *G*unnari || til *g*amans raslit. (Gripisspá 44, 3. 4; 5. 6.)
fárs var hann flytandi || ádhr hann fram *s*eldi;
fóru thá *s*idhan || *s*endimenn Atla. (Atlamál, 4, 3. 4; 5. 6.)

Az eddigelé dívó allitterátiói theoria, a mint láttuk, csak is az allitteráló szó előhangjának első betűjét veszi tekintetbe. Bergmann theoriája egészen eltér ezen nézettől. Nem csak az illető allitteráló szó előhangjának első betűje allitterál, hanem a reá következő vokalis is, ha t. i. consonans az illető allitteráló betű. Mert, a mint Bergmann szellemesen megjegyzi, vokalis nélkül consonans *phonetikailag* nem létezik. Ha pl. a *b* consonanst akarjuk kiejteni, magára a *b* hangot phonetikailag ki nem ejthetjük, hanem kényszerítve vagyunk egy vokalist, *e*-t hozzá tenni és *be*-t kiejteni. Tekintettel az allitterátióra vegyünk egy allitteráló epikai hosszú-sort szemügyre, pl. Atlamál 11. str.

Rédh ek thaer rúnar, || er reist thin systir

A régi theoria szerint *r* allitterál, de *r*-t magára kiejteni és hangsúlyozni lehetetlen, mert ezen a helyen szoros összefüggésben áll az *é*-, *ú*- és *ei*-vel, és mi kénytelenek vagyunk *ré*-, *rú*-, *rei*-t mondani, nem pedig *er*-edh, *er*-únar, *er*-eist-t! Mert a régi theoria értelmében úgy kellene kimondani! ámbár hívei

is nem úgy olvassák, hanem ép úgy a mint Bergmann akarja, csakhogy theoretice az *r*-re következő vokalist nem számítják az allitterátióhoz! — A mint látjuk, a Bergmann-féle theoria ebben lényegesen eltér az eddigelé dívó theoriától. De vannak még számtalan pontok, melyekben a két theoria egymástól eltér, úgy az allitteratió mivoltára, mint kifejlődésére nézve. A következőben rendre veszszük ezen különbséget, úgy a mint Bergmann idézett művében (15—22. l.) előadja, saját megjegyzéseink kiséretében.

Bergmann azon helyes állítását, mely szerint a consonans-allitteratiónál nem csak egyszerűen az illető consonans számítandó az allitterátióhoz, hanem a reá következő vokalis is tekintetbe veendő, ily formán argumentálja:

«Az allitterátió az ó-germán költészetben organikus módon mint a versifikatióhoz tartozó, phonetikai ornamentum fejlődött ki.» Ezen «ornamentum» bizonyos hangok ugyanazonosságából áll, — és czélja, bizonyos szavakat kiemelni a többiek fölött. Ezen tendencia az összes ó-germán költészetben észlelhető, és én azt hiszem, hogy az allitterátió már akkor használtatott a germán népeknél, a midőn ezek még egy contigenst képezvén, még nem váltak el különböző fajokra. Az allitterátió által megjelölt betűk a hangokra nézve azonosok voltak és eleinte, a mint Bergmann felemlíti, ó-izlandi nyelven «hlióds-stafir»-nek (dal-oszlop) neveztettek; idő folyamában a *h* hliódh-ból elenyészett és az allitteráló betűk neve «liódh-stafir» volt. Ez azonos hangok, Bergmann szerint, részint valódi hangok («eigentliche laute»), vokalisok, részint nem-valódi («uneigentliche») hangok, consonansok voltak. Bergmann helyesen említi fel, hogy az allitterátiónál eleinte csakis kizárólagosan vokalisok használtattak és csak is későbben vétettek be a consonansok is az allitterátióba. Ez kétségkívül másképp nem is lehetett, mert a vokalisok a par excellence hangok, míg a consonansok, *mással*-hangzók, mint hangok a kiejtésnél vokalisokkal hozatnak összefüggésbe. Bergmann megjegyzi, hogy kezdetben a vokalis allitterátiónál vokalis-azonosság («vokalgleichbeit») uralkodott (a : a, o : o, i : i, e : e, u : u stb.) és csak később vétetett be a vocalis-különbség («vokalverschiedenheit»),

mert — mondja Bergmann — mivel a különbség és változatosság nagyobb hatással bír a szellemre és érzésre, mint az azonosság és uniformitás, úgy idővel nem csak nem-azonos vokalisok allitteráltak azonosok mellett, hanem általában a vokalis allitterátióban az allitteráló vokalisok különbsége használtatott. Ezen tünemény, hogy t. i. a vokalis-allitterátiónál az allitteráló vokalisok nem azonosok, hanem épp egymástól különbözők legyenek, később — midőn már a consonans-allitterátió is felvétetett — mintegy szabálylyá nőtte ki magát. Én az egész Sämundar-Edda-ban csakis 8 helyet találtam, hol vokalis-allitterátiónál az allitteráló vokalisok azonossága megtartatott, és ezen 8 hely közül 5 helyt hiányzik az egyik mellékoszlop. Bergmann ezen tüneményt azon tényből magyarázza, hogy a változatosság kedvéért történt volna («da verschiedenheit den geist und das gemüt mehr anspricht, als gleichheit u. uniformität»), és megemlíti, hogy mivel a vokalisok közt természetre és számra nézve csekélyebb a különbség mint a consonansok közt, úgy különbözőknek tekintettek a vokalisok, ha köztük nem csak *phonetikai* (a, e, i, o, u, y), hanem ha csak *quantitativ* differencia is állott fenn (a, á, e, é, i, í, o, ó, u, ú, y, ý), pl.

oepdhi illthraeli, || ádhr odds kendi. (Atlamál, 60.)
allri örkostu, || er hann ádhr hafdhi. (Atlamál, 59.)

Bergmann ezen tüneményt, t. i. a vokalis-különbséget az allitterátiónál tovább nem magyarázza. Én részemről bátorkodom a nagy tudósnak némileg ellentmondani; t. i. ezen előszeretet a vokalisok különbsége iránt az allitterátiónál nézetem szerint nem annyira a változatosság kedvelésében rejlik, hanem inkább a germán nyelvek «ablaut» idomában, mely szoros összefüggésben áll az allitteratióval s Bergmann theoriájának egyik főtámpontját képezi, melyet a hírneves germanista nem is vett észre.

A vokalis-allitterátió mellett kifejlődött a consonans-allitterátió is, mely idővel túlysúlyra vergődött, mivel — a mint Bergmann mondja — a consonansok számosabbak mint a vokalisok. Ezen consonans-allitterátió független a vocalis allitterá-

tiótól ugyan, de vele mégis annyiban összefügg, a mennyiben t. i. a consonansok vokalisok nélkül ki nem ejthetők, így tehát a consonansok után következő különböző vokalisok is magok közt allitterátiót képeznek, mely ugyan nem önálló, de a consonans-allitterátió integráló része.

Bergmann ezen prämissákból a következő végeredményt vonja ki, mely theoriáját lényegesen elkülöníti a régi theoriától:

1. Az előhangban (anlaut) álló consonansok magokra nem alkotnak önálló, teljes allitterátiót, mint a hogy eddig állították, hanem a közvetlenül reájok következő vokalissal függnek össze s azzal együtt allitterálnak;

2. mivel a consonans-allitterátiónál a consonansoknak nem csak homorganikusoknak, hanem egyenesen identikusoknak kell lenniök, a vokalis-allitterátiónál pedig a vokalisoknak különbözőknek kell lenniök, annál fogva a teljes allitterátió identikus consonansok- és reájok közvetlenül következő különböző vokalisokból áll.

Ezen két tétel, mely úgy mondva egymásból foly, teszi Bergmann theoriájának alapját. Bergmann theoriája szerint az allitterátiót következőképpen kell megjelölni:

Rúnar nam at **ri**sta, || **re**ngdhi thaer Vingi. (Atlamál, 4.)
thenden **thae**r vunadh || threa-nyd **tho**ladh. (Beóvulf, 83.)
Hiltibraht enti **Há**dhubrant || untar **hé**rjun tuem. (Hildebrand-ének.)

Bergmann háromféle allitterátiót különböztet meg *a)* az «anlautende», *b)* az «inlautende», és *c)* az «auslautende» allitterátiót, úgy a mint az allitterátió az illető szavak kezdő- (anlaut), közép-vagy bel- (inlaut) és vég- vagy utóhangjaiban (auslaut) fordúl elé. Eddig csak is az úgynevezett «anlautende» allitterátió volt ismeretes, e mellett az «auslautende» is, melyet «rím»-nek neveztek, de az «inlautende» allitterátió felfedezése és kimutatása egyedül Bergmann érdeme. Hogy mily fontos ezen «inlautende» allitterátió, később fogjuk látni.

---

[1]) Lsd. *Bergmann*: «Résumé d'études d'Ontologie et de Linguistique», cz. m. 89—93. l.

Bergmann szerint először az «anlautende» allitterátió keletkezett, később az «inlautende» és legutoljára az «auslautende».

Az általa megkülönböztetett három allitterátió közül az elsőt, t. i. az «anlautande»-t theoriájának föltétele előadásánál tárgyaltuk, térjünk most át az «inlautende» allitterátióra. Mit ért Bergmann «inlautende» allitterátió alatt? Ha a szó közepén identikus, néha csak rokon consonansok és vokalisok allitterálnak pl. görva — börva, baru — margs; vagy identikus consonansok és nem identikus, tehát különböző vokalisok allitterálnak, pl. skioldunga és skylduat, akkor ezen tüneményt «inlautende» allitterátiónak nevezzük, még pedig az első esetben tökéletes, a másodikban nem-tökéletes «inlautende» allitterátiónak nevezzük.[1]) Míg az «anlautende» allitterátiónál különböző vokalisok szerepelnek, az «inlautende» allitterátiónál identikus vokalisok teszik a valódi, teljes «inlautende» allitterátiót, Álljon itt egynehány példa:

Stopalt munudh ganga, || ef it stundidh thangat. (Atlamál, 14.)
gárutum sé iro gudhanun, || gurtun sih iro svert ana.
(Hildebrand-ének.)
that fon waldandes || worde gebindid. (Héliand.)

Az «inlautende» allitterátió Bergmann szellemes megjegyzése szerint természetes átmenet az «auslautende» allitterátióhoz vagy — «rím»-hez. Az «inlautende» allitterátió is voltaképpen nem egyéb mint rím, még pedig rím a szó belhangjában (inlaut). — Az allitterátió harmadik neménél, az «auslautende»-nél identikus consonansok identikus vokalisokkal vannak összekötve, pl.

gaeta vardh hón tungu || í góma b*ádha*,
váru svá viltar, || at var vant at r*ádha*. (Atlamál, 9.)
fyrr varr fullvegit, || f*lódhi* völlr b*lódhi*. (Atlamál, 50.)

---

[1]) Bergmann az elsőt «vollständiges zutreffen», a másodikat pedig «schusszutreffen»-nek nevezi.

Ime, ez volna Bergmann új allitterátiói theoriája, mely nemcsak lényegesen különbözik az eddigelé dívó theoriától, hanem egyszersmind az ó-german verstan terén számtalan új búvárlatoknak nyit utat és az eddig tett búvárlatok eredményét lényegesen megváltoztatja és kiegésziti. A rhythmusi ecsetlés is Bergmann theoriája által nagyobb és biztosbb talajt nyert az ó-german költői termékekkel szemben, mert pl. az Atlamál-ban, hogy ne menjünk tovább, akárhány helyet találunk, hol kétségenkívül a költő nagy mesterséggel és ügyességgel alkalmazta a rhythmusi ecsetlést. De ha ezen helyeket az eddigelé dívó allitteratiói theoria álláspontjáról szemügyre vesszük, t. i. csak is az előhang (anlaut) első betűjét vagy hangját, úgy sokat vesztenek becsükből; ellenben Bergmann theoriáját alkalmazva, szembetünő az illető helyek nagy és ritka költői becse.

A Vetter által kimutatott «anklingende» és «widerklingende» allitterátiót, az «inlautende» és «auslautende» allitterátiónál is találjuk alkalmazva, pl. «anklingende» :

boe sá **their** standa, || er Budhli **átti**;
hátt hrikdhu grindr, || er **Högni** knidhi,
ordh kv**adh** thá **Vingi**! || **thats** án **vaeri**:
Faridh **firr** húsi! || **flátt** er til soekja.... (Atlamál, 37.)

«widerklingende :»

Sköp oextu **skioldunga**, || **skylduat** feigir,
illa rézk Atla, || átti hann thó hyggju,
feldi st*odh* stóra, || striddi sér hardhla,
af bragdhi b*odh* sendi, || at kvaemi brátt mágar.
(Atlamál, 2.)

Az allitterátió ezen neme az Eddaban igen szépen van alkalmazva, főleg azon költeményében, mely Attila nagy nevét homlokán viseli és az összes ó-izlandi költészet egyik legrégibb terméke s tartalmilag úgy, mint formailag ritkítja párját az összes világirodalomban.[1])

Bergmann theoriájának fontosságát *alaposan* kimutatni és más — nem csak germán — népek allitteráló költészetére ki-

---

[1]) Lsd. «Hapaxlegomena az Atlamál-ban» (Kolozsvár, 1879) cz. értekezésem 29. l.

terjeszteni, oly feladat, mely sok évi tanulmányozást igénybe vesz, azért is csak a jövő fogja Bergmann e téren szerzett nagy érdemeit egészen felismerni és méltatni.

Kolozsvár. Dr. Wlislocki Henrik.

Római katonadalok.

(Suet. Jul. 51.)

Vigyázz, polgár, asszonyodra!
Jön a kopasz csábító.

Galloknál elmenyecskézted,
Amit kölcsön vettél itt.

Sarmatát és frankot öltünk
Ezret ezret egyszerre:
Ezer ezer ezer ezer
Ezer persát keresünk.

Ford. P. T. E.

Martialis III. 56.

Jobb szeretek kútat mint szőlőt bírni Ravennán:
Bornál drágábban adhatom ott a vizet.

Ravennában kevés volt az iható víz: tengeri víz meg mocsár annyi, hogy ott Sidonius I. epist. 8. szerint *sitiant vivi, natent sepulti.*

Ford. P. T. E.

Ennius.

Ann. VII. 221—24.

Oly versmértékben zengték el mások a harczot,
Millyet szoktak volt a Faunusok és a javaslók,
A mikor a Múzsák bérczét még senki se járta,
És a beszéd díszét még senki se szokta keresni.

Ford. P. T. E.

A tarentumi lány.

(Naevius Tarentilla fr. II. 76.)

Másra tekint, másra kacsint, más a szivén, más az ölén.

Ford. P. T. E.

TAMASKO ISTVÁN.

(Szül. 1801. febr. 15., megh. 1881. jan. 27.)

II.

A mi a *szánszkrit* nyelvnek *ázsiai* rokonságát illeti, közel áll hozzá az *ó-baktriai* vagy *zend* nyelv, sőt maga az *új-persa* is, habár sok *arabs* szóval van keverve; *európai* rokonai a görög, latin, [1]) kelta, [2]) germán,[3]) valamennyi szláv s végre a litvániai nyelv.[4]) — *„An hungarica quoque his adnumerari possit, quamvis sit e pulcherrimis, dubito.“* Vagyis: «Valjon a *magyart* is a *szánszkrit* nyelv rokonaihoz lehet-e számítani, habár a legszebb nyelvek egyike, abban kétkedem», mondja *Tamaskó.* Ezt mai nap már mindenki tudja; de az akkori időben ugyan csak nagy elfogulatlanság és kellő tájékozottság kellett ahhoz, hogy valaki a *magyar* nyelvnek az *indo-germán* nyelvekkel való rokonságát kereken tagadhassa; hiszen tudjuk, hogy a harminczas évek elején még kitűnő hazánkfiánál, tudós *Horváth Istvánunk*-nál is mily fogalomzavar uralkodott épen a *magyar* nyelvnek rokonsági kérdését illetőleg. — Helyesen jegyzi meg *Tamaskó* azt is, hogy a *szánszkrit* nyelvet nem kell a többi *indogermán* családbeli nyelvek *anyjának* tekinteni, minthogy a *szánszkrit* is csak *testvére,* de nem *huga,* hanem *nénje* a többieknek. A rég meghalt anya, úgy látszik, éjszaki *Indiá*nak hegyeiben székelt, a honnan az *indo-german* családbeli népek kiköltözködése történt. E rég meghalt ős anyának legidősb leánya a *szánszkrit,* hozzá korra nézve legközelebb a *zend* áll, azután a *görög* s így egymásután a többiek. Hogy az indogermán nyelvcsaládhoz

---

[1]) Leányai (t. i. az olasz, oláh, spanyol, portugál, provençál és francia) természetesen már távolabb rokonságban vannak vele.

[2]) Ez *ír* és *británágra* szakad.

[3]) Ide tartozik a góth-on és *német*-en kivül a hollandiai, angol, izlandi, dán és svéd.

[4]) Ennek ágai a kihalt *ó-poroszszal* rokon *sajátképi litvániai* nyelv és a keleti tenger partján élő *lett* nyelv.

tartozó nyelveknek közös anyja *Ázsiában* élt, azt nem csak a népeknek keletről nyugatra való költözködése bizonyítja, hanem az a tény is igazolja, hogy azon nyelvek, melyek az anyához és legidősb leányához, a *szánszkrit*-hoz közelebb maradtak, közelebbi rokonságban is vannak vele, mint a távolabbra szakadtak. Így a *görög* hozzá közelebb áll a *latin*-nál, ez ismét közelebb a *germán*nál. Ugyanezen okból az a *dialektus*, mely *régibb*, rokonabb is; úgy a *dór* dialektus közelebb áll a többi görög dialektusoknál; a *góth* is közelebb a többi germán nyelveknél.

A IV. szakasz arról szól,hogy a tudomány és művészet mennyi hasznot meríthet a szánszkrit nyelv és irodalom gondos tanulmányozásából. — Hogy az indiaiaknak szent könyvei a vallások őstörténetére, a mythologiára, sőt a keresztény vallásra is meglepő fényt árasztanak: ki tagadhatja ezt? — A mi az indiai költészetet illeti, az vajmi sok kitűnő remeket bir fölmutatni, melyeknek tanulmányozása az európai költészetre már eddig is a legüdvösebb hatással volt.

De az indiaiak *tudományos* irodalma sem megvetendő. — A bölcselkedő az indiai könyvekben a legélesebb okoskodásokat és legmélyebb elmélkedéseket találja; mert a *görögökön* kívül az ókornak semmi más népe nem hajlott anynyira bölcselkedésre és nem szerette annyira a komoly gondolkodást, mint az *indiai*. A *logika* és *dialektika* oly finom, hogy nálok a *syllogismusok*-nak több alakját leljük, mint *Aristoteles*-nél. Csak az a külömbség az *indiai* és a *görög philosophia* között, hogy a *görög* minden békótól ment; az *indiai* ellenben már kezdettől fogva a vallás szolgálatában áll, s a mythosokhoz és átalában a *Vedák*-hoz tapad; csodálni való tehát, hogy e nyűgnek daczára mégis jelentőségre birt vergődni. — A jogtudós az indiai irodalomban a legősibb törvénykönyvek egyikét találja meg, t. i. *Manu*-nak törvényeit, melyek a krétai *Minos*-éihoz meglepően hasonlítanak.

Vannak jeles orvosi, chirurgiai és mathematikai könyveik is. (L. *„A hindúk mennyiségtana. Stöhr Antal. Kassa.“* A gymnasium 1873—74. évi tudósítójában.) Hogy az indiai irodalomnak minden művei a szánszkrit nyelvnek tanulmányozása nélkül

Európa előtt máig ismeretlenek volnának, azt fölösleges említeni, valamint azt is, hogy az összehasonlító nyelvészet csakis a szánszkrit nyelv tanulmányozása következtében vált lehetővé.[1])

Az V. s egyszersmind utolsó szakasznak a czíme: „*Diluvium. Fragmentum e Sanscrito Latine redditum*". E töredék a *Máhâbhárátá* czímű nagy *epos*-ból való, mely 18 énekből és összesen nem kevesebb, mint 100,000 *szlokász*-ból vagyis párversből áll. A *Tamaskó*tól latinra fordított töredék *Wisnu*-nak első, t. i. *hallá* való megtestesülését beszéli el és egyúttal a vízözönnek leirását adja, melyről a fordító azt mondja: „*illi*, quæ in *sacra scriptura* legitur, non dissimilem, dignitate tamen longe inferiorem», azaz: hasonló azon vízözönleiráshoz, melyet a sz. irásban olvasunk, csakhogy az indiai méltóságra nézve a bibliainál alantibb fokon áll. Hadd bizonyítsa ez itélet helyes voltát a latinra fordított töredéknek következő magyar foglalatja. *Mánus* király rengeteg erdőben az indiai anachoreták vagyis remeték szokása szerint egy lábra állva, fejét lecsüggesztve s karjait az ég felé terjesztve vezekel. Az istenek legfőbbje, *Bráhmá*, kinek kegyét *Mánus* vezeklése által megnyerte· hal alakjában jelenik meg neki és tudtára adja, hogy a teremtett lények eltörlésének ideje közeleg, miért is készítsen hajót és kössön az orrára kötelet, tegyen a hajóba mindenből vetőmagot és szálljon a hajóra a *hét bölcscsel*[2]) együtt. Mikor a hajóban leszesz, folytatja *Bráhmá*, várakozzál rám; — én közeledni fogok szarvakkal, melyekről rám ismerj. *Mánus* úgy tőn, a mint neki *Bráhmá* meghagyta, és kihajózott a tengerre. Egyszerre csak föltünt a hal szarvakkal; hegyként emelkedett ki a tengerből. A hal azután a hajó kötelét saját szarvához kötötte és nagy sebesen vonszolta a hajót a sós hullámokban:

---

[1]) Hát az *Upánisád*-oknak hatalmas befolyása az európai legújabb bölcsészetre vagy pedig a *Buddha*-féle vallásnak más vallások történetére vetett — sokakat megdöbbentő — fénye nem a *szánszkrit* nyelv és irodalom tanulmányozásának eredménye-e?

[2]) Nevök *Száptársi* (οἱ ἑπτὰ σοφοί, septem sapientes), kiket az áriaiak őseiknek tartanak s kik az éjszaki sark körüli legfényesebb csillagzatokban laknak.

s így áthajózott a tengeren, mely tombolt, mint valamely *részeg nő*. Száraz *föld* akkor már nem mutatkozott sehol; *tenger* volt minden. A hal a hajót sok éven keresztül vonszolta fáradhatatlanul, míg nem végre *Himāváni* (havas) nevű magas oromra húzta a hajót. Itt a hal parancsolatjára megkötötték a hajót, miért a *Himāváni* csúcs még ma is *Naubándhánám* (= navis ligatio, hajómegkötés) névvel neveztetik. A hal erre kijelenti, hogy ő a *Bráhmá*, minden teremtett lénynek ura, s hogy nálánál magasabb nem találtatik senki, s hogy hal alakjában szabadította meg őket a félelemtől. Ekkor eltávozik; *Mánus* pedig aláveti magát a szent vezeklésnek s azután megteremteni kezdett mindent, a mi él. — A töredék végén az mondatik, hogy a ki e halról elnevezett régi elbeszélést szüntelenül hallgatja, az vígan és minden dolognak bőségében lép be az istenek országába. S ezzel bucsút veszünk *Tamaskó*-nak ezen érdekes müvétől, mely *magyar szempontból* (mint már az életrajzi részben hangsúlyoztam) főleg azért nevezetes, mert az *első* munka, melyet *magyar* ember a *szánszkrit* nyelvre vonatkozólag irt és kiadott. De ugyancsak *Tamaskó* az *első* magyar, ki *szánszkrit* nyelven versezetet is irt, sőt nem csak az *első*, hanem talán mindeddig nálunk az *egyedüli* is. — A versezetnek *magyar* czíme (— mert van *szánszkrit* czíme is —) ez: «Ő császz. kir. Fönsége József Főherczeg Magyarország Nádorának hivatala félszázados örömünnepére a pozsonyi Á. h. főoskola MDCCCXLVI.» — A szánszkrit nyelvű *motto* latinul így van:

— — «viventibus accensetur,
— ideo universa illa hilaris est gens.»

Erre azután először is a *szánszkrit* szöveg következik a bécsi császz. kir. udvari s állami nyomdának gyönyörű *szánszkrit* betűivel. Az 5. lapon szintén a szánszkrit szöveg van, de magyar betűkkel a *kiejtés* végett a szánszkritul nem tudók kedveért. A 7. lapon végre a *szánszkrit* eredetinek *magyar* fordítása áll. E versezetnek egy példánya valószinűen *(Schedius Lajos*, egyetemi tanár által,) a nádornak a kezébe is jutott, ki akkor már halálosan beteg volt. — A példányok egy része külföldi egyetemeknek küldetett meg.

Ehrentheil Adolf, izraelita *theologiae candidatus*, e szánszkrit versezetet héber nyelvre fordította és a Bécsben szerkesztett „*Kochbe Jizchak*" czímű folyóiratnak 1847. évi folyamában közölte.

Ismerkedjünk meg most *Tamaskó*-nak hymnus-fordításaival, melyek a pozsonyi ágostai hitvallású „*evangyelmi*" főiskolának 1859/60. évi tudósítványában a következő czímmel látott napvilágot: „*Hymni aliquot Vêdici e textu potissimum sanscritico Boethlingki et Lassenii legibus metricis in Latinum translati.*" A hymnus-fordításokat egy szép latinsággal írt *prooemium* előzi meg, mely érdekes és tanulságos is. Halljuk rövid foglalatját. A *Vêda-könyvek* hymnusai az indiai vallásnak és költészetnek legrégibb emlékei és az indiai őskorbeli összes tudásnak és ismeretnek forrásai; nem hiába jelent tehát maga e *szánszkrit* szó *Vêda* annyit mint tudást, ismeretet, *scientiá*-t. A *Vêdák* hymnusai némelyikében az istenek dicsőíttetnek, mások pedig istenekhez intézett könyörgéseket foglalnak magukban; néha a háborút is megéneklik és az ellenségeken nyert győzelmeket. E könyvek elseje és társai között kétségtelenül a legrégibb *Rgvedá* vagyis *dicsvêdá* nevet visel; *rg* szánszkrit tő ugyanis annyit tesz mint *dicsérni*. — A második könyvnek a neve *Szâmávedá;* ennek hymnusai ünnepélyes szertartásoknál szoktak énekeltetni. A harmadik könyvnek a neve *Yájuszvedá;* ez az áldozatoknál dívott szertartásokról szól. A negyedik könyv végre *Áthárvá-vedá* nevet visel; ez bűbájolásokat, varázsolásokat, vagyis olyan *carmina*-kat foglal magában, melyekről azt hitték, hogy elmondásuk által meg lehet gyógyítani a betegséget, vissza lehet verni az ellenségek rohamát és a dæmonok hatalmát, „*et quae sunt aliae harum praestigiarum nugae*" vagyis «és a milyenek a bűbájolásnak egyéb efféle bolondságai» mondja hozzávetőleg a fölvilágosult szerző. — E könyvek nem egyszerre és nem *egy* időben keletkezetteknek gondolandók. Szerzőik papok és ezeknek szolgái a szertartásoknál; továbbá családfők, kik ugyanis az áldozatot szavakkal kisérték. E versek elejénte szóbeli hagyomány útján jutottak az utókorra, mígnem a betűk föltalálása után írásba foglalták azokat. E versekben nem könyörögnek az indiaiak a csillagokhoz, nem imádják a tüzet, hanem —

bizonyságául annak, hogy magasabbak és fennköltebbek voltak vallási fogalmaik — közvetítés nélkül egyenesen az istenekhez fordulnak, kiktől a napvilágot, az ég derűjét, a termékenyítő esőt, a kövér szántóföldeket, a buja legelőket s egyre szaporodó barmaikat kapták; kik őket a sötét éj borzalmaitól óvják és kiknek kegyelméből mind az *égi* tűznek, mind a *földinek* jótéteményeit a házi tűzhelyen élvezik.

Miután az *áriai* törzseknek vezérei jobban kelet felé, a *Ganges* partjaihoz nyomultak elő és az uralomvágy egymásközti harczba keverte őket: a helyi viszonyok és a harczok befolyása következtében az istenekről alkotott képzeteik is lassanként meg kezdettek változni. *Indra,* előbb a fényes *aether*-nek az istensége, most a harczok istenévé lett, a kit mindakét hadatviselő fél papjai segítségével a legnagyobb áldozatokkal törekedett a maga részére vonni. A mint a harczi dicsőségnek a becse nőtt, úgy nőtt természetesen a papi hivatalnak tekintélye is; mert hiszen a papoknak közbenjárása *Indra* megnyerése végett a háború hosszú folyama alatt mindig fontosabbá lett. Azonban az olyan dalok, melyekben a papok az istenséget az ellenség megsemmisítésére hívják föl, csak kevés számmal vannak; az *istenek invocatió*-ját ugyanis csakhamar az istenektől ihletett hősök dicsérete váltotta föl. — A népek a hosszadalmas belharczok következtében természetesen mindinkább megfogytak erejökben, mígnem a végelgyöngülés önkényt a békét eredményezte. E változás az *áriai* törzsek életében természetesen magukra a *Vêdákra* sem maradt befolyás nélkül; a meglevő dalokhoz újak járultak; új dalok váltak ugyanis szükségesekké, minthogy a régi istenségek lassanként vagy feledésnek indultak vagy pedig olyas módosulásokon mentek keresztül, a milyenek a Bráhmánoknak leginkább látszottak érdekökben lenni. Így *Rudra,* a *Vêdák*-ban a fellegeknek és záporoknak istene, a tüzével mindent fölégető *Szívá*-nak személyét vette föl; *Visnu* ellenben, kit azelőtt még névről is alig ismertek, most jótékony istenné lett, ki a *Ganges* kiáradása által ama roppant síkságot termékenyíti, mely ezen folyó partjai mentében elterül. Ugyancsak *Visnu* a legfőbb hatalomra is vergődött azáltal, hogy *Szívá*-val és *Bráhmá*-val a mennyei triumviratust, a háromságot, alkotni

lett hivatva. Az ősi istenek ellenben méltóságaiktól megfosztva, a világ tájainak őrzésére relegáltattak.

E nagy változást eredményezte jobbadán maga az éghajlat és a helyi viszonyok, melyeket a *Ganges*-ig elönyomult áriai törzsek előtaláltak. A földek hihetetlen termékenysége, a fák ritka tenyészete, a virágok gazdag változata, az állatok csodás különfélesége bámulattal töltötte el a jövevényeket; ehhez járul az éghajlat forrósága, mely az agy functióira átalában nyomasztólag, névszerint a képzeletre pedig izgatólag hatott. Különben is elmélkedésre hajló papjaik a nyugalmat, melyet a dúló harczok után a csendre verődött népek a *Ganges*[1]) boldog virányain élveztek, annak fürkészésére használták föl, hogy mi az, mi a kövekben mintegy szenderegve lappang; hogy mi az, mi a fákat növeszti; hogy mi az, mi a csermelyekben cseveg; szóval, hogy mi az, mi életerőt áraszt ki a mindenségre?

A *Bráhmánok,* kik előbbi hazájukban a királyok és fejedelmi családok hatalmának alattvalóilag meghódoltak vala, új hazájukban főuralomra vergődtek, a nép osztályainak törvényeket szabtak és a kasztokat áthághatatlan korlátokkal vették körül; magoknak pedig kiváltságokkal és elsőbbséggel járó szent állást biztosítottak. — Hogy pedig a dolgoknak ilyetén megváltoztában a többi kasztok belenyugodjanak, a *Bráhmánok* a *Véda*-könyvekből, mint szent forrásból, törekedtek intézkedéseiket jogosultaknak és az isteni akarattal megegyezőknek föltüntetni. Ezen önző törekvésük következtében a *Véda*-könyveknek egyes helyei különféle s természetesen mindig a *Bráhmánok* igényeinek kedvező magyarázatokat kaptak. Keletkeztek idő folytán iskolák is, melyek a *Véda*-könyvek magyarázásában sokszor nem keveset tértek el egymástól. A törekvés, a jövendölések valódi értelmét kipuhatolni, sokakat bölcselkedésre von, mások pedig fürkészésök közben az egy *Bráhmára* való gondolatban úgy elmerülnek, hogy az egész külvilágtól elvonatkozva, szemeiket orruk czimpájára szegezve (*„oculis ad nasi apicem directis“)* csak is ezt a mystikus szót *„Om“* hallatják.

---

1) Ősiesen *„Ganga“*.

A Kr. el. VI. században, a mint *Buddhá*-nak tana erősebb lábra kapott, a *Vêda*-könyveket el kezdették hanyagolni, sőt meg is vetni. A népsokaság azonban, a régi istenek erősen levén lelkéhez nőve, nem engedte azokat magától egészen elvétetni; ragaszkodott azontúl is hozzájok, habár neveik kevéssé megváltoztak is. — A *Bráhmánok*, hogy a nép hajlamát megnyerjék és azt *Buddha* tanától elvonják, utánozni kezdették a tőlük különben véres boszúval üldözött *Buddhistáknak* fényes templomait és szobrait, s így jöttek létre azon bámulatos épületek, melyek hegyek üregeibe roppant munkával építtettek, s melyeket *Elephanta* szigetén ma is csodál az utókor. Ámde a *Bráhmánok* ezzel még be nem érték; hanem az együgyü, babonateljes népnek uj csodaalakokat kivánván nyujtani, az isteneket nem ritkán izlést és kellemet nélkülöző, sőt olykor valóban undorító alakokban tüntették föl, úgy hogy nem csoda, ha *Goethe* azt mondja, hogy mitől sem borzad meg úgy, mint az indiai szobrászatnak e szörnyeteges műveitől. S csakugyan, kicsoda szemlélhetné æsthetikai gyönyörrel az emberi testhez csatolt elefántfejet? vagy pedig egy oly istenséget, mely egyszerre négy kézzel verdesi a levegőt? vagy *Visnút*, mikor mint összegyürűdzött kígyó úszik a tengeren által? — Vagy ugyan ki nézheti megindulás nélkül, mikor az özvegy (— mert úgy kivánja az indiai papok koholta isteni akarat —) férjének temetésekor az égő máglyára kénytelen ugrani? — Ámde mindezekről a *Vêda*-könyvek mitsem tudnak; „*haec omnia* (miként a szerző mondja) *longe absunt a prisca Vêdorum castitate.*“ — A *Prooemium* végén a szerző kéri az olvasót, hogy hymnus-fordításait kegyesen fogadja; mert hogy többet és nagyobb munkát nem nyujt, ennek oka kiváltképen az, hogy a gymnasiumi tanár az eszközök hiánya miatt — „*praesertim in hoc literarum orientalium studio*“ — szűkebb körben kénytelen tanulmányaival maradni. „*Citius enim in gymnasiorum bibliothecis nivem atram reperias a Cicerone* [1]) *derisam, quam libros Indorum literas attingentes, quam ob causan Friderici*

[1]) Epist. ad Quintum fratrem lib. II. ep. 13.

Rosenii hymnos Vêdicos in Latinum conversos ne oculis quidem adspicere nobis quamvis exoptantibus contigit. Igitur perbeati fuisse censeamur, quum, quemadmodum plebs Romana magnum Scipionem in Capitolium ascendentem sequebatur, ita quantumvis anhelantibus properando, viros de rebus Indicae vetustatis immortaliter meritos, si non assequi, certe admirari liceat." — Ily szerényen mások érdemeit szívesen elismerve s megfeledkezve a magáéról, fejezi be a tudós szerző ezt a (mint láttuk) nagyon érdekes *prooemiumot;* — lássuk most a *Rgvedá-könyv*ből *(„Ex libro Rgveda")* latinra fordított hymnusokat egyenként! — Az első hymnus, mely így kezdődik:

«Agnim laudibus extollo sacrificum»,

s melynek minden versszaka három asklepiadesi és egy glykoniból áll, (*Agnis*-hoz *„Ad Agnim")* van intézve. *Agnis* az indiaiaknál a halandók és halhatatlanok közti közvetítő. Ő az, ki az emberek áldozatait az istenekhez juttatja. Erre vonatkoznak a többi között a hymnusnak e szavai is:

«Agni, quae pia tu munera respicis,
Haec divum venient ad penetralia;
Custos, incolumi ut nubila transvolent
Cursu, tu facias, precor.»

Meg is nyeri a halandó azt, a mit kér, ha *Agnis* közbenjár:

«O quaecunque salus, dive, libantibus
Per te, si addideris te socium, obtigit.»

Miért is a könyörgő mindenekelőtt *Agnis*-hoz folyamodik:

«Ad te, quotquot eunt sole novo dies,
Ad te stelligera nocte refugimus
Et lucente die.»

A hymnus végén a költő úgy fordul *Agnis*-hoz, mint a fiú atyjához, s kéri, hogy bő kézzel áraszsza rá a földi javakat és szabadítsa meg őt a veszélytől; vagyis:

«Propitius fave
Agni! filius in patrem

Spem ponit veluti: sic tu salutifer
Nobis divitias, quaesumus, affluens
Larga sparge manu et interitum procul
A nobis prohibe gravem.»

A második — (úgynevezett *nagyobb asklepiadesi* sorokban latinra fordított) — hymnus valóban ritkítja párját a maga nemében. *Indrá*-hoz [1]) van intézve és foglalatja a következő:» Ti áldozók, dicsőítsétek *Indrá*-t s *Indrá*-nak hatalmát dalokkal, szent hymnusokkal és imával! — Te vagy az, *Indra*, ki aranyosan és villámmal kezedben hajtod tüzes lovaidat s nógatod szavaddal, hogy sebesen szaladjanak, midőn a napot az ég magaslatára akarod fölvinni, hogy onnan mindenki láthassa, mikor a sziklák csúcsait sugaraival hasítja. Te *Indra*, ki rettenetes vagy fegyverzetedben s ki elveszted azokat, kiket megtámadsz, légy velünk a küzdelemben; — mert villámaid nagyok, melyek az ellenségnek vészt hoznak, a tieidnek ótalmat. Tedd, hogy szakadjon eső a felhőből es nyisd meg a fák rügyeit! Bármit mondunk is a több istenek dicséretére: a te tiszteleted a legnagyobb; mert hatalmasan, miként a homlokával fenyegető bika a nyájat, úgy véded az embert te legyőzhetetlen!» — Így végződött véleményem szerint eredetileg e hymnus; a többi, a mi még következik, úgy látszik nekem, a *Bráhmánok* későbbi toldaléka, kiknek természetesen érdekökben állott, hogy az indiai népnek *Kasztok* szerinti önkényes fölosztása az istenek jóváhagyása mellett történtnek tünjék fel. A toldalék ez:» *Indra* uralkodik a halandókon és *az öt osztályt* [2]

---

[1]) Egyik mellékneve *Divaspati* (= coeli dominus, az ég ura, a latin *Diespiter); egy* másik mellékneve *Parjanya* (= pluviae dominus, az esőnek ura). Ezen utóbbi nevével összefügg azon mythos, hogy midőn t. i. egy roppant erejű *daemon* a hegyek üregeibe rejtette az óriási teheneket (t. i. a felhőket), hogy tejökkel (t. i. az esővel) a halandókat fölüdítsék: *Indra* agyonsújtotta őt villámaival, a teheneket pedig (t. i. a felhőket) az emberek javára a hegyek üregeiből ismét kibocsátotta.

[2]) E kasztokra vonatkozólag ide iktatom *Tamaskó*-nak jegyzetét: «Indiae incolarum quinque ordines, *Pancajanya*, quae vox quinorum hominum denotat societatem. Primus ordo Brahmanorum est, alter Xa-

ő rendezi el egyedül. Indrá-hoz fogunk fohászkodni, az emberek kormányzójához, kinél mi sincs magasabb!»

A hymnus *latin* fordításban ez:

Ad Indram.

Indram cantibus Indramquė sacro hymno et prece sumite
Collaudare senes sacrifici Indraeque potentiam.
Indras, quum rutilos frenat equos voceque concitat,
Ut currant celeres, aureus et fulmine praeditus,
Solem in verticibus altius escendere vult poli:
Ut longeque proculque hinc supera sede oculis patens
Cernatur, fiderit quum radiis culmina rupium,
Indra, armis rigidis horridus et millibus impetu
Parans exitium proelia nos conserere adjuva.
Indra, abs te petimus magnificas ac tenues opes
Aequa lege datas: namque geris grandia fulmina
Infensa hostibus at nil metuenda auxilia tuis.
Tu nobis pluviam nube ruentem effice et arborum
Agrorumque aperi prodiga lenis prece germina.
Quidquid dîs aliis laudis erit, Indra tibi integrum
Sumens fulmiger, haud repperio quis deceat honos
Ultra: namque potenter, veluti fronte minax gregi
Taurus, sic homini tutor ades non superabilis.
Mortales regit Indra imperio, solus et ordines
Quinos, solus opum est arbiter. Indramque vocabimus
Pro nobis, moderatorem hominum, quo nihil altius.

A harmadik hymnus, mely *alkaei* versszakokban van latinra fordítva, *Usá*-hoz (=ἠώς, aurora, hajnal) van intézve Az egész hymnus két egyenlő részre oszlik; az első rész vagyis a négy első verssor a fölkelő *Hajnal* dicséretét zengi. Ez első részben különösen kiemelendő azon hasonlat, hogy t. i. miként a hős a kemény ellenséget nyilával elűzi: úgy űzi el *Usa* a sötétséget és az Éj serege neki ellenállani nem bír. E hasonlatot a fordító velősen így fejezi ki:

---

triorum, id est fortium, graecum κράτος, tertius Vaiçyorum, agricolarum. Hi tres ordines Ariorum gentem efficiunt jure quodam peculiari gaudentem. Quartus ordo Çudrorum est, servili opere et opificiis fungentium, quintus denique Nishadorum, id est, colonorum, qui et ipsi et propter negotiorum suorum humilitatem contemtui erant.»

«Heros ut hostem durum sagitta
Reppulit, sic tenebras repellit

Aurora velox, nilque acies valet
Obstare noctis.»

A hymnus másik felében az első versszakban foglaltatik a tulajdonképi fohászkodás.

. . . . «Cibos
Opesque, quibus perfruamur,
Filia ferto benigna coeli.»

A hymnus azon kijelentéssel végződik, hogy minél inkább tiszteli valaki *Usá*-t, annál nagyobb mértékben lesz ajándékainak részese; vagyis a fordítóval szólva:

. . . . «Quique magis colit
Mortalium Te, Aurora, divam,
Hunc opibus cumulas adauctis.»

Megjegyzendő, hogy az indiaiak s névszerint *Manu* törvénykönyvei is nagy hatást tulajdonítanak a *Hajnal*-hoz intézett imáknak.

A IV. hymnus *Vayus*-hoz, a szelek istenéhez, (Ad Vayum, ventorum deum) van intézve. *Tamaskó* ezt *Ionicus a minori* nevű verslábakban (◡◡——) fordította, melyek — miként maga a fordító megjegyzi — «ad metrum Sanscritum tetrasyllabum proxime accedunt».

E kis hymnus két részből áll; az első részben *Vayus*, a kóbor szélisten, fölhivatik, hogy élvezze a boráldozatot, melyet neki a hozzá könyörgők ima és a szent kar zengedezése között nyujtanak. A hymnusnak másik felében máris az imának hatását látjuk; az áldozónak fülét ugyanis hang érinti; ez a kóbor *Vayus*-nak a szózata, ki sebes szárnyon röpülve közelg a számára készitett áldozat éldeletére. A latín fordítás így szól:

Ad Vayum (ventorum deum).

Ades huc, o vage Vayus, bibe largus merum amoenum,
Neque frustra roget ardens prece supplex; celebrat te
Chorus, hos quum sacer hymnos modulatur. Sonus aurem
Sacra tangit facientis: tua vox, quae properanti
Volat ala, vage Vayus, epulas ad geniales.

Az V. kis hymnus *Mitra* [1]) és *Varuna* nevű istenekhez van intézve szintén *Ionicus a minori* nevű verslábakban. Latin fordítása ez:

Ad Mitram et Varunam.

Voco Mitram igne potentem pluviae et munificam vim
Varunae immitis in hostes pietatis prece lenem.
Varuna et Mitra benigni riguas regite nubes!
Modo lautos recepistis latices his fruituri,
Dein auctas date vires sociamque inde salutem
Date votis, generis nati hominum prosperitati.

A VI. hymnus, mely az *Ászvin* [2]) ikertestvérekhez szól, latín fordításban (szintén *Ionicus a minori* nevű lábakban) a következő:

Ad Açvinos geminos.

Gemini vos equites [3]) excipitote ad lita votis
Pia libamina promtis manibus excubitores!
Placida mente velitis precibus adstipulari.
Gemini vos equites laude ferendi memori aevo,
Truculentum jugulantes inimicum, ingenui dî,
Pateram in Gramine sacro [4]) bibituri adproperate.

A VII. hymnus *(Ad Agnim et Marutos)* alkaei ódaalakban van latínra fordítva. Igen hatásos benne a versszakok végén meg-megujuló sor *(refrain): „Agni cum Marutis veni!“* A hymnus latinul így szól:

Ad dulces epulas nectarei meri
Vocaris, liquidum caule quod effluit,
Non mortalis enim est, non potior deus:
    Agni cum Marutis veni!

---

[1]) «Καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην Μύλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἄλιττα, Πέρσαι δὲ Μίτραν.» Herodotos I. k. 131. fej.

[2]) Az *Ászvin* ikrekről azt hitték, hogy a 12 istennel és a 7 bölcsesel *(Száptársi)* az aether legmagasabb részében laknak.

[3]) Ez ikrek *lovasok*, a mint nevök is elárulja. *Ászvá* ugyanis *lovat* jelent és *ászvin lovast*. (*Ászvin* egyébiránt sajátképen azt a *spatium*-ot, azt a tért jelenti, melyet valaki lovagolva egy nap alatt megfuthat.)

[4]) T. i. a „*Kuszá*“ nevű szent fűből (πόα κυνοσουροίδη) terítőt, vánkost készítettek s arra helyezték az áldozatot az istenek számára.

Fluctus aequora qui cognita continent
Cuncta, dî innocui! Sol tamen horrido
Imbre offusus erat.[1]) Non superabilis
Agni cum Marutis veni!

Adspectuque tremendi ignibus emicant
In hostem exitium nil moderabile
Ferentes cupidi funeris asperi:
Agni cum Marutis veni!

Queis est lucida sedes super Aethera
Solemque, unde glomos trans mare nubium
Propellunt tumidis turbine fluctibus,
Agni cum Marutis veni!

Qui pandunt radios astra per ignea
Tutis et gradibus per maria ambulant.
Libamen tibi propino recentius:
Agni cum Marutis veni!

A VIII. hymnus *Szárászváti* istennőt dicsőíti. — *Szárászváti* istennő is volt, folyó is; — e hymnus mindkét minőségben magasztalja őt. Mint istennő egyszersmind *Bráhmá*nak neje és az ékesszólásnak istennője. Mint folyó ugyan nagyon igénytelen és a homokpusztában csakhamar eltünik a szem elől: mégis *Indiának* legszentebb folyóihoz számíttatik, mint hogy közelében van a *Bráhmávártá,* az isteni törvények házája, mely Indiának minden egyéb vidékénél szentebb. — Különös figyelemre méltó dolog az, hogy a *Vèda*-könyvekben sehol a szent *Ganges* folyó nem említtetik, a mi legjobban bizonyítja a *Vêda*-könyveknek ősrégiségét, vagyis azt, hogy a *Vêdá*-k már akkor megvoltak, mikor az áriai törzsek előbbi házájukból kiindulván, a *Ganges* mellékére vonultak elő. — E hymnus latinra *Ionicus a minori*-féle verslábakban van fordítva és így szól:

Ad deam Sarasvatim.

Dea, mentes hominum quae jubare almo penetras, te
Prece flecti patiaris cupientem satiari

---

[1]) «Sic interpretor: dii Maruti potenter cohibent maria: sol tamen quominus pluviarum vi quasi obtegeretur, impedire non potuerunt. Fateor me hic lapsum haud dubie, sed arrisit imaginis granditas.» Tamaskó.

Cereris munere largo nec opes abnue quaeso.
Dea veri genitrix, praescia faustum meditantis
Bene vates, cape junctis pia libamina votis,
Et aquarum vaga moles violenti fluat amne, ut
Domina te, sitibundos sidere atro riget agros,
Animas lumine coeli, Dea, cunctasque serena!,

A IX. és az idézett *Értesítő*-ben közlött hymnusok közt egyszersmind az utolsó *Szurjá*-hoz *(Ad solem)* van intézve és latinra az úgynevezett nagyobb asklepiadesi sorokban van fordítva. Az indiai fölfogás *Szurjá*-t vagyis a „*Nap*"-ot illetőleg hasonlít a görögéhez. *Szurjá*-nak is vannak lovai, melyek őt kocsiban az aetheren keresztül vonják; vagyis talán helyesebben szólunk, ha azt mondjuk, hogy — mivel *Homeros* a *Napisten*-nek kocsijáról és fogatáról még mitsem tud, — hát valószínüen indiai befolyásnak tulajdonítandó az, hogy utóbb a görögök és az ezeket utánzó rómaiak is a *Napisten*-t tüzes lovaktól vont kocsiban képzelték. De míg például *Ovidius*-nál (l. Metamorphoseon lib. II. v. 153—154.) *négy* lóról, t. i. *Pyrois, Eous, Aethon* és *Phlegon*-ról tétetik említés; a jelen hymnusban elütőleg *hét* aranyszőrű kancza húzza *Szurjá*-nak kocsiját:

«Te septem auricomae, quum jubar effundis, equae vehunt.»

Hogy *Szurjá* sugaraival mindenüvé hat és mindent lát: ezt a vonást megtaláljuk *Homeros*-nak «*πανδερκής*» *Helios*-ában is.[1]) — Mint *uj* hasonlatot említni valónak vélem e hymnusból különösen azt, hogy *Szurjá*-nak megjelenésekor a csillagos éjnek tétlen kara tolvajok módjára illan el, vagyis — miként a latin fordítás mondja:

«Quo surgente fugit sidereae noctis iners chorus
Instar furum.»

[1]) Minthogy *Apollo Homeros*-nál még nem gyógyít, valószínüen indiai befolyásnak a következménye az is, hogy *Apollo* később mint *gyógyisten* is szerepel. Az itteni költeményben *Szurjá* ugyanis mint orvos is említtetik.

«Tu moerorem animis exime, nec pallor inhaereat
Aegro.» (Pallor = λευκοφλεγματία, sápkór.)

Végül valamennyi hymnusra vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy a végökhöz *formulák* vannak függesztve, melyeket a latin fordító így közöl:

«Vos (dii) servate cum felicitate semper nos!»
Vagy: «Mitra, Varuna, Adîti,[1]) Oceanus, terraque coelumque
Nobis bonum servare velint!»

Mellőzvén *Tamaskó*-nak azon kinyomatott munkáit, melyek nem vonatkoznak a *szánszkrit* nyelvre s irodalomra,[2]) lássuk most *kéziratban* levő dolgozataiból[3]) a következő kettőt: A *Hitopádeszá*-t és a *Dhámmápádám*-ot. — A *Hitopádeszá*, mi magyarul annyit tesz, mint „*hű utasítás*", az indiai népnek egy oly könyve, melyre rá illik a bibliának e kifejezése „*a bölcseség az utczán*". — Mesegyűjtemény az, telve életbölcseségi tanokkal és életokossági mondásokkal, melyek a meséknek alapul szolgálnak és pedig úgy, hogy a könyv egyes részeiben a következő mese az előbbiből fejtődzik ki. A *Hitopádeszá* nem *egy* szerzőnek a műve, hanem e gyüjteményes mű sokaké. S épen ezért sok változáson is ment keresztül, minthogy kiki izlése és hajlama szerint ahhoz hozzá is adhatott s belőle el is vehetett. Ez annál bátrabban történhetett meg, mert a *Hitopádeszá* nem tartozik az indiaiaknak *szent* vagy *tudós* könyveihez, a melyeknél (mint névszerint a szent *Vedá*-nál) minden egyes szótagot aggodalmasan óvnak az enyészettől vagy elferdítéstől; — a *Hitopádeszá* csakis egyszerű népkönyv, melynek czélja mulattatni s az ifjú nemzedéket oktatni. — A *Hitopádeszá* összeköttetésben van egy más könyvvel, melyet forrásának lehet tekinteni, t. i. a *Páncsátántrá* vagyis *ötöskönyv*, mely a

[1]) *Aditja* = dii numero duodecim.

[2]) Német nyelvkönyv. Latin és polgáriskolák használatára. Pozsony 1844. — Vezérfonal a történelem tanulására. Pozsony. 1844.

[3]) A többiek közül a következő már czíménél fogva érdekes: „*Epicteti enchiridion.* Egy — a *görög* remekirókat kedvelő — *asszonyság* használatára.» — Ugyan ki ez a derék *magyar* asszonyság? — Hadd dicsekedjünk vele, mint dicsekszenek az *angolok Grai Janká*val, ki közvetlenül kivégeztetése előtt még a börtönben is a *héber*, *görög* és *latin* irodalomból merített vigaszt és bátorságot; vagy mint dicsekszik a német tudósvilág *Schurmann Terézzel*, ki ékes latinsággal írt is.

Hitopádeszától abban különbözik, hogy benne az *elbeszélő elem* lép előtérbe és a bele szőtt mondások csak mellékszerepet viselnek; a *Hitopádeszá*-ban ellenben az elbeszélés csak mintegy az első hálózatot képezi, melybe azután a különféle bölcs mondások belehímeztetnek. Ezen mondások a régibb és újabb indiai irodalom különféle műveiből, nem ritkán egyenesen a nép szájából vannak véve. Vonatkoznak erényekre és vétkekre, s az emberi élet különféle viszonyaira. — A *Hitopádeszá*-t, mely *négy* könyvre oszlik, először *Wilkins* fordította le angolra 1787. Ezt az angol tudóst egy *bráhmán* ismertette volt meg e művel. — Az eredeti szöveg helyreállításában dicséretesen fáradoztak *Schlegel Vilmos Ágoston* és *Lassen Keresztély*; — igen jó *német* fordítását adta pedig *Müller Miksa.* — *Tamaskó*-nak magyar fordításából lássunk ezennel egy rövid mutatványt.

A majom és az ék.

Magadha vidékén, a *Dharma*-erdőnek tőszomszédságában, egy *Kayasztha* [1]) lakott. Ez téliházat kezdett építeni s egy — az ács fűrészével nagy ügygyel bajjal levágott — faoszlopnak félig kettévágott hasadékába éket illesztett. Este felé játszadozó majomcsoport érkezett oda; ezek egyike az éket kezeibe fogván, akként ült a fatörzsre, hogy szeméremteste a fának épen a hasadékába ért; ezután vele született könnyelműséggel az éket nagy erőködéssel kihúzta; a fa összehuzódott s a majom bennszorult, úgy hogy meg kellett halnia. Azért mondom:

«Ki olyasba ártja magát, mihez köze nincs,
Pórul jár, mint az éket kihuzó majom.»

Végül hadd álljon itt egy kis mutatvány a „*Dhámmápádám*"-ból.[2])

[1]) *Kayasztha* oly néposztályú ember, kinek atyja vitézrendű *(ksatriya)*, anyja pedig alsórendű (szúdra).

[2]) A „*Dhámmá-pádám*" erkölcsös mondatokat tartalmaz. Szerzőjüknek magát *Buddhá*-t mondják. Huszonhat fejezetből áll. A *Dhámmápádám* (= a törvénynek lábnyomai) máig a *Buddhá*-féle erkölcstan velejének tekintetik. *Páli* nyelven van írva. A fordító a következő kiadást használta: „*Ex tribus codicibus Havniensibus Palicc edidit V. Fausböll. 1855.*"

«A ki önmagát legyőzi, az a győzők között a legnagyobb. Önmagát legyőzni többet ér, mint ezerszer ezer ellenséget legyőzni harczban. A vizet a csöveskútmester vezeti, a nyilat a fegyvercsiszár míveli, a fát az ács, önmagát a bölcs zabolázza.»

«Semmiféle tűz nem hasonlít a kiváncsisághoz, semmi fogság a gyűlölethez, semmiféle háló a szenvedélyhez, semmiféle folyam a kiváncsisághoz.»

«A ki csak tompán az érzéki élvezetnek él, az ide s tova futkos, mint az erdőben gyümölcsöt hajhászó majom.»

«A haragot győzze le az ember, a gőgöt tegye le s minden bilincset törjön szét. A ki a föllobbanó haragot zabolázza, mint a forogva zörgő szekeret, azt nevezem derék kocsisnak.»

«Az éberség (= vallásosság) halhatatlanságra vezető út, a lomhaság (= a vallásnak elhanyagolása) a halálnak ösvénye. Törekedjetek éberségre; őrizzétek szíveiteket; ragadjátok ki magatokat az útatlan világból, mint az elefánt a mocsárból, melyben megakadt.»

«Minden teremtmény mulandó; ki ezt megtanulta, minden fájdalomtól megszabadul. Ki a világot mint valamely buborékot, mint valamely délibábot szemléli, azt meg nem pillantja a halálnak királya. Miféle kéjt, milyféle gyönyört nyujt ez a világ? Nézd meg ama mulékony testalkatot, azon gümős, felpuffadt testet, nincs erő benne, nincsen tartósság. Az aggság felbontja ezen alakot, mert csak a nyavalyának fészke s az élete csak halál. Mily örömet nyujthat az, mikor látod ama fehérlő csontokat, melyeket oda hánynak, mint a tököt őszszel?»

«Vannak fiaim, vannak kincseim, — úgy gondolkodik a balgatag; de maga magát sem bírja, annál kevésbbé fiait és kincseit; elragadja őt a halál, mint az erdei vízzuham az alvásba merült falút.»

«Siessen jót tenni mindenki s fordítsa el kedélyét a gonosztól: ki a jóban hanyag, annak lelke a gonoszságban gyönyörködik.»

«Ha roszat cselekedtél, ne tedd azt ujra meg ujra; ha jót cselekedtél, azt tedd meg ujra meg ujra; mert a jónak megtevése mindannyiszor örömmel tölt el.»

«Ki vért ont, hazugságot mond, idegen jószágot sajátjává tesz, másnak feleségéhez jár, az italnak adja magát: az már e világon is károsítja élete gyökerét.»

«Minden gonoszságot hagyni,
Minden jót fölkarolni,

Gondolatit tisztítani,
Ez a Buddhának parancsolata.»

Tamaskó a mult évben *Berzsenyi*-ből 20 ódát adott ki *latin* fordításban e czím alatt: *„Danielis Bersenii poetae eclogae (=szemelvények) latinis versibus redditae ab Stephano Tamaskó lycei Posoniensis professore.* Budapestini. Typographia Societatis «Franklin». 1880." A fordításokat *Berzsenyi*-nek *élete („Danielis Bersenii* vita») előzi meg.

Végre meg kell még említenem *Vörösmarty „Szózat"*-ának latin fordítását is, melyet Dr. *Vutkovich Sándor,* pozsonyi akademiai tanárnak ajánlott. Czíme ez:

«A Szózat latinul Tamaskó Istvántól. Dr. Vutkovich Sándornak baráti emlékül. Pozsony, 1880. Nirschy Istv. könyvnyomdája.»

Ez volt utolsó munkálata a 80 éves korában elhúnytnak.

Ave pia anima!

THEWREWK ÁRPÁD.

Ennius saját sírverse.

(Vahlen epigr. 1.)

Nézz ide honfi, tekintsd öreg Ennius arcza vonásit:
Ősidnek tettét ő dicsöíti vala.
Senki se könnyezzen s ne merüljön gyászba miattam:
Lelkem az emberiség ajkain élve lebeg.

Ford. P. T. E.

Katonadal.

(Vopisc. Aurel. 6.)

Ezer ezer ezer ezer ezer ellent nyakaztunk
Egy-egy ember ezer ezer ezer ellent nyakaztunk.
Ezer ezer ezer éljent annak a ki ezret ölt.
Annyi bora egynek sincsen, mennyi vért ő kiontott.

Ford. P. T. E.

ALKAIOS.

A görög költészeti fajok irodalmilag művelt legelseje az *epos*, melyre Homeros művei szolgálnak remek példányokúl.

De a görög költészet legelső alakjaiban természetszerüleg a hitélethez füződött. Világos, hogy az istenek tisztelete már a legkorábbi időkben megvolt, bárha maga a tisztelet kifejezésének alkalma, maga tán az ünnepély nagyon egyszerű lehetett, és sok, nagyon sok időnek kellett betelnie addig, mig amaz istentisztelet valódi költészetben nyilatkozott.

Ám annyi ismét több mint valószínü, hogy a görög költészetnek, mint olyannak, első nyilvánulásai a hitélethez csatlakoztak.

Sajnos, amaz ős korból egyetlen töredékünk sincs, mely a visszakövetkeztetést bizonyságként állíthatná elénk. A költészeti termékek, melyekkel rendelkezünk, s illetőleg azoknak történetileg legelsője is: a Homeros neve alatt fennmaradt eposok, oly tökéletes szerkezettel és tartalommal bírnak, hogy kétségtelenül megáll, s megbizonyításra nem szorúl az a vélemény, hogy addig, míg ezek létre jöhettek, egy hosszú hosszú kort kell feltételeznünk, mely alatt ezer kisérlet dugába dőlt, ezer tehetség művei meghiusultak, sok erő elernyedt a pedzésben, míg az út járhatóvá lőn.

Hasonlólag van a dolog a lyra termékeivel is. Mikor a lantos költészet ránk maradt műveinek legkorábbija is keletkezhetett, s legalább hozzávetőleg állíthatjuk is hogy keletkezett, akkor már számos évszáznak kellett volt letelnie. Akkor már a görög egyeduralom lejárta volt magát, s a lantos költészet ennek romjain épült fel.

Az egyszerű, csendes királysági viszonyok megszüntével természetszerüleg új alakot öltött az egész államszerkezet, a nemesség lépett föl a hatalom polczára; azután meg a nép mind több jelentőségre, nagyobb önállóságra vergődött; a népélet teljesebben, több oldalulag, feltünőbben nyilatkozott; az egyesnek tevékenysége is mind nagyobb és nagyobb tért nyert.

Majd a nép a nemesek uralma ellen támadt. A nemesek

egymás közt meghasonolva, uralmuk már már vége felé közeledett. Az aristokratia és demokratia mint egymással ellenséges elemek léptek fel, s jutottak kisebb nagyobb érvényre a benső államéletben. Egyeseknek, (a kényuraknak) túlságos hatalomra jutása még nagyobb ellenszegülésre talált, még inkább sietteté az államszerkezetnek szilárdabb alapokra helyezését. A népélet e közben erőben, képzettségben oly haladást tett, hogy a szabadságot, önállóságot, az emberi méltóság jogait nem lehetett többé megvonni tőle, s eként a nép felvirult élete annyira megerősödött, hogy csaknem minden hellén államban leverték és elüzték a kényurakat.

Az állam-alakulás tehát következő volt. Első volt a királyság. Erre a kevesek uralma (oligarchia) következett, azután a nemeseké (aristokratia), majd meg a nép ragadta magához a kormánypálczát, s ennek uralma (demokratia) vette kezdetét. De a nép csakhamar megelégelte a nehéz feladat teljesítését, belátta, hogy a hol sokan parancsolnak, nem marad, a ki engedelmeskedjék, — ennélfogva egyetlen emberben összpontosította mindazon hatalmi előnyöket, melyek az övéi voltak (tyrannismus). Ám a nép változékony szeszélye ezzel se találta boldognak magát s véget vetett a kényuralomnak.

Ime az állam-életnek évszázadon keresztül tartott viharos küzdelme, jelen tárgyunk koráig a legáltalánosabb vonásokban vázolva.

Kétségtelen, hogy e politikai rohamoknak nyoma meglátszott a köz-, s magán-életen egyiránt, hatása el nem maradhatott a görög nép szellemi fejleményeire sem.

Még megvolt a szokás, hogy az istenek tiszteletére ünnepi dalokat énekeljenek, melyekben azok csodás tetteit, a régi hősvilág tetteivel együtt zengjék el. De eme vallásos érzelmek nem voltak már kizárólagos nyilatkozatai a léleknek, s mikor már a lantos költészetről beszélhetünk, akkor ennek tárgyát nem tehették csupán csak azok. A haza, a barátság, az öröm, s a bánat, szeretet és gyűlölet szintén megkövetelték a magukét, s amaz érzelmek sokszoros összefüződéséből új alakok keletkeztek a költészetben.

Addig míg a költő megelégedhetett azzal, hogy tárgyilago-

san minden szenvedély nélkül, maga mintegy háttérbe szorulva, zengette a nagy ősök tetteit, mikor még nem eszmélt benső életére, mert az összesében megnyugodott, teljes örömet talált: addig elég volt az epos költészet, mely a külvilág zavartalan, tiszta, tárgyilagos felfogásából s feldolgozásából áll. De most a boldog hit, a kételkedést nem ismerő önmegadás, jóhiszemüség egyszerre megingott; egyiknek-másiknak rá kelle határoznia magát valamire, kívánságait, óhajait ki kelle fejeznie. A költő pedig már többé nem a dicső múlt eseményeit adja elő egyszerü szemlélődésben, hanem a közvetlen jelent, önmagát, saját beléletét vette s kellett hogy vegye figyelembe, tehát saját énjét minden érzelmeivel, gondolataival, reményeivel, aggodalmaival tárja ki, habár a külvilág még mindig befolyással bir reá, — annak tárgyai, változatai folyton lenyügözve tartják. Ez az elegia korszaka, mely a fennérintett eseményekkel le is járt. Az emberi lélek különben sem elégedett már meg annyival. Előállott az a költészet, mely «az egyén lelke,» — «a költő felfogja a külvilág által lövelt fénysugarakat, a parányokat, melyeket a lények elhullatnak, az életet, mely a teremtés keblében rejtőzik; és ezzel meg nem elégedve, leleplezi, mint egy nagy képet, a belső világot, az ember természetét, érzelmeit és eszméit, és végül merészen a tér, az idő fölébe emelkedve, fölmagasztosultan lép be az isten szentélyeibe» — mondja Castelar egyik felolvasásában.

Ez a lantos költészet, melyet két törzs tett nevezetessé: az *aeol* a *dalköltészetben*, a *dór* a *kar-költészetben*. Mi most csupán az elsőről szólunk annyit, hogy az igazán az egyén költészete, az *alanyi költészet*.

Az aeol törzs középen áll az ion és dór törzsek között, van hevesség, de van komolyság is benne. Alkaios megbizonyítja ezt. Lesbos volt a kezdeményező, innen indult ki az ujitás, költészet és zene terén egyiránt. Eme, Kisázsiától nyugotra eső, manap *Metallino* nevü sziget meg volt áldva a természettől mérsékelt égaljjal, termékeny földdel, mik a társadalmi viszonyok kedvezősége, az aeol nép természetes szép tulajdonaival karöltve, megteremtették, meg kelle hogy teremtsék a szív,

a lélek érzelmeinek költészetét. Ennek a törzsnek volt gyermeke, és pedig kiváló szülötte *Alkaios.*

Alkaios a legelőkelőbb családok egyikéből származott, s ő maga testestől lelkestől nemes volt. Ifju kora politikai versengésekbe, villongásokba, zavaros időkbe esik. Alkaiosban, már ekkor a legtisztább körvonalokban tünik elénk a tett embere, de nem a megfontolásé. Ha kell, iszonyuan gyűlöl, ha kell, rendkívül szeret. Nem érett átgondolással tesz, hanem mint egy lobbanékony viharos kedélyü, de igaz, őszinte szívü ifju, tele hévvel és élettel. Tevékeny, az egyoldaluságig tevékeny aristokrata, ki túlkapásaiban jogtalanul gyülöli s nézi le a más párton levőket, sohase «közönséges» (!), sohase száll a földig, hanem mindig derék, s még túlzásaiban is nemes.

A hazájában folyt pártviszályok közepette költé ama híres ódáját, melyben az államot hajóval hasonlítja össze, s melyet azután Horatius, s az utókorban is számosan utánoztak. Társai az állam hajójával egyenes irányban akarnak evezni, de a pártok jobbról balról feltornyosuló hullámai elveszéssel fenyegetik a hajót.

Ím itt is amott is háborog a hullám,
Fekete hajónkon — viharral daczolván
Csak tovább evezünk. Orjás hullámtömeg
Nyaldossa árboczunk', vitorlánk tönkre megy,
Széltől összetépve ott ezer darabja,
Horgonyink engednek, hullám elragadja

énekli a költő.

Annál nagyobb örömre gerjed, mikor Myrsilos kényúr meghal.

Most inni kell, inni derekasan,
Igyunk igyunk, — Myrsilos oda van.

Pittakosnak növekvő befolyását polgártársaira némi bizalmatlansággal nézi, ezért mondja :

A hirszomjas, ki egész éltében
Folyton csak a nép kegyére ásit,
Elveszíti még városunk', a mely
Úgy is elért majdnem a bukásig.

Meg nem foghatja, hogy egy nemes ember miként vágyhatik oly nagyon a népszerüségre, s ezért kiengesztelhetetlen ellensége Pittakosnak: «Őt a gyülöletre méltót választották szerencsétlen városunk kényurává, nagyra dicsőitvén».

Nem feltünő különben, hogy egy oly férfiunak mint Alkaios, a háboru, vagyis inkább a harczi dicsőség egyik legfőbb vágya, az e nemü küzdelem egyik legkedvenczebb foglalkozása. Dalait bátran el lehetne látni a: *lant és a kard* czímmel. Ares, a hadisten, legmeghittebb barátja, azért alkotta át házának legszebb termét fegyvertárrá, s valószinüleg erről irja egyik költeményében, hogy körül van aggatva fényes, kócsagos sisakokkal, pajzsokkal, meg szablyákkal. Ámde a fegyverek szerencséje változó; a legbátrabb férfi is legyőzhető, a legderekabb vitézt is utóléri a halál, hanem azért világért sem kell, oka nincs szégyenlenie magát. Ép ily kevéssé van oka szégyenlenie magát annak is, a ki szerencsésen megszabadúl a harczból. Ezért írja ő következő sorait: «Hírnök jelentsd nyiltan a szülővárosnak, hogy Alkaios él még; de fegyverkészletét a közönséges kezek elrabolták, ott függ most mindannyi a sigeioni Pallás házán».

A háború és tenger folytonos élénkségben tartják úgy a testet, mint a lelket, de ki is fárasztják. Azért szükség van pihentetőre, szükség van valami olyan eszközre, mely a lankadt testet s kedélyt új életre keltse. A társasághoz s ennek viditójához a borhoz fordul hát, ez által keres és talál búfelejtőt. Harczban-békében, melegben-hidegben, korán-későn mindig hallja az intö jelt:

A gondüzőt ragadd meg,
Hogyha dolgod rosszúl megy;
Hozass jó bort szaporún!
Szivet ez vidit csupán.

Künn roppant csúf idö van:

Hull az eső záporként az égből,
Téli hideg árad szét a légből,
Mely a csermely folyását megtöré;
A hideget üzd el tüzet rakva
S jó bőven mézédes, bort hozatva, — —
Fonj koszorút halántékid köré!

Egy másik töredékében ezzel ellentétben azt ajánlja, hogy nyáron kell inni; leírja a nyár kellemetlenségeit, melyek enyhítéseül szintén a bort ajánlja.

Érzem, közeleg már a dicső kikelet,
Gyorsan a korsóba hát bort keverjetek!

Költőnk tehát tavaszra is ajánlja a bort. Egy helyen azt javasolja, hogy éjjel igyunk, nem kell arra világos nappal:

Föl barátim igyunk igyunk!
A hajnalpirt mért várni be?
Csak arasznyi úgy is napunk . . .
A serleget hamar ide!

Zeus s Semelének magzatja
A bú-sújtott embereknek
Az édes bort azért adta,
Hogy belé bút temessenek.

Tölts vegyítve ne csak egyszer!
Ej csak töltsed többször is még!
Mit bánom ha végtelenszer . . . .
Egy serlegre adj mást is még.

Nem nagyon válogatós a borban, jól izlik bármelyik; de különben sem ajánlhatja egyiket inkább mint a másikat, mert az izlés nagyon különböző: «az egyik a mézédest, a másik az eczetnél savanyúbbat szereti meríteni».

Mindegy akármelyik bor, hanem a vége mégis csak az, hogy a legiobb, legbecsesebb vetemény a szőlő, s a kinek kertje van, legyen gondja, hogy el ne mulaszsza szőlőt ültetni oda. Ezért mondja:

Jó barátom mindenek felett
Szőlővel ültesd be kertedet!

Mindezek daczára tévednénk, ha a felhozott töredékekből kiindulva, Alkaiost nem tartanók egyébnek mint egy hatalmas »borisszá«-nak. Tény, s igaz csak annyi, hogy Alkaios nagyra becsüli a bort, mint a mely a társaság kedvét fokozza, s megnyitja, föltárja a szívet, mint a hogy ő kifejezi magát: «a bor a lélek tüköre», és «a bor s a szó elválhatatlan barátok», vagyis

mint ma napság szoktuk mondani a latin közmondás után: borban az igazság!

Egyébiránt a szelid öröm Alkaiosnál nem ritkaság. Szenvedélyes, hirtelen, rohamos érzelmü volt ugyan, de a szelidebb örömök iránti fogékonyságát a magasabb élvezetekre törő lelkületét mutatják oly töredékek, melyekben a természet szemléletéből meríti gyönyörét.

Valamint a külvilághoz egészen állása követelményei szerint viszonyúl, épp úgy életnézetei, alapelvei a tetőtől talpig nemesre vallanak. Ehez képest aztán nem igen nagy barátja a szegénységnek, nélkülözésnek; sőt a korlátoltabb anyagi viszonyoknak sem, mint ő maga mondja:

A szegénység a nagy nyomor
Iszonyuan lealáz
S a tehetlenséggel együtt
Népeket is leigáz, —

és tovább menőleg

Egyedül a pénz az, mi emberré tehet
A szegény se nemes se tisztelt nem lehet, —

hol azonban egy kissé a túlságos aristokratát heve végletekre ragadja. Hihetőleg azonban utóbb, megfontolás után azt mondja, hogy: «a felfuvalkodottság elrabolja az eszet». Hahogy tehát a gazdagság előtte nem czél, hanem eszköz csupán, épen azért int azoktól a hibáktól, melyek a vagyonossággal gyakorta együtt járnak.

Szinte természetes dolog, hogy a szerelemtől se volt idegen a költő. Hisz erre nézve fogékony költői lelke mellett elég csak a néptörzs jellemére hivatkoznom, melyhez tartozott, s melyről fölebb némi részletességgel szólottam. Sajnos, e tekintetben igen csekély, igen jelentéktelen töredékeink vannak, melyek teljességgel nem nyújtanak biztos vezérfonalat.

Ide számíthatjuk egy sorát (nem is említve azt, melyben Sapphónak akar szerelmet vallani), melyet valószínüleg viszonzatlan szerelme mondatott vele, midőn felsohajt: «oh én szerencsétlen, én, ki minden bajban részesültem». — Egy töredékében egy másik lányhoz fordúl avval a kéréssel, hogy hallgassa meg szavait: «oh kecses lány, fogadd el éji dalom, esedezem, fogadd el

azt!» S hogy szerelmes nem egyszer volt, lehet következtetni egy töredékéből, melyben a szerelem istenének eredetét irja meg, ki szerinte nem Aphrodite sarja, mint rendszerint olvassuk, hanem: «Eros a leghatalmasabb isten, a szárnyas isteni követ Iris és az aranyfürtü Szellő szülötte», — hol tehát egyfelől elismeri, másfelől a szerelemnek mulandóságát is jellemzi, a szellő és szivárvány sarjának mondva, hallgatólag legalább kijelentve, hogy a gyermek örökli szülőinek tulajdonait.

Mindent egybefoglalva, Alkaios költeményei, bármily csekély töredékek is, teljes bizonyságot tesznek a költő hevesvérű természetéről, lovagias, bár néha túlságos kevélységéről, lelkületéről, melyben a komoly és víg elem oly kitűnőleg párosult. Most a pártharczok viharos küzdelmeit énekli meg, majd a szerelem örömeit zengi, vagy a gondűző bort dicsőíti. Költeményeinek tartalma ugyan a nagy életből van merítve, de mindig az egyén, az alany igényeihez viszonyítva s ez áll az előadásra nézve is. Alkaios, s általában a lesbosiak költészete nem oly ünnepies, fennkölt, mint a dór, de szívhez szólóbb, közetlenebbül ható, bájosabb mint amaz.

Végül még azt az egyet kell megemlítenem, hogy költőnk egy nevéről nevezett versszaknak az *alkaiosinak* megteremtője, melyet később a rómaiaknál különösen Horatius művet, s melyet nálunk is többen használtak, de legnagyobb előszeretettel, s legkiválóbb ügyességgel bizonyára *Berzsenyi*, kinek a «Magyarokhoz» cz. költeménye ép ily versszakot mutat.

Dr. Boros Gábor.

Katonadal.

(Suet. Jul. 49.)

Galliát legyőzte Cæsar; őt legyőzte Nicoméd.
Lám a Cæsar diadalt ül, ki legyőzte Galliát.
S Nicoméd ki őt legyőzte, lám az nem ül diadalt.

Ford. P. T. E.

Muretustól.

Jósolták, az idén hogy mind elhalnak a költők.
Gaure, te félsz? Félned semmi de semmi okod.

Ford. P. T. E.

A KEZTYŰ.

(Schillertől.)

Vadas kertje korlátinál
— A tornatér hol készen áll —
Ferencz király fenn űle.
Mellette az udvar-nagyok,
Az erkélyen szép asszonyok
Koszoruban körűle.

S a mint kezével egyet int:
A tág ketrecz nyílik legitt;
S komoly léptekkel, sátorozván,
Jő egy oroszlán.
Némán a mint
Körűl tekint,
Sörényét rázza s ásit
Egy óriásit,
Kinyújtózkodva
Lefekszik a porondra.

S a király int másodszorra.
A ketrecz nyíl' a másik rácscsal,
S belőle vad ugrással
Tigris rohan
Ki szilajan.
S hogy az oroszlánt meglátja,
Száját vad bőgésre tátja,
Megcsóválja farkát,
Szörnyü karikát vág,
Ölti nyelvét,
S az oroszlán fekvő helyjét
Kerűlgetve,
Körbe' forog
Herreg, morog,
És leterül ott mellette.

S a király még egyszer inte.
Egyszerre két kapu kordúl,
Két leopárd csak kifordúl;
És bátor vérszomjjal esnek
A tigrisnek.

Ez talpával rájok csap, vág,
Mire fölkél az oroszlán,
Egyet bődül, csönd lesz osztán;
S körbe fekve,
Vért lihegve,
Hevernek a szörnyű macskák.

Az erkély párkányirúl
Most egy kis fél-keztyü húll,
Oroszlán s tigris közé le,
Ép' középbe.

S Delorges lovaghoz, gúnyolódva
Így szól a begyes Kunigonda:
,Lovag, ha oly forró szerelme,
Mint mindennap esküdve mondja:
A keztyüméat ugyan menjen le!'

S megy a lovag, sebten, sietve,
Leszáll a szörnyű porondra,
— S míg a nézők vére hűl —
A keztyut a vadak közül
Hetyke kézzel kiragadja.

Borzadva és csodálva néznek
Reá a hölgyek és vitézek,
A mint a keztyüt nyugton hozza.
Magasztalással mind halmozza.
De édesen mosolygva, gyöngéd
Tekintettel igérve üdvét,
Fogadja a szép Kunigonda...
— S a keztyüt ő arczába dobva:
«Köszönetét, szép hölgy nem esdem!»
S ott hagyja őt abban a perczben.

SZÁSZ KÁROLY

HAZAI IRODALOM.

Magyartalanságok betűrendben. Gyakorlati nyelvkalauz a helyes magyarság elsajátításában. Írta *Führer Ignácz.* II. bővített kiadás. Budapest. 1880.

Annyi figyelemben meg annyi támadásban, mint e kis füzetke, még nagyobb számot tevő évek munkáján termett tudományos mű sem részesült mindig nálunk. A napi sajtó csak annyi teret szánt neki, mint akár Greguss Shakespere-könyvének, sokszor többet is; folyóirataink bírálatra érdemesítették, a mely tiszteletre, tudva való, sok derék magyar könyv néha hiába vár. Tant de bruit pour une......; de talán nem is Führert illeti a lárma meg ügyetlen kalauzát. Hisz ő ártatlan, mint azok, a kik nem tudják, hogy mit cselekszenek. Orthologusnak szegődött, de még alig van túl az inaséveken; esküszik a mesterek szavára és az újonczok szokott hevével még túl akar tenni rajtuk. Azért, a mit *elvileg* mondtak ellene, — csupa régi, százszor hallott dolgok —, nem is az ő füzete rovására esik, hanem az egész pártéra, melynek zászlója alá esküdött. Nem tudjuk, mindenki úgy vélekedik-e, de mi az orthológia és neológia vitás ügyét befejezettnek tartjuk [?], bár csak az imént bolygatta megint egy akadémiai értekezés és indult meg utána, mint a nappal nyomában az éjjel, az örök rend szerint, egy cikksorozat a *Nyelvőr*-ben. Egyik fél se tud már újabb argumentumokkal előállani, mindegyik engedett valamit szigorú, szélső álláspontjából. Az orthológusok, már akár kénytelenségből, akár nem, megnyugszanak abban, hogy sok meghonosodott (részben már a nép szájára is eljutott!) rossz szó nélkül el nem lehetünk; a neologusok pedig ráállottak, hogy, ha csak lehet, kerüljük a nyelv szelleme ellen alkotott szókat és tartózkodjunk az újabb helytelen szógyártástól. Mindakét fél meg lehet elégedve a kiegyezéssel és most kezet fogva, békében egymással, vállvetve hozzáláthatnak ahhoz a nagy munkához, mely a magyar stil törvényeinek megállapítása körül még rájuk vár.

Vagy azt hiszik, hogy a szavak ügyével már befejezve minden? Hogy jó, vagy mondjuk elfogadott magyar szavakkal már megvan a *magyaros írás is?* Tisztán jó szavakkal élve bizony még mindig rossz lehet a magyarságunk. A nyelv szelleme a mondatszerkesztésekben, szólásokban és kifejezésekben nyilatkozik. Ezeknek a magyarossága sértetlenül marad, ha egy-egy kiátkozott szó bele kerül is. És mennyi még a dolog a magyar syntaxis körül! Ezt az ügyet karolja föl a

Nyelvőr avval a hévvel meg avval a kitartással, melylyel a szavak, és bizony bizony sokszor csak a farkuk körül fáradozott, — és érdemei messze időkre szóllanak majd. Egy kis kezdetet ezen a téren is örömmel kell constatálni; de valóban csak kezdet az, a munka java része hátra van még. Óhajtandó, hogy sok rátermett, buzgó munkás fogjon hozzá és hogy az eredmény gyümölcsözőbb legyen, mint a *Nyelvőr* eddigi munkásságáé. Nem mintha emezt érdemén alul becsülnők. A világért sem. Tudjuk, hogy sokat tett már eddig is magyarságunkért életben, iskolában, tudományban és last but — least hírlapokban. Mindenfelé látni a kisebb-nagyobb javulást. De szavakról és majd mindig csak szavakról volt szó. A mondathibákat megróhatják, a mint meg is rótták néha, de ha nem adhatunk a megróvás mellé mindjárt helyes, útmutató szabályt, csak fél munkát végeztünk, talán még annyit se. Ezért kell mindenekelőtt a magyar mondattan alapos megkészítéséhez fogni; a magyar stylus «életszüksége» ez, mint mondani szokás. Ezért kívánunk ez ügy munkásainak gyümölcsözőbb eredményt.

De azt is óhajtjuk, hogy ez az eredmény hivatottabb terjesztőre találjon, mint a milyen Führer az ő kalauzával. Kétségtelenül nagyon kivánatos, hogy az orthológia, a józan, nem túlzó orthológia ügye minél szélesebb körben terjedjen, nemzetünk minden műveltje ismerje. Minél könnyebb és minél hozzáférhetőbb alakban terjeszti valaki, annál jobb. De mindenekelőtt értsen a dologhoz. A *Magyartalanságok* minden lapja dilettans kézre vall. A szerzője szorgalommal és jóakarattal fogott olyan munkához, melyhez se elég képzettsége, se elég tapintatossága nem volt. Nem tudta megválogatni, azt, a mit adjon, úgy hogy sok a haszontalan ebben az 52 lapnyi füzetben. Mire valók p. azok az ügyetlen helyesírási, grammatikai meg kiejtési fejtegetések, mint: egészség így ejtendő ki: egésség (hallotta már Führer úr ezt a szót máskép ejteni?); évfolyamban a «v» nem ejthető ki jól az «f» előtt, azért jobb így írni: évi folyam; fillokszera szót nem ajánlatos ksz-el írni x helyett, mert különben a szót Xerxes így kellene írni Kszerkszesz; közszellemben az összeírás által meg van nehezítve az olvasás, azért jobb két szóba írni, (azt hiszi Führer úr, hogy akkor könnyebb lesz az olvasás?); a «képviselve» szónál ezt a példát olvasssuk: A Széchenyi-szobor leleplezésén József főherczeg is képviselve lesz». Führer hozzáteszi: e. h. jelen lesz. Csak Führer teheti föl valakiről, hogy a «jelen» helyett, a «képviselve» szóval élhet vagy hogy valaki, akár csak újdonságíró volt legyen is, meggondolva írta volna ezt: «Cs. Ferencz, a London

szálló szolgáját egy ismeretlen egyén megtámadta» e. h. Ferenczet (és ezt a czikket a «tárgyrag» czíme alá tette). A képző és a rag közti külömbséget öt sorban magyarázza, nincs ember a ki abból tanul valamit, és mit tartozik az a *Magyartalanságok* közé? — A mi anyagot ád, azt nem tudja elég ügyesen elrendezni és kalauzát senki se használhatja majd Nachschlagebuch-nak; mert ki keresné p. éppen a «mikor» helyes használatát az «idő» szó alatt, vagy a «szombat»-nál azt, hogy ne mondjuk «hétfő, kedd stb. reggel», hanem «hétfőn reggel»; hogy «Zrínyi a költő» vagy «szerző azt állítja» nem magyaros kifejezések; össze kellett volna foglalni egy, a névelő használatáról szóló czikkbe, mert így senki se találja meg; a «főnévi összetételekről» sok mindent lehet mondani, de Führer szétszórja és e czím alatt csak azt írja, hogy az első tag nem lehet többes számban, minden mást tessék végig keresni az 52 lapon; hogy költészet, bölcsészet rossz szavak, azt megmondja Führer a «könyvkötészet» szónál. Már ebből a pár példából is látni, hogy Führer kalauzát arra szánta, hogy elejétől végig bevágják; hogy ebben nincs köszönet, nem kell magyaráznunk. Vagy írjunk betűrendes kalauzt, melyben igazán mindent a maga betűje alatt lehet megtalálni, vagy nyelvtant, a hol minden a maga kategoriájában van. Führer füzete sem az egyik, sem a másik; és a mennyire óhajtanók, hogy sokan tanulják meg azt a jót, a mit belőle tanulni lehet, annyira hibáztatjuk a szerzőjét, hogy ügyetlen berendezésével megnehezítette a tanulást.

De ezek a kifogásaink csak arra vonatkoznak, *hogyan* adta Führer az anyagot. Lássuk most, *mit* adott. Bibliája a *Nyelvőr* lévén, neki ront fűnek fának és megtámad olyan szavakat, melyek meghonosodtak, nélkülözhetetlenekké lettek, p. élcz, szivar, szilárd, igény, kedély, felület stb. De ha legalább következetes lenne önmagához. Nem, ő néha elég önmegtagadással bír és «megkegyelmez» egyes szavaknak. Ilyen szerencsében részesülnek: elnök, szabadoncz, ügyvéd, honvéd, toloncz, lelencz stb. Már, t. Führer úr, vagy legyen orthologus, vagy nem. De kegyelemosztással senki se bízta meg! Egy másik példája következetességének az, hogy maga is él rossz, nagyon rossz szavakkal, p. hangsúlyoz, belviszony stb. Máskor az egyik rossz helyébe a másikat ajánlja, p. sürgöny h. táviratot (pedig a «távcső»-t ő is rossznak mondja), hiánylat h. hiányt, fegyház h. fegyenczek háza stb. Következetes abban is, hogy majd a népnyelvre hivatkozással indokol valamit, majd olyant itél el, melyet a néptől vett az irodalom. «Havazik» p. nem germanismus, mert Zemplénmegyében mondják, «idáig» nem hibás «eddig» helyett, mert a nép-

nél használatos. De miért hibáztatja akkor Führer ezeket: elibém, magos, eltörül, feljebb, nem-e, könyörgöm alássan (ez utolsót Führer úr «csúnya szolgai kifejezésnek» mondja), mikor mindezeket az alakokat széltiben halljuk a nép száján? Ismerni kell előbb a magyar beszédet és azután hozzáfogni a magyartalanságok gyűjtéséhez. A zemplénmegyei tájszólást, úgy látszik, legjobban szereti, mert az «-on, -en» ragnál azt tanítja, hogy ne mondjuk S.-A.-Újhely*en*, hanem Ujhely*ben*, mert nem mondjuk Ujhely*re*, hanem Ujhely*be*. Ezt a fontos adatot Führer úr «tapasztalásból tudja».

A magyar nyelvtudomány terén is hézagosak a kalauz szerzőjének ismeretei. Különben nem írta volna, hogy az «egyébb» nem középfok, hogy a «néki» nem személyragos alakja a*-nek* ragnak, hogy a «könyvkötészet, költészet» rossz szók (itt nem az *-ász* főnévképző van, hanem az a deverbális igeképző, mely megvan ezekben: heverész, kotorász stb.). Ha jól meggondolja, a mit mond, nem írja, hogy a németben a Schiffart-ot három f-el írják, vagy hogy az elnöknő-ben a «nő»-szó képző. Szabatosságra általában nem igen nagy gondot fordít; csak úgy dobálódzik némely szavakkal p. «mütenni h. *jobb* operálni», «menettérti jegy h. *magyarosabb* menet-jövet jegy», «mértan h. *helyesebb* méréstan» (e szerint a mütenni is jó, a menettérti jegy is magyaros, a mértan is helyes), «idény h. magyarosabb évad» (íme, hogy kárba veszett az a sok czikk a Nyelvőrben, Führernek mégis csak magyaros az idény); «nélkülöz, e szót *igen gyakran* németesen használják» (ugyan mikor használják, magyarosabban: mikor élnek vele magyarosan?); «*őszön hibás* ragozás e. h. őszszel, csak *télen*, *nyáron* helyes állapító raggal, (talán csak *szokatlan* az «őszön», de hogy hibás, azt még az elemi iskolás gyerek se hinné el); az se igaz, hogy a «nagyszer*űbb*" féle fokozások hibásak, itt a «szerű» nem mint önálló szó szerepel többé, hanem csak képzőnek érezzük.

A milyen kudarczot vall Führer magyarázataiban és okadásaiban, olyan követi ajánlásait is, mikor rossz szó helyébe jót akar adni, p. szemle h. szemlélet, titkár h. titkos jegyző, pinczér h. legény, szivar h. tekercs, ütem h. (ezt a szót Arany János lelkifurdalás nélkül hányszor veszi tollára!) ütés, igény h. jog, írnok h. leíró stb. Némely helyt egyáltalában nem tud a megrovott szó vagy kifejezés helyébe mást, jobbat ajánlani, p. a szenvedő alak használata ellen szinte komikus kifakadásba tör, de nem tudja megmondani, hogyan lehetne elkerülni, pedig megtalálhatta volna akár a Simonyi nyelvtanában, akár az Antibarbarusban.

De talán elég is volt már a kifogásokból. Ha a Magyartalanságok minden hibájával meg fogyatkozásával külön akarnánk foglalkozni, legalább is olyan terjedelmüvé lenne bírálatunk, mint maga Führer füzete. Kétségtelenül sok van benne, a mi hasznos is, tanulságos is, de azért féltenők kezdő kezébe adni, mert sok hibás dolgot is tanulna belőle, és főleg, mert nem szeretnők, ha a fölületes, szabatosság nélkül való munka módjából valami ráragadna. A ki nem ád semmi újat, csak összeszedi a meglévőt, mint Führer is, az legalább fordítson gondot arra, hogy *hogyan* adja. Úgy tetszik, mintha Führer hírlapok és könyvek olvasása közben kijegyezte volna a föltűnő hibákat, és ezeket a hamarjában összegyűjtött jegyzeteket, úgy a mint voltak, a nyomdába (nem a «nyomtatóba», Führer úr lássa, milyen keveset adunk a szavára) küldte volna. Az ügy érdekében kívánjuk, hogy a tiszta magyaros írás barátjai ne Führerhez forduljanak tanácsért. Az orthológia leghívebb embere (hisz a párt organuma legerősebben támadta meg) se utasítaná hozzá.

GRÜNFELD FÜLÖP.

T. Maccius Plautus Trinummusa. A főgymnasiumok VII. osztálya számára magyarázta és bevezetéssel ellátta *Gerevics Gusztáv* királyi főgymnasiumi tanár. Budapest. Lampel Róbert (Vodianer F.) könyvkiadása 1880. XXXI. és 109. lap; ára 70 kr.

Minthogy az 1879-iki legújabb gymnasiumi tanterv a VII. osztály számára Plautus Trinummusát írja elő, kétségkívül nagy örömmel fogják tanáraink Plautus ezen remek vígjátékának első magyar iskolai kiadását venni, a milyennek hijában mindeddig Plautust olvastatni épen nem lehetett, és a mely lehetővé teszi, hogy a tanuló az oly érdekes régi görög és római élettel és a római társalgási nyelvvel még ideje korán megismerkedhessék. — Gerevics kiadásának szövegét Wagner jegyzetes angol kiadásából (Cambridge 1875) vette, melyet Brix német kiadása mellett (Leipzig 1871) magyarázatainak összeállításánál is mindig szem előtt tartott. Azonkívül felhasználta még és nem csak az előszóban idézte Riley és Giles angol fordításait, Binder német fordítását, Vallauri és Geppert Trinummus-kiadásait, Bernhardy és Teuffel irodalomtörténeteit, Munk metrikáját (miért nem inkább a Christét?), szóval oly apparatussal dolgozott, milyennel többnyire egyik vagy másik Teubner vagy Weidmann-féle kiadás «nyomán» készült iskolai kiadásainkban vajmi ritkán találkozunk. És Gerevics kiadásának jósága meg is felel az általa felhasznált segédkönyvek értékének, sőt jóval felül is mulja az idézett kiadásokat, a

mennyiben ügyesen kiválasztotta mindegyikből a legjobbat és kerülte hibáikat; azon egynehány hibáról, melybe Gerevics esett, majd később lesz szó.

A Bevezetés bőven és eléggé érthetően és élvezhetőleg a római vígjáték eredetét s történetét tárgyalja egészen Plautusig, kiről természetesen kimerítőbben szól, mindig a legújabb kutatások alapján. Azután többnyire Brix és Geppert nyomán előadja a plautusi prosódia és metrika szabályait, melyek közt szerettük volna, ha legalább röviden Ritschl álláspontját is (kivált a mi az archaikus alakokat pl. a kihangzó d helyreállítását illeti) érintette volna és végre a Trinummusban használt versmértékek jegyzékét közli. A magyarázó jegyzetek elég terjedelmesek, minden magyarázásra szoruló helyre kiterjednek és egyáltalában minden méltányos igényt kielégítenek, csak egy nagy hibájuk van, hogy t. i. nem ritkán nem csak a tanulónak, hanem némelykor bizony egyik másik tanárnak álláspontján is túlemelkednek. Az, hogy Seyffert O. véleménye szerint («de bacchiacorum versuum usu Plautino» p. 48) mikor keletkeztek a Plautus egyes darabjaihoz írt argumentumok, hogy J. F. Gronovius hogyan magyarázta az egyik vagy másik helyet, a Fasti Capitoliniban verrucossus vagy verrucosus áll-e, a kéziratok egyes hibás olvasatait Acidalius javitotta-e, vagy más valaki, a későbbi másolók írtak-e *potis* helyébe *potest*-et vagy pedig sem, damnum damenum-ból származik-e (a mi különben sem valószínű) stb. stb., mind olyan dolog, mit a tanulónak még akkor sem kell tudni, ha tudja is, ki élt előbb, Acidalius-e, vagy Gronovius, vagy Seyffert, s ha tudja is milyen érdemeik voltak ezeknek a plautusi szövegkritika dolgában, és hogy tulajdonképen mi az a fasti Capitolini. Vagy hány *tanár*, nem tanuló, van nálunk, ki nem tudja, hogy a Bemb. Ter. Eun. stb. jelölés, Terentius codex Bembinusának olvasásait jelöli és hogy ,,*Permanescere* az egy ἀπ. [!] λεγ. plautusi szó» (p. 18) mit jelent! Az ilyesmi tanárnak szánt függelékben talán még megjárja, de a magyarázó jegyzetekben határozottan fölösleges, még fölöslegesebb, mint az a sok angol kifejezés, melylyel a kiadó egyes latin szólásmódokat magyarázgat, annak daczára, hogy a kérdéses angol kifejezések nem hasonlítanak a latinokhoz inkább, mint akár a megfelelő magyarok. Pl. ad v. 99 ,,*In sermonibus*, városi pletykában, *in the towntalk*"; ad v. 123 ,,*Meumst*, szokásom, meine Art, *my manner*» ; ad. v. 196 «nempe, of course» ; ad. v. 210 «Non flocci facitent, I do not care a straw, a fig» stb. — Ellenben igen czélszerűnek fog bizonyulni a kiadó azon eljárása, hogy az egyes bonyolódottabb plautusi mondatokat latin pró-

zában oldja fel és mondja el, mi mellett csak azt szerettük volna, ha a helyes magyar fordításra gyakrabban adott volna útbaigazító jegyzeteket.

Egyes tévedéseket illetőleg kiemeljük a következőket: p. XV azt mondja, hogy Plautus hozzánk jutott szövegének kéziratai három osztályba osztatnak, de azért csak két osztályt említ, a harmadikat, az interpolált fiatal codexekét, elfelejtette. Ugyanott a bobbiói (nem bobiensi) zárdáról Brixet félreértve azt mondja, hogy Genuában volt («im Genuesischen gelegen»); hogy ki volt az a Mai, ki a Codex Ambrosianust úgy tönkre tette, nem ártott volna megmondani. — Arg. 4 úgy magyarázza: «Mivel (nam) ez a házat áruba bocsátja: Callides azt megveszi» pedig a «Nam (a mennyiben) et aedis vendidit» kifejezés a megelőző «male rem perdit filius»-hoz tartozik, nem a következő «has mercatur Callicles»-hez. — A darab prologusának elejéhez írt jegyzetéből nem lehet kivenni, valódinak tartja-e a kiadó a Trinummus prologusát, vagy pedig sem. — V. 25 a *nam* szócskát határozottan hibásan magyarázza; az igazat Brix találta el. — V. 28 a *morbus* szó egyáltalában bajt, betegséget jelent és nem annyi mint «morbus violandi fidem, quam amico debemus.» — A 62-ik sorban álló *nanctus*-t tévedésből a 64-ik sorhoz való jegyzetben magyarázza. — A 126-ik és 129. sort gömbölyű zárjelek közé teszi; honnan tudja a tanuló, hogy ez mit jelentsen és hogy Ritschl e verseket interpoláltaknak tartja, és mikép magyarázza azt, hogy a 200-ik sor már nem gömbölyű, hanem szögletes zárjelek közé van jelezve? És miért nem mondja meg a kiadó, hogy miért tartja e verseket interpoláltaknak? Másutt nem rejtegeti annyira tudományos apparatusát. — V. 152 a Philippeus értékét német tallérokban határozza meg.

Ily megjegyzéseket még többet is tehetnénk, de minthogy nem lehet czélunk e helyen Plautusi «Commentator commentatussal» előállani, legyen elég ebből ennyi. Annyi a felhozott tévedésekből is kilátszik, hogy bizony a kiadás értékét vajmi csekély mértékben csökkentik és az iskolában könnyű szerrel helyreüthetők. Meg vagyunk róla győződve, hogy a kiadó maga iskolai praxisa alapján szintén észre fogja azokat venni, és iparkodni fog művének második kiadását a tökéletességhez még közelebb hozni, mint az elsőt. Addigra kivánunk a derék műnek oly elterjedést, mint a milyent valóban megérdemel!

Dr. Ábel Jenő.

Theophrastus jellemrajzai. A görög eredetiből fordította *Hunfalvy János.* 1880. Olcsó könyvtár, 107. sz. Ára 20 kr. 46 l. 16. r.

Mindig örömmel veszszük, ha a nem szakszerű philologusok is a görög vagy latin irodalom egyes remekeinek átültetésével az antik kultura ismeretét nagyobb körben terjeszteni iparkodnak. Ó-kori classicusok fordításai akkor fognak igazán megfelelni czéljoknak, ha oly közkézen forgó füzetekben jelennek meg, mint a minők az Olcsó Könyvtáréi; mert csakis így remélhető, hogy közönségünknek a classicus tanulmányoktól távol eső része is lassanként megismerkedik minden igazi irodalmi élvezet és megértés alapjával, a görög és latin remek írók műveivel.

E szempontból ethnographusunknak és geographusunknak Hunfalvy Jánosnak köszönetet mondunk, hogy Theophrastus finom psychologiáról és mély emberismeretről tanuskodó Jellemrajzainak az Új M. Muzeumban (1851—2. I. 738 és 1853, I. 97) nagyobbrészt már megjelent fordítását újból lenyomatta, illetőleg kiegészítette.

Rég megmondta már Herder, hogy a fordítás olyan, mint a csinált rózsa. Megvan a színe és formája, de nincs meg neki az illata. Más szóval: nincs meg benne az a bizonyos, nem annyira egyéni, mint inkább kor-szellem, mely az eredeti mesterműnek tulajdona. Herder a maga példájával megczáfolta e sokszor, sőt legtöbbször igaz mondást. Vannak a világirodalomban műfordítások, melyeknek megvan az illata is. Ilyen Voss Homerosa, ilyen Arany Aristophanese, mely két mestermű tökéletesen megszabja azt a határt, a meddig a poetica licentia, avagy az u. n. szabad fordítás mehet. Igenis, a fordítás lehet, sőt kell is szabadnak lennie, de soha oly szabad ne legyen, hogy a kor bélyegét letörölje.

Az előttünk fekvő fordítás arról tanuskodik, hogy szerzője meleg rokonszenvvel és szeretettel mélyedt belé a gyakran igen nehezen magyarázható író szellemébe. — Igaz, hogy nem mindenütt sikerült e törekvése, s hogy igen gyakran a világosság rovására tapad eredetijéhez. Így különösen oly helyeken, melyek Theophrastos tömör stilusát túlhajtják. De egészben véve a fordítás a pontos és lelkiismeretes összehasonlítás, a megfontolt munka jeleit viseli magán. A Th.-nál széltében dívó és rendkívül nehezen fordítható graecismusokat majd mindenütt jó magyar kifejezések helyettesítik; a nyelv magyaros, néhol azonban még kissé elavult, bár a szokatlan vagy helytelen szók el-el vannak hagyva a 2 ik kiadásból. (Pl. áldozvány, imola.)

Hunfalvy János azonban a fordítás munkáját önmaga nehezí-

tette meg magának, midőn azt a nem csekély hibát követte el, hogy egy mai napság már többszörösen túlhaladott kiadást vett alapúl: t. i. az 1799-ben megjelent Schneiderfélét. — A ki Theophrastos szövegének történetét ismeri, tudni fogja, hogy 1799 óta minő jelentékeny kutatások történtek e téren, s hogy e kutatások minő nagy változásokat eredményeztek Th. szövegében. Schneider kiadása óta nem kevesebb, mint négy első rendű kiadás látott napvilágot, t. i. Ast Frigyesé (1816), Dübneré (1840), Hartungé (1850) és Fossé (1858). Elképzelhető már most, hogy az olyan fordítás, mely az 1799-ben elfogadott szövegre támaszkodik, mennyiben fog különbözni az 1858-iki irányadó szöveg fordításától, különösen, ha tekintetbe veszszük azon nem csekély számú felfedezéseket és vizsgálatokat, melyek a szöveg tisztázását czélozták, s melyekről a legújabb Foss-féle kiadás előszava kellően felvilágosít minket. E hibát minden esetre az értelem sínyli meg.

Csak egy-két példát idézek:

13. l. «Mikor népgyülést hirdetnek, kitudakolja, hogy mi tárgya lesz, s így széthireszteli.» Foss πυθόμενος helyett πυθομένοις-t ír, mi által az értelem változik.

41. l. «Mikor eső esik, mondja (t. i. a gondolatlan ember) ‚Beh édes szagot terjesztenek a csillagok', holott mások azt a szivárványról állítják.» — Ennél kétségtelenül észszerűbb Foss coniecturája: «. . . . . καὶ ὕοντος τοῦ Διὸς εἰπεῖν· Ἡδύ γε τῶν ἄστρων [τὸ φῶς. φαινομένων δὲ τῶν ἄστρων] νομίζειν, ὅτι δὴ καί οἱ ἄλλοι λέγουσιν, πίσσης [μελάντερον εἶναι τὸ σκότος]. azaz: «Mikor eső esik, azt mondja: «Beh szép a csillagok fénye». Mikor pedig a csillagok ragyognak, bár mások váltig is emlegetik azokat, ő mégis azt állítja, hogy koromsötétség uralkodik.»

Az új szöveg nem egy helyen teljesebb is. Pl. 7. l.: «ily szólásokra nem kell hajtani.» Foss: «φωνὰς καὶ πλοκὰς καὶ καλλελογίας.» 8. l. «lélekszakadva» (ἀπνευστὶ) után a szövegben: καὶ ὑφωνεῖν αὐτῷ καὶ αὐλητρίδας μισθοῦσθαι. Ennek fordításunkban nincsen nyoma. Úgy szintén 11. l. «a vetések jobban fognak állani» után: καὶ ὅτι ἀγρὸν εἰς νέωτα γεωργήσει. stb.

A jegyzeteket H. igen helyesen rövidre szabta. A fordítás a nagy közönség számára készült, s így annak követeléseihez alkalmazkodik.

A 13. lapon olvasható jegyzettel nem értek egyet. A görög szövegben ezt olvassuk: καὶ προσδιηγήσασθαι (t. i. τὸν λαλόν) δὲ καὶ τὴν ἐπ' Ἀριστοφῶντός ποτε γενομένην τοῦ ῥήτορος μάχην καὶ τὴν τῶν Λακεδαιμονίων.» A jegyzet pedig így szól: «Aristophon idejében Demosthenes és Aeschines között volt híres verseny és per.» A gör. eredetiben a τὴν ἐπ' Ἀρ.

ποτ. γενομ. τοῦ ῥήτ. μ. egy u. n. *verborum traiectio* e helyett: τὴν ἐπ' Ἀριστοφῶντος τοῦ ῥήτορός ποτε γενομένην μάχην., s czéloz Theophr. az Ol. 112,3 azaz 330-ban Kr. előtti év elején vívott arbelai ütközetre, a mikor Diodoros tanúbizonysága szerint Aristophon volt az *archon*. Hogy ama híres Demosthenes és Aeschines közt folytatott perről itt nem lehet szó, azt az egyes szám ῥήτορος bizonyítja, de meg az utána következő másik híres ütközetnek említése is. (405-ben Lysander alatt az Aegospotamosi ütk.). — A fecsegő ember ilyen országszerte ismert dolgokról is szokott beszélni, mint az arbelai vagy az aegospotamosi ütközetről.

Nagyon szemet szúr a 42. lapon háromszor egymás után: o*ly*garchia. (ἡ ὀλιγαρχία).

Az attikai drachma értékét nem tudom mi alapon szabja H. 33 krajczárra? Holott az 39.29 kr. (l. Ponori Thewrewk Emil, Római-görög pénzszámítás, Pest, 1868. 7. l.).

S minekutána e nehány megjegyzéssel birálói tisztünk nemleges részének is eleget tettünk, szerencsét kivánunk érdemes tudósunknak mind választásához, mind pedig sikerült fordításához.

Fináczy Ernő.

Latin verstan és prosodia. Gymnasiumok számára és magán használatra írta Dr. *Pecz Vilmos* gymn. tanár. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 8. 96 lap. Ára 70 kr.

Czélja e könyvecskének a latin verstant és prosodiát a tudomány állásának megfelelőbben adni, mint az eddig történt mi nálunk. Minthogy épen ezen okból a használatos kézikönyvektől lényegesen különbözik, engedek a t. szerkesztőség azon felszólításának, hogy magam adjak számot a könyvecske kidolgozásánál követett eljárásomról.[1]) — A könyv berendezésének legjobb képét adja a főbb fejezetek egyszerű felsorolása:

I. *Verstan:* 1. A verstan fogalma és tartalma. 2. A rhythmus és rhythmika fogalma. 8. A rhythmus anyaga. 4. A metrum és metrika fogalma. 5. A hang tulajdonságai: *a)* A hang ereje. *b)* A hang húzama. *c)* A hang foka. *d)* A hang színe. 6. A láb és a verssor. 7. A metrika kétfélesége. 8. A latin verstan jellemzése. 9. Ezen verstan jellemzése. *Első rész: A metrum.* Az antik verselés művészetének a metrumban mutatkozó sajátságai: Elisio, hiatus, ecthlipsis, aphæresis stb. Első szakasz:

[1]) Az önismertetések, melyeket szívesen közlünk, sohasem zárják ki, még nem is teszik kevésbbé szükségesekké a birálatokat. Szerk.

A verslábak. Második szakasz: A verssorok. Első fejezet: A verssorok sajátságai: Ambitus, membrum, diæresis, cæsura, pausa, tone stb. Második fejezet: A verssorok fajai: I. Egyféle genushoz tartozó lábakból álló verssorok: *A)* A genus par versei. *B)* A genus duplex versei. *C)* A genus sescuplex versei. II. Kétféle genushoz tartozó lábakból álló verssorok: *A)* Az asynartetus vagy dactylo-trochaicus verssorok. *B)* A logaoedicus verssorok. *Második rész: A rím. Harmadik rész: A versszakok.* Első szakasz: A versszakok sajátságai (systema, stropha, epodus). Második szakasz: A versszakok fajai: Első fejezet: Soros költemények. Második fejezet: Versszakos költemények. *Függelék.* Catullus és Horatius lyrai költeményeinek versmértékei.

II. *Prosodia:* 1. A prosodia fogalma. 2. Ezen prosodia jellemzése. 3. A szótagok mennyisége ismeretének forrásai. *Első rész: Általános szabályok (regulae generales):* A szótag hányfélesége mennyiség tekintetében. *A)* Rövid szótag. *B)* Rövid hangzó. *C)* Hosszú szótag (positio debilis, positio græca). *D)* Hosszú hangzó. *Második rész: Különös szabályok (regulae speciales).* I. A *végszótagok* mennyiségéről. II. Az *egytagú szók* mennyiségéről. III. A *ragok* mennyiségéről. IV. A *kötőhangzók* mennyiségéről. V. A *képzők* mennyiségéről. VI. A *tövek* mennyiségéről: *A)* A név és igetövek tőjelző szótagainak mennyiségéről. *B)* A tövek mennyiségének változásáról a ragozásban. *C)* A tövek mennyiségének változásáról a származtatásban. *D)* A tövek mennyiségének változásáról az összetételben. *Függelék:* Plautus és Terentius prosodiája.

Latin verstanomat és prosodiámat, mint már czíme is mutatja, nemcsak a gymnasiumok, hanem azok számára is írtam, kik e tárgyakkal magántanulmány útján akarnak megismerkedni. A részletesebbet kisebb nyomtatással különböztetem meg az általánosabbtól, hogy a könyv a gymnasiumok alsó osztályaiban is használható legyen. A latin verstan mindeddig, mint tudjuk, a régi módon tárgyaltatott mi nálunk, kivéve Pirchala Imre nem rég megjelent Anthologia Latina-jának metrikai függelékét, melyben a tudomány újabb eredményeit Anthologiája számára értékesíti. De e függelék, a mellett hogy a rhythmust mellőzi, sokkal rövidebb és töredékesebb, hogysem a latin verstan rendszeres egészét nyújthatná. Latin verstanom kidolgozásánál igyekeztem a legjobb kútforrásokat lelkiismeretesen fölhasználni, és az új dolgokat könyvem czéljához mérten értékesíteni, csak a kétségtelent használva fol s ovatosan kerülve a merész hypothesiseket vagy bizonytalan részletességeket. Catullus és Hora-

tius versmértékeit részletesen tárgyaltam, de Martialist előmunkálatok hiányában kénytelen voltam mellőzni. A paragraphusokat elapróztam, hogy könnyebben lehessen egyes dolgokra hivatkozni; míg a tartalomjegyzékek részletessége az anyag áttekinthetőségét akarja elősegíteni és a tárgymutató hiányát pótolni.

Használatára nézve azt akarom megjegyezni, hogy elégségesnek tartom, ha a negyedik osztálybeli tanulók tartalmával vázlatosan ismerkednek meg, de oly módon, hogy világos fogalmuk legyen a latin verstan jellemzőbb sajátságairól, különösen pedig azon rendesen összetévesztett vagy meg nem különböztetett dolgokról, melyek a bevezetésben tárgyaltatnak. A versformák közül elégséges a hatos iambus és a hexameter dactylicusnak ismerete, a mennyiben az olvasmány alapján csakis ezen versmértékeket ismerhetik. A felsőbb osztályokban tárgyalhatók aztán Horatius olvasása alapján a többi versmértékek, valamint egyéb nehezebben érthető rhythmikai és metrikai dolgok. Ismételjük, hogy kissé terjedelmesebben írt könyvünket az alsóbb osztályokban is használhatónak tartjuk, épen úgy, mint pl. dr. Heinrich Gusztáv Deutsche Verslehre-jét, mely terjedelménél fogva szintén csak vázlatosan vehető át.

A latin prosodia tárgyalásánál szintén szakítok a régi módszerrel, és azt új, a tudománynak megfelelőbb, t. i. grammatikai alapra fektetem, melyen eddig csak Stier és Bartal-Malmosi dolgozták föl a prosodiát. Jól tudom, hogy sokan lesznek, kik a régi módszerhez ragaszkodva az új irányt kárhoztatni fogják; szabadjon azért e helyt pár szóval annak védelmére kelni.

A prosodia, mint a szótagok mennyiségét tárgyaló tan, a nyelv anyagával foglalkodik. Ugyancsak ezzel foglalkodik az alaktan is, azzal a különbséggel, hogy míg a prosodia a nyelv anyagának csak bizonyos, t. i. quantitásbeli tulajdonságát veszi szemügyre, addig az alaktan a maga öszességében karolja fel és ismerteti a nyelv anyagát, tehát annak quantitásbeli tulajdonságát is, úgy hogy a prosodia tulajdonképen nem más, mint a nyelv bizonyos alaktani jelenségeinek rendszeres és kimerítő tárgyalása: *e szerint a prosodiának, mint alaktani tudománynak, az alaktan rendszerével kell bírni.*

És ugyan mi az alaktan rendszere, illetőleg minő sorrendet követ az a nyelv anyagának ismertetésében? Egy kis általános, tájékoztató bevezetés után szól a szavak azon alkatrészeiről, melyek azoknak mint fogalmaknak egymáshoz való viszonyukat jelzik, t. i. a ragokról a nevek és igék ragozástanában. Valamit azonban még sem dolgoz föl az alaktan a nyelv anyagából: nem sorol föl t. i. min-

den szót, ismertetve annak jelentését, hanem a szótárra bízza e föladat megoldását.

Ha tehát a prosodiának az alaktan rendszerével kell bírni, akkor egy általános, tájékoztató bevezetés után neki is előbb a ragoknak, azután a kötőhangzóknak, képzőknek és töveknek quantitásáról kell szólnia. És mivel a nagyszámú tövek quantitása nagyrészt csakis szótári rendben ismertethető, ezt a prosodia is egy külön *prosodiai tőszótárnak* kénytelen átengedni, mely annak épen oly szükséges függeléke, mint a nyelvtané a közönséges szótár.

Én e tények igazságáról meg lévén győződve, az alaktan rendszerét követtem a latin prosodia kidolgozásában. Annyira észszerűtlenek és elavultak a régi prosodiák, hogy — azt hiszem — senki se fogja hibául betudni nekem, ha a már Németországban is föltünedező újabb irányhoz csatlakozom. A prosodiára vonatkozó úgy nevezett «versus memoriales» igen jó szolgálatokat tehettek abban a korban, a mikor még latinul tanítottak az iskolákban, ma azonban nemcsak hogy elavultak, de megmagyarázásuk és betanulásuk igen sok időt rabol a latin olvasmánytól, és vajmi kevés haszonnal jár.

És most áttérek a részletekre.

Az általános szabályokban a szokottnál nagyobb pontosságra törekszem, megkülönböztetve a szótagok és hangzók quantitását és kimutatva (mi közben részint a régi, részint egy pár új, általam képzett terminus technicus-t használok), mikor rövid vagy hosszú a szótag és mikor rövid vagy hosszú a hangzó.

A rövid és hosszú szótagon kívül még csak olyan szótagot különböztetek meg, mely tetszés szerint majd rövidnek, majd hosszúnak vehető. Nem fogadom el tehát azt az indokolatlan különbséget, melyet az úgynevezett közös és kétes (communis és anceps) szótagok között tesznek, hanem e kifejezéseket: «közös«, «kétes» (communis, anceps) a harmadik fajta, azaz részint röviden, részint hosszúan használható szótag megnevezésére használom.

Hogy az alaktani rendszer mellett még sem kezdettem a szótagok mennyiségét mindjárt alaktani categoriák szerint tárgyalni, hanem előbb a végszótagok mennyiségéről szólok, annak oka az, hogy a végszótagokban (mint azt az illető helyen is kifejtem) olyan, az egyes alaktani categoriákba tartozó (ragbeli, kötőhangzói, képzői és tövi) szótagok fordulnak elő, melyek mindenikére közös szabályok illenek, és így az ilyen sajátságú szótagok tárgyalása meg is kell hogy előzze a többiekét.

A mód- és időjelzőket csak ragoknak nevezem, abból az elvből

indulva ki, hogy «képzőnek» csak az nevezhető, mi egy új fogalmat jelentő szót képez. «Tőjelzőnek» nevezem a tövek végszótagát, mely szerint meghatározzuk, hogy minő tövű valamely szó.

Prosodiám nem tárgyalja a többtagú név- és igetövek nem tőjelző szótagainak, a többtagú igetöveknél a præs., perf. és sup. töveinek, továbbá a többi beszédrészek több mint egytagú töveinek mennyiségét, mikről szólani, mint már említettem, egy prosodiai tőszótár feladata. Megteszi ugyan a szolgálatot egy közönséges szótár is, hanem a mi szótáraink e tekintetben nem igen megbízhatók, pl. hogy mást ne említsek, a kolozsvári szótár is sok hibát mutat a quantitas jelzésében.

Használatát illetőleg úgy vélekedem, hogy a negyedik osztályban elégséges az egésznek vázlatos, de a végszótagokról, egytagú szókról, ragokról és kötőhangzókról szóló részek alapos ismerete. A felsőbb osztályokban részletesen átvehetők az általános szabályok, továbbá a képzőkről, de különösen a tövekről szóló szabályok.

Ezeket tartottam szükségesnek könyvemről megjegyezni, melyet még egyszer a t. kartársak figyelmébe ajánlok. Ismerem a kezdet nehézségeit, s épen azért nem tartom munkámat hiba nélkül valónak. Annál is inkább elvárom a szakértők jóindulatú megjegyzéseit.

Dr. Pecz Vilmos.

Görög elemi olvasókönyv. Szerkesztette *Dávid István*, pozsonyi főgymn. tanár. I. rész. Az ötödik osztály számára. Pozsony 1880. Ára 1 frt.

Nulla dies sine linea, azaz magyarúl, ha iskolakönyvről van szó: nincs év új görög olvasókönyv nélkül. Minthogy a görög olvasókönyvek ekkép gombamódra felszaporodnak, azon kérdés támad, jogosult-e ezen lázas productio. Hisz ép görög olvasókönyv gyanánt oly segédeszközzel birunk, melylyel minden tekintetben megelégedhetünk: Schenkl olvasókönyve valóban megérdemli azon általános elterjedést, melynek az egész mívelt Európában örvend. Könyvünk szerzője maga is érzi, hogy ilyen vetélytárssal szemben könyvének megjelenése igazolására szorúl; ezért az előszóban meg is támadja Schenklt és iparkodik kimutatni, hogy új görög olvasókönyv valóban szükséges.

Kifogásai közül csak egy válik be, t. i. hogy Schenkl olvasókönyvét, melyet mintegy harmincz év óta használunk iskoláinkban, a tanulók kezén forgó fordítások kevésbbé hasznavehetővé tették. Dávid úr azon kifogását, hogy Schenkl mondatai tulságosan nehe-

zek, több évi tapasztalatunk alapján el nem fogadhatjuk. «Hogy Schenkl már a nevekre, névmásokra és számnevekre vonatkozó gyakorlatokban számos (?) igealakot alkalmaz, melyeket a tanuló értelmesen csak későbben tanulhat meg», szintén nem találjuk. Ilyen alakok, kettő kivételével, (ἠξίωσαν XXIX. és ἐδήλωσαν XXXII) csakis a számnevekre vonatkozó egyik gyakorlatában (XXXVIII. és 38.) fordúlnak elő, t. i. γενέσθαι, δέδειχεν, ἐγεννήθη ἔγραφε, ἐβίωσε ἐτελεύτησε. E szerint harminczkilencz gyakorlatban nyolcz ilyen igealak fordúl elő; de ezek közől a gyönge aoristos alakjai pl. ἐτελεύτησε, ἐδήλωσε stb. tulajdonképen ide nem számíthatók, mivel ezek képzését a tanulóknak már itt is meg lehet magyarázni. Marad tehát három egyelőre meg nem magyarázható alak; tant de bruit pour une omelette! Dávid úr továbbá roszszalja, hogy Schenkl «a nehezebb alakokra nagyon kevés, sőt sokra egy példát sem nyujt». Szeretnők tudni, milyen alakokat ért Dávid úr; valószinüleg csak ritkán előfordulókat tudna felhozni és hogy Schenkl ezeket fel nem vette, csak pædagogiai tapintatára vall. Végre utolsó kifogásúl Dávid úr azt veti Schenkl szemére, hogy ő «az összes olvasmányokhoz egy összefüggő szótárt csatol, holott a tapasztalás mutatja, hogy a kezdő még nem igen szokta a szavakat helyesen megtalálni vagy helyesen kiírni.» Ugy látszik, a tanár úr igen szomorú tapasztalatokra tett szert tanítványaival szemben; egy ötödik osztálybeli tanulótól méltán megvárhatjuk, hogy egy alig hetven oldalnyi görög-magyar és magyar-görög szótárból a szókat és helyes jelentésöket kikereshesse.

Noha mi Dávid úrnak Schenkl ellen felhozott kifogásai közül csak az elsőt tartjuk indokoltnak, ez mégis elegendő arra, hogy egy új görög olvasókönyvet örömmel fogadjunk, ha az különben a jogos követelményeknek eleget tesz. Nézzük, vajjon így van-e ez Dávid úr könyvével.

Berendezésre nézve Dávid úr Böckl Dagobert görög gyakorlókönyvét vette mintáúl: az egyes gyakorlatokhoz való szókat a könyv végén külön csoportokban közli. Ezt ugyan Vajdafy Géza Schenkl könyvének átdolgozásában már Dávid úr előtt alkalmazta, de az utóbbi könyve abban előnyösön különbözik Vajdafyétól, hogy szójegyzéket is csatol könyvéhez, mely a gyakorlatokban előforduló valamennyi szót alphabetikus rendben tartalmazza és ekkép a tanulónak lehetségessé teszi a szók netán elfelejtett jelentésének felkeresését.

Lám Dávid úr sem lehetett el egészen összefüggó szótár nélkül.

Hogy Dávid úr az egyes gyakorlatokhoz tartozó szókat nem csak

származásuk, hanem a mennyire lehetett, hangjelök szerint is csoportosította, csak helyeselhető, mivel ekkép a szók hangsúlyának megtanulása meg van könnyítve; azonban nehány szó helytelen hangjelezése ez által csak még jobban feltünik. — Példa erre „χλεπτής“, a mi nem lehet sajtóhiba, mivel még két más helyen ['Εκ ψευστῶν γίγνονται χλεπταί III. és a szójegyzékben] végéles szónak van véve. A szócsoportoknak, illetőleg a szótárnak egy másik hibája az, hogy az egyes gyakorlatok fordításához szükséges szók gyakran a megfelelő szócsoportokban nem találhatók, úgy hogy a tanuló kénytelen ezeket a szójegyzék segítségével más későbbi szócsoportokban nagy fáradsággal felkeresni. Akadnak oly szók is, melyek egyáltalában sem a szócsoportokban, sem a szójegyzékben nem találhatók, pl. συγγραφεύς (XVIII.)

Az egyes gyakorlatokhoz Dávid úr bő magyarázó jegyzeteket csatolt, a melyekben, mint azt örömmel észre vettük, kellő súlyt fektet a görög és latin syntaxis összehasonlítására. Ez egyrészt a görög nyelv alapos és észszerű megtanulását nagy mértékben megkönnyíti, másrészt a latin nyelvre vonatkozó tán már félig elfelejtett szabályokat a tanuló elméjében újra föléleszti. De itt is elég hiba akad. Néha az illető jegyzet csak akkor következik, midőn már több nagyon is magyarázatra szoruló példa a nélkül maradt, pl.: Sok törvényök volt a lakedaimoniaknak, melyek (part.) akadályozták az ifjakat, hogy dölyfösségre és dőzsölésre ne vetemedjenek. 46. — Jöhet-e a tanuló minden utasitás nélkül arra, hogy akadályozták part. futuri (χωλύσοντες) által fordítandó? Már itt vala tehát alkalmazandó azon jegyzet, melylyel csak az 51-ik gyakorlatnál találkozunk: «A part. futuruma (mint a latinban) szándokot fejez ki». Más jegyzetek helytelen adatokat tartalmaznak, pl. «Ὅς ἥ ὅν csak (?) költői birtokos névmás (XXXVIII.)» Herodot ezen alakot többször használja, pl.: θέλων ἥν γυναῖκα ἔχειν I. 205. Ezen jegyzetnek tehát így kellett volna hangoznia: Attikai dialectusban csak a költőknél fordúl elő.

A gyakorlatok magyar mondataiból hiába iparkodtunk kitalálni, hogy Dávid úr a neologok elveit vallja-e, vagy pedig a nyelvőrökhöz szegődött? Gyógyszer helyett «gyógyítószer»-t használ, de másrészt oly pazarúl él a szenvedő alakkal, a mint az alig helyeselhető. Például szolgálhat erre az 56. gyak. Mi módon vala ez kikerülhető, maga Dávid úr mutatja: «Súlyos gondok emésztik (pass. szerk.) a lelket» 10. gyak. De mit szóljunk, ha Dávid úr alkalmasint a görögre való fordítás megkönnyebbítése czéljából ily kifejezéseket is használ: «Az emberek és állatok testeiben vér van». (Egyszersmind

igen szellemes mondat!) 11. «Ha lelkeitek erényekkel lesznek ékesítve» stb. 60. És ha Dávid úr legalább következetes volna, de más helyen azt olvassuk: «A görög asszonyok fejüket (plur.) [tehát már nem fejeiket!] beburkolva hordták.» 55. Továbbá: «Ha barátaidtól szerettetni akarsz, a barátokkal jót kell tenni.» 67.

Feltünő következetlenséggel jár el Dávid úr a görög nyelvből vett szók helyesírásában; az αι kettőshangzót például majd ai, majd ae, majd ismét ä (!) által adja vissza: «Thermopylai» 62. «Aegeus» 65. Piräus.

A könyv ára egy forint, tehát ép annyi, mint Schenklé; csakhogy Schenklt két osztályban, nálunk az V-ikben és VI-ikban, használják, míg Dávid úr olvasókönyve csakis az V-iknek szól. Könyve tehát ép még egyszer oly drága, mint Schenklé. Ez annál sajnosabb, mivel könyvünk túlságos terjedelmét és így annak túlságos árát csakis azon körülmény okozta, hogy Dávid úr abba sok épen nem odavaló dolgot is felvett. A XXXIII. dolgozatban például tizenkilencz számnév fordúl elő; Dávid úr ezeket mind felvette a megfelelő szócsoportba: διακόσιος (sic!), kétszáz; δύο, kettő és így tovább, noha a tanuló ezeket nyelvtanában kétségtelenül megtalálja.

Mindent összefoglalva elmondhatjuk Dávid úr könyvéről, hogy az, mind ezen fogyatkozásai mellett is, alapjában jó iskolai könyv, a miért is mindazon intézeteknek, a hol bárminő okból Schenkl könyvét nem tartják továbbra is használhatónak, ajánlhatjuk.

FERENCZ VALDEMÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. Die Schauspiele der Englischen Komödianten in Deutschland. Herausgegeben von *Julius Tittmann.* Leipzig, 1880, 248 l.

Az angol dráma két ízben volt átalakító befolyással a német drámai költészet történetére: először a XVI. század második felében, midőn Shakespearenek, előzőinek és kortársainak művei, még a nagy mester életében, átjöttek a csatornán Középeurópába, — és másodszor két századdal későbben, a XVIII. század második felében, midőn Lessing, a franczia renaissance drámájával szemben, az angol tragédiát nyilatkoztatta ki mértékadónak. Ez utóbbi alkalommal az angol dráma, legalább közvetve, igen jótékony hatással volt a német

drámai költészet fejlődésére; Shakespeare nélkül sem Lessing maga, sem Goethe és Schiller nem képzelhetők; a XVI. században azonban megzavarta az angol befolyás a nemzeti dráma önálló kifejlődését s a maga részéről is okozója lett annak, hogy *nemzeti* drámai költészet, a milyen pedig épen alakulóban volt, Németországban sem akkor sem később nem jöhetett létre.

Az angol dráma ez első hatása Németországban az úgynevezett *angol komédiások* fellépésével veszi kezdetét. Sokáig, egészen a jelen század első két évtizedéig, igen keveset tudtak e komédiásokról. Az sem volt bizonyos, vajon igazán angolok voltak-e, angol darabokat adtak-e elő, angol nyelven-e, hol jártak stb. Ma mind e kérdésekre nézve lehetséges már a felelet; ma már tudjuk, hogy e komédiások kezdetben valóban angolok voltak, hogy többen közülök Shakespeare köréhez tartoztak, hogy kezdetben angol darabokat angol nyelven adtak elő, hogy főleg Dél- és Középnémetország nagyobb városaiban megfordúltak, hogy mindenütt roppant tetszést arattak, hogy befolyásuk első sorban Ayrer Jakab nürnbergi költőnek, azután Heinrich Julius braunschweigi herczegnek művein észlelhető, hogy hatásuk, illetőleg az általuk előadott darabok hatása átalakítólag folyt be a német dráma fejlődésére.

Első fellépésöket nem határozhatni meg teljes pontossággal, mert kezdetben nem színészek, hanem úgynevezett *instrumentisták* (zenészek, trombitások, siposok) jöttek át Angliából, kik azonban, úti levelök vagy meghívójuk szerint, némi előadásfélékre (talán némajátékokra) is kötelezik magukat.[1]) Ezekhez csatlakoztak utóbb igazi szinészek is, míg végre ez utóbbiak önállóan kezdenek fellépni. Az instrumentisták épen úgy mint a szinészek, rendszerint valamely fejedelem szolgálatában álltak, mint az Angolországban is szokás volt. Innen azután elnevezésök, pl. *des Kurfürsten zu Brandenburg Diener und englische Comedianten.* A kilenczvenes években már Braunschweigban, Hessenben és Szászországban találkozunk velök; a XVII. század elején mindenfelé tesznek említést róluk. Így pl. hogy csak *egy* társaságot említsek, a John Spencer vezetése alatt állt angol komédiások 1604-ben jöttek át Angliából, 1605-ben Leydenben és Hágában, utóbb Elbingben, Königsbergben és Rostockban, 1613 óta Drezdában, Nürnbergben és Regensburgban (itt a birodalmi gyűlés tartama alatt) játszottak. Némelyek csak mint vendégek fordultak

---

[1]) Egy 1591-iki úti levél szerint egy társaság *en fait de musique, agilités et jeux de comédies, tragédies et histoires* akar működni.

meg Németországban, mások azonban teljesen letelepedtek itt, hol olyan jó dolguk volt. De mind e társaságok, állandó szinházak nem lévén még, vándoréletet éltek.

Az előadások nyelve kezdetben az angol volt. Németország művelt osztályai ez időben mindenütt értettek angolúl, a nép megelégedett azzal, hogy *látta* az előadásokat; a szinészek eleven játékából a cselekvény fővonásait megérthette. Az előadások különben is számítottak *nézőkre;* a szinészek nagy súlyt fektettek az öltözetre, mely igen pompás volt, és néma játékokkal, ugrásokkal, tánczokkal, mindenféle cirkuszjelenetekkel (hiszen a bohócz, a clown, sohasem hiányzott) kárpótolták azokat, kik az előadás nyelvét nem értették. Idővel egyes jeleneteket németül adtak elő; az angolok megtanultak németül, németek csatlakoztak hozzájuk, s a XVII. század második tizedében már rendszerint német nyelven folytak az előadások. De a darabok még angolok voltak, gyarlón németre fordítva. Végre még a darabok is német művek voltak, s az «angol komédiások» elnevezés, mely megmaradt, csak az irányt, az iskolát, a modort jelentette, mint mi pl. jamaicai rhumról vagy angol posztóról beszélünk, bár az elsőt Újpesten, a másodikat Brünnben csinálják.[1])

Ez angol szinészek darabjaiból megjelent egy kötet 1620-ban, *Englische Comedien und Tragedien* czímmel, mely nyolcz szinmüvet, két bohózatot, *Pickelhäringspielt*[2]), és öt *Actiót* (milyeneket a felvoná-

---

[1]) Így pl. egy korabeli nürnbergi feljegyzés ezt mondja: «1613, Sonntag den 27. Juni und etliche Tage hernach, auf eines Ehrbaren Rates Grossgünstigen Erlaubniss, haben *des Kurfürsten zu Brandenburg Diener und englische Comedianten* schöne Comedien und Tragedien von Philocle und Mariane, item von Celide und Sidea, auch von Zerstörung der Städte Troja und Konstantinopel, vom Türken und andern Historien mehr, *neben zierlichen Tänzen, lieblicher Musica und anderer Lustbarkeit*, im Halsprunner Hof allhie, *in guter teutscher Sprach*, in köstlicher Mascarada und Kleidungen agiert und gehalten».

[2]) A német népies dráma jellemző komikus alakja a *Hanswurst* (Hans Wurst). Luther használja e nevet s azt mondja róla: «Das Wort ist nicht mein, noch von mir erfunden, sondern von andern Leuten ge braucht wider *die groben Tölpel, so klug sein wollen, doch ungereimt zur Sache reden und thun*". Alakja, Luther szerint, *fett und völligen Leibes*. Hanswurst tehát a falánk ripők, s mint ilyen más nemzeteknél is egy nemzeti étel nevét viseli: Németalföldön *Jan Pickelhäring*, Franczia-országban *Jean Potage*, Angliában *John Pudding*, nálunk *Paprika Jancsi*, — és mindenütt *János!* Az ő szerepe ritkán van kidolgozva; a szerzők

sok közt előadtak) tartalmaz. E darabokból csak óvatosan szabad az angol eredetiekre következtetnünk. Kétséget nem szenved ugyanis, hogy itt nem igazi fordításokkal van dolgunk. A társulatok, Angliában épen úgy mint Németországban, ellenezték darabjaik kinyomatását, nehogy azokat más társulatok is előadhassák. Az 1620-iki kiadás azért valószinüleg az egyes szerepekből van jól-rosszúl összetoldva. A fordító vagy kiadó nem tanúlt ember, ezt bizonyítják a nagyszámú tévedések és félreértések, ezt a német nyelv sanyarú alakja is. Egyes jelenetek kivonatoknak tetszenek ; itt-ott hiányzik egy jelenet, mint az összefüggésből láthatni. De a darabok tárgyával megismerkedünk ezen feldolgozásokból is, valamint szellemökkel s irányukkal. Főleg cselekvényt, tarka bonyodalmas, gyorsan lefolyó cselekvényt tartalmaznak ; a jellemzés sokszor typikus, de majd mindig erélyesen egyénítő ; sok történik és sok a látni való ; a színi hatás a főczél. A gyüjtemény irodalomtörténeti értéke igen kiváló ; a német dráma történetében fontos korszakot jelölnek, s mivel nagy részt oly angol darabok átdolgozásait tartalmazza, melyeknek eredetijei elvesztek, az angol dráma történetére s különösen Shakespeare drámai költészetére is szolgáltat anyagot.

Az 1620-iki gyüjteményből adott ki Tittmann az előttünk fekvő kötetben *hét* darabot, leginkább olyanokat, melyeket újabban mások ki nem adtak. Először azokról teszünk említést, melyek Tittmann könyvéből hiányoznak : Ide tartozik mindenek előtt az egész gyüjtemény legérdekesebb darabja, a *Tragoedia von Tito Andronico*, melyet (már a század elején Tieck és) újabban Cohn lenyomatott.[1]) Shakespeare szomorújátéka, melyet némelyek még ma is megtagadnak tőle, először 1600-ban jelent meg (Shakespeare műveinek 1623-ki foliokiadásában is megvan). A darab azonban régibb, kétségtelenül Shakespeare egyik legelső műve ; talán még 1590 előtt keletkezett. *Titus Andronicus*, valamint *Titus and Vespasianus* előadásait sokszor említik. Shakespeare darabjában Vespasianus nem szerepel, a német átdolgozásban e Vespasianus Titusnak fia és a tragédia egyik főszemélye. A német darab többi szereplőinek nevei is eltérnek a Shakespeareéitől. Valószinű tehát, hogy az angol komédiások a darabnak egy régibb

---

többnyire csak megjelölik a helyzetet s azután egészen az illető művészre bízzák, hogy ügyes rögtönzéssel (improvizatióval) végig játszsza a jelenetet. A szöveg ilyenkor csak azt mondja : *Allhier agirt Pickelhäring.*

[1]) Kitűnő művében : *Shakespeare in Germany in the sixteenth and seventeenth centuries, by Albert Cohn.* London, 1865. p. 157—236.

alakját hozták Németországba, hol e kezdetlegesebb és durvább művet még kezdetlegesebben és valóban iszonyú németséggel átdolgoztak.[1]) A fordítót csak az anyag érdekelte; ennek borzasztó részleteit halmozta fel, a jellemzés és indokolás lehető rövidítésével vagy teljes mellőzésével. Innen is van, hogy e darab még sokkal ellenszenvesebb hatással van az olvasóra, mint Shakespeare szomorújátéka, melyben a lángész egyes elszórt nagyszerű nyilatkozatai némileg kibékítenek az egész cselekvény iszonyatosságával.

Furcsa átdolgozás a következő darab is: *Eine kurzweilige lustige Comoedia von Sidonie und Theagene*, **melynek eredetije Rollenhagen** György *német* **vígjátéka** *Amantes amentes*. **Tárgya igen egyszerű: Sidoniát szülei férjhez akarják adni. Előbb egy öreg és együgyü báró lép fel, ki a leánynak nem kell; azután egy paraszt veszi ostrom alá a kisasszonyt, de ez a szakácsnéhoz utasítja; végre a fiatal és** szép Theagenes jelentkezik, kit elfogad. **A német darab átdolgozásának oka valószínüleg abban keresendő, hogy Rollenhagen műve versekben van írva, melyeket az angol komédiások egyáltalában nem szerettek, — darabjaik kivétel nélkül prózában vannak írva, csak az** *Actiók*ban **egyes dalokkal — és hogy a paraszt legény és a cseléd** jelenetei alnémet dialectusban folynak, melyet Délnémetországban nem értettek. Különben az átdolgozás elég ügyes. **A darab borzasztó** durvasága és piszkossága, de komikus frissessége is, **már Rollen**hagennél megvan.

Tittmann az egyik **bohózatot is mellőzte:** *Ein lustig Pickelhäringsspiel von der schönen Maria und alten Hahnrei*. **Tárgyát, kisebb nagyobb eltérésekkel, igen sokszor dolgozták föl. Egy fösvény agglegény elvesz egy rossz hírű nőt. Midőn figyelmeztetik, hogy az asszony őt megcsalja, kétszer is próbára teszi: először elutazik s rögtön hazatér, másodszor halottnak teteti magát. Az asszony azonban mind két esetben rászedi, úgy hogy végre is megtartja. Angol eredetije, ha ugyan ilyenen alapszik, nem ismeretes. Német farsangi játékok is szeretik az ilyen tárgyakat, melyek már a** *Gesta Romanorum*ban **is találhatók. Igen víg darab, melyet a kortársak (még a század végén is) nagyon kedveltek.**

---

[1]) Meglehet, hogy *Titus és Vespasianus* a Shakespeare elötti korszaknak egy terméke, melyet a nagy költő később *Titus Andronicus*-ává átdolgozott. A Percy gyűjteményében van egy ballada, melyben Titus szelleme elmeséli iszonyú földi sorsát. E ballada tartalma sem a *T. és Vesp.*, sem a *Tit. Andr.* tartalmával nem egyezik teljesen, de közelebb áll az elsőhöz, ill. az 1620-iki német átdolgozáshoz.

Szintúgy mellőzte Tittmann a kötet végén közölt öt «actiot» vagy «felvonást», melyek előtt e megjegyzés olvasható: «A következő angol felvonásokat tetszés szerint a komédiák közt adhatni elő». E darabok neve az angolban *Jigg*, mely szó annyi mint a franczia *Gigue*; ez utóbbi pedig egy bizonyos tánczmelódiának, azután a táncznak magának a neve. E kis darabok tehát félig daljátékok, félig balletek; innen a dialogus rövidsége és sokszor összefüggetlensége is. Tárgyaik ugyanazok mint a farsangi játékokéi, de a feldolgozás még durvább és piszkosabb.

A Tittmann kiadásában a következő darabokat találjuk:

1. *Esther és Haman, comédia.* Tárgya a XVI. században igen népszerű volt és sokszor dolgoztatott fel. Legismertebbek Hans Sachs német (Esther, 1536) és Naogeorg (Hamanus 1546) latin darabja; ez utóbbit sokszor fordították németre. Angol eredetije ismeretlen, de valószínű, hogy amaz *Hesther and Ahasverus*, melyet Lord Chamberlain társulata (ehhez tudvalevőleg Shakespeare is tartozott) 1594-ben előadott, a német darab forrása. Az angol dráma figyelemre méltó mű lehetett; a német átdolgozás gyarlósága és egyenetlensége nem ronthatta el egésen az ügyes szerkezetet és jellemzést.

2. *Comoedia von dem verlornen Sohn*, Lukács evángyéliomának 15. fejezete alapján. A kétségbeesés és remény, melyek felváltva befolynak a hős életébe, allegorikus alakokban személyesítvék. A darab szerkezete igen ügyes: A fiú eltávozik szülei házából, hogy a világot lássa. Egy városban a korcsmáros, feleségének és leányának segélyével, teljesen kifosztják a tapasztalatlant, ki koldusbotra jut. De nem akar még hazatérni. Ekkor egy polgár munkát ád neki birtokán. Az ifjú itt is szerencsétlen. Végre teljesen belátja hibáját, megbánja bűneit s visszatér szülei házába. Angol eredetije ismeretlen. Németűl sokszor dolgozták fel e szép parabolát, de többnyire ügyetlenül, mert a fősúlyt nem a hős jellemére és megtérésére, hanem kalandjaira és víg életére fektették.

3. *Comoedia von Fortunato*, az ismeretes népkönyv alapján. A történet főbb elemei a német mythologiába vezetnek vissza. Hasonló elbeszélések más népeknél is találhatók (pl. *Gesta Romanorum*, 120. sz. *De mulierum subtili deceptione*). Az elbeszélés két részből áll: az elsőben nyeri Fortunatus a csodatevő tárgyakat, a másodikban fiai elveszítik azokat. Drámai feldolgozásra egészen alkalmatlan; a néprege költői értéke és tanító iránya mégis már korán vonzotta a drámai költőket is: a német Hans Sachs (1553) és az angol Thomas Dekker (1590), az első igen naiv és egészen epikus módon, a másik

elég ügyesen birkóztak meg a tárgygyal. Az angol komédiások darabja a Dekker műve alapján készült. Úgy látszik, hogy nagyon tetszett; még 1679-ben is adták Drezdában egy udvari ünnepély alkalmával.

4. *Eine schöne lustige Comoedia von Jemand und Niemand* (Nobody and Somebody). Régi híres darab, feltünő szerkezettel. Tartalmát ugyanis két cselekvény képezi, egy komoly és egy víg, melyek párhuzamosan haladnak egymás mellett. A komoly történet tárgya Hollinshed és Monmouthi Gottfried krónikáiból van merítve. Marindus brit királynak három fia van; az első, ki apját a trónon követte, meghal; a másodikat, Archigallust, elűzik a lordok, mert kegyetlen volt, és a harmadikat, Elidurust, ültetik a trónra. De ez inkább a tudományokkal szeret foglalkozni s különben is úgy vélekedik, hogy nincs joga a koronára, míg bátyja él; azért ügyes csellel ráveszi a nemeseket, hogy Archigallust újra elismerik királyuknak. Ez azalatt igen derék emberré lett, nagyon bölcsen uralkodik s a nép őszintén megsiratja, midőn meghal. Most Elidurus másodszor lesz király. De két öcscse megfosztják a hatalomtól, a towerba zárják s maguk ülnek a trónra. Ezek egyike nemsokára meghal, a másikat agyonütik, s Elidurus harmadszor kerül a trónra. Bölcs és kegyes király volt. — E komoly történet mellett halad a víg cselekvény. Alapgondolata: a rosszat, melyet *Valaki*nek kellett tennie, *Senki* sem akarja elvállalni. Valaki és Senki a legdühösebb ellenfelek. Valaki mindig vádolja Senkit, minden bűnét, gaztettét ez utóbbinak tulajdonítja. E gondolatnak ily megszemélyesítését már a Percy gyüjteményének egy balladájában találjuk; Shakespeare is czéloz rá (*Veronai nemesek* III, 1 és *Vihar* III, 2). — A két cselekvény semmi összefüggésben sem áll egymással. A darab végén mégis annyiban kapcsolatba hozza a költő a két történetet, hogy a Valaki és Senki harczát Elidurus királylyal intézteti el. — Az átdolgozás itt is igen durva, főleg a komoly cselekvényé; míg a víg történet csak egy kissé hosszadalmas, de előadás tekintetében símább és műveltebb.

5. *Tragoedia von Julia und Hippolyta.* Már Tieck felismerte, hogy ennek tárgya nagyon emlékeztet Shakespeare *Két veronai nemes*ére, csakhogy befejezése tragikus: Romulus jegyet vált Hippolytával, azután Rómába kénytelen utazni s barátjára, Juliusra bízza jegyesét. Ez most maga akarja elnyerni a királyleányt s oly cselekkel él, mint a hűtelen barát Shakespearenél. Végre Romulus visszatér, meggyilkolja hűtelen barátját, menyasszonya megöli magát, a megcsalt barát is véget vet életének, a király pedig visszavonúl a

világtól. Angol eredetije ismeretlen, valamint amaz olasz novella is, melyen valószinűleg alapszik. Meglehet, hogy Shakespeare e darabból vette gyönyörű vígjátékának tárgyát, melyet azonban teljesen átalakított s geniálitása magaslatára emelt. Shakespeare különben két pásztorregényből, Montemayor *Diana*jából és Sidney *Arcadia*jából is vett anyagot szóban forgó darabjához.

6. *Comoedia von eines Königes Sohne in Engelland und des Königes Tochter aus Schottland.* Két ellenséges fejedelem kibékülése gyermekeik szerelme és házassága által. A cselekvényben csodás elemek s jóslások nagy szerepet játszanak. Az angol királyfi mint clown és mint szerecsen iparkodik a skót királyleány közelébe jutni, s a skót király, megtudandó leánya jövendő férjét, a varázstükörben előbb egy bohóczot, utóbb egy «fekete ördögöt» lát, mi őt a clownnak és szerecsennek öltözött királyfi üldözésére birja. Végül újra megindúl a harcz az angolok és a skótok közt; amazok elfogják a skót király leányát, ezek az angol király fiát, a fejedelmek nemesen bánnak a foglyokkal és a béke helyre áll. A darab igen rongált állapotban maradt fönn. A fordító alig dolgozhatott a teljes eredeti szövegből; valószinüleg csak egyes szerepeknek volt birtokában; a többit röviden, összefüggés nélkül, néha egészen értelmetlenűl egészítette ki. Főleg rosszúl járt a varázsló, kinek neve a szövegben Barrabas, a személyek névsorában és a darab egy helyén pedig Runcifax. Ez őrködik a szerelmesek felett, ennél van a varázstükör, ettől kér a skót király ismételve felvilágosítást és tanácsot. De épen az ő szerepe oly rosszúl van fordítva és, úgy látszik, kivonatolva, hogy néha meg sem érthetni. — E darab főérdeke abban rejlik, hogy feltünően emlékeztet Shakespeare *Vihar*jára és Ayrer *Sidea*jára, melyek kétségtelenűl egy régibb, de eddig föl nem fedezett angol darabon alapszanak, valószinüleg azon darabon, melynek rongált német átdolgozását az angol komédiások 1620-iki gyüjteményében találjuk.[1]) Ayrer *Sidea*ja nem alapúlhat a *Vihar*on, mivel ennél régibb, Shakespeare pedig bizonyosan soha nem hallott Ayrerről és darabjairól.[2])

---

[1]) L. *Schauspiele aus dem sechzehnten Jahrhundert, ed. J. Tittmann.* Leipzig, 1868, II. 148—155. l.

[2]) Az ellenkezőt állítja William Bell (1853), kinek nézete szerint Shakespeare a nyolczvanas években Németországban járt. Szerinte ugyanis Shakespeare 1586-ban Sir Lucy elől szülővárosából menekülni kényszerűlt. Az Earl of Leicester ekkor ment színtársulatával, mely nemcsak Stratfordban is játszott, hanem nagyrészt stratfordi és kenilworthi embe-

6. *Ein lustig Pickelhäringsspiel, darinnen er* (t. i. a bohócz) *mit einem Stein gar lustige Possen macht.* Eredetije ismeretlen. Tárgya Boccaccio (Decam., VIII, 3) és Straparola (Notte piacev., VIII, 1) novelláira emlékeztet. A bohócz elhiteti egy féltékeny paraszttal, hogy ha egy bizonyos követ a vállára vesz, mindenki másnak fogja nézni. A paraszt elhiszi és megpróbálja feleségénél, mi igen komikus jelenetekre vezet. Nagyon sikerült bohózat.

Ezek az 1620-iki gyüjtemény *angol komédiái és tragédiái*, melyek a XVI. század végétől az egész XVII. századon keresztül Németországban előadattak s mindenütt roppant tetszést arattak. A tárgyak és darabok újsága, a gazdag és bonyolult cselekvény, a bohócz nagy szerepe, a zenei részletek, tánczok és különböző testgyakorlati produktiók beleszövése, a fényes kiállítás és — egyik legfontosabb körülmény — a kitünő, természethű, hatásos előadás, — ezek azon momentumok, melyeknek ezen (szomorú állapotban fönmaradt) darabok nagy népszerüségöket köszönték. A kornak, mint több feljegyzésekből láthatni, főleg a zenei részletek is tetszettek nagyon. De alkalmaztak is zenét, a hol csak lehetett; főleg a trombiták, hegedűk, lantok egyik darabból sem hiányzanak.

Az 1620-iki gyüjtemény már 1624-ben új kiadást ért. Hét évvel később, 1630-ban, megjelent a gyűjtemény egy második kötete: *Liebeskampf oder ander Theil der Engelischen Komödien und Tragödien*, mely nyolcz darabot tartalmaz, de ezek egyikének sem ismerjük angol eredetijét. Úgy látszik, hogy az «angol» elnevezés itt már csak reklame, s a darabok talán mind német eredetiek.

Említettük, hogy az angol komédiások hatása első sorban

rekből állt, Németalföldre. Leicester a következő évben visszatért Londonba, de társulatának egy tagja, *Will, the Lord of Leicesters jesting player*, elvált társulatától és Németországba ment. E Will, Bell szerint, Shakespeare, ki Németországban Ayrer *Phönicia*jával és *Sidea*jával, melyeket később *Sok hűhó semmiért* és *Vihar* cz. darabjaiban utánzott, megismerkedett. Shakespeare e tartózkodása Németországban megmagyarázza a költő történeti, földrajzi, nyelvi, mythologiai stb. ismereteit is, melyeket Angliában nehezen sajátíthatott el. Shakespeare csak 1589-ben tért volna vissza Londonba. — Bell e hypothezise, mely leginkább azon alapszik, hogy Shakespeare életéről 1586—1589-ig nem tudunk semmit, főleg két okból nem nagyon valószínű: 1. a Lucyvel való összetűzés nagyon mythikus természetű; 2. nem bizonyíthatni be, hogy Ayrer 1589 előtt már írt drámát.

Ayrer Jakabnak és Heinrich Julius braunschweigi herczegnek drámáin észlelhető. Ez utóbbiak szintén új kiadásban fekszenek előttünk:

2. **Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig,** herausgegeben von *Julius Tittmann.* Leipzig, 1880, 264 l.

E drámák szerzője igen jó nevelésben részesült. Atyja, Julius herczeg, a XVI. század egyik legműveltebb és legkitünőbb fejedelme volt. Mint atyjának harmadik fia az egyházi pályára volt szánva s azért tudományos nevelésben részesült. De miután két idősb testvére a valláháborúkban elesett, Julius lett 1568-ban Braunschweig fejedelme. A kis ország az ő uralkodása alatt minden tekintetben felvirágzott. Julius rendezte a vallási és politikai viszonyokat, keresztülvitte a reformátiót, törvényes alapokra fektette az igazságszolgáltatást s nagy figyelemben és pártolásban részesítette az oktatásügyet. A helmstädti egyetemet is ő alapította (1575). Ezen férfiú fia volt Heinrich Julius herczeg, a század egyik legkiválóbb drámaköltője, ki 1564-ben (ugyanazon évben melyben Shakespeare) született, 1559-ben követte atyját az uralkodásban s 1613-ban Prágában meghalt. Igen művelt ember volt, latinúl kitünően tudott, görögűl értett, a classzikusokban igen jártas, a mathematikában s természettudományokban otthonos, a római jog terén tekintély volt. Uralkodása különben nem volt sem békés, sem szerencsés. H. Julius nagy autokrata volt és semmibe sem vette fejedelemségének alkotmányos jogait, miből közte és fővárosa, Braunschweig közt nyilt háború származott. E viszályok elintézése végett utazott két izben Prágába a császári udvarhoz. Második prágai tartózkodása alatt meghalt a cseh fővárosban, nem egészen 50 éves korában.

A herczeg nem nagy költői tehetség, nem is hivatottsága vitte őt a drámairásra, hanem a körülmények, főleg saját udvari színházának igényei. Midőn Heinrich Julius működni kezdett, a német udvarok már nagy pártolói voltak a színháznak. A braunschweigi herczegnek is volt külön színtársulata Wolfenbüttelben. A színészeket kezdetben Angliából hozatta. Első neje a szász választófejedelemnek, második neje a dán királynak volt leánya. Szászország és Dánia benső viszonyban voltak az angol udvarral; angol komédiások Drezdában és Kopenhagában régibb idő óta járatosak voltak. Így tehát leánykorukból az angol komédiások előadásaihoz szokott nejei is befolyással lehettek költőnkre, ki főleg második házassága óta nagy gondot fordított színházára és írt darabokat repertoirja szá-

mára.[1]) E darabokon az angol komédiák és tragédiák hatását első pillanatra is felismerhetni. Mind prózában vannak írva, cselekvényük gazdag, a szerzőnek egyénítő jellemzésre való törekvése félreismerhetetlen. Két pontban azonban eltér a herczeg mintáitól. Főtörekvése oda van irányozva, hogy a kornak gazdagabb és sokoldalú képét nyujtsa; innen a sok epizódikus alak, főleg a számos népjelenetek, melyek csak arra valók, hogy a darabokban feltételezett állapotokat számos egyes adatban feltüntessék. Azután jellemző H. Juliusnak tanító iránya és igazságszolgáltatása. A herczeg, mint említém, kitünő jogtudós volt. Ez ismereteit kiaknázta drámáiban is. A per nagy szerepet játszik; a per formáit a legnagyobb pontossággal tartja meg. Igazságszolgáltatása túlságosan szigorú. Sokszor érinti, hogy némely bűnök kikerülik az állam igazságszolgáltatását, ezeket ő a dámában, még pedig a legszigorúbban akarja büntetni. Feltünő különben, hogy nála is, mint Hans Sachsnál, a komikus darabok sokkal sikerültebbek, mint a komolyak. A herczegnek két rövid év alatt készült tizenegy színműve is bizonyítja, hogy Németországban a XVI. század működése alapján kiváló nemzeti dráma, különösen nemzeti vígjáték is, fejlődhetett volna, ha a XVII. század politikai és vallási zavarai s ezekkel kapcsolatban a külföldi műveltség és irodalom befolyása meg nem semmisíti az egészséges, organikns fejlődést.

A herczeg első darabja, *Tragica Comoedia von der Susanna*, a kor egyik kedvencz tárgyának feldolgozása. A humanisták is irtak már (latin) Zsuzsánna-drámákat, német költők követték példájokat. A Rebhun Pál Zsuzsannája a régi drámai iskola legértékesebbb terméke.[2]) Ez előzőket láthatta vagy olvashatta a herczeg; a XVI. századi angol Zsuzsanna darabot (*Comedie of the most vertuous and godly Susanna*, 1578) alig ismerte. Az ő darabja mindezeknél gazdagabb, életteljesebb; több a szereplő, szerencsésebb a jellemzés. A népjelenetek gazdag, eleven képét adják a korabeli viszonyoknak, főleg az

[1]) Heywood Tamás *Apology for Actors* cz. művében, mely 1612-ben megjelent és a dráma történetének egyik elsőrangú forrása, említi, hogy Dániában és Szászországban már a nyolczvanas években működtek angol komédiások. Drezdában többek közt Pope Tamás és Bryan György, kik London első színészei és Shakespeare jó barátjai közé tartoztak. Heywood szerint ugyanekkor a braunschweigi herczeg és a hesseni tartománygróf udvarainál és az ő szolgálatukban is működtek angol instrumentisták és komédiások.

[2]) Említést érdemel, hogy Stockel Leonhard *bártfai* iskolamester is írt 1559-ben egy német Zsuzsánna-drámát tanítványai számára.

erkölcstelen igazságszolgáltatásnak. A bohócz[1]) nem hiányzik, de tisztességes alak; olyan intrikusféle, ki ellentétes nézeteivel elősegíti a cselekvény fejlődését. A darab igen terjedelmes s valószinüleg egy udvari ünnepély számára készült; közönséges előadásokra a herczeg maga rövidebbre vonta szinművét. Ily alakban megjelent 1593-ban és sokszor adták.[2])

H. Julius felfogása szerint a dráma feladata, «a világ jelen folyását mintegy tükörben festeni». E felfogásnak már a Zsuzsanna is megfelel, melyben természetesen nem ókori zsidó, hanem modern német viszonyokat rajzol. Még jobban érte el e czélját egy pár igen mulattató színműben, melyeknek középpontját a házasságtörés képezi. Ide tartozik: *Tragoedia von einem Buhlen und Buhlerin*, melyben egy asszony fiatal kedvesével folyton megcsalja részeges férjét, míg az ördög, ki a bűnös szerelmi viszonyt közvetítette, elviszi az erkölcstelen párt. Hasonló a *Comoedia von einem Weibe*, hol az asszony kedvese maga meséli viszonyát a férjnek, kit neje végig ismételve rászed, úgy hogy az, alapos gyanúja daczára, nem képes az asszony rosszaságát bebizonyítani. Még érdekesebb a *Tragedia von einer Ehebrecherin*, melyben a férj gyanakodik nejére és maga fogad föl egy ifjút, kivel az asszonyt kisértetbe viteti. Pamphilus, a felfogadott csábító, elbeszéli a maga és kedvese csinjait a férjnek, kiről persze nem tudja, hogy kedvesének ura. De a férj sohasem képes a bűnösöket tetten fogni s végre beleőrül az izgatottságba, mire az asszony megfojtja magát s az ördög elviszi. A befejezés nem illik a mulattató és ügyes tartalomhoz. A darab forrása Lindner Mihály könyve: *Rastbüchlein, darin schöne kurzweilige, lächerliche und lustige Possen und Fabeln* (1560 körül), melyben azonban a cselekvény jól végződik,

---

[1]) A bohócz neve H. Juliusnál is *János* (John, Jahn, Jan, Johann), de nem *Pickelhäring*, hanem *Clant* vagy *Klam* (azaz Clown), *Bouset* (Ayrernél *Posset*, azaz puncs), *Banser*, *Panzer*, *Dickwanst* (francziául *panse*, alnémetül *Panze*, felnémet *Wanst*, gyomor, has) vagy *Conjet* (?).

[2]) Heinrich Julius összes darabjai 1593-ban és 1594-ben jelentek meg. Műveinek újabb teljes kiadását *W. L. Holland* eszközölte, Stuttgart. 1855. Tittmann a tizenegy darab közül hetet vett föl: 1. Susanna. 2. Buhler und Buhlerin. 3. Wirth. 4. Edelmann. 5. Vinc. Ladislaus. 6. Ungerathener Sohn. 7. Von einem Weibe. — A darabok eredeti kiadásain a comedia vagy tragedia szó után néhány betű következik, melyek a herczeg nevének és czímének kezdőbetűi, pl. H J B E L D E H A, azaz: Henrici Julii Brunsvicensis et Luneburgensis ducis, ecclesiae Halberstadensis antistitis.

mert az ifjú hallgatást esküszik s elhagyja a várost. H. Julius e darabja sokat foglalkoztatta a tudósokat, mert tárgya azonos a Shakespeare *Vindsori víg nő*inek tárgyával. Cohn (Shakespeare in Germany, XLIII. l.) szerint az angol költő ismerte és használta a német herczeg művét, melyet Londonba visszatért angol komédiások magukkal hoztak volna Angliába. De ez nem igen valószinű.[1])

Kisebb tréfák, de ügyesen dolgozva s műveltségtörténeti szempontból érdekesek: *Comoedia von einem Wirthe*, kit vendégei megcsalnak, *Tragica Comoedia von einem Wirthe*, ki vendégeit folyton megcsalja, míg egyszer az ördög vendégül érkezik hozzá s magával viszi a csalót, és *Der Fleischhauer*, kit folytonos csalás miatt beperelnek és kivégeznek. A szerző mindenütt a jognak kérlelhetetlen és sokszor túlzó szigorral eljáró képviselője. Ezen tendencziája okozza e tréfás kis daraboknak indokolatlan s rossz hatású véres befejezéseit. Hogy különben országának állapota eléggé indokolta a herczeg ezen álláspontját, mutatja a korabeli példaszó:

Reiten und Rauben ist keine Schande,
Das thun die Besten im Braunschweiger Lande.

A herczeg leghíresebb és legjobb darabjai: *Comoedia von einem Edelmann* és *Comoedia von Vincentio Ladislao Satrapa von Mantua*, az első azon ismeretes, számos elbeszélésben és gyüjteményben található tréfának drámai feldolgozása, mely különösen Bürgernek *Der Kaiser und der Abt* czímű, a Percy-gyüjtemény egy balladáján alapuló költeménye által igen népszerüvé lett; — a másik, Gervinus szerint e kor legsajátosabb és legeredetibb darabja, egy felfuvalkodott, üres és hazug szédelgő jellemrajza.[2]) Ilyeneket Plautus óta ismételve szerepeltettek s a «Capitano» idővel az olasz színpad egyik rendes typikus

[1]) H. Julius és Shakespeare e drámáinak érdekes összehasonlítását adja R. Genèe, *Geschichte der Shakespeare'schen Dramen in Deutschland*, Leipzig, 1870, 12—15. l.

[2]) Cohn (i. h.) ezen darab és Shakespearenek *Sok hűhó semmiért* cz. vigjátéka közt is lát valami hasonlatosságot, — kétségtelenül minden alap nélkül. Grimm Hermann, *Das Theater des Herzogs Heinr. Julius zu Braunschweig (Fünfzehn Essays*, Berlin, 1875, 142—182. l.) Bandello azon novellájára vezeti vissza e darabot, melyből Shakespeare *Sok hűhó semmiért* cz. vigjátéka s Ayrer *Szép Phönicia* cz. színműve is származnak. A «Capitano» oly ismeretes alakja volt az olasz színpadnak, hogy a herczeg őt darabjának hősévé tehette, a nélkül, hogy akár Bandelloból, akár Shakespeareből vagy Ayrerből merített volna.

alakjává lett. A tárgyban magában tehát nincs eredetiség, de a földolgozás egészen a herczeg műve, és ebben ügyessége és humora a legjobb színben tünnek föl. Vincentio merész hazugságai jó részben Bebelius *facetiái*ból s Kirchhof *Wendunmuth* cz. gyüjteményéből valók; egy részök átment később Münchhausen kalandjaiba is.

H. Julius leggyengébb műve az iszonyú véres *Tragoedia von einem ungerathenen Sohn*, melyben még a Titus Andronikus borzasztóságain is sikerűlt túltennie. Severus herczeg fiatalabbik fia, Nero, vágyódik a trón után; azért meggyilkolja atyját, anyját, bátyját, sógornéját, unokaöccsét, sőt saját fiát, kinek szívét megeszi, mert úgy védve hiszi magát minden baj ellen. Végre azonban feltámad lelkiismerete, a meggyilkoltak szellemei megjelennek, és az ördögök elviszik őt. A darabban előforduló 18 szereplő közől kilenczet meggyilkolnak, ketten megölik egymást, egy megmérgezi magát, egy kivágja a nyelvét, egyet az ördög visz el. Csak négy marad életben, de ezek közől három meg sem halhat, mert ördögök. A darab vérességét még fokozza az a feltünő körülmény, hogy a bohócz nem szerepel benne. A tragédia különben, melyen az angol komédiások befolyása legkirívóbban észlelhető, nemcsak Titus Andronikusra, hanem Shakespeare III. Rikhárdjára is emlékeztet, mit Tittmann nem vett észre vagy nem tartott érdemesnek felemlíteni.

A braunschweigi herczeg nem nagy költői tehetség. Okos, erélyes, művelt férfiú, ki a színpadról is helyes nézeteket, igaz erkölcsöket, a jog tiszteletét terjeszteni és ébreszteni törekedett. A német dráma történeti fejlődésében mégis kiváló állást foglal el: az új drámai iskolát, mely az angol színház befolyása alatt keletkezett, Ayrer mellett főleg Heinrich Julius képviseli, kinek munkássága még a következő századra is nagy hatással volt.

HEINRICH GUSZTÁV.

Euenusból.

(2. Bergk.)

Bacchusnál a «se sok se kevés» mértéke a legjobb.
Máskép elbúsít, vagy fene mérget okoz.
Három nympha meg ő negyediknek, ez annak a rendje.
Így ő legkellőbb, a mikor ágyba megyünk.
Ámde mihelyt sok a gőz, a szerelmet azonnal elűzi,
S mint a halál oly mély álomözönbe merít.

Ford. P. T. E.

VEGYESEK.

— **A német philologusok 35. gyűlése.** [1]) A német plilologusok 35. gyűlésöket Stettinben tartották 1880. sept. 26—30-ig.

Az űlésen több üdvözlő irat osztatott szét. Lemcke tanár a marienstift-i collegium nevében közrebocsátotta Reiner Phagi facetusának egy régi kéziratát latin bevezetéssel és Brant S. fordításával. A stettini városi gymnasium collegiumából hárman vettek részt adalékokkal: Kern igazgató értekezésében az uralkodó nézetekkel szemben kimutatja, hogy az eleai bölcsészet a legnagyobb fejlődését Melissosban, Samos szigetén érte el; Herbst, hogy Tacitus az Annales első 6 könyvében forrásul használt történetírókkal tudatos ellentétben áll; Brunn, hogy ἄκατος nem kis, hanem különösen hajózásra alkalmas, éles gerinccel bíró jármű.

A gyűlésen következő philologiai előadások tartattak:

1. *Prutz János*, königsbergi igazgató, szabad előadást tartott *A classicus ókornak befolyásáról a közép korra*. A philologiának és történetnek ott kell összeműködni, hol döntő szellemi változásról van szó. Ily változást mutat a középkor története; mert míg ennek első felében az egyházi szempont volt mérvadó és műveltsége a római irodalom utóhatására szorítkozott, addig a második fele világi jelleget öltött és műveltsége is nemzeti alapon nyugodott. Ebből azon kérdés támad, vajjon minő hasznot húzott amaz első időszak a római irodalom tanulmányozásából és mely tényezőknek tulajdonítandó a második időszaknak félreismerhetetlen haladása.

Az egyház, mely a római irodalomnak hódolt, a pogány szerzőket mindig mellőzte; s ennélfogva a középkori tanulmányozás az auctorok nagyon kis körére szorítkozott. Így még a középkornak azon írói is, kik olvasottságot akarnak tanusítani, nem igen mennek azon körön túl, melybe Vergilius, Horatius, Lucanus, Statius és Ovídius, a prózaírók közül Cicero és Livius, tartoztak. S a classicusok olvasása nem azok tartalma miatt történt, hanem stilistikai gyakorlás czéljából. — Másképp volt ez ugyanakkor az araboknál. Ők nemcsak külsőleg ismerték az ó kort, hanem behatoltak a művek belsejébe és a hajdankor vívmányait az utókor hasznára fordították.

A classicusok tanulmányozásának haszna, a mint az nyugaton egyházi felügyelet alatt történt, szintén csekély volt; főleg rhetorikai szépítésre adtak alkalmat s nemcsak bekezdéseket és szólás-

[1]) A «Neue Jahrbücher für Philologie u. Paedagogik» után.

módokat irtak ki egyszerűen, hanem valódi tényeket is átvettek az eredetiből. Angilbert Nagy Károlynak kikötő építéseit Vergilius után irja le, Einhard Károly életében fölváltva Suetonius-és Sallus- tiusból ír ki részeket, Freisingi Ottó I. Frigyes történeténél egész fejezetet vesz át Josephusnak egy fordításából. Ezen tanulmányok mélyebbre nem hatottak; a népköltészet érintetlenül maradt és ha az általános műveltség a XIII. század óta oly jelentékeny haladást mutat, az korántsem a classicus tanulmányoknak tulajdonítandó. Ezen haladás a nemzetiség fejlődéséből, ellentétben az egyház universalismusával, és a keresztes háborúk idejében az arabokkal való érintkezésből származik. Ezektől nyerték nyugat népei az erőt, hogy a középkorra súlyosodó egyoldalú műveltséget megtörjék és az egyházra való tekintet nélkül lassankint nemzeti alapon fejlődjenek.

Ezen előadás heves vitára adott alkalmat. Eckstein lipcsei tanár fèlemlített költeményeket, mint pl. Valthariust és a latin kóborló deákok dalait, bizonyságul arra, hogy a klastromi iskolák latin műveltsége nem volt puszta gépies idomítás.

2. *Dr. Henning* magántanár (Berlin) *A német runákról* értekezett. A berlini praehistorikus kiállítás egy rég letűnt kornak bizonyítékait mutatta. Így bizonyos, hogy a german néptörzs bölcsőjét Németországnak északkeleti része képezi, és nem a déli, sem pedig a rajnai tartományok. Ezen kiállításon hozattak össze Virchow által ama legrégibb kornak runákkal ellátott emlékei, melyeknek lelhelyei Volhyniától Frieslandig terjednek. A nyelv megismertet olyan korral, melyről semmi hagyomány sem maradt fen, és a nevekkel ellátott runafeliratok, különösen a keleti germánok vidékét illetőleg, kiknek betűrendjét ismerjük, majdnem okmány becsével bírnak, mert a germán nevek hangzása nagyon bizonytalan. Még néhány év előtt kérdéses volt, vajjon létezik-e általában német runa, mert a fenmaradt runák az északi tartományokban találtattak; és ha egyes runafeliratok Németországban is találtattak, azokat mint az északi tartományokból elszakadtakat tekinthették; azonban az ujabb felfedezések bebizonyították, hogy ó német runalphabetum létezett.

Honnan származnak ezen runák, az még kérdés. Azon csodát, hogy mulékony hangok irás által megmaradnak, a monda Wodanra vezeti vissza, és a most csak az északiaknál fenmaradt monda csak az által lesz németté, hogy az Eddanak azon versszaka, mely róla szól, Németországban találtatott, hol Blind K. azt két évvel ezelőtt egy öreg asszony szájából hallotta, természetesen Krisztusra való alkalmazással. Wodan hadifogoly és az ellenség őt áldozatként egy

fára felakasztja, a melyen kilencz napig függ étlen szomjan; ezen szükségben találja fel a runákat, általuk eléri a földet, s egyik ismeretet a másik után von belőlük, úgy hogy csak most lesz a nagy Wodanná.

Ebben egy vallástörténeti mag rejlik. Wodan nem volt mindig a legfőbb isten, hanem eredetileg Tius, a görög Zeus; ez jelentőségét már elvesztette, mielőtt a skandinavok a többi germanoktól elváltak. Úgy látszik, hogy ezután minden egyes törzs saját védistenét emelte a legfőbb helyre, az Istävonok (frankok), kik a keltákkal folytonosan harczoltak, Wodan-t a had istenét emelték föl, de nem mint hadisten nyerte el az általános tiszteletet, hanem mint a műveltség istene. A germánok a Rajna mellékén, a rómaiakkal való érintkezésökben, tanulták megismerni a magasabb műveltséget és új erényeket, melyeket új nemzeti istenöknek tulajdonítottak, mert Wodan most eszményképe lett a művelt germánnak. Ha ezen Wodannak tulajdoníttatik a runok feltalálása, át kell térnünk a Rajnához.

Tacitus úgy találta, hogy a Rajnamellékén a jóslás beirt vesszőcskékkel történt, nevöket egy angolszász dalból ismerjük és a nyárra, télre, vadászat-, háború-, halászatra és a germánok egész történetére vonatkoznak, de alphabetumról semmit sem tudunk. De Wimmer L. kimutatta, hogy három 24 betűből álló runaalphabet melyek Burgundban, Angol-és Svédországban találtattak, egymás közt és a legrégibb német feliratokkal megegyeznek. De ezen runaalphabetum nem eredeti, hanem a phöniciai alphabetumból származik és az F alakjából bebizonyítható, hogy a latin írásból van kölcsönözve, nem pedig a görögből. Ezen alphabetum már jókorán elterjedt keletre és a cyrill alphabetum képződésére is befolyással volt.

3. *Susemihl*, greifswaldi tanár, *Aristoteles Nikomachosi ethikájáról* értekezett. Spengel (1841.) kimutatta, hogy az Aristoteles munkái közt fenmaradt három ethika közül csak a Nikomachoshoz intézett az övé. További kutatásokra ösztönöz azon körülmény, hogy ezen ethika három könyve az eudemosival közös, t. i. az 5—7-ik könyv megfelel Eudemosnál a 4—6-iknak. Ezen kérdés nagyon fontos, mert ennek megfejtésétől függ, vajjon Aristotelesnek ethikai rendszere teljesen vagy csak töredékekben maradt-e reánk. Ezt akarja szerző kimutatni.

Előadásában nagyon a részletekig megy; s azon következtetésre jut, hogy a nikomachosi ethika Aristotelesnek műve, hogy a későbbi peripatetikusok sokat hozzáadtak, mely hozzáadások részint eltérő, de legnagyobb részt Eudemossal megegyező nézeteket foglal-

tak magukban, s hogy az egész mű a nagy moral szerzője előtt már azon alakjában volt, melylyel fönnmaradt.

4. *Wohlrab* (Chemnitz) *Sokratest, mint erotikust* ismertette. A Sokratesről szóló előadások kezdettől fogva részrehajlók. Miután a komikusok, a veszedelmes újítók elleni ellenszenvökben Sokratest túlzottan megtámadták, a lelkesült követők ép oly túlzottan védelmezték. Nem kevésbbé voltak részrehajlók a későbbiek, és Sokrates idővel typikus alakká lett, melyet aggodalom nélkül fölékesítettek. Ily eltorzításokkal szemben a történeti módszernek meg kell határozni a források keletkezését. Hogy szerző a történeti módszert Sokratesre először mint erotikusra alkalmazza, ez azért történik, mert ezen oldalról még nem tárgyalták. Hogy Sokratest joggal tartják erotikusnak, az nem csak abból következik, hogy ő, ellentétben saját elméletével, a szerelemben tudást követel, hanem életmódjából is és abból, hogy tanítványai közül nemcsak Plato és Xenophon a szerelmet sokfélekép magyarázzák, hanem hogy evvel Eukleides, Kriton, Simmias és Antisthenes is foglalkoztak. Schmidt H. synonymikájában bebizonyította, hogy ἔρως a szerelemnek általános fogalmát jelenti és szűkebb értelemben az érzéki szerelmet, ellentétben a nem érzékivel, a φιλία-val.

Fontos azon körülmény, hogy Aristophanes, Sokratesnek ellensége és az ἔρως minden kinövéseinek kiméletlen üldözője, Sokratest ezen oldalrol teljesen érintetlenül hagyja. Sokrates követői közül Plato fiatalabb Xenophonnál, de mert ő már mestere életében írt, az első dialogusoknak nincs még védelmi irányuk. Mindazonáltal, mert Bonitz és Usener szerint Phädrus első iratai közé számitandó, Plato kezdettől fogva annyi önállóságot tanusít, hogy nem tekinthető pusztán megtörtént beszélgetések tudósítójának. — Xenophonnak kétségkívül szándéka volt hűségesen tudósítani. A mit elvi szempontokról nála találunk, azt bizonynyal a mester tulajdonául tekinthetjük. Ha tehát Plato ugyanazon nézeteket beszélteti el Sokratese által, mint Xenophon, akkor minden kétség eltűnik és egy valódi sokratesi bölcseletnek alapját nyerjük. Aristotelesből nem tudjuk meg, mit tanított Sokrates s szerelemről; a későbbi íróknál részben tisztátalan adomákkal találkozunk, melyek, mint Luzac már kimutatta, Aristoxenusra vezetendők vissza. Mit tanított Sokrates a szerelemről, azt életéből következtethetjük, barátságos összeköttetéseiről pedig épen gazdag forrásaink vannak. Be van bizonyítva, hogy őt még halálos ellenségei sem vádolták büntetendő szenvedélylyel, s tudjuk, hogy az érzéki szerelmet elvetette.

Így tehát nála a szerelemből csak a φιλία marad meg, melyet barátságnak nevezhetni. A ki tökéletes volna, annak nem volna szüksége barátra. A barátságot tehát a szükségre alapítja és evvel egybehangzóan a rokonsági köteléket is felbomlani engedi, ha nem válhat barátsággá az ő felfogása szerint. Hogy Sokrates a barátság hasznát annyira kiemeli, annak oka a személyiségekben, kikhez szól, fekszik.

(Vége köv.) HELLEBRANT ÁRPÁD.

Budapesti Philologiai Társaság.

— **A budapesti philologiai társaság tagjai:**

Dr. Ábel Jenő (Budapest),
Ambrus Mór (Losoncz),
Dr. Angyal Dávid (Budapest),
Dr. Babics Kálmán (Budapest),
Dr. Ballagi Mór (Budapest),
Bartal Antal (Budapest),
Baráth Ferencz (Budapest),
Dr. Bászel Aurél (Budapest),
Dr. Bánóczi József (Budapest),
Dr. Beöthy Zsolt (Budapest),
Dr. Budenz József (Budapest),
Burány Gergely (Szombathely),
Dr. Boros Gábor (Nagy-Enyed),
Budaváry József (Nyitra),
Beksits Ignácz (Budapest),
Dr. Barna Ignácz (Budapest),
Bermüller Ferencz (Budapest),
Csernák Samu (Budapest),
Csomár István (Munkács),
Elischer József (Budapest),
Dr. Engelmann Gusztáv (Beszterczebánya),
Dr. Erődi Béla (Budapest),
Faludi Miksa (Székesfehérvár),
Farkas József (Kecskemét),
Ferencz Valdemar (Budapest),
Dr. Fraknói Vilmos (Budapest),
Fröhlich Róbert (Budapest),
Garami Rikárd (Budapest),
Géresi Kálmán (Debreczen),
Gergely Károly (Debreczen),
Goldis János (Arad),
Dr. Goldziher Ignácz (B.-pest),
Dr. Greguss Ágost (Budapest),
Dr. Gyulai Pál (Budapest),
Gyulay Rudolf (Komárom),
Halász Ignácz (Székesfehérvár),
Dr. Hatala Péter (Budapest),
Haraszti Gyula (Budapest),
Haslinger Ferencz (Arad),
Hehelein Károly (Szatmár),
Hegedüs Béla (Budapest),
Hegedüs István (Kolozsvár),
Dr. Heinrich Alajos (Budapest),
Dr. Heinrich Guszt. (Budapest),
Dr. Heinrich Károly (Fehértemplom),
Hofer Károly (Budapest),
Dr. Hómann Ottó (Kolozsvár),
Hunfalvy Pál (Budapest),
Jurkovics Emil (Budapest),
Katinszky József (Kassa),
Dr. Keleti Vincze (Budapest),
Kemény Hugo (Szombathely),
Kolonics Lipót (Sz.-Fehérvár),
Dr. Kont Ignácz (Budapest),

Köpesdi Sándor (Budapest),
Kotunovics Sánd. (Nagyvárad),
Kuun Géza gróf (M. Németi),
Dr. Lipp Vilmos (Keszthely),
Liszy Lajos (Székesfehérvár),
Madarász Gusztáv (Nagy-Kálló),
Malmosi Károly (Budapest),
Dr. Márki József (Budapest),
Matskássy József (Szeged),
Moravcsik Géza (Szarvas),
Dr. Mayr Aurél (Budapest),
Nátafalussy Kornél (Rozsnyó),
Dr. Ortvay Tivadar (Pozsony),
Odescalchi Artúr hg. (Skiczó),
Dr. Pecz Vilmos (Budapest),
Petrovich Ferencz (Budapest),
Pfeiffer Antal (Trencsén),
Pirchala Imre (Arad),
Dr. Pozder Károly (Losoncz),
Pongrácz Emil gr. (Vágújhely),
Reitmann Ferencz (Zenta),
Dr. Riedl Frigyes (Bécs),
Dr. Ring Mihály (Pozsony),
Dr. Román Sándor (Budapest),
Salamin Leo (Sopron),
Schlott Gyula (Beszterczebánya),
Dr. Simon József (Zombor),
Dr. Simonyi Zsigmond (Budapest),
Strausz Salamon (Sz.-Fehérvár),
Szabó Szilveszter (Győr),
Szalay Gyula (Nagy-Kőrös),
Dr. Szamosi János (Kolozsvár),
Szilágyi István (Marm.-Sziget),
Szinyei Endre (Sárospatak),
Dr. Szombathy Ignácz (Győr),
Szombathy István (Kecskemét),
Szőke Adolf (Losoncz),
Dr. Tárkányi Béla (Budapest),
Dr. Télfy Iván (Budapest),
Dr. P. Thewrewk Emil (Budapest)
Dr. Torma Károly (Budapest),
Unger Román (Székesfehérvár),
Vajdafi Géza (Ungvár),
Dr. Vámbéry Ármin (Budapest),
Várkonyi Endre (Tata),
Veress Ignácz (Nagyszeben),
Virkler Endre (Budapest),
Vizoly Z. (Déva),
K. Vozári Gyula (Szatm.-Ném.),
Volf György (Budapest),
Dr. Wagner Lajos (Pozsony),
Zichy Antal (Budapest).

(Folytatjuk.)

— **Tagdíjukat 1881-re lefizették**: Dr. Bászel Aurél (Budapest), Burány Gergely (Szombathely), Dr. Boros Gábor (Nagy-Enyed), Farkas József (Kecskemét), Gyulay Rudolf (Komárom), Hegedüs Béla (Budapest), Hehelein Károly (Szatmár), Dr. Heinrich Alajos (Budapest), Dr. Heinrich Gusztáv (Budapest), Köpesdi Sándor (Budapest), Liszy Lajos (Székesfehérvár), Nátafalussy Kornél (Rozsnyó), Pirchala Imre (Arad), Dr. Pozder Károly (Losoncz), Reitmann Ferencz (Zenta), Dr. Román Sándor (Budapest), Dr. Szamosi János (Kolozsvár), Szalay Gyula (Nagy-Kőrös), Szegedi Sándor (Debreczen), Szőke Adolf (Losoncz), Vajdaffy Géza (Ungvár), Várkonyi Endre (Tata), Veress Ignácz (Nagy-Szeben), K. Vozáry Gyula (Szatmár-Németi).

— *A tagdíj felét fizette* : Madarász Gusztáv (Nagy-Kálló) ; *3 frtot* : Vizoly Z. (Déva).

— **Az okmány díját (2 frt) megküldték**: Burány Gergely (Szombathely), Gyulai Rudolf (Komárom), Goldis János (Arad), Pirchala Imre (Arad).

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Badics T. Gaal József «Peleskei nótárius»-a. Irodalomtörténeti tanulmány. (Különnyomat a «Fővárosi Lapok» 1881. XVIII. 35—38. számaiból. Budapest, 1881. Athenæum. (Kis 8-r. 36. l.)

Beöthy Zs. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 2. kiad. Budapest, 1881. Athenæum. (N. 8-r. 322, V. l.) 2 frt 50 kr.

Hellebrant Á. Magyarországi vonatkozású ősnyomtatványok a m. t. Akademia könyvtárában. Budapest, 1880. Weiszmann testv. (csak 30 péld.). (8-r. 48 l.)

Könyvszemle, Magyar. Közrebocsátja a m. n. Muzeum könyvtára. 1880. V. évf. 5—6. füz.

Tartalom: *Fraknói* V. Két magyarországi unicum a kopenhágai kir. könyvtárban. — *Koncz* J. Lupuj vajdáról XVII. sz. ismeretlen magyar ének. — *Ráth* Gy. Adalékok Szabó K. régi magyar könyvtárához. — *Hellebrant* Á. Magyarországi vonatkozású ősnyomtatványok a m. t. Akademia könyvtárában. — *Csontosi* J. Adalék a szepességi XV. századi könyvtárakhoz. — *Fejérpataki* L. A zágrábi káptalani könyvtár XV. sz. könyvlajstroma. — *Majláth* B. A gr. Forgách-család levéltára. — Tipray T. emléke. — Hazánkat érdeklő külföldi szemle. — Vegyes közlemények. — Iskolai értesítők 1879—80-ról. — A magyar irodalom 1880-ban. — Hazai nem magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi munkák.

Mihálovits J. Gyakorlati ilír nyelvtan. Tanodai és magánhasználatra. Írta és kimerítő gyökszótárral ellátta. — II. kiad. Baja, 1881. Kollár. (n. 8-r. 4. 175. 63 l.)

Moller E. Kell-e latin és görög nyelv a középiskolában? Közoktatásunk reformjához. — A klasszikusok s a latin és görög nyelv. — Bain véleménye. — Nemzeti középiskola. — Budapest, 1881. Grimm. (8-r. 54 l.) 50 kr.

Nemzeti könyvtár. Szerk. Abafi L. Budapest 1880. Aigner. (8-r.) Egy-egy füzet 30 kr.

70. sz. Katona J. művei 8. sz. (241—320 l.)
71. » Sárossy Gy. művei 4. (241—304 és 3 l.)
72—73. » Dugonics A. művei 4. 5. (65—200 l.)
81. » Új foly. 1. Vajda János összes költeményei. 2. (1—80 l.)

A VERBALIS ELŐTAGU ÖSSZETETT SZAVAK HOMÉROSNÁL.[1])

Az összetett szó két külön értékű, de *egy* egységes egészszé összeolvadt fogalom képviselője. Két külön értékű fogalom pedig csak úgy olvadhat teljesen együvé, hogy az egyik meghatározza, alája van rendelve a másiknak.

A példák bizonyítanak, és azért, a mennyire tőlünk telik, fölsoroljuk itt az Ilias és az Odysseiában található összetételeket. Ezek:

I. csoport. *a)* ἀνδρο-κτασίη, αἰ-πόλιον kecske- vagy juhnyáj (l. alább αἰ-πόλος), ἁρμα-τροχίη kocsinyom (wagengeleis, -spur), βο-ηλασίη, βου-κολίη (h. Merc. 498), δημο-γέρων elöljáró (volksälteste), δολο-φροσύνη cselvetés (sinnen auf list), δίσκουρα Ψ 523 (δίσκου οὖρα u. o. 431), ἐπεσ-βολίη, ζυγό-δεσμον, ζω-άγρια tulajdonképen életdíj (lohn für erhaltung und rettung des lebens, αἱρέω igéből tlk. a mit kap valaki, a nyert jutalom az életért.

[1]) Irodalom: *Justi*, die zusammensetzung des nom. in den indogerm. sprachen. Götting. 1861. — *Berch*, über die compos. des nom. in den hom. gedichten, Kiel 1866. — *Clemm*, de compos. graecis, quae a verbis incipiunt, Gissae 1867. — *Tobler*, über die wortzusammensetzung, Berlin 1868. — *G. Schoenberg*, über gr. composita, in deren ersten gliedern viele gram. verba erkennen. Mitau. 1868. — *Roediger*, de priorum membrorum in nominibus graecis compositis conformatione finali. Lps. 1866. — *Heerdegen*, der nom. compos. graecorum impr. hom. generibus, Berol. 1868. — *Fedde*, über Wortzusammensetzung im Homer. Erster Theil. Progr. Breslau, 1871. — *K. Zacher*, de priorum nominum compos. graec. confirmatione finali. Hal. Sax. 1873. — *Osthoff*, das verbum in der nominalcomposition. Jena, 1878. — *G. Curtius*, studien zur griech. u. lat. grammatik. V. VI. VII.

Seiler), ἱστο-πέδη der schuh des masthaumes, (Seiler; πέδη a. m. Fessel, Curt. 245), κυνά-μυια hundsfliege, μητρο-πάτωρ öregapa, μοιχ-άγρια a paráználkodás díja, οἰκωφελίη a gazdagság gyarapítása (v. ö. οἶκον ὀφέλλειν ο 21), οἰνό-πεδον weinland I, 579 (α 193 és λ 193 γουνὸν ἀλωῆς οἰνοπέδοιο mint értelmezvény áll és nem melléknévi jelző), συ-βόσιον disznónyáj.

b) ἀγανο-φροσύνη szelidség, αἰν-αρέτη Π 31, ἀκρό-πολις, ἀλαο-σκοπίη vak, azaz hiábavaló kémkedés, βού-βρωστις Heisshunger (v. ö. βουλιμία Plut. Symp. 6, 8, 5.), εὐ-αγγέλιον, εὐ-δαιμονίη, εὐ-δικίη, εὐ-εργεσίη, εὐ-νομίη, εὐ-φροσύνη (stb.), θυμο-λέων (lényegileg ugyanannyit tesz «oroszlány bátorságú, oroszlány szívű», de tulajdonképen úgy kell felfogni, hogy «bátorságára nézve oroszlány» és semmi mód sem szabad a következő csoporthoz számítani. Mert ha oda tartoznék, akkor először fordítva kellene a tagoknak állni, akár mint ἀνδρ-αχθής férfi nehézségű, γλαυκ-ῶπις bagolyszemű, és másodszor mint melléknévi jelző kellene szerepelnie a mondatban, valamint az egész második csoport. Ámde mindig főnév és értelmező jelző: E 639 ἀλλ' οἷόν τινά φασι βίην Ἡρακληείην Εἶναι, ἐμὸν πατέρα, (ide vessző kell, a mely nincs meg La Roche kiadásában) θρασυμέμνονα θυμολέοντα; Η 228 οἷοι καὶ Δαναοῖσιν ἀριστῆες μετέασι Καὶ μετ' Ἀχιλλῆα, (ide vessző!) ῥηξήνορα θυμολέοντα; λ 267 ἤ ῥ' Ἡρακλῆα, (vessző!) θρασυμέμνονα θυμολέοντα Γείνατο. És ezek példáján kétségen kívül δ 724 és 814 ἢ πρὶν μὲν πόσιν ἐσθλὸν ἀπώλεσα θυμολέοντα, a ki előbb férjemet, a derék höst, παντοίῃς ἀρετῇσι κεκασμένον ἐν Δαναοῖσιν, elvesztettem.), ἰσό-πεδον síkság Ν 142, ἰσό-θεος, κακο-ρραφίη, κακο-φραδίη; μέσσ-αυλον Ω 29 tanya (βοῶν ἀπὸ μεσσ-αύλοιο Λ 548 gew. in einer umfriedung gelegen), μεσσό-δμη β 424, τ 37 mittel- oder zwischenbau, tldnk. 1. keresztgerenda, 2. soupente Ameis zu τ 37 Anh.); ὀλιγη-πελίη, ὁμ-ήγυρις, ὁμ-ηλικίη, ὁμο-κλή, ὁμο-φροσύνη, ποδ-ώκεια, πολυ-κοιρανίη stb. ilyen, πυγ-μαχίη, χαλι-φροσύνη.

II. csoport. *a)* ἄγρ-αυλος (ποιμένες Τ 162, βοῦς κ 155) künnlakó, der eine landwohnung hat, a puszta a lakása; ἀγανό-φρων Υ 467, ἀελλό-πος (Ἶρις Π 409, ἵππος h. Ven. 217) viharlábú, ἀκριτό-μυθος (ὄνειροι τ 560, Θερσίτης Β 246) zavaros beszédű, á. é. zavaros jelentésű; ἀκριτό-φυλλος (ὄρος Β 868) sűrű lom-

bozatú, mit nicht zu unterscheidenden blättern (Seiler); αἰϑ-οψ (χαλκός Δ 495), αἰολο-ϑώρηξ (Ἄντιφος Δ 489) fényes pánczélú; αἰολό-πωλος (ἀνήρ Γ 185) gyors lovakkal biró; ἀ-νιπτό-πος (Σελλοί Π 235) mosatlan lábú; ἀργι-κέραυνος (Ζεύς Τ 121; mint főnév Υ 16) csillogó villámokkal biró; ἀργι-όδους (σῦς ἄγριος Ι 533) csillámló fogú; ἀργί-πος (κύνες Ω 211) gyors lábú; ἀργυρόηλος (ξίφος Β 45) ezüst szeges; βαϑύ-ϑριξ (οἴς h. Ap. 412) sűrű gyapjas; βλοσυρ-ῶπις (Γοργώ Λ 36); βο-ῶπις (πότνια Ἥρη Α 551); γλαυκ-ῶπις (Ἀϑήνη Α 206) bagolyszemű (Nägelsbach); γλυκύϑυμος (ἀνήρ Υ 467) nyájas lelkületű; δασύ-μαλλος (οἴς ι 425) sűrű gyapjas; δολίχ-αυλος (αἰγανέη ι 156) jagdspiess mit langer röhre oder spitze, v. ö. Ρ 297 ἐγκέφαλος παρ' αὐλὸν ἀνέδραμεν ἐξ ὠτειλῆς); δολιχ-ήρετμος (νῆες δ 499, Φαίηκες ϑ 191) hosszú evezős; δολό-μητις (Αἴγισϑος α 300) alattomos, voll listiger Anschläge; ἑλίκ-ωψ (Ἀχαιοί Α 389) ragyogó szemű (gömbölyű szemű?); ἑλικ-ῶπις (κούρη Α 98); εὔ-πεπλος (ἀμφί-πολος Ζ 372) szép ruhájú (és még számos ilyen fajtájú); εὐρυμέτωπος (βοῦς Κ 292) széles homlokú (és még számos ilyen); ἵππουρις (κόρυς, τρυφάλεια Ζ 495, Τ 382) lófarkkal ellátott; ἰσό-μορος (Ο 209) egyenlő részszel biró; κακόξεινος (οὔτις σεῖο κακοξεινώτερος ἄλλος υ 376) a kinek rosz vendégei vannak; (Ἑλλάδα) καλλιγύναικα Α 683 szép asszonyokkal tele; καλλί-ϑριξ (ἵππος Ε 323, οἴς ι 336. 469); καρτερό-ϑυμος (Μυσῶν Ξ 512) erős lelkű, bátor; καρτερό-φρων (Ὀδυσσεύς δ 333); καρτερό-χειρ (Ἄρης h. 8, 3); καρχαρ-όδους (κύνες Κ 360) kemény fogú; κερδαλεό-φρων Α 149, Δ 339; κλυτό-μητις (Ἥφαιστος h. 20, 1) mit berühmter einsicht; κλυτό-πωλος (Ἄιδος Ε 654); κρατερ-ῶνυξ (ἵπποι Ε 329); κροκόπεπλος (Ἠώς Θ 1); κυανό-πεπλος (Δημήτηρ h. Cer. 319); κυαν-ῶπις (Ἀμφιτρίτη μ 60); κυν-ῶπις (ἐμεῖο κυνώπιδος mondj ι Ἑλένη Γ 180); λεύκασπις (Δηίφοβος Χ 294) fehér pajzsú; λινο-ϑώρηξ (Αἴας Β 529, Ἀμφιος 830); λιπαρο-πλόκαμος (κεφαλῆς Τ 126); μεγάϑυμος (Ἀϑήνη ϑ 520); μελανό-χρως (κύαμοι Ν 589); μελί-γηρυς (ὄψ μ 187) méz hangú; μελί-φρων (οἶνος Ζ 264, η 182) édes honigsinnig, süssgesinnt Ameis δ 622 Anh.); μήλοπα (καρπόν η 104 Curtius Grundzüge[5] 591) fényes kinézésű; οἰν-οψ (πόντος Ε 771) borszínű, sötét; οἰο-χίτων (οὐ γὰρ ἔχω χλαῖναν. παρά μ' ἤπαφε δαίμων Οἰο-χίτων' ἴμεναι ξ 489); ὀλβιο-δαίμων (Γ 482 ὦ μάκαρ Ἀτρεΐδη, μοιρηγενές,

ὀλβιόδαιμον) nem «von der gottheit gesegnet», hanem «a kinek szerencsehozó dæmonja van», v. ö. τοὶ δαίμονα δώσω Θ 166 ich will dir den dämon d. i. den Tod geben; πρὸς δαίμονα Ρ 98, 104; σὺν δαίμονι Λ 792, Ο 403; ὡς ἔλθοι μὲν κεῖνος ἀνήρ, ἀγάγοι δέ ἑ δαίμων φ 201 vezetné a jó sors; κ 64 κακὸς δαίμων; Λ 61 δαίμονος αἶσα κακή; — ὁμῆλιξ (ἄνακτος τ 358) egyenlő korú; ὁμό-φρων (θυμός Χ 263); ποδ-ήνεμος (ὠκέα Ἶρις Β 786, Ε 353 stb.) a. m. πόδας ἄνεμος Ἶρις és egészen olyan mint θυμο-λέων, csakhogy az mint értelmezvény, ez meg mint melléknévi jelző használtatik); πολιο-κρόταφος (γέρων Β 518) ősz halántékú; πολύ-δακρυς (πόλεμος Γ 165, ὑσμίνη Ρ 544) és még sok ilyen; πικρό-γαμος (subj. praed. α 266) a kinek keserves a házassága; ῥοδο-δάκτυλος (Ἠώς Ζ 175); σαό-φρων (Φ 462); χαλί-φρων (νήπιός εἰς, ὦ ξεῖνε, λίην τόσον ἠδὲ χαλίφρων δ 371); χαλκεο-θώρηξ (ἀνδρῶν Δ 448) és még több ilyen; χρυσ-άμπυξ (ἵπποι Ε 358); χρυσό-θρονος (Ἥρη Α 611); ὠκύ-πος (ἵπποισιν Β 383).

b) ἀγκυλο-μήτης (Κρόνος Β 205); ἀγκυλό-τοξος (Παίονας Β 848); ἀγκυλο-χείλης (αἰετός τ 538); ἀγλαό-καρπος (μηλέαι η 115); αἰολο-μίτρης (Ὀρέσβιος Ε 707); ἀκρό-κομοι (Θρήικες Δ 533) a kiknek a fejük búbján a hajuk, scheitelhaarige; ἁλι-πόρφυρος (ἠλάκάτη ζ 53); ἀνδρ-αχθής (χερμαδίοισιν κ 121) férfi nehézségű, mannschwer; ἀμετρο-επής (Θερσίτης Β 212) fecsegő, tldk. mértéktelen szavú; ἀργυρό-πεζα (Θέτις Α 558); ἀργυρό-τοξος (Ἀπόλλων Β 766; mint főnév Α 37, 451; Ε 517); βαθύ-ζωνος (γυνή γ 154); βαθύ-λειμος (Ἄντεια város Ι 151, 293) gazdag mezejű, v. ö. Ἰρὴν ποιήεσσαν Ι 292; βαθυ-λήιος (τέμενος Σ 558) termékeny, tkp. bő vetésű, mit hoher saat; βαρβαρό-φωνος (Καροί Β 867) barbár nyelvű; βαρύ-φθογγος (λέων h. Ven. 159); δολιχ-εγχής (Παίονες Ψ 155); δουλιχό-δειρος (κύκνων Β 460); δολιχό-σκιος (ἔγχος Γ 346); εὔ-ζωνος (γυνή Α 429), és számos ilyen; εὐρυ-όδεια (χθών Π 635) es még több ilyen; ἡδυ-επής (Νέστωρ Α 248) kellemes szavú; ἠερο-ειδής (πόντος β 263); θεο-ειδής (Πάρις Γ 27) isteni, istenalakú; θρασυ-κάρδιος (subj. praed. Κ 41, Ν 343) bátor szivű; θυμ-αλγής (χόλος Δ 513) lelki bánatot okozó és θυμ-ηδής (χρήματα ρ 389) lelki örömet okozó, mind a kettő causativ mint ὠκύμορος (ἰοί Ο 541); ἰο-δνεφής (εἶρος δ 135) violabarna, veilchendunkel; ἰο-ειδής (πόντος Λ 298) viola szinű; ἱππο-κορυστής

(ἄνδρας Β 1) tkp. a kinek lovai vannak fegyverül; ἱππιο-χαίτης (λόφος Ζ 469) lószőrből való; ἱππιο-χάρμης (Τρωίλος Ω 257, Ἀμυθάων λ 259) olyan mint ἱπποκορυστής, a. m. «rossekampf habend», (természetesen egészen annyi, mintha azt mondanók «lovakkal harczoló», és e tekintetben egészen megfelel: τανύπεπλος, τανύ-πτερος, τανυ-πτέρυξ, a melyekben a verbalis elemnek szintén semmi nyoma, de mindazonáltal objectiv jelentésre tettek szert; ἱππό-κομος (τρυφάλεια Μ 339); κακομήχανος (κύων Ζ 344) κακὰς μηχανὰς ἔχων; κακό-τεχνος (δόλος Ο 14) κακὰς τέχνας ἔχων; καλλί ζωνος (γυναῖκες Η 139); καλλίκομος (παλλακίς Ι 449); καλλι-κρήδεμνος (ἄλοχοι δ 623); καλλιπάρῃος (Χρυσηίς Α 143); καλλι-πλόκαμος (Δημήτηρ Ξ 326); καλλίσφυρος (Ἰνώ ε 333); καλλί-χορος (Πανοπεύς ν 581); κελαι-νεφής (Ζεύς Β 412, αἷμα Δ 140) fekete felhős, sötét; κλυτο-τέχνης (Ἥφαιστος Α 571); κλυτό-τοξος (Ἀπόλλων Δ 101); κραται-γύαλος (θώρηκες Τ 361) erős boltozatú; κραταί-πεδος (οὖδας ψ 46); κυανό-πεζα (τράπεζα Λ 629); κυανό-πρῳρος (νηῦς Ο 693); κυανοπρώρειος (γ 299); κυανο-χαίτης (ἵππῳ Υ 224); κυλλο-ποδίων (Ἥφαιστος neve Σ 371, Υ 270) sánta lábú; λευκ-ώλενος (Ἥρη Α 55, δμωαί τ 60) fehér karú; λιπαρο-κρήδεμνος (Χάρις Σ 382); λυσσώδης (Ἕκτωρ Ν 53) mintegy dühöngő, dühös kinézésű; μεγακήτης (νηῦς Θ 222, πόντος γ 158) nagy hasú; μεγαλ-ήτωρ (Φλεγύας Ν 302; θυμός Ι 109, ε 298); μελαγ-χροίης (subi. praed. π 175); μελανό-χροος (τ 246); μελάν-υδρος (κρήνη Ι 14); μελι-ηδής (οἶνος Δ 346) méz édességű (ἦδος); μενο-εικής (δαίς Ι 90; δεῖπνον, ἐδωδή, οἶνος; βάλανον ν 409, τάφος Ψ 29.) nem lehet μένος és εἴκω összetétele, mert ez utóbbi az egész irodalomban alapjelentésére nézve a. m. engedni, weichen, de meg μένος se jelenti soha: vágy, kivánság, verlangen, begierde, úgy hogy ilyen levezetés mellett μενο-εικής se lehet a. m. dem Verlangen angemessen. De vegyük csak tekintetbe μένος következő alkalmazását: μένος χειρῶν ἰθὺς φέρειν Ε 506; μένος καὶ χεῖρες Ζ 502, μένε' ἀνδρῶν Δ 447, μένος λέοντος Ρ 20, βοὸς μένος γ 450; a melyekben mindenütt a. m. erő; továbbá az ilyen körülírásban μένος Ἕκτορος Ξ 418, ἱερὸν μένος Ἀλκινόοιο η 167 (v. ö. βίη Διομήδεος Ε 781; ἲς Ὀδυσῆος Ψ 720). Ennyiben megegyezik használata valamennyi synonym szóéval, de eltérő ilyenekben: μένος ὄβριμος Ν 444,

Π 613 a lándzsáról; μένος Βορέαο Ε 524; πυρὸς κρατερὸν μένος Δ 220; μένος ποταμῶν Μ 18; μένος ἠελίοιο Ψ 190. Ebből tehát, hogy a μένος ennyi sokfélekép majd személy, állat, tárgy jelzője (v. ö. még az ilyeneket mint ψυχή τε μένος τε Ε 296 a. m. életerő), azt lehet következtetni, hogy eredeti jelentéséből: erő, részben speciálisabb, mint bátorság, akarat, részben még általánosabb jelentésre tett szert. Vegyük még tekintetbe az εἶδος-val összetett szavakat, mint: θεο-ειδής, ἠερο-ειδής, ἰο-ειδής, μυλο-ειδής a. m. θεοῦ, ἠέρος, ἴου, μύλης εἶδος ἔχων, és önkénytelenül arra a meggyőződésre jutunk, hogy μενο-εικής a. m. μένους εἰκὸς (= ἐοικός) ἔχων. Ebben megerősít bennünket az ilyen használat, mint: Ι 706 κοιμήσασθε τεταρπόμενοι φίλον ἦτορ Σίτου καὶ οἴνοιο· τὸ γὰρ μένος ἐστὶ καὶ ἀλκή. — Μιλτο-πάρῃος (νέες ι 125); μυλοειδής (πέτρος Η 270) malomkő alaku; νεηκής (πέλεκυς Ν 391) új élű; νεο-πενθής (θυμός λ 39) új gyászszal biró; ὀβριμο-πάτρη (Ἀθήνη Ε 747) a. m. ὄβριμον πατέρα ἔχουσα; ὁμό-τιμος (obi. praed. Ο 186) egyenlő tisztelettel biró; ὀξυ-βελής (ὀϊστός Δ 126); οὐλο-κάρηνος (Εὐρυβάτης τ 246) göndör fejű, nem dicht behaart (lásd Curtius Gr.[5] 344; οὖλ-ο-ς lat. vell-us, goth vulla); οὐρανο-μήκης (ἐλάτη Ε 239) égig nyúló, tkp. himmelshöhe habend (v. ö. ἱππιοχάρμης, τανύ πεπλος stb.); ποικιλο-μήτης (Ὀδυσσεύς Λ 482); πολυανθής (ὕλη ξ 353) nagyon virágos (és még több ilyen fajtájú); πυκι μήδης (γραίης α 438) megfontolt gondoskodású; πυρι-ήκης (μοχλὸν ι 387); σκοτο-μήνιος (νύξ ξ 457) olyan éjjel, a melynek sötét a holdja; στειν ωπός (ὁδός Η 143, mint főnév μ 234 a. m. tengerszoros); φοινικο-πάρῃος (νηῦς Λ 124); χαλκο-βατής (δῶ Α 326) mit eherner schwelle (* βα-τής valamint κορυσ-τής ἱπποκορυστής-ben nomen actionis, valamint βράσ-της földrengés, Curtius Gr.[5] 587 βράσσω-ból és βατήρ küszöb, v. ö. τὸν βατῆρα τῆς θύρας Poll. 2, 200 Bekker; átmeneti használatok a passiv ἀτίτης Aesch. Ag. 72, Eum. 256 a. m. ἄτιτος, ἰοδέτᾱς, κισσοδέτᾱς Pind. fr. 45 Boeckh. a. m. κισσόδετος, ἰόδετος; v. ö. különben θύτης: θυτήρ, ἱκτής: ἱκτήρ, κοσμητής: κοσμητήρ, ὑβριστής: ὑβριστήρ stb.; továbbá ezekkel mint nom. agentis-vel ζωστήρ, κρατήρ, καλυπτήρ stb., a melyek nom. actionis. Ezekhez is hasonlitható tehát *βατης, κορυστής, minthogy a -τηρ és -της képző teljesen egy eredetű és egyenlő szereplésű); — χαλκεό-φωνος (Στέντωρ Ε 785), és még

több hasonló; χαρ-οπός (λέοντες λ 611); ὠκύ-μορος (A 505 τίμησόν μοι υἱόν, ὃς ὠκυμορώτατος ἄλλων ἔπλετο; O 541 ὠκύμοροι ἰοί) gyors halálú, és causativ gyors halált okozó; ὠκύ-πτερος (ἴρηξ N 62).

c) Az I. és II. csoport határán állnak, a mennyiben jelentésük teljesen megfelel az amazokénak, viszont állásuk a mondatban egészen egyenlő emezekével. Ilyenek: βου-γάιος (Αἶαν ἁμαρτοεπές, βουγάιε, N 824, σ 79), Ameis: stierstolzer, grossprahler; θεο-είκελος (Τηλέμαχος γ 416) a. m. ἰσό-θεος; ποδ-άρκης (Ἀχιλλεύς A 121 stb.), ποδ-ώκης (Ἀχιλλεύς B 860, ἵπποι u. o. 764) mind a kettő a. m. πόδας ὠκύς A 58, O 238 stb.

III. csoport: ἀεθλο-φόρος a versenydíjat elnyerő; ἀερσί-πος a lábát emelő; ἀγρονόμος ζ 106, v. ö. νεμόμεσθ' Ἰθάκην; ἀθηρη-λοιγός hachelverderber (Seiler); αἰγί-οχος ægistartó; αἰ-πόλος közönségesen kecskepásztor, de G. Meyer Stud. VIII 120. * ὀϝι-πόλος változatának tartja, valamint αἰ-γυπιός-t * ὀϝι-γυπιός-nak magyarázza «schaafsgeier» jelentéssel. Ez a hypothesis nagyon valószínű, mert még a latinban is megvan avillus a. m. agnus recentis partus, és egy westpháli tájszó au-lamm a. m. weibliches lamm; ἀλεξ-άνεμος (χλαῖνα) szélvédő; ἀλεξί-κακος; ἀλφεσί-βοιος jószágot jövedelmező; ἀμαλλο-δετήρ; ἁμαρτο-επής szóhibázó; ἀνδρει-φόντης (Ἐνυάλιος) emberölő; ἀνδρο-φόνος; ἀνδρο-φάγος; ἀνεμο-σκεπής den wind abwehrend; ἀστυ-βοώτης die stadt durchrufend (Seiler); ἀφαμαρτο-επής a ki a szót el nem hibázza; βουλη-φόρος; βου-πλήξ; βου-φόνος; βρισ-άρματος (Ares mellékneve h. 8, 1) a kocsit terhelő, v. ö. E 838; βροτο-λοιγός emberrontó; βωτι-άνειρα férfitápláló; γαιή-οχος (Poseidon, ugyan ő ἐννοσί-γαιος N 43); γαλα-θηνός tejszopó; δημο-βόρος (βασιλεύς) népemésztő; δημιο-εργός kézműves, tlk. népies munkát végező, v. ö. πανδήμιος; δολο-φραδής; δουρο-δόκη; δρύ-οχος; δρυ-τόμος; ἐγχέσ-παλος; εἰνοσί-γαιος és ἐννοσί-γαιος földrengető; εἰνοσί-φυλλος; εἰρο-κόμος a gyapjút megmunkáló, wolle bearbeitend; ἐλαφη-βόλος; ἑλκεσί-πεπλος a ruhát uszató (nők); ἑλκε-χίτων; ἐρυσ-άρματες ἵπποι kocsivonó; ἐρυσί-πτολις Ἀθήνη városvédő; ἐχέ-θυμος szenvedélyeit megfékező, visszatartó (csak θ 320 οὐκ ἐχέθυμος könnyelmű); ἐχε-πευκής spitze habend, hegyes; ἐχέ-φρων verstand habend, értelmes; ἑωσ-φόρος; ζεί-δωρος; ἠερό-φωνος die luft durchschreiend; ἠλιτό-μηνος a hónapját elhibázó, a. a.

idétlen születésü; ἡνί-οχος és ἡνι-οχεύς; θυμ-αρής a szívet örvendeztető; θυμο-βόρος; θυμο-δακής; θυμο-ραϊστής (θάνατος) az életet szétromboló; θυμο-φθόρος; θυο-σκόος áldozatnéző(σκαϝ-, schau-en Curtius Gr.[5] 152.); θυρα-ωρός az ajtót megfigyelő, őrző; ἰο-δόκος (φαρέτρη) a nyilakat magába fogadó; ἰο-χέαιρα nyilakat öntő (χέω igéből, l. Ebel, Ztschr. II. 80, Curtius Stud. VII. 183, Gr.[5] 204); ἱππ-ηλάτα lóhajtó; ἱππόδαμος; ἱππόδρομος lófuttató hely (v. ö. Eur. Hipp. 1133 τρόχος Laufplatz); ἱππο-κέλευθος a. m. ἱππηλάτα v. ö. ἀ-κόλουθο-ς; ἱππό-μαχος (csak K 431 Φρύγες ἱππόμαχοι, így olvasta Aristarch, de a codexekben nagyrészt ἱππόδαμοι áll; minthogy pedig ναύμαχος a két helyen, a hol előfordúl, O 677 νῶμα δὲ ξυστὸν μέγα ναύμαχον, és u. o. 389 μακροῖσι ξυστοῖσι τά ῥά σφ' ἐπὶ νηυσὶν ἔκειτο Ναύμαχα nem jelentheti *a hajóról harczoló*, hanem *a hajók ellen harczoló, die schiffe bezwingende, bekämpfende, kelevéz, csáklya*: ez a körülmény, a varia lectio, az általános szabály azt követeli, hogy ἱππόμαχοι Φρύγες-t is úgy értsük, hogy *lovak ellen harczolók*, leginkább a saját *lovaikat lenyügözők, megfékezők*, és nem *lovakról* harczolók. Valjon πύγ-μαχος értelmezhető-e ilyformán, azt nem tudom eldönteni); ἱππό-πολος lovat kezelő, rosse verwaltend; ἱστοδόκη (δέκομαι); κεραο-ξόος, κονί-σαλος, (κονίσσαλος, *σϝαλ-ος ném. schwel-len, den staub schwellend, aufwirbelnd, ebből porfelleg); κουρο-τρόφος; κυδι-άνειρα (μάχη) férfit dicsőítő; κυν-ηγέτης kutyavezető, vadász; κυνο-ραιστής; λαθι-κηδής búfelejtő; λαο-σσόος (Ἄρης) népizgató; λαο-φόρος (ὁδός); ληι-βότειρα * ληι-βοτερια femin. a vetést lelegelő; λησί-μβροτος (csak h. Merc. 339) die menschen heimlich beschleichend (v. ö. κλεψί-φρων u. o. 413 a ki más eszét meglopja, a. a. csaló, tolvaj, v. ö. Soph. Ant. 681 εἰ μὴ τῷ χρόνῳ κεκλέμμεθα, így szólnak az öregek, menteni akarván esetleges gyönge itéletüket); λοετροχόος (τρίπος) mosdóvizet kiöntő; λυσι-μελής (ὕπνος); μενε-δήιος a ki megállja az ellenséget; μενε-πτόλεμος; μενε-χάρμης; μογοσ-τόκος fájdalmat szűlő (vagy μογο-στόκος fájdalmat szüntető? G. Meyer Stud. V, 96 szerint); νεφελ-ηγερέτα; ὀδυνή-φατος fájdalomölö; οἰνο-ποτήρ; οἰνο-χόος; οἰο-πόλος; οἰωνο-πόλος die wahrsagevögel verwaltend, madárnéző, jós; ὀχετ-ηγός; παιδο-φόνος; πατρο-φονεύς; πλήξ-ιππος; πλησ-ίστιος (οὖρος) die segel füllend; ποντο-πόρος, a ki bejárja a tengert; πτολί-πορθος; πυλ-άρτης Hades mellékneve,

a ki az alvilág kapuit erősen bezárja; πυλα-ωρός kapuőrző; πυρ-άγρη tűzfogó, csipővas; πυρ-καιή tűzgyújtó hely, ebből: máglya; πυρο-φόρος, πυρη-φόρος; ῥηξ-ήνωρ (Ἀχιλλεύς) embersort áttörő, csatasort bontó; σηκο-κόρος; σιτο-φάγος; σκηπτοῦχος; σκυτο-τόμος; στεροπ-ηγερέτα; συ-βώτης; συ-φορβός; ταμεσί-χρως; τανυσί-πτερος; τερπι-κέραυνος villámszóró (G. Meyer Stud. VII, 180 kv. * τρεπι-κέραυνος, egyenlő lat. torqu-e-o, gör. τρέπω); τερψί-μβροτος embereket gyönyörködtető; τοξο-φόρος; ὑ-φορβός; φασσο-φόνος (ἴρηξ); φθισ-ήνωρ (πόλεμος); φθισί-μβροτος; φυγο-πτόλεμος den krieg scheuend; φυσί-ζοος (αἶα) életadó, termesztő; χειμάρ-ρροος (ποταμός Λ 493), v. ö. Theocr. 5. 124 Ἱμέρα ἀνθ' ὕδατος ῥείτω γάλα (acc.); ψευδ-άγγελος; ὠλεσί-καρπος.

A verbalis tagnak passiv jelentése van ezekben: αἰγί-λιψ a kecskéktől elhagyott; αἰγί-βοτος kecskelegelő; αἱμο-φόρυκτος (κρέα, vértől beföcskendezett); ἀνδρό-κμητος (τύμβος Λ 371) ember csinálta sír; ἀνεμο-τρεφής (κῦμα) vihar nevelte hab; βού-βοτος (ν 246) ökörlegelő; βου-λυτός; διο-γενής (γένος) Zeus nemzetsége, von Zeus erzeugt; διο-τρεφής, v. ö. ἀνεμο-τρεφής; θεό-δμητος (πύργοι Θ 519) istentől épített; θέσ-φατος istentől kijelentett; ἱππό-βοτος (πεδίον), csak mint jelző; κεντρ-ηνεκής (ἵπποι E 752) vom stachel getragen, getrieben, ösztökkel hajtott; μοιρη-γενής a moira szülötte, szerencse fia; μυλή-φατος von der Mühle zermalmt; οἰνο-βαρής borteli, részeg; πυρί-καυστος (nem dativ, v. ö. πυρι-ήκης) tűz égette; ὑδατο-τρεφής, v. ö. ἀνεμοτρεφής; χαλκό-τυπος (ὠτειλαί T 25) ércz ütötte sebek.

Ide tartozik δουρ-ηνεκές K 357 mint adverbium a. m. dárda dobásnyira. Ez az alak tulajdonképpen accus. neutr. és a nominativus δουρ-ηνεκής, a mely magában nem használatos, annyit jelentene: dárdadobás, tlkp. dárdavitel. De ez a nomen actionis csak úgy fejlődött a passivumból (v. ö. κεντρηνεκής E 752; διηνεκής ν 195), mint αἰγίβοτος; ἀκμόθετον ambosgestell; βου-λυτός tlk. ökörfeloldás, az idő a mikor az ökröt a járomból kifogják; βούβοτος; τὸ θέσφατον E 64; μελί-κρητον K 519; οὐλο-χύται; valamint χόρ-τος, νόσ-το-ς, φόρ-τος stb., a melyek mind olyan képzések, mint az adject. verbale λῦ-τός, χῦ-τός stb. Ugyanez a viszony a nomen ag. τροχός, τροφός, φορός és a nomen act. νομός, τροπός, de meg τρόχος, φόρος között,

v. ö. χαλκο-βατής, ἱππο-κορυστής. De ezt a mondást ἀλλ' ὅτε δή ῥ' ἄπεσαν δουρηνεκές, ἢ καὶ ἔλασσον csak így érthették «mikor már körülbelül annyira eltávoztak, a mennyire a hajított dárda ér», és lehet, hogy ennek az analogiája után készült az activ ποδηνεκής (K 24 és 178 δέρμα λέοντος ποδηνεκές; O 646 ἐν ἀσπίδος ἄντυγι πάλτο, Τὴν αὐτὸς φορέεσκε ποδηνεκέ') a. m. lábig érő, die füsse erreichend. E magyarázat csak hypothesis akar lenni, minthogy nálánál jobb még eddig nem akadt. A tagok eltérő viszonyával más ugyan keveset törődnék, nekünk most ez a fődolog; de a ki a fent kimutatott használat ellen akarná ez összetételt bizonyítékul felhasználni, annak is meg kellene magyarázni az ἐνεκ tő szokatlan jelentését. Külömben kár is volna ezt bolygatni; sokkal hatalmasabb fegyver πύγ-μαχος (csak ϑ 246) ökölharczos. Tagjai közül egyik sem szorúl magyarázatra, de a viszony köztük az eddigiekétől, minthogy a második tag csak nomen agentis lehet, egészen elütő. Könnyen lehetne, de nem akarok hypothesisekbe bocsátkozni, mert azt hiszem, hogy nem egy, de még több kivétel is érvénytelenné válik ama nagy tömeggel szemben, a melyet a III. csoportban felsoroltunk. Sőt inkább ez a nagy többség arra sarkal bennünket, hogy azt a néhány törvénybontó engedelmességre szorítsuk, és iparkodnunk kell kimutatni, hogy megegyezvén alakra, jelentésükben is megegyeznek rokonaikkal. Az alább következőknél csakugyan félreértésen alapszik a rájuk rótt önkényesség. Ezek:

ἀεσί-φρων tlkp. * ἀϝεσί-φρων mint ἄτη * ἀ-ϝάτη v. ö. Pind. αὐατά (Curtius Gr.[5] 386, Clemm p. 30 nota 73). Olyan embert jelent tehát, a ki «az elméjét elbolondítja» és ezzel megegyezik φ 296 ἐπεὶ φρένας ἄασεν οἴνῳ; ν 61 ἄσε με δαίμονος αἶσα κακή. Idővel, az igaz, a második tag -φρων elveszítette önálló jelentését, és valóságos képző szerepére sülyedt, úgy hogy az egész összetétel egyszerűen annyi, mint *insanus*, pl. Ψ 183 οὐδ' ἔμπεδος οὐδ' ἀεσίφρων, olyannyira, hogy még a synonym ϑυμός-val is egybeköttetett, φ 302 ὁ δὲ φρεσὶν ᾗσιν ἀασθεὶς Ἤιεν ἣν ἄτην ὀχέων ἀεσίφρονι ϑυμῷ. — Még jobban feltünő ez az ilyen összeköttetésben, mint οἶνον μελίφρονα Z 264, η 182 tlk. méz elméjű bor, az az édes bor; ilyenek még az εἶδος-val összetettek, pl. ϑυώδης ϑάλαμος δ 121,

εἵματα ε 264, nem azt jelenti «illatalakú szoba», hanem «illatos szoba», pedig β 263 ἠεροειδής πόντος a. m. levegő formájú tenger, de viszont E 770 ὅσσον δ' ἠεροειδὲς ἀνὴρ ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν tlk. a. m. «a mennyire levegőt láthat az ember szemeivel»; θεοειδής a hősök mellékneve, meg a. m. isten alakú, mint ἰσό-θεος és θεο-είκελος. Κελαι-νεφής is a m. fekete felhővel bíró, ha Zeus mellékneve, mint pl. B 412, vagy ha mint tulajdonnév áll, mint O 46, de mint αἷμα jelzője Δ 140, Π 667, λ 36, csak a. m. mint az egyszerű κελαινός azaz fekete, és κραταί-πεδος, mint οὖδας jelzője Ψ 46 aligha ér többet, mint az egyszerű κραταιός. Egész analog eset külömben a német -schaft, -heit, -tum, -keit stb. képzők.

ἀεσί-φρων mellé még odahelyezhető ταλασί-φρων, a mely, valamint ταλαί-φρων szintén csak az egyszerű τάλας jelentésében használatos.

αἰθρη-γενέτης, αἰθρη-γενής Βορέης E 296, O 171 a. m. «az æthertől nemzett», v. ö. διο-γενής stb. Seiler helytelenül «im aether geboren». — λυκη-γενής «a világosság szülötte» (Apollón).

ἁλι-αέες οὖροι δ 361 a m. a tengert átfuvó szelek. — Hogy az első tag objectiv viszonyban áll a másodikhoz, azt közvetve bizonyítja a passiv használat, pl. λέων ἀήμενος a széltől átfújt oroszlány, ζ 131.

ἁλιο-τρεφέες φῶκαι δ 442 tengertáplálta fókák. Seiler helytelenül: im meere genährte robben.

ὄφρα κε θᾶσσον ἁλί-πλοα τείχεα θείη M 26. A tárgyi viszony bizonyítására szolgáljon γ 71 πόθεν πλεῖθ' ὑγρὰ κέλευθα.

γυναι-μανής a m. asszonybolondító, v. ö. Eur. Ion. 520 σ' ἔμηνε θεοῦ τις βλάβη, Aristoph. Thesm. 561 ἑτέρα τὸν ἄνδρα ἔμηνεν, Xen. Hell. 3, 4 ἔμηνε ταῦτα τὸν Ἀγησίλαον, Aesch. Sept. 653 θεο-μανής von gott berückt. Seiler helytelenül: weibertoll.

ἠερο-φοῖτις Ἐρινύς I 571 véleményem szerint a. m. sötétben járó, rémületes, dunkel einherschreitende. Az első tag, noha mint jelző nem használatos, már jelentésénél fogva inkább melléknév, mint főnév, és itt mint adverbium szerepelne (l. p. 26). De mit is értsünk ez alatt: a sötétben járó Erinys?

λεχε-ποίης G. Meyer Stud. V. 109 szerint a. m. gras hinbreitend (zum lager). Folyók mellékneve rendesen, mint

Δ 383 az Asoposé. G. Meyer magyarázata egészen helyes, de mit jelentsen az a hozzáfüggesztett zum lager? Söt inkább azt hiszem, hogy azt akarja e jelző kifejezni, hogy a folyók vize, a partjaikon lévő nedvesség sok füvet nevel. Egy egyszerű képzettársulás alapján az olyan, a ki sok füvet nevel, fűben gazdagnak is mondható (grasreich La Roche zu B 697). Akár a mint Rothschild az, a ki vörös pajzsot hord, vagy Κελαινεφής, a kinek fekete felhői vannak. Ez a jelentése pl. B 697, és mindenkor, ha városok jelzője. És ez a magyarázat egészen bizonyossá válik, ha összevetjük I 292 Ἱρὴν ποιήεσσαν és I 151, 293. Ἄντεια βαθύλειμος. Osthoff p. 139 nem tudván magának megmagyarázni, hogy lehet egy város «gras hinbreitend», egyszerűen úgy fordítja «im grase lagernd, liegend». De nem bizonyitja; azt meg nem hiszem, hogy «eine einfache dilatation der bedeutung», a mint mondja, erre elégséges volna.

Közvetetlenűl ide sorolható πηγεσί-μαλλος (ἀρνειός, csak Γ 197) a. m. sűrű gyapjas, de tlk. «gyapját sűrűsítő». A magyarban is azt mondják a bárányról, hogy jó gyapjat nevel, a mező jó füvet nevel stb. Egészen hasonló a felfogás a görögben, mintha maga közreműködnék a kos, hogy gyapja sűrűbbé váljék. Ezen nincs is mit csudálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy egy várost elnevezett a költő λεχε-ποίης-nak, egy útat λαο-φόρος, egy kazánt λοετρο-χόος és egy porfelleget κονίσαλος-nak. Hasonlóképen az ostor neve βου-πλήξ, a lábmosó vízé ποδά-νιπτρον, a κορυφή mellékneve μηλό-σκοπος (h. 19, 11) és Demetrios Poliorketes egy ostromlógépet ἑλέ-πολις-nak nevezett (Clemm p. 140, adn. 222). Alig is kell mondanom, hogy írótoll, mosdóviz, mosóteknő, sütőkemencze stb. mind hasonló személyesítő felfogáson alapszanak.

Ide tartozik tehát εἰρο-πόκος (ὄϊες E 137) is a. m. wollschürig, gyapjas, v. ö. jó nyiretős; ide még γαμψ-ῶνυξ (αἰγυπιοί Π 648) a. m. görbe karmú, tlk. karmát görbítő, v. ö. χαμψί-πους Ἐρινύς Aisch. Spt. 791 ed. Dind.

φαεσί-μβροτος a. m. az embereket megvilágító (G. Meyer Stud. VII. 180) Seiler helytelenűl «den menschen leuchtend».

A verbalis utótaguak közé lehetne még sorozni ὀρέσ-κῳος-t

A 268. De bajosan hiszem, hogy a második tag összefüggjön, a mint állítják, κεῖται igével. Legalább nagyon kétségessé teszi ezt, hogy Aesch. Spt. 532 ed. Dind. ugyane szót így találjuk ὀρέσ-κοος. Ha ez volna a helyesebb alak, akkor könnyen megmagyarázható, mint került a jelentés félremagyarázásából az -ω- alá az -ι- subscriptum, mert az -ω- ez esetben csak az -ο- költői megnyujtása volna, a mi Homerosnál gyakran előfordúl.

A két homérosi eposban előfordúló szóösszetételek közül kevés kivétellel csak az itt elsoroltak valódi összetételek. Szándékosan kimaradtak a pronominalis előtaguak, mint pl. αὐτο-δίδακτος, ἀλλο-δαπός stb. meg az úgynevezett «verstärkende composita» mint παν-αίολος nagyon fényes, meg a számnév előtaguak, mint τεσσαρά-βοιος stb. Ezek mind külön tárgyalásra érdemesek. — A hiányzók közül néhány majd még szóba kerül, néhány talán elnézésből, viszont néhány azért maradt el, mert alkatrészei még nincsenek kellőleg megmagyarázva. Ilyenek: ἀνδρά-ποδον, Brugmann Stud. IX. 363 ἀνήρ töve ἀνδρ- + πούς. A kihangzó -α- olyan mint πατρά-σι és hasonlókban, csakhogy mikép lett a jelentése?

ἀργει-φόντης (Zacher p. 34, bőven Ameis Anh. zu α 84.) Hogy ἀργει a. m. ἀργι, azt bizonyítja ἀργεί-λοφος Pind. fr. 214, meg Zenodotos olvasása διειπετής, διειτρεφής e h. διιπετής, διιτρεφής. Zacher és Ameis szerint a második tag φα gyöktől származnék, úgy hogy φοντης e h. állna φαντης. Az egész azt jelentené, a mint Hesych. magyarázza καθαρο-φόντης, λευκοφόντης. E mellett szólna Alkman fr. 34 Bergk τυρὸν ἐτύρησας μέγαν ἄτρυφον ἀργιφόνταν. De másrészt ἀνδρει-φόντης Ἐνυάλιος B 651 stb. nem jelenthet mást, mint emberölő, noha még eddig a kihangzó -ει- esetleges -α- helyett nincs megmagyarázva, és ennek alapján, minthogy a régi mythologiai felfogásnak is megfelelőbb (Hermes az égi nyájak t. i. a felhők pásztora), inkább elfogadható Leo Meyer Bem. zur ältesten Gesch. d. gr. Myth. 20. l. 53 és Rödiger p. 70 magyarázata, a mely szerint a. m. lichtglanztödter. Clemm magyarázatát Stud. VII. 34 durch lichtglanz tödtend, a mely szerint ἀργει dativus volna, nem fogadhatjuk el tekintettel ἀνδρει-φόντης-re. Az alkmani használatra igaz lehet Zacher

magyarázata, a mely ez esetben egészen eltérő képzés volna, de alapulhat félreértésen is.

αἰγι-αλός, Curtius Gr.[5] 180 az előtagot összeveti ἐπ-είγω, κατ-αιγίζ-ω, αἶγ-ες (hullámok) szavakkal, és helyesen mondja viharnak, de miként lesz ebből összetéve ἅλς-val *strand*, azt nem értem, valamint azt sem, hol vette Seiler a maga magyarázatát: der von der brandung bespülte theil des ufers, dh. gestade.

ἀργύ-φεος, ἄργυ-φος; βητ-άρμων.

βο-άγριον talán a m. marhabőr? v. ö. ταλαύρινος, a melyben ϝρίν tlk. bőr a. m. pajzs; ἄγριον : αἱρέω-ból = δέρμα δορά : δέρω, δείρω-ból. A felfogás mind a kettőben ugyanaz.

βοηθόος Curtius Gr.[5] 256 βοη-θέω? Ámde akkor * βοηθοέω volna szabályszerüleg G. Meyer szerint Gramm. §. 52 Anm.

ἐχθό-δοπος Curtius Gr.[5] 658 * ἐχθοι-οπος. — θεο-πρόπος.

καλαῦροψ Curtius Gr.[5] 351 καλα + * ϝροψ. V. ö. ῥόπ-αλον wurfstab, knittel, ῥαπ-ί-ς vessző, ῥέπω, ῥοπ-ή stb.; közös gy. ϝρεπ; καλαῦροψ jelentése e szerint »strickstab, dieser wurde wie das ῥόπαλον von den hirten zum werfen gebraucht«.

κασί-γνητος; κάσις a. m. testvér, Curt. 145; γνητός is ismeretes, a m. γνήσιος; de mit jelent az összetétel?

λυκά-βας esztendő. Curtius Gr.[5] 161 λύκη + βας (βαίνω). Alakilag helyes lehet; de a jelentés?

μέρ-οψ l. Curtius Gr.[5] 110, 116, 463.

χαλκ-ήρης (κυνέη Γ 316). A második tagban ἀρ-αρ-ίσκ-ω? v. ö. νεκρὸς τυμβήρης Soph. Ant. 255.

θέ-σπ-ι-ς, θε-σπέ-σιο-ς, θέ-σκε-λος szintén kimaradtak, noha a mint Curtius Gr.[5] 467 és kv. bebizonyította, σεπ illetőleg σεκ gyökérből képzett szavakkal vannak összetéve. V. ö. ἔ-σπ-ε-τε, ἐνί-σπ-ε, lat. in-sec-e, ném. sag-en stb.

Úgyszintén μολο-βρός, a mely Curt. 370 l. szerént a. m. schmutzferkel, malacz (gyalázó értelemben). Az előtag összefügg μολύν-ω, μέλᾱ(ν)ς, lat. mal-us, skr. mala-m (piszok), malina-s (fekete) szavakkal. Az utótag meg ὄβριον Ael. H. N. 7, 47, ὀβρίκαλον Aisch. Ag. 141 (fiaállat, malacz) szavakkal. Fick szerint Bezzenberger Beitr. 2, 155 μολοβ-ρό-ς a. m. kóborló, landstreicher, és egy eredetű vele ἀμορβός a. m. kisérő: zend maregaiti kóborolni.

A két fogalom teljes egybeolvadását maga az összetétel grammatikai formája is föltünteti. Az első tag mindnyájában csak tőalakjában (thema) jelenik meg, a flexionalis képzők csak az utótaghoz járulnak, és egyedül ez mutatja meg az egész összetétel syntaktikus értékét. De az egész görögségben és már Homérosnál is vannak olyan összetett szavak is, a melyekben az előtag az utótaggal syntaktikus viszonyban áll, azaz nem tőalakjában, hanem egy bizonyos esetben mutatkozik. Ilyenek:

a) Az előtag accusativusban áll: δικασ-πόλος A 238. Külömben ez még nincs eldöntve; Pott azt hiszi, hogy * δικασι-πόλος.

b) genitivus: Ἑλλήσ-ποντος; οὐδενόσ-ωρος Θ 178; ἁλοσ-ύδνη, Curtius 654, Pott Wzw. I. 1016. Fick Vgl. Wtb.[2] 24, G. Meyer Stud. VI. 383 szerint ἅλς genit. és ὕδναι· ἔγγονοι (Hesych.) összetétele. Jelentése «a tenger leánya», és ez Thetisnek Y 267, valamint a fókák anyjának δ 404 (ἀμφὶ δέ μιν φῶκαι νέποδες καλῆς ἁλοσύδνης; — νέποδες = nepotes Curt. 267) nagyon találós mellékneve. Apoll. Rhod. IV. 1599 a Nereidákat is ἁλοσύδναι-nak nevezi, és Kallimachosnál egynek közölük Ὑδατοσύδνη a neve.

c) locativus: μεσαι-πόλιος N 361 félig ősz. Az előtagnak megfelel μέσσοι, lesb. aeol. μέσυι, v. ö. ἰδίᾳ, δημοσίᾳ Curtius 332. — ὁδοι-πόρος Ω 375; ὁδοι-πόριον O 506; Πυλοι-γενής Ψ 303, B 54; χαμαι-εύνης Π 235; χοροι-τυπίη Ω 261; v. ö. χοροί-τυπος h. Merc. 31.

Ezek közé tartozik a legnagyobb valószínüséggel ἰθαι-γενής ξ 203, Ἰθαι-μένης Π 586 (mint μεσαι-πόλιος), Πυλαι-μένης B 851. Talán még Κλυται-μνήστρη is, de semmikép ὀλοοί-τροχος. (Rödiger 78 kv., Fedde 19, G. Meyer Stud. VI. 384).

d) dativus: δουρι-κλειτός; δουρι-κτητός; ἐμ-πυρι-βήτης Ψ 702; ἐντεσι-εργός; κηρεσσι-φόρητος; Μηδεσι-κάστη; Ναυσί θοος; Ναυσι-κάα; Ναυσι-κλειτός; Ναυσι-κλυτός; ὀρεσί-τροφος; Πασι-θέη.

Ide tartozik egész biztosan τειχεσι-πλήτης is, a melyet Curtius 278 így fordít: die mauern schlagend, de Osthoff 188 l. sich den mauern nähernd. Az utótag mind a két magyarázat szerint egy nomen verbale agentis * πελ gyökérből, a melytől πέλ-ας,

πλη-σίος származnak. Ugyanezen tőből származtatja Curtius, «durch accessorisches -κ-» a πλακ gyökért, a melyből πλήσσω*πληγ-jω, πληγ-ή stb. származnak. Ez nagyon helyes lehet, csakhogy nem tudom, minő lehet az összefüggés a kettő jelentése között, mikor az egyik a. m. közel, a másik meg a. m. ütés. Ehez járul még az is, hogy az előtag τειχεσι- ez esetben csakis tőalak, dativus semmi esetre sem lehetne. Homérosnál azonban a dativus (itt csak a pluralisról van szó) mindenütt megtartotta jelentését, a hol az összetételben alakilag megjelenik. De ugyanez az eset meg van Hesiodos, Pind., Aisch. és Soph.-nel is, a mint ez Zacher p. 42 következő összeállításából kitünik. Hesiod: ὀρεσσι-νόμος Sc. 407; Πασι-θέη; Pind.: ναυσι-κλυτός Nem. 5, 9; ναυσί-στονος Pyth. 1, 72; ναυσι-φόρητος P. 1, 33; Aisch.: δακρυσί-στακτος Prom. 399; Soph.: οὐρεσι-βώτης Phil. 1133; ὀρεσσι-βάτης O. R. 1100. Több nem fordúl elő ezeknél az íróknál. Egészen tiszta és átlátszó ezek constructiója. A későbbi írók használatáról nem lehet ugyanezt mondani. Dativusnak ilyen értelemben, mint ép most tettük, lehetetlen az ilyenek előtagját mondani, mint ἀλγεσί-δωρος, ἀλγεσί-θυμος, ἀνθεσί-χρως, ἐρνεσί-πεπλος, μελεσί-πτερος, ὑδασι-στεγής, ἰχθυσι-λῃστήρ, τειχεσι-βλήτης stb. Eleget is bajlódtak velük a tudósok. Lob. Phryn. 683 kv., Path. I. 555 kv., Pott EF. I. XXXVIII, Clemm 89. azt vélik, hogy az előtag csakugyan dativus. Ez a vélemény teljesen alaptalan, mert a dativusnak az összetétel jelentésében absolut semmi nyoma, és azért Roediger 68 l. az -ι-t a tőalakhoz járuló kötőhangzónak magyarázza. Schoenberg p. 5 kv. új töveket kombinál magának, és azt állítja, hogy az előtagban -asi tövek vannak, és G. Meyer Stud. V. 94, Zacher p. 44 e magyarázatot elfogadja. Osthoff 186 kv. ellenben elveti teljes joggal ezt a sok alaptalan hypothesist, és azt állítja, hogy az e fajta összetételek mind a dativus előtaguak analogiája után készültek. Ezt magam is elhiszem, csakhogy eleve is hozzá akarom tenni, hogy hamis analogiája után, és egész önkényesen. Osthoff tárgyalásában nagy szerepet játszik az analogia; végtelen, mindenható hatalom ez szerinte a nyelvben. De mindazonáltal meg kell hatalmát szorítani, és Osthoff ezt nem teszi. Pedig a nyelv szellemének megfelelőleg az analogia szüleményei nemcsak hang-

tanilag, de szereplésükre (functio) nézve is teljesen megegyeznek mintájukkal. Egy ige analogiájára soha névszó nem támadhat, és egy dativusára soha accusativus vagy más eset. Tehát az olyan összetételek analogiájára, a melyek előtagja az utótaghoz érezhetően dativus viszonyban áll, a melyek tehát, a mint majd alább kifejtjük, nem is valódi összetételek, hanem csak összeejtések, esetleg összeirások, soha nem támadhat a népnyelvben, az az törvényes uton, egyenlő hangú valódi összetétel, olyan összetétel, a melyben a két fogalom egy fogalommá egyesült. Ha támad, csak önkényesen, az irodalom útján támadhat; és ez kielégítő magyarázat a szóban forgó összetételekre nézve.

Szabályunkat Homérosra vonatkozólag, vagy jobban mondva Homéros szabályát nem ingatják meg egy cseppet sem.

Ugyancsak ez a feltűnő jelenség az oka, hogy ezek közé sorolom ἐγχεσί-μωρος-t is, noha ennek a magyarázata a föntebbieknél sokkal bizonytalanabb. Curtius 330 az utótagot a skr. smar, gör. μερ (μέρι-μνα, μέρ-μερ-α ἔργα stb.) gyökérből származtatja, «bedacht auf etwas». De elfogadhatóbbnak tartom Leo Meyer magyarázatát (Vgl. Gramm. II. 214, Zacher p. 37), a ki μάομαι igével veti egybe, a melyből -μωρος úgy származhatott valamint θεωρός : θεάομαι igéből. Így aztán ἐγχεσί-μωρος a. m. lándzsával törekvő, harczoló, és a dativusnak kitünő jelentése van; csakhogy mi lesz e kettőből ὑλακό-μωρος és ἰόμωρος?

Sokkal több akságunk támad a kétes sing. dativussal összetett szavakkal. Annyi egész bizonyos, hogy αἰγι- (Curt. 171, Meyer Stud. V. 78 kv.), ἁλι- (lat. sale, ἁλι-εύς Curt. 548, Meyer u. o. 85), ἀνδρει-, γυναι- (Zacher 35), μελι-, πυρι- a megfelelő összetételekben nem dativusok, hanem tőalakok.

De hova legyünk ezekkel: ἀρηί-θοος, ἀρηί-φατος, ἀρηί-φιλος? — Ἄρηι κτάμενος nem lehet összetétel, a mint Classen Hom. Sprachgebrauch 64 kv. bebizonyította, mert a participium az igének egy alakja, és mint ilyen névszóval nem tehető össze. Akkor tehát ἄρηι csak Ἄρης dativusa lehet, és misem akadályoz bennünket, hogy ugyanezt fel ne tegyük ἀρηί-φατος és ἀρηί-φιλος-ról is, noha ezeket nem kell teljesen külön választani. Csak ἀρηί-θοος Θ 298, valamint βοή-θοος maradnak meg-

magyarázatlan, de nincs is bebizonyítva, hogy az utótag θέω ige származéka.[1])

Azt pedig aligha találná valaki helyesnek, hogy azért mert valamit még nem tudunk, ne higyük azt se, a mit már tudhatunk, és azért belenyugszom ebbe a magyarázatba, noha Rödiger 71, Fedde 24, Meyer Stud. VI. 385 csakis ἀρηί-θοος miatt elvetik. Δαΐ κτάμενος szintén egészen olyan mint ἄρηι κτάμενος, az az δαΐ δαίς dativusa, de δαί-φρων Aisch. Spt. 919, δαιόφρων már egészen más előtagú. Honnan származik, és mit jelent ez utóbbi összetétel, nevezetesen előtagja, azt eldönteni nem az én dolgom. Ide tartozik továbbá διί-φιλος és διι-πετής Zacher p. 35 szerint. Nem egészen biztos dolog, hogy a második előtagja dativus-e, v. ö. διι-πέτης (οἰωνοί h. Ven. 4) az eget átröpülő madarak.

A felsorolt valódi összetételek második jellemző tulajdonsága, hogy tagjaik elválaszthatatlanul összenőttek egymással. Ez az oka, hogy nem sorolhatók közéjük a præpositióval összetett igék. Az ismeretes tmesis eléggé megvilágítja ezt az állítást.

Ugyanezen szabály alá esnek természetesen az ilyen igék származékai is, mint ἐπ-αρωγός, ἀπό-τροπος, ἔξ-αιτος stb. Minthogy pedig a præpositiók tulajdonképpen adverbiumok, valamint ezek megjegeczesedett casus-alakok (Curtius Erläut.[3] 176 kv., Gr.[5] 648), az adverbiumokkal, mint ἀγα-, ἀγχι-, ἀρι-, ἀψ-, ἑκη-, ἑκατη-, ἐρι-, εὐρυ-, ἡμι-, ἠρι-, ἰφι-, λιγυ-, παλαι-, παλιν-, τηλυ-, ὑψι- stb.-vel összetett szavak sem mondhatók valódiaknak. Azonban ezek és a fent elsorolt flexionális összetételek között lényeges a külömbség. Amazok csak összeejtések (zusammen-

---

[1]) Ha külömben az utótagot causativ értelemben akarnók venni, mint Aisch. Spt. 315 Dind. (τοῖσι μὲν ἔξω Πύργων ἀνδρολέτειραν νόσον) ῥ ί ψ ο π λ ο ν ἄταν (Ἐμβαλόντες) a. m. a fegyvert eldobató, az ἄτη, a mely az emberrel a fegyvert eldobatja; mint Soph. Ant. 819 φθινάσιν πληγεῖσα νόσοις a. m. elgyöngítő, schwinden machend; Aisch. Ag. 183 Engert πνοιαὶ νήστιδες a. m. éhséget okozó; akkor úgy lehetne a dolgot felfogni, hogy ἀρηί-θοος az, a kit Ares megfutamított, és βοή-θοος a segítségre futó az, a kit a segélykiáltás megfutamított. De azért még csak eszembe se jut, hogy ezt a magyarázatot komolyan meg is védelmezzem. l. fent *βοηθοέω.

rückung) és csak a gyakori használat folytán folytak egybe; sok hasonló, mint δάκρυ χέων, βαρὺ στενάχων (ϑ 95) stb. csupán összeirásból származott, miglen Classen a hibára rá nem mutatott (i. h. 64 kv.). Emezek viszont már jobban megközelítik a valódi összetételeket, annyira, hogy már egymásra halmozott præpositiókkal is összetehetők, mint pl. ἐκ-προ-λείπω, ἐκ-κατα-πάλλω, ἐξ-υπ-αν-ίστημι, ἐπι-προ-χέω stb., sőt némelyeknél az augmentum maga a præpositióhoz járul, pl. ἀμφισβητέω, καθεύδω (Curt. Schulgr. § 240). Fogalmilag is közelebb állnak a valódi összetételekhez, és a praepositio illetőleg adverbium már nem mint önálló fogalom szerepel, hanem összenő legtöbbször a meghatározott fogalommal, egy bizonyos árnyalatot kölcsönöz értelmének. Azért Fedde és mások helyesen nevezik e csoportot egybeillesztésnek (zusammenfügung).

Még szólnom kellene az úgynevezett dvandva azaz egybekapcsolt (copulativ) összetételekről, a melyeket Justi p. 5 kv., Meyer KZ. XXIII kv. bővebben tárgyal. A legszembetűnőbb képviselői az ilyenek καλοκἀγαθός, τρισκαίδεκα (talán ἀλλο-πρόσαλλος E 31) stb. A sanskritban azonban kimaradt a kötőszó és összetartozásuk jeléül mind a két tag a dualis képzőjével lőn ellátva. Az ilyenek a legrégibb példák, de már a későbbi nyelvben alakilag teljesen összeforrtak ezek is, valamint a valódi összetételek. A későbbi görögségben szintén fordúl elő ilyen, de csak alig egynéhány példa mint νυχθήμερον. De a jobb íróknál nem találkozik egyetlen egy ilyen se (Clemm Stud. VII. 80 kv.). A kérdéshez külömben, a melyet tárgyalunk, nem tartozik, hogy az e fajta azaz nem valódi összetételekkel bővebben foglalkozzunk. Csak röviden utalni akartam rájuk, hogy menynyiben tér el a valódi összetételektől természetük. De meg jó eleve külön is akartam őket választani, hogy a valódi összetételek fölosztásában ne zavarjanak.

A fentebbi három csoport (I. II. III.) megfelel a szokásos felosztásnak. Justi példájára a sanskrit műszavakat alkalmazva reájuk, az I. csoportbeliek karmadhâraya, a II. bahuvrihi és a III. tatpurusha névvel neveztetnek. Most már azonban Curtius műszavai divatosak általánosan, a ki determinativ, attributiv és objectiv összetételeket külömböztet meg. Az első

osztályba ő még csak az I. *b)* alattiakat vette föl, és azért nevezte el őket determinativáknak, mert az előtag meghatározza az utótagot. Az I. *a)* alattiakat pedig a III. osztályba sorozta (Schulgr. § 359, 3), mert az előtag szerinte birtokos jelzője az utótagnak. Nyilván téves ez a nézet, mert, mint láttuk, a genitivus, valamint minden más eset alakilag is meg van ott, a hol az értelem úgy kivánja. G. Meyer Stud. VI. 250 azonfelül helyesen hangsúlyozza: «ein genitiv steht zu dem nomen, das er bestimmt, in keinem wesentlich anderen verhältniss, als ein attributives adjectiv. Aus der zusammensetzung eines attributiven adjectivs mit dem zugehörigen substantiv ist ein teil der karmadhárayas hervorgegangen, man wird von ihnen die genitivischen composita nicht trennen dürfen.» (Hasonlóképpen Clemm Stud. VII. 84, v. ö. péld. Soph. Ant. 153 ὁ Θήβας Βάκχιος.) A fordítás könnyen félrevezetheti az embert; ζυγό-δεσμον az iga szíja, vagy igaszíj, ἁρμα-τροχίη a kocsi nyoma vagy kocsinyom stb., de már οἰνό-πεδον weinland, szőlőkert, nem a. m. a bor földje; δημογέρων nem a nép örege; αἰ-πόλιον nem a kecskék vagy juhok nyája stb. Az ilyeneknél már tisztán érezzük, minő a külömbség az összetétel és a birtokos viszony között, valamint érezzük ezekben: fűszál, szemfödél, tűzhely, staubregen, kreuzweg, rathaus stb. És még mindennél sokkal fontosabb az a körülmény, hogy szakasztott ilyen összetételek vannak a II. bahuvrîhi csoportban, a melyek tagjai soha birtokos viszonyban nem állnak, de nem is állhattak, mert külömben nem juthattak volna e szerepjükhöz, v. ö. δολό-μητις, ἵππουρις, ῥοδο-δάκτυλος stb. Ezek és hasonlók alakjukra nézve semmit sem külömböznek az I. *a)* alatti karmadhârayáktól. Két főnév van összetéve itt is amott is, az előtag tőalakjában jelenik meg, az utótagon van a közös végzet, a flexió terhét ez viseli egyes-egyedül itt is amott is. De vegyük csak szemügyre ugyancsak ebből a II. *a)* csoportból az ilyeneket, mint εὔ πεπλος, ἰσό-μορος, ὁμό-φρων stb., és hasonlítsuk össze az I. *b)*-ből az ilyenekkel, mint εὐ-νομίη, ἰσό-θεος, ὁμο-κλή stb., és ismét az a meglepő jelenség tünik fel előttünk, hogy a két külömböző csoportbeli összetételek szakasztott képmásai egymásnak. Alakilag tehát a II. *a)* csoportot az I. *b)*-től nem lehet elválasztani, de fogal-

milag se, mert mind a kettőben az előtag meghatározza az utótagot. Ott van továbbá a II. *c)* csoport βου-γάιος, ἱππο-δάσεια stb. Nem soroltam őket az első csoportba, mert utótagjuk melléknév, míg amazoké főnév. De lényegileg nem külömböznek egy cseppet se tőlük. Az ugyan csak mellékes dolog, hogy itt a meghatározott szó melléknév, amott meg főnév, és határozó szónak a főnév amott is alkalmaztatik az I. *a)* csoportban. Ezekkel meg legközelebb rokonságban vannak a II. *b)* csoportbeliek, mint ἀνδρ-αχθής, κακο-μήχανος, εὐ-μμελίης, κυανο-χαίτης stb., a melyek az I. *a) b)* és a II. *a)* csoportbeliektől csak abban külömböznek, hogy második ragjukban a főnév hivatásához képest melléknévi szinezetet és alakot öltött.

Miben külömböznek tehát lényegileg a két osztálybeli összetett szavak egymástól? Bátran mondhatjuk, hogy mint összetett szavak semmiben, sem tagjaik egymáshoz való viszonyát, sem jelentésüket illetőleg, hanem igenis külömböznek egymástól mint beszédrészek. Az I. osztálybeliek főnevek, és akként szerepelnek a mondatban. Viszont a II. osztálybeliek melléknevek és jelzők mindig, néha subst. prædic.-ok. (A felsorolt példák mellett mindenütt ott a jelzett szó.)

Mindenesetre a legérdekesebb dolgok egyike a II. *a)* csoport használata. A főnév mint melléknévi jelző szerepel, a mi külömben egyébként sem oly ritka dolog a görög nyelvben. Egynéhány példára akarok csak szorítkozni, mint Aisch. Spt. 811 Dind. ἀδελφαῖς χερσίν; u. o. 736 καὶ γαῖα κόνις πίῃ; u. o. 181 λευστὴρ μόρος; Soph. Ant. 915 ὦ κασίγνητον κάρα; Δ 511 λίθος χρὼς οὐδὲ σίδηρος; a főnevek még fokoztatnak is: θεώτερος, κουρότερος, κύντερος κύντατος, κλεπτίστατος (mind Homérosból), ὁμαιμονεστέρας Ant. 486, ἀδελφόταται Spt. 870. (Tudvalevőleg a magyarban is szokásos a főnév ilynemű használata. Simonyi Nyelvőr IV. 105). Meglepő továbbá, hogy valóságos karmadhâraya összetételek tulajdonnevekül használtatnak. A sok közül Homérosból Δρύ-οψ, Θρασύ-δημος, Καλλι-δίκη, Λεύκ-ιππος, Ὑψι-πύλη, Εὐρυ-δίκη, Πόλυ-βος, Χάρ-οψ, Χρυσό-θεμις, meg olyanok, a melyek alakra megegyeznek a II. *b)* csoportbeliekkel, mint Μεγα-πενθής, Καλλι-όπη, Θρασυ-μήδης, Πολύ-δωρος, Πολυ-δώρη, Χάρ-οπος stb. Ez utóbbiak a föntebbiektől nyilván

megint csak úgy külömböznek, mint a II. *a)* a II. *b)* csoporttól, azaz, hogy végzetük szerepükhöz képest megváltozott a szerint, a mint férfi vagy nő nevét jelölik. És ámbár önállóan mint főnevek használtatnak, mégis a bahuvrîhi csoporthoz kell őket számítanunk, mert világos, hogy csak jelzői az illető személyeknek, a melyeket megjelelnek. (Néhány ilyen jelző még meg is tartotta melléknévi természetét, ámbár már önállóan, mint valóságos tulajdonnév szerepel. Ezek képezik az átmenetet. Számtalanszor áll magában, például ἀργυρό-τοξος, ἑκατη-βόλος, ἑκη-βόλος, és nincs mellette a jelzett szó Ἀπόλλων, hasonlóképpen κελαι-νεφής (Ζεύς), κυανο-χαίτης (Ποσειδῶν), κυλλο-ποδίων (Ἥφαιστος); de soha például βοῶπις, ἀγκυλο-μήτης.) Ezek a tulajdonnevek adják meg a nyitját az egész folyamatnak, mint változtak a főneviek melléknévi összetételekké. Közreműködött természetesen a görög főnévnek fent jelzett Proteus-természete is, de közreműködött még egy mélyebb ok is, a mely tisztán a nyelv psychologiai ösztönében rejlik. A. Darmsteter figyelmeztetett először erre a finom átmenetre művében: Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin. Paris, 1875. Un esprit fort, un bel esprit, une mauvaise tête, les pantalons rouges stb. még nem is összetételek és máris személyek megjelelésére használtatnak. Már un blanc-bec, une rouge-gorge, la gross-tête összekapcsoltatnak, és pattepelu (Duckmäuser, eredetileg patte pelue a. m. sammetpfote) már teljesen összenőtt. Darmsteter az ilyeneket elnevezte juxtaposés de coordination avec synecdoque, a melyek, mint már maga ezen elnevezésük mutatja, úgy származnak, hogy a tárgyat vagy személyt egy tulajdonsága után nevezik el, azaz a részt mondják az egész helyett. Ilyenek a németben rotschild, weissschuh, mint tulajdonnevek; ilyenek plappermaul, dummkopf, schreihals, és ilyenek a fent elsorolt görög tulajdonnevek, meg a II. *a)* és *b)* csoportbeli összetételek. Először mint karmadháraya önállóan vagy mint appositió álltak, mint pl. θυμο-λέων, azután jelzővé váltak minden alaki változtatás nélkül, mint ποδ-ήνεμος és az egész II. *a)* csoport, később már megváltoztatták alakjukat functiójukhoz képest (a II. *b)* csop.), és végre megint önállókká váltak (mint ἀργυρό-

τοξος, κελαι-νεφής), de már tulajdonnevekké. «On a commencé par dire: avoir bon bec (er hat einen roten schild: rotschild). on a dit ensuite: c'est un bon bec; puis le mot s'est spécialement appliqué à la femme: c'est une Marie bonbec, ou plus brièvement: c'est une bonbec.» Így tünteti fel Darmsteter szemlélhetően az egész folyamatot (Osthoff 129 kv.). Csak annyit akarok még hozzátenni, hogy ebben: c'est une bonbec, a bonbec már valóságos tulajdonnév, mint plappermaul, κελαινεφής. Mert tárgyat már nem, hanem mindig csak személyt jelent, és az elismert, de egészen hasonló tulajdonnevektől (weissschuh, Εὐρυ-δίκη) csak annyiban külömbözik, hogy birtokosa gyorsabban, akár minden pillanatban váltakozhatik. A keresztnévvel lehetne összehasonlítani, mert egyik sem oly pontos megnevezés, mint a vezetéknév, de mind a kettő eljuthat erre a magasabb fokra is. (A székelyeknél nagyon divatos vezetéknevek az általánosan szokásos keresztnevek.)

A III. csoportbeliek tagjaik viszonyát illetőleg külömbözők az I. és II. csoportbeliektől. Néhánya kivételével, a melyeket még külön szándékunk tárgyalni, mindnyájának utótagja első képzésű (primär) nomen verbale agentis, mint ἱππ-ηλάτα (* ἐλα-νύ-ω), ἐγχέσ-παλος (πάλ-λω), πυρο-φόρος (φέρ-ω) stb. Nem ide tartoznak sem alakra, sem jelentésre azok, a melyeknek az utótagja másodképzésű nomen actionis, mint ἱππ-ηλασίη, βου-κολίη, ἁρμα-τροχίη stb. A felsorolt példák alapján, a mint fent láttuk, Homérosra vonatkozólag ki lehet mondani a szabályt, hogy mindazon összetételekben, a melyeknek egyik tagja egy nomen agentis, a meghatározó tag (das regierte glied) objectuma a meghatározottnak (das regierende glied). Ezek az úgy nevezett tatpurusha összetételek, és minthogy fent az úgy nevezett birtokos összetételeket (ζυγόδεσμον) kizártuk körükből, kimondhatjuk azt is, hogy másnemüek nem is tartozhatnak közéjük. Hacsak meg nem döntik ezen állításunkat az ἰσο-val összetettek; G. Meyer Stud. V. 16 kv. ugyancsak ide sorozza őket, úgy hogy az utótag mint dativus függne az előtagtól. És mi alapon? Azért mert ἴσος a mondatban dativussal áll. De nézzük meg csak azon példáit, a melyekben genitivus viszony van a két tag között: ἀ-ιδρο-δίκαι θῆρες Pind. N. 1. 63 törvényben

járatlan állatok; ἀξι-έπαινος, ἀξιό-εργος méltó a dicséretre, munkára; ἀπειρο-βίος Stob. flor. 67, 24 az életben járatlan, tapasztalatlan; ἀπειρό-καλος Eur. Alk. 927 a roszban járatlan; ἐρημο-κόμης Anth. P. VI. 184 hajától megfosztott; κενό-σαρκος Et. M. p. 779, 8 hústól üres, hústalan; κέν-ανδρος ἄστυ Aisch. Pers. 118, πόλις Soph. O. C. 921 emberektől üres (v. ö. Aisch. Ag. 178 ed. Engert ἀπλοίᾳ κεναγγεῖ die gefässe, den magen leerend, Pape); κρεισσό-τεκνος Aisch. Spt. 784 Dind. πατροφόνῳ χερὶ τῶν Κρεισσοτέκνων ὀμμάτων ἐπλάγχθη, Oidipus atyagyilkos kezével megfosztá magát szemeitől, a melyek értékesebbek voltak neki gyermekeinél.

Hiszen gyönyörű egy nyelv az, a mely egy összetétellel egy egész mondatot ki tud fejezni. És ki akarná ezt tagadni, de azért hálát adhatunk istenünknek, hogy Homérosnál nincs egyetlenegy ilyen se, mert külömben lehetetlen volna kibontakoznunk a labyrinthból. Lássuk tehát az övéit. B 556 ἰσό-θεος φώς v. ö. α 324; — O 209 ἀλλὰ τόδ' αἰνὸν ἄχος κραδίην καὶ θυμὸν ἱκάνει Ὁππότ' ἂν ἰσόμορον καὶ ὁμῇ πεπρωμένον αἴσῃ Νεικείειν ἐθέλῃσι; — Ν 142 ὁ δ' ἀσφαλέως θέει ἔμπεδον, εἷος ἵκηται Ἰσόπεδον; σ 373 βόες—ἥλικες ἰσοφόροι. Próbálja meg csak akárki is, és fordítsa ἰσόμορος-t, ἰσόπεδον-t, ἰσοφόρος-t, — ἰσόθεος-nál még talán lehetséges volna — úgy, hogy az állítólagos dativus függés kitünjék. Annyit jelent ἰσόμορος a sorsához hasonló vagy hasonló sorsú; ἰσόπεδον hasonló a talajhoz, vagy pedig egyenletes talaj, síkság, der gleiche Boden; ἰσοφόρος a vivőhöz hasonló, vagy pedig hasonlóan vivő hasonló erejű (v. ö. ἰσοφαρίζω Z 101)? És nincs meg ez a függés a fent elsoroltakban? Nincs meg ἡδύ-πολις-ban: a városnak kellemes? Soph. O. R. 509 kv. φανερὰ γάρ ἐπ' αὐτῷ πτερόεσσ' ἦλθε κόρα ποτέ, καὶ σοφὸς ὤφθη βασάνῳ θ' ἡδύπολις. Hát μονο-μάτωρ-ban Eur. Phoen. 1517, a mely annyit jelent, anyjától megfosztott? De ime nem külömbözik tőle μονο-ήμερος einen tag dauernd, egy napos (Batr. 305)?

Dehogy is nem! A homérosi összetételek valódi összetételek, az előtag meghatározza az utótagot. A hős nem θεός, hanem csak hasonló hozzája, és ezt akarja kifejezni ἰσόθεος, akár mint a magyar félisten, a német halbgott. Poseidon egy

jusson van Zeusszel, tehát ἰσόμορος, és az ἰσόπεδον abban külömbözik valamennyi más πέδον-tól, hogy egyenletes. Nem is egyértékű a három szóban az egyenlő determinans szerepe, de egyenlő mindenütt, a mennyiben a meghatározott fogalom körét megszorítja, és ez a szerepe minden valódi összetételben. Ez a követelmény az itt tárgyalt homérosi összetételekben megvan, de nincs meg egyben sem azok közül, a melyeket a későbbi írókból fent elsoroltunk; a kapocs köztük egészen laza és tisztán syntaktikus (Clemm Stud. V. 89 kv., Tobler 27). Itt a helye még, hogy megemlítsük e kettőt: αἰσυ-μνητήρ (κοῦρος Ω 347) a. m. fejedelmi ifjú, és αἰσυ-μνήτης ϑ 258 versenybíró. Teljesen biztos Curtius Gr.[5] 716 magyarázata, hogy e két összetétel aeolismus, úgy hogy αἰσο-μνητήρ ill. αἰσο-μνήτης h. állnak, és olyan embert jelelnek, a ki az αἶσα-ról, az egyenlő jusról (des gleichen anteils) megemlékezik, gondoskodik. Az utótag tehát μιμνήσκεσθαι igéből származik, és ez a mondatban genitivussal áll, tehát ugyanaz az eset forogna fenn, mint az ἴσος-val összetetteknél. De maga az is könnyen be volna bizonyítható, hogy ez a genitivus közvetetlen objectuma a fent nevezett igének, de ez fölöslegessé válik, minthogy elég példánk akad, a midőn csakugyan accusativussal van egybekötve. Ilyen Z 222 Τυδέα δ' οὐ μέμνημαι; I 527 μέμνημαι τόδε ἔργον; ξ 168 ἄλλα παρὲξ μεμνώμεθα; ω 122 μέμνημαι τάδε πάντα. Továbbá accusativusban áll mindig a semleges névmás mint ezen ige objectuma, a mint az általánosan ismeretes (Curt. Schulgr. § 420. Anm.) pl. Aisch. Prom. 1071 Dind. μέμνησθ' ἀγὼ προλέγω.

De nem syntaktikus-e a viszony a tárgyi összetételek tagjaї között? Látszólag igen, de lényegében teljesen külömböző. A determinativ és attributiv összetételekben az előtag akár a jelzője volna az utótagnak. De kimondta már Lobeck ad Phryn. p. 600 (Curt. Erläut.[3] 151): non solent Græci substantivum cum adjectivo ita componere, ut compositorum eadem significatio sit, quæ fuerat appositorum. És ezt a szabályt mindig szem előtt kell tartani. A jelző csak kiemeli a jelzett szó egy sajátságát, ráutal, hogy mily oldalról kivánja a szóló az illető tárgyat bemutatni, viszont az összetétel megszorítja a meghatározott fogalom körét. Ἀλαο-σκοπίη, ἀκρό-πολις,

ϑυμο-λέων lényegesen külömböznek minden más kémkedéstől, várostól, oroszlánytól, valamint weinland minden más landtól, szemfödél minden más födéltől, és ép az előtag mutatja meg, hogy miben áll ez a külömbség. A kettőből egy új fogalom származott, olyannyira összenőtt; egy olyan fogalom, a mely egymagában lényegesen külömbözik az összetétel mindkét fogalmától.

Ilyen szempontból vizsgálva a dolgot, egyszerre tisztába jövünk azzal is, hogy a cselekvés, illetőleg cselekvő körét csak úgy lehet megszorítani, ha megmondjuk *mit* vagy azt, hogy *miként* cselekszik. Παιδο-φόνος egészen más mint φόνος, πατρο-φονεύς mint φονεύς, egymaga σκυτο-τόμος mint τομός, favágó mint vágó, földművelő mint művelő. Igaz, hogy ugyanez a viszony a mondat tárgya és állítmánya közt is, de csakis az igei állítmánynak van tárgya, a névszónak soha se. Az igének meg az a természete, hogy tárgyával soha össze nem olvad, és más viszonyban névszó nem határozhatja meg körét közvetetlenűl. Azért érvényes a regium præceptum Scaligeri: Nemo Hellenismi paulo peritior concedet * εὐ-αγγέλλω græcum esse. Nam τὸ εὖ καὶ τὰ στερητικὰ μόρια non componuntur cum verbis, sed cum nominibus. Itaque εὐάγγελος recte dicitur, unde verbum εὐαγγελέω non εὐαγγέλλω, quod est absurdissimum (Lob. Phryn. p. 126).

Ez az egyik módja a verbalis összetételnek. A második, mint láttuk, az volna, hogy a meghatározó tag azáltal szorítaná meg a meghatározott fogalom körét, hogy megszabná a cselekvés módját. És ez csakugyan megvan mindazon összetételekben, a melyek egy melléknév és egy nomen agentis származékai (v. ö. Clemm p. 152). Ilyenek (felsorolásuk nem teljes, mert fölösleges is volna): αἰνο-παθής, ἀκαλα ῤῥείτης, ἀκρ-αής, ἀκρο-πόλος, ἀκρο-πόρος, ἀκρ-αής, ἁπαλο-τρεφής, βρι-ήπυος a. m. hangosan felkiáltó, (v. ö. βρι-αρό-ς, βρί-θ-ω és ἠπύτα κῆρυξ II 348), εὖ ξεστος, εὔ-κομος stb. ilyen; θεσπι-δαής, ἰσο-φόρος, κακο-εργός és több ilyen; καλλί-ρροος, κλυτό-εργος, λαβρ-αγόρης, λεπτ-ουργής h. 31, 14; λιγυ-πνείων, λοξο-βάτης, μελάν-δετος, μεσσο-παγής (v. ö. Aisch. Spt. 737 Dind. μελαμπαγὲς αἷμα), νεό-πηκτος stb. ilyen; ὠκυ-πέτης, ὠκύ-πορος. (Soknál nagyon bajos a határt megvonni,

mert az utótag könnyen lehet nomen actionis is, és akkor a II. *b)* csoportba kellene őket sorozni, mint pl. κλυτό-εργος (híres munkájú ἔργον), νεο-πενθής új gyászszal bíró (πένθος), φιλο-ψευδής a hazugság barátja, vagy szívesen hazúdó (ψεῦδος). Ide tartozik ὀλοοί-τροχος is N 137. Az előtag -ι- képzős melléknév, mint εὖνις, ἦνις, θέσπις, ἴδρις, ἶφις (mind Hom.), χάλ-ι-ς; mint τρόφ-ι-ς Λ 307, τρόχ-ι-ς Aisch. Prom. 943, e két utóbbi nomen agentis, mint κόπ-ι-ς stb., de ugyane képzőhöz tartozók az ilyenek, mint πόλ-ι-ς, továbbá ἔλπ-ι-ς, meg az ilyenek is mint ἀσπίς (Curt. 637 kv.). Ugyanaz a képző képez nomen agentist meg nomen actionis-t is. A tő ϝελ, ϝειλ, ϝαλ, a melyből a reduplikált ἑλ-ύ-ω, εἰλ-ύ-ω latin vol-v-o származnak. Ez utóbbinak teljesen megfelel ὀλο- (Curt. 358 kv.), tehát -ι- képzővel eredetileg ὀλοί-τροχος volna, és ebből lett ὀλοοί-τροχος. Az alaki átmenet egészen egyszerű és általánosan el van fogadva. A második tag egy nomen agentis τρέχω igéből, úgy hogy az egész összetétel jelentése a. m. hengeredve futó. (V. ö. ἑλί-τροχος Aisch. Spt. 187 Dind. és εἰλί-πους). Ezt a jelentését még érezhetni homérosi használatából is, N 137 ὀλοοίτροχος ὣς ἀπὸ πέτρης, noha itt már főnévileg használtatik, miután a már tárgyalt módon elmaradt a jelzett szó mellőle.

Az itt elsorolt összetételek megint csak azt bizonyítják, hogy a theória és homérosi nyelvszokás teljesen megfelelnek egymásnak.

Eltérések e szabálytól, a mely a verbalis összetételek jelentését illeti, a későbbi íróknál bőven, és az idő haladtával egyre feltűnőbbek találtatnak. Ilyenek: ἀγερσι-κύβηλις Kybele kolduló papja Mein. frg. com. II. p. 51, ἀψί-κορος Plut. Cor. 4, Arist. rhet. 2, 12, wer schon satt ist, wenn er eine speise angerührt hat (Pape); ἀωρό-νυκτον ἀμβόαμα Aisch. Cho. 34 bei nacht erhobenes geschrei; δια-δρασι-πολῖται. Ar. Ran. 1014 olyan polgár a ki ki akarja magát vonni polgári kötelessége alól; δοκησί-σοφος Ar. Pax 44 a ki bölcsnek tartja magát; ἐπιχαιρέ-κακος Arist. Eth. 27 a ki mások kárán örül; ἐπιχαιρεσί-κακος u. a.; ἡμερό-φαντον ὄναρ Aisch. Ag. 84 nappal megjelent álom; θελξί-πικρος Ep. ad. 445 schmerzhaft reizend (Pape);

κεκραξι-δάμας Ar. Vesp. 596 kiabálásával mindeneket legyőző (Kleon); κρατησί-πους Pind. P. 10. 16 lábával győző; κλαιωμιλία A. P. IX. 573 das weinen zur gesellschaft és γελο-ωμιλία u. o. XI. 573 das lachen zur gesellschaft (Pape); μελησί-μβροτος Pind. P. 4, 15 (ἀστέων ῥίζαν μελησί-μβροτον) den sterblichen ein gegenstand der fürsorge seiend (Pape), a miről az emberek gondoskodnak; μελλ-είρην Plut. Lyc. 17 leendő εἴρην; λειπ-ανδρία Strab. 13, 1 hiány férfiakban; νηξί-πους uszólábú; ὀνησί-πολις δίκη Simonid. l. Plat. Prot. 346, a városnak hasznos; πεισιχάλινος Pind. P. 2, 11 a gyeplőnek engedelmeskedő, (v. ö. ellenben Aisch. Cho. 357 πεισί-μβροτον βάκτρον az embereket rábeszélő); πειθ-αρχία Soph. Ant. 676 engedelmesség az elöljárók iránt; πλουτο-γαθής Aisch. Cho. 790 a gazdagságnak örvendő (vagy πλουτ-αγαθής?); ῥιγωσί-βιος Poll. 4, 186 in frost lebend (Pape); σφυρο-πρησι-πύρα Luc. Tragod. 199 a sarkat tűzzel égető; συλλαβο-πευσι-λαλητής Ep. ad. 110 a ki a beszédben minden szótagot megvizsgál. Csak úgy futtában szedtem össze ezeket a példákat, és nem is akarok megemlíteni ilyeneket, mint: ἀμφι-πτολεμο-πηδησί-στρατος Eupol. Meineke III. 570, vagy μακρο-καμπυλ-αύχην Epicharm. Ath. II. 65; σκοτοδασυ-πυκνό-θριξ Ar. Ach. 396 vagy a híres 79 szótagos összetételt Ar. Ekkl. 1169.

Ezek tekintetbe vétele nélkül is meglátszik első pillanatra Homérosnál a következetesség, viszont e példákban a következetlenség, mondhatnám az önkény. Egy-egy összetétel gyakran egy mondatot helyettesít, vagy a tagok közt olyan vonzat van, hogy csak præpositiók segélyével lehet az összetételt felbontani. Elvessük tehát a homérosi törvényeket ezek kedvéért? Igen, ha volna ezekben valami törvényesség. Vagy helyeselné valaki, ha a fönt kimutatott eltérés alapján komolyan foglalkoznánk -asi törzsekkel? Classen kimutatta, hogy εὖ κτίμενος, εὖ ναιόμενος, εὐρὺ ῥέων nem irhatók egybe, mert a participium valóságos igeidő, és ige névszóval nem tehető össze. Ámde Aisch. Spt. 22 Dind. és még számos helyen használja ezt πυργηρουμένος; Eur. Or. 760 már πυργηρούμεθα és Paus. 10. 18 πυργήρης-t (figyelembe veendő, hogy a verbalis rész mindben αἱρέω igéből való). De πυργηρου-

μένος nem választható ketté, hibás összeirás tehát nem lehet ezt aligha kell is bizonyítani.

Az I. és II. csoportban kivétel nélküli az a szabály, hogy a meghatározó tag az összetétel előtagja. Ámde αἴγ-αγρος Opp. Kyn. 3. 252; ὄν-αγρος Lob. Parall. 370, σύ-αγρος Athen. 9, 401 (a második tag mindnyájában a. m. ἄγριος, G. Meyer Stud. V. 13, Pott EF. II. 393.); θέ-οινος a bor istene, weingott Aisch. fragm. 339 τὰ θε-οίνια Demosth. 59, 78; ἱππο-πόταμος víziló (legelőször Strabónál; Herodot. 2, 71 még ἵππος ποτάμιος); μελάν-δρυον Theophr. hist. pl. 5, 3, 1 (Hom. ξ 12 τὸ μέλαν δρυός); πατρο-μήτωρ az anya apja, grossvater, Luk. Alex. 58 (v. ö. a helyes használatot Lykophr. 502 ἡ πατρο-μήτωρ, grossmutter és Λ 410 μητρο-πάτωρ grossvater); πλουτό-χθων (γόνος γᾶς) Aisch. Eum. 947, reichtum der erde (?) (v. ö. G. Meyer Stud. V. 13 kv.) eltérnek ettől a szabálytól. Valjon meg is döntik?

Azt tehát már most is kimondhatjuk, és még lesz alkalom, hogy visszatérjünk reá, hogy a görög nyelv szellemének megfelelő képzések csak az olyan összetett szavak, a melyek úgy alakjukra, valamint jelentésükre teljesen megegyeznek a homérosiakkal. A költői nyelvnek sok diszítésre, virágra van szüksége, és többé kevésbé minden irodalomban eltér a nép nyelvétől. Ily módon könnyen követhet el szabálytalanságokat és el is követ, még pedig annál többet, minél mesterségesebbé válik. Csak egy futó pillanat a görög költészet történetére Homérostól az alexandrinusokig, és nyomban szembe tűnik ezen tétel igazsága. De az önkénynek sehol oly tág tere nem nyilik, mint éppen a szavak összetételénél. Még a köznép ajkán is tömegesen támadnak új összetett szavak, csakhogy a tiszta hamisitatlan nyelvérzék szigorú analogiákhoz ragaszkodik. Nemcsak a hangok, de a jelentés analogiájához is, és e kettő vállvetett közreműködése nélkül nem képes új alakot teremteni. De a költőt megköti sok egyéb dolog mellett a vers mértéke is; ő gyakran kénytelen a legellentétesebb fogalmakat is egy kalap alá fogni; ő ha öntudatosan dolgozik, bizony lerázza egyszer másszor a törvényesség kellemetlen béklyóit. De akkor aztán mit csináljon a nyelvtudós? Hogy magyarázza meg a nyelv adatait? Mikor az csak oly feltételek alatt lehetséges, hogy

szigorú törvényesség, természeti kényszer alapján jöttek létre. Lehetséges az önkény motivumait kikutatni, lehetséges belőle szabályt levonni? Élő nyelvek tárgyalásánál könnyen segíthetünk magunkon; ott a nép nyelve a tiszta eleven forrás. De a hol ez nem lehetséges, ott analogiák utján visszafelé kell következnünk, és ha valamely esetben ilyen törvényszerűségre bukkanunk, mint a minőt kérdésünkre vonatkozólag Homérosban találtunk, kételkedhetünk-e még, hogy ráakadtunk az igazi forrásra, a mely képes helyettesíteni azt, a mit föl nem idézhetünk többé, a népnyelvet?

Az eddig mondottakból a felosztás egy új módszere önkényt következik. Két szempontból kell, úgy vélem, kiindulni, a mit eddigelé teljesen figyelmen kívül hagytak. Figyelembe kell venni először az összetétel tagjainak egymáshoz való viszonyát és akkor két csoportot nyerünk:

I. Névszó mind a két tag (I. és II. csoport).

II. Névszó az egyik és igenév a másik tag (III. csoport). Másodszor az egész összetétel mondattani értékét, és akkor ismét két csoportot nyerünk:

I. Alanyi összetételeket, a melyek főnév gyanánt használtatnak a mondatban (I. és III. csop.).

II. Jelzői összetételeket (II. és III. csop.). A III. csoportbeliek, minthogy a nomen agentis szerepe hasonló a participiuméhoz, vegyest használtatnak, majd mint főnév, vagy melléknév (v. ö. favágó, szószegő).

A grammatikában azonban csak az alaktani felosztást (e kifejezés idevágólag éppen nem pontos, de csak az ellentét kedveért kivánom használni), az az a két tag egymáshoz való viszonyát vehetjük tekintetbe, és azért hibás az eddigi és különösen Curtius felosztása, mert emezt a mondattani functióval összezavarta. A szokásos hármas felosztás így aztán kettővé törpül és meg fogunk külömböztetni:

I. Determinativ, határozó;

II. Objectiv, tárgyi összetételeket.

Ez a felosztás sem egészen pontos ugyan, ha tekintetbe veszszük, hogy tulajdonképpen minden összetétel azon alapszik, hogy az egyik tag a másikat közelebbről meghatározza,

tehát, hogy minden összetétel determinativ. Nem is akarnak e műszavak egyebet kifejezni, mint egyedül a meghatározás módját és akkor az első osztályt viszonyitva a másodikhoz jobban lehetne jelzői azaz attributiv összetételnek nevezni De egyrészt ez a kifejezés már le van foglalva, és általánosan elfogadott a syntaxisban, másrészt az ajánlott műszavak szintén általánosan szokásosak, és ha nem is pontosak, de világosak, úgy hogy kár volna őket holmi nekézkes kifejezés kedvéért kiszorítani.

Van azonban még egy csoport összetétel, a melyek alakjukra nézve teljesen elütők az eddig tárgyaltaktól. A határozó tag, a mely az eddigieknél mindenütt az első helyet foglalta el, itt a második helyen áll, és helyébe lépett a meghatározott, a melyet eddigelé mindig a második helyen láttunk. Verbalis előtaguaknak neveztetnek, és Homérosnál a következők:

α) ἀγε-λείη, ἀρχέ κακος, ἑλκε-χίτων, ἐχέ-θυμος, ἐχε-πευκής, ἐχέ-φρων, λεχε-ποίης, μενε-δήιος, μενε-πτόλεμος, μενε-χάρμης; — ἀγαπ-ήνωρ; — ἀκερσε-κόμης, (Περσε-φόνη).

β) ἁμαρτο-επής, ἀφαμαρτο-επής, ἠλιτό-μηνος, φυγο-πτόλεμος.

γ) κυδι-άνειρα, λαθι-κηδής, εἰλί-πος, τερπι-κέραυνος.

δ) βωτι-άνειρα; — ἀερσί-πος (ἀρσί-πος h. Ven. 211), ἀεσίφρων, ἀλεξ-άνεμος, ἀλεξί-κακος, ἀλφεσί-βοιος, βρισ-άρματος, εἰνοσίγαιος, εἰνοσί-φυλλος, ἐννοσί-γαιος, ἐνοσί-χθων, ἑλκεσί-πεπλος, ἐρυσάρματες, ἐρυσί-πτολις, λυσι-μελής, πλήξ-ιππος, πλησ-ίστιος, πηγεσίμαλλος, ῥηξ-ήνωρ, ταλασί-φρων, τανυσί-πτερος, ταμεσί χρως, τερψίμβροτος, φαεσί-μβροτος, φθισ-ήνωρ, φθισί-μβροτος, φυσί-ζοος, ὠλεσί-καρπος.

Ezeken felül még néhányat ide soroltak, a melyeket mindenek előtt részletesen meg kell vizsgálnunk. Ilyenek:

αἴθ-οψ Clemm szerint p. 7 az előtag verbalis, de kétségkívül *αἰθός* melléknévből származó, a mint azt Osthoff p. 143 bizonyította (v. ö. *μῆλ-οψ*, *χαρ-όψ* stb.).

αἰολο-θώρηξ, *αἰολο-μίτρης*, *αἰολό-πωλος*, mind a három melléknévi determinativ (II. *a)* csop.) összetétel, és előtagjuk *αἰόλος* melléknév, a két elsőben a. m. fényes, eredetileg a. m. gyors, beweglich; v. ö. E 295 *τεύχεα αἰόλα*, H 222 *σάκος αἰόλον*, *πόδας αἰόλος ἵππος* T 404 Osthoff 144). Bajos volna a két elsőtől *κορυθ-αίολος*-t különválasztani, tehát kénytelenek va-

gyunk a II. *c)* csoporthoz, βου-γάιος, ποδ-ώκης, ἱππο-δάσεια stb. sorozni.

ἀπτο-επής Θ 209. ἅ. εἰρ. Elfogadva ezt az olvasást, Osthoffnak p. 145 kell igazat adni, a ki az előtagot ἀπ- gyökér part. præt.-nak tartja (ἅπ-τ-ω). Annyi volna, mint «zankreden (?) anknüpfend». De sokkal valószinűbbnek látszik Aristarchos olvasása ἀπτο-επής, a. m. rettenthetetlen beszédű, unerschrockene reden habend. (Előtag * ἄπτοος, πτόα félelem, ijedség szóból.) Még valószinűbb Wackernagel magyarázata Bezzenb. Beiträge IV. 283 szerint * ἀ-Ϝεπτο-επής non dicenda dicens, v. ö. ἄρρητον ἔπος ξ 466, különösen ha igaz, hogy már Aristoph. Byz. is így magyarázta. Verbalis előtagról azonban, a mi értelmünkben, szó sem lehet.

ἑλίκ-ωψ, ἑλικ-ῶπις (v. ö. ἑλικο-βλέφαρος). Minthogy maga ἑλίσσω * ἑλίκ-jω * Ϝελικ-jω ugyanazon tőből származik, mely amott az összetétel előtagja, okvetetlenül névszónak kell annak lennie. (Osthoff 142, anm., G. Meyer Stud. V. 77, Ameis zu A 98 Anh.; Clemm verbalis előtagúnak tartja p. 12. 14.) Az ige jelentése, a melynek a töve kétségtelenül összefügg a Ϝελ, latin vol-v- gyökérrel (Curtius 359) a. m. forgatni, forgolódni, Ἕλικ-ς tlk. a. m. görbe, de figyelemre méltó, hogy Aisch. Prom. 1083 Dind. ἕλικες δ' ἐκλάμπουσι Στεροπῆς ζάπυροι, szinte villám jelentéssel használja. Ha most tekintetbe veszszük, hogy ἀργός eredetileg a. m. fehér, csillogó ο 161, annyit is jelent, mint gyors, κύνες πόδας ἀργοί Σ 578, továbbá hogy αἰόλον mint τεύχεα jelzője E 295 nagyon valószinűleg, de mint ὄστρακον-é h. Merc. 33, νύξ-é Soph. Tr. 94. 132 bizonyosan a. m. fényes, nem kételkedhetünk azon, hogy a gyors mozgás és a fényesség képzete között szoros az összefüggés. Ha végre még tekintetbe veszszük, hogy Kallim. fr. 290 ἑλικώτατον ὕδωρ-t mond, a mi alig jelenthet egyebet mint fényes viz, mért ne fogadjuk el, hogy ἑλίκωψ a. m. fénylő kinézésű v. szemű: ἑλικο-βλέφαρος fénylő (szép) szemöldökű? Mikor oly egyszerű a magyarázat, minek törje magát az ember az ilyenekkel «mit runden gewölbten od. schön geschnittenen augen» (Seiler), mikor ezt a jelentést még sokkal bajosabb beleérteni.

Ὀρσο-θύρη χ 132. Bizonytalan a magyarázat. A legvaló-

szinűbb értelme «hochthüre» Curtius 739; v. ö. χ 132 οὐκ ἂν δή τις ἀν' ὀρσοθύρην ἀναβαίη és a régi grammatikusok magyarázatát: θύρα τις ἐπίσημος ὑψηλοτέραν πρόσβασιν ἔχουσα (Pape s. v.). Ez esetben az elötag -σ-val bővítve ugyanazon gyökértől származnék, mint ὄρ-ος *Ϝόρ-ος hegy. A bővült gyökérnek a nyoma meg van a skr. varth-man, magaslat, a lat. verr-uca-ban (Curtius 348). Mindenesetre figyelembe kell még venni ὀρσο-λοπεύω-t is, h. Merc. 308, Aisch. Pers. 10 θυμὸς ὀρσο-λοπεῖται, és az anakreoni ὀρσό-λοπος-t. A szó általános jelentése a. m. fölizgatni, mozgásba hozni, és noha az utótag eddigelé nincs kellőleg megmagyarázva (Schoenberg p. 52 szerint «die haut erregend», v. ö. λοπός φ 233 a. m. hagymahéj; Seiler: mähne sträubend), mindamellett alig lehetne valami kifogást tenni Osthoff 180, G. Meyer Stud. V. 114, Sonne Ztschr. X. 103 kv. magyarázata ellen, a kik ez utóbbi összetétel előtagját a σ-val bővített ὄρ-νυ-μι ige gyökeréből származtatják. De ők ide vonják ὀρσοθύρη-t is, a mi pedig, ha tekintetbe veszszük jelentését, lehetetlenség. A két szót okvetetlenül külön kell választanunk, és ebben aligha találhat valaki nehézséget. Különben a voltaképpeni Homérosban a második elő sem fordúl.

Érdekes azonban a régi grammatikusok eme másik magyarázata is: ὀρσοθύρη ἐκτομὰς θύρα, δι' ἧς εἰς ὑπερῷον ἀναβαίνουσιν ὀρούοντες ἐπ' αὐτῆς (Pape s. v. Innen ered Ameis zu X 126 magyarázata: springthüre). Ha most még tekintetbe veszszük, hogy az ilyenek, mint 'Ορσί-λοχος E 546, ὀρσί-κτυπος, ὀρσι-νεφής stb. szemben amaz egyetlen ὀρσό-λοπος-val általánosan el vannak terjedve, könnyen arra a gondolatra juthatunk, hogy ez is * ὀρσί-λοπος volt, és hogy csak ὀρσο-θύρη analogiáján változott meg, miután ennek elötagját verbalis értelemben magyarázták. Alak és jelentés ez esetben megegyezett volna, és ily föltételek mellett csakugyan hatalmasan működik az analogia. Azonban ez nagyon is kétes vélemény, mert mindig fenmarad a kérdés, mért nem hatott a többiekre is és csakis erre az egyetlenre az analogia?

μιαι-φόνος E 31 gyilkosságtól megfertőztetett. Két kérdés merül fel. Az egyik, hogy a passiv jelentéssel ellenkezik az accentus, és azért Rödiger p. 81 erre a paradox magyarázatra

jutott μιᾷ πληγῇ φονεύων. Ez a nehézség azonban elesik, ha az utótagot nem nomen agentis-nek, hanem a mint Homérosnál általában használatos, nomen actionisnak fogjuk fel; v. ö. K 298, λ 612. A meghatározott tag ez esetben az előtag (das regierende glied), és ez a nomen agentis. De honnan származik? Curtius Stud. III. 191 πειραίνω : πειράω : πειράζω alapján, a mely utóbbit ismét Verb. I.² 340 kv. * πειρά-jω-ból származtat (v. ö. διχαίω Hesych.: διχάζω; σταλάω: σταλαίω, σταλάζω; βιαίω, Hesych.: βιάζω) visszakövetkeztet egy * μιαιω igére, úgy hogy μιαίνω : * μιαιω = πειραινω : πειράζω : * πειρα-jω-hoz. Ha azonban μιαι-φόνος előtagja egy nomen agentis, akkor * μιαιο-nak kellett lennie (v. ö. ἀγ-ό-ς, σκοπ-ό-ς, ἀρχ-ό-ς), tehát * μιαιο-φόνος. Az -o- később hyphæresis folytán kieshetett (Fritsch Stud. VI. 135), mint γεραί-τερος : γεραιό-τερος; — παλαί-τερος : παλαιό-τερος; — σχολαί-τερος : σχολαιό-τερος; — ζεί-δωρος : ζειό-δωρος stb. ilyenben, valamint κραταί-πους, κραταί-πεδος * κραταιό-ς-val vannak összetéve. Egész bizonyossá teszi e magyarázatot a következő analogia:

πειραίνω : πειράζω (* πειρα-jω) és Πείραιος (ο 539, ρ 55, υ 372) = μιαίνω : * μιαιω és * μιαιο-ς-hoz.

μισγ-άγκεια. Egyetlenegyszer fordúl elő Δ 453 ὡς δ' ὅτε χείμαρροι ποταμοὶ κατ' ὄρεσφι ῥέοντες Ἐς μισγάγκειαν συμβάλλετον ὄβριμον ὕδωρ Κρουνῶν ἐκ μεγάλων, κοίλης ἔντοσθε χαράδρης. Nem jelenthet egyebet, mint mischschlucht, a hol a hegyi folyamok egybekeverednek, és teljesen alaptalan La Roche magyarázata: die mündung zweier schluchten, valamint Ameisé: bergthal-vermischung, thalkessel. Tehát nem lehet más mint determinativ összetétel jelentését illetőleg, de formájára? Az előtagban melléknevet keresünk és erre rávezet bennünket μίσγα = μίγα Apollon. Dysc. p. 152 ed. Rich. Schneider (a ki most μίγα-val helyettesítette a szövegben, nem tudom mi okon). Μίγα pedig bizonyosan egy melléknévből származik, mint a hasonló adverbiumok ὦκα, λίγα, μάλα, κάρτα, σάφα, ἅμα. És valamint ἅμα * ἁμός, ὁμός-ból (Curtius 322, 544), úgy származhatik μίγα * μιγό-ς és μίσγα * μισγό-ς-ból. Az arány ez volna:

μίσγα : μισγ-άγκεια = ἅμα : ἅμ-αξα.

ταλα-ϝεργός (ἡμίονοι δ 636) adverbialis a. m. kitartóan munkálkodó.

ταλα-πείριος (ξεῖνος η 24; II. *b)* csop.) mell. determ. a kinek szerencsétlen tapasztalatai vannak. Az utótagra vonatkozólag v. ö. εὐρυ-άγυια πόλις ο 384; θρασυ-κάρδιος κ 41.

ταλα-πενθής (θυμός csak ε 222) objectiv a. m. szenvedést tűrő.

ταλά-φρων Ν 300 mell. determ. mint ἀγανό-φρων, καρτερό-φρων, κερδαλεό-φρων, σαό-φρων. Az utótagnak már csak annyi szerepe van, mint egy képzőnek (v. ö. ταλασί-φρων). Ide tartozik ἀ-ταλά-φρων (παῖς Ζ 400), mert ha ἀταλός volna az előtagja, mint Seiler akarja, ἀταλό-φρων-nak kellene lennie. A gyermeknek még semmi gondja; ez itt a felfogás.

ταλαύρινος Ε 289 (v. ö. ταλαίφρων Soph. Ant. 39.) m. det. a. m. türelmes, erős pajzsú ember. A már fent tárgyalt synekdoche utján a. m. hős. Így azután könnyen megmagyarázható a sokféleképp csűrt csavart mondat Η 239: οἶδ' ἐπὶ δεξιά, οἶδ' ἐπ' ἀριστερὰ νωμῆσαι βῶν ἀζαλέην, τό μοι ἔστι ταλαύρινον πολεμίζειν a. m. azért harczolhatok mint egy hős, tlkp. mint egy erős pajzsú. (v. ö. Ἄρης δεξιόσειρος Soph. Ant. 140 das rechte pferd im viergespann am seil, hier muthiger genosse (Schneidewin), Aisch. Ag. 842 Dind. Odysseus ζευχθεὶς ἕτοιμος ἦν ἐμοὶ (i. e. Ἀγαμέμνονι) σειραφόρος). Ez esetben ταλαύρινον nem adverbiális accusativus, mint La Roche akarja, hanem accus. prædicat. πολεμίζειν infinitivushoz. Szabályszerűen ugyan a dativust várnók mint ι 249 ὄφρα οἱ εἴη πίνειν αἰνομένῳ, de hasonló esetben számtalanszor használtatik az accus. is, mint χ 109 ἐμοὶ δὲ τότ' ἂν πολὺ κέρδιον εἴη Ἄντην ἢ Ἀχιλῆα κατακτείναντα νέεσθαι; v. ö. Herod. 1, 37, Thuk. 2, 39, Xen. Mem. 1, 1, 9. 2, 6. 26, Curt. Schulgr. § 571. 6, Matthiä Syntax. 1250.

Egészen ilyen αἰναρέτη Π 31 σὺ δ' ἀμήχανος ἔπλευ, Ἀχιλλεῦ Μὴ ἐμέ γ' οὖν οὗτός γε λάβοι χόλος, ὃν σὺ φυλάσσεις Αἰναρέτη. Achilleus mellékneve: rettenetes bátorságú, itt önállóan használtatik és akár tulajdonnévnek lehetne tekinteni, mint κελαινεφής, ἀργυρότοξος, plappermaul-t.

A fent elsorolt összetételek előtagja akár ταλαϝός (Savelsberg Dig. 16) vagy ha Curtius 567 szerint az utolsó ταλά-

ϝρινος, τάλαν, a melynek -ν-je leesett, mint ἄκμων-é ἀκμό-θετον-ban (G. Meyer Stud. V. 85). Mindenesetre melléknév és nem verbális.

Hasonló ταλαύρινος-hoz ταναύ-πους. Előtagja valamint társaié: τανύ-γλωσσος, τανυ-γλώχιν, τανυ-ήκης, τανύ-πεπλος, τανυ-πτέρυξ, τανύ-φλοιος, τανύ-φυλλος, továbbá τανα-ήκης, τανηλεγής (?) bizonyosan * ταναϝό-ς, * τανύ-ς melléknévből, a melynek lat. tenu-i-s, skr. tanú-s felel meg, származik; Curtius 65, 217, G. Meyer Stud. V. 90.

Mindnyájan melléknévi determinativák és nem objectivák, a mint Fick I.[3] 88, Pott wurzelwört. II. 2, 68 fölfogják. Mert hogy is lehetnének a τανυγλώχινες ὀϊστοί Θ 297 hegyüket messzire kinyujtó nyilak; κορῶναι τανύγλωσσοι Ε 66 nyelvüket kinyujtó varjuk? De hát még τανύθριξ αἴξ Hes. op. 514 is a haját nyujtó kecske és nem hosszú hajú; τανύσφυρος h. Cer. 2, 77 bokáit nyujtó és nem vékony azaz nyulánk bokájú? (v. ö. Heerdegen 49, Osthoff 148, Hugo Weber Ztschr. V. 252 kv.).

τανύπεπλος, τανυπτέρυξ igaz objectiv összetételeknek is értelmezhetők. De azt könnyű átlátni, hogy ez a jelentés «uszó v. nyújtott ruhával biró» könnyen átmehet ebbe, hogy ruháját usztatja (ein schleppendes kleid habend és das kleid schleppend). Nagyon egyszerű a dolog. Az állapot helyett, a mely mindig valami cselekvés eredménye, a beszélő maga az okozó cselekvésre gondol (v. ö. ἱππιοχάρμης), valamint megfordítva magát a cselekvést mondja az eredmény azaz az állapot helyett (v. ö. πηγεσί-μαλλος).

φιλ-ήρετμος, φιλο-κέρτομος, φιλο-κτέανος, φιλο-κυδής, φιλο-μμειδής, φιλό-ξεινος, φιλο-παίγμων, φιλο-πτόλεμος, φιλο-φροσύνη, φιλο-ψευδής. Az kétségtelen, hogy mindezek előtagja φίλο-ς melléknév. Clemm p. 152 csak úgy juthatott arra a megmagyarázhatatlan gondolatra, hogy az előtag verbalis, mert félrevezette a szóban forgó összetételek jelentése. Pedig azt sem lehet tagadni, hogy φιλό-ξεινος csak annyit jelent: vendégszerető. Ez a használat abnormális, mert csak verbalis összetételeket illetne meg. Osthoff p. 145 iparkodik is rajta, hogy megmagyarázhassa e jelenséget. De aligha fog ez bárkit is kielégíteni, hogy eredetileg φιλόξεινος annyit jelentett ᾧ οἱ ξεῖνοι φίλοι εἰσίν.

Mert azt kiki átlátja első pillanatra, hogy egyre megy, akár így fordítom: einer dem der gast lieb ist, vagy einer der den gast lieb hat. Ez magában véve csak szójáték. Kellő magyarázat hiányában elégségesnek tartom, hogy utaljak reá, mikép a φίλος nemcsak benhatólag, hanem áthatólag (a. m. szerető) is használtatik, még pedig Δ 219, E 115, P 325, Ω 775, α 513, γ 277. (Fulda, Hom. Untersuchungen 273). φίλος tehát az idézett helyeken is mint nomen agentis szerepel, és ez, ha nem is magyarázza meg, de legalább megérteti velünk szerepét az összetételben is. Valósägos nomen agentis-e, vagy egyátalában mikép jutott e hivatalához, ez volna a legközelebbi kérdés, de ez nem tartozik e tárgyalás keretébe.

Térjünk át inkább annak tárgyalására, hogy mikép fogható fel a különös verbalis előtag ezen összetételekben. Heves küzdelem folyik még a legújabb időben is magyarázatuk fölött, és annyi értelmezőjük akadt már, hogy bőven jutna egy-egy mindegyikükre. Maga e küzdelem története is nagyon érdekes volna, de én csak azon törekszem, hogy kimutathassam, mért nem tudott e sok tudós megegyezni, a mi szintén elég érdekes lesz, ha sikerül.

Az egyik párt, Curtius és Clemm (i. munkájában és Stud. VII. 1 kv.) azt állítják, hogy valóságos ige ezen összetételek előtagja. De maga az a nagyszámú összetétel, a melyet fölsoroltunk, ellenmond ezen véleménynek, ellenmond főképen a regium praeceptum Scaligeri, és Joh. Schmidt Jen. literaturz. 1874. jan. 31. helyesen mondja: «so wenig wie nominalstämme mit verbis zusammengesetzt erscheinen, ebenso wenig können verbalstämme mit nomina zusammengesetzt werden.» Egyébként se lehet ezen állítást bebizonyítani. Clemm de comp. 63 és Stud. VII. 43 kv. különösen az α) csoportra hivatkozik, és azt állítja, hogy az ilyenekben mint ἐχέ-θυμος az előtag az ige tőalakjában (mit dem thematischen vocal). Látszólag úgy van; de ezen elvből kiindúlva, hogy magyarázzuk meg a többieket? A β) csoportban -ο-val végződik az előtag: ἁμαρτο-επής. Erre az -ο-ra még rá lehet mondani, hogy az -ε-ből származott, noha az ismeretes hanggyöngülés α, ε, ο csak a gyökérben érvényesül, és azonfelül, ha e gyöngülés az összetételben csakugyan meg-

kezdődött volna, a természetes fejlődés következtében egyre tovább haladt volna, úgy hogy a β) csoport számra nézve meghaladná az α) csoportot. Ám ez csak valószinű, és nincs bizonyító ereje. Clemm azonban a megkezdett módszert folytatja és a szerint magyarázza a γ) csoportot is. Noha már feltünő, hogy az -ε- majd -ο- majd -ι-vé változik a magyarázó szükségéhez képest, noha nem mondja meg e kettős változás okát, módját, még megnyugszunk, és nem tagadjuk egyszerűen a magyarázatot, mint G. Meyer Stud. V. 114. Inkább azt kérdezzük, hát miként jött létre a δ) csoport: ἀερσί-πος, βρισ-άρματος? Clemm erre is megfelel. Munkája 51 és kv. különösen 64 l. azt állítja, hogy valamint az α), β), γ) csoport előtagjában a praesens illetőleg az erős aoristos töve, úgy a δ) csoportbeliekében a gyönge vagy sigmatikus aor. töve rejlik. A külömböző véghangzókat itt még összekötő hangzóknak (compositionsvocal) magyarázta, de ezt általánosan és joggal elvetették, és Stud. VII. mint már láttuk, ő maga is visszavonta. De hát akkor elfogadva, hogy a sigmatikus aoristos tövének eredetileg ép oly indifferens volt a jelentése, mint a praesens-tőnek, hogy a múlt időre való vonatkozását csak az augmentumnak köszönheti, mit csinálunk megint a sokféle véghangzóval? Tegyük föl még azt is, hogy a sigmatikus aoristos, állítólag a gyökér és a verbum substantivum összetétele, mindig -α val végződött, tehát hogy λυσα a töve (Curtius Chronologie,[2] 55 kv.). Ez az -α- még meggyöngülhetett volna -ε-vé, de -ι- sohasem lett belőle. A görög hangtannak alaptörvénye ez a sorrend α, ε, ο és -ι-vé az -α- csak bizonyos meghatározott körülmények közt változhatik, a mint azt Curtius a vocalspaltung felfedezője bőven kifejtette: Grundzüge[5] 51. 58. 90. és kv., 341. 411. 439 kv. l. De még a legjobb esetben is minő aoristosból magyarázhatók meg: ἀεσί-φρων, ἀλφεσί-βοιος, ἑλκεσί-πεπλος, (εἰνοσί-γαιος), πηγεσί-μαλλος, ταμεσί-χρως, φαεσί-μβροτος, mikor ilyesféle aoristos, olyan a melyben a verbum subst. ill. -σ- a themahangzós tőhöz járuljon, egyátalában nem is létezik? (v. ö. Osthoff 182). Mert ὤλεσα ban ὀλε denominativ igető, valamint καλέ-ω, ἀρκέ-ω, ὄλλυμι * ὀλ-νυ-μι, δείκ-νυ-μι-ben (Curtius, Verbum d. gr. Sprache 348 kv., Osthoff 182). És teljesen alaptalanná válik Clemm állítása, ha helyes az aoristos

újabb magyarázata, a melyet G. Meyer Gr. Gram. § 528 Brugmann Stud. IX. 311 kv. nyomán, a következő szabályban foglal össze: «Der sigmatische aorist ist eine unthematische bildungsweise. An die starke wurzelform tritt ein -σ- daran die secundären personalendungen. Ursprüngliche flexion des indicativs war demnach: Sing. ἔ-λυσ-α aus ἔ-λυσ-m̥ (m̥ nasalis sonans, félmássalhangzó (l. u. o. § 30 kv. V. ö. πόδ-α lat. pedem: γλυκύ-ν u. o. § 326) 2. *ἔ λυσ-ς 3. *ἔλυσ-τ. Plur. 1. *ἔλυσ-μεν 2. *ἔ-λυσ-τε 3. *ἔ-λυσ-n̥τ daraus ἔλυσαν. Von der 1. singular u. 3. plural aus hat sich das -α- der ganzen flexion mitgetheilt.» Clemm föltevése tehát, ha helyes ez a magyarázat, önmagában összeroskad, mert maga a hangzó, t. i. az -α-, későbbi képződmény, eredetileg csak parasitahangzó, úgy hogy belőle az összetételben -ι-, meg a mint ő akarná ε- meg -ο- nem származhatott. A kötőhangzókat meg, utolsó remediumát, maga visszavonta, de nem is védelmezhetné.

Nem marad más hátra, mint hogy föltétlenűl azok pártjára álljunk, a kik a szóban forgó összetételek előtagját -σι, eredetileg -τι képzős nomen verbalénak magyarázzák. Az eredeti alak nyoma még fönmaradt a homérosi βωτι-άνειρα-ban A 155, továbbá Ὀρτί-λοχος, Καστι-άνειρα és Αυτι-έρσας Theokr. X. 42 tulajdonnevekben. Görög hangtani szabály ugyan, hogy a -τι- képző az -ι- befolyása folytán -σι-vé változzék, de hasonló régi alakok azért meg fönmaradtak, mint φά-τι-ς, μῆ-τι-ς, ἄμπω-τι-ς, μάν-τι-ς, πίσ-τι-ς, μάρπ-τι-ς. Az így képzett névszók azonban általában mint nomen actionis használtatnak, pl. ἄκεσις, ἄξις, λύσις, στάσις. De vegyük csak figyelembe a következő rövid összeállítást:

Nomen agentis.	Nomen actionis.
ἀρχ-ό-ς, πομπ-ό ς, ἀρετα-λόγ-ο-ς	στέφαν-ο-ς, νομ-ό-ς, λόγ-ο-ς
κλώπ-ς, πτώκ-ς, θρίπ-ς	ὤπ-ς, φρίκ-ς, δήκ-ς
(duc-s, arti-fec-s	lec-s, pac s, luc-s)
κόρ-η, δούλ-η, δμω-ή	ἀρχ-ή, τροφ-ή, μάχ-η
στρόφ ι-ς, τρόχ-ι-ς	μῆν-ι-ς, πόλ-ι-ς
ἀθλη-τήρ, αὐλη-τήρ, δο τήρ	ζωσ-τήρ, κρα-τήρ, καλυπ-τήρ
μάν-τι-ς, πό-σι-ς, μάρπ-τι-ς	βά-σι-ς, φά-τι-ς, πράκ-σι-ς.

Ezeket a példákat Curtius értekezéséből de nominum formatione p. 23 sqq. veszem. Ő a legtöbb fajtáju deverbalis képzésről hasonló összeállítást készített, és ennek alapján kimondta:

eadem suffixa utrique usui personae reique vel actionis designandae serviisse apparet (p. 27). P. 28 meg így folytatja: frequentissime hic usus primitivus in compositis servatur, quae saepe antiquiorem quam simplicia analogiam sequuntur. Erről az oldalról tehát semmi veszedelem se fenyegeti e magyarázatot.

De van egy támadás, a mely ennél sokkal veszedelmesebb, olyannyira, hogy még Osthoffot, e magyarázat leghatározottabb védelmezőjét is megingatta. Curtius figyelmeztetett először de nom. form. p. 18 reá, és utána Clemm p. 51 kv. újra kiemelte, hogy már azért se lehetnek az ilyen verbalis előtagok egyeredetűek a -τι, -σι képzős igenevekkel, mert külömbözik tőlük a quantitásuk, mint λύσις: λῦσι-μελής; φθίσις: φθῖσί-μβροτος. És minthogy ez a quantitas egészen megegyezik az aoristoséval, ἔλῡσα, ἔφθῑσα, ezt is ujabb bizonyíték gyanánt tüntették fel véleményük támogatására. Ámde már maga βωτι άνειρα: βόσις T 268; δῶτις C. I. 1688 sz.: δόσις, a melyeket lehetetlen egymástól különválasztani, ugyanezt a változatosságot tüntetik fel. Ilyen λῡσι-μελής: Λύς-ανδρος N 491, és nem mondhatja senki, hogy mint összetétel is különbözik egyik a másiktól, és mert Λῡτι-έρσας-ban hosszú az előtag első szótagja, valamint βωτι-άνειρα-ban, még egyik sem származik az aoristostól. Hosszú a hangzó ezekben is: δῆξις (δἄκ-νω); κτῆσις (κτἄομαι) E 158, v. ö. Κτήσ-ιππος φ 228; λῆψις Soph. frg. 326 (λἄβ); νέμησις Plut. Symp. 2. 10. 2 (V. ö. νέμεσις). στή-σι-ο-ς Plut. Cic. 16: ἐπι-στάσιος Rom. 18. Szintilyenek δωτήρ θ 325: δοτήρ Γ 44; ποδ-ήνεμος; ἐρι-θηλής K 467: ἀμφιθἄλής X 496; συ-βώτης ξ 459: πουλυβότειρα Γ 89; ἱππηλάτα Δ 387 (ἐλαύνω); ἀγ-ήνωρ K 244; φιλ-ήρετμοι α 181; ἀπῑνίζοντο K 575; κατᾱνεύων ι 490; végül πήγ-νυ-μι, πῆγ-μα, πηγ-ό-ς: πάγ-ο-ς, πάγ-η, πάχ-νη (gy. πἄγ). E példák először azt bizonyítják, hogy a -τι- képzős névszóknál általában ingadozó a quantitás, és másodszor, hogy sok helyütt találunk Homérosnál, sőt a névszóképzésben is, néha ugyanazon szóban is különböző méretű szótagokat és látszólag önkényes megnyujtásokat. A tanulság belőle pedig az, hogy érvénytelenné válik Curtius bizonyítéka, meg hogy a quantitásra, de különösen a költőkére mit se lehet építeni. Föltételesen mindamellett elfogadhatjuk Ost-

hoff engedményét (178 l.): «natürlich gehören alle diese composita zu der schicht der nachbildungen». Oly föltétellel t. i., hogy eme «nachbildung» nem érvényes a homérosi összetételekre, a többiekre nézve meg nemcsak hogy elfogadom, de söt bizonyítani iparkodom.

De szinte úgy látszik, hogy ellenünk fordulnak saját fegyvereink, a midőn Clemm de comp. 56 kv., Stud. VII. 54 arra hivatkozik, hogy hiszen a kihangzó -ι- a sigmás összetételekben is majd -ε-, majd meg -ο-vá változik. Az első eset bizonyítására két homérosi példa szolgál: ἀκερσεκόμης és Περσε-φόνη. De ámbár mind a két szónak bizonytalan az etymonja, söt egészen ismeretlen az utóbbié, annyi mégis bizonyos, hogy nem tartoznak ide.

Curtius p. 148 κείρω * κερ-jω, κέρ-μα, κέρτ-ομο-ς skr. kṛ-nam kart, kart-ri összeállitásánál ezt mondja: ἀκερσε-κόμης gebildet wie περσέ-πολις kann aus W. κερ so gut wie aus κερτ- hervorgegangen sein. Egyre megy, ha G. Meyer Stud. V. 109, Zacher p. 58 ugyancsak κερς- és περς- gyökérre utalnak. Az ellen, hogy itt aoristosra gondolhasson valaki, ők is a leghatározottabban tiltakoznak és én természetesen teljesen egyetértek velük.

Ugyanazon viszony van itt is mint ὀρ-σ-ο-θύρη-ben, vagy πλή-θ-ω, πύ-θ-ω, δέπ-σ-ω, κόρ-σ-η: κάρα-ban (Curtius 59 kv. szerint az ilyen gyökerek mit einem wurzeldeterminanten erweitert), úgy hogy nem tehetünk egyebet, mint hogy az α) csoportba sorozzuk őket, mint μενε-δήιος, vagy ἐχέ-θυμος-t. Az -ο-val kihangzók mint δρυφο-γέρων, λειφό-θριξ, μιξο-βάρβαρος, μιξο-βόας, ῥιψο-κίνδυνος, σεισό-λοφος, στρεψό-δικος nem is tartoznak reánk, minthogy Homérosnál hasonlók nincsenek. (ὀρσοθύρη egészen más eredetü). Azt szivesen elhiszem Osthoffnak p. 179 kv., hogy mindezek az -ο- kihangzós nominalis előtagú és a sigmás összetételek vállvetett analogiája nyomán készültek. De ezt csak azzal a kikötéssel ismerem el, hogy mindezek, valamint sok hasonló, a melyet már tárgyaltunk, csak irodalmi szavak, hogy hibás analogián alapulnak, mert ki kell újra jelentenem, hogy önkény nélkül, tisztán a nyelv természetéből folyólag ilyen analógiák létre nem jöhettek volna. Összekeveredött volna ez esetben determi-

nativ és objectiv összetétel és ezek a görög nép nyelvében soha nem keveredhettek össze, mert jelentésre homlokegyenest különböztek egymástól. Külömben van még erre nézve egy indirekt, de azért hatalmas bizonyítékunk. Az t. i., hogy az ilyen önkényes analogia csak fokozatosan terjedt. Már láttuk fent az úgy nevezett -asi képzéseknél, hogy hasonló hibás képzések a jobb íróknál még nem találhatók. De comp. p. 63 sqq. és Stud. VII. 44 Clemm hivatkozik az ilyen összetételekre, mint φαινο-μηρίς, χαιρέ-κακος, λειπο-γνώμων és jogosan kérdi, valjon fel lehet-e ezeket máskép fogni, mint hogy a præsenstő rejlik előtagjaikban. Ámde Zacher p. 55 adn. 1. pompásan összeállította az erre vonatkozó adatokat. Csak annyiban hibázott, hogy Homérosból ide számította e hármat: μισγ-άγκεια, άπτο-επής, εἰλί-πους. Az első kettőről már tudjuk, hogy semmi közük a præsenstőhöz, és a harmadik előtagja ugyanazon tőből való mint ὀλοοί-τροχος-é és ugyanazon képzővel képezett, (csakhogy amannak az utótagja egy nomen agentis). Az egyszerű Ϝελ gyökér mellett okvetetlenül föl kell egy bővített gy.·t Ϝειλ is vennünk, a mely ἐλύ-ω, ἔλυτρο-ν, ἴλ-ιγξ, ἕλιχ-ς, ἑλίσσω mellett meg van εἰλύ-ω (ξ 479 σάκεσιν Ϝειλυμένοι ὤμους), εἶλυ-μα, εἰλίσσω-ban (Curtius 358 kv.). A præsenstőre gondolni se lehet, mert nem lehetne az meg egyebütt, csak az első képzésű igében, de még ott se lehet meg, mert az is a reduplicált gyökérből van képezve. Kitűnik tehát ezen összeállításból, hogy Homéros és Hesiodosnál egy ilyen összetétel se található. Pind.: φθιν-οπωρίς, φθινό-καρπος, ἀ-κειρε-κόμας. Ibyk.: φαινο-μηρίς; Aisch.: πειθ-άνωρ, πείθ-αρχος; Sophokl.: μελλό-γαμος, μελλό-νυμφος, μελλό-ποσις; Anaxandr.: ἐπι-χαιρέ-κακος; (Aristoph.: μελλο-δειπνικός, Thuk. Herod.: φθιν-όπωρον és Aristot. φθιν-οπωρινός, μελλέ-πταρμος, ἐπι-χαιρέ-κακος, újakat nem csináltak); Hippokr.: λειπο-θυμία, Polybios medic.: φεύγ-υδρος, Epik.: σαινί-θωρος; — Euripides és nagy bámulatomra Platon is a puristák között vannak, valamint a szónokok is, a kiknek természetesen nem sok szükségük volt szokatlan összetételekre, mert bajos is lett volna ilyeneket használniok, midőn a néphez szólottak. (Zacher még folytatja ezen összeállítást a későbbi írókból is, de ezekre már nincs szükségünk.)

A mondottakból kitünik már az is, hogy az ilyenek előtagját mint ἀεσί-φρων, ἑλκεσί-πεπλος, πηγεσί-μαλλος stb. szintén -τι, -σι képzős igeneveknek tartom. Egészen elfogadom Osthoff p. 183 nézetét: «alle diese haben das suffix -τι durch den verbalthematischen vocal skr. -α-, gr. -ε- mit der wurzel verknüpft, wie schon Bopp vergl. gramm. III.[3] 246. ff. richtig gelehrt hat.» Ilyen képzések pl. γέν-ε-σι-ς, λάχ-ε-σι-ς, νέμ-ε-σι-ς és talán ἄρκ-ε-σι-ς, ἔμ-ε-σι-ς, εὕρ-ε-σι-ς. Schœnberg, G. Meyer Stud. V. p. 92 kv. és utána Zacher p. 59 -asi töveket tételeznek fel, az utóbbi kettő különösen a hasonló végzetű, de általunk már visszautasított nominalis képzések alapján (l. ἀλγεσί-δωρος). Osthoff külömben i. h. fényesen bebizonyítja, hogy ilyen tövek soha nem is létezhettek a görög nyelvben.

A legfőbb nehézségeken így tehát túl volnánk, úgy hogy most már nem sok bajunk lesz a többiek megmagyarázásával. Ha helyes az eddigi tárgyalás, akkor már eo ipso föltételezhetjük, hogy a másik három csoportban is igenevek képezik az illető összetételek előtagját, mert bajos volna azt állítani, hogy ép ez az egy pár képez az általános szabály alól oly lényeges kivételt. Ámde az ilyen okoskodás mindig bizonytalan eredményű, és nem is akarok neki nagyobb fontosságot tulajdonítani, annyival kevésbé, mert nincs is semmi szükség reá.

A γ) csoportban κυδι-άνειρα, λαθι-κηδής, εἰλί-πους, τερπι-κέραυνος. Fölösleges minden hypothesis. Pott Etym. Forsch. II.[1] 382, Rödiger 42, 60, Zacher p. 25 sqq., G. Meyer Stud. V. p. 114 kv. -ι- képzős nomen agentisnek tartják az előtagot, a minő τρόχ-ι-ς Aisch. Prom. 943, τρόφ-ι-ς (passiv) N 307, κόπ-ι-ς zungendrescher Eur. Hek. 131, ἔχ-ι-ς kigyó (gy. ἀχ, ἀγχ, engen, würgen, die schlange also constrictor, Curtius 193), κόρ-ι-ς poloska tlk. die schabende, ψεῦδ-ι-ς a. m. ψευδής Pind. N. 7. 49, Πάρ-ι-ς (Ἀλέξ-ανδρος) gy. par. a. m. küzdő, harczoló (?) (Curtius 278). Egészen hasonló képzéseknek emez összetételek előtagját mért ne tartanók? Osthoff p. 199 szintén helyesnek tartja e magyarázatot és mégis új hypothesisekhez folyamodik, csakhogy az ő kedves analogiáját érvényesíthesse. Nem volna haszna, ha követném őt sikamlós pályáján. Clemm Stud. VII. 48 kv. szintén berzenkedik e magyarázat ellen, de valóban sikertele-

nül, és nem tudnám, mi okon higyem el inkább az övét, hogy az -ι- itt az -ε- gyöngülése.

Curtius értekezésében: zur chronologie der indogermanischen Sprachforschung[2] 70 bebizonyította: «es habe vor der casusperiode zahlreiche composita gegeben, die dann die muster für alle späteren bildungen der art abgaben (v. ö. Verb. I.[2] 85). G. Meyer Stud. V. 19 föltétlenül elfogadja e nézetet, sőt tovább akarja fejleszteni. És csakugyan e vélemény helyessége azonnal szembe ötlik, mihelyt fölvetjük e kérdést, honnan van az, hogy az összetétel előtagjában a névszó tőalakjában jelenik meg. Dőreség volna azt állítani, hogy az a sok számtalan összetétel mind ősi képződés, de viszont lehetetlenség azt föltenni, hogy a történeti korszakban a teljes névragozás létrejötte, tehát a casusperiode után ilyen alakok létrejöhettek volna. Hisz maguknak a görög grammatikusoknak még csak sejtelmük se volt a tőalakokról, de még Buttman se birt róluk tiszta fogalommal; képzelhető tehát, hogy a népnyelv a használatból kimult alakokat képes lett volna rekonstruálni? Másrészt ismeretes dolog, hogy maguk az igeidők szintén valóságos, azaz az igető és a pronomen összetételei: skr. bhara-mi, bhara-si, bhara-ti gör. * φερ-ω-μι, * φερε-σι, * φερε-τι stb. Az igető ezekben az alakokban, azaz az egész tőhangzós (thematisch) ragozásban már bővült skr.-ban -a-val, a mely a görögben mint -ε- ill. -ο- mutatkozik (a -μι végzetű igék egyik csoportjánál a ragok a tiszta igetőhöz ill. gyökérhez járulnak). Ez a tőhangzó (themavocal) nem ige-, hanem névszóképző, úgy hogy bhara-, φερε- valóságos nomen agentis (Bopp II.[2] 260 kv., Curtius Chronologie 43 kv., Verbum I.[2] 14 kv., Grundzüge[5] 41 kv., Osthoff 4 kv., Clemm Stud. VII. 40 kv., Zacher p. 48.) ugyanazon képzővel képezve mint skr. aga-s, gör. ἀγό-ς. Hasonló kettős szerepben működik a -na, -nu képző: σκίδ-να-μαι, ὄρ-νυ-μι : ὕπ-νο-ς, θρό-νο-ς, * θόρ-νο-ς. De később az esetképző korszakban végleg elvált a névszó az igetőtől. «Das verbum berührt sich mit dem nomen nur in der periode der stammbildung, die für beide gebiete ähnlich war», mondja Curtius Verbum I. 15. Sorsuk különváltával különváltak alakilag is, és φερε- megmaradt igetőnek, a névszó szerepét meg átvette az átalakúlt φορο- (ἔχε-:

ὄχο-ς, νέμε- : νομό-ς). Ebből a szempontból kiindulva természetesen helyesnek kell vallanunk Clemm nézetét de compos. 61 kv., Ztschr. XVII. 239, Stud. VII. 46, a melyet Osthoff is pártol 163 kv., hogy a történeti időben ilyen nomen agentis φερε- nem létezett. De abból azért nem következik, hogy a nyelvérzék igéknek tartotta volna a hasonló előtagokat az ilyen összetételekben, mint ἐχέ-φρων, μενε-δήιος. Hiszen magányosan ezek az alakok nem léteztek és csak kevés ideje múlt, hogy fölismerték eredetüket. Ámde a beszélő nem elemezte az összetett szavakat, hanem a két összenőtt szó *egy* fogalmat ébresztett föl lelkében. A verbalis elem ezen új fogalomban mint nomen agentis szerepelt, ezt talán már sikerült bebizonyítanunk, és hogy a jelentés összevág a formával, az egy újabb bizonyíték arra nézve, hogy a nyelvben nincs semmi önkényes, minden szabályszerű és hogy a nyelv bárminemű szerepe pontosan különválasztja eszközeit. [1])

Lehet, hogy a grammatikusok igéknek magyarázták a szóban forgó előtagokat, tisztán az alaki hasonlatosság alapján, noha azt se igen bizonyítja az Etym. Magn. következő okoskodása s. v. Θῶ (Lob. Phryn. p. 647): τὰ εἰς -ος ὀκταχῶς συντίθεται· ἢ γὰρ φυλάσσει τὸ ς, ὡς λαός, λαοσσόος, θεός, θεόςδοτος, ἢ ἀποβάλλει τὸ ς, ὡς τὸ νῖκος, Νικόλαος, ἢ ἀποβάλλει τὸ ς καὶ προσλαμβάνει τὸ ι, ὡς τὸ Πύλος, πυλοιγενής, ὁδοίπορος, ἢ ἀποβάλλει τὸ ς καὶ τρέπει τὸ ο εἰς η, ἐλαφηβόλος, θεητόκος, ἢ ἀποβάλλει τὸ σ καὶ τρέπει τὸ ο εἰς ε, μένος, Μενέλαος stb. Egészen biztosan tudjuk, hogy Μενέ-λαος előtagja verbalis a μένω igéből, mint μενεδήιος-é ; lehetetlenségnek tartjuk, hogy a jelentését félre lehetett volna valaha érteni, és ime a grammatikus egy főnévből μένος

---

[1]) Érdekesen megvilágítja a mondottakat Aisch Agam. 51 ed. Enger στροφο-δινοῦνται szemben a homérosi στρεφε-δίνηθεν-vel Il 792. Mind a kettő kétségtelenül egy elveszett * στρεφε-δινος származéka (δῖ-νο-ς összefügg δι-εσθαι igével és a. m. wirbel, Curtius 236.). Az okoskodó költő, minthogy az utótag is ige, valószinűleg nomen actionist érezett az előtagban, és megváltoztatta azt στρόφο-ς-hoz képest. Igy csinálta valószinűleg τροχοδινεῖται-t is Prom. 882 ed. Dind. τροχοδινεῖται δ' ὄμμαθ' ἑλίγδην. Átmeneti alaknak fölvehetjük στρεφο-δινέω-t, a melyet Pape említ, de nem mondja meg, hol vette.

származtatja. Talán csak az egyenlősítés kedvéért; talán csak hibás a példa; vagy talán igét a nominalis összetételben nem is tudott elképzelni!

Ha mindez helyes, nemde egyenest az következik belőle, hogy ezek az összetételek, a melyeket az α) csoportba helyeztünk, a verbalis előtagnak legrégibb maradványai, abból a korból valók, a midőn még a nomen és verbum nem váltak volt külön egymástól? E nézetet Zacher p. 48 sqq. mondotta ki először, és még eddig tudtommal egyes egyedül (Osthoff is említi 138 l.), és én valóban nem tudom, mért ne volna elfogadható. Külömben szívesen beleegyezem, ha megszorítjuk egy kissé. Elfogadom, hogy a hasonlók legnagyobb része analogia útján jött létre, és ez esetben helyes analogia útján, és hogy csak egy kettő maradt fen mintának ama régi korszakból. De hiszen az egész Homérosban csak hétfélét találunk; tehát ez esetben is csak kevés maradna meg közőlük analog utánképzésnek. És jó lesz még egyszer figyelmeztetni, hogy ezek a verbalis előtagok mind első képzések (primär), mert, a mint már tárgyaltuk, Clemm és mások kedves argumentuma az, hogy a továbbképzett præsenstövek ilyetén használata az összetételben (formen mit und ohne steigerung laufen neben einander her, G. Meyer Stud. V. 107.) megdönti ezen magyarázatot.

A β) csoportban az -ο- képzős nomen agentis (ἀγ-ό-ς, σκοπ-ό-ς, ἀρχ-ό-ς, πομπ-ό-ς) egyszeriben fölismerhető. Összesen háromféle van ilyen (ἁμαρτο-, ἠλιτο-, φυγο-) az egész Homérosban, és ha ideszámítjuk még ἀγαπ-ήνωρ-t, a hol külömben ép úgy kieshetett az -ε- mint az -ο-, négyféle. Az igaz, hogy külön használatban nincs meg az előtagjukat képező nomen agentis, de valjon megvan az ilyenek utótagja, mint βατο-δρόπο-ς, βου-πλήκ-ς, θυμο-δακής, πτολί-πορθο-ς, θυμο-ραϊσ-τής és még sok számtalané? Itt is amott is meg kell elégednünk analog alakokkal, és helyesen mondja G. Meyer Stud. V. 107: «wir dürfen nicht vergessen, dass die mehrzahl dieser wörter blos in der composition (noch!) ihre existenz hat».

E második csoportot egészen külön kell választanunk amaz elsőtől. Mindegyik külön képzés és semmi közük egymáshoz. Az volt éppen a főhiba, hogy mindig egy kalap alá fogták

mindnyáját. A legújabban Osthoff követte el ezt a nagy hibát. Ő e második csoportot tartja a legeredetibbnek és azt hiszi, hogy a valóságos verbalis előtaguak, mint ἠλιτό-μηνος, félreértett analog képzések. Hivatkozik φιλο-κέρτομος, φιλό-ξεινος-ra, a melyek előtagja csakugyan mint nomen agentis szerepel, pedig a menynyire megitélhetjük, határozottan melléknév. A nyelvérzék, úgy mond, igét képzelhetett ezek előtagjában és nyomukon azután valóságos igei összetételeket alkotott (i. m. p. 157 kv.) Magában véve ez talán lehetséges volna, de Homérosban kevés a nyoma. Αἴθοψ, ἀεπτοεπής, αἰολοθώρηξ, ταλαπενθής, a melyekre Osthoff támaszkodik, nem szolgálhattak, mint láttuk, alapúl, mert az első háromnak egészen elütő a jelentése, a negyediknek meg más a kihangzása; φίλος pedig önállóan is használatos, mint nomen agentis, okot tehát a félreértésre nem adhatott. De Osthoff nem is választotta külön a régibb és újabb összetételeket. Helyesen mondja, hogy az idevágó homérosi összetételek előtagja (ἁμαρτο-, φυγο-, ἠλιτο-) -ο- képzős nomen agentis (i. h. 152 kv.). E tekintetben tehát teljesen megegyezünk egymással. Azt is meghiszem, sőt magam is állítom, hogy a későbbiek ezek analogiájára számos jó meg hibás összetételt csináltak, de itt megállapodom, mert a kérdést befejezettnek tartom. Nem úgy Osthoff. Műve 163 kv. lapjain azt bizonyítja, hogy az α) csoport is e második továbbképzése. «Nicht auf dem wege einer lautlichen entwickelung von -ο- zu -ε- geschah das (das zu behaupten sei ferne von uns), sondern weil die sprache bei dem nunmehr befestigten bewusstsein, dass das erste glied solcher composita am nächsten zu dem verbum gehöre, das bedürfniss fühlte (?) den hinfort verbal empfundenen anfangsgliedern nun auch diejenige gestalt zu verleihen, in welcher der verbalstamm überwiegend meist zu erscheinen pflegte, und welche ihn eben darum als verbales gebilde gegenüber dem gleichstämmigen nomen charakterisierte.» Furcsa módszer ez, az igaz! Azt kellene előbb bebizonyítani, valjon létezett-e a nyelvérzékben a verbalstamm, és ezt, a miről évszázadokon át a legkisebb sejtelme se volt senkinek, hogy lehet egyszerűen alapúl felvenni? És ki állíthatja, hogy a görög ember valaha külön szedte volna az összetétel fogalmát? Osthoff p. 165 kv. erre a kérdésre is talál

feleletet. Azt véli, hogy az olyan verbalis előtagot, a mely a rákövetkező magánhangzós utótag miatt mássalhangzóval végződik, az imperativus 2. személye gyanánt fogták föl és elidált alaknak magyarázták. Tehát μεν-αίχμη a. m. μέν' αἰχμήν besteh die lanze; φαγ-άνθρωπος a. m. φάγ' ἄνθρωπον friss den menschen; φέρ-ασπις a. m. φέρ' ἄσπιν trage den schild. Magában véve ez a felfogás majdnem komikus és a mellett, hogy egyenest ellenkezik a valódi összetétel fogalmával, a görög nyelvben semmivel sem támogatható. Mert τραπ-έμπαλιν (Pherekr. ap. Phot. p. 598. 11) e tekintetben alig szavahihető, de ha az is, azok sorába tartozik, a minők kisebb nagyobb számban vannak minden nyelvben, de mindegyikben csak egy szigorúan kiszabott és szük fogalomkörrel. Lehetnek gúnynevek: habenichts, fogdmeg; mintegy figyelmeztetők: vergissmeinnicht, nebánts rózsa stb. De hát még a legjobb esetben is az egész Homérosban az egy ἀγαπ-ήνωρ tette volna meg e csudát. Előbb az -ο- elidált (akkor aztán φέρ-ασπις, a melyet Osthoff példának felhoz, nem is tartozhatik ide, mert akkor *φορ-ασπις-nak kellene lennie), azután hamis analogia, és végül az -ε- megszülemlik. Valóságos csuda, vagy pedig bölcselkedés syntaktikus alapon; ez esetben pedig egyik is, a másik is lehetetlenség. Ily módon az -ε- végű verbalis összetételek nem jöhettek létre; ez a magyarázat nem lehet kielégítő, bármilyen csűrt-csavart is. De majd hogy el nem mondjuk újra, a mit már annyiszor elmondottunk; mért ne fogadnók el a kézen fekvő magyarázatot; talán azért mert önkényt kinálkozik?

Arra nézve pedig, hogy a verbalis előtagú összetételek, a mint tárgyalásunk folyamán kitűnt, régibb képződések maradványai, bizonyítékul szolgálhat még csekély számuk a verbalis utótagnak nagy tömegéhez képest (G. Meyer Stud. V. 19 kv.).

Szilasi Móricz.

A „CHANSON DE ROLAND" ÉS A LEGUJABB KRITIKA.

I.

Napról-napra nő azon könyvek, dissertatiók, programmok s tudományos folyóiratokban megjelenő czikkek száma, melyek a Roland-dallal foglalkoznak, és ezen ó-franczia epos egyik gyúpontját képezi a romanisták tudományos tevékenységének. Ezen tényt a Chanson de Rolandnak kiváló költői becse magyarázza meg és azón nagy szerep, melyet a középkor irodalmában játszik; ez utóbbit nemcsak az aránylag számos franczia kéziratok illustrálják, hanem a Chansonnak azon fordításai és átdolgozásai is, melyek a középkorban keletkeztek.

Azon két évtized, mely *Francisque Michel*nek a Chanson de Rol. legrégibb, oxfordi kéziratának 1837-ben megjelent kiadása után következett, nem hozott említésre méltó művet a Roland-dalról. 1863-ban jelent meg *Müller*nek szintén az oxfordi kéziraton alapuló kritikai kiadása, mely megjelenése idejében kielégítő volt ugyan, de már azért is sok kivánni valót hagyott, mert a második kötet, mely a kritikai apparatust tartalmazta volna, eddig még nem jelent meg; remélhető, hogy most, miután 1878-ban az első kötetnek tetemesen javított második kiadása jelent meg, a kiadó végre valahára eddigi mulasztását helyre hozandja; csak akkor lehet majd kritikai eljárását tökéletesen méltányolni. — Az ismert *Gautier*-féle műnek első kiadásai a szöveg helyreállításában sok helyütt nélkülözték a kellő szigort és oly æsthetikai s eklektikus eljárásra vallottak, mely kritikai kiadásnál semmiképen nincs helyén. *Gautier* «Chanson de Roland»-ja, mely azóta számos kiadást ért, az idők folytán szintén tökéletesbedett és mindenesetre sokat járult az ó-franczia epos népszerűsítéséhez. A «Chanson de Roland» épen úgy, mint az egész középkori irodalom, még eddig Francziaországban igazi népszerűségre nem tett szert és a művelt körökben sokkal kevésbbé ismerik, mint péld. a Nibelungen-dalt Németországban. Ezen tünemény oka talán abban is rejlik, hogy a Nibelungen-dal a modern

olvasót rokonszenvesebben érinti. Így például a Nibelungen-dalban a szerelem a fő indító okok egyike, míg a Roland-dal eredeti alakjában szerelemről szó sem volt s az Aldának, Roland jegyesének szentelt két versszak későbbi eredetű s a Chansonba utólag be van ékelve. A Roland-dalnak túlnyomóan férfias jellege van; vad, harczias szellem lengi át s egészen megfelel azon képnek, melyet *Scherer* a «Geschichte der deutschen Dichtung im XI-ten und XII-ten Jahrhundert» czímű művében a férfias szellemű korszakok irodalmi termékeiről, ellentétben a nőies korszakokéival ecsetelt. Csak a Chansonnak későbben keletkezett részeiben található az életnek szendébb felfogása. A legfeltünőbben mutatkozik a két korszak közti különbség az ellenség ábrázolásában. A régibb azt mint undok külsejűt, kegyetlent, álnokot fogja fel, míg a későbbi, szelidebb érzelmű kor oly alakot teremthetett, mint a milyen *Baligant*, Nagy Károlynak méltó ellenfele; ezen korszakban «Roland és Alda szerelme» is elfoglalhatta azon szűk helyet, mely neki a Roland-dalban szánva van. A Roland-dalnak egyenes ellentéte a „*Girart de Rossilon*", a provenczál epos, melyet a szó valódi értelmében a szerelem eposának nevezhetni. A Roland-dalban férfias érzelem: a haza, a «France dulce» iránti szeretet játsza a főszerepet s e tekintetben a mai francziák szívéhez is szól, a kiknek részéről nagyobb figyelemre méltatást érdemelne. Remélhető, hogy az új franczia tanterv, mely épen a hazai nyelv és irodalom tanításában jelentékeny reformokat hozott be, a Chanson de Rolandnak népszerűségét is fokozni fogja s a «grand siècle» egyoldalú kultusának helyét a franczia irodalom fejlődésének helyesebb méltánylása foglalja el.

Groeber «Die handschr. Gestaltung des Fierebras» czímű dissertatiójának és *Gaston Paris* korszakot alkotó St. Aléxis kiadásának megjelenése után az ó-franczia szövegek kiadását illető követelmények nagyon fokozódtak. *Boehmer* «Rencesval»-ja ezeknek törekedett megfelelni; az oxfordi kéziratnak eme kritikai kiadása szerzőjének kiváló akribiájáról tanuskodik. Czíme, úgy látszik, arra akar utalni, hogy nem annyira Roland, mint inkább a Roncevauxi csata képezi az epos középpontját

s e tekintetben oly eposokkal hasonlítható össze, mint a milyen péld. «Prise de Pampelune», «Conquête d'Espagne», «Aspremont», «Aliscans» stb. De mégis jobb a már általánosan elfogadott czímnél maradni, kivált, ha a Roland-dalt mint népepost fogjuk fel, mert épen Roland alakja volt az, a mely köré csoportosultak a különböző népdalok, melyek a Chanson elemeit képezik. Boehmer első sorban a nyelvi kritikát veszi szemügy alá; főczélja az oxfordi szöveg irójának tévedéseit és eltorzításait s az átdolgozónak toldalékait stb. eltávolítani, illetőleg javítani és az eredeti *normann*, vagy mondjuk inkább egyelőre, *anglo-normann* nyelvformákat helyreállítani. B. kiadása csak a kritikai szöveget tartalmazza minden magyarázat nélkül; ezen hiányt részben pótolják a szerzőnek az általa szerkesztett „*Romanische Studien*"-ben megjelent idevágó czikkei, különösen az I. kötetben megjelent «A. E. I. im Oxforder Roland» czímű czikke, mely az újabb idő óta a romanisták által annyira kultivált hangtani kutatásoknak új lendületet adott. Ezen czikkekből kitűnik, hogy Boehmer kritikusai egynehány ellenvetéseinek helyes voltát elismeri s ő maga is mélyebb megfontolás után most sokat másképen fog fel, mint annakelőtte; de egészben véve könyvének remélhetőleg nemsokára megjelenendő második kiadása a főbb vonásokban nem igen fog különbözni az elsőtől.

Boehmer kiadása számos művet idézett elő, melyek a Roland-dallal hangtani, nyelvtani, mondattani, verstani és irodalomtörténeti szempontból foglalkoznak. Egy idő óta különösen *Stengel* tanárnak, a marburgi romanistának tanítványai járulnak becses adalékokkal a Chanson de Roland irodalmához. A marburgi romanistikus seminariumnak, a mely csaknem az összes, eddig még jó részben ki nem adott anyag birtokában van, első sorban több jeles művet köszönünk, mely a kéziratok egymásközti viszonyát tárgyalja. A legrészletesebben foglalkozik ezen kérdéssel *Rambeau*-nak «Ueber die als echt nachweisbaren Assonanzen des Rolandsliedes» czímű műve. Hogy mennyi még az eldöntetlen és kérdéses ezen a téren is, azon körülmény mutatja legjobban, hogy az ugyanazon iskolához tartozó *Ottmann* 1879-ben megjelent dissertatiójában, mint

látni fogjuk, egy lényeges pontban Stengel és Rambeau nézeteitől eltér, a mi fényes bizonyítéka annak, hogy legalább ezen körben a «jurare in verba magistri» nem kötelező hitczikk. A Roland-dal irodalma oly mérvben gyarapodott az utolsó években, hogy annak bibliographiája fölötte kívánatossá lőn. 1877-ben jelent meg *Bauquier* «Bibliographie de la Chanson de Roland» czímű könyve; de e mű, mely már megjelenése idejében sem felelt meg az igényeknek, most, miután az utóbbi évek oly sok újat hoztak e téren, még kevésbbé kielégítő, s kivált a különböző szaklapokban és folyóiratokban megjelent czikkek fölötte megnehezítik az idevágó művek átnézetét.

Forduljunk most azon kérdések egynémelyikéhez, a melyekkel az újabb kritika foglalkozik és a melyeknek megoldását czéljáúl tűzte ki! — A *nyelvet* illető kutatások a Chansonnak legrégibb reánk maradt szövegére, a XII. század közepe táján irt *oxfordi* kéziratra vonatkoznak. Bár mennyire is határozottan állítjuk a Chanson de Rolandnak franczia eredetét, ép oly nehéz az oxfordi kézirat által képviselt alakját angol-normann nyelvformáitól teljesen megszabadítani; több mint valószínű, hogy azok nemcsak az átdolgozónak vagy az irónak nyelvsajátságai, hanem már, részben legalább, megvoltak azon forrásban, a melyből az oxfordi kézirat merített. Az ó-franczia dialektologia jelen állásánál úgyis nehéz, kivált a vokalismust illetőleg, szigorú határvonalat húzni a *normann* szójárás és azon *anglo-normann* irodalmi emlékek nyelve közt, melyek az első, a XII. század közepe tájáig terjedő korszakból származnak, «wo der Vokalismus in England noch ebenso rein ist, als auf dem Festlande» (*Suchier*, Auban pag. 3), ilyen például a «Brandan», Philipe de Thaun «Computus»-a és «Bestiaire»-je, a «Haveloc», a «Lai du Corn» stb. Különösen az első korszak jobb költőinél nagyon csekély a két szójárás közti különbség; a mi különben könnyen érthető, ha figyelembe veszszük, hogy számos normann költő Angliába költözött, a hol mindjárt a hódítás befejezése után az első királyok, különösen I. Henrik s neje Aelis de Louvain, de még sokkal inkább II. Henrik s neje, a troubadourok által ünnepelt Eleonore de Poitou védelme alatt az anglo-normann irodalom felvirágzott. Hiszen

a franczia költészet már a hódító háborúban is játszott szerepet. *Taillefer* «ki ben cantout» harczias szellemű dalaival tüzeli fel a normann vitézeket a senlaci döntő csatában s a Roland-dalból énekel egyes részleteket (v. ö. *Wace* «Roman de Rou»-ját). — Az oxfordi szövegnek nyelvezete mindenesetre még jó távol van azon borzasztó franczia-angol nyelv-zagyvaléktól, a mely a későbbi anglo-normann emlékeket, mint pl. Jordan Fantosme krónikáját, vagy a még későbbi eredetű «St. Modwenná»-t, «Edward the Confessor»-t (ed. Luard), a «Vie de St. Auban»-t (ed. Atkinson), vagy «Hugo de Lincoln»-t jellemzi. Ezen furcsa jargonnak klassikus képviselője Chaucer «Prioresse» je:

«And Frensch sche spak ful faire and fetysly,
«Aftur the scole of Stratford atte Bowe,
«For Frensch of Parys was to hire unknowe.»
(Canterbury Tales, Prologue.)

Az oxfordi szöveg dialektusának meghatározását azon körülmény nehezíti meg, hogy csak kevés franco-normann emlék maradt reánk a 12-ik század első feléből; ilyenek *Wace* legendái (későbbi műveit már Angolországban irta) s az „*Aeneas*", mely eddig még csak részben van kiadva; már a „*St. Alexis*"-t nem mernők ideszámítani; azonkívül a legtöbb franco-normann emléket Angolországban írt kéziratokban bírjuk. A normann eredet mellett többször érvül felemlített azon tény, hogy *o, ĺ mouillé előtt* az oxf. szövegben kettős hanggá válik, (pl. *voeill, voeil, voeillet, acoeillent;* de mindig *orgoill, orguill),* nem bizonyít semmit sem, mert ez épen nem franco-normann sajátság, hanem inkább az Isle-de-France szójárásában található; anglo-normann területen különben ugyanazon jelenséggel találkozunk a cambridgi psalteriumban is. Az oxfordi szöveg talán mégis egy pontban in ultima analysi franco-normann eredetre vall. Az anglo normann emlékek jellemző sajátsága ugyanis, hogy az *-an* és az *-en* hangrímeket szigorúan megkülömböztetik egymástól, míg a franco-normann s más dialektusokban e két szótag gyakran assonál egymással. Az oxf. Rolandban mind a két elvet találjuk egymás mellett s azon versszakokat, a melyek vagy csak *-an*, vagy csak *-en* hangrímeket tartalmaznak, talán *későbbi, anglo-normann* eredetűeknek

tarthatjuk. *Suchier* («Reimpredigt», XI.) még tovább megy; szerinte egyrészt a lat. $\breve{e}+i$-nek, másrészt a lat. $\bar{\imath}$-nek szigorú megkülömböztetése a hangrímben az oxf. szöveg *délnormann* eredetét bizonyítaná; úgyszintén *dous* accus., a mely az 1440-ik versben nominativusképen szerepel; de ez utóbbi eset már elég gyakori a legrégibb anglonormann emlékekben, mint pld. a *Computus*ban és a *Brandan*ban és csak jóval később, az oxf. szöveg keletkezése után, a franconormannban is található. Suchier hypothesise azon feltevésével függ össze, hogy az oxf. Roland a 12-ik század első felében iratott, míg nekünk egyelőre nincs okunk *Boehmer* nézetétől eltérni, a mely szerint az oxf. szöveg 1095. táján keletkezett. (Rom. Stud. III. 369.)

Mint látjuk, nehéz biztos eredményhez jutni; és itt megakarjuk említeni azon körülményt is, hogy az anglonormann költők csak a 13-ik század folyamában jutnak azon tudathoz, hogy az ő nyelvök nem «Frensch of Parys»; így pld. Luces de Gast és William of Waddington költeményeikben ezért bocsánatot is kérnek (v. ö. *Payne* «The Norman element in the spoken and written English etc.» a «Transactions of the Philol. Soc.» 1868—69-iki évfolyamában). Így tehát nem kell csodálkoznunk, ha pld. *Schmidt* a Rom. Stud. IV-ik kötetében megjelent *Guillaume* «le clerc de Normandie» műveinek nyelvét kimerítőn tárgyaló czikkében megelégszik azon eredménynyel, hogy Guillaume nyelve *„ziemlich rein normannisch"*. Vagy ha *Koschwitz* («Charlemagne», pag. 42.) *Benoit de St. More* nyelvét *anglo-normannak* nevezi, míg *Stock* (Rom. Stud. III) a költő születéshelyét *Normandiának déli* részeiben keresi s nyelvezetében a *franconormann* szójárás jellemző vonásait találja.

Így van ez a többi ó-franczia dialektussal is. Ritkán vagyunk oly szerencsés helyzetben, mint pld. *Groeber*, a ki a «Romania» II-ik kötetében általa kiadott s 1507 versből álló *‚Destruction de Rome"*-czímű epos-töredék nyelvét a következőképen határozza meg: 1. anglonormann író, 2. normann eredet, 3. pikard ősalak. Rendesen bizony kevésbé minutiózus meghatározással is megelégszünk! Hogy mennyire eltérők a különböző ó-franczia szójárásokat illető nézetek, bizonyítja a következő, a legújabb idevágó irodalomból vett példa: *Gaston*

Paris («Aléxis», pag. 80 és 271) *Garnier de Pont-Saint-Maxence* «Vie de St. Thomas» ának nyelvezetét egyrészt egy sorba helyezi Jehan Bodel és a «Chanson d'Antioche» nyelvével, másrészt pedig azt, noha a költő Angolországban élt, «dialecte de France»-nak nevezi; *Mall* («Computus», pag. 40) Garniert a jobb anglo-normann költők közé sorolja; *Mebes* («Garnier de P.-S.-M.») pedig nyelvezetét pikardnak tartja. Ime, közel vagyunk Homeros hét szülővárosához! S így van ez számos más esetben is. E tünemény oka abban rejlik, hogy a romanisták dialectologiai kutatásaikban nem igen követték *Fallot* példáját, a ki buvárlatait biztosan datált és lokalizált okmányokra fektette; az újabb időben legalább a pikard szójárást illetőleg *Gaston Raynaud* és *Neumann* okmányokon alapuló monographiáikban biztos eredményekkez jutottak.

A mi a Roland-dal tartalmát illeti, még ha egyelőre csak az oxfordi szövegre szorítkozunk is, úgy az határozottan Francziaországra, mint az ősalak keletkezésére vall. Sőt a Chanson magva, «a roncevauxi csata és Roland halála», *Isle de France*-ra utal. Az Isle de France lovagjai, a „*barun de France*", közelebb viszonyban állnak Nagy Károlyhoz, mint a többi lovagok; ez különösen az epos utolsó részében van hangsúlyozva: ők a császár hűbéresei, vakon követik mindenüvé, míg a többi keresztény lovag nem ritkán ellenszegülni mer a császár parancsának. Ezen viszony s egyáltalában az egész hűbérrendszernek nem mindig teljesen világos képe megfelel azon viszonyoknak, a melyek Francziaországban az utolsó Karolingok és a Capetház első királyai alatt uralkodtak s ha az álnok Ganelonnak épen az Auvergnatok fogják pártját, ez arra utal, hogy a franczia király tekintélyét épen Dél-Francziaországban vonták leginkább kétségbe. Csak az *első* rész, «Ganelon boszúja», emlékeztet *Normandiára*, különösen a 371-ik vers, a mely Apuliát, Calabriát s Angolországot említi. Különben, ha meggondoljuk, hogy mily vándoréletet folytattak a jongleurok, s hogy (mint láttuk) mily csekély volt a szójárások közti külömbség, könnyen megérthetjük, hogy az ország más vidékei is résztvettek a Roland-dal keletkezésében (v. ö. *Graevell:* Die Characteristik der Personen im Rolandsliede pag. 159). Igy péld. *Anjou ;* Geoffroi

d'Anjou szerepéhez a Roland-dalban még vissza fogunk térni. — Hogy a Roland-dal ősalakja, vagy legalább azon alakja, a melyre a francia kéziratok visszautalnak, az *Isle de France* nyelvében volt-e irva, nem igen lesz eldönthető. Egy általánosan elterjedt *irodalmi nyelvről* még ez időben *szó sem volt*, noha az Isle de France dialektusa H. Capet óta mindinkább nyert fontosságban és *Quesnes de Betune* a 12-ik század második felében arról panaszkodik, hogy a franczia udvaron pikárdi provinczialismusai miatt kigúnyolják. A nyelvet magát csak a 12-ik század vége óta ismerjük; Párizs nyelvének első képviselője, *Rutebeuf*, a 13-ik század második felében élt. Talán *Chrestien de Troyes* volt az első költő, a ki arra törekedett, hogy szójárását az Isle de France nyelvéhez hasonlóvá tegye, azonban *Lückingnek* épen nincs igaza, ha Chrestien műveit «zu den reinsten Denkmälern der centralfranzösischen Mundart» számítja.

Így hát magából az oxf. Rolandból azon következtetést vonhatjuk, hogy az anglonormann kézirat oly ősalakra utal, a mely *Francziaországban* keletkezett és pedig főleg *Isle de France*-ban. Hogy e mellett kivált *normandiai* befolyást találunk a Chansonban, ez annál is könnyebben érthető, mert 1160-ig a legtöbb franczia irodalmi emlék Normandiában keletkezett s a normannok voltak azok, a kik a lovagiasság eszméjét hozták be a franczia irodalomba.

Már a mondottakból is kitűnik, hogy a Roland-dal *nem egy helyen* keletkezhetett s hogy *nem* egy *költő* irhatta. Ha csak az oxf. kéziratot is figyelemmel olvassuk, a melynek pedig aránylag ügyes átdolgozója volt, meggyőződhetünk arról, hogy a Chanson több részre oszlik, melyek vagy épen nem, vagy pedig nem nagyon szerencsésen vannak egymással összekötve. Biztos kriteriumot persze csak a teljes anyag megvizsgálása nyujthat. Különösen a 2609—2844. és 2974—3624-ik versig terjedő rész, mely a *N.-Károly* és *Baligans* közti harczot tartalmazza, egészen *epizódikus* jellegű s nincs semmi szerves összefüggésben a Chanson egyéb részeivel. Több újabb mű foglalkozik az idevágó kérdésekkel s egyáltalában a Roland-dal keletkezésével, de mielőtt tárgyalásukhoz fordulnánk, őszinten

bevallhatjuk, hogy a Roland-dal dissectiójával még eddig nem foglalkozott Lachmannhoz méltó kritikus. Persze, mint látni fogjuk, itt meglehetősen komplikáltak a dolgok. Az «egy költő» elméletének határozott képviselője *León Gautier*, ki, miután eleget beszélt az egyes eseményeket megéneklő epikai dalokról, a «cantilénák»-ról stb., végre mégis csak így fakad ki: «Sans le Baligandtepisod *(sic)* le Roland n'est pas complet . . . Dans le poëme *tel que nous l'avons* tout s'enchaîne, tout se suit, tout s'harmonise, et il faut n'avoir pas l'esprit littéraire pour contester *une aussi belle et aussi profonde unité*". És *„encore un coup!"* e kategorikus itéletét szokott pathetikus modorában még következőképen támogatja: *„j'en appelle à tous ceux qui ont pleuré en le lisant"!* («Les Ep. fr.» I. 427.)

DR. HERZL MÓR.

Plautus saját sírverse.

(Gell. I. 24.)

Gyászol a Vígjáték, hogy Plautus a sírba leszállott.
A színpad megürült. Nevetés meg a Tréfa s a Játék
S számtalan Énekek is mind könyre fakadtak utána.

Ford. P. T. E.

Plautus Foglyai epilogja:

Erkölcsös egy vígjáték ez, amit mostan láttatok.
Nincsenek itt túlkapások; nincs itt szerelmeskedés,
Nincsen gyerekkicserélés, nincsen pénzkicsikarás;
Fiú apja ellenére nem vált leányt szabaddá.
Vajmi ritkán költ a költő ilyenféle darabot,
Melyben a jó jobbá javul. Hogyha tetszett a darab,
Játékunk is hogyha tetszett, látassátok azt velünk.
Illemet ha pártoljátok, tapsoljatok helyeslést.

Ford. P. T. E.

A latin Anthologiából.

(Riese 30.)

Megtiltá nekem a borozást álmomban Apollo.
Szófogadó vagyok én: mert csakis ébren iszom.

Ford. P. T. E.

TACITUS LEGNAGYOBB MŰVENEK CZIME.

Ezen czím alatt Petrovich Ferencz «Az országos középtanodai tanáregylet közlönyének» utolsó füzetében (1881, p. 438—449, és külön lenyomatban) egy érdekes czikket közölt, melyre annál is inkább érdemesnek tartom olvasóink figyelmét fölhivni, mert a kérdésről, melyet megoldani akar, bár huzamos ideig foglalkoztatta a tudós világot, már jó rég általános a meggyőződés, hogy véglegesen meg van oldva.

Petrovich, mint már értekezésének czíméből is kiveheti a Tacitusi kritikában jártas olvasó, azt akarja megállapitani, «Annales»-nek vagy «Ab excessu divi Augusti»-nek hívták-e Tacitus legnagyobb művét, de a mellett ezen műre vonatkozó egyéb kérdéseket is szellőztet.

Mindenekelőtt elmondja, hogy Tacitus Annalese és Historiaeja mindössze két kéziratban maradt ránk: az Ann. I—VI a Mediceus I-ban, az Ann. XI—XVI és Hist. I—V a Mediceus II-ban és másolataiban. A Mediceus II-ban, mely elején csonka, az egyes könyveknek czímei nincsenek, a Med. I. pedig ugyancsak anepigraphus, a mi a bibliographia nyelvén (és ezt Petrovich, úgy látszik, nem ismeri, külömben tudta volna, hogy *liber* gyakran annyit tesz mint *codex*, v. ö. p. 448 Lipsiusról szóló megjegyzését) vagy annyit jelent, hogy a codexnek nincsen czíme, vagy annyit, hogy czíme van ugyan, de nincsen más irás vagy más tinta, vagy külön kikezdés által olyannak feltüntetve. Jelen esetünkben is így áll a dolog, a mennyiben az «Ab excessu divi Aug.» szavak a szöveg első sorát képezik és nyomban utánuk következik még az első sorban ugyan olyan irással: Urbem Romam a principio Re(ges) stb. stb. — A kiadók a munkát nagyon külömböző módon keresztelték el, — legáltalánosabb az «Annales» elnevezés, — mignem Nipperdey óta az egy Haase kivételével, ki már Petrovich előtt hangoztatta kételyeit Nipperdey ellen, általános a meggyőződés, hogy Tacitus kérdéses remekművének tulajdonképeni czíme «Ab excessu divi Augusti», mely helyett csak kényelmesebb idézés kedvéért engedhető meg az «Annales» elnevezés. — Petrovich már most ki akarja mutatni, hogy a mű helyes, eredeti czíme mégis csak

«Annales», és hogy mi magyarok «nem helyesen fogadunk el minden [!?] német philologiai újdonságot és különösséget». — Nipperdey a codex Mediceus auctoritására és más történeti munkák czímeinek analogiájára alapította állítását, Petrovich tehát egészen helyesen Nipperdey állításának mindkét támasza ellen intézi támadásait. Mindenekelőtt igyekszik kimutatni, hogy a codex Med. másolója «alkalmasint nem tudta, hogy mit ír», mert több betűt összecserél (*a* és *e*, *ab* és *ad*, *x* és *xs* stb.) vagy szükség nélkül megkettőztet (pl. peccunia, repperiri stb.); mintha bizony a legfurcsább tollhiba és orthographiai pongyolaság nem fordulna elő a legtudósabb humanisták által másolt kéziratokban is legió számra; azután áttér a kérdés bibliographiai, illetőleg palæographiai oldalára. Mert hogy az «Ab excessu divi Augusti» czím Tacitus stilusával nem ellenkezik, Petrovich elismeri; azt is elhiszi, hogy az első könyv és talán a Tiberius uralkodását tárgyaló II—VI könyv elé is mint mellékczímet (*Annales* után) maga Tacitus írta; de nem hajlandó elhinni, hogy a későbbi könyvek elé is oda írta, mégpedig azért nem, mert a Med. II-ban az «Ab exc. d. Aug.» czím nem fordúl elő [igaz, de ezen codexben egyáltalában semmiféle czím sincs], és mert «ha mindegyik császár történetét különkülön adta ki Tacitus, — a mi nemcsak nem lehetetlen, hanem valószinű — akkor képtelenség lett volna Caligula vagy Claudius vagy Nero története elé ezt írni: Ab exc. divi Aug., hanem akkor ezt irhatta oda: «Ab exc. Tiberii, Cai, Claudii». Csakhogy attól eltekintve, hogy ezen föltevés mellett is lehetett az «Ab exc. d. Aug.» főczím, mely mellett mindegyik császár története külön mellékczímmel birhatott, semmi sem jogosít fel bennünket azon föltevésre, hogy Tacitus Annalesének egyes könyveit (a Historiae-ról nem szólok) külön adta ki. Petrovich, úgy látszik, el volt készülve ezen ellenvetésre, azért folytatja p. 446: «Ha pedig egyszerre adta ki Tacitus az összes évkönyveket és általános czímnek kívánta tekintetni az ab exc. divi Augustit, akkor feltünő, — hogy a codexekből való okoskodás terén maradjak — 1. hogy a codex Med. II. és ágai még könyv közötti czímül sem használják ezt, 2. hogy a cod. Med. I irója az állítólagos czimet elül a szöveg helyére és folyamába írta.» Az

1. pontra már föntebb megfeleltem avval, hogy arra utaltam, miszerint a cod. Med. II-ban egyáltalában semmiféle czím sincsen, és így azon körülményből, hogy e codexben az «Ab exc. d. Aug.» hiányzik, épen nem lehet következtetni, hogy «Ab exc. d. Aug.» nem lehet a munka czíme. A mi pedig a 2. pontot illeti, melyre Petrovich fősúlyt fektet (v. ö. p. 447: «figyelemre méltó, hogy ha ab exc. d. Aug. a czím, miért került ez épen [?] az első lapon a szöveg helyére és sorába»), sajnálom, hogy kikerülte figyelmét Studemund levele (Eos II. p. 223, 224), melynek alapján a codex első könyvének czímét illetőleg a Petrovichénál sokkal jobb és biztosabb combinátiót lehet koczkáztatni. Studemund szerint ugyanis az Annales első könyvének vége és második könyvének eleje a codex Med. I-ban így szól:

vitium. FINIT P CORNELII LIB. I.
INCIPIT LIBER II.
Ab excessu divi augusti. Sisenna statilio

Az első két sor a *vitium* szó kivételével vörös tintával és maiusculákkal van írva; a harmadik, ép úgy mint az első könyv élén, fekete tintával és közönséges minuscula írással. A másoló tehát — úgy látszik, — hogy a helyet és a miniumot ne vesztegesse, beérte avval, hogy korántsem «épen az első lapon», mire Petrovich oly nagy súlyt fektet, hanem majdnem mindig, az egész czím helyett csak első pár szavát írta miniummal és nagy betűkkel, és sem az egyes könyvek subscriptióját nem kezdette el külön sorban, sem a szöveget nem folytatta új kikezdéssel. Hogy hasonló esetek nem valami ritkák, arról bárki akármily kézirat-gyüjteményben meggyőződést szerezhet magának; hogy pedig a másoló az «Ab excessu divi Augusti» szavakat csakugyan a czímhez tartozóknak nézte, bizonyítja a negyedik könyvnek inscriptiója, melyben az «Ab exc. d. Aug.» szavak ugyan szintén a szöveggel egy sorban, de már úgy mint a «P. Corneli Liber III Finit. Incipit Liber IIII.» is kivételesen maiusculákkal és vörös tintával van írva (l. Halm kiadását p. XVII. és Orelli kiadását I.² p. 204). Hasonlóan áll a dolog az első könyv czímét illetőleg; és a többi könyvek sub- és inscriptiói analógiája után nem kétlem, hogy a másoló csak a következő (vagy hasonló) szavakat felejtette el a szokottnál fénye-

sebben miniummal az «Ab excessu divi Augusti» fölébe írni: «Incipit P. Cornelii Liber I.» Mindezek után tehát azt hiszem, hogy a cod. Med. I. másolója az «Ab excessu divi Augusti» szavakat a munka czímének nézte, és hogy ezért használta később az egyes könyvek között is czímképen, nem pedig azért, mert «felügyelőjében valami Nipperdey-embryo lappanghatott, a mely azon szavakat tulajdonképeni czímnek sugalta s a másolóval a további könyvek között annak is iratta.» (Petrovich p. 447).

A kézirati hagyomány tehát kétségkívül Nipperdey nézete mellett szól; nézzük már most az analogiákat!

Nipperdey az «Ab excessu divi Augusti»-féle czím igazolására hivatkozott Liviusnak «ab urbe condita», az öregebb Pliniusnak «a fine Aufidii Bassi», és Herodianosnak «τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορίαι» műveinek czímére. Petrovich ez ellen először is figyelmeztet arra, hogy a római történetíróknál «csupa rövid, idézetekben könnyen használható, tehát declinálható czím volt szokásban (annales, historiae, commentarii vagy res Romanae stb.)». Hát az ilyenek, mint «De excellentibus ducibus exterarum gentium» (C. Nepos), vagy «Commentarii rerum suarum» (Sulla), vagy «Factorum et dictorum memorabilium libri» (Valerius Maximus)? Vagy talán ezeket is másképen kell elkeresztelni, mint a hogy a hagyomány mondja? — A mi azután Liviust, Pliniust és Herodianost illeti, Petrovich szerint nem azok a czímei munkáiknak, melyeket Nipperdey idéz és többek közt Teuffel is azoknak mond. A Tacitusnál sokkal későbben élt Herodianos munkájának czíme Petrovich szerint «határozottan [??]: historia». Továbbá «Liviusnak ily czíme: ab urbe condita ép oly kétes, mint Tacitusé: ab exc. d. A. s nem minden mulatság nélküli dolog látni, hogy Nipperdey Weissenbornra, s még inkább, hogy Weissenborn Nipperdeyre, illetőleg az ez által idézett, egy századdal később élt irókra hivatkozik». Én ez utóbbit csak helyeselhetem; és ha nem is volna más bizonyítékunk, mint Livius és Tacitus *kétes* czímei, egyik a másikat támogatná és mindkettő megszünnék kétesnek lenni; de külömben mi sem biztosabb, mint hogy Livius munkájának csakugyan «ab urbe condita» volt a főczíme; az öregebb

Plinius (N. H. praef. 16), a legjobb és legrégibb codexek, a Liviusi periochák és grammatikusok idézetei egyhangulag e mellett bizonyítanak (l. Weissenborn, De Titi Livii vita et scriptis, p. XVII. XVIII.); és ezekkel szemben kikre hivatkozik Petrovich p. 447? Drakenborchra, «a ki többet fáradott Liviussal, mint Weissenborn» és ki ezt a czímet adta Liviusnak: Historiae! — Végre Plinius analogiája Petrovich szerint még kevésbbé mondható szerencsésnek: «Az ifjabb Plinius, midőn epist. III. 5. leirta egy kérdezősködőnek, hogy mit írt az ör. Plinius, mondhatta egy levél szabad pongyolaságával, hogy írt egy ily munkát is: a fine Aufidii Bassi, azaz Aufidius B. folytatását, de ugyanezt a munkát maga az ör. Plinius a Nat. Hist. bevezetésében historiának nevezi.» Ez szép volna, ha így állana a dolog, de, sajnos, nem így áll. Plinius levele nem valami pongyola causerie, hanem az öregebb Plinius műveinek, a mennyire ellenőrizni birjuk, pontos jegyzéke, melyben még az egyes művek könyvszáma is ki van téve, és maga az öregebb Plinius a Nat. Hist. előszavában korántsem Historiának nevezi művét, hanem az ifjabb Pliniussal («A fine Aufidii Bassi XXXI.») megegyezőleg azt mondja, hogy: «vos quidem omnes, patrem (Vespasianum), te (Titum) fratremque diximus opere iusto, *temporum nostrorum historiam orsi a fine Aufidii Bassi*".

Látjuk tehát, hogy nemcsak a kézirati hagyomány, hanem hírneves történeti művek czímeinek analogiája is a mellett bizonyít, hogy Tacitus nem «Annales»-nek, hanem «Ab excessu divi Augusti»-nek czímezte nagy művét.

Az érveket, melyekkel Petrovich Nipperdey nézetét megtámadta, talán sikerült megczáfolnunk; nézzük csak, mily érveket hoz fel saját nézete és az «Annales» czím mellett: «Egy rossz [?!] kézirattal szemben és analogiák hiányában [?!] legokosabban cselekszünk, ha magához Tacitushoz fordulunk fölvilágosításért. Ő három helyen nevezi művét *annales*-nek, az egyik helyen (IV. 32) *annales nostri*-nak. Tévedhetünk-e, ha ezt fogadjuk el valódi czímnek?» Hogy nagyon is tévednénk, észreveszszük, ha az idézett három helyet közelebbről megtekintjük: Ann. III 65: «Exsequi sententias haud institui nisi insignes per honestum aut notabili dedecore, *quod praecipuum*

munus annalium reor, nè virtutes sileantur, utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit.» Ann. XIII 31: «Nerone iterum L. Pisone consulibus pauca memoria digna evenere, nisi cui libeat laudandis fundamentis et trabibus, quis molem amphitheatri apud campum Martis Cæsar extruxerat, volumina implere, *cum ex dignitate populi Romani sit res inlustres annalibus*, talia diurnis urbis actis mandare.» Végre Ann. IV 32: «Pleraque eorum quæ rettuli quæque referam, parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum: *sed nemo annales nostros cum scriptura eorum contenderit*, qui veteres populi Romani res conposuere.» Elképzelhető-e, hogy a ki e passusokat olvassa, máskép fogná fel azokat mint Teuffel, ki (Gesch. d. Röm. Lit.[3] p. 782) helyesen azt mondja, hogy «wenn Tacitus selbst wiederholt sein Werk als annales bezeichnet, so will er damit nicht den Titel desselben angeben, sondern die Art seiner Anlage, nach der Jahresfolge der Begebenheiten?» És nem hihetem, hogy akár maga Petrovich azt vélné, hogy az idézett helyeken az Annales szót más valamely kevésbbé általános szóval (pl. ab excessu divi Augusti, Historiæ Romanæ, Factorum et dictorum memorabilium libri stb.) lehetne helyettesíteni, a minek okvetlenül lehetségesnek kellene lenni, ha az idézett helyeken Tacitus az Annales szóval művének czímét akarta volna adni. Eme helyekből azt következtetni, hogy Tacitus kérdéses művét Annales-nek czímezte, annyi mint azt állítani, hogy Livius történeti művét Annalesnek czímezte, azért mert XLIII, 13, 2 azt mondja, hogy: «ea pro indignis habere quæ in *meos annales* referam», vagy azt következtetni, hogy Petrovich egy értekezésének, melyben esetleg egy «úgy hiszem, jelen értekezésemben bebizonyítottam»-féle kifejezés előfordúl, czíme csak «Értekezés» lehetett.

Talán nagyon is hosszúra nyúlt fejtegetéseim eredménye tehát a következő: A hagyomány azt mondja, hogy Tacitus kérdéses művét «Ab excessu divi Augusti»-nek hívták; más történeti művek hasonló czímei bizonyítják, hogy az ilyen czím az ókori történeti irodalomban nem volt szokatlan; sem Tacitusból, sem máshonnan nem birjuk bebizonyítani, hogy a kérdéses mű czíme más lett volna; igy tehát a philologiai

critica szabályai arra kényszerítenek, hogy a kéziratilag hagyományozott «Ab excessu divi Augusti» czímet fogadjuk el és Petrovich ellen Nipperdey javára döntsük el a vitás kérdést.

Petrovich értekezésének főbb részével elkészülvén, áttérhetünk a codex Mediceus I-nak felfödöztetéséről szóló fejtegetéseire; czikkének azon része, melyben Nipperdeynek egy tudtommal senki által el nem fogadott állításával szemben alaposan kimutatja, hogy a megélt kor története historia, a korábbié annales, kifogásokra alig szolgáltat alkalmat.

A kérdés az, 1508-ban, vagy 1513-ban, vagy 1430 táján került-e a Cod. Med. I. Németországból Olaszországba. Voigt (Die Wiederbelebung des classischen Alterthums. 2-ik kiadás, 1880, p. 253—259) ez utóbbi nézetét iparkodik bebizonyítani; Petrovich, ki ezen legújabb Voigt-féle hypothesist nem ismeri, másokkal 1513 mellett szól, mig Fea, Ritter és Urlichs (nem pedig csak és legelőször Urlichs, mint Petrovich állítja p. 443. 444) 1508 mellett nyilatkoznak, Francesco Soderini bibornoknak egy «Romæ prima Januarii M. D. VIIII» kelt levelére hivatkozván, melyben fel van említve, hogy «ex Germania nobis allatus fuit proxime pervetustus in membrana codex... cuius auctor inscribitur P. Cornelius». Petrovich ellenben Beroaldusra hivatkozik, ki 1514-ben X. Leo pápa megbízásából legelőször adta ki az Annales első öt könyvét, és dedicatiójában azt mondja, hogy X. Leo, a ki 1513-ban lett pápa, mindjárt pápasága elején [? ?] jutalmakat tűzött ki kéziratokra, s hozzáteszi, «quæ venatio Cornelii Taciti hos primos quinque libros .. in saltibus Germaniæ invenit». Petrovich ennek alapján azt hiszi, hogy Soderini levelének kelte nem «prima die Januarii M. D. VIIII» hanem «prima die Januarii M. D. XIIII», már azért is, mert Sadoletus Jakab (Soderini idézett levelét Petrovich szerint Sadoletus írta), ki csak 1514 táján lett pápai titkár, 1509-ben nem írhatta ama levelet, «mely a pápai titkárság önérzetét látszik lehelni». Ez tévedésen alapszik. — Nem áll, mit Petrovich Soderini levelére vonatkozólag (p. 433) mond, hogy «Urlichs látta Sadoletus Jakab egy sajátkezű levelét, mely az I—V. könyv kéziratáról szól», hanem Urlichs egyik barátja dr. Schrader, a berlini könyvtár custosa, leírta neki

Sadoletusnak X. Leo nevében 1517-ben a mainzi püspökség káptalanjához Tacitus és Livius codexek dolgában írt két levelének a berlini udv. könyvtárban őrzött eredetijét (l. Eos I. p. 244 és Ritter, Philol. XVII, p. 668). Soderini bibornoknak 1509-ből való leveléhez Sadoletusnak tehát semmi köze és így a Soderini levelének kelte (1509) ellen Petrovich által felhozott főérv semmisnek bizonyúlt.

Még csak egyet! P. 444 azt mondja Petrovich, hogy a cod. Medic. I. első lapján a «P. Cornelius Tacitus» czím, mely *in summo margine* van, nem a codex irójától származik, «de mivel Sadoletus [illetőleg Soderini] alkalmasint előbb olvasta, mint Beroaldus, és Urlichs által az Eosban közlött levelében P. Corneliust említ, e két név már alkalmasint rajt volt a codexen, midőn ez Rómába került s Tacitust Beroaldus írhatta hozzá». Nem hiszem; tudtommal sehol sem olvassuk, hogy a «P. Cornelius Tacitus» szavak nem egy és ugyanazon kéz által vannak írva, a P. Cornelius elnevezést pedig Soderini az egyes könyvek subscriptiójából (pl. «Finit P. Cornelii Lib. II»). vehette, és így mégis csak Urlichs nézetét tartom helyesebbnek, hogy az egész «P. Cornelii Taciti» czím, nem pedig csak a «Taciti» szó «von Beroaldus oder einem seiner gelehrten Freunde herrühren» (Eos I. p. 246). Vagy talán Soderinitől magától való az egész ifiabb felirás?

A szegény megvetett «codex cultorok»-nak és «másoló bálványozóknak»-nak tehát ez esetben is csak igazuk volt!

Dr. Ábel Jenő.

Q. Lutatius Catulus.

(Cic. de Nat. Deor. I. 28, 79.)

Vártam a nap keltét, hogy imádva köszöntsem Apollót
S bal felül egyszeriben Roscius álla elő.
Istenek! Elmondom, de haragra ne gyúljatok érte:
Istennél szebbnek tünt föl az emberi lény.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Magyar-latin kézi szótár gymnasiumok számára. Szerkesztették *Holub M. és Köpesdi S.* Budapest, 1881. Kiadja Lauffer Vilmos. Nyolczadrét 684 lap. Ára 2 frt 60 kr.

Czíme után itélve ezen szótár gymnasiumi használatra van szánva, azonban úgy látszik, a szerzők nem vették figyelembe azon nehézségeket, melyek a latin nyelvben való haladást a fiuknál nehezítik.

Ez előtt az ifjak csak az V. osztályban voltak kénytelenek a magyar-latin szótárt megszerezni, mert a gyakorlatirásra fölös számmal lévén mondatok az általánosan használatban lévő Szepesi és Schultz-féle nyelvtanokban, többnyire innen kaptak a III. és IV. osztályú tanulók feladványokat, melyekhez a szükséges szavakat a mondattanhoz mellékelt szótárban megtalálták. Most azonban a tanítás összefüggő olvasmányon történvén, az irásbeli feladatokat is összefüggő mondatokban kapják, melyekhez a szükséges magyar-latin szótárt most már nem találják a gyakorló- vagy olvasókönyvben, tehát már a harmadik osztályban külön kézi szótár használatára vannak utalva.

A mondattanhoz mellékelt magyar-latin szótárban megtalálta a fiú a magyar szó mellett a latin jelentésen kivül azt is, hogy minő beszédrész, milyen nemű, az igének perfectumát és supinumát, a főnévnek genitivusát és a melléknévnek végződését. Most tehát az a kérdés, valjon ha akkor szükségesek voltak amaz adatok a magyar-latin szótárban, hogy a fiú az eddig előtte ismeretlen szót vagy beszédrészt helyesen használja, nem kell e a jelenlegi tőrendszer szerinti tanulásnál a III., IV., de még a későbbi osztályokban is az új vagy már elfeledett és újból kikeresett szónál egyet mást tájékoztatásul mondani? Elégséges-e a tőrendszer szerint tanuló fiúnak a főnév egyes nominativusát, a melléknév egyes himnemű nominativusát kitenni, szükségtelen-e a præsens infinitivusa mellett az igének perfectumát és supinumát főleg a ritkábban előforduló szavaknál megjelölni? [1]) A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a latin nyelv tanításánál nem elégséges az alsóbb osztályokban egyszer átmenni a tőrend-

[1]) Azt mondhatná valaki, így nagyon terjedelmessé válik a könyv. Ámde másrészt elég szót ki lehetne hagyni, mely a gymnasiumban nem fordúl elő.

szeren alapuló alaktanon, azután pedig az ifjút minden egyéb támasztól megfosztani, mert akkor a biztosság helyett a bizonytalanságban neveljük őket. — Ha például a fiú magyarból latinra való fordításnál ezen szóra akad *oldal*, *seb*, és véletlenül nem ismervén ezeket, előveszi a szótárt és keresi, ott pusztán ezt találja: *latus*, *vulnus*. Mit fog ezekkel tenni a függő esetekben? Talán meg tudja ismerni az ismeretlen szónál is a nom. singularisból a tőt, — meglehet azonban, hogy zavarba is jön, főleg mikor az említett szavak kikeresése előtt már alkalmaznia kellett ezen szavakat: *hortus*, *palus*, *acus*, *partus*, *lepus*. A tőrendszer szerinti tanulás előtt a harmadik osztályú fiúnak ilyen dolog nem okozott gondot, mert tudta, hogy a mondattan mellé kapcsolt szótár kisegíti a hinárból és támogatja egészen az V. osztályig, a mikor már annyira begyakorolta magát, legalább az alaktanban, hogy a szóban lévő szótárral is el tudott bánni.

Evvel azonban korántsem akarjuk mondani, hogy ellene vagyunk a tőrendszernek, mert minden tanférfiú tapasztalhatta, hogy rendszeres gondolkozásra készteti a fiút. Nem kivánjuk tehát a régi gépies tanulás és tanítás visszaállítását, hanem csak a határozottság és biztosságra való vezetést. Lehetséges ez a Bartal-Malmosi-féle alaktani rendszer szerint is, ha a magyar-latin szótárban a latin szavak mellé odateszszük azt, a mire mindig szüksége lehet a fiúnak. Így tehát a főneveknél lehetne a nom. singularis mellé a genust és a tő jelzésére szolgáló genitivust vagy nom. pluralist, a mellékneveknél a nom. végződéseit, az igéknél pedig a præs. egyes első személye mellett az infin. præs., a perfectumot és supinumot kitenni.

Szokásba jött és ezt csak helyeselnünk kell, a latin szavak quantitását megjelölni, hogy ez által a fiuk a szavakat helyesen kiejteni tanulják. Miért nem jelölték tehát meg a szerzők ezen gymnasiumi használatra szánt szótárban a latin szavak quantitását, hogy a fiúk e szerint és csakis jól ejtsék a latin szavakat? Mindezt nem lehet a jelenlegi tanítás mellett nélkülözni, illetve az iskolai könyvekből kihagyni.

A szótár előszavában mondja ugyan Köpesdi úr: «Törekedtem tiszta magyarságra, azért a nyelvünk természetével össze nem férőleg képzett szavakat vagy alakult szólásmódokat . . . . egészen érintetlenül hagyom»; azonban mégis kikerülték figyelmét az effélék, mint: *éttárs*, *tiszteskű*, *emlékezethaladó*, *kötelességbuzgalom*.

A sajtóhibák sincsenek gondosan összeállítva, melyektől különben iskolai kézi könyvnek egészen mentnek kellene lennie. Mutatvá-

nyul a következők szolgáljanak: keréktyártó, kálduspénz, összehalmaz, öszehangol, épenrtartás, ércsalak (itt a sorrend is hibás), lidificari (ludif.), fillent = füllent.

Ezen szó: «szegélyez» (prætexere) benn van ugyan, hanem a prætextatusnak megfelelő «szegélyzett» kimaradt.

Végre sajnálni lehet, hogy Köpesdi úr szótárához nem csatolta a közönségesebb geographiai nevek magyar és latin lajstromát.

Ezek azon megjegyzések, melyeket a szótár eddigi használata után tehettünk; fentartjuk magunknak, hogy huzamosabb használat után szerzett tapasztalatainkat egy későbbi czikkben közzétehessük.

Szombathely. BURÁNY GERGELY.

Colluthi Lycopolitani Carmen de Raptu Helenæ *Edidit Eugenius Abel.* Berolini apud S. Calvary et socios. MDCCCLXXX. 140 l. N. 8.

Ábel Kolluthos kiadásáról, az első classicuskiadásról, mely ujabb időkben magyar embertől külföldön nemcsak a magyar szakközönség számára megjelent, mindeddig nem hoztunk ismertetést, mert nem akartuk magunkat e lap egyik munkatársa művének birálásánál a részrehajlás vádjának kitenni. A miért is czélszerübbnek látjuk, külföldi szaktudós birálatából kivonatot adni. A «Neue Jahrbücher für Philologie und Pædagogik» legujabb számában ugyanis Ludwich Arthur königsbergi tanár és a későbbi görög epos terén az első tekintély, Ábel Kolluthosáról tíz oldalnyi ismertetést közöl (p. 113—122), melyen meleg elismerés hangján szól kiadásáról.

«Legelőször kapunk itt egy Kolluthos kiadást», mondja, «mely az epyllionnak javított szövegén kívül egyszersmind az egész kritikus apparatust nyujtja.... Annál nagyobb köszönettel tartozunk az uj kiadónak, ki munkáját hű odaadással és gonddal végezte, és oly munkát nyujtott, mely legalább egy tekintetben előre láthatólag befejező, és az is fog maradni, t. i. a hagyomány és a kritikusok javításainak lelkiismeretes előadásában.» Birálata folyamában elmondja Ludwich, hogy az Ábel által összehasonlított tizenkét codex közül a legjobbat, a X (XI?)-ik századbeli codex Mutinensist Ludwich maga is collationálta és hogy igy alkalma volt Ábel akribiájáról magának meggyőződést szerezni. Azután közöl a codex Mutinensisből több lényegtelen eltérést (hiányzó spiritusok és accentusok), melyek Abel kiadásában nincsenek feljegyczve, mire ő és többnyire, ugy látszik, helyes indokolással az Ábel által megállapított szövegtől való következő eltérő olvasásokat ajánl a szövegbe felvétetni: v. 23 ἀπεσσυμένων Ἑλικῶνος (a cod.

Mut., Ábel és mások: ἀπ' εὐόδμου Ἑλικ.); v. 41 ποιήεντος (a cod. Mut. Ábel és mások βησσήεντος); v. 177 ἀρωγήν (ἀρωγόν helyett); v. 172 εἴξατέ μοι πολέμοιο, συνήθεες, εἴξατε νίκης (εἴξατέ μοι πολέμοιο συνήθεος, εἴξατε νίκης helyett); v. 253 προσώπου (προσώπων helyett): v. 263 εὐγλήνοιο προσώπου (εὐγλήνοισι προσώπων helyett). Ezen helyeken Ludwich véleménye szerint Ábelnek inkább a codices deterioresт kellett volna követni, nem a legrégibb Mutinensist. A mi az újabb kritikusoknak és kiadóknak a szöveg kimondhatatlan romlottságánál fogva számtalan javitásait illeti, melyeket Ábel p. 28—125 «mindenünnen nagy lelkiismeretességgel» összegyüjtött, Ludwich azt találja, hogy Ábel azoknak a szövegbe való felvételénél nagyjában helyes tapintattal és dicséretre méltó elővigyázattal járt el. Csak egynehány helyről hiszi Ludwich, hogy régibb kritikusok coniectúrái, melyeket Ábel a szövegbe felvett, nem helyesek. Igy v. 149 σ'-t (σε), mely a codexekben hiányzik, ki kell dobni a szövegbe, mert Kolluthos sohasem elidálja a pronomeneket; de minthogy a σε-re, mint Ábel kimutatta, szükségünk van, inkább lacunát kellett felvennünk a 149-ik vers előtt, és feltennünk, hogy ezen elveszett versben állott az σε pronomen. — V. 83 és v. 169 meg kell tartanunk a hagyományozott κομάων és γενέθλην-t és nem szabad Ábellel és másokkal előtte κόρυμβον-t és θέμεθλον-t irni; Kolluthos ugyanis csak a női cæsura előtt tür meg harmadéles amphibrachyseket, miért is v. 207 θάλασσα (igy a codexek; Hermann és Ábel: θύελλα) nem lehet helyes, és talán θαλάσσης-t kell irni helyette és megelőzőleg egy egész vers kiesését felvenni. — V. 145 megütközik Ludwich azon, hogy Ábel, bár külömben a τε particulát Kolluthosból mindig kiküszöbölte, e versben mégis meghagyta. Csakhogy nem veszi észre, hogy a sajtóhibák közt a τε-t helyesen σε-vel helyettesíti. — V. 257 helyesli αὐλῆς-t a kéziratok olvasását (de csak a deterioresét!) Bekkernek és Ábel-nek οἴκου-ja ellen. Végre v. 314 nem tartja lehetetlennek Ludwich, hogy a hagyományozott ἄγρεο vagy ἀγρέο helyett Dorville-lel ἄγρει-t kell olvasnunk.

A mi végre Ábelnek szép számban lévő és több helyen mélyen bevágó saját coniecturáit illeti, melyeket Ábel csaknem mind felvett a szövegbe, Ludwich egyetlen egyikük ellen sem tesz kifogást, mi eléggé kezeskedik arról, hogy minden tekintetben megállják helyüket. «Jelen ismertetésemben», végzi Ludwich tartalmas birálatát, «főczélom volt fölhivni a figyelmet a derék magyar tudósnak ezen ujabb művére, mint egy a legnagyobb mértékben elismerésre méltó munkára, mely a Kolluthos-szöveg kritikájában jelentékeny haladást jelez. Még pedig

kivált ifjabb szaktudósoknak szól e figyelmeztetés. Kolluthosnak hihetetlenül romlott szövegénél gazdag alkalmuk lesz éleselműségüket próbára tenni és egyuttal Ábel urnak köszönetet mondani azért, hogy ahhoz mint első a biztos alapot megvetette». P.

Római régiségek. Irta *Wilkins A. S.* manchesteri tanár. Angolból fordította *dr. Keleti Vincze* főgymn. tanár. Nyolcz ábrával. Budapest. Az Athenaeum társulat kiadása 1881. Kis 8-r. 103 oldal. Ára kemény kötésben 60 kr.

Az Athenaeum kiadásában, egymással szerves összefüggésben álló kisebb művek egész sora jelent meg, melyek közös czélja a régi görög és római világot a szakférfiak körén kívül állóknak is megközelíthetővé tenni. Ezen sorozatban az ötödik a jelen munka. Tartalma röviden a következő:

I. A római jellem. (Tájékoztató bevezetés.) 2. A római nemzeti jellem. 3. A római jellem alapja. 4. A rómaiak tisztelete a nők iránt. 5. A római jellem ideálja. 6. A római jellem hiányai.

II. A római épületek. 1. A városi és falusi élet. 2. A római ház. 3. A római város. 4. Róma városa. 5. A ház butorzata.

III. A rómaiak mindennapi élete. 1. Városi és falusi élet. 2. A reggeli látogatás. 3. A nap felosztása. 4. A napi foglalatosságok. 5. A siesta. 6. Játékok és testgyakorlatok. 7. A fürdők. 8. Az ebéd. 9. Az ivás. 10. Társas mulatságok.

IV. A római család. 1. A család ideálja. 2. A nevek. 3. A házasság. 4. A nő állása. 5. A gyermekek. 6. A római iskolák. 7. Büntetések. 8. Iskolai szünetek. 9. Az iskolamester állása. 10. Rhetorikai iskolák. 11. Egyetemi nevelés. 12. A rabszolgák. 13. Házi rabszolgák. 14. Mezei rabszolgák. 15. Hogy bántak a rabszolgákkal. 16. A szabadosak. 17. A ruhák anyaga. 18. A férfiak ruházata. 19. A nők öltözete. 20. Láb- és fejtakarók. 21. Ékszerek. 22. Szakál- és hajviselet. 23. A temetések.

V. A rómaiak nyilvános élete. 1. Városi élet. 2. Választások. 3. A korteskedés. 4. A szavazás. 5. A tisztviselők megtisztelése. 6. A törvényszékek. 7. Magánpörök. 8. Nyilvános játékok. 9. Circusbeli játékok. 10. A szinház. 11. A gladiatorok.

VI. A rómaiak vallása. 1. Bevezetés. 2. Az első istenségek. 3. Hogy gondolkoztak isteneikről a rómaiak. 4. A holtak szelleme. 5. A templomok és papok. 6. Szertartások. 7. Változások a római vallásban. 8. Zárszó.

Függelék. 1. A római pénz. 2. A római naptár.

Voltak már azelőtt is magyar nyelven írt római régiségtanaink; Wilkins könyve ezektől lényegesen különbözik. Nem akarja az archaeologiát eddig nem ismert adatokkal gazdagítani, sőt a «systematikus» epithetonra sem tart igényt. A hely szűke miatt könyvünk nem is egészen kimerítő.

A római állami régiségek talán legfontosabb része az, mely a tisztviselőkről, megválasztásukról és hatáskörükről szól. Ezen rész könyvünkből egészen hiányzik; okát maga Wilkins mondja el könyve V. fejezetében: «Hogy miként jutottak a rómaiak a különféle tisztviselőkhöz és mi volt mindegyiknek hatalmi köre, arról beszéltünk Róma történetében.» Mi ugyan az együvé tartozó anyagnak ezen szétforgácsolását nem helyeselhetjük, de más részt Creighton fennemlített Római története, mely ugyancsak az Athenaeum kiadásában jelent meg, oly jeles mű, hogy művünk olvasói bizonyára nem fogják megbánni, ha az említett hiányzó részeket Creighton kézikönyvében keresik fel. Ennél fontosabb, hogy mit sem találunk benne a római seregről, beosztásáról és fegyverzetéről. Az utak, hidak és vízvezetőkről szintén nem történik említés. Könyvünk ezen fogyatkozásait azonban fényoldalai bőségesen pótolják. Élénk, plastikus és helylyel-közzel valóban remek nyelven varázsolja szemünk elé a régi tiberparti várost és tógát viselő népét, szemtanui leszünk, miként éltek e világhódítók a városban és falun, hogy bántak feleségökkel, gyermekeikkel és rabszolgáikkal; részt veszünk a forumon világra kiható munkálkodásukban és elkisérjük őket a Circus Maximus nagyszerű látványosságaihoz.

Az objectiv adatok Wilkins könyvében majdnem kivétel nélkül kifogástalanok, Wilkins subjectiv itéleteteiről azonban már nem mondhatjuk ugyanazt. Lássunk egy pár példát: «Rómában olvasunk zavargásokról, de ritkán véresekről» (5. old.). Ha a köztársaság utolsó századának történetén végig tekintünk és abban a gracchusi zavargásokról, az első és második polgárháború vérengzéseiről, Catilina összeesküvéséről, valamint Clodius és Milo utczai harczairól olvasunk, Wilkins ezen véleményét alig fogjuk magunkévá tenni.

A hatodik oldalon párhuzamot von a szerző Róma és Spárta közt, melyből szerinte az tűnik ki, hogy Rómában a polgárok személyisége az állammal szemben sokkal inkább elenyészett, mint Spártában: «Bizonyára nem volt ország, melyben az államnak mint egésznek java inkább képezte volna a polgárok óhaját, mint Rómában. Spártában mindent az állam tett, de nem mindent tettek az államért. Sok szabálynak nem lehetett más indító oka (talán czélja),

mint az egyes polgárok tökéletesítése. Az állam mint egész talán erősebb és boldogabb lehetett volna enyhébb és szabadabb törvények alatt, de kétség forog fenn, vajjon minden egyes spártai polgár elérhette-e volna ugyanazon tökéletes (sic!) kifejlődést kevésbbé szigoru törvények alatt is.» Hogy a spártaiak kifejlődése «tökéletes» lett volna, azt Wilkins kivételével bizonyára még senki sem mondta, sőt ellenkezőleg egész kiképzésök nagyon is egyoldalú volt; zord hadfiak voltak és semmi egyebek; Lykurgos minden törvénye csak arra czélozott, hogy polgártársait kitünő harczosokká tegye, sőt Spártában még a családi élet is teljesen fel volt áldozva az államnak, mig ezt a rómaiaknál épenséggel nem találjuk. Szóval Spártában a polgár csak eszköze volt az államnak, míg a római az államon kívül is mint családapa, mint önálló független földbirtokos és a későbbi időkben mint a tudományokban és művészetekben élénk részt vevő gazdag individualis életet élt.

Még csak egy pár szót művünk magyar nyelvre való fordításáról. A fordítás zamatos magyarsága már messziről elárulja a lelkes orthologust. Ott találjuk az ékes nyelvőri szókat: karosszék (23. old.) ügyvédő (74.) (de ügyvédek 76.). Az egyes kifejezések pedig néha oly népiesek, hogy maga Szarvas Gábor szive is megörülne rajtok, pl. «A rómaiak hazája nem volt gazdag ásványokban, *késziteni pedig semmit sem készitettek* stb.» (11. old.) Annál feltünőbb a szenvedő alak gyakori használata, még pedig néha oly constructiókban, melyekben a legelszántabb neologus is cselekvő alakkal élne, pl. Mert bármennyire engedte magát a nép a politikában kedvencz vezérei által vezettetni stb. (68. old.). Itt ott, hogy egyes helyesírási következetlenségektől (c és cz, sz és ssz) egészen eltekintsünk, stílistikai érdességek és helytelen kifejezések fordulnak elő, pl. «Az előkelőknek a nagy vagyon módot adott mindenféle kegyetlen sportot üz*niök* (85. old.). A római birodalom bukását mindenek *fölött* a férfiakban való szegénység okozta.» Az ábrák mutatójában egy értelemzavaró sajtóhiba fordúl elő: Circus Canina *mellett*, e. h. Canina *szerint*. A naptártáblázatból *februarius* kimaradt.

Ezen fogyatkozásoktól eltekintve a fordítás gondosnak és egyáltalában igen sikerültnek mondható. Véleményünk szerint Keleti úr Wilkins könyvének magyar nyelvre való fordítása által irodalmunkat nem csak hasznos, hanem valóban hézagot pótló munkával gazdagította, mely nem gyarapítja ugyan memoriánkat az adatok óriási halmazával, de oly élénk képét adja a városok városának és halha-

tatlan népének, hogy ragyogó színezete lelkünkben nem egy könynyen halványulhat el.

A könyv kiállítása igen csinos; ára pedig, mind ezen előnyök mellett, oly csekély, hogy nem vélünk csalatkozni, ha annak nagyobb körökben való elterjedést is jövendölünk. FERENC VALDEMÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Lessing-Forschungen, nebst Nachträgen zu Lessings Werken von *B. A. Wagner*. Berlin, 1881. 174 l. Ára 3 mk.

Érdekes adalékok Lessing életéhez és különösen munkásságához, főleg a nagy iró journalistikai működésének ismertetéséhez. Lessing 1748—1751 első sorban journalista volt s mint ilyen, a kor szokása szerint, rendszerint név nélkül irta czikkeit, melyeknek később csak kis részét vette fel munkái közé. Az utókor, mely annyi hálával tartozik az igazság e rendíthetetlen védőjének és képviselőjének, és oly érdekkel viseltetik egyénisége és fejlődése iránt, természetesen *mindent* szeretne ismerni, a mi Lessing tollából eredt. Innen Lachmann óta, kinek Lessing munkáinak első tudományos kiadását köszönhetjük, a szakférfiak szorgalmas kutatásai, melyek főleg Lessing névtelenül lappangó dolgozatainak kiderítésére irányozvák. Az előttünk fekvő könyv is ezen irány terméke.

Legérdekesebb e «kutatások» azon része, melyben Wagner kimutatja, hogy Voltaire kisebb történelmi munkáinak első német fordítása, melynek czíme: *Des Herrn von Voltaire kleinere historische Schriften. Aus dem Französischen übersetzt. Rostock, verlegt's Johann Christian Koppe, 1752,* — Lessingtől származik, mert ez újra bizonyítja, hogy Lessing és Voltaire személyes viszonya bensőbb volt, és hogy Voltaire nagyobb befolyást gyakorolt Lessingre, mint jelenleg rendszerint felteszik. Ismeretes dolog, hogy Lessing berlini barátjai közé Richier de Louvain, Voltaire titkára is tartozott; hogy Lessing ezen barátja útján megismerkedett Voltairerel is; hogy Voltairenek Hirsch ellen folytatott hosszadalmas pöre alkalmával a nagy franczia iró beadványait, okmányait stb. Lessing fordította németre; hogy Lessing e per folyama alatt (1751. februárig) mindennapos volt Voltaire asztalánál; hogy Lessing 1751. deczemberében Wittenbergbe ment és magával vitte az épen akkor elkészült, de még ki nem adott *Siècle de Louis XIV* egy példányát, és hogy e miatt Voltairerel, ki őt tolvajlással vádolta, összeveszett. Voltaire főleg avval is gyanusította Les-

singet, hogy a nevezett munkát, melyet az egész művelt világ a legnagyobb érdekkel várt, németre akarja fordítani. Figyelemre méltó már most, hogy Voltaire 1752. január 1. Lessinghez intézett egy udvarias levelében, melyben e gyanúját ismétli, egyszersmind hozzáteszi, hogy igen örülne, ha Lessing e munka lefordítására vállalkoznék *(je serais trés satisfait que vous traduisiez le livre en allemand)*, mert nem ismer senkit, ki erre hivatottabb volna *(plus capable de le bien traduire)*, — és hogy Lessing, Richierhez intézett egy levelében hangsúlyozza, hogy *ismeri* azon nehézségeket, melyekkel Voltaire valamely művének lefordítása jár *(au reste, j'ai la folle envie de bien traduire, et pour bien traduire M. de Voltaire, je sais qu'il se faudrait donner au diable)*. Tehát Voltaire tudja, hogy Lessing az ő művét jól fordítaná, és Lessing tudja, hogy Voltairet lefordítani, nem könnyű dolog. Honnan tudják ők ezt? Voltaire kisebb műveinek német fordítása névtelenül jelent meg, de az előszó alatt, mely «Berlin, 1751» kelt, *L.* áll. Hozzájárúl, hogy e kisebb munkák közt van egy terjedelmes értekezés, mely a későbbi *Siècle de Louis XIV* első része, és hogy Voltaire tehát ebből teljes pontossággal tudhatta, hogy Lessing miképen tudná az egész művet lefordítani. Szerzőnk ezen említett adatokból, valamint a fordítás nyelvéből és styljéből, végre azon tényből, hogy Lessing Voltairenek e kisebb dolgozatait igen jól ismeri és későbbi műveiben sokszor idézi vagy czéloz reájok, azt következteti, hogy e fordítás szerzője Lessing. Voltaire e dolgozatai, felfogás tekintetében, korszakot alkotnak a történetirás fejlődésében; a genialis franczia iró szabadelvű, türelmes, kritikus elvei bizonyosan nem maradtak befolyás nélkül Lessingre, ki akkor is, később is ugyanazon álláspontról birálja a korabeli történetirás és theologia irodalmi termékeit, melyet Voltaire elfoglal.

Különösen érdekes még egy adat, mely magában véve eddig is ismeretes volt, de melynek czélzásait senki még figyelembe nem vette. Lessing a *Bölcs Náthán*hoz tervezett (de el nem készült és meg nem jelent) egy előszóban többek közt azt mondja, „hogy a káros hatás, melyet a kinyilatkoztatott vallások az emberiségre gyakorolnak, valamely okos embernek soha nem tetszhetett feltünőbbnek, mint *a keresztes hadak korában, és hogy a történetiróknál nem hiányzanak az oly czélzások, melyek szerint ez az okos ember épen egy szultánban találkozott.*“ E czélzás a kor egyetlen történeti művére sem illik oly feltünően, mint Voltairenek egy dolgozatára, mely a Lessing fordította kisebb történeti művekben *Geschichte der Kreuzzüge* czím alatt található, és melyben Saladin a bölcs, erényes és jeles fejedelem netovábbja-

képen van — határozottan és világosan a keresztyének rovására — jellemezve. Így tehát Lessing legutolsó nagyobb műve is visszautal némileg ez egyik első irodalmi kisérletére.

A kötet többi darabjai közül különösen érdekes még az az értekezés, melyben Wagner kimutatja, hogy Lessing ifjúkori két tanítókölteménye (*Die Religion* és *Über die menschliche Glückseligkeit*, mind a kettő töredék maradt) La Mettrie, Nagy Frigyes orvosa ellen van intézve, ki *L'homme machine* és *Anti-Sénèque* cz. műveiben a materialismus egyik legelső és legbefolyásosabb szószólója gyanánt lépett föl. Lessing később is ismételve támadta meg e szellemes, de fölületes és önhitt irót.

Lessingnek, mint ifjú kritikusnak, kedvencz tárgyai voltak: a tudományok története, Gottsched működése, Klopstock és iskolája. Ez alapon és tekintettel az illető czikkekben kifejtett nézetekre, Wagner több e tárgyakra vonatkozó és eddig figyelembe nem vett birálatot tulajdonít Lessingnek, melyek azonban másoktól is származhatnak és különben sem nagy jelentőségűek.

HEINRICH GUSZTÁV.

Système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes, *par Ferdinand de Saussure.* 1879. Leipsick. Teubner. 302 l. 8-adrét. Ára 8 márka.

Rövid vonásokban kell ismertetnem oly könyvet, mely gazdag s részben új tartalmánál fogva figyelmünket kiválóan megérdemli. A szerző az indo-európai összehasonlító nyelvtannak egyik legbajosabb talajára lép, a hangtan talajára, mely Bopp, Pott, Curtius és Schleicher elismert becsű vívmányai daczára is számtalan megoldásra váró kérdést foglal magában. S ha már a mássalhangzók különféle átalakulásainak megfigyelése, illetőleg szabályba való foglalása hihetetlen nehézségekbe ütközik, mennyivel bajosabb az önhangzót, ezen könnyen kiejtett, de könnyen el is illó részt a maga tekervényes utain kisérni, az összegyűjtött adatokat osztályozni, az osztályozás eredményezte szabályt levonni! E feladat teljes megoldása tán soha sem fog sikerülni; de ha a nyelv épületének ezen titokzatos és a vizsgálódás elől magát leghamarabb elvonó részét csak tisztázni is érdem, akkor ez érdemből bőven juttathatunk az előttünk fekvő munka szerzőjének.

Saussure az általa fejtegetett hangtani kérdéseknek színvonalán áll. Pontosan és behatóan ismeri mind ama megelőző kisérleteket, melyek ezen vagy azon phonetikai tünemény magyarázatát

czélozták, s ott, a hol szükséges, e kisérleteket a magok kellő mértékére leszállítani el nem mulasztja.

Ismertetni akarok, nem birálni. Mert bár a szerző egyik-másik túlmerész, és nem a logika talaján álló, hanem az élénk phantasiától vezérelt feltevése nem zár ki minden kétséget, másrészt mégis annyi a szellemes, az új, az érdekes e műben, hogy az olvasó szivesen elnyomja azt a kevés ajkára osont kifogásoló megjegyzést is.

A bevezetésben a szerző visszapillant az önhangzók eddigi elméleteire. Ott vannak Bopp, Fick, Schleicher, Amelung, Curtius és Brugmann elméletei. Mind ezek csak három tényezővel dolgoztak, t. i. *e*, *a* és *ā*-val. Saussure munkájában azt akarja kimutatni, hogy nem három, hanem *négy* ősi vocalis van, melyre valamennyi számbavehető önhangzót vissza lehet vezetni.

De minek előtte S. e négyféle *a*-ról szól, előbb még az utat egyengeti. Kiküszöböli t. i. a *liquidae sonantes* és a *nasales sonantes* folytán keletkezett, másodképzésű (secondaire) *a*-kat, melyeknek amaz eredeti *a*-khoz semmi közük, s melyeket a későbbi tárgyalásnál nem is szabad tekintetbe vennünk. Így pl. másodképzésüek : kĕreta, *χαρδία*, c*o*rd-, hol a *çra* későbbi befolyásának lehet tulajdonítani, az *e*, *a*, illetve *o* hangok ottlétét. Vagy pl. ezen historicumnak ἔ-*παϑ*-*ον* *a*-ja semmi esetre sem eredeti, a mennyiben az ἔ-*παϑ*-*ον* egy eredeti * ἔ-*πŋϑ*-*ον*-ra megy vissza (v. ö. πένϑ-ος).

A II. fejezetben áttér S. az *A* europæumra.[1]) Bebizonyítja, hogy 1. *A* és a_2 a *Nord*-ban összevegyültek; 2. hogy a szkr.-nak van egyrészt tiszta *ă*-ja (= *A*), de olyan *ă*-ja is, melynek a lat. gör.-ben a_1 felel meg, másrészt pedig : *ā* = a_2 és *ă* = *A* : 3. hogy a græco-italiai nyelvek és az örmény megkülönböztetnek *A*-t, a_1-t és a_2-t. Ennek folytán S. az eddigi Schleicher-féle családfát is megváltoztatja: 1. kelta, germán, litv.-szláv; 2. ind és persa; 3. itáliai, hellén és örmény.

Ezek után áttér Saussure tulajdonképi feladatára, mely szerint kimutatja, hogy a fennebb jelzett *a* hangzók első sorban a gyökökben, másod sorban pedig a tövekben minő alakulatokat tüntetnek fel.

---

[1]) S. jelölései ezek: a_1 = gör. lat. *e*. — a_2 = g. l. *o*. — *A* = g. l. *a*; ǫ̆-val jelöli S. azt az önhangzót, melynek valamennyi alakban *o* felel meg a l. és g.-ben; a szkr.-ban = *ă*-val. Ilyen ǫ van ezen gyökökben: ǫ̆d: lat. *ol*-ere, gör. ὀδ-; pǫt-: gör. πόσ-ις, lat. pot-is, szkr. păt-i.

A gyök kétféle: *teljes* és *gyöngült*. Valamennyi teljes gyök eredeti önhangzója az a_1. A 135. lapon felállított táblázat szempontjából ezentúl a *guna* és *vriddhi* is más szinben fognak feltünni.

A 184. lapon állítja fel S. az indo-európai gyökök főtypusait e három csinos formulában:

1. [x Z +] a_1 + Z.
2. [x Z +] a_1 + S + C.
3. [x Z +] a_1 + A(o) + S.

Z-vel jelöli Sauss. mindazt, a mi nem a_1 és a_2. *S* betűvel van jelölve valamennyi sonans, tehát: i, u, n, r(l), m, A(o). — C = consonans. — A zárjelbe foglalt betük azt mondják, hogy a képletekben rejlő szabály nincs tekintettel arra, vajjon az a_1 előtt minő és hány hangzó foglal helyet.

Szavakba foglalva e három képlet így hangzik:

1. Minden gyökben megvan az a_1.

2. Ha ezt az a_1-t két betű követi, az első mindig *sonans*, a második mindig *consonans*.

3. Ezt a 2 sonansot A(o) kivételkép még egy második sonans is követheti.

Ezután áttér S. azon önhangzói változásokra, melyek a *hajlítás* következtében jelenkeznek. A gyökbeli a_1 csak kétféle változásnak lehet alávetve. Ez a két változás: 1. az a_1 kivetése, 2. az a_1-nek a_2-vel való helyettesítése. Így van a dolog a tövekkel, tehát a suffixummal bővült alakokkal is. S. tehát először az *igehajlitásban* vizsgálja az a_1 kivetését és az a_2 ottlétét; azután a *nevek hajlitásában*.

Az a_1 kivetésének oka az *accentus* A 188. lapon állítja fel S. az acc. szabályait (vonatkozólag az igehajlításra):

I. *Ha a théma (tő) a_1-val végződik, és ezen a_1-n van az accentus, ez utóbbi soha sem vész el.*

II. *Ha a rag (désinence) ékezetre képes, mindenkor a vég-előtti szótag accentusát veszi fel.*

III. *Ennek folytán ez esetben a vég-előtti a_1 kiesik.*

A *nevek* hajlításában szintén gyakori az a_1 kiesése, még pedig részint az oxytonált, részint a paroxytonált tövekben.

S. kétféle declinatiót különböztet meg: *erőset és gyengét*. Az erős declinatió szempontjából S. elméletének alapján minden tünemény megmagyarázható, a flexion faible körében ellenben nem egy tünemény van, mely megoldásra vár.

S. kétféle név-eseteket különböztet meg:

1. *Gyönge esetek:* vagyis azok, melyeknek végzetén van az

accentus, a végzetelőtti szótag *a*-ja pedig elvesz : az instrumentalis, a dativus, a genetivus : -ā, -Ai, -AS.

2. *Erős esetek* (ou pourvus d'*a*): nom., acc., loc., voc. Végzetek : *-s*, *-m*, *-i*, ɵ.

A mi az a_1-nek a_2-vel való helyettesítését illeti, úgy ez csak három esetben történhetik :

1. Mind a három szám nom.-ban : pl. δώτωρ (l. 212. l.), dator, (azaz : dātā₂r); δώτορ-ες, datōr-es, szkr. dātār-as, (azaz : dāta₂r-as).

2. Az egyes szám accusativusában : pl. δώτορ-α, datōr-em, dātār-am ; (azaz : dāta₂r-am).

3. A semleges nevek egyes számú nom. és acc.-ában : μένος, *genos, mánas (azaz: mana₂s); de gen. : μένεσ-ος, *genes-os, manas-as (azaz : mana₁s-as), dat. μένεσ-ι, *genes-i, mánas-ē (azaz : mána₁s- Ai).

A *nomina* és *verba heteroclita* tárgyalása után a VI. és utolsó fejezetben S. ama különböző hangtani tüneményekről szól, melyek az *i*, *u*, *r*, *n*, *m* sonansok körében mutatkoznak, és ezzel az érdekes mű véget ér.

Úgy hiszem, a közöltem részletek is igazolják fennebbi állításomat, hogy itt egy sok tekintetben egész új felfogáson alapuló munkával van dolgunk. S. szakavatottságától és éles itéletétől még az sem vonhatja el elismerését, a ki a szerző elméletét nagyjában és egészében el nem fogadná.

FINÁCZY ERNŐ.[1]

Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung. *Dr. Hermann Osthoff.* (Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, herausgegeben von Virchow und Holtzendorff. Heft 327). Berlin, Hobel, 1879. 48 oldal, ára egy márka.

Osthoffnak egy újabb nyelvészeti értekezését akarom ezúttal a t. társaságnak bemutatni, mely a nyelvi alakok képződésében szereplő physiologiai és psychologiai momentumról szól. A tárgy oly érdekes és fontos, oly érdekesen és világosan fejtegeti azt a szerző, hogy legjobban szeretnők minden sorát fordításban ismételni ; de mivel az különböző okoknál fogva nem lehetséges, arra szorítkozunk, hogy értekezését röviden ismertessük.

---

[1]) Előadta a budapesti philol. társaság 1880. évi november havi ülésén

Szerző, kinek «A grammatikai oktatás és a nyelvtudományi módszer» czimű fölolvasását (megj. a Phil. Közl. IV, 4-ik füzetében) már alkalmunk volt e helyen ismertetni, egyik koryphaeusa az úgynevezett újgrammatikai iránynak (junggrammatische Richtung), mely az utolsó pár év alatt mondhatjuk korszakot alkotóvá lett a nyelvészeti tudományban. Fő tana, a psychologiai momentumnak a nyelvi alakok képződésében való szereplésének tana, annyira birja a legegyszerübb igazság erejét, eredményei már is oly számosak és sok tekintetben oly kétségbevonhatatlanok, hogy további fejlődése az iskolai könyveknek is átalakulását fogja eredményezni. És mi classica-philologusok el lehetünk készülve rá, hogy pl. Curtius előbb utóbb lényegesebb változtatásokat fog tenni különben kitünő görög alaktanán, melyhez Osthoff fönnebb említett fölolvasásában több talpra esett helyreigazítást és bővebb kifejtést ad.

De lássuk magának az értekezésnek tartalmát.

A következő két elv jutott az utolsó években teljes érvényre a nyelvtudományban: először, hogy a nyelvben uralkodó hangtani törvények mind kivétel nélkül érvényesülnek, ez a nyelvnek *physiologiai momentuma*; másodszor, hogy a hangtani törvények mellett *psychologiai momentumok* is szerepelnek a nyelvben, melyek szerint valamely nyelvi alak egy másik vele bizonyos tekintetben rokon nyelvi alakhoz hozzáhasonul: igy keletkeznek az úgynevezett «heteroklitikus és metaplastikus alakok», «alakátvitelek, analogikus és associationalis képződmények».

Az első elv igazságának bebizonyítására az *inductio* és *deductio* szolgáltat bizonyítékokat. Az inductio nem nyújt kétségtelen hanem csak valószinüségi bizonyítékokat, melyek a következőkből állanak: Mivel a modern nyelvekben, s különösen a nép nyelvében a hangtani törvények kivétel nélkül érvényesülnek (pl. a román nyelvekben a régi latin *e* és *i* előtt álló *k* és *g* torokhang mindenütt sziszegővé változott, mint: Cicero, olaszban Cicerone (cs), francziában Cicéron (sz); genus, olaszban genere (dzs), francziában genre (zs), teljes valószinüséggel fölvehető, hogy az a régi görög és latin nyelvekben is úgy volt. A legújabb nyelvtudomány sok oly esetben is kimutatta a hangtani törvények kivétel nélkül való érvényét, melyekben a régibb e törvények alól való kivételt constatált. Kimutathatta pedig azért, mert az említett esetekben részint többféle hangtani törvényeknek, részint a hangtörvény mellett még az analogia törvényének (psychologiai törvényeknek) működését is fölfedezte. Mig a régibb nyelvtudomány pl. a «vater» és «mutter» (latinban pater, mater) német szavakban a

«hangfordulási törvény» (Lautverschiebungsgesetz) alól való kivételt látott szemben pl. e szóval «bruder» (latinban frater), addig az újabb nyelvtudomány rájött arra, hogy egyrészt a pater és mater, másrészt a frater t-je nem egy és ugyanazon physiologiai törvénynek hatása alatt állottak, mert fraterben a *t* hangot hangsuly előzte meg (a szanszkritban bhrâtar), mig a pater és mater-ben a hangsúly a *t* után állott (a szanszkritban pitár mâtár). Tehát a vater és mutter szavak nem képeznek kivételt, az említett physiologiai törvény alól, hanem egy más physiologiai törvény (a különböző hangsúlyozás törvényének) hatása alatt állanak. Mig a régibb nyelvtudomány pl. a πολίτου-féle alakot a πολίταο-féle alak ... ételes összevonásának tartja, addig az újabb az *o* tövü masculinumok mintája után keletkezettnek magyarázza. Tehát a πολίτου-féle alak nem képez kivételt a hangtani törvények alól, hanem az analogia törvényének hatása alatt áll. — Végül még az is valószínűségi bizonyitékul szolgálhat a hangtani törvények kivétel nélkül való érvényessége tekintetében, hogy a régibb nyelvtudomány is csak úgy tudott valódi eredményre jutni, hogy kutatásaiban, habár öntudatlanul, e törvényt követte; és az eltérő vélemények is csak akkor merültek föl, midőn valaki e törvényt kutatásaiban megsértette. Általánosan elismert hangtani törvény pl. az, hogy a magánhangzók között levő eredeti *j* hang később kiesett, igy pl. a görög verba contractaknál, mint τιμάω, φελέω, δουλόω, melyek eredetileg így hangzottak τιμα-jω, φιλε-jω, δουλο-jω. Midőn aztán Curtius azt állította, hogy ezen ősi *j* hang nem esik mindig ki az említett esetben, hanem néha ζ-vá átváltozva megmarad, tehát pl. πειράζω épen úgy mint πειράω egy és ugyanazon eredeti πειρα-jω alakból keletkezett, ezt már a tudósok tetemes része nem fogadhatta el, egy hangtani törvény megsértését látván benne.

A deductio utján következőkkel bizonyítható a hangtani törvények kivétel nélkül való érvényessége: A hangtani változás öntudatlanul és mechanikusan megy végbe. A hangtani változásoknak oka nem annyira a kényelemre való törekvés, ámbár nem tagadható, hogy az erőmegkimélés után való törekvésnek is meg van a hangtani változásokban a maga fontos szerepe, hanem inkább a beszédszervek változása. Hasonló okoknál azonban az okozatnak is mindig hasonlónak kell lenni. Ha pl. a görög nem tudja többé a szó végén álló foghangot kiejteni, akkor az el is esik onnan minden egyes esetben, pl. τό, ἄλλο, παῖ, ἔφερε. Tehát a hangtani változás mindig általános és kivétel nélkül való. Az nem mondható ugyan, hogy pl. a görög, ha akarta volna se tudta volna kiejteni a szó végén álló foghangot, hanem az

akarat, öntudat működése számításba nem jöhet, mert nem az teremti meg a nyelv hangtani törvényeit. Azt lehetne ugyan fölhozni a deductiónak ezen bizonyítása ellen, hogy az egy nyelvet vagy tájszólást beszélők egyeseinek beszédszervei különbözők lehetnek, és igy kiejétésük is különböző mi a hangtörvények általános érvényét megdöntené. Ezzel szemben kettőt lehet megjegyezni: először is, hogy az egy tájszólást beszélőt beszédszervei csak igen csekélyes különbséget mutathatnak föl, mert hasonló klimatikus és kulturalis viszonyok mindig a beszédszervek hasonlóságát eredményezik; másodszor, hogy a mutatkozó csekély eltéréseket csakhamar elenyészti az utánzási ösztönből származó kiegyenlítési processus (Ausgleichungsprozess).

Az ujabb nyelvtudomány második elve, t. i. a psychologiai momentumnak a nyelvben való szereplése, nem szorul annyira bebizonyításra, mint inkább annak kimutatására, hogy jelenségei tudományosan osztályozhatók, szóval, hogy működésében bizonyos törvényszerűség tapasztalható.

A változtató és változtatott nyelvi alakok már az assimilatio előtt is bírnak mindig valami közösséggel, és pedig vagy a szóanyagra (tőre) vagy a szóalakra (flexio módjára és jelentőségére) nézve. Magánál az átváltozásnál háromféle eset lehetséges, — t. i. vagy a szóanyag hat egy másik vele rokon szóanyagra, vagy a szóalak egy másik vele rokon szóalakra vagy pedig mind a kettő hat egyaránt valamely szóra. E szerint a kiegyenlítés háromféle lehet: *anyagi*, *alaki* és *anyagi-alaki*. Végre mind a három categoriában több al-csoportok különböztethetők meg, igy pl. a *teljes* (total) és *részleges* (partiell) kiegyenlítés. — Nézzük most ezen categoriákat egyenként, példákkal megvilágosítva.

A görögben Σωκράτης accusativusa nemcsak Σωκράτη hanem Σωκράτην is, mely az eső declinatióhoz tartozó masculinumok (milyen pl. Ἀλκιβιάδης) analogiája szerint keletkezett. A πόλις és πῆχυς nevek többes számú szabályszerű dativusaik πόλι-σι és πήχυ-σι volnának. A πόλε-σι és πήχε-σι dativusok a πολεj-ων és πηχεϝ-ων-ból keletkezett πόλεων és πήχεων, meg a többi ezekhez hasonló esetek, milyen pl. a nom. plur. πόλεες, πήχεες, analogiája szerint keletkeztek. Nehány ε tőhangzóval biró ige a perfectumban ο mutat, pl. τρέφω, τέτροφα; κλέπτω, κέκλοφα; δέρκομαι, δέδορκα; mások, mint mondani szokás, megtartják az ε-t, pl. πλέκω, πέπλεχα; βλέπω, βέβλεφα. Az összehasonlító nyelvtudomány kimutatta, hogy a görög a perfectumképzésnek csak egyik, t. i. ο-al való képzése módját örökölte az

indogermán anyanyelvtől: tehát az ε-os perfectumok az o-os perfectumokból származtak későbben a præsens analogiája szerint. — A németben a régibb *ch*-ből keletkezett germán *h* a szavak elején és beljében csak a spiritus asper hangértékével bír, míg a szavak végén erősebb *ch* hangját megtartotta, tehát hoher, höher de hoch; schmähen, de schmach; nahe, näher, de nach. E szerint a rauher és rauhe szavak egy harmadik alakja szabályszerűen így hangzanék: rauch, a mint az még Luther nyelvében, valamint mai nap is a rauchwaaren compositumban megvan. De az egyszerű szó ma már így hangzik: rauh a többi *h*-val bíró alakok analogiája szerint. Épen így keletkezett schuh és floh a középfelnémet schuoch és flôch-ból a schuhes, schuhe, flohes, flohe alakok mintájára. Gedeihen egykori participiuma gediegen a præsens szerint gediehen lett. Az erős igéknél, milyenek: fliegen, kriechen, bieten, ziehen régebben a præsenstő némely alakjaiban *eu* kettős hangzó állott *ie* helyett, így pl. még Schillernél is: «was da kreucht und fleucht», e. h. kriecht und flieht. Ma már rendesen az *ie*-s alakok: fliegt, kriecht, zieht használatosak a præsens többi *ie*-vel bíró alakjainak mintájára. A nép nyelvében még nagyobb mértékben mutatkozik az assimilatio, pl. essen, geben, werfen imperativusai ess, geb, werf, e helyett iss, gib, wirf; viel superlativusa mehrst, mehrsten, e helyett meist, meisten a mehr comparativus analogiája szerint. — A régibb franczia coniugatióban a latin a orrhangok (*m*, *n*) előtt, ha szótaga hangsúlyos, *ai*-vé változik, ha súlytalan, megmarad változatlanúl, tehát: aime = ámo, aimes = ámas, aime = ámat, aiment = ámant, de amons = amámus, amez = amátis, amer = amáre. A hangsúlyos, nyilt szótagban álló rövid latin *e* a régibb francziában *ie*-vé lesz, a hangsúlytalanban megmarad változatlanúl, tehát: lieve = lévo, lieves = lévas, lieve = livat, lievent = lévant, de levons = levámus, levez = levatis, lever = leváre. Az újabb franczia nyelv azonban nem tűri e különbséget, és az első esetben a hangsúlyos szótag győzi le a hangsúlytalant, a másodikban a hangsúlytalan a hangsúlyosat, tehát: aimons, aimez, aime; lève, lèves, lève, lèvent. — Mindezen példákban a szóanyag hat a szóanyagra, tehát az assimilatió anyagi.

A görögben a νεανίου, πολίτου-féle genitivusok nem a νεανίαο, πολίταο alakokból keletkeztek az α-nak ε-vá való elgyöngülése és az εο-nak ου-vá való összevonása által (mert az attikaiban αο-ból ηο fokon át εω lesz, nem ου), hanem az o tövű masculinumok genitivusának (pl. ἵππου ἵππο-ο szabályszerű összevonásából) mintájára alakultak. A görögben λέων, λέοντ-ος *nt* tövű, a latinban leo, leonis

n tövű. Az *n* tő régibb, az *nt* tő újabb eredetű és a régiesebb *n* tőből keletkezett. Ezt bizonyítja a λέαινα szó, mely bizonyára egy hímnemű *n* tőből képeztetett épen úgy, mint τέκταινα a τέκτων, τέκτονος tövéből. A *nt* tő csak úgy keletkezhetett az *n* tőből, hogy, mivel az *nt* és *n* tövek nom. singularisa egyaránt ων-ra végződik (péld. γέρων, γέροντ-ος; φέρων, φέροντ-ος), a nyelv e két tő többi eseteinek is kiegyenlítésére törekedett, túlsúlyt adva az *nt* töveknek, melyek aztán az *n* töveket is *nt* tövűekké változtatták. A görög igéknél az ω és μι igék kölcsönösen befolyást gyakorolnak egymásra, így pl. δείκνυμι újabb alakja δεικνύω λύω mintájára; φιλέω, δολιμόω aeol alakjai φίλημι, δοκίμωμι a μι igék szerint.

A görög névszói összetételekben nagy assimilálódás mutatkozik az összetétel első részében. Ritkán tartják meg pl. az α tövű femininumok tövüket tisztán az összetétel első részében, mint pl. βουλη-φόρος, πυλη-δόκος, hanem majdnem kivétel nélkül *o*-t mutatnak a hím és semlegesnemű o tövű szók mintájára, tehát pl. τιμοκρατία (noha τιμή) ἀριστο-κρατία mintájára; sőt még a mássalhangzós tövűek is az o tövűek befolyása alatt állanak, pl. παιδο-τρίβης (noha παῖς, παιδ-ός) πατρο-κτόνος, μητρο-κτόνος (noha πατήρ, μήτηρ). A számnevekkel való összetételekben egyedűl e három α-ra végződő számnév ἑπτά, ἐννέα, δέκα irányadó a többi compositumok képzésére. Pl. πεντέ-πους és ὀκτώ-πους alakok mellett még a πεντά-πους és ὀκτά-πους alakok is előfordulnak a ἑπτά-πους, δεκά-πους mintájára. A sokszorozó számnevek általános άκις végzete is (pl. πεντάκις, ἑξάκις, ὀκτάκις, πολλάκις stb.) ἑπτάκις, ἐνάκις, δεκάκις analogiája szerint képeztettek, mert a képző nem άκις, hanem κις. — A német declinatio egyes számában az *a* tövűek esetei befolyást gyakorolnak a többi tövek eseteire, pl. vaters, bruders genitivusok az eredeti vater, bruder genitivusok helyett, az *a* tövű szók, milyenek pl. tag, fisch, wolf (eredetileg taga, fischa, wolfa) genitivusainak: tages, fisches, wolfes mintájára. A többes számban az *i* tövek esetei gyakorolnak befolyást az *a* tövek eseteire, pl. vögel, nägel (eredetileg fogla, nagla) a középfelnémet vogele, nagele helyett az *i* tövű gäste, bälge szók mintájára (eredeti tövük: gasti, balgi). Az erős és gyönge igék folyton befolyással vannak egymásra, pl. ich frug a régiesebb ich fragte, ich pries a régiesebb ich preiste helyett; vagy megfordítva bellte, glimmte, mahlte, backte a régiesebb boll, glomm, muhl, buk helyett. Különösen a két osztály imperativusai hatnak folyton egymásra, pl. folge és lerne mellett folg és lern az erős igék mintájára, vagy megfordítva bleib és fahr mellett bleibe és fahre a gyönge igék

mintájára. Az összetételekben az összetétel nőnemű első része az összetétel hím- vagy semleges nemű második részéhez alkalmazkodik, pl. liebes-gram, geburts-tag (jóllehet liebe és geburt nőnemű szavak genitivusai liebe és geburt), így különösen az *ung* és *schaft* végű femininumok, pl. regierungs-rath, gesellschafts-local. — Az olaszban és francziában a ritkábban előforduló eredeti latin *-utus* végű participiumokból származó olasz *-uto* és franczia *-u* participiumok úgyszólva kivétel nélkül fordulnak elő, tehát azon szavaknál is, melyek a latinban a participiumot nem *-utus* végzettel képezték. Ilyenek különösen a második és harmadik coniugatióhoz tartozó latin igéktől származó szók, pl. az olasz tenuto, franczia tenu (noha a latinban tentus); olasz venuto, franczia venu (noha a latinban ventus); olasz veduto, franczia vu (noha a latinban visus); az olasz perduto, franczia perdu (noha a latinban perditus) stb. — Az ezen pontban felsorolt példákban mindenütt a szóalak hat a szóalakra, tehát az assimilatió alaki.

A görög acc. sing. és nom. plur. κύν-α és κύν-ες eredetileg κυον-α és κυον-ες volt, tehát az acc. sing. és nom. plur. töve κυον, épen úgy, mint a sing. nominativusáé: κύων és vocativusáé: κύον. A többi esetekben, mint κυν-ός, κυν-ί, κυν-ῶν, a tő κυν. Ezen rövidebb tő analogiája szerint alakul át az acc. sing. és nom. plur. bővebb töve, vagyis átalakulása anyagi. De valószínű, hogy más névszók ragozási módja is hatással volt κύων sing. accusativusára és plur. nominativusára, oly névszóké t. i., melyek ragozásukban nem tüntetnek föl majd erős (hangban nem gyöngűlt) majd gyönge (hangtanban gyöngűlt) töveket, milyen pl. ποῦς, melynek töve mindenütt csak ποδ alakban fordúl elő. Ebben az esetben a κυονα és κυονες alakok assimilatiója alaki. — A németben régebben sokkal több gyönge ige képezte Rückumlaut-tal præteritumát mint ma, tehát pl. nem csak brannte brennen-től, kannte kennen-től, sandte senden-től, hanem stallte is használatban volt stellen-től, satzte is setzen-től, sankte is senken-től. És ha ma helyettük ezen alakok fordulnak elő: stellte, setzte, senkte, akkor itt kétféle hatás nyomait látjuk: részint a præsens tőalakja hat a præteritumra és akkor az assimilatio anyagi, részint más olyan igék ragozási módja, melyek a præteritumot a præsenstől nem különböztetik meg tőbeli hangzóváltoztatással, milyen pl. sagen, sagte; lieben, liebte stb. Ez utóbbi esetben az assimilatió alaki. — Az anyagi assimilatióra fölhozott két franczia példáról, aimer- és lever-ről is megjegyezhetjük, hogy a régibb amons, amez, amer; lieve, lieves, lievent alakjaikat nem csak a

szóanyagnak, hanem más olyan igék, milyen pl. porter, ragozási módjának hatása is megváltoztathatta, melyek tőalakjukat a különböző hangsúlyozás daczára sem változtatják meg. — Ezekben a példákban a szóanyag és szóalak egyaránt hatnak egy másik szóra, tehát az assimilatió anyagi-alaki.

Az összes eddigi példákban az assimilatió teljes; de lehet az részleges is, mint a következő példából látni fogjuk: Még a tudományosan írt görög nyelvtanokban is azt tanítják, hogy az attikaiban εα η helyett kivételesen α-ba, οα ω helyett kivételesen szintén α-ba vonatik össze a χρύσεος, χρυσοῦς, ἁπλόος, ἁπλοῦς-féle mellékneveknél, tehát χρύσεα-ból lesz χρυσᾶ χρυση helyett, ἁπλόα-ból ἁπλᾶ ἁπλω helyett. E jelenségnek egyedül helyes magyarázata a következő: Nem az εα és οα vonattak össze kivételesen α-ba, hanem az illető melléknevek α végzetet vettek föl a többi neutralis α-ra végződő nevek mintájára. Valami különbség azonban mégis van a χρυσᾶ, ἁπλᾶ és καλά, ἀγαθά-féle neutrumok között, t. i. az első kettőban az *a* hosszú, a másik kettőben rövid. Ez onnan van, hogy az egykor hangtanilag keletkezett, később elenyészett χρυση és ἁπλω alakok véghangzóinak assimilatiójánál, azoknak legalább quantitása megmaradt. — Tehát ez nem teljes, hanem csak részleges assimilatió.

Ez rövid tartalma szerző érdekes előadásának, melyet azzal a megjegyzéssel fejez be, hogy az újgrammatikai irány fejtheti meg azt a régóta fölvetett kérdést, vajjon a természeti vagy szellemi tudományokhoz tartozik-e a nyelvészet, állítva hogy mindkettőhöz, a mennyiben a nyelvben természeti s lelki momentumok működnek; és azzal fejezi be értekezését, hogy az újabb nyelvtudomány két sarkalatos alapelvét, t. i. a hangtani törvények szigorú szemmeltartását és az analogiai principiumnak tervszerű kezelését a nyelvoktatás praxisában gymnasiumokon és felsőbb iskolákon nem kevés esetben egészen jól tehetne alkalmazni.

A szerző értekezésében előforduló két grammatikai hibát, t. i. az iebam és recipui alakokat, l. a 30. és 38. ll.), melyeken F. Seiler annyira megbotránkozik szerző munkájának ismertetésében (Z. f. d. Gymnasialwesen, XXXIV, 1880, December), mi csak egyszerűen constatálni akarjuk: annyi benne az érdekes, új és igaz, hogy ezekért szívesen feledjük azt a két különben feltünő hibát.

DR. PECZ VILMOS.

VEGYESEK.

— **Adalék a szepességi XV. századi könyvtárakhoz** czím alatt Csontosi János az általa kitünően szerkesztett *Magyar Könyvszemle* utolsó füzetében hosszabb tanulmányt közöl, melyben többnyire a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban őrzött kéziratok és ősnyomtatványok alapján nem kevesebb mint tizenhat középkori szepességi könyvtárnak emlékét óvja meg az enyészettől és egyuttal hazánk középkori művelődéstörténetéhez sok ismeretlen és fontos adatot nyujt. Irodalomtörténeti tekintetből nevezetesek a következő munkák: Késmárki Jánosnak a bibliai tudományok tanárának Summa Theologicája a XV. század végéről, Iglói Arnoldnak a szabad művészetek mesterének Rosarius-a 1422-ből és Podolini Senftleben Zsigmond lőcsei altarista latin-német szótára a XV. század végéről. Á.

— **Az Anno-dal,** a régi német irodalomnak ez egyik legbecsesebb maradványa, megjelent újnémet fordításban, *Stern Albert-től*, a Reclamféle «Universalbibliothek»-ben (1416. sz.). A költemény kőse II. Hanno vagy Anno. kölni érsek, Németország legnagyobb egyházi férfia a XI. század második felében, ki III. és részben még IV. Henrik alatt a birodalom leghatalmasabb emberei közé tartozott. Anno 1075-ben halt meg. A róla szóló dal már körülbelől öt évvel halála után, tehát 1080 körül, jött létre. Érdekes a költemény szerkezete. A költő Annót, a szent püspököt, akarja megénekelni; de a kor felfogása és izlése szerint a világ teremtésén kezdi s a világi dolgokat a négy világbirodalmon és a római császárságon keresztül levezeti a maga idejéig, az egyházi dolgokat pedig a kereszténység megalapításán és az érsekségeknek, főleg a kölninek is létrejöttén át egészen az utolsó kölni érsekig, Annóig viszi. E roppant háttér nagy szabásúvá teszi a püspök dicsőítését, és Herdernek teljesen igaza volt, midőn a költeményt, kétségtelenül tartalmára és szerkezetére való tekintettel is, valóságos pindari hymnusnak nevezte. A költemény két félre oszlik: a világtörténelmi bevezetésre (az 574-ig versig) és Anno személyiségének, nagyságának és csodáinak rajzára (575—876); egyes részei igen sikerültek; így főleg a pharsalusi csata leírása (XXVII), melyből újra észrevehetjük, hogy a XI. század szent férfiai — mert a mű szerzője kétségtelenül pap — mily kitünően értettek a kard forgatásához és mily élvezettel rajzoltak harczias jeleneteket. Igen szép Anno velős és életteljes jellemzése is

(XXXV). — Az Anno-dal kézirata elveszett. Első kiadását *Opitz Márton* eszközölte, Danzig 1639 ben; e kiadás ma a kézirat értékével bír. *Stern Albert* fordítása szerény igényekkel lép fel. A szerző sem egészen hű, sem igazán költői fordítást nem igér. Főczélja, úgy átültetni a XI. századi költeményt, hogy modern olvasó is élvezettel olvashassa. E feladatát igen jól oldotta meg; a füzet végére csatolt jegyzeteket szintén köszönettel fogja venni a régi irodalomban nem tájékozott olvasó. H. G.

Budapesti Philologiai Társaság.

— **A budapesti philologiai társaság tagjai.** (Folytatás, l. fönt a 338. l.):

Dr. Beliczay Jónás (Kecskemét),
Drajkó Béla (M.-Óvár),
Fábián Imre (Kassa),
Fináczy Ernő (Budapest),
Geréb Márton (Kolozsvár),
Gódor Gyula (Ar.-Maróth),
Dr. Herzl Mór (Budapest),
Jeszenák Rafael (Losoncz),
Király Pál (Budapest),
Kosztka Győző (Kassa),
Lintner Lajos (Budapest),
Lugossy József (Debreczen),
Maywald József (Budapest),
Schott Albert (Berlin) t. t.,
Sonnenfeld Mór (Berlin),
Szerencse Menyhért (Eger),
Szőke András (Fehértemplom),
Szunter Nándor (Arad),
Tiber Ágost (Budapest),
Uhrin Pál (Szkala),
Varga Emil (Szolnok).

(Folytatjuk.)

— **Tagdíjukat 1881-re lefizették** (Folytatás, l. fönt a 339. l.): Budaváry József (Nyitra), Csernák Samu (Budapest), Gyulai Pál (Budapest), Katinszky József (Kassa), Dr. Lipp Vilmos (Keszthely), Lugossy József (Debreczen), Szabó Szilveszter (Győr), Dr. Szombathy Ignácz (Győr), Uhrin Pál (Szkala), Virkler Endre (Budapest).

— **Az okmány díját (2 frt) megküldték**: Szabó Szilveszter (Győr), Várkonyi Endre (Tata).

— **Az Egyetemes Philologiai Közlöny** első és második évfolyama leszállított áron, kötetenként 2 ft. 50 krjával, a pénztárnoknál megrendelhető.

— **T. dolgozótársainkat** elfogadott czikkeik késő közlése miatt szives türelemre kérjük fel. Eddig is, hogy a rendelkezésünkre álló gazdag kézirati anyagból minél többet közölhessünk, minden füzetünknél négy ív helyett öt ívet adtunk. Ezentúl is úgy teszünk, de még így is csak lassan és csak egymásután fogunk t. dolgozó társaink kivánságainak eleget tehetni.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Aristophanes vígjátékai. Ford. Arany J. III. köt. (A nők ünnepe. — A nő uralom. — Plutos.) Budapest, 1880. Akadémia. (8-r. 329. l.) 2. frt.

Brassai S. A nyelvujítás és Ballagi. (Külön lenyomat az «Ellenzék»-ből.) Kolozsvár, 1881. Stein J. (8 r. 35 l.) 20 kr.

Hunfalvy P. A Kún- vagy Petrarka-Codex és a kúnok. (Értekezések a nyelv- és széptudom. köréből. IX. köt. 5. sz.) Budapest, 1881. Akadémia. (8 r. 49 l.) 30 kr.

Nemzeti könyvtár. Szerk. Abafi L. Budapest é. n. (1881.) Aigner. (16-r.) Egy-egy füzet 30 kr.
74. 75. füz. Katona J. művei 9. 10. (1—160 l.)
76. 77. » Sárossy művei. 5. 6. (1—160 l.)

Nyelvemléktár. Régi Magyar codexek és nyomtatványok.
VII. k. Ehrenfeld cod. — Simor cod. — Cornides cod. — Sz. Krisztina élete. Vitkovics codex. — Lányi codex. LVIII. 387 l.
VIII. köt. Tartalma: Sz. Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a sz. apostoloknak méltóságáról. — Apor codex. — Kulcsár codex. XLVI, 418.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a m. t. akadémia. III. köt. Tinódi Sebestyén összes művei. 1540—1555. Budapest, 1881. Akadémia. (8-r. XL. 480 l.) 2 frt.

Gr. Szécsen A. Tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1881. Ráth. (8-r. 394 l.)

Torma K. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.) 8 fametszettel s 15 fénynyomatú táblával. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. IX. k. 5. sz.) Budapest, 1881. Akadémia (N. 8-r. 109 l.) 1 frt.

Történeti Kézikönyvek. Budapest, 1880, Athenæum.
III. A római nép története. Írta Creighton M. (8-r. 118 l. 10 képpel) 60 kr.
IV. Ó-görög élet. (Görög régiségek.) Irta Mahaffi J. P. 1881. (8-r. 84, 4 l. 7 képpel.) 50 kr.
V. Római régiségek. Irta Wilkins A. S., ford. dr. Keleti V. 1881. (8-r. 103 l. 8 ábra.) 60 kr.

Remekírók, Római, magyar fordításban. 20. köt. Virgil Aeneise. I. füzet. Ford. Gyurits A. 3. kiadás. Budapest, 1881, Lampel R. (16-r. 96 l.) 40 kr.

Volf Gy. Az Ehrenfeld-Codex. A legrégibb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közzéteszi —. A codex 66. lapjának hasonmásával, különnyomat a Nyelvemléktár VII. kötetéből. Budapest, 1881. Akadémia (8-r. XXXVII. 80 l.)

Wagner L. A német præpositiók. Pozsony, 1880. Wiegand. (8-r. 21.)

A PANNONOK FÖLDJE ÉS NÉPE.

Ez értekezés kiinduló pontja és alapja Strabo földrajz műve, mely a pannonokra vonatkozólag több igen fontos adatot tartalmaz. Ezen adatokat, a mennyiben szükséges, egyenként megvizsgálni, azokat egymással, valamint más ókori írók adataival egybe vetni és ekkép a pannon népről és lakhelyéről nem annyira Strabo nézetét, mint inkább korának e tárgyra vonatkozó ismereteit összeállítani: ez jelen tanúlmányomnak czélja.

A midőn Strabo alapján a pannon törzsekről akarunk szolni, nem szabad azt feltennük, hogy ezen törzsek mindnyájan azon tartományban laktak, mely tőlük vette nevét, sőt inkább, a mint kutatásunk folyamában ki fog derülni, abból kell kiindulnunk, hogy Pannoniának csak igen kis részét lakták a pannonok és hogy e nép legtöbb törzse e tartományon kívül volt letelepedve.

Tárgyunkra nézve mindenekelőtt igen fontos megtudnunk, valjon honnan merítette a geographus azon adatokat, melyek a pannonok népére és földjére vonatkoznak, valjon nevez e írót, kinek nyomán indulva Strabónál régibb időbe vezethetjük viszsza ennek előadását? E kérdésre megfelelni nem könnyű. Azon egy tény bizonyos, hogy Strabo maga nem járt azon a tájon, melyen szerinte a pannonok laktak, tehát mások műveiből vagy szóbeli előadásából merítette a tárgyunkra vonatkozó adatokat, melyek részben, mint munkánk végén látni fogjuk, régibb időre is vonatkoznak; de miután semmiféle írót nem nevez meg, kinek művét felhasználta, nem is határozhatjuk meg teljes biztossággal, vajon kinek köszönhetjük azon hiányos tudósítást, mely Strabo művében számunkra fenmaradt. Mindazon-

által némi sejtelmünk mégis lehet arra nézve, hogy honnan szerzett a geographus tudomást a pannonok népéről és földjéről.

Szem előtt kell tartanunk azon ismeretes tényt, hogy Strabo túlélte Augustust, tehát tudomással bírt azon hadjáratokról melyeket Augustus maga, valamint vezérei is a pannonok és szomszédjaik ellen folytattak és melyek e népek leigázásával végződtek; Strabo bizonyosan ismerte Augustus emlékiratait is, melyek épen e tárgyra vonatkoztak és melyeket Appianos is említ és felhasznált [1]), habár, mint ezen író szavaiból látszik, a pannonok régi történetéről Augustus nem szólt. Hogy Strabo csakugyan ismerte és felhasználta a császár emlékiratait, az abból látszik, hogy ő ennek hadjáratai közől különösen azokat említi, melyekről Appianos szól, t. i. az *iapodok* és a *salassok* elleni hadjáratokat, melyeknek leírását Appianos, saját szavai szerint, Augustus irataiból merítette [2]). Strabo sem használhatott más forrást, miután fel sem tehető, hogy még Augustus iratain kívül azon korban más fontosabb mű foglalkozott ezen tárgygyal. Nagyon valószínű tehát, hogy a pannonokra nézve is felhasználta Strabo Augustus jegyzeteit, sőt azt is hisszük, hogy a pannonok lakhelyét is ugyanezen forrás nyomán írja le, mert a mennyiben Appianosból ítélhetni, amaz emlékiratok csakis azon nevek megemlítésére szorítkoztak, melyek a hadviselésre nézve fontosak voltak, különösen a városok neveire; és mint későbben fogjuk látni, Strabo

---

[1]) App. Illyr. 14: ἐν δὲ τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ δευτέρου Καίσαρος τοῦ κληθέντος Σεβαστοῦ, παλαιότερον μὲν οὐδὲν οὐδ' ἐν τοῖσδε περὶ Παιόνων ηὗρον. Ugyanezen emlékiratokat említi Dio Cassius is; k. . . . ., de ennek előadásából kitünik, hogy ő nem olvasta Augustus művét, hanem csak mások után, valószinűleg épen Appianos után ismeri.

[2]) Appianos Illyr. 16: Ἰαπόδων δὲ τῶν ἐντὸς Ἄλπεων Μοεντῖνοι μὲν καὶ Ἀυενδεᾶται προσέθεντο αὐτῷ προσιόντι . . v. ö. még a 18. f. és Str. IV. 6, 10: οἱ μὲν Ἰάποδες, πρότερον εὐανδροῦντες . . . . ἐκπεπόνηνται τέλεως ὑπὸ τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καταπολεμηθέντες. A salassokról l. App. Illyr. 17 és Str. IV. ', 7. Hogy Appianos adatai az emlékiratokból erednek, az nem szenved kétséget, de hogy Str. is onnan merített, mutatják azon részletes adatok, melyek a salassokra vonatkoznak.

ismeretei a pannon földre nézve éjszaki irányban csak addig terjednek, a meddig Augustus és Tiberius hadjáratai, és ha eltér Plinius- és Ptolemæostól a pannon népek neveire nézve, ezen eltérés, úgy hiszem, onnan van, hogy Augustus tekintélyét követte e tekintetben.

Ezen irott forráson kívül Strabo talán azon kereskedők szóbeli tudósítását is használta fel, kik a pannonok földjére jártak. Az tudva van, hogy a Duna torkolatától kezdve a Száva torkolatáig és innen ezen folyón felfelé a juliai alpesekig és ezeken keresztül Aquileiáig régtől fogva volt a kereskedőknek útja, mely, miután a Szávát érintette, a pannonok földjén is ment keresztül, a mint Strabo is (későbben említendő helyen) leírja. Ez úton a Duna mellékének nyers terményeit, különösen fát stb. szállíták Itáliába [1]) és a kereskedés, úgy látszik, sok római embert vezetett a pannonok földjére. Innen van, hogy ezen út hosszáról is számbeli adatokat tud közölni a geographus, és épen ezen adatok hibás volta is azt bizonyítja, hogy ezek nem katonai mérések eredménye, mert különben pontosak volnának, hanem oly emberektől erednek, kik csak úgy gondolomra szokták meghatározni a távolságot, tehát árúkat szállító kereskedőktől. Ezeket az út hossza mellett a teherszállítás módja is érdekli és épen a folyók lévén ennek legbiztosabb és legolcsóbb útja, ezekre fordítanak figyelmet, ezen szempontból szólnak az utakról, és épen Strabónál is, mint majd látjuk, a pannonok felé irányzott folyók ez értelemben vannak megemlítve, t. i. mint a teherszállítás eszközei. Ezen körülmény tehát arra enged következtetni, hogy Strabo vagy közvetve vagy közvetlenül kereskedőktől szerezte azon adatokat, melyek a pannon földnek folyóira vonatkoznak és talán ebből magyarázhatók azon ellenmondások, melyek e folyókra nézve Strabo művében találhatók.

Augustus emlékiratain és kereskedők szóbeli értesítésein kívül még csak egy író jöhetne tekintetbe, kinek művét Strabo igen sűrűen használta, ez Polybios, ki Noricumot mindenesetre

---

[1]) Forbiger, Alte Geographie von Europa (1877) 336 l.

ismerte, miután a noricumi tauriskok földjén található aranybányákról szól, továbbá meghatározza az alpesek egész hosszát, míg csak síkságot nem érnek, tehát azoknak keleti végét és nyujtványait is ismeri.[1]) Meglehet ugyan, hogy műve elveszett részeiben bővebben szólt az alpesek keleti végéről, különösen a 34-ik könyvben, melyhez a Strabóban idézett részlet is tartozik; a meglévő szövegben a tauriskok mellett csak egy nép nevét említi, az agonok-ét, melynek neve máshol nem fordúl elő, e két népen kívül csak barbar népekről szól minden bővebb értesítés nélkül. Ha azonban fontolóra vesszük, hogy Polybios idejében a római hatalom végpontja éjszakkelet felé Aquileia volt és hogy csak a római fegyver nyithatta meg és biztosíthatta az utat azon határos népek területén, melyek Aquileiát és Tergestét és e városok környékét meg merték támadni még Augustus idejében is,[2]) akkor nem fogjuk valószínűnek tartani, hogy Polybios már ismerte a pannonokat, kikhez csak az iapodok földjén lehetett jutni, a kik több ízben rázták le a római igát.[3])

Mindazokból, melyeket Str. forrásaira nézve mondottunk, azt az egy körülményt lehet biztosan felismerni, hogy a pannonok és földjök a rómaiak előtt, és természetesen az akkori görög-római mívelt világ előtt mindaddig terra incognita maradt, míg a római légiók nem törtek maguknak utat a Száva és Duna felé. Mert arról, hogy régebbi görög íróknál megbízható és kimerítő tudósítást találjunk, mely a Duna középfolyása, tehát a Száva és Dráva környékére is vonatkoznék, egy nehány rövid adatot kivéve, szó sem lehet. Ez annál sajnosabb, mivel, ha más nem, legalább Nagy Sándor kortársai, kik vele a triballok [4]) elleni hadjáratban részt vettek, a Száva és Duna mellékéről bőven értesíthettek volna; mit ha tettek is, reánk

[1]) Strabo IV, 6, 12. Polybios II. 14, 15.

[2]) Appian. Illyr. 18: 'Ιάποδες'Ακυληίαν δ' ἐπέδραμον καὶ Τεργηστὸν 'Ρωμαίων ἄποικον ἐσκύλευσαν.

[3]) App. u. o.: δὶς ἀπεώσαντο 'Ρωμαίους . . .

[4]) A triballok lakhelyéről, a mennyiben szükségünk lesz azt körvonalozni, későbben fogunk szólni.

nézve haszontalan, miután Arrianos, ki ezekről legbővebben szól, czéljához képest, Nagy Sándor perzsa hadjáratára fordította főfigyelmét és a dunai hadjáratot csak oly röviden és e mellett oly zavarosan írja le, hogy alig lehet ennek irányát és útját meghatározni.

Ekkép csak a római hódítás idejében ismerkedik az akkori tudós világ a pannonokkal. Nem lesz talán felesleges a római birodalom első kísérleteit röviden előadni, melyek által a rómaiak utat törtek magoknak a pannonok földje felé és melyeknek befejezése ama nép végleges leigázása volt. Azt azonban előre kell megjegyezni, hogy épen nem az a szándékunk, az Augustus alatt viselt vérengző háborúkat oly terjedelemben előadni, mint ezeket különösen Appianos és Dio Cassius leírják.

Az első lépés, melyet a rómaiak a pannonok földje felé tettek, Aquileia alapítása volt, 183-ban Kr. e. Igaz hogy a rómaiakat a szomszéd népek terjeszkedési vágya indította e gyarmat alapítására, különösen az alpeseken túl lakó gallok azon szándéka, hogy a későbbi város közelében várost alapítanak[1]), de a rómaiaknál a hódítás vég- és támpontja rendesen új terjeszkedésnek kiinduló pontja volt. Az alapitás után következő években ugyan nem történt semmifelé kisérlet a kelet felé való terjeszkedés érdekében, de nem is volt akkor alkalmas idő arra, mert más bonyodalmak, a harmadik makedon háború, Makedonia és Illyria provinciákká való berendezése, a harmadik pún háború és Görögország elfoglalása, valamint a hispaniai lázadás Viriathus alatt, végre pedig a gracchusi mozgalmak, annyira foglalkoztatták a rómaiakat, hogy a birodalom éjszakkeleti határán való hódításokra gondolni sem lehetett. Mindazonáltal már ez időben, 170-ben Kr. e. C. Cassius a harmadik makedon háború alkalmából a carnok, istrok és iapodok földjén keresztül, tehát körülbelöl Krainán, Istrián és a határőrvidék nyugoti részén keresztül akart Makedoniába nyomulni és azért vezetőket kért a nevezett népektől; de a helyett, hogy Makedoniába

[1]) Liv. 39, 22: Galli Transalpini sine populatione aut bello haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt.

nyomult volna, az út közepén visszafordult és ama népeket fosztogatta [1]). Hogy merre járt Cassius, azt teljes biztossággal ugyan nem lehet meghatározni, de hogy a pannonok földje felé és azon keresztül is vette útját, az valószinű. Mert annyit már előre is mint ismeretes tényt emlithetünk, hogy a pannonok a Száva mentén is laktak (hogy milyen kiterjedésben éjszak és délfelé, arról csak későbben lesz szó); miután pedig az iapodok földjéről a legközelebbi és legkönnyebben járható út Makedoniába az ó-korban is csak arra volt, merre az új korban, t. i. a Száva mellett a Dunáig és innen a Morava völgyében felfelé Vranjáig, onnan pedig a vízválasztón át Skopljéba a Vardar völgyébe, mely folyó alsó folyása és torkolata már Makedonia területéhez tartozik, feltehetjük, hogy C. Cassius is, ha nem fejezte is be útját, legalább a Moraváig jutott és így a pannonok földjén is ment keresztűl. Sőt tovább menve azon kérdésre is lehetne felelni, valjon miért fordult vissza a római vezér? Talán épen a pannon népek ismeretes vitézségökkel állották útját a római seregnek és ekkép a visszafordulás inkább visszavonulásnak mondható. Akárhogyan történt, annyi nézetem szerint bizonyos, hogy a pannonok, a mennyire ez idő szerint e dolog felől itélhetünk, ez alkalommal érintkeznek legelőször a rómaiakkal. Másrészt C. Cassius szándéka, a Balkán félszigetén keresztül az ægæumi tenger partjáig előnyomulni, ha nem sikerült is, mutatja, hogy a római kormány már akkor ismerte a Duna völgyéből kiinduló, ama félsziget keleti részébe éjszak felől vezető utat. A mi 170-ben nem volt kivihető, az sikerült 110-ben M. Minucius Rufusnak, ki a skordiskokat, kik mint látni fogjuk a pannonokhoz keletre, a Száva torkolata táján laktak, megvervén, Thrakiába nyomult.[2])

Ez alkalommal is a római sereg, mely akár Aquileiából, akar Illyriának egyik délfelé eső pontjából indult, — pedig

[1]) Livius 43, 5.

[2]) Liv. epit. 65: M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. Livius ezen epitomé-jében a skdrdiskok helyett thrakok vannak említve, de hogy csak is az elébb említett nepről van szó, mutatja Vell. Pat. II. 8, 3.

valószínűbb az első feltevésünk —, okvetlenül a pannonok földjén keresztül vette útját, mert csak így juthatott a skordiskok földjére, kiket Str. nem számít azokhoz. Úgy látszik tehát, hogy a rómaiakat azon szándék bírta a pannonok felé való terjeszkedésre, hogy az akkori birodalom egyik végpontjából Aquilejából *szárazföldi* úton Thrakiába és Makedoniába juthassanak, a mi már azért is valószinünek látszik, mivel a hajóhadak felállítása és fentartása iránt nem nagy hajlamot mutattak. Igaz, hogy későbben nem erre ment azon állami út, mely Rómát keleti tartományaival kötötte össze, hanem az Dyrrhachiumból indult ki és Albánián keresztül ment Makedoniába, innen pedig Thrakiába; de mielőtt ezen Via Egnatia elkészült, igen természetes volt, hogy a rómaiak azon természetalkotta úton törtek Thrakiába, mely elébb volt említve. Nem tévedünk tehát, ha felteszszük, hogy épen a Morava völgyén keresztül délfelé vezető ősrégi út inditotta legelőször a rómaiakat arra, hogy Aquileiából keletre nyomulva, érintkezzenek a pannonokkal.

Ennélfogva közelebbről kell tekintetbe vennünk az utat, mely Aquileiából a pannonok földje felé vezetett és melynek bővebbi leirását, mint feljebb volt említve, Strabo adja, végpontjáúl feltüntetvén Sisciát. Ezen út az *Okra* hegységén visz keresztül, mely az alpeseknek legalacsonyabb része Rhætiától kezdve az iapodokig, innentül fogva ujra emelkedik a hegység az iapodok földjén és Albiának neveztetik.[1]) Ezen Okra nevezetü hegység kétségkívül nem más, mint a mai «Birnbaumer Wald», talán hozzá véve még a «Tarnovaner Wald»-ot és azon felföldet is, mely Felső (Ober) Idria és Felső (Ober) Laybach között terül el. Ezen út részben azon irányt követte, melyet a mai országút, mely Aquileiából Gradiskán át Görz felé halad; a régi azonban egyenesen Kreuz felé fordúlt, és a Wipachot követve, Wipach-on, Zoll-on, Podkrej-n át Kolise-ig ment és itt éjszak felé fordulva Ober-Laybachba ért, mely mint tudva van, a régi Nauportus helyén áll[2]). Eddig az út iránya,

---

[1]) Str. VII. 5, 2.

[2]) L. Scheda, Generalkarte der Oest.-Ung. Mon., XII. l. és Mommsen C. I. L. III, 2, 483. l.

melyen nem csak a rómaiak törtek a pannonok és hazájuk felé, hanem a kereskedők is jártak, kocsin szállítva odáig áruikat, nem okoz nehézséget, valamint a későbbi római út iránt is tisztában vagyunk, mert ez Nauportusból Emonába (Laybach) M. Latobricorumba (Treffen) Neviodunumba (Dernovo közelében) és innen Sisciába ment; de annál több nehézséggel jár azon folyó nevének magyarázata, melyen az árukat Nauportusból a Száváig vitték. Str. azt mondja, hogy Nauportus közelében van egy folyó, a Korkoras, mely az árukat a Száváig viszi, a melybe torkollik.[1]) Ober-Laybach közelében pedig csak a Laybach folyó van, mely bizonyosan a hozzá délre eső Unz-nak és ez meg talán a Poik folyónak és a Zirknitzi tóból jövő folyónak is folytatása és innen van, hogy a Laybach közvetlenül forrásától fogva, mely a városhoz épen délre, alig egy félórányira van, hajózható és épen e körülménynek köszönhette a város fontosságát az ó korban. De a Strabónál említett név «Korkoras» épen nem illik ezen folyóra, hanem inkább a Gurk-ra, mely szintén a Száva egyik mellékfolyója, de nem hajózható, ezen tehát nem lehetett semmit sem szállítani. Már az feltűnő, hogy több későbben említendő folyó csaknem változatlanul megtartotta régi nevét, a Laybach neve pedig, t. i. Korkoras nemcsak hogy nem maradt meg, hanem még más folyóra is átment! Strabo szavai nem ezt bizonyítják. Ezen író szerint szerint a Korkoras Nauportus *közelében* van, tényleg pedig Nauportus a Laybach mellett feküdt. Ezen ellenmondás, melyhez hasonló később is fog említtetni, egyszerű magyarázatát abban leli, hogy a folyónak és a városnak is Nauportus volt a neve, a mint azt Plinius bizonyítja,[2]) Str. pedig azt nem tudván, a Gurk nevét pedig ismervén, mint olyan folyóét, mely a Szávához tartozik, annak nevét alkalmazta tévedésből a Laybachra — ha ugyan Str. írta a fenntidézett szavakat. Mert ha szemügyre veszszük azon körülményt, hogy Str. művében másutt is, de másképen említtetik ezen út, valamint a hozzá tartozó folyó, akkor legalább annyit meg kell engedni, hogy vagy az egyik vagy a

[1]) i. h. — [2]) Hist. Nat. III. 22.

másik helyet nem írta Str., vagy a VII. könyvben már elfelejtette, a mit a IV-ben írt. Ez utóbbi könyvben t. i. hasonlóképen előadja, hogy az Okra az alpesek legalacsonyabb része, a melyen keresztül kocsikon viszik az árukat az úgy nevezett Pamportosba, innen pedig a folyókon lefelé szállíttatnak az Istrosig. Pamportos mellett pedig folyik egy Illyriából jövő hajózható folyó, mely a Saosba torkollik stb.[1]) E szavakban legfeltűnőbb a város neve, melyhez a szállítás történik, a Pamportos, — Nauportus helyett áll mint Mommsen véli (i. h.). De e néven kívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy e helyen a folyó, melyen a szállítás eszközöltetik, nem neveztetik meg, tehát a Korkoras nem említtetik, továbbá hogy e névtelen folyó Pamportos (Nauportos) mellett folyik (nem pedig *közelében*, mint a VII. könyv mondja), a mi a valóságnak jobban meg is felel. Egyet még ki kell emelni a geographus szavaiból, a mi szintén azt mutatja, hogy nem ismerte azon vidéket, azt t. i., hogy a folyó Illyriából jött, holott az ó korban is, csak úgy mint most, közvetlenül a város alatt fakadhatott.

Ezek után, még Mommsen ellenére is (i. h.), a mellett kell maradnunk, hogy az Aquileiából a Száva felé vezető útnak semmiféle köze nem volt a Korkorassal, hanem csak a mai Laybach folyóval, mely épen annálfogva, hogy a Szávának hajózható mellékfolyója, közvetítette az összeköttetést a Száva körül lakó pannonokkal. Mert az áruk a Laybach torkolatától Sisciáig, sőt az Istrosig a Száván vitettek lefelé, tehát nem azon irányban, a melyben, mint feljebb említettük, a későbbi római út haladt hanem magán a Száván. E folyó medre és völgye t. i. Laybachon alól vagy másfél mérföldnyire mindinkább összeszorul, míg végre körülbelől Littaytól kezdve oly keskeny, hogy Ratschachig még útnak sem maradt hely és csak újabb időkben sikerült a vasút számára pályát rakni; a völgy azonban a Ratschachchal csaknem szemben lévő Santortokolattól fogva folytonosan kitágul, míg végre a folyó Gurkfeldtől fogva lapályban folytathatja útját. Ilyen lévén lehető röviden előadva a Száva útja, magától értetik, hogy békés viszonyok között a

[1]) Str. IV, 6, 10.

kereskedelmi közlekedés ezen a folyón lehetséges ugyan, de a legcsekélyebb zavarok idejében a folyóvölgy ama szoros részében okvetlenül megakadt és hogy háború esetére a betörő ellenség arra nem is gondolhatott, hogy erre vegye útját. Ekkép a rómaiakról is fel kell tennünk, hogy nem a kereskedők szokott útján haladtak előre, midőn a vidéket meghódították, hanem bizonyosan azon irányban, a melyen később ama feljebb említett katonai útat építették, mely ama keskeny völgyet délfelől kikerülte.

A milyen könnyen járható volt ezen út kereskedők számára, oly nehezen tudtak a rómaiak ennek birtokába jutni: különösen azon részét szerezhették meg legnehezebben, mely az Okrán keresztül vezetett. Az Okra közelében t. i. laktak az iapodok, kiknek harczias bátorsága a római fegyvereket sokszor próbára tette. E népről úgy is mint az Okra közelében lakóról, de úgy is mint a pannonok nyugati szomszédjairól bővebben fogunk szólani, ha majd a pannon terület nyugati határáról értekezünk.

Az Aquileiából az Okrán keresztül vezető utat tartván annak, a melyen a rómaiak a pannonok földjére nyomultak, tovább menve, azon kérdéssel akarunk foglalkozni, valljon a pannon földnek physikai viszonyairól mily adatokat találunk a régi íróknál, nevezetesen Strabo- és Ptolemæosnál. Különösen pedig az Istros lévén a pannon föld főfolyója, azt kell kutatnunk, hogy minők azon adatok, melyek Európa ezen hatalmas folyójára vonatkoznak, hogy ezután azon kérdés iránt dönthessünk, valjon volt-e Strabónak helyes képzete a Dunáról.

Strabo a folyót rendesen Istros-nak nevezi, habár előfordul a másik név is *Danuvion*, csak de ritkán; ő tudja, hogy a dákok földjén egészen a Kataractákig Danubionnak neveztetik, azokon alól pedig a getáknál Istrosnak [1]), a harmadik neve,

---

[1]) VII. 3, 13: καὶ γὰρ τοῦ ποταμοῦ τὰ μὲν ἄνω καὶ πρὸς ταῖς πηγαῖς μέρη μέχρι τῶν καταρακτῶν Δανούιον προσηγόρευον, ἃ μάλιστα διὰ τῶν Δακῶν φέρεται, τὰ δὲ κάτω μέχρι τοῦ Πόντου τὰ παρὰ τοὺς Γέτας καλοῦσιν Ἴστρον.

melyet Eustathius említ, [1]) Matoas, előtte ismeretlen. E folyó Európának legnagyobb folyója és Európa azon részét, mely a Rajnához keletre van, két felé osztja (VII 1, 1.). Forrásai az alpeseken vannak, a Rajnán túl és az ehhez tartozó tón is túl, egy meglehetős magas hegység hátán a suebok és a Hercynia erdő közelében (VI 4, 9.). Str. meglehetős pontossággal ismeri e forrásokat, mert azt beszéli, hogy Tiberius egy nap alatt jutott ama tótól az Istros forrásához (VII 1, 5.), csak az a kérdés, hogy mit kell e helyen a forrás neve alatt érteni, a Brege vagy a Brigach forrását-e vagy mint Forbiger vélekedik,[2]) a Donaueschingenben lévőt? Egyelőre annyi bizonyos, hogy Donaueschingen közelebb lévén a Boden tóhoz — mert ezt kell érteni a Rajna tava alatt — legjobban felel meg annak, a mit Str. Tiberius útjáról beszél; akár a Bregét akár Brigachot vegszük tekintetbe — e két patak egyesülése képezi, mint tudva van a Dunát —, mindkettő forrása egyenes irányban körülbelől tíz mértföldnyi távolságban van Radolfszelltól, a honnan Tiberius elindulhatott, és ekkora útat ugyan meg lehetett tenni a római birodalom határain belől, de azon túl nem egy könnyen. Mindazonáltal nem tarthatjuk helyesnek Forbiger nézetét, mert Str. határozottan azt állítja, hogy az Istros eleinte délnek folyik, azután keletnek,[3]) és ezen adat megfelel a valóságnak annyiban, hogy a Brigach csakugyan Peterzell-től kezdve épen Donaueschingenig egészen déli irányban folyik, innentől kezdve pedig kelet felé. Hogyan juthatott Tiberius egy nap alatt Peterzellig azt nem igen kutatjuk, volt a császári herczegnek annyi tehetsége, hogy még idegen földön is megtehesse útját oly gyorsan, a mint csak lehetett; bennünket csak az érdekelhet, hogy Str. egyszerűen a Brigach forrását tekinti a Duna forrásának. — A geographus azonban a forrásnak az Adriától való távolságát is tudja, vagy legalább gondolja, hogy tudja, mert ezt 1000 stadi-

---

[1]) Eustath. ad Dion. Perieg. v. 298, — ed. Müller, Geogr. Graeci Min. II. 268 k. l.

[2]) Pauly, Realencycl. d. cl. Alt. Danubius a.

[3]) VII, 1, 1: ῥέων πρὸς νότον κατ' ἀρχάς, εἶτ' ἐπιστρέφων εὐθὺς ἐπὶ τῆς δύσεως ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὸν Πόντον.

umra becsüli.[1]) Hogy ez téves adat, az látszik az első pillanatra; a távolság az Adria éjszaki végétől a Duna forrásáig egyenes irányban legalább két annyi. Feltűnő továbbá, hogy a folyó magyarországi kétszeres kanyarulatáról mitsem tud, — mert fenntidézett szavait, melyek szerint először délnek, azután keletnek veszi útját a folyó, csak úgy érthetjük, ha a geographusnak arról nem volt tudomása, hogy az hazánkban is déli irányt vesz föl. Csak arról szól, hogy a folyó torkolata közelében éjszak felé kanyarodik.[2]) Mindent összefoglalva azt el kell ismernünk, hogy Strabónak az Istros hosszuságáról és irányáról egyaránt helytelen felfogása volt.

Most már tekintetbe vehetjük azon másik folyót, a Szávát is, melyet Str. az Istrossal több izben hoz összeköttetésbe és az annak rendszeréhez tartozó mellékfolyókat is. Erre nézve azonban előre bocsáthatjuk, hogy az ezen íróból legközelebb említendő hely azok közé tartozik, melyek magyarázata igen sok nehézséggel jár, mely nehézség nem csak magokban az adatokban rejlik, a mennyiben azok a valóságnak nem felelnek meg, hanem abban is, hogy ugyanazon író máshol egészen más értelemben nyilatkozik, úgy hogy az ellenmondás kiegyenlítése csaknem lehetetlen. Ama helyen pedig azt olvassuk, hogy a Korkoras, melyről elébb kimutattuk, hogy az csak a Gurk lehet, a Sauosba ömlik, ez pedig a Drabosba, ez meg a Noarosba Segestiké táján; itt pedig a Noaros az Albios hegységről jövő Kolapist, mely az iapodok földjén folyik keresztül, magába fogadván, a Danubionnal egyesül a Skordiskok földje táján (VII 5, 2). Az itt említett folyók egytől egyig mai napig megtartották régi nevöket; és épen ezen körülmény nem engedi, hogy a nehézség eltávolítása czéljából, neveiket más folyókra alkalmazzuk. Ha egy-két egymáshoz távol eső folyóról volna szó, akkor még meg lehetne ezen nevek tekintetbe vétele nélkül a valóságnak megfelelő ujabb neveket helyettesíteni, de ez esetben, midőn a nevek mind egy vidékre, egy folyórendszerre

[1]) u. o.: πλησίον δὲ καὶ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδριατικοῦ, διέχων αὐτοῦ περὶ χιλίους σταδίους.

[2]) i. h.: ἐκκλίνων ὡς πρός ἄρκτους.

vonatkoznak, inkább ezt kell feltennünk, hogy a geographus a rendszert nem ismerte jól, de annál jobban a neveket, a melyeket helytelenül alkalmazott. Tehát részünkről csak a mellett nyilatkozhatunk, hogy a Sauos a Száva, a Drabos a Dráva, a Noaros a Mur, a Kolapis pedig a Kulpa.[1]) A másolók hibájából nem lehet megmagyarázni, hogy e folyók egymáshoz való viszonya tökéletesen hibásan van feltüntetve, itt csak egy magyarázat lehet, az t. i. hogy Str. e folyók neveit ismerte, azt is tudta, hogy egymással összeköttetésben vannak, de többet nem tudott róluk. Hozzájárul még az is, hogy a geographus még e folyók irányára sem bírt elegendő tájékozottsággal, mert azt állítja, hogy a hajózás rajtuk többnyire éjszak felé történik, a mi épen úgy nem felel meg a valóságnak, mint az elébbeni állítások és így ebből is csak az látszik, hogy az író ez esetben tévedett. Legfeltűnőbb pedig amaz állítása Str.-nak, hogy a Drabos Segestike táján torkollik a Noarosba, különösen ha tekintetbe veszszük, hogy mégis csak Augustus emlékirataiból merített Str., és ott csak azt olvashatta, hogy e város, melynek elfoglalása annyi bajba került, a Sauos mellett fekszik és pedig a Kolapis torkolatánál. Tökéletesen megfoghatatlan, hogy mikép írhatott Str. ily forrás használata mellett oly furcsaságot, a minőt szövegében olvasunk, mikép állíthatta, hogy a Noaros körül laktak a skordiskok? Ehhez még hozzájárul azon körülmény is, hogy a távolsági méretek sem felelnek meg a valóságnak; szerinte a távolság Tergestétől a Dunáig 1200 stadium, azaz 30 mértföld, tényleg azonban egyenes irányban csaknem két akkora. Ez oly tévedés, melyet semmivel sem lehet magyarázni, annál kevésbé, mert kereskedelmi összeköttetés a Duna és Tergeste között mindig volt, a minek folytán a távolságról is biztos tudomást szerezhetett a római kereskedő. Az is szokatlan Strabonál, hogy a Dunát itt nem Istrosnak nevezi, mint rendesen szokta tenni, hanem Danubion (τὸ Δανούβιον)-nak,

---

[1]) Máskép vélekedik Tomaschek V. ily czímű művében: Die vorslavische Topographie der Bosna, Herzegovina, Crna-Gora stb. (Wien 1880) 4. l.; ő azt hiszi, hogy a Noaros csakugyan a Száva neve, de kelta eredetű.

ezt sem olvashatta Augustus emlékirataiban, mert különben máshol is használta volna. Végre pedig megemlítendő az is, hogy az előbbiekkel összefüggésben említi az író, hogy Segestikéhoz közel van Siscia vára és Sirmium is,[1]) a mi új bizonyíték a mellett, hogy Str. e vidéket nem ismerte, különben Sisciát nem tartotta volna Segestikétől különböző városnak. Forbiger ugyan azt is hiszi, hogy Str. itt a várat meg akarja különböztetni a tulajdonképeni várostól, de elfelejté, hogy ezen felfogás szerint Sirmiumot is Segistikéhez oly távolságban kell képzelni, mint Sisciát, a mit Forbiger alig ha ismerne el.[2])

Str. azonban nem csak a VII. könyvben szól a Duna mellékfolyóiról, hanem a IV-ben és már teljesség okáért is szükséges e helyet is tekintetbe venni. Miután az iapodok városait említette, szól Segestikéről, hogy e város síkságban fekszik, és mellette folyik *maga a Rhenos folyó,* mely az Istrosba ömlik. Továbbá mondja hogy Pamportos (helyesebben Nauportos) mellett egy Illyriából jövő hajózható folyó folyik, mely a Saosba ömlik, — ez mint elébb láttuk, a Laybach, — úgy hogy könynyen lehet Segestikéig és a pannonokhoz és tauriskokhoz (talán «skordiskok» helyesebb volna?) jutni. E város mellett a Kolapis torkollik a Saosba, (IV 6, 10.). — Mindenekelőtt az ezen idézetben előforduló „*Rhenos*" folyóra nézve azon megjegyzést kell tennünk, hogy ez nyilván hibás lectio; azt ugyan nem lehet meghatározni, hogy miből keletkezett e lectio, de annyi bizonyos, hogy itt az összefüggés a «Saos» nevet kivánja, mely talán a következő «αὐτός»-ban rejlik. Akárhogyan van a dolog, annyi bizonyos, hogy itt csakis a Saosról lehet szó. Ha most már azt kérdezzük, hogy Str. ezen adatai, mennyiben felelnek meg a valóságnak, akkor csak azt a feleletet nyerhetjük, hogy tökéletesen. A Saos mellett van Segestike és e város mellett a Kolapis szakad a Saosba, ez pedig a skordiskok földjén az Istrosba; pontosabban egy mostani geographus sem írhatna,

---

[1]) VII, 5, 2: ἐγγὺς δὲ τῆς Σεγεστικῆς ἐστὶ καὶ ἡ Σισκία φρούριον καὶ Σίρμιον.

[2]) Forbiger, Alte Geogr. v. Europa, 2. kiad. 343. l. 24. j.

és mind azon tévedések, melyek a VII. könyvben annyira feltünők, itt mellőzve vannak. Látszik tehát ez irónak ezen szavaiból, hogy ha nem volt is kimerítő tudomása az Istros és Sauos környékéről, legalább a mit tud, az megbízható és épen ez utóbbi körülmény arra enged következtetnünk, a mi a két hely közötti ellenmondást is megmagyarázza, hogy Str. a IV könyv idézett helyén Augusztus emlékiratai után indul, a VII. könyvben pedig még régibb adatokat használ. Ez épen nem feltünő, mert Str. több évtizeden keresztül foglalkozott terjedelmes műve kidolgozásában, és így könnyen megtörténhetett, hogy élete vége felé a legújabb forrásokat használván, nem egyeztette össze ezeket a régebben felhasznált művek adataival, melyeknek száma tudvalévőleg nem csekély volt. Ezt feltéve, megmagyarázhatjuk azon kézzelfogható ellenmondást, melyről ez imént szólottunk, és nem szükséges azon magyarázathoz folyamodnunk, hogy az egyik vagy a másik hely nem Strabótól származik, hanem későbbi toldás.

Mindössze tehát kevés és hiányos azon adat, mely a pannon föld hydrographiai viszonyaira vonatkozik; mindazonáltal sokkal több a becse, mint azon adatoké, melyek annak orographiájára vonatkoznak. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ama nép, mint későbben lesz alkalmunk bővebben kifejteni, inkább a Balkán félszigeten lakott, tehát a későbbi Illyricumban, mint Pannoniában és hogy ennek következtében, nem csak azt kell tekintetbe vennünk, hogy Str. milyennek ismeri Pannonia orographiáját, hanem azt is, milyen átnézete volt a Balkán félsziget azon részéről, mely Pannoniához legközelebb esik. Azt előre lehet várni, hogy valamint egyáltalában az egész félsziget, úgy annak akármely része is orographiai tekintetben az ó kor tudósai előtt csaknem terra incognita volt, annál is inkább, mert e századnak második feléig a hivatalból készült térképek is oly hiányokat tüntetnek fel, még a legfontosabb dolgokra nézve is, hogy azok most már, alig egy nehány évtized mulva, tökéletesen hasznavehetlenek. Nem fogjuk tehát Str.-nak sem hibáúl felróni, ha azt állítja, hogy az illyriai, paioniai és thrákiai hegyek körülbelől egyenlő távolságban vannak az Istrostól és ezzel párhuzamos irányban húzódnak az adriai tengertől

a Pontusig;[1]) ezekhez éjszakra vannak azon részek, melyek az Istros és a hegyek között vannak, délfelé pedig Graecia van stb. Bennünket ez alkalommal csak az illyriai hegyek és az azokhoz éjszak felé eső részek érdekelnek, a melyeket éjszak felé az Istros határolja. Mert az Istros, mint majd bővebben ki fogjuk mutatni, Str. szerint a pannonok éjszaki határát képezi. Mindazonáltal, ha úgy gondolkozik is, hogy a pannonok földje a hegyláncz és Istros között fekszik, még sem tartja ezt síkságnak, hanem hegyes vidéknek,[2]) melyben azonban síkság is található, mint p. o. ez, a melyen Segestike fekszik.[3]) — Ezen kevés adathoz még azt is hozzá lehet tenni, hogy a pannonokig ezeknek nyugati szomszédjai hegyes vidéken laknak,[4]) a miből, úgy látszik, az tűnik ki, hogy csak a pannonokig terjed a hegyes vidék, ezek pedig már síkságon laknak, a mi annyiban felel meg a valóságnak, hogy a Saos mellékén letelepedett pannonok részben csakugyan síkságon terjeszkedtek.

Mindössze sem sok a mit Str. ezen adataiból tanulhatunk, annyi azonban bizonyos, hogy Augusztus hadjáratai daczára nagyon gyarlók lehettek azon földrajzi ismeretek, melyeket a tudós világ e vidékről szerzett és ez által nagyon megnehezíttetik a most előadandó kisérletünk, melynek czélja, a pannon nép lakhelyét lehetőleg pontosan körvonalozni.

A nehézség mindjárt kezdődik az első lépésnél, melyet azon igen fontos kérdés érdekében kell tennünk, hogy meddig terjeszkedtek a pannonok éjszak felé. E kérdés megoldása nagyon egyszerű volna, ha Strabónak az Istros irányáról helyes felfogása lett volna, mert azt olvastuk nála, hogy a pannonok hegyes vidéke éjszak felé az Istrosig terjed (VII 5, 10) és így fel lehetne tenni, hogy ama folyónak hazánkban lévő folyása egé-

---

[1]) VII, 5, 1: τρόπον γάρ τινα κτλ.

[2]) VII, 5, 10: ὀροπέδια δ' ἐστὶ ταῦτα, ἃ κατέχουσιν οἱ Παννόνιοι, πρὸς νότον μὲν μέχρι Δαλματέων καὶ Ἀρδιαίων διατείνοντα, πρὸς ἄρκτον δὲ ἐπὶ τὸν Ἴστρον τελευτῶντα.

[3]) IV, 6, 10: ... ἡ Σεγεστικὴ πόλις ἐν πεδίῳ.

[4]) VII, 1, 10: μέχρι Παννονίων πάντες ... οἰκοῦσιν ὀροπέδια.

szen a Saos torkolatáig képezte a pannon nép határát éjszak felé. De mint előbb kimutattuk (11. k. l.) Str.-nak nem volt arról tudomása hogy milyen az Istros iránya, tehát képzelete sem volt arról, hogy e folyó Segestikéhez *éjszakra* is a Szávával párhuzamos irányt követ. Mindazonáltal igaza lehet Str.-nak abban, hogy az Istrosig laknak a pannonok, ha felteszszük, hogy ő e folyónak csak azon részét ismerte pontosan, mely a Dráva és Száva között folyik, a melynek csakugyan körülbelől nyugotkeleti iránya van. Azt hisszük, ha volt a Dunának oly része hazánkban, melyet a rómaiak és Strabó ismertek, akkor ez volt az, a melyet most említettünk és hogy ezt ismerték, azt már Augusztus hadjáratai folytán is fel kell tennünk. Sőt azt is hozzá tehetjük, hogy a Dunának a Dráva és Száva közti részét ismervén, ezen résznek nyugot-keleti irányát, feltételezték egyáltalában a Dunáról, a mit Strabo is helyesnek gondolt. Ha tehát ezen író állítását a pannon nép éjszaki határára nézve elfogadjuk, akkor azt csak úgy magyarázhatjuk, hogy ő itt a Dunának csak ama kis részét képzelte határvonalnak, melyről az imént szóltunk. Ezen a tájon különben már csak azért sem terjeszkedhettek tovább a pannonok, mert erre felé a skordiskok laktak. — Még egy pont van azonban Strabónál megemlítve, mely tárgyunkra vonatkozik. Azt olvassuk nála, hogy a pannonok Segestikéig és az Istrosig terjednek éjszak és kelet felé.[1]) Ez utóbbi kitételt «πρὸς ἕω», leghelyesebben talán úgy magyarázhatjuk, ha ezt az Istrosra vonatkoztatjuk, a mint hogy máskép nem is volna értelme, és így felfogva a dolgot, ezen kitétel alatt a pannonok éjszak-keleti határát, tehát épen az Istrost érthetjük alatta. A másik kitétel «πρὸς ἄρκτον» Segestikére vonatkozik és azt kell belőle érteni, hogy a pannonok éjszak felé csak Segestikéig terjedtek, más szóval, hogy a Száva, melynek partján a város fekszik, képezte éjszak felé a pannonok határát.

Ezen adat ellen van azonban oly ellenvetés, mely ennek

[1]) VII, 5, 2: τὸ δὲ λοιπὸν ἔχουσι Παννόνιοι μέχρι Σεγεστικῆς καὶ Ἴστρου πρὸς ἄρκτον καὶ ἕω.

hitelességét nagyon megtámadja. Pannoniának, a provincziának, sokkal nagyobb volt éjszak felé való terjedelme mint azon területnek, melyet a szóban forgó adat szerint a pannon törzsek elfoglaltak és mely a provincziának csak déli szélét képezte. Ha nem tudjuk is teljes pontossággal kimutatni, hogy a Száva jobbpartján meddig terjedt Pannonia, Ptolemæos később említendő adata alapján bizonyosnak tarthatjuk, hogy épen csak a Száva partvidéke tartozott Pannoniához, a mi ahhoz délre volt, az már Dalmátiához számíttatott.[1]) Alig hihető, hogy az egész provinczia egy oly néptől vette volna nevét, mely nem csak hogy nagyon kis részét lakta, hanem még ezen felől, mint ki fogjuk mutatni, e szomszéd provincziában sokkal nagyobb helyet foglalt el.

E nehézség az, mely nézetünk szerint Str. fennidézett szavaiban rejlik és melyet, úgy hiszszük, nem lehet azon állítással eltávolítani, hogy Str. nem ismerte pontosan, a pannon népeket, mert hogy ismerte, az abból is kitűnik, hogy többnek a nevét is említi; de igen is azt lehet felhozni, hogy a geographus nem ismerte Pannoniának terjedelmét, nem tudta, hogy azon népek közül kettő, az andizetek és breukok, a Szávához éjszakra laktak, tehát azon területen túl, melyet maga a pannonoknak kijelöl. E tévedésnek magyarázata pedig csak abban lelhető, hogy Strabo forrása (mint feljebb kimutattuk, Augusztus emlékiratai), nem lehetett földrajzi adatokban gazdag, miután csak az volt a rendeltetése, hogy az öreg császárnak viselt dolgait az utókor számára elbeszélje. A pannonokra vonatkozó része e szerint leginkább azon háborúkat írhatta le, melyeket vagy a császár maga vagy hadvezérei e nép ellen viseltek és miután a háborúk szinhelye épen a Száva melléke volt, mint Appian és Dio Cassius ismeretes előadásából tudjuk, igen természetes, hogy Strabo is, csak annyiban ismerhette a pannonok földjét, a mennyiben az Augusztus irataiban mint az említett háborúk színhelye említtetik és így nem is várhatjuk a geographustól, hogy földrajzi ismeretei a Száván túl is terjedjenek.

---

[1]) L. a térképet Mommsen C. J. L. III. k.-éhez.

Mindazonáltal tekintetbe véve azt, hogy Str. a breukokat és andizeteket a pannonokhoz számítja, képesek leszünk, ezen törzsekről külön szólva, e nép területét éjszak felé pontosabban kijelölni, mint a geographus.

A breukokat az ó kornak másik nagy geographusa, Ptolemæos is említi, mint az Alsó-Pannoniában lakó törzsek egyikét (II 15 [16], 8.), ámbár a nélkül, hogy tökéletes pontossággal meghatározná lakhelyét, de mindazonáltal úgy, hogy legalább körülbelől ki lehet jelölnünk azt. Mert Ptolemæos a pannoniai törzseket kétfelé osztva, nyugoti és keleti törzsekre, a nyugotiak között déli Pannoniába helyezi el a breukokat, vagy mostani kifejezést használva azt mondhatjuk, hogy a breukok Alsó-Pannoniának délnyugoti részében laktak. Ugyancsak Ptolemæos adatai segítségével megállapíthatjuk Alsó-Pannoniának déli és nyugoti határát is. A két Pannoniát elválasztja egymástól azon vonal, mely az Arabona (Rába) torkolatát, tehát Győr táját, éjszak-déli irányban metszi,[1]) és e vonal Párishoz a keleti hosszuság körülbelől 15° 18′-nyi lévén, a Szávát a tótországi Orljava és a boszniai Verbász torkolatai között metszi. Alsó-Pannonia déli határa pedig azon parallel vonal, mely a Száva torkolatán megy keresztül, a mi körülbelől az éjszaki szélesség 44° 51′-nyi vonalának felel meg. Ezekből kiindulva a breukok lakhelyét a mai Tótország nyugoti részében, körülbelől Daruvártól Djakovárig kell keresnünk és tekintetve azt, hogy ezek a pannon törzsek között kiváló állást foglaltak el, a mi abból is kitűnik, hogy ama veszedelmes forradalomnak ők voltak inditói[2]) és hogy a római segédcsapatokhoz ők későbben is szolgáltatták contingensöket,[3]) fel kell tennünk, hogy legalább a Száva és Dráva közét foglalták el és így Str. szerint is, a pannon népek éjszaki határát, ha ő nem tudja is, legalább is a Dránánál kell keresnünk.

De azt hiszem, hogy még a Dráván is bizvást átmehetünk,

[1]) II, 14 (15), 1. Magától értetik, hogy Ptolemaeosnak a szélességre és hosszaságra vonatkozó számbeli adatai nem használhatók.

[2]) Dio Cass. LV. 29 kk. ff.

[3]) Mommsen C. J. L. III. 2. számos felirat.

Str. tiltakozása daczára, épen az ő szavain indulva. Mert nála még egy oly törzs neve emlittetik, mely más adatok alapján nem csak hogy a Száván, hanem a Dráván is túl lakott, ez az andizetios-ok törzse, mely Pliniusnál más pannoniai népekkel együtt «Andizetes»-nek neveztetik (III 25). Ezen író szerint e törzs a Dráva mellett lakott, a *Serretes, Serapilli* és *Jasi* után és mintán látni való, hogy Plinius a népek felsorolásában a Dráva folyását követi, bizonyos, hogy az «Andizetes» a «Jasi»-hoz keletre laktak. Tudva van pedig, hogy e néptől vette nevét az Aquæ Jasiæ (a mai Toplica, Varasdhoz délkeletre), mely a Drávától nem messze volt, lakhelyét tehát a Dráva partján Toplica táján találjuk, és keletre ehhez, valamint a breukokhoz éjszakra, kell keresnünk az Andizetes törzsét, tehát Somogyban és Baranya nyugoti részében. Ezt nézetem szerint Ptolemæos is bizonyítja (i. h.), ki mint a breukok éjszaki szomszédjait egy «Andiantes» nevű törzset említ, és habár e névnek csakis első két szótaga, «andi-» felel meg tökéletesen ama törzs nevének, melyről szó van, mégis azonosnak tartjuk az «Andiantes» és «Andizetes» törzset, már csak azért is, mert minden körülmény arra mutat, hogy egy helyen kell mindkettőt keresnünk.

Így tehát Strabóból, ha nézete ellenére is, bebizonyítottuk, hogy a pannon néptörzsek nem csak a Dráváig, hanem még ezen túl is, talán a Balaton vidékéig terjedtek.

De nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az andizetek mellett kelet felé is pannon származású törzsek laktak, mert Ptolemæos szerint Alsó-Pannonia keleti részében, tehát a Dunáig, két kelta származású nép lakott, az araviskok és a skordiskok. Az elsők a pannonokkal valószínűleg határosak voltak, az utóbbiakról pedig tudva azt, hogy a pannon népek *keleti* szomszédjai voltak, azért tüzetesebben akarunk róluk szólni.

Ismeretes dolog, hogy már a nép neve is elárulja kelta származását,[1]) miután az «isk» képző csak a keltáknál, ezeknél pedig sűrűen fordúl elő; de arra is figyelemmel kell lennünk,

---

[1]) V. ö. Str. VII, 13, 2. . . τὰ Κελτικά, οἵ τε Βόϊοι καὶ Σκορδίσκοι . . .

hogy más neve is volt e népnek t. i. *skordistok*, valamint a hasonló származásu tauriskok is tauristoknak is neveztettek.[1]) Már a hasonlóság a két név képzőjében arra enged következtetnünk, hogy az «isk» és «ist» szótagot aligha lehet másra vissza vezetni, mint dialektusi eltérésre. De a tauriskok nevét a még mai nap is használatban lévő «Tauern» névből származtatják, melyek a noricumi alpesek lakosainál a hegyek magaslatait jelenti, [2]) és így a skordiskok neve is a scordusból származnék. De hogy mi legyen ez a «scordus» szó és mit jelentsen, arról nem szól Forbiger, pedig ezt kellene tudnunk. Csak nem gondol a Scardus (Sar dagh)-ra? Igaz, hogy a Scardus felé terjeszkedtek a skordiskok, de hogy ezen hegységtől, melyet aligha lakhattak, nevöket vették volna, az tökéletes lehetetlenség.

E nép régibb történetére nézve Trogus Pompejus (Justinus kivonatában) arról tudósít, hogy azon gallok, kiknek a Delphoi elleni vállalat nem sikerült, Brennos vezéröket elvesztvén, részint Európában, részint Ázsiában hontalanul bolyongtak.[3]) Ezért azon az uton a melyen jöttek, régi hazájukba vissza akartak térni. Ezeknek egy része pedig a Danubius és Savus egybefolyásánál letelepedtek és magokat skordiskoknak nevezték.[4]) Hozzá vehetjük meg azt is, hogy ezek azon gallokhoz tartoztak, kik egy része 388-ban, tehát egy századdal elébb, Rómát elpusztították, másrészt azonban Illyriába betörtek és a pannonokat legyőzvén Pannoniában letelepedtek,[5]) ámbár úgy látszik

[1]) Str. VII, 3, 2: τοὺς δὲ Σκορδίσκους ἔνιοι Σκορδίστας καλοῦσι καὶ τοὺς Ταυρίσκους δὲ Λιγυρίσκους καὶ Ταυρίστας φασί.

[2]) Forbiger i. h. 325. l. 58. j.

[3]) Kr. e. 280—79-ben. V. ö. Paus. I. 4, 1—5. Droysen, Gesch. d. Hellen. II, 2, 340 köv. ll.

[4]) Iust. XXXII 3, 9. Namque Galli, bello adversus Delphos infeliciter gesto, ... amisso Brenno duce, pars in Asiam, pars in Thraciam exterres fugerent. Inde per eadem vestigia, qua venerant, antiquam patriam repetivere. Ex his manus quaedam in confluente Danubii et Savi consedit, Scordiscasque se appellare voluit. V. ö. Paus. i. h.

[5]) Just. XXIV, 4, 2: ex his (Gallis) portio in Italia consedit, quae et urbem Romam captam incendit; et portio Illyricus sinus ... penetravit et in Pannonia consedit. ... ibi domitis Pannoniis ... bella gesserunt.

hogy itt nem csupán csak a skordiskokról, hanem még más Pannoniában lakó népekről is van szó. — E népek eredeti hazáját illetőleg Appianból azt tudjuk meg, hogy elindulások előtt a Rajna mellett laktak.[1])

Mihelyt a rómaiak éjszaki Illyria belsejébe nyomulnak, azonnal összeütköznek a skordiskokkal; 114. Kr. e. megverik M. Porcius Catot, két év mulva M. Livius Drusus szerencsésen harczol ellenök,[2]) de még sem szoríthatta őket engedelmességre, mert 110-ben ujra szemben állnak a rómaiakkal, a midőn Minicius Rufus Thrakiába akar nyomulni; ez azonban annyira megveri őket, hogy triumphust is tarthatott e győzelem miatt.[3])

Azon körülmény, hogy a Thrakiába nyomuló Minucius Rufus a skordiskokkal megütközik, arra enged következtetni, hogy ezek amaz időben (110 Kr. e.) már nem csak azon területet tartották elfoglalva, melyben Justinus szerint letelepedtek volt, hanem hogy akkor már a Száván átmenve e folyó és a Duna jobb partján foglaltak földet, a mint hogy egyáltalában nagyon harczias és terjeszkedni vágyó népnek ismeri az ókor,[4]) és így értbetjük, hogy miképen találkozhatott velök Rufus Thrakiába való útjában. E feltevésünk bizonyítékot talál abban is, a mit Str. későbbi, de a római hódoltságot megelőző időre nézve, lakhelyökről mond.

Strabo szerint az Istros mellett laktak és pedig két részre oszolva, az egyik rész nagy skordiskoknak, a másik kis skordiskoknak neveztetik, amazok két nagy, az Istrosba ömlő folyó között laknak, t. i. a Noaros, mely Segistike mellett folyik és a Margos között, melyet némelyek Bargosnak neveznek; a kis skordiskok ezen folyón túl laktak és a triballok és mysokkal érintkeznek.[5]) Ezen adatok nyomán körül-

---

[1]) App. Celt. 2, 1: ἀνίσταται μοῖρα Κελτῶν τῶν ἀμφὶ τὸν Ῥῆνον . .

[2]) Liv. epit. 63.

[3]) Liv. epit. 65. — Vell. Pat. II, 8, 3: per eadem tempora clarus, eius Minucii, qui porticus, quae hodieque celebres sunt, molitus est, ex Scordiscis triumphus fuit.

[4]) V. ö. Str. VII, 5, 2.

[5]) Str. VII 5, 12.

belül meghatározhatjuk ugyan e nép lakhelyét, de előbb azt kell figyelembe vennünk, hogy az idézett szavakban ismét azon tévedés mutatkozik, melyről már feljebb szólottunk (12. l.) az t. i. hogy Segestike a Noaros, azaz a Mur mellett fekszik. E név helyébe egyszerűen a Száva nevét kell helyettesíteni és ezért arról sem lehet kétség, hogy máshol is, hol Str. azt állítja, hogy a Noaros a skordiskok földjén ömlik az Istrosba. «Noaros» csak «Saos» helyett állhat. A nagy skordiskok tehát azon földön laktak, melynek keleti határát a Margos (Morava) képezte, éjszaki határát pedig a Száva folyó, és ha a térképen ezen területet nézzük, akkor a mai Szerbia nyugoti része esik bele a Drináig; de ezen a folyón túl is kereshetjük a skordiskokat, miután oly törzsre, mely csakis a Drina és Morava közti vidéket foglalja el, nem illenék azon elnevezés, hogy «nagy». A Drina bal partja pedig, mint későbben lesz alkalmunk kimutatni, Str. idejében már a pannonok birtokában volt. Ugyanezen nagy skordiskok azonban a Duna bal partján is laktak, a mit Str. azon adata bizonyít, hogy a Parisos folyó, mely mint tudva van, a mai Tiszának felel meg, a skordiskok földjén szakad az Istrosba;[1]) e szavakat pedig csakis úgy lehet magyarázni, hogy a Parisos ama nép területén keresztűl veszi útját; arra nézve, hogy meddig terjedt azoknak lakhelye a Duna bal partján, nem nyerünk semmi tudósítást Str.-ból, sőt úgy látszik, hogy az ő idejében már meg lévén törve ez a nép, a dákok előtt hátrált, kiknek határa nyugot felé ugyan a Parisos volt, de a melyen igen sűrűn átkelve, a szomszéd boiokat és tauriskokat és bizonyosan a skordiskokat is, ha nevök nincs is említve, sanyargatták.

A kis skordiskok lakhelyét csak annyiban határozhatjuk meg, hogy nyugoti határukat, a Margost (Morava), ismerjük; hogy kelet felé a triballok és mysok irányában meddig terjedtek, azt nem tudjuk, mivel e két nép akkori határát pontosan nem határozhatjuk meg.

A skordiskok hajdani hatalmát mutatja azon körülmény,

---

[1]) VII 5, 2: ῥέοντος (τοῦ Παρίσου) ἀπὸ τῶν ὀρῶν ἐπὶ τὸν Ἴστρον κατὰ τοὺς Σκορδίσκους . . .

hogy ez a nép régebben az illyrok, paionok és thrákok hegyeiig terjedt. [1]) Akár hogyan képzelte Str. e hegységeket, annyi bizonyos, hogy szerinte a skordiskok, ha a Margos (Morava) völgyét tekintjük, mely a nagyobb és kisebb skordiskokat egymástól elválasztotta, ezen folyó mellett legalább is forrásáig laktak, illetőleg uralkodtak; mert Str. szerint az Axios és Strymon forrásai a paionok területén vannak, [2]) tehát körülbelül ott, hol ma Szerbia, Bolgárország, keleti Rumélia és Albánia összeér. Ha még hozzá veszszük azt is, hogy ehhez keletre és nyugotra is terjeszkedtek a skordiskok, akkor csakugyan el kell ismerni, hogy e nép annak idejében a Balkán félsziget népei között tekintélyes államot alkotott, mely még akkor is fennállott, midőn a rómaiak, mint alább láttuk, a félsziget éjszak-nyugoti részéből Thrakiába akartak nyomúlni. E hatalmi állásból magyarázhatjuk azt is, hogy Perseus makedon király (179—168 K. e.) a rómaiak ellen inditandó háború esetére a skordiskokkal köt szövetséget; [3]) és ez azt mutatja, hogy a Kr. előtti második század kezdetén már hatalmuk tetőpontján állottak. Egyhamar nem is vesztették el tekintélyöket és uralmok húzamosabb időn keresztűl tartott, mígnem a szomszéd triballokkal háborúba keveredtek, melyben ugyan győztek és ellenfeleiket arra kényszerítették, hogy a Dunán át a getákhoz meneküljenek, de ez a háború őket is annyira gyengitette, hogy a rómaiak által könnyen töretett meg e nép, [4]) úgy hogy területének legnagyobb részét elvesztette és csaknem végkép tönkre ment. [5])

De azt kell tudnunk, hogy Str. idejében mely területen laktak, ha a pannonok keleti határát meg akarjuk állapítani, —

---

[1]) VII 5, 12: ἐπὶ τοσοῦτον δ' ηὐξήθησαν, ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυρικῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρακίων προῆλθον ὀρῶν.

[2]) VII fr. 36: οὐ μόνον δ' ὁ Ἀξιὸς ἐκ Παιόνων ἔχει τὴν ῥύσιν, ἀλλὰ καὶ ὁ Στρυμών.

[3]) Just. XXXII 3, 5.

[4]) Str. VII 5, 11: καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησε πολὺν χρόνον ἰσχύσαντες.

[5]) VII 5, 6. Appian Illyr. 3.

pedig csupán csak ezen író után indulva, nem érünk czélt. Legfeljebb annyit tehetnénk, hogy a skordiskok keleti szomszédjait, a triballokat veszszük tekintetbe, de miután ezek lakhelyét sem lehet pontosan meghatározni, ez is felesleges dolog. Meg kell tehát abban nyugodnunk, hogy a Margost (Moravát) veszszük fel határvonalnak, de csak úgy, ha felteszszük, hogy az egész nép együttvéve a kis-skordiskok földjére szoríttatott, a mi már annál inkább is hihető, mivel a triballok végkép el lévén gyöngítve, azoknak nem tudtak ellentállni, hanem elölök kelet felé menekültek.

A skordiskok lakhelyére nézve még Pliniusnál és Ptolemæosnál találhatunk egynehány adatot, melyről feltehetjük, hogy ezen írók korára vonatkozik. Az első író Pannonia népeit felsorolván, említi a skordiskokat, mint a kik a Claudius hegység déli lejtőin laknak [1]) és ezen adat úgy magyaráztatik, hogy a mons Claudius az egész tótországi hegyvonalat jelenti, annál is inkább, mivel ennek túlsó lejtőin a tauriskok telepedtek le, [2]) t. i. ott, hol a slavoniai hegyek a juliai alpesekkel függenek össze. Szorosan véve Plinius szavait, azok csak annyit jelenthetnek, hogy a skordiskok a Száva és Duna közötti sarokban laktak, — tehát épen ott, a hol, mint feljebb (449. l.) láttuk, eleitől fogva le voltak telepedve; arra gondolni sem lehet, hogy e nép a Szávához délre is terjeszkedett, mert ez esetben Plinius nem mondhatta volna, hogy in fronti montis Claudii laknak, a boszniai és szerbiai hegységről ily szavakban nem lehet beszélni.[3]) Továbbá Ptolemæos Alsó-Pannoniának népeit felsorolván, a skordiskokat e tartomány délkeleti részében ismeri.[4]) Miután tudva van, hogy Pannonia déli határa a Szávához délre esett, habár nem lehet azt pontosan kijelölni,[5]) azért

---

[1]) 3, 25, 147: mons Claudius, cuius in fronte Scordisci.

[2]) Kaemmel, O. Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich, I. 307. l.

[3]) Máskép fogja fel e szavakat Kaemmel i. h.

[4]) II 14, 2: ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικοῖς ἀρκτικώτατοι μὲν Ἀραβίσκοι, μεσημβρινώτεροι δὲ Σκορδίσκοι.

[5]) L. a térképet Mommsen C. I. L. III. 2. végén.

szorosan véve Ptolemæos e szavait, annyit meg kell engednünk, hogy a skordiskok a Szávához délre is, a Moravához nyugotra is laktak e geographus idejében.

De ezeket is tekintetbe véve sem vagyunk képesek a skordiskok lakhelyének határát a pannonok felől pontosan avagy csak megközelítőleg is megállapítani, és így azt sem határozhatjuk meg, hogy meddig terjeszkedtek a pannonok felé; ennélfogva más eszközt kell keresnünk, mely biztosabban czélhoz vezet. Ilyen eszköznek használhatunk két római feliratot, mely mindkettő a mai Spalato-ban létezik és két pannon népre vonatkozik. Ez a két felirat pedig ama törzsek Salonához való távolságára vonatkozik és az egyikből megtudjuk, hogy a ditionok, egy pannon törzs, Salonához 176 római mértföldnyire laknak, a másik azt mutatja, hogy a daesitiatek, hasonlóképen egy pannon törzs, 156 római mértföldnyi távolságra Salonához egy castellumot birtak, melyhez 19—20-ban Kr. u. egy út készült.[1]) Most már tudva azt, hogy körülbelől 5 római mértföld felel meg egy földrajzi mértföldnek, a ditionokat 35, a daesitiateket 31 mértföldnyi távolságban kereshetjük Salonához. Egyenes irányban e várostól kelet felé menve először 31 mértföldnyi távolságban a mai Bosznia és Szerbia határához, a Drina folyóhoz jutunk és pedig Bosna Serai (Serajovo)-n túl Baina Bašta tájára, a másik adat pedig csaknem a Drina torkolatáig vezet; ott kellene a daesitiateket, itt a ditionokat keresni. De tekintetbe kell vennünk, hogy az út iránya épenséggel nem lehetett az ó-korban egyenes, a mint hogy mai nap is a Spalatóból Bosna Seraiba vezető út épen a terrain sajátságánál fogva nagyokat kerülni kénytelen. Ennélfogva egy kissé rövidebbre kell szabni a távolságot és így a daesitiatek castellumát körülbelől Bosna Serai környéken, a ditionokat pedig talán Tuzla vidékén kereshetjük, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy mind két törzs csakugyan a Drina partjáig lakott; ezen túl pedig a skordiskok maradványát kereshetjük.

Meg levén most már határozva, ha csak megközelítőleg is, a pannon törzsek éjszaki és keleti határvonala, a nyugoti

[1]) Mommsen C. I. L. III 1, 3198. és 3201. sz.

szomszédjai következnének, t. i. az iapodok. E népről is, miután eddig reá vonatkozólag igen eltérő nézetek léteznek, bővebben akarunk szólni.

Miután Str. szerint az iapodok közel az Okra hegységhez, illetőleg ennek déli lejtőjéhez, laktak, föltehetjük, hogy e hegység éjszaki határukat képezte, úgy azonban, hogy abból csak déli részét foglalták el.[1]) Lakhelyök főrészét azonban az Albia hegység képezte, mely tetemesebben magasabb az Okránál;[2]) ezen Albia alatt természetesen csak az úgy nevezett Nagy- és Kis-Capellát lehet érteni, mely a Karsttól délkeleti irányban terjed. E két hegylánczhoz pedig nyugatra terjed ama fensík, mely a Canale della Morlacca-nál meredek partot képez és bizonyosan az iapodok birtokához tartozott. Hogy meddig terjeszkedtek ezek kelet felé, a pannonok irányában, azt Strabo szavai után indulva nem lehet meghatározni, annyi azonban valószínü, hogy legalább az Albia keleti lejtőit is foglalták el és ezen föltevés alatt az Unnát lehetne határvonalnak tekinteni, vagy a mi egyre megy, Boszniáig lakhattak az iapodok. Ha ezen a részen csak megközelítőleg lehet e nép keleti határáról szólni, annál biztosabban tudjuk, hogy meddig terjeszkedtek délfelé. Strabó szerint az iapodok partjának hossza 1000 stadium, azaz körülbelől 25 mértföld.[3]) Ezen partot pedig Fiume tájától kell számítani, miután előbb az istriai partról szólt. Ekképen az iapodok Fiumétől kezdve egészen Zara Vecchiáig vagy a Lago di Vranáig lakhattak és déli határuknak kürülbelől a Kerkát (Titius) lehet tekinteni. Ezen kevés adatokból legalább általános áttekintést lehet szerezni az iapodok lakhelyéről; van azonban a geographusnál még egy megjegyzés, mely épen tárgyunkra nézve fontos, de nehezen érthető és ha szószerint vennők, akkor kelet felé tete-

---

[1] Str. VII 5, 2: ἡ δὲ Ὄκρα ταπεινότατον μέρος τῶν Ἄλπεων ἐστι τῶν διατεινουσῶν μέχρι Ιαπόδων.

[2]) Str. u. o.: ἐνθεῦτεν δ' ἐξαίρεται τὰ ὄρη πάλιν ἐν τοῖς Ἰάποσι καὶ καλεῖται Ἄλβια.

[3]) Str. VII 5, 4: Ἑξῆς δ' ἐστὶν ὁ Ιαποδικὸς παράπλους χιλίων σταδίων.

mesen terjedne az iapodok földje. Azt olvassuk t. i., hogy ez a nép a pannonokig és az Istrosig ér (i. h.). Ezen szavak után indulva fel kellene tennünk, hogy az iapodok, miután a Száva körül a pannonok földjén, ezekkel együtt nem lakhattak, régebben a Dunáig terjedtek és így legalább Horvátországnak keleti részét és Tótországot is elfoglalták, vagy talán a Dráván is túl mentek és a dunántúli részek Horvát- és Tótország fele eső széleit is birták. Pedig akár milyen feltünő legyen is ezen adat, aligha lehet azt akár megmásítani, akár nem hitelesnek tartani, már azért sem, miután Str. mint az iapodok határát *folyót* említ, a mi igen sokat nyom a latban. Mert a folyók Str.-nál igen sok esetben említtetnek mint határvonalok vagy különben is a népek lakhelyének meghatározása czéljából. Épen oly korban, a minőben Str. élt, és a földrajzi ismeretek azon állása mellett, melyet az ő idejében elfoglaltak, fölötte fontosak azon földrajzi adatok, melyek folyókkal vannak összekötve, még akkor is, ha ezeknek irányát hiányosan ismeri. Ennélfogva, ha az író szavait nem akarjuk félremagyarázni, hitelesnek kell tartanunk azon állítását, hogy az iapodok régen a Dunáig laktak. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy ezen adat nem egyez azzal, a mit Pliniusból és Ptolemæosból tudunk Pannonia lakosságára nézve, mert ezen irók a Pannoniában lakó törzsek között nem említik a iapodokat, pedig ezek, ha csakugyan a Canale della Morlaccától a Dunáig terjedtek, igen tekintélyes népet képeztek, az ilyet pedig sem Plinius, sem Ptolemæos hallgatással nem mellőzhették. De ezen ellenvetésre azzal lehet felelni, hogy a nevezett két iró korában a iapodok mint nép már nem léteztek, a mi csekély maradványuk volt, az a szomszéd népek között eltünt. Ez annál valószínübb, mert tudjuk, hogy Augustus e népet végkép tönkre tette.[1]) a minek következtében egy nehány évtized mulva tökéletesen elenyészhettek.

Valamint Str. e szavaiból az iapodok végóráira nézve értesülünk, úgy más forrásból, legalább megközelítőleg, megtudjuk, hogy mikor foglalták el az adriai tengerpart éjszakkeleti részét. Erre nézve felvilágosítással szolgál a Skylax neve

[1]) Str. i. h.: ἐκπεπονημένοι δὲ ὑπὸ τοῦ Σεβαστοῦ τελέως.

alatt ismert Periplus,[1]) mely Müller K. nézete szerint egy régibb terjedelmesebb műnek kivonata; az eredetije makedoniai Fülöp idejében készült és a kivonat, mint rosz görögsége mutatja, a Kr. utáni harmadik vagy negyedik századból való.[2]) Bár milyen száraz és rosz nyelvezetű legyen is ezen Periplus, értéke igen nagy már magában véve, de különben is azért, mert szerzője korábbi forrásokat használt fel, csak Graeciát, Makedoniát és Thrakiát írván le saját tapasztalásából ismervén ezeket. A mit az iapodok földjéről tud, annál fontosabb, mert erre vonatkozó adatai legalább Philippos korára, de valószínüleg azonban korábbi időkre vonatkoznak. — Ha most már azt kérdezzük, hogy mit közöl a periplus az iapodokról, akkor a felelet erre az, hogy nem is említi őket, bizonyosan azért, mert nem is ismeri, és ha nem ismerte őket mint parti lakókat, az csak onnan lehet, hogy a Periplus irójának korában még nem laktak az adriai tenger partján, hogy csak a későbbi időkben kerestek a tenger mellett uj hazát. A Periplus az istriai part után a libyrnokat említi, mint a kik két napi hajón teendő út hosszában foglalják el a partot és több várossal bírnak.[3]) E szerint a libyrnok körülbelől azon egész területet foglalják el, melyet későbben az iapodok.[4]) Valószinü azonban, hogy nem sokkal a Periplus megirása után, vagy talán épen ezen időben, történt, hogy az iapodok, bizonyosan éjszak vagy éjszaknyugot felől jöttek a libyrnok földjére, és miután ezt elfoglalták, sőt talán még ezen túl is terjeszkedtek, föltehetjük, hogy ama népet végkép leigázták vagy délfelé szorították. Str. legalább mind a kettőre enged

[1]) Legujabb kiadás Müller K.-tól, a Geographi Graeci Minores I. kötetében.

[2]) Müller, i. h. XLIX. l.: Reducimur itaque ad sententiam saepius iam significatam, ex qua periplum postremis annis Philippi auctor edidit ... Hoc opus sero demum, tertio vel quarto, ut suspicor, post Christum saeculo, in macilentum negligenter redactum est compendium ..

[3]) Periplus 21: Μετὰ δὲ Ἴστρους Λιβυρνοί εἰσι ἔθνος ... Παράπλους τῆς Λιβυρνίδος χώρας ἡμερῶν δύο.

[4]) Egy egynapi hajózást 500—700 stadiumra becsülték a régiek, így a két napi út, melyről a szövegben van szó, megfelelne az ezer stadiumnak, mely Str.-nál említtetik.

következtetni, mert szerinte az iapodok vegyes nép,[1]) melynek egyik alkatrésze az illyrek, másrészt pedig az iapodokhoz délre ismeri a libyrnokat, kik szerinte Skardon (a mai Skardona) városáig terjednek.[2]) E foglalás ideje abból határozható meg, a mit egyáltalában a kelták vándorlásairól és az adriai tenger partján való letelepedéséről tudunk, a mely mint tudva van, azon pusztítással függ össze, melyeket a gallok Rómában valamint egyebütt is Itáliában véghez vittek. Mert a mint Str. fentidézett szavaiból látszik, az iapodok másik alkatrésze a gallok voltak, és ezek a Kr. előtti 4-ik század közepe előtt nem is juthattak a liburnok földjére, sőt mint Skylax hallgatásából látszik, akkor még nem is értek az adriai tengerhez. Van azonban Arriannál egy igen érdekes és teljesen megbizható adat, melyet ezen író Alexandros kortársának és hadvezérének, Ptolemæos Lagi művéből vett és mely nézetünk szerint másra nem vonatkozhatik mint az iapodokra. Arrianos azt irja, hogy miután Alexandros a triballokat és getákat legyőzte, a többek közt a jóniai tenger partján lakó kelták is követséget küldtek hozzá, hogy vele barátságot kössenek.[3]) Ugyan ezen eseményt Strabo is említi, ki meg is nevezi Ptolemæost mint forrását, csakhogy nem a jóniai, hanem pontosabban az adriai tengerpart lakosainak nevezi ama keltákat.[4]) Ezek pedig nem lehettek azon boiok és senonok, kik Italia keleti partján laktak, mert ezeknek semmi közük nem volt azon hodításokhoz, melyeket Alexandros a Duna mentében tett; hanem mindenesetre csak olyanok, kik a király hadi tettei által arra érezték magokat indíttatva, hogy barátságát keressék, erre pedig az adriai tengeren túl lákó népeknek nem volt szükségök. Ezen névtelen kelták csak az adriai tengernek keleti partján lakhattak, és miután az iapodokhoz délre semmiféle kelta népet nem ismerünk, de ha ismer-

---

[1]) IV 6, 10: ἐπίμικτον Ἰλλυριοῖς καὶ Κελτοῖς ἔθνος.

[2]) VII 5, 4: ἐν δὲ τῷ παραπλῷ . . . Σκάρδων, Λιβυρνὴ πόλις.

[3]) Arrian Anab. Alex. I 4, 6. 7.

[4]) Str. VII 3, 8: Φησὶ δὲ Πτολεμαῖος ὁ κατὰ ταυτὴν τὴν στρατείαν συμμῖξαι τῷ Ἀλεξάνδρῳ Κελτοὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀδρίαν φιλίας καὶ ξενίας χάριν. . .

nénk is, az távolabb esnék a Dunához és triballokhoz mint az iapodok, ama küldöttséget menesztő kelták csak az iapodok lehettek. E mellett még az is bizonyít, hogy a triballok, mint máshol ki fogjuk mutatni, Alexandros idejében az iapodok szomszédjai voltak és így annál inkább érthető, hogy mi oknál fogva keresték ezek a király barátságát.

Azt hiszem, hogy ezen ptolemaeosi hely alapján az iapodok letelepedésének idejét, legalább megközelítőleg, meghatározhatjuk, ha Ptolemæos nem említi is e nép nevét. Feltehetjük, hogy a bevándorlás az adriai tenger partjaira Fülöp halála előtt történt. Igaz, hogy a Periplus e király utolsó évében szerkesztetett és hogy az iapodok általa történt mellőzéséből az látszik kitünni, hogy még akkor nem szabad az iapodokat a Canale della Morlacca partjain keresni, de miután a Periplus szerzője régibb forrásokat használt, ennek műve nem azon állapotokat tökrözteti vissza, melyek Fülöp halála idejében léteztek a Periplus által leírt tengerpartokon, hanem elébbeni állapotokat, melyeknek idejét azonban pontosan nem lehet megállapitani.

E letelepedés eredménye nem lehetett az, hogy az előbbeni lakosok, a liburnok, végkép eltüntek vagy hátráltak a hódítók elől; mert Str., vagy talán helyesebben Augustus császár, kinek iratait amaz felhasználta, ama népről egy nehány igen rövid, de jellemző és azért igen fontos dolgokat közöl. Az első, a mit ki kell emelnünk, abból áll, hogy az iapodokat «vegyes» népnek nevezi,[1]) mint már feljebb láttuk, melynek egyik alkotrésze illyr származású, másik kelta. Ez csak annyit jelent, hogy a hódító kelták mellett a liburnok megtartották nemzetiségöket, nyelvöket és szokásaikat, a mi már azért is valószínü, mert a liburnok mint harczias és tengeri kalózkodás által edzett nép egykönnyen meg nem hajolt *egy* kelta törzs előtt. Lehetne ugyan még az iránt is hozzávetőleg nyilatkoznunk, hogy milyen lehetett a viszony a két nép között, e helyett czélszerűbb lesz arra utalni, hogy az iapodok fegyverzete kelta eredetű,[2]) minek magyarázatára leginkább Polybiosra

[1]) Str. IV 6, 10.
[2]) Str. VII 5, 5: ὁ δὲ ὁπλισμὸς Κελτικὸς.

utaljuk az olvasót.[1]) E fegyverzetet, úgy látszik, a liburnok is használtak, tehát e részben tanultak a győzőktől; másrészt pedig ezek vették fel ama közös illyr és thrák szokást, a testnek pettyekkel való befestését.[2])

Némi felvilágosítást nyujt Appianos ama adata is, hogy az iapodok Alpeseken inneni és Alpeseken túliakra oszoltak, kik közől az elsők könnyebben meghajoltak a rómaiak előtt mint az utóbbiak; amazok közől pedig több nép neve említtetik, t. i. a moentinok, auendeaták és arupinok, a nélkül azonban, hogy lakhelyök közelebbről meghatároztatnék. Az Alpeseken túl lakók pedig azon népekhez tartoznak, kik más illyr népekkel együtt Augustusnak sok bajt okoztak.[3]) —

Miután a pannonok keleti és nyugoti, valamint éjszaki határát, a mennyire lehetett, megállapitottuk, hátra van még a déli határvonal, melyet szintén Str. adatai nyomán ki fogjuk jelölni. A dalmaták az elsők, kikkel ez irányban találkozunk, mert Dalmatiáig terjednek a pannonok.[4]) Nem lehet szándékunk e népről bővebben szólnunk, mint elébb az iapodok és skordiskoknál tettünk; sokkal ismeretesebbek a dalmaták, hogysem e helyen velök közelebbről foglalkozni szükségünk volna, itt csak földrajzi kiterjedéséről kell szólnunk.

Feljebb láttuk, hogy az iapodok Str. szerint a tengerparton körülbelül a mai Zara Vecchiáig terjedtek; utánok következtek a tengerparton a libyrnok, 1500 stadiumnyi kiterjedésben, tehát körülbelől 38 geogr. mtf. távolságra, a mi Zara Vecchiától legalább Ragusáig terjed. Ebben bennfoglaltatik azonban a dalmátok partja is, kiknek kikötő helye Salona (VII 5, 4. 5.); arról azonban, hogy meddig értek a dalmaták délfelé, nem szól semmit Str.; éjszak felé sem mondja meg a határt, de azt említi, hogy Skardon libyrniai város (ma is Skardona a neve), továbbá hogy Andetrion már a dalmaták egyik erődje, ez pedig a mai Muč táján volt Skardonhoz keletre, és így e két város között lehetett a libyr-

---

[1]) Polyb. II. 30.
[2]) κατάστικτοι δ' ὁμοίως τοῖς ἄλλοις Ἰλλυριοῖς καὶ Θραξί.
[3]) App. Illyr. 16.
[4]) VII 5, 3: διατείνει μέχρι Δαλματίας.

nok és dalmaták közti határ, mely innen keleti irányban egészen Delmionig, melytől úgy látszik a nép nevét vette, huzódott, ez pedig a mai Trilj helyen volt a Četina partján, mely folyóról Strabo, a nélkül hogy régi nevét, — Tilurius — említené, azt jegyzi meg, hogy rajta az áruk a dalmatákig szállíttatnak (i. h.). Ugyancsak a dalmaták földjén van, de a nevezett városokhoz délkeletre az Adrios hegység, mely Kiepert szerint délfelé való nyujtványa az Albion hegyeknek,[1]) melyekről elébb volt szó, Forbiger szerint a dinari Alpesek és Montenegro,[2]) Müller pedig csak ez utóbbira gondol.[3]) Útmutatónkul Str. azon megjegyzése szolgálhat, hogy Adrios hegység után a Naron (Narenta) következik (VII 5, 5.), mit tekintetbe véve, amaz Adrios hegység nem lehet a Črna Gora, hanem csakis a Dinara hegység vagy dinari Alpesek, melyeknek keleti lejtője egyaránt a dalmaták által volt elfoglalva. Miután, mint későbben fogjuk látni, a Narenta mellett más illyriai népek is említtetnek, e folyót a dalmaták déli határának kell mondanunk.

Ezeket tekintetbe véve a pannonokról, kiknek közvetlen szomszédai a dalmaták voltak, annyit tudhatunk, hogy ők délnyugot felé a mai Bosznia és Herczegovina azon részeit lakták, melyek e két tartománynak a dinari Alpesek gerinczén végig huzódó nyugoti határát alig érintették, hanem legfeljebb ezen alpesek keleti aljáig terjedtek.

Hogy délfelé csakugyan eddig keresendők a pannonok, mutatja azon körülmény is, hogy az ardioeok is mint a pannonok szomszédjai említtetnek,[4]) ezekről pedig tudjuk, hogy a Naron (Narenta) körül laktak (VII 5, 5.). Eleinte úgy látszik e folyó torkolata körül éltek, de későbben tengeri rablás miatt a rómaiak által a parttól befelé üzettek, a Naron mentében fölfelé, melynek felső folyása körül a mai Konjica táján sós for-

[1]) Alte Geogr. 354. l.

[2]) Alte Geogr. von Europa 553. l.

[3]) Index Strabo párisi kiadásához.

[4]) VII 5, 10: ὀροπέδια δ' ἐστὶ ταῦτα, ἃ κατέχουσιν οἱ Παννόνιοι, πρὸς νότον μὲν μέχρι Δαλματέων καὶ Ἀρδιαίων διατείνοντα és az előbb id. h. ἃ διατείνει μέχρι Δαλματίας, σχεδὸν δέ τι καὶ Ἀρδιαίων.

rások vannak és ezek miatt a szomszéd autariatákkal sok izben háborúba keveredtek.[1]) Ebből az következnék, hogy a pannonok nem értek le egészen a Naron középfolyásáig vagy legalább a közelében lévő forrásokig, hanem csak felső folyásáig. Ehhez azonban még hozzá kell tennünk azt is, hogy Strabo szövegében egy megjegyzés van, mely azt mutatja, hogy az adriai tenger sarkától délfelé huzódó hegyes vidék, le egészen a rhizoni öbölig és az ardiaiok földjéig, a tenger és a pannonok közé esik.[2]) E szavakat csak úgy lehet értelmezni, hogy az adriai tenger partján délfelé huzodó hegylánczok, nevezetesen a Nagy- és Kis-Kapella, a Plisevica és Velebit planina, a Vrasi Vestli planina, a Prolog, a Tusnica, Varda, Velez, Dobrava, Gradina és Drinji planina, végre a Vlahov brjeg, mind nyugot felé határolták a pannonokat és hogy ezek felé egészen a Bocche di Cattaróig terjedtek. Miután pedig épen Strabóból ismerünk egy a Narentához délre lakó pannon származásu népet, a pirustákat, kikről későbben lesz szó, e fönt idézett helynek hitelt kell adnunk, bár milyen feltünő legyen is, hogy a pannonok oly messzire délfelé terjedtek.

Miután ekképen Strabo adatai alapján megkisértettük körvonalozni azon területet, melyet a pannonok elfoglaltak, szükséges most már, a mennyire lehet, azon egyes törzsek lakhelyét meghatározni, melyek ugyancsak ezen író szerint a pannonokhoz tartoztak. Mielőtt azonban ehhez hozzá fognánk, arra kell figyelmeztetni az olvasót, hogy ez eddigi fejtegetésekhez képest azon terület nem annyira Pannoniában, mint inkább Illyriában, mely Ptolemæos szerint Dalmatiából és Liburniából állott, kell keresnünk. A második megjegyzés pedig az, hogy Strabo több pannon népet ismert, mint a hányat felsorolt, elhagyván azokat, melyek az ő nézete szerint jelentéktelenek. Végre azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy ha pusztán Strabo után indulnánk, alig lehetne csak egy pannon nép lak-

---

[1]) VII 5, 6. 11. — Kiepert Lehrb. d. alten Geogr. 354. l. 2. j.

[2]) VII 5, 3: ἅπασα δ' ἡ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδρίου παρήκουσα ὀρεινὴ μέχρι τοῦ Ῥιζονικοῦ κολποῦ καὶ τῆς Ἀρδιαίων γῆς, ... μεταξὺ πίπτουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τῶν Παννονίων ἐθνῶν.

helyét is megállapítani, és azért más írók után kell indulnunk, kik majd a magok helyén meg lesznek említve.

Strabo a következő törzseket sorolja fel mint pannon törzseket; *Breukos*-ok, *Audizetios*-ok, *Dition*-ok, *Peirustes*-ek, *Mazaios*-ok és *Daisitiates*-ek.[1])

Ezen törzsek között már elébb voltak említve a daisitiatek és ditionek, a breukok és andizetek, úgy hogy mindössze csak a peirusták és mazaiokról kell még szólanunk.

Első sorban említendők a peirusták, kiknek nevét Ptolemæosnál is olvashatjuk «Pirustai» alakban, valamint Liviusnál is (XLV, 26.), hol azon illyriai népekkel együtt soroltatnak fel, melyeknek a rómaiak szabadságot és immunitast adnak. Mind ezen népek Dalmatiához délre, Scodra környékén laktak, mint p. o. a rhizoniták, söt Epirus határán, mint a taulantiak és ebből azt lehet következtetni, hogy a pirusták is azon a tájon keresendők. Ezen következtetés helyességét mutatja Ptolemæos, ki akkép adja elő a dolgot, hogy a sikuloták alatt, azaz ezekhez *délre* a dokleaták és pirusták és skirtonok, de ezek már Makedonia felé, laknak. Makedonia éjszakkeleti határát pedig a rómaiak idejében a Skardus (Šar planina) képezte és ennek lejtőin kell a skirtonokat keresnünk. Ebből az is látszik, hogy Ptolemæos éjszaktól délfelé haladva úgy sorolja fel az említett népeket. Ezek között legpontosabban szólhatunk a dokleatákról, mert ezek minden esetre Doclea körül lakván, ettől vették nevöket; e város romjai pedig Duklje név alatt a Duke hegy aljában vannak, a mostanában sokat emlegetett Podgoricához csekély távolságban éjszak felé; ezen a tájon terjeszkedtek tehát a dokleaták. Ha most már déli szomszédjaikat, a peirustokat keressük, ezeket aligha más helyen fogjuk fellelhetni mint Skodrához keletre a Drilon (Drin) körül, az éjszak-albaniai hegység déli lejtőin, természetesen távol a tengerparttól. Ezen adat pedig tökéletesen egyez azzal, a mit feljebb Strabóból idéztünk, hogy t. i. a pannonok a rhizoni öböl irányáig terjed-

[1]) VII 5, 3: Ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων Βρεῦκοι καὶ Ἀνδιζήτιοι καὶ Διτίωνες καὶ Πειροῦσται καὶ Μαζαῖοι καὶ Δαισιτιᾶται, ὧν Βάτων ἡγεμών, καὶ ἄλλα ἀσημότερα μικρά. . .

nek délfelé és így a pirustákat a pannonok legdélibb ágának tekinthetjük.

Még egy törzs van hátra a Strabónál felsorolt pannon törzsek között, a *mazaiok*, kiket Plinius (III 22.) és Dio Cassius (LV, 32.) dalmát népnek nevez, a nélkül azonban, hogy egyik is lakhelyökre nézve útmutatással szolgálna. Előfordul e név egy dalmátiai feliraton is, melyet a régi Salona közelében találtak és melyet L. Trebius tizenkét éves fiára vonatkozik, kit a sors «finibus Maezeis» ragadott ki az élők sorából. Abból kiindulva, hogy a feliratos kő azon helyen állíttatott fel, a hol a gyermek meghalt, azt kellene gondolni, hogy a mazaiok vagy maezeok Salona táján laktak, de e feltevés már csak azért is helytelen, mert Salona és környéke a dalmaták területéhez tartozott. A nevezett fiú tehát, valamint atyja is, nem Salonában halt meg, hol az anyja élt, hanem máshol a mazaiok földjén.

Ekképen e nép lakhelyét csak Ptolemæos segítségével fogjuk meghatározhatni, kinek adata azt tartalmazza, hogy Liburnia felett nyugot felé a mazaiok laknak.[1]) Mint feljebb láttuk (460. l.) a liburniai part hossa 1500 stadium és terjed Zara Vecchiától meg Cattaron is túl délfelé, ha ugyan ezen adat helyes. Miután a fenforgó kérdésre nézve elegendő tudnunk, hogy Zara-Vecchiától kezdve liburniai part volt, nem is kell bővebben azzal foglalkoznunk, valjon Strabo száma, mely úgy is a szövegben hiányzik és a későbbi korból származó kivonatban előfordul, hiteles-e vagy sem, hanem kérdezhetjük most azt, hogy Liburniához mely irányban keresendők Ptolemaeos szerint a mazaiok? A felelet, ha Ptol. szövegét vesszük szemügyre, nem igen fog kielégíteni, mert ezen szöveg szerint e népet az adriai tengerben kell keresnünk, miután Liburniához *nyugot*-felé laknak, a mi ugyan azt is jelenthetné, hogy azok szigetlakók, de ezt aligha akarta Ptolemaeos mondani. Itt tehát a szövegben kell a hibát keresnünk és «nyugot» helyett «kelet»-et olvasni («ἀνατολικώτεροι») és így a Zara-Vecchiától délfelé terjedő partvonalat vévén fel alapul, vagyis inkább a vele párhuzamosan huzódó dinarai Alpeket állíthatjuk, hogy a

[1]) ὑπὲρ δὲ τὴν Λιβουρνίαν δυσμικώτεροι Μαζαῖοι.

mazaiok ezen hegység keleti lejtőit, az ahhoz keletre lévő völgyeket bírták. Miután elébb kimutattuk, hogy az iapodokig terjedtek a pannonok éjszak-nyugot felé, továbbá (26. l.) hogy a ditionok és dæsitiatek a Bosnán túl Bosznia keleti részét foglalták el, azt a kérdést vethetjük fel, valjon a mazaiok terjedtek-e annyira éjszak felé, hogy kelet felé nem csak a daesitiatekkel, hanem a ditionokkal is érintkeztek, nyugot felé pedig az iapodokkal? Erre nézve útmutatásul szolgálhat Plinius (i. h.), kinél azt olvassuk, hogy a mazaiok 218 decuriával bírtak, tehát nagyszámú népet képeztek. Feltehetjük tehát, hogy e nép csakugyan az Una, Sanna és Verbász völgyeit, valamint a köztök lévő hegységeket is foglalta el, lefelé egészen a Narentáig, mely folyó táján, mint elébb (33. l.) láttuk, más népek laktak.[1])

Kisértsük meg most már mindazt összefoglalni, a mit eddig a pannon népek lakhelyére nézve kimutattunk. E szerint az éjszaki határt nem a Száva képezte, mint Strabo állítja, s nem a Dráva, hanem Somogy és Baranya déli része. Nyugot felé a pannonok a tengertől el voltak zárva, azon hegylánczok által, melyeket feljebb (34. l.) felsoroltunk, úgy hogy a határvonal ezen hegységekkel párhuzamosan a Nagy Capella keleti lejtőitől délkeleti irányban a Skutari tóig terjedt. Keletfelől pedig legalább a Drináig, ha nem azon túl, laktak a pannonok és ennek felső folyásától déli irányban egy vonalat húzva újra a Skutari tóig jutunk. Az ekkép leírt terület magába foglalja Boszniát a Novibazári vilajet kivételével, a Herczegovinát, Montenegrót mostani kiterjedésében és végre éjszaki Albaniának egy részét az albán Drináig.

Ha azonban Plinius és Ptolemæos ezen területre vonatkozó adatait tekintetbe vesszük, akkor nem csak a nevezett törzseket találjuk rajta, hanem még több más népet is. Azt úgy is tudjuk Strabóból, hogy több volt a pannon törzs, mint a hányat ő felsorol; ő nem tartotta érdemesnek a többi «jelentéktelen» törzset is megnevezni. E két körülményt szem előtt tartva, azt kérdezhetjük, valjon a Pliniusnál és Ptolemæosnál

[1]) V. ö. Tomaschek, i. h. 51. l.

említett nevek, — későbben majd fel lesznek sorolva — megfelelnek-e azoknak, melyeket Strabo ismert, de elhallgatott. Megfordítva is lehet e kérdést felvetni, úgy t. i. valjon ezen népek, melyeket a nevezett két író mint a pannonok területén lakókat ismer, pannon népeknek tekinthetők-e vagy sem?

A Pliniusnál előforduló Decuni és Sardiates, kiknek Salona volt a főhely, a Cerauni, Daorizi, Docleatæ, Deretini, Deremistæ, Dindari, Glinditiones, Melcomani, Naresii, Scirtari, Siculotæ és Vardæi, valamint az Ozuæi, Partheni, Hemasini, Arthitæ, Armistæ, kiknek politikai középpontja Narona volt, és a kik e szerint azon területen laktak, melyet Strabo a pannonoknak tulajdonít, pannonok voltak-e vagy sem? Továbbá a Ptolemæosnál a pannon népekkel együtt és között említett Derrhiopes, Derrhioi, Dindarioi, Keraunioi, Daursioi, Melkomenioi, Vardaioi, Narensioi, Sardiotai, Sikolotai, Dokleatai és Skirtones, azon pannonokhoz tartoznak-e, kiket Strabo után feljebb felsoroltunk?

Hogy e kérdésre a feleletet megkisérthessük, mindenek előtt figyelembe kell venni, hogy egyrészt Strabo, másrészt Plinius és Ptolemæos különböző álláspontot foglalnak el. A geographus a nevezett törzsek nemzetiségéről szól, és nemzetiségi szempontból a «pannon» nevezet alatt foglalja össze őket, habár csak csekély részük lakott Pannoniában; Plinius és Ptolemæos pedig a Dalmatiában, illetőleg Illyriában lakó népeket sorolják fel, nem tekintve azoknak nemzetiségét; mind a dalmaták, mint az illyrek ezen törzsek csak egy töredékét képezték, habár a rómaiak ezektől nevezték el a provincziát. Ekkép tehát Strabo és a másik két író adatai között ellentmondás nem található, és Strabónak igaza lehet, ha a pannon népek határát a Drilonnál keresi, Plinius és Ptolemæos ugyan ezen népeket és még ezeken kívül másokat, az illyriai és dalmatiai törzsekhez számíthatják, ha pannonok voltak is.

Még egy dolog van, melyre nézve tisztában kell lennünk, mielőtt a feljebb felvetett kérdésre felelhetünk, az t. i., valjon feltehetjük-e, hogy mind azon népek, melyek a pannonok területén laktak, csakugyan pannonok is voltak? Nem lehet-e azt is feltenni, hogy ezek közé más nemzetiségű népek is letele-

pedtek, akár kényszerítve, akár önkényt bevándorolva? E dolgot annál is inkább kell figyelembe vennünk, miután, mint későbben ki fogjuk mutatni, a Balkan félszigetnek épen éjszaknyugoti része sok politikai változáson ment keresztül és épen azért nem lehetetlen, hogy más, eredetileg oda nem való törzsek furakodtak a pannonok közé.

Ez utóbb említett lehetőségnél fogva, azt hiszszük, nem lehet ugyan teljes biztossággal állítani, hogy a Plinius és Ptolemæosnál előforduló nevek kivétel nélkül pannon népekre vonatkoznak, de annyi bizonyosnak látszik, hogy az említett területen lakó törzsek túlnyomóan pannonok voltak és hogy ezeknek nevei kiegészítik azon lajstromot, melyet Strabónál olvashatunk.

Felette érdekes volna most már a pannonokról és történetökről többet tudnunk, mint a mennyit Appianosnál és Cassius Dionál találunk, nevezetesen e népnek vándorlásairól és szomszédjaihoz való viszonyáról. Az egyenesen erre vonatkozó adatok hiánya daczára, talán mégis képesek leszünk némely pontot a pannonok régibb történetéből felderíteni, ha szemügyre vesszük mindazon adatokat, melyek a római hódítást megelőző időre vonatkoznak.

A legrégibb adat pedig, mely a Balkan félsziget ezen tájára, nevezetesen a Duna vidékére tartozik, tudtunkkal Herodotosnál fordúl elő, ki az Istros és mellékfolyóiról szólva, azt említi, hogy egy az illyrek földjéről éjszakfelé folyó folyam, az Angros a triballok síkságát érinti és azután a Brongos folyóba ömlik, ez pedig az Istrosba; ekkép az Istros mindkét nagy folyót magába fogadja (IV. 49.). Az kétséget nem szenved, hogy a két Herodotosnál említett folyó nem lehet más mint a bolgár és szerb Morava, mert csak ezen folyók egyikéről, a bolgár Moraváról mondhatták azt, hogy az illyrek földjén fakad, hogy éjszakfelé folyik, hogy síkságot érint és hogy egy másik nagy, az Istrosba ömlő folyóba, t. i. a szerb Moravába, torkollik. Síkság pedig a bolgár Morava völgyének azon része, mely a Dobrič planina lejtőitől keleti irányba Niš felé terjed és éjszakfelé Aleksinacon túl. A triballok síksága tehát, minden körülményt tekintetbe véve, csak ez lehet, nem pedig, mint némelyek

gondolták, a Rigómező, mert ezt sem a szerb, sem a bolgár Morava nem érinti. Még kevésbbé vehető tekintetbe Niebuhr nézete, hogy az Angros a Drina, a Brongos a Száva és hogy a triballok Herodotos idejében a magyar Alföldön és Tótországban laktak,[1]) ámbár ez tárgyunkra nézve még érdekesebb volna, mert ebből az következnék, hogy a triballok a későbbi Pannonia helyén laktak. A mellett maradunk, hogy az Angros és Brongos a két Moravának felel meg, s a triballok hazáját e két folyó körül fogjuk keresni és pedig éjszakfelé legalább a Dunáig, délfelé — Strabo állítása szerint — 15 napi járó földnyire[2]) és feltéve, hogy egy napi út legkisebb számítással 150 stadiumnak, azaz $3^3/_4$ mfldnek felel meg,[3]) a triballok földje éjszakdéli irányban 46 mértföld, vagy talán 50 mértföld hosszában terjedt. Csakhogy fel nem tehetjük, hogy ezen távolság egyenes irányban esik, és azért aligha többet számíthatunk 40 mértföldnél; egyenesen délfelé menve, a bolgár Morava völgyén kell haladnunk és ennek forrásainál a vízválasztón, a Babina polanán átkelve a Strymon (Struma) völgyébe jutunk, a hol Köstendzil egyenes irányban körülbelül 40 mértföldnyi távolságban van a Morava torkolatától, és épen ezen folyó forrásai körül lakó Agrianokig terjedtek a triballok.[4]) Ily hatalmas nép azonban, a minőnek ekkép a triballok mutatkoznak, nem csak *egy* irányban terjesztette ki hatalmát, hanem többfelé és azért bizonyos, hogy a triballok nyugoti határa legalább a Drinát érintette, ha ezen nem ment is túl, és ha Herodotos idejében a pannonok már ott voltak letelepedve, a hol őket Strabo idejében találjuk, akkor azok voltak a pannonok szomszédjai, és pedig veszedelmes szomszédjai. Ha erre nézve nem birunk is semmi adattal, annyit biztosan tudunk, hogy Nagy Sándor idejében a triballok még a Margus körül laktak; legalább nekünk bizonyosnak látszik, hogy a híres makedon király még itt találta e népet, a hol Herodotos idejében élt, nem pedig a későbbi Moesiában, a hol

[1]) R. G. II. 578. k. l.
[2]) Str. VII 5, 11.
[3]) Forbiger, Abriss d. A. Geogr. 22. l.
[4]) Str. VII, fr. 36.

Str. őket ismeri. Ezt bővebben bizonyítgatni nem lehet most feladatunk, azt azért más alkalomra hagyjuk. — Nagy Sándor után a triballok úgylátszik csakhamar elvesztették hatalmi állásukat, mert egyrészt az autariaták délfelől, másrészt, de későbben a skordiskok éjszakfelől támadták meg őket. Az előbbeniek, az autariaták, hajdan hatalmas nép voltak, kik a vardiaeokkal ama sós források miatt verekedtek, melyekről feljebb tettünk említést (461. l.). Ezen sós források mindkét nép területének határán voltak, és felváltva használhatták közös megegyezés alapján, de épen azért, mert az egyesség nem tartatott meg pontosan, nem is volt állandó a béke. E források pedig a Naron (Neretva) völgyében, Konjica mellett még most is meglévén, nagyon valószínű, hogy e pont épen a határpontok egyike volt. Konjica pedig azon területen van, melyet feljebb a pannonoknak tulajdonítottunk és Bosna Seraihoz hét mértföldnyi távolságban, tehát a daesitiaták földjéhez elég közel, hogy köztök és az autariaták között valószinűséggel némi közlekedést is feltehetünk, annál is inkább, mert az út egy része Konjicatól a Trešanica völgyén felfelé a Tmor vrh-ig meglehetős emelkedést mutat ugyan, de innen a Kelešnica és Lepenica mentében már kevesebb akadály áll előtte. Sőt valószinű, hogy épen autariaták közvetítették a daesitiaták számára a tengerrel való érintkezést, mert azok délnyugot felé a mai Utova mocsárig (Metkovic táján) laktak, melyen keresztül a Neretva folyón felfelé a tengerparttól egészen egy annak partján lévő városig lehetett még trierával hajózni, holott ma, mint tudva van, ama folyó torkolata tökéletesen járhatlan.[1]) Ama helység fekvését is meg lehetne határozni, ha tudnók, hogy hol volt az ó-korban a tengerparti vonal, mert azt tudjuk, hogy e város 80 stadiumnyi, tehát két mértföldnyi távolságban volt a tengerparthoz. — E tengerpart a «Manioi» nevű nép által volt elfoglalva, és ama tó is, melynek helyét most az Utova mocsár foglalja el, nagyobb részt ezen nép területéhez tartozott, csak keleti partja, tehát a Gnjezdac és Njivice már az autariatáké volt. Azon körülmény továbbá, hogy mindezen adatok Skylax

[1]) L. Skylax Periplus 24. §.

Periplus-ában fordulnak elő, azt mutatja, hogy Nagy Sándor *előtt* az autariaták e helyütt laktak, tehát egészen a pannonok területén, úgy szólván a pannon daesitiaták és peirusták között, és így aligha kételkedhetünk abban, hogy ama hatalmas nép is a pannonokhoz számítható.

E nép támadta meg először a triballokat. Hogy ezen harcz a pannon népek részvéte mellett, akár önkényt, akár kényszerítve, történt és hogy a pannonok földjét is érintette, azt mindenki be fogja látni, a ki az autariaták és triballok földjét és mindkettő földrajzi fekvését ismeri. Az autariaták csak a daesitiaták földjén keresztül juthattak legközelebbi úton a Drinához, a meddig, ha nem még ezen túl is, terjedt a triballok földje, sőt feltehetjük, hogy épen a pannon népekkel szövetkezve, törhették meg a triballokat. Az is nagyon valószínü, hogy e harcz nem sokára Nagy Sándor dunai háborúja után történt és talán épen azon körülmény, hogy a fiatal királynak sikerült a triballokat megverni, bírta rá ezeknek szomszédjait, hogy azt, a mit a makedon király kezdett, folytassák. E harcz eredménye az lett, hogy az autariaták ugyan akkora területnek urai lettek, a mekkora felett ezelőtt a triballok uralkodtak. Ekkép a triballok uralma helyett az autariaták hatalma terjeszkedett és pedig nem csak ama meghódított nép felett, hanem, mint Strabo különösen kiemeli, az illyrek és thrákok felett is, a mi azt jelenti, hogy az autariaták kelet felé a thrákokat hódítgatták, nyugot felé pedig az illyriai szomszédjaikat, t. i. a pannonokat, kik itt, mint máshol ezen közös elnevezés alatt értendők.

De a pannonok, úgy látszik, csakhamar felszabadultak az autariaták igája alul, mert a skordiskok, kikről feljebb kimutattuk, hogy a Szávához éjszakra, e folyó és a Duna között telepedtek le eredetileg, az autariaták ellen fegyvert ragadtak. A dolog természetében fekszik, hogy az autariaták ezen hatalmas és terjeszkedő szomszédjai a legelső alkalmat felhasználva az autariatákra törtek és tőlök nem csak azon földet ragadták el, melyen ők maguk későbben laktak, t. i. a mai Szerbországot, hanem hatalmukat annyira terjesztették, hogy birodalmuk körülbelől oly terjedelemmel bírt mint ezelőtt a triballok- és autariatáké és így a pannonok is rövid idő alatt harmadszor

láttak határaikon oly birodalmat keletkezni, melytől aligha maradhattak függetlenek, és függésük addig állhatott fenn, mígnem a rómaiak a pannonokat a skordiskokkal együtt legyőzték. A skordiskok feletti győzelmet azon körülmény könnyítette a rómaiaknak, hogy a triballok az autariaták által, nem pedig mint közönségesen gondolják, a skordiskok által kiszoríttatván régi lakhelyökből, keletre vonulva és ott letelepedve, új szomszédjaikkal, a skordiskokkal, oly vérengző harczot folytattak, hogy a legvégső veszedelemben az Istroson átkelve a gétáknál kerestek menedéket.[1]) Ezen harcz, mely a skordiskok teljes erejét vette igénybe, a mennyire talán birodalmuk kiterjedését eredményezte, annyira előnyére lehetett a rómaiaknak, midőn fegyvereiket a Duna partján körülhordozták.

A pannon föld régi történetének ezen vázlata után végűl azon kérdést is megemlíthetjük, vajon az ókorban ismert néptörzsek melyikéhez tartoztak a pannonok. E kérdésre azonban feleletet ad egész értekezésünk, melyben kimutattuk, hogy ezek csupán csak *illyriai* törzsekkel együtt említtetnek, olyan törzsekkel együtt, melyek a Balkan félsziget nyugati részét lakták. Ezekről bővebben értekezni nem tartozik e munkánk feladatához.

FRÖHLICH RÓBERT.

---

[1]) App. Illyr. 3.

A NÉPETYMOLOGIÁRÓL A KELETI NYELVEKBEN.[1])

Nem akarok nagy feneket keríteni előadásomnak. Mindenki tudja, hogy *mit* értünk a nyelvtudományban ezen kifejezésen: *népetymologia*, és hogy a *belső nyelvalak* mily tényezőinek köszönik eredetüket a nyelvfejlődés azon hajtásai, melyeket a népetymologia fejezetében szoktunk összefoglalni. Hogy a tudományos megfigyelés mily vonzó terét nyitja meg ezen fejezet anyagának minél teljesebb egybegyüjtése, azt egy meghatározott körben csak nem rég *Andresen* eléggé ismert érdekfeszítő könyvéből láthattuk. A *keleti nyelvekről* szóló irodalom terén, tudtommal, nem igen fordítottak figyelmet a népetymologia kérdésére. Engedjék meg, hogy azokból, a miket a népetymologia birodalmának ezen provincziájára nézve összegyűjtöttem, egy pár tájékoztató mutatványt adjak Önök elé.

I.

Nem járnánk el helyesen, ha a népetymologia rovatába sorolnók mindjárt azon számos, tudományosan nem igen igazolt etymologiákat, melyekkel a bibliában találkozunk. Tudva levő dolog, hogy a biblia nagy előszeretettel foglalkozik a benne előforduló tulajdonnevek etymologiai megokolásával; ezen etymologiai kisérletek mindenesetre igen közel járnak a népetymologia határához, sok esetben tán ugyancsak valóságos népetymologia viszhangjait hallhatjuk bennök. *Bábel* városának neve, tudvalevőleg = Bàb-Il «Il (isten) kapuja» úgy magyaráztatik, hogy «összezavarás» (bâlal gyökből, mert ott zavarta össze isten az emberek nyelveit) és *Kajin* = «mesterember», a *kânâ* gyökből magyaráztatik (szerezni: «Embert szereztem Jahvé-nak» ugymond Ádám») sat. Véleményem az, hogy ezen etymologiai kisérleteket, mint *tudatos gondolkodás* gyümölcseit, ez utóbbi minőségüknél fogva nem sorolhatjuk a szoros értelemben vett népetymologia jelenségei közé; mert a népetymologiának épen az a jellemző sajátsága, hogy a nép szelleme

[1]) Felolvastatott a philologiai társaság ápril hó 6-án tartott ülésében.

öntudatlanul és *minden czélzat nélkül* dolgozza fel és sajátítja el általa a maga apperecptiója szerint az előtte különben érthetetlen nyelvanyagot. Magától értetődik, hogy különösen *idegen nyelvek* kifejezésein nyilvánul legszívesebben a népnek etymologiai munkája, minthogy ily kifejezések mintegy maguktól kínálkoznak arra, hogy az idegenszerű hangzásuk folytán különben érthetetlen anyagnak a népetymologia *subjectiv értelmet* adjon. Csakis ez úton válik valamely idegen szó a nép *sajátjává*. Így lett a *huszár* is magyar szóvá. A közönséges nép csakis a népetymologia fegyverével hódítja meg az idegen szót saját nyelvtudata számára. A keleti nyelvek terén tömérdek sok példát mondhatnak erre nézve azok, kik megfigyelésre méltatják, hogy a közöttünk járó keleti emberek miképpen bánnak el az általuk hallott európai szavakkal. Egy pár évvel ezelőtt általunk ünnepelt úgynevezett «párduczos sejkh» a *krajczárt* makacsul *kara hiszár*-nak nevezte: ez a két szó annyit jelent, hogy *fekete vár*. Ez a népetymologia netovábbja, végső határa; midőn a nép az érthetetlen etymologiáju idegen szót saját nyelvén ugyan értelemmel bíró, de az elnevezett tárgy természetével *semmi összefüggésben nem levő* hazai szóvá bélyegezi. Azt meg keleti partvárosokban is hallottam, nálam megforduló jeruzsálemi emberektől is gyakran hallom, hogy a gőzhajózási társulat irodáját = (Agence, Agentia): *dzsinszíjje*-nek nevezik, a mi arabul annyit jelent, hogy: valamely genus-hoz tartozás, levén a *dzsinsz* szó maga is az arab nyelvnek egyik idegen szava.

Különösen *idegen tulajdonneveket* szokott a népetymologia a maga sajátos magyarázatával a nép látó körébe tartozó nyelvi határba belevonni. Idegen tulajdonneveknek hazai etymologiával való megmagyarázását mindenfelé találunk, és a mi nyelvünk is számos példát nyujt erre nézve. A Herodotos II 158, 159 és Diodoros I 33 Νεχῶς-nak nevezett egyiptomi király, Psammetich fia, ki Jósiás zsidó királyt Megiddó mellett legyőzi, s kinek nevét a hieroglyph emlékeken *Neka-û* hangzással találunk, a bibliában נְכֹה vagy נְכוֹ, tehát az egyiptomi név eredeti hangzásának teljesen megfelelő alakkal fordul elő. Ámde a zsidók azt a szót már most saját nyelvük etymologiájával magyarázzák és Nekhó-t *sántává* teszik; neve tudniillik a héber nyelv-

ben alakilag legközelebb áll oly szóhoz, mely *sántát* jelent. Ezen népetymologia aztán az orthographiában is kifejezésre jutott, mert a fennt közlött írásmódok egyike egyenesen ezen „*sánta*“ etymon szolgálatában áll. — De ennél még elevenebben mutatja a népetymologia hatását az idegen tulajdonnevek átformálására, oly jelenség, midőn a nép valamely idegen szót a maga nyelve grammatikájának jelenségeivel appercipiálja. Erre nézve igen érdekes példát nyujt azon tény, hogy az arabok az *Al* szótaggal kezdődő idegen szavakban ezt az *Al*-t úgy nézték, mint az ő nyelvük mutató articulusát, mely tudvalevőleg Al-nak hangzik. Így lett Nagy Sándor neve az arabban, és azokban a nyelvekben, melyek Nagy Sándor nevét az araboktól kölcsönözték, *Iszkender*; elmaradt a tulajdonnévtől az *Al* articulus és a megmaradó *Eksander*-ben hangáttétel ment végbe: ugyanazon népetymologiai hatás, mint az, mely a szláv eredetű *zászlót* a magyar gyerek szájában *ászló*-vá változtatja. Megemlítem itt, hogy még egy XIV. századbeli olasz zsidó, *Obadja di Bertinoro*, a Menákhóth VIII. 6. mishnáh-hoz irott kommentárjában ezt a görög szót ἡλιαστόν (a nap heve által szárított szőlő), úgy magyarázza, hogy «a napot görögül *iaston*-nak híjják». Világos, hogy a ἡλ-tagot ő is itt tán valami arab articulusnak nézte. Az említett olasz rabbi arab nyelvű vidékeken utazott, és ezért könnyen összezavarhatta a görög nyelvet az arabbal. Hasonlólag bántak az arabok a biblia egynehány tulajdonnevével, mely *El*-lel kezdődik. Ilyen például Elisæus próféta héber neve *Elíshá'*, melynek *El* eleme az *Él* istennévnek rövid magánhangzóval való ejtése. Ezzel a tulajdonnévvel az arabok, még pedig maga a korán, úgy bánik el, mintha a próféta tulajdonképeni neve Jasha', az *El* pedig az arab mutató articulus volna. Hasonlóképen az *Eleázár* (héb. El'ázár) név első szótagját is articulusnak nézték az arabok, úgy hogy névnek csakis az 'Azar elemet vették. Én azt gondolom, hogy a régi éjszak arab genealógiában előforduló ezen tulajdonnév *Elja'sz* b. Modar is ily eredetre vezetendő vissza, és hogy az éjszak-arab törzsek ezen Já'sz nevű őse a bibliai *Eliás* áthangzása, mely különben az araboknál *Iljász* alakban fordul elő. Nem kell tudniillik ezeket az arab geneologiákat a néptraditió oly ele-

meinek tekinteni, melyen a későbbi kor egyet-mást meg nem igazított légyen. Én épen ennek ellenkezőjéről győződtem meg; de nem ezen értekezésem keretébe való ebbeli históriai felfogásom kifejtése. Ide csak annyi tartozik, hogy már a priori sem valószinű, hogy oly népnek embere, mely a nevek választásában bármely más népnél nagyobb súlyt fektetett és fektet még mai nap is a név *ominosus* természetére, hogy mondom, ily népnek egyik őse ily nevet viselte legyen *ja'sz*, a mi annyit jelent, hogy: *kétségbeesés*, desperátió. Ellenben sokkal valóbbszínű az, hogy midőn az arabok geneologiájukat mentül több névvel kivánták kiczifrázni, az előttük nem épen ismeretlen, mert közvetlen környezetükben közforgalmu *Elias* nevet is elővették és beletoldották a geneologiába mint ősük, Modar, fiának nevét, de úgy hogy az első szótagot articulusnak nézvén, sajátképeni névnek megmaradt a *Ja'sz*. De ezen *Ja'sz* név még más tekintetben is igen érdekes népetymologiai tüneményt mutat. A régi arab nyelvben a tüdősorvadás egyik elnevezése *dâ' al-ja'sz*. Ezt az elnevezést alig lehet okszerűen másra érteni mint arra, hogy: a kétségbeesés betegsége, azaz: desperatus, vagy hogy orvosi műszóval éljek, *letális* betegség. De az arab nép azt másként érti. Azt mondja tudniillik, hogy őse Ja'sz ebben a betegségben szenvedett, és hogy azért nevezték azt *Ja'sz betegségének*. Ezt a magyarázatot találom az irodalomban is p. o. Jákût geogr. szótárában I. köt. 146, 2. Már pedig valószínűtlen volna feltételezni azt, hogy valamely betegséget egy régi ember nevével — talán az ő tiszteletére? — nevezzenek, a ki benne szenvedett. De a népetymologiája ezen esetben a *desperátiót* egy előkelő patiens nevévé változtatta át.

Kárpótlásul azonban azért a sok *al*-szótagért, melytől az arab népetymologia mint arab articulustól megfosztotta az idegen szókat, az európai népetymologia viszont elconfiscált egy *arab articulust* a maga czéljaira. Ez az arab szó *Al-'ûda* annyit jelent, hogy *fa*, aztán fából való zeneeszköz, és azon szók közé tartozik, melyek az arab nyelvből előbb a román nyelvekbe, innen pedig az éjszakibb európai nyelvekbe is behatottak. Azokban lett portug. *alaude* (itt még megvan az arab articulus *al*), spany. *laud*, olasz. *liuto*, francz. *luth* — az *a* előhangzó

elvetésével, innen bejutott aztán a német nyelvbe, hol *laute*-vá lett, természetesen a *lauten* etymonnal, pedig az *l* szókezdőben az arab *al* articulus lappang és végűl a mi nyelvünk *lant* alakban mutatja fel. (V. ö. lomb = laub.)

II.

Még tágasabb alkalmazása van a népetymologiának az idegen helynevek elsajátítása alkalmával. Az araboknak dúsgazdag geographiai irodalmuk van, és a ki ezzel foglalkozik, annak lépten nyomon arról is van alkalma tudomást venni, hogy az idegen helyneveknek népetymologiai felfogásából mily temérdek sok jutott be a tudós irodalomba; például abból a fajtából, mely az Al-Fajjûm egyiptomi helynevet, melylyel most koronaherczegünk utazása alkalmából gyakorta találkozunk a lapokban, egy bibliai legendát e helyhez támasztván, *Alf-jaum* azaz «ezer nap»-nak érti. Az idegen földrajzi nomenclatura elsajátításában, — és ezen elsajátításnak mint fenntebb említők, egyik leghathatósabb eszköze és egyúttal legközvetlenebb eredménye is a népetymologia — a keletiek, különösen pedig a törökök és arabok, csudálatra méltó élénkséget és életrevaló símulékonyságot tanusítottak. A meghódított városok eredeti neveit népetymologiai úton nagyrészt a maguk nyelvéhez tartozókká tették. Εὔριπος-ból például *Egri boz*-t faragtak; *egri* = görbe; *Rasgrâd*-ból *Hezárgrád*-ot csináltak; *hezár* a perzsában = ezer. Ναύπακτος-ból a török csakhamar Jeni-*Bagcsé*-t (= Ujkert) csinált, meg Ajine *Bakhti*-t, a πακτος-t így nagy könynyen a maga nyelvén értelmet adó szóvá hangoztatván át. Λάρισσα-ból (vulg. Λαρσα)-ból pedig arabul *Al-'Arîsh* lett, megint az articulust látván a szókezdő *L*-ben, melylyé az arab népnyelvben is szokott a teljes *al* rövidülni. (Lásd Th. *Hyde* jegyzeteit Farissol *Itinera mundi*-jához, VII. fej. 3. jegyz. Syntagma dissertationum p. 65.). *Gethsemané*-ből az arabok *Dsiszmánijjét* csináltak; ez a szó annyit jelent, hogy *testiesség*. Még tovább ment a népetymologiai törekvés, midőn nem elégedvén meg az idegen tulajdonnév népetymologiai áthangoztatásával, a népetymologiát még *népmondával* is megokolja. Az ókori Egyiptom erre nézve egy igen érdekes példát szolgáltat. T. i. a

Theba városában, a híres *Memnon-féle hangzó szobor* (λίθος φθεγγόμενος), mely minden nap hajnalkor anyjának, Aurorának, üdvözletét hangosan viszonozza, és melylyel a gúnyolódó Lukianos jó kedvében hét verset szavaltat el, Memnonhoz való viszonyát a görög ajkú lakosság népetymologiájának köszöni, mely a mondát is e szoborhoz fűzte. Ennek tulajdonképen a görög mythologia Memnonához semmi köze sincs, mert Amenophis egyiptomi pharao tiszteletére emelték mint *Mennún*-t azaz *emléket;* ez utóbbi egyiptomi szavat a görögök már most *Memnonra* értették, és készen volt a Memnon szobráról való népmonda. Minthogy a thebai Amenophis-féle emlékszobron kívül Egyiptomban egészen le Aethiopiáig még nagyon számos ily *Mennún* létezett, a néphit a Mennún-t mindenütt Memnon-nal összezavarván, Memnon emlékezetét még egy csomó más helyen is találja. Ezen érdekes tényt *Letronne* franczia tudós mutatta ki legelőször „*La statue vocale de Memnon considérée dans ses rapports avec l'Égypte et la Gréce*" (Paris 1833, különösen 60—64. lapjain) czímű munkájában, mely még ma is a philologiai és történelmi kritika mesterművének mondható.

E tekintetben fölötte nagy fürgeséget és élelmességet tanusítottak különösen az arabok is. Hadd említsek az épen felhozott tüneményre nézve egy pár példát. Ott van Jeruzsálem közelében egy város, melyet görög nevén Ἐλευθερόπολις-nak hittak; a zsidók *Bêth Gubhrin* aramaeus névvel nevezték. Ez a név annyit jelent, hogy: *az erősek, a hősök lakása.* Midőn Palæstinában az arab nyelv vált uralkodóvá, ebből a Gubrin-ból *Gibrîn* lett, ezt meg a Gibril azaz Gabriel (angyal) neve egyik dialecticus alakjával azonosítván, meglett egy helyi népmonda, mely a *hősök lakását* Gábor angyallal fűzte össze. Ezt a népfelfogást meg elsajátították később a keresztesek, kik a Szt. Gábriel tiszteletére ott egyházat is építettek, melynek egy maradéka mai napig is fennáll. — Hasonlót mondhatunk az ó-egyptomi helynevekről is, melyek arab nyelvű uralkodók szájában ugyancsak a népetymologia és a nyomában járó népmonda karmai közé kerültek. Ott van a görögök által Σεβεννυτις-nak nevezett helység; ezen névnek arabos neve *Szemmenud.* Ez a szó az arab nyelvben nem jelent semmit; de igenis jelent vala-

mit a népmonda értelmében, mely ezen helynevet *Szemâ' Nût.* «Nût varázsló egének» magyarázza. Még pedig a következő népies mondával, melyet az úgynevezett Szejf-regény, egy terjedelmes, most egy éve 19 inquarto-füzetben nyomtatásban is megjelent népkönyv, őrizett meg. A regény hőse Szejf b. Dî Jazan, délarab fejedelem, kit a népmonda apró birodalmának határaiból világbirásra meneszt, és a kinek hőstettei közül a legnevezetesebbek azok, midőn a régi egyiptomi taliszmánokat megoldja, az azokat őrző varázslókat és boszorkányokat legyőzi és az általuk titkos erők folytán bírt országokat meghódítja mindenütt megoldván a gonosz varázsok bilincseit. Egy Nût nevű varázslóval is volt dolga, ki országa fölé egy taliszmánok által fentartott üvegfödelet, eget, készített. Ezt az eget lerontja a hős Szejf. A varázsló Nût székhelye volt a mai Szemmenûd, azaz a népetymologia szerint: *Nût ege.* (Szejf. XI. köt. 56. lap). De hadd térjünk vissza ismét Palæstinába. Ott van a régi kanaáni királyváros, mely a bibliában *'Adullâm*-nak hivatik, és ugyanazon néven a zsidó időben a Juda törzs egyik erős városa volt. Soká ezzel azonosították a görögök Ελευδερόπολις-át. De a francziа *Ch. Clermont Ganneau,* Palæstina topographiájának dolgában mai napság kétségkívül egyike a legerősebb tekintélyeknek, a Revue archéologique 1875-iki évfolyamában (XXX. köt. p. 231.) sokkal valóbbszínű azonosítását nyujtja ezen régi helynévnek. Ott van ugyanis egy *'Ed elmîjje* nevű helység, melynek épen kiejtett neve annyit jelent arabul: *a százak ünnepe.* Íme a kana'ani *Adullâm* helységnévnek arab népetymologiája, mely ugyancsak a consonanticus írás folytán válik érthetővé. A «Százak ünnepe»: ez névnek elég jó, de nem értjük meg a helyi népmonda nélkül, mely annak okát adja. Azt beszéli ugyanis az ottani nép, hogy az ezen helységet lakó, és régi idők óta egymás ellen véres boszúságot tápláló törzs egyszer a nagy ünnep ('Id) napján összetüzött, és hogy ezen ünnepi verekedés száz ember életébe került. Azért nevezik a helyet maig «a százak ünnepének». Ez a monda pedig csakis az *'Adullâm* szó népies eligazításából támadt.

III.

Az arabok népetymologiája azonban nem csak idegen szók népies elsajátítása alkalmával érvényesíti hatását a nyelvanyag appercipiálására. Van rá eset, hogy arab szót is népetymologiai úton kiforgatnak eredeti alakjából és a népetymologiai felfogásának mértéke szerint új bélyeget kölcsönöznek neki. És ezen kört illetőleg figyelmemet különösen egy csoportra terjesztettem ki, melyet igen tanulságosnak tartok. Az arab népnyelvnek egy különös sajátsága az, hogy azon gondolat kifejezésére: «valaki valamely tulajdonsággal vagy minőséggel vagy akár belső akár külső jellemző sajátossággal bír» egy birtokviszonyban álló névcsoportot használnak: «atyja *X* tulajdonság, minőség, vagy sajátosságnak». Ezen nyelvhasználatnak nyomai, különösen a tulajdonnevek és epithetonokban, a régi irodalmi nyelvben is találhatók, de leginkább bővelkedik használatában a népnyelv. Az európait, a ki valamely arab város utczáiban az ott mindenesetre feltünést okozó cylinderrel vagy egyéb kalappal fején lép fel: *a kalap atyjának* (abû burnêta) azaz: kalapjáról megismerhető embernek nevezik; a kinek hosszú orra van, *orr atyjának* (abû anf) azaz *orrosnak* nevezik; sőt, mi több, az *abu* szó ezen használatát, még a mennyiség és nagyság kifejezésére is használják. Így pl. az ötven piasterbe kerülő árút *abû chamszîn* «50 atyjának» nevezik ily bazári kikiáltásokban «abu chamszin bi—arba ʿin» = «az ötven atyját negyvenért» azaz: a mi ötvenet ér, nálam negyvenért kapható; meg oly cigarette-ről, mely rendes szivar nagyságával bir, azt hallottam mondani, hogy: *abû szigára* «szivar atyja» azaz «szivar nagyságu». A népnek ez az «abû»-val való qualitativ összetétel egyik kedvencz szavajárása. Nem csudálhatni ennélfogva, hogy a népetymologia is feléje hajol és ott találja, és vele appercipiál oly szókat is, a hol etymologice tulajdonképen nincsen is helyén. Van egy madár, melynek arab neve *Bulszûsz* plur. *balansza*. A nép azonban mint már Damîrî (Haját al-hajván I. p. 196) tudósít, Abû laszisz azaz a ragadozás, lopás atyjának = lopónak nevezi. Ez népetymologia. A nép a szókezdő *b* gyökérmássalhangzót az ő kedvencz *abu*-jára oldotta fel, hogy ily qualita-

tiv összetételt nyerjen. Épen ily eljárással csinált a *billisz*-ból *Abu Barîsz*-t (pater leprae, azaz leprosus). A növényország egyik tagjának neve is szolgáltat ezen körbe tartozó egy népetymologiai példát. Az Amyris opobalsamus jó illatú fa egyik faját arabul *bashâmt*-nak hijják; a régi költőknél fölötte gyakran találkozunk ezen névvel. A gyakorlati életben arról nevezetes, hogy e fából készitik nagy előszeretettel a fogpiszkálót, egy eszközt, melyről oly népnél, melynek számára a kést és villát még felfedezni kell, a vallásos traditió gondoskodott. Már most a nép ebből a *bashâm* szóból, melynek kezdő *b*-je kétségkívül a szógyökérhez tartozik, ily szót csinált: *Abu-l-shamm* = a szaglás atyja, azaz, jóillatú fa. Itt is tehát a szókezdő *b*-t népetymologice *abu*-ra oldotta fel. (Forskal, Flora ægypt. arab CX. és 80. lap). Ha már most saját nyelvük szavait ily népetymologia eljárásával változtatják, feltünőnek fogjuk-e találni, ha *idegen* tulajdonnevek elején leli fel a népetymologia az ő kedvelt *abu*-ját? És csakugyan van reá példa, hogy Ἱππο- vagy Ἀπο-val kezdődő görög tulajdonnévben ebben a Ἱππο- és Ἀπο-ban *abu*-t lát az arab népetymologia. *Hippokrates* neve az arabban *Bukrat* vagy *Abukrat*; itt a *Hippo*-ból vált *Abu* atya-jelentése még nem tudatos; de tudatosságának nyomósabb jele van egy másik példában, melyet különösen érdekesnek tartok. Múzeumunk könyvtárában van többek között egy különösen vulgaris arab nyelven irott keresztyén kézirat, melynek tartalmáról ezen kéziratok általam eszközölt ismertetésében a XXII. sz. alatt számot adtam (Magy. könyvszemle 1880. p. 120.) Többek között valami Sz. Viktor, Romanus fiának arab nyelven, tudtommal, eddig ismeretlen martyrologiumát is tartalmazza e kézirat, melyet érdekességénél fogva adandó alkalommal külön szándékozom ismertetni. Az említett martyr életrajzában gyakran fordul elő, hogy a Románus hatalmas pogány úrnak Krisztus hitére tért fiát, visszacsalogatják a pogány hithez, és ez alkalommal különösen két istenről szólnak hozzá: *Artâmîsz*-ról és *Abu Szejdûn*-ról, azaz Artemis-ről és Poseidon-ról. Az utóbbi nevet kezdő πο-ból az arabban *Abu* lett. Valóságos népetymologia. Azt mondottam fenn, hogy e példában az *Abu* arab jelentése öntudatosabban nyilatkozik, mint a Hippokrates *Abukrat*-féle

arab nevében. Ez különösen onnan tünik ki, hogy az *Abu Szejdûn* összetételben az *Abu* valóságos arab módon declináltatik is. E mondatban pl. (idézett codex fol. 51. a.) «És kiszidták Romanust és szólottak: ezen világosság nem illet mást, mint Artemis-t és Pozeidon-t.» A Pozeidon már nem *Abû Szejdûn*, hanem *aba* (*abu* accusativusa) *Szej dûn*, a mi arra mutat, hogy az arab ember ezen tulajdonnévben az Abu-t csakugyan arab értelemben «atyára» értette. Különben nem declinálta volna.

Ezek az arab népetymologia körül észrevehető főszempontok.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

Eros és a méh.

Kis méh pihent a rózsán,
Eros nem vette észre
És megsebezve érzi
Ujjában a fulánkot.
Szaladva és röpülve
Szép gyönge Kypriához
Jajgatja kis kacsóit.
Végem, mamácska, így szól,
Végem van, és halálom!
Szárnyas kigyócska megszúrt,
A mely a földmívestől
Méhnek van elnevezve.
Felelve kérdi anyja:
Ha méh fulánkja úgy fáj,
Hogy fájhat ám azoknak,
Eros, kiket te sebzesz?

Ford. P. T. E.

Ennius.

(Sat. 6—7. Vahl.)

Légy üdvöz, Ennius, ki szíved mélyiből
Az emberekre lángzó éneket köszöntsz!

Ford. P. T. E.

A SZÓJELENTÉS ÁLTALÁNOSSÁGA.

A nyelvekben eredetileg szigorú takarékosság uralkodik. Nem arra törekszenek, hogy a szókincset új tövek költése, vagy a képzés buja sarjadoztatásával gazdagítsák, hanem arra, hogy a megteremtett alakok lehetőleg sok és sokféle jelentést elhordozhassanak. A megkülönböztetés — a fogalmak specificatiója szerént — miről e közlönyben a minap már igen érdekes szó hallatszott, csak másodlagos álláspont, melyre csak jelentékeny művelődés után jutni.

A nyelvtörténet és a mindennapi tapasztalás egykép bizonyítja, hogy az általános gondolat előzi meg rendesen a különöset, mint tökéletlenebb a tökéletesebbet, nem pedig megfordítva. Kezdetben a nemek nem elvonás utján keletkeznek, hanem egyszerü alkalmazás által.

A felületes szemléleteken alapuló hiányos képek nagyon könnyen hasonlíthatnak egymáshoz s így felcserélhetők vagy eggyé olvaszthatók. Ha az első szemlélettel a következő csak némileg is egyezik, tüstént emlékezetbe hozza annak képzetét, s mivel a képzet már többé-kevésbbé állandó tulajdonunk, hajlandók vagyunk az újabb szemlélet is annak részére bocsátani, vagyis ahhoz kapcsolni, így legalább megmenekedvén a különös vesződségtől tüzetesen figyelni, külömböztetni. Ez annyiszor ismétlődhetik eseteken át, a hányszor csak hasonlatosságot észlelünk; a mit pedig a dolog természeténél fogva annál könnyebben észlelhetünk, minél többedszer történt már a képzet visszaidézése.

Tehát a szavak nagyobbrészt mindjárt az első szemléletek alkalmábul keletkeznek; aztán, ha rokon, vagy legalább némileg hasonló szemléletek következnek, képzeteiket szintén csak az előbbire már megalkotott szóval jelöljük. Innen származik e szavaknak fő vonatkozásuk különössége mellett is általános jelentésük.

A szavak esetleges eredete és ingatag jelentése nem nagy támasza a szabatos gondolkodásnak, hanem oka a synonymák szaporaságának. Mikor az egyértelmü szavakat a behatóbb

ismerés folytán külön-külön jelentésre kellene lefoglalni, legjobban érezzük, hogy ez csak bizonyos erőszakolással történhetik, s utoljára is megmarad a szónak új, szűkebb jelentésé mellett a régi tágasabb is; mi könnyen vezethet aztán félreértésekre. Különösen a műszavaktól követeljük meg, hogy mindig saját, szabatos értelmük legyen; vegyítés és keverés, szóelem és szótag, gyalogtőke, csonkatőke, szőllőbujtás, rakás stb. szolgálhatnak például; de biz ezekben is a betüszerinti vagy, ha úgy tetszik, általánosabb jelentés érvényének csak a biztos szakismeret tudja utját állani.

Ha nem újabb és újabb tárgyakat szemlélünk egymásután, hanem újra meg újra kell szemlélnünk: akkor az eleintén tökéletlen kép lassankint elkészül tökéletesen, hű jellemzője a tárgynak, de épen ezért kizárólag csak ennek, másoknak nem, mikben ama részletes vonások nincsenek. S ha az általános, jobban mondva határozatlanabb jelentésre megtartjuk a régi szót, ha nem is új gyöknek költése, de legalább képzés utján.

Vigyázzunk azonban; mert minden parányi értelmi árnyalatot új kifejezéssel jelölni, még ha lehetne, sem lenne czélszerű, a szavaknak nem az levén rendeltetésük, hogy a gondolatot szolgailag bilincseljék egyes szemléletek apró körülményeihez, hanem hogy épen általuk szabaduljon meg a szemlélet lényege mindentül, a mi veszendő, mellékes, zavaró és lényegtelen, hogy magasabb és általánosabb képbe emelhessük azt.

A szavak értelmének specificatióját bizonyos határon túl erőltetnünk nem kell; mert a mely dolgok lényegileg egyeznek meg, azokat közösen szükséges elneveznünk, hogy az összetartozó eseteket gondolatunkban is valóban összefoglalhassuk.

Természetes, hogy a képek közül, mikre a szó vonatkozik, egyik a többinél elevenebb lesz s azok csak úgy csatlakoznak hozzá, hogy segítségével szintén megelevenedhessenek az emlékezetben.

Mikor a figyelmet nem a fő, hanem valamelyik mellékképre kellene fordítani, akkor következik igazán szüksége a tulajdonképeni elvonásnak: mi a valóban közös, megegyező rész? és mi a különbség? Ez már szorosan vett belátást köve-

tel elemzés utján; azért is a szellemi életnek csupán magasabb fokán képzelhető.

Teljesen egy rangú és egy osztályba sorozható dolgok közül is néha az egyiket csak nagy általánosságban veszszük észre és fogjuk fel, a másikat pedig igen is tüzetesen. Aztán az utóbbit különösen nevezzük meg, az előbbit pedig csak oly névvel, mi más dolgoké is, noha nem közelebb rokonuk e dolgoknak, mint a megkülönböztetett.

E részrehajlást a nevek osztogatásában az illető dolgok iránt való kiváló érdeklődéstől magyarázhatni; de kétségtelen, hogy nagy akadálya először mindjárt az egyes eset tüzetes megismerésének is, másodszor pedig és főleg minden alapos gondolkodásnak, a fogalmak osztályozásának, a valódi tudásnak.

Az együgyü népies beszéd ragaszkodik e szokáshoz. A minek tolla van és röpül, az madár mind: a gólya madár, a pitypalaty is madár, a papagály a strucz még inkább madár; de a szemtelen veréb, mely mindenütt alkalmatlankodik, már nem madár, hanem különösen veréb, a tyúk, mely a gazdaszszonynak tojik, semmi esetre sem madár, csak tyúk, a lúd, melyet mellesztenek, tömnek és esznek, szintén stb.

Határoznak oly vonások a felfogásban, mik távolról sem lényegesek, de véletlenül nagyon érdekesek. Innen származik aztán a rendes szavak fonák alkalmazása, a nem költői, hanem bárgyu szócserék; pl. veszi észre a nép, hogy a férgek, miket ismer, általán rútak, kellemetlenek és ártalmasak: s a hol e tulajdonok, kivált együtt feltünnek, ott csak férget és féregrül beszél. A kellemetlen gonosz ember ‚átkozott féreg', a rút és rosz, ‚csunya féreg'. A farkas is féreg, legfölebb ‚toportyán féreg'; a tyukot elviszi a féreg (a róka), a tojást kiszopja a féreg (a menyét).

Bizony az sem szolgálna igen éles és szabatos gondolkodásmód tanubizonyságául, ha pénzünk, földünk, házunk még ma is marha volna, mint hajdan volt: ökrünk, szamarunk ugyis marha vagy barom, a tyukok, ludak, réczék pedig baromfiak vagy apró-marhák.

Dr. Babics Kálmán.

HOMEROSNAK MAGYAR FORDITÓI.

Homeros költeményei, mint a világirodalom egyik remeke, mindazon népekre, a melyek valódi műveltségre igényt tartanak, nagy befolyással voltak és lesznek mindaddig, a míg a szép és a nemes, a tudomány és a művészet iránt érdeklődni fog az emberi nem.

Alig hiszem, hogy léteznék irodalmi mű, a melynek annyi sok magyarázója, fordítója, feldolgozója és utánzója volna, egy szóval: a mely oly nagy, és pedig mindenféle nyelven megjelenő, irodalmat teremtett volna, mint épen ez.

Igen természetes e szerint, hogy Homeros költeményei a mi irodalmunkba is, habár meglehetős későn, nemzeti köntösben tartották bevonulásukat.

Hogy ez épen csak egy század előtt történt, annak az volt az oka, hogy tudósaink és velök együtt nemzetünk a latin nyelvnek uralma és befolyása alatt levén, senki sem gondolhatott arra, hogy ezen drága költeményeket nemzetével, nemzeti nyelven közvetítse.

Ezen körülménynek tulajdonitható, hogy Cesinge János (Janus Pannonius) 1569-ben az Ilias VI. könyvéből a Diomedes és Glaukos közötti páros viadalt; Bergler István Homeros Iliasát 1707-ben, az Odysseát pedig 1762-ben, nemkülönben Kunich Raymund 1784-ben Homeros Iliását latin fordításban kiadták.

Az, a ki legelőször megkísérlette Homeros költeményeit nemzeti nyelven visszaadni, vala Molnár János. Őt illeti a kezdeményezés dicsősége!

Utánna többen léptek ezen nemes versenytérre, hol kisebb, hol nagyobb szerencsével szárnypróbálgatva, elérhetik-e, vagy legalább megközelíthetik-e ezen mæoniosi madár magas és merész röptét?

És habár egynehány alig-alig tudott felemelkedni és rövid s hiábavaló erőlködés után szárnyatszegve hullott a földre, hogy többé fel ne támadjon; valának mások, a kik vígan felkerekedve reményt ébresztettek (v. keltettek), hogy czéljokat elérik; de

kitartást nem mutatva, már útjok kezdetén a rájok várakozó díjtól elüttettek; míg végre csak egy maradt, a ki sem munkát sem fáradságot nem kímélve a nagy és egész útra vállalkozott ugyan, de ideálját csakis egyes momentumokban közelítette meg, míg legtöbb esetben nagyon távol elmaradt töle.

Ezen képben Homeros magyar fordítóinak három nemét jeleztem.

Ezekkel megismerkedni, azaz: az általok létesített Homeros-féle fordítások becsét meghatározni ezen tanulmány czélja, mely czélt csak úgy vélem legbiztosabban elérhetőnek, ha a rendelkezésünkre álló fordításokat, a római és görög classicusok feldolgozása- és megbírálásánál jónak bebizonyult módszert ezekre is alkalmazva, minden irányban analysálom.

Ez esetben ismét arra, hogy az egyes műfordítók relativ becsét megítélhessem és feltüntethessem, egyike a legmegbízhatóbb eszközöknek az összehasonlító eljárás.

Minthogy pedig csak ott lehet a legsikeresebben összehasonlítani, a hol ugyanazon anyag vagyis tárgy képezi az alapot, melyet több és pedig egymástól különváltan fáradozó munkás saját felfogása, ihlettsége szerint feldolgoz: azt hiszem, hogy talán helyesen cselekedtem, midőn Homerosnak magyar fordítói közöl csakis azokat választottam tanulmányozásom tárgyául: a kik *a)* Homeros versmértékében kísérlették meg a magyarítást; *b)* a kik egytől egyig ugyanazon részletet fordították le.

E szerint csakis a következő magyar fordítók jöhetnek tekintetbe: Molnár János (1789 Magy. Muz. I. k. p. 366. k.); Révai Miklós (1815 Erd. Muz. II. 154—171.); Kölcsey Ferencz (1816 Szépirod. Figy. II. 2 félév 326); Vályi Nagy Ferencz (Sárospatak, 1821); Hertelendy Gábor (Pozsony, 1835); Szabó István (Budapest, 1850/1) és ugyanaz (Budapest, 1853); Zombory Lipót (Uj Magy. Muz. 1854); Szeremley Károly (1857); P. Thewrewk Emil (1862); Rákosy Jenő (1873); a részlet pedig, mely mindezen fordítónál előfordul Homeros Iliasa I. könyvének első 52 verse.

Ámbár ezen részlet terjedelmére nézve csekély, mégis, a mint alább ki fog tünni, elegendő annak kimutatására: hogy

milyen sajátos eljárást követett és követni fogott minden egyes fordító ezen mesterműnek a nemzeti nyelvbe való átültetésénél.

Ebből különösen ki fog tűnni: hogy miképen bántak el fordítóink a magyar nyelvvel, alkalmazva azt *a)* külsőleg, azaz: a magyar hexameter megalkotására, *b)* belsőleg, azaz: a költő magasztos gondolatainak visszaadására.

a) A külsőségekhez számítom a hexametert, és pedig alkatrészeit, kellékeit illetőleg. Ennek kellékei a lábmetszet (cæsura) és sormetszet (diæresis), mely ismét hangzatosságát, a rhythmust feltételezi.

A kérdés ezekután az vajjon a magyar hexameternek kell-e alkalmazkodnia ezen antik versforma természetéhez, és ha igen, mennyiben? Szabad-e elhanyagolnia a láb és sormetszetet? ha nem, akkor Vályi Nagy Ferenczet és Szeremley Károlyt illeti a dícséret, hogy a 10 fordító közől egyedül ők azok, a kik mind az 52 versben mind a láb mind a sormetszetet következetesen alkalmazzák, míg ellenben a többinél azt többékevésbé elhanyagolva találjuk; és pedig:

*Molnár János*nál 2-szer u. m.:

3. sor. És sok Bajnok lelkeiket poklokra taszítá
44. » Mérges haraggal Olympusnak tetejérül alá száll

*Révai Miklós*nál 2-szer u. m.:

11. sor. Hogy dühös indúlattal egyik versengene mással
28. » országtokba. Leányomnak, mert érte kesergek

*Kölcsey Ferencz*nél 3-szor u. m.:

5. sor. S mindenféle madárnak: s bétölt Zeus akaratja
9. » Letó s Zeus fia, ki megboszankodva királyra
46. » S vállain a nyilak elcsördűltenek a haragosnak

*Hertelendy Gábor*nál 10-szer u. m.:

5. sor. Halmozván: végzése betellesedett Kronionnak
7. » Atreides, fejedelme a népnek, s égfi Achilleus

14. sor. Díszkoszorút, tovatzélos Apollét, lelve kezében

22. » Minden többi Achaii szavazva kivánta, hogy e pap

25. » Ám hanem elkergette s imígy rohaná meg igével

26. » Téged öreg, hajts szóra ne érjelek itt a hajóknál

34. » Ment tsendessen a dobzó tenger partjai mellett

36. » Fölségének Apóllnak, a kit szüle széphaju Létó

41. » Kecske a vagy bika tzombot ezen kérésre ne vess meg

52. » Hajgált, szüntelen égtek a sok tüzön emberi testek

*Szabó István*nál 8-szor ú. m.:

9. sor. Létó és Zeus gyermeke: mert a fejedelem ellen (1850/1)

1853-ban pedig ekképen, de nem a legszerencsésebben javítva:

Letó s Zeusz gyermek. Mert a fejdelem ellen

19. sor. Ám engedje az istenség feldúlni tinektek (1850/1)

1853. Ám engedje tinektek az ég feldúlnotok immár

23. sor. Megtisztelni, s fogadni becses váltságait: ámde

Az 1853-iki kiadásban már meg van a *diaeresis.*

31. sor. Vásznat szőve s az ágyamnak szolgálatot adva (1850/1 és 1853).

41. » Égni tüzedre, ohajtatomat cselekedd meg ez úttal (1850/1 és 1853).

44. » Íme Olympos bérczeiről bosszúsan elindult (1850/1)

Jobb 1853. S ment hangos szivvel lefelé a bérczes Olympról

50. sor. Öszvérekre irányzа előbb és furge kutyákra (1850/1 és 1853)

51. » Annakutánna magukra lövén a mirigyes ijat (1850/1 és 1853)

*Zombory Lipót*nál 16-szor: 2. sor 7. 9. 17. 20. 21. 23. 24. 25. 30. 36. 42. 43. 48. 51. 52.

*Thewrewk Emil*nél 9-szer: 5. 6. 9. 10. 14. 20. 39. 43. 44. sor.

*Rákosy Jenő*nél 6-szor: 4. 10. 13. 30. 49. 51. sor.

A hexameter tökéletlenségei közé számítják, ha a vers végén vagy 4—5 tagú szó, vagy egytagú megelőző többtagú szóval használtatik. Legalább ez az egyik oka, hogy Horatius satirái és epistolái hexametereit nem tartják mintaszerű alkotásuaknak; a mi igen természetes, mert az ilyen jelenségek nem alkalmasak arra, hogy a rhythmust előmozdítsák.

A kérdés ennélfogva az: vajjon ez a jelenség megengedhető-e a magyar hexameterben? ha nem, akkor egy magyar fordító sem volna ment ezen hibától, a mint azt a következő idézetekből látni fogjuk:

a) 4—5 tagú szó a hexameter végén. Ide nem számítom az ilyenféléket: visszakerülvén; összvecsapodva, hanem: veszekedni, elfogadódjon, koszorustul (Hertelendynél); tiszteletében (Szabónál); kuvaszoknak, nyilaiddal (Zomborynál); akaratja, ölelendem (Szeremleynél); Achajaiaknak, megbecstelenité, népvezetőkhez, indulatosnak (Thewrewknél); boszujáról madaraknak, danausoknak stb. (Rákosynál).

b) egytagu szó a hexameter végén:

Molnár: 23. fakadt hogy,
26. öreg ne,
40. úgy, hogy,
50. rettenetes sor,

Révai: 40. utóbb is,
60. vállain a mint,

Kölcsey: 47. merít és,
48. nyilát is,

Hertelendy: 2. tsapást szórt,

22. hogy e pap,
47. ott meg,
50. előbb tsak,

Szabó: 47. ugy ment,
48. nyilát lőtt,

Zombory: 8. ele Zeusz,
24. ez, de,
28. a lányt én,
39. befedem vagy,
49. ezust iv,

Szeremley: 2. ezer bajt,
10. s a sok nép,
13. a sok pénzt,
17. és 22. görögök mind
27. ne merj, mert,
33. az agg pap,

Thewrewk: 5. volt az,
18. lakók hogy,
38. uralgsz, ha,

Rákosy: 2. siralom lett,
20. gyermekemet ki,
26. lássalak, oh agg,
27. ide jöjj még,
29. idős kort,
41. nekem ezt meg,
47. éjszaka ugy lép.

Ide nem vettem azon helyeket, a melyekben az igekötő elválasztatván igéjétől, a vers végére kerül; pl. megy el, stb.

A külsőségekhez sorolom az elisioval való eljárást. Az elisio (hangkilökés) legbiztosabban megalapítható azon a helyeken, a hol 1. két önhangzó a thesisben találkozván, együttvéve, azaz: az egyiknek kilökésével, rövid szótag gyanánt vétetik. Az elisio rendes a római költőknél, a görögöknél pedig ott, a hol azt a digamma követelte hiatus nem ellenzi. Az ilyen elisio nyomait sikerült a magyar fordítók egynehányánál felfedeznem és pedig kezdeményezését találjuk Kölcsey következő verseiben:

4. sor. Még jókor, s magokat zsákmányúl adta az ebeknek.

7. sor. Atrid férfiakon fejedelm és isteni Achilleos.

23. sor. Kellene is tisztelni papot s elvenni az ajánlást.

29. sor. S lányodat én nem adom, míg nem meg nem lepi az aggkor. Továbbá *Hertelendy* következő 11. versében:

Mert hiv imádóját, Chrysest lealázta Agamemnon

2. a hol az elisio arsisba kerülvén, hosszú szótagot képez. Erre példát nyujt Molnár János következő 22. verse:

S azzal Apollor' is, ki nyilakkal messze lövöldöz. = M. tehát az önhangzót tényleg kilöki és azt hiány-jellel jelöli.

Nevezetes ujítást kisér meg Vályi Nagy, a ki a rómaiak módjára a végtagu m-et önhangzó előtt elisióra képessé teszi mert a következő verset (1. sor.)

Zengd nekem Istenné Achilevs Peleuszfi haragját

csakis az *em* szótag kihagyásával lehet mérni.

Ugyanezen kategóriához tartozik a synizesis (összevonás) is, melyre nézve példát találunk Hertelendy Gábor 3 versében:

Sok derekas lelkeit a vitézeknek le Aishoz. Itt a *lelkeit*-nek utolsó két szótagja az arsisba esvén, ez csakis egy szótagnak vehető.

Ugyancsak a synizesisnek egy nemét és pedig rosszabb fajtájából, mutatja Hertelendynek 6. verse:

Múta először a két vezető vesze össze pörölve.

Ha legalább *miótát mótá*ra változtatta volna.

Ebből látjuk, hogy minden egyes írónál bizonyos elv, vagyis inkább valami elvi szabadosság uralkodik a hexameter megszerkesztésénél, mely viszont, ha a fordítókat egymással összehasonlítjuk, semmiféle érdemleges következetességre, szabatosságra nem enged következtetni, az általánosan érvényes szabály lehozatalát pedig épen lehetetlenné teszi; majdnem úgy vagyunk vele, mint a helyesirás törvényeinek megalapításával.

Ép úgy vagyunk fordítóinkkal a görög tulajdonnevek szótagjai mennyiségének kényök kedvök szerént való megváltoztatását illetőleg; így:

*Molnár*nál: Peleides; *Kölcsey*nél: Pelid; *Kölcsey*nél: Achillevs; *Rákosy*nál: Akhilleüs; *Kölcsey*nél: Ais; *Vályi*nál: Aisz; *Molnár*nál: Dan; *Vályi*nál: Danaok; *Réva*inál: Atreus; *Szabó*nál: Atreus.

Sőt ugyanegy irónál váltakozik az egyik alak a másikkal; így Thewrewknél:

5. sor. Ormadaraknak eléje Kronion.

21. » Tisztelvén a messzelövő Kronion vagy

14. » Tartva kezében a messzelövő Apollo füzérét.

21. » Tisztelvén a messzelövő Kronionfi Apollont.

Épen oly feltünő a görög tulajdonnevek magyarított alakjainak külömbözése nem csak hangi alkatrészeiket, hanem helyesirásukat is tekintetbe véve; így olvasható: *Peleides* (Molnárnál); *Pelid* (Kölcseynél); *Peleusfi* (Vályi, Hert., Szabó, Thewrewknél); *Peleoszfi* (Zomborynál) *Peleüsz fia* (Rákosynál):

Akilles (Molnár, Rév., Zom.)
Achillevs (Kölcsey)
Achilevsz (Vályi)
Achiles (Hert.)
Achilleus (Szabó)
Achilles (Szabó)
Akhilles (Szabó)
Akhill (Szerem.)
Achileus (Hert. Thewrewk)
Akhilleüsz (Rákosy).
E szerint van 10 alakunk.

Akéai (Molnár)
Acháji (Vályi, Zomb.)
Achajai (Thewrewk)
Akhiv (Szabó, Rákosy)
4 alak; a többinél részint görögök, részint danaok.

Jó (Molnár)
Jupiter (némi anachronismussal Rév., Szer.)
Zevs (Molnár Kölcsey)
Zeüsz (Vályi, Rákosy, Zomb.)
Kronion (Hert. Thewrewk)
Zeüs (Szabó)
Zeüsz (Szabó)
Zeusfi (Szabó)
Zevsz (Zomb.) Tehát 9 alak.
Atrides (Moln., Rév., Szabó)
Atrid (Kölcsey, Vályi)
Atreides (Hert., Thewr.)
Atrevszfi (Zomb.)
Atrida (Szerem.)
Atreüsz (Rákosy).
Összesen : 6 alak.
Latona (anachronismussal Révai, Szer.)
Létó a többi mind.

Krises (Molnár)
Krizes (Révai)
Chrüses (Kölcsey)
Chrüzesz (Vályi, Zomb.)
Chryses (Hert. Thewr.)
Khryses (Szabó, Rákosy)
Xryses (Szerem.)
Összesen 7. alak.
Tzilla (Molnár)
Czilla (Révai)
Killa (a többi).
Fébus (Molnár)
Phoibos (Kölcsey)
Foibosz (Vályi)
Phoebus (Hert.)
Phöbos (Szabó)
Phoibosz (Zomb., Rákosy)
Phoebos (Thewrewk).
Összesen : 7 alak.

Ezen tények magok is egy kis tanulmányt érdemelnek. Ennek segítségével ugyanis ki lehetne mutatni, hogy 1. melyik fordító volt következetes és melyik nem; továbbá 2. minő elveket vallott a görög hangok átirásánál. Így nem volna nehéz kimutatni, hogy azt, a ki *Achilleus*, *Achilles* és *Akhilles*-t, *Zeüs*, *Zeüsz* és *Zeusfi*-t ir, a mint Szabó teszi, következetesnek tartani nem lehet, míg ellenben bizonyos, hogy Kölcsey, Thewrewk stb. híven és következetesen a görög eredetihez tartották magokat; hogy Molnár az eredeti χ-t rendesen k-val, Rákosy pedig *kh*-val átirja stb. Elég az hozzá, hogy ezen a téren oly zűrzavar uralkodik, mely sürgős orvoslásra, és pedig a philologusok részéről vár.

A külsőségekhez sorolom még, az itt felhozott eseteken kívül, a sajátszerű szóalakokat és szóképzéseket, a melyek fordítóinknál először lépnek fel. Így Révainál: 55. tedd meg *kivántomat*; Hertelendynél: 6. v. *múta* = mióta; 7. v. *bujtá* = bujtogatta; 2. v. *komorévű*; Szabónál: 5. v. *véggyelmeinek* = végzet; 41. v. *óhajtatom* = óhajtás; Zomborynál: 39. v. hogy ha *imádódat* = templomodat. 42. v. *lakjanak* = lakoljanak. Mint kevésbbé szokott alakok sorolhatók ide a Kölcseynél előforduló 32. v.

békbe = békében; 13. v. hozvája = hozván 18. v. birvájok = bírók.

Ha már az alaktani és szóképzési furcsa jelenségeket megvilágítottuk, lássuk még a sajátságos syntactikai tüneményeket és szólásmódokat is; így pl. a græcismus kirivó a 42 v.-ben Kölcseinél: *könnyeimet bünhődjék*, Vályinál: *könnyeim lakolják* (a mint egyáltalában Vályi Kölcseynek befolyása alatt áll, l. m. a 26. és 52. verset); Hertelendynél áll a viszonyszó *ellen* ért helyett és *oldani* megszabadítani helyett. 20. v. Kedves gyermekemet pedig *oldani kintseim ellen;* Szabónál 25. v. szigorún kikelő (= fenyegető) szók. 33. v. az öreg *bévette tanácsát* = elfogadni és 43. v. ájtatos *esdését bevévén* Apollon, míg az 1853-ki kiadásban: Apollo kegyes *szavait füleli*. Révainál 52. v. *kifüzni* = ékesíteni a templomot koszorúkkal.

Ennyit a külsőségről. Térjünk most át a feladat második részére, t. i. annak kimutatására, mennyiben sikerült fordítóinknak a költő gondolatait, a költemény színgazdag képeit megközelíteni és azoknak magyar nyelven megfelelő kifejezést adni. A színezésnek egyik és pedig igen hathatós segédeszköze az epitheton, a jelző. Hogy Homeros a jelzők használatában mester, azt mindenki tudja, a ki vele foglalkozik. Lássuk, menynyiben sikerült fordítóinknak őt e tekintetben megközelíteni?

Homerosnál a μῆνις οὐλομένη Molnárnál: semmi; Révainál körülírva: *néprontó veszedelmével;* Köl. és Thew. *vészes;* Hert. *komorévű* (az irodalomban nem fordúl elé); Szabónál: *ádáz* és *bősz;* Rákosynál: *gyilkos*, mely taián legjellemzetesebb.

νοῦσος κακή Molnárnál: *mérges tar mirigy;* Rév. *döglelętes nyavalya;* Köl. *gonosz;* Vályi: *rosz* nyavalya; Hert. *gonosz* dög; Zom. *mirigy kórság;* Szer. *dögvész;* Thew. *gonosz dögvész* (jó); Szabó, Rák. csak: *vész*.

δῖος Ἀχιλλεύς Molnárnál semmi; Rév. *a nagy;* Köl., Rák. *isteni;* Vályi, Szabónál: *felséges;* Szabónál 1853. *híres;* Zom. *isteni bajnok;* Hert. égfi; Szer. plane *félisten;* Thew. *tündök*.

θοαὶ νῆες Mol. és Rév.-nál semmi; Köl. Szer. gyors; Vályi, Thew. *sebes;* Hert. *gyorsszerű;* Szabó: *úszka;* Rák. *fürge* (a mi talán legjobb).

ἐϋκνήμιδες Ἀχαιοί Mol. *izmos szárnak;* Rév. *fegyverben*

fénylő; Köl. *saruzott;* Vályinál: *jó saruszáras;* Hert. *szárvasas;* Szabó: *pánczélos;* Zom. semmi; Szer. *jól saruzott;* Thew. *lábvértes* (a leghelyesebb); Rák. *fényes vértü.*

ἑκήβολος Ἀπόλλων Mol. *ivjas;* Rév. körülírva: a ki *nyilakkal messze lövöldöz;* Hert. *toratzélos* és *toratzélu;* Szabó: *tegzes;* Rák. *gyors nyilazó;* a többi: *messzelövő* (a mi legjobb)

ἀπερείσι' ἄποινα Mol. semmi; Rév. *temérdek;* Köl. *végtelen;* Vályi: *végetlen;* Hert. *derék váltó;* Szabó: *roppant birság* és *tetemes pénz;* Zom. *nagy díj;* Szer. *sok pénz;* Thew. *végetlen sarcz;* Rák. *nagy válság;*

ἀγλαὰ ἄποινα Mol. semmi; Rév. *fényes ajándék;* Kölcs. csak: *ajánlás;* Vályi: *drága sarcz:* Hert. *váltószer;* Szabó: *becses váltság* 1853. csak: *váltság;* Zom., Szer. csak: *díj;* Thew. csak: *sarc;* Rák. csak: *váltság.* (Egy sem elégít ki.)

κοίλῃσιν παρὰ νηυσί. Mol., Hert., Zom. semmi; Rév. a szövegtől egészen elütő körülírással: *seregünk meglepte* hajók; Köl., Szer., Rák. *öblös* (jó); Vályi: *görbe;* Szabó: *úszka, ericke* (hamis); Thew. *nagyöblü;*

κρατερὸν μῦθον Mol. csak: *tsufolva fenyítvén;* Rev. *szúrogató mocskok;* Köl., Zom. csak: *fenyegetve;* Vályi csak: *fenyegette;* Hert. csak: *megrohanni* igével: Szabó: *szigorún kikelő szókkal;* Szer. *rája rivall;* Thew. *keményen rája parancsol;* Rák. *szidalommal bántalmazva ereszti.* (E szerint csak Szabó adja vissza a jelzőt, de nincsen köszönet benne.)

πολυφλοίσβοιο θαλάσσης Mol. *zörgő tenger* (furcsa); Rév., Rák. *zúgó;* Köl., Szer. *zuhogó;* Vályi: *sokzaju;* Hert. dobzó; Szabó: semmi, de 1853. *habüvöltös;* Zom. *morajos;* Thew. csak *tengerözön.*

ἠύκομος Λητὼ Mol. *gyönyörűen befont haja;* Rév. *fürtöshaju;* a többi: *széphaju;*

Κίλλα ζαθέη Mol. *áldott;* Rév. *hires;* Köl. *jeles;* Vályi: *isteni szép;* Hert., Rák. *szent;* Szabó, Thew. *szentséges,* Szabó 1853.: az elhibázott: áhitatos Zom. *csudálandó;* Szer. *dicső;*

ἀμφηρεφέα φαρέτρην Mol. semmi; Rév. *tele tegze;* Köl. *befödezett tegez;* Vályi: *boltos fedelü;* Her. *jól betsinált:* Szabó: *fedeles puzdra;* Zom. *betedett puzdra;* Szer. *fedeles tokmány;* Thew. *jó záratu buzdra;* Rák. *szorosan elzárt tegez;*

ἀργυρέοιο βιοῖο. Csak azért hozom fel, mert Hert. *ezüst kirugóval* fordítja.

Κύνας ἀργούς Mol. semmi; Rév. *gyors agarak;* Köl. *vizsga kutyák;* Vályi: *gyors fajta kutyák;* Hert. *serény ebek;* Szabó, Thew. *fürge kutyák;* Zom. *holmi kuvasz;* Rák. *gyorslábu kutyák;* Szer. (tökéletesen hamisan) *rest eb;*

βέλος ἐχεπευκές Mol. semmi; Rév. *öldöklő nyíl;* Köl. *epés nyil;* Vályi: *fanyar;* Szabó: *mirigyes ij;* Zombory: *ádáz tegez;* Szer., Thew. *mérges* nyil (jó); Rák. *bús nyilazó;*

Σμινθεῦ. Érdekes Molnárnál az ezen szónak megfelelő: *Egérvár.*

Lássuk most miképen domborodnak ki az egyes gondolatok és képek és mennyire közelítik meg az eredetit?

Agamemnon megsérti Apollont. Erre Apolló Molnárnál *harsány módra felhorkan;* Rév.-nál *méltán felgerjed;* Köl-nél *megbosszankodik;* Vál.-, Rák.-nál *haragszik;* Her.-nél *a királyon eped;* Szabónál *a fejedelem ellen felgyulad,* 1853-ban pedig *felharagszik;* Zom.-nál *neheztel;* Szer.-nél *megharagszik;* Thew.-nél *neki bőszül* (legjobb);

A pap megjelenik a görög táborban. Molnár szerint: *kezét az aranybot s ívjas Apolló tzimere tzifrázá;* Rév. sz. *Istene szentséges süvegét és az arany pálczát tartja kezében;* Köl. sz. *Apoll fövegét egyben arany bottal tartja kezében;* V. sz. *Foibosz koszorúja aranyos botja körül volt kezében;* Hert. sz. *Diszkoszorút lel* (tehát *valaki* tudtán kivül kezébe nyomta) *kezében, rajta az arany páltzán;* Szabó sz. *Apollo koszorúját hozza kezében fent az arany jogaron;* de 1853-ban már a koszorú nincsen a jogaron, mert csak: *hoz koszorút és aranyos jogart;* Zom. sz. *markolja Phoibosz süregét s az arany fejedelmi pálczát;* Szer. sz. *kezében tartja az arany botot és a süveget;* Thew. sz. *tartja Apollo füzérét arany botján;* Rák. sz. (már a magyarázatot is bele foglalva): *kezében van az arany pálcza Apollo borostyán gallyairal;* Mennyi kép!

Midőn a pap beszédjét végzi, az archivok Mol.-nál *egyezvén mindarra fakadnak:* Rév.-nál *hajlanak ugyan s egyetemben helyesnek tartják;* Köl.-nél *a pap részére hajolnak;* V.-nál *megegyezvén felelnek;* Her.-nél *szavazva kivánnak;* Szabónál már *felzúgnak;* Zom.-nál *helyeslőleg kezdenek beszélni;* Szer.-nél *rá*

áll a népség; Thew. *helyeslőleg mondják;* Rák.-nál *az Achivok helyeslő szózata kívánja* (a valót Thew. és Rák. adják).

Agamemnon nem enged a pap kérésének, sőt megfenyegeti, hogy leányát házánál fogja tartani és pedig ott fog Mol. szerint *varrni* (sic) *és ágyát vetegetni;* Rév. sz. *a leány Argos vára belső teremében gyenge kezével ott fog szőni és ágyának lesz részese* (mennyi itt a toldalék, a melyről Homeros semmit sem mond!); Köl-nél *fog vászna körül járni és ágyának lesz részese;* Vál.-nál *szátyra körül fog szolgálni;* a többi, mint Kölcsey; Her.-nél *szövő fog takátskodni és nyoszolyáját megosztja vele;* Szabónál *vásznot sző és ágyának szolgálatot ád;* Zom.-nál *szövögeti a vásznot és vetegeti estvénként* (sic!) *az ágyat;* Szer.-nél *fog hímzeni és szőni, éjente pedig ő majd ölelendi* (ez már azután magyarosan van kifejezve!); Thew.-nél *vásznat sző és ágyának részese;* Rák.-nál *ágyát fogja alája vetni s a vetéllőt dobra sürögni* (legjobb Thew. és Rákosyé).

Agamemnon beszédjére megijed a pap és távozván Mol. szerint: *járkál magányos lépéssel és kéri szörnyü zokogással Apollót* (itt nagyít Mol.); Révainál: *reszteg megy búba merülve és az égbe tekintvén kéri Apollót* (erről is kevesebbet tud Hom.); Köl.-nél *némán jár* (helyes) *s félre vonulva tovább hosszan könyörög* (ez is helyes: *hosszan* kivételével); Vál.-nál *hallgatvást megy és messze hogy ér, könyörög fenszóval* (helyes); Her.-nél *tsendesen megy s távul járván könyörögve panaszol;* Szabónál: *indul szótalanul* (helyes) *a tenger görbe* (?) *szegélyén s sok* (?) *imával eseng;* Zom.-nál *nagy hallgatag indul utnak s menve sokat könyörög;* Szer.-nél *indul haza halkan* (?) *s többször az utjából kiki tér* (?) *és imádkozik buzgón;* Thew.-nél *hallgatva megy és jó messzére eljutván könyörög* (helyes); Rák.-nál *némán tova ballag s oldalra letérve fenszóval imát kezd.*

A pap imájában felemlíti Apollónak tett szolgálatait, a többi között M.-nál: *hogy templomja tőle nyerte födelét;* Rév.-nál: *hogy virág-koszorúkkal kedvére kifűzte ékes templomát* (egészen költött); Köl.-nél: *hogy födelezte templomát;* Vál.-nál: *hogy szentházát fedte elégszer;* Her.-nél: *hogy házában némelykor izére volt* (sic!); Szabó: *hogy temploma* (1853. imola) *épült általa;* Zom.-nál: *hogy imádáját csinosan befedé* (sic!); Szer.-

nél: *hogy kedvese felkoszorúzta templomát;* Thew.-nél: *hogy templomot kedvére épített* (helyes); Rák.-nál: *ha a templom, kit épített, kedvére való* (helyes).

A pap imája végén arra kéri Apollót Mol.-nál: *Összvenyilaztatván tőled Dán tábori rendek könyhullásomnak tüstént adják meg az árát;* Rév.-nál: *Tedd nyilaid hullásokkal levetetve lakoljon könnyeimért s keserü búmért a büszke Görögség* (ismét megtoldva Hom. egyszerűsége); Köl.-nél: *könnyeimet danaok bünhődjék a te nyilaiddal;* Vál.-nál: *Könnyeim a Danaok nyilaidnak veszve lakolják* (?); Her.-nél: *csak pótolják nyilaid Danaoktól könnyeim árát* (mi ez?) Szabónál: *Bünhödjék könnyeemért az Akhivok serge nyiladtól;* az 1853: *Bünhödjék könyemért nyilaidtól az argosi tábor;* Zom.-nál: *Könnyemért hadd lakjanak* (?) *a danaok nyilaiddal;* Szer.-nél: *Állj bosszút értem nyilaiddal az Akhaji népen;* Thew.-nél: *Bárcsak az argosi had könyemért nyilad által adóznék* (helyes); Rák.-nál: *Könnyeimet nyiladon keserüljék meg az akhivok* (helyes).

A pap imájára Mol.-nál *könyörül Fébus;* Rév.-nál: *panaszát meghallja;* Köl.-nél és Vál.-nál: *rá hallgat;* Her.-, Zom.-, Szer.-nél: *meg hallja;* Szabónál: *beveszi ájtatos esdésit;* de 1853-ban: *füleli kegyes szavait* (?); Thew. és Rák.-nál *meghallgatja* (helyes).

Erre elindul Apollo és pedig Mol.-nál: *Olympusnak tetejéről alá szál;* Rév.-nál: *leereszkedik* (?) *a magas égből* (?); Köl.-nél: *jön Olymposnak bérczeiről;* Vál.-nál: már *jött Olümposznak hegyeiről;* Hert.-nél: *jött is O. tetejéről;* Szabónál csak: *elindúl O. bérczeiről;* 1853. pedig: *ment a bérczes Olympról;* Zom.-nál: *lerohan az olympi tetőkről;* Szer.-nél: *jött az olympi hegyében* (vad magyarság); Thew.-nél: *megy le Olym. csúcsáról;* Rák.-nál: *gyorsan száll alá az O.-ról* (helyes).

A mint így megy Apolló Mol.-nál: *vállain a nyilak, a tegez, ív tsattogva zörögtek* (valamivel több mint Homerosnál); Rév.-nál: *vállain a mint jött sebesen haragos mozgásban összvecsapódva zördült a sok nyil;* Köl.-nél: *s vállain a nyilak elcsördültenek a haragosnak mozdulási között* (helyes); Vál.-nál: *a nyilak a haragos vállán hangozva csörögtek, a mikor ö mozdult;* Her.-nél: *Tsörgött is biz a sok nyil, a mint ment nagy haragosan* (nevezetes ezen versben a sok egytagu szó); Szabónál:

minden mozdulatán megcsördült a haragosnak Válla felett a nyil (sajátságos kép és tünemény!); 1853-ban: *minden lépte nyomán megcsördült a haragosnak vállain a nyiltár;* Zom.-nál: *lerohan tegzével és puzdrával a vállán* (ezen festés szerint Apollonak két tegeze vagy puzdrája volt, mert tegez = puzdra és megfordítva); *melyben a nyilvesszők fel-fel zördültek, a mint jött* (ez is költői?); Szer.-nél pedig: *a mint jött a haragos és mozogó Istennek vállain a nyil összeütődve zörög* (ez aligha nagyon borzasztó); Thew.-nél: *megcsördül a nyil mentében az indulatosnak;* Rák.-nál: *Csendül a puzdra a bús isten vállára verődve* (jó).

Végre a festői képet, a melyet Homeros csak ezen pár szóba foglal: ὁ δ' ἤιε νυκτὶ ἐοικώς és mely csak hasonlat, Mol. félreértve, így adja: *Ő maga kormos homályt környgül kerekítte magára;* valamint Her. is, ki így ír: *s komor éj képében érkeze ott meg.*

Ezen előzményekre már építhetjük itéletünket. De mielőtt ezt tennők, ki kell emelnünk Kún Pálnak a «Politikai Hetilap» 1866. 25. számában megjelent czikkét, melynek czíme: «Homerosz magyar fordítói». Ebben a szerző megemlékszik Molnár, Révai, Kölcsey, Vályi, Hertelendy, Szabó, Thewrewk, Zombory fordításairól, különösen tárgyalva és bírálva Révai, Kölcsey és Szabó fordításait. Az itélet, a melyet kimond, nem igen hízelgő az írókra. A pálmát a magyar Homeros fordítók közűl nem Szabónak ítéli oda, kinek egyedűli érdeme, hogy munkájában, nemes lelkesedésénél fogva, kitartó volt és az egész Homerost lefordítá, hanem Thewrewknek.

Már fennebb is, midőn a kijelölt 52 sort részleteikben összehasonlítottuk, láttuk, hogy Rákosy és Thewrewk fordításai mind szellemökre, mind alakjokra nézve első helyen állanak. P. Thewrewk Emil eddigi fordításaiban zamatos magyar stilusának, rhythmikai érzésének és a homeroszi költészet szellemével való congenialitásának számos jeleit adta már. Méltóképen elvárjuk tőle, hogy ő, ki jelzett tulajdonságánál fogva első sorban alkalmas e lelkesítő czélnak, egy magyar Homeros létesítésének elérésére, nemes feladatának fogja ismerni azt, hogy *dum valemus et vigemus,* minden erejének összepontosításával irodalmunkat egy bizonyára becses Homeros-fordítással meggazdagítsa.

Bartal Antal.

ORPHEUS LITHIKÁJA.

Theurgikus éposz a kövek bűvös erejéről.

A gondűző Zeusz adományát hozta örömmel
Májának fia, rám bizván, hogy az emberi nemnek
Juttassam, hogy a bajt tudhassuk bizton elüzni.
Szívrepeső ember vegye át; ez szól okosaknak,
Kiknek a szívök jó s még hallgat az égi lakókra;
Isteni súgalmat nem nyújt balgáknak a végzet.
Ketten örültek már ennek régente: az egyik,
Kit mint magzatot és orvost is az isteni karba
Létó magzata vitt hófödte Olympra, hová már
Pallas Athéne elébb bevivé népvéd Héraklést;
A Krónos-fi Chiron is a nyilt levegő-egen által
Gyorsan Olympra szökellt, megtudva az isteni áldást.
Ám Zeusz szeplőtlen hajléka örömre nyilott meg
Istentől nemzett vendégek színe-javának;
S a földön minekünk meghagyta aranybotu isten,
Hogy vigan éljünk mind, üdvben, s nem tudva keservről.
Ám valamely embert értelmes szíve reávisz
Hogy megnézze belül Hermesnek alak-barlangját[1])
A hova minden jó van béhordozva halommal
Aztán két kézben hozván számos nyereséget,
Hazafelé fordult könnyben dús bajt kikerülve;
Őt sem a satnyító kór nem bánthatja lakában,
Sem meg nem hátrál remegőn ellen rohamától
Visszafelé, cserben hagyván győzelmi babérját;
És sem ökölharczban, sem porboritotta birokban
Ellene nem visz a sziv senkit, hogy harczra kiszálljon;
Hajthatlan bátor s vastérdű férfi se' tervez
Küzdelmet szemtől szemben, bár vágyja a fűzért.
Sőt a vadállat közt arszlánnál rettenetesbnek
Megteszem és démonfélének széles e földön.
Könnyen megteszem azt, hogy az istenszülte királyok
Szívesen ellássák, s minden vér sarja fogadja.
Gyöngéd testü fiúk folyvást csakis érte sohajtván
Símulnak hozzá vágytól forró kezeikkel.

---

[1]) Alak = szép, tájszólás, mely azonban már az irodalmi nyelvbe is bevette magát (alak-sonett «Berzsenyi»).

Sőt a kedves szűz aranyos nyoszolyára vonandja
Folyvást, szüntelenül szerető csókját szomjazván.
És az örök lények füle megnyílik panaszának,
Sőt a magasra csapó tengerhabtól nem ijesztve
Száraz lábbal fog révparthoz jutni bizonynyal.
És ha csak egymaga vón' is megfut tőle az ádáz
Rabló, s épen azért hőn tiszteli őt a cselédség
Apja gyanánt s bizton tartják házát is az úrnak.
S hogyha kivánja legott napfényre kerülnek az eszmék,
Mennyit csak titkon szívökbe koholnak a népek,
S mind ama hangok, mik légben lakozó madaraktól
Szállanak egymáshoz károgván titkos igével,
Ők a hatalmas Zeus gyorsan siető hiradói.
Elnémítja a port szántó sárkány sziszegését
A kúszó kígyók mérgét is rögtön elüzve.
Még azt is megadom, hogy a holdkórtól beteg embert,
Végperczén gyógyítsa, s a rettenetes poklos varrt.
Sőt bűnös lelket, mely a Hádesből menekült meg
Régi helyére legott még vissza is űzheti ismét.
És a tanácsértő Hermes sok más adománya
Volt ott számtalanúl mind a barlangba lerakva,
Isteni, csalhatlan, s mindent végére kerítő,
Félisten, s boldog lesz majd a kinek jut ezekből.
Népvéd Argoszölő hírnöknek rendele engem,
Ennek hirnökeül, meghagyván, hogy kibocsássam
Lelkem mélyéről a legédesb dalnak igéit.
Ámde az emberi nem sohsem jut az ész közelébe
Nem, sőt nem ritkán balgán nézik le a szentet;
Hőst szül a ritka erény és mégis messze kerülik
Gyorsan szökvén, s a léthez szorosan simuló baj,
Mely léthez szorosan símul, megtölti iszonynyal.
S bár nincsen többé házukba' királyi szerencse
Az örök isteneket már mégsem tiszteli senki.
Mert a nemes bölcsészt a határból messze elűzték
— A lelketlenek — a segitő istent gúnyolván.
Ám oda lett is a mű, mit az őskor hős faja végzett;
És közösen terhes s gyűlölt mindenki legottan,
A kire a néptől mágus nevezetje ragadhat.
Úgy fekszik most is fejvesztve amott a bakótól
Porba terülve bizony hosszában az isteni férfi;

Ők meg, akár a vadak, zárkózva tanácstalan állnak
Isteni ész nélkül s nem nyulva az égi segélyhez,
S embereket tanitó istenhez nem menekülnek.
Isteni jel sincsen, mely részökről a csodálást
Érdemlé, hisz azért elméjök közepette
Fekete felleg nem tűrvén, hogy bárki erénynek
Iratos és számos koszorújú rétjire lépjen.
Hívő szíveknek kész kincset nyujtok ezennel
S oly kincset mutatok, mely drágább drága aranynál;
Helyre szivű férfit keresek, ki bátor eszével
Minden ügyet megokol, töri érte magát, s vele fárad;
Még örömest tanul is, s a tudottakat ujra vitatja.
Mert hisz a fendörgő Krónosfi nem ád sem a tettnek
Sem szónak fáradság nélküli bért, meg a fénylő
Nap kocsiját paripák bajjal húzzák fel az égre
S a levegő-égen végig le kelet kapujához.
  Én biz' jobb szeretem, ha derék ember tanitása
Jut, semmint az arany, mit már mindnyájan uralnak.
S én ime megláttam, mikor áldoztam Heliosznak
A bölcs Theiodamast városfele jönni a rétről
S im megfogva kezét megszólítám e szavakkal:
  «Hogyha nagyon sürgős dolgod nem lészen a várban
Holnap is oly könnyű szerrel juthatsz be barátom;
Most igazán ez uton, mely az oltárhoz vezet, isten
Külde felém, te azért csak bólints hát a fejeddel,
S arra kövess engem. Jó emberek áldozatának
Tisztelet a sorsuk, s örül ottan az isteni népnek
Hő szive, hogyha felér hozzájuk a jók szive karban.
Im rövid útra kelek és a mint látod amarra
Indítom léptem', megyék a rét fensikjára.
Egykor mint gyerkőcz odamentem futni magamban
Űzvén két fürjet, kik futva szaladtak előttem;
S mindenikök, mihelyest a nevét hallotta, legottan
Lesbe terül vala mig majd megpróbáltam elérni
Ám mielőtt kezem érte, kisiklott' s ment tova futva.
Én meg futtomban le is estem elöre borulva
S felpattanva legott a földről ujra csak űzém.
Ám mire futtomban majd a hegysikra jutottam
Rögtön hallatszék éles félelmi kiáltás,
Aztán dárdánál, s nyilnál gyorsabban inaltak.

Ők a magasfürtű [1]) bikkhez látván közeledni
Egy szörnyű kígyót torkában telve halállal.
Már majd érintém, s nem láttam, mint rohan én rám
Hisz a szemem mereven volt a madarakra szegezve;
Mig csak a rémes nyak, mely a földről felfele állott
Szembe szökött, s láttam, hogy' akar sebtébe' lenyelni.
És ha ki meglátott, hogy ugortam hátra szökellve
Sem nem hitte, hogy én gyorslábú fürjre vadásztam,
Sem, hogy gyermeknek módjára inalt el a lábam.
Félelem indított, hogy jobban szálljak a sasnál
S a szélnek lehinél; mert már sarkamba' van a vész.
És éles foga már érinté köntösöm élét
S a vad szörny biz' utóbb még elnyel végzetem ellen,
Hogyha eszem nem küld, hogy az oltárhoz meneküljek
Min hajdan véneim áldoztak a «Fényt deritőnek».
Volt egy szálfa is ott az olajfának gyökeréből,
Mely kialudt tűztől megemésztetlen' maradott meg;
Azt ragadám fel hát s szemközt várván be a sárkányt
Megfordultam. A szörny erejét készítve csatára,
Hogy fegyverrel lát engem, meggörbüle váltig
Körben forgatván a gerinczét; gyűrüre gyűrü
Perdül, a mint hajlik, s hullámban vész el a hullám.
S már oltáromnál magasabban járt nyaka néki,
Túlsziszegé zajomat, melylyel segedelmet akartam.
És mire döngettem hegyi szörnyem' vad koponyáját
Forgácscsá tört rajt' a tűzkímélte hasáb fa:
Ám nem végezték rólam, hogy a szörny leterítsen.
Nem távol legelő kecskék védelmire járt két
Ebje atyámnak, s ők hívó szavaimra figyelvén
Gyorsan előjöttek, hiszen engem nagyba' szerettek!
S mig rajt' törtek azok nagy ugatva, a szörny maga gyorsan
Szemközt álla nekik, de magam leugortam a földre
Nyomba' hanyatt homlok, s mint Zeus nagykörmü sasától
Elszalad a nyúl és a sürű bokrokba huzódik,
Ép úgy bújtam el én aprómarhák közepébe
Ott a veszett vadtól, kecskék voltak körülöttem.

---

[1]) Fürt = lomb, a világirodalom szokatlanabb képeinek egyike, v. ö. Ovid. coma tov. Schubart «Ahasver»: «Vom Haar der Bäume troff Feuer herab.»

S ettől fogva mig élt az atyám, ki a bajtól védett
A védő oltárhoz mindig vitt gödölyécskét
Gyermekeért adván azt Héliosz áldozatául,
S most, hogy a sors őt már elszólítá e világról
Kicsi kövér borjat hozok el magam íme a nyájtól,
Nyári szülöttet, mely első anyatéjen üdült fel.
A hegycsúcsra megyek, vig társaknak közepette
S vélök együtt a kigyót pusztító két eb is eljön
Önként és a király oltárának körülötte
Kéjes öröm, viruló tájék van, meg puha pázsit
S árnyas hely lombdús szilfáknak alatta ; közelben
A szirt lábánál friss forrásnak buzog árja
Mely kiapadhatlan, s úgy csörg, mint valami dallam ;
Menjünk hát, istenlakomát nem jó kikerülni !
  Igy szólék. S választ mondott el az isteni férfi :
«Rajta csak ! igy mentsen ki az emberek «Észderitője»
Fájdalmas bajból s szíved jó akaratáért
Boldog örömkönnyűs üdvnek házába vezessen.
Ám hogy hálámnak se maradhassál te hijával,
Majd mire felmengyel[1]) te is áldozatod' bemutatni
Szivleld meg szavamat, hogy az ég hallgasson imádra !
  Kristály átlátszó, fényes köve légyen a társad,
Mely lángot lehel és csupa égi sugár kifolyása ;
Mert hisz az égi lakók fényének nagyban örülnek
És ha kezedbe vevén, úgy mégy templomba könyörgni
Egyetlen boldog sem fordúland el imádtól.
Rám hallgass, hogy a fénylő kő erejét te felismerd :
Szerszám nélkül akarván tüzből szítni a lángot
Mondhatom ezt kell csak száraz rőzsére helyezni.
Mert mihelyest őt a nap súgara általjárja
Rögtön a rőzse felett kisded lángocska lobog fel
S ez megkapva a száraz és szurkos tüzelőfát
Füst lesz, utóbb kis tűz s végül láng csap ki belőle,
Nagy láng, mit szent tűz néven szólíta az őskor.
S ennél jobban más tűz nem képes megemésztni
A lágyékot, az ég legkedvesb áldozatétkét.

---

[1]) mengyel = mégy, mész ; mengyek = megyek ; nyitramegyei nyelvjárás (Elefánt, Soók, Farkasd, Negyed).

Oszt' még nagy csodahirt vágyom rád bizni barátom :
Ha a követ, mely a tűz okozója, kirántod a tűzből
Azt a tapintó kéz hűvösnek fogja találni
És ha vesére teszik, meggyógyít minden erőtlent.
Más követ is mondok, mely gyámol imádban
Isteni tejjel tölt, mint elsőmagzatu nőnek
Keble, avagy dúsan tejelő ifjú gida tőgye.
S majd *anaktitgyémánt*nak hivták hajdan az ősök ;
Mert rábirja az égieket, hogy az áldozatokra
Jó szemmel nézvén, könyörüljenek isteni népen —
Majd meg *Léthekövének*, a mért nem szenvedi sohsem
Hogy üdvnélküli perczнek a bánata jusson eszébe
Isten, s embernek, sőt vígasz gondolatát hoz,
Bűbájjal szelidebb végzésre derítve a szívet.
Ám mások buzgón állítják, hogy helyesebben
Hivnók *tejkőnek* : mert szétdörzsölve legottan
Tejszínű folyadék fog majd kibuzogni belőle
És ha vigyázol, még másik próbát is ajánlok :
Észrevevén, hogy az aprómarhák tőgye kisebb lesz,
Mit kezdel, te fiam, meglátván, hogy gödölyéid
— Egykori áldozatod, hogy a szörnytől megmenekültél —
A míg megtizedelt soraik közt állsz az akolban
Egy vázzá fogyván keserün bégnek körülötted ?
Add ki parancsba legott, hogy azoknak gyászos anyáit
Rögtön a kékellő forrás mélyébe füröszszék,
S szembe tevén aztán a sugárzó napkeltének
Tisztítsd meg mindet, hozzájok lépve, s a kőnek
Tört porait sózott vizzel korsóba kevervén
Járd el a juhnyájat, s a kecskék sűrü tömegjét,
S mindeniкök gyapjas hátát fecskendd be virágzó
Ággal, s ők rögtön jókedvvel térnek akolba,
S téjben dús emlőt visznek kicsinyöknek azonnal.
A gödölyéknek meg, miután dúskáltak a tejben
Újra a vig játék ugrásai jutnak eszökbe.
Hogyha a méz édes keverékével vegyitetted,
Add ifjú nődnek, hogy csak csecsemő fiadat, ki
Tejmámorba merült, jól elláthassa tejével.
S ha a fiúcska nyakán lesz a kő, dajkája kezétől
Vészkoholó szemivel távol tartandja Megaerát.
E kővel kezeden fényes fejedelmek serge,

Ép úgy megtisztel, mint bármily számtalan ember.
Még a nagy istenek is bétöltik lelki fohászid'
Mind, mihelyest az imát meghallották ajakidról.
Ki meg az *eupetalos* négyszínü kövére teszen szert
Az bizony oltárnál bemutathat pár hekatombát.
Ám ha kezedben vón' egy *dendrophyt*-darabocska
Az örök isteneket még inkább kedvre derítnéd ;
Mert sok fát látsz rajt', mint a kertben, ha virágzik,
S a viruló gallyak folyvást egymásra borulnak.
Tán csak azért nevezék *faachát* nevezettel a népek ;
Mert részint külső képében achatra hasonlít,
Részint, mert lapján sürü erdőnek van a rajza,
Hogyha igás ökröd televénybe hasítja barázdád'
Tedd két szarva körül vagy az izmos földmüvelőnek
Helyhezd válla fölé, a mikor fölszántja a földet.
Majd a kalászkoszorús Demeter lesietve az égből
Duzzadozó kebelét a barázda fölött kimeríti.
Nézz oda [1]) s a gyönyörű *szarvasszarukőre* tevén szert
Járulj istenhez ; mosolyognak az égi lakók majd,
A természetnek sok titku müvére tekintvén ;
Mert szarv is, milyeket fejükön kinöveszteni szoktak
Gyors csülkű gímek s bár nem szült még a halánték
Sohse' követ, de kemény kő támadt benne ez egyszer ;
S meg sem is érted elébb, hogy szarv vagy kő-e tehát ez,
Mig csak vizsgálván látod, hogy kőre találtál.
Ez fejedet folyton dús fürtökkel fedi majd be
Még ha kopaszfejü is lettél vón' ; mert ha olajjal
— — — — — — — — — — —
S eldörzsölve ha folyva' [2]) halantékodra kened fel
Fejeden ifjú haj szép fürtei hullámoznak.
És ha az ifjú férj nászéjre kiséri a hitvest
Ezt a követ vigye el gyöngéd szerelem tanujául
Majdan ez őrzi a párt törhetlen jó akaratban
Késő vénségig, mely minden napra kiterjed.
Egy barbárkövet is mondok, mely színe szerinti

[1]) Nézz oda = Schau zu, láss hozzá, székely tájszólás (Enyed környékén leggyakoribb).

[2]) Folyva = folyvást magyar tájszólás Érsekújvár vidékéről (Szémő, Tardoskedd, Tótmegyer).

Aegishordó Zeus zellerkoszorúzta fiának,
A ki bikák pásztor védője s az a szir Euphrát
Zajló habjaitól környülzsongott *zamilampis:*
Termés kedvéért azt áldozatúl ha ajánlád
Felkúszik lugasodra gerezdhordó venyigével
S megteszi, hogy folyvást bőven juthat ki a mustból.
Ám a ki *iaspissal* jön a szép kikeletszinü kővel
És úgy áldozik, azt szívből üdvözlik az égben,
S eltikkadt ugarát a felhők fel-felüdítik
Hisz bő záporesőt ez nyujt száraz televénynek.
Te *Lychnis*, ropogó jégessőt űzz a vetéstől
És mindennemű bajt, mely termésünkre szakadna;
Mert a mennybeliek kedvelnek, s mint csak a kristály
Tésis [1]) az oltárból tűz nélkül lángot idézel.
Ellentétes erő is rejlik benned egyuttal
Mert ha katlan tölt öblének a tűz nekidűl is
Tőled erős tüzön is hidegen marad ottan a víz benn
S ha akarod kialudt hamvakba helyezve a katlant
Buzgón forr fel a víz öblében az érczes edénynek.
Mondják embernek használhat az áldozatoknál
Még a *topázkő* is, mely üveghez színre közel jár.
Mondom *opálkő* is megtetszik az égbelieknek,
A melynek szine oly gyöngéd, mint zsenge fiúé;
Aztán meg szemed is sokszorta segíti bajában.
Meghagyom azt is még, hogy az *obsiánt* bekeverjed
A fenyü könnye közé, hozzá még jószagu myrrhát
És *lepidótkövet* is, min fénylik ezüstszinü pikkely;
Mert mihelyest ezeket tűzláng tetejébe helyezted
Halhatlan kézből rád száll jóslás adománya
S jót rosszat megtudsz a jövőből, a mire csak vágysz.
Az idegek fájó bajain lendít lepidótkő.
Van még szép egy pár aranyos szőrű *Heliokő*
Isteni mindkettő bajban káprázat a szemnek.
Tiszta igaz sugarak vannak keblökbe beoltva
Egyenesek, s fénylők; bár szemmel hajnak itélnéd,
Formájukra kövek; kristálynak látszik az egyik
Hószin kristálynak; s ha nem él benn fürtszerü fénykör

---

[1]) Tésis = Te is, országszerte divó népies krásis.

Lenne talán kristály ; chrysolithnak látszik a másik
Azzal szembe, s ha tán ebben sem is élne olyan fény
Lenne talán chrysolith, de azért mindketteje jó kő,
Mert hisz erős lelket helyezett a létre kihívó
Héliosz ő bennök, hogy látszik a férfi dicsőbbnek
És fönségesbnek, s magad is bámulva csodáljad ;
Mert szaporán ragadand mindenkire hősi müveltség,
A ki az istentől jött kincset győzi eszével.
    Próbálj isteneket megnyerni a *mágneskővel*
Mit legtöbbre becsül minden kő közt a vad Áres ;
Mert valahányszor ez a szürkés vashoz közelít csak,
Mint a szüz gyengéd ifját megfogva kezével
Vágyó szívének dobogását rája karolja
Úgy kap rajta a vas, s folyvást odavonja magához
Az meg nem tágul többé daliás vas öléről.
Róla mesélik még, hogy Héljosz lánya után jár
Szolgáúl mikor az titkos bűbájokat indít.
Gőgös Äétesnek gyermekgyilkos csuda lánya
Még az is úgy szereté, hogy csak ; lelkedre kötöm még
Vizsgáld meg nődet, hogy vajjon szüzi erényben
Távol tart idegen férfit testtől, s nyoszolyától.
Csak hozd bé a követ, s tedd titkon az ágynak alája
Lassan bűbájos dalt zengvén titkos ajakkal,
S bármily mély álmot, meg bármilyen édesen alszik
Két karjával ölel meg majd hozzád simulóban,
Ámde ha Aphrodité buja vágygyal verte meg ötet,
Földre zuhan mindjárt, s ott hentereg arczra terülve.
S mágnest rejtsenek el keblükben a' fajta fivérek,
Kiknek kell, hogy a vad haragot mindig kikerüljék ;
Aztán : a gyűlésbe tolongó népet a szép szó
Bájával lekötöd, mézes szót hordva az ajkon.
Még sok más hihetetlen dolgot mondhat e kőről
Ajkam, azonban mit mondhatnék még magasabbat
Égi lakóinknál, kik bárha magasba lakoznak,
Mégis bennök a szívet jóra facsarva, levonja
Úgy, hogy kedvedben járnak csak akár a szüléid.
Ám módodban van rögtön próbálni meg ezt mind
Igaz-e mit mondtam, mihelyest csak elértük az oltárt ;
Mert az a férfi, ki most itten nyomban követ engem
Két izmos vállán kőhalmazt hordoz utánam.

De mivel útunknak még hátra vagyon java része
És neked a sárkány szeme még lelkedbe nyilallik,
Hallgass rám, s a kinyúlt kigyók mérgét ne remegjed.
Mert ha oly ember jő, kit a borzasztó fog elére
Ophietis köveket kell csak szemcsésre darálni
És elszórni sebén, s nem kell aggódnia többé.
Ostritkővel együtt jó színborban behabarva
Azt tisztán itatom meg, mint fájdalmat üző szert.
És te is isteni kő jókor kerülél az eszembe,
Szinben mint névben ki rokon vagy a szürke kigyóval
És a kilenczéves sebeket szaporán behegesztéd
Philoktét testén Machaon művészi kezével.
Bármint óhajtá szívében amazt kiragadni
E szörnyű bajból Poias fia, még se' reménylé
S csak mire gyógyszereül megtudta az orvos apától
Azt a követ, melyet ő lesz majd a sebére teendő,
Trójaiakra csak úgy küldé Páris megölőjét;
És hogy erős lábbal épkézláb jött a csatába
A Priamosfi Paris még haldoklóba' se' hitte.
S a Poiasfi vitéz Párist, a szoknyakerűlőt
Tönkre veré csakugyan, s Helenos volt, ki a göröggel
Lemnoszi tájról vészt küldött Trójába az öccsnek,
Phoebus Apollótól juta néki a jós sideritkő
Csalhatlan kő ez bár azt a többi halandók
Lelkes Oreitesnek nevezik sokkalta is inkább,
Gömbölyü, durva, nehéz, feketés szinü és java sűrű
Körbe köröskörül és mindenfelül ér szegi által
Tűzszin' idegzettel, mely a ránczhoz nagyba' hasonlít.
Háromszor hét nap kerülé Helenosnak erője
— Igy hallám — a közös fürdőt, s a nők ölelését,
S a lelket tartó jó étel nélkül is elvolt.
A lelkes követ ő örökös forrásba bemártván
Lágy öltönybe tevé be, akár csecsemőt pólyázna
S mintha csak isten vón' dús áldozatokkal ölelte
S szellemet ébresztett bűbájos dallal a kőben.
Takaritott termén minden tartóra világot
Gyujtván két kézzel, s odanyúlva az isteni kőhöz
Elringatta vigyázva, miként csecsemőfit az anyja.
Néked is is igy kellend majd tenni, ha isteni hangot
Vársz, hogy lelkedben csodadolgok hajnala keljen;

Mert ha nagyon rajt vagy, hogy meglóbáljad öledben
Egyszer csak csecsemő gyermek rívása merűl fel,
Mint mikor az nagyokat sápít dajkája tejéért.
Ámde kitartó észszel kell forgatva vigyáznod,
Hogy valahogy rémtől megbénúló kezeidből
El ne bocsásd, s földszint esvén legyen égi rovásod
Istenkézben, sőt bátran tudakold akaratjok'.
Csalhatlan' mond ez mindent. S ha te végre is aztán
Szemre veszed, miután megszünt jósolni jövőről
Mennyei végzéshez képest majd meghal előtted.
Atreus fiainak megmondta hazájok elestét
Laomedón fia is, csak jós kőben bizakodván.
Más erejét is mondok még neked a siderítnek
Úgyis olyan vagy mint a ki reszket, s fél a kigyóktól,
Bár Philoktétesnek jobban félt tőlük a lelke,
Mint a tiéd, lévén neki emlékében a kígyó.
Menni se' mert többé Priamosnak bölcs fia nélkül :
Térdre borult, s úgy kérte meg őt, hogy mondana vígaszt,
Hogy kell a szörnyű fajnak kikerülni marását,
Ha netalán ismét szörnyszűlő földre vetődnék.
Létószűlt Phoebust az igazmondás tanujául
Híván, azt mondá, mit néked visszabeszélek :
    Gyermek voltam még, mikor engem a szöghaju isten
Jósmondást tanitott, mondván esküdjem elébb nagy
Esküt, hogy sohasem mondok népnek hazug ígét.
És csak azért mondok mindent oly nyiltan előtted,
Vedd nyilküldő hős szavaim lelkedre valóban.
    Fekete föld nemcsak sok bajt szül a sokjaju ember
Fajzatjára, hanem gyógyszert is nyujt e bajokra ;
Bár kígyót szül a föld, de ad is majd ellene gyógyszert ;
A földből szakadott minden kő ; s kőben erő van,
Végtelen és tarkult ; s mit megtehetünk gyökerekkel,
Kő is megteszi azt, s ha gyökérben erő lakozik tán
Kőben még inkább ; pusztíthatlan s örökifjú
Erkölcsöt helyezett bele már születéskor az anyja,
Ám amaz elhervad s alig él egy arasznyi időben ;
Addig lesz csak erős, mig benn csírázik a lélek.
Hogyha az is kiveszett, kit vígasztalhat a holttest ?
Jó és roszra növény egyformán képes, azonban
Kőbe' nem egykönnyen fogsz rosz végzetre találni.

S van bizony annyi növény is, a hány kő. Hős daliám, ha
A *siderites kő* oltalmában vagy, a kígyók
Közt bátran járhatsz, s jönnének akár seregestül
Áttörsz rajtok föl sem véve sötétszinü mérgök
Nem szabad ám nékik többé gondolni fogukkal
Még akkor se' ha tán lábadnak sarka tiporja
S hogyha fel is forrnak rögtön, nincs mersz a tusára
Sőt megrémülnek szökevény módjára inalván.
Mások, bár szemközt fel is ágaskodnak előtted
Ismét hátrafelé fordulva, lecsúszva maradnak
Benn reked a dühök és sehogyan sem jutnak előre,
Sőt beközelgve nyakuk mindig magasabbra kinyujtják
És nyelvükkel ebek módjára körülnyaldosnak.
Sőt vérszín sárkány mellett is bátran elalvék
Ida hegyén — ha vadásztában cserjébe rekedt meg —
Euphorbósz a vadász ezen óvószerbe' nyugodván.
Sok kérésre e szent kőből neki adtam, azontúl
Nem mert nagy számmal sem többé ellene törni

— — — — — — — — — — —

A csinos Euphorbost a legjobb férfi kegyelte:
Helyre öcsém, a derék, kelevézben erős Melanippos
Teste sugár, de erőben testénél derekabb még
S lándzsahires, göndör rokonom' szerelemre kivánta.
Hát Euphorbos alig kószált vad után a csapásban
Sohse maradt távol Hiketaonnak fia tőle,
Sőt erdős hegyéken mindig ott járt a nyomában
Isteni ifjának, s riadozva követte ebekkel
Majd társakkal együtt, majd egymaga vágyva követni.
Gyakran próbálá őt otthon tartani apja
Aggódván kedves fia hogy küzd majd a vadakkal,
Sőt maga Priamos is tartóztatgatta, de lelkét
Semmi sem érinté, el nem hagyván Euphorbost.
Ám könnyen s ha akarta, ha nem, lenyügözte a hydra
Térde alatt gyilkos mételyt csontjába lövelvén:
Rögtön ölő láz jött, s akaratlanul is lekötötte
Hogy veszteg lett, bár ez még inkább szomorítá
És mire térdemet ő esdőn átfogta kezével
Én megszánva a kő izeit szemcsékre törettem,
Hogy ama porral majd hintsék fájó sebeit meg,
S a férfit mindjárt elhagyta a szörnyü betegség.

Ép úgy szülte a föld segitőnek még az Oreitest,
Mely enyhűlést hoz sebtől kínzott daliákra
S kedves magzatokat nyujt a meddő feleségnek.
S igy sokféle dolog, mit kőből nyerhet az ember.
Mint hajdan hallá már anyja Abarbareától
— A ki ügyes volt, hogy kell tenni a férfibajokról —
Euphorbos, Bukolos fia, hogy nem kell csak Ophítes
Nemcsak, hogy farkasszemet értsünk nézni kigyókkal,
Ámde verőfényt is szemközt megnézni, s a fejből
Súlyos fájdalmat kizavarni, s ha volna oly ember
A ki fülére hibás, azt meggyógyítva, megadja
Hogy még lassú dal sem fogja fülét kikerülni.
S számtalan embert is, kit arany Aphrodite lesujtott
S lőn a nász' vágyat keltő művére erőtlen,
Meggyógyítva a kéj hervadt gyökerére rügyet csalt.
Hogyha a tüzre vetéd illatja elűzi a kigyót:
S rejtekben nem lesz; nem lesz többé közeledben.
Hogyha a füst felszáll ép úgy kerülék a Gagátest,
A mely az embereket szörnyen megbántja büzével.
Füstszinü az, lapos és nem nagy, ha reája tekintünk
És csak akár száraz fenyürőzs', kelt isteni lángot
Orroknak veszedelmes erő van benne, s a férfi
Nem menekülhet meg, kire szent nyavalyát szab a kedved
Görcsbe csavarja legott, s arczára boritja a földre
És azok, a kiket ott önnön szájhabjuk elöntött,
Arra meg erre hajolnak a földön kínba forogva.
Lába sebes, s a fején szarvas Ménének ez édes
Hogyha a vergődők tenger kínjára tekinthet.
És ha a gyógyerejű füstöt tán nő kerülé meg,
S dús özönét a test alsó rekeszébe fogadja
Gyorsan száll le belül majd benne a sok megaludt vér
A mely a női gyomort legalantabb terheli folyton.
S a kő lángjánál aztán meglátja örömmel
Testében támadt vértorlódás lefolyását;
Mert azzal menekül majdan végnélküli bajtól.
Sok másféle csodát is megtesz még a Gagátes
Jó magad annak örülsz, hogy füstjétől fut a kígyó.
Rólad skorpion azt sohasem hallotta Oríon
Hogy van névrokonod, mely kő; mert úgy hiszem akkor
Hogy keserű kínok hasitották tagjait által

Csillagképénél szivesebben vesz vala ollyat.
A korseiskőről sem hallott semmit, a mely ha
Zöld fokhagymafejet dörzsölnek rája, a szúró
Tüskéknek nyilasát, a bökölyt távolra elűzi.
Róla, mely emberi hajra ütött, megmondhatom azt is,
Hogy por alakjában legerősebb borba keverve
Tiltja sötét áspis mérgét, a mely ikre halálnak.
Ám a ki rózsaszagú olajat kever ehhez a kőhöz
— Tüzre helyezve elébb — az gyógyírt nyujt a nyakának
Fájdalmára; mihelyt azt lépesmézbe keverték
A gyomor ártalmas vízfolytát messze szalajtja
Mely mihelyest haslag meggyült a férfiu testben
A lágyékba merül s lesz két kilis[1]) ott, formátlan.
Tudd meg azonba' bököly fullánkját más is elűzi
Még pedig a kláris, mely Perséus köve és mely
Még az ölő áspis mérgén is tudna kifogni.
Minden közt, ami van, s terem, úgymond szöghaju Phoebus,
Ez páratlan, egyik formáját másra cserélvén,
Van ki hazugságnak nézné, de magam tudom azt, hogy
Tiszta valósággá válik folyvást be legottan.
Elsőbb zsenge növénynek nő, de korántsem a földből,
Mely a füvek biztos tápláló anyja előttünk,
Sík tengerbe' terem, hol a moh, hol pörge moszat nő.
Ámde ha elhervadt és pusztulás küszöbén áll
Akkor a sós viznek fenekén eltünnek a lombok
S ő maga lent uszkál a zúgó tenger alatt, mig
A hullám széles kedvében a partra hajítja.
Erre, mihelyt csak a lég csókjára kijött — a ki látta
Mind úgy szól — a szemünk láttán ottan merevül meg.
Nem sokkal később a tengeri só burkában
Szirt lesz, a melyre mihelyt kezedet tapogatva helyezted,
Csipkézett kő már, mi elébb hajlékony alak volt.
Rajta maradt a növény formája ugyancsak a hogy volt
Annyi gyümölcs, olyan ág, a hogyan megnőttek elébb már,
Oly gyök, mely tenger fenekén nőtt, s terme magasra;
Kérge se más mint volt, csakhogy már kő ez a kéreg.
Édes meglepetés jön látására szivedbe

[1]) Kilis = kelés országszerte, de különösen Erdélyben dívó tájszólás.

Én se tudom magam azt, mily bűvös erő fog el engem,
Láttakor úgy, hogy alig győzöm bámulni szememmel
Hogyha reá nézek és öt követem szemeimmel,
Sőt szűm legbeljén a csodák sejtelme fogamzik.
S bármint hinném is úgy látszik, hogy hihetetlen.
Bár nem üres szó az, hogy megborzadhat az ember
Gorgonfőtől, sem Perseus gyors röpülésén
Senki hamis csodaként nem mert soha kételkedni.
Hallottad csak tán, hogy a kígyóhajzatu Gorgót
Perseus ölte meg ott Atlas lejtőinek alján ;
Kárhozatos szemü és ádáz szüz volt ez, az ember
Gyászvégzetre jutott, mihelyest megverte szemével.
Rettentőn vonzó arczától dermed a néző
S mig szivvére kihül, kőkép leszen ott álltában.
Szembe nem állt vele még daliásmell' Atrytoné sem,
Bárha a félelmet nem is ismeri, sőt ama bátor
Férfiu és aranyos bölcsön ringott deli öcscsét
Perseust se' hagyá, hogy amazt megnézve kiirtsa.
Csellel kelle a lány vad nyakszirtjét lenyiszálni
Mert csak hátulról, hogy elül sejtelme se' volt még
Vága körül torkán görbült kyllenoszi sarlót.
Sőt elvérezvén is vészes volt biz' az arcza,
S Krónos félelmes fia még sokakat fogadott be
Háza homályában kiket a holt külde halálra.
Ámde mikor hősünk ontott vérrel beboritva
A parthoz jővén a habokban mosta le szennyét
A Gorgófőt, mely gőzölgött, s harcz dühe rázta
Perczre növényeknek friss zöldje alá helyezé el.
És a mig ő felüdült a tengernek zuhamában
Megtérvén vészes munkából, távoli útról,
Addig a bíbor vér italát mindegyre beszivták
A fej alatt földszint széjjelterülő csalit, inda.
S jöttek a szellők, a tenger gyorslábu leányi
S a vér cseppje legott megdermedt tőlük az ágon
Megmerevült igazán és kőre ütött a szinében,
S nemcsak kőre ütött, de valóban kő is, erős kő.
S bár a növény sugár szép termete kárba veszett is,
Elpusztúlt izein a növény formája megáll még.
És míg a bibor vér színét felvette magára,
Néma csodálattal telt meg bátor daliánk, hogy

Rögtön a szörnyű csodát meglátta, de jött is azonnal
Zeusnek okos nagy lánya nagyot bámulva a dolgon.
S hogy örök emlékű legyen öcscsének diadalma,
Klárist alkota ő, mely a lényén változtatgat.
S megmérhetlen erőt oltott be a Zsákmányosztó,
A mely a harczba menő csapatok' védelmire kél majd,
Megvéd mindenkit, ki nagy úton hordja magával,
Vagy ki az isteni sós tengert evezővel utazza.
Mint Enyálíost mikoron lándzsája dühöng már,
S vérszomjas rablócsapatot, mely sarkunkban les,
Úgy felkorbácsolt szürkés Nereust kikerülni
Képes az ember, s ezt mind kláriskő erejével.
S a ragyogószem adáz harczos lármát kihívó, vad
Trítogeneia előtt bajüzésért térden csúsznak.
Bájital a hány van, meg bűvös módja csomónak
És a merev lelkű Erinnys gondja, az átok;
Meg ha «csudát»[1]) hoztunk tudtunkon kivül a házba
S mennyi javas mondást, meg bajt csak költhet az ember
Hogyha az írigység a szivét egymásra gyulasztja
Mindettől megment, s mindennek az óvszere kláris,
Porrá zúzván azt a fakó gabonába keverjed
Akkor minden bajt eltávolitand a határból,
Úgy szárazságot, mely téjjel tölti kalászod,
Mint káros jeget is, mely számnélküli löveggel,
Mit kikerülni se tudsz, a földet sebbe borítja.
Irtja továbbá még a falók mindennemü sergét
Férget, meg hernyót ép úgy, mint sárga ragyát is;
Mely levegőégből pirosan szállong a vetésre,
Végre kalászra ül és üszögöt terjeszt körülötte.
Sőt az egérhadat is borzalmas sáskahadostúl
Irtja, s a Fenndörgő villámai félre csapongnak,
Mert a dicsőséget nagy örömmel látja fiában.
Egykor az Argoszölő a világ végén követül járt,
S megjővén klárist hoza onnan az emberi nemnek;
Légyen gondod rá, hogy tiszta borodba' keverve
Áspisüzőnek üritsd, a mint már mondtam is egyszer.

---

[1]) «Csudának» nevez a magyar nép minden titkos és előtte érthetetlen balvégzetű tettet és tulajdonságot. «Csudagyerek» például a koránszülött, de egyszersmind a torzszülött gyermek is.

Idd óborban még meg a számosszínű Achátnak
Drága kövét, melyből van sok mindennemü fajta.
Könnyen is észrevehetsz mindennemü színt az acháton;
Mert ha reá nézel, látsz rajta üvegszerü iaspist,
Vérszinü szárdkövet is, meg fényátszőtte smaragdot,
Bíboros arczot is ölt, érczszínűt, sőt olyat is lelsz,
Melynek a színe olyan mint kikelet almájáé;
Ám sokkalta becsesb az, hogyha olyanra találhatsz,
A mely sárgapiros, mint a győzhetlen oroszlán,
Őskori hősök azért *arszlánbőrnek* nevezék is;
Mert sok tűzszinű folt van rajzolgatva e kőben,
Fekete is, zöld is, helylyel tarkázva fehéren;
Hogyha van ember, a kit bökölyök fullánkja viselt meg,
Intsd, hogy ezen követ ő hadd rakja a seb tetejére,
Avvagy hintse reá, s lészen fájdalma csekélyebb.
Bájossá teheted vele nők szívének a férfit,
Embert ígézel, s attól mindent, mire vágytál,
Bírva, örömrepeső szivvel jutsz el haza majdan.
A beteget biztos megmentés éri, mihelyt őt
Két keze közt tartván általkulcsolja erősen;
Amde ha Zeus annak létét maga hátráltatja,
Vedd az eszedbe legott, hogy már elszegte a szálát
Klóthó s napjainak már végső hajnala virrad.
Ám kit váltóláz árnyékká fojta tüzével,
Vagy hidegen dermeszt a láz nekibúsultában,
S ólomlábú, nem tágító négynapi lázat
Mely, mint jött, folyvást a nyakunkon akarna maradni
Elgyógyit tőled csalhatlanul *antiachatkő*.
Mert tűznél derekabb. Sőt mondok olyan tanujelt is,
A mely a kő belső éltét kimutatja legottan.
Dobjad csak forró húsnak kellő közepébe,
Csak mákszemnyit, várj; s ott benn mind ujra kihül majd.
Erről nem mondám, hogy ez is védhetne kigyóktól
De, ha kivánod, más orvost adok, a mely az égből
Terme, de csak ha szavam' híven lelkedbe bezárod.
Egykoron, a mikor a nagymellü Uranos ott állt,
S a véres Krónos gyilkától tépve, sugárból
Szőtt testét a világ mérhetlen ürébe lehajtá
A levegő-égből földszint vágyván lezuhanni,
Hogy sokat árnyékló hátát széjjel kiteritvén

Mindent szétzúzzon, s Krónos, ki a csillagos úrnak
Szívét megbántá az egekbe' tovább ne lakozzék;
Ambroziás vérnek hullván le a csöppjei akkor
Mik lecsepegtek a seb közt meggyült isteni vérből
El sem enyészhettek többé, mert isteni testből
Származtak, sőt sors végezte el azt, hogy az első
Isten vére a föld hantjában rejtve maradjon.
S míg ez lőn, Helios lángszem lova megmerevíté
És ha megérintők, hiszszük, hogy kő van előttünk;
S mégis aludt vér az, és még csak a színe is olyan
Jusson csak vízhez, könnyen vérré leszen ujra,
Vizbe' megolvasztván ismét vérré leszen a kő.
Egykori népek azért is vérkőnek nevezék azt;
S mert úgy látszik, hogy benn tisztán rejlik a bűbáj,
Dalnokok azt mondják, hogy hajdan az emberi nemhez
Szent befolyásképen szakadott le a csillagos égről.
S mert nem tűri, hogy új kórság illesse halandók'
Pilláit, s régibb bajaink' is messze elűzi,
Hogyha fehér tejnek nedüjével bőven ivánk benn;
Míg lépes mézet keverél véredbe, szelídűl . . . .
— — — — — — — — — — —
Minden kórt elüzend pilládról, hisz nem akarja,
Hogy megláthassák a halandók kecsteli arczát
A legidősb boldog csillagszemü égi királynak.
Hályogot is gyógyít, mig billikomokba keverve. . . .
— — — — — — — — — — —
Férfi szemérmét is gyógyítja, ha rája helyezték.
Sokszor ajánlottam magam azt még harczos Ajaxnak,
Mikor Achilleus pajzsáért harczra kipattant,
Hogy győzelmi jelűl majdan karjára felöltse.
S bátor Odysseus helyt' akkor bizonyára *reá*száll
Városokat bontó Pallástól harczi dicsőség;
Ám nem akarta a sors, hogy az intő szóra figyeljen;
S isteni súgalmát ígyen megvetve a kőnek
Vészes aczélt ragadott. Legalább sorsán te okulhatsz,
S minthogy a vérkőről tudod azt, hogy a csúszó kígyók
Fekete fajzatját elkergeti, kössd a szivökre
Társidnak, hogy víz gyöngyébe keverve igyák meg.
S hogy Dolont, ki ügyes fegyvertársam vala nékem,
Hektor bátyámhoz kívántam fűzni barátul,

Az kért, s én örömest nyujtám e követ szószólni;
És ime Trójának minden fia közt szaporán ez
Lőn Priamosfi derék Hektornak szíve barátja.
Dolon meg nékem vágyván szolgálni cserében,
A liparoskövet adta nekem; mert a neve úgy szól;
A melyet egykor dús apjától nyert, a ki ismét
Iljon hírnökeül járván régente hatalmas
Memnonnál tőlem nyert útmutatással akadt rá.
Szír földről aranyabb kincsűl ezt hozta aranynál
Ezer ajándokkal jutalmazván meg a mágust!
Rajta fogadd szavamat; megpróbált már a tanácsom.
  Intem az áldozatot mutatót, hogy a vértelen oltárt
— Mert hiszen élő lényt tilos áldozatul bemutatni —
Megjárván, legelébb a napot tisztelje dalával
S a földet, mely bő tejjel dajkálja a mindent.
Aztán ezt a követ tegye rája a tűzlángokra,
Hogy szaga a kúszó sárkányokat arra igézze,
Melynek a fölszálltát megpillantván kirohanva,
Csúsznak az oltárhoz, ki-kibújván rejtekeikből
Mind sűrűn jönnek s csúsztokban a lángba rohannak.
És ifjak, hárman, lenből szőtt tiszta köpenyben,
Éles szablya levén a kezében mindeniköknek,
Kell, hogy rögtön azon kígyót kezeikbe kerítsék,
A mely a gőznél jár, meg a lángoknál gyűrűzik;
Aztat szertehasitva kilenczfele szabja aczéluk;
Három részit a mindent látó napnak adandnak,
Más hármat kap a föld, tápláló anyja a népnek,
S hármat a jóslat, mely bölcs és nem csal soha senkit;
Mindez azon véres-formán katlanba' kerüljön,
Sárkatlanba, s legott Atrytóné olajából
Öntsenek ahhoz aszúbort is, mely tánczra felizgat,
Sőt fénylő sót is, mely meggyógyítja az étket;
Aztán intem még, hogy hintsék abba a csípős
Magvacskát, külföld feketés ránczos magzatját;
És mihelyest mindezt egymással is összekeverték
Étvágyat gerjeszt a halandókban. De mig a hús
A háromlábú katlannak forr a hasában,
Addig kell folyton szent néven hívni a boldog
Lelkeknek sergét, mely örül, mikor áldozatoknál
Bűbájos neveket hall dalba befűzve az égről.

Még könyörögjétek, hogy a forró háromlábtól
Messze szaladjon a vészt koholó Mégaera, miközben
A szentelt falatok zöme bételik égi zamattal.
És mihelyest ez a hús megfőtt a megpuhulásig
Akkor hát egyenek torkig jóllakni óhajtván
A lábasból és csak a morzsát nyelje a föld el;
Öntsenek áldozatul rá friss tejet, édes izű bort,
Meg kedvelt olajat, s a méhek hímporos étkét,
És koszorúzzák meg leszakasztva olajfagyümölcsét
A bőven termő, szűznek szent fák tetejéről,
Menjenek ők haza oszt' köpenyök vállukra kerítvén;
Meg nem fordulván, mihelyest eltértek a helyről
Sőt szemöket mindég a volt ösvényre szegezve —
Térjetek onnan meg, nem szólván még egy igét sem,
Még csak a szembejövő vándorral sem, de ha otthon
Lesztek, az istennek készitsetek áldozatot még
Mindenféle fajú fűszert gyujtván meg egyuttal.
Én ezeket tettem, s tudom is, mi jövő; mit a szárnyas
Égi madár locsog, azt mindég értem, valamint azt
A mit a négylábú vadak egymásnak kiabálnak.
Ismerem én még a *Nebrítes* bachchusi titkát,
Mely Bromios kedvencze, mihelyt ez lesz kezetekben,
Emberek, áldozatot bízvást hozhattok az égnek;
Sőt ki mezitláb a szúrós kígyóba botolt meg
S annak fullánkját égőn benn hordja husában,
Annak a fájdalmát szint' elveszi majd a Nebrítes
S bájjal övez minden hitvest a hitvesi ágyon.
Fekete szín áspist náladnál semmi igézet
Sem veri meg jobban, népmentő isteni kő te,
Mely szín és névben zöldes hagymára ütöttél.
Drága chalázios, én rólad forgattam eszemben,
Hogy megpróbállak s kedvemre ütött ki a próba.
Kettős érdemed az, hogy tikkadt lelkem a láztól
Oldád fel, s a bökölytől bántott talpam üdíted.
Lám Poiasfi vitéz, ezeket Létó fia mondta
Híveinek mondjam mindezt, s ez tiszta igazság!
Egykor ezüstíjjú isten haragudva kimondta,
Hogy Kassandra hugom, bár mindig tiszta valót tud,
Trója reáfigyelő népére merő lehetetlen
Jólatokat mondjon, de magam rég hitre' fogadtam,

Hogy soha sem küldök hazug igét emberi fülbe;
És mert mindezeket már tőről-hegyre kiejtém,
Messzelövő daliám, higyj most a saját szavaimnak!
Igy szólott a dicső Priamosnak kedves utóda,
Kegygyel hintvén el társát deli Héraklésnek,
Kettőnknek, kik a hegy pástos nyergére haladtunk
Kövicses ösvényét a futó ige megkönnyité.

A legújabb (Ábelféle) kiadás alapján forditotta

LATKÓCZY MIHÁLY.

A 300 spártai sírverse.

(Simonid. 92.)

Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak,
Hogy hűn hajtottuk végre parancsaikat.

Ford. P. T. E.

Meleager 28.

Fekszem. Sarkoddal csak lépj a nyakamra vad isten!
Én bizony ismerlek, hogy ki vagy és mi nehéz.
Ismerem íjadat is. Csak szórd lelkembe a lángot.
Nem gyujtod többé: mert hamu már az egész.

Ford. P. T. E.

Luciliustól.

Álmában látván Diophantos Hermogen orvost,
Többé föl nem kelt, bár amuletje vala.

Ugyanattól.

Azt álmodta fukar Hermon, hogy pénzt pazarolt el.
S búbánatjában most felakasztja magát.

Ford. P. T. E.

A „PEDIG"-GEL KAPCSOLT MONDATOK. [1]

1. A kötőszónak alakjai.

52. «Alig van szó nyelvünkben, mely annyi alakban fordulna elé, kivált a régieknél, mint *pedig*. A *pedig* most általános divatú, itt-ott *penig* is eléjön, de *kedig* jelenleg tudtomra nincs szokásban. Szalay Ágoston gyüjteményében [Leveles Tár I.] csaknem ugyanazon egy időben mind a három eléfordul, még pedig több mint harmincz módosult alakban is, miből megtetszik, hogy egyik vagy másik régibbségéről nehéz volna határozott ítéletet mondani.» Így szól Fogarasi J. NyK. VI: 321. A mi utóbbi véleményét illeti, nem érthetünk vele egyet, s a *k*-val kezdődő alakot tartjuk határozottan az eredeti alakhoz legközelebb állónak, mert *kedég* és *kedig* fordulnak elő leggyakrabban a legrégibb nyelvemlékekben, pl. csak az elsőt találjuk a 15. századbeli Ehr. B. és M. codexekben. [2]) De lássuk az egyes alakokat.

Nincs e szónak egyetlen porczikája sem, mely egyik-másik korban, egyik-másik vidéken nem szenvedett volna valami változást. Mind a három mássalhangzója s mind a két magánhangzója mutat itt-ott egy-egy eltérést. Lássuk

I. A mássalhangzókat:

1. Az első mássalhangzó a legrégibb emlékekben, ill. a legrégiesebb nyelvűekben (B. M. Ehr. Érd.[3]) állandóan *k*. Ilyen *k*-s alakok a következők:

kedég: *kedég* B.-ben (néha rövidítve: *kèd·*; M. mindig rövidítve írja: *ke·* és *kè·*); *kedeeg*-nek írja rendesen az Érdy codex; *kedeg* Horv. Érs. Lev. [4])

---

[1]) Mutatvány a Marczibányi-féle 80-aranyos pályadíjjal jutalmazott ily czímű munkából: *A Magyar Kötőszók*.

[2]) A Sajószentpéteri Végzésről (melyben már megvan a *penig*) azt hisszük, bebizonyította Mátyás F., hogy a 16. sz. elejéről való, nem — mint Fogarasi az id. h. még hiszi — a 15. sz. elejéről.

[3]) Eltekintve a HB-től s a KT-től, melyekben e kötőszó nem fordul elő.

[4]) A Leveles Tár I. kötetében előkerülőket pontosan összeállítva, idézett lapszámokkal l. o. a bevez. XV. lapján.

kedig Érs. Wp. MA. stb.; *kedjgh* Lev.; *kedyk* Lev., PG uj t. 2b; *hedygh* Lev., Komj. G, Hviij/b;

kedyk Lev. 123; — továbbá:

kegyég, kegyig, kegyék, kegyik, kegyét, kenig: l. alább.

Azonban már a 16. század legelején (1503, Sajószentp. Végz. *penig)* föllép a *p*-vel kezdődő ujabb alakok sora, melyek közől a *pedig* háromszáz év óta majdnem általános uralomra jutott. A *k : p* hangváltozás olyan, minőt pl. a *kicsi : pici, köszméte : pöszméte, klinke : piling* (Tájsz.) szókban látunk. Egyéb *p*-s alakok:

pedég, székely Ny. IV. 81, V. 85;

pegyég, pegyig, pejig, peig, pejg, peneg, penig, penék, penik, penét, penyét, pegyét, pegyit, pejitt, pegyi, pegy, peding: l. alább.

Úgy látszik, ejtették a kezdő hangot itt-ott *t*-nek is (mint *korhadt : torhadt* Tájsz., *előke : előte, szövőke : szövőte)*; legalább olvasunk egy *tengg*-et Lev. I. 34.

2. A második mássalhangzó, mint a fölsorolt alakokból látjuk, többnyire *d*. — Ez a *d* azonban, mint más esetekben is (pl. *vadnak : vagynak, dilkos* Tel. III. 153 : *gyilkos)* először is *gy*-nek adhatja át helyét:

kegyég : kegeglen Kaz. 88;

kegyig van rendesen Komjáthynál s Pesti Gábornál: *kegig* Lev., *kegyg* Lev. Komj. PG; *kegygh* Komj.;

kegyék van rendesen a Tih. és Kaz. codexekben, írva *kegek* és *keǵek* (de u. o. mindig *kegiglen* és *kegeglen)*; *kegek* Lev.;

kegyik: kegik Lev. I: 38;

kegyét: l. alább;

pegyég : peg'eg Lev.;

pegyig : pegig, pegyy Lev.;

pegyét, pegyit, pegyi, pegy: l. alább.

Ez a *gy* aztán úgy látszik, *j*-vé silányodott a hanyag ejtésben (v. ö. *húshagyó : husajuó* Ny. IV. 181):

pejig újabb időben a nép ajkán minden felé hallható (pl. Göcsejben, de az országnak túlsó szélén Gyergyóban is, Ny. VIII. 231). Ebből rövidült a köv. két alak:

peig Vasmegyében Ny. III. 430, Őrségben IV. 472, Kis-Kúnságban VIII. 85;

pejg Göcsejben Ny. III. 319.

Más hangváltozás az volt, hogy a *kedig, pedig* szavak *d*-je helyett *n*-et ejtettek (mint *abajdoc* h. *abajnac* = szláv *obadvojec),* s az *n*-esek közé tartozik e kötőszónak egyik legelterjedtebb régi alakja, a *penig:*

kenig Lev., holda kelve *kenig* Eleázár monda Born. én. 319 b. (különben o. rendesen *penig, peniglen)*; *kenygh* Lev.; *kenig* RM. Ny. II. 29, Vg. 108; *kenigh* Pontian. 41, Ozorai, De Christo 316, *kenigh* o. 51; *keniglen,* Draskovicsból id. Révai gramm. 1 : 336;

penég : *peneg* Lev., Wp. Érs.; *penegh* Lev.;

penig a legközönségesebb, p. Born., MA., Lev., *penigh* Wp., *penyg* Komj., *penygh* Lev.;

penék ; *penek* Érs., Lev.;

penik : *penyk* Lev. I : 15, 49;

penét : l. alább;

tenig : *tenyg* Lev. I. 34.

Egy-egy ilyen írásmódra is bukkanunk: *pennyg, pennygh* (Lev. 57, 206), de e két adatból még nem következtethetjük, hogy nyujtott *n*-el ejtették volna. — Változik azonban *ny*-re az *n* : *penieg* (olv. *penyég)* Lev. I : 47; *penyég* a székely Ditróban (Fülöp Adorján értesítése szerint); *penyét,* szintén székely alak, K. 559.

3. A harmadik mássalhangzó rendesen *g*, de ez nyelvemlékeinkben mint az idézett alakok bizonyítják gyakran *k*-vá keményűlve mutatkozik. Ezt a *k*-t aztán szintén megtaláljuk *t*-re változva is, ép úgy mint a kezdő *k*-t a *tenig* alakban, s a *kegyég* : *kegyék* : *kegyét* v. *penég* : *penék* : *penét* alakok véghangja ugyanolyan pályát futott meg, mint a *sőg* : *sőt* kötőszóé (l. fönt 39). Ide tartozó alakok:

kegyét : *kegieth* Lev. I. 154;

pedét — ebben: *pedétiglen,* Pet. l. alább;

pegyét, és *pegyit,* palócz Ny. VIII. 44;

pejitt Gyergyó Ny. VIII. 231;

penét Udvarhely Ny. V. 521.

Különös *g* : *j* hangváltozást mutat a *pedéj* alak, mely Szlavoniából van közölve Ny. V : 63.

A vége egészen elveszett a palócz *pegyi* és *pegy* alakokban: az előbbi TGyüjt. 1819: VI: 32, az ut. Ny. VIII: 44. — Ellenben orrhanggal bővíti e véghangot a drávamelléki nyelvjárás: «sokáig lét a hideg, *peding* itatót is ittam» Ny. V. 423; *peding* má tudom gyünnek eddig az emberenkek VIII. 279; fázok, *peding* két bélest is vettem rám o. 327. E mellékalakot talán az *éppeng : éppeg, oszténg: osztég*-féle fölváltva ejtett szópárok analogiája hozta létre; ámbár egyéb szavakban is találunk efféle járulék *n*-et, pl. *caprag : cafrang, pázsit : pázsint* stb. l. Ny. VI. 448, 509.

II. A magánhangzók:

1. A végszótag magánhangzója, mint láttuk, *é* és *i* közt ingadozik: a legrégibb nyelv inkább az előbbit,[1]) az újabb nyelv, majdnem általánosan az utóbbit mutatja, s az *é*-s ejtés *(pedég, penét, penyét)* jóformán csak a székelységben maradt meg, hol különben is meg van még őrízve némely szavakban a régi *é*, pl. *kéván, kénál, éfiú*, továbbá néha az *-ént* és *-ét* igeképzőkben: *nyelént, teként, segét*, és különösen az *-ig* névragban: *addég meddég, egy kicsidég, kevesség, többég* (*többé-g* = *több-i-g*).

2. Az első szótag magánhangzójában az eddigi alakok semmi változást nem mutattak. Azonban találjuk itt-ott némi nyomait annak, hogy az első szótag magánhangzója eredetileg hosszú volt, s ez támogatja alább olvasható etymologiánkat: *keedeeg* Peer 15, *keedeeg* Érd. 673, *keedeg* o. 245b (rendesen ugyan *kedeeg*), *keegek* Kaz. 175. — E hosszú hang valószinüleg nyilt *ê* volt valaha, nem pedig a zárt *é*, mert utóbb nyilt *e*-vé rövidült, nem zárt *ė*-vé; s véleményünk szerint a B. és M.-beli *kèdég* is hosszú *ê*-vel olvasandó: *kêdég*, mint u. o. *kèt* = *kêt*, ma *két*, *èn* = *ên*, ma *én*, *zèk* = *szèk*, ma *szék* stb.

Az elsorolt alakok régibb irodalmunkban a legtarkább vegyületben váltakoznak, úgy hogy néha azon egy író háromnégyféleképp is írja e kötőszót; pl. a Wp. c.-ben: *kedig* 146, *peneg* 138, *penigh* 150; az Érs. c.-ben: *kedeg, kedig, kegyig, peneg, penek*; Komjáthynál: *kegyg, kegygh, penyg, penygh, kedygh*; PG.

---

[1]) Igy a Jord. és Érd. codexek rendes írásmódja *kedeegh, kedeeg.*

új testamentomában: *kegyg, kedyg;* Kár. bibliájában *penig* és *pedig;* egy 1618-iki aranyosszéki oklevélben (Tört. és Rég. Értesítő IV. 35): «holta után *pedig* maradékira. Ha *pegig* valakik» .. MA. grammatikája is a Conjunctiones adversativæ közt fölsorolja e három legelterjedtebb alakot: *kedig pedig penig.* Geleji K. I. is említi: «Vagynak több sok különbözések is a magyar szólásban .. Ki így szól: *pedig,* ki így: *kedig,* s ki így: *penig.*» Corpus Gramm. 322. — Különben most is van még a gyergyói nyelvjárásban egymás mellett: *pedig, pejig, pejitt* Ny. VIII. 231, és Udvarhelyben: *pedég* Ny. IV: 81 és *penét* V: 521.

III. Meg kell még említenünk, hogy az erősítő *-len* szócska gyakran járul e kötőszóhoz; pl. *kedeglen* Horv. Nád., *kegyeglen* Ehr. c., *kediglen* MA., *peniglen* F., *pediglen.* [1]) — Különös alakok: *pedétiglen,* mely Petőfinél van egy helyen; *penigtelen,* melyet Jászay említ; és *pegyítetlen,* mely a palóczoknál fordul elő (az első kettőről l. Thewrewk E. Ny. VII. 542).

2. Eredete.

53. E kötőszónak eredetére nézve már sokféle véleményt mondottak nyelvészeink. Csak curiosumkép említjük Dankovszkiét, mely szerint a görög ἐπειδή γ' mássa volna. — Jászay a *kettes* számnév tövéből magyarázza, «miként maga a hét másod napja, a *kedd* a *ket*-ből lett s nem egyéb a *keted*-nél, Révai Gramm. 284 . . . Ha gondolóra veszszük a *pedig* vagy régiesen *kedig* szót értelmét, valóban azt mindenkor valamely elkezdett beszéd további folytatására, vagy a másodrendű eszmének az elővel egybekötésére szoktuk használni. Így mondjuk: Péter eljött, Pál *pedig* nem; hogy Péter eljött, az elő eszme, s hogy Pál el nem jött, ez a másod; ezért *pedig*-en nem lehet beszédet kezdeni.» (M. c. szótárában 306.) — Ez eredet jelentés tekintetében nem volna lehetetlen; hiszen az osztják *pa* ,más' szó

[1]) Hogy a *-len*-es alak nyomatékosabb, azt láthatjuk a köv. párbeszédben, mely éppen ez által fokozza a második *pedig*-et:

.. Ilyesmit csak Párisban készítenek.

— *Pedig* ez Erdélyben készült.

— Ne mondja ön.

— *Még pediglen* Ebesfalván. — Jók. Erd. 185.

kötőszóúl is szolgál s akkor a. m. ‚meg, és' (v. ö. magy. *más az hogy* . .); és a görög ἀλλά, mely ellentétes kötőszó, voltaképpen annyit fejez ki, hogy ‚más, egyéb dolgok' következnek. Azonban hangtani tekintetben nem állja meg a sarat Jászay magyarázata, mert akkor a *kettő*-beli kemény *t*-nek vagy legalább a *kedd*-beli hosszú *d*-nek kellene valami nyomát találnunk e kötőszónak számos alakjai közt. Azonfölül nincs értelmes szerepe a *kedig*-beli *-ig* ragnak, ha a. m. *ketted*-ig.

Budenz egykor a törökségből magyarázta e kötőszót (Nyk. II. 154—5): «A magyar *kedig* (ez a *pedig*-nél eredetibb alak) azt teszi: igaz, való (wahr, verus). Azonos a jakut: *kirdik* v. *kirǯik*, török *gerček* kel, mely mint névszó éppen ezt teszi: igaz, való (wahr, verus) . . .» — Alaki tekintetben azt a kifogást tehetjük a magyarázat ellen, hogy akkor e szónak régibb *kedég* alakjában nincs megmagyarázva a hosszú *é*. Jelentés tekintetében meg azt: hogyha e kötőszó a. m. igazán, ugyan, zwar, akkor mért áll mindig és kizárólag csak az utómondatban, holott az ilynemű megengedés ép úgy, sőt még inkább beillik előmondatnak? Végre már csak azért sem hihetjük, hogy a törökségből van átvéve, mert elég jó és valószínű magyarázatát adhatjuk magából a magyar nyelvből.

Czuczor (l. Nyk. VI. 323) azt vélte e kötőszóról «hogy midőn ráhagyást, megengedést jelent, gyöke *kegy* v. *ked*, engedékenységet, megengedést teszen. Ellenben midőn világosan ellentétre s elválasztásra vonatkozik, gyöke eredetileg *pegy*, ez ismét az átalakult *vagy* kötőszó volna, melynek megfelel a latin *autem*-nek *aut* törzse . .» E magyarázatot fölösleges volna cáfolnunk.

Fogarasi szerint (u. o. 325) e kötőszónak eredetileg négyféle alakja volt, s ő ezeket így származtatja: 1. *penig, pennig* = *mennyiig*, 2. *pedig* = *meddig*, 3. *kedig* = *ki ideig*, és 4. „*kenig* lehet *ki-nyi-ig*"; «végre *tenig* a selypesen kiejtett *penig*". Eltekintve az alaki nehézségektől jelentés tekintetében elfogadható volna e magyarázat, csak az a baj, hogy sehol semmi nyoma, hogy e nyelv e szavakat valóban viszonyító névmásoknak s e mondatokat mellékmondatoknak érezné, s ezt már az az egy körülmény is megdönti, hogy a *pedig* kötőszó gyakran, sőt

a régibb nyelvben majdnem mindig az utómondatnak belsejében áll, nem pedig elején.

Az a kérdes már most, hogy képzeljük hát a *pedig* kötőszónak eredetét. Alakjára nézve fönt arra az eredményre jutottunk, hogy eredetileg *kêdég* volt, s ebből lett *kêdig*, *kedig* s mind a többi alak: ebből kell hát kiindulnunk, ha e szónak forrásáig el akarunk jutni. S akkor hangzásánál fogva a régi *ekkédig* szó kínálkozik, mely régi íróknál gyakran fordul elő s a. m. eddig, ez ideig, ekkorig = ez korig.

Első tekintetre világos, hogy e szó a. m. *ez kédig*[1]) s hogy itt a *kéd* ben valami kort, időt jelentő szó lappanghat, ép úgy mint a régi *ta-hát* ‚akkor' szó *hát*-jában (Budenz etymologiája szerint). Fölöttébb valószínű, hogy a *kêdég* kötőszó nem egyéb mint ennek az *ekkédig*, vagy bár egy szintén föltehető **akkédig*[2]) szónak elrövidülése. A gyakori használat ép úgy elenyésztette itt a mutató elemet, mint a *hát* kötőszóban, mely a régibb *te-hát*-ból lett (l. ezt), vagy a német *weil*-ban e h. *dieweil* azaz *die weile*. E mellett szól nem csak a teljes hangbeli egyezés, hanem némileg a *pedig-len*-féle alakoknak *-len* járuléka is, mert ezt különösen az *-ég ig* ragos határozók kedvelik: *holtomiglan holtotiglan, addiglan, meddiglen; ekediglen* (azaz *ekkédiglen)* Mélotai, Ny. VI. 359. — E szerint *kedig*, *pedig* voltakép ezt jelentette: eddig v. addig, azon ideig, ezen közben, azonban, s mai jelentése egészen úgy fejlődhetett, mint az *azonban* kötőszónál láttuk (51). P. az éj elmúlt, a nap *kedég* elközelgetett Érd. 3 = az éj elmúlt, a nap *addig* v. *azalatt* elközelgetett. Ő

---

[1]) Geleji Katona I. így is írja: «a' mint *e' kedig* éltem vele» (Corp. Gramm. 306), még pedig rövid e-vel már mint a *kedig* kötőszót.

[2]) Igaz, hogy az utóbbi föltevés ellenkezik Budenz etymologiájával (MUg. szótár 13. sz.), mely szerint e *kéd* csak az előtte álló *ez* miatt magashangú, eredetileg *kód-* v. *kád*-nak hangzott s a f. *kotva*, cser. *kod*, zürj. *kad* szavakkal azonos. Azonban eltekintve a m. hosszú magánhangzótól, az ugor alapalakul fölveendő *kod*-nak *d*-jéhez sehogy sem illik. a magyar *d*: annak a magyarban *z*-vé (v. *l*-lé) kellett volna változnia. Azonfölül ha az *ekkorig*, *éjfélkorig*-féléket tekintjük, nem egészen valószínű, hogy a fölvett **ekkádig* hosszú *á*-ja illeszkedett volna a mutató névmáshoz.

megteszi, *pedig* meg van tiltva = *azonban* meg van tiltva, *indessen* ist es verboten. A *pedig* szó tehát eredetileg ugyanazt fejezte ki, a mit a köv. mondatokban *„azonban pedig"* és *„pedig azalatt"*: Semmit el nem titkoltanak az udvar és a nép előtt. *Azonban pedig* a királyné sóhajtozott a rabságában Mik. m. 210. A herczeg az asszonyt elküldte a háztól, maga *pedig azalatt* elővette a rózsát Mer. D. 181. — A köv. mondatokban a *kedig* még nem annyira kötőszó, mint inkább tisztán időhatározó: Rufinus látván, hogy őtet a nép dícsérni kezdék, ő *kedigh* dícséri vala a megszabadító Krisztust Vg. 73; *mikoron* a több állatok arczájokat vallják alá a föld felé, mert ők ismét földdé leendők: az ember *kegek* fejét és arczáját egyenesen fel vallja mennyország felé Tih. 200; az leányzó . . az szót szegi vala *és* haragudék *kedeg* az ő lelke (egy 1516.-i oklev.) l. Zichy G. Leányvári boszork. 4. l.); egy asztag szalmát adott dézmát, *es* az ő maga szalmáját *penyglen* pénzen adta el Lev. I. 270.; ő az anyjától örökölte, s az *pedig* az öreg anyjától (Székelység). Ép így egy székely (gyergyó-szt.-miklósi) mesében Ny. VIII. 228—233, mely gyakran alkalmaz fölösleges *pedig*-et az elbeszélést folytató *és* mellé, úgy mint egyéb székely mesék az *avval* időhatározót vagy más mesélők az *akkor, aztán* szókat használják ilyenkor: «de a gyerek semmit se felele vissza az apjának. *És pedig* [= és ekkédig, és ezalatt] a műhelyszínből elindulának» 229; «akkor es ügyelt a marhákra becsület jussán, *és pedig* ekkor es viadalmaskodék a madarakkal . .» 229; «és délebéd után megindulának. *És pejitt* leszálla egy sereg madár . .» (v. ö. 229: «evének s ivának. *És az alatt az idők alatt* leszálla egy sereg madár . .») «a két első kerekünk szerencsésen keresztül megyen, s a hátulsó szerte hasadoz. *Es pedig* mondja a király a kocsisnak» 230; «elpróbálja a király a leczkéjüket; *és pejitt* a kapott gyerek százszorta többet tud mint a más . .» «szomorkodott a kapott gyerek, hogy a másik nehézkedik reá, *és pejig* nem tűrheté tovább s kijelenté a király atyának, hogy nem szokhatja a kedvetlenséget; *és pejitt* kéré a király-atyját: Bocsásson útnak engemet» 231. — Az eredeti ‚addig, akközben' jelentésből fejthető még meg ez a sajátságos székely szólásmód: *pedig hogy láthatlak!* = csak hogy láthatlak, azaz volta-

képpen «addig (az is jó) hogy láthatlak. („*Pedighogy:* jó-hogy — nem remélt sikernél.» MNy. VI : 344. Szintígy egy szatmári párbeszédben Ny. IX : 132 : «No csak rajta! *pedig hogy* kiöntheti rajtam a mérgit, jobban esik a magának» ; és : «Na éppen jó! *peig hogy* ezt is tudom, majd teszek én róla».)

Az az ott lappangó mutató névmás (*e* kédig) magyarázza meg azt is, hogy *pedig* mindig csak az utómondatban állhat, ép úgy mint *azonban.*

(Vége köv.) SIMONYI ZSIGMOND.

Gondtalanság.

Mihelyt iszunk, a gondok
Azonnal elnyugosznak.
Mit bánom én a bút, a bajt?
Mit bánom én a gondot?
Hisz így is úgy is halni kell,
Mit rontsam én az éltem'?
Igyunk, hagy' iddogáljunk
Víg istenünk borából!
Mihelyt iszunk, a gondok
Azonnal elnyugosznak.

Ford. P. T. E.

A „CHANSON DE ROLAND" ÉS A LEGÚJABB KRITIKA.

II.

A Rolanddal-kritika legújabb pházisának jellemző sajátsága az, hogy nem elégszik meg a franczia kéziratok, vagy épen csak az oxfordi kézirat által képviselt szöveggel, hanem az *összes* reánkmaradt anyagot veszi tekintetbe s az *eredeti* «Chanson de Roland» helyreállítását tűzi ki czéljául. Ez persze inkább csak ideális czél, mert egy «Standard» Rolanddalnak helyreállítása lehetetlen, már azért is, mert az összes anyagnak nagy része *egy* ősformára utal, míg a másik rész a dalnak annál is régibb alakját mutatja ugyan, de csak *egyes*, noha fontos részletekben. Igy tehát a subjectiv kritikának mindig leend helye és soha sem leszünk képesek, minden versnek vagy épen minden szónak eredeti voltát mathematikai biztonsággal bebizonyítani. Mindenesetre jó volna, a czélt kissé közelébb tűzni, s egyelőre kevesebb, de annál biztosabb eredményekkel megelégedni. *Stengel* («Ausgaben und Abhandlungen», 3-ik füzet) nézete: «Die nächste Aufgabe der Rolandslied-Kritik ist nicht, die Urgestalt des Rol. herzustellen — was sicher immer nur in sehr bescheidenem Maasse gelingen wird — sondern die Gestalt, auf welche die uns erhaltene Überlieferung *zunächst* führt» általános elfogadást érdemel. Mi is itt csak az újabb idevágó művek biztos vagy legalább is valószínű eredményeire akarunk röviden utalni s nem bocsátkozhatunk azon számos hypothesis megbeszélésébe, melyekre a «Ch. de Roland» újabb időben alkalmat adott.

Az átnézetet fölötte megnehezíti azon körülmény, hogy a kézirat-anyag nagy része még kiadatlan; így pl. a legfontosabb, a franczia kéziratok közül csak kettőt bírunk diplomatikus lenyomatban: az *Oxfordit* Stengel s az egyik *Velenczeit* (V[4]) Kölbing kiadásában. Ideje volna, hogy *Stengel* adott igéretét beváltaná s a Chansonnak az összes anyagon alapuló kritikai kiadásával megörvendeztetné a középkori franczia irodalom barátjait. Tudjuk, hogy ez részben háladatlan feladat, a mennyiben egy ilyen *első* kiadás csak kiindulási pontúl szolgálhatna;

de alig van hivatottabb tudós e nehéz munka kivitelére, mint a kitünő marburgi romanista. Egyelőre csak nagy nehezen, a sok helyütt szétszórtan és nagyrészt csak töredékesen s roszszúl kiadott kéziratok segélyével ellenőrizhetjük az idevágó műveket. Ez utóbbiak legtöbbnyire a marburgi romanistikus seminariumban keletkeztek, a mely, mint már említettük, az összes anyag birtokában van s szakavatott vezetés alatt hirdeti az új Rolanddal-kritika igéjét.

Azon anyag, mely a Rolanddalnál első sorban tekintetbe jő, *Stengel, Rambeau* és *Foerster* nézete szerint legalább is négy redactióra oszlik: 1. Az oxfordi (O) és a velenczei kézirat (V^4). 2. A többi franczia kézirat, a mely az első assonáló csoporttal ellentétben annak rimes és tetemesen bővített átdolgozását képviseli s melyet a kritikusok: „*Roman de Roncevaux*"-nak neveznek. (Ronc.). 3. A svéd-dán csoport, melynek főképviselője a *Karla-Magnus-Saga* azon része, a mely a Chansonban elbeszélt eseményeket tárgyalja. 4. A német és holland csoport. *Müller* kiadásában a szövegkritikát csak azon két csoportra fektette, melyet szerinte egyrészt az oxfordi szöveg, másrészt pedig az összes többi anyag képez; kiadásának főgyengéje egyáltalában az oxfordi kézirat túlzott kultusa. Tehát látjuk, hogy az oxfordi után legfontosabb kéziratnak, a *Velenczeinek* e két felfogás szerint nagyon különböző állása van; egyrészt szorosan *O*-hoz, másrészt pedig *Ronc.*-hoz csatoltatik. *Ottmann* (Die Stellung von V^4 etc.) azon hypothesist állítja fel, hogy V^4-nek két forrása van, melyeknek egyike *O*-hoz áll közelebb, másika pedig a rimes csoporthoz; de nézetét nem tudja bebizonyítani.

Annyi bizonyos, hogy V^4-nek azon része, a mely *O*-nak megfelel (egészen *O*. 3682. verséig) ugyanazon anglo-normann, már nem egészen tiszta forrásból ered; azután egy Narbonneról szóló vers által indíttatva, «Narbonne elfoglalását» ékeli be; a vége megfelel a rímes csoport utolsó részének. A kézirat 1230—40 táján Olaszországban olasz jongleur által iratott, ki nem igen értette az előtte fekvő szöveget s nyelvezetét egészen elolaszositotta; e tekintetben V^4 egy sorba helyezendő a szintén ily alakban reánk maradt *Macaire*-rel s *Aspremont*-tal, melyek azonban mindnyájan az assonánzokban tiszta franczia

eredetük biztos jeleit hordják. — *Gautier* kész a kéziratoknak Stengel s Rambeau által felállított rokonsági viszonyát elfogadni, sőt tovább is megy és teljes joggal a *Pseudo-Turpin* csoport fontosságára utal a szövegkritikára nézve; de ennek daczára is azt állítja, hogy a nyelvformákat, a verstani jelenségeket stb. illetőleg csak a *franczia* kéziratokra kell szorítkozni s kész volna systemáját az összeadás és kivonás egyedül üdvözítő alapjára fektetni, ha e mellett szabadna kissé — aesthetizálni is. *Gautier* ezen nézetét bátran visszautasíthatjuk, miután *Rambeau* (Ueber die als echt nachweisbaren Assonanzen des Oxf. Textes der Chanson de Roland) az *összes* anyag segélyével nemcsak az Oxf. kéziratban található számos hamis assonánczot eltávolított, hanem még sok oly régi hangrímet, melyet *O.* kihagyott vagy megváltoztatott, teljes épségében visszaállított. De ennél még meggyőzőbb érveket hozott fel legújabban *Perschmann* (a *Stengel* által kiadott «Ausgaben und Abhandlungen» 3-ik füzetében) azon nézet mellett, hogy a szöveg helyreállításában az összes anyag veendő tekintetbe; P. összegyüjtötte mindazon számos esetet, a melyben vagy egyedül *O* vagy *O* és V^4 együttesen a többi anyag által javítható s azon eredményhez jut, hogy valahányszor *O* vagy $O + V^4$ a többi csoport által képezett combinatiótól eltér, mindig hamis olvasásmódot képvisel. Ily módon nemcsak a Chanson tartalmát illető tévedéseket és eltorzításokat lehet eltávolítani, hanem számos a nyelv- és versformákra vonatkozókat is.

Mondhatjuk, hogy Stengel nézete Perschmann e kitünő dissertátiójában kiállotta a tűzpróbát s ezentúl a Chansonra vonatkozó bárminemű nyelvi vagy metrikai stb. kutatásnál az összes anyag felhasználása az első jogos követelmény.

A szöveg helyreállításában mindenesetre nagy óvatossággal kell eljárni. Igy pl. bizonyos, hogy az ó-svéd *Karlamagnus-Saga* a roncevauxi csatát tárgyaló nyolczadik részében egy az oxfordi kézirathoz közel álló, de *régibb* szöveget képvisel s így a szövegkritikában nagy és fontos szerepe van. Számos esetben a többi szöveg ellenében az eredeti olvasásmódot nyujtja; így pl. mitsem tud *Aldá*nak, Roland jegyesének haláláról, melynek *O.* két verssorozatot szán, a melyek bizonyosan késő eredetűek;

így nem említi meg a *Thierry* és *Pinabel* közti párbajt, a mely csak később ékeltetett be a Chansonba és a mely eredetileg egészen más mondakörhöz tartozott s vagy egyenesen egy más eposzból vétetett fel a Chansonba, vagy pedig nem más, mint egy, az akkori közönség által kedvelt jongleur-dal, melynek tulajdonképen semmi köze sincs a Rolanddalhoz; így továbbá nem ismeri *Geoffroi d'Anjout* mint a császár zászlóvivőjét, a mely viszony szintén csak későn juthatott dalunkba s reális politikai viszonyoknak felel meg. De másrészt nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a Karlam.-Saga szerzője az előtte álló szöveget, melyre saját művét fekteti, egyszersmind kritizálja is, a benne előforduló ellenmondásokat eltávolítja és gyakran rövidít s egyszerűsít. Igy könnyen megeshetik, hogy eredetinek tartunk olyast, a mi épen nem az, pl. a Karlam.-Saga az egész Baligant-epizódot kihagyja, mivel jól érezte, hogy e hosszú részlet semmi szerves összefüggésben sincs a Chanson többi részeivel, de elfelejtette egyszersmind azon álmot és kihagyni, a melyben Nagy-Károlynak a Baligant-csata vizio képében megjelenik; ezen körülmény azt mutatja, hogy a Saga kútforrása az egész epizódot magában foglalta, és egészen más okok kényszerítenek bennünket azon feltevésre, hogy a Nagy-Károly és Baligant közti harcz mégis csak később lőn a Rolanddalba beékelve.

III.

Ha azt akarjuk kutatni, hogy a Rolanddal mely részei hordják magukon az eredetiség jellegét, vagy hogy melyik része korábbi, melyik későbbi eredetű vagy épenséggel egy már létező egész Chansonba lett beékelve, akkor az eddig felsorolt anyaggal nem érjük be, kivált akkor nem, ha még a Rolandmondának vagy a Chanson más alkatrészeinek eredetét is akarjuk vizsgálni. Nem sorolhatjuk fel mindazon ó-franczia vagy más nyelven írt középkori költői műveket, melyeket itt tekintetbe kell venni. A Rolanddal története nagy területet és nagy időközöt foglal el, így még a 15. században írt *Galien rhetoré* czímű prózai regény is számos oly motivumot tartalmaz, melyek a Rolanddalra utalnak vissza; továbbá pl. az olasz *Spagna*-k

(kettő versben s kettő prózában van írva), melyek részben szintén a Chansonon alapszanak, számos fontos adatot szolgáltatnak a Rolanddal-kritikának, a mint azt *Pio Rajna* («La Rotta di Roncisvalle nella letteratura cavalleresca italiana» czímű művében) kimerítően bebizonyította. A *Spagna*-k közel viszonyban állanak a Velenczei kézirathoz s az olasz *Chansons de geste*-k hosszú sorozatát nyitják meg, a mely Pulci, Boiardo és Ariosto mesterműveivel végződik.

De kiváló figyelemre méltó az úgynevezett *Pseudo-Turpin* Krónikája, a melynek minket érdeklő részét (Cap. V. sqq.) *G. Paris* szerint («De Pseudo-Turpino» és «Histoire poétique de Charlemagne») egy St. André-de-Vienne-i szerzetes 1109—1119 közt írta. Ezen compilátió számos Chanson de geste alapján készült, a mi a Krónika irályán nagyon is meglátszik s a mit péld. az *Entrée en Espagne* czímű ó-franczia eposszal való összehasonlítás is határozottan mutat. A *Roland*-ban elbeszélt események a latin Krónika XIX—XXX. fejezeteiben vannak leírva és több helyütt, még egyes részletekben is látjuk, hogy a Krónika, egy az Oxfordi kézirathoz közel álló forrásból merített, de egészben véve a Roland-traditiónak régibb phásisát képviseli. Ennek főoka valószínűleg azon körülményben rejlik, hogy a Krónika Dél-Francziaországban iratott, a hol még a régi traditio változatlanúl uralkodott, míg a Chanson Franczia-ország éjszaki és keleti részeiben keletkezett, hol a Roland-legenda régi traditiójához folytonosan új és új elemek járultak. A Rolanddalban gyakran a régi és az új motivumokat közvetlenűl egymás mellett találjuk és pedig minden szerves összefüggés nélkűl. A keletkezési hely különbsége, mint tudjuk, a Nibelungendal történetében is nagy szerepet játszik. *Laurentius* (Zur Kritik der Chanson de Roland) megmutatta, hogy mily fontos a Pseudo-Turpin Krónikája a Rolanddal kritikájára nézve. Épen, miután a Chanson sok esetben régibb és újabb mondaanyagot tartalmaz, a Krónika becses kriteriumúl szolgálhat. Ha péld. a Krónikában Oliviernek csak jelentéktelen szerepe jut, ez arra utal, hogy Olivier alakja csak akkor kezdődött kimagasodni, a midőn a *költő* művészeti szempontból jellemét a Rolandéval, a kihez szoros barátság fűzi, ellentétbe helyezte. A Chansonban két

egymáshoz nagyon hasonló jelenetet találunk: az egyikben Olivier kéri Rolandot, hogy kürtje (Olifant) segélyével híjja vissza Károlyt, hogy ez kimenthesse őket veszélyes helyzetükből. Roland büszkén s önerejében túlságosan bízva, visszautasítja barátja ajánlatát; a másodikban a halálosan sebesült Roland, már miután a francziák legnagyobb része hősiesen elesett, Olifantját akarja fúni, hogy a császárt az utócsapat veszélyes állapotáról tudósítsa. De most Olivier ellenzi Roland szándékát, ugyanazon érvekkel, melyekkel az első jelenetben Roland élt s csak Turpin közbenjárása folytán csillapítja le haragját barátja ellen, a kit még gyávasággal is vádol. Ha magában a Chansonban összehasonlítjuk a két jelenetet, a Krónika segélyével azon meggyőződésre jutunk, hogy a két jelenet egyike nem eredeti és pedig azt hiszszük, hogy *Laurentius* ellenében *Graevellnek* (Die Characteristik der Personen im Rolandsliede.) van igaza, a ki a második jelenetet tartja az eredetinek és azt hiszi, hogy az első később azon művészeti szempontból ékeltetett be, hogy a hősnek elbizottsága mint bukásának oka tűnjék fel. Így még számos esetben találunk eredeti vonásokat a Ps.Turpin-féle Krónikában s a Chanson számos ellenmondását ennek segítségével távolithatjuk el. De e mellett azon körülményre is figyelemmel kell lennünk, hogy a Krónika szerzője néha mint történész kritizál és hogy művét klerikális szempontból írta. Mint történész, előadását mindenképen authentikusnak akarja föltüntetni és hogy czélját elérhesse, forrásának meghamisításától sem riad vissza; mint pap nem szereti a csatának részletes leírását, mint ezt a Chansonokban találta, de annál tovább időz a haldokló hősök imáinál, a csodák leírásánál stb. Toldalékait könnyen meg lehet ismerni, mert mindnyájan a két említett szempont alá esnek és néha nagyon naiv jellegűek, így ha péld. a francziák vereségét annak tulajdonítja, hogy a csata előtti éjjelen a sarazenok ajándékával, mely borból és nőkből állott, istentelen módon visszaéltek, vagy ha részletesen szól azokról, a kik a csatában résztvettek és megmenekültek, míg a Roland-legenda minden más, a Krónikától független előadásában a francziák mind elesnek Roncevauxnál. — A Krónika annál becsesebb a Roland-kritikára nézve, mert, mint említettük, sok

tekintetben közel áll az Oxfordi szöveghez; így péld. Turpin visiója ugyan nem fordul elő a Chansonban, de tartalma a Rolanddal különböző részeiben, néha egészen ugyanazon részletekkel, található. A legnagyobb hasonlatosságot találjuk Roland halálának leírásában; ez a jelenet nagy közkedveltségnek örvendett s aligha nem már régen megvolt azon alakja, a melyen a jongleurok nem igen mertek változtatni, hiszen már az Astronomus Limousinus a Roncevauxnál elesettekről szólván, fölöslegesnek tartja megemlíteni neveiket: »quorum nomina, quia *vulgata* sunt, dicere supersedi».

A Krónikában a Krónika ó-franczia fordításaiban s a többé-kevésbbé Pseudo-Turpint követő emlékekben, mint a milyen Ph. Mouskes rímes krónikája a *Galien rhetoré*, az olasz *Spagna*-k stb., nem találjuk a Baligant és Nagy-Károly közötti csata leírását s ez szolgált egyik főérvül azon tudósoknak, a kik a Baligant-csatát beékeltnek tartják. — A Chanson előadása szerint Nagy-Károly Roland kürtjét meghallván, visszasiet s halva találja az egész utócsapatot; üldözőbe veszi az álnok sarazenokat és megboszulja rajtok Rolandnak s a többi hősnek elestét. Itt kezdődik a Baligant-epizód; a sarazenok királyának, Marsiliesnek, ugyanis sikerül megmenekülnie a csatából s Baligantot, a babyloni nagy-emirt, ki a Chansonban mint az Islam feje s a kereszténység élén álló Nagy-Károlynak méltó ellenfele van ábrázolva, híjja fél segítségül a franczia császár ellen. A heves csatát végre maga Nagy-Károly dönti el, párviadalban legyőzvén a sarazén emirt. Az Oxfordi szövegben a Baligant-epizód a Chanson 2609—2844 és 2974—3624 verseiben foglaltatik.

Scholle volt az első, ki e kérdéssel tüzetesebben foglalkozott (Zeitschrift für roman. Philologie I.), miután már elébb *G. Paris* elismerte, hogy Baligant meglehetősen későn járult a Roland-legendához, de egyszersmind azt is állította, hogy a reánk maradt s a legendán alapuló költői művek egyike sem utal egyenesen vissza azon *poëme primitif*re, a mely a Baligant-csatát nem tartalmazta. Scholle érvelésében nem volt szerencsés, a mennyiben a fősúlyt nyelvi momentumokra fektette, péld. azon körülményre, hogy egyes kifejezések, melyek a Chan-

son egyik részében találhatók, a másikban (a Baligant-részben) nem fordulnak elő; de itt a véletlen és az egyik résznek sokkal nagyobb kiterjedése s más jellege nagyon is számba veendő s *Gautier* (Ép. fr. I. 425) joggal visszautasította az ilyféle érvelést. Egészen más, biztos eredményre jutott *Dönges* «Die Baligant-episode im Rolandsliede» czímű monographiájában. Először megvizsgálja az epizód állását a Rolanddal történetében, kimutatja, hogy a Turpin-csoport azt egészen nélkülözi, sőt az e csoporthoz tartozó költői művekben még azon csírát is találhatjuk, a melyből később a Baligant-csata fejlődött. Azután összehasonlítja magában a Chansonban a Baligant-részt a dal többi részeivel, föltünteti a számos ellenmondást s megmutatja, hogy mily laza és mesterkélt összefüggésben áll velök az epizód. Legmeggyőzőbb bizonyítgatásának azon része, a melyben kimutatja, hogy a Baligant-rész kihagyása után bizonyos ellenmondások a Chansonban eltünnek. Ugyanis a császár Roncevauxban kedves halottjait eltemetteti, s magával akarja azokat vinni a franczia hazába, midőn egyszerre hallja Baligant közeledtének hírét; a csata után ismét meglátogatja a Roncevauxi völgyet s a már előbb eltemettetteket újra a csatamezőn találja s mintha először látná őket, megsiratja — s eltemetteti. Ezen ellenmondás legfeltünőbben jelentkezik a *Roman de Roncevaux* Cambridge-i kéziratában és Konrad *Ruolandes Liet*-jében. Ha a Baligant-részt kihagyjuk az ellenmondás megszűnik s a halottaknak kétszeri megtalálása s kétszeri eltemettetése nem egyéb, mint a Roland-dalban oly gyakran előforduló *couplets similaires*. Ezen jelenség részletesebb tárgyalásába már azért sem bocsátkozhatunk, mert ez nem *csak* a Rolanddal sajátsága, hanem egyáltalában a Chansons de gesteké. A kérdés sok vitára adott alkalmat s a Roland-dalt illető adatok össze vannak foglalva *Weddigen* «Etude sur la composition de la Chanson de Roland» czímű dissertátiójában. Úgy látszik, hogy ezen «*couplet similaire*»-ek, a melyek ugyanazon esemény leírását majdnem ugyanazon szavakkal ismétlik, eleinte csak variansok voltak, melyek részint az ugyanazon eseményről szóló különböző traditiót képviselték, részint pedig csak az assonánczban tértek el egymástól; hiszen megvolt a jongleur-

nek a szükséges assonánczkészlete s így kénye-kedve szerint egy verssorozatot bármely hangrímmel adhatta elő. De annyi bizonyos, hogy később a «couplet similaire»-ből hatásos költői eszköz lőn; most már nem volt többé puszta ismétlés, hanem az egyik verssorozat a másikat némileg kiegészíti s ugyanazon gondolat ismétlése után egy újabbat is tartalmaz. A Chansonban 9-szer találunk «couplet similaire»-ket s kivált ha az Oxfordi szöveget az összes anyag segélyével purifikáljuk, azt látjuk, hogy mindig nagy hatással s nem puszta ismétlésként lép fel a «couplet similaire»; ez annak jele, hogy az előttünk fekvő szövegek már *irott* forrásra utalnak vissza, a mit különben *Perschmann* más okokból is világosan bebizonyított.

A legrészletesebben foglalkozik a «Chanson de Roland» dissectiójával *Graevell* (l. c.). A szerző Lachmann egész apparatusával dolgozik: feltünteti az egyes részek közti ellenmondásokat, megmutatja, hogy épen az egyes részek közt beékelt kapcsoló strophákban mutatkozik a költemény gyengéje; fő kriteriuma a jellemzés, mely épen nem következetes stb. stb. Mindezen érvekkel visszautasítja az *egy* költő feltevését. Végre azon eredményre jut, hogy a Chanson a következő, eredetileg egymástól független részekből áll: 1. Mort Rollant (Oxf. 1—2608). 2. Bataille Baligant (Oxf. 2609—3697). 3. Vengeance Rollant (Oxf. 3698—3987). Azonkívül a második, Baligant-részletben van egy beékelt rész, a mely eredetileg talán az elsőhöz tartozott s melyet Graevell: Doels-Rollantnak nevez; végre az Alda haláláról szóló két versszak, mely a harmadik részben van beékelve. Graevell műve a Rolanddal eddig kissé elhanyagolt *irodalomtörténeti* kritikájának nagy mennyiségű fontos és új anyagot szolgáltat; a műnek gyengéje a számtalan hypothesis, melyeknek legnagyobb része alig lesz bebizonyítható, de a melyek rendesen gyomként annál dúsabban virágzanak, minél gyérebben kultivált az illető talaj. Csak azt az egyet nem bocsáthatjuk meg, hogy a provenczál eposz, melyet *Paul Meyer* (Recherches sur l'épopée française), mint hittük, egyszer mindenkorra kiküszöbölt a franczia irodalom történelméből, Graevell könyvében kisértetes szerepét újra játszsza.

Graevell a Chansonban előforduló motivumok eredetének

kutatásában még nem eléggé használta fel a többi Chanson de Gestet. Pedig, hogy az ilyen tapintatosan végezett inquisitió mily fontos eredményekhez vezethet, azt legújabban megmutátta *Reimann* (Die Chanson de Gaydon, ihre Quellen etc.), a ki kimutatja, hogy az angevini Gaydon-monda és a *Roland*-ban előforduló angevini alakok, mint péld. Thierry és Geoffroi d'Anjou egészen, még egyes részletekben is megfelelnek a történelmi viszonyoknak és Thierry párbaja Pinabellel, ki Ganelont helyettesíti, valamint más Chanson de Gestekben Gaydon-Thierry harcza a Ganelonidák ellen, kiknek főnöke Thiebaut d'Aspremont, megfelel egyrészt a «barons Hérupois» a Capetház túlkapásai elleni ellenszegülésének és másrészt azon küzdelemnek, mely az Anjou-házi fejedelmek s a Champagne-Bloisi grófok közt századokon át folyt. A gallogermán Éjszak-Franczia-ország s a galloromán dél- és nyugot közti harczban meg volt az ethnographikus momentum is; e tekintetben csak *Thierry* testalkatának leirására akarunk emlékeztetni a *Ch. de Roland*-ban (Oxf. 3820—22), mely egészen elüt a a többi hősökétől s a *galloromán* typust képviseli. — Így lehetne a Rolanddal többi motivumait is történelmi alapjukra visszavezetni. Persze, ezen a rokon Chanson de gestek segélyével véghezvitt reconstructiónál óvatosan kell eljárni. Az ó-franczia hősköltemények legnagyobb részét későbbi átdolgozásokban birjuk; de a régibb traditio elég gyakran krónikákban vagy a Chansonokban sokszor előforduló úgynevezett «clichés épiques»-ben és régibb dalokra való vonatkozásokban maradt reánk. Néha még szerencsésebbek vagyunk: így péld. a *Chanson des Saisne*-nek, mely szintén a «barons Hérupois» traditiójára megy vissza s melyet csak Jehan Bodel átdolgozásában ismerünk, régibb alakját a Karlomagnus-Saga 5-ik részében («Guitalin») találhatjuk. Számos «Chanson de geste», minden átdolgozás daczára, régi elemeket tartalmaz péld. Fierebras, Entrée en Espagne stb. Néha az átdolgozó a régi művek egyes, valószínűleg legkedveltebb részeit változatlanúl megtartotta; ilyen péld. a «Chanson de Gaydon» első, assonáló része, míg az utána következő rész rímes és alig tartalmaz régibb elemet. Feltünő esetet találunk péld. a «Roman de Roncevaux» párisi kéziratában, a melyben egy ízben a régi

verssorozat mellett az új, átdolgozott áll. (*Gautier*, Epr. fr. I. 451.)

Az ilyenféle kutatásra a «Chanson de Roland» maga jogosít fel, a mennyiben számos vonatkozást találunk benne más «Chanson de geste»-kre, a mit néhány esetben mi is képesek vagyunk bebizonyítani. Így péld. az Oxf. szöveg 197, 198 és 1775—79 versei «Noples» bevételére czéloznak, a mely az «Entrée en Espagne» egyik részét képezi; vagy péld. Basan és Basilies követségének történetét, melyről a Chanson (Oxf. 201—9; 291 és 488—91) csak homályosan, majdnem érthetetlenűl szól, in extenso megtaláljuk a «Prise de Pampelune»-ban s az ez utóbbi költeményben előforduló elbeszélés Guron küldetéséről Marsilieshez forrásúl szolgált Ganelon küldetésének a «Ch. de Roland»-ban stb.

Természetesen a reánk maradt, viszonylag csekély anyag segélyével nem mindig dönthetjük el, hogy vajjon csakugyan «Chanson de geste»-re czéloz-e a Rolanddal, vagy pedig szóbeli traditióra? Hiszen számos Chanson elveszett, még azon dalok is mindnyájan, a melyek Rolandról, a Roncevauxi csatáról, Ganelon álnokságáról stb. szóltak s a melyek a Roland-dalnak alapúl szolgáltak. Ezen tüneménynek analogiája meg van majdnem minden irodalomban és Goethenek Schillerhez intézett levelében leli magyarázatát, a melyben Goethe a Homeros előtti rhapsodiákról így szól: «Wahrscheinlich sind jene (Rhapsodien) eben deswegen verloren gegangen, weil die Ilias und die Odyssee in ein Ganzes coaliscirten.»

Dr. Herzl Mór.

HAZAI IRODALOM.

Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit *Comes Géza Kuun*, Acad. Sc. Hung. sodalis. Budapestini editio Scient. Academiae Hung. 1880. (n. 8-r., CXXXIV és 395 lap.)

Ha Hunfalvy Pál és Vámbéry Ármin után hozzá merek fogni, hogy ezt a könyvet ismertessem, az onnan van, mert oly kincses bányának tartom, melynek megbeszélni való anyagát két oly kitünő munkás sem aknázhatta ki. Hunfalvy akadémiai felolvasásában (a kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok, Értekezések a nyelv- és szépt. köréből, 9. köt. 5. sz.) arról az oldaláról világítja meg a codexet és kiadását, a melyről minket magyarokat leginkább érdekel: miután Lukács evangeliumának egy részét kún fordításban közölte meg egy kún legendát adott, egy latin hymnus kún és magyar fordítását összehasonlítja, szellemesen következteti, hogy a codexet sz. ferenczrendi barátok irták és végre műve legérdekesebb részében (a 13—34. ll.) a kúnok történetét írja meg, ezzel gazdagítva irodalmunkat becses monographiával. Vámbéry (Századok XV. évf. 157—162. ll.) szintén a kún nyelvanyagot tartja szeme előtt, de már azt a hasznot vizsgálja, melyet belőle a turkologia vonhat; a kiadónak a törökség terén elkövetett több hibáját kiigazítja, a mire mindenesetre leginkább ő van hivatva minden tudósunk közt; kifejezi aggodalmát, hogy oly szövegben, melyben a transscriptiót illetőleg a legnagyobb határozatlanság uralkodik, nem igen bízhatunk; megemlékezik a codex perzsaságáról, melyet szerinte a mű írója jobban tudott, mint a kún-törököt; végre hymnus-részt lefordít és kijavít.

Hunfalvy már Magyarország ethnographiája 406. lapján felhívja figyelmünket e codexre; a *kún* szerinte *az egységes török nyelv jellemét mutató, de az oszmanlitól különböző önálló dialektus.* Megemlíti, hogy e codex szótárában van e szó *kümis-szu*, ezüst víz, azaz a magyar *kényeső*. Ez a szó nincs semmi török lexiconban. Hunfalvy Petrarka-cod. 42. l. adja a magyar szó eddig előforduló magyarázatait. A codex kiadása 30. 94. és 264. lapján előfordul a kún *konessu*, *chonasuj*, a mivel Kuun gr. szintén a magy. *kénesö*-t, a kazáni *künä sziri* ezüst viz-et és a görög ὑδράργυρος-t összeveti. A codex perzsa rovatában *cibac* azaz újperzsa *dsiveh* van; ez átment az arabba ily alakban *zibaq*. Az újperzsában is van a kénesőnek ilyen neve *szimáb* ezüstvíz, l. Ouseley, Travels in various countries of the East, more particularly Persia II. 156. l.

Azonban lehet a kún codexet még más oldalról is vizsgálni; figyelemre méltó a benne foglalt perzsa, német és latin nyelvanyag is. Különösen az elsőt akarom itt tekinteni, hol pótolva, hol keveset igazítva Kuun gróf megjegyzésein. Egyúttal az egész kiadást, melynek minden sora dícséri a gondos es avatott kiadót, röviden ismertetem.

Az 1. prolegomenon (I–XIV. l.) a codexről általában szól; levél van benne in folio 82, pagina 162; signaturája: DXLIX. Arm. LXXXV. C. 8^{0}. Provenientiája: Petrarca hagyta a Marcianára, többi könyveivel együtt, a mint végrendelete ide vágó részéből kitetszik. Ez után közli Kuun gr. a megmaradt Petrarca-féle könyvek jegyzékét Tomasinus után; czáfolja Valentinelli nézetét, a ki nem hiszi, hogy a Marciana valaha megkapta volna a nagy költő könyveit; közli Cornides egy érdekes levelét Pray Györgyhöz a húnok, kúnok és kazarok rokonságáról. Cornides nézete az volt, hogy a kúnok kipcsaki tatárok, nyelvök tatár dialektus. Kuun gr. azzal az óhajjal végzi e fejezetet, vajha Cornides tartalmas leveleit, melyek a budapesti egyet. könyvtárban vannak, valaki mielőbb kiadná.

A 2. prolegomenonban (XIV—XXVII. l.) Klaproth codexkiadását bírálja szerzőnk. Klaproth ugyanis a codex egy részét hozzá nem értő emberrel lemásoltatta és a nélkül, hogy az eredetit látta volna, a másolatot természetesen hibával tele kiadta. Blau megpróbálta Klaproth kiadását kijavítani, a mi csak részben sikerült neki, mert ő sem látta az eredetit. Klaproth főérdeme, hogy a tudósok figyelmét a kún nyelvre fordította. A tudósok mind egyet értenek abban, hogy *a kún nyelv török dialektus*; csak hazai tudósaink, Pray, Jerney, Fejér, Ottrokocsi tévesen a magyarhoz közel álló nyelvnek vagy épen magyar nyelvjárásnak tartották. Cornides már sejtette az igazat, Hunfalvy Pál és többi újabb tudósunk kutatásaiban a helyes úton jár. Hunfalvy nézete az, hogy *a kúntörök nyelv, keményebb és régiesebb a mai oszmanlinál, de különböző a csuvastól*, mely a török nyelvek egységétől leginkább eltér (Petrarka-codex 6. l.) Vámbéry nézete az, *hogy a kun a türkmen (ázerbeidsáni) és oszmanli nyelvhez sorozódik leginkább* (Századok XV. 160. l.) A XXII. laphoz megjegyezhetni, hogy a török-tatár *tur, tor, tür, tör* tőről, melynek értelme: elül, fenn van, terem, teremt, áll, állít, bővebben ír Vámbéry, A török-tatár nyelvek etymologiai szótára 190. l. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XIII. köt. 249—483. lapjairól) és Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes 140. l., hol érdekesen írja le a szokás és fejdelem szentesítette törvény közt levő különbséget. V. ö. a codex-kiadás 33. lapját. Kuun gr. helyesen jegyzi meg,

hogy codexünk a class. philologiával foglalkozót is érdekelheti, mert latinságában a media és infima latinitas oly alakjai fordulnak elő, melyek sem Du Cange sem Dieffenbach nagy szótáraiban nincsenek meg. Ezeket Kuun gr. külön glossariumba szedte.

A 3. prolegomenon (XXVII—XL. l.) a kihalt kún nyelv maradványairól szól, melyek a *tâti*, bâzârijáni, török-bosnyák, nogaj és néhány kipcsaki dialektusban, magyar-kún hely- és személynevekben még megvannak; továbbá a besenyőkről. A XXVIII. l. a *tarchan* czímet ebből származtatja a szerző: *tavar-chan*, dux pecorum és összeköti a magy. *tárnok*, lat. *tavernicus* alakkal, melyben még a *v* is megvan, és a *Tárkány* helynévvel. De Vámbéry Etymol. 175. l. szerint *targan*, *torgan* a csuvasban: gyűjtő (t. i. sereget), elüljáró, töve *tar*, *ter* gyüjteni. Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen 58. l. szerint a szláv *tovar* merx, onus-ból lett a magy. *tár*; a szó török eredetű: *tovar* házi állatok. V. ö. Fremdwörter in den slavischen Sprachen 133. l. (Sitzungsberichte XIX. 310.) — A XXIX. l. a szerző szerint *chagan* talán *szakcsi* őr, pásztor; helyesen származtatja Vámbéry Cultur 135. l.: *kakan*, *kaban* magy. *kan*, pl. vadkan. Egyet. Philol. Közl. III. 512. l. Budenz Nyelvtud. Közl. VI. 384. l. az észt *kunt*-ot veti össze *kan*-nal, Miklosich Slav. Elem. 12. 32. l. Már a pótlékok közt a 385. lapon Kuun gr. is idézi Schott véleményét, hogy e szó töve a. m. hasít, elválaszt, tehát *chakan* a. m. κριτής. Vámbéry is gyanít *chagh*, elválaszt, tövet. — A *boza* nevű itallal v. ö. Vámbéry Cultur 97. Hunfalvy Petrarka-cod. 35. 41. Egyet. Philol. Közl. III. 511. l. — XXX. l. A Priscustól említett κάμος, török *kimisz*, *komusz* nevű, kanczatejből készült savanyú italról l. bővebben Vámbéry Cultur 97. és A hunnok és avarok nemzetisége (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, 9. köt. 4. sz.) 26. l. A tátokról pedig bőven írtam, Újperzsa nyelvjárások (Értekezések 8. köt. 9. sz.) 11—12. l. — XXXII. l. A szláv *ruha*, újg. ροῦχον, táti *rucho* (?) szóval v. ö. Nyelvt. Közl. X. 342. l. Miklosich Fremdwörter 123. l. szerint a szlávban vestis és spoliare az értelme. — XL. l. A keletázsiai pénzeken olvasható *dank*, *dang* összefügg a török-tatár *tenge*, súly, egyensúly szóval; a tő *tek*, *teg*, *tej*, *teng*, egyenes, egyértékű. Vámbéry Cultur 108. Etymol. 177. l.

A 4. prolegomenonban (XLI—LV. l.) arról ír Kuun gr., hogy a kúnokat a tatárokkal azonosították; a kún Miatyánk különféle olvasását közli és debreczeni és kún-szent-miklósi másolatot összehasonlít és Vámbéry javításait (Nyelvtud. Közl. IX. 215—219. l.) hosszasan bírálva nem találja mindenben

sikerültéknek. A XLVII. lapon kún *mene* alakot az oszm. *fena*, magy. *fene* szóval hasonlít össze, a mire megjegyezhetni, hogy *fena* nem török, hanem arab szó: *fanâ'*, töve *fn* és semmi köze a magy. *fene*-hez, mely Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár 513. l. szerint alkalmasint *farkas*-t jelentett hajdan; v.ö. fias, fészkes fene. Söt van dial. *pene*, a mi a mordv. *pinä, pine*, cser. *pi, pi*, észt *peni*, lapp *piädnak, pädnag, bäna* kutya, finn *peni, penikka*, kölyök kutya alakra vall. — A kún szent-miklósi példány alapján helyre állítja a Miatyánk eltorzított szavait; közli a codexben levőt és végre Terbölcs Gábor feljegyzéseiből kún üdvözlő mondásokat ad.

Az 5. prolegomenon (LV—LXXI. l.) a scythákról szól és sok a classicusoknál előforduló scytha szót magyaráz. Kuun gr. a magy. *isten* szót is magyarázza: *is* talán a. m. régi, örök, v. ö. *ős*. E szóról, «melynek egész kis története van», l. Egyet. Philol. Közl. II. 229. és III. 514. l. Hunfalvy Petrarka-codex 43—44. l. A mit az LVII. lapon *Arsakes* névről mond, hogy abban a keleti török *szag*: okos, értelmes, van, azt nem helyeselhetem. 'Αρσάκης (már Ktesias Pers. Excerpt. 49. 53.) az óperzsa *arsaka*, óbaktriai *arshanka*: a férfias. Így írtam az Egyet. Philol. Közl. IV. 675. l. Máskép magyarázza Keiper, Die Perser des Aeschylos als Quelle für altpers. Alterthumskunde 70. l.: a már Aesch. Pers. 996. versében előforduló 'Αρσάκης óbkt. *arez*: nyúlni, egyenes lenni, vlmire törni, *erez*: igaz, helyes, egyenes, a miből *arsa*: egyenes, felálló lett (de hogyan lett, azt nem mondja Keiper), tehát elvontan *arsa-ka* őszinte, igaz. Justi, Handbuch der Zendsprache 30. 72. Vanicek, Fremdwörter im Griech. u. Latein. 4. l. csak egyszerűen megjegyzi: szkr. *arsan*, óbkt. *arshan*, óp. *arsaka*: férfi. — A LX. lapon Kuun gr. görög szöveg javítását kiséri meg: Herod. 4,22. 'Ιύρκαι helyett Τύρκαι alakot olvas. A kezem ügyében levő kiadók közt csak Stein, a ki Herodotot legjobb tárgyi magyarázatokkal adta ki, csatol ily jegyzetet e helyhez: «Jägerstämme der Jyrken (= Türken?)», melyek talán a mai szimbirszki, penszai és szamarai kormányzóságban, tehát a Volgától keletre le voltak telepedve és melyek földe gazdag tölgyerdőkben (Herodotos erklaert von H. Stein, Berlin 1857. Weidmann). Blakesley csak annyit jegyez meg, hogy Hammer szerint a török törzsek egyike ma is *yuruk* azaz vándorló (Herodotus with a commentary, London 1854). Ezt helyesen írja Kuun gr. *jürük* viator. Abicht és Dietsch 'Ιύρκαι alakot ír, az előbbi minden jegyzet nélkül (Herodotos für den Schulgebrauch erklärt, Lpz. 1874. Teubner és Herodoti historiarum libri IX, Teubner szöveg-kiadása). — Az LVIII. lapon Kuun gr. összezavarja e két

szót: *okar* magas és újg. *okan*, csag. *ogan* isten, mint legmagasabb, legfőbb lény. Vámbéry Etymol. szerint a kettőnek semmi köze egymáshoz; az első töve *ak*, *ag*, *ok* felszáll, felhalmoz, magas, a másodiké *ok*, *og*, *ong* tud, tanul, tanít; tehát *ogan* isten a. m. az értő, a tudó. — LXVII. l. A szerző a perzsa *bârû* erős hely, árok, fal szóhoz vonja a magy. *vár, város*, oszm. *varos* suburbium alakot. Vámbéry Hunnok 25. l. szintén a perzsából eredteti a magyar *vár*-t; Nyelvtud. Közl. VI. 468. l. szerint a finn *vuore* hegy-gyel függ össze. Miklosich Slav. Elem. 60. l. — Itt még a húnokról és kúnokról szól Kuun gr. Ez utóbbiaknak tartja a parthusokat. Azonban téved, midőn a LXIX. lapon azt állítja, hogy a perzsa nyelv természete és typusa a török nyelvekével némely dologban nagyon egyez. Kölcsön vett szókat levonva a perzsa semmiben sem árul el török befolyást. Épen úgy téved, midőn a LXXI. lapon Asinius Quadratus ama szavára, hogy a parthus nyelvben *karta, kerta* a. m. város, azt következteti, hogy az ezzel összetett szók az iráníban is mind török eredetűek. A κέρτα, καρτα szó perzsa eredete tökéletesen ki van mutatva az Egyet. Philol. Közl. IV. 679. lapján. Hogy eredeti értelme nagyon is élénk emlékezetben élt, mutatja park neve az örményben: *choszrovakert*, azaz a Choszrû *csinálta*, ültette, mert II. Chosroës, melléknevén a kicsi, ültette. Justi, Geschichte Persiens (Oncken, Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, 1. szakasz 4. köt.) 191. l. — Mordtmann egy tévedését is magáévá tette Kuun gr. E tudós az örmény ékiratokon előforduló *anait* szót a törökből magyarázza: *an-ai* azaz: isten-hold. Ez utóbbi alak csakugyan török, l. Vámbéry Etym. 20. Cultur 160. l.; az előbbiről azonban hallgatnak forrásaim. A *t* hangot sem magyarázta meg ezzel Mordtmann; pedig e hang lényeges, mint a görög és perzsa alakok bizonyítják. A helyes ez: Ἀναῖτις az óbkt. *anâhita*, óp. *anahata*, Artaxerxes Mnemon egy feliratán, a hol Oppert szerint így olvasandó: *anâhitâ*, Journal asiatique 7. série, tome 3. (1874.) 239. l. Ez a víz ős perzsa nemtője; a szó értelme: a szennytelen, szeplőtelen. Spiegel, Die heil. Schriften der Parsen übersetzt, III. köt. XVII—XVIII. l. szerint az újp. *nâhîd, anâhîd* átment az arabba: *nâhid*, fenima turgentibus mammis prædita, mert így ábrázolták. Az újperzsában Venus csillagát jelenti; a keleti mondákban *Filîfûsz* (vagy *Filîfusz*, söt *Filiqusz* is) rûmi király leánya és *Dârâ* v. *Dârâb* perzsa király neje, kinek N. Sándort szülte. V. ö. Ouseley Travels I. 109. 138. Hammer, Geschichte der osman. Dichtkunst I. 203. Justi Gesch. Persiens 94. l. A phoeniciai nyelvbe is átment: *'anat*, hierogl. *anata*, Schröder, Die phönizische Sprache 125. l.

Az örményben *anahit*, a babyloniban *anakhitu*, Justi Zdspr. 20. l. Vaniček Fremdwörter 3. l. is helyesen magyarázza. V. ö. Journal as. 6. serie tome 16. (1870.) 168. l.

A 6. prolegomenon (LXXII—LXXXVII. l.) kiválóan a kúnokról és a rájok vonatkozó középkori héber, arab és perzsa kútfőkről szól. Írásuk már a 10. században lehetett; ez az ú. n. *ujgur* írás volt. 1065-ben a Dunáig nyomulnak elő és a byzanci birodalomba becsapnak, a miről a szerző bővebben ír. Ír továbbá még Moldovában való letelepülésökről, keresztelkedésökről, a jászokról és a mongol catastropháról.

A 7. prolegomenon (LXXXVII—CXVII. l.) a kún nyelv és rokonai maradványaival foglalkozik, a codex nyelvének grammatikáját adja, különös bőven tárgyalva a hangtant és az igét. Figyelemmel van a codex transscriptiójára is, a mely nagyon gyarló. Hangtanilag némely dologban megegyez a kún más nyelvekkel, pl. a szóvégző *k* gyakran *h*-vá lesz, ép úgy mint az újp. *h* is a szó végén gyakran pehlevi és örmény *k*-nak felel meg és hangzón kezdődő képzők és ragok előtt eredetibb *g*-re is változik, l. Müller, Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache I. 9. l. — A *k* néha *č*-vel, *či*-vel van átírva, nyilván úgy is hangzott; a *k*-ból eredő *cs*, mely a szlávban, szanszkritban és a finn nyelv vót dialektusában közönséges, a magyarban nagyon ritka, pl. *kuvik* és *csuvik; gyötör* (finn *keträä, kehrää*, észt *kedra)* és *cseter;* mordv. *kilge-*, zürj. *köl-* és *csülök*, Budenz Szót. 361. l. Szilády, Magyar szófejtegetések (Értekezések 2. k. 9. sz.) 9. l. még ezt a példát hozza fel: *kotu, kutu, kutak* és *csuta, csutak.* A perzsa *cs* szintén gyakran régi indogermán *k* hangnak felel meg, pl. az óbkt. *caiti* töve *ka* hány, *cakana* t. *kan* kér, *carekarethra* t. *kar* segítő eszköz, *cât* t. *kan* kút, a *kar* csinálni, tenni, tő több alakja mutat *cs* hangot, pl. az óp. inf. *cartanaiy.* V. ö. Justi Zdspr. Müller Lautlehre I. 11. II. 10. Spiegel, Die altpers. Keilinschriften 192. l. — A kúnban *d* és *z* egymással többször fel van cserélve; óbkt. *z* mellett is gyakran van óp. *d* és mivel az ujperzsa is *d*-t mutat ily esetben, következik, hogy az újperzsa az óperzsából vagyis a nyugati iráni dialektusból, az ékiratok nyelvéből fejlődött. Pl. óbkt. *zarayanh*, óp. *daraya*, újp. *derjâ* tenger; óbkt. *zaçta*, óp. *daçta*, újp. *deszt* kéz; óbkt. *zush*, óp. *daustar*, újp. *dûszt* barát, Müller Lautlehre I. 16. II. 2. l. Az ujp. dialektusokban is észrevehető e váltakozás és ebből következtethetni, hogy melyikre hatott inkább az óbkt. és melyikre az óp. nyelvjárás. Az irodalmi újperzsában is fölváltva *d* és *z* (azaz a felül ponttal megjelölt *dál*) fordul elő, pl. *dîdár* és *dizár*, l. Wahrmund, Handbuch der neu-pers. Sprache I. 20. Flügel. Die arab., pers. und türk. Handschriften der k. k. Hof-

bibliothek zu Wien II. 535. l. szerint Abû Mançûr Muvaffaq Bin 'Alí Alharavi 800 évvel ezelőtt leírt codexében a tiszta perzsa szókban a hangzó után következő *d* helyett mindig pontos *dâl* van írva. Úgy látszik a Sâhnâmeh egy régi kéziratát használta Mohl is Fragmens relatifs à la religion de Zoroastre cz. művében, mert ily írás gyakran fordul elő: *chuzâ* (19. l.), *kuzâm*, *pereszt skezeh* (20. l.), *pezervân* atyaként (21. l.), *zâzeh* (27. l.); de viszont előfordul *bigudâr* is, pedig az újperzsában *biguzâr* volna (26. 28. l.). Az arabban *d* helyett most is pontos *dâlt* ejt a Rabî'â törzs. A perzsában nagyon kevés szó kezdődik pontos *dâl*-lal; Johnson nagy szótárában, honnan ezeket az adatokat nagyobbára veszem, összesen kilencz, Palmerében egy sem. A szóban azonban nehány perzsa grammatikus szerint helyesebb *d* helyett pontos *dâl*-t használni. A szabály erre nézve e versbe van foglalva:

ânânkih befârszî szuchun mirânend
der me're*d*-i dâl *z*âlrâ binisânend
mâ qabl vei er szâkin dsuz û â i buved
dâl eszt ve gerneh *z*âl-i mu'dsam ch'ânend,

azaz: azok, a kik perzsául beszélnek, a *dâl* helyére pontos *dâl*-t tegyenek; a mi előtte van ha nyugvó — kivéve â i û — akkor *dâl*; de ha nem, akkor pontozott *dâl*-nak nevezik. Vagyis érthetőbben: akár rövid akár hosszú hangzó után pontos *dâl*, minden mássalhangzó után azonban *d* ejtendő; tehát *sâz*, *senîzen*, *uftâzen*, *numûzen*, *bûzen*, *pezer* a helyett hogy *sâd*, *senîden*, *uftâden*, *numûden*, *bûden*, *peder*; ellenben *ender*, *derd* és nem *enzer*, *derz*. Johnson, A dictionary Persian, Arabic and English. Flügel id. m. I. 125. l. kéziratból ezt idézi: *gûjez*, *bûz*; I. 603. l. *gûnâbâz* hely neve fordul elő; III. 9. l. szerint az arab írásban is fel van egymással cserélve a *d* és pontos *dâl*; III. 315. l. pedig valamely buchârâi negyed neve így van írva: *lelâbâz*. Diez, Denkwürdigkeiten von Asien (1. rész, Berlin 1811.) I. Szelim szultán perzsa versét közli, melynek 4. párversében szintén *chuzâ*-t ír. A Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft VII. köt. 321. lapján Haug ír a pontos *dâl*-ról. V. ö. Vullers, Lexicon persico-latinum etymologicum I. 963—5. Institutiones linguæ persicæ (1. kiad.) 31, 69, 3 b. Ztschr. d. DMG. VIII. 285. l. A görögben is váltakozik a δ a σ hanggal, t. i. foghang elváltozása a μ előtt gyakran elmarad az ioni dialektusban, pl. Il. 1, 124. ἴδμεν, att. ἴσμεν, Od. 5,59. ὀδμή, att. ὀσμή. Ilyenek Ἄδμητος, Κάδμος, οἶδμα, φράδμων, ἔριδμα stb. Télfy, A class. philologia encyclopædiája 34. l. Curtius, Görög nyelvtan (a fordítás 6. kiadása) 47. §. jegyz. Krüger Gramm.

10,9. Dial. 4,5. Az udvarhelyszéki azt mondja *csidma* e helyett: *csizma*, l. Kriza Vadrózsák I. 13. 15. 17. l. és tájszótárát. — A CXV. lapon kétkedik Kuun gr., hogy a szláv nyelvekhez sorozza-e a kún *pecs* kemencze szót, vagy a törökhöz; ide vonja *Pest, Pécs, Bécs* városok neveit is. Ez határozottan szláv szó: *pešt* sütőkemencze; újg. πέτζα, a mi Pécs alakjához közelít. L. a codex-kiadás 102. lapját, Hunfalvy Ethnogr. 433. 444. l. Miklosich, Slav. Elem. 45. l.

A 8. prolegomenon (CXVII—CXXIV. l.) a perzsa szótár transscriptiójáról és az igeragozásról, meg a codex németségéről szól. Ezt Schröer bécsi tanár a *Tief*, nőstény kutya, szó alakjából határozta meg közelebbről. A dialektus az ú. n. középnémet; az irók hazája Aachen és Bonn közt keresendő. A latin szók és irásuk mutatja, hogy genuai olaszok írták a codexet. A latinság sok eredeti vonás m llett a divatos román nyelvek számos sajátságát is mutatja.

A 9. prolegomenon (CXXIV—CXXXIV. l.) a kézirat hibáit, a javítók eljárását és a használt rövidítéseket fejtegeti. Öt különböző kéz írta a codex első részét; a másodikban, melyet német hittérítők írtak, vagy tizenkétféle írás van; e közt Kuun gr. Antonio de Finale, a codex előbbi gazdája, és Petrarca írását véli felismerhetni. A bevezetést a codex lapjainak pontos leírása, a codex áttekintése és fejezeteinek rövidített latin czímei fejezik be.

Következik a codex közlése, szóról szóra a latin-perzsa-kún igeragozási minta és a többi szó betűrendben, előre bocsáttatván a codex írásának ideje: MCCCIII die XI. July. In noie dnj Nri ihu χri et Bte Vigis Marie Mats eius et omium Scorum et Scarum dei Amen. Ad honorem dei et Bti Johis euangeliste. A rövidítéseknél ott van a megfelelő jel. Nevezetes a 10. l. ez az írás: *miausauen* iszom, és *ausamitem* ittam, ez újp. helyett: *mijâsâmem* és *âsâmidem*; az író itt igen helyesen jelölte a perzsa nyelv mély *â* hangját *au*-val; perzsák magok is tudva azt, hogy az egyszerű arab betűk elégtelenek a perzsa *â* kifejezésére, különösen régibb, gondosabban írt könyvekben az *elif* mellett a rövid *a* és *u* jegyeivel írják. Egyet. Phil. Közl. III. 72. l. — Ugyanígy van az *â* e szóban írva: *garmauoa* meleg fürdő; Kuun gr. ezt a 320. lapon roszul magyarázza újp. *germchâneh*-vel, mert ez meleg házat tenne; a helyes *germâveh, germâbeh. Drusma* v. *dusma* szintén roszul van a 330. lapon magyarázva: *dusmen* ellenség; a helyes *dusnâm* szidalom, szemrehányás, visszaélés. — A 13. lapon a codex írója követett el hibát. *Bepoh* szerinte: főzz; az újp. imperat. *bipez*, mert *puchten* főzni ige töve óbkt. és szkr. *pac*, örm. *hats*, ἕψω töve

πεπ, v. ö. πέπτω, *coquo*. Justi Zdspr. 182. Wahrmund Hdb. I. 141. Curtius, Grundzüge der griech. Etymologie (4. kiad.) 67. és 459. l. Justi a Herod. 2,2. előforduló βεκός phrygiai szót, mely kenyeret jelent, ide vonja. Vaniček Fremdwörter 8. l. egy *bhag* sütni tövet vesz föl, a mely a szanszkritban nincs is meg (Curtius Grundz. 188. l.); szerinte βέκος és βέκκος is előfordul. Blakesley szerint Herodot néhány codexében βεκκός van, a mi úgy látszik ebben van meg: βεκκεσέληνος, Aristoph. Nub. 398. Szerinte e szó talán φακός dialektikus változata, mert φ és β a makedon nyelvjárásban is váltakozik (Blakesley 2. köt. 228. l.), és ez a φαγ tővel függne össze; a sémi *bk* tő is táplálékot jelent és így βεκός talán Phœniciából származik. Megjegyzendő, hogy Curtius Grundz. 299. l. φακός-t nem a φαγ tőhöz veszi. — A 19. lapon Kuun gr. tévesen írja, hogy *meelem, hostem, beel* és *mehelenda* alakok, azaz újp. *mîhilem, histem, bihil* és *hilendeh* (engedni, bocsátani) két tőből vannak képezve. Töve szkr. *sarǵ*, óbkt. *harez*, Wahrmund Hdb. I. 149. l. Curtius Grund. 385. l. csak megemlíti, hogy Kuhn szerint *sarǵ* a. m. nyujtóztatni; Justi Zdspr. 322. l. A párszíban praes. plur. 3. pers. *hêlant*, kurd dialektusban *de-iram* (itt eltünt a hehezet, de megmaradt az eredeti *r*), örm. *heghoul* (megmaradt a hehezet, de elváltozott az *r*); újp. *histen* e helyett van: *harzten, hirzten, hirsten*. Újp. szókban ugyanis hangtorlódás esetén elmarad az *r*, pl. óbkt. *karshvare, tarshna, parsti* helyett van újp. *kisver* tartómány, *tisneh* szomjas, *pust* hát; *paresh, karesh, karsha* helyett *pâsîden* önteni, hinteni, *kisten* (töve *kâr* a præsensben) szántani, vetni, *kis* barázda, kör; *karsti, zarathustra, varshni, cyâvarshan* helyett *kist* szántás, szántóföld, *zerdust* (név), *gusen* kos, *szijâvus* (név); az óbkt. *fra-marez* helyett van újp. *ferâ-mus* elfeledő, de már *â-marez* helyett *â-murz-îden* megbocsátani, eltörülni. Néha már az óbaktriaiban is elveszett az eredeti *r*, pl. óbkt. *pâshna*, de szkr. *pârshni*, gót *fairzna*, *Ferse*, πτέρνα, de újp. *pâsneh*. Müller Lautlehre II. 7. Justi Zdspr. 190. Curtius Grundz. 489. l. *L* hang nem volt a régi perzsában, tehát *hal, hel* tő sem lehetett. — 22. l. Arra, hogy a *kétség* a turáni és sémi nyelvekben eredetileg kétfelé hasadást, két dolog közt függést jelentett, Kuun gr. török, arab és héber példát hoz fel. Hasonló van az indogermán nyelvekben; óbkt. *vimananh*, újp. *gumân* kétség ebből van összetéve; *vi (dva)* kétfelé, kettő és *man* érezni, gondolni, Justi Zd. 280. l. A mejicoi *omeyolloa* kételkedni pedig ebből áll: *ome* kettő és *yolli* sziv, Müller Lautlehre II. 3. Müller Miksa újabb felolvasásai ford. Simonyi Zs. 251. és 377. l. — A 28. lapon *solach* lyuk van írva újp. *szûrâch* helyett, a mi példa az *r* és *l* váltakozására az újabb perzsában.

— Ennél nevezetesebb, hogy a kúnban folyó a. m. *ochus*, a mihez Kuun gr. az Ὦξος nevét állítja. Ezt a Ztschr. d. DMG. XXIV. 61. lapján így magyarázták: török *ok-szuj* nyílvíz, így elnevezve sebességéről, mint a Tigris. Vaniček Fremdwört. 62. l. a szkr. *vaksh*, óbkt. *vakhsh* nőni tőből származtatja, tehát *vakshu*, *vankshu* a növő, dagadó folyó volna. V. ö. Justi Zdspr. 260. l. E kún szót a codex a perzsa *zzuchana*-val fordítja; ezt Kuun gr. a 339. lapon tévesen az Oxus keleti nevével magyarázza: *dseihûn*. Helyesen az újp. *dsûchâneh, dsûjchâneh* folyó szóval kellett volna. A kúnok a codex írásának idejében már sokkal távolabb laktak az Oxustól, hogysem annak nevét használták volna minden folyó megjelölésére; aztán ha el is fogadjuk az Oxus szó török eredetét, e név épen nem illik minden folyó sebességére; tehát az Oxus szó köznévvé nem lehetett. — A 31. l. *farmaden*-nek van írva az újp. *fermûdem*, parancsoltam, a mi a perzsában szokott *â-û* hangcsere példája. Ilyen hangtompulásra már az óbaktriaiban van példa: *khshnu* ismerni Justi Zd. 96. l. szerint «verdunkelt aus *khshnâ* wie im Slav. und Litauischen», vagy *parô*, e h. *pâra* előbb, előtt, kivül, id. mű 186. l.: «mit verdunkeltem Auslaut». V. ö. Egyet. Philol. Közl. III. 510. l. — A 40. lapon előforduló *zayt* született, szót a 333. lapon a perzsa szótárban is csak az újp. *zâden* alapigéből magyarázza Kuun gr., melyben *i* hang nincs; helyesebb talán *zâjîden* származékigéből megfejtenünk: *zâjîdeh*. — Nevezetes ez az alak is: *bafre* (a 82. és 343. lapon is; hibásan így is írva: *rafre*) hó; ez az újp. *berf*-hez képest régies alak. E szó az óbkt. *vafra*, phl. és pârszi *vafr*, az ujabb dialektusok közt a gebri *vabr*, kurd *bafer*, zaza *vaure*, továbbá az afgán *vâvarah* alakot mutat; csak az ujperzsában és nehány nyelvjárásban, a buchâriban és kurmândsiban van metathesisszel *berf*. Justi Zd. 267. Müller Lautlehre II. 8. és 15. l. — A 42. lapon afféle semmit mondó keleti etymologiát közöl Kuun gr. A Muçtalihât-i behâr-i cadsam cz. perzsa szótár ugyanis a *tuvâniszten* posse igét így magyarázza: tuvân bema'nâ-i tâb u táqet eszt, azaz: tuvân értelme a hatalom és erő. Ebből úgy látszik a keleti szerző a kérdéses szót a *tâb*-ból akarja származtatni; pedig töve az óbkt. *tu* posse, szkr. *tu*, *tavîti*, phl. *tubân*, pâ. *tuvân*, örm. *tevel*, Justi Zd. 135. l. — Az 50. és 310. lapon roszul írja Kuun gr. az újp. *murdeh* holt többesét így: *murdehân*, holott *murdegân* a helyes, mert a szóvégző *h* úgynevezett *hâ-i machfijjeh*, eldugott *h*, a mely régi *k* helyére lépett és melynek nyoma a hangzon kezdődő ragok vagy képzők előtt feltünő *g*-ben van meg, l. fönn az 526. lapon és Wahrmund Hdb. I. 34. Fleischer, Gramm. der lebenden pers. Sprache 25. Bleeck, A

concise grammar of the Persian language 14. l. — Az 56. lapon tévesen írja Kuun gr.: *bechs* sors; már a codex szavai is mutatják tévedését, mert ott *bacs mecunem* azaz újp. *bechs mikunem* elválasztok van. Újp. *bechs* a. m. rész, jutalék; *becht* sors. Már a 85. és 342. lapon jól megkülönbözteti a kettőt. — Az 58. lapon összeveti a keleti török *saran*, oszm. *szircse* és magy. *serény* szókat; a törökről l. Vámbéry Etymol. 150. l. a magyar rokonait pedig Budenz Szót. 340. l.: *serény*, *serül* azaz kisurran, *serkenni*, *serkenteni*, finn *heräü-*, *heräjä-*, serkenni; észt *äre* ébredni; mordv. *sirgeše*-ébredni; erzamordv. *sirgoža-*, *surgoža*-ébredni; cser. *šörl*-mámort kialudni, józanodni. Az alap *ser*, *sere* moveri, circumagi.

Miután a codex írója végig ment nevekkel és igékkel a betűsoron, e czímmel: Ista sut adubia, betűrendben határozókat közöl; pl. *axanj ch e* (a *ch* és *e* fölött a rövidítés jele van, nyilásával lefelé fordított kis ív), újp. *ez ânikih eszt*, cuius est; *gird duagird* azaz újp. *gird-âgird* köröskörül. Itt a mély *â* ismét *u* és *a* jegygyel van írva. Ezt az utóbbi szót Kuun gr. a 321. lapon nem fejti meg. — A 68. lapon van *bectar vel nectar*, újp. *bihter*, *nikter* azaz jobb; Kuun gr. tévesen írja a 344. lapon, hogy bectar és nectar ugyanaz a szó. Az utóbb előforduló *necutar* jobb sem pusztán a *nectar* más írása («superius *nectar* scriptum, cf. *nîk*»), hanem újp. *nik* és *nikû*, *nîkû* két önálló alak. A 332. lapon ugyane tévedés ismétlődik. — *Heč* semmi és *gharghix* soha az újp. *hîcs* és *hergiz*. Itt Kuun gr. helyesen megjegyzi, hogy *hergiz* voltakép a. m. mindig, és következő tagadással: soha, és idézi Vullerst, ki szerint *hergiz* a tagadás elhagyásával is különösen a népies nyelvben a. m. soha. Ép így áll a dolog *hîcs*-csel (így is van írva: *hîds*, *ics*), mely tulajdonkép: valami, de a divatos perzsában e szók ép úgy mint a román nyelvekben *mai*, *giammai*, *pas*, *point*, *jamais*, *aucun*, *personne*, *du tout* tagadó szó nélkül is megszokásból magok is tagadók lettek. Fleischer Gramm. 86. l. Wahrmund Hnd. I. 154. 161. l. — 72. l. A kún *jari* a. m. dimidium és versus, a mivel Kuun gr. találóan összehasonlítja a magyar *fél* és *felé* szót. Budenz Szót. 506—7. l. a rokon nyelvekből még a következőket állítja össze: lapp *pele* fél és *olkes pelen* jobb felé; mordv. *pälä*, *pele* fél és *päli* felé; erza-mordv. *pele*, *pel'* fél és *tona pelev* túlfelé; oszt. *pelak*, *pelek* fél és *noχla pelá* fölfelé. Vámbéry Etym. 106. és 128. l. szerint a török-tatár *jar*, *jir*, *ar*, *ir* tőhöz való *jarmak* a. m. hasítani, tépni, és ide tartozik *jari*, *jarim* fél is. — 75. l. A kún *chiči*, csagatáj *kicsik*, oszm. *kücsük* átjött a magyarba is: *kis*, *kicsi* és *kicsiny*, mely három szótövet Hunfalvy Petrarka-codex 44—45. lapján felvesz azt tartva, hogy a *ki*-

csiny alak a kún accusativusból lett, a mi olyforma volna, mint a román és az újperzsa nyelvek eljárása, melyekben szintén a latin, illetőleg óperzsa accusativus lett nominativussá; l. Müller, Bemerkungen über den Ursprung des Nominalstammes im Neupersischen (bécsi akad. phil. histor. osztálya jelentései, 1877, 88. köt.) Az elsorolt alakok török-tatár töve *kesz, kisz, kecs, kics* metszeni, vágni, darabolni, Vámbéry Etym. 105. l. — 81. l. A *terk* szót nem jól mondja perzsának a szerző; ez arab, töve *trk* elhagyni, innen a perzsában az a mystikus értelme: a világi dolgok elhagyása az isten szemlélése végett. — 83. l. Kuun gr. azt hiszi, hogy Klaproth az újp. *tâbisztân* nyár helyett roszul írt *tâvusztân* t; a codex *tausta* alakja, végén a rövidítés jelével, mutatja, hogy itt dialektikus alakkal van dolgunk. A tâtiban *tâvusztûn*, mâzenderâniban *tavesztûn* (l. Újperzsa nyelvjárások, Értekezések 8. köt. 9. sz. 14. és 25. lapját) gilâniban *tavesztûn*, gebriben *t visztûn*. — A codex *caargusa*, újp. *csehâr-* v. *csârgûseh* négyszegű, alakjáról úgy ír Kuun gr.. mintha oszmanlinak tartaná a *gûseh* szót; ez tiszta perzsa, óbkt. *gaosha* összetételekben, pl. ugyancsak *cathrugaosha* négyszegű, Justi Zd. 100. és 108. l. — 84. l. A codexben *pughta* maturus és *pohta* cotus (így coctus helyett), a kúnban is mind a kettő *bisi*, az újp. is *puchteh* a. m. sült, főtt és érett, a török *pismis, pisken*, a görög πέπων érett, πέπον puha, elpuhult (enyelgő és gyalázó szó) meg πέπτω πέσσω főzök, szkr. *pacâmi* főzök, sütök, érlelek, latin *matura et cocta*, Cic. Cato XIX, 71. V. ö. Curtius Grundz. 459. Vámbéry Cultur 92. Egyet. Philol. Közl. III. 511. l. — 89. l. *Mroguxar* erbagium és 90. l. *mogrupar* rét; ezt Kuun gr. a 348—9. l. *mergzâr* szóval magyarázza, idézve Vullers szótára szavait: «locus ubi gramen *merg* dictum copiose crescit». Érdekes a tudósok eltérő nézete, így kell-e ezt a szót olvasni és érteni, vagy így: *murgzâr*, madarak helye, mint pl. Palmer, A concise dictionary of the Persian language 558. l. Fleischer Gramm. 18. l. *mergzâr*-t ír. Ztschr. d. DMG. XXIV. 39. l. szerint *merg* a. m. rét, és belőle származik Μαργιανή neve. Spiegel. Eran, das Land zwischen dem Indus und Tigris 134 és Keil. 212. l. szerint az óbkt. *meregha*, phl. *mûrû*, pâ. *muru, mûru, murû*, újp. *murg* madár szóval függ össze a tartomány neve, mely az óbkt. *môuru*, óp. *marg'u*, phl. *marav*, pâ. *marav, mrû*, újp. *merv*, ma is létező város. A régi Alexandria Margiana neve tehát onnan van, hogy ott madarak roppant nagy rajokban összegyűlnek; ezért az azon átfolyó víznek is ma is *murgâb* azaz madárvíz a neve. V. ö. Justi Zd. 234—5. l. Ellenben Ouseley Travels II. 433. l. ezt írja: «The compound word *margh-zár* signifies pasture-land yielding abun-

dantly the verdant herbage called *margh* and has not any reference to the word *murgh*, which would signify: a bird». — *Vexa vel mesa* erdő, újp. *bìseh, vìseh*, szintén régies alak, óbkt. *varesha*, szkr. *vrksha*, phl. *véshak*. A pehleviben és az újabb dialektusokban már eltünt az eredeti *r*, a minek több példáját fenn az 529. lapon láttuk; az újperzsában és nyelvjárásaiban eltűnt a phl. szóvégző *k* is, és pótolja *h*, miről az 526. lapon szó volt. A codex megtartotta az *î* eredeti *é* kiejtését, az úgynev. *jâ-i madshûl*, az arabban nem ismert, magyar *é* hangot, mely az óbkt. *aê*, óp. *ai*, szkr. *ê* hangból lett. Ugyanily régies ejtést mutat *nectar* azaz *nékter* és *heč* azaz *hécs* írása módja. Codexünk tehát a 14. századbeli perzsa kiejtést illetőleg némi fontossággal bír. V. ö. Müller Lautlehre I. 21. 26. II. 7. l. Erdő az újp. dialektusokban: tâtì *bìseh, mìseh*, tâlis és mâzenderâni *vìseh*, kurmândsi *méseh*. — 90. l. A kún *sira, bor* a magy. *ser, bor*, az altai és kazáni *sira* és a török-tatár *boza*, Vámbéry Cultur 97. l. Kuun gr. a 295. lapon tévesen magyarázza az előbbit az újp. *sireh*: gyümölcsből kisajtolt sűrű, édes nedv, szóval. A kúnban is megvolt a *boza* szó, Hunfalvy Ethnogr. 264. 407. l. Petrarka-cod. 35. 41. l. — Itt és a 285. lapon a kún *taftar*, cartulariuz (így), manuale szóról úgy ír Kuun gr., mintha arab eredetűnek tartaná; pedig tiszta perzsa, óp. *d'ipi* írás, felirat, pâ. *diwéri* írás művészete, újp. *debir* író, titkár, kiadó, tanácsos (Palmer Dict. 253. hibásan arabnak, Fleischer Gramm. 17. l. helyesen perzsának mondja), *defter* könyv; ez utóbbit Hammer, Geschichte der schönen Redekünste Persiens 27. l. és Geschichte des osmanischen Reiches II. 228. l. a görög διφθέρα szóval köti össze. Erdélyben *defter*-nek nevezik maig is a kis kereskedők üzleti könyveiket. Szilády Á. A defterekről (Értekezések 2. köt. 11. sz.) A tő *dip*, szkr. *lip*, vedai *rip* bekenni, bemázolni. A *d* és *l* cseréjéhez v. ö. a latin *adeps* alakot a görög ἄλειφα, a latin *Capitodium*-ot *Capitolium* helyett, Curtius Grundz. 266. Spiegel Keil. 203. l. Már a 329. lapon úgy látszik, mintha perzsának tartaná Kuun gr. e szót. — A 101. lapon a *jarra* medicus plagarum szót Kuun gr. tévesen újp. *jâreh* seb-bel magyarázza; e tévedést a 324. lapon helyre hozza: arab *dsarrâh* sebész. — A 103. lapon *mutrub*, azaz arab *mutrib*, a kún *cobuxči*-val van fordítva. A török-tatár *kobuz* hegedű, kéthúrú hangszer, újp. *dûtâreh*, a magy. *koboz*, Vámbéry Cultur 145. 247. A turkománok nyelvéről 4. l. (Nyelvtudom. Közl. XV. köt.) Egyet. Phil. Közl. III. 515. l. — A 110. lapon ismét régies alakot találunk. *Xuan* nyelv, újp. *zebân*, de dialektusokban megtartotta eredeti *v* hangját, melynek hatása alatt *u* fejlődött, így szkr. *jihvâ*, óbkt. *hizu, hizva, hizvanh*, óp. *izâva* (ez nem

biztos, mert csak *âvam* olvasható a feliraton és az egész hely csonka) és dialektusokban: tâlis *zavùn*, gebri *izvûn*, kurmândsi *zemân, azsman, azman, zuman, zeman*, zaza *zuân*. Justi Zd. 324—5. Spiegel Keil. 20. 189. Müller Lautlehre I. 18. II. 15. l. — A 111. lapon a *scan* alak mellé kérdőjelet tesz Kuun gr., pedig világos, hogy ez az újp. *sikem*, has; a 338. lapon meg épen azt hiszi, hogy *btan* helyett van írva, a mi az arab *batn* has, lenne. — A 125. lapon közölt *belch* lomb az újp. *berg*-től eltérő dialektusokra vall: gilâni *velg, valq*, zaza *vèlgô, belk*. — 128. l. *Aysdahan* az újp. *ezsdehâ, ezderhâ, ezsder* sárkány. Kuun gr. sem e helyen nem magyarázza, sem szótárába fel nem vette. — 129. l. *Chaye* balha nyilván roszul van írva e helyett: *chayc* azaz ujp. *keik*; újp. *châjeh* a. m. tojás.

A codex második része a kiadás 132. lapján kezdődik. Ebben kún mondatok vannak németre és latinra fordítva. A 135. lapon Kuun gr. megjegyzi, hogy a török-tatár *ala-bota* planta rubra a magyar *laboda*; ezt szlávból eredteti Miklosich, Slav. Elem. 39. l.: *loboda*, chenopodium vulvaria, újg. λουβοδιά. — A 139. Kuun gr. a magyar *prücsök* alakot is összehasonlítja török szókkal, pedig ez voltakép példa arra a nevezetes tüneményre, hogy bizonyos kiejtésbeli nehézségek legyőzte után a nyelv maga teremt magának másokat, pl. *tüsszen* és *ptrüsszent, prüsszent*. Miklosich Slav. Elem. 6. l. — A 140. lapon nem jól jegyzi meg Kuun gr., hogy *elbette* nyugati török szó; *albattâ* tiszta arab. — A kún *es, us, ux* szót a német *virnunft* magyarázza meg. Schott szerint (Ztschr. d. DMG: XXXIII, 539. l.) az *isz* tő alapértelme: gőz, lehelet, finn *haisa*. Tehát olyan e szócsoport, mint *animus, anima* és ἄνεμος, Curtius Grundz. 306. l. V. ö. a kiadás 203. és 259. l. Vámbéry Cultur 268. Etymol. 72. Egyet. Phil. Közl. III. 515. l. — A 143. lapon Kuun gr. kún *kobelek*, kazáni *kübek* mellé állítja a székely *hopolyag*, azaz hólyag szót; finn *kuula, huulo, kupla*, észt *kubl*, hólyag; a lapp *koppalak* leginkább hasonlít a székelyhez, meg a magyar *hólyag*-hoz, melynek régi alakja *hovola-g* volt. Budenz Szótár 107. l. — E laptól kezdve kún rejtett szók következnek, összesen ötven; az alliteratio ép oly nagy szerepet játszik bennök, mint más népek költészetének hasonló naiv termékeiben. — A 148. lapon a kiadó a kún *jolabar*-ral összeveti a csag. *jolbarsz* alakot, mely Pavet de Courteille szótára szerint az oroszlánnál nagyobb és ugyanolyan színű vadállatot jelent. Vámbéry Cultur 204. l. végleg megfejti e szót: *jol-barsz* uti párducz, leopard; *barsz, parsz, pârs* szerinte idegen szó a törökben. Ebből van e török férfinév *beibarsz*, fejdelmi oroszlán, és e török-hún név, mely byzanci íróknál előfordul: Ὠηβάρσιος,

oibarsz, az erdő, völgy párducza. Vámbéry Hunnok 13. és 29. l. — A 149. és köv. lapokon Kuun gr. a közölt rejtett szavakat latinra fordítja és bőven magyarázza. Ugyanott összeállította a magy. *csepp* török-tatár rokonait; az ide tartozó finn-ugor alakokat l. Budenz Szót. 365. l. — 151. l. A kiadó tévesen azonosítja az arab *falsz, filsz* szót a görög ὀβολός-szal. Már Ouseley Travels II. 490. l. *falsz*-ról (plur. fract. *fulûsz*) így ír: «the *follis* of the Romans» és Blau is helyesen a görög φόλλις-ból eredteti, Ztschr. d. DMG. XXI. 672—4. l. Reinaud azt tartja, hogy ὀβολός-ból rontották el és hogy az arab-perzsa alakból lett a georgiai *phouli*, Nouveau journal asiatique, tome 15. (1835.) 401. l. Másrészt az újp. *pûl*-t is ὀβολός-ból magyarázták. V. ö. Journal as. 3. série, tome 2. (1836.) 347. és tome 4. (1837.) 265. l. — A 157. lapon kún prosa kezdődik, evangeliumi részek, majd De Sto Stephano és In die ephie (Epiphaniae) czímmel hosszabb darabok következnek. A 158. lapon a magy. *egy-ház*-at az *ék, ék-es, ék-telen* alakokhoz vonja a kiadó; de már a 198. lapon források nyomán adja helyes magyarázatát. Az *egyház* «történetéről» ír Hunfalvy Petrarka-cod. 42—43. l., a ki az *ig, eg* elemet *id-, üd*-del azonosítja; v. ö. *üd-nap, id-v*. Egyet. Phil. Közl. III. 510. l. — A 171—3. l. a kún, kazáni, altai és oszmanli Miatyánk van összehasonlítva. Azután a codex nyelvtani jegyzetei következnek, melyek latinul nagyon rövidített írással vannak az eredetiben feljegyezve. Aztán megint csak néha összefüggő kún szók és mondatok következnek latin fordítással; az egyház parancsai és a főbűnök is el vannak itt sorolva. — 185. l. Újg. *kevenž*, magy. *kevély*, v. ö. finn *keimeä, keimiä* elate se gerens, Budenz Szót. 27. l. A kún *erinček*, kaz. *irenčäk* mellé állítja Kuun gr. a magy. *renyhe*-t, a minél helyesebb összeállítás Budenzé, Szót. 655. l. finn *röhmiä*. — A 186. lapon a codexben előforduló betűk 14 másolata van. Alább szűz Máriát dicsőítő hymnus következik kún nyelven sorközti latin fordítással. — 190. l. Kaz. *jit-*, mong. *jigöt-*, magy. *jut*-hoz v. ö. Budenz Szót. 156. és köv. l. — 194. l. Csag. *kevenmäk, kövenmäk, küvenmäk*, magy. *kevélykedni*, a mihez v. ö. Budenz Szót. 27. Vámbéry Etym. 74. és köv. l. — 202. l. A kún *tör*, csag. *turmak*, mong. *törökü*, magy. *teremni* tövéről l. bővebben Vámbéry Etym. 189. és köv. l., a hol megtudjuk, hogy *türk* azaz török voltakép a. m. született, teremtmény, lény, ember. Ilyen a *su* tőből az egyházi szláv *synu* filius, azaz natus; *Srbi, Srbové* és collective *Srb'* a szerbség, azaz gens, natio, mint idegen szó a görögben Σπόροι, Σέρβοι, Σίρβοι, a latinban *Serbi*. Vaniček Fremdwört. 53. l. Vámbéry Hunnok 14. l. Ztschr. d. DMG. XXXIII. 538. l. A finn-ugorra nézt Budenz Szót. 207—

210. l. — 207. l. A csag. *agmak-*, magy. *hágni*-val v. ö. Budenz Szót. 66. l. — Venantius Honorius Clemens Fortunatus hymnusa De passione Domini kún fordítása után a nicaeai zsinat symboluma következik, ez után pedig az Úr szenvedéséről szóló hymnus hangjegygyel, végre Sedulius egy hymnusának fordítása. -- A 220. lapon bizonyosan téved Kuun gr., midőn a török-tatár *in*, *is*, *it* tővel összeállítja a magy. *hinni* igét; ennek töve ugyanis *hive-*, mordv. *keme-*, *käme-* azaz hinni, bízni. Budenz Szót. 99. Vámbéry Etym. 52. l. — A 220. és köv. l. a codex kún-német szótára van közölve; ez helylyel-közzel latinnal van keverve. — A 224. lapon Kuun gr. a csag. *keč* görbe, szóval összeveti a magy. *kacsintani*-t. Ennek rokonait l. Budenz Szót. 1. l. A kún *kiğir* kancsal hoz v. ö. Vámbéry Etymol. 78. és köv. l. — A 228. lapon a kiadó a kún *kuč-erme* mellé az újg. csag. és oszm. *küčs* erő, chivai *kisztamak* és magy. *készteni* alakot vonja; ez utóbbihoz l. Budenz Szót. 25. l. — 229. l. A kún *tarlov* a magy. *tarló*, bosnyák és oszm. *tarla*, okmányban, mely 1234-ben kelt: «rus Bissenorum, quod vulgo dicitur *Beseneu-thorlou*»; e szó Hunfalvy Petrarka-cod. 44. l. szerint a besenyők nyelvéből származott át a magyarba. V. ö. Vámbéry Cultur 102. Etym. 167. l. Töve *tar* magot vetni. — Ezzel a kis szótárral végződik a codex a 164. lappal, a kiadás 235. lapján. Következik két excursus : 1. De aenigmatis, 2. De glossis goticis apud Busbequium, melyben a Krím germán eredetű lakóiról és gótos nyelvökről van szó. A 247—306. l. kún-latin szótár van; a 308—352. l. pedig perzsa-latin. A perzsa *emrûd*, *ermûd*, *enburd*, *murûd*, körte, átment a törökbe is (Vámbéry Cultur 214. l.) és a népetymologia egy érdekes példájára szolgáltat anyagot. A török *beg armudi*, fejedelem-körte, nálunk *bergamote* nevét kapta, mintha Bergamo városából származott volna. Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes VII. 107. l. A kúnban körte *chertme*, melylyel Kuun gr. is Hunfalvy is a magy. *körte*, *körtvély* szót összekötik. Ez utóbbi azonban azért, mivel már 1093-ban kelt oklevélben Körtvélyes helynév előfordul: «Prima meta vadit . . . inde ad *Kurthuelys* populum Varadiensem de Bihor», a besenyőktől származottnak tekinti a magyar szót. Petrarka-cod. 43—44. — A perzsa szótár nyelve több régies alakot mutat azon kivül, a mit már említettem : pl. *ač*, latin *ex*, újp. *ez*, de óbkt. *haca*, óp, *hacâ*, phl. *ads*, pà. *ads* de már *ezs* is; *ap* víz, újp. *âb*, de óbkt. *ap*; *abre* felhő, újp. *ebr*, de óbkt. *awra*; *ustur* teve, újp. rendesen *sutur*, de óbkt. *ustra*. — A 314. lapon Kuun gr. nem jól írja az újp. *kûh* hegy szót így: *chû*; ezt az írásbeli hibát elkerülte a 319. lapon. — A 317. lapon is helytelen dolog van: *chagba* meretrix nem függ

össze az arab *kahib* opprobriummal, hanem a. m. arab *qahbâ* meretrix. — Ép oly téves a 322. lapon az a megjegyzés, mintha *gharbusa* azaz újp. *cherbuzeh, cherbûzeh,* görög dinnye, a török *karpuz* volna; épen fordítva *cherbuzeh* ment át a törökbe görög dinnyét jelentve; a sárga dinnye törökül *kavun, kabun,* minek töve *kab:* üres, gömbölyű, dagadó. Cherbuzeh tulajdonkép durva, érdes almaféle gyümölcsöt jelent; a *cher* szamár, szo nehány összetételben a durvaság, nagyság, otrombaság kifejezésére használtatik, pl. *cherermûd* érdes körte, *cherszeng* nagy kő, *chermeszt* holt részeg, buta (v. ö. ezzel: ivre *mort* és *Eselsrausch*). Ilyen az angol *horse* ezekben: horse laugh, horse play. V. ö. Vámbéry Cultur 218. Etym. 74. Fleischer Gramm. 154. Pahner Dict. 218. Wahrmund Handb. II. 95. l. — A 323. lapon több a hiba: az újp. *ghosch* száraz ezzel van magyarázva *chûs,* holott ez kellemeset jelent és a helyes *chusk; hac* por-ral a kiadó az újp. *hek* jégeső-t veti össze, holott világos, hogy az *châk; hamu* nagybátya-val ezt veti össze *hem,* minek értelmét nem adja, holott az arab *'amm, 'ammû* volna a helyes. — A 325. lap szerint az újp. *zemîn burden* a. m. szántani, mi helyett inkább *zemîn berîden,* a földet vágni, hasitani, kellene. — 326. l. Újp. *csuvâldûsz* helyett így kellett volna írni: *csuvâldûz,* vastag, zsákvarró tű; *dûz* ugyanis *dûchten* varrni ige tiszta töve. — 327. l. *Târ* nem teszi azt, hogy nedves, a mint Kuun gr. írja, hanem *ter,* a mint a köv. lapon helyesen van írva. — 328. l. *Becsais* absolutio-hoz megjegyzi, hogy ez újp. *gusâjis* apertio; ez a két fogalom nem függ össze, az utóbbi mint az arab *fth* kinyitani tőből képzett alak csak hódítást jelent, de nem megbocsátást; a helyes az újp. *bechsâjis* megbocsátás; az egész e szóval felsorolt csoport *bechsîden* igéből származik. — 329. l. A *din* vallás szót a kiadó arabnak tartja, pedig régi perzsa; l. «A tudomány rózsaviránya», egy pârszî vallástan 27. l. Egyet. Phil. Közl. III. 514. l. A *diouachar* textor szót épen nem magyarázza, pedig igen könnyű lett volna: újp. *dîbâger* brokátcsináló. Épen ily könnyen lehetett volna a 331. lapon levő *nachara* szót az arab *naqqârâ,* kézi dobbal megmagyarázni. A 332. lapon levő *nafrin* maledictio szintén nincs megfejtve; újp. *nefrin, nifrîn* átok. — Egy kis következetlenségbe is esett Kuun gr. A 333. lapon *manxel* mansio, ar. *manzil* az *n* betű alatt fordul elő, nyilván azért, mert töve *nzl;* de a 347. lapon *munzelga* hospitium már az *m* alatt olvasható és a két szó nincs egymásra vonatkoztatva. Ezt az utóbbit is csak ar. *manzil*-lal magyarázza a kiadó, pedig ez arab-perzsa *manzilgâh,* megszálló hely. A *gâh* szónak ebben az értelemben való használatát l. Zeitschr. d. DMG. XXIV. 34. l. — A 336. lapon Kuun gr. haszontalanul

keres a kún *salvar*-nak arab eredetit, mert e szó perzsa: *selvâr* nadrág. *Guenda* sem újp. *ch'ânendeh* éneklő, hanem természetesen *gûjendeh* mondó. — 347. l. Nem érthetek a kiadóval abban egyet, hogy az újp. *mâdejân* a. m. leopárd; e szó kanczát jelent, l. Fleischer Gramm. 22. l. Palmer Dict. 520. l. — A német-latin szótár a 353—368. l. foglalja el. C. J. Schröer bécsi tanár állította össze. Erre a közép és uj latinság azon szavai következnek, melyek szótárainkban vagy nincsenek meg, vagy mást tesznek, mint itt a codexben. Végre a bevezetésben és két excursusban előforduló személynevek indexe és legvégül érdekes pótolni való közt, fájdalom, töméntelen sajtóhiba jegyzéke is következik.

A codex szertelen transscriptiójának nehány példáját akarom a perzsa részből felhozni. *Bechusc* helyesen átírva bikus, oltsd el; *griaden* girichtem, menekültem; *meiurem* mìdsûjem, keresek; *beiur* bidsû v. bidsûj, keress; *mesuirem* misûjem, mosok (ezekben nevezetes, hogy *r* van *j* helyett vagy után); *melmanem* minumàjem, mutatok (ebben meg *n* pótolja a *j*-t); *asstu* àvichtem, függesztettem; *batram* bârân, eső; *isty* àstī, béke; *xuuden* zisztem v. zìsztem, éltem; *flachi* feràchi, szélesség (az *r* és *l* cseréjére szolgáló példa); *ghachar* seher v. sehr, város.

Legilletékesebb tudósaink, Hunfalvy és Vámbéry méltányolása után az én dicséretemre nem szorult a híres codex e jeles kiadása. Azért csupán nehány fogyatkozását akartam pótolni és nagyon örülnék, ha ez sikerült volna és soraim a kitünő könyv egyik-másik olvasójának a nehézségeket megkönynyítenék, a hiányokat pótolnák, az érdekes részek némelyikét más színben is bemutatnák. Dr. POZDER KÁROLY.

Fináczy Ernő. A görög nő az ó-korban. I. rész: A hőskori nő. Budapest, 1881. kis 8-r. 8 + 33 l.

A jelen kis értekezés első része szerző egy nagyobb munkájának, melyben szerző a legtöbb (bár nem valamennyi) modern íróval szemben ki akarja mutatni, hogy nem a homerosi nőt kell magasabbra helyezni a későbbinél, hanem ellenkezőleg, a görög nő társadalmi állásában fokozatos emelkedést kell felvennünk Homerostól a Kr. előtti harmadik századig, mely századdal szerző, nem tudom miért, be akarja rekeszteni a görög nő fejlődése történetének előadását. Fog-e szerzőnek sikerülni ezen fokozatos emelkedést kimutatni, nem tudhatom, mert a jelen első részben meg sem próbálta szerző műve érintett alapeszméjét keresztül vinni és indokolni, és ezért is igaza van szerzőnek, mikor azt mondja értekezése végszavában, hogy «elégedetlenül teszik le olvasóim e rövidke művet, mert hisz többet

igértem, mint a mennyit adtam.» Az a három egyetlen, de nyilván főfontosságú hely is, hol a későbbi kor fejlettebb társadalmi viszonyaira utal a homerosi kornak állítólag primitívebb viszonyaival szemben, nem olyan, hogy vajmi nagy reményekkel tölthetne el azon érvek iránt, melyeket szerző műve második és harmadik része számára félretett. Egyik érve ugyanis (p. 33 és p. 43) az, hogy «a házasság Homeros korában még nem jogilag szervezett, politikai intézmény», vagy máskép «nem politikailag szervezett intézmény». Mintha bizony Homerosnál egyáltalában találkoznánk codificált társadalmi intézményekkel, és mintha azért, mert Homeros költeményeiben mitsem olvasunk, mit az attikai vagy a modern házassági törvénykezéshez hasonlíthatnánk, szabadna feltennünk, hogy a homerosi hőskorban a házasságot kevésbé becsülték! — Másik érve (p. 37.) az, hogy «a hom. felfogás nem tartja vétkesnek, ha a férj más valakinél is keres élvezetet, s ez ismét oly tény, mely előtt azok, kik a hom. nő állását magasabbra helyezik a későbbinél, szemet húnynak. Maga a néphit is emlegette Zeus számos szerelmi kalandját (Il. 14, 317 kk.); Agamemnon Chryseist hitves nejével egy rangba helyezi (Il. 1. 112 k.); Menelaos egy női rabszolgával nemzette Megapenthest (Od. 4, 11 k.), mert neje meddővé vált. Odysseus bármily fényes példája az állhatatosságnak, Kirkevel mégis bensőbb viszonyban él (Od. 10, 347).» A legfontosabb eset itt Menelaos esete volna, de mi sem jogosít fel azon feltevésre, hogy Menelaos nem Helenának hűtlenségének idejében, Trójában való tartózkodása alatt (azért Μεγαπένθης, Schmerzenreich a fiú neve) nemzette Megapenthest, másrészről pedig elfelejti Fináczy, hogy ágyasnők nem csak a homerosi hőskorban, hanem később is voltak és mai nap is vannak, hogy a homerosi kor világnézetét ép oly kevéssé lehet Zeus szerelmi kalandjaiért felelősségre vonni, mint akár az attikait, és hogy a férfiak hűtlenségére általa idézett példák mind olyan időbe esnek, mikor az illető férfiak feleségeiktől már több éven át távol voltak. Hogy rendes körülmények közt még királyoknak sem igen volt megengedve az afféle modern morganatikus házasság, kitünik abból, hogy Laertes Eurykleival «εὐνῇ οὔ ποτ' ἔμικτο, χόλον δ' ἀλέεινε γυναικός», (Od. 1, 433), és hogy Phoinixt, mikor anyja kérésére megbecstelenítette apja concubináját, ἵν ἐχθήρειε τοκῆα, az összes rokonság kérte, hogy apja haragjával ne törődjék és ne hagyja el azért az országot (Il. 9, 448 sqq). — Szerzőnk harmadik érve végre (p. 31), hogy «a harczban leigázott nép asszonyai, lettek legyen bár királyi házból valók, rabszolgaságba kerültek. Az ilyen rabszolganőket azután vették és eladták, sőt mi több, versendíjjul

is kitűzték.» Azonban eltekintve is azon körülménytől, hogy Homerosnál a rabszolgaság nem csak a nőket, hanem a férfiakat is sujtja, voltak Attika virágzásának idejében is férfi és női rabszolgák, kiknek sorsa aligha volt jobb, mint a Homeros korabelieké, sőt talán még a hőskori görögöknek a nők iránt való kiméletére lehet a Fináczy által említett körülményből következtetni, a mennyiben, a homerosi hőskor emberei inkább az aránylag szelid rabszolgaságra kárhoztatták a női foglyokat, sem mint hogy őket is, mint a férfiakat, megölték volna.

Ennyit a Fináczy által most fölhozott érvekről. Nem fognak-e művének következő részei az eddigieknél jobb érveket tartalmazni, természetesen meg nem mondhatom. Szerző ugyanis ezen következő részeket illetőleg csak azt árulja el, hogy ő «a görög nő állásában három progressiv fejlődési fokozatot különböztet meg, úgy a mint az a hellen költészet három főműfajában mutatkozik. *a)* A homerosi vagy hőskori nő (Epikus költészet). *b)* A nő a politikai átalakulások korszakában. (Lyrai költészet. 700—500 Kr. e.) *c)* A nő a demokratiában (Tragikusok 500—300).» De ennek alapján, őszintén megvallva, nem sok jót gondolhatok szerző műve második és harmadik részéről. Mert ép oly egyoldalú, mint szerzőnek a homerosi férfiú és női jellemnek «a hatalmasság, a viszonosság (?), az állhatatosság és az okosság» jellemvonásaira való felosztása (p. 23), ép oly egyoldalú a nő sociális állásának a főbb költői műfajokkal való ama párhuzamba állítása. De míg amaz egyoldalúságnak csak az a hátránya volt, hogy a szerzőt Achilleus, Odysseus és Penelope olyan jellemzésére késztette, mely minden individualis vonást nélkülözvén már sablonszerűségénél fogva sem képes az olvasót kielégíteni, addig műve felosztása egyoldalúságának sokkal több hátránya van. Legelőször is föltűnő, hogy Fináczy a hőskori nőt csak Homeros szerint tárgyalja és az olyannyira érdekes Hesiodost tekintetbe sem veszi; kitünik továbbá, hogy nincs tekintettel arra, miszerint a görög nő társadalmi állása a görög nép különböző törzseinél, pl. az aeoloknál, a lakedaemonbelieknél, a lokrisiaknál és az attikaiaknál nagyon különböző volt és hogy így nem szabad csak az attikai nőre szorítkoznia. Nem helyeselhetjük végre, hogy a szerző a nő sociális állásának harmadik korszakát kivált a tragikusokból akarja megismerni, kiknél a nő csak Sophokles óta kezd némileg az előtérbe lépni, és hogy a költészet legreálisabb faját, a comoediát, nem is említi fel még csak a másodrangú források között sem.

A mi végre a jelen első rész szerkezetét illeti, főhibája, hogy az előszóban mindig csak azt hangsúlyozza a szerző, hogy művének czélja kimutatni a fokozatos emelkedést a görög nő tár-

sadalmi állásában, de magában az értekezésben (p. 20) el akarja «mindazt (?) mondani, a mi a homerosi nőre vonatkozik», és ennek következtében több oldalt a homerosi nő külső megjelenésének és ruházatának nem is egészen kifogástalan leírásával tölt be, minek a homerosi nő társadalmi állásához vajmi kevés köze van. Legczélszerűbb volna, ha szerző ezen első részt egészen átdolgozná és ily átdolgozott alakban venné fel nagyobb művébe, mely azonban csak egy tárgyra kellene hogy szorítkozzék, minden fölösleges régisegtani kitérés mellőzésevel, t. i. a görög nő társadalmi állása fokozatos emelkedésének kimutatására, még pedig tekintettel nemcsak a görög nő későbbi társadalmi állására, hanem a homerosi férfi világ társadalmi állására is.

A szerzőnek kisebb tévedései közül kiemelem a következőket: P. 25 azt mondja, hogy «hatalmas, erkölcsi conflictusokból eredő tettekre a homerosi nő még nem képes, *azon szűk körnél fogva sem, melyet neki az akkori társadalom kijelölt*». Vagy én nem tudom, mit akar evvel a szerző mondani, vagy pedig a szerző nincsen tekintettel Klytaimnestre és Helene alakjaira. — P. 36 szerint «a menyasszonynál mint általában valamennyi nőnél *főleg* arra tekintettek, hogy kézi munkákban ügyes legyen». És épen ezen fődolgot felejti el szerző p. 30 és 43 a homerosi nő főkellékei között fölemlíteni. — P. 35 szerint «a görög hőskori nő sohasem válik nagykorúvá. Apja hatalmából férje hatalmába kerül. Az özvegy férje házában marad ugyan (Od. 2, 131 kk.), de szintén fia mundiumában (v. ö. Od. 1, 357 kk. (ez interpolált hely) 21, 350 kk.)». Evvel már a homerosi nő függetlenségének p. 39 adott rajza, mely szerint «a feleség férjének nincsen alávetve, hanem mellérendelve» is némi stiláris ellenmondásban áll, de valóban föltünő, hogy az özvegynek fiai alá való alárendeltségét (hát ha nincsen fia, vagy ha ez kiskorú?) Od. 21, 350-nel indokolja a szerző, hol Telemachos nem tesz egyebet, mint hogy azt mondja anyjának, lásson inkább a maga dolgai után, ez pedig belátván fia tanácsának, vagy ha úgy akarjuk parancsának jogosultságát, hallgat szavára. Ez nem bizonyithatja azt a mit a szerző bizonyítani akar; sőt épen ennek ellenkezője mellett, a mellett, hogy az özvegy nem állott fiának hatalmában, bizonyít azon körülmény, hogy Telemachosnak nincsen joga anyját férjhez adni; az a mit ő tehet, csak az, hogy elűzi anyját házából, hogy aztán az öreg Laertes adja férjhez leányát (v. ö. β 50—54 és 113—114). — P. 11 a homerosi nő testi és lelki tulajdonságaira vonatkozó epithetonokat külön választva kellett volna felsorolni, és annak kimutatásánál, hogy a kérdéses epitheto-

nok nem csak bizonyos néven nevezett egyénekre, hanem nagyjában az egész női nemre vonatkoznak, sokkal czélszerűbb lett volna, ha szerző nagyobb súlyt fektetett volna az ilyen kifejezésekre, mint εὔζωνοι γυναῖκες és ἀμφίπολος λευκώλενος, és ezeket tette volna első helyre, nem pedig az olyan epithetonokat, melyek csak egyes nőkről fordulnak elő. — Hibásan fordítja szerző ἑλικῶπις-t nevető szeművel (p. 11); τῶν δ'αὐτοῦ λύτο γούνατα-t úgy hogy «megdermedt testök [!] s mindegyiköket megszállotta a vágy e nőt bírni» (p. 17), τανύπεπλος-t finom peplosúval (p. 20), ἐρικυδής-t dicsővel (p. 24), ἐπίφρων-t higgadt gondolkozásúval (p. 29), εὐρυμέτωπος-t széles hátúval (p. 34) μυχῷ-t «zugában»-nal (p. 40), ἀπεκόσμεον ἔντεα δαιτός-t úgy hogy «ezek rakják meg reggel a tüzet»-t (p. 41). Hibásan idéz p. 14. τοῖς δ' ἐπ' ἰφθίμην Πηρὼ τέκε-t és p. 20 'Αχαιάδων-t s 'Αχαΐδα-t; kétszer is (p. 33, 34) ἔδνος-nak mondja a ἔδνον-t. — Nem csak Andromachet nevezi a költő πολύδωρος nak (v. ö. p. 34), hanem Penelopét is ν 406; π 130, 458; ω 198. — P. 35 szerint Nausikaa hozománya peplosból, takarókból és övekből áll (Od. 6, 25 kk.). Ez Nausikaanak csak fehérneműje, volt-e azonkívül hozománya is, a költő nem mondja. — Nem egészen pontos és kétértelmű is p. 34: «megesett, hogy az apa elengedte a vételárt, de ez esetben vejétől valami nagy tett véghezvitelét követeli.» Így Othryoneus «csak dicső hadi tettek fejében nyeri el Priamos leányainak legszebbikét». V. ö Il. 9, 365—369, ᾜτεε δὲ (Othryoneus) Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην Κασσάνδρην ἀνάεδνον, ὑπέσχετο δὲ μέγα ἔργον, 'Εκ Τροίης ἀέκοντας ἀπωσέμεν υἷας 'Αχαιῶν. Τῷ δ' ὁ γέρων Πρίαμος ὑπό τ' ἔσχετο καὶ κατένευσε Δωσέμεναι, ὁ δὲ μάρναθ', ὑποσχεσίῃσι πιθήσας.» — Hektor nem volt az egyedüli, ki Helenát szidalmakkal nem illette (p. 38), Priamos is πατὴρ ὥς ἤπιος αἰεί volt irányában (Il. 24, 770). — P. 40 elfelejtette a szerző példákkal illustrálni azon állítását, hogy még a legrangosabb nők is mosással foglalkoztak; és ugyanott Gladstone «Juventus Mundi» czímű munkáját Grote-nek tulajdonítja. — P. 10 szokásához ragaszkodva nem a latinos Progne alakot, hanem Proknét kellett volna irnia. — P. 12 azt mondja a szerző, hogy «széparczúnak mondja költőnk Chryseist, *Agamemnon rabszolganőjét*, és Briseist, *Achilles kedvelt szolgálóját*», mintha bizony Chryseis Agamemnonnak más lett volna, mint Briseis Achilleusnek. — Részemről nem helyeselhetem a következő állítást sem p. 15 «Homeros soha sem festi, nem írja le női alakjainak elragadó külsejét, soha nem sorolja fel a nő testi szépségeit egymás után, *tudva azt, hogy ilyformán képzeletünk az utolsó vonás leírása után épen csak az utolsót fogja maga előtt látni, a megelőzőt pedig nem.*» — A mit a szerző p. 21, 22 a βαθύζωνος, βαθύκολ-

πος, ἄμπυξ, ὀθόνη, κεκρύφαλος szókról mond, szintén nem mind helyes, és e szók pl. az Ebeling-féle homerosi nagy szótárban helyesebben vannak megmagyarázva. — P. 22 nagyon is sokat mond a «férfiak jelenlétében mindig fátyol van a (homerosi) nő arczán» mondat, míg a «Nausikaa csak a folyónál, lapdázás közt veti el fátylát»-féle mondatban jó lett volna Nausikaán kívül női cselédeit is felemlíteni. Ugyanott a hom. nő ékszereiről szólva megemlíthette volna a szerző Aphroditének χρυσέη melléknevét is. — Talán csak sajtóhiba «Od. 14, 28 kk.» a helyett, hogy «Od. 14, 128 kk.» (p. 28), továbbá «Il. 2, 229» a helyett, hogy «Il. 2, 226—228» (p. 38), hibás még az «Il. 84, 595» idézet is (p. 37.) Dr. Ábel Jenő.

A magyar zene rhythmusa. Irta *Ponori Thewrewk Emil.* Második javított kiadás. Budapest, Franklin-Társulat 1881.

Ezen értekezés először a Nyelvtudományi közlemények X. kötetében jelent meg s eredetileg székfoglaló volt, melylyel kitünő rhythmikusunk 1873. március 3-án a magyar tudományos akadémiába beköszöntött. Ezennel második és pedig javitott kiadásban jelenik meg. Annyiban javított, hogy t. i. az általános czím, mely ezt az értekezést «A magyar rhythmus rendszere» I. részének tüntette föl (II. részül «A magyar költészet rhytmusa» következendő), valamint az akademiához intézett bevezetés elmaradt s helyébe a rhythmus definitiója került. Új az is, a mi a végén az észt dalokra s az összehasonlító zenészetre vonatkozik. A magyar zeneművelő társaság megalakulása indította szerzőt arra, hogy értekezését, mely eddig nyelvészeti dolgok közé volt temetve s azért csak kevés zenész előtt ismeretes, újra közre bocsássa; minthogy épen e rhythmusi kutatásainak köszöni azt a kitüntetést, hogy az említett társaság múlt nov. 14. tartott ülésében rendes tagjának megválasztotta, e második kiadás, hálája jeléül, a magyar zeneművelő társaságnak van ajánlva.

A munka egy rövid előszó után, melynek alapján a második kiadásra vonatkozó fentebb álló adatokat közöltük, szól bevezetésképen a rhythmusról általában, azután a magyar zene rhythmusáról, nevezetesen a rhythmusi sor elejéről és végéről, a rhythmusfajokról, a négynegyedes ütemről («A rhythmusfajok» czímű részben), a háromnegyedes és ötnegyedes ütemről, és a rhythmusi rendekről. Függelékül áll egy pár szó a finn zenéről; berekesztik a munkát jegyzetek.

Kis (55 lapnyi) terjedelme mellett annyi új és érdekes igazsá-

got nyújt nekünk, hogy azt hiszszük igen hasznos munkát végezünk, a midőn tartalmát ismertetjük, mely szerző szavai szerint röviden a következő:

A rhythmust a görögök nyilván a hullámesésen vették legelőször észre és a szerint nevezték el: rhythmus ugyanis folyásjelentő gyökből van képezve s körülbelül folyamatosságot jelent. A művészetben a rendnek egy különös nemét értjük rajta. A rend t. i. lehet kétféle: vagy térbeli, vagy időbeli. A rendnek ezen utóbbi neme a *rhythmus*. A rhythmus minden érzéki mozdulatban állhat elő: érezheti a tapintás, mikor az érverést figyeljük; a szem, mikor pl. a katonák járását nézzük, a fül, mikor pl. lódobogást hallunk. A művészetben három anyag képes rhythmusra, úgymint: a zenei hangok, a beszéd és a testmozdulat. Az említett három anyaghoz képest három művészet van, mely rhythmust vall, t. i. a zene, a költészet s a táncz. A *nemzeti rhythmus* mind a háromban csak egyformán, csak azon egy törvény szerint nyilatkozik. E sarkalatos meggyőződéshez a görögök nyomán juthatni, kik arra tanítanak, hogy *a vers törvényét a zenei rhythmus ismerete nélkül meg nem fejthetni: sőt épen a zene az, mely a nemzeti rhythmust a legtökéletesebben mutatja*. Dal, zene és táncz eredetileg elválhatatlan. A valódi lyrika, ha dallam nélkül születik is, mint a jelen műköltészetben, mindig zeneszerü. A dallam mintegy benne szunnyad, s a fogékony lélek rögtön megérzi a szöveg testén a zenei hangok érverését. Minthogy a velünk született rhythmusi hajlamot gátolatlanul legtisztábban s leggazdagabban a zene mutatja, a költészetben pedig a csengő folyamatosság sokszor az értelemkivánta szó miatt csorbát szenved, a rhythmusi törvények földerítése végett mindenekelőtt és mindenekfölött a zenéhez kell fordulnunk.

A magyar zenének sajátságos volta, miben minden egyéb zenétől annyira különbözik, három dologban áll: interrvalljaiban, fioriturejeiben és rhythmusaiban. Ezek közül a rhythmus állítandó első helyre: mert a rhythmus régibb a dallamnál: a rhythmus alkotja a dal csontvázát; ő tehát a fajtypus legfőbb ismertetője. Liszt szerint nem ismerünk semmi más zenét, a melytől az európai zene annyi rhythmusi eredetiséget s ebbeli helyes alkalmazást tanulhatna mint a magyartól.

A régi görögöknél két ütem fajára, nagyságára s részeinek minőségére nézve tökéletesen azonos lehetett, mégis abban lényegesen különböztek egymástól, hogy az egyik lüktető (erős), a másik gyönge részével kezdődött. Az új elmélet nem ismeri ezt a különbséget. Szerinte az ütemnek okvetlen erős felével kell kezdődnie, s

gyönge felével végződnie. Úgyde számtalanszor megesik, hogy valami zenedarab, vagy periodusának egyik másik szakasza könnyü taktusrészszel veszi kezdetét. Ilyenkor a jelen eljárás az, hogy azt a könnyü részt a nehéztől elszabjuk, s úgynevezett «Auftakt»-nak, ütem-előzőnek veszszük. Első, mit a magyar zene rhythmusi jellenzésére mondhatni az, hogy *nemzeti dalaink ütem-előzőt nem ismernek.*

A zenetudomány azt tanítja, hogy *a dallam erős hangzásu véget, hosszú zengésü véghangot kiván.* Zenénk sokszor eleget tesz eme követelésnek, de számtalan esetben eltérést tapasztalunk, úgy hogy a magyar dallam végződhetik: 1. erős és húzamos hangon, 2. gyönge és húzamos hangon, 3. rövid lüktető hangon, 4. rövid gyönge hangon.

A régi görög zenében közönségesen három rhythmusfaj volt: a γένος ἴσον, (rhythmus par), γένος διπλάσιον (rhythmus impar v. duplex) és γένος ἡμιόλιον (rhythmus sescuplex). A rhythmus par az, mit a mai zene páros részü taktusrendnek mond. Ide tartozik tehát minden két egyenlő részre oszló ütem. A rhythmus duplex megfelel a háromrészü taktusrendnek. Ide való tehát a $^3/_8$, s $^3/_4$ taktus. A rhythmus sescuplex az, mit a zenészet szavajárása szerint $^5/_8$, $^5/_4$ taktusnak nevezünk. Hébekorba még egy negyedik rhythmusfajjal is találkozunk a görögben, t. i. a ῥυθμὸς ἐπίτριτος-szal (rhythmus sesquitertiussal), melynek a $^7/_8$, $^7/_4$ taktus felel meg. A mai zenében egyáltalában csak az első két faj szokásos, a harmadik és negyedik alig fordul elő. Közhiedelem szerint a magyar zene csak az első rhythmusfajt vallja magáénak. E szerint a magyarban nem volna egyéb mint $^2/_4$, $^4/_8$ és $^4/_4$ vagy C-taktus. Tüzetes kutatások arról győzték meg szerzőt, hogy *rendes ütemünk ugyan a párosrészü: de a mellett nálunk a második és harmadik rhythmusfaj is otthonos*, nevezetesen, hogy a $^3/_4$, $^4/_8$ és $^4/_4$ taktuson kívül még $^3/_4$ és $^5/_4$ taktust is használ a nép, anélkül, hogy rajta valami idegenszerüséget éreznénk. A mi azonban a magyar zenét rhythmus tekintetében megkülönbözteti, az nem az *időrészek számában*, hanem azok sajátságos *elaprózásaiban* s *lüktető erejében* áll. Az ütem két lényeges részből áll, ugynevezett erős és gyönge részből. Az erőnek nyilvánulását ictusnak vagy accentusnak is nevezzük. *Nemzeti dalainkban az ictus, az accentus sokkal érezhetőbben lüktet mint egyéb idegen zenében.* A pattanós rövid hang az, miben a magyar rhythmusnak élete lüktet.

A páros részü rhythmusfajnak huszonegy ütemformáját mutatja ki szerző, melyek közül legjellemzőbbek a *lejtiszökő* (choriambus:) és *szökőlejti* (antispastus:).

Sok magyarszövegü dal háromnegyedes rhythmusban mozog; de nem mindenik valódi népdal, s ily esetben vagy germanizmussal vagy slavismussal van dolgunk. A magyar $^3/_4$-es ütemnek sajátságos és egyedüli alakja az, mit a régiek *ionicus a minore*-nek neveztek t. i. Ez azonban lényegesen különközik a német dalokban előfordulótól, melyre a keringőt járják, mert a magyar dalokban ezen $^3/_4$ üteny nem annyira $^3/_4$, mint inkább egy és fél $^2/_4$ üteny, holott az igazi német $^3/_4$ üteny egyszerü.

A magyar ötnegyedes ütem alakja egy $^3/_4$-es ütem összekapcsolva egy prælemmaticussal, azaz:

A természetben előforduló rhythmushoz például az érverésnél nem szükséges egyéb, minthogy ütem ütem után következzék, s az erős meg gyönge taktusrészek szabályosan váltakozzanak egymással. A művészet korántsem elégszik meg ily rhythmussal, megkivánja, hogy a taktuscsoportok egymás közt is rendezkedjenek, s e felsőbb rendbeli rhythmusi szakaszokat rhythmusi rendeknek mondjuk. A mai zenének majdnem általános periodusi alkata az, hogy 4—4 taktus egyesül előszaknak, utószaknak. *A magyar zene e tekintetben messze túlhaladja minden más nemzet zenéjét.* A magyarban is a 4—4 taktus (tetrapodicus) beosztás a leggyakoribb, mert legegyszerübb, de ebben rendkívül nagy változatosság van. A tetrapodia taktusai ugyanis csak ritkán egyenlők, rendszerint különböző formával birnak. A tetrapodia többnyire két különböző taktusokból álló dipodia összetétele. Szerző az ilyféle dipodiáknak két faját sorolja föl. Vannak tetrapodiák, melyeknek első felében egyik, másik felében másik taktusforma párosan áll. Gyakori az a tetrapodia, melynek második fele futamodi-lépő. Első fele különböző formán (szerző hatféle alakot sorol föl) mozoghat. A tetrapodia legváltozatosabb alakja az, mikor a rhythmusi rend minden nyomon más ütem-alakot ölt. *Leggyakoribb a tetrapodia mellett a magyarban a tripodia*, melynek szintén több alakját sorolja föl szerző. *E kettőn kivül még pentapodiák is előfordulnak néha a magyar zenében.*

Az értekezés végén következőképen vannak összeállitva az eredmények: «Ha most értekezésünk végén mindazt összefoglaljuk, a mit a magyar zene rhythmusában jellemzőnek találtunk, azt veszszük észre, hogy sok tényező van, mely rhythmusunk nemzeti sajátszerüségét alkotja: 1. az ütem lüktető ereje, 2. az ütem faja, 3. az ütem elaprózása, 4. az ütemnek különös motivumokká való

egybekelése, 5. a rhythmusi rendeknek, és 6. a periodusnak a szerkezete.»

A függelék röviden a finn zenéről szól és arra az eredményre jut, hogy rythmusa tökéletesen megegyez a magyarral.

Ez volna tehát ezen érdekes és eredményekben gazdag értekezésnek tartalma, melyben semmi kifogásolni valót sem találtunk. És most, midőn azt a szakférfiak teljes figyelmébe ajánljuk, nem mulaszthatjuk el kifejezni abbeli véleményünket, hogy menthetlen mulasztást követett el tisztelt szerző, a midőn rhythmikus kutatásainak eredményeit mindeddig a magyar verstanra nézve még nem értékesítette. Mert habár igaz az, hogy ha a magyar zene rhythmusát ismerjük, akkor a magyar költészet rhythmusát is ismerjük, szerző kutatásainak eredményei mégis csak úgy válhatnak a magyar költészet rhythmusainak fölfogására nézve gyümölcsözővé, ha egy rendszeres magyar verstanban értékesíttetnek.

Dr. Pecz Vilmos.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Zeitschrift für neufranzösiche Sprache und Literatur mit besonderer Berücksichtigung des Unterrichts im Französischen auf den deutschen Schulen herausgegeben von *Prof. Dr. G. Körting* und *Dr. E. Koswitz.* Oppeln und Leipzig. Georg *Macke.* Band I. 1879. 1880.

A román philologiával foglalkozó folyóiratok száma egy újabbal szaporodott, mely azonban csakugyan érezhető hiányt pótol; az új folyóirat tudományos becséről a kiadók neve kezeskedik: *Körting* Petrarca- és Boccaccióról írt monographiái s *Koschwitz* a «Voyage de Charlemagne» czímű ó-franczia eposzról írt dolgozatai által jó hírnévre tettek szert. A német romanisták az új-franczia nyelvvel és irodalommal eddig nem sokat törődtek és bármennyi jeles munkát is köszönhetünk nekik az ó-franczia nyelv és irodalom köréből, még sem menthetjük fel őket az egyoldalúság vádja alól. *Ebert*nek «Entwickelungs-Geschichte der franz. Tragœdie» czímű s *Lotheissen*nek még befejezetlen, a 17-ik század irodalomtörténetét tárgyaló művein kívül alig nevezhetünk meg valamely idevágó művet, mely igazán tudományos jelleggel bírna. Másokra, a szakköröktől távolabb állókra, hagyták az újabbkori franczia irodalom történetének tárgyalását. A folyóiratok közül csak az *Archiv für das Studium der neueren Sprachen* stb. közölt czikkeket az új-franczia philologia köréből, míg

a többi német szaklap ép úgy, mint a párizsi *Romania* inkább csak a franczia középkorra szorítkoztak. Az *Archiv*ban pedig nem mindig jártak el kellő szigorral a dolgozatok felvételénél s számos oly czikk jelent meg benne, mely nem haladja túl a dilettantismus niveauját. — Francziaországban az utolsó évtizedek folyamában az újabbkori irodalmat tárgyaló több elsőrendű mű jelent meg; Sainte-Beuve, Villemain, St.-Marc Girardin, Nisard, Géruzez stb. nevei a franczia irodalomtörténeti kritika fényes korszakát képviselik. De van itt is némi kifogásolni való! A franczia kritikusok irodalomtörténeti tanulmányaikban a fősúlyt nagyon is egyoldalúan az æstheticai «raisonnement»-ra fektetik. Hogy e mellett az *irodalomtörténetben* a szó valódi értelmében a *történelmi* módszernek legalább is épen oly fontos szerepe van, — mint magától értetődőt e lapokban nem szükséges megvitatnunk. A franczia kritikában tág tér nyilik a subjectivitásnak; a legkülömbözőbb korszakok és a legkülömbözőbb jelenségek egy és ugyanazon szempontból itéltetnek meg és sokszor azon helyzetbe jutunk, hogy a kritikus minden szellemessége daczára egyedűl üdvözítő dogmájának helyes voltát nem ismerhetjük el. Nem ritkán vallási vagy politikai álláspontja a kritikust itéletében elfogulttá teszi; említésre méltó még azon körülmény is, hogy a franczia irodalomtörténet még mindig túlságosan hasonlít fejedelmek arczképcsarnokához; ez *Nisard* szépen írt könyvében leginkább vehető észre; egy elsőrangú géniusz a másikat követi s a kettő között semmi sincs, vagy annyi mint semmi. Pedig gyakran épen a másod- s harmadrangú költők és írók jellemzik legjobban korukat s nem egy nagy eszmének vagy korszakot alkotó műnek magvát ők hintették. Jól érezte ezt Goethe, midőn *Wahrheit und Dichtung*jában genialitást hajhászó korának saját fejlődése képét tárva fel, rá utalt irodalmi elődeire és megmutatta, hogy mit köszön nekik és kortársainak; így magasodik ki csak igazán a nagy költő alakja. Csak saját korának talaján fogjuk a nagy költőket és írókat tökéletesen megérteni.

Már a jó monographiák csekély száma is meggyőzhet bennünket arról, hogy abban a sok megjelent *Précis*ben és *Tableau*ban nincs minden rendén. A philologia mai álláspontjának megfelelő kritikai kiadások száma még fölötte csekély; a Hachettenél megjelenő, *Les Grands Écrivains de la France* czímű monumentális gyűjtemény, mely a legszigorúbb igényeknek is megfelel, e tekintetben útmutatásúl szolgálhat. A *Zeitschrift* előszava, mely egyszersmind a kiadók programmját ismerteti meg velünk, azon számos feladatra utal, melyeknek megoldása a franczia philologiának czélja. Fontos feladat

volna, többek közt, az idegen irodalmak befolyását a franczia irodalomra alaposan tanulmányozni; így pl. még sehol sincs kimerítően kimutatva azon viszony, mely *Rabelais* és az olasz maccaronikus költők között bizonyára létezik, vagy azon szoros összefüggés, melyben a franczia vigjáték az olasz Commedia dell'Artevel áll, vagy továbbá a Pleiade drámái az olasz renaissance-drámákkal; vagy az angol állambölcsészek befolyása Montesquieure stb. stb. De még a franczia irodalom *belső* történetéből is hiányzik nem egy fontos lap; egészen a 17-ik század közepéig, de talán még azon túl is, az egyes franczia provincziák oly szerepet játszanak a franczia irodalomban, hogy azt számba kell vennünk, és a nagy franczia irodalom végre is épen úgy az *egész* Francziaországnak produktuma, mint a hogy a franczia irodalmi nyelvre a dialectusok nagy hatást gyakoroltak. E tekintetben csak Dél-Francziaországra kell emlékeztetnünk, a hol a *provenczál* nyelv, miután a francziák fanatismusa a troubadourok énekét elnémította, századokon át csak mint *patois* tengődött, míg végre korunkban mint irodalmi nyelv ujra feléledt s *Mistral*nak *Mireió*jában a provenczál renaissance mesterművét bírjuk. Tehát a népköltemények, a néphagyományok, mesék stb. gyűjtése szintén háladatos feladat volna; e tekintetben is még nagyon kevés történt, pedig a *Tobler* által *Haupt* hagyományából kiadott franczia népdalok gyűjteménye mutatja, hogy mennyi remek kincs van még itt elrejtve. Kivánatos volna, ha a *Zeitschrift* terminus a quo-úl a *15-ik századot* tekintené, a mennyiben, valahányszor az elrenaissancesodott Francziaországban a *vieille Gaule* traditiójával találkozunk, az mindig a 15-ik századra vonatkozik.

Ép oly sok fontos feladat megoldandó még a nyelvtan és a syntaxis terén. *Mätzner* könyvei ugyan a legnagyobb elismerésre méltók, de történelmi nyelv- és mondattanról addig szó sem lehet, míg a dialektusok még nincsenek kimerítően megvizsgálva. Ez persze első sorban a francziák dolga és a legújabb időben több idevágó kiváló munka jelent meg; itt csak *Joret* művét egy normandiai szójárásról, *Chabaneau* «Grammaire Limousine»-ját és a schweiczi *Haefelin* mintaszerű tanulmányát a fribourgi szójárásról akarjuk megemlíteni. A syntaxist illetőleg kivánatos a legjelesebb irók syntacticus sajátságainak legbehatóbb kutatása; továbbá még hiányzik egy igazán tudományos alapra fektetett «Synonymika» stb. stb.

De a *Zeitschrift* még más feladatot is tüzött ki magának és pedig, legalább az előttünk fekvő első kötet azon benyomást teszi, főczéljáúl, ugyanis: *a franczia nyelvnek a középtanodákban való tani-*

tására vonatkozó kérdések megvitatását s ez oktatás reformjának előségítését. Minthogy nálunk is reáliskoláinkban a franczia nyelv oktatása mindinkább tért foglal s a *Zeitschrift* kitüzött feladatát szakavatottan teljesíti, az új folyóiratot középtanodai tanárainknak a legmelegebben ajánlhatjuk. A vitás kérdések mutatis mutandis minket is érdekelnek. Kár, hogy nem találunk mindjárt az első kötetben valamely tájékozó czikket, a mely pld. megmutatná, hogy mennyire lehet a történeti nyelvtan eredményeit a középtanodákban felhasználni. Még Németországban is, a hol pedig a franczia nyelv már jó régen kötelező tantárgy, sokan vannak, kik a fősúlyt a «parlirozás»-ra fektetik. Pedig ez ugyan csak silány czél, ha meggondoljuk, hogy mennyi évet és mennyi órát szentelnek Németországban a franczia nyelvre; szerencsére e «zopfos» nézetnek pártfogói mindinkább megfogynak. A középtanodákban az idő drága s azt a lehető legjobban kell felhasználni. *Curtius*nak érdeme,, hogy a görög nyelv tanítását az összehasonlító nyelvészet alapelveire fektette s csak így lett az az ifjú szellem fejlesztésének hathatós eszközévé. A francziánál e tekintetben még jobb helyzetben vagyunk; hiszen a tanulók nagy része — így van az a német «Realschule I-ter Ordn.»-ban is — a francziának anyanyelvét, a latint, ismeri. Ha a tanuló az alsóbb osztályokban a nyelv formáit elsajátította, misem akadályoz bennünket abban, hogy a felsőbb osztályok tanulóival a történeti nyelvtan alapelveit megismertessük, hogy betekinthessen a nyelv fejlődéstörténetébe, az emberi szellem ez egyik legnagyszerűbb műhelyébe. Van a történelmi nyelvtannak elég szakasza, melyet a tanulóval könnyen megértethetünk: többek közt csak a franczia declinatió történetére akarunk emlékeztetni. Azon tanulónak, a ki Platót eredetiben olvassa, nem fog nehezére esni megérteni a *mot populaire* és a *mot savant* közti külömbséget és úgy meg fog ismerkedni azon két nagy áramlattal, a melynek összefolyása a mai franczia nyelv; vagy rá-utalhatunk a franczia nyelv legkövetkezetesebb törvényére: a latin hangsúly megtartására stb. Így lehet csak a francziára szánt órákat igaz eredménynyel felhasználni.

A porosz tanterv szerint a tanulónak az újabbkori franczia irodalom főbb termékeivel is meg kell ismerkednie. De miután e kívánság csak így általánosságban van kimondva, nem kell csodálnunk, hogy a német középiskolákban egy és ugyanazon évben használt olvasókönyvek, chrestomatiák, classicuskiadások stb. sorozata (a *Zeitschr.* első füzetében) a német tanárok izlés-külömbségének nagyon is tarka-barka képét nyujtja. Itt látjuk az egész újabb franczia

irodalmat *Corneille*től — *Jules Verne*ig. Így persze sok olvasókönyv s az iskoláknak szánt classikus-kiadás jelenik meg és felette sok a chablonszerű az ilyféle publicatiókban. Azért nagyon helyeseljük, hogy azok a *Zeitschr.* könyvszemléjében szigorún megbiráltatnak. Gyakran már az író maga rosszúl van kiválasztva. *Scribe* nyelvezete épen nem az elegans «Standard» franczia; *Fénelon* Telemaqueja, *Rollin* stb. az ókort oly hamis, édeskés és declamatorikus módon ábrázolják, hogy már azért sem valók az ifjúság kezébe, mely reménlhetőleg már a világtörténelemből az ókor helyesebb képét nyerte. Az ily iskolai kiadások jegyzeteinél vigyázni kell, hogy szerzőjük nagyon keveset ne adjon, de meg a hanyag tanulónak szamárhidúl se szolgáljon. Inkább csak a reáliákra szorítkozzék a kiadó s nyelvbeli tekintetben csak az illető író sajátságaira figyelmeztessen (a mi péld. *Montesquieu*nél feltétlenül szükséges), vagy pedig, mint péld. a 17-ik század classikusainál, a maitól eltérő nyelvformákat magyarázza.

A *Zeitschrift* 1-ső kötete két «pièce de résistance»-t tartalmaz: Az első *Lombard* franczia nyelven írt czikke: *Etude sur Alex. Hardy*, mely kimerítőn szól e franczia drámairóról s mely e kötetben még nincs befejezve. *Hardy* (1570—1630) a «grand siècle»-t megelőző kor legtehetségesebb és legtermékenyebb színműirója; 30 éven át látta el darabjaival a Theâtre du Maraist s ez időben Francziaország legnépszerűbb drámairója volt; saját állítása szerint 600 nál több színdarabot írt s ezek közül ő maga 41-et mint a legjobbakat közzé is tett. Első és leggyengébb *Les chastes et loyales Amours de Théagène et Caridée* czímű művében (mely tulajdonképen nyolcz szindarabból áll, melyeknek mindegyike 5 felvonásos, de ezen részek szoros összefüggésben állanak egymással), még egészen *Ronsard* s a «Pleïade» drámaköltőinek, *Jodelle*nek és *Garnier*nek utánzója, de később mindinkább eltér a franczia renaissance-drámák szigorú szabályaitól és pedig épen azért, mert mindig a népszerüséget tartja szeme előtt. Ő ugyan sok tekintetben mindig a *Brigade* utolsó sarja marad, de múzsája francziáúl beszél, nem pedig latinúl vagy görögül, mint a *Ronsardé*. A hely- és időegységet csak akkor tartja meg, ha azok nem zavarják. A *kart* már csak tragédiáiban találjuk és már ott sem játszik fontos szerepet. Külömböző genret kultivált, csak a tiszta «Comédie»-t nem. Leginkább mutatkozik tehetsége a Tragikomédiákban és a «Pastorale»-ban, a hol épen kevésbé volt a traditionális dramaturgiai szabályok által korlátozva. Hardy a nagy *Corneille*re is hatott, kinek Rouenban többször volt alkalma Hardy színműveit

hallani; első művének, *Mélicerte*nek előszavában Hardy-t «tanítójának» nevezi, s ha Corneille e darabját *Hardy* öt pastoralejával összehasonlítjuk, látjuk a nagy befolyást, melyet Hardy Corneillere gyakorolt. Lombard czikkének legsikerültebb része Hardy 41 színművének analysise; itt-ott ugyan kimerítőbb is lehetne s jó lett volna pl. a *Cervantes* novellái után készült daraboknál kimutatni, hogy mikép használta fel Hardy az átvett anyagot, vagy a *Didon*-nál, hogy mennyiben külömbözik Hardy drámája *Jodellé*től. Lombard több izben összehasonlítja Hardyt *Lope de Vegá*val, de elfelejtette megemlíteni, hogy épen úgy mint *Hardy* színművei előszavaiban a *„divin Ronsard"* és a Pleïade dramaturgiájának feltétlen bámulójának mutatja magát, noha épen legjobb műveiben nem igen törődik a renaissance dramaturgikus canonjával, épen úgy *Lope de Vega* is *Discurso de la nueva poesia* czímű művében a «szabályos» drámát nevezi a műfaj ideáljának, noha színműveiben soha semmi szabálylyal nem törődött. Mind a két költő a népnek is, de egyszersmind a tudósoknak is akart tetszeni.

Mangold szépen írt czikke „*Molières Streit mit dem Hôtel de Bourgogne und seinen Verbündeten in Folge der École des Femmes*" nem igen hoz új adatot, de csinosan összeállítja a már ismerteket. Molière különösen a *Critique de l'École des femmes*-ben s az *Impromptu de Versailles*-ben támadja meg a Hôtel de Bourgogne szinészeit s kivált természetellenes deklamácziójukat gáncsolja. A Hôtel szinészei a Molière által egyidőben megtámadott Précieusekkel és Marquiskal együtt több szindarabban feleltek. Végre is Molière maradt a győztes; tekintélye és népszerüsége e szinházi harcz folytán jóval megerősbült s *Tartuffe*-jében hatalmasabb ellenség ellen emelhette kardját. — *Spach* («Rückblicke auf die neuere franz. Literatur») inkább Causerie, külömben a szellemes elsászi kritikus utolsó czikke, melyet röviden halála előtt irt; néhány oly újabb publikatióról tesz említést, melyek a franczia romanticzizmus fényes korszakára vonatkoznak. — *Ritter* a franczia Svájcz leghivatottabb költőjét, *Juste Oliviert* ismerteti meg, több mutatványt is közölvén költeményeiből. — *Stengel* («Die ältesten Anleitungsschriften zur Erlernung der französ. Spr.») egy oxfordi és egy londoni kéziratból több francziáúl és latinúl írt «Manuel de Conversation»-féle nyelvtani tractatust közöl, melyeket a 14-ik század vegén egy angol «canonicus auxilianus doktor utriusque juris» angolok számára szerkesztett és pedig sokkal mulatságosabban, mint a mai ilyféle könyvek szoktak lenni; az egyik tractatus gyermekek számára van irva, de a szerző ebben is a

«merry old England» képviselőjének mutatkozik, a ki nem igen törődik azzal, hogy műve «in usum Delphini» van irva. A Stengel által publikált kéziratok nagy művelődéstörténeti becscsel bírnak. — *Schulze* (Grammatisches und Lexicalisches) érdekes adalékokat közöl a franczia nyelvtanokhoz és szótárakhoz; példáit jó részben a legújabb irókból, kivált Alphonse Daudetből meríti.

A *Zeitschr.* legértékesebb része, a mely a legnagyobb tért is foglalja el, a *könyvszemle:* az irodalomtörténetre, a nyelvtanra, a verstanra vonatkozó s az iskolák használatára irt stb. könyvek kimerítően tárgyaltatnak és szigorúan biráltatnak meg; a külömböző folyóiratok idevágó czikkei rövid analysisben közöltetnek s az 1-ső kötet utolsó füzetét a H. *Müllendorff* által nagy szorgalommal szerkesztett Bibliographia foglalja el.

A *Zeitschrift*nek mintegy függelékéül szolgál az ugyanazon kiadók által szerkesztett *Französische Studien*, mely az új-franczia nyelvre és irodalomra vonatkozó *nagyobb terjedelmű* munkákat közöl. Az 1-ső füzet tartalma: *W. List, Syntaktische Studien über Voiture*, és *Groebedinkel, Der Versbau bei Philippe Desportes und François Malherbe;* az utóbbi czikk nagyon érdekes s Malherbe reformátori jelentőségét helyesen alacsonyabb niveaura helyezi, mint a franczia kritikusok szokták.

Végül is újra a legmelegebben ajánljuk a kitünően szerkesztett folyóiratot a szakférfiak figyelmébe. DR. HERZL MÓR.

«Mélanges de Mythologie et de Linguistique par *Michel Bréal*, membre de l'Institut, professeur de Grammaire comparée an Collége de France.» — Paris, Librairie Hachette & Comp. 1878. 416. lap.

Bréal előkelő helyet foglal el a franczia philologusok közt. Munkálkodása nemcsak otthon, hanem különösebben Angliában is elismeréssel találkozik, s egyebek közt Cox teljes méltánylással hívatkozik rá. Méltó, hogy mi is megismerkedjünk vele.

Bréalnak itt szóban levő munkája, mint a czím is mutatja, nem egységes egész, hanem tanúlmány-egyveleg, melynek egyes darabjai részint szaklapokba írt értekezések, részint (többnyire egyetemi) felolvasások voltak. Tárgyai kivétel nélkül érdekesek; fejtegetése mindenütt szigorúan tudományos; előadása általában könynyed, világos, sőt ékes. S mert ilyennek találom, szívesen vállalkozom, hogy e könyvre különösen a kezdő philologusok figyelmét felhíjjam, kik a mily gyönyörűséggel, épen olyan haszonnal forgathatják e vonzó és tanúlságos lapokat.

A gyűjtemény tizenkét értekezést foglal magában, melyek czímei a következők: 1. Hercules és Cacus (mythologiai tanulmány). — 2. Oedipus mythosa. — 3. Az Avestabeli geographiáról. — 4. A Zoroaszter által megtérített brahman legendája. — 5. A zend könyvek szerkesztéséről. — 6. Az összehasonlító módszer a nyelvek tanulmányozására alkalmazva. — 7. A szók alakja és functiójáról. — 8. Az összehasonlító nyelvtan vívmányai. — 9. Lappangó eszmék a nyelvben. — 10. Mely helyet kell az összehasonlító grammatikának a klasszikai oktatásban elfoglalnia? — 11. A franczia nyelv tanítása. — 12. Indo-európai szógyökerek.

Az első tanúlmány, mely az egész könyvnek legnagyobb czikke (1—161. l.), nem csupán a fejtegetésére szorítkozik Hercules és Cacus mythosának, hanem ki akarja deríteni annak a keletkezését, fejlődését és átváltozásait is; nyomon akarja kisérni azt a változást, melyet e mythos a különböző indo-európai népeknél tett; vizsgálni kivánja azon vallásrendszereket, melyek e mythost magukba fölvették, s egyuttal példát kíván adni a mythologiai kutatásokra alkalmazott philologiai módszerre, s egyszersmind megmutatni, hogy a nyelvek összehasonlító tanúlmányozása nemcsak a mesék eredeti értelmének megtalálásához nyujt eszközt, hanem azt is lehetővé teszi, hogy e meséknek a képződését is kimagyarázzuk.

A sok eredetiséggel s nagy eruditióval írt tanúlmány tizenkét fejezetből áll, melyeket «Eredmények» czímmel egy tizenharmadik zár be. A fejezetek czímei a következők: 1. A latin mythologia. — 2. A symbolicus iskoláról. — 3. A mythosokról általában. — 4. A latin legenda. Sancus és Cæcius. — 5. A görög mese. Heracles és Geryon. — 6. A vedai mythologia összehasonlítva a görög mythologiával. — 7. A hindu mythos. Indra és Vritra. — 8. A mese képződése. — 9. Az iráni dogma. Ormuzd és Ahriman. A biblia kigyója. — 10. A germán mythologia. — 11. A mythos elváltozása a görögöknél és hinduknál. — 12. Hercules és Cacus meséje az Aeneisben.

A tárgy úgy, mint a tárgyalás egyiránt csábít, hogy ne futólagos *ismertetést*, hanem *mutatványt* adjak e dolgozatból; eme hálásabb foglalkozásról azonban le kell mondanom, ha az «E. Phil. Közl.» e rovatában az *egész könyvről* be akarok számolni, s megelégednem annak elmondásával, hogy az első fejezet elveti azt a még nem régiben is hirdetett fölfogást, mintha a mythologia *egyedül interpretáló tudomány* volna, s annak a megbizonyítására vállalkozik, hogy lehető a mythosokat akár a szülemlésök pillanatában meglepnünk s számot adnunk azon alakról, melyet azok magukra öltenek. «A mesék (csak

a legrégiebbekről szólva, nem pedig azokról, melyeket utánzásból a költők hoztak létre), semmi mysteriumot nem foglalnak magukban; a mesék sem nem elferdített történetek, sem nem allegoriák, sem nem metaphorák, sem nem symbolumok ... a népalkotta mythos, a maga természetes fejlődésének adott pillanatában véve, semmi egyebet nem jelent, mint a mit valóban mond ... A symbolumok csak a reflexio korában jöhettek létre oly apróbb embercsoportoknál, melyeket azonos hit, külön érdekek vagy szokások tartottak össze.» «A mythologia keletkezése kérdésének kellő földerítése végett gondosan meg kell különböztetnünk az *isteneket*, kik az emberi elmének közvetetlen productumai, a *meséktől*, melyek az elmének indirect és akaratlan szüleményei. Az indo-európai embertörzs a természet erőiből alkotta meg első isteneit ..., de minden, felsőbb lényeket megillető imádata mellett sem téveszté szem elől azoknak physicai jellegét ... Abban a korban, midőn még a tünemények neve volt az istenek neve, szó sem lehet symbolumról ...» A mythosbeli képeket a nyelv teremti, mely, mint a sugártörő üveghasáb, kiszínezetten ereszti át magán a kifejezendő fogalmakat. A természet erőinek nevei idővel tulajdonnevekké válnak, s a mint ez megtörtént, menten megkezdődött a mythicus személyek feltünedezése. *Dyaus* a véda korszakban még = ég, de a kölcsönvevő helleneknél mint Ζεύς vagy Ζήν már tulajdonnév ... Valóban a változó nyelv a mythologia igazi szerzője. A nevek megváltozásával a vonatkozások is megváltoztak, s csak alkalom kellett, hogy a nyelv költői műhelyébe bedobott eszmék mythosokká váljanak. S e téren már a görögök lángesze volt a leglelemenyesebb; össze tudta az egyeztetni a szabatosságot a phantasiával, ki tudta kerülni azt a szárazságot, melybe Italia esett, s elejét tudta venni annak a zűrzavarnak, melybe India bonyolódott. «A mythologia a görögökre nézve mintegy nyelvvé vált, melynek sem törvényeit, sem eredetét nem tudták, de melyet ők jól és szellemesen beszéltek.» A nyelv titkos és folytonos munkája által teremtett mesét illetőleg a képződésnek három módját különbözteti meg, u. m. 1. a synonymák alkalmazását, 2. egy és ugyanazon szó különböző jelentéseinek összezavarodását, és 3. a nép-etymologia érvényesülését.

A második fejezet a századunk elején uralkodott symbolicus iskola theoriáinak teljes bukását mutatja ki, mondván, hogy ez iskola, noha még korunkban is oly kiváló képviselői vannak, mint Guigniant, már határozottan csak a történelemé.

A harmadik fejezet a latin mythologiáról szólva constatálja,

hogy Latium és a sabinusok sokkal hívebben megőrizték őseik vallásos traditióit, mint görögországi testvéreik. A latin mythologia az arja törzs legrégibb traditióihoz csupán néhány igen egyszerű, történelem és genealogia nélküli s csaknem testetlen istent csatolt, kik nevökkel világosan rámutattak azon természeti erőre, moralis tulajdonságra, otthoni vagy harczias cselekvényre, a melyet személyesítettek. S itt különösen kiemeli az egymással küzdő Herculest és Cacust, valamint a görög mythologiának a latinra gyakorolt átváltoztató hatását.

A negyedik fejezet az előbbinek folytatása. Kimutatja, hogy főleg a Róma keletkezéséhez fűződő traditiók tudtak ellentállni Görögország beolvasztó hatásának. Herculesről kimutatja, hogy mezei isten, házi genius volt, ki nemcsak nem azonos, de nem is rokon Heraclesszel. «Elég» — úgy mond — «egymás mellé állítanunk a Ἡρακλῆς és *Hercules* neveket, hogy ez állítás helyes voltáról menten meggyőződjünk. Ἡρακλῆς, bármi legyen is a jelentése, épen olyan összetett szó, mint Ἀριστοκλῆς vagy Ἐτεοκλῆς, ellenben a latin Hercules egyszerű szó s valószinűleg diminutivum, melynek legrégibb (Ciceronál fennmaradt) alakja *Herculus* (*Hercule! Hercle!* nyilván vocativus), mely bátran összevethető *Romulus*, *Faustulus*, *Caeculus* mythologiai nevekkel. Hercules és Heracles tehát távolról sem egy azon szó két alakja, hanem eredetileg is két külön istenség nevei, melyeket csak a véletlen hasonlóság miatt tévesztettek össze. Továbbá kimutatja, hogy az *ara maxima*-n magát Jupitert imádták a Sancus név alatt, s hogy Cacus voltaképen nem a κακός latin alakja, hanem, mint már Hartung is állítá, *Cacius* vagy helyesebben *Caecius*.

Az ötödik fejezet a görög meséről s egy uttal Heraclesről és Geryonról értekezik, mondván, hogy a hindukon és a skandinaviakon kívül csak a görögök az az arja nép, melynek igazi mythologiája volt. A rómaiaknál sokkal termékenyebb szellemű és képzeletű görögöknek nem volt szükségök arra, hogy hajdankori őseiket az istenek közt keressék; tudtak ők teremteni oly isten és ember közötti középlényeket, csodás herosokat, kik mintegy született hősei lehettek eposnak és drámának egyiránt s kik egyszersmind szépen beleilleszthetők voltak a történelembe is. Heracles, Zeus fia és örököse, az őt kiválóan szerető és tisztelő görögök előtt épen azt a helyet foglalja el az Olympuson, mint Jupiter; győztes küzdelmei oly nagyszerűek, hogy istenek sietnek üdvözölni diadalait... Különösen részletezi az iró Heraclesnek Geryonnal volt küzdelmét, mint itt

épen czéljára tartozót, s kiemeli, hogy a görög képzelőtehetség mennyire meg tudta őrizni még olyan mythosnak is a csodás színét, melynek értelmét voltaképen nem ismerte, s hogy a rómaiak és görögök legrégibb költői emlékei miként vezetnek rá bennünket egyazon mythosra.

Egyik legszebb része a tanulmánynak a hatodik fejezet, mely a véda és a görög mythologiát hasonlítja össze. «Való», mondja, «hogy mind a védákban, mind a görög költészet legrégibb emlékeiben egyazon mythologiára találunk; csakhogy az istenek, kiket a védák mindjárt szülemlésök után mutatnak föl, Homérosnál már teljes bevégzettségökben állnak előttünk». A védák mythologiája épen nem oly kiképződött és rendszeres, mint a görögöké; de mivel a nyelvekben minden anomaliának megvan a maga létoka, a véda mythologiában levő ellenmondások több tekintetben tanulságosabbak, mint a reflexio alkotta mesterséges rend.

A hetedik fejezet a hindu mythost tárgyalva, kimutatja, hogy a hindu nemzeti isten, *Indra*, mind conceptióra, mind képletességre nézve legjobban megközelíti a görög isteneket. Aztán szembe állítja egymással *Indrat* és *Vritrat*, kikre vonatkozólag igen érdekes részleteket közöl a *Rig-veda*-ból, s kiknek küzdelmében épen úgy a természeti erők (nap és felhő) viaskodására ismer, mint a Hercules és Cacusében s a Heracles és Geryonében.

A nyolczadik fejezet a mese képződéséről szól. «Nem elég» — úgy mond — «a mythosok értelmét kitalálnunk; vissza kell mennünk odáig, a hol a mythosok keletkeznek.» S e végből igen alkalmas fölhasználni azt a három versiót, melyekben India, Görögország és Italia ugyanazt a mythost őrizték meg. Majd áttér e versiókban szereplő nevek értelmezésére, s itt ád voltaképen példát arra, hogy miként alkalmazandó a philologiai módszer a mythologiai kutatásoknál. «A mythos abban a pillanatban elfoszlik», — úgy mond — «a mint az azt kifejező nyelvezetet szoros vizsgálat alá vetjük, s eltüntével a természettel hagy bennünket szemtől szemben».

A kilenczedik fejezet az iráni dogmát fejtegeti. Kimutatja, hogy az abban uralkodó dualismus (Ormuzd és Ahriman) *Vritra* mythosából származott. *Ahriman* nem egyéb, mint Vritra nagyítva és átalakítva. Majd azt vizsgálja, hogy a parsismus mily befolyást gyakorolhatott vagy gyakorolt is a héber vallásra. *Asmodi* egy eredetű Ahrimannal, s a bibliában nemcsak a kigyó emlékeztet Ahrimanra, hanem a paradicsom, az élet fája s a mindentudás fája is oly jelenségek, melyek gyakran előfordulnak a zend könyvekben.

A véda mythos aztán a zsidók útján átszármazott a keresztyénségbe is (pl. a sárkányölő szt. Mihály) stb.

A tizedik könyv a germán mythologiában levő tények és Vvitra közötti összefüggést nyomozza; mind az éjszaki mythosban, mind a Nibelungenliedben fölismeri az ős árja mythos elemeit, s végül arra az eredményre jut, hogy az eddig felmutatott különböző mythologiák úgy tekintendők, mint a melyek egymást kiegészítik, s melyekben még azok a vonások is közösek, melyek első tekintetre külön újításoknak látszanak.

A tizenegyedik fejezet azon elváltozásról szól, melyet a szóban levő ős mythos a görögöknél és a hinduknál szenvedett. A mythos — úgy mond — kétféle változást szenvedhet a szerint, a mint egész nép, vagy egyes ember módosítja. Ez utóbbi esetben a mythosnak mind tartalma, mind alakja egészen megváltozik (pl. Aeschylus *Leláncolt Prometheusa*), míg az előbbi esetben az alak (a test) teljesen épen marad fenn (pl. *Polyphemus* Homerosnál). Nem a tudatlanság, hanem a tudomány a nagyobb ellensége a régi meséknek. A tudomány lenézi a mesék naiv együgyüségét s félszegségeit és minden áron symbolikus, psychologicus, moralis vagy vallási jelentést kiván azokba beerőszakolni. A hindu mythosnak is egészen papi színt adott a theologiai magyarázgatás. Legnagyobb változtatást a *Puránák* tettek Vritrán, ki e nagyszerű költői műben már csak azért küzd Indrával, hogy Brahmanak engedelmeskedjék.

A tizenkettedik fejezet Virgilius Aeneisében mutogatja ki e mythos nyomait. Virgilius meglepően hű maradt a nép mondáihoz s épen azért elég az Aeneisben a szók ős eredeti értelmét visszaállítani, hogy minden verssorban a véda költészet nyomaira akadjunk. E mű-éposznak némely töredéke oly remek naivságú, hogy a legősibb népköltészet alkotásai között is helyet foglalhat. «De hát a lángésznek megvan az a kiváltsága, hogy régóta szunnyadó századok echoját is megszólaltathatja.»

A tizenharmadik fejezet az eredményeket foglalja össze. E szerint Hercules és Cacus mythosa, mely az indo-európai néptörzs mythosai közt a legiégibb, vagy a legrégiebbek egyike, ritka hűséggel, noha változtatásokkal megtoldva, maradt fenn mind Italiában, mind Görögországban, Indiában, Perzsiában és Németországban. Sem az emberi ész törvényeinek egyformasága, sem még kevésbbé a véletlen meg nem magyarázhatja a fentebb összevetett elbeszélések hasonlóságát; hanem igen is a philologiai elemzés mutatja ki, hogy vannak azokban mindenütt bizonyos nevek, melyek közös szárma-

zásra vallanak. A philologia segedelme nélkül vakot vetnének az összehasonlító mythologiai kutatások. Egyetlen egy grammatikai bizonyíték sokkal hangosabban beszél, mint az általános eszméknek legmeglepőbb hasonlósága; valamint az egymással legjobban megegyező elbeszélések kevesebbet bizonyitanak az ősi azonosság tekintetében, mint egyetlen egy mythosi név, minők pl. *Vritra*, Ὄρθρος, *Cabala*, Κέρβερος, *Sârameya*, Ἑρμείας, Καικίας, *Caecius* stb. alakokban megőrzött s átalakult szók. Az összehasonlító mythologia mindenek előtt történelmi tudomány, melynek nem a vallási conceptiók több, kevesebb hasonlóságával, hanem keletkezése és fejlődésével kell foglalkoznia, s kutatásaiban csak az esetben léphet túl egyetlen néptörzsnek a vallási körén, ha, mint az itt tárgyalt kérdésnél, az derűl ki, hogy valamely másik néptörzs hitvilágában azonos nyomok vannak s e nyomok kölcsönzés utján mentek át az egyiktől a másikhoz. S itt még egyszer összeveti a római, görög, hindu, perzsa, zsidó és germán mythosok fővonásait, melyeket themajára alkalmazva, meglepőnek találja mind azt a szivósságot, a melylyel a népek emlékezete egy-egy conceptiot fenntart, mind azt a módot, a mint az indo-európai néptörzs ugyanazt a mythost a maga külön czéljaira fölhasználja. A szóban levő mythos pl. a görögöknél költői anyag; a rómaiaknál nemzeti traditió beszőve a népnek mind vallási, mind politikai életébe; a mythologiájok felejtett hinduk a legerőtetettebb interpretalásokkal philosophiai speculatióik igazolását keresik benne; míg az iràniak metaphysikai fordulatot adván a mesének, egy vallás alapjául használják föl azt . . . Különben a költészetre is mindenütt hatással van. A Râmâyana és az Ilias talán egy azon alapon nyugszik, s az Odyssea, Aenais, Nibelungenlied és a Sâh-nameh kétségtelenül sok olyan episodot tartalmaznak, melyek, noha más-más nevek alatt, egy és ugyanazon tényt festenek.

Oedipus mythosát szintén természeti alapra vezeti vissza. A lenyugvó nap költői képét ismeri föl benne, s egyuttal egész sorát mutatja föl a napra vonatkozó mondáknak. Szerinte Oedipus olyan párbajt vív a szörnyeteggel (Sphinx), melyben az erőt az ész helyettesíti, s hogy a mese őt a helyett, hogy Heracles buzogányát, avagy Persens kardját adná kezébe, enigmák megfejtőjévé teszi, annak egyik oka az, hogy Oedipus úgy tekinteték, mint a világosság megszemélyesítése (personnification de la lumière), másik oka pedig az, hogy a nép-etymologia Οἰδίπους nevének első részében az οἶδα fogalmát, második részében pedig a Sphynx által föladott rejtvény magvát (ποῦς) vélte rejleni. Oedipus megvakulása a lenyugvó nap jelké-

pezése. Azon bűnöket, melyek sorsát oly tragicussá teszik, Görögország második korszakának képzelődése találta ki, hogy a legendából tanulságot vonhasson ki, s főleg hogy képes legyen kimagyarázni azt a bünhődést, melynek motivumai érthetetlenek valának. Végül fölemlíti, hogy Oedipus mythosának ilyetén felfogása és fejtegetése komoly ellenmondásra indította Domenico Comparetti pisai tanárt, ki *Edipo e la mitologia comparata* czímű dolgozatában kétségbe vonja, hogy Oedipus története természeti tüneményre vonatkoznék, s vitatja, hogy az moralis czélú elbeszélés akart lenni. Ezzel szemben Bréal továbbra is fenntartja felfogását és állításait, mert úgy látja, hogy Comparetti nem tesz kellő különbséget az idők közt. A czélzatos tartalmú mesék legutolsó maradványai valamely nép vallásának, miért is elhamarkodott dolog, ha valaki az ily maradványokat Homeros és Hesiodos előtti időkbe teszi.

Az „*Avesta geographiáját*" illetőleg előbb Heeren és Rhode, Lassen és Haug felfogását birálja, majd magukat az avestabeli földrajzi adatokat vizsgálja s végül kimutatja, hogy azok igen csekély kivétellel mind mesések s így sem geographiai, sem historiai tekintetben hitelt nem érdemlenek; nem kell tehát azokban se Iránnak Zoroaszter korabeli geographiáját, se az iráni hódítások egykorú leirását keresni. Tekintsük a zend könyveket azoknak, a mik, t. i. az összehasonlító mythologia megbecsülhetetlen bányáinak s a valláskritika nagy értékű forrásainak.

„*A Zoroaszter által megtérített brahman legendája*" czímű rövid dolgozat egy részről Anquetil tévedéseinek kimutatására, más részről a «megtérített brahman» igazi nevének kiderítésére szorítkozik. Szerinte Anquetil akkor midőn „*Vie de Zoroastre*" czímű munkájába az u. n. *Tchengrenghâtchah-nameh*-t fölvette, ismét csak arról adott bizonyítványt, hogy minden kritika nélkül dolgozott. *Tchengrengâtchah* nem más, mint *Cankarâcârya* vagyis *Cankara* (véda bölcsész) és *âcârya* (mester, tudós) összetétele. Az egész legendának pedig az a czélja, hogy a perzsa próféta felsőbbségét jelezze.

„*A zend könyvek szerkesztéséről*" szóló értekezés az illető könyvek textusából, grammatikái jelenségeiből, valamint egész szellemóből azt következteti, hogy e gyűjtemény nem ős eredeti alakjában maradt fenn; hogy itt-ott még a zend nyelv kihalta után is pótolgatták, s hogy e könyvek egy részét a Sassanidák korát megelőzött üldözések és fanatizmus idejében gyűjtötték össze.

„*Az összehasonlító módszer a nyelvek tanulmányozására alkalmazva*" úgy is, mint értekezés, úgy is, mint egyetemi előadás teljes

figyelmet érdemel. Bréal, mint új tanár, azzal nyitja meg ez előadást, hogy végig pillant az összehasonlító philologia multján. Fölmutatja, a németek s angolok érdemei mellett a franczia tudósok által elért eredményeket is. Elbeszéli, hogy mikor s miként fedezték föl a sanskritot s mily nagy hatása lett e fölfedezésnek mindenek előtt a görög és latin grammatikákra. Majd így folytatja: »Ha az összehasonlító grammatikának csupán annyi haszna volna is, hogy a közönséges grammatikákat logikusabbakká és egyszerűbbekké teszi, már ezért is nagy elismerést érdemelne ... Azonban e tudomány nem csupán a grammatikai szerkezetét világítja meg a klaszszikus nyelveknek, hanem azt is lehetővé teszi, hogy e nyelvek sajátságait jobban méltányoljuk ...« Erre igen érdekes, bár nem új példákat sorol föl. Odább a nyelv keletkezésének kérdését érinti, mondván, hogy az összehasonlító grammatika nem állít föl e tárgyban új elméletet, hanem azt igyekszik megmutatni, hogy milyen valamely nyelv a keletkezésekor. Végül azt emeli ki, hogy milyen hatása van az összehasonlító grammatikának a történelemre; mennyire megváltoztatta már is a föld ethnographiai térképét; hogyan betűzte ki századok óta ismeretlen szövegek értelmét; hogyan mutatta ki az emberiség egy részének a genealogiáját, s hogyan kell józanúl ellenőrizni az idevágó vizsgálódásokat mind magunknál, mind másoknál, stb. Az előadás *anyaga*, mint látható, semmi kiválóbb újsággal nem lep meg bennünket; de a *tárgyalása módja* mind szerkezet, mind alak tekintetében, mondhatni, mintaszerű s bárkit képes érdekelni, sőt gyönyörködtetni.

„*A szók alakja és functiója*" czímű értekezés annak a megmagyarázásával foglalkozik, hogy a szók alakjainak története csak fele része az összehasonlító grammatikának, s hogy ezt mindenkor a jelentés vizsgálgatása által kell világosítani és ellenőrizni. S ezt azért kivánja kiemelni, mert koronként hol az egyikre, hol a másikra fordították a főfigyelmet; pedig a puszta morphologia nemcsak helytelen fogalmat nyujt a nyelv történetéről, hanem a legtöbb esetben tudatlanságban hagy bennünket a nyelvjárások átalakulásainak igazi oka felől. Aztán kimutatja, hogy e két külön iránynak legkizárólagosabb képviselői a nyelvészet terén a görögök és hinduk. A görögöknél a grammatika a philosophiából támadt, s valamint Plato szerint a világ csupán a fogalmakkal való viszonyainál fogva létezik: úgy a szók is csak a rajtuk uralkodó intellectualis törvényeknél fogva nyujtottak anyagot a tudományos megfigyelésre. A hinduknál ellenben a védák tanulmányozásából indultak ki a

grammatikai kutatások, s a hindu szellem főleg a nyelv anyagát elemezgeti, a szók testének bonczolásában tanúsít élénk és beható működést. Ezeknél fogva a grammatika e két népnél egészen ellentétes alakot öltött. A történeti nyelvtan már épen e két módszer egyeztetésén munkál. Európában az összehasonlító grammatika mintegy ötven év óta a hindu módszerhez járt közelebb. S ez a módszer kétségtelenül oly eredményeket vivott ki, melyre a mai lingvistica méltán büszke lehet. De ez nem elég s még kevésbbé lehet a grammatikus törekvésének egyedüli czélja. Az emberi nyelv leírásánál nem szabad megfeledkeznünk az emberről, mert a nyelvben minden ő tőle indul ki s ő hozzá tér vissza. A nyelv változásai a legszorosabb összefüggésben vannak a gondolattal, nem szabad hát a gondolat világáról megfeledkeznünk. Odább érdekesen mutogatja a szóknak hang- és jelentésbeli változásait, mint fejlődési momentumokat, meg azt, hogy compensatio nélküli változások csak hanyatló nép nyelvében fordulhatnak elő s végül azt, hogy a nyelv külső formáinak vizsgálása csak kezdete az összehasonlító grammatica alapjának, s Grimm műveinek kiemelésével és ajánlásával zárja be szellemes fejtegetéseit.

„*Az összehasonlító grammatika virmányai*" czímű értekezés nagyobbára Bopp apotheosisa, általában pedig túlnyomólag azon kiválóbb nyelvészek neveit és munkáit sorolja föl, kik az összehasonlító módszert a klaszszikai nyelveken túl már az újabb (indo-európai) nyelvek vizsgálására is eredményesen alkalmazták és alkalmazzák. «Olyan formán vagyunk az összehasonlító módszerrel,» — így végződik a tanulságos essay — «mint a természeti erőkkel, melyeket a mai ipar már annyira hasznára fordít; előbb csak roppant nagy gépeket mozgattak, s ma már a legfinomabb munkálatokat is egész szabatossággal végezik».

Nagyon szép „*A nyelvben lappangó eszmék*" czímű tanulmány is. «Habár a mi nyelvcsaládunk grammatikája, a mint igen természetes, a hangtörvények vizsgálásával kezdte; habár elsőben a gyökerek és flexiok általános leltára készült is el: nem következés, hogy mostani kutatásainknak is a phonetikára és az etymologiára kelljen szorítkozniok s hogy a grammatika egyéb részei tilalmasok maradjanak előttünk. A syntaxis csak ma kezd szilárd alapra szert tenni, mióta a nyelvek története minden flexiónak igazi jellemét és ős jelentését kiderítgeti előttünk s a különböző nyelveket ért veszteségek alapján kimutatja azon változásokat, melyeken a megmaradt formáknak a használat érdekéből keresztül kellett menniök. Most már

nem sokára az összehasonlító syntaxist illető munkálatok következnek s nem messze van az idő, melyben a nyelvtannak ez a része is kénytelen lesz a többihez hasonlóan az összehasonlító módszer nyomozásai előtt föltárulni.» E szavakkal indul el a lappangó eszmék keresésére a nyelvek azon vidékeire, melyeken a szók lelke (jelentése) és teste (alakja) teljességgel nem felelnek meg egymásnak. S ez a vidék az *ellipsisek* vidéke. Erre igen elmés észrevételeket tesz a nyelvbeli hézagokra, kétértelmüségekre, látszólagos ellenmondásokra, elhomályosodásokra, csonkaságokra stb. Majd példákat sorol föl ugyanazon képzők különböző functiojára, ugyanazon gyökerek, törzsek, szók többféle jelentésére, az összetett szók csonkulásaira, a jelentésváltozásokra, az igék és nevek közti vonatkozásokra, a különböző nyelvcsaládokra, s végül az ábrándos *egyetemes grammatikára*: egyszersmind kimutatja, hogy menynyire szükségök van a nyelveknek az ellipsisekre s hogy mennyire megszokja az emberi szellem a (nagy részt észre sem vett) hézagok betöltését. S utoljára azzal végzi, hogy nem elég csupán számot tudnunk adni valamely nyelvnek a szerkezetéről; be kell hatolnunk az illető nép érzés- és gondolatvilágába; csak ekkor felelhet meg az összehasonlító nyelvészet a maga fő feladatának, mely abban áll, hogy bennünket az emberi gondolkodás működéseinek megértésére s fejlődése történeti törvényeinek fölfedezésére képesítsen.

Arra a kérdésre, hogy „*mely helyet kell az összehasonlító grammatikának a klasszikai oktatásban elfoglalnia*, azt feleli, hogy annak, mint külön tantárgynak, a gymnasiumokban (colléges, lycées) semmi esetre nincs helye, s hogy főbb elvei is csak alkalmilag értékesítendők és csak akkor, midőn az ifjak a latin nyelven kívül már a görögben is alapos jártasságra jutottak. Hibáztatja azért azon írókat és tanárokat, kik a kilencz, tíz éves gyermekeket már a latin nyelv első lépcsőjén az összehasonlító nyelvtudomány vívmányaival állítják szembe. «Mit érdeklik a gyermeket» — úgymond — «a *domino* dativusban rejlő contractiók, vagy a *sorore* ablativus által példázott kopások? A gyermek úgy veszi az ilyesmiket, mint kész tényeket, melyekhez szó sem fér.» Hiba a gyermeket a latin declimatiónál archaicus alakokhoz vezetni vissza, mielőtt azon alakokat ismerné, melyekre tanítani akarjuk. Az összehasonlító grammatika által kiderített törzseket már maguk a rómaiak sem ismerték. Már pedig annak, a ki latinul akar tanúlni, az a legközelebbi czélja, hogy a grammatikai alakoknak azt az értelmét sajátítsa el, mely Cæsar és Augustns korából való. Dicsérettel emeli ki a XVII. századbeli Da-

net Péter szótárát, mely a latin szókat (az akkori franczia trónörökös számára) családok szerinti csoportokban állította össze. Szerinte ma is csak ilyen etymologiára van szükség. Továbbá kikel azok ellen, kik a historiai módszert a syntaxisra nem tartják alkalmazandónak. Ellenkezőleg ideje, hogy mai iskolai könyveink tisztán empiricus szabályaival felhagyjunk. Erre szembe állítja Lhomond gyarló és Burnouf jeles iskolai nyelvtanát . . . A mi az összehasonlító grammatikát illeti, vigyázattal és szórványosan a latin nyelv tanítása közben is lehet abból egyet-mást értékesíteni; de igazi haszonra csak akkor számíthatunk, midőn a növendékek értelme már érettebb, s a görög nyelv első nehézségei is le vannak győzve. Az összehasonlító táblázatokat elítéli, mint olyanokat, melyeken nemcsak az analogiák, hanem a különbségek is megragadják a gyermek figyelmét; már pedig arra ugyancsak gyakorlott philologus szem kell, hogy a látszólagos eltérések alatt a közös, azonos alapot is fölismerjük. Nem arra kell törekednünk, hogy tanítványainknak az egész kész tudományt átadjuk, hanem hogy annak elsajátítására kedvet és képességet támaszszunk bennök. Merésznek, sőt koczkáztatottnak látja azt, hogy Bopp és Kuhn a grammatikai végzetek etymologiai elemzésére vállalkoznak. Az ilyen elemzéseket a legjobb tanulók is hitetlenűl fogják fogadni. Szintén elfogadhatatlan a Schleicher rendszere is, melynek csak kész linguisták, s még azok is csak segédeszköz gyanánt vehetik hasznát. Igen nagy különbséget kell tenni a tanároknak meg a tanítóknak való tudományok között. Kühner és Madvig példáját kell követnünk s mind az érdeklődést, mind a tudás vágyát ébren fogjuk tartani.

„*A franczia nyelv tanításáról*" szóló értekezés a néptanítók számára készült ugyan; de azért bátran fölvehette a szerző e gyűjteménybe, mint olyat, melynek nyelvtudományi értéke a népiskola körén túl is méltánylásra tarthat igényt. Ez értekezés az elemi nyelvtanításban három fokozatot különböztet meg, u. m. a beszéd- és értelemgyakorlatokat (leçon de choses), az értelmező olvasást és a fogalmazást. Ezek mellett, kivált pedig ezek után szükségesnek tartja a voltaképeni nyelvtant is, melyben megkivánja mindenekelőtt a definitiók szabatosságát, továbbá a nem fontos szabályok mellőzését, aztán a kellő fokozatosságot, mely szerint minden nyelvtény fejtegetésénél első legyen a közhasználat, második a szabály, harmadik pedig minden lehető esetben a szabály okadatolása s mindez kivétel nélkül olvasmányhoz fűzve; igen világosan adassék elő benne a flexio és szóképzés tekintettel a helytelenségekre, me-

lyeknek mérlegelésében azonban igen vigyázva kell eljárni, hogy ne kicsinyes okoskodásokra, hanem a nyelv értelmes megfigyelésére szokjanak általuk a gyermekek; végűl alapos és világos legyen benne a mondattan, melyet soha sem szabad a logikával mereven azonosítani. A logika a gondolatot mindig csak ítélet alakjában tünteti föl; a nyelv ellenben az itéletek mellett óhajtást, kételkedést, parancsot, kérdést és felkiáltást is fejez ki; ezt nem szabad szem elől téveszteni stb.

Az utolsó értekezés az „*indo-európai szógyökerek*" vizsgálgatásával foglalkozik. Élenken polemizál Schleicher gyökérfejtegető elmélete és Fick meg Vaniček szótárai ellen. Megengedi, hogy az indó-európai ős anyanyelvnek sok szavát és gyökerét kellő alapossággal reconstruálhatni a belőle leszármazott nyelvek alapján; de tagadja, hogy e reconstruálással az egész rendszerét is tisztába lehessen hozni annak a nyelvnek, mely nemcsak a grammatika előtti, hanem épen az indo-európaiság előtti korban élt. Több kifogást tesz (a különben nagyra becsűlte) Curtius, kivált pedig Goldstücker etymologizálása ellen is, míg Humboldt Vilmos és Müller Miksára elismeréssel hivatkozik. A gyökereket illetőleg az a véleménye, hogy hiába való dolog latin, görög, sanskrit stb. gyökerekről beszélni. Legfölebb az mondható, hogy a szók belsejében érezzük egy-egy gyökérnek a jelenlétét, mely gyökeret azonban minden eddig ismert nyelvnél vagy grammatikai elemzéssel, vagy megszokáson alapuló ösztönszerűséggel fejtenek ki, miután maga az ős (u. n. indo-európai) nyelv is szókat és nem szógyökereket használt. Curtius megpróbálta kimutatni, hogy a monosyllabás időszaktól mily nagy útat kell még tenni visszafelé az indo-európai korszakig; de e tudós mind az egymásra következés sorát, mind a chronologiai összefüggést illetőleg téved, s így csupán abban lehet vele egyetérteni, hogy bizony nagy-nagy idő kellett e fejlődés lefolyására. Csak egy olyan szóalaknak is, mint *adikshat* [(mutatni fog), görögűl ἔδειξα], mely *dik* (mutatni) gyökérnek az aoristosa, századok hosszú sorának folytonos munkájára volt szüksége, hogy kifejlődhessék . . . A mi azon grammatikai és syntaktikai segédforrásokat illeti, melyek ama távoli korban használatban lehettek, azoknak veszendőbe kellett menniök, mire a mi grammatikai rendszerünk létre jött. Így igen tág tere nyílik a hypothesiseknek; de azt mégis nagy merészség volna (Curtiussal) állítani, hogy a monosyllabás korszakban épen semmi grammatika nem volt, s hogy az elmének kellett pótolnia a változhatatlan szóalakok egymás közti alárendeltségének és vonatkozásának ideáit . . .

Végűl azzal zárja be szavait, hogy «valamint mindenütt, úgy a nyelvészetben is azt veszszük észre, hogy a világ épen nem ott kezdődött, a hol a mi látásunk mezeje megszakad».

Ime röviden, sőt bizonyára igen hiányosan ismertetve az a könyv, melynek egyes darabjai nem igénylik ugyan, hogy a tudomány haladásában egy-egy új nyom gyanánt tekintessenek, sőt a szigorú birálat előtt talán nem egy kifogás alá eshetnének ; de azt az ellenfél is kénytelen lenne elismerni, hogy e czikkek alapos tanultság, világos logika és tiszta ízlés szüleményei, stílus tekintetében pedig egyenesen utánzást érdemlő szép alkotások.

KIRÁLY PÁL.

Adonis gyilkosa.

(Pseudo-Theocr. 30.)

Hogy már kimulva látta
Adónisát Kythéré
Búsan zilált hajával
S elsápadott szinével,
Magához elhozatja
Erósitól a vadkant.
Ezek legott röpülvést
Általfuták az erdőt
És meglelék a vadkant
S nyakába hurkot adnak.
Egyik kötélbe kapva
Vonszolgatá a foglyot,
Egy másik űzte hátul
S verdeste a nyilával.
Remegve jár az állat
Mert félte Aphroditét.
Szól néki Aphrodité:
«Te leggonoszb vadállat,
Te mardosád e czombot?
Férjem' te gyilkolád meg?»
Az állat erre így szól:
«Megesküszöm, Kythéré,
Magadra s kedvesedre,
Ezen bilincseimre,
S ezen vadászaidra!
Szép férjedet korántsem
Akartam én megölni:
Szobor gyanánt csodáltam,
S nem birva már hevemmel —
Mert czombja meztelen volt —
Csókolni vágyakodtam
S agyarim halálra sebzék.
Vedd őket, oh Kythéré,
Büntesd meg, és töresd ki!
Minek legyek veszélyre
Szerelmetes fogammal?
S ha ez kevés előtted,
Még ajkam' is levágasd.»
Megszánta Aphrodité,
S Erósinak parancslá,
Oldják meg a bilincsét.
Azóta őt követte
S nem tért vadonba vissza,
De tüzhöz elsietvén
Kiégeté szerelmét.

Ford. P. T. E.

VEGYESEK.

— **Kisfaludy S. Himfyjéhez.** A *Budapesti Szemle* márcziusi füzetében érdekkel olvastuk gr. Széchen Antal tanulmányát Kisfaludy Sándorról, ám azt sajnáljuk, hogy helyeslése által nyomatékot adott egy véleménynek, melynek igazságát bajos vitatni. A tisztelt szerző így nyilatkozik: «Mellőzve ama lélektani rejtély fejtegetését, mennyire zár ki egy valódi, mély és őszinte, de látszólag reménytelen érzelem közbeeső szívtévedéseket, alig lehet kétségbe vonni, hogy a Himfy-dalok egy és ugyanazon személynek és érzelemnek valának szentelve. Ha a jelzett szív-tévedéseknek volt is netalán valóságuk, hatásuk nem abban volna keresendő, hogy Himfy költészetét Rózájától elvonták; stb.» Részünkről is, mellőzve minden egyebet, nyomós okunk van nem hinni azt, hogy a Himfydalok mindannyija Szegedy Rózának valának szentelve. Még egyszer idézünk. «Kérdeztetem» — így ír 1797 julius 7-ről Kisfaludy S. Takácshoz — «Rózitól, mitévő lenne, ha egy valaki úgy epedne érette, mint Himfy az ő kedveséért? Ha tetszeni fog felelete, hát Himfy kedvesének rajzolásába egészen őt veszem tárgyamnak.» Ez korán sem ingerkedés, sőt hogy mennyire komoly, az kitünik a Toldy közlötte többi levélből (Kisfaludy-társ. Évlapjai. uj fo. 10. k.). Tehát nem mindig Szegedy Rózát vette Himfy tárgyáúl, maga a költő mondja s ő legtöbbet tud a dologról. A.

— **Katona németül 1824-ben.** Katona remekműve, a *Bánk Bán* észrevétlen maradt úgy hazájában, mint — fordítás hiányában — a külföld előtt. Valóságos iróniának tünhetik fel, hogy a *Bánk Bán* helyett csak egy jelentéktelen történeti monographiáját fordították le németre; ez a *Kecskeméti pusztáról* írt értekezése, mely németül 1824-ben Hormayr *Archiv*jében jelent meg.

— **A Margit legenda egy német feldolgozását** őrzi a bécsi titkos levéltár kéziratai közt 320. szám alatt. E legenda, mely eddig kikerülte tudósaink figyelmét, egy XV. századbeli svájczi kódexből van másolva. Szövege *nem* egyezik a magyar legendáéval. Kétségtelen, hogy latinból van fordítva, mert a helynevek még a latin casusragokkal fordulnak elő: «In der stat *waciencis*" 69. cap. «erzbischoff von *strigonensis*" és «erzbischoff *Nitrensis*". Hogy a fordítás a Svájczban készült, azt a sok *li* végzetü főnév mutatja, pl. *crutzli* stb.

Budapesti Philologiai Társaság.

— **A budapesti philologiai társaság tagjai.** (Folytatás, l. fönt a 427. l.):

Altmann Imre (Selmeczbánya),
Andrássy Jenő (Pozsony),
Dr. Brassai Sámuel (Kolozsvár),
Dr. Csengeri János (Beszterczebánya),
Dóczi Imre (Nagy-Kőrös),
Gerevics Gusztáv (Lőcse),
Lorentz Józs. (Fehértemplom),
Dr. Margalics Ede (Zombor),
Moser József (Sopron),
Malatinszky János (Beszterczebánya),
Remsey István (Trencsén),
Székely Ferencz (Nagy-Várad),
Szigethy István (Sümegh),
Dr. Török Aurél (Kolozsvár),
Vass Sámuel (Nagy-Kőrös),
Végh Endre (Kaposvár),
Dr. Wlislocki Henrik (Kolozsvár),
Wigand János (Pancsova).

— **Tagdíjukat 1881-re lefizették** (Folytatás, l. fönt a 427 lapot): Baráth Ferencz (Budapest), Dr. Barna Ignácz (Budapest), Csomár István (Munkács), Dr. Fináczy Ernő (Budapest), Gerevics Gusztáv (Lőcse), Jurkovics Emil (Budapest), Kotunovics Sándor (Nagy-Várad), Kemény Hugó (Kassa), Dr. Márki József (Budapest), Matskássy József (Szeged), Madarász Gusztáv (Nagy-Kalló), Petrovich Ferencz (Budapest), Szigethy István (Sümegh), Vass Sámuel (Nagy-Kőrös).

— **Az okmány díját (2 frt) megküldték**: (l. a 427. lapot): Boros Gábor (Nagy-Enyed), Székely Ferencz (Nagy-Várad).

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Minckwitz J. Grundprobleme der neuhochdeutschen Uebersetzungskunst in Beispielen. Klausenburg. (Acta comparationis litterarum universarum.) (8-r. 63 l.)

Minor & Sauer. Studien zur Goethe-Philologie. Wien, Konegen, 1880. (8-r. IX, 292 l.) 6 M.

Müller L. Quintus Horatius Flaccus. Eine literarhistorische Biographie. Leigzig, Teubner, 1880. (8-r. X, 144 l.) 2 M. 40.

Müller M. A sanscrit grammar for beginners, in devanâgârî and roman letters throughout. 2. edit revised. and accentuated. London. (8 r. 312 l.) S. 7, 6.

Munk. Geschichte der griechischen Literatur. 3. Aufl. neu bearb. v. Volkmann. II. Th. Berlin, Dümmler, 1880. (VIII, 610 l. 8-r.)

Nover, Ursprung und älteste Gestalt der Nibelungen-Sage. Mainz, Diemer, 1880. (8-r. 34 l.)

Plotini Enneades. Rec. Mueller. Vol. II. Berlin, Weidmann, 1880. (8.-r.) M. 9.

Plotin, die Enneaden des, — übers. von Müller. II. Bd. Berlin, Weidmann, 1880. (8-r.) M. 7.

Palander E. W. Uebersicht der neueren russischen Literatur von der Zeit Peters des Grossen bis auf unsere Tage. Tavastehus, 1880. (Leipzig. Brockhaus.) (8-r. 91. l.) 2 M.

Pypin und **Spasovic.** Geschichte der slavischen Literaturen. Aus dem Russischen übertragen von Pech. 1. Bd. Leipzig, Brockhaus, 1880. (n. 8-r.) M. 11.

Rangabé, die Aussprache des Griechischen, Leipzig, Friedrich, 1881. (8.-r.) 2. M.

Sophocles' Antigone nebst den Scholien des Laurentianus, hrsg. v. Schmidt. Jena, Fischer, 1880. (8-r. LVI, 91 l.)

Spitta. Grammatik des arabischen Vulgärdialektes von Aegypten. Leipzig, Hinrichs, 1880. (8-r. XXXI, 519 l.) M. 25.

Techmer. Phonetik 1. Th. Text und Anmerkungen. 2. Th. Atlas. 1880. (N. 8-r.) à 10 M. és 8 M.

Voigt, die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus. 2. Aufl. 1. Bd. Berlin. Reimer, 1880. (8-r.) 8. M.

NYILT TÉR.[1]

Válasz görög elemi olvasókönyvem ügyében.

Nulla dies sine linea, azaz, magyarul, ha iskolakönyv bírálatáról van szó: nincs hónap oly bírálat nélkül, melyben a bíráló nem állítana rendesen többet, mint a mennyit bebizonyít. Ezt mutatja sok tekintetben ama bírálat is, melylyel Ferenc úr a fönidézett könyvet az Egyet. Philol. Közl. V. évf. 4-ik füzetében ismerteti. Igy kiemeli bíráló úr, hogy az idézett könyvben «*néhány* szó helytelen hangjelezése által föltünik», és erre *egyetlen-egy* példát hoz föl, mely, megvallom, elkerülte figyelmemet, s melynek a szógyüjteményben és szólajstromban való ismétlése az első hibából magyarázható, mert azon egy helyre vonatkozik. Ha Ferenc úr «néhány hibás hangjelű szót» talált, mi különben nagy gonddal készült könyvekben is előfordul, miért nem tette ki? Ez által csak hálára kötelezte volna a szerzőt. Mondja továbbá Ferenc úr, «hogy akadnak oly *szók* is, melyek egyáltalában sem a szócsoportokban, sem a szójegyzékben nem találhatók». És íme, erre megint *egy* példát hoz föl! A magyarázó jegyzetekről szólván, azt jegyzi meg Ferenc úr, hogy «itt is *elég* hiba akad», és fölhoz a 46. számból *egy* példát: Sok törvényök volt a lakedaimoniaknak, melyek (part.) akadályozták az ifjakat, hogy dölyfösségre és dőzsölésre ne vetemedjenek» — s erre nézve megjegyzi: «Jöhet-e a tanuló minden utasítás nélkül arra, hogy: akadályozták, part. fut. (κωλύσοντες) által fordítandó? Már itt vala tehát alkalmazandó azon jegyzet, melylyel csak az 51-ik gyakorlatnál találkozunk: «a part. fut. etc.» De hát ki mondta meg Ferenc úrnak azt, hogy szerző a fönidézett példában part. futurit akart alkalmazni, és nem part. præsentist (κωλύοντες), úgy a mint azt zárjelben ki is tette? Ama 51. sz. a. levő jegyzetet tehát szerzőnek csakugyan nem itt kell alkalmaznia (mint ezt bíráló úr akarja), s ezt annál kevésbbé, a mennyiben a magyar példákhoz különálló jegyzeteket egyáltalában nem csatolt. Erre folytatja Ferencz úr: «*más jegyzetek* helytelen adatokat tartalmaznak, pl. ὅς, ἥ, ὅν, csak (?) költői birtokos névmás (XXXVIII.). Herodot ezen alakot többször használja, pl. θέλων γυναῖκα ἥν ἔχειν I. 205. Ezen jegyzetnek tehát így kellett volna hangoznia: «Attikai dialectusban csak a költőknél fordul elő». Lám, Ferenc úr, a helytelen adatokat tartalmazó jegyzetekre megint

[1]) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

csak *egy* példát hoz föl! S most lássuk, vajjon helyes-e ez az egy is? Hogy a szerző ezt a példát jól ismerte, mutatják Herodotos-féle szemelvényei [1]) (92. l.); hogy továbbá Herodotosnál is csak ez egyszer fordul elő, megjegyzi világosan Stein, Herodotosának, 4. kiadás 227. lapján; hogy végre ez az egy hely is valószínüleg interpolatio, tehát nem is Herodotosé, látható Abicht Herodotosának, 3. kiad. 224. és 234. lapjain. Mi következik tehát ebből? Először az, hogy Ferenc úr hiába fáradoznék ezen egy és különben is kétes helynél (Herodotosból vagy más prózaíróból) több helyet előhozni; hogy másodszor a megtámadott jegyzet tökéletesen helyes (l. Krüg. Griech. Dial. Spr. §. 25.3. Anm. és Bäumlein, Griech. Schulgr. §. 138.); hogy harmadszor Ferenc úr helytelen adatokat tartalmazó jegyzeteket *nem* mutatott ki, s hogy Ferencz urat valószínüleg az általa magasztalt Schenkl szótára vezette vakútra. Talán erre is elmondta volna Desbarreaux költő: tant de bruit pour une omelette.

Azt mondja továbbá Ferenc úr, hogy a berendezésre nézve szerző Böckl Dagobert görög gyakorlókönyvét vette mintáúl; a két könyv csak annyiban hasonlít egymáshoz, hogy a szerzőében is a végén szólajstrom van, melyben számok mutatnak vissza a szógyüjteményre.

Vajjon a szerző neolog e vagy a «Nyelvőr» híve, azt Ferenc úr megtudhatta volna, ha az előszót tekintetbe veszi, hol a szerző a szenvedő alak használatáról s más effélékről szól, s ha egybeveti ezt a 115. lapon álló fölirattal, melyből könnyen láthatni, hogy éppen az 56. gyakorlat a szenvedő alakra vonatkozik.[2])

Mit tarthat Ferenc úr «sok éppen nem odavaló dolognak», azt a szerző nem tudja eléggé megérteni; mert azt csak nem állíthatja komolyan Ferencz úr, hogy a XXXIII. dolgozatban előforduló 19 számnév, melyeket a szerző teljesség végett vett föl, a könyvet túlságosan nagyobbította? Hogy a nyelvtanban is megvannak, az talán nem elegendő ok arra, hogy azokat a szótárból is elhagyjuk! S ha a szerző azokat csakugyan kihagyja, nem akadhatott volna bíráló, ki éppen ezért megróvja? Quot homines, tot sententiae!

---

[1]) Szemelvények Herodotos műveiből, kiadta és jegyzetekkel ellátta Dávid István. Budapest, 1880. Eggenberger.

[2]) Láthatta volna szerzőnek magyar nyelvtanából is (Ungarische Grammatik auf syntactischer Grundlage von Stefan Dávid. Budapest, 1879. Eggenberger) I. r. 46. lap. 5. pont.

Hogy διακόσιος csak sajtóhiba lehet, mutatják τετρακόσιοι és τριακόσιοι, melyek ugyanazon csoportban állanak.

Könnyű volna megczáfolni mind azt, a mit Ferenc úr Schenkl védelmére fölhozott, hogy a könyv elején előforduló mondatok kezdőnek még kissé nehezek; hogy az első 39 gyakorlatban nem 8 egyelőre meg nem magyarázható vagy oda még nem való alak fordul elő, hanem számtalan (pl. φίλει, πᾶσα (I); μεγάλη, μήτηρ (1.); πασῶν, ἡγεμών (II.); ποταμός, 'Αλφειός, σιώπα, κόσμος, ἀσκοῦσιν (III.); υἱός, 'Ασκάνιος (IV.); Λίνος (4.); βασιλεύς (5.); ἐπιθυμεῖ (VI.); πᾶσα, φύσις, ὑπηρετεῖ, πολλῶν, ἄσκει (VII.), stb. stb.); hogy Schenkl csakugyan némely fontosabb alakokra (mind a rendes, mind a rendhagyó igeragozásnál) vagy kevés vagy egy példát sem hoz (pl. XCII. ἔβην, ἐλήλακα, ἐλήλαμαι, φθήσομαι, τέτμηκα, ἐτμήθην, — XCIX. ἥρηκα, ἡρέθην, ἕξω, σχήσω, ἑώρακα, ἰδέ, — C. πείσομαι, δραμοῦμαι, οἴσω, ἐνήνεγμαι, ἐρῶ, γενήσομαι, πεσοῦμαι, stb. stb.), holott ritkább vagy költői alakokat vett föl (pl. κεχηνότες (XCV); λέληκεν (XCVI); μόλοι (XCV); ἁδεῖν (XCIII); τετευχώς (XCIV); könnyű volna bebizonyítani, hogy nem egy tanárnál vagy egy gymnásiumban, hanem minden gymnasiumban (a tanárt nem is tekintve, mert ez nem az ő hibája,) a kezdők legnagyobb része a szavakat nem igen szokta helyesen megtalálni vagy helyesen kiírni, s ezen szomorú tapasztalatokra Ferenc úr is talán szert fog tenni, ha majd tapasztalata, ha nem is két decenniumra, mint a szerzőé, de legalább csakugyan nehány évre terjed.

Bírálata bevezetéseül azt mondja Ferenc úr, hogy «nincs év új görög olvasókönyv nélkül». Ezt talán csak megálmodta, mert különben 1861-ik év óta, a mikor magyar tanárok vették át gymnásiumainkat éppen 20 görög gyakorlókönyvnek kellett volna megjelennie, pedig azóta tulajdonképpen csak három jelent meg, két fordítás és egy kisebbszerű eredeti, s ez az egy is valóban nagyon — eredeti.

Mindent azonban összefoglalva elmondhatja a szerző Ferenc úr bírálatáról, hogy az mind ezen fogyatkozásai mellett is, alapjában (t. i. utolsó négy sorában) higgadtabb, mint sok más bírálat, melyeknek szerzői gyakran csak itt-ott beletekintvén a könyvbe, s véletlenül valami apróságra akadván, vagy saját megrögzött nézetöktől tágítani nem akarván, a könyvet egyszerűen rossznak nyilvánítják, az lévén elvök: Audacter calumniare, semper aliquid hæret.

Pozsonyban.

Dávid István.

Felelet Dávid úr „Válaszára".

«Qui tacet, consentire videtur» gondolá magában Dávid úr és megtámadá «Válaszában» multkori bírálatom majdnem minden egyes állítását. Lássuk milyen eredménynyel:

Bírálatomban kiemeltem, hogy Dávid úr könyvében *néhány* szó helytelen hangjelezése által feltünik, és erre csak *egy* példát hoztam! Ime más példák: *ἀναγκή*, *διόδος*; mindkettő a szólajstromban. De ezek talán sajtóhibák, mivel más helyen helyesen hangjelezve fordulnak elő; ellenben *ᾆσμα* *három* helyen (a 18-ik és 21-ik szócsoportban, valamint a szólajstromban) iota subscriptum nélkül van írva.

«Akadnak oly szók is, melyek általában sem a szócsoportokban, sem a szójegyzékben nem találhatók.» Erre megint *csak egy* példát hoztam! Παρὰ τοῖς Σκύθαις stb. (LV. gyakorl.); Σκύθης a második példa.

«Sok törvényök volt a lakedaimoniaknak, melyek (part.) akadályozták stb.» Ki mondta meg nekem azt, hogy D. úr a fent idézett példában part. *futurit* akart alkalmazni és nem part. *praesentist,* úgy a mint azt a zárjelben (?) ki is tette? Megmondom: Egyebek közt maga a szerző úr; a 46-ik gyak. ugyanis a futurum begyakorlására szolgál, mint az a megfelelő szócsoport czíméből is kitünik. Ha már most «akadályozták» part. praesentis által fordíttatik, ezen példában futurum nem fordul elő. Miért sorozta tehát D. úr e mondatot ezen gyakorlatba?! Abban is téved D. úr, hogy a zárjelben kitette volna, miszerint «akadályozták» part. *praesentis* által fordítandó. Az illető zárjelben csak «part.» áll. A tanuló tehát arra sem jöhet rá, hogy a perfectum ezen alakja *praesens* által fordítandó. Ezen példa különben Schenkl gyakorlókönyvében is található: Ἦσαν παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις πολλοὶ νόμοι κωλύσοντες τοὺς παῖδας εἰς ὕβριν καὶ τρυφὴν ἐκ πίπτειν (LIII. gyak.). Schenkl ezen mondatot a következő jegyzettel látta el: «A jövő idő részesülője gyakran czélt vagy szándékot fejez ki: megakadályozandók, melyeknek czélja volt akadályozni».

„Ὅς, ἥ, ὅν *csak* költői birtokos névmás.» Ezen állítása helyességét D. úr nagy tudományos apparatussal védi. Először is Steinre hivatkozva, állítja, hogy a kérdéses névmás Herodotnál csak egyszer fordul elő. Passov ellenkező nézetben van: Auch bei Herodot, zum Beispiel I. 205.; a «zum Beispiel» kifejezés világosan mutatja, hogy itt több helyről van szó. «Herodot ezen egy helye is valószínüleg interpolatio.» Ennek bebizonyítására D. úr Abichtra hivatkozik (Miért nem itt is Steinre?) De ne idézzünk tekintélyt tekintély ellen, hanem te-

gyük fel, hogy D. úr fentebbi állításainak helyessége minden kétségen kívüli; mi következik ebből? Hogy ὅς, ἥ, ὅν (habár csak egyszer is) mégis *prózában* is előfordul; hogy pedig ezen hely *csak valószínüleg* (tehát nem bizton) interpolátió, maga D. úr is elismeri. A logika melyik szabálya szerint állítja tehát D. úr, hogy ὅς, ἥ, ὅν, *csak* költői névmás?! A „*csak*" szócska tehát mindenesetre törülendő.

További példák a helytelen adatokat tartalmazó jegyzetekre: Az 50-ik és 51-ik gyakorlathoz tartozó szócsoportokban D. úr zárjelben kiteszi a verbe gutturalia és dentalia tövének végmássalhangzóját. Mindjárt a két első igénél a következő jegyzettel találkozunk: ἀλλάττω (χ?!) ἀπαλλάττω (χ?!); hogy ezen igék végmássalhangzója nem χ, hanem γ mutatja ἀπαλλαγή. D. úr ez esetben magát még avval sem mentheti, hogy a perfectum ἀπήλλαχα képzésére volt tekintettel, mert egyrészt az említett gyakorlatok a *futurumra* vonatkoznak, másrészt a perfectumra vonatkozó gyakorlatok szócsoportjaiban a perfectumban hehezetessé váló igéket *jegyzet nélkül* közli, például πέμπω.

A szenvedő alak gyakori használatát D. úr azzal menti, hogy az idézett gyakorlat a szenvedő alakra vonatkozik. Ez igaz; de hogy azért a legtöbb esetben ott is lehetett volna cselekvő alakot használni, bizonyítja a Bartal-Malmosi-féle latin gyakorlókönyv példája. Ha az első osztály tanulói számára elégséges megjegyezni, hogy az illető mondat latinra szenvedő alakban fordítandó, még nagyobb mértékben áll ez a magyar nyelv grammatikájában már jártasabb ötödik osztályú tanulókról.

D. úr azt kérdezi, vajjon komolyan állítom-e, hogy az a 19 számnév, melyeket teljesség végett vett fel az illető szócsoportba, nagyobbította a könyvét túlságosan? Nem, az emlitett 19 számnév magában véve azt nem okozta! De hiszen ez csak egy példa a sokból. Az említett 19 számnéven kívül még hasonló 29 található a számnevekre vonatkozó szócsoportokban (ide nem is számítva az ilyen alakokat δέκας, πλειστάκις, σύνδυο stb.). Épen úgy jár el D. úr a névmásokra vonatkozó szócsoportokban is, a hol 34 névmást sorol elő, noha ezek minden nyelvtanban systematikus rendben találhatók. Példákúl szolgáljanak: ἡμεῖς, ὑμεῖς, ἀλλήλοιν, ἀλλήλαιν, ἐμαυτοῦ, — ἧς stb. és D. úr nem tudja felfogni, hogy mit tartok én a szócsoportokba épen nem való dolgoknak! Megjegyzendő, hogy az említett alakok a szólajstromban valamennyien még egyszer előfordulnak!

Most D. úr iparkodik mindazt megczáfolni, a mit bírála-

tomban Schenkl védelmére felhoztam: «Könnyű volna bebizonyítani, hogy a könyv elején előforduló mondatok kezdőnek még egy *kissé* nehezek». Ugyan miért nem tette ezt tehát D. úr egy pár példa felhozása által? Különben figyelmeztetem D. urat, hogy könyve előszavában nem «*kissé* nehezek» áll, hanem «melyeket kezdőnek lefordítani még nehéz».

«Az első 39 gyakorlatban nem 8 egyelőre meg nem magyarázható, vagy oda még nem való *alak* fordul elő, hanem számtalan pl. φίλει, πᾶσα, μεγάλη stb.» Ime D. úr saját könyvét már harmadszor hibásan idézi. A kérdéses hely t. i. így hangzik: Számos *ige*alakot alkalmaz stb. Itt tehát csak *ige*alakról lehetvén szó, miért idéz D. úr egyszerre ily példákat: πᾶσα, ποταμός stb.? Így természetesen könnyebben idézheti «számtalan» példáit. De nézzük az illető *ige*alakokat: φίλει, σιώπα, ἀσκοῦσιν, ἐπιθυμεῖ, ὑπηρετεῖ, ἄσκει. Miért nem volnának ezen alakok már itt is megmagyarázhatók? Hiszen a hangzók összevonására vonatkozó ezen pár szabályra a tanulónak már úgy is sokkal előbb van szüksége, mint sem a verba contractához jut. Ha a χωρῶν alaknál megmagyarázhatjuk a tanulóknak, hogy ez χωράων-ból keletkezett, tehát hogy α + ω = ω, miért nem, hogy ἄσκει ἄσκεε-ből keletkezett, azaz, hogy ε + ε rendesen = ει. Hiszen ezen szabályokat a πόλεις, εὐγενεῖς stb. alakok magyarázása alkalmával úgy is elő kell adnunk!

«Schenkl *némely* (e szó hiányzik az előszóban!) fontosabb alakokra vagy kevés, vagy egy példát sem hoz.» Mindenek előtt feltünő, hogy D. úr valamennyi 19 alakot, melyek Schenklnél *állítólag* nem találhatók, a rendhagyó igék közöl választotta, tehát Schenkl könyve azon részéből, melyhez D. úr könyvéből a megfelelő rész még meg nem jelent. Így tehát csak késöbben fogjuk láthatni, vajjon D. úr a rendhagyó igék *minden egyes alakjára* fog-e mondatot hozhatni. Az említett 19 igealak közöl több azonban Schenklnél előfordul pl.: ἑώρακα (LXIV. gyak.) (Schenkl ezen csak a reduplicatióra nézve rendhagyó alakot igen helyesen már itt alkalmazta); továbbá a magyar mondatokban: levágaték (ἐτμήθη) (99), elvesztett (ἤρηκε) (99), fogsz szenvedni (πείσῃ) (100). De nézzünk most egy alakot, mely Schenkl mondataiban csakugyan elő nem fordul: ἰδέ. Schenkl mondataiban ὁράω aoristosának két alakját hozza t. i.: εἶδον (XCIX) és ἰδών (C). És D. úr ezt kevesli és azt kívánja, hogy még az imperativusra is forduljon elő példa! Hiszen ugyanazon joggal követelhetné annak coniunctivusát, optativusát és infinitivusát is! Pedig épenséggel lehetetlen, hogy egy iskolai használatra szánt görög gyakorlókönyv a rendhagyó igék *minden*

egyes alakjára és annak *minden modusára* legalább is egy-egy példát hozzon!

«Schenkl mondataiba költői alakot is vett fel.» Ugyan sajátságos vád D. úr részéről, ki csak az imént erőnek erejével bizonyítgatta, hogy az általa használt ὅς, ἥ, ὅν kizárólagosan *költői* alak!

Bírálatomban tagadván, hogy a kezdők legnagyobb része nem igen szokta a szavakat helyesen megtalálni vagy helyesen kiírni, több évi tapasztalataimra hivatkoztam. Ellenbírálatában D. úr, tudja a jó ég minek alapján, kétségbe vonja ezen *több évi* tapasztalataimat, mondván: «Ha *majd* Ferenc úr tapasztalata *csakugyan néhány évre* terjed». Úgy hiszem, ha valaki öt év óta mint nyilvános gymnasiumi tanár működik és ezen idő alatt jelenleg már *negyedszer*, még pedig ugyancsak *Schenkl könyve alapján* tanítja a görög alaktant, szerénytelenség nélk il hivatkozhatik e tekintetben több évi tapasztalataira.

«Nincs év új görög olvasókönyv nélkül». Ezen mondatomat D. úr szószerint vévén, belőle azt a következtetést vonta, hogy e szerint az utolsó húsz esztendőben 20 ilyen könyvnek kellett volna megjelennie. Úgy hiszem, hogy D. úr kivételével ezen nyilatkozatomat így senki sem fogta fel. Míg gymnásiumaink nagyobb részében még Schenkl és Kühner-Szepesi könyvei vannak használatban (ez utóbbi nem rég Szamosi átdolgozásában jelent meg), sajtó alól kerültek ki újabb időben Mészáros, Hoffer, Vajdafy és D. úr könyvei; Szamosi «az új tanterv szerint» készített gyakorlókönyve pedig már a jövő hónapban fog megjelenni. Ugy hiszem, hogy a görög olvasókönyvek ezen túlságos productióját viszonyaink épenséggel nem indokolják.

A multkori bírálatomból egy fontosabb részlet tévedésből kimaradt; tehát itt utólagosan közlöm. D. úr az egyes nyelvtani szakaszok begyakorlására szánt gyakorlatcsoportok után egy-egy összefüggő olvasmányt hoz. Ezen olvasmányok egyrészt igen alkalmasak az időnkint megtanultak ismétlésére és további begyakorlására, másrészt a tanulók, látván, hogy kevés idő lefolyása után már összefüggő darabokat is képesek megérteni, a görög nyelv tanulását nagyobb önbizalommal és örömmel fogják folytatni.

Budapest.

FERENC VALDEMÁR.

HAMERLING „AHASVER"-JE.

Hamerling Róbert, a jelenkori német szépirodalom egyik kiválóbb munkása, 1830-ban, Kirchbergben (Alsó-Ausztriában) született. Több helyen való tanárkodás után a magán életbe vonult vissza, s most Gráczban egészen az irodalomnak él. Munkái közül, melyek legnagyobbrészt a lyrai és epikus fajokhoz tartoznak, kiváló helyet foglal el az, melylyel ez úttal foglalkozni fogunk, s melynek czíme: „*Ahasver in Rom. Eine Dichtung in sechs Gesängen von Robert Hamerling. Mit einem Epilog an die Kritiker.*"

Nevét e mű oly alakról nyerte, melynél érdekesebbet, Faust mellett, alig teremtett a monda-költészet. Meg is kisérlette sok költő, a bolygó zsidó mondáját és eszméjét költőileg megalakítani, úgy hogy már egy egész Ahasver-irodalom nötte ki magát.[1]) A mondának két súlypontia van: az egyik Ahasvernek Jézussal való ellenkezése, a másik az átok szülte bujdosás. Mind a két tényező eltérő fölfogásra adott alkalmat a költőknek. A mi az elsőt illeti, a különböző feldolgozásokban Ahasver Jézussal majd mint betűhivő farizeus az eretnekkel, majd mint realista az idealistával, majd mint hitetlen a vallásalapítóval, majd mint vakbuzgó hívő a népámítóval, majd mint földi messiást váró régi szabású zsidó a nem e világból való birodalom fejedelmével áll szemben. Nagyobb ingerrel bírt azonban a költőkre a monda másik tényezője, mely a gondolatok oly bőségét hozta fölszinre, hogy ezek összege úgy szólván külön «Ahasver-philosophiá»-t képez. A concret tényekből kiinduló monda mind elvontabb fölfogásnak ad helyet s a

[1]) A magyar irodalomban is bírunk egy remek földolgozást *Arany János* «Az örök zsidó» czímű ismeretes költeményében.

jeruzsálemi varga végül az *emberiség* képviselőjéül növi ki magát. Ezen fejlődési processus onnan indul ki, hogy az objectiv tényekbe subjectiv érzés vitetik be. Már *Schubart*, a monda első művészi megalkotója, pathologiai érdeket vesz igénybe Ahasver-je részére, midőn egy folytonosan haldoklónak kínjait rajzolja. Később *Müllernél* és *Lenaunál* már belső, lelki a kín, mivel a túlteltség érzetéből fakad. Majd *Hornnál* a tépelődő vándor az önkínzó szenvedés pusztán passiv állapotán már túl van, s a halál utáni vágy jogosult ellentétbe lép az élet ösztönével. Igy, folytonos egyetemesítés és abstractio révén, *Andersen* már a földinek a mennyeivel való küzdése eszméjéig jut, mely eszmét *Mosen* tisztán a vallás szempontja alá hoz, a mennyiben szerinte a monda nem ábrázol mást, mint a kezdetben tévhittől, utóbb dacztól vezetett emberiség küzdelmét a keresztyénség ellen. Végre *Heller* áttöri a vallási korlátokat. Nála a positiv hit, ellentétben a láthatatlan egyházzal, ellensége a szabad emberi fejlődésnek, s ezen ellenségnek le kell küzdetnie, hogy a szabad, az örök emberiség diadalt ülhessen. Így leveti a zsidó varga egymás után farizeus, zsidó és keresztyén álláspontját, és végül — *Hamerlingnál* — mint az *örök ember* áll előttünk.[1])

Mi módon nyer testet ez az eszme *Hamerling* költeményében, annak kimutatása képezi jelen értekezés föladatát. Legott meg is kezdjük a mű ismertetését, midőn első helyen annak *tartalmát* vázoljuk.

(I. ének. Die Schenke Locusta's.) Rövid bevezetés után a költő a régi Rómába vezeti az olvasót. Hol most romokkal borítva terül el a campagna, ott ragyogott a császári Róma, gyönyörű épületeivel és kertjeivel. Az útczákon tarka vegyületben tolong a nép. Itt egy bíboros senator, ott egy rongyos koldús, itt egy gyaloghintóban ringatózó úri nő, ott festett arczú phrygiai leány, itt szemes pénzváltó, ott czivódó tógás férfiak. Köztük idegenek: sarmaták, syrok, görögök, brittek

[1]) Az Ahasver-irodalom történetét illetőleg l. «Friedrich Helbig, Die Sage vom Ewigen Juden, ihre poetische Wandlung und Fortbildung. Berlin, 1874.»

héberek, egyptusiak. Az est beálltával tétlen emberek egész raja sétál. Közülök kimagaslik egy nemes alak. *Nero* az ál-ruhában, ál-szakállal. Vele vannak: testőrkapitánya, az óriás termetű *Burrus*, a kedvencz szolgából meghitt baráttá lett szerecsen *Tigellinus* s a stoicus, de kéjvágyó kis *Seneca*. Egyszerre föltűnik Nero mellett egy rongyokba burkolt ősz. Találgatják kilétét, fölváltva hajóst, vadászt, prófétát, szédelgőt, gyilkost, trónvesztett őrült királyt sejtve benne. A beszéd gyors váltakozásával változik a férfi alakja. Majd büszkén fölegyenesedő, majd görnyedve bujkáló,majd boru lepi arczát, majd öröm szikrázik szemében, majd vénnek, majd tüzes ifjunak látszik. Természet-e ez vagy álarcz? Nero és társai egyre nyomában vannak a rejtélyes alaknak. Végre, a város végén csapszékbe lép be az idegen. Nero és kísérői szintén benyitnak. A vad hahotától harsogó füledt szobában a legcsöndesebb sarokba ül az öreg, vele szemközt Nero és társai foglalnak helyet. A tivornyázók közt naplopók, gladiatorok, katonák. Ott vannak még: Nautilus hajótulajdonos, egy rabszolgakereskedő, egy kígyótánczoltató, egy kuruzsló, egy elűzött kérkedő görög pædagog. Köztük sürög-forog egy rút vén asszony, *Locusta*, ki más italokat is tud főzni, mint minőket most vendégeinek hord, ki jó pénzért üvegcsékkel és *hallgatással* szolgál. Mondják, hogy császárokat és császárnőket is látott már házánál.

Majd egy új vendég lép be, *Saccus*, egy nagy hasú, vékony lábú varga Beneventumból, kinek a fogatlan kocsmárosnővel folytatott ízetlen tréfái nagy hahotára fakasztják a vendégeket. Róma és Nero felőli tudakozódására minden oldalról jellemzik a császárt. «Öl, csábít, zenél s mint énekes lép föl a nép előtt» mondja az egyik. «De azért vannak komoly bogarai is. Bölcsekkel csillagokat vizsgál, s ha bölcsei kérdéseire meg nem tudnak felelni, levágatja a fejöket», mondja a másik. «S mily tervei vannak», szól a harmadik. «Át akarja vágatni a görög isthmust, Rómáig akarja vezetni a tengert s a város történetét eposban készül megénekelni.» «Szóval, bolond», vág közbe a pædagog, «az útczákon bosszantja az embereket s csavargókkal tivornyáz». «Hát annyira megfeledkezik uralkodói méltóságáról?» kérdi Nautilus. «Hiába, így van, ha római

az ember», szól gúnyosan a görög, «még vezéreitek is parasztok. Csak Hellasnak voltak hősei.» Nautilus erre jött-ment éhenkórászoknak nevezi a Rómában tartózkodó görögöket, mi anynyira dühbe hozza a pædagogot, hogy csak alig képes őt a varga lecsitítani. Ismét Nerora fordul a beszéd. Az egyik csudálja, hogy lelheti a császár kedvét az említett piszkos társaságban, holott háza tele van a természet legritkább kincseivel. A másik elnézné Nero minden szeszélyeit, csak olyan vérengző és buja ne volna. «Hadd nyakazza a patriciusokat», szól a harmadik, «az nekünk bajt nem okoz. S hogy sok a szerelmi kalandja, az nem csuda oly férfiunál, ki szépségre Apollóval vetekszik és trónon ül.» Egyik-másik emlegeti Nero jóságát a nép iránt. Ily fényes circusjátékok egy császár alatt sem voltak. Szóba jön még Nero viszonya anyjához, *Agrippinához*, a büszke és még mindig szép asszonyhoz, kit Nero, megúnva uralmát, falusi jószágra számüzött. Saccus méltányolja a császár erélyét, mire a görög gúnyosan fölkiált: «És mégis hiú, mint egy asszony; — nagy énekesnek akar tartatni, holott károg, mint a varju.» Alig ejté ki a görög e szót, ádáz dühhel neki esik Nero, s csakhamar a legvadabb dulakodás színhelye a csapszék. Saccus kioson a verekedés elől a konyhába, Locustához, hol szimatoló orra csakhamar ritka vadra bukkan. Egy sarokban gyönyörű lánykát lát guggolni, kit — a még félig gyermeket — Locusta ellenkezése daczára a szobába vonszol. Legott félbe szakad a dühöngők küzdelme a lányka láttára, ki búskomor, ábrándos arczczal áll a vad sereg körében.

«Ez nem plebejus szájnak való falat», zsémbel Locusta. «Én mint mezítelen árvát fogadtam házamhoz e spanyol lánykát, ki mint egy kis istennő tánczol és énekel. Még egy évig hadd maradjon rejtve, azután pedig oly szerencséhez fogják az istenek segíteni, mely szépségéhez méltó és nekem is megtéríti a nevelés költségeit.» Locusta ki akarja vezetni *Actäát* — ez a leányka neve —, de a dőzsölők tánczot kivánnak tőle, mit Locusta, miután Nero egy aranydarabot vetett neki, végre meg is enged. A kígyótánczoltató elővészi flótáját, és a hangszer szende hangjaira elbájoló tánczot lejt a lányka, melynek végeztével viharos tapsba tör ki a társaság. Locusta ki akarja vezetni

Actäát, midőn egy szemtelen férfi térdére ülteti és durván csókolja a lánykát. Nero öklének egy csapásával megszabadítja az erőtlenül vergődő gerliczét, mire új dulakodás támad. Székek, kancsók repülnek, Nautilus épen egy kőkorsóval készül összezúzni a császár koponyáját, midőn, mintegy ösztönszerüleg, fölkiált Seneca: «Vissza! *Nero* fejét találod!» — A dühöngő visszariad, egy sem kételkedik a stoicus szavában, s ki Nero ellen szól vala, elsápad.

De föltalálja magát a beneventumi varga. Merész humorral így szól az uralkodóhoz: «Légy alázattal köszöntve, felséges urunk, e piszkos csapszékben, melyben rossz bort kelle innod és eszeveszett beszédeket hallanod tőlünk, kiknek Locusta nyomorult karczosa elvette eszét. A vén banya felelős mindenért. Tedd meg a kedvét és csapasd le fejét, nekünk pedig kegyelmezz meg. Úgy sem volna hozzád méltó, ily élhetetleneken bosszút állani. Engesztelő ajándokúl pedig fogadd el e lánykát. Mi készek vagyunk, őt római szertartással menyasszonyoddá avatni.» Neroban győz a bujaság a harag fölött. Elfogadja az ajánlatot, vendégjeiűl hívja meg a jelenlevőket és Locustának parancsot ad a lakoma elkészítésére. A kincsszomjas vén nő színlelt ellenkezését egy gyémánt gyűrűvel győzi le Nero s a kis leányt, ki félve tekint föl a szép de rettenetes ifjura, elvezetik, hogy menyasszonyi díszbe öltöztessék. Majd jelentik, hogy föl van öltöztetve. Nero a szokást követve, kiszökteti aráját a társaságból, — és majd a nászszoba előtt vad hymenäust ordít az ittas társaság. — Tigellinusnak meghagyta volt Nero, hogy reggelig senkit el ne ereszszen. Látni akarta még egyszer a *rejtélyes öreget.* Míg Nero nászéjét üli, csakúgy foly a bor a csapszékben, ledér tánczosnők lejtenek undorítólag kaczér tánczot, és a kis varga dadogó nyelvvel, piszkos dalokat énekel. Csak négy vendég nem vesz részt a lármában: a görög, ki részegen fekszik az asztal alatt, Tigellinus, ki Locustával susog, Seneca, kinek nincs ínyére a plebejus tivornya és a rejtélyes ősz. Ez utolsó ismételve magára vonja a társaság figyelmét. Találgatják kilétét. Az egyik zsidónak hiszi, mire megindul a gúnyos ingerkedés. De íme, mi kúszik elő sziszegve a sarokból? Az egyptusinak kígyója szabadult ki és általános rémületet kelt

megjelenésével. Saccus, vakmerőn tréfálva, borral kínálja meg egy a földre tett serlegből. A kígyónak fejébe száll a bor, mire elkezd tánczolni. Egy a gyönyörködők közül botot tart a kígyó elé. Ez haragra lobbantja az állatot, mely a legközelebb álló ellen fordul. Rettegés szállja meg erre a tivornyázókat, a nők az asztalokra ugranak, az állatszelidítőt keltik, de ez, mivel ittas, föl nem kelthető. Most felszökik helyéről az ősz, megragadja a kígyót s visszateszi tartójába. A társaság bámulva néz az aggra, kit bűvésznek tart. Azonban csakhamar visszatér a régi kedv. — Reggel felé Nero is visszatér a dőzsölők körébe és meghivja mindnyájokat a következő éjszakára saját kertjébe. Vendégjéül kéri a némán ülő öreget is, kitől kilétét tudakolja. «Én oly férfi vagyok», felel az agg, «ki halni vágyom. Rómába azért jöttem, mivel itt nagy halál van készülőben.» «Légy társam, öreg», tréfálódik Nero, «majd meglátod, hogy jobb itt az élet, mint a halál. Együtt kellene vándorolnunk : a legmélyebb halálvágy s a legmagasabb életkedv.» «Én nem akarok rabszolgád lenni», szól az agg, «bár miattad jöttem Rómába. *Én segíteni akarlak végzeted betöltésében, melynek eljött ideje.*“ Nero nem érti a komor öreget, elfordul tőle s a víg Saccust hívja meg állandó tartózkodásra udvarához. Ez örömmel fogadja a meghivást. Nero társaival együtt távozik. Távoznak a mámoros vendégek is. Az ősz pedig, kilépve, a tolongó nép közé vegyül.

(II ének. Das Bacchanal.) Nero csodaszép kertjeinek és azon előkészületeknek, melyek az éj beálltával megnyitandó ünnepélyre történtek, leirása után, magának az ünnepnek lefolyását beszéli el a költő. A kék folyón Róma minden szépségének, előkelő családoknak, kecses nőknek, kedvencz rabszolgáknak egész raja úszik alá. Majd illatos czédrus fáklyák világánál partra lépve, a virágövezte kapun át fölvonul a kertek virányaiba, hogy ott a császári gazda által fogadtassék. Bodító, szilaj zene hangjaitól kisérve, a legváltozatosabb látvány tárul most föl. A medencze alakú talaj vízzel telik meg, melynek közepéből szikrát szóró tűzokádó hegy emelkedik. Majd küzdőtérré változik a szín ; s míg a vendégek a vívóknak tapsolnak, vízzel telik meg ismét a medencze, melynek tükrén naumachia kezdődik. És még egyszer változik a színtér. Sűrű köd emelke-

dik, melynek oszlásával csodás pompában emelkedik az Olympus, a nektárt és ambróziát élvező istenek csoportjaival. Hirtelen egy szilaj csapat zavarja meg az istenek nyugalmát. Sípok, dobok, harsonák lármájától kísérve, vad állatokon nyargaló bacchansok ostromolják az Olympust; — középett, drága kövekkel ékes, oroszlánoktól vont szekéren, maga a fürtös *Dionysos*, kinek vonásaiban a mult éjszaka dőzsölőjére, *Nerora*, ismerünk. Hírnökül, Silenus alakjában, a beneventumi varga szerepel, ki így szólítja meg Jupitert: «Időd elmult! Tágíts az új isten elől!» — Rövid harcz után a rozsda-marta fegyverekkel küzdő istenek legyőzetnek, — mire Nero kegyelmesen szabad elvonulást enged nekik. Mély szenvedéssel arczukon vonulnak számkivetésbe az istenek, kiknek helyét a bacchansok foglalják el. Az íny-csiklandó olympusi lakomához hívja most Nero nemcsak az új isteneket, hanem a bámuló vendégeket is, kik ezerszeres «Evoë»-vel hódolnak az új istenkirálynak. Nero elfoglalja trónját egy beszéddel, melyben az öröm, a kéj korának elérkeztét hirdeti. — De íme, a most fejlődő tivornya közepette egy rémes alak merül föl, kinek láttára az új istenkirály is megrendül. Majd ráismer benne Nero a *titokteljes öregre*, kit aztán, első ijedtsége szűntével, mint hivatalost üdvözöl. De az öreg már eltünt, s a kellemetlen jelenség benyomása csakhamar elmosódik. A tivornya tovább foly, Nero a szép nőkön legelteti szemét s különös kitüntetésben a szőke *Poppaeát* részesíti, kinek tányérnyaló férje, *Otho*, e kegy fölötti örömében Nerot mint egy *istenfölötti* kor alapítóját ünnepli.

A mulatók figyelmét azonban váratlanúl egy meglepő jelenség köti le. Pompás sajka köt ki s egy előre bocsátott hírnök kérdi, vajjon egy hívatlan vendégnek van-e itt helye. «Hívatlannak igen, de névtelennek nem», felel Nero. „*Róma istennő* az, ki hódolni kíván», szól a hírnök. Erre farkasoktól vont szekéren partra száll egy ragyogó ruhába öltözött álarczos deli nő, ki Neroban legnagyobb fiát, nemcsak a világnak, hanem az Olympusnak is legyezőjét köszönti. Nero a fenséges ismeretlennel egy a kelet virágpompájával díszes, bódító illattal telt lugasba vonul, bizalmas beszélgetésre. «Ki vagy te gyönyörű nő?» kiált kéjittasan. «*Róma* vagyok, anyád. Oly inga-

tag a te szerelmed, hogy Poppæát már elfeledted?» — szól a nő. «Oh, ha lelkemet kielégítené az, mi a mindennapi embereket, akkor boldog volnék. De én átkozom az asszonyok sokszor tapasztalt gyöngeségét. Ha erősek volnának, nagyobb élvezet volna őket meghódítani. Kivánnám, hogy a nők erősek volnának.» — «Azok», felel az álarczos; «a nő végtelenül tud szeretni.» »Tudom; de nagyon gyakran tapasztaltam, hogy egy nő forrón szeretett kedvese sírjától jőve, karjaimba dőlt. Mondd meg, hisz nő vagy, képes-e a nő a kitartó ostromnak ellentállani, s ha igen, csak ellenfelével küzd-e, nem-e önmagával is? S milyen hűség az, melynek saját keble ösztönével kell küzdenie?» — «Csudálom, hogy Nero hűséggel törődik, ő, ki csak élvezetet, nem kitartást keres.» — «Épen Neronak kell azzal törődnie. Én mindennel bírok, a mit a föld adhat. Csak egygyel nem bírok, egy emberi *szívvel*, egy emberi *lélekkel*, mely föltétlenül, örökké értem él. Nem egyszer lépett lelkem elé érzékeim mámorában e rettentő gondolat: Az a nő, kit most átkarolsz, sajátjául bírja szívét, lelkét, s ha akar, holnap elárulhat! Lelkét nem adja oda senki, nem is adhatja! S hogy az asszony minden pillanatban ily lehetetlenséggel kérkedik, ez háborít föl; s ezért vágom keserű kéjjel lábához a törékeny játékszert, melyet hűségnek, erénynek nevez.» — «A nőről csak az gondolkodik lealázólag, ki sokat visszaélt vele. Lénye mélyében szűzies a nő, s hogy mi a szemérem, csak a nő tudja.» — «De ha arczátlanná lesz, arczátlanabb egy Faunusnál. — Elég! Csak egy szeretetet ismerek, az anyai szeretetet. Az anya szivében *ösztön* a szeretet, s ezért hiszek benne. Gyönyört okoz nekem e gondolat, hogy van lény, kire nézve örök kényszerüség: szeretni. A kedves elárulhat, az anya soha. Ha az egész világot vetik latba ellenem, anyám mindig fiát látja bennem.» — «Hogy epedsz az anyai szeretet után, — s mégis számüzöd magadtól Agrippinát?» — «Az anyai szeretet is zsarnoksággá válhatik. Elég azt tudnom, hogy él egy szív, mely szeret. De ne töltsük, kegyes istennő, e szép órákat ily komoly beszédekkel. Lényedből a nagyság oly lehellete ömlik, minőt nőknél még nem éreztem. Ha azt a nőt találnám benned, kit képzeletem álarczod alatt elém idéz,

szeretni tudnálak! Vedd le álarczodat!» — A büszke nő mosolyogva rázza fejét. Nero arczát elönti a vér, erei dagadnak, dühösen letépi a nő álczáját — és *Agrippína* büszke, királyi arczát látja maga előtt. Düh és vágy között némán áll, míg végre fölkiált: «Csak *egy* nő hódította meg szívemet, — és *ennek* kell lennie? Természet, így bolondítasz? Jól van, legyen tehát a *legtermészetellenesebb a legkedvesebb előttem.*" — Az erős nő kibontakozik Nero karjaiból, Nero vad dühhel üldözi, de csakhamar nyomát veszti. Tigellinustól, kivel találkozik, megtudja, hogy Agrippína egy lugasban *Parissal*, egy ifjú tánczossal, kéjeleg. Nero a lugashoz vezetteti magát s egy résen át meglátja a szerelmes párt s meglesi beszélgetését. Agrippína bátorítja a félénk ifjút, kit azon gondolat, hogy szerelme vágya ily szédítő magasba vitte, az öröm mámorában is iszonynyal tölt el. Mindig Nero rettentő alakja áll előtte. Agrippína vigasztalja; elmondja, hogy Nero ismét engedelmes fiacskájává lett. És ha anyja bűvköréből még egyszer szabadulni merészelne, van egy szer ellene, melyet azonban csak a legnagyobb titok leple alatt tudat kedvesével. Csak *egy* intésébe kerül Agrippínának, és Nero lebukik trónjáról, hogy *Britannicus*-nak engedje át. «Őrizd híven e titkot, kedvesem», így végzi beszédét Agrippína, «mert különben biztos vesztedbe rohansz». — Elsápad Nero, Tigellinushoz fordul s fölszólítja, hogy gondoljon ki három rettentő halált Paris, Britannicus és Agrippína számára. — «Még oly ábrándos, érzelgős lehettem», kiált föl, «hogy anyai szeretetben hittem. A vad tigris-anya szereti kölykeit, de Rómában már az anyai szeretet is kiveszett. Ó Róma, cæsarjaid zsarnoksága micsoda a te aláválóságodhoz képest? — Silenus szamarát teszem consullá, császárnővé pedig egy rabszolganőt — nem, többé semmit nőről! — kedvencz rabszolgámat, *Sporust!* Még ma este megtartom a menyegzőt! — Nos, gondoltál valamit, szerecsen?» Tigellinus Britannicus részére mérget javasol, Parist pedig eunuchchá kivánja tétetni. Anyja részére rettenetes, de hősi halált követel Nero. Tigellinus némi gondolkodás után azt javasolja, hogy Nero hívja meg anyját a tengerparti kastélyban rendezendő ünnepélyre, s e czélból küldjön neki egy sajkát, mely a Tiberisen alá s a tengeren a kas-

télyba vigye. Ő, Tigellinus, lesz a sajka parancsnoka, s lesz rá gondja, hogy — a sajka szerkezeténél fogva — Agrippína ne érje el a partot. Így pompával és mégis gyanútlanúl vész el. Nero Tigellinust bízza meg a meghivással és szívére köti, hogy minél pompásabb sajkát válaszszon.

Hajnalodik! A nap ittas alvókra veti sugarait. Senatorok, rabszolgák, nemes és feslett nők összevissza hevernek. Nero keserű mosolylyal lépdel köztük. Belebotlik lába a gyöngéd Actæa holttestébe, kit a mult éj tivornyája halálra csókolt. Találkozik végre a rémes öreggel is, ki dideregve húzza meg magát. Nero megszólítására azt mondja, hogy szeretné, bár a Róma tetőin nyugvó fény valódi tűz fénye volna, hogy egyszer átmelegedhetnének dermedt tagjai. Nero Rómára tekint, s rettentő gondolat villan át agyán. «Nagyszerű gondolat, öreg», kiált fel, «égjen össze ez a város minden pompájával, bíboros rabszolgáival, ledér asszonyaival; — talán, ha összeolvadna egy csomóvá, más Rómát lehetne e tésztából gyúrni. Föl! Bacchanssereg! Gyujtsátok meg fáklyáitokat, lepjétek el a várost, szórjatok pénzt a csőcselék közé, hogy hozzátok csatlakozva, veletek dühöngjön. S ha a bacchansmenet óriásivá nőtt s az est leszállt, vessetek üszköt a tetőkre, hogy a tyrrheni tenger égjen Nero ünnepi tüzének fényében! — Nerot éltetve, «Evoë» kiáltással, fölkerekedik a bacchans-sereg, melybe belevegyűl a rémes agg, örvény mélységű szemével.

(III. ének, Agrippina.) Gyönyörű este van. A tyrrheni tenger tükre tiszta kék és Latium partjain a lenyugvó nap sugara ragyog. A habokat delfin alakú hajó hasítja. Arany, bíbor és virágok ragyognak rajta; szemei smaragdok, uszonyai tiszta ezüstből valók. Hátán mennyezet, melyről arany rojtú bíborszövetek függnek alá. Ébenfa evezőit pazar öltözetű hajósok kormányozzák. A kormánynál egy tengeri isten ül, kit Sirenek és Tritonok vesznek körül. A sajka közepén oszlopokon nyugvó köröndemelkedik, mely egy a hajó belsejében fekvő díszterem födeléül szolgál. Az egész födélzet virágláncokkal van bevonva, melyek bódító illattal töltik el a levegőt. Az elzárt díszteremben dagadó párnákon a legszebb nő pihen. Az elmúlt éjszakát Nero ünnepélyén töltötte. Csak lassan ocsúdik föl

mámorából; fölkel fekvő helyéről és egy onyx kádban füröszti junói testét. Fürdés után egy serény rabszolganő lát úrnője ékesítéséhez. Az illatos szerek egész árját szórja reá, műértő kézzel elefántcsont fésűt tűz dús hajába, s a legtisztább fehér s a legvirulóbb rózsa színt varázsolja arczára. Azután a legdúsabb ruhákat szedi elő a szekrényekből. A borostyán színű byssus tunika fölé hófehér, bíborszegélyű selyem stolát rak, melyet derekán drágakövekkel kirakott övvel szorít össze. Végül ezüst tartókból ékszert szed elő a szolganő és a büszke hölgy haját, nyakát, karjait, keblét gyémántok, rubinok, gyöngyök özönével borítja. Még egy virágot tűz holló fürteibe — és teljes díszben ott áll, önmagát csudálva, a fenséges nő, *Agrippina.* Majd fölmegy a napos födélre, hol minden szem a csodaszép alakra irányul. Eléje lép most Tigellinus és alázatosan hódoló mozdulattal, melynek ellentmond álnok szeme, így szól: «Oh mint ragyogsz a szépség varázs fényében! Valóban istennő vagy, kinek a kegyes sors megadta, változatlanul szépnek lenni és fiatalnak látszani!» Csak *látszani,* — ez bántja Agrippinát, de elfojtja haragját és a hajó orrához követi Tigellinust. Innen messze szétkalandoz tekintete a tenger tükrén, míg a zöld parton és Nero márvány palotáján meg nem akad. Ezen soká nyugszik szeme, míg büszke ajkán ily szótlan hálaima kél: «Hálát adok neked, természet, azon kecsekért, melyekkel elárasztottál. Ha férfi volnék, fölráznám mámorából a dőzsölő Rómát és kirántva a Scipiók rozsdás kardját, meghódítanám vele a világot. De *asszony* vagyok, és így nőiségemnél nincs más fegyverem. Hogy ezzel is tudok győzni, arról az elmúlt éjszaka beszélhet! Bohóczok, durva testőrök, Tigellinusok és Poppæák körében megfeledkezett Nero rólam és távol űzte anyját magától. De íme ég, vágyódik utánam, — mert a mult éjjel egy elfátyolozott nő tűnt föl előtte, kit szemtől szembe már nem akart látni. Az *anya* intése nem fogott többé a vakmerő fiún, most az *asszony* kecsei előtt térdel. Mindegy, *bármiért térdel,* csak *térdeljen. Anyjába szerelmes!* Zsarnoki őrültség hajtott-e valaha ily virágot? Ez az őrültség legyen nagyságom zsámolyává. Ki nem elégített vágya szalagján fogom vezetni, tetszésem szerint. S ha majd a legfőbb hatalom tetőpontján

állok, először a csúszó férgeket zúzom össze, kik visszaszorítottak fiam trónjától. Elsőnek Tigellinust lököm a pokolba, melynek szülötte. Azután erős kézzel ragadom meg a gyeplőt és megmutatom Rómának, hogy van még *egy férfia: Agrippina.*" Így szól magában a büszke nő. Közeledik azonban kedvencz rabszolganője és — mivel hűvös szél kerekedik a part felől — bíbor-pallát vet nyakába. «Köszönöm, hogy épen e perczben hozod a bíbort», szól Agrippina «jósnőül küldtek az istenek». «Mily *királyilag* leng le rólad a bibor», mond ravaszul a szolganő. «Miért ne díszíteném magamat bíborral? Hozz diadémet is!» Erre leoldja fejéről koszorúját és helyér a szolganő nyújtotta aranyabroncsot tűzi. — «*Semiramis!*" suttogja halkan a hízelgő leány.

Ez alatt egy más tekintet nyugodott már régen Agrippínán. Majd mérges nyíl röpte, majd skorpió fulánkja, majd tüzes villám volt e tekintet. Rendesen azonban nyugodt e szem, nem gonoszabb egy madarászénál, ki madárra les. Egészben véve oly férfiú tekintete, ki gyönyörrel pusztítana el egy világot, de nem haragból, nem, csak tréfából. Az a férfiu, ki így tekintett Agrippinára, *Tigellinus* volt. S midőn Agrippína, királyilag díszítve, elragadtatással látja már közeledni a partot és Nero palotáját, midőn a lenyugvó nap bíborba, aranyba öltözteti a tengert, midőn a hajón fuvolák, czimbalmok és hárfák kezdenek zendülni és a hízelgő rabszolganő halkan susogja úrnője fölébe: «Üdv neked királynő!» . . . a szerecsen vigyorgó arczczal ránt egyet a kezében tartott kötélen, és — mint midőn földrengés repeszti meg a földet — hirtelen szétrecscsen a hajó és elmerültében a hullámok minden élőt lemosnak deszkáiról. A víz színén gerendák, biborszövetek, virágok, díszruhák, vitorlák úszkálnak — köztük biztos sajkában ott evez Tigellinus, a hajósok pedig, egyet-mást megmentve, partra úsznak. Zúgva záródik össze a fejedelmi nő felett a habok tükre; kisérőinek feje, fehér karjai itt-ott felbuknak még, — azután csend honol ismét a tengeren, a csillagok feltünnek, és a partról ezer mécs fényében átragyog Nero *márvány palotája.*

Az aranyos díszteremben lakománál nyugszik *Nero-Diony-*

sos, mellette kedvencz rabszolgája — most *házastársa*. Körben, bíbor pamlagokon Róma szép ifjai és hölgyei pihennek. Arczuk lángol a bortól és szerelemtől, szemökben az életkedv ragyog. A termet bódító illat árjai és részegítő zene hangjai töltik be. A falakat számtalan festvény díszíti. S minthogy szebb kép, mint a lakmározó csoport maga, nem képzelhető: felsurrannak a falkárpitok és kristálytiszta faltükörben magát bámulja a társaság. A boltozat virágláncczai közt nemtők lebegnek, kik illatos harmatot, virágesőt, drágaköveket, gyűrűket, karpereczeket és — a férfiak számára — kinevezéseket szórnak alá a vendégekre. — Nem isten-e Nero? Több mint isten, mert istenek szolgálják. A tenger nyalánkságait Nereidák hordják föl, az erdő zsákmányát, Diana vezetése alatt, Oreadák kínálják, Silenus kísérői boros tömlőket czipelnek és Nero körül Jupiter, Mars, Vulcanus végzik a szolgálatot. Az asztal a legritkább ételekkel telt tálak alatt görnyed. Az ismert föld minden részéből vannak összehordva az inycsiklandozó falatok; s hogy a szem is gyönyörködhessék, az étkek a legcsudásabb alakokban jelennek meg: sütemények állatok képében, húsnemüek virágcsokorrá idomítva. Majd zeneművészek, énekesek lépnek föl, majd meg kecses tánczosnők egész raja lejt a terembe.

Az öröm általános mámorában csak *egy* férfiu ül csendesen, komoran. *Nero* az, ki bár csakúgy önti magába a tüzes chiosi bort, nem ittasodik meg. Majd mélyen gondolatokba merül, majd szilaj kaczajba tör ki. Citherát adat magának és vad éneket dall. De csakhamar leteszi a hangszert és nyugtalanúl kérdezősködik Tigellinus után. — Végre jő ez. Nero megtudja töle, hogy Agrippína meghalt, hogy a hajó minden drágaságával együtt elmerült, s hogy a hajósok, még a vízben is dulakodtak a kimentett zsákmányon. — „*Ezért holnap reggel lóg-nak!* Hallod? Egy világnak kellene Agrippínával elmerülnie és e gazemberek még halotti díszétől is megfosztották? De elég! A város azt fogja hallani, hogy Nero anyja sétacsónakázás alkalmával *hajótörést szenvedett és a tyrrheni tengerbe halt.*"

Erre Nero kábulást keres a legvadabb tivornyában. A zene szilajul ujjong, őrjöngő tánczosnők féket vesztve keringnek, az egész vendégsereg kéjtől ittasul s már Nero veszett orgiára akar

jelt adni, — midőn berohan egy halálsápadt szolgacsapat, kiknek legbátrabbika hebegi: «Uram, a tenger épen most egy holttestet vetett ki palotád lépcsőihez. *A test bíborba van öltöztetve és arcza — Agrippínáé.*

Nero megdermedve áll, és borzalom futja át a vendégsereget. Majd az egész társaság az atriumba követi a császárt, hol egy rögtönzött ravatalon fekszik Agrippína iszappal borított holtteste. Nero *kijózanodik*, de *őrjöngővé* lesz. «Ejnye, anyám» szól, «ha a hatalmasok az alvilágba hívtak vendégül, miért jössz ide hivatlanul? Talán felelősségre akarsz vonni? A hajó léket kapott, ez az egész. Fiad vagyok én? Én isten vagyok, Nero-Dionysos! A mi ellenem föllázad, azt holtan veti elém a sors, bármi magasan álljon is! De azért királynője vagy ezen ünnepélynek, mert szép vagy. — Nézzétek dús haját, büszke száját, márvány tagjait! Ily szép nem volt Semele, ki a régi Dionysost szülte. A régi Dionysos anyja tűzben halt meg és fia nedves elemnek lőn istene — s ha az új Dionysos anyja nedves elemben halt meg, úgy fia tán lánggal fogja a világot keresztelni» — Erre fölszólítja a nőket Agrippína megkoszoruzására, s a halott feje csakhamar rózsaözönnel boríttatik el.

Hirtelen más hír érkezik. «Róma felől erős fény világítja meg a szemkört!» — „*Ég a város!*" hangzik fel a társaságban. „*Halotti fáklyád, anyám!*" szól mosolyogva Nero — „*föl, Rómába!*"

(IV. ének. Der Brand.) Nero ünnepélyéről Róma utczáira özönlik a bacchans-sereg. Élén Silenus, szőlőlevéllel díszített szamáron. Számtalan teherhordó állat boros tömlőkkel és aranynyal van megrakva. E kincsek mind a népnek vannak szánva, mely «Evoë» kiáltással élteti Nero-Dionysost. Az éj beálltával az egész város egy ittas Phyrinéhez hasonlít. A bacchans-sereg fáklyákkal barangolja be a várost. S íme egy bacchans — *nem az öreg-e komor tűzszemével* — szurokfáklyát hajít egy ház tetejére. A többiek követik a példát. A fölcsapó lángot ujjongva üdvözli a csőcselék, mely örül a gazdagok veszedelmén. Ijedten rohannak az utczára a házak lakói. A megkísérlett oltást tréfákkal akadályozzák a bacchansok. Silenus tömlői csöveiből bort szór a tűzbe és aranyat az oltók

közé. S lám, az oltók ott hagyják az égő épületet s a bor és arany után kapnak.

Csakhamar tűzár borítja el az egész várost. A dőzsölők fölriadnak mámorukból és bortól égő arczczal rohannak az utczára. Mások berohannak az égő házakba, hogy holmiokat mentsék. Segélykiáltás, káromkodás, imádkozás és vad kaczaj vegyülnek össze. *Ez* kincseit menti vad sietséggel, *amaz* hirtelenében holmi haszontalanságokat czipel. A zavar egyre növekszik. Gyermekek, aggok, nők tiportatnak össze; — s az egyes lángok végre óriási tűztengerré folynak össze. A lapályos részek már el vannak borítva, s a dombok füstben állanak. Majd fölcsap azonban a láng a magasabb helyekre is. Tűzben áll most a Palatinus és az Aventinus, lángba borul a forum, míg — egyre tovább haladva — a tűz a Capitoliumot, a Mars mezejét, az Esquilinust és — átszökve a Tiberisen — a Janiculust is elözönli. Mit sem kicsinyel, mit sem tisztel a láng. Hasonló mohósággal emészti föl a gazdagok citrusasztalait és a koldús mankóit, a cynikus sarúit és a consul sella curulis-ét. Kidobja a gazdagot selyem vánkosaiból és kilöki a rabokat a börtönajtó elé. A ki menekülhet, menekül. Csakis a zsákmányra éhes csőcselék jár martalék után a lángok közt. De a nagyob téreken, sőt a kertekben sincs már menekvés. A myrtusligeteket láng borítja el; a halas tavak vize forrni kezd; megégett halak borítják a víz szinét; madarak hullnak alá a forró levegőből; — s az égő ketreczekből bőgve rohannak ki a vad állatok, oroszlánok, tigrisek, párduczok, új iszonyt árasztva a jajgatókra. Végre kél a nap és sugarai fényében még iszonyúbb látványa tárul fel a pusztulásnak.

Palotája biztos magaslatáról mosolyogva élvezi Nero a borzasztóan nagyszerű látványt, s a lángok hunyászkodva nyalják a palota márvány lábait. A császár mellett kedvencz oroszlánja és kedvencz bacchansnője pihennek. Emennek egy smaragdot nyújt, mely a tüzet zöld színben mutatja. Így űz ő enyelgő játékot a borzasztó elemmel. Végre a palota mint egy hegyfok áll a tűzözönben. Arany kelyhek csengenek, és tréfás beszédek s kaczaj hangzik föl. Az öreg Seneca félre vonult, hogy legközelebbi bölcselmi munkája számára viaszra vésse nyugodt el-

mével a tüzvész keltette gondolatait és érzelmeit. — Az ittas Saccus az új isten hatalmát dicsőíti. Mit számít Jupiter esője Nero szikrazáporához képest; — mit a mennydörgőnek felhői e tűzfelhőkhöz hasonlítva? — Így enyelg a potrohos, míg Nero kérkedve tovább fűzi bohócza gondolatait. «Versenyre hívlak, Neptunus!» szól; «mit ér nedves tengered tűz-óceánom mellett? És mi a te napod, szép napisten? Fáklyáim ellenében mi vagy te egyszemű koldus? Adjátok ide lantomat. Hadd zengjek dalt a láng dicsőítésére!» És megénekli Nero Trója égését. «Szép vagy, láng! Arany fényben lobogtatod a világot. Minden elem legnemesbike vagy: *mert földre nehezedik minden földi dolog, csak a szellem és a láng tör fölfelé!* Mi volna a föld nélküled? Felhőkben, kőben, borban, szép nő szemében égsz; — de én nem így elszórva, hanem nagyszerű végtelenségedben kivántalak látni. Prometheus csak egy szikrát hozott belőled; — én egész teljét a tűznek ontom az emberekre. Egy óriás gyertyát tűztem föl és Rómát vettem beléül: a bél tele szitta magát a népek zsírján, azért ég most oly vigan. De ha meggondolom, hogy téged, Róma, emészt a láng, bemocskolva látom a tűz tisztaságát. Óriási kazán vagy, melyben a nép alja fő; — óriási fekély, mely gyuladásnak indult!»

De íme, egy bacchans-sereg közeledik, élén a szerecsen, mely aggok, nők, lányok, gyermekek szomorú csoportját fogja közre. Tigellinus tudtára adja Neronak, hogy ezek istenkáromlók, kik nem akarnak Nero — Dionysosnak hódolni. Új istent hirdetnek ők is, hanem azt, ki Bethlehemben született és Pontius Pilatus alatt keresztre feszíttetett — Jézus Krisztust. — «Csudálatos bolondok vagytok», szól Nero, «ha csak olyan istent tudtatok találni, kit keresztre feszítettek. Én rám nézzetek, s térjetek meg, mielőtt titeket is keresztre feszítenének. Kiáltsatok nekem, «Evoë»-t, s talán megkegyelmezek életeteknek.» — A foglyok között két ezüsthajú fenséges ősz áll, kit a keresztyének mint bárányok a pásztort vesznek körül. Intésére az egész sereg térdre borúl s égre emelt szemmel száz torokból kiált: «Csak téged imádunk, Isten fia, Jézus Krisztus!» — Haragra lobban Nero s vad indulatában megérti a szerecsen néma tekintetét. A láng már belekapott a nagy állat-

ketreczbe: oroszlánok, tigrisek rázzák a vasrostélyt. «Vezessétek le» — kiált a bacchansoknak — «az eszeveszett nazarenusokat az arénába. Emberek és állatok tusájában fogunk gyönyörködni, míg a láng mindnyájok fölött össze nem csap.» A parancs teljesül, s az arénában áll a nazarénusok halálra szánt csoportja. — Oroszlánok, tigrisek, párduczok, bikák, kígyók rohannak most ki a ketreczekből. Borzasztó vérengzés kezdődik. Csodálatos ellentét! Ott a vad dühöngő állati test — itt a nemes fehér emberi alak. Ott vérszomjas fenevadak tátongó torka — itt az átszellemült emberi arcz, mely szent nyugalommal tekint az égre. Szemérem pírja ég még a halál küszöbén is a szüzek arczán, a mint a vadak letépik testükről a ruhát. Nero műértő szemmel választ ki egyet közülök, s szivét vad kéjérzet tölti el. «Ki hozza fel e liliomarczú leányt a véres arénából?» kiált; «nem volna kedved, Burrus, e gyémántért fölhozni azt a gyöngyöt?» — Burrus, maga is vadállat, leszáll s kiragadva a lányt a vadak karmai közül, Nero lábaihoz hurczolja azt. De a lány elvesztette eszméletét. «Hozzátok életre», kiált Nero, «s diszítsétek föl nekem menyasszonyúl.» Ezzel ismét a szörnyű látvány felé fordítja tekintetét. A vadak most egymás ellen fordulnak. Dühök egyre fokozódik, s végre vad örvényként keringnek az arénában. De íme, a két ezüsthajú öreg még mindig sértetlenül áll, — a vad csorda félve kerüli ki őket s más prédát keres magának. Átszellemülve tekintenek föl az égre, hol mesterük trónol, kinek e szavait vélik hallani: «A mag el van vetve, a magvető nyugalomba térhet». S mintegy jelre az öldöklés véres árja összecsap az ő fejük — *Péter* és *Pál* feje — fölött is. — Nero keresi most a megmentett leányt. Felöltöztették ezt fénybe, díszbe, — de az élet elszállt belőle. «Távolítsátok el e halvány halottat», szól Nero; — és Tigellinus megfogja lábainál a holttestet és vissza hajítja az égő arénába. — «Sokszor kérdeztem magamtól», szól Nero, a szerecsen felé fordulva, «hogy ez a szörny valóban él-e, hogy nem képtelenség-e ily föltétlen gonoszlelküség? Te még makacsabb vagy nálam. A mi téged gyönyörködtet, annak *gonosz*nak kell lennie, neked a gonosz mint gonosz tetszik; — nekem mindegy, a vétek akár erény is lehetne, — én azért gyönyörködöm benne, mert nekem

úgy tetszik. Hogy Róma lángba borult, hogy a vadak embereket téptek szét, — az *akaratom* szerint történt, s mivel úgy akartam, azért gyönyörködtet. Mielőtt Róma istennő jött ünnepélyemre, a *vágyat* tartottam a legfőbb életnek, — most a *szeszélyt* vallom annak. Minek vágyódnánk, — úgy sem bírhatunk semmit. Mindent csak élvezni és elpusztítani lehet. Én megízleltem a gyönyör minden fokait; — de most belátom, hogy nem az élvez, ki gyűlöl és szeret, hanem az, ki előtt minden csak játék, ki mind azon falánk bálványokat összezúzza, melyek szívünk vérét szívják — és önmagát állítja az oltár tetejére. Bolond az, ki czélokról beszél. Ha ész szerint cselekszem is, nem vagyok-e az ész rabszolgája? Csak *akaratomban* ismerem föl önmagamat. A végtelen akarás végtelen élet. Mi a nyomorult kis emberek élete? Meghunyászkodnak az istenek előtt, lopják az élvezetet, erénynyel kérkednek és a gyönyör posványaiban fetrengnek. E nyomorult fajra szálljon isteni szeszélyem mint a zivatar tombolása. Hadd lássanak szeszélyes játékomban isteni büntető ítéletet, hadd legyen nekik orkán legyezőm szele. Gyönyöröm kétszeres lesz, ha Róma szenved alatta, mert a szeretet utolsó szikrája is elhalt keblemben, *mióta Róma Nero ünnepélyén megjelent.* Azóta kivetkőztem az emberségből, hogy istenné legyek. Ki mer velem szembe szállni? Itt hever lábaimnál egy embercsoport — és *hallgat;* ott füstölögnek a város romjai — és *hallgatnak;* lenn elterül a hamuval telt aréna — és *hallgat.*»

De íme, az aréna füstgomolyából *a sötét koldús* magas alakja bontakozik ki. — «Ismét elém lépsz», — kiált Nero — «te ezeréves haláløarcz? De nyugalmamat a te arczod sem fogja többé zavarni. Fölmelegedtél a szép tűznél, melyet kedved szerint szítottam? Hogyan menekültél meg egymagad a halál torkából? Beszélj!» «Beszélek», szól az agg. «Én voltam az első, ki üszköt vetettem a városra. Sok áll még, minek szintén pusztulnia kellene. De azért üdvözöllek, Nero! A leégett Róma köszönetet mond neked. Az életunt dőzsölő szívesen omlott a tűzbe. Halálon és pusztuláson át vergődik a szegény emberiség egy bizonytalan nyugvó pont felé. S vannak idők, melyekben csak a mámor fojtja el a pusztulás vágyát. Ilyenkor önmagából

teremt egy bírót s egy hóhért, ki megsemmisíti, s vele önmagát! Igen, Nero! Te magad vagy tetőpontja halált áhító korodnak. Vesd magad a romok közé! Önakaratod a te éned, mondod? Ó koldús «én», melynek nincs egyebe önmagánál. Nincs egyebed puszta akaratodnál, Nero, mely most romok közt kisért! Pályát veszítve üstökösként bolyongsz, elhamvasztod a világot, és istennek nevezed magad? Önzésed feneketlen örvényében nem lakozik nyugalom, hanem sivár pusztaság. Annak nevében, mely előtt tehetetlenül istenné fúvod föl magad, az *emberiség* nevében átkot mondok reád. Én a nyugalmat áhító emberiség szája, szíve, te annak hóhérja vagy. Halálra avatlak, de nem csendes halálra. Élve fogod még egy ideig magadban hurczolni a belső boldogtalanság átkát, míg be nem látod, hogy a legfőbb czélt, a belső megnyugvást, melyet a világ megsemmisítése által akarál elérni, csak *önmegsemmisítés* által érheted el!»

Nero hideg szemeket mereszt az ismeretlen aggra; környezete némán áll körülötte, míg Tigellinus ily szavakra nem fakad: «Ne dobjam le, uram, ez őrültet újból a vadak közé? Talán találkozik oroszlán, mely *ezt* a húst sem veti meg.» Mire az agg: «Könnyebben megeshetik, hogy *e márvány oroszlán, melyhez támaszkodol, öl meg téged, mint engem egy élő.*» Tigellinus gúnyosan bele dugja kezét a márvány oroszlán torkába, de csakhamar kiáltva visszarántja azt. S a szerecsen kezén fekete vipera tekereg, melynek halálos mérge elbódítja őt. Irtóztató kínok közt távozik belőle az élet, s még haldokolva is az aggra mereszti szemét. «Varázsló!» kiált a környezet, s fenyegető karok emelkednek. De Nero nyugalmat parancsol s így szól az agghoz: «Ennél sikerült, öreg. De ne gondold, hogy engem ezzel megijesztesz. Köszönöm vakmerőségedet, mert csak veled szemben érzem igazán magamat! Mert a mi valóban nagy, csak akkor érzi egész erejét, ha megtagadtatik. Menj, őrült, téged nem öllek meg, mert *nem tetszik.* És ez egyszer *okom* is van. Maradj tanum, hogy az maradok, mi voltam. Te az örök emberiség képviselőjének nevezed magad, — jól van, *én sem vagyok megsemmisíthető.* A végtelenség nem a *tartósságban,* hanem az *akaratban* fekszik. Lássuk, hogy *szellemi* elpusztít-

hatlanságom nem mérkőzik-e a te *testi* halhatatlanságoddal?»
— «Fölveszem a harczot. Majd eljön órád, Nero, melyben szétfoly «én»-ed, melyben merev szemedben úgy tükröződik képem, mint most e mór szemében.»

(V. ének. Das goldene Haus.) Arany háza erkélyén áll Nero. Letekint az új Rómára, mely a réginek omladékiból parancsára nagy fénynyel támad föl. «Leterítettelek», szól, «de megmutatom, hogy nemcsak *pusztítani*, hanem *teremteni* is tudok. Szükségem van a világra, hogy uralkodjam fölötte.» — Mély gondolatok ülnek homlokára. *Vindex*-re gondol, ki lázadókat vezet Galliából, Galba nevére esküvőket. Szegény bolond! Vesztedre törsz! . . . Eszébe jut a rejtélyes öreg is, — majd a széttépett keresztyénekre, majd a tűzvészre gondol, — s mindez csak mosolyt csal ajkára. Eszébe jut *Agrippína* is, — s nem mosolyog többé. «Ha!» kiált fel, «hát vannak pillanatok, melyekben még *ember* vagyok? Van még oly dolog, mely isteni nyugalmamat zavarhatná? De nem fordulok meg ösvényemen! *Túlnőttem* az ember létén. Megállok büszke, bár *elhagyatott* magaslatomon, — *Nero* maradok!» — Leszáll az est; — s homályával sötét dämonok térnek be Nero palotájába. A *gond* s a *megbánás*. Az első visszariad a ház fényétől, a másik Neroig jut, de megijed szilárd tekintetétől. Jő végre egy harmadik szörny is, melyet mi sem riaszt vissza, — az *unalom*, mely a *nagy* szellemeket *nagy* erővel ragadja meg. Nero *unatkozik*. *Saccus*, a víg varga után küld, de csakhamar megtudja, hogy a bohócz az utolsó lakoma mértékletlenségének lett áldozatává. «Elhagynak egymás után! Tigellinus, Saccus! Sőt a természet, melynek nincs hatalma *szellemem* fölött, *testemen* bosszúlja meg magát. Elhagy ifjuságom. Arczom beesett, halvány. Sőt, íme, ősz hajszál fürteim között! Miért van bennem az isten vénülő természethez kötve?»

Borús gondolatait elűzendő, most arany házát kezdi bejárni, melynek díszéhez az ismert föld minden része adózott. Már a csarnok is, melyben Nero óriási szobra áll, pazarul van díszítve. Hát még a ház *belseje!* A nagy világ képe az kicsinyben. Elysium ez, az érzékek pantheonja. Rózsás fény tölti be a termeket, a levegő édes illattal van tele, titkos forrásból lágy

zene zeng föl, a falakat buja képek födik. Az asztal görnyed a legritkább ételek és italok alatt, melyhez midőn leül Nero, szolgálatára a legszebb nők egész raja tűnik elő. Barnák, szőkék, feketék — görög, spanyol, syr, germán, szerecsen nők, kik elbájoló tánczot fűznek körülötte. De Nero érzéketlen marad és a gyönyör mulandósága fölött kezd tünődni. «Boldog az», szól magában, «kit még *vágy* ingerel az élvezetre, ki a *sóvárgás* szemével néz, kinek még *eszmény* a női szépség. De csakhamar lehull a szerelem hímpora, s beáll — *a csömör!*" — Így káromol a túltelt dőzsölő és háza *kincstárába* lép. Ebben annyi drágaság van fölhalmozva, mennyit *Crösus* nem látott. Arany, ezüst, gyöngy s mindennemű drágakő. E kincsek szemlélete sem képes azonban a zsarnok érzékeit fölvillanyozni. Megvetéssel tekint a sok drágakőre, mely kavicsnak látszik előtte s mosolyogva szórja kísérő szolgái közé. Majd egy fényesen megvilágított virágos mezőre lép. A legritkább, legszebb növények gyönyörködtetnek szemet, orrot. De az itt is unatkozó Nero bosszúsan tépi ki a virágokat s a ház egy másik termébe lép, hol hatalmas állatketrecz emelkedik. Oroszlán, medve, elefánt, orrszarvú, zsiráf, — kígyók, krokodilek, — sasok, flamingók s számtalan más állatok vannak itt összegyűjtve. Látásukra borzalom fogja el Nerot. Tekintetükből valami *idegen* néz reá. Álarczokat lát bennök, melyek többet rejtenek, mint nyilvánítanak. «Így van az *emberi* arczczal is», szól. «Gyakran, ha más szemébe nézünk, lelke mélyéig vélünk látni; de csakhamar belátjuk csalódásunkat. Nincs oly híd, mely egyik lénytől a másikhoz vezetne. Látom az állatok undok csoportjait össze-vissza kúszni, mászni. *Ezek* tehát a te gondolataid, anya-természet? Oly birodalmat teremtettél, hol egyik a másiknak ellensége. És hogyan bántál az emberrel? Körülvetted őt ellenséges természettel, — mintha minden teremtett dolognak csak az ember pusztítása volna czélja.» — Ezzel belép az *Isis szentélyébe*, hol a föld s az ég van kicsinyben ábrázolva. A terem közepén áll Isis elfátyolozott arczú szobra. «Természet, miért borítod el arczodat?» kiált Nero. Vakmerő kézzel félrevonja a fátyolt és fáklyát ragadva, megvilágítja Isis arczát. Ekkor a chryselektronból készült kép izzóvá lesz és saphir-

szemei dühös villámokat szórnak Nerora. Nero lebocsátja a fátyolt. «Minek is a természet titkaiba behatolni», szól. «Ha átfúrnók a földet, talán alatta ugyanazt a végtelenséget találnók, mely fölöttünk domborúl. Mit nyújthat ez a kék végtelenség? Megkérdezem csillagjósaimat!» Ezzel fölmegy a csillagvizsgálóba, hol ősz astrologok olvasnak az ég csudáiból. «Mondd meg nekem», szól a legöregebbikhez, «mikorra van kitűzve életed határa?» A csillagjós megkérdezi a csillagokat — s így felel: *„Csak egy nappal halok meg előtted, uram!"* «Mit, vakmerő?» kiált Nero. «Halj meg tehát rögtön; — ez lesz bizonyítéka annak, mennyire félek jóslatodtól!» Az öreg ijedten hátra tántorog s lebukik a mélységbe — Nero lejő a csillagvizsgálóból s oly terembe lép, hol régiségek vannak fölhalmozva. Mosolyogva tekint a ritkaságok tömegére. «Hogy is gyönyörködhettem e lomban? Mi a parányi emberiség története, melynek fölszinén e forgácsok úsznak? Nem más, mint a mult évi felhők árnyképeinek gyűjteménye.» Szól s kihajigálja a régiségeket az ablakon. Ezzel belép az utolsó terembe, melyben a művészet, a költészet remekei vannak fölhalmozva. Egykor gyönyörködött ezekben, most üreseknek, holtaknak találja. A görög művészet magasztos egyszerűsége untatja, *életet* kíván, küzdelmet, ha mindjárt torzalakban is. S ledönti a remek szobrokat és a lángokba dobatja a költők műveit. «Az érzékek világa már nem szórakoztat», kiált, «hívjátok Senecát, talán képes sophismáival gyönyörködtetni». A megjelent Senecától okát kérdi annak, hogy őt mi sem képes gyönyörködtetni. A bölcs Seneca így válaszol: «Te a *korlátlant* akartad élvezni, holott csak a *korlátolt* ingerel. Kezeddel merítettél a tengerből, s csudálkozol, hogy épen csak egy marokkal meríthettél.» «Ez a baj, — nevezd orvosságát». — «Állítsd fel a régi köztársaságot, s légy férfi, mint Numa, Brutus, Scipio.» — «Tehát élettelen bábjává legyek a régi rómaiságnak? Azt nem teszem. Én élni akarok. Numa idejében talán Numa lettem volna, — az *én* koromban *Nerová* kellett lennem. Magadon is láthatod ezt. Cato idejében tán Cato lett volna belőled. S most? Selyemvánkosról beszélsz elpuhultság ellen, s dadogó nyelvvel beszélsz mértékletességről. Téged is megragadott a kor nyavalyája, a

kéjvágy. Bölcselkedel ugyan a poharak csengésénél is, de nem sikerült, egyetlen új igazságot fölfedezned. Töredékes tudákosságod átkot hozott reám is. Gyermeki tudatlanság után vágyódom, mert ez az áltudomány megfoszt legjobb életkedvemtől. Meguntalak, Annæus. Mint stoikus nem félsz a haláltól. S így kedvesen fogadhatod, ha tanácslom: Tűnj el!» Seneca távozik. — «Mit ér a megismerés», tünődik Nero magában, «ha elrontja örömünket? Mit a végtelenség, ha a véges szétmállik kezeim közt? Az az én bajom, hogy a *véqest végtelenül nem élvezhetem.* Isteni voltom untat s én szeretnék — *borzadni.* A *Hades* kapuin szeretnék kopogtatni, hová anyámat letaszítottam.»

Hirtelen egy alakon akad meg szeme, mely a holdtól megvilágított oszlopcsarnokban áll. A mint fölemeli ez tekintetét, Nero az *öszre* ismer benne, ki élve mászott ki a circus vér- és tűztengeréből. Fölhivatja az őszt s kérdezi, hogy ő, ki bűvészetének egyszer már adta jelét, ért-e a nekromantikához. *Borzadni* kivánna, s borzalmat csak egy nő, *Agrippína,* kelthetne benne, kit a Hades rejt. Ezt idézze föl neki. Az öreg erre elmondja, hogy épen hírt hozni jött egy máguśról, kit *Tyanai Apollonius*nak hínak s ki jelenleg Rómában tartózkodik. Ez minden holtat fölidéz. «Akkor még az éjjel megpróbálom», kiált Nero. — «Kész vagyok», felel az öreg.

Sötét teremben, a naphthalámpa világánál ül a *nekromanta.* A falon rejtélyes ember-állati alakok képei; állványokon tükrök, csontok, varázsfüvek. A padlón emberi és állati csontvázak; — élő állatokból: egy kutya, egy kigyó, egy óriási béka. A bűvész azon thaumaturgusok egyike, kik a Nilusról és Chaldæából fölkerekedve, mint egy új kor hírnökei vándorolnak nyugatra. A rejtélyes öreg már érintkezett vele, és szándékuk a magát istennek hivő Nerot megszégyeníteni. — A bűvész mély gondolatokból riad föl, a mint az öreg belép — s nyomában Nero. «Képes vagy-e holtakat fölidézni?» kérdi Nero. — «Még isteneket is, mert az *akarat* mindenhatóság.» — «Így gondolkozom én is; — de ha művészeted túlhaladja még Nero akaraterejét is, úgy hozd föl elém *Agrippínát.*» — A bűvész megkezdi idézését. Bódító füstöt gerjeszt, titkos füveket kever s a föld egy nyílása fölött fekete bárányt öl meg, melynek vérét

a talaj iszsza. A vérből felfog három cseppet, melyet illatos folyadékba öntve, megkinálja vele Nerot, — ki megízleli. Azután ide is oda is szór egy-egy cseppet a vérből, s íme életre ébrednek a holt állatok, melyek az élőkkel vegyest sürögnek, forognak a szobában. Zúgás és halálnyögés tölti be a házat, kisértetek lejtenek vigyorogva tánczot és Memphis istenei is a tolongásba vegyülnek. Ekkor komolyan ejt a bűvész egy parancsoló szót. Styx szörnyei eltűnnek, édes illat és rózsafény tölti be a termet s a háttérből, fehér füstből előlebeg *Agrippína*. Gyönyör és borzalom vegyüléke hatja át Nerot. Mély *vágy* ébred keblében, s utolsó ízben villan fel benne egész égi gyönyörével és halálos fájdalmával a *szeretet* sugara. Meg akarja ragadni anyja liliomkezét, — de köztük az örökkévalóság örvénye tátong. Agrippína visszahuzódik s eltűnik a háttérben. Ezen helyre mereszti egyre szemét Nero. S lát képeket, borzasztókat, melyeket már saját képzelete teremt. Újból látja Agrippínát, de abban a borzasztó alakban, melyben a tenger vetette palotája lépcsőihez. Csak mint *anyagyilkos* látja már. S mögötte feltűnnek még Britannicus, Actæa, a keresztyén szűz, Tigellinus, Saccus alakjai s számtalan más rémek. Szeme előtt nagy sivataggá tágul a terem, melyből kiégtek a városok, kiirtattak a népek. A *volt* kisértetei lejtik körül és borzalommal töltik el. Nero összerogy s elveszti eszméletét. Föléje hajol az ősz s így szól a bűvészhez: „*Győzött az örök természet.* Ő fölemelheti ugyan még fejét, de a büszke czédrus már magában hordja a férget, melyet velőjébe ültettem. *Az ember fiát, ki sorsban nem hisz, szánakozva nézi az emberiség géniusza és már látja az órát, mely betölti végzetét.*"

(VI. ének. Ahasver.) Arany háza termében eszmél föl Nero. Felizgatott képzelme még mindíg tele van az elmult éjszaka képeivel. «Belátom most», szól, «hogy a legszabadabb szellem sem szakíthatja el magát egészen a természettől. Ez leántja pillanatokra az érzelmek örvényébe. De csak *pillanatokra!* Mert «én»-emet egészen el nem fojthatja a természet. Mégis be kell vallanom, hogy a szellem mellett van egy *második* hatalom, a *természet;* — s tán egy harmadik is, a *végzet?* — Ez utolsónak hírnöke már itt is van. *Burrus* jő jelenteni, hogy

Vindex visszavetette Nero csapatait és Rómához közeledik, — hogy Róma mohón szíja magába a lázadó edictumait, melyek a császárt trónvesztettnek nyilvánítva, *Galbát* emelik a pajzsra és Nerot histrionak, kontárhárfásnak gúnyolják, — hogy még a dédelgetett nép is bírálgatja már a császár tetteit s nyilvánosan ad kifejezést elégületlenségének. — Nero haragra lobban. Kijelenti, hogy a lázadó vezéreket orgyilkosok által téteti el útból, a seregnek egész provincziákat ad át zsákmányolásra, lekenyerezésül, a senatust pedig, ha Galbához hajol, lakoma alkalmával mérgezi meg, a népre, ha más mód nincs, vadállatjait uszítja és a végső szükségben tűzhalálnak adja át Rómát és — önmagát. Elrendeli, hogy a csapatok álljanak készen, ő fog élükre állani, a senatus tagjai pedig rögtön jelenjenek meg nála. Burrus elsiet, s kevés időre összegyülekeznek Róma atyái. A terem hátterében álló Nero meglesi beszélgetésüket, mely a politikai kérdéseket alig érintve, circus, gladiatorok, tánczosnők, flótások, énekesek körül forog. Nero megvetéssel tekint e pulya tömegre. «*Ezek* tehát azon óriások», szól magában, «kikkel, Seneca kivánsága szerint, visszaállítsam a régi római állapotokat? Ezek legyenek komoly ügyben tanácsadóim?» S apollói fenséges nyugalomban előlépve, az őt üdvözlő senatorok kérdésére, vajjon a Vindex ügyében hivattak-e össze, kijelenti, hogy ily csekély dolog miatt nem riasztotta volna fel őket reggeli álmukból. A dolog sokkal fontosabb. Álmatlan éjszakája levén, egy új találmányon gondolkozott, s hosszas fejtörés után sikerült neki, a *vízi orgonát*, e tökéletlen hangszert, a világ legpompásabb hangszerévé varázsolni. Ezen örömet akarta a senatussal közölni, hogy vele együtt a város és a nép is örüljön. Azután egy papyrus lapot vesz elő, melyen kuszált vonásokban egy csudás organismust rajzol. A senatorok, bár mit sem értenek belőle, nem győzik a találmányt magasztalni. «Menjetek tehát», szól Nero, «s hirdessétek a népnek ezen örömet! Vindexről pedig ne merjen senki szólni, — halálos büntetés terhe alatt!»

Hajnalodik. Burrus visszatér s lélekszakadva jelenti, hogy ellenállásról már szó sem lehet. Vindex a város előtt áll, a nép Galbát élteti, s már készül Nerot házában bekeríteni s Vindex-

nek kiszolgáltatni. E pillanatban már hallatszik is a nép zúgása, és Burrus elrohan. «Maradj!» kiált utána Nero, de Burrus csak maga megmentésére gondol már. Nero tőrt hajít utána, és a testőrfőnök halva rogy össze. Nero fölkeresi kedvencz szolgáit, de ezek nem hallgatnak rá; nem sikerül őket drágakövekkel megvesztegetni, mert ezekkel urok parancsa nélkül is megrakodtak már. Végre talál még egy szolgát, — ki őt mint császárt katonásan köszönti, egy *germán* harczost. «Kövess», szól Nero, s a germán egykedvűen követi. Fáklya világánál egy rejtett folyosón haladnak át, mely őket a csendes Esquilinusra viszi. Itt egy síremlékre ül le fáradtan Nero. Kihallatszik ide a város zaja, melybe egy közelgő zivatar moraja kezd vegyülni. Egy villám fényénél megpillantja Nero ismét a *rejtélyes öregnek* vigyorgó arczát. De csakhamar mély sötétség födi el ezt. A zápor egyre növekszik. Nero és társa vízen át gázolva, egy falomladékhoz érnek, mely némi menedéket nyújt. Ezen elhagyatottságában Nero kérdezi a germánt, mi bírta őt, az egyetlent, arra, hogy urát kövesse. «A *kötelesség* és a *hűség*», válaszol a harczos. Erre tudomást szerez a császár a germán nép viszonyairól. Élénk színekben rajzolja éjszak fia hazája vad szépségeit, népe egyszerű, bár nyers, erkölcseit. «Különös nép», szól Nero magában, «mely ősi erőt mély phantasiával párosit. *E nép*, ha akarja, *meghódítja a világot.*» E pillanatban a villám lángba borítja a menedékhelyet. *Az erős fényben ismét a rejtélyes ösz képe tűnik fel.* Neronak nincs itt maradása. Új búvóhelyet kell keresni. Kóborlás közben a germán egy gödörbe bukik, melynek hátterében keskeny nyílást fedez föl. Belebúvik a harczos, és Nero követi — mászva. Keserűen mosolyog sorsa fölött, mely őt, az *istent*, kényszeríti négy-kézláb járni. Folytatva útjokat, végre tágas terembe érnek, melyet lámpák világítanak meg. Halvány alakok áhítattal vesznek körül egy oltárt, mely előtt papi öltözetben egy ősz áll. Fölismerve Nerot, ijedten kiált föl a gyülekezet; — Nero, ki az oltáron álló feszületről látja, hogy keresztyének gyülekező helyére tévedt, így szól az ájtatoskodókhoz: «Igen, én vagyok az, Nero, ki véreiteket a vadállatok elé dobtam. Csak a *gyalázat* elől menekültem, nem a *halál* elől. Kezetekben vagyok, öljetek meg!» «Mi nem ölünk, mi ellensé-

günket is szeretjük. Legszentebb törvényünk a *szeretet*», szól az ősz pap. — «Ó őrült rajongók», kiált fel Nero, «én a világ ura voltam és nem szerettem és nem szerettettem. Fölfedeztem a rettentő titkot, hogy *nincs szeretet.*» «Boldogtalan, te oly magas polczra helyezéd tenmagad, hogy nem maradt fölötted semmi, mihez szeretettel fölemelkedhettél volna. Minden vágy fölfelé tör, s így végre eljut a *legfelsőbb* lényhez, mint a vágyó szeretet fenséges tárgyához, s ezen lény, mivel maga fölé nem tekinthet már, letekint azokra, kik a szeretet vágyával tekintenek föl hozzá! *Isten* az egyetlen lény, ki viszonozza a szeretetet.» — «És biztosak vagytok abban, hogy ő viszont szeret?» — «Ő leszállt az égből s meghalt érettünk, — az istenember, Jézus Krisztus.» — «Egy isten, ki szenved. Különös! Ti követitek példáját és megvetve a gyönyört, a fájdalmat keresitek.» — «Nem is a gyönyör az, Nero, mi a világot megváltja, hanem a fájdalom.» — «Ti a *szeretetet* hirdetitek, én az *önzést* vallottam. Így a keresztyén Olympuson nincs hely Nero-Dionysos számára?» «Talán igen. Látod itt e képen Luczifert? Ez az *önzés* dämona, ki elszakadva istentől, boldogtalan elhagyatottságban kínlódik.» — «S ki ez a gyönyörű női kép a sötét dämon képe mellett?» kérdi Nero. — «Ez *Mária*, az istenember anyja. Ott láttad a seraphot, ki szeretet nélkül a mélységnek lett dämonává, itt látod a földi természetet, mely szeretet által istenűl.»

Nero hosszan elmerül a képek nézésében, míg végre így szól: „*Istenember, szűz-anya, egy dämonná vált seraph*, — ily typusokkal, ájtatos rajongók, *a világot fogjátok meghódítani*. Én is akartam új isteneket teremteni. De a ledöntöttek helyére önmagamat állítám. Ti jobban eltaláltátok, mire van szüksége e kornak. Azt hittem, velem új kor kezdődik, pedig csak a réginek voltam záradéka. Én a boldogság *végtelenségét* kerestem, — mely talán csak a *lemondással* kezdődik.» — «Belátod ugy-e», szól a pap, «hogy itt számodra a béke hazája tárul föl?» — „*Számomra nem!* Ez új tan együgyűbb lelkeknek való. Én *nem hajlok meg* az új istenek előtt, *csak tágítok* előlük. *Nagyobb* voltam, semhegy *boldog* lehettem volna. Hogy jobb-e *nagynak*, mint *boldognak* lenni, nem vitatom. Meg vagyok t rve. Az alvi-

lágnak, a megsemmisülésnek szentelem e létet. Volt idő, midőn azt véltem, hogy a világ közepette csak magam állok rendületlenűl, s most látom, hogy a világ megújul, s csak magam roskadok össze.» Ezzel kirántja a germán oldaláról a kardot, s szívébe döfi. — És íme, *ismét föltűnik az aggastyán alakja.* A haldokló Nero rámereszti szemét, és susogva mondja: «Megnyerted a fogadást. Halálvágy foglalta el bennem az életkedv helyét.»

«Nyugodjál békével», szól az agg a holttesthez. «A borzalom képe maradsz örökre s mégis *az emberi kebel örök isteni küzdelmének tükre.*» — Csudálva nézi a gyülekezet az öreget. — «Ki vagy te?» kérdi a pap. — „*Én Ahasver vagyok.* De a jeruzsálemi varga csak egyike azon változó alakoknak, melyekkel az évezredeket kísérem. Mióta szívek dobognak, vándorol Ahasver, és vándorolni fog, míg szívek dobognak. Én az első szülők első szülötte vagyok, az első lázadó, velem veszi kezdetét a világ története. Én hoztam a világba a halált — testvérgyilkosság által — és ezért megkímél a halál, — *hálából, büntetésül.* Az emberiség kínját, mely félig öntudatlanul nyugalomra vágyik, én *tudatosan* hordozom az idők végéig. Az idő, ez a lassu méreg, mely mindenkit megöl, engem megkímél. Arra vagyok kárhoztatva, hogy a múlóban legyek a múlhatatlan. A mi Nero lenni akart, az *vagyok* én. Hitvány dölyffel végtelenséggé akarta fölfujni földi létét. Az akart lenni, a mi csak az emberiség és én — annak tükre — vagyok: *halhatatlan.* A teremtmény *nyugalomra* törekszik — *nyugtalanul*, s az egyes czélt is ér a *halálban*; de az *emberiségnek* küzdenie kell szüntelenül; — s én kénytelen vagyok az emberiség kínját évezredeken át kísérni. Vannak korok, melyekben e nyugalomra törekvő nyugtalanság vad kínná válik bennem. Ekkor belemarkolok az idő kerekébe, — nem késleltetőleg, hanem siettetve a fejlődést, hogy a vajudás soká ne tartson. S ha ily kor multával nyugalmat nyer az emberiség, akkor én is rövid pihenésre térek, s csak századok múlva jövök ki barlangomból, megnézni, vajjon a földi élet még nem únta-e meg az örök küzdelmet? Ily rövid nyugalomra van most kilátásom. Segítettem az óriást lesujtani, ki a század szellemét szörnynyé növelte magában. Az új kor uj hősöket keres magának új helyen. Oda vándorolok most,

hol csendben már készül az új jövendő. *Germánia* erdeibe vándorlok s fölgerjesztem a germán fejedelmeket, hogy mint keselyűk vessék magukat a világbirodalom dögére. Majd ha megtisztították a levegőt, frigyre lépnek szelíd tanotokkal, s beköszönt egy kor, melyben az emberiség szíve új életre pezsdül. Akkor hozzátok jövök, hogy elfáradva ledőljek a kereszt árnyékában, nem hogy örökre nyugodjam, hanem hogy rövid pihenésre elszenderedjem.»

Ez tartalma Hamerling eposának. Midőn most annak méltatásához fogunk, jónak látjuk, tárgyalásunkat — a kevésbbé fontosról a fontosabbra haladva — a *külalak* megbeszélésével kezdeni. A költemény ötös és hatodfeles rímtelen jambusi sorokban van írva. Ez oly versalak, mely az epikában is mindinkább tért kezd foglalni, s mely — bár fenséges pompára nem vetélkedhetik ugyan a hexameterrel és a nibelungi verssel — a hősköltemény nyugalmas menetének eléggé megfelelő. Maga Hamerling a következő szavakkal védi az általa választott külalakot: [1]) «Der reimlose Fünffüssler hat als episches Mass in den Literaturen fast aller neueren Culturvölker seine Geltung ... Der Hexameter ist uns zu antik, die Stanze zu romantisch, der Nibelungenvers zu altväterisch.» — Figyelemre méltó azon körülmény is, hogy a műben igen sok drámai hely (különösen monolog) fordul elő, melyeket alig képzelhetünk mai ízlésünk szerint más ruhában, mint a színmű szokott külsejében. Például, egyszersmind a költő remek verselése tanuságául, idézünk egy részletet Nero monologjából, melyet az anyjával való jelenet után (a II. ének vége felé) mond:

«War ich's nicht selbst, der sprach von Mutterliebe?
Und dieser Wahn hat mich so lang geäfft,
Mich, den «Tyrannen», mich, den «Bluthund» Nero?
Ich hatt' in mir noch so viel Schwärmerei,
So vieles tölpelhafte Weichgefühl,
Dass mich in allen meinen Glutgenüssen
Die Sehnsucht nach Geliebtsein überkam,

[1]) Epilog an die Kritiker, 286. l.

Dass ich mich selbst an *Mutterlieb'* erquickte?
O, welch armsel'ger Schuft war ich in Wahrheit,
Und meinte doch, ich sei der Herr der Erde!
Ich, Nero, bin's, der, wimmernd wie ein Bettler,
Ausrufen es in alle Welt, ausrufen es
Mit tausend Zungen möcht', das *schauerliche*
Geheimniss, dass es keine Liebe gibt!
Die Löwin hegt ihr Junges, Tigellin,
Nicht wahr, in deiner sonneglüh'nden Heimat?
In Rom nur gibt es keine Mütter mehr:
Bis in das Mutterherz hineingefressen
Hat sich der Wolfszahn jener Herrschbegier,
Die immerdar durchgährt das tiefste Leben
Des Römerthums. O Rom, was will das blut'ge
Cäsarenhenkerspiel, mit dem ich mich
Ergötze, sagen? Hält es doch noch lang
Nicht Schritt mit deiner Niederträchtigkeit!»

Ily drámai jellegű helyektől eltekintve, melyekben subjectiv tűz nyilatkozik — miről legott külön lesz szó — az *előadás* mindenütt, hol a költő beszél, *objectiv, nyugodt.* A költő tehát eleget tesz e részben az epos kivánalmainak, mely, tárgya *befejezettségénél* fogva, minden alanyi izgatottságtól tartózkodó előadást követel. Mégis szemére hányták Hamerlingnak, hogy előadása nagyon *subjectiv.* E vád félreértésen alapszik. Igaz ugyan, hogy a subjectiv elem a költeményben igen nagy szerepet játszik, csakhogy nem oly alkalmazásban, melyet alaposan hibáztatni lehetne. Ugyanis: nem a *költő* subjectivitása az, mely sok helyen előtérbe lép, hanem a szereplő *személyeké.* Ezek belvilága van behatóan ecsetelve, a mi nem is volt kikerülhető oly műben, mely inkább belső, mint külső történetet akar adni, mely egy psychologiai kérdés megoldását tűzte ki főczéljáúl. Nem tagadható ugyan, hogy Nero önjellemző beszédei néhol nagyon is hosszasak; de tekintetbe kell vennünk a lélektani problema nehézségét is, melyet Hamerlingnak hőse jellemfejlődésében meg kellett oldania. Szoros értelemben *subjectiv* hely csak kettő van az egész műben. Az egyik a *bevezetés,* melyben a költő a maga nevében szól. Ebben sincs semmi szokatlan; — így tesz a legtöbb epikus. Hamerling bevezetésénél például sokkal lyraibb Vörösmarty bevezetése, «Zalán futásá»-hoz.

A másik egy igen rövid kifakadás, melyet az érzelem heve és őszintesége s a tárgy fensége eléggé indokol. Amint ugyanis a ragyogó szépségű nők között fásult érzéketlenséggel álló Nerot ecseteli, fájdalmas vágygyal így kiált föl a költő: [1])

«O Frauenschönheit, edle Himmelsblume,
Die schönsten deiner Blüten werden nicht
Des *Sehnenden* Besitz, den sie auf Erden
Zum Gotte machen könnten — nein sie werden
Gestreut als Würze in den Freudenkelch
Des Reichthums und der üpp'gen Schwelgerei,
Die wählerisch sie mit erstorbnem Sinn
Beschnüffelt, und sich ihrer kaum erfreut.»

Különben ily subjectiv ömlengésre sem volna nehéz bármely eposban példát találni.

Heves megtámadásoknak volt kitéve a *leíró* elem túláradó érvényesülése Hamerling «Ahasver»-jében, — és úgy hiszszük, joggal. A költő védekezik is az «Epilog»-ban ezen támadások ellen, de, véleményünk szerint, nem elegendő sikerrel. A költői leírás törvényeit Lessing oly begyőzöleg állapította meg «Laokoon»-jában, hogy fejtegetéseinek alkalmazása minden kétséget eloszlató világosságba helyezi a kérdést. A mult század nagy kritikusa így összegezi inductiv kutatásainak eredményét: [2])

«Ha igaz, hogy a festészet egészen más eszközöket vagy jeleket igényel utánzásaihoz, mint a költészet, amaz ugyanis alakokat és színeket a térben, emez izűlt hangokat az időben; ha, mi nem tagadható, a jeleknek kényelmes viszonyban kell a jelzetthez állaniok: úgy egymás mellé rendezett jelek csak oly tárgyakat fejezhetnek ki, melyek vagy melyek részei egymás mellett léteznek, egymásra következő jelek pedig csak oly tárgyakat, melyek vagy melyek részei egymásután következnek.

Oly tárgyak, melyek vagy melyek részei egymás mellett léteznek, testeknek neveztetnek. Következőleg: testek, látható tulajdonságaikkal, a festészet tulajdonképeni tárgyai.

---

[1]) Ahasver, 180. l.

[2]) Lessing, Laokoon, oder: Über die Grenzen der Malerei und Poesie. XVI.

Oly tárgyak, melyek vagy melyek részei egymásra következnek, általában cselekményeknek neveztetnek. Következőleg: cselekvények a költészet tulajdonképeni tárgyai.

De minden test nemcsak a térben, hanem az időben is létezik. Van tartóssága, és tartama minden pillanatában máskép és más összeköttetésben jelentkezhetik. Ezen pillanatnyi jelenségek és összeköttetések mindegyike egy előzőnek eredménye és egy következőnek oka s így egy cselekvénynek mintegy középpontja lehet. Következőleg a festészet cselekvényeket is utánozhat, de csak jelezve, testek által.

Másrészt cselekvények nem állhatnak meg magukban, hanem bizonyos lényekhez kell tapadniok. A mennyiben ezen lények testek, vagy testekűl tekinthetők, a költészet is rajzol testeket, dė csak jelezve, cselekvények által.

A festészet együttlétező (coexistirend) szerkesztéseiben, a cselekvénynek csak egyetlen pillanatát használhatja, s ezért a legtömörebbet kell választania, melyből az előzmények és következmények leginkább érthetők.

Így a költészet is, haladó utánzásaiban, a testeknek csak egyetlen tulajdonságát használhatja, s ezért azt kell választania, mely a test legérzékibb képét kelti, azon oldalról, melyről szüksége van reá.»

A költői leírás ezen módján kívül, melyre leginkább Homerosból választja példáit, egy másik módot is állapít meg Lessing, melyet szintén a nagy görög epikus példáival erősít. Ez abból áll, hogy *a kép a tárgynak mintegy történetébe oldatik föl, úgy hogy a kép részei, melyeket a természetben egymás mellett látunk, a költői leírásban egymásra következnek s így a beszéd folyásával lépést tartanak.*

E szerint a költői leírás csak úgy felel meg a költészet sajátlagos törvényeinek, ha vagy a leirandó tárgy egy-két lényeges vonására szorítkozik, vagy — részletesebb képet akarván adni — a térbeli egymásmellettiséget időbeli egymásutánra, cselekvényre, eseményre oldja föl. Az első mód különösen balladába s más tömött előadású és rohamos menetű költeménybe való, a másik inkább oly költői műhöz illő, mely nyugalmas előadásánál fogva terjengőbb nyelvet szeret.

Hamerling művében majdnem kizárólag csak utóbbi módja érvényesül a leírásnak, és nem tagadható, hogy nem egy rajza, hosszadalmassága daczára, épen nem vét a Lessing megalapította törvény ellen. Így Agrippina fényes öltözete beható részletességgel van ugyan rajzolva, csakhogy nem a már *felöltözött* nő ruházata részleteztetik, hanem a kép időben egymásra következő mozzanatokra van feloldva, melyek a subjectiv élet nyilatkozataival vannak átszőve. Így élénk szemléleti azon leírás is, melyet Hamerling (az I. énekben) a Róma útczáin sürgő-forgó népről ad, — mert itt *élő lények,* emberek, rajzoltatnak, *cselekvéseikben ;* — azután az, melyet Actæa elragadó tánczáról ad. Remek továbbá Róma égésének leírása is, mely élénkség tekintetében Schiller leírására (a «Glocke»-ban) emlékeztet. Álljon belőle itt egy részlet :

«Mit ihrer Habe flüchten Tausende :
Kleinode sichert Der in wilder Hast,
Der schleppt mit Wertgeräth, Gewanden sich,
Ein And'rer rettet, wie besinnungslos,
Werthlosen Trödel in des Herzens Angst
— — — — — — — — — —
Die Wirrsal wächst
Entsetzlich in dem rasenden Gedräng'
Der Tausende, die durcheinander flüchten.
Es wälzen endlos sich die Menschenmassen
Durch enge Gassen hin, im Dunkel bald
Und bald im grellen Licht der Feuerbrände.
Zertreten werden Kinder, Greise, Weiber
Begraben unter Trümmersturz, erstickt
In Wolken Rauchs. Zuletzt wälzt über Haufen
Von Leichen und den Wust zerstreuter Habe
Sich wachsende Verwirrung wie ein *Meer*
Von Schrecken, drin das Auge keine Welle,
Kein einzeln Schreckensbild mehr unterscheidet.»

Hasonló élénkségű, szemléletes, mivel cselekvényre föloldott, leírások még: az olympusi dőzsölésé (II. ének), az arénai borzasztó jeleneté (IV. ének), a bűvész dolgaié (V. ének).

Hibáztatnunk kell azonban azon leírásokat, melyek nincsenek cselekvénynyel átszőve s melyek hosszú sorban részletezvén a térben egymás mellett létezőket, az ellentétnél fogva,

mely a leírandó térbeli dolgok és a költészet időbeli közege, a nyelv között forog fenn, szemléletes képet épen nem nyujtanak. Ilyenek Róma leírása (az I. ének kezdetén), Nero kertjeinek rajza (II. ének), Agrippina hajóáé (III. ének), Nero arany házáé (V. ének).

Minden hosszadalmasságuk daczára azonban még az utóbbi leírások sem úntatók; mert a költő ragyogó *phantasiája* folytonos feszültségben tartja érzékeinket. Szeme oly nyilt és fogékony a külvilág benyomásai iránt, színezése oly hű és találó, fölfogása oly realistikus, hogy folyton valódi életet látunk magunk előtt. *Érzéki, szemléletes előadása, ragyogó színgazdag nyelve* teljessé teszi az *illusiót* úgy, hogy az olvasó egészen bele éli magát a római császárság korába. Hogy e romlott kor hű rajza nagy áldozatokat követelt a finom ízlésű költőtől, az magától értetik. De azért ferdén ítélik meg őt azok mégis, kik sikamlóssággal vádolják. Az a sok érzékcsiklandó hely, mely tagadhatatlanúl előfordul a költeményben, borzalmassága és erkölcsi undoksága által úntig ellensúlyoztatik, és — mint alárendelt elem — magasabb eszmék szolgálatában állván, elveszti frivol hatását. A költő úgy is eléggé enyhítette a nérói kor undok vonásait; — *kitörülni* nem lehetett azokat, hacsak az epos egyik követelményéről, a *hű korrajzról*, teljesen lemondani nem akart. A költemény bevezetésében maga így nyilatkozik e dologról:

«. . . . Zum Schattenriss
Hab' ich die Farben Juvenals gedämpft!
In meinem Liede soll *kein* Ton erklingen,
Den meinem Psalter nicht entreisst die Muse
Gebieterisch für ihres Sanges *Wahrheit*,
Für ihres Sanges *Zweck*, den grossen Zweck:
Das Leben euch an einem Ziel zu zeigen,
Wornach vielleicht es einmal wieder steuert!»

Mint *korfestő rajzok* különösen a kocsmai jelenet (I. ének), a bacchans-ünnep (II. ének) és a császár nyaralójában tartott tivornya (III. ének) leírásai tűnnek ki.

Legfontosabb tényezői azonban a kor képének a *typikus jellemrajzok*, melyeknek nagy számával találkozunk. Ilyen typu-

sok: A léha, hunyászkodó *senatorok*, az intelligens, de jellemtelen *görög paedagog*, az élhetetlen tányérnyaló *Otho*, a csak hasának élő *Saccus*, az új hitükön halált megvető rajongással csüggő, még az ellenségnek is megbocsátó, szeretettől áthatott *keresztyének*, a nyers, de egyenes szívű és az általános romlottság közt *hűségével* kitűnő *germán*.

A mily élénken állítja szem elé a költő ezen *typusokat*, oly sikerült az *egyéni jellemek rajza* is. Ezen alakok legnagyobb részt *történeti személyek*, — s ha a költő nem egy helyen eltér a *történeti* igazságtól, ezért csak köszönettel tartozunk, mert ezen eltérés mindig a *költői igazság* érdekében történt.

A női jellemek közül csak *kettő* érdemel kiválóbb figyelmet: *Locusta* és *Agrippína*.

Locusta történeti személy. Tacitus megemlékezik róla, mint ismeretes méregkeverőről, ki közreműködött Britannicus meggyilkolásánál «(Nero) occulta molitur pararique venenum iubet, ministro Pollione Julio prætoriæ cohortis tribuno, cuius cura attinebatur damnata veneficii nomine Locusta multa scelerum fama.[1]) Az undok vén asszony ily bűnös szereplésére czéloznak költeményünk következő sorai is:

(I. ének) «Die weiss ganz and're Tränke noch zu brau'n
Als die sie jetzt dem Zecherschwarm kredenzt,
Und oft sieht sie bei sich im tiefsten Schleier
Der Mitternacht vermummte Kundschaft, die
Goldstücke heimlich flüsternd rollen lässt
In ihre Knochenhand für winz'ge Fläschchen
Und für Verschwiegenheit. Man murmelt selbst,
Sie habe Kaiser schon und Kaiserinnen
Bei sich geseh'n.»

Britannicus megmérgeztetése költeményünkben csak futólag említtetik, de ott is Locustával hozatik összefüggésbe. — A méregkeverésen kívül más, szintén jól jövedelmező üzlete is van Locustának, melynek a bormérés — úgy látszik — csak palástjául szolgál: a *lélekvásár*. Így üzérkedik Actæával, kinek ifjúsá-

[1]) Tacitus, Annal. lib. XIII. cap. 15.

gát és szépségét kitűnő ravaszsággal tudja kizsákmányolni. Gonoszsága annyira megcsontosodott már, hogy bűnei jó kedvét sem rontják meg: a legjobb hangulatban ingerkedik Saccussal, vendégjei mulattatására.

Locustánál sokkal kiválóbb alak *Agrippína*, ki Nero után a legfontosabb szerepet játszsza. A történelem a gőgöt és az uralkodási vágyat említi e nő főjellemvonásaiúl. Kicsapongása, ledérsége és kegyetlensége csak *eszközök* voltak említett két szenvedélye szolgálatában. Ritka szépségével elszédíti az öreg Claudius császárt s kivívja, hogy ez nőül veszi. Ráveszi férjét, hogy első házasságbeli fiát, *Domitiust*, adoptálja és *Britannicust* mellőzi. Hogy Domitius Nero által korlátlanúl uralkodhassék, férjgyilkossá lesz, s midőn Nero megúnja anyja uralkodását és eltávolítja őt a közügyek vezetésétől, saját fia megbuktatásának tervétől sem retten vissza. Tacitus a következő szavakkal jellemzi: [1]) «Versa ex eo civitas et cuncta feminæ obœdiebant, non per lasciviam, ut Messalina, rebus Romanis inludenti. Adductum et quasi virile servitium: palam severitas ac sæpius superbia; nihil domi inpudicum, nisi dominationi expediret.» — Hamerling megtartotta ezen történeti vonásokat, és a dölyfös nő uralkodási vágyát legremekebbűl a halálát közvetlenűl megelőző jelenet leirásában ecsetelte, mely a bekövetkező katastróphával való ellentéténél fogva kétszeresen hatásos.

Csak *egy* vonásban tér el Hamerlingnél Agrippína jelleme e nő történeti jellemétől. Míg ugyanis Tacitusnál Agrippína kéjelgése — mint már említettük — csak eszköz, addig Hamerlingnál mint buja természetű nő van feltűntetve, ki titokban, mikor tekintélyét nincs oka félteni, negyven éves létére egy fiatal nő szenvedélyességével kéjeleg a szép tánczossal, Párissal. Ez által különben csak nyer a jellemrajz érdekessége, mivel így a külső decorum megőrzése, melyet az uralkodás szenvedélye követel, csak egy másik hatalmas szenvedély legyőzésével érhető el.

A férfi jellemek közül *Burrus, Tigellinus, Seneca* és különösen *Nero* követelnek behatóbb méltatást.

---

[1]) Tacitus, Annal. lib. XII, cap. 7.

Burrus alakja megegyezik a történelmivel. Óriás termetű, erős, bátor férfiú; — nyers, de nem rossz szívű. A mit tervez és cselekszik, azt császárja érdekében teszi, kinek mint hű katona, ki nem fürkészi a vett parancs okait, vakon hódol — mint a circusi jelenet tanusítja — s kit csak akkor hagy cserbe, midőn látja, hogy már minden veszve van.

Egészen más alak *Tigellinus*. Ezt a történelem is fásúlt szívű, sötét, kegyetlen embernek tünteti föl; — de Hamerlingnál oly ördögi vonásokat nyer jelleme, hogy ezen alak teremtésével majdnem a valószínűség ellen vét a költő. A művészet bármely alkotása csak akkor elégít ki bennünket, ha benne valami *emberit* fedezhetünk fél. Így a jellemrajzok is — legyenek akár epikaiak, akár drámaiak — csak úgy lehetnek ránk hatással, ha bennök magunkkal rokon vonásokat találunk. Az angyali tisztaság csak úgy mint az ördögi gonoszság hidegen hagy vagy elundorít. Tigellinus gonosztettei nem eszközök valamely szenvedély szolgálatában; nem szülöttei sem haragnak, sem bosszúvágynak. Ö gyönyörködik a gonoszságban, mint olyanban. Számára nem létezik nagyobb élvezet, mint gaztettet gaztettre halmozni. Így valódi hivatása van Nero kegyetlenségeinek végbezvitelére, — söt a császár szenvedélyeinek fölszítására. Ő vezeti Nerot a lugashoz, melyben Agrippína a fiatal tánczosnak bevallja fia elleni fondorlatait; — ő gondolja ki a halál nemeit Agrippína és Britannicus számára; — ő sűlyeszti el kéjtől vigyorgó arczczal a hajót, melyen a büszke nő jövő hatalmáról álmodik; — ő hoz hírt Neronak anyja haláláról, — hallatlan cynismussal a sok elmerült drágaság vesztén sajnálkozva. Egész nagyságában azonban azon magaviseletéből rí ki ördögi gonoszsága, melyet a kínzott keresztyének iránt tanusít. Maga a kegyetlen Nero is szinte undorral fordul el tőle, midőn a keresztyén szűz holttestét visszahajítja a vadállatok közé, — hóhérját e szavakkal jellemezve:

«Du bist der Trefflichste von meinen Bütteln!
Du thust das Grausige so still vergnügt,
Wie du den Katzen ihre Schwänze raubst
Und Vögel würgst im Nest. Oft frag' ich mich:
Lebt dieses Scheusal wirklich? Ist so reine

So unbedingte Bosheit nicht ein Unding?
— — — — — — — — — — —
Du bist noch eigenwilliger als ich
Was dich ergötzen soll, muss *böse* sein:
Dich freut das Böse, eben weil es böse.»

Nero elítélő szavaiban, véleményünk szerint, a jellemrajz is el van itélve.

Burrus és Tigellinus mellett *Seneca* tartozik Nero legbizalmasabb köréhez. A történelem bizonysága szerint Nero nevelője a legellentétesebb vonásokat egyesíté jellemében: stoicus bölcsészettel aljas hízelgést és kapzsiságot, elvi alapokon nyugvó erénynyel lágy engedékenységet a bűn iránt, a jog és igazság szeretetével ingatag alkalmazkodást a romlott kor viszonyaihoz. Ezek Seneca jellemének alapvonásai Hamerling költeményében is. Fürge kis emberke, okos, kissé ravasz szemekkel. Csak úgy csöpögnek róla a stoicus sententiák, de azért kitart Nero mellett mint tanácsos és mint *tivornyatárs*. E mellett félénk, teste jólétét féltő, barátja a fényüzésnek és úri módnak. Szóval: elméletileg stoicus bölcsész, gyakorlatilag bonvivant. Hideg önzése különösen akkor nyilatkozik, midőn Róma égését egykedvűen nézve, a borzasztó látvány keltette gondolatokat jegyzi föl egy legközelebbi philosophiai munkája számára. Okoskodásának meddősége a Nerot fenyegető végveszélylyel szemben tűnik ki leginkább, a miért is tanács alakjában azt hagyja meg neki Nero, hogy vessen véget hasznavehetlen életének.

Ezzel eljutottunk eposunk főhőséhez, *Nerohoz*. Ahasver, bár róla nyerte nevét a költemény, nem tekinthető annak, mert nem annyira egyén, mint inkább egy nagy eszme személyesítése. Ezen rejtélyes mondai alakról később, a mű conceptiójának, fölfogásának tárgyalásánál lesz szó. — Nero történeti jellemét nem használhatta Hamerling. Nem mintha lelki életéhez nem találhatott volna kulcsot; — mert bármily nagy gonosztevő volt is Nero, jellemének megértéséhez nyujt eszközöket úgy a historia, mint a psychologia. Hamerling azért látta szükségesnek a történelem Nerojától eltérni, mert eposa főhősében oly alakot akart elénk állítani, ki ha nem is szeretetet legalább jó-

akaratú érdeklődést keltsen szívünkben, s kinek bukása ne kár-örömre, hanem őszinte részvétre indítson bennünket. Hogy teljes mértékben méltányolhassuk a költő finom tapintatát, melylyel a költői igazság érdekében nem egy helyen változtatott a történeti tényeken, szükségesnek látjuk, azon két jellem-rajzot egymás mellé állítani, melyet a *történelem* s melyet *Hamerling* ad Neroról.

A történelem szerint Nero valódi szörny volt. Uralkodása kezdetén mutatott jósága csakhamar a legnagyobb kegyetlenségbe csapott át. Gyors egymásutánban megölette Britannicust, anyját, nejét; a nagy égés után a keresztyéneket vádolta s ezeket a legirtóztatóbb kínzással gyilkoltatta; egy ellene szított összeesküvés részesei, sőt a bűnrészességgel ártatlanúl vádlottak között is valódi vérfürdőt készített, melyben Seneca is elveszett. Kicsapongásai kiterjedtek mindenre, a mi a legaljasabb vágyak kielégítésére szolgálhatott. Sokszor mondá ő maga, hogy elődei nem tudták, mennyit engedhet magának egy uralkodó, s ezért sem saját sem mások becsületét nem kímélte, hogy megtehessen mindent, a mi bármi tekintetben élvezetet nyujthatott. E mellett valódi gyerekes hiúság lakott benne. Ez építtette vele az arany házat, melynek pazar fénye egész provinciák jövedelmét nyelte el; ez vakította el annyira, hogy az illemnek még elemeiről is megfeledkezvén, mint énekes, színész és kocsizó kívánt nyilvánosan ragyogni. S midőn az általános elégedetlenség futásra készti a zsarnokot és a bosszú sujtó kezét csak öngyilkossággal kerülheti ki, nem levén elég bátorsága a tett véghezvitelére, rabszolgája által öleti meg magát. Utolsó szavait is a hiúság sugalja: «Mily művész hal meg bennem!»

A történelmi Neroban tehát árnyéka sem volt a férfiasságnak. Nem ismer más életczélt, mint a féktelen kéjelgést és tehetségeinek üres fitogtatását, vérengző kegyetlensége pedig nem más, mint egy roszul nevelt, elv és jellem nélküli ember henczegése. Valódi cynismussal él vissza magas állása hatalmával, s midőn alattvalóival érezteti önkényes akaratának súlyát, nem mutat nagyobb szellemi érettséget, mint a vásott

gyermek, ki általa meggyötört védtelen állatok kínlódásán legelteti szemét.

Ily hőst nem használhatott a költő. Ő is megtartja ugyan a történeti tényeket — bár nem egy helyen enyhíti azok iszonyatosságát —, de nála psychologiai következetességgel, sőt szükségszerűséggel fejlődik Nero jelleme oly szörnyűvé, embertelenné. Itt Nero erőteljes, bátor, szép férfiú. Járása, tartása, tekintete királyi, tiszteletet parancsoló. Kicsapongásai is inkább erős érzékiségének, mint léha ledérségnek, kifolyásai. Jellemének egyik fővonása az óriási akaraterő, mely más korban, más viszonyok között, más közszellem behatása alatt ember- és világboldogító nagy tettekre képesíthette volna birtokosát és nevét a dicsőség hervadhatlan koszorújával vehette volna körül. Így azonban, rossz neveltetés után, tizenhét éves korában világ urává levén, a romlott Rómában nem látott mást, mint elvtelenséget, zsarolást, ledérséget és undort keltő hízelgést. Ily társadalom a magasra törő szellemnek nem nyitott tért *alkotó* munkálkodásra; ezért *átkává* kellett lennie általa mélyen megvetett környezetének. — Költeményünk kezdete a hős jellemét fejlődésének azon pontján tünteti föl, hol az majdnem teljesen kivetkőzött már idealismusából. Vad tivornyákban keres bódító élvezetet, gúnyt űz az ősök hitéből és — a szerelemnek már csak érzéki gyönyöreit keresve — megveti a női nemet, melyet hitszegőnek, ledérnek tapasztalt. Csak *egy* érzelemben hisz még, az *anyai szeretetben.* Ezt a föl nem ismert Agrippinával való beszélgetésben következőleg dicsőiti:

» . . . . ja Mutterliebe,
An diese glaub' ich noch, das ist ein Wort,
Das Widerhall in meiner Seele findet.
— — — — — — — — —
Aus der Geliebten Herzen kann ein Sklav'
Ein Sänftenträger, Fechter mich verdrängen.
Ist er so schön, wie ich, so gibt vielleicht
Mein Purpur noch den Ausschlag mir zu Gunsten;
Doch ist er *schöner*, so verlässt sie mich
Auf seinen Liebeswink; ist er's um *Vieles*,
So reicht sie mir auch *Gift*, wenn er's verlangt.
Wie anders liebt ein *Mutterherz !*

Lasst einen königlichen Prinzen kommen
Fern aus dem Morgenland, den edelsten,
Den schönsten, reichsten, einen Götterliebling —
Was ist er gegen *mich* ihr, mich, den *Sohn?*
Sie kennt nur mich, sie sieht nur mich, sie liebt
Nur mich, den *Sohn*, und wird mich ewig lieben.
Er mag der Reichste sein — ich bin ihr *Kind*
Er mag der Schönste sein — ich bin ihr Kind —
Und wägst du gegen eine *Welt* mich ab,
Sie legt ihr Mutterherz mit in die Wagschal'
Und macht sie sinken gegen eine *Welt!*"

Látjuk, hogy Nero szívében van még egy zúg, mely fogékony valami szebb, magasztosabb iránt. Ő legmagasabb hatványa ugyan az önzésnek, azon fékvesztett alanyiságnak, mely az egész világot csak kéjvágya tárgyának tekinti. De daczára ennek, sőt inkább: épen ezért egy lélek teljes odaadása, a szeretet képezi vágyai netovábbját. Ily odaadásra csak az anyai szívet hiszi képesnek. — És midőn ebben is csalódik és anyjától épen azon pillanatban látja magát elárulva, melyben egy hozzá méltó lényt vélt találni, és — ezen fölül — sorsának átka természetellenes szenvedélyre gerjeszti iránta: ekkor megszűnik ember lenni, ekkor valódi szörnynyé lesz, ki előtt már semmi sem szent, mert a kegyetlen végzet megfosztotta legutolsó hitétől, reményétől is. Pokoli kéjjel viszi véghez a gaztettek egész sorát; s mivel az emberiségben már semmi becsülni valót sem talál: óriási akarata tévedésének egy újabb phasisába lép. Eddig a *vágyat* tartotta elvének, most a *szeszélyt*. A világ oly élhetetlen, hogy nem érdemel sem rokon- sem ellenszenvet, s legfeljebb arra való, hogy az ember vele, mint laptával, játszszék. Igy fejlődik ki Nero teljes zsarnokká, ki csak féktelen kényét-kedvét követi.

De beáll végre a *visszahatás*. Ki magát *istennek* gondolá, kihez még *gond* és *megbánás* sem férhetnek, azon erőt vesz az *unalom*. Érzéki ingere lankad, kezdi irigyelni azt, kinek *vágyai* vannak. Lethargiájából sem drágaságok, sem régiségek, sem könyvek, sem műremekek, sem női szépségek, sem Seneca bölcselkedése nem képesek őt fölverni. Csak *borzadály* rázhatná föl eltompult idegeit. Borzadályt pedig csak anyja képe kelt-

hetne benne. Ezért megidézteti Agrippína szellemét. Ekkor rémlátomásai oly borzadálylyal töltik el az *anyagyilkost,* hogy eszméletlenűl rogy össze.

Ezzel Nero jelleme ismét egy új phasisba lép. *Meg van törve,* gyarló embernek bizonyult. Pirulva látja be, hogy van az akaraton kívül még egy tényező, a *természet*; — sőt már kezdi sejteni a *végzet* hatalmát is. E sejtelem lassanként meggyőződéssé erősödik benne. Vindexet örömrivalgással fogadja a nép, szolgái, bizalmas emberei elhagyják — és a hatalmas császár földönfutóvá lett. Ekkor belátja, hogy ő, ki *új* kort vélt teremthetni, csak egy *elhanyatlónak, letünőnek* volt végpontja; látnoki szellemmel jósolja a világ feletti uralmat éjszak nyers de romlatlan fiainak — kiknek egyike tántoríthatlan hűséggel kíséri a bolyongót — és azon hitnek, mely az élvezet helyett a fájdalmat dicsőíti és nem önzést, hanem szeretetet hirdet. *Neki* még az új hit sem nyujthat üdvösséget; *egyszerűbb* szíveknek való az. Számára nincs más hátra, mint helyet engedni az új eszméknek és a halálban keresni menekűlést a sivár, puszta életből. E szavakkal:

«. . . . . Den Mächten
Der Unterwelt und der Vernichtung weih' ich
Dies Dasein, dies entgötterte, dies öde . . .
Ha, gab's nicht eine Zeit, wo ich allein
Mir unerschüttert dazustehn bedünkte
Inmitten einer Welt, dies rings um mich
In Glut und Trümmer sank? Und nun, nun seh' ich,
Dass ich allein zusammenbreche, während
Die Welt um mich sich neu verjüngt, und neu
Zu frischem Leben wunderbar erstarkt!»

kirántja a germán oldaláról a kardot és szívébe mártja.

E rövid vázlatból meggyőződhetünk arról, mily finom műérzékkel alakította át Hamerling hősének történeti jellemét. Oly jellemrajzot adott, mely — különösen azon nagy psychologiai nehézségekre való tekintettel, melyeket le kellett győznie — remeknek mondható. Szörnyből egy óriási hibáiban is fenséges alakot teremtett, kinek bukása a tragicum erejével ragad meg bennünket. Gyermekes hiúságát Hamerling is meghagyja

neki, de ez itt inkább mint «gyönge oldal», nem pedig mint a hatalmas szellem egyik főtényezője lép föl. Leginkább bizonyítja ezt Nero *vége*. A történeti Nero gyáván hal meg és utolsó szavait is a hiúság sugallja, — Hamerlingnál férfias resignatióval vet véget haszontalanná vált életének, és végszavai egy kora magaslatán álló, sőt a jövőbe pillantó nagy szellem nyilatkozatai.

Nero igazi *epikus* hős. Míg a drámában a hős akarata uralkodik, az eposban az események hordozzák a hőst. Ezért a dráma hőse a szó szorosabb értelmében *cselekvő*, önmagát meghatározó, ellenben az eposé *szenvedőleges*, kívüle álló hatalom által vezérelt. Így Nero is *korának* kifolyása, sőt legprægnansabb képviselője. A császárság korának romlott szelleme, mely dőzsölésben, fényűzésben, kényelmes semmittevésben, aláváló hízelgésben és árulkodásban, elvtelen gyávaságban és határt nem ismerő kapzsiságban nyilatkozott, nem vethetett fölszínre más jellemeket, mint minőket a császárokban borzadva szemlélünk. Nero azt hiszi ugyan, hogy független az ő korától, ő hivatottnak érzi magát egy új kor meglapítására, de erős akarata tudatából folyó hite csalódáson alapszik. Tisztán *subjectiv* szempontból tekintve van valami *drámai* Nero jellemében, és ezen tényezőnek adott is a költő kifejezést, az által, hogy a hős jellemét valódi drámai fejlődésben tünteti fel; — *objectiv* szempontból azonban Nero passiv kifolyása korának, befejezője egy letűnő és nem megkezdője egy új kornak, — mit közvetlenül halála előtt belát maga is. Ő, ki istennek vélte volt magát, végül meghajol egy felsőbb hatalom előtt; belátja, hogy az erkölcsi világban is van rend, törvény, mely alól hiába igyekszik magát kivonni az egyéni önkény.

Egy magasabb hatalomnak — fogjuk föl akár személyes észlénynek, akár vak végzetnek — elismerése, vallása: ez az *epikus fölfogás* egyik sarkalatos alapja; — ebben gyökerezik az úgynevezett «csodás elem» is, melynek nem az a lényege, hogy felsőbb lények közvetlenül avatkozzanak a cselekmények és események lebonyolításába, hanem az, hogy az epos tárgyát képező esemény kifejlése első sorban egy magasabb világrend intézkedésétől tétessék függővé. — Hamerling művében is csak

ily értelemben lehet csodás elemről beszélni, — kivéve az egy *Ahasver* alakját, ki a szó szoros értelmében csodás személy. Hogy ő nem annyira *egyén*, mint inkább egy *eszme személyesítője*, már említettük. Ezért nem is soroltuk föl eposunk főbb jellemei közt, föntartván magunknak, róla itt, az *epikus fölfogás* tárgyalásánál, szólani. — Micsoda eszme már most az, mely ezen symbolikus alak alatt rejlik? Megmondja maga Ahasver a keresztyénekhez intézett beszédjében; — és kifejti röviden a költő is a mű végéhez csatolt «Epilog»-ban. — E szerint *Ahasver* az *örök ember*. *Egy* az első, teremtett emberpár első szülöttével, *Kainnal*, kit a halál azért, hogy a világba hozta, hálából és büntetésül megkimél. Így Jézus elleni daczos magaviselete, szintén mélyebb értelmet nyer; — mert ez nem más, mint a minden változás közt *maradónak, állandónak* dacza a *változó, időben múló* ellen. Ahasverben visszatükröződik tehát azon ellentét, mely az emberiség örök eszméje és fejlődésének egyes phasisai, állandó lényege és változó formái között áll fenn. Az emberiség élete *küzdelem*, — és mégis mély, sóvár vágy van belé oltva a *nyugalom*, a *béke* iránt. Az *egyes* megtalálja a nyugalmat a *halálban*, de az *emberiségnek* szüntelenül küzdenie kell. Az emberiség ezen nyugtalan nyugalomvágyának tükre, symboluma a kóbor Ahasver halálvágya. — Oly korszakokban, melyekben a lét új alakulásra törekszik, Ahasver nyugalomsóvár nyugtalansága vad kinná fokozódik. Ekkor nem áll útjába az új fejlődésnek, hanem ellenkezőleg, sietteti a döntő pillanat beálltát; — s mikor ez elérkezett, s az emberiség az új létben nyugalmat lel, akkor rövid pihenésre tér ő is, hogy századok mulva ismét az élet színpadára lépve, lássa, nem únta-e még meg a földi élet az örök változást, küzdelmet.

Az emberiség képviselőjével, Ahasverrel, szembe állította a költő Neroban a titáni erővel föllázadó *egyént*, a halhatatlannak örök halálvágyával a halandónak végtelen életösztönét. A két természet közti éles ellentét daczára mégis ugyanaz a hivatása mind a kettőnek: *az emberiség fejlődésének siettetése*. Oly romboló titánokra, mint Nero, szüksége van a történetnek — különösen akkor, midőn a halálra érett régi álláspont életre törekvő új létalakokkal kél harczra, — hogy siettessék a válsá-

got s így előbb meghozzák az emberiségnek az óhajtott nyugalmat. Ezért Ahasver Nerot — kiben tetőzik a halálra megérett kor — öntudatlan eszközzé teszi, hogy mindig irtóztatóbb rémtettekre vetemedve, még fokozza azt a lázas gyorsaságot, melylyel kora és ő maga vesztébe rohan.

Ez a mély fölfogás, mely kivált az említett ellentétben nyer hatalmas kifejezést, egészíti csak ki igazán a *korrajzot,* mely a jó eposnál egyik lényeges követelmény. Még fokozza ennek sikerét a mű kitűnő *szerkezete* is. Ez szigorúan *egységes.* Eltekintve az el nem kerülhető, néhány évre terjedő ugrástól, mely nélkül a leégett Róma újbóli fölépülése nem volna elképzelhető, az egész cselekvény valódi *drámai* folytonossággal bonyolíttatik le, úgy, hogy az említett időköz előtt (I—IV. ének) és után (V. és VI. ének) történtek csak egy-két napra terjedő időt vesznek igénybe. Az időnek ezen egysége erős támaszt nyer a *személyek* egységében is. Hamerling ugyanis a főszereplők számát lehetőleg megszorította, mit az által ért el, hogy részben megnyújtotta életüket, részben oly dolgokat is ruházott rájok, melyek más — a költő által egészen elejtett — történeti személyekkel állanak összefüggésben. Így — hogy csak néhány példát említsünk — eposunkban Tigellinus hajtja végre Agrippína meggyilkolását, nem Anicetus — kit Hamerling nem is említ; — Agrippína belefúl a tengerbe, — holott a történelem tanusága szerint kiszabadult s más módon tétetett el útból; — Burrus — ki tudvalevőleg már 63-ban halt meg s így azon időben, melyben eposunk cselekvénye kezdődik (64) már nem is volt életben — csak kevéssel Nero halála előtt vérzik el ennek tőre alatt; — Seneca halála szintén csak egy nappal előzi meg uráét, — pedig a történelem szerint már a 65-iki összeesküvés alkalmával múlt ki. Továbbá némely Nerohoz közel álló személyek nincsenek is említve, — így szerencsétlen neje *Octavia,* kegyenczei: *Polyklet, Helius, Nymphidius, Petronius Arbiter* és mások. *Péter* és *Pál* apostolok sem haltak meg oly módon, mint azt költeményünk beszéli, bár haláluk ugyanazon évre (64) esik. — Ily tényezők közreműködése folytán a *cselekvény egysége* is — a mi a compositio leglényegesebb kelléke — oly szigorú, hogy még drámában is megállaná helyét. Tulajdonképeni *episodok* nincse-

nek az egész költeményben — hacsak némely terjedelmesebb korfestő leírásokat nem veszünk azoknak — és minden, a mi történik, szorosan a cselekvény főhősére, Nerora, vonatkozik. — És daczára azon szűk korlátoknak, melyek közé a cselekvény szorúl, mégis a legélénkebb színekben, a legszemléletesebb plastikában állítja elénk egy egész kor teljes, még a részletekbe is beható hű képét. Ebben áll épen az epikai compositio művészetének titka: valamely cselekvény sok momentumai közűl egyet-kettőt, a legprægnansabbakat kiragadni, s így kis tükörben világképet adni. Ezért művészibb szerkezetű Vörösmarty «Zalán»-ja, melynek cselekvénye a honfoglalás legdöntőbb küzdelmére szorítkozik, Horvát Endre «Árpád»-jánál, mely a krónika egymásutánjában beszéli el a honalapitás egész történetét.

Ezzel befejeztük Hamerling művének ismertetését, — és most már képesek leszünk eposának becsét úgy magában véve, mint az Ahasver-költészet terén működött előzőihez viszonyítva, megállapítani.

Megbeszéltük sorban mindazon tényezőket, melyek eposnál tekintetbe jöhetnek, vizsgáltuk a mű tartalmát, külalakját, előadását, kor- és jellemrajzait, conceptióját és szerkezetét; — s ha egyet-mást, szerény véleményünk szerint, kifogásolnunk kellett is, az *egész* előtt mégis tisztelettel kell meghajolnunk, mint egy adományozott költő nagy szépségű teremtése előtt. A közönség is igen kedvezően fogadta e költeményt, mit eléggé bizonyít azon körűlmény, hogy oly rövid idő alatt annyi kiadás vált szükségessé. E tény megczáfolja egyszersmind azon elterjedt tévhitet is, hogy az epos műfaja már lejárta magát és helyét az «újkor hősköltéménye», a regény van hivatva kitölteni. Hogy a tizenkilenczedik század szelleme nem kedvez az eposnak, az tagadhatatlan; és ez nem is lehet másképp, mert korunk túlnyomólag negativ, kritikai iránya, társadalom-hordozó egységes alapelv hiányát sínlő ziláltsága merő ellentétet képez az epos fenséges nyugalmához, mely egy felsőbb hatalomban való erős hit kifolyása. — A társadalom jobbjai, a valóban műveltek azonban sohasem lesznek vallás nélkűl, — a vallás alatt természetesen nem egy bizonyos egyház hitvallását, hanem azon

világnézetet értve, mely a formákban eszmét, a tüneményekben törvényt, a mindenségben egységet lát; — mely, épségben tartva az egyén szabad akaratát, egy magasabb hatalom intéző ujját látja úgy egyes nemzetek, mint az egész emberiség történeti fejlődésében. — Csakhogy a költőknek is alkalmazkodniok kell koruk szelleméhez. A külső «machiná»-ban nyilatkozó csudásság élvezetéhez nincs már elég naivságunk, — de annál több érzéke van korunk mindenben törvényt kutató fiainak azon magasztos fölfogás iránt, mely az erkölcsi világban is — nemcsak a természetiben — törvényszerűséget lát. Hamerling eposa ezen modern álláspontot foglalja el, a mennyiben nemzetek és korok föl- és letűnésében fejlődési processust lát, melynek az örök emberiség képezi szilárd alapját.

Költőnk ezen álláspontja akkor fog csak teljes fényében feltűnni, ha munkáját az Ahasver-monda előbbi költői feldolgozásaival hasonlítjuk össze. Már értekezésünk bevezetésében kimutattuk, hogy Ahasver, költői átalakulásainak folyamában, az egyszerű jeruzsálemi vargától egész az örök emberig emelkedett. Ezen utolsó fejlődési stadiumot teljes tisztaságában csakis Hamerling földolgozásában éri el a monda, az által, hogy itt Ahasver jelleme nem a zsidóságból, sőt nem is a vallásból indul ki, hanem — eltérőleg az előző földolgozásoktól, melyekben csak több-kevesebb küzdelem árán jut el az *emberiség* magaslatára — már kezdettől fogva mint az *örök emberiség képviselője lép* föl. Így ő hordozója az emberiség nagy eszméinek, melyek fönnállanak és örökül szállanak a letünő nemzetek nyomába lépő új nemzetekre. Épen a halálra megéretteknek folytonos enyészetében találjuk az emberi fejlődés haladásának törvényét. Ezen folytonos küzdelem azonban csak látszólag foly a puszta nyomorúlt létért; tényleg nem más, mint a halhatatlan eszmékért való küzdelem. S ha majd évezredek múlva elérkezik az idő, melyben az emberiség örök eszméi diadalra jutnak, akkor megszűnik Ahasver bolyongása, akkor nyugalomra tér, s vele — melynek képviselője — az emberiség.

Ezen magasztos fölfogás daczára, — melylyel Hamerling a bolygó zsidó mondáját megalakította, még sem állíthatjuk, hogy műve e mély kérdést *költőileg* teljesen megoldotta volna.

Az eredetileg realis alak azon mértékben, melyben *mélyebben* igyekeztek a költök felfogni, mindinkább philosophiai abstractióvá halványult. Az elvont eszmének realis élettel biró alakban való megtestesítése — minőt «Faust»-ban bámulunk — csak egy második Goethenek fog sikerülni.

BERGMANN ÁGOST.

ANAKREONI DALOK.

Sikertelen szerelem.

Be nehéz ám nem szeretni,
De szeretni is nehéz ám ;
De nehéznél nehezebb még
Sikertelenül szeretni.

Ford. P. T. E.

Szerelem és kincs.

Szerelembe' nincs nemesség.
Az erényt, az észt kicsinylik.
Egyedül a pénzre néznek.
Legyen átkozott az ember,
Ki azon kapott először!
E miatt magát a testvért
S a szülőket eltagadják,
E miatt csaták s ölések.
S a mi rosszabb, minekünk kell
Szeretőknek tönkre mennünk.

Ford. P. T. E.

MINERVA ROMÁBAN.[1])

Elismert tény, hogy a rómaiak istenségei, ha később a görög érintkezés folytán azonosították is őket a görög mythus személyeivel, mégis sokban elütő tulajdonságokat és mondai vonásokat mutatnak fel, mint a görögökéi. Az egyes vonások megegyezése abból az egyszerű néppsychologiai okból magyarázható meg, hogy az egyes természeti hatalmaktól szerzett fogalmak, minthogy többnyire természeti tünemények allegorizálásai s e tünemények az egész földön egyformák s így mindenütt csak ugyanazt a benyomást tehetik az emberre: az egyes nemzeteknél szintén egyenlő vagy hasonló mythusokat szültek. Másképp áll azonban a dolog a római Minervára nézve, kit a későbbi kor a görög Pallas-Athene istenséggel azonosított. Nézzük először is a nevet. A legrégibb kor kutatói ép úgy nem egyeztek meg, mint a mai tudósok. Így Ciceronál (De nat. deor. II. 26. 67.) ezeket találjuk: Minerva autem, quæ vel *minueret* vel *minaretur* s körülbelül ugyanezt a magyarázatot egy másik helyen is olvassuk (III. 24. 62.). Macrobius, a kinek magyarázatai mindenesetre a köztársaság utolsó századának grammatikusaiból vannak merítve, így szól (Sat. III. 4.): esse Minervam summum ætheris cacumen. Cornificius onnan származtatja a nevet «quod fingatur pingaturque *minitans armis;* Arnobius pedig ezt mondja (Adv. gentes III. 118): eandem (Minervam) alii æthereum verticem et summitatis ipsius esse summam dixerunt, memoriam nonnulli, unde ipsum nomen Minerva quasi quædem Meminerva formatum est. Festusnál ezt találjuk (p. 123. M.): Minerva dicta, quod bene moneat. Az újabbkori magyarázók nézetei is eltérnek egymástól, így Visconti (Mus. Pio Clem. I. 2. p. 162) a görög μένος-tól származtatja a szót, a mi annyit jelent, hogy lelki bátorság, a felhevült lélek rohama. De mind e magyarázat nem vonatkozik Minerva természetére s nem is fér össze vele. A mostani kor etymologusait is meghallgathatjuk. Doederlein (Handbuch der lateinischen Etymologie) Minerva szó

[1]) Felolv. a philologiai társaság 1880. november havi ülésében.

alatt ezt mondja: Minerva von mens, wie luerves von lues, daher promenervat = monet. Hogy ennek a magyarázatnak nincs semmi alapja azt mindenki átláthatja. Hartungnál (Die Religion der Römer II. p. 78) ezt olvassuk: In den Liedern der Salier fand sich das Wort *promenervat* für *monet* gebraucht. Der Zusammenhang beider Wortformen mit *mens* liegt am Tage. Minerva ist die überlegende, berechnende, erfindende Kraft des Geistes. Pontosabban kutatta e szó lényegét és magyarázatát Corssen; a ki Kritische Beiträge cz. művében (409. l.) *monstrum* szó alatt ezeket irja: «Monstrum skt. Wzl. man, putare, credere, opinari meminisse, nosse, scire, von der im Skt. das neutrale Nomen man-as, animus, im Griechischen μένος stammt, dem im Lateinischen men-er für men-os in dem Namen Menerva entspricht, wie *veter* aus vetos entstanden ist. Von demselben abgeleitet ist das zusammengesetzte Denominativum pro-men-er-v-are (Fest. p. 205), Men-er-va; Minerva bezeichnet also die geistbegabte Göttin.» Végül Preller (Röm. Myth. p. 258.) ezt mondja: «Der Name Minerva oder Menerva, auf etruskischen Denkmälern Menerfa und Menrfa ist auf den Stamm *men* zurückzuführen, zu welchem auch die Wörter mens, memini, das griechische μένος, im Sanskrit manas gehören, so dass die Grundbedeutung auf eine göttliche Macht des Verstandes, des sinnigen Denkens und Erfindens hinweist.» — Mindezek a származtatások csak az istennő görög neveinek és tulajdonainak megmagyarázására alkalmatosak, de a rómaiak ez istenségről való fogalmainak nem felelnek meg. Véleményem szerint Minerva nevét legjobban így magyarázzák. A szó töve Man-es, a hol Man legeredetibb jelentésében annyit jelent mint a német Mann, a föld szülötte (l. Manu, Men), a másik rész *erva* tán az *arvum* szóval azonos, úgy hogy Minerva a földi szülöttek képviselőjét jelentené. — Minerva kétségkívül italiai istenség és Etruriából jött Rómába. Ezt feliratokból és emlékekből bizonyítják, a hol Minerva helyett Menerfa-t vagy Menrfa-t találunk, a kit már a sabinok is a legrégibb időkben tiszteltek. Minerva tisztelete a rómaiknál Jupiter Optimus Maximus-éval és Juno-éval a Capitoliumon egybe volt kapcsolva; a Mons Caelius-on is volt temploma, úgy szintén az Aventinuson. A legrégibb hely, a hol Minervát Rómá-

ban tisztelték, a Cælius volt, mert mielőtt a Capitoliumon a két főistenséggel egybekapcsolták volna, a város valamely más részén már volt temploma; már pedig tisztelete az Aventinuson, mint látni fogjuk, sokkal későbbi. Nézzük először a Minerva-cultust a Cæliuson. A források szerint 390-ben alapítottak ott az istennőnek templomot, még pedig Falerii bevételének emlékére. De ez a datum nem a legrégibb, mert ha még csak akkor alapították volna a templomot, akkor inkább a Campus Martiuson építették volna. A templom tehát jóval előbb épült, s ekkor tán csak nagyobbították. Hogy miért építették épen a Cælius hegyen, annak oka abban rejlik, hogy ott Varro szerint (ling. lat. IV. 8. 14) már a legrégibb időkben volt egy Minervium, tán még mielőtt Rómát alapították volna. De tudjuk azt is, hogy a Cælius, midőn Rómában a királyok uralkodtak, a Lucerenses székhelye volt; Minerva tehát bizonyára Luceres-i istenség volt, a kit úgy mint Etruriában, később új hazájukban is tiszteltek. Ez őskori templomról, mely bizonyára nagyon kicsi volt, mert több ízben csak sacellumnak nevezik, Ovidius Fasti-jében (835—99) bővebben megemlékszik, s e helyből, úgy mint más auctorok említéséből, azt következtethetjük, hogy Minerva melléknevе »Capta« volt. Hogy miért nevezték így, azt már a régiek sem tudták. Ovidius, az i. h. négyféle magyarázatot nyujt. Ime :

Nominis in dubio causa est. Capitale vocamus
   Ingenium sollers: ingeniosa dea est.
An quia de capitis fertur sine matre paterni
   Vertice cum clipeo prosiluisse suo?
An quia perdomitis ad nos captiva Faliscis
   Venit? et hoc ipsum littera prisca docet.
An quod habet legem, capitis quae pendere poenas
   Ex illo iubeat furta reperta loco.

Arnobius pedig így magyarázza (IV.16.): quod ex vertice summo Jovis parmam ferens emicuit armorum *accincta* terroribus. Paulus Diaconus (p. 66) így szól: Capitalis lucus, ubi, si quid violatum est, caput violatoris expiatur, a mely hely Ovidius negyedik magyarázata mellett látszik bizonyítani. Joannes Lydusnál (de mens. IV) ezeket találjuk: κεφαλαίαν δὲ 'Αθηνᾶν τὴν φρόνησιν ἄν τις εἴποι. Preller ezeket mondja: Der Name wird

sehr verschieden erklärt, am wahrscheinlichsten dadurch, dass der Kopf für den Sitz des Verstandes und Minerva in Rom vorzugsweise für die Göttin der Intelligenz galt; körülbelül így nyilatkozik Hartung is.

A szó valószínüleg nem jelent mást, mint a görög ἄκρα, ha 'Αθήνη πολιοῦχος-ra gondolunk.

Nézzük most Minervát a Capitoliumon. Egy templomban tisztelték Jupiter Optimus Maximussal és Junóval. A capitoliumi templom három részre volt osztva, melyeket celláknak neveztek s ezek közt a középső Jupiternek, a bal Junonak, a jobb pedig Minervának volt szentelve. De mely jognál fogva foglalta el Minerva e helyet? Tudjuk, hogy ezt a templomot a római királyi korszak alatt alapították s majdnem be is fejezték, a mint azt Livius és sok más író mondja, Liviusból (I. 38) azt is megtudjuk, hogy már Tarquinius Priscus a Sabinok elleni háborúban fogadta, és hogy Tarquinius Superbus fejezte azt be. Ez akkoriban nagyjelentőségű tény volt, mert ekkor végtére egyesült a régi három törzs — Ramnes, Tities és Luceres — s ekkor egyesítették a vallási szertartásokat és az isteni tiszteletet is; templomokat építettek és azon istenségeket, a kiket ere deti hazájukban tiszteltek, Rómába is nyilvánosan behozták. három istenség tehát, a kiket a Capitoliumon tiszteltek, e három római népelemet képviselik, mert Minerva a Luceres, Juno a Titienses és Jupiter a Ramnes istensége. Minthogy a Ramnes a római nép legrégibb törzse volt, ennélfogva az ő istenségük, Jupiter, a középső cellát foglalta el s az istenek és emberek atyjává lett. E három istenség a római birodalom védő istenei, kiknek tiszteletére a ludi romani tartattak; ezért mondhatja Cicero (Verr. V. 14. 36): mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati, cum dignitate maxima et religione Jovi, Junoni, Minervæque faciendo. Ezekhez az istenekhez imádkoznak s ezeknek tesznek fogadásokat; majdnem minden városban, a hova később a római hatalom eljutott, Jupiter, Juno és Minerva tisztelete elterjedt, úgy hogy Lactantius jogosan mondhatta: Jupiter enim sine contubernio coniugis filiæque coli non solet. Láthatjuk tehát, hogy ez a templom a Capitoliumon az egész állam s nemcsak Róma városa előtt volt szent, a hova mindazok,

a kik Rómának alá vannak vetve, összejönnek, hogy e három istenséget tiszteljék.

Azt is tudjuk, hogy Jupiter és Minerva cellájában évenkint egy szöget vertek be, a melyről Livius (VII, 3. 4.) is tesz említést. Festusnál (p. 56) erre nézve ezt találjuk: Clavus annalis appellabatur qui figebatur in parietibus sacrarum ædium per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum. Mommsen erről Die römische Chronologie bis auf Cæsar (172. l.) cz. művében értekezik. Véleménye szerint, azon pestis következtében, melyről Livius VII. 2. szól, elhatározták, hogy minden századik év september Idusain egy szöget fognak beverni, a mely napon állítólag a capitoliumi templomot beszentelték. Niebuhr e szög beütésének okát abban látja, hogy az évek megszámlására biztos kulcsot találjanak, minthogy a hivatalnoki év nem mindig ugyanattól a naptól fogva kezdődött. Végre Preller így szól: Dass diese (t. i. Minerva) auch auf dem Capitol vorzugsweise das geistige Princip, Intelligenz und Erfindsamkeit vertrat, sieht man aus dem Gebrauch, den Jahresnagel in der Wand zwischen ihrer und Jupiters Cella einzuschlagen, weil die Zahl eine Erfindung der Minerva sei. Vajon a szöget évenkint vagy csak minden szász évben verték-e be, azt nem akarjuk kutatni, minthogy ez nem tartozik a Minervacultushoz. Midőn a szögbeverés szokását behozták, bizonyára nem gondoltak arra, hogy majd az éveket számítják meg vele, hanem azért verték a szöget a cellába, mert azon a részen volt az ellenséges fél — Minerva cellája a Tiberis felé nézett — s a szögbeverés azt jelentette, hogy az ez oldalról támadható veszélyt mintegy jelképileg leszegezték, hogy Rómára ne jöhessen. — A Capitoliumon tisztelt Minerva cultusa majdnem ugyanaz volt mint Junóé, mert ennek tiszteletére is tinókat áldoztak s márczius és junius hónapok nekik voltak szentelve.

Nézzük most Minervát az Aventinuson. Orosiusból (hist. V. 12) tudhatjuk meg, hogy mily ponton állt a templom; azt mondja ugyanis, hogy nem volt messze Diana templomától. Bekker (Röm. Alterth. I. 454) nem említi Orosius e helyét, azért azt mondja, hogy «seine Stelle ist auch ungewiss». Ovidius és a Fasti Amiternini és Esquilini junius 19-ére, Verrius Flaccus

március 18-ára teszi a beszentelést. Lehet, hogy ez utóbbi volt a fogadalmi, az előbbi pedig a beszentelési nap. Az évet nem határozhatjuk meg. Ha most az kérdezzük, hogy miért emeltek Minervának, a kinek a Cæliuson és Capitolinuson már úgy is volt szentélye, még az Aventinuson is egyet, akkor ezt felelhetjük: Minerva főleg a Luceres istensége volt, azért kapott a Cæliuson egy templomot, de mindazok az istenségek, kiknek az Aventinuson szentélyük vagy templomuk volt, a néphez (plebs) tartoznak. Minervánál is ezt találjuk. A cæliusi és aventinusi Minerva szorosan összefügg. A tudomány és irodalom férfiai, a kézművesek és minden más mesterséget űző ember a korábbi időkben vagy rabszolgáktól vagy a köznéptől származott. Ezek főleg Minerva ótalma alatt álltak s számukra épitették az aventinusi szentélyt. Tekintetbe veendő még, hogy ezek az emberek eleintén mind Etruriából jöttek, a hol Minervát tisztelték védőistennőjüknek, tehát Rómában is ugyanazt az istenséget megtartották, a kit már ősi hazájukban imádtak. Ezért a költők is, a kik eleintén csak az alsóbb néposztályokból valók voltak, főleg Minervához fordultak, ámbár ekkor már tán a görög Pallas Athene befolyása is hatott. Csak így értjük meg Festus ezen helyét (p. 333): «Scribas proprio nomine antiqui et librarios et poëtas vocabant. At nunc dicuntur scribæ quidem librarii, qui rationes publicas scribunt in tabulis. Itaque cum Livius Andronicus bello Punico secundo scripsisset carmen, quod a virginibus est cantatum, quia prosperius resp. populi R. geri cœpta est, publice adtributa est et in Aventino ædis Minervæ, in qua liceret scribis histrionibusque consistere ac dona ponere in honorem Livi, quia is et scribebat fabulas et agebat.» Így vált lehetségessé, hogy Minerva az Aventinuson is kapott templomot. S ebből az is kitűnik, hogy az aventinusi Minerva ugyanaz mint a cæliusi.

Utoljára még valamit ünnepeiről. — Minerva tiszteletére az úgynevezett Quinquatrus ünnepet rendezték; voltak nagy és kis Quinquatrus napok. Mit jelent e szó Quinquatrus? Varrónál ezt találjuk (lin. lat. V. 3.): Quinquatrus: hic dies unus ab nominis errore observatur, proinde ac sint quinque. Ut ab Tusculanis post diem sextum Idus similiter vocatur Sexatrus et post

diem septimum Septimatrus, sic hic. quod erat post diem quintum Idus, Quinquatrus. Hasonlókép szól Festus; Gellius (N. A. II. 21.) azt teszi hozzá, hogy az *atrus* végzet csak toldalék s nem bir semmiféle jelentéssel. A legrégibb időkben csak egy napon át tartották, azután öt napra terjesztették ki. Preller erre nézve ezt mondja (R. Myth. 260): Indessen hatte man später das richtige Verständniss des Wortes Quinquatrus verloren, daher man dieses Fest nun fünf Tage lang vom 19. bis zum 23. März feierte. Bizonyos az, hogy az ünnep a későbbi időkben öt napig tartott, de ebből az eredeti névre csak nem lehet következtetni. Ily módon nem etymologizálunk. A *quinqu*(e) a Quinquatrus szóban semmi esetre sem jelent számnevet. E tekintetben már Charisius (I. 62) is helyesen mondja: «Quinquatrus a quinquando id est lustrando, quod eo die arma ancilia lustrari sunt soliti.» — A nagyobb Quinquatrus-ról, melyeket márczius 18—22. tartottak, Ovidius (Fasti III. 809—34) emlékszik meg bővebben. Az ünnep első napján nem áldoztak állatokat, mert a monda szerint e napon született volna Minerva. A többi négy napon gladiatori játékokat rendeztek tiszteletére, minthogy — a legtöbb tudós véleménye szerint — harczias istennő volt. Ha ezt elfogadjuk, akkor a római Minervát azonosították a görög Athéné-vel, a mi bizonyára akkor, midőn a Quinquatrus ünnepet behozták, még nem volt lehetséges. E játékokat valószínűleg csak azért rendezték, mert Minervát ki kellett engesztelni; az aventinusi Minerva egyszer tán boszus istenségnek mutatkozott. A gladiatori játékokat 264-ben tartották először Rómában, a mely időtől fogva az ünnepet is öt napon át ülték meg. Nagyon valószínű az is, hogy az ünnepet a sibyllai könyvek parancsára rendezték be, s eleintén csakis azok vettek benne részt, a kik az Aventinuson Minervát tisztelték, de miután a patriciusok és plebejusok között a viszálykodások nagyobbrészt megszüntek, mindazok ünnepe lett, a kik a primitiv tudománynyal és művészettel foglalkoztak, szóval a Quinquatrus állami ünneppé lett. Az ünnep utolsó napját Tubilustrium-nak nevezték, a mely napon az atrium sutoriumban a fuvóhangszereket, melyeket az ünnepélynél használtak, tisztították. Ez a hely a Palatinuson volt. Bekker más

véleményben van; ő így szól (i. m. 376): Tubilustrium am 23. März, welches nicht wie Ovid will, der griechischen Athene gefeiert wird, sondern dem Mars und der Nerine und mit den palatinischen Saliern in Beziehung steht, da es dem Palatium angehört. De hogy miért tartozott volna ez az ünnep Marshoz, azt nem érthetjük. Tán az anciliák, melyeket szintén e napon tisztázták, vezették e gondolatra Bekkert, de nem biztos, vajon ezen anciliák alatt a Saliusokéit kell-e értenünk vagy sem. A Palatinuson ezt az ünnepet tán a régi Róma quadrata emlékére tartották, a mely még soká élt a nép emlékezetében. Így történt, hogy midőn a Ramnes és Luceres szorosabban egybekapcsoltattak, a Ramnes is résztvettek Minerva tiszteletében. — Voltak még kisebb Quinquatrus is, melyeket Junius Idusain tartottak. Az ünnepről Ovidius (Fasti VI. 651 sk.) szól bővebben. A zenészek és fuvolyások ünnepe volt ez, a kik e napon hosszú öltönyben mentek a városon keresztül, míg eljutottak Minerva templomába az Aventinuson, azután Jupiter Capitolinus templomában ettek. A zenészek és fuvolyások e társasága, a mely a nyilvános ünnepélyeken játszott, nagy tekintélyben állt, azért már a legrégibb időkben Jupiter templomában volt szabad étkezniök. 312-ben a censorok ezt megtiltották; e miatt felbőszülve mindnyájan Tiburba mentek, úgy hogy nem volt senki a városban, a ki az ünnepeken játszott volna. A senatus követeket küldött hozzájuk, hogy térjenek vissza Rómába. A Tiburiak először a curiába hívták őket s intették, hogy térjenek vissza Rómába, de minthogy nem engedelmeskedtek, más módon bántak el velök. Egy ünnepen meghívták őket ebédre, hogy énekeljenek, de leitatták őket s alvó állapotban szekereken Rómába vitték. Ott visszaadták nekik régi tiszteletüket s e napot engedték át nekik. Így mondja el a dolgot Livius (IX. 30. 5), Valerius Maximus (II. 5. 4). Hasonlót találunk Ovidiusnál és Plutarchosnál. Ez volna tehát eredete a kis Quinquatrus-nak.

E pontokat akartam kiemelni a Minerva-cultusból. Soraim, ép úgy mint a Saturnaliákról szólók, nem tartanak igényt arra, hogy értekezéseknek nevezzék, csak egyes kétes vagy hibásan magyarázott pontok felderítésére szorítkoznak, s ha csak néhányat is meggyőznek az eddigi vélemények téves voltáról, akkor czéljukat teljesen elérték. Dr. Kont Ignácz.

A HETVENEDIK SZÜLETÉSNAP.

Voss H. J. idyllje.

Zsoltáros könyvére hajolva, a jól melegítő
Kályha tövén, barnán párnázott, szép faragású
Karszékébe' pihent nyugalomban a tisztes öreg Tamm;
A ki az áldott Stolp falunak négy évtized óta
Kántora, mestere és a harangnak is érdemes őre;
A ki a fél falunak, csak az őskor véneinek nem,
Nyujta keresztvizet és hiveit tudományban, erényben
Fölnevelé, nászán játszott, s temetőbe kisérte.
Gyakran imára fonódó kézzel, s halk rebegéssel
Olvasgatta az intő szót, s a vígasz igéit
Mig szeme megmerevült s jótékony szender ölelte.
Ünnepi csíkos mez díszíti a tisztes apót ma,
S mig szemüvegje lecsúszva, galambősz fürtje fedetlen
Czifra ibolyszínű bársonysapkája a könyvön
Fekszik, rókatorok prém rajt' s egy csínos aranybojt.
Mert a szülőnapját most hetvenedikszer ülendi
Számos öröm küszöbén. Hisz egyetlen Zakariása
Jó fia, kit mikoron gyermek volt, zsámolyon állva
Szónoknak láttak, s lelkésznek külde a lelkész,
Ügygyel-bajjal már elvégzé pályafutását
A latin iskola és egyetemtől megszabadult, sőt
Most Merlitz faluban lelkésze az ottani népnek,
Hitveseül kérvén az elődnek helyre leányát.
Távolról küldött postán a dohánya javából,
Szívet erősítő bort is, levelébe' fogadván
Hogy maga is, meg az ő kedves neje is, bizonyára
Megjönnek, ha az út hótól nem lesz betemetve,
Áldását kérvén, az övét, meg a tisztes anyáét.
Már az aranyszinü, jól bepecsételt rajnai borból
Egy kis üveggel atyus délben megivott a mamával,
Koccintván kedves fiuk és felesége javára;
Bár láthatnák is, s mondhatnák néki: «leányom!»
Vagy viruló unokák bölcsője felett, hogy «anyácska»!
S elmondtak sokat ők bú s vígasztelte időkből,
Hogy tünik el baj s gond, mig az aggkor napja leáldoz!
Szólt az öreg: «Lásd már eltöltők ifjukorunkat

Jóakarat, bizalom, s a kitartás czélra vezetnek;
Ezt láttuk mi magunk lelkem, s a fiunkkal is úgy lesz
Lám, mikoron sirtál, azt mondtam: «türelem asszony!
Bizva imádkozzál! Bajhoz közel áll a segítség!
Súlyos a kezdet, igaz, de a bátor czélhoz is eljut!»
Ezt tüzesen mondá ki az agg, s rákezde tanítni,
Mint táplálja az ég a kicsiny madarat, s a virágot.
Végre a balzsamital az atyust jó kedvre deríté,
Édes mámorban pihenő lelkére lehelvén.
Élete párja pedig ment kamráját csinosítni
Mely pihenőjük volt, ha kifáradtak, s ha bizalmas
Vendég jött akkor benn asztalt is teritettek!
Jól kisöpörve porolt, s a padlót hinti homokkal
Ablak, s ágyasház tisztább függönyre teszen szert
A kihuzó asztalt beteríti csinos takaróval
És a verőfényű ablak porlepte virágit
Törli: nyiló rózsát, ibolyát és házi borostyánt,
Májusi liljomot is, mely a kályhán van telelőbe.
Czintányér és tál fénylik fényesre sikálva
A polczon, mig a kék mustrájú stettini korsók
Párosak a fogason, mellettök a lábmelegítő;
Mérleg, mángorló, s a diófából faragott rőf
A zöld zongora is, mit az agg hangolt, s hurozott meg
Ott állott ragyogó tisztán, mig alant a «pedál» volt,
S fönt felütött lappal feküvék egy templomi ének.
Ott van a diszszekrény szárnyas főkkel faragottan
Lába csavarszerü és a kulcslyuka rézbe kerítve
(Elhúnyt anyjától móringul kapta meg egykor.)
Ezt is már leporolta, simán áthúzva viaszszal.
Fennt lépcsőn kutya állt, s egy oroszlán, nagyba' fenekvő;
Mindkettő gypszből; poharak pedzett alakokkal,
Czinkannák meg agyagfindzsák és legfelül almák.
Látva az aggastyánt, mint nyugszik a szender ölében
Halkan a sássál font rokkáról felkelt anyókánk
S a zörgő homokon totyogott, mig elérte az órát,
Azt megakasztá és nehezékét szegre helyezte,
Hogy csak a zörge üveg, s a kakukszó meg ne zavarja.
Akkor az ablakból elnézi a hópehely árját
Mint gomolyog, s a vihar mint zúg kőrisfatetőkben
Varjú lába nyomát küszöbüknél hóba temetve.
Ott állott komolyan, nagyokat bólintva fejével,

Gondolatokba merült, s mond fél szó, fél susogással:
«Szent Isten, mi vihar, s hogy fújja a hó be a völgyet!
Oh be szerencsétlen, ki uton van, s nincs hova térjen!
Vagy ki megéhezvén félrongyban fát szedeget künn,
Hogy meleget nyujtson magzatnak, s nőnek! Ebet sem
Tudna a jó ember kizavarni ilyen rosz időben!
S a fiu mégis jő szülejével örömnapot ülni;
A mit akart, azt már pólyában «akarta». Be furcsán
Ég a szivem, s ime már asztal lábán ül a macska,
Dörmög, s talpával megmossa vigan füle táját!
Ez biztos jele, hogy vendég lesz még ma a háznál!»
Ezzel a tükör elé megyen és igazítja a fejdíszt,
Mit apa félrezavart, csókkal végezve a pert, hogy
Anyjuknak fiu kell unokának, mig neki lányka.
Csak nem restell tán meg az új fejdíszü menyecske!
Halkan ilyet gondolt, a bohóságon mosolyogva!
Az asztal másik végét, hol az agg apa alszik
Béfedi szép finoman mustrált szövetű takaróval
Majd remegő kézzel findzsáit rendbe helyezte
És a szelenczét is, melynek bádogja czukort rejt
Hozva a szekrényből, ama pár dongó legyet űzi,
Melyet az ősz apa, mint hirmondót, télre hagyott meg;
A polczról cserepes pípát vesz, tiszta szopókást,
Zöld, s pirosan bojtost, s czintányért, melyre dohányt tőn.
Elkészülve tehát, hogy gyermekeit befogadja
Nagy vígyázva kiment, hogy a zár valahogy ne zörögjön,
Pergő rokkától szólitja el oszt' a cselédség
Kamrájából ő Marit, a jó házi leányzót,
Ki megabált fonalat lemotóllált volt a szövéshez
Gyors kézzel hiuság, s a takácstól egyre szorítva.
Hívó hangja rekedt s rögtön megszűnik a pergés:
«Hozz égő parazsat, Mari, kályhánkból kikaparva,
Mélyen a fal mellől, mely a szék hátát melegíti;
Hadd pörköljek friss kávét (úgy jobb lesz az íze.)
Forgácscsal fütsél, tőzeggel, s bükkfahasábbal
Nesztelenül, csak hogy felverni ne kelljen apánkat.
Majd ha parázs is lőn, a tuskót toljad utánna,
Hadd pislogjon egész éjjel megvédve hidegtől.
Hetvenes embernek nem szégyen a nyári napokban
Sütkérezni, s meleg kályhánál ülni a télen.
Aztán jó meleg is kell majd a fagyos «gyerekeknek»

S intését követé Mari még kimenőbe beszélve :
«Dermesztő felszél jár, nem jó a viharban utazni
És csak oly ifjú tűz képes megküzdeni véle!
A tehenek, s borjaknak italt nyujték melegítőt -
Sőt meleg almot is adtam alájok. «Riska» s «Virágos»
Bőgtek a vályúnál s kezemet nyalták, ha kapartam!»
Mondá és mihelyest kikaparta a kályha parázsát
Tett bele új tüzelőt, s mig szikrát kelte a fúvó
Szidta a nagy füstöt, könnyes szemeit letörölve.
Szorgos anyókánk meg tűzhelynél állva a kávét
Pörkölgette s a babszemeket keveré fakanállal
Pattognak s barnulnak azok, száll sűrü, szagos füst
S a konyhát, s pitvart is végigaszalja ködével ;
Kürtő polczáról azután levevé a darálót,
Kávét öntött rá, s két térde közé beszorítva
Baljával tartá, míg jobbja bevégzi az őrlést
S gyakran az elföcscsent szemcséket is összekeresve
A durván őrlött kávét papirosra kiönté.
Rögtön elállítá a darálónak recsegését
És Marinak szólott, ki a kályhát tömte be épen :
«Menj Mari zárd a kutyát a sütőkonyhába legottan,
Hogy, ha a szán megjő, ugatása ne bántsa apánkat!
Hát a tiszteletes, s fiam étke, a ponty, van eszébe
Végre Tamásnak ; mert ma a jó plébános is eljön ?
Hozzon még mielőtt besötétül ; mert a mogorva
Képü halász akkor nem nyit bárkát! Ne a zacskó!
Hátha talán még fát aprózna a lúdnak alája,
Itt a szekercze, tehát mondd meg neki ; s még lemenőben
Nézd a galambdúczról, nem jő-é még meg a szánka!»
Csak mondá s a derék Mari immár futva futott el.
A kormos falról baltát, s zacskót leemelvén
A hű Bodri kutyát jó konczczal a házba becsalta,
Messze a kert mentén s kampóval zárta az ajtót.
Ordított is az eb, s zörgette erősen az ajtót,
Ámde mihelyt a kenyér friss sültjét megszimatolta
A kályhára szökött, s négy lábát arra nyugasztá!
A lány meg sietett le a csűrbe, hol a mi Tamásunk
Vágta a szecskát ; mert fázott, Mari mondta parancsát:
«Forgács kell a ludat megsütni, s eredj a halért már
Még mielőtt besötétül mert aztán a mogorva
Képü halász nem nyit bárkát, ha akárki jön érte!»

Szólt ám erre Tamás, csak előbb eltette a szecskát:
«Apró fát, s potykát adok én majd még mielőtt kell
És ha a mái napon leszen ép roszkedvü halászunk
Kedvét majd elüzöm, s magam is kinyitandom a bárkát!»
Igy szólott a derék jó szolga; a lány meg a hóban
Fennt a galambdúcznak tetején tenyerébe lehellve
Állt, dörzsölte kezét, s azzal vállát ütögette!
Hát mig erősebben pillant le a hófuvátagba
Úgy látszott, hogy olyan szánféle sikamlik a hegyről
És csörög a falunak. Lefutott hát gyorsan a létrán
És a szorgos anyát meglepte a hirrel előre,
Őt, ki az ünnepi jó kávéhoz szedte a tejszínt:
«Anyjuk, szánkó jön, még nem tudom, ám hiszem, az lesz!»
Igy Mari, s a megijedt anya még kanalát is elejté
Térdei reszkettek, dobogó szivvel sietett ki;
Lelkendezve futott, elvesztvén még papucsát is,
Míg a cseléd a kaput felzárta. Közel, s közelebb jött
Folyton az ostorhang, s a lovaknak gyors robogása:
Most, most fordulnak be a házba tüzes paripáik,
Szép szerszámban, a szán máris félig kitakarva
A kapunál állt meg, s a lovak futtokba' lihegtek.
«Isten hoz gyerekek, hoz az ég!» mondotta az anyjuk.
«Hát ti is éltek még?» s kezeit nyujtá be a szánba.
«Mérges a felszél: élsz lánykám?» Mire ők meg
Kérték, hogy kímélje magát «Csak hagyjatok engem»
«Gyermekeim» felelé. «A vihartól majd ez a ház óv!
Jó magam ős vasnép ivadéka, fajunk az idővel
Nem gondolt, de manap szellőben is eldül az ifju!»
Mondá s a szánból kiszökő fiut egyre ölelte,
Ifju mennyét prémes lábzsákjából kitakarva
Csókjával hízelgett, s szánólag simogatta.
Aztán kettejöket (balján fia, kis menye jobbján)
Gyorsan a házba hivá, mig a szánt gondozza cselédség.
«Hol marad édes apánk? Születésnapjára csak ép tán?»
A fiu kérdi s legott lecsitítja kezével az anyja:
«Csitt! apjok székén délálmát mostan aluszsza,
Hadd ébreszsze fel őt ifjú nőd gyermeki csókkal,
Úgy lesz igaz, hogy az ég hiveit álmukban is áldja!»
Mondá és halkkal bevezette az iskola tiszta
Szép termébe, melyet padok, asztal s tábla betöltnek,

Itten a télnek jó burkát a szegekre akasztják:
Zuzmaraverte köpenyt, s a menyecske dicsért bekesét is,
Selymes nyakkendőt, s mely az orczát védi, a fátyolt.
Aztán a szeretet könnyével ölelte meg újra:
«Jöszte fiam s lányom! Nos jertek ölembe, szivemre;
Vénségben gyönyörünk, őszüljetek égi gyönyörben:
Egy szív, egy lélek; környezzenek ékes utódok!
Bátran meghalok ím, ha, fiam, meglátlak e mezben
S téged hitveseül, viruló bimbója szivemnek!
Óh te szegényke, egész arczod kipirult a vihartól,
Gyöngyalak, én most már kívánságodra tegezlek!
Hej de szobánk melegebb, s mindjárt elkészül a kávé!»
Két karjával anyust karolá a menyecske, s hizelge:
«Ime, tegezlek már én is, mint édes anyámat,
Mint csak az írásban, mikoron száj, s szív egyesültek;
Mert te szüléd s neveléd kedves fiadat Zakariást
Képmásban, szívben, mondják, apjára hasonlót!
Víg lelkem s kipirult orczám az van s lesz örökké
Még ha a szél sem fúj, s gyakran mondotta atyuskám
Megcsípvén arczom, hogy elölhet utóbb az egészség!»
Akkor szólt a fiú feleségét bémutatandó:
«Vedd lelkedre anyám! Oly gyengéd, mint a hogy itt áll
Szivvel lélekkel szebb multnak ritka utóda!
Hogy apa szívét is valahogy ki ne csenje anyámtól,
Jer, s a szülőnapnak kincsét egy csókba lehelljed!»
S mond a derék asszony, de hamiskásan mosolyogva:
«Óh nem ajándokul azt! Jobb rejlik a láda fiában
Apjuk, s anyjuknak gyönyörűségére, ha tudnád!»
Mondá és férjét kézen megfogta, az anyjok
Csöndesen ajtót nyit, s a «gyermekeket» beereszti!
Ám a menyecske, kinek szeretet mosolyog ki szeméből
Gyorsan előre szökellt és megcsókolta az aggot.
S nagyra nyiló szemmel bámult az, ölelve övéit!

Ford. LATKÓCZY MIHÁLY.

PÉCZELI J. MINT MESEIRO.

A tanító költészet egyik műfaja az apolog, általán a mese.

A mese czélja valamely általános igazságnak, mindenesetre erkölcsi tartalommal s becscsel bírónak érzékítése s alkalmazása. (Szász K. Az Aes. mes. Bpesti Szemle V. k. 317 uj f.)

Az érzékítést concret eset felvétele által eszközöljük, melyből aztán az általános szabályt elvonjuk (u. o. 298. l.). Ama concret esetet mindig cselekvénynek kell hordoznia. Cselekvény nélkül nincs mese.

Már az æsopi mesében is megvan a cselekvény, bár ezt a lehető legnagyobb egyszerűség jellemzi, «egy vonású cselekvényrajz» (u. o. 308. l.) az, a mit nyujt.

Cselekvényről lévén szó, méltán kérdhetni, hogy kik szokásos cselekvő személyei, általán egyénei? A mese egyéneit, alakjait a természetvilág (élő és élettelen lények), a hitrege, néprege, monda egyaránt szolgáltatják.

A természetvilágból vett lények, különösen az állatok szerepeltetésénél általános kellék a lélektani valószínűség, a bárányt p. nem szabad ravasznak, a szelet csendesnek festeni (l. Greguss Költészettan 118. l.).

Ezen alakok az æsopi mesében még merő typusok: bűnök és erények általában (l. Taine: La Fontaine et ses Fables 325. l.) vagyis a róka a ravaszságnak, a farkas a ragadozásnak, a tyuk a kurtaeszűségnek stb. megannyi typikus képviselői (Szász K. u. o. 299. l.). Az Aesop rókái mind egy fajból valók (u. o. 300. l.). A farkas ismeretes panasza, midőn juhon lakmározó pásztorokat lát, hogy t. i. mily nagy zajt ütnek a pásztorok, midőn ő hasonlót cselekszik, hideg, mert határozatlan, másféle ragadozó szájába ép ugy illenék, mint a farkaséba (Taine i. h. 244. l.).

A mese ezen régibb alakjáról jól mondja Taine, hogy az semmi egyéb moralitásnál. Oktató, eszméltető iránya oly mereven lép elő, hogy magát a cselekvényt, az elbeszélést is uralma alá hajtja, sőt az elbeszélés csak ismétlése a tanulságnak (Taine i. m. 322. l.).

Az egész mese tanúlságával együtt egy okoskodásnak látszik, melyben amaz az élőtétel, ez a következtetés. A tárgyat csak a tanulság kedveért találták (Nisard. Fr. irod. t. III. 132. l.). Az æsopi mese nem kerülő útakon tör czélja felé, melyet a kérdéses eszme vagy igazság felderítése, bebizonyítása jelöl, ellenkezőleg azon van, hogy mielőbb hozzá jusson, hogy minél előbb elénk terjeszsze tanulságát. E törekvés szűkebb mederbe szorítja aztán a cselekvényt; e gyorsaság mellett nem jut idő egyéni vonások nyomozására, jellemrajz, egyénítés helyett általános vonásokkal kell beérnie, a minőket s a mennyit a tanulság mérve megenged.

Aesop meséi a *bölcsészeti mese* («fable philosophique» Taine) imez álláspontját jelölik a világirodalomban.

A modern s különösen a költői mese («f. poëtique» Taine) szintén nem lehet el általános és elvont eszmék nélkűl, söt azokat a bölcselötől át is veszi, ámde belőlök egyéneket alakit (Taine 325. l.).

Az egyénítés tényezői: a részletek bősége s az egyéni jellemző vonások türkészése s összefoglalása. Szükséges azonban, hogy azok is, ezek is egy eszme, egy benyomás eszközlésére szogáljanak. Mindaz, mi erre nem hat, mi az eszmének felderítéséhez nem járúl, arra nem foly be, fölöslegesnek tekintendő s a mese szerkezetébe nem illőnek.

Magoknak e részleteknek, tényeknek okbeli összefüggésére, a jellemmel való kapcsolatba hozására kitűnő gondja van a költői mesének, hiszen a logikát uralja, hol az ok egysége rendezi a hatások, okozatok változatosságát (Taine i. h. 340. l.). A bölcseleti mese inkább csak a tényeket jelzi.

A költői mese alakjai egyeznek a bölcseletiéivel, s épen úgy van tanulsága is, mely azok cselekvényében elénk tárúl.

Az alakokat illető lélektani valószinűség törvénye itt mit sem veszt szigoruságából. Sőt az illuzió teljessége, tökéletessége kedveért e törvényt még mélyebben fogja fel s juttatja érvényre a költői mese; hiszen az állatok természete s szokásai s a mi erkölcseink közti kapcsot keresi. Az *oroszlán*ban p. a valóságos királyt megillető és rendszerint jellemző külső fenség több vonásai fedezhetők fel; az alázatos arczkifejezésű, szerény tekin-

tetű, de azért villogó szemű *macska* s hypokritáink közt elég nagy a rokonság ; az *ökröt* jellemző lassúság és komolyság külső vonásai méltán habilitálják őt itélő bírói szerepre az ember és kigyó közt folyt juridikus ügyben (l. La Font. Nodier-féle kiad. 1828 X. könyv, 2. m.); a párja körül szerelmes gyöngédséggel sürgölődő galamb ép úgy Venus madara, mint a boldog házasság találó képviselője.

E külső rokonság adott tény lévén, az állatok a költői mesében, a poetica licentia jogczimén, az emberi társadalom kifejezőiként léphetnek fel.

De nem csupán az emberi társadalom nagy rajzát adja a k. mese, hanem tisztán nemzetivé is szorosbulhat, egy nemzet társadalmi, politikai s irodalmi viszonyaiból szővén cselekvényét, Mi természetesb, mint hogy ez alapon jellemei összetettebbek, cselekvénye meg változatosabb, gazdagabb leszen, mint a bölcseletié.

A költői mesének is van tanulsága. Ámde míg a moralista meseíró egyenesen a végnek, a tanulságnak tart, hogy ezt a cselekvénytől mintegy elkülönítve hirdesse : addig a költői mesében csak esetleg s valamely személy beszédjében nyer kifejezést. Igy elhelyezve, nem rideg parancs többé, hanem tény, elvi jellégét elvesztve a cselekvény tagja, a melyre befoly (Taine 229. l.).

La Fontaine maga figyelmeztet:

> Une morale apporte de l'ennui
> le conte fait passer le précepte avec lui
> (Fables VI. 1. m.)

Ha egyáltalán nem olvadhat így a compositióba s külön elszigetelt helyre szorul, hangozzék mint felkiáltás, vagy a költő lelkéből sohajként emelkedjék fel, vagy mint vágy szálljon fel, így is, úgy is elveszti a száraz didaxis látszatát, a lélek mozgalmaként tünvén elé, s mert érzelem alá búvik, a költészet édes sajátjának tekinti s virágaiból egy maroknyit szivesen hint reája (V. ö. Taine i. h. 328. l.).

Ime a költői mesénél maga a tanulság is gazdagítja a cselekvényt. Igen is helyén van és megmagyarázható a költői mesét értve «a teljes és végképi egyszerűségtől való eltávozás» (Szász K. i. h. 301. l.).

A két mese különbségét világosan feltünteti, hogy a sok példa közül csak egyre utaljunk, «A tekenősbéka és sas» Aesopnál (Szabó Istv. fordít. 61. mese) és «la Tortue et les deux Canards» (La Font. X. 3.). Vagy hasonlítsuk össze p. «Az emberek hibái» cz. meséjét (Phædrus IV. k. 10. m. Szarvas G. fordít.) La Font. «La Besace» (I, 7) cz. meséjével. Álljon amaz itt egészében:

Jupiter két bördöt akasztott ránk; egyet
Hátunkra, telvét minhibáinkkal; s egyet
Mellünkre, tele mások gyöngeségeivel.
Azért nem látja senki önhiányait:
De hogyha más vét, azt birálgatjuk legott.

Phædrus egyszerüen az eredményt jelzi; La Fontainnél (l. a mese tartalmi ismertetését alább) mozgalmas kép tünik elénk; itt a majom, medve, elefánt stb. végül az ember élénkítik a cselekvényt, egymást megszóló versenygésökkel drámaiságot visznek abba, s mi okát látjuk, ama dicstelen versenygés eredményeül, hogy voltakép hogyan és miért jutottunk ama kettős tarisznyához.

Az okszerűség kitünő szerepet játszik a költői mesében.

La Fontaine-nél, a költői mese megalkotójánál, a klasszikus példányai által nyujtott anyag ezért alakul át többnyire, mert La Font. a bölcseleti mese által csak jelzett tényeket megokolja, általános eszméit eseményekké, egyénekké tömöríti, a hézagot, a tények sorozatában, betölti; nem bizonyító, fölösleges részleteket egyszerűen mellőz, egy szóval: «egy változtatást sem tesz ok nélkül» (Taine i. h. 63. l.).

A költői mesében minden vonás, minden részlet egy főeszme hatásos kifezéseért van s csak annyiban jogosult, a menynyiben erre közrehat. Az előadás különféle formái: elbeszélés, leírás, a monolog vagy a dialog, szóval a beszélgetés mind annak szolgálatában állanak, soha sincsenek önmagukért, hanem a cselekvényért, illetőleg az eszméért, melyet a cselekvény kifejez. Innen La Font. eme szabalya:

Conter pour conter me semble peu d'affaire
(Fables. VI. 1. m.)

Nem különben áll a dolog a külalakkal, a kifejezés módjával, sőt egyes szókkal is. Ezek is mind az eszmét uralják. Ha ez komoly, méltóságos; akkor La Fontainenél a külalak minden tényezőit megfelelő ünnepiesség, választékosság lengi át, ilyenkor zeng az ünnepies alexandrin, míg ellenkezőleg a kevésbbé jelentős eszme könnyed gondolat, közönyös tárgy egyszerűbb formában jelen meg és kisebb verssorokat választ.

Az, ki irodalmunkba La Fontaine halhatatlan meséi közül többet átültetni megkisérle, Péczeli József volt (1750—1792), kinek irodalmi működése a francia iskola fejlődésének második stadiumát jelöli (l. Révai M. Élete és Munkái. Bán. 191. l.).

Ha műve czímét olvassuk, mely így hangzik: Haszonnal Múlattató Mesék, Mellyeket Rész Szerínt *Ésopusból* vett Részszerint *Maga* Tsinált stb. (1788), látjuk, hogy ott La Font. nevéről szó sincsen.

Valóban nem is vallja be sehol Péczeli, hogy általán La Font. vont mintapéldánya. Mintha csak restelné La Font. gyüjteményét forrásának megvallani, hiszen hibáztatja benne, hogy néha szántszándékkal esett azon hibába, hogy a keresztyén vallásnak s jó erkölcsöknek rovására gyönyörködtesse a megvesztegetett szíveket (l. «Hazádat és anyai-nyelvedet szerető kedves olvasó» czímű előszavát).

Megírja röviden s feltünőleg kevés rokonszenvvel La Font. életrajzát; itt is egészen elhallgatja La Fontainenek ő hozzá való viszonyát, mely, mint a részletes összehasonlítások kiderítendik, a kölcsönadóé vala.

Meséiben ott is, hol az anyag általán a klasszikus példányokból (Aesop, Phædrus) való kölcsönvételnek tekintendő, a tárgyalás menete, a cselekvény lefolyása, az egész szerkezet La Fontainere utalnak többnyire, mint közvetlen forrásra. Azután ő sem éri be a klasszikus mesék egyszerűségével, kevésszavúságával, hanem La Font. szélesebben körülíró modorát követi, e pontot illetőleg azonban az utánzásnak merőben külső módjához ért csupán: a szélesebb leírás, részletes elbeszélés nála jobbára önczélú, magáért van.

A tanulság az æsopi elkülönzöttségben jelen meg nála: nem tudja a cselekvény organismusába illeszteni. Mert valjon a

cselekvény határkövéűl s a tanulság kezdetéűl szolgáló efélék: Két dolgot juttat ez Olvasó! eszedbe (II. mese), vagy: Ez a rövid mese tzéloz az olyakra (VII. m.) vagy, E pogány mesének ez rövid értelme (XXVIII. m.) nem oly ridegek-e, mint az æsopi Ὁ μῦθος δηλοῖ (Jelenti a mese)?

Tanulságaiban nyilvánul főkép eredetisége — csakhogy kevés szerencsével. Tanulságai ugyanis néha egész egyházi beszéddé kerekednek, ennek felosztásait, részletezéseit formaszerűleg követik, p.

Két dolgot juttat ez Olvasó! eszedbe

Első az, hogy nem kell senkit megutálni
Mert a légy is bosszút tud magán állni
Másik az, hogy a ki végez nagy dolgokat
Ne fujja fel magát stb.

Általán tanulságai ritkán vannak az egyházi szószék intő, korholó vagy buzdító irányának hijjával.

Péczeli tanulságaiban czéloz társadalmi viszonyaira korának: ostromolja a sok kibuvót engedő törvénykezési eljárást, (XI. m.), korholja a faj és nemzettagadó főurakat (VIII m.), megrostálja a község viszonyát a reform. papsághoz (XVIII. m.). stb.

Eredeti, de korántsem szerencsés gondolat volt tőle, a tanulság keretébe, nehány mesénél, egész cselekvényt helyezni s igy a tulajdonképeni s egy cselekvényt megkétszerezni, azaz inkabb ismételni, mert a második mesében a cselekvény ugyanazon tengely körül forog, mint az elsőben, csak személyei változnak.

A mese szerkezetében legtöbb helyt mégis La Font. nyomán jár, hiszen olyan vonásokban tünik fel utánzása, melyek által La Fontaine klasszikus elődjeinek példányait korrigálja, mely vonások tehát La Font. kétségtelen egyéni sajátjai.

Eredeti inventiója tehát nem igen van, a mi azonban nem volna baj, hiszen «világhirű költő is lehet, a nélkül, hogy egynél több jóravaló inventiót birna felmutatni» (Arany J. Próz. Dolg. Zrinyi és Tasso 82. l.).

Az anyag maradhat kölcsönzöttnek, de a kivitelnek, a feldolgozás módjának eredetinek kell lennie. Példa rá: «Sziget ve-

delme», hasonlókép kitünő példa La Font. is, (ki egyébiránt nem egy kitünő inventióval dicsekszik).

Péczeli eredeti inventióval, habogy itt-ott akadnak, nem tud boldogulni, nem tud elbánni; azok nem mesék, melyeket saját inventióiból sző ki. Kérdés: meséknek maradnak-e La Font. remek alkotásai az ő keze alatt?

Vegyük erre nézve számba, hogy La Font. épen meséiben «a legmélyebben nemzeti, franczia» (Nisard i. h. 141. l.) s hogy c'est un Galois, qui parle à des Galois (Taine i. h. 55, l.) — s már eleve hajlandók leszünk a siker nagysága felől kétkedni.

Vegyük számba La Font. egyéniségét: a ,bonhomme' épen nem példányképe a jó férjeknek, kire nézve az egyház és állam rendőri intézmények (Taine i. h. 45. l.); elképzelhetjük tehát már a részletes összehasonlítás előtt, miként bánt el Péczeli, a prédikátor, La Font. egyes helyeivel, melyekben, — La Font.-ben az embert jellemzőleg — a dévaj humor emeli szárnyait, vagy melyekben — írói egyéniséget jellemzőleg — «a maga tájszólamait, kifejező parasztosságát, bájos botlásait» (Nisard. i. h. 143. l.) helyezi el.

La Font.-nek mint írónak jellemzésére nézve meg kell még jegyezni, hogy ő mindent mer eszméjének szabatos kifejezésére, sőt éreztetésére; a tájszavak és a régi nyelvkincs felhasználásában bámulatosan ügyes — amazok használatában gondosan mellőzi a sértő, durva szót vagy kifejezést «a finom társaság irályát folyvást megtartotta» (Taine i. h. 65. l.).

Péczeli imitatóiban szintén kifejezést nyer a pap és író. Pap levén kimeletlenül bánik el olyatén helyekkel (La F. meséiben), melyekben La Font. humora erkölcsi törvény által nem korlátolt repkedést veszen; mint írónak pedig a nyelv nincs oly hatalmában, hogy a tárgyak vagy gondolatok tarkaságának, a jellemek különféleségének megfelelő stylust teremtene, állandó versidoma a magyar alexandrin, páros rímekkel (a franczia iskola versformája). Külső technikája elég korrekt, ügyel a metszetre, rímei általán kifogástalanok (testek-kerestek IV. m.; végett-feleséget, hajnala-vala VI. m.; a lába-nyomába X. m.; lélek-élek XVII. m. stb). Elég folyamatos előadásának, nyelvének élvezetét többször megzavarja a latinos szók belekeverése, melyek a mellett

néha rímként össze is csengenek: titulusunk-virtusunk (XIX. mese) s csak oly szolgálatot tesznek a magyar költői technikának, mint f. a Katalin legendában a következő rímelések:

Hogy lássák az disputálást
És ily erős arguálást.
R. M. Költ. T. I. k. 98. l.

Eszméi általán a szigorú erkölcs törvényétől áthatottak — ámde kifejezéseiben többször nem eléggé választékos, s ha nem is a jó erkölcsöt, de a jó izlést mindenesetre megsérti (V. ö. tekergette rájok irigy szemeit VIII.m. | tsípás szeme X. m. | Vén farát a juhász a hátára tette XIII. m. | vizell az órára XVII. m. | meg-őszült vén disznó XXVIII. m. | a paraszt szörnyen elbődüle XXX. m. | ha mi *élőt* leltek (a hajban) azt benne nem hagyták XXXII. m. | óh ostoba szamár XXXV. m.) s felsége szabadon vitte bőrét XLIII. m. | az irigység miatt düjjedt az ágyéka XLV. mese stb.

A parlagiságtól az ő műve sem ment (v. ö. Ballagi A. A m. kir. testőrs. tört. 281. l.).

Az ikes igék elleni vétségeit Révai magasztalással elegyes megróvással illeti: Magnam nominis celebritatem meruit nostra hac ætate Pétzelius; verum et ille sæpe hic — az ikes igéket érti «secunda forma indeterminata» — labitur (l. Elab. Gram. 934. l.).

Nehéz eldönteni, mint pap vagy író rontott-e többet La Font. bájos alkotásain. Meséket fordít s ezek jobbára predikátiók, erkölcsi elbeszélések lesznek nála.

«Péczeli meséket ada, Merópot és Tankrédet, Alzirt, Zayrt, Voltaire után. 's a Hevey' siralmait . . . . s valljuk meg mind ez szomorú bizonysága vala előmenetelünknek» (Kazinczy. Pály. eml. Tud. Gyüjt. 1828. XII. köt. 102. l.).

La Fontaine meséiben a XVII. század társadalmát, a franczia társadalmat s általán az emberi társadalmat festi (Taine i. h. 74. l.).

Állatokkal eszközli ezt általán. A mese természeténél fogva embert rejt el az állatban, emberi tulajdonságokkal rajzolja az állatokat. La Font. így festé őket (Taine i. h. 181. l.).

Az állatoknak meséiben elénk táruló képcsarnokában a társadalom minden rétege, a királytól le a pórig, képviselve van.

Másrészt általános erkölcsi fogalmakat is egyénít, s ismét többnyire állatok által. Ez La Font. bevallott tendentiája:

Je tache .. tourner *le vice* en redicule
Ne pouvant l'attaquer avec des bras d'Hercule

Tantôt je peins en un récit
La *sotte vanité* jointe avecque l'envie

Tel est ce chétif animal
Qui voulut en grosseur au boeuf se rendre égal.
J'oppose quelquefois par une double image
Le vice à la vertu, la sottise au bon sens
Les agneaux aux loups ravissants
La mouche à la fourmi; faisant de cet ouvrage
Une ample comédie à cent actes divers
(Livre V. I.)

A kétféle képcsarnok elsejét nyissa meg

I. A király.

A király képét La F.-nél az oroszlán viseli. Ő ennek teljes tudatában van s maga is mondja: Je suis rois (Fabl. XII. k. I. m.)

Jellemvonása, a korlátlan hatalom kicsapongásai mellett is, a nemes büszkeség, méltóság.

Nagylelküségét festi Péczelinél «Oroszlán, egér» cz. (XLIV. m.).

Az egér az oroszlán körmei közé esik, ez megkegyelmez életének.

Az egér nem marad hálátlan. A tőrbe jutott oroszlánt, a háló szétrágása által, megszabadítja.

A mesét mind Phædrusnál (IV. Gudius app.), mind La Font.-nél (II. 11.) megtaláljuk.

Az oroszlán nagylelküsége az eszme, s ezt nem egy sikerrel fejezi ki Phædrus és La Font.

Phædrusnál az egérnek kegyelemért kell esedeznie, meg kell vallania botor tettét — úgy szabadul meg. La Font.-nél az állatok királya ez alkalommal megmutatá, hogy ki, s kegyelemkérésre nem várva visszaadja az egérnek életét.

La Font.	Pécz.
Le roi des animaux	de ez *megmutatta*
Montra ce quil était et lui donna la vie	*Ki legyen* s *életét visszadta*
	Mondván: az *állatok* hatalmas *ki-rállya*
	Az ok nélkül való vérontást utálja.

Kétségtelenül a nagylelkűség rajza találóbb La Font.-nél, a néma szép tett ékesszólóbb meghatóbb, nála, mint Péczelinél, hol okoskodás fűződik hozzá. Ám hogy Pécz. meséje imitatió, ezt a következő párhuzamos egymásmelléállítás is kideríti:

La Font.	Pécz.
Ce *bien fait* ne fut *pas perdu*	Nem *veszett* el *a jó*, bár ki *hitte* volna
Quel *qu'un* auroit-il jamais *cru*	Hogy soha Felsége egérre szorulna.
Qu'un lion d'un *rat* eût affaire	

La Fontaine-i reminiscentiákat mutat, «Oroszlán, légy, pók» (II. m.) v. ö. La Font. II. 9.

Az oroszlán La Font.-nél általán nemes királyi a'ak; Péczelinél e nagyságot elveszti az oroszlán az «Oroszlán és társai» cz. mesében (XXII. m.). Egy oroszlánt rajzol, mely a királyi kegytől megfosztva, épen nem királyi módon viselkedik. Fűnek-fának panaszkodik. Önérzetét végre társainak egyike serkenti fel:

Cavallér vagy, könnyű lesz elélned,

s vadászatra vezeti s ennek zsákmányán érezteti vele a munka mézét. — E mese csak annyiban érdemel emtítést, mert eredetinek tekinthető Péczelinél; látni való, hogy Pécz. teremtő erejéről, művészi érzékéről épen nem nyujt fényes bizonyitékot.

2. Az udvoroncz (udvari ember; courtisan).

Az uralkodó kényéhez simuló udvaroncz La Font.-nál a róka. Ravaszság, kitűnő elmeél jellemzik; a mellett bátorság, lélekjelenetét soha sem veszti. Szorult helyzetben minden körűlményt képes és tud kizsákmányolni «mindenből fegyvert csinál».

Péczelinél ilyen szorult helyzetben — kútban találjuk: Róka, Farkas (XX. m.). A róka u. i. a holdnak a kut vizében

visszatükröződő képét sajtnak nézve, leszáll érte a kutba; csalódása kiderülvén, ha furfanggal is, szabadulni törekszik. A történetesen a kuthoz vetődő farkast, inyének az állítólagos sajt felséges izével való csiklandása által, rábirja, hogy a kutpárkányon levő másik vederben lebocsátkozzék, miáltal ő aztán megmenekül.

A mese kidolgozásában Péczeli nyilván La Fontainet tartja szem előtt (Le Loup et le Renard XI. 6.); a mese La Font. inventiója.

La Font.-nél e mese sokkal terjedelmesebb, Péczeli a cselekvényt lehetőleg összetömöríti — ezáltal több oly mozzanatot ejtvén el, melyek azt La Font.-nél élénken színezik s a cselekvénynek valószínűséget kölcsönöznek. Igy La Font. kitünő műérzéke leszámol a természeti tényezőkkel is; lássuk hogyan? A rókának a kutba való lebocsátkozásakor még teli hold két nap mulva már megfogy — félhold — a kerek sajt felére olvad. La Font. rókája természetesen a farkasnak a pompás sajtnak már felét ajánlja fel. A sajt Faunus készítménye, Ió adta hozzá a tejet; Jupiter étvágya e sajt izelésére mindig helyre szokott állni. A sajtnak e sikerült leirását elejti Péczeli; pedig nyilvánvaló, hogy a farkas elhatározására az ily leirásnak be kellett folynia.

A farkas a kut mélyébe bocsátkozik — a róká némán emelkedik fel La Font.-nél. Péczeli rókája meg túl a veszélyen kezd gunyolódva példázgatni:

Hé én is ugy tettem
A feljövés módját eszembe nem vettem
Jól jártam, hogy ide jöttél szerentsére
S kivált hogy nem néztél a dolog végére
Róka vagyok esmérsz, tudod természetem
Mással jót nem teszek, tsalok ha tehetem.

E példázgatás teljesen fölösleges; La Font. rókájánál igen is helyén van a megszabadulás fejében ragyogó szónoki tehetséget kifejtenie; a hódító szónoklat nála természetes eszköz.

3. Az előkelő vagy a nemes.

La Font. az előkelőt általán ugy rajzolja, mint ki sokat tart társadalmi állása felől; szívesen érezteti előkelő voltát az

alsóbb rangúakkal; leereszkedésében pedig mindig van valami sértő, rokonszenvében gúnyos, visszataszító; ez oldalról mutatja be az előkelőt «Le chêne et la roseau» cz. remek meséje (I. 22).

A függés viszonya reá nézve épen nem elviselhetetlen; bilincsei közt a szabádság egész báját nem ismeri ugyan, de a szolgaság érzete korántsem nyomja le. Ezen oldalról lép elénk La Font. kutyájában: Le chien et le loup (I. 5.).

E jellemvonások egy határozott személyben egyesülnek végre, La Font. összesíti őket egy jellemképben — s ez de Jardinier et son Seigneur (IV. 4.) cz. meséjében történik.

Péczelinél az elsőnek (Le chêne..) Tserfa Nádszál (XV. m.) «a másodiknak (Le chien..) Farkas, Kutya (XXXV. m.), a harmadiknak (Le Jardinier..) «Nyul, Taksás, Vadász» (XXX. m.) cz. mesék, illetve imitatiók felelnek. Az első kettő klaszikus tulajdon (v. ö. Aesop 143. m. és Phædr. III. 7.) — az utóbbi — a harmadik — La Font. kizárólagos tulajdona.

Péczeli meséi nem a klasszikus példányok, hanem La Font. említett meséinek imitatiói.

Aesop egyszerűen elbeszéli az olajfa (Nád és *olajfa*, v. ö. La Font. I. 22. és Péczeli XV. «*Tserfa* Nádszál») tragikumát:

Kitartás, erősség s nyugalom felett pörlött a nádszál s olajfa. Míg az olajfa hitványnak és minden szellőre ingatagnak szidta a nádat, ez hallgatott, és nem szólott, de kissé várt. S a mint erős szél támadott, az ingatag és hajlékony nád könnyen kiállta azt, az olajfa ellenben, mert ellenszegült a viharnak, erőszakosan ketté tört. (Szabó Istv. ford.) Péczeli meséjében a drámai elem a dialog nyilván La Font. utánzásávol jutott. A dialog azonban korántsem oly jellemzetes Péczelinél, mint La Font.-nél; ennek tölgyfája ezen szavakat intézi a nádhoz:

	Pécz.
Encore si vous *naissier à l'abri du feuillage*	*Legalább* hogyha már én mellém plántálna
Dont je couvre le voisinage	A *szélnek* könnyebben kis erőd kiállna
Vous n'auriez pas tant à souffrir	
Je vous defendrais de *l'orage*	

És ismét:

comme il disait ces mots . .	Pécz.
Le *vent* redouble ses efforts	A hajló nádatska el sem végzé *szavát*
Et fait si bien qu'il *déracine*	Hogy egy szél *tövestől kitépi* a
Celui . .	tserfát.

Mint bánt el általán Péczeli La Font. meseanyagával, arra jobb példát alig találni, mint azt, melyet «Nyul Taksás, Vadász» (XXX.) meséje nyujt. La Font. egy kertészről mesél, ki a kertpusztító nyul lelövésére felkeseri úrát — ez embereivel megjelen, előbb jót reggeliz; aztán üzőbe veszi csapatjával a nyulat; rémítő pusztítást visznek végbe a kertben — s a nyul mégis megszabadul.

Péczeli taksásánál a földesúr jelen meg «megalázza magát» s a vadászat előtt «paraszt flöstökhöz feni éhes fogát; az üzőbe vett nyul, szörnyű kártevés után a vadász tarisznyájába jut. Péczeli a La Font. meseanyag több költői mozzanatát ejti el, melyek La Font. meséjének majd kedves bájt adnak, majd a nemes jellemzésére nézve lényeges alkotó részek.

La Font. kertje jázmintól és kakukfűtől illatozik, melyek a birtokos leányának, Margitnak, kellemes csokrokat szolgáltatnak.

Péczeli kertjében csak répa, bab, retek, káposzta tenyészik.

A nemes jellemrajza meg feltünően megrövidül Péczelinél. Sértő jóakarata, leereszkedése a kertész serdülő leányával szemben, kit maga mellé ültet, s majd kezét, karját fogja meg, majd kendőjének egyik csúcsát emeli fel — e gyanus magaviselet összeségében, bár a jellemrajz egészéhez tartozik — Péczelinél egészen elmaradt.

4. A hatóság.

La Font. éles tekintete felkeresi a törvényszéki termek komikumát, nevetséges oldalait a komoly birói eljárásoknak humorosan öltözteti mesébe. Ezt satirizálja a «les Frelons et les Mouches à miel» (I. 21. m.); Péczelinél «Méhek, herék» (XI. m.).

A mese anyaga klasszikus tulajdon (Phæd. IV. 13. m.).

A gazdátlan mézen — ez a mese rövid tartalma — a méhek és herék pörlekednek; a darázsbiró előtt folynak a tanuvallomások, a hangyák határozatlan tanuvallomása nem döntvén el

az ügyet, a méhek egyike a mézkészítést ajánlja, mely az igazságot kiderítendi. Az ajánlatot a herék visszautasítják s ez által napfényre jő, hogy voltakép kit illet a méz.

Számba jöhet — Péczeli forrásának kimutatása szempontjából — sőt jelentős mozzanat, hogy a mézkészítés indítványa nála La Fontainevel öszhangzólag egy méhtől kerül ki, míg Phædrusnál maga a választott bíró, a darázs rendeli azt el.

Egyébként La Fontaine-re utalnak a következő egybevetések is:

	Pécz.
A l'oeuvre on connoit l'artisan:	Meg-lehet esmérni kit-kit munkájáról.
La guepe ne sachant que dire à ces raisons	*Sok egyéb tanukat a darázs esketett*
Fit enquette nouvelle, et *pour plus de lumière*	Semmi bizonyosra de mégsem mehetett
Entendit une *fourmilière.*	Elöhivatta a *dolgos hangyákat.*

A birói eljárás hosszadalmas voltának humoros rajza mesteri La Font.-nél, e rajzból csak töredéket nyujt Péczeli, azt is a humor zománczának letörlésével.

5. A középosztály (polgár, szerencsefi [turcaret], kereskedő).

Ez osztály alakjait a gőg, a nagyzás egyáltalán nem jellemzi; polgári állása nem tölti ugyan be minden igényét, elégedetlen; mégis csak azzal kárpótolja magát a magasabb ranguval szemben, hogy ellenszenvet, megvetést érez iránta; makacs; könnyen lázad — mégis gyávának marad.

A mellett azonban okos, tevékeny, gazdálkodó, szűkmarkú (Taine 129, 138. l.). Ez utóbbi oldaláról mutatja be La Font. La Mouche et la Fourmi (IV. 3.) cz. meséje; Péczelinél «Légy, Hangya» (XL. m.)

A mese anyag klasszikus eredetű (Phædr. IV. 22.).

A mese tartalma röviden: a légy verseng, kötekedik a munkás hangyával. Amaz magas hangon, a kérkedés nyelvén elsorolja helyzete dicső előnyeit. Az istenáldozatot Jupiter előtt izleli meg; palotákban lakik; a legszebb hölgyeket csókolja. — A tevékeny hangya épen nem válogat a gyengéd kifejezésekben

az üres szájhőssel szemben; a kérkedés fennen hangzó szólamait való értékükre szállítja le, tartalmatlanságukat kérlelhetetlen logikával mutatja ki.

Bizony dicső, ha istenek vendége vagy
De csak, ha meghivott vagy s nem tányérnyaló.
Királyokat s hölgycsókokat is emlegetsz
Midőn én télre magot gyüjtök szorgosan
Ott látlak enni ganajt a falak körül
Oltáron állssz? Elüznek a hová repülsz.
(Szarvas G. ford.)

Péczeli hangyája sokkal gyengébben replikál:

Király asztalához senki sem hiv téged,
Azért is ott minden néked ellenséged
Mindenünnen mivel nints ortzád, kivernek . .

Abbeli szentségtörésére, hogy «már Jupiter előtt ki-veszem a részem'» nincs is szava, míg La Font. hangyája erős gunynyal illeti:

Croyez-vous qu'il en vaille mieux?

La Font.-re utaló reminiscentia ezen mesében:

. . . d'un *prompt* trépas Cette importunité bien souvent est punie.	*Kész* ellened middig keze az embernek vagy: A melly helyre egyszer le-ülsz vagy leszállasz Többnyire te abból többé fel-nem állasz.
Les mouches . . . sont *chassées*:	Mindenünnen *kivernek*.

A kereskedők ismeretes túlzása áruik finomságának hirdetésében, szintén mesévé kerekedik La Fontaine-nél; ez a tárgya pl. a «Le Singe et le Léopard» (IX. 3.) cz. mesének; az üzérkedés fonákságát festi a L'ours et les deux Compagnons (V. 20); Péczelinél: Vadász, szűts, medve (XVII. m.).

Az áruszállítók vállalkozó szelleme nyer kifejezést a «La tortue et les deux Canards» (X. 3.) cz. mesében; két gunár az idegen országokat látni vágyó teknősbékát kész akár Amerikába szállítani. — Nem lesz érdektelen ezen alapjában Aesop-féle

anyag, meseváźlat fejlődését végig kisérni, Aesop, La Font. és Péczeli meséiben.

Aesop így adja elő:

A tekenősbéka kérte a sast, tanítaná meg repülni. Ennek emlékeztetésére, hogy az nem egyez természetével, még jobban neki esett kérelmével. Körmei közé fogván tehát, s magasra felvivén azt, onnan leeresztette. A sziklára pottyant teknősbéka összezúzott.

(Aesop. 61. m. Szabó J. ford.)

La Font.-nél a motivumok bővülnek s át is alakulnak. Tekenősbékájánál a kirándulás, az utazás indító okául a *kiváncsiságot* veszi. A vállalkozó *két kacsagunár* (uj motivum) szállító eszközül botot (uj mot.) használ, melybe szájával belecsimpaszkodnia kellett a minden áron utazni óhajtónak. A bámuló sokaság a magasba fel ragadott állatot a teknősbékák királyának nézi és mondja, e felséges czím oly csábítóan hízeleg utazónknak, hogy nem állhatja meg szó nélkül, elbocsátja a szállító botot, hogy a tömegnek kijelentse: Királyné! Igen is az vagyok. Megszólamlása vesztét okozza.

Péczelinél az *irigység* hajtja a teknőst a kősziklára, hogy onnan leereszkedve utánozza a sas reptét «az erdők urával verset repülhessen». Természetesen «ezer darabokra szakad.» Péczeli meséje ép oly kevésse æsopi, mint la-fontainei; még az aesopi torzításának sem válik be.

6. A nép.

A nép La Fontainenél a társadalom azon osztálya, mely szellemi képzettségre nézve ép oly kevéssé aristokratikus, mint a mily kevéssé finom érzületű erkölcs dolgában. Szelleme műveletlen; erkölcsei jobbára parlagiak. A kettő közt organikus kapcsolat létezik; mert «hogy az erkölcsök finomuljanak, a gondolatnak kell kifejlést nyernie» (Taine 151. l.).

1. Szellemi korlátoltságát meg is mosolyogja La Font. V. ö. Le Meunier et son fils III. 1. — Pécz.: Juhász, Szamár, Utasok (XIII. m.). La Citrouil et le Gland IX. 4. — Pécz.: Utas, Makk, Tök (IX. m.).

2. A szellem világa reá nézve kevés vonzó erővel bir — anyagi érdekek szolgálatában fogyasztja erőit. Nyomorog, teng, fárad; az élet kényelmét, derüjét nem ismeri s ha törekszik is utána, az érzéki örömben, anyagi jolétben keresi.

E röghöz tapadtságot festi ép oly naivul, mint humorosán: La Laitière et le pot au lait VII. 10. — Péczeli: Egy szegény házaspár XXIII. m.

3. A nép nyomora, insége, megható szánalomra indítják La Fontainet a «La Mort et le Bûcheron (I. 16.), jellemfestésének igazságánál fogva mindenha a szebbek közé fog tartozni meséi közt, v. ö. Pécz. «Jobbágy, Halál» (X. m.).

Péczelinél a «Juhász, Szamár, Utasok» cz. mese nyilván La Font. «Le Meunier et son fils« cz. mesére húz.

A mese rövid tartalma ez: egy juhász szamarát vásárra akarja vinni, nem tudni, mi okból, lábait összekötve rudon viszi oda, illetve akarja vinni, fia segítségével; útközben a vásárra menők figyelmeztetik ezen eljárás fonákságára, a figyelmeztetésnek meglesz a hatása, először is a juhász ül fel a szamárra; jön egy utascsapat, mely gáncsolni valót lel abban, hogy fiát gyalogolni hagyja, a juhász enged s fiát ülteti a szamárra; egy ujabb utascsapat meg a fiúval kötekedik:

Szép gyermek vagy, táthadd ott a szádat
Ki gyalog ereszted meg-őszült Apádat.

Most az apa is a szamárra ül — ekkor meg az izzadó állat lesz a szánalom tárgya, az apa és a fiu meg egyaránt a gúnyé: mindkettő leszál tehát «gyalog mennek» — ekkor is kell akadni egy gunyolodónak:

pajtás láttad mássát ennek?
Néz! paripájok van, mégis gyalog mennek.

A mese alapgondolata, hogy lehetetlen mindenkinek kedvére tenni.

A mese La Fontaine sajátja. A cselekvény kerekségéből nem vesz el annyi Péczelinél, mint inkább a jövő-menő utasok beszédének jellemzetes voltából.

La Font.-nél, midőn a fiú van a szamáron, az utascsapat legidősebb tagja «le plus vieux» korholja az utazás kényelmesb

módját választó fiút; midőn a fiút az apa váltja fel: három *leány* gunyolódik vele. A gunyolódó fél mindig a gyalogos pártján áll.

Azaz jobban mondva: ott az előre haladt kor rokonszenvez az apával, itt meg a leányok, a fiatalság képviselői nyilatkoznak — bár közvetve — a fiú mellett, annak javára. La Font. nem ok nélkül jelöli meg a gunyolódók korát, sőt nemét.

Pêczelinél egész általánosságban «utasok», «más utasok», «utas csata» (V. ö. Bar. Kisd. Szót. «sereg, tsoport»; Gyarm. Vocab. «cohors») gunyolódik.

Az «Utas, Makk, Tökk» cz. mese rövid tartalma, hogy az utas a földön (kúszó) elhelyezett tökk elrendezésében a tölgyfáról lecsüggő kis termetű makkal szemben, czélszerütlen eljárást lát a teremtő részéről.

A tölgy alá megy pihenni
Hogy ellankadt teste déli álmot végyen.

A fáról lehullott makk felserkenti álmából s az elrendezés módjáról más gondolatra téríti.

Péczelinél a tökknek és makknak nem czélszerű elhelyezésén tünődő utas reflexiói a fennálló társadalmi rend fonákságaival kapcsolódnak össze:

Sok agyatlan fejek ülnek a fő sorban
A felséges elmék tsúszkálnak a' porban.

E reflexiók skepsist teremnek lelkében:

Hiszem, hogy mindenek történetből vannak

La Font. parasztjának — villageois — reflexiói nem vágnak ily mélyre, körük is szűkebb; derültebb szinezetüek, s éppen nem vonódnak be a skepsis borúlatával. La Font. Garója szellemi korlátoltságában megnyugvó paraszt, ki szerette volna, ha az alkotó az ő tanácsával él:

C'est dommage, Garo, que tu n'est point entré
Au conseil de celui que prêche ton curé.

E reflexiók annyira megfeszítik csekély szellemi erejét, hogy maga is tart tőle, hogy eszméi zavarólag ne hassanak alvására

On ne dort point, .. quand on a tant d'esprit,

Terhére van az az egy-két eszme is — szokatlan jelenség szellemvilágában; ez eszmék nem terjednek ki a társadalmi rendre; ő nem hasonlít össze analog viszonyokat — s a jellemzés igazsága csak így van megóva, míg Péczelinél az okoskodás veszélyezteti azt.

Az «utas» elnevezés magában ép oly határozatlan, tág értelmű, mint fönnebb «az utasok», «csata».

Péczeli az «Egy szegény házaspár» cz. meséje a «La Laitiere et le pot au lait» szabad átdolgozása; a cselekvény szövésében Péczelinél oly szálakat találunk, melyek P. inventiójából kerültek ki.

La Font. egy vásárra siető tejárus asszonyt mutat be oly szemléltető képben, hogy szinte elöttünk tipeg el könnyű lépteivel, fején a tejes fazékkal. Menetközben képződnek ábrándképei, épülnek fellegvárai: a tej árán fog venni tojást; a tojásokból kelnek ki a csirkék; a csirkék árából kerül ki a malacz; ezt hizlalás alá fogja, a hizó ára fel fog érni egy tehénével s borjaéval, őket a nyáj közt ugrándozni látni mi öröm leend. Képzelődésének kéjétől megittasultan maga is felszökell — a tej kiömlik s oda a borjú, tehén, malacz stb. reménye!

La Font. meséje, tanulságával együtt, lélektani tanulmány az ábrándozásról, hatásáról s a szerepről, mely abban az önszeretetnek jut.

Péczelinél a nő férjestül jelen meg — mindkettő piheni napi fáradalmait; a gondolkozó férj sötéten néz a jövőbe:

. . hogy éljünk feleség
Imé nints házunkban két napi eleség.

A nő távol áll a kétségbeeséstől: van ülő tyukja s meleg képzelődésének ez elég, hogy tarka-barka képekben, a jólét forrását tekintse benne. A tyuk csirkéket költ; a csirkéket «kotzák» követik, árukon «ragasztanak két lovat s szekeret» s aztán

egy nap megyünk fáért az erdőre
Másnap a malomba, onnan a mezőre
Vásárra nyargalunk Váradra s Budára . .

A nő forró képzelődésének a józanabb fantaziájú férj szegi

szárnyát — humorával, illetőleg realistikus felfogásával, mely a hus és vérből álló valóságnak jogait hangsúlyozza:

Hová mégy . . e fáradt lovakon
Holott nem voltak még sem fűn, sem abrakón
Már látom mindaddig kínzod szegényeket
Mig a kutyák vélek nem töltik béleket.

Aztán haragjában:

ollyat *rug* az ágyon, hogy mindjárt leszakadt
. . . eltört a tojás, 's a kotlós meg-halt . .

A rugás motivuma előfordul már Pilpay «santon»-jánál, tehát nem eredeti Péczelinél. Pilpay török barátja (?) santon-ja szintén az üres képzelődés embere, olajkorsóra építi szerencséjét: az olaj árán vásárol majd juhokat, ezek szaporodva nyájat fognak létre hozni. A nyáj árán majd házat is vehet elvégre; ekkor azonban házasságra is kell gondolnia. Megnősül — áma folytonos szerencse némi ellensulyozására — makacs és engedetlen fia születik. Haragjában *megrúgja* — il lui porte un coup de pied s azonban eltöri az olajos korsót. (V. ö. La Font. meséinek Nodier-féle kiad. II. k. 39. l. a jegyzetben.)

A képzelődés e nemű kicsapongását népmesénk is ismeri. Greguss Á. «A két leányról» cz. mese másik felében azt veszi alapul, míg az első rész «a mester» meséjének kivonatos, de kitünő fordítása (Greguss Á. Meséi. 143—146. l.).

A «Jobbágy Halál» cz. mese Péczelinél csak æsopi eredetű (20. m. Szabó J. ford.), ámde a La Font.-féle (I. 16.) átdolgozásnak imitatiója. A mese tartalma közönségesen ismert. E helyütt elég leend az egyezések alapján a közvetlen forrás kimutatására szorítkoznunk. Péczeli meséjének compositiója határozottan La Font.-re vall, mint legközelebbi mintára.

Aesop öregje nem fakadt panaszra, hanem egyszerűen «halált kiáltott». Péczelinél a ‚jobbágy' részletes rajzát adja siralmas életének; panasza egész elegia sorsának mostohasága fölött

La Font: En est-il un plus pauvre en la *machine ronde*:	Talán egy ember sints a' *föld kerekségén*
	A ki annyit sirjoa, mint én
Point *de pain quelque fois*:	*Gyakran* nints házamban egy falat *kenyerem*

La Font. favágója csak általánosságban említi:

> les soldats, les impots
> Le creáncier et la corvée

Péczelinél a magyar jobbágy élénkebben festi helyzetét:

> Egy héten négy napot adok az uramnak (v. ö. corvée)
> — ok nélkül sokszor lefogatnak
> Meg-sem mondják miért? 's hatvant rám vágatnak.

Ámde viszont La Font. favágója az óhajtott halál megjelentével nyugodt s az élet szeretetén nyugvó humorral mondja meg a halálnak, hogy miért idézte maga elé:

> C'est . . a fin de m'aider
> A recharger ces bois; tu ne tarderas guere.

Még Péczeli favágója:

> A rettegés miatt alig lévén eszén

Mondja ugyan:

> Nem birtam fel-venni e fát a vállamra
> 'S azért kiáltálak, hogy add fel hátamra.

De azért

> Talán még most is fut, olly gyors lett a lába.

A «Favágó, Merkurius» (XXVIII. m.) cz. mesének forrását szintén compositiója árulja el. Aesop (44. mese) fejszéjét vesztett favágója «nem tudván hová lenni, ott veszékelt a vizparton». Hermes (= Mercurius) megkönyörül siralmán, lemerül a viz alá majd arany-, majd ezüst fejszével jő fel s kinálja meg, a becsületes favágó azonban csak a fafejszében ismer sajátjára. Jutalmul mind a hármat megkapja . . . .

La Font. favágóját szintén lesujtja a veszteség, könyzápor borítja arczát a sikertelen keresés után s fájdalmának megindító módon ad kifejezést:

> O ma cognée! ô ma pauvre cognée!
> — Jupiter rends-le-moi;
> Je tiendrai l'être un coup de toi.

Ennyiből s nem többől áll panasza, mely egyébként rövidsége mellett is, az igazi fájdalom által szűkre mért — s így meg-

kolt — kevés szavúsága mellett is oly kifejező, jellemzetes! A szegény ember, *gagne pain*-jét vesztette el.

Péczeli embere nem is saját fejszéjét veszti el, hanem azt

melyet kölcsön kére

s különös, hogy mégis zajosabb fájdalomban tör ki:

Istenem!
Látom minden gonosz megesküdt ellenem
Gyermekimnek otthon nem lévén *kenyerek*,
E kis fán reménylém hogy négy poltrát *nyerek* stb. stb.

— Sajátságos, hogy az összecsengő *kenyerek-nyerek*-ben oldja fel La Font.-féle összétételes *gagne-pain*-t.

La Font. utánzása mellett tanuskodik a szegény favágó és Mercur közt kifejlő dialog is — melyre nézve csak La Font szolgálhatott mintául Péczelinek s nem Aesop, ki egyszerüen csak elbeszéli a történetét.

II. Nyegleség.

Talán ez az alapeszméje a vajudó hegyről szóló mesének. V. ö. Phaedr. IV. 22. La Font. V. 10. Pécz. Hegy, egér (XLVI. mese.) Hogy Péczeli nem érte be Phædrus egyszerűségével s inkább hajlott La Font. módjához, a három költő kérdéses meséjének egybevetése önkényt kideríti.

Phædrus igy adja elő a történetet:

A hegy vajudék s nyög vala rémségesen
Nagy a feszültség mindenütt a földszinen
S elvégre mit szül? Egeret. (Szarvas G. ford.)

La Font. előadása szerint a hegy vajudásakor

Chacun, crut qu'elle accoucheroit —
D'une *cité* plus grosse que *Paris*
Elle *accouche d'une souris*

P. Egy nagy hegyre esék egykor gyermekszülés
Mindenünnen a Nép felgyült e tsudára
(v. ö. chacun au bruit accourant)
Szűl mondják *olly Várost*, mint *Bécs*, *Pest*, vagy *Eger*
'S azonban gyomrából *ki-ugrik* egy *egér*.

2. A hálátlanság.

A falánk farkas torkán csont akad meg; a gólya (Phædr. «daru») menti meg a veszélytől; midőn zsoldját kéri, azon hálátlansággal fizeti ki a farkas, hogy érje be vele, hogy nyakát be nem kapá.

A mesét Péczeli (Farkas, Góllya XLVIII.) Phædrus után irja (A farkas és daru I. 8.); bár a gólyát La Font.-től kölcsönzi.

Péczeli is beleesik azon hibába, melyet, nézetünk szerint, Phædrus elkövet s melyet La Font. ügyesen elkerül. Azok vétnek a természeti igazság ellen, La Font. tiszteletben tartja. Mert nem valószínütlen-e mind Phædrusnál, mind Péczelinél, hogy

Nagy kinja megtöré s díjjal csábítgat
Mindenkit, (cepit *singulos* illicere pretio) huzza ki . .
(Szarvas G. ford.)

A sír száján lévén *minden* állatokat
Kére, hogy huzzák ki s *igért nekik sokat.* (Pécz.)

Nem természetesebb-e La Font.-nél, hogy a megszorúlt farkasnak (szerencséjére), a mely nem tudott kiáltani (qui ne pouvoit crier) szerencséjére jő a gólya, s ennek int (il lui fait signe) a fúladozó.

Hogy azonban nem az állat, hanem inkább az ember «a háladatlanság eleven példája — ezt tárgyazzák La Font.-nál, L'homme et la Couleuvre» (X. 2.) s Péczelinél «Ember, Vízikígyó» (XIV. m.). Egy kígyó az ember hatalmába kerül, ez elhatározza vesztét a háladatlan állatnak. A kigyó a háladatlanság vádjával az embert illeti. Az ember tanukat idéz a vád megczáfolására, kik egyuttal itélő birák a vitás ügyben. A tehén, az ökör és a fa lépnek fel e szerepben. A tanubizonyságok csak a kígyó állításának megerősítésére szolgálnak: a tehén hiába táplálta tejével az embert, az ökör az igát csak azért vonta, hogy vénségére a fejszét várja fejére, a fa gyümölcseért, árnyékáért csak kivágásra számíthat.

Az ember mindezeket semmibe véve, ízekre vagdalja a kígyót. A mese egészben La Font. inventiója.

A cselekvény ugyanazon mozzanatokon perdűl le, mint

La Font.-nél, mind Péczelinél, ki meg nem vallott mesterét még a tanulságban is követi e helyt.

Ám lássuk az egyezéseket a kígyó vádjában s a tanuvallomásokban.

A kigyó:	
Le symbole des ingrats Ce n'est point le serpent, c'est l'homme	P. A háladatlanság eleven példája Az ember.
A tehén vallomása:	
«Je nourris celui-ci» . . : «Me voilà vieille» . . : «. . s'il me vouloit encor me laisser paitre»: «. . si j'eusse eu pour maitre: Un serpent».	P. Én tápláltam házát . . Már most, hogy lassanként elfolytak napjaim Ha kieresztene legalább legelni Ha gazdám nem ember, hanem kigyó volna
Az ember:	
«C'est un radoteuse; elle a perdu l'esprit»:	. . . dadog ez a tehén A lába szárába száll agya-veleje
Az ökör:	
Quand il eut *ruminé* tout le cas an sa tête:	De hogy kezdé az-is a kérdést *kérőzni*
A tanulság:	
La raison les (grands) offense:	. . az ok . . boszszontja (az urat).

E mese az emberi háladatlanságot a kegyetlenség bűnével tetézi.

A kegyetlenség fél való színében fellépni, legalább is átall annak látszani, a mi — tehát a jog látszatát hajhássza, innen a tanuvallomások, melyeket maga rendel el, hogy semmibe se vegyen.

Szóval véres tetteit okok alapján akarja végrehajtani. A nyers erő, a hatalom meghódolása ez az igazság előtt (La Font. Nodier-kiad. jegyzete II. 200. l.).

3. Kegyetlenség.

A «bárány és farkas» ismeretes meséjének alapeszméje a kegyetlenség. A vérengző farkas költött okaival azon czélra tör,

melyet az ember a fönnebbi mese szerint magaidézte tanuival akart elérni, hogy t. i. a kegyetlenségét megszentesítse.

Hogy e mese kidolgozásban sem Phædrus a mintaképe Péczelinknek, hanem La Font., ezen összehasonlítás mutatja:

«Most hat hónapja . . hogy gyaláztál»
«Én? . . Hisz akkor még nem is éltem!»
«Úgy, Heraclesre, az apád gyalázott!»
Kiált s megkapva szétszaggatja jogtalan.
Phaed. I. 1. (Szarv. G. ford.)

Si ce n'est toi, c'est donc ton frère	P. A Bátyád volt tehát
Je n'en ai point	Nem látta Nagyságod — az én
C'est donc quel qu'un des tiens;	Bátyámat
Car vous *ne* m'épargnez *guère*	*Ti, Juhászok*, 's *ebek*, mikor együtt vagytok
Vous, *vos bergers*, et *vos chiens*	Semmi betsülletet én rajtam nem hagytok.

4. Bosszú.

Péczelinek «Ló, ember, vaddisznó» (XXXIII.) cz. meséje szerint a még szabadjában élő ló bosszút forralt a vaddisznó (Phædr. *vadkant* — La Font. *szarvast* említ) ellen, mert vizét felzavarta. Az embert keresi fel bosszútervének kivitelére. Az emberi kar ereje s ügyessége a ló sebességével egyesülten áldozatul ejti a vadkant. Ám a ló szabadsága is áldozatul esik, az ember a hasznavehető állatot «bé-köti egy kis istállóba».

La Font. csak általánosságban érinti a pört:

un cheval eut . . différent
Avec un cerf plein de vitesse.

Phædrus specifikálja; igy Péczeli is

Hol szomját oltni szokta volt a ló, belé	P. . . hol kész tanyát tarta (a ló)
Hever az ártány s felzavarja a vizet	A Disznó oda ment, 's vizét felzavarta
És kész a pör.	

Péczelinek mégsem Phædrus, hanem La Font. a mintája:

Lorsque le *genre humain* de *glands* se *contentoit:*	P. Vig éltét *az ember bikkmakkal* tartotta

on ne voyait pas tant de *carosses :*	*Szekérre kotsira* nem vala szüksége
Ane, cheval, et *mule*, aux forêts habitoit:	A *szamarat, lovat* s *öszvért* nem bántotta

A ló La Font.-nál mondja:

Je m'en *retourne* en mon *séjour* sauvage :	Örömmel *térek* már — *szállásomra*
Non pas cela, *dit l'homme . . :*	Hogy-hogy? *mond az ember nem* mégy el barátom
Hélas! que *sert la bonne chère :* Quand on n'a pas *la liberté*	Mit *ér a jó élet*, oda a' *szabadság*

A tanulságban:

Quel que soit le *plaisir* que cause la *vengeance :*	A *bosszúállás* ád kis *gyönyörűséget.*

5. Lázadás (fondorkodás; irigység; rágalom).

A gyomorról s egyéb testtagokról szóló mesének szálai az ó-klasszikus irodalomba nyúlnak vissza. E mese cselekvényében is észlelhető történet; van fejlődése. Aesop előadása szerint:

A gyomor és lábak azon *vetekedtek*, melyik erősebb kettejök közt. A lábak azzal voltak, hogy annyira erősbek amannál, mikép még magát a gyomrot is elbirják. De, felelt ez, ha én nem táplálnálak, majd nem birnátok.

Az Aesop jelezte vetekedés már Pesti Gábornál (1536) lázadássá erősödik. A motivumok is szaporodnak; a *lábakkal* a *kezek* is szövetkeznek:

Az láb és a kéz eccer megharagvának a hasra, hogy csak hivalkodnék, és a mit ők lelnének, keresnének, azt mind fellakná; azt végezék, hogy avagy ő is munkálkodjék, avagy tőlök enni ne kérjen... a kéz nem akara enni adni neki. A has végre éhségnek miatta fogyatkozék; kezdének a többi tagok is megfogyatkozni stb. (l. Magyar Prózairók a XVI. és XVII. századból. Kiadja Toldy F. I. 70. l.)

La Fontainenél (Les Membres et l'estomac III. 2.) a motivumok nem bővülnek; egyébaránt csak általánosan «tagokat» jelez, majd meg részletez:

Les *mains* cessent de prendre
Les *bras* d'agir, les *jambes* de marcher.

Péczelinél már népesebb a tábor, a lázadók közt van a *szem, száj, fül, fej.* (A has és a tagok. XXVI. m.) Fölösleges bővülés. Az eszmei tartalom, a cselekvény magva mit sem szenved vala, ha a szem, száj, fül és fej hallgattak volna, nem nevelik a lázadás zaját. Mert volt-e okuk a lázadásra? Vajjon a szolgálat oly közvetlen viszonyában állnak-e a fül s főleg a száj, mint pl. a kéz és láb, melyeknek *csak* teher jut.

Egyébiránt a lázongó tagok vádbeszédjétől nem lehet eltagadni a jellemzetességnek bizonyos nemét, melyben az önszeretetnek kiváló szerep jut.

Én mint strá'sa reggel, mond a *szem*, felkelek
Vigyázok egész nap nyugalmat nem lelek
A' hastól a' talpig, mindenre ér gondom. —

— Én is felel a *száj*, soha meg nem állok
Intek, dorgálódzom, 's estvig kiabállok. —

— Én sokszor éjjel-is mond a fül, hallgatok . .

A' kéz, egy óránál tovább perórála
Monda . .
Hogy az ő munkája látszik a határon . .

A mese compositiója mégis La Fontaine-re vall. Részletes egyezések is e miótа mellett tanuskodnak.

La Font.-nél a tagok igy vádaskodnak:	P. A has ellen pártot ütöttek a tagok
nous *suons* . .	Mondván hogy tsak hever s ők *izzadnak*
et pour qui? pour lui seul: *nous n'en profitons pas*	V. ö. Mégis a mit gyüjtnek azt egyedül eszi
Notre soin n'aboutit qu'a fournir ses repas	Sem kéz sem láb, annak *több hasznát nem veszi.*

A mese moralja La Font.-nél sem tud észrevétlenül a cselekvénybe olvadni, annál kevésbbé képes arra Péczelinél.

Ceci peut s'appliquer à la grandeur royale:	A jól rendelt ország ollyan méhkas vagy test
	Mellyben
Tout travaille pour elle:	Kész *mindenik* (tag) mindég a *munkára*

La Font. szerint a királyság tartja fenn az iparost, gazdagítja a kereskedőt, fizeti a hatóságokat; élteti a földművest, ad zsoldot a katonának. Péczeli szerint:

A fő a király . .
Pap, katona paraszt ebben lábak, kezek
A' *Pap* int az Isten 's Király védelmére . .

Látni való, hogy Péczeli az országtestnek egy, La Font. által mellőzött tagjára figyelmeztet: a *papra*. E figyelmeztetés Péczelitől mint prédikátortól eredt. — Ez eszmét önti modern alakba Greguss (Mesék 10—11. l.).

A «Sas, Matska, Vaddisznó» (XII. m.) a «kettős ajak», az «áruló szív» átkos működését festi a macskában. A ravasz politikus szomszédjait: a sast és vaddisznót bujtja egymás ellen, illetve teszi félelmetessé egymás előtt. Először is a sasnál kezdi fondorlatát, gondos őrködésre inti, mert a fa tövét ásó vaddisznó, a fa ledöntésén fárad, hogy, mint jós szemével látja

Felfalván egygyenként minden magzatunkat
Gyászos siralomra juttasson magunkat

Ezután a vaddisznóhoz kuszik le, hogy a sas részéről fenyegető közös veszedelemre figyelmeztesse

tudod-e tzélját
Hogy te, 's én odunkból ki-menjünk, azt lesi,
Gyenge fiainkat azonnal megeszi.

A fondorlat eredményt ér. A sas fészkét, a vaddisznó odvát nem hagyja el és élelemről, a lesben állás miatt, nem gondoskodhatván:

tsakhamar fiaik meghalának (a sasnak és disznónak)
Igy kapott a matska *egy* gazdag prédára.

Hát a sassal, meg a disznóval mi történt — erről hallgat Péczeli, pedig Phædrus is La Font. is nyiltan mondják: «éhen halának el övéikkel» (Phædr. II. 4. Szarv. G. ford.) és «la faim détruisit tout» (La Font. III. 6.).

La Font. mesteri rajzát adja a cselszövőnek — a macska képében. Mint «bevégzett politikus» érdekeit ügyesen azonosítja a sas és disznóéival. E jellemvonások már Phædr. macskájában is feltünnek:

Veszély
Fenyeget téged — a sast — s tán engem is szegényt!
Fánkat szándoka kidönteni
Hogy könnyen elfoghassa lent kis kölykeink —

Kicsinyeidre nagy veszély vár — (így riasztja a vaddisznót) —
Mihelyt legelni mégy malaczaiddal,
Azokat elragadni készen áll a sas.

Notre mort (Au moins de nos enfants, car c'est tout un aux mères) Ne tarderas guère	
L'arbre tombant ils — nos nourissons seront dévorés, S'il m'en restoit un seul j'adoucirois ma plainte.	Felfalván egyenként stb. mint fönt.
Lui — a vaddisznónak mondja — dit-elle *tout bas* L'aigle, si vous sortez, fondra sur vos petits. Obligez-moi de n'en rien dire Son courroux tomberoit sur moi.	

La Font. macskája a gyermekeiért remegő, éltét azokéval egybekötő igazi anya remek képe, s ha egyáltalán valamit hibáztatni kellene, az tán azon körülmény, hogy amaz anyai gyengéd szivnek nyilatkozásai a cselszövő macska szájába advák (v. ö. La Font. Nodier-féle kiad. jegyzet. I. k. 146. l.).

Nem annyira a cselekvény megalkotásában, mint inkább a morálban tünik fel e helyt La Font. befolyása

Que ne sait point ourdir une *langue traitresse:*	Mit nem sző a hazug és hizelkedő száj?
Des *malheurs* qui sont sortis	Ennél nagyobb gonosz *nyavalák* házából
De *la boite de Pandore*	Nem jött ki *Pandora iskátulyájából.*
Celui qu'à *meilleur droit* tout l'univers *abhorre* C'est la fourbe rie	*Legméltobb jussal* azt a jó sziv utálja.

A «kígyó és reszelő» mese alapeszméje a rágalom tompasága a szilárd erénynyel szemben.

A mese tartalma. A kígyó műhelybe (kovácsműhelybe Aes. Phædr. és Péczeli szerint — La Font. órásműhelyt említ V. 16.) kúszik; éhes létére a reszelőt kezdi rágni. A reszelő, hiábavaló, dőre erőfeszítését teszi nyilvánvalóvá

Dőre mért akarsz megmarni engemet
Ki mindenféle vasat összeroncsolok
(Phaedr. IV. 7.)

Aesopnál a ráspoly néma a „*menyét*“ erölködéseivel szemben.
(Aes. 81. m.)

Plutót que d'emporter *de moi*
Seulement le *quart d'une obole*
Tu te romprois toutes *les dents*
Je *ne crains que celles du temps.*

mig belöllem elnyalhattz egy *morzsát*
Elébb nyelved és szád búcsút vész' magától
Én tsak az *időnek félek* a *fogától*

A «Béka Sőre» (=hizlalt, hizott kövér marha. Kisd. Szót. Pecus saginatum, Bus v. sus saginata Sándor J.), elvét és tanulságát röviden így jelzi Phædrus: «belevesz a szegény, ha majmol gazdagot» (Szarv. G. ford.). E morál bővül voltakép La Font.-nél (I. 3.); Péczelink sem éri be a rövid inops potentem dum vult imitari tanulsággal. Lássuk minő sikerrel fordítja, illetőleg alakítja át La Font. morálját, melyet a klasszikus becsüek közé számítanak.

Tout *bourgeois* veut bâtir comme les grands seigneurs;
Tout **petit** *prince* a des ambassadeurs;
Tout *marquis* veut avoir des pages.

Minden **kitsiny** *Burger* örömest Gróf lenne
A *Szegény*, a Bárót akarja követni
Költsön kér s azután nem tud megfizetni.

A kicsiny «Burger» és «Szegény» korántsem fokozzák úgy az eszmét s nem fejezik ki kapcsolatukkal — Gróf — Báró — olyan energiával az ellentétet, mint La Font.-nél bourgeois, petit prince és marquis.

Az önteltség, határtalan önszeretet s mások szeretetlen megítélése a vezéreszméje, a cselekvény magva, La Font. La Besace cz. meséjének (I. 7.). Phædrusnál e drámának csak utolsó jelenetét olvassuk (l. fönt). Péczeli Jupiter és minden állatok cz. meséje (XXXVI.) egészben elég hű fordítása «La Besace»-nak.

A mese tartalma. Jupiter összehíjja a föld minden állatait. Azért gyűjti őket egybe, hogy ha tán egyik másik alkatában, külsejében találna valami tetszésre nem valót, módosítását, javítását kivánalmi pontként terjeszsze eléje. Először is a *majmot* szólítja fel nyilatkozásra, mint a mely a külső kevés ékes tulajdonával dicsekedhetvén, bizonyosan fog találni kivánni valót, a hiány pótlására; ám a majom meg van elégedve külsejével, sőt gúnyosan czéloz a *medvére* — nálánál tehát kiválóbb teremtésnek tartja magát — ez meg oly távol áll az elégedetlenségtől, hogy hizeleg önnönmagának s gúnyosan utal az *elefánt* idomtalan nagyságára, öszhangtalan alkatára. A bölcs elefánt nem tömjénez ugyan önmagának, de a *czethalat* már csak mégis igen nagynak (La Font.), szörnyű nagyságnak (Pécz.) gondolja.

A nagy állatokat a kis állatok sora követi. A hangya a kis buzaféreghez képest magát óriásnak hiszi (colosse La Font. Atlas Pécz.).

Az ember a gúnyos megszólás nyilaival saját nemére lövöldöz.

Jupiter a többi állattal minden botorságuk mellett is meg van elégedve; ám az embernél nyilvánuló fokozott botorságot büntetés nélkül nem hagyhatja. A büntetés eszközéül a kettős tarisznyát választja.

Vizsgáljuk Péczelinél a feldolgozás módját, külső módját, összevetve mintájával.

A majom (megszólása) rágalma

pour *mon frère l'ours*, on ne l'a qu'ébauché :	medve Bátyám A sok munka között félbe felejtették.
Jamais *il ne se fera peindre* :	. . . formaját soha nem véteti . . . magát ő le nem festeti

A medve

Glossa sur l'éléphant, dit qu'on pourrais encor:	Az egy elefánt nem tetszik szememnek
Ajoutez à sa queue, ôter à ses oreilles	*Adni kellene* meg sokat *a' farkához* *El* kéne két fontot *venni* a *füléből*

A majom öntetszelgő nyilatkozatát nem fordítja szabatosan Péczeli

Mon portrait jusqu'ici ne ma rien reproché :	*Ábrázatom* semmit nem vethet szememre.

A portrait nyilván arczképet jelent La Font.-nél. (Mátkája *portréját* . . Csok. Dor. 1. k.)

La Font. jelzi az ember mások iránti könyörtelen itéletét: «mai parmi les plus fous notre espèce excella» — Péczelinél ez ítélet alakot, illetőleg tartalmat nyer:

Nagy Jupiter . . szép az én termetem
De a János órrát szüntelen nevetem.
Péter szomszédomnak ollyan nagy a szája,
Mint egy vám-kerekű kalap karimája
Mit nem kén mondanom az István lábáról,
Vagy a Kató komám' fel-púpzott hátáról,
Kedvére szapulni már el-kezdé Borkát
A' mikor Jupiter bé-dugta a torkát.

E részlet eredeti Péczelinél, de vajjon előnyösen ismerteti-e Péczelinek akár teremtő erejét, akár s különösen izlésének fejlettségét? (V. ö. még: az elsőt (tarisznyát) *enyvezte* néki a mellyére, Másikat szegezte háta közepére.)

6. Barátság.

Péczeli «Két hiv barát» (III. m.) cz. meséje két testi-lelki jó barátot fest. Az egyik egy izben éjnek idején barátjához rohan «meztelen kar*dal*», (Debr. gr. és Gyarm. orthographiája) felriasztja alvó barátját, ki rémülten megy elébe. A felriasztott barát részvéttel kérdi a különös megjelenés okát «tán házad feltörték» «vagy tán pénzed a kotzkán elnyerték?» s egyszersmind nyujtja neki «pénzel tölt 'sacskóját» s kötözi is esetleges védelemre szablyáját. Egyik sem oka a szokatlan megjelenésnek, hanem rossz álom, mely «gyilkos kézben» mutatá a felriasztott barátot. (La Font.-nél ‚kissé szomorúnak' tünteti fel az álomkép.)

E mese La Font. Les deux Amis cz. meséjének (VIII. 11.) imitatiója. A barátságról La Font. mindig benső és igaz meghatottsággal ír. Az igaz barátságnak mindenre kiterjedő figyelmét festi a nevezett mesében. Meséjén egyrészt a gyengédség, másrészt dévajkodó franczia szellem ömlik el. Péczeli annak igaz hangját nem találja el — a gyöngédség beteges érzelgéssé

fajul nála; ennek meg ex professo nem lehet, nem akart lenn tolmácsa. A Péczelinél hiányzó részlet:

Vous ennuyez-vous point
De coucher toujours seul? Une esclave assez belle
Étoit à mes côtés; voulez-vous qu'on l'apelle? —

A barátság eszméjét fejezi ki a «Galamb, Hangya» (XXXVII.) cz. mese is. A mese æsopi eredetű (41. m.).

Rövid tartalma: a galamb a vízbe eső hangyát a ledobot szalmaszál által megmenti. Ime a barátság ténye, melyet a hangya részéről hasonló követ: ő meg a vadász sarkát csíp meg akkor, midőn fegyverét a galambra irányozza s míg a vadász

a marás' hellyét . . *vakarja* (La Font. *retourne le tête*
Tsattagó szárnyakkal messze száll előlle . .

E mesét is La Font. után (II. 12.) dolgozza Péczeli. Ime a nyomok.

Le long d'un clair ruisseau buvoit *une colombe*	Egy Galamb a tsergő patakban formáját
Quand sur *l'eau* se penchant *une* fourmis *y tombe*	Nézte . . (A mikor *egy hangya esék e folyóban* a víz . . a kis Hangyának *Tengernek* tetszék
Et dans *cet océan* . .	
Ce (un brin d'herbe) *fut un* promontoire:	*Ollyan vólt* e' fű-szál néki mint egy Bárka

7. Házasság.

A «Vén legény, Vén, és iffju Aszszony» cz. (XXXII.) meséje Péczelinek eredetileg æsopi motivum. (162. m.). Phædrus is utánozza (II. 2.)

La Font.-nél is megtaláljuk (I. 17.).

Péczeli vén legénye nősülni akar, ám a választás nehézségén nem tud győzedelmeskedni; két nőhöz vonzódik egyszerre, egy korosabb és egy ifjú özvegyhez, «megosztotta» tehát magát köztök.

Az előrehaladt kor dere kezd szürkűlni haján, e tarkaságban a fehér szálak a fiatal nőnek, a barnák meg a korosabbnak

sértik szemét. Amaz tehát a fehér szálaknak, emez meg a barnák kihuzogatásához fog. Emberünk feje a két ellenkező szeszély áldozataként — kopasz leszen.

Péczeli forrásának a többi közt van egy határozott kriteriuma, s ez a megcsúfolt agglegény keserű kifakadása : oly mozzanat, mely először is La Font.-nél merül föl.

Je *vous rends*, **dit-il**, *milles graces*, les Belles :	Köszönöm, mond a' Vén, szerelmes Jegyesek
Celle que je prendrois voudroit *qu'à sa façon :*	Látom hogy mindketten ti azt *akarjátok*
Je *vécusse*	Hogy *inyetek szerint éljen* vén mátkátok

A jó ízlés rovására hogyan bővíti néha a cselekvényt, arra itt jellemző példa akad :

Ces deux veuves . .	Két özvegy . .
L'alloient quelque fois testonnant,	Gyakran őszes fejét öleikbe tették
C'est à dire ajustant sa tête.	Ottan fűsülgették s gyengén tsínozgatták
	(V. ö. «a nők kenik-fenik» Phaed. Szarv. ford.)
	Ha mi élőt leltek, azt benne nem hagyták.

Az egyenetlen házasságot rajzolja a «Bagoly, Héjja» is (VI. M.). A bagoly megunja a magános életet, élettársra gondol, hogy «elüznék unalmit rózsás mosolygási». A héjját szemeli ki s nyeri is hitestársúl, az álmos sas jóváhagyásával, ki a házasfrigyet kötőkre az egyházi hatóság egy nemeként tűnik fel.

A kölcsönös csalódás csakhamar megzavarja a házasságot. A bagoly elválásra gondol, s erre nézve a sas forumát keresi fel, lepiszkolják, a hebehurgyán házasodó «a motskot pénzen nem vette».

A kölcsönös szemrehányás, üldözés tovább foly, míg végre «halálra epedtek».

E cselekvénynyel párhuzamban halad az emberek közti «bű bele Balás»-ként megeső házasság rajza — a tanulság keretében.

Ez utóbbi cselekvény mozzanatai rhythmusszerűleg egyeznek az előzőéivel.

A kiábrándult héjja így dühöng:

. . te vak bolond, szegény	Egy helyt a Menyasszony sír, hogy *szegény*
Hogy juta eszedbe, hogy lennél vőlegény:	Részeges azonban korhely a Vőlegény

A bagoly:

Rendre szemlélgeti Hitvese tetemét	A Paraszt elviszi Mátkáját
Hát *látja*, hogy véress az órra s a szájja	Akkor kezd bánkódni, mikor otthon *látja*
S hogy álmában-is *mérges* a formája	Hogy *mérges*, kikapó . .

Péczeli előtt e mese alkotásakor lebeghetett La Font. Le mal marié (VII. 2.) cz. meséje; nem a cselekvény menetében, haném egyes részletekben lehet konstatálni a reminiscentiákat.

La Font. meséjében a férj a zsémbes nőt szüleihez küldi; czivódó természete átkát itt a liba- és disznópásztorok érzik, mely előttük is gyűlöletessé teszi őt. Ezen tapasztalat döntő eredményű lesz a férjre, elvál tőle s azon szörnyű fogadást teszi, hogy azon esetre, ha csak eszébe jutna is valamikor az izgága asszonyt visszahíni: legyen túlvilági büntetése, két hasonló szabasú feleség férjének lennie.

E mesét — melynek egyébként æsopi a motivuma 93. m. — a franczia magyarázó is egészben rossznak mondja, hahogy egyáltatán mesének lehet csak mondani is. A zsémbes nő jellemrajza egyetlen fénypontja e mesének:

Rien ne la contentoit, rien n'étoit comme il faut	
Monsieur ne songe a rien, *Monsieur dépense tout*	V. ö. Részeges s azonban *Korhely* a vőlegény.
Monsieur court, Monsieur se repose	Péczelinél a fiatal feleség: tsak a száját tátja (v. ö. »ne songe a rien»).

A házassági boldogság s erények két mesében nyernek kifejezést az «Egy pár papagály» (I.) és «Hím és nőstény galamb» (VIII.) czímüekben.

Amabban két papagály gyengéden szereti egymást; példás

házaséletet élnek. Az egyiknek azonban egyszer csak baja esik és «szemét elmereszti». Gazdájuk, «a Bölts» tükröt tart a pár-javesztett elé, az öncsalódás varázsa nem tart soká, megtörik, midőn «mint máskor kedvesét tsókolni akarta»; epekedik a kiábrándult fél «míg halálos álom szemeit bé-fogta».

Ennyi az egész. A vékony cselekvény Péczeli sajátja, hahogy cselekvényről szó lehet, mely a leirások s didaxis özönébe fúl. Úgy látszik, hogy ezen értékre csekély mesébe is olvadnak La Fontainei reminiscentiák, nem a leirás dolgában, mert ez La Font.-nél szerkezeti jelentőségű, a mi itt hiányzik, sem a morált tekintve, mely La Font.-nél sohasem száraz didaxis vagy predikátió, míg Péczelinél másutt is, itt is az; — a tükörféle motivum látszik La Font. imitatiónak: un manant au miroir prenoit des oisilions (VI. 15).

A másik mese szerint a hím galamb búzaszemet megy keresni kedvesének — kihez, mellesleg mondva «soha más hím nem fért» a mint ő «más nőstényt nem esmért». — Távolléte alatt egy «bújaság tűzétől felhevült» galamb teszi próbaköre a nőstény hűségét; az önvédelem «négy óránál tovább» tart s nem sebek nélkül, míg végre a haza érkező hím több galambbal szövetkezve «a közellenséget halálig paskolják».

A költő a morálban méltó haragra gerjed «a házasságrontó szemtelenek» ellen.

E mesében, tendentiájára nézve, s ez irányhoz tartozó cselekvény-részletekre nézve La Font. nyilván nem szolgált mintaképül. La Font. sehol sem dicséri a hűséget. E pontban nem érzi rendben a maga szénáját (Nisard. i. h. 140. l.). Ő sohasem vette komolyan a házasságot, sem a magáét, sem a másét, sőt megvallja, hogy más területeken vadászott, s mintha csak azt mondaná, hogy az effajta vad jobb. (Taine i. h. 21. l.)

Mégis e mese cselekvényét vizsgálva, annak szövésében rá kell ismernünk egyes La Fontainei szálakra; a búzátkereső hímgalamb kalandjai, az ölyvek elől menekülése az oduba, nem emlékeztetnek-e a híres «les deux Pigeons» (IX. 2.) cz. mese utazó galambjának megható élményeire?

A du «blé répandu», mely magához csalja, a «vautour», mely ellenségesen rácsap, menekülése (aupres d'une masure)

Péczeliéivel azonos motivumok. La Font.-nél az utra kelt galamb a szerencsétlen, sebekkel tér meg, Péczelinél sem szerencsés a búzakeresésre kiröpült galamb — ám sebektől a honn maradott vérzik. Mondjuk-e azonban, hogy La Font. honn maradó galambjának, bár testi értelemben vett sebek miatt nem szenved, fájdalma mindenha meghatóbb, költőileg szebb leszen, melyet oly gyönyörűen fejeznek ki szavai, melyekkel a kirándulni óhajtót, fészke melegét odahagyót magához akarja bilincselni:

L'absence est le plus grand des maux,
Non pas pour vous, cruel! stb.

8. A papság.

Van Péczelinek néhány eredeti meséje, köztök csak a következők érdemelnek némi figyelmet: Juhász, bakok, juhok XVIII., Pap és napszámosok XXIX. és Király és kapás LV. m.

Egyik sem érdemli æsthetikai szempontból e figyelmet. Szerkezet dolgában még az utolsó válik ki, bizonyos leleményesség jellemzi.

A Juhász stb. cz. épen nem tannskodik inventiójánál fogva valami dús képzelemről. Ime a rövidre vont cselekvény: a juhász nyájával a legjobb egyetértésben él, egyszer csak a bakok összeesküdnek a kedvükben nem járó pásztor ellen; a jámbor juhok hiába vetik magokat közbe

hijjában kérték a *büdös* bakokat
a szegény Pásztornak vég obsitot adtak.

A bakok által aztán szájuk izént fogadott pásztor velök előtt prédál a juhok között.

E mesét aztán megszerzi egy az emberi viszonyokból vett cselekvénynyel. A korabeli reformatus papságnak a község kényétől függő kedvezőtlen helyzetét rajzolja e cselekvény — mely adatainál fogva nem érdektelen: ilyen a pap ellen használt rovás, a kitoló vagy kimaró voks eszköze; a fejér és veres tengeri

ha a veres szemet számosbnak találják
Akkor a jó Papnak ha ninta-is mit enni
Öt-hat gyermekével ki kell onnan menni. —

A mese compositióra nézve egyezik a «Bagoly és Héjjá»-éval

A juhász ellen emelt vádak:	a jó pap elleniek:
gyapjoknál hogy *szebb* a *bundája*:	Ma holnap földes ur lesz . . A Papnénak *Drágább szoknyája* van mint a Birónénak
Lassan sivölt, s *mikor rajtok fordit*: Alig *hallják szavát*, mert tsak tsinynyán ordit	*mikor felül a kar tetejére* *Gyenge szava'* hangja lassan hat fülére.

A mese már alapeszméjében is rossz, mert megengedi-e a mesei valószínüség, hogy a juhász a bakok bármily tömör csapatja elől hátrálni s tova költözni kénytelen legyen? Különös az is, hogy a juhászban az általa képviselt jó pap minden jeles tulajdona mintegy halmozva tünik fel — ha prédát kapott ki a farkas nyájjából, addig üzte, mig azt kihuzta szájjából | Hajló veszszejével őket igazgatta, gyakran *végfalatját* a betegnek atta.

A Pap és Napszámosok cz. mese szerint a pap munkásokat küld szántóföldjére, lelkökre köti, hogy serényen lássanak a dologhoz, ő velök nem tarthat, magas tisztje fogja honn

Ételt kell készítnem lelketek számára

a mindent látó szem felügyeletére bízza őket.

A munkások azonban, egyet kivéve, korhelyek

Délben leülnek s majd estig alusznak

Amaz egy lelkiismeretes munkás fáradságát nagy szerencse jutalmazza meg

mikor izzadt kézzel kapál
'S forgatta a földet, egy tsuporra talál
nézgéli hát pénzzel van tele.

V. ö. egy kapás aranyat talált. Aesop. 82. m.

A jó pap a felajánlott kincset birtokában hagyja, nem fogadja el:

Az Úr hív munkádért mert megáldott vele.

Ennél jobban van gondolva a «Király, Kapás» (Toldy is közli a Magy. költ. kk. II. 143—144. l.).

Egy király utaztában kapásra talál, szóba állván vele, kérdi tőle, mit keres napjában; négy garast, volt a felelet. A kereset csekély voltán ámuló királynak még azt is kell hallania, hogy egy garason a kapás erőt vesz, a másodikat «interesre jó kéznél leteszi», a harmadikat régi adósságainak törlesztésére fordítja; a negyediket földbe vágja. A különös ötlet értelmét nem találja sem a király, sem környezete. A talányosan beszélő kapás így fejti azt meg: az egyik garassal éltét tartja fenn — erőt vesz a föld munkálására; a másik garas fiának nevelésére kél, a ki hálás leszen s a garast interesestül megtéríti; a harmadikkal elagott atyát tengeti; a negyedikkel

tartom egy eladó Lyányom
S Azért mondám, hogy azt mindég sárba hányom;
Mert ez vissza nekem nem fogja fizetni,
Ha férjhez megy, majd rám ügyet sem fog vetni.

Az «okosan tréfáló szó fontossága» illetve talányossága a sarkpontja e mesének, de valjon elégséges anyag-e az a cselekvény megalkotásához? A talányosság más nemével ugyan, de találkozunk La Fontainenél is. Egy mogul álma (Le Songe d'un Habitant du Mogol XI. 4.) rejt ily talányosságot; az egyik álomkép török nagy vezért tüntet fel tiszta s vég nélküli gyönyörök közt az Elysium örök virányain, a másik egy remetét mutat lángoknak és hallatlan kínoknak közepette. Az álom titokszerűségén sikertelen tünődik az álmodó mogul, elvégre is az álomfejtő adja annak értelmét: a nagyvezér túlvilági jutalmának oka, hogy e világi éltében hébe-hóba felkereste a magányt: a szegény remete bünhődésének meg az a nyitja, hogy néha napján bókolni (faire sa cour) járt a nagyvezér udvarába.

E mesében sem történik szorosan véve semmi, hacsak a titokzatos álmat nem veszszük, képeivel, cselekvénynek. Nodier, a magyarázó habozik is mesének mondani e költeményt.

Egészben Péczeli inventiójából származtak a következő mesék: Egy pár papagáj (I), Vad kottza és malattzai (IV), Pujka és tsirkéi (V), Bagoly Héjja (VI), Szarvas, és Borjai (VII), Juhász, Bakok, Juhok (XVIII), Majom és Vadak (XIX), Oroszlány, és társai (XXII), Pap és nap-számosok (XXIX), Utazó

és Hóltt ember (L), Tengeri-Hajós, vadnépek (LI); Király és Kapás LV); tehát mintegy tizenkét mese.

Az egész gyüjtemény ötvenöt meséjének jelentős része, majdnem negyven mese, La Fontaine imitatiójának bizonyul a szoros elemzés folytán. A bevezetés törekedik azon kérdésre felelni, mért tagadja meg Péczeli La Fontainetől az elismerés koszoruját, mi teszi őt félig-meddig hálátlanná La Font. nagy szelleme iránt. — Helyén való dolog, ha Péczeli nem tudja eléggé szivünkre kötni a háladatosságot — ám példája mért mutatja az ellenkezőt a szellem birodalma: az irodalom körében; a költői művek az alkotó szellem édes gyermekei; Péczeli meséi meg La Fontaine remekeit reprodukálják, La Font. meséinek, hogy úgy mondjuk, szülöttei, mindenütt ugyan nem ütnek atyjokra, főleg erkölcsi érzület dolgában, mely náluk tisztultabb, vagy inkább: szigorúbb; ámde viszont hiányzik nálok, vagy nagyban fogyatékos, a gondolat és érzelem azon költői bája s a naiv vagy humoros elbeszélő ajak azon édes zenéje, mely tulajdonok együttvéve mindig elbájolják a La Font. lángszelleme szülötteinek körében mulatót.

Székesfehérvár. BARBARICS L. R.

ANAKREONI DALOK.

(40) Bútalan élet.

Az enyelgős Dionysnak
Szeretem víg deli tánczát,
Szeretem, ha szép fiúval
Iszom egyet s zeng a lantom.
De leginkább szeretem, ha
Liliomfüzér fejemben
A leányok közt enyelgek.
A szivem sehogy se tudja,
Mi az a kaján irígység;
A gonosz nyelv tompaélű
Nyilait kerülni szoktam.
Ki nem állom lakomáknál
A garázda csúf czivódást,
Viruló leánysereggel
Zene szóra tánczra kelve
Vigan élem a világot!

HAZAI IRODALOM.

Homeros Odysseája, I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta *dr. Ábel Jenő*, Budapest, Franklin, 1881. 206. Ára 1 frt.

«Végre egy iskolai Homeros-kiadás, a mely önálló tanulmányokon alapul.» Így lett hirdetve a Pesti Napló jelen évi junius 3-án kelt 152. számú mellékletében a fennidézett munka. «Veress kiadásából, folytatja Ábel úr,» egyetértve az említett ismertető czikkel, «melynek az a főhibája, hogy sokat és rosszul etymologizál, de annál kevesebbet magyarázza a szöveget, csak egy pár jó magyar kifejezést» stb.

A munka, a mint az összhangzó idézetből látszik, önnönmagát dicséri; nem szorul az én dicséretemre. Komolyan mondva, e munkára annyi buzgalmat és szorgalmat találtam fordítva, hogy e nemű philologiai munkák közt keresi a párját.

A munka az említett Előszón kívül áll egy Bevezetésből és az Odyssea három első könyvéből a szükséges magyarázatokkal. A Bevezetés tárgyalja 1. Homeros életét és az u. n. homerosi kérdést, 2. a hang- és alaktant, 3. a verstant, 4. az Odyssea tartalmát.

Az Ilias és Odyssea mikor keletkeztek? erre a kérdésre Á. úr csak kitérőleg felel (11). «Kr. e. a nyolczadik század elején az Ilias és O. már nagyjában olyan alakban volt meg, mint a hogy (azokat) most bírjuk.» «Az Il. és O. eredetileg több kisebb-nagyobb énekből állott, melyek *különböző szerzőktől* különböző időkben költettek. Majd egy-két századdal ezen költemények keletkezése után egy kiváló tehetségű ión költő, kinek neve Homeros volt», illesztette össze e dalokat egy-egy egészszé.

Miután e költemények keletkezése idejét Á. úr nem firtatja, az írás mesterségének ismeretét sem igen kutatta. De Wolf ellenében felemlít egy föliratot 589-ből, a mikor görög zsoldosok hadjáratukat megörökítették. Ha Á. úr csak ennyit mondott volna, ezzel Wolfnak az állítását támogatná, miután ő is e költemények feljegyzését a hatodik század közepére (Peisistratos korszakába) teszi. Következtethetné még Á. úr ebből a feliratból azt is, hogy ha 589-ben már kőfeliratok léteztek, akkor az írás mesterségének elterjedése is nem sokára ezután általános lett. De Á. úr az 589-iki kőfeliratból visszafelé következtet és azt mondja (8), hogy «ha ez időtájban az írás használata már oly általánosan el volt terjedve, hogy műveletlen zsoldosok portyázás alkalmával föliratok szerkesztésével tölthették

pihenésük idejét, szabad feltennünk, hogy két vagy három századdal *előbb*, ha nem is általánosan, de legalább nagyobbszerű irodalmi művek feljegyzésére használatban volt az írás mestersége». Vakmerő egy következtetés az, a tökéletlen kőfeliratról egy korábbi időre következtetni a tökéletesebb írásmesterségre! Aztán ha meg is volt volna az írás mestersége, kinek a számára írhattak volna, ha ez «nem volt általánosan» használatban?

A Bevezetés többi része hasonló szorgalommal van összeállítva, és a tanuló benne a nyelvhasonlítás legújabb eredményei szerint fog mindent megmagyarázva találni. Nem járhattunk utána, mennyire használta fel az Előszóban bevallott szerzőket (La Roche és Ribbek), s a mit ellene mondani fogunk, azok az átolvasás alatt felmerült ötleteink inkább mint buvárlat eredménye.

Mindenekelőtt nagy terjedelműnek tekintjük a 120 lapnyi Bevezetést oly tanulókra nézve, a kik az egész gymnasiumban csak 4 évig tanulják a görög nyelvet. Mert, hogy azt a homerosi nyelvtant megérthesse, már egy évi görög nyelvfolyamon át kellett hogy menjen a tanuló, és ezt Á. úr is feltételezi. Marad tehát csak három év. Ebből a háromból csak egy évet szentelhet Homerosra; s ennek is egy részét ha az alaktanra fordítjuk, mi marad az évből a költemények olvasására? az Il. és Od. 24—24 könyvére?

És mégis egyes dolgok csak úgy oda vannak dobva a szerzőtől, mint valami sphinx-szerű talányok. Pl. mindjárt az elején tiltakozik a szerző, hogy a homerosi alakokat ne merje valaki az attikai nyelvjárástól való oly eltéréseknek tekinteni, a minőket költői szeszély pusztán versfaragás ötletéből alakíthatott. Általában a szerző minden eltérésre szabályt igér és a «poetica licentia» önkényét töröltetni kivánja.

Szerettük volna mindenekelőtt tudni, hogy miért varázsolja elénkbe ezt a poetica licentia-t.

Erre nézve egy rövid magyarázatot óhajtottam volna, hogy az a «poetica licentia» ott ne álljon mint valami deus ex machina. Szerintem előbb el kellett volna mondania szerzőnek, hogy a homerosi versalkotás kötve van bizonyos rövid és hosszú szótagok felváltott egymásutánjához. De akárhányszor találunk rövid szótagot hosszúnak használva és megfordítva, melynek okát a nyelvhasonlítás segítségével nem nehéz megfejteni. Van azonban nyelvtudós a legújabb időben is, a ki a nyelvhasonlítás legújabb vívmányaival nem törődve, egyedül a versméreti kényelmet — nem kényszert, mint Á. úr — tűzi ki főtörvényül. Ilyen a legújabb Homeros-magyarázó *Düntzer*

Henrik, a ki (Fleckeisen Jahrb. f. Phil. u. P. 1867., 353. s köv. lapon: Die metrische Verlängerung bei Homer) sem a kezdő mássalhangzó kettőztetését, sem a digamma okozta hosszakat számba nem véve, az ilyen változó hangminőségekre egyedüli törvénynek a költői *szabadságot* tekinti. «Freilich waren nicht alle Verlaengerungen gleich leicht, und eine folgende Liquida mochte, wenn keine Interpunction dazwischen trat, sie stützen, auch eine Interpunction sie weniger fühlbar machen, aber solche Beihülfen waren nicht nöthig und auch bei ihnen blieb es eine einmal angenommene dichterische Freiheit.»

Tehát nincs többé «poetica licentia». Így kiáltja Düntzernek Á. úr; ő mindent meg akar magyarázni és a költői önkényre semmit sem akar bízni. És mégis úgy tetszett nekünk, mintha Bevezetésében e gyanus szabadságnak némi nyomait találtuk volna, nemcsak ott, a hol a rövid és hosszú szótagok közt kénytelen volt az ingadozást bevallani (mint 23: az α majd rövid, majd hosszú, *nem tudni, miért;* 24: *feltűnő* az η és ε váltakozása; 30: *ingadozik* Homeros), hanem egyenesen ráutal a versméreti kényszerre (30 és 37: a versmérték kedveért; 46: a mint azt a versmérték megkivánja; 25, 92 és 97: metrikus szükségből). Egészen kiábrándultunk, mikor a végén csak azzal lep meg (97) Á. úr, hogy emez ingadozásokat «ha úgy akarjuk, poetica licentiának kell tulajdonítanunk».

Á. úr nyelvhasonlító akar lenni. Egyáltalán igen alkalmatos a nyelvhasonlítás, ha ennek az ember nem teljesen ura, az ingatagság színében tüntetni elő tanait az avatatlanok előtt. Hogy pl. a rövidből hosszúvá vált szótagot megfejthesse, segítségül veszi a magyarázó a régi időtől átöröklött kettős gammát. De a nyelvhasonlítás ezzel nem érte be; hozzá járult ehez még egy másik nem létező hang: *j*. Ezek a nem létező betük — úgy kell hogy tanulja tanítványunk — elestek s nyomokat hagytak hátra hol hehezet, hol hangzónyújtásban. E nyújtást is a képzelt betű hol előre hol hátrafelé gyakorolja. S így sikerül aztán elhitetni a tanulóval bizonyos törvényességnek a *színét*. Csak színét, mondom, mert a mi tanulóink soha sem fognak emelkedhetni a nyelvhasonlító azon színvonalára, melyen mindenütt csak számtani kényszerrel határos szabályokat fogna látni; soha sem fog a mi tanulónk biztonságot szerezni az alaktanban, ha az így meg úgy nem létező (v. ö. Bv. 51, 58, 69) alakok segítségével akarom neki megmagyarázni a létezőket. S a végén nem marad egyéb hátra, mint betaníttatni a homerosi alakokat és az emlékezés segítségével jutni a költemények megértéséhez.

Ha már most Á. úr ehez a modorhoz hozzáadja a Bevezetésé-

ben is említett «ingatagságot» és «verseméreti kényszert», egy se lesz tanítványai közt, a ki tanaiból meggyőződést fogna meríteni. És ezt az ingadozást Á. úr a határozatlanságig fokozta azokkal a gyakori kérdőjelekkel, a melyekkel önmaga vonja állításait kétségbe (27, 28, 42, 47, 50, 52, 58, 72). Hasonló tétovázást árulnak el e szavai, mint: *gyakran, gyakrabban, leggyakrabban* (23, 29, 37, 43, 60, 63, 69, 90), *némelykor* (69, 82, 84), *ritkán* (50, 65), *nem ritkán* (50, 66), *ritkábban* (42, 43, 55), *nagyon ritkán* (49), *szerfelett ritkán* (52), *valószínű, valószínűleg* (25, 26, 27, 38, 71, 84, 90), *többnyire* (36, 46, 55), *talán* (26, 27, 35, 36, 45, 50, 63, 80, 94), *bizonytalan* (26, 27), *nem lehetetlen* (36), *nincsen módunkban meghatározni* (37). E szavakkal élhetünk nagyobb szabású tanulmányokban és értekezésekben, a mikor egy-egy merész állítást szerénységgel akarunk szelidíteni, *de tanuló elé csak biztos adatokkal szabad eléállani*, valamint ő is a tanár előtt a *gyakran, ritkán, talán, többnyire* s több efféle határozatlanságokat kerülni fogja.

A 30. lapon szól Á. úr arról, hogy a kettős gammát bár nem látjuk írva, működni látjuk a szók élén, midőn a megelőző szó rövid zártagját, mely csak egy mássalhangzóra végződik, az emelkedésben megnyújtja. Erre következik egy második szabály: «Sőt még a thesisben is megnyúlnak egy mássalhangzóra végződő rövid szótagok rákövetkező ϝοῖ és (egyszer) ϝεῦ előtt.» Ez nem elég világos. A kettős gamma csak az emelkedésben képes megnyújtani az egy mássalhangzón végződő tagot, a csökkenésben rövidnek marad az. Erre következhetik Á. úr idézett szabálya, de szabatosabban szerkesztve, pl. imígy: A személyes névmás οὗ οἷ ἕ, eredetileg σϝοῦ σϝοῖ σϝέ, a csökkenésben is megnyújtja a megelőző szótagot; Homerosnál azonban példák csak οἷ- és εὗ-ra találhatók.

36. l. A *j* betű is arra van hivatva, hogy annak hozzágondolásával vagy kiestével tagrövidítéseket és nyújtásokat magyarázhassunk meg magunknak. Ilyen *j*-vel kellett hogy kezdődjék ὥς is. Legalább így állítja Curtius (Philol. III. 8.) és veti azt össze a sanskrit *jât*-tal. Á. úr csak kötve hiszi azt, midőn a *j*ως és ὥς közé kérdőjelt szorított, és e miatti szégyenében az egész ὥς-féle bekezdés a megelőző czikk mögé bujt. — Az én véleményem szerint Á. úrnak vagy el kellett volna fogadnia Curtius állítását valónak, kivált ha még máshonnan (pl. Grundzüge d. gr. Etymologie Nr. 616, Christ. Griech. Lautl. 153 kvt., Scherer Zur Gesch. d. d. Spr. 383) is szerzett volna magának meggyőződést, vagy csak az eddigi nézetet tartja fenn. De kérdőjelezni a szót egy iskolai kiadásban czéltalan volt.

A 43. lapon Á. úr egy kérdéses elméletet vett fel, mely úgy, a

mint azt Á. úr adja, bizonyosságra még nem vergődött. Az ο tövűek ου végezetéről van a szó, melyre az átmenetet az οιο és ου között álló οο képezné. A kényszert az οο-ra ilyen példákban találjuk: 'Ιλίου προπάροιθε, ἀνεψίου κταμένοιο, ἀγρίου πρόσθεν és Αἰόλου κλυτὰ δώματα. A hagyományos szöveg mindenütt egy egy rövid hangzó erőszakos megnyújtását követeli a csökkenésben. Az említett példákon kívül még kettő van: ὅου κράτος ἐστὶ μέγιστον és ὅου κλέος οὔ ποτ' ὀλεῖται; mindenütt ὅου ma még megmagyarázhatatlanul áll οὗ helyett. Már Buttmann (Ausf. Gramm. I. 299 j.) és utána Ahrens (Rhein. Mus. II. 161) követelték ὅου helyett ὅο-t, úgy mint 'Ιλίου helyett 'Ιλίοο-t. S ez csakhamar átment újabb nyelvtanokba, át Curtiusba is (Erlaut. zu m. gr. Schulgr. 58). Csak Hartel (Zeitsch. f. ö. Gymn. 1871, 600 kv. lp.) fejtette ki a gyorsan felkapott újítás ellen az aggodalmakat, utalván ἕης megfelelő képzésre ebben a példában (Π 208): φυλόπιδος μέγα ἔργον, ἕης τὸ πρίν γ' ἐράασθε, s mindaddig fentartatni kivánja ὅου alakját, míg további buvárkodásnak majd sikerülni fog οο-nál helyesebb javaslatot teremteni. Á. úr bár hatalmasan kardoskodik (a 60. lapon is) a kétes οο mellett, mégis elég óvatos volt, hogy azt a szövegbe (α 70) fel nem vette.

A 92—97. lpkon igen érdekes versméreti szabályok vannak felsorolva, melyekben a rövid végtagok megnyújtásának magyarázatát lelhetjük. A felsorolt példákról megjegyzésem az, hogy λίσσομαι alatt Ε 358 és ῥωγαλέος alatt ρ 198 meg σ 109 nem ide valók, mivel a megnyújtások csökkenésben állanak. Továbbá nem találom az egyes eseteket rendszeresen összeállítva. Szerintem a δ, λ, μ, ν, ρ, σ kezdetűek után rögtön kellett volna hogy következzenek a digammás kezdetűek és nem magyarázni megint (mint a 39. lapon is) a δεῖλος, δήν, δηρόν-féléket. Ezután következtek volna a pusztán emelkedésben nyújtva használt végtagok esetei (metszet, pontozás, hivó eset), a melyeknél csak azon csodálkozom, hogy Á. úr, ha már eredeti (Homeros előtti) hosszúságot fogadott el, ezt az elvet miért ejtette el a 127 hátra levő rövidségnél. — Aztán csak ne kellett volna mégis az Á. úrtól is eleintén (19) visszautasított poetica licentia-hoz visszatérnie. Sokáig gondolkoztam róla, de higyje el, hogy az a fertelmes «metrikus szükség» a homerosi költészetet a legszebb ékességétől fosztja meg. Hogyan is lelkesülhet az ó-kor szelleméhez szoktatott ifjuságunk oly költészeten, melyet annyi meg annyi kifejezése megválasztására «metrikus szükség» kényszerítette? Homeros költészetében nincs mesterkéltség, nincs keresettség. Hogy a költőt verselés közben a magasabb ihletség csak egy perczig is cserben hagyhatta

volna, azt el sem tudnám képzelni; máskülönben segítségül hívta volna múzsáját, a mint tette is, valahányszor szüksége volt segítségére.

Következik a Bevezetésnek utolsó része: Az Odyssea tartalma és szerkezete (103—120), a mint ezt Faesi is a költemények magyarázatának előre bocsátotta. Csakhogy egészen más czél lebegett Á. úrnak és más Faesinek a szeme előtt. Á. úr áttekintetet akart nyújtani az egész költemény felett és mintegy könnyíteni a tanulón, a ki ritkán jut az egésznek olvasásához. Faesinek a czélja az volt, hogy a költeménynek egy folyékony elbeszéléssel oly színt kölcsönözzen, mintha egyes laza részei egy tervszerűen kidolgozott egészet képeznének. Á. úrnak úgy szólva öröme telik abban, hogy az összefüggés hiányát felfedezheti. — Szerintem egy ilyen tartalmi elbeszélésnek csak rossz hatása lehet a szorgalmas tanulóra, ha neki előre megmondjuk, a mit ő kellett volna, hogy egy bizonyos darab elolvasása után teljesítsen. Elég volt számára egyes részleteket kijelölni a jegyzetekben, hogy azokat a tanuló azután egy összefüggő egészszé alakítsa.

Következik a szövegmagyarázat (121—206). Mielőtt ehez fogok, kiadásunk egy általános rossz szokását kell megemlítenem, s ez a tömérdek idegen (latin meg görög) műszó. Nem tetszhetik-e különösnek, hogy értelmezni akarunk a tanuló előtt ismeretlen (latin vagy görög) szöveget, s ezt megint egy sereg ismeretlennel tesszük? Pl. magyarázza Á. úr β 268, hogy Agamemnon udvari énekesét miért hagyta neje mellett és e végett Athenæusból hat sornyi görög szöveget idéz minden magyarázat nélkül. Hogy némi fogalma legyen az olvasónak az idegenségek sokaságáról, ime összeállítottam egy sereget: accentus, accusativus, a. cum infinitivo, a. respectivus, activum, adiectivum verbale, anacoluthia, anastrophe, analogia, antispastus, aoristos, aoristosi forma, (coniunctivus) aoristija, apokope, appositio, arsis, aspiráló (behatás), assimilatio, assimilálódás; barytonon, bukolikus (cæsura); cæsura, casus obliquus, casus-viszonyok, comparativus, comparativusi, concessiv, coniugatio, coniunctio, coniunctivus, constructio; dactylus, dativus, d. ethicus, declinatio, declinált (szó), dentális muták, dialectus, diæresis, diphthongus, distichon, dithyrambus, dualis, dualisi; elidálás, elidáló (tövek), elidálódik, elidálható, elisio, emendálni, enklitikon, enklitikus, episodok, epitheton ornans, eposz és epos, eposi és epikus, etymologia, euphemisticus; futurum, f. exactum, futurumi; genetivus, grammatikusok, grammatikailag; hephthemimeres, hexameter, hiatus, hyphæresis; imper-

fectum, imperfectumi (alak), imperativusi (alak), implicite, impurum, indeclinabilis, infinitivus, instrumentalis, intensivum, interpolatio, interpolált, interpunctio, intransitiv, ironikusan, iterativ, iterativalak, az iterativa, az iterativumok; kitharódok, kommentár, konkrét, krasis, kritika s talán még kétszer ennyi, hogy elősorolásával ne untassam az olvasót. És mindezek nemcsak így pusztán, hanem összefüggésben is, ragozva, pl. (64): A passivum jelentő módjának imperfectuma és aoristosa activumának sat. (66) A thematikus coniugatio præsensében módjelzővel bíró coniunctivusok sat. (80.) A perfectum activumja participiumjának eredeti ragja (csoda, hogy nem suffixuma), (99) Az α a declinatióban és coniugatióban és partikuláknál elidálódik stb.

Nem kivánom, hogy legyen minden író szigorú purista. Szivesen elnézek az írótól egy-egy idegen szót, kivált ha a megfelelő magyart elég jónak, elterjedtnek nem tartja. De mikor az idegenségek számát Á. úr könyvében ily nagy mennyiségben találni s köztök olyanokat is, a melyeket ma még a Nyelvőrék is magyarosan ejtenek, a magyar műszók iránti elzárkozottság legalább is közönbösséget árul el, Míg az irodalom minden szakában, pl. természettudományban, mennyiségtanban, ipar- és művészetben szakembereink dicséretes törekvéssel csak magyar műszókkal élnek s a hol ilyet nem találnak, újat teremtenek, nyelvészeink nagy része eltűri az idegenségeket vagy nem tud magán segíteni. Ugyan nem akadna egy társaság, a ki a philologusok névmagyarosítási bajain segíthetne? lekötelezhetné inkább a magyarságot, mint ha honfitársaink német neveit bolygatná.

A görög szöveg, úgy találtuk, hogy La Roche szövege (Lipsiæ 1867). Mindenek előtt hiányát leltük a könyvek számozásának az egyes lapok élén, a mi megkönnyítené a lapozgatást. Egyenkint következő megjegyzéseink vannak:

α 29. «κατὰ θυμόν, szívében», t. i. μνήσατο. Fordítása tehát ez volna: (Zeus) megemlékezett *szívében* Aegisthosról. Az a κατὰ θυμόν sehogy sem állhat meg *szívében* értelemmel, ha csak nem jelent az ige szeretetet vagy gyűlöletet, a minők mellé a «szívet» mi is felhasználjuk. De az emlékezést összekötni a szívvel sem a mi fogalmunk sem a nyelv használata nem engedi meg; θυμός-t én egyszerűen az alany személyesítőjének veszem és itt egyértelműnek a visszahatóval (καθ' ἑαυτόν) s akkor e fordítást kapom: mert megemlékezett *magában* Aegisthosról. Ehez hasonló 427.: πολλὰ φρεσὶ μερμηρίζων, sokat gondolkodva *magában* (Á. úr szerint *szivében*). —

α 112.: «προτίθεντο benn a teremben», míg 107. szerint még az udvaron játsztak a kérők ἥμενοι ἐν ῥινοῖσι βοῶν, οὓς ἔκτανον αὐτοί. Hogy jutnak ők egyszerre be? arról Á. úr egy szóval sem világosított fel. Csak sejtetni kivánja velünk az okát, hogy mért óhajtja a kérőket bent ebédeltetni, midőn jegyzetét azzal toldja meg, hogy «a hol a kérők étkezni szoktak».

α 115. «ὀσσόμενος» nem «elgondolkozva», hanem «elgondolva (ha)». Aztán «elgondolkozva» soha sem «zárja magába az óhajtásnak a fogalmát», hanem azt A. úr egyenesen az εἰ-θείη óhajtó mondatból akarja velünk beleértetni ὀσσόμενος-ba.

α 140. E verset Á. úr töröltetni kivánja, a nélkül, hogy a törlést világosan megokolta volna. Azt mondja, hogy παρεόντων csak ott szokott állani, a hol a vendégek elébe tesznek, «a mi épen kéznél van». Tehát a jelen helyzetben, midőn a kérők számára úgy is bő lakoma készült, nem volt szükség ahoz nyulni, «a mi csak kéznél van». A «kéznél levő» eledel alatt értsd tehát az utolsó szükségre félre tett étkeket, s csak így érthető Á. úr kiküszöbölési szándéka. Különben e vers kiküszöbölését már Nitsch követelte. Más kiadók pedig ezt meghagyták és a következőket (141—142) zárjelezték. Még kevésbbé kellett volna Á. úrnak 148-at zárjelezni. E vers állandóan fordul elő a lakomáknál és különösen (146) τοῖσι δὲ κήρυκες μὲν ὕδωρ ἐπὶ χεῖρας ἔχευαν kiséretében, így A 470, I 176. és γ 339. Hogy a vegyítő kancsót egyszer (110) már megtöltötték, ez sem ok az elvetésre, hisz azóta ki is üríthették.— α 195. «a genitivus κελεύθου itt ablativusi értelemmel bir»; az ablativusnak minő értelmével? Á. úr a latin ablativus helyi jelentésére czéloz; mért nem mondja egyszerűen, hogy κελεύθου helyi jelentésű? — α 198. ἔχουσιν, nem «birják hatalmukban» hanem «fogva tartják.» — α 216. Telemachus gyermeki egyszerűséggel beszéli el, hogy ő anyja bizonysága szerint Odysseus fia; vajjon igaz-e, azt ő (Telemachus) nem tudja, hisz saját származását valódilag senki sem tudja. S itt Á. úr a jegyzetben figyelmeztet, hogy «értsd *atyai* származását». Á. úr e megjegyzésével túl akart tenni Telemachus gyermekdedségén. — α 278 megint egy gyanus vers, melyet Á. úr azonnal zárjelekbe foglalt csupán azért, mert ἔεδνα itt ez egyszer oly ajándékokat jelent, a melyeket a szülék adnak leányukkal, holott másutt a kérők hoznak a szüléknek ajándékokat, melyekkel mintegy megvásárolják az eladó leányt. Én ezt a kiküszöböltetésre elég gyanúoknak nem tartom, habár Düntzer megjegyzését, hogy a másodszor férjhez adandó Penelopéval szívesen adnak a szülék is ajándékokat, csak férjet kapja-

nak, e megjegyzést, mondom, inkább elmésnek találom mint helyesnek. — α 320. ὄρνις δ' ὣς ἀνόπαια διέπτατο mindig nehézséget fog okozni a magyarázóknak. «Mint a madár, oly gyorsan (ἀνόπαια) repült el», vagy «mint a madár a magasba (ἀνόπαια), úgy repült el (tünt el)». Á. úr fordítása mind a kettőt egy mondatban adja: «oly *gyorsan* mint a madár eltávozott (felrepült) a *magasba* (ἀνόπαια) az Olympusra», úgy hogy a kérdéses szó kétszer van fordítva, s az ember nem tudja, melyik görög szóra találja a másikat. Különös, hogy a tartalom (B v. 104.) szerint Athéné «madáralakot öltött és elrepült.» — α 344-ben Ἑλλάς az egész Görögországot jelenti, s annyiban tér el szokott értelmétől, a mennyiben egyebütt csak Achilles birodalmát jelenti. Megengedem gyanus voltát e helynek, de épen zárjelezendőnek nem tartom. Valamelyik szavalónak a műve lehetett a toldat, s a gyűjtő oda felejthette.

β 28. ἵκει jelen értelemben fordítva *ér* nem jó; τίνα χρειὼ τόσον ἵκει csak így fordítható: «kit *ért* akkora baj?» Mult értelmét l. La Roche Hom. St. 96. — β 58. ἔπι(=ἔπεστι) mellett ἀμῦναι igenév mégis követelt volna egy kis nyelvtani magyarázatot. A tanuló jó hogy olvassa a fordítást: «a ki *képes* volna elhárítani», de fel nem foghatja, hogy hogy jutott hozzá, ha csak nem követeli Á. úr tőle a iurare in verba magistri-féle elvet. — β 105. ἐπήν jegyzetben Á. úr, úgy látszik, más szöveget magyaráz mint a magáét. — β 257. Hogy λῦσαν személytelenül áll *(feloszlatták)*, ez a megjegyzés reánk nézve felesleges és érthetetlen, miután mi mindig így szoktunk. A németre nézve bir az jelentőséggel, a ki ilyenkor így kell hogy mondja: *man löste auf* vagy *es wurde aufgelöst.* — β 274—280. verseket is Á. úr megfoghatatlan bátorsággal zárjelezi. A magyarázó tisztje tulajdonképen nem abból áll, hogy, a hol ő akadályokat lát, ott mindjárt karddal vágja ketté a gordiusi csomót. Ám fedezze fel, a mit kifogás alá tehet; de ha a legkisebb okokat találja a kétes helyben a megtarthatásra, óvja meg azt. Az ilyen nyakra-főre kiküszöbölhetném csak hirhedtté teszi Á. úr kiadását, de kedveltté a tanuló ifjuság előtt soha. A kérdéses versek pedig élénken emlékeztetnek Homeros mondására pl. az Ilias VI. könyvében, midőn Glaukos és Diomedes találkoznak, szóba erednek és az előbbi emettől azt kérdezi, hogy isten-e vagy ember; s itt is a két fogalom feltétes mondatok alakjában van részletezve: εἰ δέ τίς ἐσσι βροτῶν sat. A ki e verseken kivetni valót talált, az Bekker volt és utána Friedlaender (Analecta Hom.), és az is csak a 276. és 277-et illette. Hogy az ellenkezőjéről (De ha te nem vagy Odysseus és Penelope fia sat.) való említés ne

szolgálna Telemachus buzdítására, azt csak Á. úr hiszi; mi épen egyik szónoki fogásnak tekintjük, hogy a költő a buzdítást az ellenokokkal is folytatja. — β 316., 317. Á. úr Telemachust sokkal ravaszabbnak és alattomosabbnak akarja feltüntetni, mint ezt a költő e versekkel tette. Én hiszem is, hogy egy mai korbeli költő be nem vallatta volna Telemachussal oly őszintén az intézkedéseket, melyekkel T. nyiltan fenyegeti a kérőket. Á. úr e verseket is kizárja; én igen illőknek tartom T. szájában azon biztatások után, a melyeket az imént kapott Athénétől. A 235. és kvt. versek is csak úgy nyernek gúnyos színezetet, ha megelőzőleg T. erős fenyegetve szól a kérőkhöz; továbbá ἐκ Πύλου (326) is épen T. szavára illő egy à propos. — β 351. διομένῃ, így és nem ὀϊομένῃ; a hehezet ilyetén jelzése szükségtelenné teszi a kettős pontot.

γ 119. «ἐτέλεσσε aoristos a cselekvés befejezését jelzi.» Aligha fogna τελέω ige egy más időben is egyebet jelenteni mint befejezéseket; s így az adott megjegyzést legalább feleslegeseknek tekintjük, még ῥάπτομεν félmulttal is szembe. Az idők használata Homerosnál még nincs úgy kidomborítva mint később az attikai íróknál, hogy mindegyik időnek külön-külön feladatot lehetne minden egyes esetben juttatni. Vegye csak pl., ha úgy tetszik, γ 459—463-at, a hol a félmult a független multtal csak amúgy váltakozik, és kisértse meg a tartósságról meg befejezésről szóló elméletét ezekre alkalmazni. Saját nyelvünkből és költőink nyelvezetéből itélve, aligha találunk magyarázatul a homerosi idők használatára is más okokat, mint 1. az igének bizonyos időalakokhoz kötött használtságát, 2. a költő ízlését és 3. a versméretet, mely bizonyos szóalakok megválogatását követeli. — γ 193. Nestor elkezdi beszélni, mi sors érte a görög hősöket Trója pusztulása után, s legelőbb Agamemnon megöletését mondja el: Ἀτρεΐδην δὲ καὶ αὐτοὶ ἀκούετε .... ὥς τε Αἴγισθος ἐμήσατο λυγρὸν ὄλεθρον. Á. úr megfoghatatlanul a jegyzetben *Menelaosra* fogja a megöletést és nem Agamemnonra. Eleintén a cserét sajtóhibának vettem, de alább (196) azt olvasom, hogy καταφθιμένοιο «megholt, nem *megölt*». Tehát még sem érti Ἀτρεΐδης alatt a «megölt» Agamemnont? Pedig alább (248) maga Á. úr mondja, hogy «Agamemnont megölték», míg Menelaos kalandját Nestor csak később (317. kvt.) beszéli el. — γ 221. Á. úr az egész versnek teljes fordítását adja, s elfelejtkezett, hogy csak magyarázni volt hivatva. — γ 349. ῥήγεα aligha «vánkos»; inkább vászonnemű, lepedő, melyyel a derék alját borították be. Grashof Hausger. 22. Ueberzüge. — γ 362. εὔχομαι εἶναι magyarázata után eleget sóvárogtunk, de,

a hová útasít, α 180. alatt is csak adósunk marad Á. úr. — γ 469. Ez egyszer tért el Á. úr La Roche kiadásától és követve a Palatinust írt ποιμένι-t a szövegbe. Csakhogy akkor a jegyzetbeli παρὰ Νέστορα nem akar összeegyezni ποιμένι-vel. — γ 486. ἀμφὶς ἔχοντες «a jármat (nem jármot) magok körűl bírva» érthetetlen egy értelmezés a h. «szét tartva» v. «nyakra öltve».

Legyen szabad még egynehány szót ejtenem Á. úr nyelvezetéről és magyarságáról. Leszámítva az említett idegenségeket, magyarsága elég világos, néhol igen bő is, mint pl. γ 62.: «ἔπειτα mint a magyar aztán, *gyakran csak egyszerűen* utal egy sat.» Az a *gyakran csak egyszerűen* felesleges egy szószaporítás. Hasonló bőbeszédűséggel van szerkesztve még több ily jegyzet. Néhol (pl. α 203, β 312) elegendő volt volna a Bevezetésre utalni. Mint a Bevezetést, úgy jellemzi a határozatlanság a jegyzetet is; többek közt a «vagy» két háromféle véleményt is sorol fel, pl. α 84, 91. γ 382, 411. — A magyarság jellemzésére szolgáljanak a következő esetek: helyesirásilag az idegen származású melléknevek hol kicsiny (*cyprusi, római, herakleiabeli*) hol nagy kezdő betüsek (*Aethiopok, Kyklops, Kolophonbeli*); mint igealak feltünt *legyél* (α 302), mely sem irodalmilag sem nyelvtanilag még nem nyert helyességet, mint névalkotás *fékhetetlen* (β 85); ragok helytelen használata, mint (B v. 40): a visszahozó névmás alakjai .... mutató névmások-*nak* szerepelnek, (B v.47.) vocativus-*nak* szerepel, B. v. 42) az ων-*ná* való összevonás; idegen szókötés: (B. v. 47) πόληι πολεϊ-re *megy vissza* (ist zurück zu führen), (B. v. 29) apokopét *szenvednek* (erleiden), (α 190) a bajokat *szenvedi*, (γ 297) a sziget nyugati *csúcsán körűl*, (α 414) nem is hagyom magamat hírek által *rábeszélni*; magyartalan szórend, mint (133. l.): a czithera zenéje *nem folyvást* kisérte az éneket, (138) σταίη feltételt is és óhajtást is *magában foglal*, (167) ezen verset már az alexandriai kritikusok *interpoláltnak tekintették*. (γ 33) minthogy az áldozati lakomán ez alkalommal nagyon sokan *részt vettek*; mondatszerkezet, mint (β 300): a hőskorban a disznók sertéit leperzselték, *nem pedig* leforrázták, (β 428) nagyot zúgott a hullám, *a hajó haladván*; mondatalkotás, pl. mindjárt az eleje a Bevezetésnek: «Azon költő, kinek köszönhetjük ..., Homeros volt, ... ki nem csak sat.» Helyesebb: «Homeros volt az a költő, kinek ...., ki ...». Alább: *Ennek daczára és bár* a görögök történeti s földrajzi tudományának is kiindulási pontját képezte, minek következtében költeményei az iskolai tanítás fő tárgyai voltak *és a görögök belőlök* merítették míveltségök legnagyobb részét, személyisége mégis satt.» Vagy B. v. 15.: «Bár ő

is nem ritkán a közönséges morál és az epos méltóságát illető korlátolt nézetei által vezettette magát állítólag interpolált versek kiküszöbölésénél és talán sat.» — Sajtóhiba aránylag kevés van és figyelmes tanártól könnyen kiigazítható: legfeltünőbb (B. v. 40.: *Az elöljárónak* a h. *a névelőnek.*

A könyv kiállítása a kiadó becsületére válik, s a tankönyv más hason kiadások mellett méltó helyet foglalhat.

Nagy-Szeben. VERESS IGNÁCZ.

T. Maccius Plautus Trinummusa. A főgymnasiumok VII. osztálya számára magyarázta és bevezetéssel ellátta *Gerevics Gusztáv* királyi főgymn. tanár. Ára 70 kr. Budapest. Lampel Róbert (Vodianer F.) könyvkiadása, 1880. XXXI. és 109. lap.

A Gerevics Gusztáv magyarázta «T. Maccius Plautus Trinummusá»-nak eddig két birálatát olvastuk: dr. Ábel Jenőtől (Egyet. Phil. Közl. V. évf. IV. füz.) és Putnoky Miklóstól. (Középt. Tanáregyl. Közl. XV. évf. 17. sz. jun. 1.) Dr. Ábel Jenő birálatát aláirjuk. A mit ő mond el róla, abban megnyugodhatnánk; csakhogy ő nem mond el mindent, mivelhogy nem akar plautusi «Commentator commentatus»-sal előállani s a műben előforduló tévedések «az iskolában könnyű szerrel helyreüthetők». S ha a mű magyarságát semmibe sem veszszük, igaza is van. Avval előállani magam sem akarok, sőt ezt a néhány megjegyzésemet sem írtam volna le, ha nem olvasom Putnoky Miklós birálatát. Birálatának e szavai: «A mű legsikerültebb részének jelezhető az, mely tulajdonkép a tanuló kezébe való, a jegyzetek». — «Gond van fordítva arra is, hogy a tanuló ne csak szó szerint helyesen, hanem szép tiszta magyarsággal is fordítson». — «Az előszóban jelzett német és angol segédkönyvekben foglalt anyag feldolgozását és átültetését constatálom». — «Vajha szerző vállalatát folytatva, Plautusnak egy más játékával is gazdagítaná irodalmunkat» — mondom — birálatának e szavai birtak reá, hogy dr. Ábel Jenőnek e lap hasábjain megjelent birálata után néhány megjegyzésemnek helyet kérni bátorkodjam. Mindent magam sem mondok s mondhatok el; de a mennyit elmondok, — gondolom — annyival is vethetek egy kis világot a kiadásra magára s Putnoky Miklós birálatára.

De térjünk a dologra.

A magyarázó az 538. vershez írt jegyzetében «ex me» alakhoz írt magyarázatot, jóllehet az ő szövegében (Wagner kiadásából) «ante» alak van. Tévedése onnan eredt, hogy saját szövegére nem is

nézve szóról-szóra lefordította Brix magyarázatát, a kinek szövegében csakugyan «ex me» van. — A 398. jegyzetben ezt írja: «suæ és illi ellentétek» ; (Brix szavai) s az ő szövegében illi nincs is, hanem suæ és illam importunam tempestatem. — A 675. jegyzetben ellene mond magamagának: «Innen világos, hogy aqua és Cupido nem olvasandó «aquæ cupido»-nak (Brix szavait szóról szóra fordította), s az ő szövegében mégis «aquæ erit cupido» van. — Az 562. jegyzetben «sodes» magyarázatára utal a 224. jegyzetre. Ott azonban semmi sincs. Brixnél sincs; itt épen sajtóhiba van 244. helyett, s ez a sajtóhiba ott tündöklik a magyar kiadásban is. — A 806. jegyzetben atenim magyarázatára hivatkozik a 705. jegyzetre, de ott szó sincs «atenim»-ről. Brix is hivatkozik s nála van is szó róla ; csakhogy a magyar magyarázó a 705. jegyzetet megrövidítette s az «atenim» alakot kihagyta s most mégis hivatkozik rá. — Az 553. jegyzetben utal «hospitiumst calamitatis» magyarázatánál a 314. jegyzetre. Brix is utal. Brixnél meg is van; de a magyar jegyzet ismét megrövidülvén, a kérdéses kifejezés belőle kimaradt. — Ép így járt a 704., 919. jegyzetekben. — A 657. jegyzetben (ut = qualem) hivatkozik a 47. jegyzetre, s ilyen számú jegyzete nincs is. Ép így a 953. jegyzetben (qui quidem) hivatkozik az 552. jegyzetre Brix is. Brixnél megvan ; de ő ezt a jegyzetet kihagyta, ilyen számú jegyzete nincs is, az 551. alatt közli. Ilyenek: 968., 364. j. s még talán több is; nekünk elég ennyi is, mi már ennyiből is okulunk.

Lássunk a magyarázataiból is egynéhányat.

A 109. jegyzete: «Ad paupertatem prostratum esse: ezen ige a lealacsonyodás és a koldusbotrajutás fogalmát igen megfelelően fejezi ki». (!) Hogy ezt megérthessük, legyen szabad ide igtatnom Brix szavait: «Für protactum, wie man früher las, ist mit Recht von Ritschl ? nach Bergk prostratum hergestellt worden, da protrahere (aus einem Versteck oder dem Dunkel hervorziehen) ganz unpassend ist, während prostratum esse den hier nothwendigen Begrieff der Erniedrigung, des an den Bettelstab Gekommenseins enthält». — A 156. jegyzetben így magyaráz: suom sibi = ei, a possessiv reflexivum (suom) a neki sajátos — magnetikus (!) vonzerejénél (!) fogva az igéhez tartozó ei-t nemcsak a maga közvetlen közelébe vonta, hanem sibi-be történt átváltozás által teljesen a reflexivitásba vette fel». (Brixből szóról szóra.) Úgy e hogy kritikával készült ? ! — «A 187. jegyzetben: παῦσαι: Pl. (autus) többször használ görög szavakat, néha tréfás hatás előidézése czéljából, más helyeken, hogy affectatiót fejezzen ki, némely helyütt minden belátható

ok nélkül». (Most már tehát belátod miért, úgy-e tisztelt olvasóm ?) Hát itt miért tért el Brixtől, a kit különben szent irásnak tart, pl. az 545. jegyzetben Brix után ő is így fejezi be a magyarázatot: «Mi birta rá a költőt ezen kitérésre a Campanokat (!) illetőleg (mert nem áll lényeges összefüggésben az ager-rel és nem idéz elő Stasimus részéről semmi viszonzást), nem tudjuk». Ha Brix nem érti, még megbocsáthatjuk neki ezt az őszinteségét, de ha mi magyarok nem gondolkozva utána mondjuk, hogy nem értjük, az már megbocsáthatatlan; hiszen a dolog oly egyszerű: Philto tökéletesen meg van arról győződve, hogy a szántóföld borzasztóságát ecsetelve, Stasimus nagyon elvetette a sulykot, gunyolódva kötekedni kezd vele: «Én mindent elhiszek, a mit mondasz (pedig eszeágában sincs v. ö. 546. és 555. vers.); de a campaniai (hiresek voltak elpuhultságukról s kéjelgésükről) mégis csak edzettebb ám, mint a syriai» (hiresek voltak munkásságukról s kitartásukról). Hát nem kötődés ez, mikor az ember félvállról véve valakinek állításait, egy-egy mellékesen elejtett szón akad meg? S ha ezt megértette volna Brix (s vele a magyar magyarázó is), belátta volna, hogy az 552. jegyzete is (a magyar kiadásban 551.) rossz. Halljuk magyarul: «A relativ mondat (qui quidem = si quidem is) Philtonak gyenge kételyét foglalja magában Stas. tulzott leirásával szemben, azért Stas. további erősítésekre ösztönöztetik». Dehogy ösztönöztetik, ép azt feleli: hospitiumst calamitatis, quid verbis opust? tehát épen be akarja fejezni szavait, s be is fejezi. Szóval Philto gunyolódva viczczel a rabszolgával s a rabszolga nem érti meg gunyolódását. Hát ez a kritika? Szóról szóra átvenni mindent? Vagy mikor idézőjelben (a mely nála fordítást jelent), a 468. jegyzetben nem a 468–473. verset fordítja le, hanem a Brix szabad fordítását, vajjon kritikával dolgozik-e? (A hely hoszszabb levén, csak utalok reá.) S még németből is hogy fordít?! A 193. jegyz. sed quid ais? «aber hör' einmal» (Brix) «ugyan hallgass» (Gerevics), pedig magyarul: «ugyan te, hallod-é ?» vagy a 133. jegyz. (non ego .... redderem) «ich hätte ihm nicht auszahlen (ἀποδιδόναι) sollen?» (Brix) «nem kellett neki (pénzt) fizetnem?» vagy a 177. jegyz. «an ego paterer» «kellett-e türnöm, engednem?» s a 178. jegyz. «eius essetne ea pecunia» «kellett-e engednem, hogy azon pénz a vevő birtokába kerüljön?» Ide való ez a magyarázat is: quorum unus surrupuerit currenti cursori solum (1023. v.) = quorum unus .... surripuit (!), vagy «quod manu nequent tangere tantum fas habent, quo manus abstineant» : csak annyit tekintenek szentnek, a mihez nem nyulnak, a mennyit kezükkel elérni nem képesek

(288. jegyz.)». A 107. jegyzetben «auctorem» helyesen mondja «testem», mivel azonban Brix (rosszul) utána teszi «als Bürge», ő mindjárt lefordítja «kezes». — A 244. jegyzetben sodes és sultis alakokról így ír: «Mindkét alak az imperativusnak, melyhez járul, némi kedélyes szint kölcsönöz és a beszélőnek parancsát vagy kérelmét hatályosabbá teszi» s a 266. jegyz. «sis = si vis gyakran köttetik össze az imperativusokkal a parancsnak némi enyhítése czéljából» stb. A 495. jegyzetben így magyaráz (azt már nem Brix után) (Mirum, quin tu illo tecum divitias feras: ubi mortuos sis, ita sis ut nomen cluet), «Stasimus, kinek illett volna Philto okos beszédét megdicsérni, tréfásan így szól: én ugyan hiszem, hogy te Acheronba viszed magaddal a gazdagságot, hol végre halálod után lész (!) valóban Philto, azaz az emberek előtt kedves, mint neved (φιλέω-tól) hangzik. Mert a földön, mivel igen takarékos vagy, az emberek kevésbbé szeretnek». Így magyarázzák nálunk Plautust! Magyarul így van: «No az kellene még csak, hogy oda is magaddal vidd a gazdagságodat: ha egyszer meghaltál, légy legalább akkor olyan, a milyennek a neved hangzik (kedves, mivel akkor itt hagyod a vagyonodat).» — Az 593. jegyz. [si ager nobis saluos est: etsi admodum in ambiguost etiam nunc, quid ea re fuat] ... «ha csak a földbirtokot sértetlenül megtarthatnók (!)» hiszen így a rá következő mondatnak nincs értelme; helyesen: «csakhogy legalább már a szántóföld bántatlanul marad meg számunkra: bárha még most stb.» — A 138. jegyz. Edepol mandatum pulcre et curatum probe: «Gunyorosan. Valóban szépen bízta rád vagyonát, ügyeit Charmides; te pedig hűségesen gondoskodtál azokról (!)» Hogy ellapult az a szép mondat! (Bizony szépen ebre bízták a hájat.) — A 364. jegyz. eo non multa quæ nevolt eveniunt, nisi fictor malust: «azért nem történik bölcs emberrel sok olyas, mit nem akar, ha néha ő maga szerencséjének rossz kovácsa». — Hát ez a magyarázat: quindecim dies, az angolban: a fortnight, a francziában «quinze jours», a németben: «vierzehn Tage» (402.), vagy ez: «ezen a gazdagok által használt kenőcsöknek száma egy kötetet venne igénybe — főleg ha a kötet modern kiadók által nyomatnék», hát ez mi? De már be is fejezem a magyarázatidézést; a szives olvasó találhat ott még többet is ilyest. Nekünk ennyi is elég arra, hogy okuljunk: Ez hát a Putnoky Miklós helyes fordítása!

Hát még a kiadás magyarsága! Ez a legbosszantóbb. Alig van egy néhány jegyzet, a melyekben, ha nagy botlások nem, de legalább a szenvedő alak ott ne ragyogna. Idézzünk erre is valamit. A 147.

jegyz. «Call.(icles) felhívja (!) Meg.(aronides)-t, ügyelne (!), nehogy (!) őket valaki kihallgassa, és hogy (!) a köv.[etkező] közlés folytán is időről időre körültekintsen.» — a 140. jegyz. «Calliclesnek ezen szavai némileg megzavart rendben jönnek elő (!). Ugyanis (!) Megaronidesnek méltatlan feddése által (!) nagyon felingerülvén Callicles, felzavart lelkiállapotának nyoma az itt észlelhető homályban nyilvánul (!)» (Hát még a mit mond!) — «A későbbi latin szerkezet összetétellel történnék» (!) (411.) — «szabad ég alatt kellend (!) maradnia» (423.) — «megkiméllhetted volna magad a fáradságtól nekem mondani (!), hogy szerencsét kivánjak nővérednek» (!) (581.) — «Curtiusnak — munkájában — új nézetekkel találkozhatni (!), melyek nagyon megérdemlik, hogy elolvastassanak (!) azok részéről (!), kik» stb. (594.) — «Lysiteles ugyanis Philto atyját (!) arra kéri, engedné (!) meg neki, miszerint (!)» (II. felv. 2. jel.) — «Attól tartva ugyanis, nehogy (!) roszakaróinak anyagot szolgáltasson (!)» (626.) — «észhiányban szenved» (199.) — «a megteendő dolog tovább halad és folytattatik» (162.) — «mily kevésre becsültetik (!), midőn valaki nyomorba jutott» (257.) — «hátrányos (!) javaslatokat tesz» (!) (238.) — «a fogalma — fekszik» (293.) — «szelid kifejezések által enyhítette» (327.) — «annak (!) elmaradhatatlan következményeként» (II. felv. 1. jel.) — «szívesen hallottam beszédeit» (203.) — «félbeszakítja beszédét — kérdés által» (67.) — «a mit mondandó vagyok» (66.) — «komikus hatás gyanánt szolgál» (397.) — ragályos (75.) — részesülő (114.) — gunyorosan (138., 328., 334., 581 !) — ennek folytán (158., 227. e. h. következtében) — raglap (168.) — képviseli (156.) — vonzerő (156.) — horderő (918.) — előjön (265. e. h. eléfordul) — kétely (551.) — kincstárnok (404.) — De ki tudná most mind elésorolni ?! Elég nekünk ennyi is, hogy megismerjük Putnoky Miklós «szép tiszta magyarságát».

Még egyetmást. «Ille cuculus», magyarul «füles bagoly» (245.) — A 345. v. magyarul: «jobb restelni, mint megbánni, bárha mindkettő ugyanannyi betű (betűből áll) is». — Az 554. vers szójátéka így adható vissza magyarul: «A sorsnak bárminő csapásait keresi az ember, ott megláthatja». Ph. «Megtalálod te a csapásokat (ütlegeket mutat) ott is, másutt is». — A 609. v. prænestei «tam modo»-ja magyarul is dialectussal fejezhető ki: «êppeg az imênt» «mondaná a prænestei». — A 891. v. «Pax»-a magyarul talán «Csitt» lehet, a mely a 888. versnek is megfelel s a 891. v. szójátékára is alkalmas: «Mintha csak azt mondanád, ha valamit reád bíznék, «csitt» s tüstént oda van». — Az 1021. v. nevei magyarul talán: «Ragaddmegi,

Farkaveri, Morzsafali, Gyűrűcsipi, Dugdosi» (?) — csakis úgy lesz a Stasimus gúnyja teljesen érthetővé, ha a latin tulajdonneveket magyarokkal helyettesítjük.

Egy füst alatt ajánlanám, hogy a magyarázó jegyzeteket pædagogiai szempontból ne a szöveg alá, hanem a könyv végére nyomassuk; továbbá ne közöljünk a magyarázatokban statistikai adatokat (v. ö. 302., 384., 873. stb.); ezeknek csak ott van helyük, a hol a közönség hasznukat veheti (hogy pedig nálunk az ifjuságnak, különösen a mikor a tanterv a gyorsabb olvasásra utal, szüksége volna ilyes statistikai adatokra, kötve hiszem), s csak ott menthetők, a hol valaki saját hangyaszorgalmának gyümölcsét mutogatni is akarja (s ez az eset, úgy hiszem, nálunk nem igen forog fenn). Törekedjünk egyszerűen a kérdéses anyagnak tüzetes feldolgozására — (hagyjuk meg a németeknek a kevésbbé magyarázó helyeknek statistikai felsorolását) — s tőről metszett magyaros interpretálására. Elég lesz nekünk ennyi is, sőt mondhatom csakis ennyi szükséges. S fájdalom, épen ezt nem találjuk meg Gerevics G. «Trinummusá»-ban. Könyvét használva alig-alig nyer valaki szabatos önálló magyarázatot és utasítást a helyes és szép fordításra, sőt sok helyen zavaró s könnyen félrevezethet. Mit ér így a fényes «apparatus»? Vagy kimenti-e a mű hibáit az, hogy az iskolában «könnyű szerrel helyreüthetők», ha csaknem mindúntalan itt is, ott is helyre kell ütnünk valamit? Mindent a műből nem idéztem s nem is idézhettem; csakis az anyag feldolgozásának módjáról s a nyelvről szólottam; ezek a mieink, a többi úgy is compilatio. S ezekre nézve a czímzett művet kevésbbé sikerültnek tartom.

Legyen szabad soraim befejezéseül a tankönyvíró-bizottságtól — ha ugyan a jelen esetben ő szerepel — szemességet, magától az írótól pedig a tárgyában való jártasságon kívül ízigható magyarságot s nagy lelkiismeretességet kérnem.

Zombor. DR. SIMON J. S.

Hermann és **Dorottya.** Írta *Goethe.* Németből fordította *Hegedüs István.* Budapest, Franklin-társulat. 1881. (Olcsó Könyvtár. 116.)

A fordító, úgy látszik, egy időre teljesen útját akarta szegni a pusztán magyarul olvasónak *Hermann és Dorottya* értéséhez, megtoldván a fordítást egy zavaros, rosszul stilizált Előszóval, mely a mondott czélnak csakugyan meg is felel. Az Előszót olvasva, egyszerre a fordítás érdeme felől is tisztában vagyunk, annyival inkább, mert Hegedüs úr, hogy Előszavát is illustrálja, ízelitővel épen nem fukarkodik.

Az Előszó küszöbén a salzburgi lyányról szóló anekdotába ütközünk, mely, mint tudva való, *Hermann és Dorottyának* fő forrása volt. Goethe, valószinűleg, azt a variansát követte, mely az emigratiót tárgyazó legrégibb elbeszélésben (1732) foglaltatik. Jóllehet Hegedüs úr szintén elfogadja a magyarázók eme véleményét, — tehát azt várnók, az 1732-iki röpirat anekdotáját beszéli el, — mégis a Göcking-féle 1734-iki varianshoz alkalmazkodik[1]), sőt ehhez se híven és szabatosan. Valósággal nem is tudta, melyik varians áll előtte, nem tőn egybevetést a kettő között; természetes hát, nem tudhatta melyik a jobb és melyiket kell vala inkább követnie.

A szóban levő anekdota, — a régibb varians szerint, — a következő:

Egy altmühli módos polgár fia meglát a salzburgi emigransok közt egy derék hajadont, a ki, — szintén vallási okból mint a többi kivándorló, — odahagyta szülőföldjét és elbujdosott. A lyány megtetszik neki, s legott szándék fogan szivében, nőül venni őt, ha lehet. Tudakozza hát a lyány viseletét, családját, s miután mindenki jót mond róluk, kijelenti atyja előtt, a ki már régóta unszolta a házasságra, hogy ime választott már: a salzburgi lyány lesz a hitvese, vagy senki más. Az apa, ijedtében, néhány barátját s egy papot hivat magához, hogy segítsenek fiát szándokáról lebeszélni. De mind hiába. A pap, végre, isten rendelését látja a dologban, erre az apa megnyugszik s a házasságot fia tetszésére hagyja. Ez nyomban fel is keresi választottját, s kérdi, elszegődnék-e cselédül hozzájuk. A lyány szivesen rááll; a legény házukba vezeti s apjának bemutatja. Az egyenesen így szólítja meg leendő menyét: vajon tetszik e hát fia, s hozzá megy-e nőül. A lyány, azt hivén, csak bosszantani akarják, nyers hangon válaszol: őt bizony rá ne szedjék; ő cselédül jött ide; ha szegődtetik annak, híven fog szolgálni. Apa és fiú végre meggyőzik hogy a szándék komoly, s miután erre igent mond, a legény nászajándokot nyujt neki; a lyány meg, keblébe nyúlva, jegyesének egy erszényt ad hozományul, melynek tartalma két száz arany.

Hegedüs úr szerint már, vagyis Göcking variansa szerint, az altmühli polgárfiú legott az első találkozáskor ajánlatot tesz a lyánynak, hogy cselédül házukhoz szegődjék. «A leány, úgy mond, az

---

[1]) Vollkommene Emigrationsgeschichte der aus dem Erzbisthum Salzburg vertriebenen Lutheraner, von G. G. G. *Göcking.* Frankfurt u. Leipzig. 1774. — Az anekdotát egész terjedelmében idézi *Düntzer.* (Goethes Hermann und Dorothea. Erläutert von H. Düntzer. Dritte Auflage. Leipzig 1877. p. 9.)

ajánlatot örömmel fogadta. A fiú, kérdezősködései közt (?), a leányt megszeretvén, otthon atyját emlékezteti, hányszor ösztönözte ő nősülésre: ő most választott.» Ugyan miért is fogadta hát cselédül a salzburgi lyányt? mikor *azután* szereti meg csak miután cselédül fogadta. S e szerint, hozzá tehetjük, a fiú nem őszinte apja iránt: nem értesíti a fait accompliról, hogy ő házukba is szegődteté már a kit tőle feleségül ohajt. S vajon, apja kérdésére: ki a választott: minő alapon említi magasztalva? «milyen nemes érzésű, megnyerő modorú és kedves leány.» Hisz anekdotánk egyik változata sem tud ily jellemvonásait! abból több se tünik ki, mint hogy jó erkölcsű, dolgos s hogy tisztességes családból eredt. Úgy látszik, Hegedüs úr a forrást itt összezavarta Goethe költeményével, a salzburgi lyányt Dorottyával. Még furcsább azonban, hogy midőn az altmühli polgár azt kérdi a lyánytól, ki cselédkép megy a házhoz: „*mint tetszik fia?*" az egyszerű paraszt lyány, delicat érzékenységgel, „*sértve érzi magát, mert mind ezt (!) gúnynak vélte.*" Az anekdota mind két variansa szerint, a lyány nyersen kifakad, hogy őt bizony rá ne szedjék (*man solle sie nicht foppen*). A fordító pedig itt, — s ez kiváló figyelmet érdemel, — a *házasságot* egy szóval sem említteti, holott épen ez adna igaz okot azt vélni a lyánynak, hogy «mind ez gúny.» A különbség, azt hiszszük, ép oly kézzel-fogható, mint a *két száz* meg *ezer két száz* arany közt, a mennyit Hegedüs úr, bőkezűen, a salzburgi hölgynek erszényébe rejt.

De most paulo maiora canamus: hogyan fogja fel, hogy' fejtegeti Hegedüs úr a költeményt?

Hogy minő genrehez tartozik, azt a vitás kérdést a Lewes ismeretes pár sorával üti el. Ennél, valóban, mi sem könnyebb, s ha nem csalódunk, ez szinte conventióvá fajult azon magyarázók közt, a kik hamar át szeretnek suhanni a vitás kérdéseken. De az efféle nonchalance csak stílusbeli mesterfogásnak járja, s mi azért Lewes könyvéből a költemény mivoltáról ép oly fényes tájékozást nyerünk, mint ha a műfajt vitatni érdemes dolognak nyilvánítaná. Annyi bizonyos, hogy *Hermann és Dorottya* nehezen illeszthető be az iskolai definitiók keretébe, mert a definitiók emberei még most se szabadultak az Aristoteles-féle szabályok lidércznyomása alól, a génie pedig széttöri az iskola bilincsét, uj téreket nyit s új pályákon arat hervadhatlan koszorút. Azért mi ne kerülgessük sem «epikus idyll,» sem «idyllikus epos» névvel; mondjuk ki tisztán s kereken, hogy *epos*. Nem olyan epos minő a tankönyvek definitióiban kisért, nem is a homéri, nem a vergiliusi, nem a tassói, hanem epos a maga nemében,

egészen sajátos epos, melynek költője Goethe, kora a XVIII. század, hősei és tusái köre egy német kisvárosi család, staffagea a franczia forradalom, s előadásmódja a homéri költeményeké. Epos, és nem idyll, mert ez csupán situatiók rajza, melyben semmi komolyabb összeütközés, sem kitörő szenvedély, sem határozott küzdelem és folytonos actio, hanem vagy nyugodt, arkadiai boldogság, zavartalan öröm, melybe a nagyvilági élet ezernyi complikált viszonya nem vegyűl, vagy csillapuló bánat, borongó fájdalom, melynek sötétjén a vígasztalás derűje mosolyg. Corydon Alexisért ég; de nem esik kétségbe, midőn szerelme viszonzatlan marad. Ha *egy* Alexis megveti, talál ő magának mást:

Iuvenies alium, si te hic fastidit Alexis.

Az élet sötét oldala átalában az idyll birodalmán kívül esik. Az idyll kerüli a modern életnek, a «létért való küzdelemnek» sértő zaját, azt a sok ellenséges érdeket, mely a kulturával támad, a társadalmi viszásságokat, az osztályok fenekedő harczát s az emberi szív sötét meghasonlásait: nyugalmas, egyszerű milieuket keres, családi kört és természet világát, kis bajokat, könnyed vitákat, játszi csetepatét, nem szaggató kínt, erőszakos collisiókat vagy meg nem oldható éles ellentétet. De azért nem szorul ép a fejletlen, a nyers természeti állapotra, mert nem csupán természet fia, vadász, pásztor vagy halász lehet idylli személy, — valamint epos tárgya sem egyedül «hősök és csaták,» — az lehet oly ember is kinek széles látköre s mély képzettsége van, csak hogy e képzettség *természet* legyen, áthassa és nemesítse egész valóját s megfeleljen állásának s élte viszonyainak. Más szóval, a naivság, mely az idyll személyeiben par excellence érvényesűl, nem a korlátolt látkörüek kiváltsága, ha ugyan naivságon azt értjük, a mit *Hermann és Dorottya* egyik szellemes magyarázója, Cholevius: az egyén bensejének öntudatlan, önkénytelen megnyilatkozását.

De akár epos- akár idyll-számba megy: oly művekkel mint Voss *Luizája* egy sorba állítani, mindenesetre, vakmerőség. Abban hasonlít a kettő, hogy személyeik, részben, egy azon társadalmi körből valók; abban is, hogy mind Goethe mind Voss a homéri előadás sajátságait alkalmazza, — bár Goethe sokkal discretebbül s nem oly nyersen mint *Luiza* szerzője. Máskülönben egész örvény tátong kettejük közt. Voss olyan túláradó, olyan édeskés boldogságot tár szemünk elé, hogy utoljára is belécsömörlünk vagy legalább is egyre növekvő unalommal forgatjuk könyvét: vége szakad-e már. Ez a bőség teljében s kényelemben uszó filiszter-nép, ez az örökös napfény és mosoly, ez a csókolózás, ez a turbékolás, ez az evés-ivás, olcsó bölcseség meg jámbor

kötekedés — nagyon, de nagyon kínosan hat ránk. Érezzük hogy ez nem igazi természet: ez az ünneplő ruhába bujtatott, ez a felczicz omázott természet. Itt minden feltünően tiszta, jó és szép, minden feltünően dús és buja. Az emberek ép oly kaczérkodva mutogatják ruhájokat meg érzéseiket, butoraikat meg tudományukat, mint a természet a maga szépségeit: alkonyi tájat, mezők színpompáját vagy erdők madárdalát. Természet és emberek illedelmesen megtisztálkodnak, s vasárnapi ruhában várják a tisztelt olvasó közönséget.

Goethe meglehetős mostohán bánik a természettel, s személyeit a természethez való viszonyuk tekintetében is naiv álláspontra helyezi. Ezek, valóban, szinte kivétel nélkül, naiv jellemek. De azért Goethe költeménye koránsem népies költemény, s «népies jellemekről» itt, mint Hegedüs úr, egyátalán nem szólhatunk. Goethének sikerült megoldani a teljesen modern, és mégis teljesen naiv epos problemáját a nélkül is, hogy a népi felfogás niveaujára leereszkednék. A lelkész, például, bizonynyal egyenlő míveltségi fokon áll a philosoph-század jobb elméivel, ámbár tudományát s szabadelvüségét ő nem fitogatja mint a grünaui pap: sem a tolerantia mellett, sem a cœlibatus ellen nem prédikál. A család, melynek ő régi belső embere, tagadhatatlan, nem a paraszt, hanem a jómódu s tekintélyes polgár család hatását teszi ránk, jóllehet a vendéglős egyszersmind gazdálkodó is. A költő kiemeli, hogy a családfőnek egy ősapja polgármester volt, s hogy őt magát is gyakran megtisztelé polgártársai bizalma: hét izben választák tanácsúrnak. Ifju korában sokat utazott: látta Frankfurt és Strassburg városát, járt a csinos Mannheimban, talán külföldön is, s a mi jót tapasztalt, övéi körében azt önzetlen buzgalommal törekedett érvényesíteni. Fiát még különbnek óhajtja mint maga, iskolába küldi s a házhoz is járat mestereket. Hermann, az igaz, nem bír magasra vívó ambitióval, — lovaiban s a mezei munkában telik fő kedve, — igaz hogy kerüli a társaságot s a nőket, hogy modora is szögletes kissé ; de azért nem mernők mondani, mint Hegedüs úr, hogy a derék fiú «rustica natura,» sem azt, a mi ezzel szembeszökőn ellenkezik, hogy «e hősies lélek, Dorottya varázshatása alatt, hőssé leszen.» Hermann nem hős, de nem is nyers paraszt, kinek látköre gazdaságán túl nem terjed tovább. Csöndes, visszavonuló természet, ki a míveltség külső mázával nem dicsekhetik, de annál mélyebben érzi a hon baját s a magáét, szívből gyülöl minden jogtalanságot, s jól meg tudja itélni a kor nagy eseményeit:

So still ich auch bin und war, so hat in der Brust mir
Doch sich gebildet ein Herz, das Unrecht hasset und Unbill,
Und ich verstehe recht gut die weltlichen Dinge zu sondern. . . .

Ezt mondja anyjának, s bizonyára igazat mond. De a harczias határzatot, mely keblében *már előbb* fogant, ellensúlyozza most Dorottya iránti szerelme, s kétségbeesés hajtaná most a harczba, nem közvetlen az ügyért buzgó lelkesedés. Az a «hősiesség,» mely pathetikus szavakban tör ki, Hermannak csupán helyzetéből, nem benső valójából foly: személyes ügy, a meghiusult vágy keserű érzete, sarkalja tettre, nem tisztán hazája ügye, s anyja, vele szemben, jogosan s fia jellemének mély ismeretével nyilatkozhat így:

...Es ist deine Bestimmung, so wacker und brav du auch sonst bist,
Wohl zu verwahren das Haus, und stille das Feld zu besorgen.

Hermann szavainak ím' előadott felfogását s anyja jogos ítéletét igazolja a végső momentum, — erre mindjárt rátérünk, — a hol a jellemzés tetőfokra hág s a hol Hermann jelleme, a maga egyszerű fenségében és teljében, mintegy burkából kifakad. A vendéglősné ezen éles megfigyelő képességéről, mely, finom tapintatával együtt, sajátos jellemvonása, Hegedüs úr egy szót sem ejt sehol. Hanyag vázlataiban nem találjuk a jellemző vonások ügyes csoportosítását, s épen itt is sajnálattal nélkülözzük a legkiválóbbakat. Hogy' «sejti» meg anyja Hermann szerelmét Dorottya iránt? s mi az, hogy «a szív sejtelmes világa az övé?» Ő nem *sejti*: már *tudja* kiért eped fia, mert megfigyelte vonzalmát legelső csíráiban. Figyelmét nem kerülte el Hermann meleg részvéte a derék idegen lyány iránt, nem az a gyöngéd szemrehányás, melylyel őt lassu készülődése miatt illeté, s nem az a naiv nyilatkozat, hogy szívesen adott volna többet is még, ha a láda ki nem ürül. A vendéglősné igazi mintaképe a hitvesnek és anyának, s a lelkész után, ki az epos személyei közt a legmagasb ethikai álláspontot foglalja el, az első helyre, kétség kívül, ő tarthat igényt.

Dorottya az átalános női ideálnak fensőbb fokán áll mint a vendéglősné; ép ezért korán sincs benne annyi realis tartalom. Dorottya eszményibb alak; a vendéglősné, eszményisége mellett, igazabb. Dorottyát Goethe hősnővé avatja, s ez által bizonyos collisio támad a jellem két vonása közt, melyet, bár mint rajta vannak, elsimítani nem sikerül. A hőstett, melylyel Dorottyát a költő kitünteti, nem nagyon alkalmas arra, hogy csak a valószinűség mértékét is megüsse; de vegyük bár igaznak, a véres viadal képéről bizonynyal nehéz átmennünk oly jelenetre, a hol Dorottya tisztán mint nő mutatkozik. Már Humboldt is felrótta volt, hogy a jellem folytonossá-

gán erős csorbát üt a pribék csapattal való erőszakos tusa, mert a képzelet csak fáradságos szökéssel jut egyik helyzettől a másig: a dulakvó amazontól a szelid gyermekápolóig. A gyilkosság kínos tudata, még ha a gyilkosság kényszerű volt is, nehezen fér össze a női tisztaságról és gyöngédségről alkotott fogalmunkkal. A mi Egri leányunk harcza — az egészen más! Ezt oly erősen, oly megkapó szemléletességgel motiválja Arany, s oly rendkívüli színben tünteti föl, hogy Dorottya viadala hozzá sem fogható. «A nőiséggel össze nem egyező viaskodást — így szól a balladák kitünő magyarázója, Greguss — a kétségbeesés fájdalma takarja s indokolja: az az egy csöpp, mely a kedves meleg véréből a leányzó kebelére föccsen és mint a sebes tűz éget.» Aztán, mint ugyancsak Greguss megjegyzi, Arany úgy előzi meg a női harcz visszás hatását, hogy a *hihetetlen* színébe vonja:

Ki látta valaha? villámlani télben,
Fegyver csillogását fekete éjfélben,
Galambot marókkal víni, verekedni,
Gyönge szűzi karról piros vért csepegni.

S hogy a disharmoniának még árnyéka is elfoszoljék: a «galambot,» végre is, széttépi a «marók» hada: a boszuálló szűz elesik az egyenetlen viadalban. S képzeletünket az utolsó, legerősebb benyomás bírja hatalma alá: nem a kardforgató bátor amazon képe, hanem a hű szeretőé, kit a kétségbeesés pillanatában a boszú indulata vesztébe sodor.

Dorottya «hősies lényéről» ennyit jónak láttunk elmondani. Különben magának Hegedüs úrnak is szeget üt fejébe ez a hősiesség; mert «hősies lényéből» Dorottya «nőies önmegadásba megy át, — így lesz még vonzóbbá.» Ezen *átmenetkor* «Hermannak *a családi megelégedés ölén szendergő bátorsága* tüzet kap és hőssé emelkedik» (t. i. a *szendergő bátorság)*. Tehát Dorottya leveti a hősi cothurnust, s helyette ismét Hermann ölti fel. Hegedüs úr minden áron hőst akar csinálni belőle, mintha epikus főszemély nem is lehetne más, csak hős. Mi több: az «önmegadóvá» lett hős Dorottya által avattatja hőssé Hermannt, s minket valóban meglep a kiváncsiság, mit értsünk már úgy ez „*önmegadáson*“ mint e „*hősiességen!*“

Vajon hát mit?

A pap, mint tudva való, meglátja Dorottya ujján az első jegygyűrűt s kötődve kérdi: tán valakivel váltott már jegyet. Dorottya erre elmondja a gyűrű történetét s felidézi ama nemeslelkű ifjúnak, első jegyesének szavait, kit szabadságszerelme Párisba csalt s ki ott a

Terreur áldozata lőn. Az a tüzes enthusiasmus, melylyel az ifjú vesztébe rohan, sajátos komor életnézettel párosul, melyet örökségkép Dorottyára hagy s mely a bujdosó lyány lelkében csakugyan szinte gyökeret ver. Ez hangzik ki szavaiból már akkor is, midőn a vendéglős meg a pap beszéde által mélyen sértve, távozni készül a körből, mely, jövet, annyi szép reménynyel kecsegteté:

> Und ich gehe nun wieder hinaus, *wie ich lange gewohnt bin,*
> *Von dem Strudel der Zeit ergriffen, von allem zu scheiden.*

Cholevius felhozza II. Henrik császár devise-ét, mely Dorottya volt jegyesének komor életnézetével teljesen összevág: Nil impense ames, ita fiet ut in nullo contristeris. De az «arany középszer» költője is, alapjában, szintezen életphilosophiát ajánlja Liciniusnak:

> . . . . . . metuit secundis
> Alteram sortem bene praeparatum
> Pectus.

Félj a szerencse mosolyától s csak óva járj a boldogság ösvényén, mert a veszteség fájdalma mindig ott lappang hátad mögött. Homlokod az aggály barna fellege árnyazza mindig, s a bizalmatlanság és gyanú keserű csöppjét keverd az öröm kelyhébe, melylyel az élet kinál. — Vígasztalan életelv, és a mellett nem is keresztyéni, mert magát a hitet, a Gondviselésben való bizalmat rendíti meg s lehetlenné tesz minden társadalmat, mely, végre is, nem máson épül, mint embernek embertársához való bizodalmán. Goethe azért adta a szerencsétlen ifjúnak ez intelmet ajakára, hogy a forradalmi æra bontó hatását a kedélyekben is prægnans módon kitüntesse. Bomlásnak indul minden: az állam, a társadalom, a család. Elszabadulva minden szenvedély, lábbal tiporva törvény és igazság, porba omolva trón és oltár. A Szabadság tiszta geniusát vérözönbe fojtá a Terreur sötét dæmona. Nem csoda hát, ha sokan, midőn reményeik java meghiusult, kétségbe estek a nagy eszme üdvösségén s, mint a bujdosó község birája, elveszték hitöket az emberi természetben, mely a szabadságra méltatlannak mutatkozott. Sőt eltántorodtak az isteni Gondviselésben való hittül is, s a kétségbeesés resignatiójába sülyedve, a boldogságot csak fél kedvvel tudák élvezni s fél szívvel viszonozni a szerelmet s barátságot is. Ez utóbbi sorba való Dorottya első jegyese: nemes enthusiasta, ingó talajon ingatag jellem, ki a koreszmék ellenállhatlan sodrában, vakon feláldozza értök szerelmét és önmagát. Azt hinnők, az ábrándos ifjú tragikus vesztének dicsköre mellett, teljes homályban marad Hermann conservativ szilárdsága, mely-

lyel a fenálló rendhez s egyszerű családi köréhez ragaszkodik. De ez csak pillanatnyi tünemény; Hermann moralis álláspontja, valójában, magasabb és fenségesebb. Ő nem szakad el övéitől s nem tekinti magát a földön idegennek. Szereti családját s birtokát; a mi övé, azt meg akarja tartani, s élvezni «bátorsággal és erővel:» *mit Muth und Kraft.* A forradalmi mozgalom nem sodorja őt hullámaiba; ereje biztos tudatában szilárdul megáll s nyugodtan várja a harczot, melyet istenért és hazáért majdan vínia kell. Erős hazafias érzés elszánt nyugalommal, a *tranquilla potestas*, melyet az események vihara meg nem ingat, a benső harmonia, melynek valódi alapja a mély bizalom a Gondviselésben — ez, ez nyilatkozik szavaiban, melyek méltó és igazán megnyugtató befejezése a költeménynek:

Du bist mein, und nun ist das Meine *meiner* als jemals.
Nicht mit Kummer will ich's bewahren und sorgend geniessen,
Sondern mit Muth und Kraft. Und drohen diesmal die Feinde
Oder künftig, so rüste mich selbst und reiche die Waffen.
Weisz ich durch dich nur versorgt das Haus und die liebenden Eltern,
O, so stellt sich die Brust dem Feinde sicher entgegen.
Und gedächte jeder wie ich, so stünde die Macht auf
Gegen die Macht, und wir erfreuten uns alle des Friedens.

A fordítás nem idézni való. Mellőzve, hogy a fordító egészen elejti azt a gyönyörű vonást, hogy maga a nő nyujtsa férjének a fegyvert: ama fönséges nyugalommal szemben, mily bántó ellentét az a harsánykodás, a melyre Hegedüs úr Hermannja fakad:

. . . . . . Hadd jöjön az ellen
Most vagy utóbb: fegyvert talál a kezemben!

Azt a sensibilitást és finom tapintatot, mely nélkül nincsen jó fordító, Hegedüs úrban hiába keressük. Találunk azonban, léptennyomon oly durva hibákat, hogy minden iskolás fiú szégyellené, ki Goethével csupán mint köteles studiummal foglalkozik. A vendéglős háló-kabátja, szerinte, „*finom kartonból* (!) vala varrva»; tudva levő hogy *gyapotból* készült (von dem feinsten Kattun). — A vendéglős neje «okos, *takaros* asszony» (die kluge, *verständige* Hausfrau); Hermann „*lomha* meg *félénk*“ (*langsam* und *schüchtern*), s a derék házaspár «a *kapu közt* ül» (unter dem Thore). — A gyógyszerész, midőn felszólítják, mondja el mit tapasztalt, «*nehéz-nyomósan* kezdi a beszédet.» (*Schwerlich*, versetzte .. der Apotheker *mit Nachdruck*, Werd' ich sobald mich freun stb.); megtudjuk aztán, hogy a menet már

„fent a hegytetőkön sötét ködben eltünt“ (der Zug war schon *von Hügel zu Hügel Unabsehlich* dahin, *man konnte wenig erkennen)*, s hogy elérték: a nagy tolongásban, «*elgázolt* nő, gyerek sivítása hallszott» (ein Geschrei der *gequetschten* Weiber und Kinder). — A vendéglős elmondja hogy, sietve, *„egy fillért“* küldött a nyomorultaknak. Így a *Scherflein* szót fordítja Hegedüs úr, pedig ez, Luther óta, kizárólag *csekély alamizsnát* jelent. — Midőn Hermann a szobából távozni akar, így «förmed rá» atyja:

Takarodj előlem, hogy ne feddjelek meg!

Semmi értelme; hiszen már «feddi!» Eredetiben:

Geh' und *führe forten die Wirthschaft, dass ich nicht schelte.*

Ex paucis — omnes. A mélyebb passusokat érinteni se merjük; hisz akkor Szentiványi ének lenne e birálat, ép oly kínos meg unalmas mint a mily szükségtelen. Annyi bizonyos, hogy akár orthodox, akár liberalis módon vélekedünk a fordítás ügyéről, ezen *egy* fölött mindenkép pálczát törünk. Mi a rossz fordítást árulásnak tartjuk a jeles íróval szemben: mintha valakinek intentiókat tulajdonítanánk, melyek nem az övéi, s neve alatt oly hatást gerjesztenénk, mely egyéniségétől s eszközeitől is egészen távol esik. Óhajtanók, hogy a fordító valamennyi föl tudna emelkedni hivatása magaslatáig s az «interpres» szerény, de érdemes tisztét egész odaadással teljesítené. Hű tolmácsa, közvetítője az író gondolatának, beleélné magát gondolatkörébe, megteljesednék eszméi- s érzéseivel, tanulná művе történetét s kutatná a műben a hatás igaz eszközeit, a szerkezet titkát, a jellemrajz vonalait s a kifejezés ezernyi sajátosságát. Szem előtt tartaná azt a műirányt, a melyet írója követett, az iskolát, a mely őt hívei közé sorolta, a széptani theoriát, a mely művében testet ölt; egy szóval, megismerné ama tényezőket teljesen és mélyrehatón, a melyek minden szépmű létrejöttében számot tevők. Legyen a fordítás művészet és tudomány egyszersmind, éreztesse a példányok hatását a lehető legnagyobb teljességben, tartalmilag és alakilag; de a tartalmi hűségnek, — ha kell, — minden habozás nélkül feláldozza az alakit. A lényeget, a belsőt adjátok mindenek fölött; adjatok *prózát*, és ne szegűljetek jármába a német fordítási tannak, mely alak- és tartalombeli szoros hűséget követel. Ez a merev tan sokat ártott irodalmunknak: egyfelől száraz, élvezhetetlen fordítások szülője lőn, melyeket a közönség méltán ignorál, másfelől meg annyi kiáltó hézagot kényszeríte hagynunk, hogy azokat betölteni évtizedek munkája kell. Ideje már, hogy e téren irodalmunk jobb hagyományait s a gyakorlati szükséget

tartsuk szem előtt, s legyen szabad itt felujítanunk Kölcsey szavait, ki a kötetlen műfordításnak egyik hathatós szószólója volt. «E tárgyban, úgy mond, Goethével tartottam mindig; s azt hiszem, a prózafordításban, ha mind az elvész is a mit a vers harmoniája ád, sok olyat lehet visszaadni, a mit verses fordítás lehetetlenné tesz.[1]) — — — Mint a festő egyetlen egy bátor vonásba oly lelket önt, mely később a mesterkélés alatt elvész: úgy a költői mű prózafordítója az eredetinek jellemző vonásait biztosabban eltalálhatja mint ha, versben fordítván, egyfelől a nyelvvel, másfelől az eredeti színeivel küzködik.»[2])

«Küzködés» — a Hegedüs úr fordítása valóban az: dicstelen és nevetséges viadal, melyben a támadó fél nyomrul nyomra megveretik, de ájult fegyverét, «az utolsó rímig,» le nem teszi. A rímet kisütni — that is the question; ez a nagy kérdés, mely a többit valamennyit dominálja. És minő rímek! és minő alexandrin! Mintha nem is Arany János, hanem Zrínyi vagy Tinódi korát élné a magyar költészet; mintha magyar rhythmusról, asszonánczról soh'sem írtak volna, s *Toldi szerelme* és *Buda halála* ragyogó alexandrinjeit nem olvastuk volna még. Azokban mennyi mozgalom és élet, minő változatosság és harmonia! s mily erősen lüktet bennök a magyar alexandrin éltető eleme, a choriambus! Itt? .. itt fülsértő kalapácsütés vagy repedt fazék kongása hallszik, kérlelhetlen egyhangusággal és szakadatlanul — «usque ad umbilicos.»

Ime egy falka úgynevezett rím vagy, jobban mondva, «nemrím:«

Az*onnal* — *szóval*; re*méltük* — esz*ményünk*: *fegyver* — vér*csep-pel*; *kútra* — bu*zogva*; *felel* — *tel* (!) *el* (68); *ujján* — hall*gatván*; be*széded* — cse*lédnek*; *asszony* — *vásznon*; *szólt még* — *szomszéd*; *ünnep* — üll*jük meg*; kor*omban* — elő*robogjon*; kér*dezd ki* — *venni*; eljegy*ezn*éd — *föllép*; *terjeszt* — *terhelt*; *isznak* — *is ad* (70); ve*zérlett* ter*étek*; példa*beszéd* — *belép*; be*teget* — *tengett*; *üres lett* — be*tegnek* stb.

Ki a legköznapibb pongyolaságról, a «szélesszájú, puhán kötött» stílről is teljes fogalmat akar szerezni; ki nem tudja még mi fán terem a laposság és «kínrím»: a következő lajstromon bizonnyal épülni fog:

---

[1]) Goethe és Kölcsey idejében a német és magyar fordítónak, — de ma, úgy hiszszük, sem az egyiknek, sem a másiknak többé. H. G.

[2]) Kölcsey levelei Bajzához III. L. Minden Munkái (Pest 1861.) VIII. 180.

(20) Jó bort hoza nyomban, zöld pohárt czintálczán,
Ép rajnai bornak való e *pohár tán.*

Németűl:

Mit den grünlichen *Römern, den ächten Bechern des Rheinweins.*

(21) És megvéd az Isten! ki félne még balgán?
Fáradtak a küzdők; *már béke is lesz tán?!*

Ismét: *tán!* Az eredeti:

Müde schon sind die Streiter, *und alles deutet auf Frieden.*

(22) *A leányok közt sem szeret nagyon lenni,*
Tánczon sem kap, *melyet szeret valamennyi.*

Utolérhetlen példánya a laposságnak. — Az eredeti:

Ja, er vermeidet sogar der jungen Mädchen Gesellschaft
Und den fröhlichen Tanz, den alle Jugend begehret.

Magyarság:

(20) — — — — Majd a ládák hulltak,
Kiki már azt várta hogy *agyon nyomulnak.*

(21) Bár, a mikor eljön a rég esdett ünnep
S harang-, orgona-szó mellett *azt üljük meg*..

(23) A lelkész *tühegyről* (?) fürkészve vizsgálta.

(24) *Ha a szomszédból vagy,* adj a szegényeknek.

(24) *Nyomban* (?) hosszu rúddal hajtá, majd *pihenni*
Állitá két ökrét, *mint annak a rendi* (!)

Az eredeti így hangzik:

Lenkte mit langem Stabe die beiden gewaltigen Thiere,
Trieb sie an und hielt sie zurück, sie leitete klüglich.

(25) *Úgy hiszem legjobb lesz átadnom te néked*
Mit nekem meghagytak, legjobban te végzed,
Bölcsen osztod szét te, én vaktába tenném.

Kell-e porban csúszó prózaiság ennél nagyobb?!
Az eredeti:

Nun bin ich aber geneigt auch diese Gaben in deine
Hand zu legen, und so erfüll' ich am besten den Auftrag;
Du vertheilst sie mit Sinn, ich müsste dem Zufall gehorchen.

E maroknyi szemelvény, mint szíves olvasónk látja, mind össze s öt-hat lapról került. Tízszer, húszszor ennyi, s talán különb példány

is, könnyen akadna, ha, csak pár énekben is, «megüldöznénk minden zugot». Ideje azonban hogy végét vessük a meddő lajstromozásnak; utoljára csak egy hibát legyen szabad felróni még, mely rhythmusérzékünket egész fordítás szerte kínpadra feszíté. Értjük az oly sorokat honnan a függőben maradt értelem a következő sorba nyúlik át: a vers, mint La Harpe találóan mondja, orrára bukik.[1]) Ime, egy díszpéldány:

A derék okos pap válaszolt e szókra,
Ő a város dísze, bár *a férfikorba*
Alig lépett ifjú, de már *a világot*
S híveit ismerte; lelke fényt, *világot*
A szent igéktől nyert stb. (18).

És ilyen akármennyi! Valóban, nem ajánlhatjuk eléggé Hegedüs úrnak Arany verstani írásait; mert elhiszszük ugyan, hogy, mint «szerény tanítvány, tiszta szívből áldozott a mester szellemének;» de, prózailag szólva, arról meg vagyunk győződve hogy fordításhoz, verseléshez annyit ért, mint hajdú bizonyos mesterséghez. Szerény tanítványt — azt, igenis, szeret a mester; de áldozatot csak azét «fogadja szívesen», ki nemcsak szerény: hivatott és avatott is. Az olyanét ki, *szerény* létére, oldatlan sarukkal tapossa a remek mű szentelt csarnokát, ki annyi kincs-érő gondolat és forma helyén hitvány rongyokat dob a közönség elé — az olyanét «szívesen fogadni» annyi volna mint örvendeni saját feláldoztatásán; mert hisz az áldozat *ő*, a mester maga. Nem tudjuk mit érezne Goethe, ha e fordítást olvashatná; nem visszadöbbentené e? mint Vörösmartyt Zalánnak egy németre fordított töredéke, s olvastára nem úgy fakadna-e ki, mint a magyar költő: «Nyomorult munka, elijeszt magamtól.»

HÁHN ADOLF.

Aulus Persius Flaccus és Sulpicia Satirái. Fordította *Dr. Barna Ignácz*, a M. T. Akadémia lev. tagja. Budapest, 1881. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 8-adrét 91. l.

Nagyérdemű fordítónk ezen legújabban megjelent műve minden tekintetben méltó utódja eddigi fordításainak, sőt véleményünk szerint amazoknál még magasabban is áll, ha nem is mint fordítás, de mint irodalmi mű. A fordítás mesterségében ugyanis Barnának alig lehetett magasabbra jutni, a tökély oly magas fokán állottak már

[1]) E hibát a franczia verstan «enjambement» néven ismeri. V. ö. Arany János Prózai Dolgozatai 44—45. ll.

eddigi fordításai is, de igenis haladást tűntetnek fel a tökéletesen megfelelő és az általánosabban ismeretes mythologiai adatok fejtegetését mellőző jegyzetek, a fordítás alapjául fektetett szöveg (a Nisard-féle 1869-ből) eléggé modern, és aztán egy fordítása sem birt oly alapos és szépen írt irodalomtörténeti bevezetéssel, mint a milyen eme legújabb művének a stoicismusról szóló fejezete és fordítónak «A rómaiak satirájáról és satiraíróikról» szóló és e műve élén újból lenyomatott akadémiai értekezése. A fordítás, mint mondottuk minden tekintetben kitünő, a mi Persius-fordításnál ugyancsak sokat mond, és csak ritkán akad az ember olyan kifejezésekre mint Trojádai (p. 43 Troïades), áhítattal (vv—v p. 51), bal-oldalodon (= corp. 53) A hány fő, ugyanannyi az arcz, ugyanannyi az ízlés (p. 63. Mille hominum specieset rerum discolorusus). Az az egy hibán, mely a jegyzetekben előfordúl, hogy t. i. Melicertes tengeri isten *Juno* fia (olv. Jno), csak sajtóhiba, és az irodalomtörténeti bevezetésben is legfölebb egy dolgot nélkülöz a szakember, annak felemlítését ugyanis, hogy a Sulpiciának tulajdonított satíra alkalmasint valamely XV. századbeli humanistának a műve.

Csak egy főhibája van a műnek. Az, hogy Barna csak kevés példányban kézirat gyanánt bocsátotta sajtó alá, kedveskedésül barátainak és tiszteltjeinek — mint az utószóban mondja. Pedig Barnának ezen műve sokkal inkább megérdemelné, hogy minél szélesebb körökben terjedjen el, mint a legtöbb olyan czikk és munka, mely a legújabb időkben a classicus ó-kor irodalmát közönségünkkel megismertetni akarta.

Dr. Ábel Jenő.

ANAKREONI DALOK.

(20) Bájital.

Édes, Anakreon dala,
Édes a Sapphoé is.
Harmadikúl vegyítsetek
Pindári dalt közéjük.
Úgy hiszem, ezt a bájitalt
Még maga Bacchus isten,
S a gyönyörű Paphié s Eros
Mind örömest meginná.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Griechische Unterrichts-Briefe für das Selbst-Studium bearbeitet von Prof. Giamb. *Buonaventura* und Dr. phil. Alb. *Schmidt*. Brief 1. (Prospect, Einleitung und Lection I., II.) Hierzu eine Beilage: Uebungsheft für die griechische Currentschrift. Leipzig. Verlag des Hausfreundes. 1881.

Valamint ugyanezen szerzőknek ugyanazon kiadónál megjelent latin (l. e Közlöny IV. [1880] évf. 2. füz.), úgy görög «oktatási leveleik» is, melyekből eddigelé csak az első jelent meg, a Toussaint-Langenscheidt-féle rendszert követik. Két cursusban jelennek meg. Mindenik cursus 18—18 levélből fog állani, mindenik levél 2—2 leczkéből. Egy levél ára 60 kr. A czímben említett mellékleten kívül még más mellékletek is lesznek, külön kiszabott árakkal; nevezetesen Benseler-Schenkl görög szótára, a görög-német rész 4 frt 5 krért, a német-görög 5 frt 40 krért.

Az előttünk fekvő első levél elején kivonatban közöltetnek egyeseknek és a sajtónak kedvező nyilatkozatai az eddig megjelent olasz, spanyol, orosz és latin oktatási levelekről, és áll az «Arbeitsplan für das Studium». Magának a levélnek bevezetése a görög nyelv ismeretének szükségességét fejtegeti nemcsak a modern nyelvészre, hanem általában véve minden művelt emberre nézve, mely szükségesség azon ténynek kifolyása, hogy egész mai műveltségünk, ha nem is birunk annyira annak öntudatával, a görögök és rómaiak műveltségén alapszik. Ezen a mai műveltségnek alapját vető jellegéből, és nem valami külsőségből magyarázható meg pl. az a tény, hogy még a természettudományok is, melyek első sorban az újkor tudományainak nevezhetők, a plastikus befejezettségű görög nyelvtől kölcsönzik terminus technicusaikat. Következnek ezután «Verhaltungs-Vorschriften» czím alatt lelkiismeretes munkára buzdító általános utasítások és végül az első levél tulajdonképen való bevezetése gyanánt a görög nép törzseinek és dialectusainak ismertetése annak kijelentésével, hogy a görög «oktatási levelek» az ó-görögnek attikai dialectusával fognak foglalkodni. A levél első leczkéje a görög betűkről, a második a többi irási jelekről szól. Végül következik egy nyolcz lapból álló irási gyakorló füzet mint első melléklet.

Mint már a tartalom ismertetéséből is látható, szerzők ugyanazt a czélt tűzték ki maguk elé, mely latin leveleik megirásakor a latin nyelvre vonatkozólag lebegett szemeik előtt, t. i. hogy népszerű

modorban a nagyobb közönségnek is alkalmat nyújtsanak a görög nyelv elsajátíthatására. E végből ismét a kitünő Toussaint-Langenscheidt-féle módszert követték. Nem mulaszthatjuk el, hogy ki ne fejezzük örömünket e vállalat megindításán, valamint tiszteletünket a nagy német nemzet iránt, melynek magas műveltsége még ilyen az újkor realismusától annyira távol eső tudományokra vonatkozólag is «népszerű» műveket követel meg. Szivesen elismerjük, a mennyiben az az első levélből látható, a szerzők buzgalmát, pontosságát és szakértelmét, habár egyes helyekre nézve kifogásaink vannak, melyeket a következő sorokban foglalunk össze röviden.

A görögök törzseiről beszélve (5. lap) még a régi theoriához ragaszkodnak a szerzők, hogy t. i. a kis-ázsiai görögök Görögország gyarmatosai, és nem a görög-ital néptörzsnek Ázsiából nyugatra való vándorlása közben telepedtek le Kis-Ázsiában. Hogy miért neveztetett a Kis-Ázsiában élő ioni néptörzs nyelve ioni dialectusnak «azért» (daher, 5. lap), mert előbb volt művelt, mint az anyaország, azt nem értjük. — Az új-görögben az οι és υι nem ü-nek (7. l.), hanem i-nek hangzik. — A τ, δ, θ, ν és σ-t helyesebben nevezzük foghangoknak mint nyelvhangoknak (8. l.), mert hiszen majdnem minden hangot nyelvünk segítségével ejtünk ki, míg fogaink segítségével csak bizonyosokat, azokat t. i., melyeket az imént soroltunk fel. — Az «anceps» helyett jobbnak tartjuk a «communis» szót a majd rövid, majd hosszú hangzók elnevezésére. — A 8-ik §-ban (8. l.) azt mondják: „Zu bemerken ist für den Schüler besonders der *Doppelpunkt*, Strichpunkt, das *Kolon*“, holott a Kolon nem más, mint a kettős pont görögös elnevezése. — A 9. §. 4-ik pontja (8. l.) oly általánosan határozza meg a szótagok elválasztása módját, hogy kezdő nem fog a szerint eligazodhatni. — A második leczkének ilyen czímet kellett volna adni: Von den *übrigen* Schriftzeichen, mert hiszen az első leczkében tárgyalt alphabet is irási jelekből áll, és különben is az első leczke a betükön kívül még a vesszőről, pontosvesszőről, kettőspontról, kérdőjelről és pontról is szól, melyek szintén irási jelek. — A 11. §-ban előbb kellett volna a spiritus lenis-nek és spiritus aspernek a nagy betüvel írt egyszerű és kettős hangzókon való helyéről szólani, és csak azután fejtegetni, hogy hogyan iratnak azok a nagy betüvel írt ᾳ, ῃ és ῳ hangzóknál. — Az accentus tárgyalásánál (13—23. §§.) igen sok szabályt halmoznak össze, a mi csak systematikus nyelvtanban (milyen pl. a Curtiusé) engedhető meg, de nem egy olyanban, mely a Toussaint-Langenscheidt-féle módszert követi. — A 19. §. 5-ik pontjában ezt mondják az acutusról: «Am Ende eines

Satzes, *also* vor einem Punkte oder Kolon (*nicht aber* vor einem Komma oder am Ende einer Zeile) bleibt der Acut unverändert», t. i. nem lesz belőle gravis. Szerzők szerint tehát a komma nem szokott a mondatok végén állani, a mi természetesen nem helyes. Arra vonatkozólag, hogy az acutus mikor válik gravisszá a szavak végén, eltérő nézeteket látunk a jobb nyelvtanokban. Krüger azt mondja, hogy az acutus megmarad acutusnak a szavak végén «vor jeder Pause (tehát minden irási jel előtt) auch am Versende». Koch csak az irási jelek által jelzett szünetek előtt álló végacutusról (tehát nem a verssorok végén állóról is) mondja azt, hogy acutus marad. Hasonlóképen nyilatkoznak Guardia és Wierzeyski: „Ce signe (t. i. l'accent grave) ne sert plus qu'à remplacer l'aigu sur la dernière syllabe d'un mot non suivi *d'un signe de ponctuation*" (Grammaire Grecque, Paris. Pedone-Lauriel). Chassang (Grammaire Grecque, Paris. Garnier Frères) határozatlan, a midőn úgy nyilatkozik, hogy a végacutus gravisszá lesz, ha az illető szó egy mondat beljében van: quand ce mot est dans le corps d'une phrase» (324. lap). Curtius ezt mondja: «Oxytona behalten daher ihren Acutus ungemildert *nur am Ende eines Satzes* (tehát vessző után is, vagy nem?), oder wo sie ausserhalb jedes Satzes bloss angeführt werden». Legelfogadhatóbbnak Krüger állítását tartjuk. A szövegkiadásokban ezeket veszszük észre: a végacutus a vers végén rendesen gravis, csak irási jelek előtt marad meg acutusnak, némelyek azonban még a vessző előtt is gravisnak veszik.

Mint mindenki láthatja, a hibák csak csekélyesek, s épen azért, ha volnának talán nálunk is olyanok, kik egy ilyen «népszerű» módszerben írt görög nyelvtan szükségét éreznék, azoknak bátran ajánlhatjuk Buonaventura és Schmidt görög oktatási leveleit.

Dr. Pecz Vilmos.

Orphei Lithica. Accedit **Damigeron de Lapidibus.** Recensuit *Eugenius Abel.* Berolini. Apud S. Calvary et Socios. MDCCCLXXXI. Nagy 8-adrét. 198 oldal. Ára 5 márka.

Azon epikus költemények közül, melyek Orpheus neve alatt ránk maradtak, a műitészek egyhangú itélete szerint legnagyobb becscsel bír a kövekről szóló tanköltemény, mely úgy tartalmának érdekes voltánál, és mythosokkal ügyesen átszőtt változatos előadásánál fogva, mint nyelvezetének és metricájának tisztaságánál fogva jóval fölébe helyezendő a szintén Orpheus neve alatt járó Argonautikának és hymnusoknak. De arról természetesen, hogy a Lithica a mesés thrák

lantos műve volna, szó sem lehet. Mint Ábel a præfatióban kimutatja, Tzetres a tizenkettedik században az első, ki Orpheusnek tulajdonítja a költeményt, mely valószínűleg Kr. után 360—370 táján keletkezett, a mikor Konstantin és Valens alatt a «chaldæusokat» és «magusokat» a legkíméletlenebbűl üldözték, mely üldözésről költeményünk szerzője, szintén egy afféle magus, szívrehatóan panaszkodik.

Ép oly érdekes mint a költemény tárgya: a kövekben rejlő magikus tulajdonságok fejtegetése, magának a költeménynek sorsa, melyet Ábel kétrendbeli bevezetésben röviden előad. Főforrása egy bizonyos ‚Damigeron'-nak a kövek magikus tulajdonságairól szóló görög prózai munkája, melyet már a második században Kr. u. Tertullianus és Apuleius idéznek. Ezen prózai mű, sajnos, majdnem egészen elveszett, Ábel is csak nagynehezen tudott a Lithica prózai kivonatának kézirataiból, egy milanói codexből, és egy Σωκράτους καὶ Διονυσίου περὶ λίθων czímű kiadatlan munkából hét-nyolcz kisebb-nagyobb töredékét megmenteni. De annak daczára világosan ki birjuk mutatni, mily nagy volt a görög Damigeronnak befolyása az egész mystikus mineralogiára. A Kr. után való negyedik században a mi Pseudo-Orpheusunk versbe foglalta, a hatodik században pedig Aetius ismeretes orvostani író, a tizennegyedikben Psellus, azonkívül ismeretlen időben a Lithica prózai kivonatának szerzője és Sokrates s Dionysios számos adatot merítettek belőle. Még nagyobb volt a görög Damigeron hatása a latin irodalomban. Valószínűleg az ötödik században egy barbár latinsággal író keresztény ember latinra fordította, Pliniusból vett idézetekkel bővítette és «Evax» arab királynak egy Tiberius császárhoz írt levelével megtoldotta. Végr ezen röviden Damigeronnak vagy Evaxnak nevezett és csak nem nagyon régen először kiadott latin fordításból merítette a tizenkettedik század elején Marbodus Redonensis a kövek magikus tulajdonságairól szóló azon adatait, melyeket Lapidarius czímű epikus tankölteményében találunk, egy oly műben, mely mint a kövek dolgában legnagyobb tekintély az egész középkoron át versben és prózai kivonatokban számtalan példányban közkézen forgott.

Ép oly változatos és érdekes, mint a görög Damigeronnak sorsa, volt verses átdolgozásáé, az ‚Orpheus'-é is. Szövege legelőször 1517-ben jelent meg) Aldusnál (az előbbeni Orpheus-kiadásokban nem volt meg, és azóta elég gyakran, bár a legtöbb kiadásban, így az Ábel által «felfedezett» második Juntina (1540), a Farrea (1543) s a Perdrierius-féle (1555) kiadásokban az Aldinával szemben alig találunk haladást. A szövegnek számtalan hibáját legelőször fényes sikerrel Henricus Stepha-

nus (1566) iparkodott orvosolni, kinek a Lithica szövege körűl szerzett érdemeit először Ábel kiadásában találjuk feltüntetve és méltatva, azután Thyrwitt Tamás (1781), ki saját szép coniecturáin kívül a Lithica prózai kivonatának segítségével is sokat javított a szövegen, végre Hermann Gottfried (1805), ki éles elméjének ezen szerző kiadásában is fényes jeleit adta és a rendelkezésére álló eszközök gyarlóságát tekintve szép sikerrel megállapított szövegének oly tekintélyt tudott szerezni, hogy a Schaefer-féle (1818) és a Tauchnitz-féle (1876) kiadások mit sem mertek azon változtatni. Új korszakot nyit a Lithica szövegkritikájának történetében Ábelnek már többször említett kiadása, melyben legelőször találja együtt az olvasó az egész kritikai apparatust. Az eddigi kiadók csak egy hasznavehetetlen párisi kézirat gyarló collatiója fölött rendelkeztek; Ábel a rosszabb kéziratok közűl, melyek mint kimutatja, egy a XV-ik században Demetrius Moschi által Joannes Franciscus Picus Mirandulai herczeg számára másolt kéziratból eredtek, teljes collatióját adja a milanói, párisi, római, velenczei és berni codexeknek, melyekből Demetrius Moschinak részben kiadatlan scholionjait is közli, és két más kéziratról, egy párisiról és egy escurialiról kimutatja, hogy szintén a rosszabb családhoz tartoznak és teljesen értéktelenek. Az Ábelnek ezelőtt két évvel Thewrewk Emilhez intézett Epistulája által ismeretessé vált codex Ambrozianus is ezen kiadásban van legelőször, még pedig a legnagyobb pontossággal, collationálva. A szöveget Ábel természetesen egészen az Ambrosianus alapján adja, belőle vette ama hat verset, melyekkel e legújabb kiadás az eddigieknél többet mutat fel és ezen kézirat segítségével javított a szövegen többet mint az eddigi kiadók együttvéve. Csak az kár, hogy e jeles kéziratban alig van meg több a költemény két harmad részénél. De a hátra levő egy harmadra nézve is új forrasokat használt Ábel, úgymint Tzetres számos idézetét a tizenkettedik századból, egy tizennegyedik századbeli vaticani kéziratban található kivonatokat, végre a Lithicának prózai kivonatát, melynek Thyrwitt egy hibás kéziratból csak csekély részét közölte volt nem nagyon pontosan és a melyet Abel egy vaticani, oxfordi és milánói kézirat alapján a költemény szövege után egész terjedelmében közöl. Az eddigi kiadók és kritikusok javításait (több közülök elkerűlte Hermann figyelmét) Ábel lelkiismeretesen felhasználta, gyakran saját, sikerűlt coniecturái által is javított a szövegen, és minthogy azonkívül a szerzőnek nyelvezetére és metricájára vonatkozó több megfigyelését is közölte a commentárban, bátran mondhatjuk, hogy a Lithicának ezen legújabb kiadása minden jogos igényt kielégít.

Ugyanoly dicséretet érdemelnek a kiadás többi részei, a pontos és hasznos Index Verborum, a Lithicának prózai kivonata, melyben a kiadónak számos sikerült emendátiójával találkozunk, és a latin Damigeronnak újabb kiadása. Az utóbbi az első kiadással, Pitra kiadásával (1855) szemben határozott haladást mutat fel. Ábel e mű egyedüli kéziratát, a párisi kéziratot újból pontosan összehasonlította, és kimutatja, hogy Pitra nemcsak hogy a szövegnek obscœn helyeit egyszerűen kihagyta, hanem a nélkül, hogy a kézirat eltéréseit felemlítette volna, számtalan esetben minden ok nélkül megváltoztatta, más esetekben pedig hibásan javította a hagyományozott olvasást. Nem keveset segített Ábel az által is, hogy egy másik párisi kéziratban talált kivonatokat és Marbodus Redonensis Lapidariusát, a görög Damigeronnak általa először közzétett töredékeit és a tizenharmadik századbeli Vincentius Bellovacensis Speculum Naturalejába felvett Pseudo-Dioscoridest is felhasználta a szöveg javítására. Végre számos szép emendátiót magának a kiadónak és különösen Ring Mihály éles elméjének köszönhet Damigeron.

Mindezek után alig lesz talán szükségünk e jeles kiadást, melyről a külföldi kritika is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott (l. Riese Sándornak az Anthologia Latina, Ovidius stb. ismeretes kiadójának ismertetését a «Litterarisches Centralblatt»-ban 1881.) olvasóink figyelmébe melegen ajánlani. P.

ANAKREONI DALOK.

(50) Legjobb tudomány.

Minek is tanítsz a törvény-
S a beszédi műfogásra ?
Mi közöm van oly vitákhoz,
A melyek babot sem érnek ?
Inkább taníts meg inni
A boristen-adta nektárt,
Inkább taníts mulatni,
Arany Aphrodíte mellett.
Fejem ószbe van borulva.
Vizet, ifju, s bort beléje !
Hadd mámoríts el engem.
Hamar eltemettek úgy is,
S a ki holt, az mitse kér már.

VEGYESEK.

— **Programma certaminis poetici ab Academia regia disciplinarum Neerlandica ex legato Hœufftiano in annum MDCCCLXXXI indicti.**

Ante Kalendas Ianuarias huius anni octo carmina Academiæ oblata sunt, de quibus in conventu sodalium Ordinis litterarii pridie Idus Martias habito ita iudicatum est:

Quæ inscribuntur *In obitu filioli mei Gustavi* — *Alumnus desidiosus* — *Ad Karolum Albertum Regem Sardiniae, quum is Victorium Emanuelem Sabaudiae ducem Primigenum suum ex ephebis excedentem anno* MDCCCXXXVIII *consilio illustrium virorum Sardiniensi agriculturae provehendae benignissimo decreto praefecit* — *Universi orbis laetitia anno quinquagesimo recurrente ab episcopatu Pii IX Pontificis Maximi,* — *Filius posthumus ad sepulcrum patris* non satis argumentorum tractatione, terso sermone et poeticis virtutibus commendantur, ut eorum ratio haberi possit.

Melioris notæ sunt elegia, quæ inscribitur *Tannereis*, munita symbolo *Vivitur parvo bene*, etsi poeta ineptum hominem immerito laudavit ut aquæ potorem, et carmen heroicum, quo laudatur *Jac. Henr. Hoeufft, certaminis poetici in urbe Amstelodamo auctor.* In eo plura nitent et poeta effecit, ut non immerito Horatianum illud *Dignum laude virum Musa vetat mori* versibus suis præscripsise videatur.

Elegantia sermonis et versuum suavitate suos competitores superat, qui misit elegiam *Ad Bacchum*, instructum Horatii verbis *Dulce est furere.* Itaque ei præmium aureum decretum est. Aperta scidula eodem lemmate inscripta apparuit hoc carmen deberi *Johanni van Leeuwen*, civi Amstelodamensi.

Mentio honorifica cum editione carminis sui quum oblata esset poetæ, qui Hœufftium cecinit, eique, qui Tannereida composuit, huius auctorem se professus est *Petrus Rosati* Interamnas, illius *Franciscus Pavesi* Mediolanensis.

Novum certamen his legibus ponitur, ut carmina ei destinata neque ex alio sermone translata neque iam edita neque L versibus minora, nitide et ignota iudicibus manu scripta sumptibus poetarum ante Kalendas Ianuarias anni proximi mittantur *Ioanni Cornelio Gerardo Boot*, Ordini litterario Academiæ ab actis, munita sententia, quæ item inscribenda est scidulæ obsignatæ, in qua nomen suum et locum, ubi vivit, indicabit.

Præmium victoris erit nummus aureus CC florenorum. Carmen præmio ornatum et si quæ mentione honorifica digna censebuntur cum bona venia auctorum sumptibus ex legato suppeditandis typis describentur.

In conventu Ordinis mense Martio habendo exitus certaminis pronunciabitur, scidulæque carminibus nec præmio nec laude ornatis additæ flammis tradentur.

Amstelodami pridie Kal. Apriles, anno MDCCCLXXXI. *C. G. Opzoomer.* Ordinis Præses.

— **Két budapesti doctori dissertatio** fekszik előttünk; „*Sophokles élete*" *Krausz Jakabtól* (Budapest. 1881. 8° 38 l.) és „*Görög lantosok*" *Kemény Hugótól* (Budapest, 1881. N. 8° 66 l.). Mindkettőnek megvan azon közös sajátsága, hogy újat nem tartalmaznak, a tudományt előre nem viszik és így azon követelményeknek, melyeknek doctori dissertátióknak meg kellene felelni, nem tesznek eleget. Az apparatus, melylyel mindkét szerző dolgozik, szintén kicsiny, de míg Krausz értekezésének ezen hiányát más művekből vett számos idézettel iparkodik elfödni, Kemény a függelékben bevallja, hogy mindössze Bernhardynak, Müller-Donaldsonnak és Jebbnek irodalomtörténeit, Hómannak *Közlemények a görög dalköltészet történelméből* czímű czikksorozatát, és a görög lyrikusoknak Hartungféle kiadását használta értekezésének megírásánál. De ezen hiánytól eltekintve, mondhatjuk, hogy mindkét műben hibás állításokat vagy egyéb nagyobb tévedéseket nem találtunk, a miért is melegen ajánlhatjuk minden mívelt laikusnak, ki Sophokles életéről és műveiről és a görög lyra történetéről alapos ismereteket akar magának szerezni. Kivált Kemény értekezése megérdemli, hogy minél több olvasója akadjon. Krausztól eltérőleg nem fárasztja az olvasót polemiákkal és görög idézetekkel, hanem egyszerű szép előadásban az egyes lyrai költőknek valóban élvezetes, gondos képét adja.

— **Bergk Tivadar,** a classica philologia terén Boeckh és Ritschl halála után kétségkívül a princeps philologorum, f. év julius havában Ragazban, tevékeny életének 69-ik évében meghalt. Született 1812-ben Lipcsében, hol 1830 óta a nagy Hermann Gottfried előadásait hallgatta. Miután 1836-tól 1842 ig a hallei, neustrelitzi, berlini és kasseli gymnasiumoknál tanárkodott, 1842-ben a marburgi egyetemre hívatott meg, honnan 1852-ben Freiburgba, 1857-ben Halléba, 1869-ben Bonnba tette át lakását. Szövegkritikai munkáit kivált

a görög nyelvnek ritka mély ismerete és a coniiciálásban bámulatos könnyűsége és szerencséje tünteti ki, irodalomtörténeti kutatásait pedig az egész classicus irodalom beható ismerete és az irodalomtörténeti jelenségek új és szellemes felfogása jellemzi. Az előbbiek közül a folyóiratokban szétszórt számos értekezésén kívül (milyenek a latin grammatikusokra, a latin vígjátékírók szövegkritikájára vonatkozó czikkei) felemlítjük Anakreon (1834), Aristophanes (1852), Sophoklés (1857) kiadásait, és első sorban a *Poetae Lyrici Graeci* három kötetes remek kiadását, melynek első kötete 1878-ban már negyedik kiadásban jelent meg. Irodalomtörténeti kutatásait egy az Ersch és Gruberféle Encyclopaediában megjelent czikkében (Griechische Literatur) foglalta össze; nagyszabású *Griechische Litteraturgeschichte* cz. munkája, melynek első kötete már 1872-ben jelent meg és csak Hesiodosig terjed, mint már annyi görög irodalomtörténet, befejezetlen maradt. Egyéb művei közül említést érdemelnek *Commentatio de carminum Saliarium reliquiis* (Marb. 1847), *Analecta Alexandrinorum* (két kötet, Marb. 1846), *Augusti rerum a se gestarum Index* (Gotha 1873) czímű művei. Végre a görög dialectologia terén az arkadiai és kyprosi dialectusról és Theokrit aeol költeményéről írt értekezései által, a latin nyelvtan terén *Beiträge zur lateinischen Grammatik* czímű értekezese által szerzett nagy érdemeket.

— A **Homercentókról** szóló czikk, melyet dr. Ábel J. tollából e közlöny mult évi folyamában hoztunk, német nyelven megjelent a «Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien» czímű folyóirat idei évfolyamának 4-ik füzetében. Ezen újabb közleményében Ábel Eudokia császárnőnek és Patrikios püspöknek közlönyünkben legelőször kiadott epigrammáit egy vatikani kézirat alapján némileg javított és bővített alakban adhatta. Az említett bécsi folyóirat ugyanazon számában könyvbírálat alakjában Ábelnek azon czikke is reproducálva van, melyet közlönyünk idei évfolyamában *Joannes Philoponosnak az ékezetekről szóló munkája* czím alatt közlött. Végre a Hartel által szerkesztett *Wiener Studien* idei évfolyamának második füzetében foglaltatik Ábelnek az ipsambuli zsoldos föliratokról szóló czikke, mely több évvel ezelőtt közlönyünk második évfolyamában (p. 429—444) jelent volt meg; a német feldolgozás annyiban külömbözik a magyartól, hogy az 1878. óta e tárgyra vonatkozó irodalmat is tekintetbe veszi. Ábel Colluthos-kiadásáról P. de Nolhac közlött igen elismerő ismertetést a *Revue Critique d'Histoire et de Littérature* czímű heti folyóiratban (Paris. XV. 1881. júl. 18-ikán. nr. 29. p. 49—51).

— **Vergilius Aeneisének** Márki-féle fordításából nem rég készült el az első kötet, mely az Aeneis első hat énekének fordítását tartalmazza. Czíme: «*Éneisz. Hősköltemény 12 énekben. Irta Virgil. Latinból forditotta és előszóval, jegyzetek s magyarázatokkal ellátta Márki József tdr. I. kötet, I—VI. ének. Budapest. 1881. Nyomtatott Kocsi Sándornál. Muzeum-körút 10. sz.*" Első füzete 1873-ban jelent meg (ára 30 kr.), másodika 1880-ban, harmadika az idén. Reméljük, hogy az érdemes fordító, kinek jelen fordítása már 1865. óta készen fekszik fiókjában, nem lesz kénytelen a kellő pártfogás hiányában művének még hátralevő részét is oly hosszú időközökben közre bocsátani. Barna Vergilius fordítása ugyan szintén már sajtó alatt van, de azért nincs oka Márki úrnak saját munkájának kiadását abba hagyni, annál kevésbbé, mert e két fordítás mindegyikének megvannak a maga előnyei. A mi a Márkiét illeti, örömmel kell constatálnunk, hogy a tartalom hűséget majd mindenütt megtaláljuk benne, fordítása az eredetinek minden gondolatát feltünteti, se többet se kevesebbet. A hexameter kezelése is mintaszerű Márki fordításában, mely e tekintetben ó-classicai iskolánk minden követelményének megfelel, ugy hogy még a cæsurának, az *a* és *e* hosszúságának és a rövid vagy hosszú szóknak a vers végén való alkalmazása dolgában is aláveti magát törvényeinek; és ezt a jelen kor költőinek pongyolaságával szemben üdvös reactiónak kell tartanunk. Kár azonban, hogy Márki nem csak a verselés, hanem a nyelvezet dolgában is egészen régi fordítóink álláspontján áll; a modern közönség a tulajdonneveknek oly elferdítésével, oly szószerinti fordításokkal és elavult kifejezésekkel, mint a milyeneket Márki úr fordításában találunk, alig fog ismét megbarátkozni; a fordítás első öt oldaláról ide iktatjuk példa kedvéért a következőket: furuglyán, olasz, lávin, túdó (tudó), Latziumba, látz nemzet, mely szemhonyorúlata sérvén (quo numine laeso); annyi viszontagság tűrésire, annyi sanyarnak; Kártágó, Látzhon, inkábbad (inkább); itt volt fegyvere itt *hintója*: tír (tyrosi), libek (libyaiak), Száturnia, argjaiért (argivjaiért), haragának, Szikhon (Sicilia), Látzországbul, jármühadat (hajóhadát), szüvel (szívvel), ül fennvárban Eol trónpálcát tartva, Taliánországba, *szuronyát* fordítva belökte oldalvást az üres hegységet; Eur (Euros), tagait (tagjait), Tíd (Tydeus), Íl (Iliosi), hol a zord Hektor *Eáki* fegyveritől leterült, árdag (vizdagály).

— **Az olympiai ásatásokról** dr. Keleti Vinczétől nagyon érdekes czikk jelent meg a budapesti V. ker. kir. kath. főgymnasium idei értesítőjében (p. 3—19). Az értekezés három részből áll: az első

előadja Olympia viszontagságait a legrégibb időtől az 1875-ik évig, a második az olympiai ásatásokat 1875-től 1881-ig, a harmadik Curtius Ernő egy beszédének fordítását adja, melyben az olympiai ásatások eredményét szemlélhető képben bemutatja. Az idevágó általános irodalmat szerző p. 8 és 9 szorgalmasan összeállította és minthogy nevezetesebb czikk alig kerülte ki figyelmét, azon megnyugvással olvashatjuk értekezését, hogy a magyar irodalomban első adja Olympiának és az olympiai ásatásoknak nemcsak szépen irott, hanem egyszersmind alapos történetét. Kiváló mértékben emeli végre a jeles értekezés becsét azon körülmény, hogy mellékletül Falkenek «Hellas und Rom» czímű munkájából a kiadónak, W. Spemannak szivességéből Olympiának Thiersch által restaurált képének rajzát adja.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

Ballagi M. Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche. Neu bearbeitet v. Prof. Joh. Jónás. 8. Aufl. Budapest, 1881. Franklin-társ. (8-r. 8 és 392 l.) 2 frt. 40 kr.

Dr. **Bászel A.** Thukydides beszédei. Budapest, 1881. Kókai. (8-r. 223 l.) 1 frt. 80 kr.

Bizonfy F. Magyar-angol szótár. Hungarian-english dictionary, Budapest, 1881. Franklin-társ. (8 r. 480 l.) 4 frt.

Budenz J. Magyar-ugór összehasonlító szótár. — A magyar tudományos akadémia kiadása. V. füzet. Budapest, 1881, Akademia. (n. 8-r. 18, 773—885, és 98 l.) 1 frt. 60. — Az egész műnek ára 5 frt.

Dulf P. Alexandri Vazul működése a román irodalom terén. Kolozsvár, 1881. Stein. (n. 8-r. 131 l.)

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a m. t. Akademia. Az I. osztály rendeletéből szerk. Gyulai Pál. — Budapest, Akademia, 1881.

IX. köt. 6. sz. *Szász K.* Emlékbeszéd Lewes Henrik k. tag fölött. (19 l.) 10 kr.

IX. köt. 7. sz. *Barna F.* Ősvallásunk főistenei. (71 l.) 40 kr.

IX. köt. 8. sz. *Ruzsicska K.* Schopenhauer æsthetikája. (22 l.) 10 kr.

IX. köt. 9. sz. *Barna F.* Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai (48 l.) 30 kr.

IX. köt. 10. sz. *Dr. Kont I.* Lessing mint philologus (55 l.) 30 kr.

IX. köt. 11. sz. *Bogisich M.* Magyar egyházi népénekek a 18-ik századból (87 l.) 50 kr.

IX. köt. 12. sz. *Simonyi Zs.* Az analogia hatásairól főleg a szóképzésben. (34 l.) 20 kr.

Franczia-magyar és magyar-franczia szótár. Szójegyzék és nyelvtani

megjegyzések a franczia akadémia, Bescherelle és a legjelesebb franczia szótárírók útán. — 26—30 füzet. Budapest, 1881. Rautman. (n. 8-r. 145—384 l.) Egy-egy füzet 30 kr.

Hellen remekírók magyar fordításban. 15. kötet. Herodot Görögből ford. dr. Télfy J. 1. füz. I. könyv. 1—114. fej. Budapest, 1881. Lampel. (16-r. 96 l.) 40 kr.

Homeros Odysseája. I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta *dr. Ábel J.* Budapest, 1881. Franklin-társ. 8-r. 207 l.) 1 frt.

Imre S. Magyar mondattan, az irály és verstan rövid vázlatával és utmutatással a magyar nyelv gymnasiumi tanítására, középtanodai alsóbb osztályok számára. 5-ik jav. kiadás. Debreczen, 1881. Csáthy. (8-r. 159 l.) 80 kr.

Kálmány L. Szeged népe. Ős Szeged népköltése. I. köt. Arad, Réthy. (Budapest, Aigner biz.) 1881. (N. 8-r. XV, 216, VII) 1 frt. 50 kr.

Krausz J. Sophokles élete. (Doctori dissertatió.) Budapest 1881. (8-r. 38 l.)

Magyar Könyvszemle. Közrebocsátja a m. n. múzeum könyvtára, Budapest, 1881, Knoll. VI. évf. 2—3. sz. — Tartalom: *Römer F.* Könyvtári buvárlataim Altenburgban és Göttweigban. — *Szabó K.* Régi magyar könyvészeti adalékok. IV. közl. — *Thallóczi L.* Öreg Apafi Mihály könyvtára. — *Szilágyi S.* Gablman Miklós XVI. századi hadtörténeti író munkáiról. — *Csontosi J.* Latin corvin-codexek bibliographiai jegyzéke. — *Deák F.* Egy hazafias nagyszebeni könyvárus a XVIII. században. — *Hellebrant Á.* és *Kudora K.* Adalékok Szabó K. «Régi magyar könyvtárá»-hoz. — Mit tartsunk a kézirat gyanánt nyomtatott könyvekről. — Vegyes közlemények. — A magyar irodalom 1881-ben. — Hazai nem magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi munkák.

Nyelvtudományi közlemények. Kiadja a m. t. akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti Budenz J. XVI. k. 2. füz. Budapest. Akademia. 1881. (n. 8-r. 165—324 l.) 1 frt.

— *Sajtóhibák e füzet első czikkében.* Olv. 597. l. 15. s. fel. *súlypontja;* — u. o. 1. s. alulr. *czimű;* — 599. l. 10. s. al. *császárt;* — u. o. 9. s. al. *nép;* — 603. l. 4. s. al. *legyőzőjét;* — 608. l. 11. s. föl. *helyére;* — 610. l. 8. s. al. *Phrynéhez;* — 612. l. 17. s. föl. *szitta;* — 623. l. 1. s. al. *törve;* — 638. l. 13. s. al. *die.*

EURIPIDES PROLOGUSAIRÓL.

Lessing hamburgi dramaturgiájában (48. és 49. darab) Voltaire Mérope-jének birálatánál egy kis excursusban az Euripidesnél előforduló prologusokról is szól s röviden kimutatja, hogy Hedelin nézete, mely szerint Euripides hibásan járt el, hogy a prologusban a hallgatóknak mintegy előre megmondja az egész darab menetét, tévedésen alapszik. Szerinte Euripides bátran megmondhatta nézőinek mindazt, amit a cselekvény menetéről tudniok kellett, mert a könyörület előidézését nem attól tette függővé, hogy mi fog történni, hanem hogy mikép fog történni. — E prologusok mindenesetre feltünő irodalmi jelenségek a görög tragédia terén. Aeschylosnál és Sophoklesnél nem találjuk azok nyomait, mert ha euripidesi prologusokról szólunk, a trágédia nem azon részét értjük, amely a parodost megelőzi, hanem azt a részt, a melyben a cselekvény kezdete előtt a darab egyik személye, vagy egy isten, aki néha nincs is a szereplők közt, a hallgatókat mintegy tájékoztatja a fölött, hogy mi előzte meg a cselekvényt, s hogy mikép fog az lefolyni. Nem csoda tehát, hogy e prologusok felett nagy viták keletkeztek. Összeköttetésbe hozták őket az euripidesi tragédia egész compositiojával, jót és rosszat mondottak róluk, de többnyire csak az utóbbit. Már Aristophanes a Békák-ban az Aeschylos és Euripides közötti vitában ezekre a prologusokra figyelmeztet, a melyeket a nevezetes két szóval ληκύθιον ἀπώλεσεν (a mit Arany «Elvesztě a butykost»-tal ad vissza) persifiál, azért mert mind egy kaptafára készültek. Ha Aristophanes egyéb itéleteit az euripidesi költészetről részben el is kell ismernünk, de a vita ezen pontjában mégis túllött a határon. Támadása ugyanis abban leli okát, hogy ezek a prologusok a két nagy tragikusnál

nem fordulnak elő, de ebből még nem következik, hogy a prologus egyáltalán a trágédia vagy komédia compositiojával nem férne össze, s miként Lessing az említett helyen szépen bebizonyítja, némely darabban még emelheti is a hatást, Aristophanes ezen támadásából az egész compositio fölött itélni annyi volna, mint politikai darabjai után historiát alkotni. De van az ó-korból egy más birálónk, akinek szavai nagyon is latba esnek; ez Aristoteles, aki bizonyára a roppant sok drámai termékből philosophikus módon a legjobb szabályokat és itéleteket abstrahálta, úgy a trágédia mint a komédia számára. Itélete Euripides felett e pontban eléggé ismeretes. «Ha a compositio tekintetében — ugymond — nem is a legügyesebb, ő mégis a legtragikusabb költő.» Lehetséges, hogy Aristoteles első szavai: εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ a prologusokra vonatkozoknak, mert Aristoteles definitioja szerint a prologus a trágédia azon része, amely a kar parodosa előtt van, de Euripidesnél az ily prologuson kivül még a mi prologusunkat is találjuk; ezt pedig Aristoteles nem vette fel a trágédia részei közé. Vajon Aristoteles az ujabb komédia prologusait — aminőket még bizonyára hallott a szinpadról — lényeges résznek tartotta-e, azt Poëtikája a komédiáról szóló fejezetének hiányos volta miatt nem mondhatjuk meg. Az ujabb komédia, amint egyáltalán a mese szövésében és az egész compositioban Euripidest utánozta, úgy ezt a prologust is átvette töle; innen jutott a római komédiába és talán Shakespeare néhány darabjába. — Az ó-korban tehát csak Aristophanes és Aristoteles nyilatkoztak e prologusokról; az ujabb nézetek közt Lessing emlitett helyét kivéve Valckenaer-ét említhetjük, aki Euripides Hippolylos-a kiadásának előszavában korholja a prologusokat, mert az érdeket lankasztják; Sulzer (Theorie der schönen Künste I. 145.) azonban ez ellen szól és Lessing itéletéhez csatlakozik, midőn azt mondja: Je genauer die Verwickelung der Sachen, die Schwierigkeiten und Gefahren, die der Fortgang der Handlung hervorbringen wird, durch die *Ankündigung* erkannt werden, je *gewisser* wird die *Aufmerksamkeit* gereizt. Lessing szerint főleg az ily prologusok által érhető el a könyörület és félelem felindítása, amit Aristoteles mint a trágédia alapelvét állít fel, s így e

prologusok inkább a tragikus müvészet tökéletesbítését, mintsem annak elferditését jelentik. Jon és Hekábe prologusai által kimutatja, hogy e trágédiák nagy hatása csakis a prologusokon alapul, mert ha elhagynók őket, azért a darab érthető volna ugyan, de ép azáltal, hogy a hallgató már előre tudja, hogy Creusa Jon anyja s nem egyszerűen az a nő, a ki élete ellen tör; hogy a sok csapástól zaklatott Hekabe az nap, melyen leányát feláldozzák utolsó fiától is megfosztatik: indíttatik fel nagy mértékben a könyörűlet. De mint később látni fogjuk, Euripidesnek ez nem volt egyedüli czélja; Lessing a prologus egyik oldalát kiemelte ugyan, de minthogy bővebben nem szól róla, a többire nem reflektált. Schlegel, a hatalmas Euripides korbácsoló, felolvasásaiban azt mondja, hogy Euripides a trágédiában a mythologiai meséket egészen megváltoztatta; Hyginus, a ki az ő meséit Euripidesből meritette, sokban elüt a rendes mythologiai mondáktól. Minthogy tehát a költő az ismeretes mythustól gyakran eltért, azért kellett neki előre megmondania, hogy mikép fog nála a mese végződni. Hermann Sophokles Elektra kiadásának előszavában, a melyben Aeschylos Siri áldozói-t és Euripides Elektráját Sophokles darabjával hasonlítja össze, csak más szavakkal mondja azt, a mit Schlegeltől hallunk. Szerinte Aeschylosnak és Sophoklesnek nem volt szükségük prologusokra, mert a hallgatók a mythust ugyis ismerték, de Euripides drámáinak bonyolult voltánál fogva gyakran érezte annak szükségét, hogy az egyszerű mythust vagy bővítse vagy megváltozza. Hogy tehát a nézők a végeredményen ne csodálkozzanak, azért bocsátotta előre a prologust. Ez ellen az hozható fel, hogy Euripidesnek e szerint csupán azon trágédiák elé kellett volna prologusokat irni, a mely trágédiákat Aeschylos vagy Sophokles is feldolgoztak, mert ezeknél szükséges volt, hogy a hallgatót előkészítse arra, hogy ő a mesét máskép fogja szőni, ellenben oly mythusoknál, melyeket az előbbi két tragikus nem dolgozott fel, nem lett volna szüksége prologust irni. A bőotiai mondakört, a melyhez «Az örjöngő Herakles» is tartozik, nem merítette ki sem Aeschylos, sem Sophokles. Welckernél, a ki a tragikusok műveinek teljes lajstromát adja, ez a darab nem fordúl elő Aeschylos és So-

phokles trágédiái között. E darabhoz tehát Euripidesnek nem kellett volna prologust irni, már azért sem, mert nem tért el a közönséges mythustól; de biz azt találjuk, hogy itt is a cselekvény kezdete előtt az öreg Amphitryo Heraklesnek genealogiáját adja, elmondja, hogy ki Megara és ki Creon. Leirja Herakles munkáit, azután Lycusra tér át, a ki most a szegény családot végveszélylyel fenyegeti. Ugyanezt látjuk az Alkestisben is, a mely tárgyat Euripides előtt egy tragikus sem hozott a szinpadra. E vélemény ellen szólnak továbbá az oly prologusok, a minőket Elektrában és Helenaban találunk, melyeknek nem az a czéljok, hogy a hallgatót a megváltoztatott mythusra figyelmeztessék, s melyek nélkűl a trágédiát teljesen érteni lehet. A Helena prologusáról Raumer is azt mondja: Wir wollen nicht mit dem Prolog der Helena rechten, der uns Dinge erzählt, welche nicht zunächst hieher gehören uud andere dagegen verschweigt, die uns mehr angehen dürften; wir wollen nur darauf aufmerksam machen dass *selbst hier*, wo die Fabel von der gewöhnlichen so sehr abweicht, das Stück dennoch ohne jeden Prolog verständlich bleibt (Randglossen eines Laien zum Euripides. 224., a mely glossák azonban több helyes nézetet tartalmaznak, mint sok nem laikuséi). Véleményünk szerint csakis ott, a hol a darab meséje a mythustól feltünően külömbözik, volna helyén Hermann és Schlegel szerint prologust alkalmazni; de tény az, hogy Aeschylos és Sophokles is változtattak egyetmást az epikusok által nyujtott mythusokon. Nitzsche Welcker ellenében kimutatta, hogy az epikusoktól kezdve a lyrikusok-on és tragikusok-on át minden egyes mythos tovább és tovább fejlődött s a két nagy tragikus bármely darabjában, legfeltünőbben az Orestiaban és Sophokles Elektrájában láthatjuk, hogy a mythus némely vonásait megváltoztatták. Tehát e költőknek is prologusokra lett volna szükségök?

Schlegel és Hermann ezen véleményét a legújabb időkben Firnhaber (Ueber den Prolog des Euripides. Jahrb. f. Philol. Supplem. B. IV.) némileg megváltoztatva tálalta fel a Jahrbücher olvasóinak. Szerinte Euripides akkor volt kénytelen prologusokat irni, midőn Perikles intézményei folytán a népnek szabad bemenete volt a szinházba, vagyis midőn a theorikon-t

behozták. Ekkor oly közönség is járt a szinházba, a mely a mythust, különösen a bonyolult mesét nem értette, s ezért szükséges volt, hogy prologusok által a tömeget utba igazítsák. Könnyen átláthatjuk e hypothesis tarthatatlanságát. Eltekintve attól, hogy e magyarázat által a prologus egész költői jelentőségét elveszíti, továbbá attól, hogy az áthéni publikum korántsem volt oly műveletlen mint Firnhaber azt véli, mert mythusát sokkal jobban ismerte, mint nálunk a köznapi ember a bibliai történetet: még az a tény is ellene szól, hogy Sophokles is hozott színre a theorikon behozatala után darabokat; miért nem találta tehát ő is szükségesnek «a nép ezen tudatlanságán» segíteni? Tán Euripides inkább a néphez szólt, mig Sophokles a műveltebb osztály számára írt? Ily külömbséget az ókori írónak sohasem kellett szem előtt tartania. — Firnhaber Euripides prologusait két részre osztja. Alkestit, Medea, Hippolytos, Bacchae, Andromacha, Heraclidae, Supplices, Electra, Troades, Hecuba, Iphigenia Aulisban és Rhesus daraboknak oly prologusuk van, mint Aeschylos és Sophokles darabjainak, amelyekre tehát Aristoteles definitioja (μέρος ὅλον τραγῳδίας τὸ πρὸ χοροῦ παρόδου) teljesen ráillik, a többi tragédiának, névszerint Iphigenia Taurisban, Helena, Jon, Hercules Furens, Orestes, Phoenissae, másnemű prologusai vannak; ezek ugyanis két részből állnak: egy monologusból, amely a dráma cselekvényével nem függ össze s oly részletből, amelyet a nézők a cselekvényből magyarázhatnak meg. S ezek azok a prologusok, melyeket Euripides csak azért írt volna, hogy a hallgatók «tudatlanságán» némileg segítsen. A prologusok e felosztását azonban nem helyeselhetjük, mert például Hippolytosban és Troadesben egész másnemű prologust is találunk, mint Aeschylos és Sophokles műveiben. Hippolytosban maga Aphrodite mondja el a prologusban, hogy mily rossz sors várja Hippolytost, aki őt megveti, és vele együtt Phaedrát; a Trojai nők-ben pedig Pallas mondja el, hogy mi fog a görögökkel a hazatérés alkalmával történni; már pedig ilynemű prologusokat az előbbi két tragikusnál nem találunk. Igy vagyunk a többi prologussal is, úgy hogy bátran mondhatjuk, hogy biz Euripides egy prologusa sem hasonlít Sophokles tragédiáinak első részéhez. Ha igaz is, hogy Euripides

korábbi és későbbi tragédiáinak prologusai közt külömbség van, de mégis mindegyikökben van valami, ami csakis Euripidesre vall, s korántsem mondhatjuk, hogy azon hat tragédia prologusa, melyeket Firnhaber kiemel, valami különöset mutatnának. S nincs is semmi ratio abban, hogy a költő egy tragédiához írt volna prologust, mert félt, hogy hallgatói nem fogják megérteni, másokhoz ismét nem írt. Legfölebb azt mondhatná valaki, hogy Euripides egyáltalán azért írt prologusokat, hogy a nézőket felvilágosítsa. Aristophanes Békáinak egyik helyéből lehetne ugyan arra következtetni, hogy a nézők nem értették mindnyájan jól a darabokat, de ez csak a régibb időkre vonatkozik, nem pedig arra az időre, midőn Euripides hozta színre darabjait. Aristophanesnél (1055) ugyanis a kar, midőn a két költő a harcz hevében van, így szól:

Mert, ha attól tartanátok, hogy tudatlanság miatt;
A mit finomúl beszéltek, a néző nem érti majdan,
Ettől már ne féljetek, mert már nem úgy van, mint elébb.
Jól be vannak gyakorolva,
S könyve lévén mindeniknek, önmagát képezheti;
Jó az érczök természettel, s most ki vannak élesítve.
Semmit is ne féljetek hát
A nézők miatt, mert bölcsek, bátran mindent mondjatok.

Ha Euripides csak az említett ok miatt kényszerült volna prologusokat írni, akkor az ugyanabban az időben élt Sophokles legalább későbbi darabjaiban, tán szintén szükségét látta volna ennek; de ezt Sophokles utolsó darabjaiban (Oedipus Kolonosban és Philokletes) nem tapasztaljuk. Tehát nem abban áll e két költő trágédiáinak külömbsége, hogy különféle hallgatóik voltak, hanem mert mindegyik más és más compositióval élt.

E különféle véleményekből, Lessingét kivéve, csak az tünik ki, hogy Euripides mintegy kényszerítve volt prologusokat írni; e magyarázók nem látnak ebben magasabb művészi czélt vagy a költő szabad alkotásának kifolyását, s ha érveléseik egyes darabjaira rá is illenek, mind a prologus jellegét nem határozzák meg. Oly magyarázatot kell tehát keresnünk, amely míg egyrészt a prologusok keletkezésének okát megfejti, másrészt minden egyes prologusra ráillik.

Ha egy tekintetet vetünk a trágédia fejlődésére, azt látjuk, hogy Aeschylos az ő trilogiáiban az isteni sors elleni küzdést

egész teljességében vázolta, s hogy trilogiáinak darabjai vagy szorosan összefüggnek, vagy egy magasabb eszme által kapcsoltatnak együvé. Sophokles e trilogiák helyett csak egy darabot választott, s ebben a kiváló hős küzdelmét tüntette fel; Euripides ellenben a mythus kevésbbé szükséges epizódjaival és részleteivel nem törődött, hanem több mesét egybefüzött, vagy néha egész aeschylosi trilogiákat egy trágédiában mutatott be. Ebben rejlik véleményem szerint az euripidesi prologus fő indító oka. Ő ugyanis prologusaiban nem magának a trágédiának tartalmát és a cselekvény motivumát mondja el, hanem inkább figyelmezteti hallgatóit azokra a dolgokra, amelyek a dráma cselekvénye előtt, és azokra, melyek utána következnek, hogy láthassák, hogy mindez egy teljes összefüggő egészet ad. Ezt pedig nemcsak azért tette, hogy hallgatóit folyton a félelem és könyörület érzülete által eltöltse, hanem a mint a cselekvény előre halad, ez érzületek mindinkább fokozódjanak. Az első ok tehát az volt, hogy a költő a cselekvényt megelőző és az azt követő történetet mondja el, a másik főok pedig, hogy az ἔλεος és φόβος érzületét ébreszsze fel, s innen magyarázható Aristoteles itélete is, amelyről föntebb szóltunk.

Ha röviden áttekintjük az euripidesi darabokat, akkor azt látjuk, hogy ezt a tételt mindegyikre alkalmazhatjuk, kivéve Rhesost és az aulisi Iphigeniat. De míg egyrészről Rhesos eredetisége felett nagy viták folynak, az Iphigeniáról biztosan tudjuk, hogy eleje és vége, úgy mint most előttünk fekszik, nem Euripidestől való; a Kyklops pedig mint satyrdráma nem számitható a trágédiák közé.

Ami az *Alkestist* illeti, az már a kardaloknál fogva is közelebb áll a sophoklesi és aeschylosi darabokhoz és compositiojában nem is mutat lényeges változásokat e két nagy tragikus műveitöl. Lényeges eltérés azonban mégis van benne, amennyiben e darab két lazán összekötött részből áll, amit az előbbi tragikusoknál nem találunk. Az első részben Alkestis meghal férjéért, a másodikban Herakles a megholtat az alvilágból megszabaditja. Hogy tehát a nézők e két részt egy drámának tekintsék, azért Apollo a prologusban a hallgatóknak megmondja, hogy Alkestist, akit már mindenki holtnak hisz, egy

férfiú, akit Eurystheus Thraciába fog küldeni, majd megmenti. Ez tehát azt mutatja, hogy Euripides már legkorábbi darabjában alkalmazta a prologust, hogy a két részletet egy külső kapocs által egybefűzze. Még azt is felemlíthetjük, hogy a prologus nélkül e darab komikus volta, a κατασκευή κωμική mint a scholiasta mondja, nem látszik meg annyira a darabon, mert az első rész a 492. sorig valóságos tragédia, s a második résznek csak a vége csap át a komikusba. Hogy tehát a hallgatók már az első résznél is észrevegyék a komikus színezetet, azért volt szüksége a prologusra. — *Medea* prologusát maga Bernhardy, aki általában nem nagy tisztelője az euripidesi múzsának és különösen a prologusnak, a legművésziebben kidolgozottnak mondja, s valóban a dajka néhány vonásban Medea egész szerencsétlenségét élénk színekkel ecseteli. Ha magában a drámában (462—572) is azt látjuk, hogy Medea Jasonnak csak bővebben elpanaszolja mindazt, amit a prologusban már hallottunk, úgy bizonyára ez a prologus a Medea iránti könyörület felindítására czéloz, hogy így a hallgatókat már a darab elején ez az érzület fogja el. — A *Hippolytos*-ban Gruppe (Ariadne 388.) háromféle cselekvényt akar megkülömböztetni. Venus haragját Hippolytos ellen, aki őt megveti; Phaedra szerelmét és végül a hősnek anyja rágalma folytán történt halálát. Azt hiszszük, ez tán egy kicsit sok lesz. Épúgy, mint a Bacchans nők-ben Agauet szemeli ki Bacchus, hogy Pentheust megbüntesse, úgy ebben a darabban Venus Phaedrat használja, hogy Hippolytost elveszítse. Csak ott tér el a költő a trágédia menetétől, ahol Phaedra egy hosszú beszédben Hippolytost jellemzi. Hogy a hallgatók a cselekvény e félbeszakítását ne érezzék annyira, azért volt szükséges, hogy Venus a prologusban e szavakat mondja:

ἡ δ'εὐκλεὴς μὲν, ἀλλ' ὅμως ἀπόλλυται,
Φαίδρα· τὸ γὰρ τῆς ρ' οὐ προτιμήσω
τὸ μὴ οὐ παρασχεῖν τοὺς ἐμοὺς ἐχθροὺς ἐμοὶ
δίκην τοσαύτην, ὥστ' ἐμοὶ καλῶς ἔχειν.[1])

---

[1]) Oh Phaedra, bármilyen dicső vagy, veszni fogsz
Bizony nagy bajjal váltanám meg életedet,
Ha ellenségimet, azért hogy élsz magad,
Javamra váló büntetés nem éri el!

Welcker egyik ítélete is e mellett látszik szólni, midőn azt mondja: Durch den Jagdaufzug des Hippolyt und sein Gespräch im *Eingang* ist dafür *gesorgt*, dass auch nach dem fast *selbstständigen Drama* der Phaedra, der Zuschauer auf die *fernere Entwickelung* gespannt bleibt. — A *Heraklidák* tudvalevőleg sok politikai czélzásokat tartalmaznak, az egész darabban alig akadunk egy főszemélyre, a ki a darab irányát jelezné. A Heraklidák maguk két személy által vannak képviselve; a darab első részében pedig Jolaus, a másodikban Alkmene viszi a főszerepet, minthogy ezek a Heraklidákkal szoros viszonyban állnak. S így Jolaus a tragédiát megnyitó szavai a mi ítéletünket a prologusról látszanak támogatni, mert ott azt mondja, hogy ő és Alkmene fogja Herakles utódait megvédeni. — A *Hekuba*-ban tudjuk, hogy két cselekvény van, melyek mindegyike a hősnő fájdalmát nagyobbítja. Leányát, Polyxenát, feláldozzák és fiát Polydorust a thráciai király megöli. Mindenki átláthatja, hogy e két cselekvény nem függ össze, mert mint Hermann mondja: «Polyxenae devotio nihil commune habet cum Polymestoris facinore neque aut alterum horum ex altero aut utrumque ex una caussa, ut sine altero neutrum fieri potuerit, nexum est atque suspensum». Azért Euripides jónak látta a prologusban Polydorus árnyékát felléptetni, a ki elmondja, hogy Polymestor, midőn Thraciába jött szívesen fogadta, de miután Trója elesett, hűtelenül a tengerbe dobta, a mely most három nap óta háborog és a görög hajóhadat sem engedi tovább, s a melynek kiengesztelésére most nővérét Polyxenat is fel kell áldozni. Itt világosan látható, hogy e prologusnak czélja nem lehet más, mint e két külömben össze nem függő cselekvényt egy egészszé összeolvasztani, hogy a hallgató már előre láthassa a két csapást, a mely Hekabera vár. Sophokles is írt egy Polyxenat, s a mennyire a töredékek után ítélhetünk, csakis ennek a szerencsétlen leánynak sorsa volt benne feltüntetve, nem pedig Polydoruséval kapcsolatban. — Az *Andromacheról* szintén Hermann jegyezte meg, hogy «duas actiones . . . continet . . . Prior in Andromachae, posterior in Pelii fortuna versatur in utraque quod institutum est, non ad iustum finem perducitur, sed abrumpitur violenter in altera casu, in altera dea in auxi-

lium adhibita». Még inkább szembe ötlik ez, ha ezt a darabot Sophokles Hermione töredékeivel hasonlítjuk össze. Euripides ugyanis Welcker szerint Sophokles Hermione-jének meséjét a hirnök Neoptolemos haláláról szóló jelentésébe szurta (1058—1143). Itt Andromache mondja a prologust és panaszkodik, hogy Hermione, a kinek nincs gyermeke, ellene tör, s hogy most Thetis oltárához kellett menekülnie, de utolsó szavaiban Neoptolemos halálát is előre sejteti, hogy így a hallgatók mintegy elő legyenek készülve a hirnök jelentésére, a mely Sophokles egész tragédiájának tartalmát adja. — Az *Őrjöngő Herakles*-ben már Lessing észrevette (Seneca tragédiáiról szóló dolgozatában), hogy a cselekvény két össze nem függő részből áll, s hogy a római költőnek a Hercules furens-ben sikerült e hibát kikerülni. Az első rész Lykos megöletését Herakles által adja, a másik Herakles őrjöngési rohamát. Mindkettő elegendő tárgy egy-egy trágédiára. Euripides ezen darabjában úgyszólván két prologus van; az egyiket az öreg Amphitryo mondja el, a melyben a cselekvény előtt történt dolgokat tudjuk meg. Herakles sok munkáiról és a veszélyről, a mely most családját fenyegeti, hallunk többet; Lykos meggyilkolása után pedig Lyssa mondja el azt, a mi ezután fog történni. Láthatjuk tehát, hogy a prologus csak arra szolgálhatott, hogy e két részletet szorosabb viszonyba hozza, és a hallgatók kedélyét, a mely Lykos meggyilkolása után már némileg lecsendesült, a jövendö katastrophára újra előkészítse. — A *könyörgő nők* Welcker nézete szerint Aeschylos teljes trilogiája ('Ελευσίνιοι 'Αργεῖοι, Ἐπίγονοι) után készültek, de, a mint az átdolgozás magával hozta, a kellő rövidítésekkel; azért vált szükségessé, hogy Aethra a prologusban mint egy epikus elmondja, hogy mi történt a cselekvény kezdete előtt. Ez a prologus körülbelül megfelel Aeschylos elsö darabjának; a darab legnagyobb része, ámbár a színhely máshová van téve, az Argosiak-ra mutat, a darab végét pedig, melyben a fiú, a ki atyjának hamvait hozza, és Pallas Athene jósolnak, Aeschylos tán az Epigonok-ban adta elő. — Az *Elektra* és *Orestes* Aeschylos Orestia-jára emlékeztetnek. Az Elektra prologusában, a földmüves, a ki Euripidesnél a hősnő férje, elmondja mindazt, a mi Aeschylos Agamemnonjában történik, még csak

azután tér át magára a cselekvényre, a mely egészben és nagyban Aeschylos Síri áldozóival és Sophokles Elektrájával egyezik, a mit azonban Aeschylos az Eumenidákban elénk állít, azt a darab végén a Dioskurok mondják el, hogy t. i. Orestest az Areopagoson bűnétől meg fogják tisztázni. Ugyanezt mondhatjuk az Orestes prologusáról és épilogusáról is; csakhogy e darab prologusa azt tartalmazza, a mi az anyagyilkolást követte t. i. Orestes őrültségét. Ezt mondja el Elektra a prologusban; az epilogusban pedig Apollo adja elő mindazt, a mit az Elektrában a Dioskurok mondanak. Itt is úgy mint egyebütt láthatjuk Euripides törekvését a mondakört lehető teljességében a hallgatók elé hozni, de minthogy ez egy darabban nem volt lehetséges, azért a cselekvést megelőző és az azt követő részleteket egyszerűen a prologusban mondatja el. Hermann véleménye szerint az Orestes-ben még azért is szükséges volt a prologus, mert a cselekvény, míg egyrészt Orestes és Elektra veszélyét mutatja, a kiket az argosiak az anyagyilkolásért meg akarnak büntetni, másrészt azok megszabadulását is feltünteti. Hogy tehát e két részlet között a kapcsot létre hozza, és hogy a nézők a felszabadítás okát is tudhassák, azért volt szükséges, hogy Helena és leánya Hermione a prologusban elmondják mindazt, a mi a darabot érthetővé teszi. — A *Trójai nők*, a mely darabból annyi trágédiát lehetne alkotni, a hány jelenete van, még inkább mutatják, hogy mily szükség volt a prologusra. Ribbeck szerint azonban Hecuba és Troades tragédiáknak nem lehet hibául felróni, hogy oly darabosak. Szerinte e két darab a legmeghatóbb képet nyujtja a költő fájdalmáról a régi világ összeomlása felett. Nem értették azok a költő intentióit, a kik e darabok egyforma compositióját és a dramatikus bonyodalom hiányát vetik fel. Az életnek Trója bukása után nincs többé joga, csak a halál tartja aratását. Ép oly nap ez, mint az utolsó ítélet: csapás csapást követ. S mikép e darab végén Priamos vára füstben és lángokban megy fel, míg a győzők maguk is nem sejtett bajok, hajótörés és halál elé mennek, midőn hazájokba indulnak, úgy maga a világ és az egész jövő romokba látszik dőlni. Ha meggondoljuk, hogy a darab ép abban az évben került színre, a melyben a nagy flotta Sicilia meghódítá-

sára útnak indult, akkor úgy látszik, hogy a költőnek ez expeditió gyászos sorsa mintegy szeme előtt lebegett. — Ezúttal kijelentjük, hogy mi is csak mint tényt fogadjuk el a legtöbb trágédiánál, hogy két részből állnak; az ebből vont következtetéseket, melyekkel Euripides ócsárlóinál oly gyakran találkozunk, mi nem írjuk minden pontban alá, mert néha e kettős cselekvény valóban szükséges is volt. De ezek indokolása nem tartozik mostani feladatunkhoz; itt csak tényekre hivatkozunk. — A Troades inkább csak tragikus tableau, mint egységes trágédia. A trójai nőket sors által osztogatják ki a győzőknek; Kassandra a görögöknek sok bajt jósol, Polyxenát feláldozzák Achilles sírjánál, Astyanax-ot ledobják Pergamum falairól, Hecuba Helenával vesz össze, végre a várost felgyujtják: mindezek egyes képek, melyek a pusztuló világot jelképezik. Azonban mégis csak egy gondolat vonul végig az egész darabon, s ez: hogy a görögök, ámbár most győztesek, mégis szerencsétlenebbek mint a legyőzött trójaiak. Hogy Euripides tehát ezt a néző szeme elé állítsa, azért a Poseidon és Pallas közötti prologusban előre hallhatjuk, hogy mily sok veszély fenyegeti a haza készülő görögöket. Ez által a trójaiakat ért sok csapás is némileg enyhíttetik s így az a határozott mérték, a mely a könyörület felindítására szükséges, el van találva, mert ha nem hallanók a prologust, akkor inkább a görögök elleni harag fogna el bennünket, mint a trójaiak iránti könyörület.— A *Taurisi Iphigeniá*val ép úgy vagyunk, mint a legtöbb tragédiával, melyeket a költő egy trilogiából alkotott. Welcker szerint Aeschylos e mythust három darabban dolgozta fel, melyek között az első az aulisi, a második a taurisi, az utósó pedig a Brauronia papnőt, a ki Attikában a kiengesztelt Artemis szolgálatában áll, állította elő. S valóban a prologusban Iphigenia elmondja mindazt, a mi vele Aulisban történt, az epilogusban pedig Pallas Athene kijelenti, hogy Orestes el fogja vinni Artemis szobrát és nővérét is Attika határaihoz, s hogy ott templomot fog alapítani, a melyben Artemist, azaz Brauroniat, tisztelni fogják. — *Ion* prologusáról már Lessing is megjegyezte, hogy a tragikus hatást nagyban előmozdítja, mert az által, hogy a hallgató Hermestől a prologusban megtudja, hogy ki tulajdonkép ez az

Ion, és hogy mi fog vele történni: Creusa gyilkos merénylete saját fia ellen félelembe ejti a hallgatót. Külömben is ez a trágédia, a melyben három felismerés (anagnorisis) van, az ókor tragédiáinak mértéke szerint nagyon is komplikált, s már e szempontból is szükséges volt a prologus, hogy a hallgatók a cselekvény fonalát el ne veszítsék. — *Helena* prologusa legjobban mutatja, hogy Euripides nem azért írta prologusait, hogy abban a mythus és a hagyományos monda megváltoztatását előre tudtára adja a közönségnek, mert mindaz, a mit a prologusban hallunk, hogy t. i. Hermes Helenát a levegőn keresztül Aegyptomba vitte, hogy Helena Leda tojásából származik, hogy ő maga nem volt Trójában, hanem csak az árnyképe: azt mind magában a darabban is többször halljuk. E prologusnak más czélja nincs, mint hogy Helena történetét az ægyptomi tartózkodás előtt mondja el a hallgatóknak, s hogy néhány sorban felemlítse, mi fog vele most történni. — A *Phoeniczīai nők* ugyanazt a mondát tárgyalják, mint Aeschylos Heten Théba ellen cz. darabja, de míg Aeschylos a trilogia első két darabjában (Laios, Oedipus — satyrdráma Sphinx) az egész mondakört az ő szokott epikus hosszában előadta, addig Euripidesnél Jokaste a prologus első 80 sorában elmondja mindazt, a mit e két darab körülbelül tartalmazott s a 81. sorral (ἐγὼ δ'ἔριν λύσους ὑπόσπονδον μολεῖν | ἔπεισα παιδὶ παῖδα πρὶν ψαῦσαι δορός) tér át magára a cselekvényre, a mely nagy mértékben reflektál még az előbb történtekre. Innen a trágédia nagy hossza (1780 sor). De a prologus mégis csak arra szolgál, hogy e nagy conflictust szemlélhetőbbé tegye. — A mi az utolsó darabot, a *Bacchans nők*-et illeti, a mely a költő makedoniai tartózkodásának gyümölcse, úgy nagyon valószínű, hogy Aeschylos három darabját Semelet, Bacchaet és Xanthriaet (Széttépők) egyesítette magában, s valóban a prologus első 12 sora Semele sorsával foglalkozik s így ez a részlet Aeschylos első darabjára vonatkozhatik; maga a darab Pentheus ellenállását a Dionysos kultusz behozatala ellen tárgyalja; a trágédia utolsó része pedig az ő büntetését saját anyja Agaue által mutatja, a mi tán Aeschylos harmadik darabjának tartalma lehetett. E prologus-

ban tehát csak az első darab rövid tartalmát akarta adni Euripides.

Látjuk tehát, hogy nézetünk a prologusokra nézve többé-kevésbé minden egyes darabnál alkalmazható.

Ha most azt nézzük, hogy mit tárgyalt és mikép dolgozta fel anyagát a költő minden prologusban, akkor az első pontra nézve azt találjuk, hogy az egyes prologusok négy osztályra oszthatók, mert vagy azt mondják el, hogy mi előzte meg a cselekvényt és a főbb szereplők sorsát hosszabban-rövidebben érintik, mint a Phoeniczia nők-ben, Andromache-ben, a könyörgő nőkben, a Heraklidák-ban, az Őrjöngő Herakles-ben és Elektrá-ban, vagy magának a cselekvénynek menetét tüntetik fel, mint Orestes-ben, vagy pedig a szereplők beszédéből következtetni lehet arra, hogy mi fog történni, mint Medea-ban, Helená-ban, a taurisi Iphigeniá-ban, vagy a hallgatóknak az egész mese menetét végig előre mondják meg, mint Hippolytos-ban, Hecuba-ban, a Bacchans nők-ben, Ion-ban, a Trójai nőkben és Alkestis-ben. E felosztást adta Eichstädt; ez magában véve megfelel a valóságnak, de az ebből vont következtetések nála nem mind helyesek. Még egyszerűebben csoportosította Boeckh ezeket a prologusokat. «Soha sem», úgymond, «jósolja előre a dolgokat egy szereplő személy, hacsak nem isten vagy daemon. A hol azonban egy ilyen mondja a prologust, ott egyszersmind meg is mondja a jövőt, kivéve Danaë-t, a hol azonban Hermes nem annyira isten, mint inkább Zeus szolgája és hírnöke.» A prologusok e két részre való felosztása sokkal egyszerűbb és mégis minden egyes tragédiának megfelel. — A prologusok külső alakja nagyon hasonlít egymáshoz. Egy személy föllép és a hallgatóknak megmondja a dolgok állását, hogy ki ő és hogy hol van, honnan jő, hogy mi történt azelőtt, mi fog most bekövetkezni, s ha egy isten mondja a prologust, még azt is, hogy mi fog a végén történni. A Trójai nők-ben, a hol Poseidon és Pallas párbeszéde alkotja a prologust, még többet is mondanak, mint a mennyi a darabban megtörténik. Hekabe-ben is Polydoros árnyéka Hekabe halálát jósolja meg, de a darab végén a királyné még nem hal meg. A Trójai nők-ben pedig a hazatérő görögök sok viszontagságairól hallunk, de a

cselekvény nem halad a visszatérésig, hacsak e trágédia vége nem csonka. A prologusok ezen egyöntetüsége a nyelvezetben is kitűnik, s ez okozza, hogy oly schematikus alakúak. Sok avval kezdi, hogy honnan jő a személy; ilyen Troades, Hekabe, Bacchae, Phoenissae, Ion, Phryxos (Aristoph. Ran. 1225). Ezt a megkezdést Aristophanes is persiflálja; másrészt eredetüket, nemzetiségüket és más viszonyaikat közölik a hallgatóval, mint Phoenissae, Orestes, Helena, Ion, Hercules furens, Iphigenia Taurica, Melanippe (Arist. Ran. 1244). Egyes helyek említésénél néha nagyon is soká idözik a költő s oly dolgokat is fölemlít, a melyek az értelem zavarása nélkül elmaradhattak volna; néha a beszélők egész genealogiáját adja, a mi néha szintén fárasztó. E hely és nemzetség felsorolásához járul még, hogy néha vagy föllengző megszólítások, vagy hosszura nyujtott kérdések, vagy éles sententiák nyitják meg a prologust, s alig emelkedett a beszéd egy bizonyos magasságra, ismét lesülyed a köznapi beszéd színvonalára. E prologusokra Horatius szavait a komédiáról lehetne alkalmazni: nisi quod pede certo| differt sermoni, sermo merus; úgy hogy a prologusok mintegy epikus színezetüek, de melyekben az egyformaság gyakran csillogó mondatok által eleveníttetik, míg a dráma maga nyelvezetre nézve megfelel e költészeti faj kellékeinek. Aristophanes gúnyja, melyet a ληκύθιον ἀπώλεσεν szavak fejeznek ki, inkább csak a prologus formájára, mint tartalmára vonatkozik. Először is szemére veti mind a prologus hasonlóságát, azután a nyelvezetet, a mely a tragikai pathost nélkülözi, (Aristophanes ugyanis e prologusokat is a trágédiák részeinek tekintette, s innen magyarázható, hogy ezeket Aeschylos prologusaival hasonlítja egybe) s mivel az egyszerű epikus elbeszélés a dráma nyelvezetéhez nem illik, végre még a metrum szempontjából, mert nagyon sok bennök a spondaeus. De Aristophanes ezen ítélete folytán Ellendt már annyira ment, hogy azt mondotta, hogy e prologusok oly annyira egyenlők, hogy csak a neveket kell megváltoztatni s egyikét a másik helyett használhatják. Ennyire maga Aristophanes sem ment; de mik a komikus torzításai egy német Schulmeister bukfenczeihez képest? Igaza van Müllernek, ha azt mondja Ellendt ezen ítéletére, hogy nem,

ha a neveket, hanem ha minden szót és hangzót megváltoztatnak, akkor bizonyára lehet az egyik prologust a másik helyett használni. Aristophanes ληκύθιον ἀπώλεσεν szavai tréfásan csak azért illenek a prologusok sok sorába, mert a határozott ige a tulajdonnév és a participium mellett, melylyel a prologus rendesen kezdetét veszi, könnyen beleszúrható, s mert a vers utolsó lábánál a költő gyakran használt rövid szótagokat, ez által a senarius törvényét szegte meg. Ezt a metrumot Εὐριπίδειον- vagy Ληκύθιον-nak nevezik; a senarius második része ugyanis oly dimeterből áll, a melynek első lábában a thesis hiányzik, úgy hogy a jambusi penthemimeris után egy trochaeusi hephthemimeris marad meg.

Még néhány szót az *aulisi Iphigenia* és *Rhesos* prologusairól. Az Iphigeniat, melyet Euripides Makedoniában írt, nem fejezte be teljesen, legalább nem oly alakban mint ma fekszik előttünk. A kezdet, a mely a többi euripidesi prologustól sokban eltér, ezt eléggé mutatja; először is, mert anapæstusokkal kezdődik, s mert dialogusban van tartva. A prologus, a mely tartalomra nézve is külömbözik a többitől, csak az első dialogus után áll. Hermann ezek daczára a prologust eredetinek tartja. Musgrave azt hiszi, hogy az eredeti prologus elveszett és Aelianos (N. A. VII. 39.) e soraiban vélte annak nyomát feltalálni:

ἔλαφον δ' Ἀχαιῶν χερσὶν ἐνθήσω φίλαις
κέρουσαν, ἣν σφάζοντες αὐχήσουσι σὴν
σφάζειν θυγατέρα,[1])

a melyekben Artemis, úgy mint az istenek és istennők Euripidesnél, a darab végét megjósolta volna. Boeckh e versekből és egy scholiasta adataiból Aristophanes Békáinak 67. sorához azt következtette, hogy Iphigenia, Bacchae és Alcmaeon a költő halála után annak fiától hozattak színre, s hogy az az Iphigenia, melyet mi bírunk a fiútól, s nem az atyától származik. De ez ellen szól az, hogy az idézett versek nem a prologusba, hanem

[1]) Szervast achivoknak kezébe juttattok:
S ha majd leölték, én dicsekszem, hogy saját
Leányodat megölték.

az epilogusba valók. Matthiae szerint, a kit Dindorf és Bernhardy is követnek, Euripides a darabot bevégezetlenül hagyta; a költő halála után pedig annak fia fejezte be, a mely alkalomkor egyes részleteken változtathatott is. A prologust, ha ugyan Euripides egyet írt a darabhoz, bizonyára Agamemnon mondotta el, a melyben a darab menetét megelőző történetet adta, azután az öreg fellépésével kezdetét vette a cselekvény. A 48—104. sor a régi prologus része látszik lenni. Az ezt megelőző sorokat valószínüleg a fiú írta, még pedig anapæstusokban s tán azáltal akarta Aristophanes gúnyját lehetetlenné tenni, hogy Sophokles mintájára alkotta e prologust.

A mi Rhesost illeti, nem találunk benne a mi értelmünkben vett prologust. Már a legrégibb korban kételyek támadtak e tragédia eredetisége ellen; a didaskaliak azonban Euripidest mondják szerzőjének. Lehet, hogy Euripides írt egy Rhesos czímű tragédiát, de vajon a ránk maradt Rhesos az ő müve-e, az más kérdés. A tartalomjegyzékek két prologusról is tesznek említést; az egyikből több sort idéznek is. Ez némelyek szerint a mellett szólna, hogy a darabnak eredetileg nem volt prologusa. Az alexandriai tudósok ugyanis már a mi Rhesos-unkat találták Euripides hagyatéka között, de látván, hogy nincs prologusa, a többi darab módjára akarták berendezni s írtak hozzá egyet. Boeckh szerint ezt a trágédiát is Euripides fia írta volna, mert sophoklesi szólásmódokat mutat s tudjuk, hogy az ifjabb Euripides ebben Sophoklest utánozta. A darab eredetiségének s az evvel összefüggő kérdések megvitatásába most nem bocsátkozunk be, minthogy más alkalommal bővebben fogunk szólni az egész trágédiáról.[1])

Dr. KONT IGNÁCZ.

[1]) Felolvasták a philologiai társulat április havi ülésében.

HEINSIUS MIKLÓS EMLÉKEZETE.

† 1681. okt. 7.

A budapesti philologiai társaság szíves kötelességét teljesíti, midőn mélyen tisztelt elnöke megbízásából és alkalomszerű figyelmeztetésből időnként a tudomány elhúnyt zászlóvivőiről megemlékezik. Megtettük ezt a philologiai tudomány újjászületésének 100-dik évfordulóján; a Wolf-ünnepélyen (Dr. Ábel Jenő: Egy. Ph. K. I. 428. kk.), meg Theodorus Gaza halálának 400-dik évfordulóján (Dr. Keleti Vincze, Egy. Ph. K. II. 446—457, megtette maga igen tisztelt elnökünk akkor, midőn a gyászhír megjött, hogy Ritschl Frigyes, a «princeps philologorum» nincs többé (Dr. Pon. Thewrewk Emil, E. ph. K. I. 168. kk.), s megtettük végre, midőn Teuffel Zsigmond halálát jelenté a napi sajtó. (Dr. Kont Ignácz, 1878. ápr. 3-ki ülés). Valamint a nemzetek a balszerencse napjaiban honszeretetöket és hazafiui ragaszkodásukat régi dicső tettek emlegetésével élesztik, úgy mi is, kiknél a philologia most kezd csak gyökeret verni, megemlékezünk régiekről, felfrisítjük a régi emlékeket s alkalom adtán egy-egy rajzát adjuk, kik sanyarúbb körülmények közt, nagyobb nehézségekkel szemben, önerejökből a tudomány haladásán lendítettek.

A férfiú, kiről ezuttal szólunk, nem azok egyike, kik működésökkel egy vagy több századnak új irányt adtak. Egy Desiderius Erasmus, egy Scaliger József, egy Grotius Hugo, egy Bentley, egy Wolf Frigyes Ágost olyanok hozzá képest, mint napok a kis, szabad szemmel alig észrevehető csillagokhoz. Heinsius Miklós, kinek emlékét megüljük, nem oly széles tudományu ember, mint Erasmus, nem is az a lángész, mint Scaliger és Bentley, nem is oly universalis tehetség, mint Grotius, s nem oly szervező ész, mint Wolf Frigyes Ágost. Ő a «dii minorum gentium»-ok közé sorakozik. — De nem mindenkinek van megadva az *egész embert* kiképezni önmagából, — nem mindenki öleli fel szellemével a tudomány minden ágát; mégis, ha igaz, hogy az ember nem hiába élt, ha a maga körét, legyen bármi szűk, egészen és emberül kitölti, úgy bizonyára tanulságos és kegyeletes néha-néha a szűk kört is felkeresni, és végére járni

annak, mire képes a szorgalom, ha lelkesedés és ügyszeretet kisérik.

Bár a philologia története még nincs megirva, tudományunk haladása és fejlődése maga is kezdettől fogva bizonyos természetes korszakokat tüntet fel, s azok, kik encyclopædicus munkákat irtak, melyekben a philologia fejlődésének legalább a váza kellett, hogy meglegyen, azóta az olasz humanisták-nak Petrarkával kezdődő és Angelus Polítianussal végződő időszaka után a *franczia* korszakot helyezik. E korszak a tudománykedvelő I. Ferencz franczia király uralkodásával (1515—1547) kezdődik és a 17. század utolsó éveivel befejeződik. E korszak főjellemvonása a polyhistoria. Minek utána Henricus Stephanus a görög és latin irók jó kiadásairól gondoskodott volt, — mindenek előtt az olasz humanistákkal ellentétben a tartalom átkutatására és értékesítésére kezdtek törekedni. A philologia túlnyomólag reális jellegű. Főszékhelye ez iránynak Francziaország. Henricus Stephanus, a két Scaliger, Casaubonus, Petavius, Montefalconius franczia tudósok voltak. Németországban alig-alig akad e korban egy tudós, kinek működése világra szólt volna. Hasonlót mondhatunk Olaszországról és Angliáról. Csupán Németalföld volt az az ország, mely a francziák vívmányait átvette, s ezek alapjain a szomszédaitól átszivárgó eszméket önállólag tovább fejlesztette. — Dousa, Justus Lipsius, Meursius, Grotius Hugo, a négy Vossius, Heinsius Dániel és Miklós, Salmasius, Gronovius — ezek azok a férfiak, kiknek működése megmérhetetlen hasznot hajtott a tudománynak.

Folyó évünk okt. 7-én volt 200 éve, hogy e férfiak egyike *Heinsius Miklós* meghalt.

Apja Dániel szintén jóhírű philologus volt és a görög irók kiadása körül szerzett érdemeket.

Fia Miklós 1620. jul. 29-én született Leydenben. Először apja tanította, 1641-ben Angliába, 1645-ben Francziaországba ment; Olaszországban két évig időzött. Itt nagy szorgalommal kutatta át a könyvtárakat, összeköttetéseket keresett és talált s a bolognai egyetemnél való tanári alkalmazásának csakis az vágta útját, hogy nem akart a feltételhez mérten vallást cserélni. 1649-ben a tudománykedvelő Krisztina svéd királyné,

kinek Heinsius költeményeit felajánlotta, meghítta udvarához. 1651-ben ugyancsak Krisztina megbizásából Francziaországba és Olaszországba ment kéziratokat s érmeket vásárolni. Pénzhíja visszatérésre kényszeríté. 1654-ben a hollandi kormány ráruházta a «residens»-i méltóságot a svéd udvarnál. Peres ügyek Amsterdámba szólíták s arra kényszerítették, hogy mondjon le állásáról. De 1660-ban újra elfoglalta helyét; 1669-ben rendkivüli követ volt Moszkwában. Visszatérve 1671-ben nyugalomba vonult, s Utrechtben (és Vianenben) élt. Meghalt Haagában 1681. okt. 7-én. Iratainak egy részét közvetlen halála után megvették örökösei. Collatióinak java részét jelenleg a berlini könyvtárban őrizik.

Mindamellet, hogy Heinsius élete a szaggatottság bélyegét viseli magán és sokfelé elágazó politikai küldetései az összepontosított tevékenységet látszólag kizárták, a latin irodalom terén számos kiadását és részben saját művét felmutathatjuk.

Birunk tőle könnyed technikával írt *elegiákat* (Elegiæ, Parisiis, 1646) és leveleinek egy gyűjteményét. Van két epistulája *ad Is. Vossium*, tov. *Panegyricum Christinae reginae dicatum*.

A classicusok közöl *néhány prózairót* és *számos költöt* adott ki. Kiadta *Velleius Paterculust* jegyzetekkel (Amsterd. 1678); a költők közöl *Claudianust* (kétszer, Leyden. 1650. 1665), *Ovidiust* (háromszor: Amsterd. 1652. 1658. 1661. 3 köt. N. Heinsii comm. in Ovid. ed. I. F. Fischer, Lipsiae 1758. 2 részben.), *Prudentiust* (Amsterd. 1667.), *Vergiliust* (Amsterd. 1664 és 1676); *Silius Italicust* (Cum animadv. N. Heinsii ed. A. Drakenborch, 1747. — Utrecht; 1618-ban Antwerpenben.), Phaedrust, Catullust stb. Kiadta továbbá *apja költeményeit* és egyéb műveit, továbbá *Janus Rutgersius* fenmaradt műveit. Rendkívül becsesek a római prózairókhoz való *Adversariái* 4 könyvben, melyeket ifj. Burmann 1742-ben (Harling.) egy életrajz kiséretében kiadott.

Heinsius nem volt czéhszerű philologus; akadémiai hivatalt soha sem viselt. Mindamellett tudománya felért akármelyik akkori német professoréval. Igaz, hogy a görög irodalom beható ismeretének nem sok jelét adta s igaz, hogy a sok közül, amit teremtett, van elég középszerű is; de ha a római költők szöve-

gének történetét tanulmányozzuk, minduntalan Heinsius nevével fogunk találkozni, mint aki egész philologiai működésének fősúlyát nem a prózairókra, hanem a költőkre fektette. Prózairó kiadásai, a *Velleius*-féle, a *Tacitus*-féle, a *Curtius*-féle semmi nyomot nem hagytak.

Annál maradandóbb az, amit e férfiú a római költők szövegkritikájában teremtett. Utazásai alkalmával számos, rendkívül pontos collatiót szerzett magának, s ahol kéziratot lehetett megtekinteni, ott Heinsius bizonyára talpon állt. Kevés philologus van és volt tán, akinek kezén annyi kézirat fordult volna meg, mint a Heinsiusén. Mindamellett rengeteg váriáns-halmaza közt el nem tévedt, hanem azok megválasztásában nagy tapintatot tanusított.

Heinsius Miklós rendkívül könnyen coniciált (Luc. Muell. Gesch. D. class. Phil. in den Niederlanden 51.), ebbeli könnyedsége néha felületessé is teszi. Művein és kiadásain bizonyos keresetlen nonchalance nyomai látszanak.

A római irodalomban való rendkívüli jártassága és olvasottsága abból tünik ki, hogy ott, hol a conjecturát igazolnia kell, a parallel vagy bizonyító helyeknek soha sincs szűkében.

Az egész hollandi iskola, így Heinsius Miklós kritikájának is az a legfeltünőbb hiánya van, hogy csakis a betűn, a szón vagy legfelebb a mondaton ragad, az illető irodalmi mű belső öszefüggésébe nagy ritkán hatol belé. Ő tehát a szó szoros értelmében szövegkritikus; a szövegkritikát magát magasabb szempont alá helyezni, neki nem volt megadva.

Heinsius routine-ja nagy hasznára vált neki a bizonyos meghatározott metrumban mozgó *költői* művek feldolgozásában; itt már maga a metrum is jelentékeny támogató pontot szolgáltat a kritikusnak. A possibilitások köre szükűl, s a munka meg van könnyítve. Nem így a prózairóknál, hol a hely javításának nincs meg az a biztos kriteriuma, a hol a kritikusok majd kizárólag csak az értelemre szorítkozhatnak.

Heinsius volt az, aki *Prudentius*-kiadásával e költő egész későbbi szövegkritikájának megvetette az alapját. Az előtt a költő igen számos kéziratainak igazi értékét nem ismerték s rendszertelen eclecticismust követtek. Ő volt az első, ki a cod.

Puteanust (most Parisin. 8084. v. ö. Krüger P. Hermes IV. 352. köt.) legrégebbnek (saec. V—VI.) és legfontosabbnak felismerte és kiadása alapjává tette.

Nevezetes *Claudianus*-kiadása is. Heinsius találta meg egy Aldina szélén a régi *excerpta Gyraldinákat,* melyeket legújabban *Jeep*-nek sikerült újra feltalálni és felhasználni.

Ugyancsak *Heinsius* ismerte fel Ovidius *Metamorphosisaiban* és *Eroticáiban* a biztos kritikai alapot.

Első volt továbbá ugyancsak Heinsius, aki *Valerius Flaccus* Argonauticáit «ad fidem codicum» adta ki valamennyi kézirat felhasználásával. (Amsterd. 1680.) — Sok kétes dolgot döntött el Heinsius e kiadásában. Így a kiadók sokáig nem tudtak mit csinálni a kéziratok, «Setinus Balbun» felirásával. Heinsius (nott. ad Arg. I, 1.) mutatta ki először, hogy ez elnevezés az argonauticák tulajdonosára vagy kritikusára vonatkozhatik csak. De tárgymagyarázat tekintetében is e kiadás Heinsius egyik legsikerültebb műve.

Nagy érdeme van Heinsiusnak *Vergilius* szövege megállapításában. Egy tekintet a Ribbeck-féle Prolegomenákba elégséges arra, hogy meggyőződjünk róla. Ribbeck mindig tekintélyként említi Heinsiust. Ő collationálta legelőször elejétől végig a Vergilius-féle szövegkritikára nézve annyira fontos V. századbeli cod. Mediceust (plut. XXXIX, num. 29.) 1676-ban megjelent amsterdami kiadásában. Még a Burmann-féle kiadás (1746) is java részt a Heinsiusén alapul.

Ezek Nicolaus Heinsius ama kiadásai, melyek nevét a speczialista tudós előtt mindig tiszteltté teendik, — ezek, melyek megérdemlik, hogy emlékét, bár csak ily rövid elmefuttatásban is, megüljük. Inkább csak az volt czélunk, hogy a kegyeletes megemlékezés szép szokásának hódoljunk, mintsem hogy Heinsius működését birálat alá fogjuk. Czikkünket Runkennek szavaival véljük legméltóbban befejezhetni (Elog. 4.): Duo præstantissimi viri, N. Heinsius et P. Burmanus, omne studium suum in Poëtis Latinis expoliendis consumserunt, pari uterque eruditione, sed dispare acute sentiendi et feliciter divinandi facultate. Alter igitur *Poëtarum Latinorum sospitator* dictus est, alter non potuit in tantæ gloriæ socitatem venire».

Pancsova, 1881. szept. 17-én. DR. FINÁCZY ERNŐ.

AZ ALBÁN NÉP ÉS NYELVE.

Midőn 14 évvel ezelőtt a Balkán félsziget nagy részét legelőször beutaztam s tarka népcsoportjaival legelőször találkoztam; a török mellett, mely nép iránti érdeklődésem és rokonszenvem vezetett Törökországba, az albán gyakorolt rám legnagyobb hatást. Három évi konstantinápolyi tartózkodásom alatt bő alkalmam volt megismerkedni e népnek úgy festői ruhában, mint condra posztóban járó képviselőivel. A ki nyelvi és népismei tanulmányokat akar tenni, annak erre a legtöbb és a legkedvezőbb alkalom kinálkozik Törökország fővárosában. Ázsia, Európa és Afrika északi részének majd minden része képviselve van Sztambulban. Csak tudni kell, hol keresse fel a tudni vágyó az egyes népeket és gazdag tapasztalatokat szerezhet magának az egyes tanyákon. Az albánt sok helyen feltalálhatjuk; de sehol sem oly jellemzetesen, mint a «skembedsi» bódékban, hol a «pacaltos» albánok nemcsak az alsórendű nép, hanem a jómódú osztály és az idegen utazók köréből is számos vendéget látnak el az ő nemzeti eledelüket képező finomul készített pacalt lével (skembe csorbával) és rózsapirosra sütött juh-fő csemegével. Eleinte nem annyira az arnautok nemzeti konyhája, mint inkább maguk az albán szakácsok érdekeltek, kiknek madárcsicsergéshez hasonló beszédjét oly figyelemmel és elmélyedéssel hallgattam, mintha annak minden szavát értettem volna. Ekkor jutottam arra a tapasztalatra, hogy a nyelvtanulásnak igen nagy könnyebbségére válik, ha az egyáltalán nem értett nyelvnek előbb hangzásával megbarátkozunk. A többszöri hallás bele veszi magát fülünkbe, az egyes hangtani sajátságok ismerőseinkké válnak és később könnyebben válnak sajátainkká. Egy év leforgása után végre sikerült tervem; felkerestem az albánokat hazájukban. Nem mehettem ugyan tovább a Fehér-Drin és Rigómező, a Szitnica és BolgárMorava között elterülő vidéknél; de itt az albánok egy hatalmas törzsével, a legészakibb albánokkal volt alkalmam megismerkedni. Később fél évig laktam a bolgárok között oly vidékén, hol vegyesen albánokat is találhatni. A Rilo-dag

vidéken lakó albánokkal érintkezve, az ő szokásaikkal, némileg nyelvükkel és népköltészetükkel is megbarátkozva, más oldalról sikerült ismereteimet az albánokról gyarapitanom. Harmadik ízben 1877 nyarán látogattam meg — habár csak nyolcz napra — Albániának tengerparti vidékét. Konstantinápolyba tett második utazásomkor Korfuból hajóztam az Akrocerauni fok megkerülésével Avlonába, szándékom levén innen a Vojusza' mentén Tepelenbe, Argyrokasztronba (Ergiribe) és lehetőleg Janinába utazni. Ez a háborús idő azonban nem volt kedvező békés tanulmányaimnak; az oroszok akkor már átlépték volt a Balkánon s Törökországban mindenütt a legnagyobb izgatottságot találtam s még török barátaim is lebeszéltek ezen tervemről. Leginkább engedtem azonban egy angol missionarius szavainak, kivel Korfutól Konstantinápolyig utaztam s ki bár éveken át járt-kelt az albánok között, mint az angol biblia terjesztő társaság ügynöke; e háborús világban maga is tanácsosabbnak tartá egyidőre visszavonulni Konstantinápolyba s ott árulni a bibliákat, mint kitenni magát a vad albánok vadsága és gyanakodásának. A jó Thompsonnak szavai jutottak eszembe, mikor az amphitheatraliter szépen fekvő Avlonának rongyos és vad kinézésü albánjait láttam, kikről az angol missionarius azt állítá, hogy valóságos zsiványok, kikkel maga is, habár az albán nyelvet jól beszéli és szokásaikkal ismerős, csak nagy nehezen boldogulhatott. Rövid ott időzés után, mialatt a közeleső vidékre kirándultam, visszatértem Korfuba és bevártam a Lloyd hajót, hogy haza felé folytassam utamat.

Az albánok között szerzett ismereteimet és tapasztalataimat az albánokra vonatkozó irodalomból kellett pótolnom. A mi e téren megjelent, az bizony édes-kevés; ujjainkon is felszámlálhatjuk. *Hecquard* skutarii franczia konzul műve (Histoire et Description de la Haute Albanie ou Guégarie) csak északi Albániáról szól; *Leake* angol őrnagy, ki hivatalos küldetésben járt és lakott Janinában, tüzetesen ír az általa beutazott vidékről, *Tozer* Fanshawe huzamosb ideig lakott Albániában s kitünő műve különösen a mireditákra vonatkozik. *Hobhouse* műve még a század elejéről való s forrásul nem igen használható. Guido *Corának*, a turini Cosmos szerkesztőjének

epirusi utazásáról egy kis füzetke jelent meg, mely egy nagyobb mű megjelenésének futára volna; de a nagyobb műnek megjelenésére már évek óta hiában várunk. Legbecsesebb mű az albánokról és különösen azok nyelvéről *Hahn*nak «Albanesische Studien» czímű műve, mely 1854-ben jelent meg Jenában. Az albán nyelv és különösen a költészet tanulmányozására nélkülözhetlen jeles gyűjtemény a *Camarda* Demeter által következő czímen kiadott mű: «Appendice al Saggio di Grammatologia Comparata sulla Lingua Albanese», melyben az albán irodalomból (sit venia verbo!), főleg a költészeti mutatványok gazdag választékban vannak összefoglalva.

Az említett művek, ha nem is adnak minden tekintetben kimerítő tájékozást az albánokról; mert egy vagy más tekintetben mindenik hiányos; mégis legalább megbízhatók állításaikban és nem terjesztenek olyan badar dolgokat az albánok eredetéről, rokonságáról és nyelvéről, mint a milyeneket legközelebbről is, midőn az albánok újra a szereplés terére léptek, olvasni lehetett sok német és még angol illustrált lapokban is. Majd szlávoknak, majd elkorcsosult görögöknek nevezték őket. Különben régebben a tudós Malte-Brun is semigrecnek nevezte az albánokat, Schleicher pedig nyelvüket a görög második ágának nevezte. Mióta Hahn műve napvilágot látott, azóta a tudós világ megváltoztatta abbeli hitét, hogy az albánok a nagy szláv néphullámzásból hátramaradt szláv népfaj ivadékait képezik. Ez a tévhit jó ideig fenntartotta magát és itt-ott ma is vannak némelyek, kik ennek kifejezést adnak, habár inkább tudatlanságból mint rosszakaratból. Az albán nép története, szokásai, erkölcse, nyelve mind csattanósan bizonyít e föltevés ellen. *Hahn, Camarda* és legujabban *Vassza* Efendi igyekeznek eloszlatni az albán nép eredetét és nyelvét fedő homályt. Hahn a Balkán félsziget törzslakóinak tartja az albánokat és a pelazgok ivadékait ismeri föl bennök. Camarda ugyanezt vallja, sőt Hahn állítását nyomatékos érvekkel bizonyítja. Sok uj dolgot tud mondani e nép régi történetéről; nyelvi nyomozásai alapján beszél az egyes albán törzsek régi szerepléséről és megbízható osztályozást látszik felállítani a mai törzsek és a nekik megfelelő ó-korbeli illyr-macedonok és epiroták között. Camarda

állítására még visszatérünk, mint olyanra, melyet mi is mint a legelfogadhatóbbat magunkévá teszünk. Vassza Effendi, a született albán tudós, jóval tovább megy mindkettőnél; az ő nyelvészeti bizonyítékai oly erősek, oly szembetünők még a laikus előtt is, hogy lehetetlen el nem fogadnunk állításait. Összefoglalva most e három tudós érveit, ezek alapján fogjuk az albán nép eredetéről és rokonságáról összeállítani a legujabb és legmegbízhatóbb adatokat. Az ó-korban az albánok mai lakóhelyén két nagy néppel: az illyr-macedonak és epirotákkal találkozunk, kik a nagy pelazg népnek ivadékai. Vassza Effendi a pelazgokról ezeket mondja: A legrégibb ó-korban, az Ázsiából Görögországba bevándorolt népek között legnépesebbek voltak a pelazgok, kiknek őse I. Pelazgus (A föld fia) a mi időszámításunk előtti XIX-ik században telepedett le Arkádiában. Őt követte II. Pelazgus, Etolia ura és Phaëton, a molossusok, egy macedoniai nép meghóditója. A pelazgok voltak a később érkezett népekhez képest kétségkívül az őslakók. A pelazgok később az utánuk özönlött eolok, jónok, dórok stb. elöl az ország belsejében, a majdnem hozzáférhetlen hegyekben vonták meg magukat. A 9-ik században, mely már sokkal közelebb esik a történelmileg bizonyos időhöz, Karanusz elhagyja Argoszt, megtelepedik Emathiában és a macedoniai birodalmat alapítja. Ez a Karanusz Heraklesz utóda volt és valószínüleg azon pelazgoktól származik, kiknek eredete a mese korában vész el. Akkor Macedonia még nem létezett és a régi írók egybehangzó véleménye alapján az illető ország Emathia nevet viselt. Ez volt a később oly hatalmassá és dicsővé vált királyság bölcsője. Emathia pedig Albániának az a része volt a Debre, Kraja és a mirediták között, mely ma is Math és Mathia nevet visel. Ez az ország pedig, mely Epidamne (Durazzo) és Skodra között az Adriai tengerbe szakadó Mathia folyó körül terül el. Emathia később nagyobb területet foglalt el s csak később lett belőle Macedonia. Vassza I. Fülöpöt, a macedoniai királyt Karanusz valószínű utódának tartja. A IV. században Fülöp, Nagy Sándor atyja, a görög amphyctionokba belépett, a mi az ő magas politikai számításairól és a görögök szorult állapotjáról tanuskodik. Ez különben hizelgett is Fülöpnek, kit addig bar-

bárnak neveztek volt a görögök. A IV-ik században támadnak fel Epirus nagy királyai. Sándor átmegy Italiába és a rómaiakkal következve, legyőzi a samnitákat, míg Nagy Sándor Ázsiát hódítja meg. Ez mutatja, hogy ez a Macedonia és Epirus nem volt Görögországnak kiegészítő része, melyet Nagy Sándor meghódított. 376-ban a mi számításunk előtt Epirus meghódolt Kasszandernek, Macedonia királyának; de három év mulva föllázadtak az epiroták és felszabadították magukat. Egy századdal később támadt föl az epirusi Pyrrhus, ki mielőtt Italiába ment, előbb a macedonokat és a szomszéd görögöket verte meg. Katonái őt gyors katonai mozdulataiért sasnak nevezték; mire ő azt felelte, hogy az ő katonáinak lándzsái képezik az ő szárnyait. Ezen történelmileg fontos körülmény folytán neveztetnek az epirusiak, kik ma Albániát lakják, *skipetárok*nak. A sas albán nyelven *skipe; skiperi* vagy *skipeni,* «a sas hazája» jelentéssel bír; *skipetár* pedig «sas fiá»-nak felel meg.

Ez a történelmi tény figyelmet érdemel; mert kétségtelenül bizonyítja, hogy az epirusiak a hellenektől teljesen elütő néptörzs valának és minden időben külön nyelvük volt. A régi pelazgok nyelve, melyet a görögök nem értettek, valószínüleg az a nyelv, melyet Epirusban, Macedoniában, Illyriában, az Arkhipelagus némely szigetein és Attika hegyeiben maig is beszélnek: a skipetárok, vagy albánok nyelve. Az albánok magukat csak skipetár, országukat pedig skipere néven nevezik, sőt e név alá foglalják Epirust, Macedoniát is. Plutarkhos állítása szerint Nagy Sándor a macedoni nyelvet használta az ő őreivel, lovászaival és katonáival beszélgetve. Az a nyelv, melyet Nagy Sándor és az ő katonái beszéltek, nem lehetett más, mint a pelazg. vagy a mai albán nyelv. A ó-történetírók állítják, hogy az Epirus határán lakó eoli törzsek görög-pelazg vegyes nyelvet beszéltek, mely tény arra enged következtetnünk, hogy az epirusiak nyelve a pelazg volt. Az előkelő epirusiak és macedonok azonban, így Fülöp udvara, Nagy Sándor, Pyrrhus értették, sőt írták is a görög nyelvet; de azért nem kell az hinnünk, hogy a görög nyelvet értők és beszélők görögök lettek volna.

A pelazgok ivadékai tehát a görögöktől barbároknak ne-

vezett illyr-macedonok és epiroták voltak. E népek Strabo állítása szerint egy és ugyanazon fajhoz tartoznak. Strabo szoros vonalat húz az epiroták és illyr-macedonok között. A «Via Egnatia», mely az Adriai tengernél Durazzónál és Apolloniánál kezdődve egészen Szalonikig ment, osztotta két részre a népet. Az úttól délre laktak az epiroták, északra az illyr-macedonok. Ma ugyanez a határvonal osztja két részre Albánia törzseit s ugyancsak két főtörzset különböztetünk meg az albánok között: a *gek* és *toszk* albánokat. Polybius és Diodorus Siculus az epirotákat és illyr-macedonokat nem tartja rokonoknak, minthogy folytonos harczban állottak egymással. Ugyanezt találjuk ma is; a *gek* és *toszk* albánok egymással folytonos harczban állanak; nem tartják egymást rokonoknak, habár ugyanazon nyelvet beszélik; mely nem különbözik annyira egymástól, mint a hollandi és német, vagy az északi és déli olasz, vagy az eoldori és joniai, vagy az athéni és spártai görög nyelv. Herodotostól kezdve Ptolemeusig Illyriában (Macedoniát és Illyriát értve) és Epirusban számos különnevű törzsről tesznek említést a történetírók és geografusok, ezek: az Autoriaták, Labeatok, Penestik, Partinik, Taulantik, Dardanok, Deuriopok, Pelaconik, Lincestik, Eordeik, Elimioták, Bullionik, Brigik, Enkheliik, Perisadik, Sesarasiik, Orestik, Atintanik, Caonik, Timfeik, Paroreik, Eticik, Teszprotok, Molossok, Cassopeik, Amphilokhik, Atamanok, Persebik, Talarok és sok más népek, kik közül némelyek Strabo szerint dicső múlttal bírtak és hatalmasak voltak. Épen így van ez ma is, midőn körülbelül harmincz albán törzset különböztethetünk meg, kik közül leginkább szerepelnek a: Hotti, Klementi, Kasztrati, Skreli, Uszkok, Triepsi, Sála, Pulatini, Miredita, Dibrani, Dukadsini, Zadrimioti, Szuliota, Matiani, Szpatioti, Khimarioti, Ljapidi, Arberesi, Filjati, Camidi és más albán törzsek, melyek egymástól sokban eltérő szokásokkal és jellemmel bírnak. Mindezen törzsek azonban két főágra vonhatók össze: a *gek* és *toszk* albánokra, vagy a régiek illyr-macedoniai és epirota ágaira. Ha a régi és újabb írók műveit figyelmesen olvasva egybevetjük: azt találjuk, hogy az ó-kor illyr-macedonjai a mai gek-albánok, az epiroták pedig a mai toszk-albánok. Mindkét néptörzs ugyanazt a föld-

rajzi területet foglalja el, melyet egykor az illyr-macedonok és epiroták. E két néptörzs valamint az ó-korban, úgy ma is a legnagyobb ellenséges indulattal viseltetik egymás iránt; egymást, a hol lehet, megtámadja, megkárosítja és meggyalázza. Az ellenségeskedés nem mai keletű, átszármazott az már a régi korból, ujabban csak a vallási különbség járult még hozzá az okok halmazához. A toszkok általában görög-keleti vallásuak, míg a gekek római katholikusok. Mohammedánok mindkét törzsbeli albánok között vannak, kik azért tértek a hódító vallására, hogy a zaklatásoktól meneküljenek, vagy előnyökben részesüljenek.

A gek és toszk albánok örökös harczban állanak egymással, a két törzsnek egymásiránti gyűlölségét a legrégibb időktől mai napig felhasználták a hódítók, hogy az albánokat megtörjék és féken tartsák. Az epiroták ellen az illyr-macedonok, ezek ellen viszont amazok fegyvereit használták a hódítók és Albánia urai. Hányszor okulhattak volna már ezen az albánok; de a kiomlott vér az albánoknál nem vezet békülésre, söt még vérszomjasabbakká és gyűlölködőbbekké teszi a vérbosszúhoz (djak) legcsökönösebben ragaszkodó népet. Ez a gyűlölet még a költészetben is nyilvánul; az egymás gyűlölségét és gyalázását tárgyazó énekek egyaránt számosak a toszk és gek költészetben. Közös működésre, együttes fellépésre még akkor sem bírhatók, ha legszentebb érdekeik vannak veszélyeztetve. Az albán nép történelmében csak egy eset van, mikor harmincz albán törzs egyesült együttes küzdelemre; ez Skanderbeg (Castriota György) alatt volt, ki személyes befolyásának köszönhette, hogy a gyűlölködő albánokat a törökök ellen való szövetségre és harczra bírhatta. Az ő halála után a törzsek rögtön szétbontották a frigyet és török járom alá kerültek. A török kormány nagyon ügyesen ki tudta zsákmányolni az albánok gyűlölködését, hogy hatalmát e vitéz hegylakó népen megszilárdítsa. A magukat skipetároknak nevező albánok vallás dolgában nem mondhatók fanatikusoknak. Három vallás uralkodik közöttük: a római katholikus, a görög nem egyesült és a mohammedán. Nem ragaszkodnak csökönösen vallásukhoz s könynyen lemondanak róla. E három vallásnak bármelyikéhez tar-

tozzanak, mégis vannak olyan közös vallásos szokásaik és formaságaik, melyek csak a régi korból maradhattak rájuk közös birtok gyanánt s melyekről egyik vallás hívei sem mondottak le.

A pelazgok, kik legelőször léptek a későbbi görög földre, magukkal hozták kezdetleges vallásukat. A régi történészek között Herodot említi legelőször, hogy a pelazgok isteneiknek mindenféle áldozatot nyujtottak, de nem adtak nekik különös neveket. Nem voltak anyagból való isteneik, kiket emberi kéz alkotott: a természetet imádták az ő jótéteményeiben. Az ő theogoniájuk, melyet a görögök elfogadtak és tökéletesítettek, a természet phisikai jelenségeinek, az idő változásának és az elemek egymás közötti viszonyának megfigyelésén alapult, nem volt más, mint a logikai deductiók sora, vagy helyesebben szólva: a világ rendszerének egészen primitiv magyarázata, az emberiésznek első munkássága a bölcsészet mezején. A pelazgok vallásából a görögök polytheismusába átment istenségek elnevezései a mai albán nyelvből etymologiailag levezethetők. A görög theogonia értésére a mai albán nyelv, mint a pelazgnak leánya, teljesen nélkülözhetlen. Ez adja kezünkbe a kulcsot, mely nélkül sok dolog egészen homályban maradna. Lássunk csak nehányat ezen adatokból.

Χάος, mely üreset, emésztőt, megsemmisülést jelent, a pelazg és mai albán nyelvből: a *há*, *hao*, eszem és *hász*, *háosz* evő, faló, vagy a *haap*, *haapszi*, *haopszi*, a nyitott, az üres szókból származott. E szavak különben a görögben is megvannak χάπτω, falok, és φάγω, eszem igékben.

A khaoszból született *Erebosz*, Ἔρεβος. E szónak töje: *erh*, *erhem*, *erheni* és *erheszi*, sötét, sötétség. Albánban *nerh*-nek értelme sötétedik, *erhet*, sötét van; *erheni*, sötét hely. Erebosz az örök sötétség helye.

Gea, Γέα, γῆ, a föld. A dórok a *g*-t *d*-re változtatták és δᾶ, dha-nak mondották. Albánul a föld *dhe*.

Uranosz, οὐρανὸς. Ez a szó digammával vranosznak ejtetik. *Vran*, *vrant*, *i-vrant* albánul felhőt jelent. Ha a *vran* szóhoz hozzá függesztjük a görög ος végzetet: előáll *vranosz*, οὐρανὸς.

Ezzel a névvel nevezték a pelazgok, és nevezik mai utódjaik az albánok az eget, mint a felhők honát.

Gea és *Uranosz*, azaz a Föld és Ég egyesüléséből eredt *Rhea* és *Khronosz*.

Réa albánul felhőt jelent.

Khronosz, χρόνος az albán *koh* szóból ered. Albánia némely kerületeiben a *k*-t *r*-re változtatják s *koh* helyett *roh*-t ejtenek. *Kohn* és *rohn* időt jelent. A görög ος végzettel: *rohnosz*, χρόνος ered.

Rheától származott *Zeusz*, Ζεύς (Jupiter). *Zaa*, *Zee* albán nyelven hangot, zajt jelent. Rhea, a felhő csak zajjal született és szülötte zajgó, dörgő, a villám és dörgés ura lehetett, a mi csakugyan meg is felel a pelazg *Zaa*, *Zee* istennek. Jupiter isten Dodonában zajjal, dörgéssel tudatta jóslatát; ilyen volt a pelazgok *Zee* istene. Albániában ma is így hívják őt segítségül: *Zee! Lirôna szot ze gék!* Isten, ments meg minket a gonosztól. A *Zaa*, *Zee* szavak későbben *Zaan*, *Zoon* és *Zoot*-ra változtak, melyek ma istent, uraságot jelentenek s az albánok ma is esküsznek: *Per Zoon*, *per Zoot*, istenemre!

Zeusz *Metisz*szel egyesűl; Μῆτις az értelem, gondolat. *Ment* albánul értelmet, gondolatot jelent. A görögök ezen szóból elvetvén az *n*-et, hozzáfüggesztték az ις végzetet, s lett *Metisz*. Ezen egyesülés folytán Jupiter, Zeusz szüli Minervát Ἀθηνᾶ-t; de ez a szülés Jupiter fejében, az értelem székhelyén történik és Athene (Minerva) jő világra. A görögök, kik nem őrizték meg semmi emlékét a pelazg nyelvnek, Athene szónak semmi jelentést, semmi értelmet sem tudnak tulajdonítani; egyszerű hypothesisekre szorítkoztak. Az albán nyelv ellenben világos és észszerű magyarázatát nyujtja e szónak. Albán nyelven Thane, Théne, Ethéna és Ethana annyit jelent mint: szó, mondás. Athena tehát az isten szava, az a szó, mely minden ó és új vallásban megvan, a pelazg istennek szava, mely Zeusztól, az erőtől, hatalomtól és Metisztől, az értelem, észből származott. Magyarban megfelel az Ige.

Hera, Ἥρα, a görögök Junoja. A levegő: *er*, *era* albánul, valamint a rokon nyelvekben is levegőt, szelet jelent. *Nemesis*, Νέμεσις albánban *néme*, *nemes* átkot, olyan dolgot jelent, mely

gonoszat, ártalmat, bajt szül. Nemesis attributamai tehát bennfoglaltatnak az albán *néme, nemesz* szóban.

Erinnák, 'Ερινύες. Albánban *erh, erhni* sötétséget jelent; de e szó a *rhénée, rhémine,* romlás szóból is származhatik.

A *muzsák,* Μοῦσαι. Albánban *meszoi* és *muszoi* annyit jelent: tanítok, oktatok. *Muszoisz,* tanítót, oktatót jelent. A muzsák tulajdonságai tehát teljesen megvannak az albán *muszois* oktató, tanító szóban.

Thetisz. Θέτις. Tudjuk, hogy Thetisz egy Nereida szülötte. Deti albánul tengert jelent.

Afrodite. 'Αφροδίτη. Venus ép úgy a szerelem, szépség, mint a hajnali csillag istennője. *Afer-dite* albánul hajnali csillagot jelent.

Delosz, a nap tiszteletére szentelt sziget. *Diel* albánban napot jelent. Hozzáfüggesztvén a görög ος végzetet, lesz *dielosz.* Latona szüli Dianát (Σελήνη-t) *Hán* és *Hana* albánul holdat jelent, melynek Diana symbolumát képezi.

Szeléne. *Lene* albánul: szülést, születést jelent. *Zaa, Zee* isten jelentéssel a *lene* szóval összetéve származik a *Zelene* szó, mely szülés istennője jelentéssel bír; Szelene tényleg mint segítő szerepelt a születéseknél.

Még folytathatnám ezen fejtegetéseket, melyekből eléggé kiviláglik, hogy az albán nyelv, mint a pelazgnak leánya, a görög összehasonlító nyelvészetben haszonnal szerepelhet. Nem egy fogalom jegye válik világossá, ha az albán etymologiát segítségül hívjuk.

Az albán nép szokásai között nagyon sok emlékeztet a pelazgokkal való rokonságra. A vallási szokások között, a kereszténység és iszlam fölvétele daczára, az eskü mai nap is a pelazgokra vall. Egész Albániában, úgy a gek mint toszk albánoknál, a kőre szokás esküdni; nem a Korán se nem a Bibliára, vagy a sz. keresztre, hanem a kőre mondott eskü legszentebb az albánoknál. Erről az esküformáról már a régibb idő történetében történik említés. Sulla, mielőtt elhagyta Rómát, hogy Mitridates ellen induljon, Cinnától, a Marius párt fejétől esküt kívánt arra nézve, hogy semmit sem változtat Rómában az ő távolléte alatt. Sulla nem a római istenségekre, hanem a szen-

telt kőre kívánta az eskütételt Cinnától, ki az etruszkok régi szokása szerint, mely a pelazgokról maradt rájuk, következőleg esküdött: A követ vállára tette s azután háta mögé dobta azt, fenhangon mondván az esküt maga ellen, ha nem tartaná meg azt, a mit fogadott. Ha ma Albániában, a keresztény vagy mohammedán törzsek egyaránt fontos esküt tesznek, kőre szokták azt mondani, mielőtt tanácskozáshoz fognának. Ma is épen úgy, azon formaiságok mellett mondják azt az esküt, mint az a régi történetíróknál említtetik. Vassza Effendi említi, hogy maga is tanuja volt ilyen eskütételnek két törzs között, kik határkérdésben vitatkoztak egymással. A törzsek öregjeit hívták fel bírákul, kiket előbb megeskettek a kőre. A bíróság vegyesen mohammedánokból és keresztényekből alakíttatott. A mai albánok, úgy Epirusban, mint Macedonia- és Illyriában a kőre esküsznek ép úgy, mint más népek istenre, Jézusra vagy becsületükre. Az északi albánok beszéd közben, ha valamit nyomatékkal akarnak állítani, az előttük fekvő kőre mutatva vagy azt kezükbe véve, így szólnak: *Per ket pes* (Ennek a súlyára t. i. mondom); a déli albánok így szólnak: *Per te rand te keti gúr* (Ezen kőnek súlyára). Ezen esküformát a pelazgok ivadékai annyi századon át megőrízték őseik hagyományaként; nem feledték el annyi vándorláson, annyi balszerencse, annyi politikai s egyéb változáson keresztül. A pelazgok, kik nem bírtak művészettel, sem aránylagos neveléssel, a természetet imádták az ő látható jelenségeiben, az ő jótékony egyszerűségében: az ő istenségeik voltak: a föld, ég, sík, hegy, víz, tűz, kő, nap, hold és a csillagok. Az albánok, főleg a hegylakók ma is, égre földre *per kiel e per dhe*, tűzre vízre, *per ket ziarm e per ket ui*, a hegyre és síkra, *per mal e per fus*, a napra és holdra, *per ket diel e per ket han*, esküsznek, a helyett, hogy istenre és szenteikre esküdnének. Ezen esküformák a legrégibb időkre nyúlnak vissza, változatlanok maradtak 40 század óta, mely idő azóta a pelazgok ivadékai, az albánok feje felett tovazajlott. Nyelvük, szokásaik, hitük, szóval minden megmaradt pelazgnak. Ez az albánok szívóssága, kitartása és csökönös természetéről tanuskodik, mint a mely vonások különösen jellemzik az albánokat. Az albánok és szomszédjaik a bolgárok egymással

homlokegyenest ellenkező ethnographiai jelenséget képeznek. Míg az albánok nyelvüket, ősi vallásos szokásaikat, erkölcseiket négyezer éven át változatlanul megőrízték, addig a bolgárok a győző szlávokba olvadnak, feladják nyelvüket, szokásaikat, vallásukat és egészen átváltoznak. Alig van erre a csekély ellenállási képességre hasonló példa a történelemben; viszont az albánok példaként szerepelhetnek a legnagyobb ellenállási képességre. Az albánoknak ezen daczolását az átváltoztató hatalommal szemben nemcsak Albániában tapasztaljuk, hol azt talán elszigeteltségüknek, hegyeik hozzáférhetlenségének lehetne tulajdonitani; így van ez mindenütt az albánokkal, akár Attika hegyeiben vagy az Arkhipelagus szigetein, akár Olaszországban vagy Dalmátiában lakjanak; akár költözködtek ki századok előtt, akár legujabban s bármily csekély számmal élnek is valahol; mindenütt albánok maradnak ők, ugyanazon nyelvvel, szokásokkal, gondolkodásmóddal. Ez a jelenség, melyet már a régi görög történetirók is megjegyeztek az albán népről, a nyelvészek és ethnographusok figyelmét teljes mértékben megérdemli.

Mielőtt az albánoknak a pelazgokkal való rokonságáról más pontra térnénk, lássunk még egy-két szokást, melyek szintén ezt az állítást vannak hivatva érvekkel támogatni. Az albánok nagyon hisznek a jövendőmondásban s ezt az állatok beleiből és némelyek csontjából, madarak röpüléséből, farkasok ordításából, álmokból hiszik kiolvashatni. Ez a hit mély gyökeret vert náluk és semmiféle vallás nem képes azt belőlük kiirtani. A halotti torok, a vízzel való tisztulás és más babonás szokások mind a régi pelazgok vallásos hitéből szállottak az albánokra, kik azokat híven megőrzik, akár lettek keresztényekké vagy mohammedánokká. A vérbosszú (gyák), mely szent kötelesség gyanánt uralkodik közöttük, a meggyilkolt maneseinek kiengeszteléseül történik. A meggyilkoltnak lelke nem talál sem nyugalmat sem boldogságot a más világon, míg rokonai nem gyilkolják meg a gyilkost vagy valakit az ő családjából vagy törzséből. A vérbosszú határozottan albán, illetőleg pelazg módja az elégtételadás és igazságszolgáltatásnak. Innen származott az át a dalmátok, montenegróiak és bosnyákokhoz,

kiknél az korántsem uralkodik oly nagy mérvben, mint az albánoknál.

Nem habozom tehát kimondani, hogy az albánok a pelazgoknak legközvetlenebb utódai. A pelazgok két törzsre szakadva mint illyr-macedonok és epiroták folytatták tovább uralmukat a Balkán félszigetnek azon területén, melyet mint pelazgok foglaltak el s melyet napjainkban mint albánok bírnak. Az illyr-macedonok és epiroták a *skipetár* nevet vették fel a vad Pyrrhus alatt, ki egyik prototyp hőse volt az albánoknak. Az albán elnevezés csak későbbi; a római és görög íróknál fordul elő legelőször. Az elnevezés keletkezéséről nem tudunk számot adni. A vélemény e tekintetben sokfelé elágazó. Vannak, kik az albánon szót egy celta szótól származtatják, mely hegyet, magasságot jelent, honnan az alp elnevezés is származott volna. Strabo erre vonatkozólag így ír: Τὰ γάρ Ἄλπεια καλεῖσθαι πρότερον Ἄλβια καθάπερ καὶ Αλπιόνια stb. Különben az Alb, Alp, Alba, Albion szavak, mint geographiai fogalmak jegyei, a Kaspi tengertől Skocziának legnyugatibb részeig terjednek. Valószínű tehát, hogy ezen hegylakó nép elnevezése is innen vezethető le. Mindazonáltal fel kell hoznom azon adatot is, hogy Polybius és Livius hosszan beszélnek egy jelentékeny népről, mely Illyriában Dyrrhachium (Durazzo) körül lakott, Παρθηνοὶ vagy Πάρδεινοὶ elnevezéssel és Πάρθος várossal bírt (mely majd mint παρθηνόπολις később Albanopolis, ma Elbasszan szerepel). Ptolemeus is megemlékezik egy népről Παρθιαῖοι elnevezés alatt, mely az Aoo mentén Atintaniában lakott s Eribea fővárossal bírt. *Bart* szó, mely a παρθ szó ajakbetűinek fölcseréléséből keletkezik, albánul fehéret jelent, annyit mint albus latinul; minek folytán a görögök παρθηνοὶ kifejezése azonos a latinok Albanoi kifejezésével. A szűkebb körű albán elnevezés később az egész népre, az összes illyr-macedon és epirota törzsekre kiterjedt, mindazokra, kik magukat nemzeti nyelvükön skipetároknak nevezték. Ezt a véleményt vallja Thunmann, míg Camarda nem osztja nézetét, azt állítván, hogy ez az elnevezés nem terjedt ki időjártával, hanem már eleve használatban volt az egész albán népre. A törökországi népek, főleg a törökök *arnaut* és *arnabud*-nak nevezik őket,

mely elnevezés nem egyéb, mint az albán szónak elferdítése, következő származtatással: *albanit, arvanit,* hangátvetéssel *arvanit* és *arnabut, arnaut*. Az albán nép említett két törzse egyikének a *gek* albánoknak kisebb törzsét képezik az északi Albánia hegyei között elszigetelten lakó katholikus *mirediták*. Még ezen törzs elnevezéséről kell beszámolnom, hogy aztán áttérjek a nép nyelvének ismertetésére. A mirediták maguk azt vallják, hogy a híres rigómezei ütközet reggelén vették fel e nevet. Ez az albán törzs II. Murad szultán szövetségeseként jelent meg és küzdött a Rigómezőn a törökök zászlaja alatt. Midőn Murad szultán az ütközet reggelén találkozott e törzs (klan) fejével, albán nyelven: *mire dite*, jó napot üdvözléssel fogadta. Az ütközet után pedig, midőn szövetségesének kiváltságokat adott, a jó vég előjeléül kiejtett szavait ruházta rájuk s azóta viselik a miredite, miredita nevet. Különben *malisor*nak is nevezik őket, a mi albán nyelven hegylakót (mali = hegy) jelent.

Az albánok nyelve mai alakjában hasonlít egy régi várhoz, melynek a ködös multból fenmaradt tisztes romjai erős alapépítményről tanuskodnak; de a különböző időkből eredő felépítések és tatarozások, melyek esetlen kezektől eredtek, az alapépítmény jellegétől teljesen elütők. Mindezen felépítések és toldások daczára is, vagy épen ezek elütő jellege folytán, előtünik a szebb multból eredő alapépitmény. Az albán nyelv ma sok idegen elemmel van vegyülve. Az uj-görög, olasz, török, oláh, sőt a szláv befolyás is meglátszik rajta; habár ezt az elemet könnyen felismerhetjük a pelazg nyelv eredeti törzsétől elütő jellegénél fogva. Ez a rátapadt törmelék, iszap, melytől a heverő kolosszust meg kell tisztítanunk, ha a maga valódiságában akarjuk szemlélni.

Az albán nyelvnek alapját a pelazg elem képezi; ez az indo-európai törzsnek olyan erős hajtása, mely az összehasonlító nyelvészetnek, főleg a classika-philologiának erős fogantyujául szolgálhatna, ha nem hagyatnék annyira figyelmen kívül, mint a mennyire eddig mellőzték.

Vassza Effendi, a ki albán születésénél és tudományánál fogva mindenesetre legelső tekintély az albán nyelv elbirálásában,

azt állítja, hogy a mai albán nyelvnek körülbelül fele része ma is tiszta pelazg elem; másik fele tehát kölcsönzés, századok befolyás folytán rátapadt idegen elem. Stier az albán nyelv 56 száztóliját görög elemnek állítja, ezt azonban Camarda, szintén elsőrendű tekintély az albán nyelvészetben, visszautasítja. Hoszszura vezetne és nem is szándékom ez alkalommal kiterjeszkedni az albán nyelv mai állapotának feltüntetésére és a nyelv történeti fejlődését ismertetni. Hahn, Camarda és Vassza Effendi munkái e tekintetben megadják a kellő tájékozást; a pelazgokról fenmaradt régi albán alfabetum is ismeretes lehet Hahn művéből: csak még azt akarom nehány futó pillantással áttekinteni, melyik elem mikor és hogyan került az albán nyelvbe és milyen természetü a pelazg jellem s mennyiben használhatják azt a classika-philologiával foglalkozók.

Fennebb mondottam, hogy az albán törzsek két főtörzsre foglalhatók össze, melyek az ó-kori illyr-macedonok és epirotáknak felelnek meg. E két törzs: a gek és toszk nemcsak vallásra és szokásokra, hanem nyelvjárásra is eltérnek egymástól. Az albán nyelvnek is két fő nyelvjárása van, melyek annyiban különböznek egymástól, mint a hollandi a némettől, vagy az eol-dori görög dialektus a jónitól. A különbség nem nagy; de ma nagyobb mint volt régibb korában és még inkább el fognak e nyelvjárások egymástól távolodni, ha ugy haladnak, mint a hogy egy félezredév óta haladnak. Okát később fogjuk elmondani. Az albán nemzetnek minden időben volt egy-egy buzgó tudósa, ki az albánok nyelvével és irodalmával foglalkozott: ki a nép apostolakint kivánt a nép kiművelésére hatni. Legkiválóbb tudósuk volt a mult század végén élt Tódor, elbasszani pap, ki az ó- és uj-testamentomot leforditá albán nyelvre és azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a két fő albán nyelvjárást egy irodalmi nyelvvé egyesítse. De ez sem neki, sem az utána ebben fáradozóknak nem sikerült. A nyelv egyes dialektusai, irja Camarda, még nagyon elágazók és egy sem küzdötte még magát fel annyira, hogy abból egy művelt nyelv válhatnék. Nem is hiszi, hogy ezt a törzsek gyülölködése és egymással való versenyzése folytán tenni lehetne. Azért azt ajánlja, hogy a két dialektusból kellene conventionaliter egy közös nyelvet teremteni, melyet aztán az albánok

irodalmi nyelvéül kellene elfogadni. Ezen tervezgetések azonban ilyen formában csak jámbor óhajtások fognak maradni, a mint hogy egyáltalán nincs kedvük a műveltebb albánoknak ebbe a darázsfészekbe belenyulni. Az egységes irodalmi nyelv hiányának kell tulajdonítanunk, hogy az albánok szellemi termékei oly csekélyek, hogy alig jöhetnek tekintetbe. Pár évvel ezelőtt Sztambulban az összes albán irodalmi termékeket pár forintért összevásároltam és egy jelentéktelen nyalábban megküldöttem Edelspacher Antal barátomnak, ki az albán nyelvnek nem csak buzgó tanulmányozója, hanem legalaposabb ismerője is. Az összes irodalmi termékek állanak az ó- és uj-testamentomnak gek és albán fordításából, egy-két elemi iskolai könyvből, olvasókönyvből, elemi természetrajzból és egy kis történeti munkából. Az albánok összes számát Albániában és külföldön a legmagasabb számítással is csak 1.600.000 lélekre lehet tenni; ha már ez a szám is megoszlik két törzs között, akkor oly csekély rész esik egy-egy törzsre, hogy ilyen körülmények között lehetetlen egy oly vad és műveletlen nép irodalmának fejlődése iránt reményt táplálni. A gek és toszk albán nyelvjárásnak megvan közös pelazg alapja, mely nagyon kevéssé tér el a két nyelvjárásban; legalább ezt látjuk a népköltési gyüjteményekből és ezt állítják az albán tudósok is. A mi ezen nyelvjárásokban eltérő, az inkább a más-más idegen elem beolvasztásából keletkezett. A gek nyelvjárásban más idegen elem és másként feldolgozva szerepel, mint a toszkban. A gek albánok részint római katholikusok, részint mohammedánok; a toszkok mohammedánok vagy görög-keletiek. A gek albánok a római egyházra támaszkodnak és súlypontjuk Olaszországra nehezedik; a toszkok közelebb levén Görögországhoz, a görög patriarkha és Görögország befolyása alatt állanak; az Arta öböl vidékén lakó albánok, a szulioták, Görögország érdekében nem egyszer fegyverre is keltek a török hatalom ellenében. A gek albánok műveltségét, minden anyagi és szellemi szükségleteit Olaszország elégíti ki. Az olaszok befolyása egész Észak- és részben Közép-Albániában nagyon észrevehető. Olasz papok vezetik a nép lelki ügyeit és irányozzák gondolataikat és politikai vágyaikat ép úgy mint vallási hitüket Róma felé; az olasz elem hatása azonban leg-

inkább érezhető a gek albánok nyelvén és irodalmán. A gek albánok kifejezésbeli hiányaikat az olasz nyelvből átvett és albánosított olasz szavakkal pótolják és könyveikben az olasz írásmódot használják. Ennek teljes ellenkezőjét találjuk a toszkoknál, kik görög-keleti vallásuak levén, Görögországban képeztetik papjaikat, az 'Ἅγιον Ὄρος, Szenthegynek nevezett athoszi kolostor-telep kalogerei között számos albánnal találkozunk; a görög szellemben nevelt albán papok ennek a szellemnek lesznek apostolai Toszkeriában; az irodalmi művekben görög alfabetummal élnek és a görög nyelvből vett szavakkal tömik tele nyelvüket. Az olasz és görög elem egyaránt erős; habár nem lehet tagadni, hogy a görögök közvetlen szomszédságuknál és politikai szempontokból is folytonosabb és szemmelláthatóbb módon gyakorolnak hatást az albánokra. Ez a hatás azon szándéklatban is nyilvánul, mely már nagyon lábra kapott, hogy a toszk nyelvjárást kell irodalmi nyelvvé emelni. Eddigelé mindenesetre a toszk fölötte áll a geknek és könnyen magához ragadhatja az irodalmi nyelvvé emelkedés dicsőségét. Erre annál is több jogot formálhat magának, állítja Camarda, mert a toszk dialectus Közép- és Dél-Albániában sokkal tisztábban őrizte meg a pelazg elemet idegen befolyástól, mint a gek nyelvjárás, másrészt meg sokkal közelebb áll a görög elem az albánhoz, mint az olasz; azért tehát leghelyesebbnek tartja, ha a toszk dialectus a görög elemmel vegyülve, illetőleg abból pótolva hiányait, emelkednék irodalmi nyelvvé, olyformán mint a hogy a román nyelv képezte magát azzá a latin nyelv segítségével. A toszkok ma ép úgy beszélik a görögöt, mint a skipetárt s így ép oly helyesen lehet őket kétnyelvüeknek mondani, mint hajdan az epirotákat, kiknek ők jogszerű utódai. A tiszta albán nyelv, az, melyen az uj-testamentom készült, leginkább Akrokeraunia, a mai Lyapuria vidékén honos; itt tisztán áll szláv és török befolyástól. Hasonlóan tiszta az albán nyelv Tepelen vidékén, a híres Ali pasának szülőföldén. A gek és toszk nyelvjárásokon nemcsak olasz és görög, hanem török és szláv befolyásnak is megláthatók nyomai. A szláv elem csakis a gek nyelvjáráson és ezen is csak a Drin és Morava menti albánoknál érezhető. A Rodope hegy vidékén lakó albánok egész

költészetén és nyelvén érezhető a szláv, különösen a bolgár befolyás, míg a Novibazár kerületében lakó albánok a bosnyák és szerb elemet vették föl nyelvükbe. Ezen említett szláv népek életén és költészetén viszont az albán hagyott nagyon érezhető nyomokat, mint azt az utóbbira nézve számos bolgár népdal fordítmányomból sikerült kimutatnom. A török elem leginkább a mohammedán albánok nyelvén érezhető és pedig sokkal nagyobb mértékben, mint azt Hahn gyanította, ki nem bízván a törökök gyüjteményében és szótárában, számtalan olyan szót tartott albánnak, melynek török voltát a törökül tudó azonnal felismeri.

A mondottakból kitűnik tehát, hogy az albán nyelvvel foglalkozni akarónak, ha sikerrel akarja e nyelv pelazg alapját és elemeit kutatni, alaposan kell értenie az olasz, latin, görög, és pedig az ó- és uj-görögöt, szláv, különösen bolgár, szerb, török és oláh nyelvet egyaránt. Meg kell ismernie ezen elemet, hogy el tudja választani az eredeti jellegtől. Az albán dialektusok közűl eddig csak a toszk van némileg feldolgozva, Hahn művében ; a többiek még feldolgozóra várnak. Ebben a 44 száztóli elem két harmada uj-görög, egy harmada pedig török a délibb vidékeken ; — Janina vidékén, hol a mohammedánok nagyobb számban vannak, a viszony megfordított. Ugyanezt lehet fölállítani a gek nyelv idegen eleméről, azzal a változtatással, hogy csekély arányban a szláv elem is számításba veendő. A mi illeti az 56 száztóli pelazg elemet, annak egy része: körülbelül 18—20 száztóli görög-latin-pelazg jellegű, azaz a görög és latin nyelvből levezethető, vagy megfordítva; a 34—36 száztóli olyan pelazg elem, melynek megértéséhez a görög-latin nyelv nem nyujt kulcsot. A pelazg-görög-latin elem és az albán-görög-olasz elem sok tekintetben megegyező ; de tévútra még sem vezeti a gyakorlott philologust ; mert ujabb eredete a régibbel szemben könnyen felismerhető. A mennyiben az uj-görög és olasz az ó-görög és latintól megkülönböztethető, annyiban lehet ama régibb elemet is az ujabbtól megkülönböztetni. Érdekes volna most egyes mutatványokban feltüntetni a mondottakat, hogy tiszta képet nyerhessünk az albán nyelvről.

Mielőtt egy kis mutatványt tényleg adnánk, az albán nyelv hangjaival kell némileg megismerkednünk.

Az albán nyelvben összesen 33 betűt használnak a hangok megjelölésére, melyek a magyarban háromnak: a ϑ (görög ϑετα), *kj* és sziszegő *s* kivételével mind feltalálhatók. A mássalhangzók között a *g, k, l, n* lágyított alakban mint: *gy, kj, ly, ny* is szerepelnek. Az albán az említett betűket mindig lágyan ejti, ha: *e, i, ö, ü,* sőt gyakran *a* hang előtt állanak; ezt teszi nemcsak az albán, hanem a török és más szavakban is. Így például ezt a török szót: *gel,* magyarul: jer, az albán csak *gyel*-nek tudja ejteni, miről azonnal rá lehet ismerni az albánra. Ha az albán ezeket a magyar szavakat *ki, kell, kérem* akarná kimondani, csak *kji, kjell* és *kjérem* alakban fogná kiejteni. Ezt a lágyítást találjuk különben több délszláv nyelvben is. Ezen kiejtés szerint lett a török *köprü* hid szóból a szerb *työprü,* mely aztán a szerb *ö* és *ü* hiányában, tyupri, később *csupri* és *csupria* alakra változott, úgy hogy avatatlan szem előtt alig tünnék fel török szónak. Ezzel a lágyítási törvénynyel számot kell vetnünk, midőn az albán szavak nyomozásához fogunk. Egy más sajátsága az albán nyelvnek, midőn idegen szavakat albánokká áthasonít, hogy a kemény hangzókat legtöbbnyire meglágyítja vagy a hangzókat felcseréli, így argentum-ból lesz albánul: *ergyent,* numero-ból: *nemeroig,* numerus-ból: *nemer,* parens-ből: *perinj.* Most áttekinthetünk néhány összevetést az ó-görög, latin, uj-görög, olasz, török, szláv és oláh nyelvekkel. A pelazg görög-latin szavak ismertető jeléül azt a szabályt figyeltem meg, hogy mindazon szavak, melyek a görög vagy latin tőt változatlanul tüntetik fel, a nélkül, hogy végzetet vettek föl: azok rendesen régibb keletűek, tehát pelazg-görög-latin szavak. Ilyen *kjen,* kutya, can-isból, oláhul këne; *vergyin,* szűz, virgin-is; *nem,* átok, nemesis; *spirt,* lélek, élet, lat.; *laudoig,* dicsérek, laudo; *ode,* ude, ut; *sperese,* remélni, sperare; *vene,* gör. οἶνος, lat. vinum; *kjent* és csint, lat. centum; *rieth,* foly, rheo; *mur,* fal, lat.; *dane,* adomány; *kjel,* ég, lat. *coelum, kaneke,* dal, cantus, *nyeriu,* férfi, gör. ἀνήρ, *mik,* barát, amicus, *mekat,* bűn, peccatum, *stomathu,* gyomor, *diemen,* tél, hiems, *forte,* erős, *fat,* sors, fatum, *pikete,* keserű, πικρὸς, *vjetre,* öreg, veter, *kekj,* rossz,

κακὸς, lyarge, messze, *ar*, arany, aurum, *sziper*, fölött, super. A számnevekből *nye*, ἕνα, egy, *du*, kettő, *tre*, három, *kater*, négy, *djete*, tíz, *kondre* = ellen, contra, *pre*, gör. peri, lat. per, *me*, -val, -vel, gör. hasonlókép, *ment*, ész, ment-is, *trem*, remegek, *tente*, viskó, sátor, *pokje*, mikor, πότε, *sendeta*, egészség, sanitas, *sekuli*, század, *perk*, sertés, porc-us stb.

Az uj-görög és olasz kölcsönzések onnan is felismerhetők, hogy a gekben szereplő olasz átvételnek a toszkban mindig uj-görög elem felel meg, pl. gekben szereplö *misirier* (miserere), *misiriersme* (misericors), *mrekuli* (miraculum), *mrekuluosme* (miraculosus) szavaknak a toszkban *lipisze, lipiszia, thamaszme*, *famasze* és *thagema* felelnek meg, melyek a görög λυπήσω, λύπησις, θαυμασμὸς, θαυμάσω és θαῦμα szavakból vannak albánosítva. Az uj-görög és olasz átvételekből álljanak itt a következő szavak: *mirodi*, illat ujg. μυροδία, *kjiri*, gyertya, κηρὶον; *zigua*, járom, ζυγὸς, sógor, *kunata*, olaszul: cognato, *kumerkjar*, kereskedő, *per* ért, olasz per stb. A török elemből, mely legidegenebb az albántól s azért legkönnyebben kiválik, egyszeri megpillantásra is száz számra írhatók össze a szavak, ilyenek: ask, szerelem, kjenar, széle valaminek, kenar, pambuk, pamut, gyuja, tör, guja, mintha, bilbilj, tör. bülbül, fülemile, lokme, t. lokma = falat, odsak, kemencze, bakir, réz, para, pénz, tepe, halom, csengel, akasztó, khazir, készen, bakht, szerencse, sors, laf, szóbeszéd, csair, mező, khak, jog, khapsz, fogház, csorab, harisnya, millet, nép, nisan, jegy, kerre, szor, szer, khics, semmi, bol- bol, bőven. Megjegyzem, hogy itt csak azon török szavak egy csekély részét soroltam fel, melyeket Hahn eredeti pelazg-albán szavaknak tartott. Ezek százával vannak művében. A szláv szavakból is adhatnánk némelyeket, álljanak itt: *szite*, szita, *buol*, bival, *klyucs*, kulcs, *kulyács*, kalács. Sokkal nagyobb számban vannak az oláh szavak, milyenek: *Zeu, Dumnezeu*, isten, alb. *Zee*, *koljube*, gunyhó, kuliba; *gruri*, buza, ol. grui, *bugat* alb. ol. gazdag, *grumasz*, alb. ol. torok, *krasztarecz*, alb. ol. ugorka, *gradine*, alb. ol. kert, *gati*, alb. kész, oláh. gáta, *kupilje*, alb. ol. gyermek, *vicz*, alb. ol. borju, *skurt*, alb. rövid, oláh. kurt, *cse*, alb. ol. mi, *sento*, alb. egészség, ol. szinetosz, *gyal*, alb. ol. ördög, *kalj*, alb. ol. ló.

Dr. Erődi Béla.

A „PEDIG"-GEL KAPCSOLT MONDATOK.[1])

(Vége.)

3. A szembeállító *pedig.*

54. E kötőszónak leggyakoribb használata az, hogy két tárgyat (tehát névszói fogalmat[2]) egymással szembe állít a rájuk vonatkozó gondolatokkal együtt. Néha a második tárgyat az előre bocsátott tömeggel, a tágabb körű fogalommal állítja szembe s így a ‚többi'-től elkülöníti; p. «de e püspök a sz. egyháznak *sok* dolgaiba mondatik foglalatosnak lenni. *Azoknak kegiklen* kik az isteni dicséretekbe ireskednek, előttük járóvá szerzett egy papot «Tih. 296; *egyebütt* is, kiváltképpen *peniglen* Pozsonyban Tel. el. Többnyire azonban két egyenrangú fogalom van így egybekapcsolva, ill. egymástól megkülömböztetve: *rókának* róka a fia, *farkasnak pedig* farkas Dug. Et.; *benn* a mély csendet csak néha szakasztja meg a zaj; *fenn pedig* a haza bánatját hordozva szivében áll a harci Dobó Vör. II. 266; gyász lett füstfogta *romokkal; a maradék házak pedig* égtek bús lobogással o. 325; ím én kész vagyok a harcztól megszűnni *ezennel, harczok után pedig* oly váltság legyen adva hazámból o. 337; a juhász és felesége *benn; a ház mögött pedig* terül az ól Pet. I. 175; «malomkő nagyságu benne *a halikra; a szálkája pedig* — — lett volna belőle alkalmas szarufa bármi háztetőre» A. III. 207; most illünk egymáshoz, *én* tehozzád, *te pedig* énhozzám Mer. Dun. 78 | a megkülömböztetendő tag mellékmondatban is lehet s ilyenkor mellékmondatban állhat a *pedig* is: hogy *jószágát* . . örök áron eladta, és hogy *ő maga pedig* ezentúl sokkal csendesebben fog városban élni, Zichy A. Elbesz. 109. — Gyakran használjuk ezt a meg-

---

[1]) Mutatvány a kötőszókról irt s a M. T. Akadémiától Marczibányi-dijjal jutalmazott pályamunkából. L. fönt az 521. l. Szerk.

[2]) «Először megijedt, aztán megharagudott. *Megijedt* azért, mert... *boszonkodott pedig* azon, hogy . .» Jók. RR. 79: itt igék vannak szembe állítva, azon kifejezések mintájára, melyekben csakugyan ige után áll a *pedig* (l. 55). Ilyenkor azonban rendesen névszót alkotunk előbb az igéből, p. főnévi igenevet: «azért keresem én azt a szót, a mely *ütni* nem üt, *találni pedig* talál» VG I. 177.

különböztető *pedig*-et a párhuzamos, hasonló kezdetű bokormondatok összekötésére (v. ö. 11.): az elsőt néha néha nevezi léleknek, az utolsót *néha néha* testnek avagy tagoknak, *néha* húsnak, *néha néha kegyg* hívja a bűnnek törvényinek Komj. C iiij/b; *most* fáznak testökben, *most pedig* hevűlnek, *néha pedig* ezek mind együvé gyűlnek Gy. Char. 138; *ollyik-ollyik* bédugá füleit s tovább méne, *mások* a mi kiáltásunkra megállának, *mások pedig* oly igen megboszankodának Gv. p. p. 9; a szűznek *gyakorta* szép imádságokat ír vala, *néha kegiglen* szövétnökököt csinál vala neki Kaz. 63; *részint* délre, *részint pedig* nyugot felé indítá seregeit | az *és* kszóval: *ki* így szól: elegyíteni,'*s ki pedig* igy egyvelíteni Gel. Kat. Corp. Gramm. 322.

Legtöbbször olyan fogalmakat állitunk így szembe egymással, melyekhez ellentétes gondolatokat fűzünk: gyüjti ő *buzáját* ő csűribe *a polyvákat kedeg* égeti M. 18 (a szembeállitott fogalmak *buzáját: polyvákat*, az ellentétek pedig *gyüjti: égeti)*; mert csak az isten változhatatlan és eliszamhatatlan: a teremtett állatok keģek változók Tih. 201; azokat, melyek vannak, megutálják; azokat kegiglen, melyek nincsenek, igyekeznek hozzájok ölelnie Kaz. 85: míg tisztelélek, semmi jót nem től velem, mostan kegyig, hogy megbüntetélek, minden jóval szeretél PG 198; az éj elmult, a nap kedig elközelített Tel. 1; «Vki talám azt mondja, hogy nincsen, Én pedig azt mondom hogy vagyon.» Zr. áf.[2] 81; a kis madárka hív.., a leányka pedig hamis Cz. 30; (az én) ujjamat, ha illet, karcolgatod; lepkét, darázst pedig fogsz öledbe o. 97; azért keresem én azt a szót, a melyik ütni nem üt, találni pedig talál VG I. 177.

Mindezekben nem a *pedig*-ben van kifejezve az ellentét, hanem csakis a mondatok tartalmában van meg; a *pedig* ép úgy, mint az első pontbeli példákban, csak szembe állítja a két tárgyat melyről szó van, s mintegy azt fejezi ki, hogy ,ugyanazon idő alatt' a másik tárgyra nézve ez meg ez a tétel áll. E szerint ez a *pedig* mintegy közép helyet foglal el a kapcsoló és az ellentétes kszók közt, úgy hogy csakugyan váltakozhatik mind a kétféle kszókkal. P. a helyett hogy «gyüjti buzáját csüribe, a polyvát *pedig* elégeti» azt is mondhatjuk: gy. b. cs. *és* a polyvát elégeti, és azt is: gy. b. cs. *de* a polyvát

elégeti. (Főleg a *meg* kszóval cserélhető föl; p. [haricskánk] dehogy lett, az eső megnyomta. A mienk *pedig* megrökönyödött NyK. III. 15=[hajdinánk] dehogy lett, az eső megtömte. A mienk *meg* elpörkent MNy. V. 163.) — A *pedig*-nek ez a kapcsoló és egyéb ellentétes kszókkal való váltakozása leggyakoribb az *egy—más, más—más, néha—néha* stb. kezdetű bokor mondatokban; p. *egy szeget* a jobbik szárnyába, *másikat pedig* a balba vert *és a harmadikat* a farkába Mer. Dun. 64; *egyebek* János baptistának (mondják), *egyebek kedeg* Illésnek, *de egyebek* Jeremiásnak M.

Hogy a *pedig* kszó magában véve nem fejez ki semmi ellentétet, azt különösen még abból látjuk, hogy kapcsolt mondatokban is előfordul, kapcsoló kszók társaságában. *És pedig* — féle kapcsolatokat már láttunk fönt 53. — Az *is* kszóval:.. meg-*is* holtatok az bűnnek, éltek-*is penig* az Istennek az mi urunk Jézus Krisztus által, Szárászi Catech. A 2; «Dávid mondá: úrnak irgalmasságit örökké éneklem. Emberi nemzet es kegek .. kezde kiáltania» Tih. 243; tudjad őtet keresztények lenni; a két ofmesterekes kegek .. keresztények o. 324; a frater a szűznek szép imádságokat ír vala; a szűz es kegek Jeronimosnak szép keszkenőket csinál vala Kaz. 63; «Tavali esztendőben is én vettem meg. Ez esztendőben is penig megadtam az árát» Lev. II. 102; az is pedig oly világos igazság Pz. Öt 1. 19; Balog is peniglen a Szécsi nemzeté Gy. I. 145. — Igen gyakori a *pedig* a *mind—mind* kötőszós mondatok másodikában; [1]) p. a mely hajó mind hírt hozott volna Timán felől, mind *pedig* sok jószágot küldött volna a hajón Mik. m. 310; ha mind azt a mit *mind* pokolbeli utamban mind pedig Lucifer palotájában láttam, előszámlálnám Gv. p. p. 64 | de mind Potolba, *s mind kedig* Regedébe oly igen halnak Lev. II. 60; rendeltünk fizetést, mind személyére *s mind penig* lovaira o. 109. — Még sűrűbben használják a *nem—sem* és a

[1]) Érdekes — de úgy látszik csak egyéni — nyelvszokás a Szarvas Gáboré, ki e ‚*mind pedig*‘ analogiáját beszédközben átviszi a hasonlító mellékmondatokra, úgy hogy gyakran beszél így: «az Ehr.-cben több régiesség van, *mint pedig* a B. vagy a M.-cben».

páros *sem—sem* társaságában: az eredetbűn nem az érzékenységeknek dagályossága az okosság ellen, *sem kegek* az istennek látásától való megfosztásnak kínja Tih. 65; hogy semmi állat nálánál tökéletesb nem lehetett, sem kegek lehet o. 97; az oly ember nem tiszta, sem kedeg Krisztusnak bizony szolgája Horv. 241; a bizon bölcsek nem gondolnak az szép arany szekrénnyel..., sem kedeglen nem utálják a hitvány zsákokat.. Nsz. 8; se föl nem jött, se pedig adót nem küldött Thewr. Nyelvkincsek 19 | parancsolá hogy a gyermek előtt se kórságot, se halált, *se kegiglen* szegénységet ne említenének Kaz. 88; ne fuss szükség nélkül, se kedeg felemelt orczát ne viselj Horv. 243; a gyónásban ne vessed magad mentésének fedelét, se kedeg ne gyónjál elrejtvén bűneidet o. 237; ne akarj lenned feslett erkölcsű, se kedeg ne járj a feslettekkel o. 259. — Itt említhetjük azt az esetet is, mikor az utómondat így kezdődik: *nem pedig;* p. a könyvet kértem, nem pedig a tollat.[1]) — Gyakran kiséri e kszó a *vagy—vagy* és *akár—akár* kezdetű mondatpárokat is (v. ö. a német *oder aber* s az olasz *ovvero* kifejezéseket): nagy auagh magas vala-e állapatjába, *awagh kegek* kisded? Tih. 99 nappal teszi-e *awagh kegek* éjjel? Kaz. 197; akkár reggel jövök, *akár pedig* este, sohse találom itthon.

Az egyszerüen szembe állító *pedig*-nek helye mindig a második szembeállitott tag mögött van, emez pedig mindig előkészítő rész a második mondatban[2]), tehát szakasztott olyan a szórendi szerepe, mint a fogalmakat kapcsoló *is*-é (23); v. ö. a két első pontban a példákat. — A melléknévi jelzőt a *pedig* ép oly kevéssé választja el a jelzett szótól, mint az *is* (p. «*a maradék házak* pedig» stb. fönt); de az értelmező jel-

[1]) Inkább *pedig* nélkül szerkesztjük a mondatot, mikor a tagadás az állítmánykiegészítő alanyesetre vonatkozik vagy épen magára az állítmányi igére. P. inkább mondjuk, hogy «a szalag kék volt (v. lett, v. maradt), nem sárga», «a föld forog, nem áll», mintsem ezeket: «a szalag kék volt: nem *pedig* sárga», «a föld forog, nem *pedig* áll».

[2]) Hangsúlyos rész mögött nem állhat; p. e h. «más ajtaján megyen be, s máson megyen ki» (Komj. D v/b) nem mondhatni: más ajtaján megyen be, máson pedig megyen ki.

zőnek azonban mögötte is állhat, ép úgy mint az *is* kötőszó; p. a herczeg az ablak alá sietett, *maga a királykisasszony pedig* három kendőt is tele sírt | de szokottabb a másik szórend: «aztán a vár ablaka alá sietett [a herczeg]. *Maga pedig a királyk. h. k.* is tele sírt» Mer. Dun. 183. — Ha *és*-kötőszós kéttagu kifejezést kapcsol, a *pedig* akkor is állhat utána vagy közötte a két tagnak, de akkor is szokottabb a második mód: «részszerént, mivel..; *résszerént és főképpen pedig* azért hogy..» TGyüjt 1833 XI. 75 | udvarába tudós embereket, *jószágába kegyg s tartományába* jámbor szerzeteseket Komj. A iij/b; bevetették az ó kútba, *az arany pintyőkét pedig és a két korsó vizet* magukhoz vették Mer. Dun. 88.

A *pedig* kszó szembe állíthat egymással nem csak két mondatrészt, hanem ezekkel egyértékű két mellékmondatot is, ép úgy mint az *is*; p. a helyett hogy ‚*este* még virágzó város volt, *reggel pedig* csak pusztulást látott szemünk mindenfelé‘ azt mondhatjuk: *mikor a nap leáldozott* még virágzó város volt, *mikor pedig ujra fölkelt* csak pusztulást látott szemünk mf. Látjuk hogy a *pedig* nem áll az egész második mellékmondat után, melyet az elsővel szembe állít (‚*mikor leáldozott* —: *mikor ujra fölkelt* pedig —‘), hanem bele van helyezve magába a mellékmondatba. Itt találkozunk hatodszor a kötőszók szórendi szerepének azon érdekes esetével, hogy a főmondat átveti kötőszavát a maga mellékmondatába: először a megengedő mellékmondatokba iktatott *is* kszónál láttuk e jelenséget (25), másodszor a *meg*-nél (34), aztán még az *ellenben* (48:2), *viszont* (49) és *azonban* (51:1) kszavaknál. Valamint az utóbbi négy, úgy a *pedig* is ilyenkor a mellékmondatnak kszava után következik: *ha* azért a hitet megótalmazandod, a te tanuságodban megmaradok: *ha kegek* meggyőzettetendöl, én te rajtad ottan boszúmat megállom Kaz. 122 | leggyakrabban relativ mondatokban: mert *valaki* felebarátját szereti, ez isteni szeretetbe vagyon; *valaki kegek* gyűlöli, ez szeretet nélkül vagyon Tih. 14; *valaki* azért hiend, egészséget veszen; *a ki kegek* nem hiend, a vakságba megmarad o. 384; *a mi* te fölötted vagyon, csak isten az, *a mi kegek* alattad vagyon, minden valami nem isten o. 92 | az *és* kszóval: némelyek rugódozzák vala, *es* kik *kegyig*

ötet viszik vala, igen kegyetlenűl egyszersmind reá omolnak vala Érs. (RMPassio ed. Toldy 88) | *s* ha *pedig* nem, hát úgy is jó (Székelység).

4. A kifejtő (magyarázó, fokozó) pedig.

55. A *pedig* kszót gyakran úgy használjuk, hogy a második gondolatot nem éppen szembeállítjuk az elsővel, hanem inkább csak melléje, csak folytatásakép az elsőnek. Kivált az elbeszélés, értesítés folytatása történik sokszor a *pedig* kszóval (midőn a következő eseményt jobban ki akarjuk emelni, semhogy az *és* szócskával szorosan hozzákötnők az elsőhöz), s e körülmény megint összefügg e kszónak eredeti jelentésével. Itt hát e kszó már nem fogalmat fogalomhoz, hanem valóban gondolatot gondolathoz kapcsol, s ez a külömbség a szórendben is megfelelő külömbséggel jár, a mennyiben itt a *pedig* rendesen a mondatnak igéjéhez csatlakozik közvetetlen. Példák: «kezdé ez imádsággal naponként Máriát tisztelni. Történék keǵek, hogy éjtszaka.. ő nem vala ott» Tih. 332; Lőn kegek hogy mikoron asszonyunk volna 12 esztendős, a papi fejedelem meghirdeté o. 281; Ezenközbe kegek kezde Simeon a kis Jézusról jövendőt mondania . . [s a köv. esemény csak egy lappal odább] Vala kegek egy jövendőmondó asszony o. 195; ha valaki mind a teljes törvényt megtartandja, vétkezendik kedeg egyikben, leszen bűnös mindenekben Horv. 118; «száguldozva kimentenek a nagy messze világra. Ült pedig anyja setét fészkén a sárga Halálfi». Vör. II. 249; Vala pedig a tanuló ifjuság között egy fiatal ember Jók. É. 159; sűrű bajusztól fedve hallgat ajka . . Hallgat pedig, mivel most agyarán bagó van, hogy kimondjuk magyarán A.; «hol azok nagy tisztességgel élnek. Élnek pedig a vitézség pálmájával.» Mer. Dun. 169; «a lánybul egy szép tulipán lett. Lakott pejig a faluba egy gróf» Ny. VIII. 328; a nyelvészt nagyon érdekli . . ; érdekli pedig már azért is, mivel . . o. 341 | lakozik vala kegiglen S. pusztájába egy barát Kaz. 95 || im fel kiáltom kegek hogy felgyűljenek o. 121; nyúljunk egy remediumhoz, ha vagyon; vagyon pedig ha akarunk Zr. áf.² 37; «elébb

váltsa meg lelkünket. Megválthatja pedig [úgy], hogyha» Mer. Dun. 124; «a ki oda juthat, a boldogság házába lakozik. Oda juthat pedig az, ki». o. 170; Jelen légyenek keǵek a bölcseség és az igazság Kaz. 85; «volt egyszer egy szomorú király, ennek pedig egy még szomorúbb felesége. Azért volt pedig a király és a kné oly szomorú, mert» Mer. Dun. 98; «a kantusát lerántom. Azért rántom le pedig, hogy abba a herczeget belevarrom» o. 163; «nyakánál fogva huzá őt a gyermek. Nem maga jött pedig,..» Vör. II. 250; «A herceg senkit sem szeretett. Nem szeretett pedig azért, mert» M|er. Dun. 158; csak ott van pedig szükség TGyüjt. 1819. VIII 52 ez a megválás olyan volt, mintha a lelkem vált volna meg a testemtől; a mely kis órácskát töltöttem volt pedig vele, úgy tetszett, hogy soha annál kedvesebbet nem töltöttem Mik. m. 321 (a főmondat kszava a mellékmondatba vetve); Mit mondjon keǵek sz. Ágoston a hivalkodásról, halljátok: Kaz. 149 | Czinkota azon időkben messzebb volt Pesttől mint most. Miért volt pedig messzebb? Jók. É. 3 | eszünkbe kell vennünk kedeg hogy.. Horv. 122 || Ha az ige nincs kitéve, a *pedig* természetesen a hangsúlyos névszói kifejezést követi (mint p. a kérdő -e szócska ugyanezen esetben): «fényt egyedül a rettenetes villámok okádnak árnyékába. Mély pedig és undok» Vör. II. 243; haszontalan fiadnak itélnek, csak azért pedig, hogy nem futok a néked szolgálandó tiszt keresésre MA. Zs. el. b.: nem csak nekem [lehet] pedig, de minden igaz magyarnak bánatos lehet ilyen embernek kimulása Lev. II. 193; nem csak itt pedig, hanem több számtalan helyeken TGyüjt. 1819. VII. 98 | bizony az hogy halsz; bizonytalan az kedeg, mikoron avagy miképpen avagy hol halsz meg Horv. 112. — Ritkább az a szórend, melyben az ige csak a *pedig* után következik: [1]) «harmad napig isteni

[1]) Ilyenkor vmely más szó szolgál mintegy fogantyú gyanánt a mondatnak s ahhoz járul a *pedig*, úgy mint a gondolatkötö *is*-nél láttuk 24. — Ha a *pedig* kszó a mellékmondatba van áttéve, rendesen a mmondat kszava után áll (mint 54-ben): angyalok szolgálnak vala neki. Mikor kedeg hallotta volna, hogy János eladatott, mene Galileába M. 19; léleték ő méhében valván sz. lélektöl. Mert kedeg ő férje nem akarná ötet beadni, akarja vala ötet elhagyni o. 15; parancsolá neki, hogy az asszonnyal

dicséretbe megmaradának. Ime kegek harmad napra a koporsót fényes köd környűlvevé» Tih. 384; «úgy elaludt, hogy talán az ítéletnapig se ébredt volna fel. Ime pedig ehun repül a három hattyu» Mer. Dun. 53 (ezekben még az *ime* mintegy egész igés kifejezés képeviselője) | aztán mindenkitől búcsút vevén szerzé magát a halálhoz. Circa vero horam tertiam noctis: az éjnek kegek harmadik óráján a ház édes illattal betelék Tih. 379; imilyetén dolgot mondok tinektek, hogy az uristen inkább szereté az egy leányzót . . Ezt kegek a szeretetnek három jegyéből bizonyitom meg o. 135; mert igen szegény a perhez, nekünk penig régi jámbor szolgánk volt Lev. II. 9; Talán penig Kdnek írt felőle o. 121; jelentette, hogy ez a gálya is tulajdona lenne. Nem csak pedig a hajót mondotta magáénak lenni, hanem . . . Dug. Szer. 382; «iparkodik megismerni nyelvünk jelenét és multját. Mindezt pedig korántsem azért teszi, hogy nyelvészkedjék» Ny. VIII:338 || — Ez a folytató *pedig* néha szintén az *és, is* kszók társaságában fordul elő: és ők kezdének kérdezkedni . . és lőn kedeg vetekedés-es ő köztök Döbr. (facta est autem contentio Luk. 22:24.) Es tahát kedig ő mond tenéked Érs. (Pass. ed. Toldy 112); a ki házasodni akart, csak tőlem kellett kérdezősködnie . . ; s most pedig oly rossz jutalmát veszem tőletek Gv. p. p. 25 | Én is minden tartozó szolgálatomat igyekezem Kdhez minden időmben megmutatnom. El is hittem peniglen, hogy Kdet az atyafiuság.. erre reávezérli Lev. II. 184; igen szükséges is vala kedig ez a predicatio Tel. 144; — egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók; ha kevesen vagyunk is pedig, nem oly kevesen vagyunk, hogy a török ebekkel még ne bánhatnánk. Zr. áf.[2] 39.

---

a szövétneket felvitetné . . ., ha kégek fel nem vinné, tehát erövel kezéböl kivonná Tih. 185; meg igyekezem szolgálnom Kdnek. Hogy kediglen ez ideig Kdhez nem mehettünk, oka nem egyéb Lev. II. 113 | eltérő szórend: hogyha meg nem oltalmazhatnám penig . ., adok hatalmat . . Thewr. Nyelvkincs. 24 (1672). Ha a mellékmondat kszava nem áll elül, akkor mindig más a szórend; p. Ez ifjak közül kegeglen ha valamelyiknek történik vala megkórulnia, a király azt ottan kiviteti vala Kaz. 88.

A kifejtő pedig-et gyakran használjuk a fejtegetés, okoskodás folytatására, arra hogy egy második okadatot csatoljunk az elsőhöz, a következtetésben az alsó tételt a felsőhöz: Az ő anyjának halála sokkal drágalátosbnak kell lenni . . Nem volna *kegek* az ő halála drágalátos, ha testbe és lélekbe nem élne: *hát ebből következik,* hogy testbe és lélekbe mennyországba kell vitetnie Tih. 362; míg a tóba halak lesznek, addig rózsám el nem veszlek; abba *pedig* mindig lesznek, *így hát* rózsám el sem veszlek, Ndal | a következmény előre bocsátva s aztán a két okadat: egyet se szólt; *mert* még a fölöstökömnél találtam, két urnak *pedig,* hogy beszél en is egyék is, nem lehet szolgálni Mer. Dun. 73. Az valódi angyal volt. Isten csodát tud tenni azokért, kik szeretik. Én szeretem pedig. Lessing B. Náthán (ford. Zichy A.) 17. És *ha* világ fog bántani, fog *pedig,* akkoron olvasd, Vitk. költ. 102.[1]) — Ez a kifejtő, okkötő *pedig,* e kötőszónak eddigi szórendjétől eltérőleg, a mondatnak elején is állhat; p. ha ő mondja, elhiszem, *pedig* ő állítja komolyan *(tehát* elhiszem, hogy úgy történt; — lehetne az eddigi szórenddel így is: állítja pedig komolyan; vagy: ő pedig állítja komolyan); ha majd a végleges osztozásra kerül a sor, *pedig* rákerül arra nem sokára, megkapja ő még Janlnát, sőt «itczés» lehet még Konstantinápolyban is Polit. Ujd. 27: 197; «Kit nem gerjesztene gyönyörű beszéde, örvendetessége? Penig érte és nem másért vagyok ebbe» BB 25; «Nem dicséretre méltó-e, ha testvér testvérhez szeretve hajlik? Pedig testvérek gyanánt tekintethetnek az egy nemzetbeliek is: mert egy anyának, egy hazának gyermekei» TGyüjt. 1838 VII. 71; «Ki vagyok én? nem modom meg; ha megmondom, rám

---

[1]) *Pedig* a második okadatnak mellékmondatában (mint fönt): *mert* ládd még egyszer én is szeretnék 18 éves lenni; ha *pedig* abból nem többet, csak egy kortyot is ihatnék, azzá válnék Mer. Dun. 83. — Gyakran maga a második okadat okhatározó mellékmondat alakjában előzi meg a következményt, s akkor a *pedig* szó az okhatározó kszót követi: ugyanazon dolog végett küldtem volt szolgámat Fülekre, *minthogy pedig* sokféle dolgai voltak, oda késni kelletett Lev. II. 104; . . *Mivelhogy penig* azoknak méltó hogy tisztesség mutattassék: annakokáért . . o. 161

ismernek. Pedig ha rám ismernének, legalább is felkötnének» Pet. I. 204; ő mondja ezt, pedig külömb legény mint a többi A III. 278. Ilyen előre tett *pedig* a régi irodalom nyelvében csak nagy ritkán fordul elő: «Ázsiában jöttél Európából . . Mégis nem tudod-e . . oroszlánt madár néha megeszi, az erős vasat is rozsda megeszi . . *Penig* most mi dolgod vagyon mivelünk? soha te földedre nem mentünk . .» Hist. Alex. 27 || — Az ilyen kifejtő mondat *már pedig*-gel is kezdődhetik, p. «egész estig tanulnom kellett; már pedig azt könnyen átláthatod, hogy késön estve hozzád menni nem illett volna: usque ad vesperam studere debui, illud *vero* facile perspicere potes non decuisse ut te sero accedam» Vers. Anal. II. 389.

A kifejtőből sokszor magyarázó pedig lesz, ha t. i. a második mondat részletesebben kifejti, megmagyarázza, hogyan kell az elsőt érteni: Megtaníta minket isten, hogy a kevélység igen eltávoztatandó: Megtaníta keģek jelesben ím e háromban: Tih. 157; Soha ilyen szép ez világra nem jött: Az ő szépségét kegek megérthetjük színének elváltoztatásában o. 42; mondjátok [meg] Sion lányának Jeruzsálemnek, — Jeruzsálem kedeg mondatik S. leányának, mert . . Érs. (Pass. ed. Toldy 182); sok asszonyok ruhájok végét csókolák, némelyek közzűlök pedig ezt inkább buja kívánságból cselekedni látszának Gv. p. p. 10; Pest alatt ért össze útasunk az esttel. Találkoztak pedig egy temető mellett A. II. (Különös szórend: «vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből *pedig*, hanem másokat nyomoritani kívánván, tanúl; vagy . .» Zr. áf.[2] 36; még különösebb: Jól esik az Toldi nehezűlt fejének; nem annyira bortól [*volt*] feje *pedig* tompa . . A TSz .III:10) | elül álló kötőszóval: nem tudom, ha megadták [a küldöttem leveleket] avagy nem, hogy semmi választ nem irál felőle; *peniег* a levelek Kassárul jöttek a szőlők felől Lev. I. 47; kimutatták igen is; pedig a szentségnek takarékja alatt Dug. Szer. 410. — A magyarázó *pedig*-et többnyire úgy használjuk, hogy a kapcsoló *és* vagy *még* kszóval tesszük a mondatnak elejére. Ujabb nyelvünkben s magyarosabb beszédben inkább a *még* járatos, de azért az *és* alig tartható latinosság-

nak [1]) vagy németességnek: [2]) mikoron jutott a Kopasztottnak helyére — *es kedig* mondatik K.-nak helye, mert ott sok ifjak kopasztattak meg — . . Érs. (Passio ed. Toldy 125); hogy csak az egy istent kellessék imádni, s nem más által penig hanem csak az egy közbejáró Kr. által Magy. 18; Annak okáért erősítő okaimat rövideden előhozom: És először pedig, [3]) látom nem ritkán . . MA. Zs. aj. lev.; csak a szokás, és pedig könynyebb kimondás kedveért vette fel TGyüjt. 1819: VII:93 | hogy egy szakasz menjen le a mocsárokig, még pedig ezúttal 200 embert ültessenek fel Jók. É. 23; pöre volt az oláhnak, még pedig aligha igazságos o. 196; hogy szül egy magzatot, még pedig fiút Mer. Dun. 98.

Szintén a kifejtő, magyarázó *pedig*-nek egy neme a fokozó *pedig*, mely vagy az előmondatnak egyik tagjához csatol valami olyan részletet, vagy az egész első gondolathoz valami olyan különös körülményt, mely amannak hatását, jelentőségét fokozza: férfi vagy, az is pedig görög! Dug. Szer. 344; van igenis, legjobb pedig Csok.; hallottam dícsérve másoktól, nagyon pedig A. Haml. 76. — Ilyenkor a *pedig* többnyire elül áll: Mi nagy szükség igazított hozzám? Pedig ily korán? Dugon. Szer. 261; Ugyancsak elmehettetek? — Pedig igen jó szerencsével. o. 340; o. 226; «latrának oldala mellett találod. Pedig (*a mi több*, és a méltatlanságot kétannyira emeli) a város kerítésén kívül, egy ringyónak házánál» o. 63; «egy dolgot fogok előadni, pedig felette fontost: unam rem explicabo, eamque maximam. Crassust a leghasznosabb tudományokban tudom foglalatoskodni, pedig gyermekségétől fogva: Crassum cognovi optimis studiis debitum, idque a puero.» Vers. Anal. II. 400; de lesz még oly idő, pedig nem sokára Cz. 87; jött is az ellenség, pedig nem sokára Pet. uj. I. 41; Itt vagy

---

[1]) Mint p. Fogarasi NyK. VI. 323.

[2]) Mint Halász Ny. VI. 345, ki azt mondja: «Gyanussá teszi ezt az alakot még az is, hogy legelőször Faludinál találkozunk vele, régibb íróinknál se hire se hamva». A szövegünkben idézett példák ennek ellenkezőjét bizonyítják. — V. ö. még 1535: *ęs pegęk* (et quidem), Ozorai, De Christo 84. l.

[3]) A szórend latinos e h. és pedig el.

Balga? Itt biz én, pedig kocsin Vör. CsT. — Ez a fokozó *pedig* is, mint a magyarázó, többnyire az *és* és *még* kszókkal jár, meg pedig ez is, mint a magyarázó, inkább a *még*-gel. Példák: Mi üggyel mondhatjuk boldogságnak azt, a mi nyomorusággal végződik? *És pedig* tapasztaljuk, hogy sok kényeseitől felette szörnyen búcsúzik a világ .. F. 166; oly szörnyű árkokon, és pedig oly evetkönnyűséggel szökik által F; be boldog vagy te, a kinek baráti vagynak és pedig szentek Horv. Á. 1789 (Kaz. Bácsm. ed. Heinr. 36); meg kelle érnie, hogy negyedszer is feltegye az Orbán süvegét, s késő vénségére úgy feltréfálja jó magát, hogy feleséget, és pedig szépet és fiatalt vegyen Jók. Sf. 6; ha Budáról haza jövök, fogok neki ujsággal kedveskedni, és pedig olyannal, a milyet még nem látott, nem is hallott Csok.; örvendek, hogy tisztelhetem az urat, és pedig vidám orczával Csok.; «fölkel az [a kan farkas] dühösen, s hogy [Toldi] megint lecsapja, párját fekhelyéből mérgesen harapja. És pedig világos hogy megint fölkelne [= sőt föl is kelne s rátámadna ujra] ha Miklós előre néki nem felelne» A. II. | az *és* és *pedig* nem állnak mindig egymás mellett: «szomjaim krisztustalan nagyok. *S* kizárólag *pedig* a borra szomjazom» Pet. I. 275; ezt kell tenni uram, s ezt fogjuk mi tenni.., *és* ez egész néped kívánsága *pedig*, csak a papoké nem.. A. I.[1]) || «Pecunia nervus belli. Ezt is meg kell találnunk, *még pedig* fogyatkozhatatlanképpen; annyit a mennyi szükséges.» Zr. áf.[2] 81: stans pede verseket írsz; *még pedig a mi furább*, epigrammát költeni kezdesz, Vitk. költ. 103; ha nem csak a hibát, hanem annak okait is előterjesztjük, még pedig a dolgokhoz mért illendőséggel, Sipos Ó és uj magy. 8; «Nagyot hall? Még pedig igen nagyot.» Jók. É. 102; kötelessége itt kiáltani az órákat, még pedig ingyen o. 157; eltemették, még pedig nagy pompával N. II. 454; bizony komám kopó az, még pedig két kopó N. I. 472 | nem akarom én életemet siratni, a mit sokan, *pedig még* bölcs emberek *is*, cselekedtek: quod multi, et ii docti fecerunt Vers. Anal. II. 400 | még több kapcsoló kifejezés

---

[1]) Itt és az Aranyból idézett előbbi példában téved Halász, midőn a *pedig*-et megengedőnek veszi Ny. VI. 346.

társaságában: vendégségbe voltam, *osztán föllü rá még* pejg vigyori *és* Ny. III. 318.

3. A megengedő *pedig.*

56. A pedig kötőszó, melynek közönséges szerepe a szembeállítás, a kifejtő, magyarázó *pedig*-ben — mint láttuk — ellentétes árnyéklatát egészen elvesztette. Másrészt azonban fejlődött belőle egy határozottan ellentétet jelentő *pedig*, s ez rendesen megengedést fejez ki, vagyis azt hogy a második gondolat mellett az első valami különös, meglepő, váratlan körülményt foglal magában; p. megtette, pedig meg volt tiltva neki = er hat's getan, *und doch* war es ihm verboten.[1] Megegyezik ez a *pedig* értékére nézve az *ugyan, jóllehet* és a mellékmondati *noha, holott* kszókkal, melyekkel a megengedett körülményt tényleg meglevőnek tüntetjük föl, míg a *bár, ha-is, habár*-félék mellett a megengedett körülmény lehet puszta föltevés is (l. e kötőszókat). Hogy a *pedig*-nek ez az ellentétes jelentése a szembeállítóból fejlődhetett, s hogy mily csekély jelentésbeli különbség választja őket el egymástól, azt legjobban láthatjuk oly példából, melyben mind a két árnyéklat lehetséges: Máté 23:26 így hangzik:

a foris parent speciosa, intus *vero* plena sunt ossibus.

Pesti G. egyszerüen szembeállító *pedig*-gel fordítja:

kívül . . ., belől kegyg rakvák halottaknak tetemeivel.

Egyéb fordítók azonban ellentétes mondattá változtatják:

M: *de* belől teljesek halottaknak tetemekkel;

Sylv: *de maga* belől teljesek halottaknak tetemivel.

Károlyi ez ellentétet már a *pedig* gel fejezi ki: kívül *ugyan* szépeknek tetszenek, belől *pedig* rakvák holtaknak tetemeivel. Ma ezt az ellentétes *pedig*-es mondatot vennők megengedőnek s a másik mondatba nem tennők ki az *ugyan*-t;

---

[1]) E német kifejezésmódot újabban szolgailag utánozták s hibásan így irtak: «Ha N. most látna! El fogna tőlem borzadni. *És mégis* sokért nem akarnám, hogy miattam egy bús órája legyen». Kaz. Bácsm. 133.

továbbá ma ezt az ellentétes *pedig*-et rendesen a mondatnak elejére állítjuk; tehát: kívül szépeknek tetszenek, *pedig* belül rakvák holtak tetemeivel.[1])

Úgy látszik, a *pedig*-nek megengedő használata valóban a szembeállítóból fejlődött, és hogy csak a mult században lett általánosabbá, mert régibb irodalmunkban nagy ritkán találjuk, akkor is a mondatnak belsejébe helyezve, s ez a szórend a mai nyelvben is előfordúl még. Példák: *bizony* szép dolog *penig*, a mit mondasz. Mon. Hit o. 400; «Csak az olyan embereknek könnyű a szóformálás, kik sem az idegen, sem a magyar nyelvnek nem kegyelmeznek. Kellene *pedig*, mert . .» Sipos Ó.és uj magy. 21; «Ezt dörmögte Miklós. . Özvegy édes anyja *pedig* mennyit kérte! Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.» A TSz. II:4; «Nem akart ismerni! Ismert *pedig*, ismert; ha nem ismert volna . .» o. X:86; korlát nélkűl akarsz perest idézni, szentségeink közt első az pedig A. A. I:253; ehol, nézd; nem hozom még mind pedig o. 68; «Immár kilencz esztendős koromkor ismertem a betűket. — Kegyelmed akkor *pedig* még igen ifiú volt.» Ny. V:519. — Mellékmondatban: más helyeken megtartja, *hol pedig* könnyen kiadhatna rajta Vidov. Neol. 156; a jurátusnak még csak aludni sem volt szabad, *a mi pedig* vajmi nehéz mesterség Jók. É. 99; tudta, hogyan járt Magnés költő, *ki pedig* diadaljeleit oly sok versenyben győzve üté fel A. A. I:40; különösen egyet támadott meg, *a ki pedig* az egész dologban ártatlan volt, Zichy A. Elbesz. 48. (Tudnivaló, hogy a relativumnak itteni használata nem igen magyaros.)

Példák elül álló kötőszóval: a régibb nyelvben — mint már említettük — nem igen fordul elő; annyival

---

[1]) Szintúgy lehetséges kétféleképp érteni a köv. mondatokat: *minthogy* még a Bocskai uram személye felől sem végeztek, azon *kedig* sok áll a dologba Lev. II. 169; mi a magyar nyelvről teljességgel semmit sem tudunk, kivánnánk *pedig* tudni: *azért*. . TGyüjt. 1818: IV:69. Mind a kettö kifejtő *pedig*, a második okadatot köti az elsőhöz, de vehetjük e mondatokat megengedőleg is: *pedig* azon sok áll; pedig kivánnánk tudni.

föltűnőbb egy példa, melyet az Ehr. c.-ben olvasunk: «ime hol alusznak a barátok! kegyeg mi szegények sok felettébb valóval élünk» 86. l. | esküszik, hogy az előtte való személynek orczája teljes paradicsom; *pedig* talán mikor feledtében egyet vicsorodik, gyomrot kever F. n. e.; «Én ezt annyiba tartom, mint a nemes rendet a póri alacsonysággal összekeverni. Pedig maga az isten választást tett köztünk.» F. n. a.; jóknak akarnak látszani, pedig teljességgel semmire valók Gv. p. p. 51; játszik az egészséggel, pedig azt könnyebb elveszteni, mintsem gondolná Kárm.; «Megvetéssel fog tekinteni reám szemtelenségemért. Pedig a megvetés nehezet nyom, mint a szegénység.» Kaz. Bácsm. 70; *pedig* megigérte: *ubi tamen* pollíticus est Vers. Anal. II. 400, alig értem el kendet; pedig elapróztam a mint lehetett VG. I. 46; de hát soha sem marad idő, hogy keddel beszéljek? pedig felesége vagyok kednek o. 5; fűnek fának ittunk már egészségére, pedig hátra van még egy nagy istenéltess' Pet.; nem kell a bor, pedig szomjazom Tpa I. 32; «Bámulok — Pedig mi nem vagyunk uj kapu» Jók. É. 134; ők félnek, hogy elvész a világ, pedig az együgyüség halhatatlan o. 230; «De ezt mondaná majd egyik avagy másik, Toldi György az öccse birtokára vágyik. Pedig isten mentsen, hogy így elfoglaljam» A. II. 68; megköszöné Toldi, meg is örült ennek, pedig nem örűlne máskor az ilyennek A. TSz. IX:99; nyugtalan, pedig nem éppen rossz vásárja van A. III. 338; jártatott volna tovább az iskolába, hanem nem volt módja, pedig mind szerettem az iskolát Ny. V. 519; ki van az én szemem sírva, mert a rózsámat más bírja; pedig fogadta az egyet, rajtam kívűl mást nem szeret Ndal | «Most keserűségibe mind a kettőt fogja a hideg. Pegyi minek rínak érte? hisz míg élt, csak evett ivott.» TGyüjt. 1819:VI:32.

A megengedő *pedig*-et is kíséri néha az *és* kszó,[1]) úgy mint a magyarázót és fokozót. Példák: ő a szabadságnak vesztését obtendálja, *s pedig* a dologtól fél, fél a harcztól Zr. áf.[2]

---

[1]) Halász Ny. VI:346 ezt az egy *és pedig*-et tartja csak magyarosnak, mi pedig fejtegetéseink folyamában itt már a negyedikféle *és pedig*-gel találkozunk.

79; (Eusebius azt tanácsolja Leandernek, hogy alázatos legyen, másként nem juthat előbbre az udvarnál; erre L. azt feleli:) Mylord N. jó magosan fenn vagyon: *és pedig* soha nem hallottam hírét alázatosságának F. 232; hány ifju hitte volna, hogy élte virágában leszen vége? És pedig megtörténtek ezek o. 527; Hány millió lehet e fekete lelkek száma, azt senki sem mondhatja meg. mert a világrész belsejébe még senki sem hatolt. És pedig ezek is emberek, miként mi. Jók. Sf. 87; «Félig ép, felig rom. Egy pár vad fa körülötte olyan szomorún áll. És pedig nagy épület, nem paraszt kőmíves rakta, drága mű, csakhogy az enyészet lába rajta.» Pet. uj. I. 9; Szíven ütött látnom mindenkitül elhagyatottan itt a halál révén, — s pedig emberi lény vala ő is. Győry, HSzemle I. 154 | ötször való százezer ember vágaték le, *s meg penig* azokat meg nem számlálhatták, kik dög és éhség miatt elvesztenek Magy. 47.

Az *és* helyét elfoglalja néha a népies beszédnek *aztán* kszava (35); p. nem akarta megmondani, *aztán pedig* tudta ám; azt mondták, híjam be őket, *aztán pedig* senkit sem találtam ott kinn. — Ehhez hasonló egyéb időhatározók is kisérik a *pedig*-et, különösen *hát* és *már*: úgy elnézem azt a kulacsot, azt gondolom kenyér, *hát pedig* sajt Jók. É. 80 | a *már pedig*-et már Gyarmathy (Nyelvm. 295) fölemlíti, igaz hogy a következtető kszók (consecutivæ) közt, de példa mondatja megengedő: Csak megharagvék az uram reá, *már pedig bizony* szépen jelenté kérésit. «Sietős dolgom van.— Már pedig hiába siet, mert én hazáig el nem szalasztom.» VG. I. 46. «Nem csalok én meg senkit, jó uraim. — Már pedig minket meg kell csalnod.» Jók. É. 43. «Maga nem hallotta, hiszen aludt. — Már pedig annak nem én vagyok az oka», o. 269.

Gyakran állnak még a megengedő *pedig* előtt, kivált népies beszédben, a *hej, jaj, bizony*-féle indulatszók: boglyák hűvösében tíz tizenkét szolga hortyog . . : *hej, pedig* üresen vagy félig rakottan nagy szénás szekerek álldogálnak ottan A. II. 7; így sopánkodott György álnoksággal telve, hej pedig hamis volt néki teste lelke o. 67; alig merlek nézni, hejh pedig elnézném világ végeig! Pet. I:177; üres már a láda fia? üres ám — *jaj pedig* be ihatnám o. 225; én félek tőle szegénytől,

oh pedig olyan igen sajnálom Vör. II. 292; *bizony pedig* megtehetted volna! — Ezek az indulatszók a *pedig*-nek mögötte is állhatnak: hallgattak, *pedig hej* be könnyű lett volna szóhoz jutni A. III:300; «úgy fél a város kenyerétől. — *Pedig biz* az nem rossz kenyér» Jók. RR. 54; és aztán tovább suttogtak. *Pedig bizony* kár volt nem hallgatni azt a bucsúztatót Jók. KEF. 24.

Előfordulhat végre a *pedig* egyéb ellentétes kszók társaságában is, főleg a *de* és *mégis* szókkal; p. *de pedig* ő volt! (ellenmondó felelet) | az ember azt hinné, ilyesmi elő sem fordulhat, *pedig mégis* úgy van a dolog | abban dicsekednek, a melyben gúnyolja nagyságokat még a rossz világ is; arra költenek, a miért szégyent vallanak. *És pedig mégis* hamarább felejtené a páva festett farkát, hogysem ezek a csúf hívságot F. 259.

SIMONYI ZSIGMOND.

ANAKREONI DALOK.

(36) Bordal.

Mulatozzunk, iddogáljunk,
S Dionysost énekeljük,
Ki a tánczot feltalálta,
Ki az ének kedvelője,
Az Eróssal egyszabású
S Aphrodíte szeretője.
Bor a mámor-élv szülője,
Bor a jókedv ébresztője,
Bor a bánat oszlatója,
Bor a bú elaltatója.
Mikor azt a jó elegy-bort
Csinos ifjak hozogatják,
Tova száll a szomorúság,
Viszi mind a szél magával.
Ide azzal a kupával,
S utasítsuk ki a gondot.
Van-e szikra hasznod abból,
Ha a gondok elgyötörnek?
Ki tekinthet a jövőbe?
Titok ám az ember-élet.
Had' igyam hát, had' ugorjam
S kenetektől illatozva
Had' öleljek csinos ifjút,
Had' öleljek csinos asszonyt.
Epekedjék, tépelődjék,
A ki kedvét leli benne.
Mulatozzunk, iddogáljunk,
S Dionysost énekeljük!

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYÜLÉSE.

1881. október 9.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Mélyen tisztelt nagygyülés! Augustus 8-án mult hét éve, hogy a budapesti philologiai társaság megalakult.

Megalakulásakor olyanok voltak a viszonyok, hogy se tagsági díjról, se közlöny kiadásáról még szó sem lehetett.

Mindenek előtt azon kellett akkor lennünk, hogy a philologiának barátokat és munkásokat szerezzünk, a kik a szigorú philologiai módszer útjára térve akként dolgozzanak, hogy munkájuknak valódi értéke is legyen. Azért minden alkalommal *a szigorú philologiai módszert* sürgettük, e módszer meghonosításán fáradoztunk.

Valahányszor a philologiai társaság nagygyűlésének színe előtt megjelenek, mindannyiszor elégedetlenséggel vegyes érzés fog el: mert az eddig elért siker nem felel meg a törekvés nagyságának. Nyugtatni csak úgy bírom magamat, ha meggondolom, hogy a haladás az egész világon csak fokozatosan, csak lépésről lépésre történik, és másként nem is történhetik.

Még nem rég volt az az idő, hogy német szomszédaink azt mondták: Magyarország philologia dolgában merő sivatag. Legyünk őszinték s valljuk meg, hogy igazuk volt.

Azelőtt itt vajmi kevés tudomást szereztek maguknak arról, hogy mi a philologia, jóllehet a régi classicusokat nagyon is kedvelték s teszem Vergilius, Horatius s mások szemmel látható befolyást gyakoroltak irodalmunkra: de édes-keveset törődtek a philologia különféle disciplináival, melyek nélkül a régi *életet* meg sem érthetjük.

Régi iskolánk a görög világot egészen elhanyagolta, s ha valahol foglalkodtak is vele, az csak kis mértékben történt.

A mi a latin nyelvet illeti, igaz ugyan, azt annyira magukévá tették, hogy azon a nyelven beszéltek is, írtak is, sokszor jobban mint magyarúl. És mégis, ha akkori fordítóinkat nézzük, azt tapasztaljuk, hogy a régi szövegeket jobbadán csak szó szerint értették: mihelyt valami specialis dolog eléfordult, a miről a kezüknél levő szótár és kommentár hallgatott, azt természetesen rosszúl is fordították.

Hogy a philologia terén *önálló* kutatások lehetségesek, s hogy ily kutatásoknál mikép kell eljárni, arról nem is álmodoztak.

Fordítás vagy *compilatio:* ez volt akkor nálunk a philologiai irodalom.

Semmi sem jellemzi a régi iskola embereit jobban, mint az, hogy Németország új szövegkiadásait nem becsülte, a ki tehette, mentől régibb editiókat vásárolt, az új kritikai kiadások értékéről fogalma sem volt.

Ha az előbbi állapotot a mostanival egybehasonlítjuk, lehetetlen nem örvendenünk azon, hogy most mégis máskép áll a tudomány ügye hazánkban.

A philologia nem puszta név, melyet a közönség a betűhajhászásra ért, hanem hathatós tudomány, mely a magyar irodalom szakai közé sorakozott.

A philologiai módszer hovatovább mélyebb gyökeret ver és üdvösen terjeszkedik.

Tankönyveink egy része már nem puszta fordítás, nem puszta compilatió, hanem alapos önállóságot tanusít.

Nem támaszkodunk mindenben a külföldre, hanem magunk is kezdünk önállóan dolgozni, s egygyel-mással a philologiai tudomány gyarapításához járulni.

Gyüjtjük a renaissance történeti adatait, felkutatjuk könyvtárainkat, meghatározzuk a nálunk találkozó kéziratok becsét, s a mi ismeretlen, azt közzé teszszük. Nemcsak idevaló, hanem külföldi codexeket is collationálunk, s ily kézirat tanulmányok által mind a nyelvészetre, mind az irodalomra nézve nem egy fontos dolgot fedeztünk föl.

Évről évre több philol. dolgozatunk lát napvilágot, s Egyetemes philologiai közlönyünk, mely vállalat sikerében eleinte többen kételkedtek, most már 5-ik évét éli.

Önálló dolgozatainkról a külföldi szaklapok is megemlékeznek. Nevezetesen: a párizsi «Revue de philologie», a berlini Bursian-féle «Jahresberichte», a brémai «Philol. Rundschau». A florenzi «Rivista Europea, s a «Magazin für die Literatur des Auslandes» is több ízben tett jelentést a közlönyünkben megjelent publicatiókról.

Ezt az élénk tevékenységet, mely évről-évre öregbedik, társaságunk tagjai indították meg, s bátran mondhatjuk, társaságunk tagjai a philol. tudomány igazi mívelői hazánkban.

Ilyen körülmények közt idején és helyén valónak találtuk tavaly régi alapszabályainkat akként módosítani, hogy társaságunk

tagjai évi tagdíjat fizessenek, s az «Egyetemes philol. közlöny» minden tagjának járjon. Ez által a társaság szilárdabb szerkezetet, s működése anyagi támogatást nyert. Hogy társaságunk átalakulása óta mily állapotban van, mit és mennyit működött, arról a társaság II. titkára fog a mélyen tisztelt közgyűlésnek jelentést tenni. S ezennel barátilag üdvözölve a megjelent tagokat, a budapesti philol. társaság 1881-iki nagyyyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

II. Titkári jelentés.

Mélyen Tisztelt Nagygyűlés! Még uem mult el egy éve, hogy a budapesti philologiai társaság e helyen nagygyűlését tartotta és most ujra a tisztelt közönség elé lépünk, hogy a lefolyt időszakról, illetőleg társaságunk fennállásának hetedik évéről számot adjunk.

A mult évi nagygyűlés mélyreható változtatásokat tett a társaság szervezetén az alapszabályok módosítása által. Csakis ezen módosításnak köszönhető, hogy hazánk philologusai szerény számban az igaz, de tömött rendekben sorakoznak zászlónk alá s úgy szellemi támogatásuk, mint anyagi hozzájárulásuk által nemcsak biztosítják a társaság jövőjét, hanem reményt is nyújtanak arra, hogy buzgó példájok által tágabb körökben is szerezzenek munkásokat, hogy társaságunk necsak erkölcsi tekintélyben, hanem számszerint is gyarapodjék.

A mult évi nagygyűlés által elfogadott alapszabályok a magas miniszterium által helybenhagyatván, minden egyes tagtársnak megküldettek, egyszersmind felszólíttattak az illetők, nyilatkozzanak, vajjon a megváltozott viszonyok mellett is kivánnak-e a társaság tagjai lenni. Azon 284 tag közül, melyeket az 1879-ben szerkesztett névlajstrom mutat, folyó évi június végéig 149 jelentkezett a társaságba való felvétel végett, mely szám azóta is nehány fővel szaporodott. A mint a tagok névsorából, melyet ezennel bemutatni szerencsém van, látni méltóztatik, társaságunk 150 rendes tagon kívül még 4 tiszteletbeli és 2 pártoló tagot számlál; csekély szám ugyan, mely azonban előreláthatólag új bejelentések által minden gyűlés alkalmával szaporodni fog. A társaság egységét hatalmasan előmozdítja az is, hogy az Egyetemes Philologiai Közlönyben, mely minden tagnak jár, oly szakfolyóiratot bír, mely egyrészt tanúságot tesz a társaság tagjainak működéséről, másrészt pedig minden nevezetesebb mozzanatot a társaság életéből felölel.

A lefolyt időszakban összesen 6 felolvasó és 6 választmányi ülést tartottunk.

Az 1880. novemberi ülésen *Dr. Kont Ignácz* értekezett a „*Saturnaliákról*", *Dr. Fináczy Ernő* pedig *Saussure* ily czímű könyvét mutatta be: *Mémoire sur le Système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes.*

A deczemberi ülésen *Dr. Wagner Lajos* olvasott *Goetheről és a szerb népköltészetről*; bemutatták továbbá *Dr. Boros Gábor* ily czímű értekezését: *A genetivus használata Isocratesnél*, végre *Dr. Beliczay J.* referált *Augustus császár eddig ismeretlen epigrammájáról.*

1881. február hónapban *Dr. Heinrich Gusztáv Lessingről* emlékezett meg kegyeletesen a nagy német író halálának százéves fordulója alkalmából. Ugyanakkor hallottuk *Dr. Simonyi Zsigmond* értekezését „*A különböztetésről*" és *Volf György* felolvasását „*A Margitlegenda codexének eredetijéről*".

A márcziusi ülés tárgya volt *Dr. Erődi Béla* tanulmánya „*Az albánokról és nyelvükről*". Ezután következett *Dr. Boros Gábor* felolvasása „*Alkaiosról*", végre *Dr. Simonyi Zsigmond* értekezett a „*zománcz*" szóról.

Az áprilisi ülésben *Dr. Goldziher Ignácz* olvasott „*A népetymologiáról a keleti nyelvekben*", ezután *Dr. Pecz Vilmos Osthoffnak* egyik előadását mutatta be. Az ülést berekesztette *Dr. Kont Ignácz* értekezése „*Euripides prologusairól*".

A májusi ülésben *Dr. Keleti Vincze* az *olympiai ásatásokat* ismertette, *Dr. Fináczy Ernő* pedig „*A görög nő az ó-korban*" czimű munkája első részét mutatta be.

Választmányi ülés szintén 6 tartatott. Ezekben a választmány az alapszabályok VI. szakaszában körülírt feladatának iparkodott megfelelni. A választmány ügykörében előfordult fontosabb mozzanatok közt említhetjük, hogy résztvett a Budapesti Népnevelők Egyesülete által tervezett Tanügyi klub fölött folytatott eszmecseréjében, miután azonban ezen létesítendő klub czéljai a társaság czéljaival, valamint anyagi körülményeivel összeegyeztethetőknek nem találtattak, a választmány a Tanügyi klubba való belépésnek eszméjét elejtendőnek találta. A központi «Névmagyarosító Társaság» felszólította társaságunkat, hogy adandó alkalommal tanácsával támogassa. Választmányunk ezen felszólításnak engedett és magát nevezett társaság közgyűlésén három tagja által képviseltette. Fontosabb azonban mind ennél azon mozgalom, mely a *Realis Encyclopaedia* ügyében megindult. A választmány meggyőződött arról, hogy az összes anyag három negyedrésze kidolgozva megvan és hogy a hátralevő rész kidolgozására is megvolnának a szükségelt erők, azonban minden iparkodása

daczára nem tudott a kiadóra nézve biztos eredményre jutni. Valószínű azonban, hogy a magas kormány, melyhez ezen fontos és továbbra halasztást nem tűrő ügyben fordulunk, nem fogja támogatását ezen vállalattól megvonni és hogy a jövő közgyülésnek már kész eredménynyel szolgálhatunk.

El nem mulaszthatjuk továbbá, hogy Dr. Barna Ignácz úrnak, ki becses műfordításából: *Aulus Persius Flaccus és Salpicia satirái* 25 példányt a társaság tagjainak rendelkezésére bocsátott, e helyen is meleg köszönetünket ne nyilvánítsuk.

Szomorú kötelességnek teszek eleget, midőn felemlítem, hogy a budapesti philologiai társaságnak, bármennyire rövid volt is a lefolyt időszak, drága halottja is van. *Tamaskó István* az, a veterán szanszkrit tudós, társaságunk buzgó tagja, ki 1881. január 27-én munkás életét befejezte. Nem rég ezelőtt még a társaság asztalára letette Berzsenyi válogatott költeményeinek fordítását, *(Danielis Bersenii Eclogae)* nem sejtve, hogy nem sokára ráillenek Berzsenyinek szavai, melyeket oly remekül fordított:

Attigi portum simulatque vela
Condidi ventis agitatus alto,
Mille per pericula fatigatus
Perque charybdim.

Életét és érdemeit közlönyünkben szakavatott toll ismertette, én ezennel csak a megemlékezés szerény virágját kivántam sírjára letenni. Temetésénél társaságunk Wagner Lajos pozsonyi tanár által képviseltette magát, ki koszorút is tett a sírra.

Tisztelt Nagygyülés! Azt hiszem, azon rövid vázlatból, melyet a társaság múlt évi működéséről adtam, meggyőződhetett mindenki, hogy társaságunk a kezdet nehézségein túl van, hogy komoly és czélirányos működést folytat, hogy egyszóval tudományos társulataink között megállja helyét. A tisztelt tagtársakon múlik, hogy saját körükben, főképen pedig kollegáik között a társaság ügyét lelkesen előmozdítsák s azért befejezésképen emlékezetükbe hivom mélyen tisztelt elnökünk szavait, melyeket társaságunk *első* naggyűlésén 1875. augusztus 6-án mondott: „*Működjünk kiki tehetségéhez képest a tudomány szent érdekében. Ne csüggedjünk, mikor nehézségekkel találkozunk. Egyelőre ne kivánjunk nagyot, de jót. Jó alap az első kellék. A kezdet megtörtént, haladás legyen a társaság jövője*".

III. Jegyzőkönyv a közgyülésről.

Elnök: Ponori-Thewrewk Emil.

Jegyző: Dr. Keleti Vincze.

1. Miután *Elnök* a megjelent tagokat melegen üdvözölte, következik a mult gyülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése. Erre *Dr. Keleti Vincze másodtitkár* a társaság mult évi müködéséről szóló titkári jelentést terjeszti elő, melyet a nagygyűlés tudomásul vesz.

2. Elnök előterjeszti a választmány azon inditványát, hogy a társaság 1879—80., valamint 1880—81. évi pénztár állapotának vizsgálatával a most választandó választmány bizassék meg. Ez indítvány elfogadtatik.

3. *Elnök* kéri a nagygyülést, hogy őt és a megválasztandó válaszmányt felhatalmazza, hogy a nagygyülés nevében a magas kormánytól a majdnem teljesen elkészült philologiai Encyclopædia kiadására segélyt kérhessen. A nagygyülés Elnöknek a kivánt meghatalmazást megadja.

4. *Elnök* a napirend következő pontjául a két elnök és a választmány megválasztatását tüzi ki, szavazatszedő-bizottságúl Dr. Hofer Károly, Tiber Ágost és Bászel Aurél urakat jelöli ki, mire a szavazatok beadására a gyülést 10 perczre felfüggeszti.

5. *Elnök* tiz percznyi szünet után megnyitván a gyülést, a szavazatszedő-bizottság elnökét az eredmény kihirdetésére kéri fel.

Tiber Ágost a szavazatszedő bizottság elnöke az eredményt következőleg hirdeti:

Szavazott mindössze 18 tag; *Elnökké* egyhangulag Dr. Ponori-Thewrewk Emil, *alelnökké* 16 szavazattal Dr. Beöthy Zsolt választattak meg; 1-1 szavazatot kapott Dr. Hofer és Bartal Antal.

Fővárosi választmányi tagok lettek: Dr. Bászel Aurél 17, Bermüller Ferencz 16, Garami Rikárd 15, Hofer Károly 17, Dr. Kassai Gusztáv 17, Király Pál 18, Köpesdi Sándor 18, Malmosi Károly 18, Dr. Pecz Vilmos 17, Pirchala Imre 17, Dr. Simonyi Zsigmond 18 és Dr. Torma Károly 18 szavazattal. Szavazatot kaptak még; Bartal Antal 4 és Dr. Hatala Péter 1.

Vidéki választmányi tagoknak lettek megválasztva: Dr. Csengeri János 16, Halász Ignácz 15, Hehelein Károly 18, Dr. Hómann Ottó 18, Dr. Lipp Vilmos 18, Nátafalussy Kornél 18, Dr. Ortvay Tivadar 18, Petrovich Ferencz 18, Dr. Pozder Károly 18, Dr. Ring Mihály 18, Dr. Szamosi János 18 és Veress Ignácz 18 szavazattal. Szavazatot kapott még: Burány Gergely 3.

A nagygyülés az eredményt éljenzéssel fogadja.

6. A napirend következő pontja *Dr. Fináczy Ernő* értekezése volt *Nicolaus Heinsiusról*, mely köztetszéssel fogadtatott.

Más tárgy nem lévén, elnök a nagygyülést feloszlatja.

HAZAI IRODALOM.

A Tomor-Váradi «Magyar olvasókönyv» (I. köt.) egy pár nevezetesebb helyének magyarázata.

„*Mén-Maróth aklában annyi a pompaló, mint háremében szép leány.*“ (140. l.) — Másutt is, de különösen e helynél pillanatra sem szabad a tanárnak szem elől tévesztenie, hogy 10—11 éves gyermekekkel van dolga, a kik az életviszonyok ismeretében még majdnem teljesen járatlanok; meg kell tehát nekik tőviről-hegyire magyaráznia mi a lány s különösen mi a szép lány; miért szeretjük a szép lányokat; mi a hárem, hogy van berendezve; hány és milyen termekből áll, melyek ezekben a legszükségesebb bútordbarabok stb. Szóval, ha valahol, itt van helye a «quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando» részletes kifejtésének, Ha minderről tiszta fogalmat nyert a gyermektanuló, a tanár áttér ama kérdés megfejtésére, hány lova volt Mén-Maróthnak. «Annyi lova, mint szép lány háremében.» Kiindúlás alapjáúl a leghatalmasabb török császár, II. Szulejman szolgálhat, a kinek Dr. Goldziher szerint 300 szép hölgye volt háremében. Ha eszerint tekintetbe vesszük, hogy a mi Mén-Maróthunk a rettegett nagy úrhoz képest csak olyan félhúsú potentata volt, legföljebb 150-re tehetjük háreme szép hölgyeinek számát. Mén-Maróthnak tehát körülbelül másfél száz lova volt aklában. E két tételnek földerítésével könnyű lesz immár a tanárnak rávezetni tanítványait a szerkesztők intencziójára, melyet e hely fölvételével czéloztak, a tulajdonképi kérdés megoldására: találja ki a tanítvány, miért nevezték voltaképen Bihar fejedelmét M é n-Maróthnak? A «lovak», de különösen a «150 szép leány» egészen szájába rágja a feleletet.

„*A holló és a róka*“ (16.) — Ez a mese kétszer van elmondva egymásután, egyszer prózában, másszor versben. Az elsőnek ez a rövid foglalatja: A holló maszlagba mártott húst lop, egy fára száll vele s enni kezdi. A róka látja, erősen vásik foga a falatra s így kezd szólani: «Jupiter madara, juttass nekem is szegénynek a falatból!» A holló örül, hogy sasnak nézik őt s jutalmul odaveti a ravasz hízelgőnek a konczot s elröpűl. A róka megeszi s megdöglik tőle. A másik az ismert Phædrus-féle mese: A holló sajtot falatoz. «Mily szép madár! Ha a hangod is ilyen, a minők tollaid, te vagy a szárnyasok királya.» A holló énekhangra nyitja ajakát, a sajtot kiejti, a róka felkapja s elfut vele. . . . Ha a tanár eléggé kicsudálkozta magát, a

következő kérdéseket állítja maga és tanítványai elé. Vall-e kárt, tőrbe megy-e az ostoba, ha a hízelkedés szavain gyönyörködve valónak veszi, a mit mondanak ? Az első mese azt mondaj : *nem*, még a méreg sem árt neki, a második azt feleli *igen*. Második kérdés : Sikert arat-e a fortélylyal párosúlt okosság, az Odysseus-féle agyafurtság ? Az első mese azt tanítja : a ravasz-okos életével fizet, a második : hogy megnyeri jutalmát. Mi lehet a való ? Melyik boldogúl az életben, melyik diadalmaskodik a másikon, melyik jutalmazóbb tulajdonság : az élelmesség-e vagy az ostobaság ? S e kérdésekkel az okos tanár rányitott a mesében rejlő tulajdonképi tanúlságra, hogy sok dolgot voltaképen tudni nem lehet, de nem is kell, még ha az ember aprobált középiskolai tanár is.

„*Közös lónak turós a háta*" (2.) — Némelyek érthetetlennek tartják ezt a közmondást. Én nem ; mert különben 10 éves gyermekek számára írt könyvbe nem volna fölvéve, sőt még nehéznek sem mert akkor a tudós szerkesztők felvilágosító jegyzetet csatoltak volna hozzá. (Igaz, hogy a jegyzetekkel fukarkodnak s csak olyanokat magyaráznak, a melyekről föltehető, hogy a tanár sem tudja, pl. «Káptalan a feje = sokat tud. Piacz-utczába e helyett utczában. Mihent= mihelyt. Scythia Ázsiával határos stb. — de ha a mi közmondásunk is ezek közé tartozném, bizonyára tudták volna, mi a kötelességük.) Én így magyarázom : A senki lovát senki sem kiméli ; a folytonos s erős hajtástól a ló hátán a nyereg tajtékot ver, melyet a buta köznép t u r ó n a k nézett, s innen a mondás. De nem lehetetlen az sem, hogy az ily lónak fölsebzett hátát a tudatlan nép orvosság gyanánt turóval kente be, hogy meggyógyúljon. Különben erre nézve a tudós szerkesztők adhatnak legilletékesebb felvilágosítást.[1])

„*Hunor és Magor jámbor halász- és vadász-életet éltek*" (128.) Ha ezt a hun j á m b o r s á g r ó l szóló adatot ama másikkal egybevetjük, a melyet a tudós szerkesztők Álmos vezérről mondanak, hogy t. i. «Álmosnak mind testi, mind lelki tulajdonai *fejedelmiek* valának. Ékes, b a r n a á b r á z a t a, f e k e t e nagy s z e m e i, magas és karcsú termete, k e z e i t ö m é r d e k e k é s u j j a i h o s z-

[1]) Nekem van egy régi szótárom, ebben ezt találom: «*Turos sebü :* voll geschwär.» S z e d ő.[2])

[2]) Nekem is van egy szótárom, abban meg ez áll: «*Túr :* ulcus saniosum». Tehát a közös lónak nem t u r ó - s, hanem t ú r - o s a háta. J a v í t ó.

szak valának. S jóllehet pogány vala, mégis a *Szentlélek ajándéka vala benne.*" (175, 136), kétségtelen lesz előttünk, hogy őseink, a scythák, hunnok és első magyarok szerfölött istenfélő, vallásos, szelíd és békeszerető nép voltak; hogy Álmos és népe nem karddal, buzogánnyal, kopjával és nyilakkal, hanem olvasóval, szentelt vízzel és tömjénfüsttel vonult át az erdélyi havasokon, s tulajdonkép a radnai búcsúra jött, a hol szerecsésen el is imádkozta Mén-Maróttól és Szvatopluktól azt a szép országot, a hol a bánáti buza, a tokaji bor, s Vodianer «Olvasókönyvei» teremnek.

„*A Balaton . . . Hazánknak négy tava van : a velenczei, a palicsi, a Fertő és a Balaton.*" (84.) — A mathematikusok azt tanítják, hogy határozatlan mennyiségekkel való műveletek eredménye szintén csak határozatlan mennyiség lehet. E tétel alaptalanságát nagyon könynyű dolog kimutatni. «Egynehány« határozatlan mennyiség; mégis ha «egynehányhoz» «egynehányat» adok, az összeg nem határozatlan, hanem határozott szám lesz, t. i. kétnéhány. Ugyancsak e mathematikai tétel tarthatatlanságát bizonyítja Olvasókönyvünknek felhozott helye is. «Sok» és «több» határozatlan mennyiségek, mégis ha a «sokból» «többet« kivonok, marad 4. Ez így bizonyítható be. Könyvünk határozott hangja szerint apodiktikus igazság, hogy «Magyarországnak összesen négy tava van»; de más részről az is kétségtelen tény, hogy tava Magyarországnak sok van. Összesen 4 tehát csak úgy «lehet», ha előbb a sokból többet levonunk. A jövő mathematikusai nagy köszönettel tartoznak a szerkesztőknek, hogy ezt a helyet a Balaton-Album kamarájának homályából Olvasókönyvük napvilágára hozták s a tudománynak hozzáférhetővé tették. . . „*Lápokban és mocsárokban igen gazdag hazánk.*" — Emelkedettebb, választékos, a köznapitól eltérő kifejezés. Igy mondjuk a jó ízlés követelése szerint: A főváros némely, különösen régibb házai poloskákban, svábokban és más férgekben igen gazdagok. A 60-as évtized szárazsággal, éhséggel, háborúval s kolerával áldott volt, stb. „*Eddigelé* gazdag volt." Az emberi dolgok, különösen a gazdagság mulandóságára czéloz. Tehát tulajdonként azt akarja mondani, hogy valamint egyéb, ugy ez a lápos-mocsáros gazdagság sem áll valami szilárd alapon; egy éj s könnyen elvihet mindent valamely manó vagy az a hétfejű sárkány, a mely könyvünk szerint rokonságban áll a lernai hydrával. (104. l.) Ezt az olvasmányt, mint különösen érdekest és tanulságost, a melyben zamatos magyar nyelven szépen el van mondva, ki és hol úszta által a Balatont, ki mérte meg hosszúságát és ki szélességét, s a melyben *levegői szélvész* s egyéb nevezetes-

ségek is fordúlnak elö, el ne mulassza a tanár tanítványaival olvastatni.

„A pogányok Noéja“ 97. — Ez a Noé nem más, mint Deukalion, a ki egymaga menekült meg feleségével a nagy vízözön veszélyéből. Ezt nem azért említjük meg, mintha tanáraink nem tudnák, hanem, hogy figyelmeztessük őket, mily szépen tudják a szerkesztők a bibliai s görög vallási személyeket s viszonyokat párvonalba helyezni. Ilyen egybevetések még a következők: *„Geniusok, vagyis nemtők, kik a keresztény őrangyaloknak felelnek meg.* (102.) *Ilyen fogalmuk volt a görögöknek a pokolról, melyről a biblia azt mondja, hogy ott leszen sirás, jajgatás és a fogak csikorgatása, a mi körülbelül a három pokoli folyóban van jelképezve.“* (104.) Tehát S t y x (hideg víz) = s i r á s; A c h e r o n (jajfolyó) = j a j g a t á s; P h l e g a t o n (lángfolyó) = f o g a k c s i k o r g a t á s a. E helyek tárgyalásánál alkalmat vehet magának a tanár, hogy az egybevetést tovább folytassa ; pl. Jupiter, a pogányok Jehovája; Plutó a rómaiak Belzebubja ; Hermes, a görögök Gábriel arkangyala stb., s így tanítványaival már jó eleve megismertetheti azt a budai hegyoldalon leleplezett igazságot, hogy a görög nép az ő vallási fogalmait részben a zsidóktól, részben a keresztényektől kölcsönözte s aztán pogány módra eltorzította. Ide vág némileg a szerkesztőknek ama jegyzete, melyet a 135. lapon találunk s a mely tanárt és tanítványt egyként arra tanít, hogy *„egy-egy nemzedékre körülbelül száz év esik.“* Ez a kijelentés ó-testamentomi viszonyokra van alapítva, ama kor szempontjából van felállítva, a melyben Metuzsalem élt, a mikor az emberek középszámítással körűlbelül 300 esztendeig éltek.

„A görögök istenei . . . Dionysos, a rómaiaknál, valamint nálunk is Bachus, a bor-isten.“ — A magyar és római nép fő jellemvonásainak rokonságát, gondolkozásmódjának azonosságát, melyet hazai tudósaink már rég megállapítottak, a Vodianer hiteles festéke is megerősíti: Dionysos, nálunk még a rómaiaknál Bacchus; más népnél egynél sincs meg. Csak a németet említjük meg; nála Bacchus tudvalevőleg Bachmann . . . *„Pallas-Athéne, a háború és a finom női munkák istennője.“* (101. l.) A tanár ne ütközzék meg rajta, midőn a háborút és finom női munkákat mint egy kéz foglalkozását hallja fölemlíteni. Nagyon egybetartozó dolgok, ha a mint kell, a finom női kézi munkán itt t é p é s t és a v ö r ö s k e r e s z t hölgyeit értjük . . . *„Hermes, a rómaiaknál Mercurius az istenek futára, az ékesszólás, kereskedés és a tolvajság istene. A gyorsaság jeléül mind vállain mind lábain szárnyakat visel. Így látható a pesti Dunaparton is a börze-épület tor-*

nyain." (102.) — Hermes Mercuriust eszerint nem úgy kell képzelnünk, a mint pl. Vergil elénk állítja, hogy fejére teszi szárnyas süvegét, lábára köti szárnyas saruját s nyílsebességgel repűl a légben «földön-vízen át Carthagó felé», hanem ő egy tökéletesített «kengyelfutó», nem «röpér», hanem «futár», mint a szerkesztők nevezik; a szárnyak csak a gyorsaság jeléűl vannak bokájára és v á l l a i r a illesztve, a mint ez a börze-épület tornyain is látható. Itt még egy csodálatos tüneményről kell megemlékeznünk mely a Lloyd-épület két tornyán szokott végbemenni. Ha ugyanis az ember Budáról, az Ilona utczai nagy épületből nézi a börze-épület Mercuriusát, azt a csodát tapasztalja, hogy a szárnyak a v á l l a k o n vannak. Minden egyéb pontról azonban a süvegen láthatók.

A görög istenek és hősök általában véve igen hálás tárgy az okos tanár kezében, a melyet tanítványai épületére sok tekintetben felhasználhat. Pl. a Hercules-monda igen alkalmas minta az úgynevezett «policzájrapport» elkészítésére: A híres csavargó és zsivány, Hercules. «1. Megfojtotta a nemeai oroszlánt, és bőrét ruha gyanánt viselé. 2. Megölte a lernai sárkányt. 3. Az erymanthusi vadkant elevenen vitte Eurystheus király elé. 4. Lenyilazta a Stymphalos tó óriás madarait. 5. Az amazonok királynéját megölte és övét elrabolta» stb. stb. A főistenek rovata fölé pedig csak ezt kellene írnunk «megérkeztek Budapestre», s kész volna az «Idegenek névsora». E u r ó p a s z á l l o d a Jupiter «az ég és föld ura, az istenek királya» Olymposról. A n g o l k i r á l y n ő. Neptunus, admirális, Oceániából. V a d á s z k ü r t. Minerva, varrónő Athenaeből. H o t e l G a r n i. Mars táborszernagy, Pergamumból. Venus Cythereből. H u n g á r i a. Bacchus, borkereskedő. Cyprusból stb. stb.

Ugyancsak a görög-római mondákban két nevezetes dologgal találkozunk. Az egyik az, hogy «Hephästos *Kyklopos* nevű segédeivel az Aetna tűzhányó-hegy alatti műhelyében dolgozék». (101. l.) A másik, hogy «az itt Aeneasról előadottak teszik legnagyobb részt az *Aeneidos* czímű l a t i n h ő s k ö l t e m é n y tartalmát, melynek szerzője Vergilius, l a t i n k ö l t ő.» (125. l.)

E két helyen sokan erősen megbotránkoztak. «Ilyet még egy jobb harmadik osztálybeli tanuló sem követ el, hogy a genitivusokat nominativusnak nézze!" mondá az egyik. «Ez oly nagy hiba, jegyzé meg egy másik, hogy bátran az elpusztúlt rhodusi colossus helyére lehetne állítani.» «Azért kellett k é t e m b e r hozzá, hogy megcsinálják» tevé hozzá a harmadik.

Én is elismerem, hogy ezek hibák, erős hibák, de én egészen

máskép fogom fel a dolgot, s azt hiszem, helyesen fogom fel. Magyarázat helyett két történetkét mondok el.

Az első velem s igy esett meg.

Könyveket köttettem.

— Aztán tudja rányomni a czímet? kérdem a könyvkötőt. Vagy leírjam.

Ő sértett önérzettel nézett rám s száraz rövidséggel jegyzi meg: Kérem, én Párizsban tanultam.

Midőn a könyvek hazakerültek, vizsgálgatom s az egyiknek hátán ezt a czímet olvasom: „*Der sprachwissenschaft*“. Hogy lehet ez, kérdem magamtól; hisz a sprachwissenschaft nem *der*, hanem *die*. De eszembe ötlik a könyvkötő tekintete és szavai: Én Párizsban tanultam! S kétkedni kezdtem tudásom biztosságán. Megnézem a szótárt. Csakugyan *die*. Aztán megnéztem a könyv czímlapját. Ott ez állt: (kisebb betükkel) Geschichte (s vastagon) **der sprachwissenschaft.**

Maig is ugy áll, nem javíttattam ki. Nagy köszönettel tartozom neki; mert még a földindulás se rázza ki azóta a fejemből a *die*-t; rászoktatott, hogy nézetlenül semmit se higyjek el. A szkepszisz a tudásnak nagyon hű barátja; a szkepszisznek szoptató dajkája pedig a h i b a.

A másik az iskola falai közt folyt le.

— Mit fészkelődöl, te füles? Mért nem dolgozol?

— Kérem tanár úr, nem tudom, mi az *katona*.

— Azért vagy füles, mert nem tudod. *Miles*, *milis*.

Rövid szünet. Egy tanuló (nem a füles) föláll.

— Mit akarsz Berger?

— Kérem tanár úr, a *miles*-nek genitivusa *militis*.

— Militis? Ki mondja?

— Úgy van a szótárban.

— Mutasd! Csakugyan, *militis*. No látjátok. Én sem azért mondtam *milis*, mintha nem tudtam volna, hanem, hogy észrevesziteк-e a hibát. Berger észrevette; kap is eminencziát. Mert az okos tanár, a bölcs pædagógus néha szándékosan is ejt hibát, de nem azért, mint ha nem tudná, hanem hogy kipróbálja a tanonczokat. Ezt jól jegyezzétek meg!

Szarvas Gábor.

Lateinische Formenlehre von Anton *Bartal* und Karl *Malmosi.* Autorisirte deutsche Ausgabe bearbeitet von Karl *Heinrich*, Dr. phil. Budapest, 1880. Eggenberger. Ára 90 kr.

Lateinisches Uebungsbuch. Lateinischer Text mit deutsch-lateinischen Uebungen für die I. und II. Klasse der Mittelschulen nebst Wörterbuch und Erklärungen von Anton *Bartal* und Karl *Malmosi.* Autorosirte deutsche Ausgabe bearbeitet von Karl *Heinrich*, Dr. phil. Budapest, 1880. Eggenberger. Ára 90 kr.

Nem ismertetés czéljából vettük kezünkbe e két könyvet — hiszen évek során át való elterjedt használatuknál fogva bizonyára mindenki előtt ismeretesek — hanem csak egyszerüen jelezni akartuk, hogy immár német fordításban is megjelentek, mit a kiadók több oldalról jövő fölszólításnak engedve eszközöltek. Igy már a külföldnek is bemutathatta magát a két munka, s hogy nem volt oka félni annak ítéletétől, azt bizonyítja az a birálat, melyet G. Stier, a Zerbst-i Franciseeum irodalmi téren is tekintélyes igazgatója a *Philologische Rundschau* első (1881-iki) évfolyamának 40-ik (első októberi) számában közölt. Biráló, ki egyetemi éveiben néhány tanulmányaikat Németországban végző magyar ifjú körében — kiknek egyike Dr Greguss Ágost egyetemi tanár volt — nyelvünket annyira elsajátította, hogy fordításokat is eszközölhetett a magyarból németre, mondhatjuk, meglepő elismeréssel nyilatkozik e két könyvről. Dicséri az alaktannak egyszerű rövidségét, valamint azon tulajdonságát, hogy a tudomány eredményeit — habár véleménye szerint többször túlságos részletességgel — a latinra nézve is oly könnyen és érthetően teljesíti. Dicsérve emeli ki a gyakorló könyvnek azon tulajdonságát, hogy a gyakorlatokat már kezdő tanulók számára is összefüggő olvasmányban adja. Végűl azt a tanácsot adja a szerzőknek, hogy nyomhassák le könyveiket az Ausztriában és Németországban elfogadott orthográphiák szerint, hogy azok a külföldön is használtathassanak. Valóban ennél elismerőbb nyilatkozatot nem is várhattak a szerzők! És a midőn nekik ezen alkalommal igaz örömmel gratulálunk, tesszük azt nem csak a magunk. hanem azt hisszük, teljes joggal a magyar classica philologia nevében is. x.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. **Dr. W. Kopp.** *Griechische Sakralalterthümer* für höhere Lehranstalten und für den Selbstunterricht. Berlin, 1881. Julius Springer. 92 lap.

2. **Dr. J. Methner.** *Grundzüge einer Metrik und Rhythmik* für den Schulgebrauch. Leipzig, 1881. Teubner. 28 lap.

Kopp könyvecskéje folytatása azon vállalatnak, melyről e lapok jelenlegi évfolyamának második füzetében szólottunk. A mit ott mondottunk, ugyanaz áll erre a munkára vonatkozólag is, azzal a különbséggel, hogy lelkes irálya itt egy kissé ellapul, egyszer-kétszer a zavarosságig pongyola. Mint valamelyik lapban olvastuk, szerzőnek ez posthumus munkája volna s így lehetséges, hogy az imént említett kis hiánynak betegeskedés volt az oka. A munka csak második részében régiségtan, elsejében mythologia. Tartalma, beosztása ez : Der Entwickelungsgang des hellenischen Volksglaubens. I. Die Götter Griechenlands. 1. Das Chaos. Gäa und Uranos. Kronos und Rhea. 2. Die Sitze der dritten Göttergeneration. 3. Eigenschaften der homerischen Götter. 4. Die Olympier. *a)* Das Herrscherpaar. *b)* Die übrigen höheren olympischen Götter. *c)* Die übrigen höheren olympischen Göttinnen. *d)* Hausgenossen der Olympier. *e)* Götter von Flur und Wald. *f)* Gottheiten des Lichts und der Luft. 5. Die Meeresgottheiten. 6. Die Götter des Schattenreiches. 7. Das Heroënthum. 8. Einwirkung des Volksglaubens auf die Sittlichkeit. II. Die Götterverehrung der Hellenen. 1. Allgemeines Verhältniss des Staats zum Kultus. 2. Heiligthümer. 3. Das Priesterthum. 4. Das den Göttern Dargebrachte. 5. Anrufungen. 6. Staatsfeste. 7. Entsühnungen. 8. Das Seherwesen. 9. Mysterien. 10. Wahnglaube. 11. Die Götterverehrung engerer Kreise. 12. Bräuche bei Leichenbegängnissen. 13. Gräber. 14. Ueberblick. Aus dem griechichen Festkalender. A munka élén áll Aristophanes Békáiból egy Bacchust dicsőítő kardal szabad fordításban. Mint a beosztásból láthatjuk, a második rész nem bír szigoru rendszerrel, hanem aphoristikus előadású. Az áttekinthetőség czéljából jó lett volna a mythologiához hozzácsatolni az istenek genealogiájának táblázatát, úgy mint azt pl. Braun teszi mythologiájában (Griechische Götterlehre. Hamburg und Gotha. Perthes. 1854.) A részletekre nézve csak két megjegyzést akarunk tenni. Az egyik az, hogy a 9. §-ban az Éjet a Föld leányának nevezi, holott az a

7. §-ban a Chaos szülötte; a másik az, hogy a 30. §-ban γλαυκῶπις-t, nem tudom mi okból, villogó szemünek fordítja.

Methner könyve nem ad újat, legfölebb azt, hogy a hármas tagu szerkezetet az egyes strophákra nézve is ki akarja mutatni. Czélja a tudomány eddigi vívmányait az iskolák számára értékesíteni. A munka a rhythmusról, taktusról, verssorról, a taktusok fajairól, a leghasználatosabb verssorokról, a periodusról és strópháról szól. Ezek után jön két függelék, melyeknek elsejében a Sophocles három tragœdiájában (Oed. Tyr., Oed. Col., Ant.) előforduló chorikus metrumok, másikában Horatius lyrai metrumai tárgyaltatnak systematikusan. E könyv főhibájának azt tartjuk, hogy alapjában nem más, mint Rossbach és Westphal munkájának rendkívül száraz kijegyzése az egyes dolgok összefüggésének és a rhythmikai tényezőknek kellő kimutatása nélkül. Épen azért tartalma csak úgy érthető teljesen, ha forrását ismerjük. A részletekre nézve, nem lévén szándékunkban azokra bővebben kiterjeszkedni, csak a következőket jegyezzük meg: Nem tartjuk helyesnek, hogy a pausát a verssor végén kívül annak beljében is előfordulónak tartja (14. §.); nem helyeselhetjük az Asclepiades verssor taglalását (18. §.), valamint azt sem, hogy a logaœdikus verssorokat a genus duplexhez számítja (19—24. §§.). A cæsurát helytelenűl nem a verssoroknál, hanem a stropháknál tárgyalja, és nem különbözteti meg eléggé a cæsura és diæresis által előidézett *verssorosztó szünetet* a verssor végén előforduló, s a szótagok hiányzása következtében előálló *rhythmikus szünettől* (pausától).

Dr. Pecz Vilmos.

ANAKREONI DALOK.

(39) Tavaszi élvezet.

Gyönyörűség járni kelni,
Mikor a mezők virulnak,
Mikor a Zephyr az enyhe
Levegőt felénk fuvallja;
S oda érni egy lugashoz,
S a lugasba rejtekezni,
Csupa — élvezet-lehellő
Gyönyörű leányt ölelve.

VEGYESEK.

— **Hermann és Dorothea forditása ügyében.** Tekintetes szerkesztő urak! Komoly igyekezetű és tehetséges írónak ismerjük Hegedüs Istvánt, azért kissé megütköztünk azon, hogy *Hermann és Dorottya* fordítását Háhn Adolf úr az *Egyet. Phil. Közlöny* mult füzetében oly rútúl leteremtette. A netán elriasztottakat sietünk mi, kik szintén olvastuk a fordítást, azzal megnyugtatni, hogy Hegedűs műve csak szerencsétlen, mennyiben Háhn úr haragját felkölté, de azért nem nyomorúlt, minőnek a felgerjedt biráló szidalmazza.

Háhn úr ugyanis izzé porrá szeretné törni Hegedüs könyvecskéjét s mivel nemcsak heves, de módszeres ember is, előbb az előszót kaszabolja. Pedig az a kis előszó nem készült rendszeres æsthetica tanulmánynak, csak tájékoztató a költemény forrásáról s főbb szépségeiről; továbbá a szerző igazolja benne, miért helyettesíté az eredetinek hexameterét a magyar Sándorverssel.

Szóval igénytelen dolog, azért vesszen, gondolá Háhn úr, kinek most alkalma nyilt elmondani mindazt, mit Goethe eposáról meg egyebekről olvasott s elgondolt. A biráló csak azt nem veszi észre, hogy az ő kákáján is lehet csomót kötni. Pl. szemére hányja Hegedüsnek, hogy azon adomát elbeszélve, mely Goethe költeményének forrása volt, delicat érzékenységet tulajdonít egy egyszerű parasztleánynak, mondván róla, hogy «sértve érzé magát». «Az anekdota mindkét variansa szerént» — folytatja Hahn úr — «a lyány nyersen kifakad, hogy őt bizony rá ne szedjék». Értsük meg a tanuságot. A sértődés csupán delikat érzékenységü úri hölgyek kiváltsága s hogy ha az ember nyersen kifakad, ez annak a jele, hogy sértve nem érezheti magát. Ezt Hegedüs nem tudhatta, mint mások se tudják, péld. Wendt Gusztáv, ki a berlini Groténél 1873-ben megjelent Gœthe kiadás harmadik kötetében ugyanezt a jelenetet oly szavakkal beszéli el, mint Hegedüs. «Sie ist dadurch verletzt», mondja a német iró, ki nem olvasván magyar lapokat, tán soha ki nem gyógyúl végzetes tévedéséből.

Hasonló sors éri Wendt azon honfitársait, kik nem tudják biztosan, mely műfaj nevén nevezzék a *Hermann és Dorottyát.* Hegedüs a nonchalant, a stilusbeli mesterfogásokon élődő Hegedüs nem átallja Lewest követni, ki a német kritika vesszőparipáit nem szeretvén, kijelenti, hogy a költemény szépségeinek megértésére nagyon közönyös, akárhogy nevezzük is el. De Háhn úr elnevezi, elnevezi pedig «a definitió emberei» ellenére, kik mindeddig nem tudták, hogy a

genie széttöri az iskola bilincseit s tudatlanságukban «epikus idyll» meg «idyllikus eposféle» nevekkel kerülgették az igazat. Egyik sem a kettő közöl, az igazi név: epos. Ki lévén mondva az itélet, meg is kell harczolni érte, de kikkel harczol meg? Talán azokkal. kik «epikus idyll», meg «idyllikus eposféle» nevekkel kerülték az igazat? Korán sem; azokkal. kik idyllnek nevezték a költeményt. Ezekkel könnyü boldogúlni, amazokat nehéz lett volna megczáfolni. Tagadni akart valamit s érezte, hogy a tagadást indokolni kell. Tagadta tehát, mit lehetetlen tagadni s indokolta annak megtagadását, mit okosan úgy se állíthat senki. Így lesz az ember könnyü szerrel alapos s eredeti egyszersmind. S ily eszmék talapzatáról nevezi Háhn úr Hegedűs előszavát, mely néha nem szabatosan, de mindig okosan van irva, zavaros munkának.

Még az hagyján, mit az előszóról mond. Hanem a fordítás egészen kihozza sodrából. «Találunk azonban» — úgy mond — «lépten nyomon oly durva hibákat, hogy minden iskolás fiu szégyellené, ki Goethével csupán mint köteles studiummal foglalkozik». Legyen hát, jőjjön az iskolás fiu s igazítsa meg Háhn urat, ki a *Kattunt* gyapottal s nem *kartonnal* akarja fordíttatni. Az iskolás fiú ráolvasná Ballagiból, hogy a *Kattun* magyarúl: karton, a gyapot németül: *Baumwolle.* Azután *langsam und schüchtern* miért nincsenek jól *lomha meg félénkkel* fordítva? Indokolni nem szokott birálónk. Továbbá ha Hahn úr nem tudja, hogy «unter dem Thore» magyarúl «kapú közt»: arról sem tehet Hegedüs. S bár a „*Scherflein*“ Luther óta kizárólag *csekély alamizsnát* jelent is, mégis szabad «egy fillérrel» fordítani, hisz ez se nagy alamizsna. Mi magyartalanság van ezekben: *mint annak a rendi, a szomszédból vagy?* S ha van nehány rossz rime Hegedüsnek, hagyjuk, eléggé látszik, mit tesz ez a számos jóhoz mérve? — De mily iskolás modorban birál Háhn úr egy műfordítást: Gœthet fordítani nem könnyü s Hegedüs maga is abba veti reményét, hogy a költemény tartalmi szépségei túlragyogják majd a fordítás gyengéit. E szerénység csillapíthatta volna a biráló haragját, hisz a valódi hiányokat így is ki lehet emelni. De mind e hiányok mellett a fordítás annyira értelmesen s elég folyékonyan van írva, hogy nem vehetik rossz néven a szerkesztő urak ez észrevételeket, melyeknek közlését mély tisztelettel kéri — *Egy olvasó.*

— **Pécsi Istvánról,** több ókori classicusnak veterán fordítójáról, Dóczi Imre nagykőrösi tanár és Ádám Kálmán urak szivességéből a következő autobiographiát közölhetjük:

„*Pécsi István* született 1817 október utolsó hetében, Nagy-Kőrösön, atyja István szegénysorsú földmíves ember volt; tanult szinte N.-Kőrösön. A gymnasialis tanfolyamot végezte 1836/7-ben, a philosophiait pedig 1837/9-ben, 1840-ben pedig a IV-ik nemzeti iskola tanítójává lett, azután a debreczeni főiskolába ment tanulását folytatni. N.-Kőrösön a bölcsészeti fotyamban tanítói voltak Balog Mihály, Fitos Pál és Warga János, Debreczenben pedig Szűcs István, a jogban Aranyi István, és Erdélyi József a theologiában. 1843-ban bevégezvén tanulói pályáját, 1844-ben mint rectóriát váró diák úgy lakott Debreczenben, honnét április elején Báthori Gábor úr ajánlatára Ádám Mihály akkori vezsenyi lelkész meghívása folytán vezsenyi tanító lett, mely állásban 1844—1870 működött. 1870-ben pedig lemondván a tanítóságról, a vezsenyi határban lévő szőllejében nejével együtt elvonulva kedvelt classicusainak körében tölti életét.

A latin és görög nyelv után a német, franczia, olasz nyelvek megtanulására igen nagy hajlandósággal viseltetett. A német nyelvben különösen Schiller volt kedvelt költője, utána Bürger, Kleist, Pfeffel s több mások, a francziában Voltairet, Molieret és Lamennais-t olvasta, ez utóbbi Paroles d'un Croyant czímű munkáját Tanárky György kedves barátja felhívására le is fordította még kőrösi diák korában. mely még ma is megvan. Az olaszban Torquato Tassó Gierusalemme liberate-ját olvasta, ugyancsak Tanárky György közlése folytán, mint kinek atyja az le is fordította. Olvasta Metastasio munkáit is néhai Báthori G. úr szíves közlése folytán, Schillert pedig az államtitkár Tanárky Gedeon úr előzékeny szívessége folytán, mind n.-körös diák korában. Debreczenben a zsidó nyelvben oly jártassággal birt, hogy tanítóját Nagy Áront, később kardszagi papot, mint a kitől hallgatta, nevenapján zsidó nyelven köszöntötte fel. Hogy vezsenyi tanító korában 1858 ban Pindar forditásához fogott, annak ez a története. Néhai ntiszt. Báthori G. úr éstesülvén, hogy P. I.-nek a görög Anthologiából a Magyar Muzeum 1858-ki folyama VII. füzetében fordítása jelent meg, az 1859-ben pedig az I-ső füzetben Musæos Erotopægniona jött ki, tekintetes Ádám Gerzson úr n.-kőrösi tanár által Pindar olümpiai Odáit küldötte ki lefordítás végett, melyet kiadott Budán két kötetben több görög költőkkel együtt *Pupikoffer Ágoston*, a budai királyi egyetemben rendes tanár 1779-ben, latin fordítással és igen becses Scholionokkal. Le is fordította mind a XIV Odát, s több átdolgozás után sem elégedvén meg fordításával, asztalfiókjában hevert, míg nem végre 1880-ban ntiszt. Ádám Kálmán úr által tekintetes Dóczi Imre n.-kőrösi iskola görög nyelv és

irodalom tanárával megismerkedvén, azzal átnézés végett közölte a két első odát, ő néhány hely megigazításával helyeselte a fordítást, de nem sokára Csengeri János Catullus fordítása jelenvén meg a Budapesti Szemlében rimes versekben, azt lemásolva kiküldötte követendő példányul, azt annyira megkedvellette, hogy márczius 12-én 1880, hatvan éves korában hozzáfogott a kész anyag rímekbe foglalásához, s kettőt azokból már ápril 24-én Dóczi tanár úrhoz be is küldött, melyet ő a Philologiai Közlöny nagyérdemű titkárával közölvén, annak helyeslését meg is nyerte. Akkorán a többieket is mind lefordította, melyek tisztázva készen vannak nála.

Az anthologia fordításához még n.-kőrösi diák korában fogott, miután Székács József és Szabó István fordításait olvasta volna, a görög epigrammák annyira megnyerték tetszését, hogy az Anthologia Tauchnitzi kiadását 1829. három kötetben megvette és 1839-ban fordítani kezdte, s belőle annyit fordított, hogy 30 ívnél több van letisztázva.

Anakreont is szinte kőrösi diák korában kezdte fordítgatni, de azok csak szárnypróbálgatások, hanem vezsenyi tanító korában fordította le azután egészen; a 6-ik letisztázást adta el fia Imre 1874-ben Pesten Lauffer Vilmosnak, ki azt 1020 példányban ki is nyomatta. Az előszót hozzá a fia írta, azért van Anakreon életében a chronologiai hiba, és némely ifjúi dicsekedés. Ő maga terjedelmes kritikai előszót írt Anakreonról és művei lehető bő kiadásai és fordításáról, de az tudtán kívül mellőzve lett.

Voltaire Henriása is letisztázva készen áll asztalfiókjában, s több fordítás Schiller, Pfeffel, Grün Anastas stb. német költőkből, Mártialisból egy ívnyi stb.»

Pécsinek irodalmi működésére vonatkozó ezen adatait Dóczi úrhoz intézett leveléből még a következőkkel pótolhatjuk: «Pindar XVI olympiai ódája letisztázva áll asztalfiókomban, szinte az Anthologiából nyolcz ív rímekbe foglalva, melyből most mutatványt is küldök, tessék felküldeni az igen tisztelt társaságnak, hogy mit mondanak reá, s ha sikerültek lesznek a versek, mind letisztázom. Továbbá készen áll Koluthus «Helena elragadása» czímű kisded eposa, Musaeus Erotopaegniona, Moschus, Bion versei, Theokritból is néhány darabocskák stb. Ezenkívül Voltaire Henriása szinte le van tisztázva, Boileauból a VII-ik Satyra stb. Martialisból egy ívnyi epigrammfordítás hexameter-pentameterben, több német fordítás Freiligrat, Grün Anastasból stb.»

Pécsi életrajza elég érthető hangon beszél és igy kevés az a mit

hozzá adhatunk. A philologiai társaság, mihelyest megtudta, hogy a classikus ókornak ezen lelkes barátja oly sanyarú körülmények között él, hogy a a mult évben leégett kunyhóját sem építhette még fel egészen, egy havi ülése alkalmával gyüjtést rendezett számára és az Írók és művészek egyletének figyelmét is felhívta veterán tudósunkra; de ugy hisszük szükségtelen megjegyeznünk, hogy Pécsi Istvánra ezen segély után is nagyon ráfér az anyagi támogatás; ismételve melegen ajánljuk tehát kartársaink pártfogásába; társulatunk pénztárnoka mindig kész a hozzá beküldött adományokat szükséget szenvedő tudósunk kezeihez juttatni.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

I. HAZAI IRODALOM.

Olcsó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1881. Franklin-társ. (16-r.)

116. szám. *Goethe.* Hermann és Dorottya. Németből fordította Hegedűs I. (88 l.) 20 kr.
117. szám. *Pálffy A.* Az itélőmester leánya. Történeti beszély. (182 l.) 40 kr.
118. szám. *Macaulay.* Nagy Frigyes, Angolból ford. Szentkirályi M. (128 l.) 30 kr.
119. szám. *Theuriet.* Veronika asszony. Beszély. Francziából ford. Ujkéri. (131 l.) 30 kr.
120. szám. *Puskin S.* Anyegin Eugen. Regény versekben. (280 l.) 60 kr.
121. szám. *Beaumarchais.* A sevillai borbély, vagy haszontalan elővigyázat. Vígj. 4 felv. (143 l.) 30 kr.
122. szám. *Szalay L.* Mirabeau. (181 l.) 40 kr.
123. szám. *Gaál J.* A peleskei nótárius. Bohózat 3 szakaszban 4 felv. 4-ik kiadás. (158 l.) 40 kr.
124. szám. *Homér.* Békaegérharcz. Általöltöztette a Blumauer módja szerint. Csokonai Vitéz M. (47 l.) 20 kr.
125. szám. *Kisfaludy K.* A kérők. Vigj. 3. felv. (96 l.) 39 kr.

Palóczy L. Francia nyelv- és olvasókönyv. A középiskolák alsó osztályai számára s a legújabb tanterv szerint. I. rész (a kezdő osztályok számára). Budapest, Franklin-t., 1881. (8-r. 192 l.) 1 frt 20 kr.

A. Persius Flaccus és Sulpicia satirái. Fordította Barna J. Budapest 1881. (8-r. 90 l.)

Rákosy A. Specielles Wörterbuch sämmtlicher magyarischer Zeitwörter kritisch erläutert und richtiggestellt. I. Bd. 1. Heft. Budapest 1881. (Szerzö.) (N. 8-r. 48 l.) Egy füzet. 30 kr.

Sasváry L. Francia nyelvtan. Elméleti és gyakorlati tankönyv. Iskolai és magánhasználatra. I. folyam. Második bővített kiadás. Budapest, 1881. Franklin-t. (8-r. 123 l.) 60 kr.

Scherr J. A világirodalom története. Képekkel és irodalmi szemelvényekkel I. rész. Budapest, 1881. Tettey. (N. 8-r. 1—192. l.) 1 frt 80 kr.

Schwicker H. I. és Tiber Á. A német helyesírás szabályai gyakorlatokkal és helyesírási szótárral ellátva. A felsőbb nép-, polgári és középisk. használatára. Budapest, 1881. Nagel. (n. 8-r. IV, 101 l.) 60 kr.

Szvorényi J. Olvasmányok a gymnasiumi s reáltanodai alsóbb osztályok számára. 2. köt. 7. átalakított kiadás. Budapest, 1881. Franklin-társ. (8-r. 269 és 3 l.) 70 kr.

Theisz Gy. Franczia nyelvkönyv. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtan. Szótár. A legújabb tanterv értelmében a reáliskolák 2. osztálya számára. Budapest, 1881. Franklin-t. (N. 8-r. 15 és 221 l.) 1 frt 40 kr.

Török Á. Magyar nyelvbuvárlatok. Budapest, 1881. Kókai L. biz. (N. 8-r. 16 l.) 30 kr.

Ugor füzetek. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. 3. szám. (Halász J. : Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok.) Különnyomat a Nyelvtud. Közlemények XVI. kötetéből.) Budapest, 1881. Akademia. (8-r. 108 l.) 60 kr.

Vajda V. A franczia versidomról. A magyar hangsúlyos verselés alapján és Arany János, d' Ollivet abbé, Ch. Marty-Laveaux, L. Quicherat, Larousse, Th. Barau és A. Brachet után. Nagyvárad, 1881. Berger. E. (8-r. 107 l.) 70 kr.

II. KÜLFÖLDI IRODALOM.

Bechstein. Das höfische Epos. Schulausg. Stuttgart 1881. Cotta. (8 r. XXIV, 132 l.)

Bergmann, Dante, sa vie et ses oeuvres. 2. éd. Strassburg, 1881. Schmidt, (XIII, 376 l. 8-r.)

Bitschkowsky. De C. Solii Apollinaris Sidonii studiis statianis. Wien 1881. Konegen. (8-r.) M. 1, 60.

Brandes, Ein griechisches Liederbuch. Verdeutschungen aus griech. Dichtern. Hannover, 1881, Hahn. (8-r.) M. 2. 40.

Budinszky A. Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches. Berlin, 1881, Hertz, (8-r. XII. 267 l.) M. 6.

Cocheris, H. Origine et formation de la langue française. Notions d' étymologie française. Origine et formation des mots, racines, préfixes et suffixes. Paris, 1881. (12-r. 394 l.) M. 2, 50.

Creizenach, W. Die Bühnengeschichte des Goethe'schen Faust. Frankfurt a/M. 1881. Literar. Anstalt, (8-r. IV, 59 l.) 1 M. 50.

Dorer E. Die Calderon-Literatur in Deutschland. Bibliographische Uebersicht. Leipzig, 1881. Friedrich. (8-r. 42 l. (M. 1, 20.

